

# TEZAUROL LITURGIC

AL

SFINTEI BISERICI CREȘTINE ORTODOXE DE RĂSĂRIT

## TOMUL II

### STUDIUL LITURGIC GENERAL

CUPRINZÂND CERCETARI ȘTIINȚIFICE CU PRIVIRE LA CULTELE PAGÂNE, ÎNCEPUTURILE CASELOR DE RUGACIUNE ALE CREȘTINILOR, BISERICILE DIN EPOCA DE ADR A CREȘTINISMULUI ȘI DIN TIMPURILE URMATOARE, ARHITECTURA, PICTURA, IERARHIA, ODOARELE LITURGICE, CÂNTAREA, RUGACIUNEA BISERICIASCA, SIMBOLICA CULTULUI, ETC., ÎNTEMEIATE PE ȘTIINȚA PROPRIE, ȘI PE TEXTE ORIGINALE CLAS. CE, DIN SCRIERILE SFINȚILOR PARINȚI ȘI ALE MARILOR SCRITORI.

CURSURI UNIVERSITARE

ROSTITE DE

**BADEA CIREȘEANU**

DOCTOR IN TEOLOGIE

PROFESOR DE LITURGICĂ, PASTORALĂ, OMILETICĂ ȘI CATEHETICĂ  
LA FACULTATEA DE TEOLOGIE A UNIVERSITĂȚEI DIN BUCUREȘTI

---

---

**CU 112 ILUSTRĂȚII**

---

---

Acest Tezaur Liturgic este aprobat de sfântul Sinod din București al Bisericii ortodoxe române, în ședința sa din 23 Octombree, anul 1909

---

BUCUREȘTI 1911

TIPOGRAFIA „GUTENBERG“, JOSEPH GÖBL S-3ori  
20. — STRADA DOAMNEI, — 20.

TIPĂRITU-S'A ÎN 2.000 EXEMPLARE ȘI FIE CARE EXEMPLAR ÎN 3 TOMURI  
CU TOATĂ ÎNGRIJIREA ȘI CHELTUEALA AUTORULUI

# TESAURUS LINGVÆ

PER HOC SIBI DAREMUS ORDINE DE REGNIS

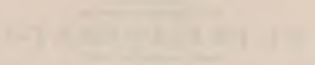
## COMPLI

## STODIUM LINGVÆ GENERALIS

... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..

### UNIVERSITATIS

... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..



... ..  
... ..  
... ..  
... ..  
... ..

... ..

... ..  
... ..  
... ..  
... ..

... ..  
... ..  
... ..  
... ..



Chipul Domnului Doctor **BADEA CIREȘEANU**  
Autorul Tezaurului Liturgic, în ținută de sărbătoare, îmbrăcat în frac și  
imporobit cu decorații.



UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARY  
400 TAPSCOTT DRIVE, ANN ARBOR, MICHIGAN 48106-1000  
SERIALS ACQUISITION



# TEZAURUL LITURGIC

DE

Dr. BADEA CIREȘEANU

TOMUL II-LEA

## STUDIUL LITURGIC GENERAL

§ 1.

### Apologeții cultului creștin.

**I**n cea mai adâncă vechime omul s'a închinat unei ființe A Tot Puternice, Creatoare, de care atârna viața și fericirea lui <sup>1)</sup>. Dar acest monoteism <sup>2)</sup>, degenerând mai târziu în politeism <sup>3)</sup>, și ne mai cunoscându-se prin urmare adevăratul Dumnezeu, omul în teama lui de puterile naturale, de elemente, reptile și tot felul de vietăți feroase, începuseră să zeifica pe unele din acestea și să invoce în contra celorlalte, protecțiunea altor *idoli* închipuiți de fantazia lui vioae <sup>4)</sup>. De aceea

1) Mulți dintre geologi, potrivit celor 6 zile ale creațiunii biblice, împartesc și ei timpul până la deluviu, în 6 perioade :

a) Perioada *chaotică*, când pământul nu avea formă ;

b) Perioada primei formări a cojei pământului, sau perioada *arhaică* ;

c) Perioada *primară* sau *paleozoică*, în care întâlnim primele animale ;

d) Perioada *secundară* sau *mezozoică* când aflăm animale vertebrate ;

e) Perioada *terțiară* sau *kainozoică* când apar animalele rumegătoare, pahiderme, carnivore și maimuțele ;

f) Perioada *cuaternară* sau deluviană când apare *omul*. Conf. Gr. Stefănescu, *Când a apărut omul?* București, 1903, p. 15.

2) Cuvântul „*monoteism*” e compus din *μόνος* = singur și *θεός* = Dumnezeu ; înseamnă așa dar *închinarea la un singur Dumnezeu*.

3) Cuvântul „*politeism*” e compus din *πολλοί* = mulți și *θεοί* = Dumnezei ; înseamnă prin urmare *închinarea la mai mulți Dumnezei*.

וְאַחֲרַי שִׁקְרוּיָהֶם אֱתֵם זֵנִים : וּבִשְׂאֵת מַתְּנֵיכֶם בְּדַעְבֹּר בְּגִימָם פֶּאֶשׁ (4)

(Ezechiel, 20, 30—31).

vedem la popoarele vechi păgâne <sup>1)</sup>, o mulțime de culte, unele mai escentrice de cât altele.

În studiile arheologice și în desgropările științifice cari se fac zilnic prin părțile locuite în vechime de popoarele idololatre <sup>2)</sup>, se descoperă nu numai tot felul de statui ale zeilor, dar



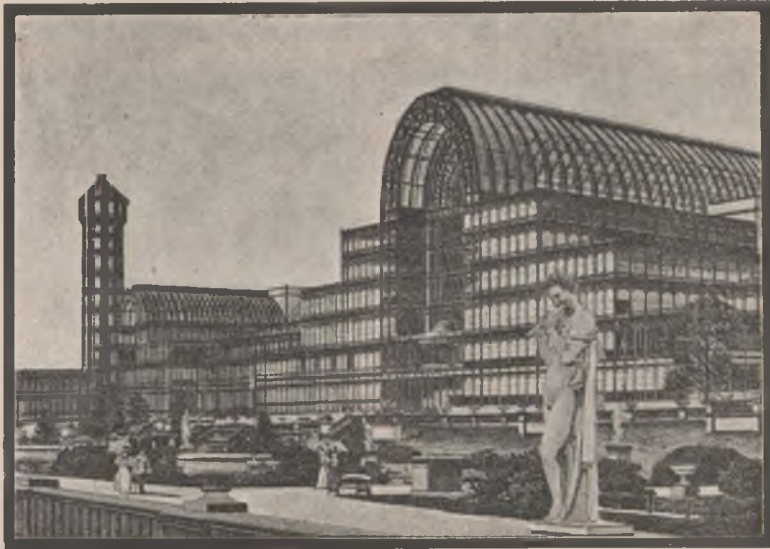
Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, în vârful Turnului „Eifel” din mijlocul orașului Paris, capitala Franței, înalt de 300 metri, privește Bisericile și edificiile minunate ale orașului, în vara anilor 1897 și 1900. Tot atunci Domnia Sa a străbătut întreaga Franțe în scopuri științifice.

1) Cuvântul „păgân” își are origina în latin. *paganus* = țăran, sătean, necioplit. Ovidiu, Cicerone, așa întrebuițară cuvântul „paganus”. În creștinism dobândi însemnarea de *necurat, idololatra, spurcat*.

2) „*Idololatria*”, εἰδωλολατρεία, ας (compus din εἶδωλον = imagine, chip, idol, și λατρεία = serviciu, ceremonie religioasă, însemnează *adorățiunea imaginilor, figurilor, cultul idolilor*).

și o mulțime de obiecte, cari erau de nevoie la împlinirea cultelor din acele timpuri <sup>1)</sup>.

Muzeele cele bogate din țările Europei încă păstrează numeroși zei ciopliți din lemn, piatră, bronz, fier și alte materii, cum și diferite lucruri privitoare la cultele popoarelor vechi. Toate acestea sunt adunate din săpăturile făcute la templele păgâne din Teba, Memfis, Persepole, Susa, Ecbatana (azi Hamadan), Palmira, Ninive, Acropole, apoi de la palatele regilor cari domniră odinioară în lume, și din ruinele cetăților vechi <sup>2)</sup>.



Palatul de cristal din marginea orașului Londra capitala Angliei, în care am văzut o bogăție de obiecte religioase, Luni 11 August anul 1897. Construcția marelui palat a costat 37 milioane de franci. (Autorul).

1) Vezi „Privirile generale asupra culturii popoarelor vechi“ întocmite de mine și publicate în revista „Biserica ortodoxă Română“ din București, anul XXX (1906), n. 4, p. 443–450 (Autorul).

2) „In cercetările ce am făcut în vacanțele de vară ale anilor 1897, 1898, 1899 și 1904, prin muzeele mari din Europa și Africa, și anume: în muzeul britanic din Londra, Luvru din Paris, național din Madrid, în muzeele Vaticanului și de pe muntele Capitoliu din Roma, național din Neapole, etnografic din Berlin, nordic din Copenhaga, Grassi din Lipsca, nordic din Stockholm, eremitagiu din Petersburg, de științe naturale și arheologie din Viena, de anticități din Constantinopole, național din Atena, apoi în muzeele egiptean și arabic în Cairo din Alexandria, etc., am văzut în aceste tezaure de lucruri vechi, pe lângă mulțimea statuiilor de zei, încă și numeroase obiecte magice d. e. amulete sau talismane străvechi, pentru ferirea omului de răutăți, nenorociri, șerpi, crocodili și de furia

Pe când neamul omenesc se afla în noianul acestor rătăcirii, s'au propovedit învățăturile mesianice de către Domnul nostru Iisus Hristos, și s'au stabilit de el principiile pentru înființarea unui cult<sup>1)</sup>, cu menirea de a se practica totdeauna în Biserica creștină. Din acest cult fură excluse cugetările materiale ale religiunilor păgâne, și se înlăturară *sacrificiile sângeroase*, obișnuite la templele presărate prin Siria, Egipt, Grecia, Italia, Vechiul Mexic și alte țări acoperite oare când de ceața păgânismului.

În locurile pe unde se semănară cuvintele Mântuitorului, încetă fumeгаțiunea sacrificielor de la altarele zeilor, și în locul sgomotului de la sărbătorile păgâne, se stabili acum prea mă-

*animalelor sfioroase. Din examinarea cu atențiune a acestor lucruri, am dobândit convingerea, că popoarele vechi din Asia, erau mult mai bogate în aceste credințe deșarte de cât popoarele africane. La locuitorii asiatici întâlnim o vastă complicațiune de doctrine păgâne și numeroși zei protectori în contra spiritelor rele și dușmanilor de tot felul* (Autorul).

1) „Cultus“, se derivă de la verbul latin *colere* a cultiva, a îngriji, a practica, a sprijini. Plaut, Horațiu, Virgiliu, Cicerone, întrebuițară foarte des acest cuvânt. În formă religioasă Românii înțelegeau prin cuvântul *cult*, onorarea zeilor și ascultarea de ordinele lor anunțate de preoți la temple.

În nici o parte a Italiei nu s'a păstrat mai bine ființa templelor romane cu altarele lor, de cât în ruinele orașului Pompei care fu acoperit de lava vulcanului Vezuviu la anul 79 după Hristos, iar astăzi cu mari sacrificii se află descoperite aproape trei părți din ele. *În Pompei am văzut în vara anului 1897, ruinele mai multor temple: al lui Apolon, al lui Ios, al Fortunei, al lui Mercur și al lui August. Dintre toate aceste temple, acela al lui Apolon, e mai bine conservat. Aci vede cineva altarul de sacrificii și locul de sus unde se suiau preoții pe câteva trepte de marmoră și se rugau înaintea zeului.* În luna 1 Septembrie 1897 m'am suit și pe muntele Vezuviu, și m'am uitat cu spaimă și fiori în jos pe gura craterului ce funcționează astăzi în liniște.

În săpăturile arheologice făcute la Pompei în toamna anului 1901, descoperindu-se 50 de schelete, între cari unul fiind împodobit cu un lanț de aur, se crede că acesta ar fi scheletul naturalistului roman Pliniu cel bătrân, acoperit de lava Vezuviului la anul 79 după Hristos. Nepotul său Pliniu cel tânăr, a descris prea bine nimicirea orașului Pompei, în două scrisori minunate adresate lui Tacit. Una din ele e publicată românește, în Lepturariul lui Arune Pumnul, Vieanna, 1863, partea 1, pag. 169.

O irupțiune vulcanică mai înspăimântătoare de cât aceasta, avu loc în primăvara anului 1902 în insula Martinica din Antilele Mici franceze. Atunci vulcanul *Pelée* din această insulă, acoperi orașul *Saint Pierre* cu împrejurimile sale, și muriră în flăcările lavei și în fum vr'o 40.000 de oameni. Pe suprafața pământului se numără vr'o 360 de vulcani în activitate. Tot în anul 1902, s'au găsit urmele unui oraș situat pe malul fluviului Sorno, nu departe de Pompei (Italia), îngropat în lava vulcanului Vezuviu, cu câteva veacuri înainte de Pompei.

În anul 1903 arheologul Dall'Osso, a descoperit în partea de est a Vezuviului, urmele unui sat la o adâncime foarte mare, acoperit de lavă, după cum se crede, înainte de zidirea Romei.

D'asupra vechiului Erculanum, se află azi orașul *Resius* cu 25.000 de locuitori. Americanul Valderstein a voit în anul 1904 să descopere Erculanum dar a avut nevoie pentru aceasta de sute de milioane franci.

Tot în anul 1903 fu acoperit de lavă și apoi scufundat în jos orașelul „Duvergé“ așezat la poalele munților Stâncoși din America. Astăzi în locul aceluia orașel se află lacul *Corvelo*. Asemenea nenorocire s'a întâmplat și orașului Mesina din Sicilia în anul 1908. (Autorul).



rirea lui Dumnezeu în spirit și în adevăr <sup>1)</sup>. N'avem de cât să ne aducem aminte de cultul zeitelor Isis, Venus, Afrodita, Diana din Efes și al Cibelei, la a căror venerațiune, se făptuiau cele

1) Și acum găsim chiar în apropiere de noi, rămășițe din sgomotul și mișcările păgâne, păstrate în *Islamism*. În vara anului 1898 aflându-mă în Constantinopole, am vizitat în ziua de 27 August giamia (Teké) a *Dervișilor urlători* (călugări Turci) din Scutari (un cartier al orașului Constantinopole). Giamia aceasta e o construcție veche de lemn cu două etaje. Decorațiunea edificului o formează mai multe săbii, bice, cuțite, darale, măști și alte lucruri de acest fel. Litania la cari asistau cu mai mulți europeni e o particularitate extremă a cultului mahometan. Dervișul prior (Imamul, adică preotul) da semnele de toate



Dervișii (călugări mahomedani) în orașul Iafa (Palestina).

mișcărilor, pe când ceilalți derviși cu alți Turci fanatici puși în rând, recitau versete din Coran, îngenuchiau, apoi în picioare făceau diferite mișcări din cap, din mâini, jucau pe loc, oftau și mugeau îngrozitor. Turcii azistenți admirau această frumusețe! Dintre fanaticii cari făceau mișcărilor, m'a uimit un ofițer negru, gigantic la corp, groaznic la chip și foarte puternic în mișcările trupului. La sfârșitul Litaniei care a ținut vr'o trei ore, priorul cu un aer grav și o ținută de profet, a călcat pe spate pe credincioși și copii ca să fie sănătoși. Muzica însă a Litaniei, executată în solori vocale de Turci muzicanți, eră frumoasă, însă foarte jalnică.

Și la Evrei erau îndatinate jocurile cu caracter de sfințenie. Așa, în cartea II-a a lui Samuel, cap. 6, v. 14-15, cetim aceste cuvinte: „Și David dănțuia (מקריב) din toate puterile lui înaintea lui Iehova“ (înaintea chivotului).

Iar în alt loc din aceeași carte, cap. 6, v. 16 cetim: „Și când intră chivotul lui Iehova în cetatea lui David, Mical fiica lui Saul, se uită pe fereastră și viză pe regele David săltând (מפון) și dănțuind (מקריב) înaintea lui

Iehova și ea îl desprețuă în inima sa“.

Dar și în Biserica răsăriteană a rămas o reminiscență spirituală a dănțuirilor religioase din Vechiul Testament și anume la „Isaia dănțuește“, când preotul cu mirii și

mai neuzitate desfrânări, și ne vom face idee de cultele păgâne <sup>1)</sup>.

Abia începu însă a înflori cultul în creștinism, și imediat răsăriră o mulțime de persecutori ai acestui cult. Temnițele acum se deschiseră pentru martirii creștinismului, săbiile se ascuțiră, fiarele sălbatice se pregătiră spre a sfâșia cu lăcomie mii de creștini <sup>2)</sup> și rugurile se aprinseră pentru a arde de vii pe mărturisitorii credinței. Chinurile cele mai înfiorătoare se urziră pentru sprijinitorii cultului creștin <sup>3)</sup>.

nașii se învărtesc de 3 ori împrejurul mesei din naos, ținându-se unul cu altul de mâini. Tot așa și la hirotonie când se cântă în altar „Isaia dăntuește“, ocolesc de 3 ori hirotionul cu clericii sf. masă din altar. Asemenea învărtire se face și la botez. Aceste ocoliri sau cum le zice Simeon Tesaloniceanul (cap. 295) „dântuiri sfinte“, însemnează bucuria sau nemărginirea lui Dumnezeu. (Autorul).

1) Arnobius (Contra gentes, IV. 35), Isidor de Onciul (Archeol. bibl.), Cernăuți, 1884, pag. 527-531, Eusebiu istoricul (Vit. Const. lib. III c. 55), ne arată că se săvârșeau orgii de desfrânare la un templu fenician al zeiței Venus, așezat într-o pădure a muntelui Liban; iar Constantin cel Mare a poruncit ca templul să fie dărâmat și desfrânarea să se stingă, ceea ce s'a și făcut. A mai poruncit să se dărâme toate templele păgâne unde se comiteau nelegiuiri de tot felul (Euseb. Vit. Const. lib. III, c. 58).

2) Crudul împărat *Neron* (54-68), ordonă a se unge cu smoală în grădinele sale o mulțime de creștini și apoi a li se da foc ca să lumineze noaptea acele localități. Plângerile și tânguirile răsunau pretutindinea. Iată ce zice Corneliu Tacit († 117), în Analele sale Cartea XV, § XLIV, despre persecuția lui Neron în contra creștinilor: „Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos, et quasitissimis pœnis affectit quos, per flagitia invisos, *vulgus christianos appellabat*. Auctor nominis ejus *Christus*, Tiberio imperitante, per procuratorem *Pontium Pilatum*, supplicio affectus erat... Igitur primum correpti qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens, haud perinde in crimine incendii, quam odio humani generis convicti sunt. Et parentibus addita ludibria, ut, ferarum tergis contacti, laniatu canum interirent aut *crucibus affixi, aut flammandi*, atque ubi defecisset dies in usum nocturni luminis urerentur. Hortos suos et spectaculo Nero obtulerat, et circense ludicrum edebat, habitu aurigæ permixtus plebi, vel curriculo insistens“. Mai târziu împăratul Vespasian (69-79), a început în Roma construirea *Marelui Coloseu* pe locul unde, după cum zic unii, erau grădinele lui Neron. Vespasian însă n'a putut să termine această măreață clădire. Fiul său Tit (an. 79-81), fiind Coloseul, l'a inaugurat cu junghierea a 5.000 de animale sălbatice și 10.000 de prizonieri între cari erau și mulți creștini. Dar mai mult sânge de creștini s'a vărsat în timpurile din urmă în arena Coloseului și pe alte piețe publice.

*In Roma, mulți italieni mi-au arătat în vara anului 1897 ruinele palatelor neroniane unde se săvârșeau atâtea cruzimi și locul unde erau grădinele acestui împărat, atât de triste prin arderea creștinilor.* După aceștia, grădinele și palatele erau aproape de locul unde fu zidit Coloseul; iar după învățații latini, ele erau acolo unde s'a zidit Vaticanul mai târziu.

Pe locul unde se zice de latini, că erau grădinele neroniene, s'a zidit o Biserică de către Constantin cel Mare. Monumentul acela avea 100 de colonne de marmură cu mozaicuri prețioase. El a ținut vr'o 10 secole. Pe lângă această Biserică s'au făcut cu timpul spitale, cimitire, împrejuriri cu ziduri mari ș. a. Toate acestea purtau o numire comună de „Vaticanus“, de la colina pe care erau zidite. În secolul XIV papii își strămutară reședința aci, din Lateran și apoi din Avignon. În secolul al XV începură zidirea Basilicii sfântului Petru pe locul unde eră Biserica lui Constantin și unde după tradiție a fost înmormântat apostolul Petru. Tot pe atunci începură și zidirea palatului papal continuat în decursul timpului (Autorul).

3) Chrysost. Λόγος περί φυγῆς: Εἰ ἀπίστεῖς τῷ λόγῳ, πίστευε τοῖς πράγ-

În secolul II, III și începutul secolului IV, împreună cu persecuțiunile tiranilor, se mai ivi încă o serie de dușmani periculoși în persoana filosofilor păgâni. Aceștia luptară pe terenul ideilor a înegri pe creștini și aruncară asupra urmașilor lui Hristos, tot felul de calomnii urăcioase. Între acești dușmani se distinseseră în secolul II *Celsus* <sup>1)</sup>, *Crescens*, *Corneliu Fronton* și *Lucian* din Samosata <sup>2)</sup>; iar în secolul III se ilustrară prin neadevăruri, *Ammoniu Saccas* († 250), *Plotin* († 270 <sup>3)</sup> și *Filostro* <sup>4)</sup>; apoi *Ierocle* prefectul Bitiniei și în urmă al Alexandriei la începutul secolului IV scrisese «Λόγοι φιλολήθεις πρὸς χριστιανούς», în contra creștinilor <sup>5)</sup>. Toți acești inimici ai adevărilor mesianice, atribuiră creștinilor amestecări de sânge la cultul lor, orgiile cele mai escentrice în adunările tainice, vrăjitoriele și mâncătoria de oameni. Îi acuzară apoi prin graiu și în scris de toate faptele necuviincioase închipuite numai de mintea fantastică și de care nici nu trebuie a mai vorbi <sup>6)</sup>. În aceste atacuri bărlitoare în contra creștinilor, încă din secolul I-iu luau parte și iudovii (Orig. contr. Cels. III).

Ăpologetii creștinilor din secolul II-lea ca *Meliton de Sardes*, *Iustin Martirul*, *Minuciu Felix* și *Atenogora*; apoi cei din secolul III-lea ca *Clement din Alexandria*, *Origen*, *Ipolit*, *Tertulian*, ș.a., aduseră probe puternice prin graiu și scrieri, și dovediră cu prisosință, că bărlelele acelor calomniatori sunt cu totul neînte-meiate.

μασι. Πόσοι τύραννοι ἠθέλησαν περὶ γενέσθαι τῆς Ἐκκλησίας; πόσα τήγανα; πόσοι κάμννοι, θηρίων ὀδόντες, ξίφη ἠκονημένα; καὶ οὐ περιεγίνοντο.

Ποῦ οἱ πολεμήσαντες; Σεσίγηται καὶ λήθη παραδέδονται. Ποῦ δὲ ἡ Ἐκκλησία; Ὑπὲρ τὸν ἥλιον λάμπει. Τὰ ἐκείνων εἰσβεσταί, τὰ ταύτης ἀθάνατα. Εἰ ὅτε ὄλγιοι ἦσαν, οὐκ ἐνικήθησαν, ὅτε ἡ οἰκουμένη ἐπλήσθη εὐσεβείας, πὼς νικήσαι δύνασαι; «Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι».

1) Epicurianul *Celsus* a scris pe la anul 178 în contra creștinilor un tratat intitulat „Λόγος ἀληθής” în care numia pe Iisus Hristos, vrăjitor, amăgitor și i batjocorea toate acțiunile lui divine. Opera lui *Celsus* s'a perdut; dar mai târziu Origen răspunzând la atacurile epicurianului, prin apologia intitulată „*Contra Celsum*”, în 8 cărți, reproduce aproape în întregime scrierea lui *Celsus*.

2) *Lucian* născut în Samosata din Siria († c. a. 200), fu un mare satiric cu privire la religia păgână a Grecilor în „Dialogul morților” și-și bătă joc și de creștini în cele două cărți: *Alexandru din Abono tihos* (Ἀβώνου τίχος), și *Despre moartea cinicului Peregrinus*.

3) A se vedea *Vie de Plotin* par Porphyre, dans le deuxième volume de la traduction des Ennéades, pag. 12.

4) Philostrate, Vie d'Apollonius de Tyane.

5) *Ierocle* repeteste mai multe atacuri din acelea ale lui *Celsus*. Despre *Ierocle* avem mărturia de la Lactanțiu în scrierea sa „De morte persecutorum” și de la Eusebiu în scrierea lui „Adversus Hieroclem”. Eusevic Popov, Istoria Biser., Vol. I, pag. 191—194.

6) Alții eos ferunt ipsius antistitis ac sacerdotis colere genitalia et quasi parentis adorare naturam. Nescio an falsa, certe occultis ac nocturnis apposita suspicio. Min. Felix-Octuv. în Gaume, Histoire des catacombes de Rome, Paris, pag. 202.

## A) Apologeții cultului din secolul II

1. Episcopul *Meliton de Sardes* (an. 170), nu numai că a trimis împăratului Marcu Aureliu (161—180) o călduroasă apologie a cultului creștinesc, dar el a inaugurat prin aceasta și o puternică școală apologetică<sup>1)</sup>. După ce episcopul apără îndeajuns cultul creștinilor prin această apologie, se miră mai departe, cum lumea păgână de altfel cultă, divinizează lemnele și pietrele și se închină lor? «*Cea d'întâiu grije a ta, zice Meliton, să fie ca tu să nu amăgești sufletul tău. Tu însă te amăgești pe tine însuși, când numești Dumnezeu, aceea ce nu este Dumnezeu*»<sup>2)</sup>. Cugetarea principală cu privire la cult, Meliton o formulează în aceste cuvinte: «*O, om de nimic, care ai pe Dumnezeu în tine, afară de tine și mai presus de tine, cum cumperi tu idoli făcuți de mână omenească și te închini lor? Tu nu știi că ochiul care vede toate, te-a văzut? Nu auzi că cuvântul adevărului îți zice: cum va fi sculptat Dumnezeu cel nevăzut? Pentru ce te prosternezi înaintea celui neînsuslețit? Teme-te mai bine de Acela care sgudue pământul și cerurile, infuriază marea, mută munții, și poate deveni pentru tine foc mistuitoare*»<sup>3)</sup>.

2. Nici un apologet însă nu apără mai bine vechiul cult creștin, de cât *Iustin Filozoful* și *Martirul* († 163 sau 167). Acesta în prima apologie îndreptată împăratului Antonin Piul (138—161) și senatului roman, spune că închinarea creștinească este o manifestare de sentimente și cugetări curate. Și dacă creștinii se întrunesc la rugăciune, aceasta o fac spre a ceti bucăți din scrierile apostolilor și profetilor și sunt departe de a săvârși nelegiuirile de cari sunt acuzați prin iubitorii de întunerec. Cău privire la sf. euharistie, Iustin formulează în cuvintele cele mai alese credința Bisericii și depărtează în același timp bănuiala de antropofagie căzută asupra creștinilor. «*Noi, zice apologetul, primim acestea (pâinea și vinul), nu ca pe o pâine simplă și nici ca pe o băutură obișnuită; ci noi credem că mâncarea aceasta asupra căreia s'a pronunțat binecuvântarea prin mijlocul rugăciunii cu cuvintele Lui, și care prin introducerea în noi nutrește corpul și sângele nostru, este însuși corpul și sângele lui Hristos cel ce s'a încorporat*»<sup>4)</sup>. Iar în apologia II trimisă

1) Din apologia lui Meliton s'au găsit fragmente într'un manuscris siriatic, aflat în muzeul britanic din Londra. Manuscrisul poartă vechimea din secolul VII. Textul se află în Vol. II al operei *Spicilegium solemnense*, edată de Pitra, p. XXXVIII—LIII. Cf. E. de Pressensé, *Histoire des trois premiers siècles de l'église chrétienne*, T. II, Paris, p. 166 seqq.

2) «*Cura sit tibi primum ut in anima tua non mentiaris*». Pitra, *Spicil. solemnense*, p. 48.

3) «*Homo vilis, qui Deum habes in te et extra te et supra te...*», Pitra *Spicil. solemn.*, p. 50.

4) *Iust. Mart. Ap. I c. 66. Conf. Arhim. Ghenadie Enăceanu, Patristica sau studiul istoric asupra Părinților biser., pag. 43, Bucur., 1878.*

lui Marcu Aureliu — o complectare a primei apologii — Iustin afirmă că centrul cultului creștin, «este adorațiunea lui Dumnezeu Tatăl dreptății și al virtuților, adorațiunea lui Dumnezeu Fiul și a sfântului Spirit»<sup>1)</sup>.

3. *Minuciu Felix* (an. 170) în scrierea sa făcută ca un dialog între creștinul Octaviu și păgânul Ceciliu, a combătut multe bârfeli venite din partea păgânilor asupra creștinilor. Așa, învinuindu-se urmașii evangheliei că ei adorează crucea și merită prin urmare să fie răstigniți pe ea, Minuciu Felix (Dial. Octav.) le răspunde dușmanilor, că creștinii nu adorează crucea, ci pe Acela ce a fost răstignit pe ea. Apoi Lucian de Samosata și cu cei de o credință cu el (Dial. in mort.), acuzând pe creștini că se închină membrilor bărbătești ale preotului (antistitis genitalia), când adică pioșii își mărturiseau păcatele în genuchi înaintea ministrului altarului, Minuciu le răspunde (in Dial. Oct. c. 28) că așa învinuiri trec peste orice margine de nerușinare. Păgânii plecaseră către această născocire de la imoralitatea sectei lui Carpocrat care săvârșea asemenea fapte și sectarii se chemau tot «creștini». Iar pe acei cari ziceau că creștinii se închină unui cap de măgar, Minuciu (Dial. Octav. c. 28) și Tertulian (I Ad nat. XIV) îi înfruntă zicându-le, că această idolatrie inventată de Iidovi și Tacit (Hist. V), o săvârșesc păgânii, iar nu fiii Bisericii creștine. Dușnaniai crucei în această calomnie, au pornit de la intrarea în Ierusalim a Domnului călare pe asin. Iar despre prânzul «Tieste», Minuciu ne arată (Dial. Octav. 28) că păgânii ziceau, că la introducerea unui prozelit în creștinism, i se dă acestuia un copil învățat în pâine, pe care prozelitul îl străpunge cu cuțitul, apoi corpul victimei e mâncat de cei de față închipuind jertfa lui Hristos<sup>2)</sup>. Dar Iustin (Dial. cum Tryph. n. X și Apol. I și II), Minuciu (Dial. Octav.), Atenagora (Legat. n. III), Teofil de Antiohia (L. III ad Autolic n. IV) și Origen (L. VI n. 27), desvinovătesc pe urmașii evangheliei de aceste nelegiuiri<sup>3)</sup>.

1) Καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιοῦτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεσάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἁρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας θεοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνόν τε καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν τῶν ἄλλων ἐπομένων καὶ ἐξομοιωμένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατὸν, πνευμά τε το προφητικόν σεβόμεθα καὶ προσκυνούμεν, λόγῳ καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχθημεν, ἀφ' ὁθῶνς παραδιδόντες. Iust. Mart. apol. II, ap. Coteler. patr. apostol., Tom. II, p. 56.

Iar celor ce ziceau că creștinii se închină unui om răstignit, după cum afirma și Tacit (Annal. XV, 63), Iustin (Apol. II) le răspunde că creștinii se închină lui Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu care a luat moarte pe cruce, și dacă a primit firea omenească, n'a încetat niciodată de a fi Dumnezeu.

2) Oșpețe „tiestice” se ziceau de la partea mitologică care spune că Atreu a gătit fratelui său Thyest un prânz din cei doi copii ai acestuia, și apoi l'a invitat să-i mănânce.

3) Și Eusebiu (Hist. eccl. V, 1), apără cu energie pe creștini de aceste uricioase calomnii. Cât pentru „incestul Oedip” adică „orb”, Corneliu Fronton zicea că închinătorii crucei se adunau împreună cu copiii, femeile și surorile lor, în zilele de sărbători, nunți, sfințiri de Biserici (case particulare) și înmormântări, apoi după ce mâncau și beau cu îmbuibare, stingând luminele se dau la tot felul de orgii incestuoase. Însă Minuciu (Dial. Octav.) și Origen (contr. Cels. I.

4. Din punctul de vedere filozofic, în apărarea creștinismului, mult mai sistematic de cât Iustin, este *Atenagora*. Profund cunoscător al misterielor păgâne și al literaturii antice, *Atenagora* (an. 180) citează în scrierea sa «Προσβεία περί Χριστιανῶν» (mijlocire pentru creștini) în 37 capitole, pe cei mai însemnați reprezentanți ai cultului elenice, ca martori în procesul pe care-l întentează păgânismului. După ce scoate în evidență deosebirile escentrice care există între cultele păgâne, apologetul arată că zeii occidentului sunt desprețuiți de popoarele răsăritene și actele cultului egiptean sunt pentru Greci întru totul comice<sup>1)</sup>. Continuând cu combaterea acestor credințe păgâne, *Atenagora* ajunge la stabilirea deosebirilor dintre adoratorul lui Ios Olimpului și veneratorul crocodilului<sup>2)</sup>. În urma acestora, înalță cultul creștinilor în care se observă o unitate perfectă de vedere și îl pune mai pre sus de ori ce cult din păgânism<sup>3)</sup>. Acelora cari învinueau pe creștini că la întrunirile lor jertfesc un copil, *Atenagora* le trimite aceste cuvinte: «*Eu vă cer pe acel om care crede în înviere și consimte în același timp a se face mormântul viu al unui corp care trebuie să învieze*». Mai departe apologetul afirmă cu tărie: «*Căci nu se poate ca aceiași oameni cari cred că corpurile noastre au să învieze, să le mănânce ca și cum nu ar mai învia*»<sup>4)</sup>.

VI n. 27) nimicesc aceste învinuiri. E drept întru câtva, că mesele acestea (agapele) care se făceau în casele particulare și în tinda Bisericilor, dau ocaziuni și la unele mici necurătenii. De aceea Tertulian (De jejun. XVII), sinodul din Laodicea (can. 28), Grigorie de Nazianz (carm. X), Augustin (Confess. VI, 2), combătură agapele până ce se desființară. Canoanele 28 al sin. din Laodic. și 74 al sinodului VI ecumenic, le opresc cu desăvârșire.

1) În capitolul XIV al scrierii sale apologetul după ce își bate joc de mulțimea zeilor, spune că „*Egiptenii își lovesc piepturile în temple, par'că ar jâli niște morți...Iar pe animale le rad după ce mor și le îngroapă în temple*“.

2) În capitolul XX, *Atenagora* se miră de absurditatea figurilor de zei. El zice aceste cuvinte: „*Voiu arăta aci corpurile zeilor; voiu arată pe Heracle, un zeu dracon, incolăcit; iar pe cei cu o sută de mâini îi voiu aminti cu scârbă. Și fiica lui Zeus... are doi ochi în locul lor, apoi doi pe frunte, și un cioc la partea din dărât a gâtului. Ea are și coarne*“... etc.

Apoi în capitolul XXVIII *Atenagora* arată că „*Toți Egiptenii sacrifică boi curați de genul masculin și viței grași. Iar vitele de genul feminin, nu le este îngăduit să le sacrifice, căci sunt consacrate zeiței Isis*“.

Cât privește pe creștini, eruditul apologet mărturiseste în capitolul XIII că aceștia nu aduc sacrificii sângeroase căci „*Tatăl a tot Creatorul, nu are trebuință de sânge, nici de miros de cărnuri... ci cea mai mare jertfă pentru el este să cunoaștem cine a întins cerul... cine a strâns apa*“ etc.

3) E. de Pressensé, Histoire des trois premiers siècles de l'église chrétienne, T. II, p. 192-203, Paris, 1861.

4) *Atenag.* Προσβεία, op. c., cap. 36: Οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν, καὶ ἀναστήσονται ἡμῶν κτερισθαι τὰ σώματα καὶ ἐσθίειν αὐτὰ ὡς οὐκ ἀναστήσόμενα. Conf. *Athenag.* Apol. în E. de Pressensé op. cit., T. I, p. 114. Această idee este desfășurată de *Atenagora* și în scrierea sa „Περί ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν“ (Despre învierea morților). Așa în capitolul VIII din această carte, *Atenagora* se întreabă astfel: „*Și ce să mai zicem de corpul omenesc, când vedem că el nu a fost hotărât nici unei creaturi spre hrană? În totdeauna el numai spre onoarea fnei sale a găsit mormântul său în pământ*“.

## B) Apologeții cultului din secolul III.

1. Cu *Clement din Alexandria* († 215), apologia cultului creștin se ridică la cea mai înaltă treaptă. Păcatele idolatriei, Clement le desvălește cu atâta finețe de spirit și putere, în cât păgânii nu mai încearcă a'i stă împotrivă. În scrierea sa «Προ-τροπικὸς» (Protrepticul, călăuză) întocmi o faimoasă satiră asupra numeroaselor statui păgâne, înaintea cărora închinătorii de idoli se prosternau din cea mai adâncă vechime <sup>1)</sup>. Ieronia din satiră este înfățișarea unui spirit ager și profund cunoscător al întregii mitologii păgâne. Cu privire la confuziunea ce se află între zei, Clement se îndoiește cum 'i ar putea clasifica mai bine, căci «se socotesc trei Jupiteri, cinci Minerve, o mulțime de Apoloni și de Esculapi tămăduitori de boale; apoi tot atâția Mercuri câți sunt și înșelători; iar Vulcanii sunt nenumerați» <sup>2)</sup>. Arătând patimile lor, apologetul zice că «zeii sunt de rasă umană, reprezentanți ai puterilor demonice răspândite în aer, lacomi de băuturi și sacrificii, genii răutăcioase, dușmani ai oamenilor și poftitori de carne, sânge și victime omenesti» <sup>3)</sup>.

2. *Origen* († 254) primește principiile apologetice ale lui Clement, le consideră demonstrate și se mulțumește a le afirma. «Pietatea păgână, zice Origen, nu are nimic esențial; ea este o însușire cu caracter arbitrar și accidental. La unii crocodilul este adorat; pe când alții îl mănâncă cu lăcomie. În unele țări lumea se închină leului; iar în altele, se venerază animalele domestice. Pietatea unui popor devine impietatea altor neamuri. Aceasta este o grămădire de absurdități» <sup>4)</sup>.

3. *Ipolit* († 235) în opera sa «Philosophumena» (Principii filosofice), este adânc mâhnit de teogoniile mitologice, pentru că aci se divinizează elementele naturii, în loc să se recomande închinarea la Cel Adevărat. «Toți aceia, zice Ipolit poetilor și filosofilor păgâni, cari nu s'au ridicat la ceea-ce este cu adevărat divin, în cercetările lor asupra firei lucrurilor create, și nu s'au luminat din măreția creațiunii, au divinizat când un element din lume, când altul, nesocotind pe Dumnezeu care

1) Clement d'Alexandrie. *Protrepticus*, c. IV, § 46. Edition de Leipsig, 1831.

2) Clem. Alexandr. *Protrepticus*. II, 28.

3) Clem. Alexandr. *Protrepticus*. II, 40. III, 42.

4) Origen. *Contra Celsum* V, 27. Conf. E. de Pressensé, *Hist. des trois prem. siécl. de l'égl. chrét.*, Tom. II. 312.

Dar Origen mai arată (*Contr. Cels.*) că primii calomniatori ai creștinilor fură *Avari*, cari duseră cu ei în lume născocirile ce nu s'au șters două sute de ani. De aceea fii Bisericii creștine, erau urâți pretutindinea, fiind crezuți ca oameni fără de lege, vrăjitori, trufași, urători de știință, urători de oameni, etc. (*Orig. contr. Cels.* VI. Min. Fel. Octav.). Se mai spunea că creștinii sunt avari, risipitori, fațulți și periculoși (*Orig. contr. Cels.* III. Tertull. *Apol.* XXXIX). Toate aceste învinuiri închipuite au fost spulberate de apoloții creștinătăței.

a creat totul»<sup>1)</sup>. La finele scrierei sale numite mai sus, Ipolit se adresează oamenilor secolului său: Grecilor și barbarilor, Haldeilor și Asirienilor, Indienilor și Etiopenilor, Celtilor și Romanilor, cum și tuturor locuitorilor Europei, Asiei și Libiei, cărora apologetul le arată drumul binelui și îi îndeamnă la cunoștința Creatorului lumii<sup>2)</sup>. Îi sfătuește mai departe, să părăsească deșartele sofisme și înșălătoarele învățături, și se câștige seninătatea adevărului care îi va apăra de judecata lui Dumnezeu<sup>3)</sup>.

4. Tertulian († 240) cel mai mare și mai rodnic apologet al creștinătății, ne încunoștințează că pe timpul său păgânii din Cartagena, inventaseră o nouă calomnie, că adică creștinii se închină unui asin. Păgânii, poate din inchipuirea eslei în care s'a născut Mântuitorul, sau din felul intrării sale în Ierusalim călare pe asin, dăduseră origina acestei infame calomnii. «*De curând, zice Tertulian, în această cetate, s'a publicat un nou chip al Dumnezeului nostru, pe care unul din acei oameni cari se năimesc spre a se lupta în jocuri cu fiarele, 'l-a infățișat în pictură, cu o inscripțiune de felul acesta: Dumnezeuul creștinilor, de neam măgăresc. El era cu urechi de asin, cu copită la un picior, cu o carte în mână și cu o togă pe dânsul. Noi am ris și de numele și de forma lui; căci la un astfel de zeu curcit, să cădea să se închine numai acei cari s'au datat cu zei ce poartă capete de câini sau de lei, și coarne de capră ori de berbec, și cu de cei cari sunt țapi până la brâu și șerpi la picioare, ori cari au aripi la călcâie sau la spate... Noi ne închinăm numai la unul Dumnezeu*» (Tertull. Apolog. XVI). Tot acest apărător al creștinilor, spune că fii Bisericii erau învinuți. că nu produc nimic bun în lume «infructuosi în negoiis» (Tertull. Apolog. XLII), că vatămă majestatea cezarilor (Tertull. Apolog. XXXV), că nu respectă pe principi, sunt vrăjmași publici, voesc a înființa o nouă împărăție romană, că adoră soarele (Tertull. Apol. XVI), că adorează crucea, sunt închinători ai zeului egiptean Serapis, etc. La toate acestea apologetul răspunse cu temeiuri tari, spunând foloasele aduse de creștini, respectul pentru legi, nevinovăția creștinilor și că nu se închină soarelui ca Perșii, ci spre răsărit și respectă ziua Duminecei supranumită a «soarelui, a luminei», că în acea zi a înviat Domnul. Cât despre cruce, zice Tertulian (Apol. XVI), creștinii nu o adorează pe ea, ci pe Acel răstignit pe acest obiect; dar păgânii, adaogă el, se închină și adorează steagurile lor, cari au forma crucei împodobită cu

1) Hippolytus, Philosophumena, I. 26: Οἱ δὲ πάντες κάτω τοῦ θεοῦ χωρήσαντες, τὰ μεγέθη τῆς κτίσεως καταπλαγέντες, ἕτερος ἕτερον μέρος τῆς κτίσεως προκρίναντες, τὸν δὲ θεὸν τοῦτων καὶ δημιουργὸν μὴ ἐπιγνόντες.

2) Vezi „Religiunea vechilor Egipteni, Babiloneni, Evrei, Arabi și Hanaaniti“, publicată de mine în revista „Biserica ortodoxă Română“ din București, anul XXX (1906) n. 5, p. 543--549 (Autorul).

3) Hippolytus Portuensis, Philosophumena, X, 34.



pletro scumpe (Conf. și Martigny, Diction. des antiq. chrét. p. 110).

Din acestea se vede că cultul creștinilor, în timpurile cele vechi mai ales, a suferit multe împilări din partea păgânismului, până când a ajuns la înflorirea strălucitoare din secolul al IV. Dar apologetii creștini, bărbați luminați prin erudițiunea lor științifică și credința cea adevărată, făcură ca furtunile ridicate în contra Bisericei, să se nimicească ca niște valuri spumegânde, fără ca să poată clătina edificiul întemeiat de Iisus Hristos.

## § 2.

### Cultul la popoarele păgâne în timpul de față.

**D**in paragraful precedent am văzut că omul la început era monoteist, adică se închina unui Dumnezeu; apoi întunecându-se la minte, a căzut în politeism, sau la închinarea înaintea zeilor făcuți de mâni omenști. Iisus Hristos propoveduind luminarea omului și deslegarea lui de lanțurile idololatriei, a înființat adevăratul cult cu adorațiunea Celui ce a creat totul. Apostolii și urmașii lor, împreună cu mărturisitorii credinței creștine, răspândiră mai departe învățăturile Mântuitorului cu tot cultul întemeiat de el. Multe chinuri au îndurat însă martirii creștinismului, din partea celor ce au susținut păgânismul; *dar precum întunerecul nopței se ascunde când răsare soarele, tot așa s'a stins păgânismul pe nesimțite, înaintea luminei creștinismului.*

Una din cele trei părți ale omenirii întregi (adică 564 de milioane de suflete din întreaga omenire care se ridică în zilele noastre la: 1594 de milioane de suflete), astăzi este creștină adoratoare a sfintei Treimi <sup>1)</sup>; iar popoarele cari încă n'au primit până acum bo-

1) Toată omenirea de azi (an. 1911) să ridică la 1594 milioane de suflete și coboară din următoarele 5 rase:

1. *Din rasa caucasiană*, descind popoarele locuitoare în centrul Europei, India căsariteană și Africa de nord. Aceste popoare se despart și ele în familii și ginți.

a) *Familia Indo-germană* sau arică (745 mil.) cuprinde în sine 5 ginți:

1) *Ginta latină* (154 mil.) din care coboară Francezii, Italienii, Românii, Spaniolii, Portugezii, Catalanii, Valonii și Grecii moderni. 2) *Ginta teutonică* (109 mil.) din care descind Germanii, Englezii, Scoțienii, Scandinavii, Holandezii și Flamanzii. 3) *Ginta slavă* (126 mil.) care conține în sine pe Ruși, Ruteni, Poloni, Casubi, Masuri, Cehi, Slovaci și pe Venzii din Saxonia; apoi pe Sârbi, Croați, Sloveni din Istria, pe Lituani și Bulgari. 4) *Ginta iranică* (26 mil.) care a dat din sânul ei pe Perși, Armeni, Curzi, Georgieni, Cerchezi, Afganistani și Tacichi. 5) *Ginta indică* (240 mil.) căreia aparțin popoarele răspândite în India. Tot din familia Indo-germană mai fac parte Albanezii (1 mil.) și Celții (9 mil.) din Irlanda și America de nord.

b) *Familia semită* (41 mil.) din care fac parte Jidanii, Arabii, Beduinii, apoi descendenții vechilor Haldei, Sirieni, Fenicieni, Babiloneni și Asirieni; tot ad se numără Abisinienii, Nubienii, Somalii și Suahelii.

c) *Familia hamitică sau Berberiană* (20 mil.) din care coboară Berberii din Maroc, Maurii, Cabili, Tuaregii, Coptii din Egipt, Abisinienii, Dongolienii ș. a.

tezul creștinismului se află în intunecul cultural și religios<sup>1)</sup>. Este de folosul nostru liturgic să aruncăm așa dar o scurtă privire și asupra cultelor păgâne din timpul de față<sup>2)</sup>.

Cultecele păgâne cari există azi pe suprafața pământului se împărțesc în două categorii : *sistematice* și *nesistematice*. Cele sistematice sunt următoarele : *brahmanismul, budismul, parsismul, confucianismul, taotzeismul, fotismul și sintoismul*. Iar cele nesistematice sunt acestea : *sabeismul, zooteismul, antropoteismul, șamanismul și fetișismul*.

Cultecele «sistematice» se numesc astfel, căci ele de și sunt păgâne, totuși au o ordine în credință, au temple, preoți și literatură religioasă scrisă. Iar cele «nesistematice» se cheamă așa,

## II. Din rasa mongolă avem :

a) *Familia finică* (22 mil.) care conține în sine pe Careli, Fini, Estoni și Curii din Europa nordică. La familia finică mai însumăm pe Ungurii și Seclerii din Ungaria și Transilvania, pe Serjeni, Mordvini, Ceremizi, Samoezi, Ciuzi, Laponi, Voguli ș. a., din Rusia nordică.

b) *Familia mongolă* (514 mil.) din care fac parte Chinezii, Japonezii, Tibetanii, Anamiții, Siamezii, Birmanii, Bureții, Manciri, Tunguzii, Calmucii și Iacuii; apoi Bucharieni, Osmanii, Chirghisii, Turcii, Tătarii, Caracalpacii ș. a.

III. *Rasa malaeză* (40 mil.) cuprinde în cercul ei pe Mongolii malaezi din insula Sumatra, Negriții din Filipine, pe Iavanezi, Sundanezi, Acinezi și Batacii din Iava și Sumatra; tot aci avem pe Dajaci, Alfurii și Macasari din Borneo, Celebes și diferite insule.

IV. *Din rasa americană indigenă* (15 mil.) fac parte Atabascii, Irochezii, Cri, Delavarii, Nacezii, Huronenii, ș. a., din America nordică; apoi Zapatechii, Aztechenii, Toltechenii, Otomii, ș. a., din America centrală; în fine Tupi, Araucariii, Patagonienii, Guaranii... din America sudică.

V. *Rasa etiopică sau neagră* (145 mil.) cu fiii ei răspândiți în Africa și Australia, ne-a dat o mulțime de triburi din care cităm numai câteva : Fulbe, Haussa, Sontai, Fullah, Niam-Niam, Dahomeeni, Fan ș. a., așezate în Africa nordică și centrală. Din rasa neagră mai sunt și popoarele *Bantu și Bundu* din Africa sudică ca d. e. Cafrii, Zulu, Beciuani, Suaheli, Maruși, etc. Urmează apoi popoarele din Papua, Nigriția, Guiana Nouă, Caledonia-Nouă și din insulele oceanelor și mărilor; în fine popoarele din Polinesia, Micronesia, Melanesia etc.

*Rase nehotărâte*. Unele popoare nu se știu de cari rase se țin : s. e. Bascii din Ispania (700.000), Dravizii (50 mil.) din India, Singalesii (2 mil.) din Ceilan, Eschimozii din America de nord, Hotentoții și Bușmanii din Africa de sud, cum și Țigani răspândiți în Europa, Asia vestică și Africa nordică, Conf. A. G. Niekmann's Geographisch-statistischer Universal-Laschen-Atlas, Wien, 1897, S. 9—14.

1) Cele 1594 milioane de suflete de pe pământ, după cultul lor religios se împărțesc cam astfel : 564 milioane creștini de toate confesiunile (120 milioane greco-ortodocși ; 10 milioane eterodocși ; 263 milioane romano-catolici ; 171 milioane protestanți) ; 215 milioane mahomedani ; 15 milioane mozaști (jidani) și 800 milioane păgâni. Cele 800 milioane de păgâni se împărțesc aproximativ cam în chipul următor : 120 milioane budiști ; 215 milioane brahmani (Hindu) ; 300 milioane confucianiști, taotzeiști și fotiști ; 15 mil. sintoiști ; dar confucianiștii, taotzeiștii, fotiștii și sintoiștii, adesea ori sunt și partizani ai budismului, și de aceea mulți îi numără tot la budism ; iar 150 milioane aparțin cultelor nesistematice ; aceștia sunt : sabești, zootești, antropotești (animiști), șamaniști și fetișiști. Conf. A. G. Niekmann's Geogr.-statist. univ. Taschen-Atlas, S. 45.

2) De și judaismul și mahomedanismul sunt depărtate de creștinism, totuși ambele religii fiind monoteiste cu adorațiunea lui Iehova și Allah, și având un cult mai curat de cât al tuturor popoarelor necreștine, de aceea nu ne ocupăm aci de judaism și mahometanism, ci numai de cultele politeiste.

pontru că nu au vr'un sistem de credință, nu au temple, și nici preoți, nici literatură scrisă.

### A) Culte pagâne sistematice.

1. *Brahmanismul*. Vechia religiune indiană, are la început (cu vr'o 3.000 de ani a. Hr.) de zeu principal pe **Dyaus-Pitar** (Deus, θεός); iar zei mai mici pe **Indra**<sup>1)</sup>, **Varuna** ș. a. Dar cam cu 1000 de ani a. Hr., religiunea aceasta se numi „*brahmanism*» de la zeul principal care fu acum **Brahma** (ruță-



Zeii brahmani: **Brahma**, **Vișnu** (cel de sus) și **Siva**, stau pe un tron împletit din 7 șerpi.

1) a) **Formule de rugăciuni străvechi, făcute de brahmani lui Indra.**

„Veniți cei de un cuget cu noi, luați locurile voastre (în templu) ca să alegem cele mai frumoase cântece și să sărbătorim pe Indra“.

„Pe Indra, pe puternicul Indra, isvorul bogățiilor, să-l mărim și să-i aducem daruri“.

„Indra ne încarcă de bunătăți, el ne dă înțelepciune, și el să primească sacrificiile noastre“.

„Cântați lui Indra care stă în carul de războiu, și zdrobește pe inimicii săi sub picioarele sale“.

„Aduceți lui băuturile ce-i plac; aduceți-i **dahdhi**“ (lapte acru temelia sacrificiilor din epoca vedică).

„O Indra! Tu care ești Dumnezeu – Împărat, și ocârmuești lumea, tu care ai umplut universul de la nașterea ta, privește darurile noastre“.

„Tu care ascuți cântecele noastre, fă ca darurile ce-ți sunt puse înainte, să fie vrednice de tine“.

„Rugăciunile și cântările sfinte mărink puterea zeilor, să poată și ale noastre rugăciuni să mărească puterea ta“.

„Tu Indra, care ocrotești toate cu mâna ta nevăzută, primește aceste băuturi curate, aceste **pindbas** (prăjituri) și aceste **dahdhi** ce-ți aducem ție“.

ciunea). Brahmanismul răspândit și azi în tot Indistanul, introduse în sânu'i cu deosebire de la secolul VI a. Hr. un haos de zei, în fruntea cărora găsim sub diferite nume pe *Brahma*, care împreună cu *Vișnu* și *Siva* formează o trinitate (trimurti). După *Vede*<sup>1)</sup>, străvechile cărți sfinte ale Indienilor, Brahma este creatorul a toate; Vișnu înțelepciunea lumii și Siva distrugătorul răului. Toți trei la un loc se înfățișează prin un trup cu trei capete. Cam de la secolul VI a. Hr. brahmanismul s'a complicat și a decăzut din clasicismul său, atât prin infinitele schim-

ईश्वर इत्थं जगददयत यत् स्वमद्वितीयं  
तनयं प्राददात् यतो यः कश्चित् तस्मिन्  
विश्वसिष्यति सोऽविनाश्यः सन् अनन्तायुः  
प्राप्स्यति ।

Model de scriere sanscrită. Traducerea acestui text sanscrit este aceasta „Că așa a lubit Dumnezeu lumea, în cât și pe Fiul său cel unul născut l'a dat, ca tot cel ce crede întru el, să nu piară, ci să aibă viață veșnică“. (Ioan 3, 16). Conf. Britische und Ausländische Bibel-Gesellschaft, London 1881, p. 32.

„Noi mărim puterea ta nemărginită; de aceea tu Domnul vieții ne apăra în contra morții“, etc. Conf. Moise, Manou, Mahomet, traditions religieuses, par Louis Jacolliot, Paris, 1880, pag. 354.

b) *Cântarea străvechilor brahmani în fața lui Indra, pentru scăparea din potopul cel mare.*

„Veniți, adunați-vă împrejurul nostru cum se adunau în vechime strămoșii noștri împrejurul lui *Madutchaudas*“ (un mare brahman).

„Și toți împreună să-i aducem băuturi lui Indra și să-i cântăm lui, că a mântuit din apele potopului pe *Vaiwasvata* singurul om drept“.

„Să mărim pe Indra care a suflat peste vânturi și a dus corabia bătrânului nostru strămoș pe vârful muntelui *Hymavat*“.

„Să-l mărim pe el pentru că a poruncit lui *Vaiwasvata* după ce soarele a luat locul vârtejului, ca *turtureaua* să părăsească corabia“ ș. c. l. Conf. Louis Jacolliot, Moise, Manou, Mahomet, traditions religieuses, Paris, 1880, pag. 355.

1) *Rig-Veda* (cunoștința imnelor de laudă), cea mai veche culegere (cam 19 secole a. Hr.) de cântări religioase în 10.500 versuri, procură preoților brahmani, un material foarte bogat de bine-cuvântări, blesteme și diferite formule relative la cult. *Rig-Veda* avu mai târziu 3 colecțiuni succesive: *Yadju-Veda* cu rugăciuni în proză; *Sama-Veda*, cu rugăciuni (mantras) hotărâte a fi cântate și *Atharva-Veda*, cu formule de sfintiri, curățiri și jurăminte. Fie care din aceste Vede se compune din două părți deosebite: *mantras* sau rugăciunile și *brahmanas* sau dogmele și învățăturile religioase.

Mai în urmă se compuseră la aceste 4 Vede comentarii (*Puranas*, *Sutras*) religioase, filozofice și dogmatice. Apoi prin sec. VI a. Hr., *Vyâsa*, după cum susțin brahmanii, a compus un extras din cele patru Vede numit *Vedanta*. Vedele de și sunt scrise în limba **sanscrită**, cu toate acestea în timpurile moderne (sec. XVII), s'a făcut din ele o traducere scurtată în limba persană și apoi în cea latină; iar în limbile vorbite în Europa, sunt traduse numai unele părți din Vede. Brahmanismul de la budism încoace, se află explicat în *Purana*, apoi în cele două epopei: *Măhābhārata* (107,389 versuri) și *Rāmāyana* (24.000 versuri). Conf. M. Langlois, *Rig-Veda*, Paris, 1848.

bări și atribute date zeilor, cum și prin formele bizare ce li s'au dat în pagode (capişte <sup>1</sup>).

Cultul brahman este plin de superstițiuni unele ridicule și altele revoltătoare. La sărbătoarea **Djaggernath**, pe când un car sfânt al zeului **Crişna** (Vişnu), zdrobește sub roate o mulțime de victime cari își caută moartea în acest chip spre a dobândi o fericire eternă, alți fanatici se supun în capişti de bună voie la tot felul de torturi. Zeiței soția lui Siva, în timpurile trecute, îi sacrificau și oameni. Până acum mai există încă și obiceiul crud de a se arde femeile indiene când mor bărbații lor <sup>2</sup>). Spălările în râul



Un preot brahman din India (Asia) în serviciul său religios din pagodă (templu). El ține în mâna dreaptă clopoșii cu care alungă demonii.

1) În templele brahmane nu arare ori se găsesc colonne în forma mădurelor bărbătești consacrate lui Vişnu zeul nașterilor masculine. De asemenea se mai văd și forme în chipul organelor femeiești consacrate soției lui Vişnu, zeița nașterilor feminine. La ziua ei se fac mari desfrânări cu sacrificii sângeroase.

2) Ingrozitorul obicei de a se arde de vii văduvele, odată cu arderea cadavrelor bărbaților lor n'a dispărut încă în India. În provincia *Behar*, a murit în Ianuarie 1905, brahmanul *Candri Misr*, iar cadavrul lui trebuia să fie ars pe malul unui râu. Văduva lui se îmbăia, se împodobi ca pentru o nuntă, se așeză pe rug, și porunci fiului ei să-și îndeplinească datoria religioasă. Fiul văduvei

Gangele și vizitarea cel puțin odată în viață a templului din Bengalia, în care se află zeul Vișnu, sunt părți principale ale acestui cult. Paradisul, după Vede, este un loc de lumină și glorie<sup>1)</sup>; iar iadul pentru făcătorii de rău, este un puț foarte adânc<sup>2)</sup>.

În brahmanism se admite și metempsihoza, adică mutarea sufletelor din vietate în vietate până ce se curăță de păcate.

Brahmanii, adică preoții acestei religii, se ocupă cu studiul Vedelor și cu exercițiul cultului<sup>3)</sup>. Ei se disting printr'un



Carul sfânt «Djaggernath» la sărbătoarea cu acest nume, zdrobește sub greutatea roatelor sale pe brahmanii pioși.

și rudele aprinseră rugul în prezența unei mulțimi mari de privitori. Apoi în rugăciuni, în sunete de țimbele și trâmbițe, arse văduva împreună cu cadavrul soțului ei. Autoritățile engleze nu se arată prea energice în stingerea acestui înspăimântător obicei.

Abatele *Duewar*, istorisește că în anul 1817 au fost arse numai în provincia *Bengal* peste 700 văduve; iar în anul 1819 peste 400, într'o circumscricție a guvernământului *Calcuta*. Victimele cari încercau să fugă, erau prinse de mulțimea îndârjită și aruncate în flacări. (Autorul).

1) De aceea rugăciunea brahmanului în această privință sună astfel: „*Pune-mă, o, soma, în lumea neschimbată și neperitoare, unde se găsește lumină și glorie nesfârșită*“. (Rig-Veda, IX. 113,7).

2) „*Acest abis, zice Rig-Veda (IV. 5,5), este gătit pentru cei răi, mincinoși, necredincioși, ca niște femei fără frați, ca niște femei cari își urăsc pe bărbații lor*“.

3) Iată și alte fragmente de învățături și rugăciuni brahmane:

„*Nici-odată, o Indra, nu vei găsi om bogat amic al tău*“ (Rig-Veda VIII, 21,14). „*Iar dacă umblu ca un nuor bătut de vânt, tremurând, ai milă de mine. Noi când greșim, o Varuna, mâniem pe cei din ceruri... nu ne pedepsi pentru această greșală*“ (Rig-Veda VI. 89, 2-5).

În fiecare zi, în pagode se aduc 3 sacrificii: unul în zorile zilei, altul în

costum special și se nutresc numai cu verdeturi, orez și lapte. Pentru a se face vrednici de paradis, mulți dintre brahmani se supun din voința lor la chinurile cele mai oribile; d. e. rămân în toată viața într'o pozițiune imobilă, umblă desculți iarna și vara, își fac împusături pe corp cu ferul ascuțit, privesc neclintit în soarele arzător, stau culcați pe cue ascuțite, etc. Dar de când Indiile se allă în stăpânirea Englezilor, s'au mai împuținat aceste cruzimi<sup>1)</sup>. Astăzi credincioșii brahmanismului se ridică la *vr'o 215 milioane de suflete*<sup>2)</sup>.

2. *Budismul* este o reformare a brahmanismului. Cam prin



O văduvă brahmană (\*) din India e aruncată de vie în foc pentru a arde împreună cu cadavrul soțului ei.

miezul zilei și al 3-lea seara. Sacrificiile sunt însoțite de imne și cântări în onoarea lui Brahma, a soarelui, focului, apelor, etc. Preoții brahmani, la aducerea sacrificiilor, sună și clopoței pentru gonirea spiritelor rele. Sacrificiile se aduc din cereale, plăcinte, lapte acru, băutura *soma*, unt proaspăt și felurite grăsimi. Și laicii aduc sacrificii de 3 ori pe zi, în vatra focului din casă.

Iar băutura „soma” se extrage din planta sfântă numită și ea „soma”, cultivată în Indii, insula Ceilan, China, Japonia, ș. a. Eu așa aseamă această băutură cu mustul scos din struguri. (Autorul).

1) Conf. M. N. Bouillet, Dictionnaire universel d'histoire et Geographie, edit. 16, pag. 255, Paris 1860. — Adolf Kägi, „Der Rig-Veda”, Lpz. 1881. — Müller, Scholien des Sâyana, London, 1849. — Icon. C. Nazarie, Apologetica creștină, Tom. II, traducere de pe Rojdestvenski, Fălțiceni, 1897, p. 34. — Max Müller, Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft, 1874. — E. de Pressensé, Hist. des trois prem. siècles, le premier siècle, pag. 53 — 79.

2) Vezi „Religiunea vechilor Indieni, Perși, Greci și Romani” studiată de mine și publicată în revista „Biserica ortodoxă Română”, din București, anul XXX (1906), n. 6, pag. 687 — 699. (Autorul).

secolul VI-lea a. Hr., tot răsăritul asiatic eră răsvrătit, din cauza corupțiunii în care căzuseră religiunile vechi, și de aceea vedem pe Buda, Confuciu, Laotze (Lao-ce) și Zoroastru, nevoindu-se a da o înfățișare mai logică credințelor păgâne <sup>1)</sup>. În acest timp Buda (Chinezii îl numesc Fo), fiul unei familii regale Sakya (Sakyamuni), din părțile riului Gangele, reformă religiunea brahmană și îi aduse noi modificări <sup>2)</sup>. Atât nașterea cât și activitatea lui Buda în India, sunt învăluite în legende și minuni. Noua religiune reformată după principiile filozofice și morale ale lui Buda (luminatul), se numi «*budism*» și se întinse apoi din India în China, Mandciuria, Mongolia, Tibet, Japonia, insula Ceilan <sup>3)</sup>, în regatul de Anam și Siam, în imperiul Birmaniei, insulele Malaeze, în unele părți ale Siberiei și Rusiei de răsărit <sup>4)</sup>.



Un fakir (sărac) brahman indian stă culcat pe cue ascuțite un timp de mai multe luni, în semn de penitență.

1) P. M. Georgescu, Tablou sinoptic de toate religiile pământului, București, 1870, pag. 44.

2) Despre timpul în care a viețuit Buda nu se unesc îndologii. Budiștii din Tibet urcă nașterea acestui reformator cu 3000 de ani înainte de Hristos; iar cei din China, Mongolia și Japonia o stabilesc între sec. X—XIV a Hr. Legendele indiene cu majoritatea îndologilor fixează nașterea lui Buda la anul 623 și moartea la an. 543 a. Hr.; dar el va apare iarăși după 5000 de ani sub numele de *Maitreya*. Conf. M. N. Bouillet Dict. de hist., pag. 243. Asem. C. D. Georgean, Univers. princ., relig. creștine, București, 1878, pag. 19—24.

3) În orașul *Anaradhapura* din insula Ceilan, trăește un copac ce se crede a fi în etate de 2.200 de ani după cum arată vr'o 25 de documente budiste. Copacul este ofilit, ruinat și aproape în stingere. Abia vr'o câteva frunze mai dau din el. În împrejurimea copacului sunt multe altare budiste.

4) Icon. C. Nazarie, Apol. creșt., Tom. II, pag. 36—68.



*Fiecare din aceste țări își modifică în felul său religiunea rudistă, ne depărtându-se însă de principiile ei generale<sup>1)</sup>. Buda nu a văzut în viață alt ceva de cât suferința; a se mântui de suferință e culmea virtuții.*

Budismul recomandă înfrânarea dela rău (cam în chipul decalogului ebraic) și asceza până la mortificarea sau aduceea corpului în nesimțire<sup>2)</sup>. În această stare budistul se crede în



Marea pagodă regală budistă din orașul Cambodge (Asia) zidită în stil cambodgian.

1) După cum am văzut eu însu-mi, Buda se închipuiește în formă de statuă și arare-ori prin pictură. De obicei se reprezintă prin statuă de culoare aramie (ca ori ce Indian, în chipul unui Indian corpulent, șezând jos cu picioarele încrucișate. El poartă scufie mică pe cap cu puține ornamente pe frunte; corpul îi este gol, are două ori opt mâni întinse, simbolul dărniceii. Statua lui Buda stă în mijlocul pagodelor. Vezi chipul lui Buda, Tom. I, Tez. Lit. p. XXXIX.

Dar în anul 1897 am văzut în muzeul etnografic din Berlin, o statuă a lui Buda, adusă din India; ea este făcută din bronz și are o mărime colosală. Buda stă însă aci în picioare. (Autorul).

2) Indienii budiști se înfrânează atât de carne, cum și de băuturi spirtoase. Conf. C. D. Georgean, op. cit., pag. 22.

culmea fericirii pe care o întitulează **Nirvana** <sup>1)</sup>. Dar nu toți ajung în Nirvana în această viață, de aci răsare nevoia de mé-tempsiosă ca și în brahmanism <sup>2)</sup>.

La început, budismul nu avea nici cult nici temple, ci constă numai într'un sistem filozofic pesimist. Mai în urmă Buda schimbă cultul său, care deveni mai mecanic de cât cel brahman. Cultul budist e astăzi cel mai degenerat în cât există în el și mașini de rugăciuni, cari învârtesc neconținut formule ca aces-

1) Scriitorul englez anume *Percy Landon*, călătorind mult în misteriosul Tibet, a dat la iveală în anul 1905 o carte asupra acestei țări, în care puțini europeni au putut pătrunde. Landon laudă mult ospitalitatea și blândețea țăranului tibetan, care suportă cu răbdare jugul călugărilor budiști guvernatori ai Tibetului.

În Lassa fanatismul și bigotismul călugărilor budiști merge până acolo, în cât mulți din ei pentru a se împăca cu Buda, își petrec viața îngropați în pământ din propria lor voință.

O mânăstire cu călugări îngropați de vii se află lângă *Gyangtse*. Iată cuvintele lui Landon cu privire la această mânăstire:

*„Am fost dus, zice el, printr'o curte strâmtă, incongiurată de toate părțile cu ziduri. Lângă zid pe pământ se află deschizături mici strănte, acoperite cu pietre. Conducătorul meu lovi de 3 ori într'una din aceste pietre și atunci văzui lucrul îngrozitor: incet și cu părere de rău se depărtă piatra de pe deschizătură; o prăpastie neagră se deschise înaintea mea. O mână neagră ca un schelet se arătă... după o pipăială mai lungă, mâna obosită. căzută fără putere la pământ. După câteva minute mâna se ivi iarăși la nivelul deschizăturii. În fiecare zi se aduce acestor nenorociți puțină apă și o bucată de azimă. Aducătorul bate de 3 ori pe piatră și atunci cel îngropat întinde mâna și ea hrana*

*Acești călugări îngropați de vii, petrec toată viața în groapa lor, fără a ești vr'o dată dintr'însa, încungiurați veșnic de o noapte și singurătate îngrozitoare. Ei petrec acolo 15, 20 și 30 de ani. Când nu mai răspunde la bătaia îngrijitorului, se știe că monahul a murit. Se scoate cadavrul și în locul lui vine altul“.*

Landon descrie foarte frumos capitala Lassa. El spune că din depărtare orașul acesta apare ca o minunată fantasmă albă acoperită cu aur strălucitor.

Despre mânăstirea *Potala* reședința lui Dalai-Lama zice că *„e ceva uriaș, măreț și extraordinar. Nu există în lume o construcție cu care să se compare“*.

2) Iată învățăturile principale din **„Catehismul Budist“** întocmit din 168 întrebări și răspunsuri. Cartea e tradusă din versiunea franceză, în limba română, de *Grigore Goilav*, în București, 1909. Art. 1: *Ce este un budist?* Un credincios în Domnul nostru Buda. Art. 3: *Fost-a Buda un zeu?* Nu. Art. 4: *Fost-a el un om?* El avea pe dinafară chipul omului; dar în lăuntru nu era ca ceilalți oameni. Art. 5: *Buda eră numele lui?* Nu, acesta eră numele stărei lui sufletești. Art. 6: *Ce însemnează numele Budu?* Luminat, sau cel ce are destulă înțelepciune. Art. 7: *Care era adevăratul nume al lui Buda?* Siddharta eră numele lui crăesc; iar Gautama numele său de familie. El eră prinț de Kapi-lavastu. Art. 8: *Cine-i eră tată și mamă?* Regele Sudhodana și regina Maya. Art. 9: *Când s'a născut prințul Siddharta?* La anul 623 înainte de era creștină. Art. 14: *Trăia Buda singur?* La vârsta de 16 ani s'a căsătorit cu Yasadhara... stoluri de fete cu muzică și danțuri fermecau orele de odihnă ale lui Buda în palatele lui strălucite. Art. 30: *Cum a eșit el din palat?* Într'o noapte pe când strejarii dormeau... încălecă pe calul său alb Kantaka și s'a depărtat în jungle (pustie) la niște pustnici brahmani. Art. 39: *Ce mai făcui atunci?* Fugi și de aci în pădurea Buddha-Gaya unde stătui în post și cugetări. Art. 43: *Postea Buda?* În toată vremea. Art. 50: *Ce a dobândit din acestea?* S'a făcut „Buda“ adică luminatul. Art. 66: *Ce este Nirvana?* O stare unde încetează ori ce schimbare, chin și durere. Ori ce om ajunge în Nirvana. Art. 86: *Care sunt cele 10 porunci ale budistului?* A se feri: de furt, ucidere, ș. a. Art. 159:

toa : o, prețiosule (Buda) în floarea Lotului<sup>1)</sup>. Sacrificiile con-  
stau din flori, tămâieri și semințe, Zeul cel mai mare e **Buda**  
întrupat în persoana reformatorului Buda, închipuit de obicei  
șezând pe o floare, dar sunt pe lângă el și alți zei mai mici.

Budiștii din provincia Tibetul, (indigenii îi zic : *Bodjul* ; Chi-  
nezii : *Tsang*), au o ierarhie clericală sistematică. Preoții de aici  
se numesc *Lama* ; iar ponteficele lor cu reședința în orașul  
Lassa capitala Tibetului, poartă numele de *Dalai-Lama*, care  
nu crede că e o incorporare inferioară a lui Buda<sup>2)</sup>. Fie care  
înră budistă își are cultul ei, venerând, relicve, icoane, ș. a., cu cre-  
dința că-și au origina de la Buda<sup>3)</sup>. Cărțile sfinte sunt cunoscute

*Ce știți despre viața lui Buda?* Vineri s'a născut, Mercuri a fugit în pustie,  
Marți a murit în ctate de 80 de ani. Art. 160 : *Scris-a el învâțăturile sae?*  
Nu, regele Bimbisara a poruncit a fi săpate pe table de aur.

1) *Lotos* ou *Lotus*. Les anciens désignaient sous ce nom trois sortes de  
plantes: a) *des herbes aquatiques qui croissaient dans le Nil et le Gange...  
on voit l'image de lotus aquatique sur plusieurs monuments égyptiens et  
indiens ; il était chez les Egyptiens, un des attributs du Soleil*, parce que sa  
fleur se montre sur l'eau au lever de l'astre, et disparaît avec lui ; b) *des herbes  
terrestres appartenant, la plupart, à divers genres de la famille des Légumineuses ;  
c) un arbre, que l'on croit être le zizyphus lotus, espèce de Jujubier cultivée  
sur les côtes septentrionales de l'Afrique, où son fruit est la nourriture princi-  
pale*. Conf. M. N. Bouillet, Dictionnaire univers., des sciences, des lettres et  
des arts, ed. 19, Paris, 1890, pag. 960.

Iar Erodot spune că atunci când cresc apele Nilului și câmpiile se schimbă  
într'o mare, cresc în apă multime de flori pe cari Egiptenii le numesc *Lotos*.  
Ele au forma **crinilor**. Locuitorii le culeg, le usucă la soare, le pisează semințele  
și fac din ele pâine pe care o coc la foc. Rădăcina de Lotos e rotundă și cam  
de mărimea unui măr. Ea e bună și de mâncare și are un gust cam dulceag.  
Conf. P. M. Georgescu, Muzele lui Herodot, București, 1893, pag. 101.

2) După moartea unui Buda încorporat, reprezentațiunea lui rămâne în  
figura lui Dalai-Lama, până la venirea unui alt Buda. Dalai-Lama (preotul oca-  
nului, marea înțelepciune), residează în palatul-cetate-mănăstire, *Potala*, sau *Pu-  
tala* ori *Budala*, din orașul Lassa, capitala Tibetului, tributar Chinei. În oraș  
sunt 20.000 de călugări budiști la 50.000 locuitori. Situat în valea riului sfânt  
Dzang-Bo, orașul Lassa, prezintă aspectul unei cetăți originale, prin mulțimea  
mănăstirilor, templelor și a tot felul de lucruri budiste. Palatul Potala clădit pe  
o colină înaltă, e văzut din orice parte a orașului. Creștinii sau ori ce credin-  
cioși de altă religione, cu greu se pot strecura în Lassa, Meca budismului și cu  
atât mai mult în Potala, ca să nu profaneze cu prezența lor sfințenia locului.  
Dalai-Lama capul călugărilor budiști (tichiele galbene), primește în audiență pe  
ori care din motive de pietate doresc să-l vază; el atunci șade pe un altar de  
aur, cu mâinile întinse pentru a bine cuvânta. Poartă pe cap o coroană de aur  
și e îmbrăcat într'o mantie de purpură. Fața acestui pontifice budist, de și e  
blândă și liniștită, totuși trădează chinurile la care el se expune de bună voie,  
ca să intre în *Nirvana*. El se confirmă de împăratul Chinei când se sue pe tron.

Capul clericilor căsătoriți (tichiele roșii), e iarăși un pontifice budist, dar nu se  
bucură de influența pe care o are Dalai-Lama. El rezidează în Tibet la *Saki-Lumpo*.

Al treilea pontifice mai puțin însemnat, locuiește afară din Tibet la *Urga*.  
Calatorii descriu cu admirațiune bogățiile mănăstirilor budiste din Lassa. Conf.  
Schiefner, Beschichte d. Buddhismus in Indien, Petersburg, 1869. — M. N. Bouillet,  
Dict. d'hist. et. de geogr., pag. 455 și 1443.

3) Misionarii creștini afirmă că budismul acum e o copie desfigurată a  
creștinismului ; prin urmare nu creștinismul a copiat budismul, după cum se  
susține de unii, ci budismul imitează într'un chip nereușit creștinismul. Aceasta  
se poate dovedi foarte lesne prin faptul că budismul la început a fost numai un  
sistem filosofic lipsit de ori ce cult și ceremonii. Apoi originalul evangheliei lui

sub numele de «Tripitaka» ori «Sutta» sau de «Sutra» (texte). Ele sunt împărțite în capitole sub formă de proză și poezie, conținând astăzi parte învățături budiste și brahmane, parte învățături și parabole împrumutate din evanghelie<sup>1)</sup>.

Cam de la sec. VIII-lea d. Hr., se nascură din budism o mulțime de secte sub diferite numiri, dar cari nu se depărtează în punctele esențiale de mama lor comună, religia budistă. După aprecierile statistice, budiștii ating cifra de 120 milioane de suflete<sup>2)</sup>. Chiar în Germania, pesimiștii Schopenhauer și Hartman profesară principiile budiste răspândite acum și în unele părți ale Angliei. De altfel, dintre toate religiunile păgâne, budismul e întemeiat pe oare care logică.

3. *Parsismul* sau *Magismul* ori *Mazdaismul*, este o reformă a vechei religii iranice, care ajunsese în mare decadentă cam prin sec. VI a. Hr. În timpul acesta Medul Zoroastru (Zarathustra), inaugură o reformă în Bactria, sub scutul regelui Gustasp (poate Histasp), și aduse vechea credință iranică într'o stare mai curată<sup>3)</sup>. Ca și Buda, Zoroastru e învălit în legende,

---

Matei, după cum ne spune Eusebiu în Ist. Bis. 5.10, fû adus de Vartolomei, în India la începutul creștinismului; din acea evanghelie — poate — budiștii împrumutară multe parabole și învățături și le intercalară în Sutare, în cari aflăm, parabola vameșului și a fariseului, a celor cinci fecioare înțelepte, etc. Iar în secolul II când Panten a mers la Indieni după cererea acestora ca să predice creștinismul, a aflat acolo urme de învățături evanghelice semănate oare când de apostolul Vartolomei. Conf. I Stef., Catech. Bis. drept cred. răs., Sibiu, 1879, pag. 48.

Darsă lăsăm pe renumitul istoric, Wladimir Guettée († 1892), să ne lămurească această cestiune. „Barthélemy, zice acest bărbat în Istoria sa Bis., pénétra jusque'aux Indes... *L'enseignement chrétien passa jusque dans les livres sacrés des Indiens et la légende de Christa est calquée sur l'Evangile de saint Mathieu. On a prétendu que cette légende était antérieure, dans l'Inde à la prédication de l'Evangile, de sorte que toute l'histoire de Jesus Christ ne serait qu'un roman calqué sur cette ancienne légende indienne... Les savants les plus compétents dans la littérature indienne comme William Jones et Colebrooke, ont établi que plusieurs des livres auxquels on voudrait attribuer une antiquité fabuleuse, ne remontent qu'aux siècles, qui correspondent au moyen âge des nations occidentales, et que les livres les plus anciens ont été modifiés à diverses époques*“. Wladimir Guettée, Histoire de L'église, Tom. I, pag. 192. — Dr. Juliu Olariu. Într. în V. T., Carans., 1891, pag. 144.

Creștinii „Tomșiți“ până azi păstrează în sudul Indiei pe coastele Malabar, credința lor primită în secolul primar al creștinismului.

1) Colecțiunea tuturor cărților sfinte (K'hagiur) ale budismului scrise în limba **sanscrită**, umple astăzi aproape 108 volume, cu toate că Buda n'a scris nimic. M. N. Bouillet, Dict. d'hist., pag. 243.

Una din cele mai curioase cărți indiene este *Kama-Sutra* sau misteriele tinereței vechilor Indieni. Aci se arată fantazia orientală în toată goliciunea ei. *Kama-Sutra* a apărut de curând în Paris tradusă în limba franceză de E. Lamaresse.

2) Dar confucianistii, taotzeiștii, foteiștii și sintoiștii cari ating acum cifra de 315 milioane suflete, adesea ori sunt și partizani ai budismului, și de aceea mulți îi numără tot la budism; în cazul acesta budismul numără vr'o 435 de milioane de credincioși.

3) Pe când majoritatea scriitorilor susține că Zoroastru a trăit prin sec. VI-lea a. Hr., unii îl pun cu 5.000 de ani mai înainte de războiul troian; iar alții cu 1300 de ani a. Hr. Noi însă admitem că Zoroastru a trăit prin sec. VI-lea a. Hr., întemeindu-ne mai ales pe curentul general ce se pornise în ex-

minuni și povestiri cu fantazii orientale. Din Bactria, religiunea reformată numită «parsism», trecu în Persia și în alte țări iranice. Străvechiul zeu Ahura-Mazda creatorul zeilor și al lumii, devine în parsism *Ormuzd* sau spiritul cel bun; iar zeul Agro-Manyus sau Anro-Manyus creatorul demonilor și al tuturor răutăților, fu numit *Ahriman* sau spiritul cel rău, neconținut contrar lui *Ormuzd* (dualismul). Imprejurul acestora, sunt și alți zei foarte numeroși <sup>1)</sup>. Gnosticii și Manicheii împrumutară multe învățături din parsism <sup>2)</sup>.



Moscheea persană „Sahzadeh-Abdul-Azim” din orașul Teheran (Persia)

tremul orient asiatic, de a se reforma vechile religiuni. Magii cred că după 3000 de ani de la Zoroastru, va veni Mântuitorul lor și va nimici pe Ahriman. Conf. M. N. Bouillet. Diction. d'hist. et de geogr., p. 1921.

1) În parsism binele și răul se iau mai mult în înțeles material; răul constă în materie și întunec; iar binele constă în lumină, în lupta cu tot ce e rău, și în *ferirea de minciună*, după cum vedem aceasta în rugăciunea vechiului persan, aflată în cărțile lui sfinte: „Ție mă rog, o Ormuzd, și ție îți cer plăcerile, curățenia și sfințenia”.

„Dăruște-mi o viață lungă și un bine deplin”.

„Dăruște oamenilor plăceri curate și sfinte și fă ca ei să se înmulțească și totdeauna să fie în plăceri”.

„Apără pe omul care iubește adevărul de omul mincinos și arată pretutindenea lumina ta”.

În parsism se recomandă prin cărțile sfinte virginitatea fetelor până la mărițiș, împerecherea animalelor și *ocrotirea câinilor* (ca la Turci și Tibetani), căci câinele a fost apărătorul orientalului în contra animalelor sălbatice. Conf. E. Lamairesse, Kama Sutra, pag. VII—VIII, Paris,

2) Dr. N. Nitzulescu, Comp. de Ist. Bis., p. 40, Bucur., 1875.

Scrierile sfinte ale acestei religii sunt cuprinse a) în *Zend-Avesta* veche (cuvânt viu) divizată în 3 părți: *Vendidat* (cosmogonia), *Yasna* (rugăciuni pentru sacrificii) și *Vispered* (cântări religioase); b) în *Kordah-Avesta* (imne către zeii inferiori). Toate aceste cărți sunt scrise în limba *zencă* și dialectul *pehlcic*, după moartea lui Zoroastru, așa cum a învățat el<sup>1)</sup>. Sacrificiile constau din carne, pâne, lapte și o băutură (haoma),



Un derviş (călugăr) persan.

1) După tradițiile și învățăturile persane, *Zend-Avesta* cuprindea înainte de Alexandru cel Mare 21 de cărți. Din acestea a ajuns până la noi numai o carte compusă din 3 părți: *Vendidat* (în 37 capitole); *Yasna* (70 cap.) și *Vispered* (37 cap. În cap. 13 și 15 se aduce laudă câinilor și se face îndemnare a îngrijii de ei). La *Vispered* se află și un adaos numit *Kordah-Avesta*. Iar cele 20 de cărți nimicite în timpul expediției lui Alexandru prin foc sunt: *Situd-Yest* (33 cap.) conținea descrierea ființelor divine; *Situdghar* (22 cap.); *Vahist-Mânsrah* (22 cap.); *Bagha* (21 cap.); *Duwâsdah-Hâmast*; *Nadir* (35 cap.); *Pâsam* (22 cap.); *Ratustai* (50 cap.); *Buras* (60 cap.); *Kasakeirrah* (50 cap.); *Vastasp* (60 cap.); *Khast* (22 cap.) conținea învățături agricole, judiciare, ș. a.; *Casand* (60 cap.); *Jarast* (22 cap.); *Baghan-Yast* (17 cap.); *Nazarum* (54 cap.); *Asparum* (64 cap.); *Devaserujed* (60 cap.); *Ackarem* (52 cap.) și *Hadakht* (30 cap.). În aceste cărți se cuprindeau învățături religioase, morale, astronomice, is-

pe cari le consumă *Magii* (preoții, madjus<sup>1</sup>). Un act al cultului și aprinderea focului sfânt (simbolul curățeniei) împreună cu adoratiunea soarelui<sup>2</sup>).

Arabii întinzându-se în Persia prin secolul VII-lea întemioară aci mahomedanismul; iar credincioșii lui Zoroastru se retraseră la munți și în părțile Indiei. În zilele noastre toți supușii parsismului acum degenerat, abia se numără *vr'o* 300.000, răspândiți în Persia la Teheran, Ispahan și Kerman; apoi în Indii dar mai ales în Bombai unde trăesc sub protecțiunea Englezilor. În temple și azi se întreține neconținut focul, aprins după susținerea *Ghebrilor*<sup>3</sup>) de însuși Zoroastru<sup>4</sup>). Mare păcat este la zaratustrienii atingerea cuiva de cadavre; într'o asemenea împlinire păcătosul se spală în 9 nopți cu apă sfințită. Astăzi marele preot al acestei religii se cheamă «Kalantar».

4. *Confucianismul*, sau sistemul de credință al nobilimei chineze și japoneze, numit și *prima religie* de stat a imperiului cerosc, este reformarea vechei religiuni a Chinezilor. Confuciu (Cong-fu-ce = învățătorul), născut în împrejurări miraculoase, după

---

torice și legislative. Perșii mai aveau pe lângă acestea și alte cărți de știință, nimicite în timpul războaielor. Învățații cred că cele 21 de cărți religioase fură lucrate prin secolul VI d. Hr. pe temeiul unor documente foarte vechi.

1) *Magii* (μάγοι), după cum ne spune Erodot, în timpurile vechi, pe lângă practicarea cultului, se mai ocupau încă cu astronomia, astrologia sau ceirea viitorului în stele și li se mai atribuia și o putere supranaturală, de care ne aduce aminte cuvântul „magie“. Se credea că *Magii* supun voinței lor pe spiritele superioare, chiamă demonii (magia neagră), chiamă geniele binefăcătoare (magia albă) și produc efecte minunate prin această știință.

Magia e foarte veche în omenire; așa, în Exod cap. 6, v. 11, ni se spune că Faraon chemă pe *Magii* lui de curte și ei răspunseră prin transformarea în verpi a togeilor lor la minunile făcute de către Moisi.

În Grecia, Medea trecea de mare fermecătoare. Iar în Fapt. Ap. cap. 8, v. 9—12, ni se arată puterea fermecătoare a lui Simon Magul.

În apus, în timpurile evului mediu și modern, acest soi de oameni fură azi de vii, după dispozițiunile luate de scaunul papal. Vezi I. Kastell, Iohann Huss, 1900, Konstanz, pag. 36: „1585 den 15 September, Katharina Freitagin und Anna Ztablin wegen Hexerei lebendig verbrannt. 1636 den 8 März, Arjula Mayerin wegen Hexerei lebendig verbrannt. 1641 den 27 Juli, Dorothea Langenbergerin wegen Hexerei lebendig verbrannt“. u. s. w. Azi, Fakirii din Indii sunt tot un fel de „Magii“. Conf. Pierre Larousse, nouv. dict., Paris, 1891, p. 464. Conf. E. de Presensé, op. cit. I siècle, p. 44—52.

2) Cultul străvechiu al religiei persane, consta și din aprinderea de focuri mari în onoarea lui Ormuzd (privit și ca zeu al luminei), pe dealuri înalte, pe munți și pe piramide. Și în moscheele Kabililor africani de azi, se aprinde focul sacru la sărbători.

3) Mahomedanii, numesc pe credincioșii parsismului „*Ghebrii*“ (Ghebr cuvânt persan, însemnează *necredincios*; turc. *Ghiaur*) adică *necredincioși*. *Ghebrii* mai poartă și numele de „*Parsisii*“. Conf. M. N. Bouillet, Diction. d'hist. et de Geogr., pag. 757.

4) Les Guèbres adorent le soleil, comme l'image de la divinité et le type du feu le plus pur; ils vénèrent aussi les autres;... chez eux, le frère épouse sa sœur. Ils conservent religieusement les livres sacrés de Zoroastre. Les Guèbres sont doux, bienfaisants, fidèles, et ne méritent point le mépris auquel ils sont condamnés chez les Musulmans. M. N. Bouillet, Diction. d'hist. et de Geogr., p. 757, 1098, 1917.

afirmarea documentelor confucianiste, la anul 551 și mort la 479 a. Hr., a fost fiul unui guvernator chinez anume *Kung-Liang-Hi*, din provincia *Lu*. În etate de 19 ani se căsătorii, dar curând se despărți de sotia sa. Foarte inteligent și aplicat la meditațiuni filozofice, Confuciu la etatea de 24 de ani, se încunjură de mai mulți discipuli, și începă a îndreptă moravurile confrăților săi chinezi, a corectă normele de dreptate și a încurajă agricultura <sup>1)</sup>. Mai târziu cutreerând provinciile țării sale, predică



O aristocrată și ploasă chineză cântă imne orientale religioase lui Confuciu.

1) *Texte morale traduse din cartea Ta-Hio a lui Confuciu.*

*Datoriile către părinți.*

„Se poate întâmplă ca în serviciile ce le aduci părinților tăi, să întâmpini greutate și neplăceri; totuși dacă ei cer cu stăruință aceste servicii, să le îndeplinești cu toată bunavoință“.

*Datoriile către amici.*

„În legăturile cu prietenii tăi, nu lua seama la defectele ori la calitățile lor. Să îngăduiești omului drept, ca să fie puțin violent; omului nobil să fie puțin vanitos; celui vesel, puțin cam ușurel. Cu aceste îngădueli păstrezi dragostea prietenilor“.



morală și se sili a reinvia obiceiurile strămoșești. El revizui cărțile sfinte chinezești «*King*» (cartea) și compuse valoroasa acțiune «*Su-King*» o colecție de documente vechi, istorice-chineze, din cari a cules morală și filosofia veche. Mai compuse apoi, după cum susțin confrății lui posteriori, o mulțime de scrieri, cari l-au făcut renumit în lume<sup>1)</sup>. Așa a înființat Confuciu religia sa.

El e superior celorlalți reformatori ai epocii sale, prin simplitatea învățăturilor lui, și prin fapta, că sistemul său de învățătură nu introduce asceza escentrică, cum a făcut d. e. Buda; ci a recomandat totdeauna moderațiunea (calea de mijloc), respectul către bătrâni, cultul morților și credința în **Tien** divinitatea creatoare<sup>2)</sup>. Chinezii arată pe Confucius ca pe un om înțelept, mare filosof și legislator; iar nu ca pe o încorporare divină cum se întâmplă aceasta cu Buda și Zoroastru. Totuși și lui Confuciu i se ridică în China temple mărețe și statui frumoase.

Cultul confucianismului e foarte mărginit; el are temple, dar n'are preoți. Singur împăratul împlinește în marele templu din Peking, de 3 ori pe an, datoriile religioase pentru popor. Lui Confuciu i se aduc și sacrificii: mătase, vin, pește și carne de porc, în sunetul tamburelor și clopoțelilor. Dar mai au dreptul și demnitarii statului și părinții de familie de a aduce în China cu puțină ceremonie, sacrificii relative la adorațiunea lui Confuciu, a riurilor, munților, spiritelor și morților<sup>3)</sup>.

Confucianistii cu Taotzeistii, Fotiștii și Sintoistii, azi numeră în un loc, aproximativ *vr'o 315 milioane de suflete*. Zilnic însă se împuținează acești credincioși și se înmulțesc ai budismului<sup>4)</sup>.

1) Cele 5 „King” de mare valoare la Chinezi sunt: *Su-King*, *Ciun-Cieiu*, *Yi-King*, *Si-King* și *Li-Ki*. Iar cărțile despre cari Chinezii susțin că ar fi compuse de Confuciu sunt următoarele: *Lun-Yu* sau convecbirile lui Confuciu cu elevii săi; *Ciun-Cieiu* (primăvara și toamna) în care arată istoria provinciei *Lu*; *Huo-King* (dialogi asupra pietății); *Si-King*, sau colecția de cântece populare chinezești; *Ta-Hio* (marea știință) cu învățături filozofice; *Ciung-Yung* (calea de mijloc) cu purtarea filozofilor chinezi. Toate acestea fură traduse și în limbile europene. Așa *Su-King* s'a tradus în limba franceză la 1770 în 4<sup>o</sup>, prin Gaubil, la Paris. Apoi cărțile morale au fost traduse în latinește și parafrazate prin Intorcetta, Herdrich, Rougemont și Couplet sub titlul: *Confucius sinarum philosophus*, Paris, 1687, folio. *Ciung-Yung* s'a tradus în limba franc. și latină la 1817 de Remusat. Viața lui Confucius a fost scrisă de Amiot, ș. a. Conf. M. N. Bouillet, dict. d'hist., p. 412.

2) Străvechea divinitate a Chinezilor era însă „Șang-Ti”, adică „Marele Împărat”.

3) Sacrificiile chinezești se fac din orez, legumi, miei, viței, ș. a.

4) Biblioteca națională chineză un Tesaur ne mai aflat în lume, umple 23 de volume ale universității „Han-Lin” din Peking. Biblioteca cuprinde 4 despartituri, din cari arătăm aci pe cele mai însemnate cărți, culese din catalogul acestei instituții.

a) Din despărțitura cărților clasice alegem: *Ta-Hio* (știința cea mare) scrisă de Confuciu, care învață aci, cum să se lumineze mintea omului. *Ciung-Yung* (calea de mijloc), scrisă tot de Confuciu, iar după unii de un elev al lui; aci se arată cum să se poarte înțelepții în lume. *Lun-Yu*, sau convecbirile lui

5. *Taotzeismul* (Taoismul) sau religia misticilor chinezi, numită și *a doua religie* de stat a imperiului ceresc, a răsărit în acele părți cu vr'o 560 de ani înainte de era creștină, adică cam în același timp când s'a ivit și confucianismul.

Laotze (Lao-ce) un filozof vestit născut în anul 604 a. Hr. fu contemporan mai bătrân și cunoscut lui Confuciu. El învăță pe temeiul vechei religii chineze, că ființa superioară este *Tao*<sup>1)</sup>, de unde și sistemul său de credință se numi *Taotzeism* ori *Taoism*; în multe părți însă doctrina lui Laotze, se aseamănă cu budismul. Preoții taotzeiști, în cea mai mare parte trăitori în mănăstiri, se ocupă cu magia, fermecarea demonilor și cetirea viitorului din mișcarea stelelor (astrologia<sup>2)</sup>).

În imperiul ceresc, Laotze trece ca și Confuciu de un om cu adâncă înțelepciune și autor al mai multor sute de opere privitoare la cult, morală și magie. Cea mai de seamă operă a sa este cartea sfântă *Tao-te-King* compusă din vr'o 6000 de cuvinte legate între ele fără înțeles<sup>3)</sup>, dar din care învățații chi-

Confuciu cu auditorii lui. Cartea filozofului *Iengtze* cu satirizarea viciilor și cu sfaturi pentru toate împrejurările vieții, ș. a.

b) Din despărțitura *cărțile sfinte* distingem: cartea *Yi-King* cu prezicerea viitorului; scrierea aceasta misterioasă are 1450 de comentarii. *Șu-King* în care Confuciu cu învățături morale și filozofice, arată Istoria chineză întemeiată pe documente vechi, din cea mai întunecoasă vechime (3000 de ani a. Hr.), și până în secolul VIII-lea a. Hr. *Și-King* o carte cu 300 cântece vechi populare adunate de Confuciu. *Li-Ki* cu ritualul cultului religios chinezesc. *Ciun-Cieiu* sau „primăvara și toamna“ etc. etc.

c) Din scrierile *istorice* însemnăm pe acestea: 24 de cărți despre diferite dinastii chineze, până la dinastia *Manșu*. Apoi 130 de cărți, cu documente istorice ale Chinei și ale țărilor vecine, cari cuprind un timp de 5.000 de ani înainte de Hristos, și după aceea 1300 de ani după Hristos. La această operă uriașă și de o scumpă valoare, au lucrat pe baza documentelor învățații chinezi *Se-menang* (sec. XI d. Hr.) și *Ma-tuanlin* (sec. XIV d. Hr.), etc. etc.

d) În fine din ultima despărțitura a bibliotecii, cuprinzătoare de *cărți morale*, însemnăm: tratate despre creștere, învățătură, rășboiu, dreptul penal, creșterea vernilor de mătase, astronomie, matematică, preziceri de viitor, pictură, arta scrierii, muzică, tragerea cu arcul, baterea banilor, facerea cernelei și a ceaiului. Apoi mai sunt enciclopedii ilustrate, descrieri de obiceiuri, scrieri budiste, despre secta *Tao*, mitologii, ș. a.

Dar armatele aliate europene și americane, prădând orașul Peking în anul 1900, au ars din nenorocire, o parte din această bibliotecă, în care s'au strâns cărți și documente în timp de 2.500 de ani de învățații chinezi. Fapta aceasta este destul de *barbară*. Multe din aceste opere au fost însușite de aliați. Conf. scrisoarea lui Tsien-lao-cong din orașul chinez Ciang-tsia-cu, trimisă lui U-secong în 15 Decembre 1900.

1) Laotze învăță că „Tao este o ființă nepătrunsă care a dobândit realitate mai înainte de cât cerul și pământul. Tao este liniștit, fără formă și nevăzut. Toate lucrurile sunt făcute de el“.

2) Templele Chinezilor sunt mici și se compun de obicei dintr'o singură cameră numită „Ting“. Ele sunt încungiurate de câte-o galerie și precedate de curte cu porți monumentale. Azi, cel mai însemnat templu e cel din Nanking, zidit din porțelan.

3) *Texte morale traduse din cartea Tao-te-King a lui Laotze.*

*Sfaturi date tinerilor.*

„Afară de femeia voastră legitimă, să nu cugetați la alta. Tinerilor, sili-

nezi prin comentarii mistice scot frumoase învățături <sup>1)</sup>. În timpul de față însă Taotzeismul este decăzut într'un politeism josnic, din care cauză se cam înapuținează credincioșii lui și trec la budism.

6. *Fotismul* (Foismul sau Budismul chinezesc) adică sistemul de credință al lui Buda pe care Chinezii îl numesc *Fo* <sup>2)</sup>, este a treia religiuine de stat, și anume a poporului din imperiul ceresc. Pornită din India religia aceasta, în China a dobândit mai multe modificări, din porunca împăratului Meng-ti, în



Monzii (preoți) fotiști chinezi, săvârșesc cultul în pagoda lor, având pe altar statua lui Buda.

fi-vă la înfrânare. Neînfrânarea este otrava aducătoare de moarte. Stăpâniți patimile și veți trăi liniștiți“.

*Oprirea luxului.*

„Existența lucrurilor scumpe, sunt mărturia luxului. Bogăția prea mare a unora, aduce peirea altora. Cu cât unii pun mai mulți cai la căruțele lor, cu atât sunt mai mulți cari merg pe jos. Cu cât mesele unora sunt mai îmbelșugate, cu atât sunt mai mulți cari mor de foame“.

Dar Laotze mai învăță pe Chinezi următoarele : „Sărăcia nu e o rușine. Să respecti demnitatea dobândită prin merit. Să respecti bătrânețea. Când vă numește cineva „moș“ aveți un titlu de noblețe. Împăratul este tatăl și mama poporului. Mandarinii sunt tatăl și mama celor pe cari îi administrează. Agricultură să fie iubită de fie cine. Să aveți cult pentru familia voastră. Legile să fie indulgente și ertătoare. Să împăcați pe împăcinați“.

1) Conf. M. Stanislas Julien, Tao-te-King, Paris, 1842. Conf. M. N. Bouillet, Dict. d'hist., p. 376 și 1732.

2) Să nu se confunde Fo cu *Fohi* un împărat al Chinei, care a trăit cu 1000 de ani a. Hr. Conf. Bouillet, p. 236 și 631.

anul 65 după Hristos. Din această cauză, unii din greșeală au crezut că ea nu este creațiunea lui Buda.

*Bonzii*, adică preoții Fotismului, recomandă libertatea, a nu omori vr'o vietate, a se abține de vin, de necurătenii și a crede în recompensa și pedeapsa după moarte. Bonzii în mare parte trăesc în mănăstiri <sup>1)</sup>. Cultul și zeitățile sunt, tot acelea pe cari le aflăm în budism.

Dar chinezul nu face deosebire între cele 3 religii de stat; el ea parte deopotrivă la toate.

7. *Sintoismul* (calea zeilor) sau religia de stat a poporului japonez, își deduce numirea de la cartea lui Confuciu numită *Sinto*. Poporul japonez întemeiat pe acest sistem religios, adoră pe *Tien* (o ființă superioară sub care se mai înțelege soarele și luna), împreună cu o mulțime de zei mai mici.

Călătoriile de închinare la locurile lor sfinte (mănăstiri), **danțurile** religioase făcute de preotese, reținerea de carne și vin la timpuri hotărâte, ferirea de necurătenii, sunt acte ale Sintoismului. Marele preot din *Kioto* cu preoții mai mici și cu *Micado*, conduc firele religiei; ei vin în temple pentru cult, seara și dimineața când aduc și sacrificii: orez, ș. a. <sup>2)</sup>. Pe lângă

---

1) „Bonzes, nom que donnent les Européens aux prêtres de la Chine et du Japon. Ils sont divisés en plusieurs sectes. Ceux de Foë (Fo) recommandent les libéralités, surtout envers leurs monastères, et pratiquent, dit-on, en public du moins, de rudes austérités. Les bonzes de Lao (Laotze), observent le célibat. Il y a aussi des bonzes qui vivent en communauté comme les moines dans le christianisme: ils se recrutent en achetant de jeunes enfants qu'ils élèvent, et qu'ils initient à leurs mystères, de rigoureuses épreuves... Le nom de *bonze* s'applique aussi aux prêtres bouddhistes". M. N. Bouillet, Diction. d'hist., p. 236.

Bonzii, din fire foarte vicleni, se servesc de metempsicoză, spre a storce ofrande de la pioși, și îi sperie că după moarte sufletul lor va trece într'un corp de șarpe, șoarece, câine..., dacă nu le va da milostenie. Bonzii ca și Fariseii de odinioară ai Jidovilor, umblă pe strade cu lanțuri de picioare și se opresc la porți cântând jalnic: „iată cât suferim noi pentru păcatele voastre“. Alții se lovesc cu capul de pietre pe drumuri și în târguri, spre a storce ofrande de la trecători.

2) Unul din templele frumoase sintoiste, este și cel din Tochio (capitala Japoniei) din principalul cartier „*Shimbashi*“. Poarta este sculptată artistic și lăcuită; iar templul este o clădire cu proporțiuni mari. În lăuntru lui, cineva intră cu respect desculțându-se ca și Musulmanii. Acoperișul templului este susținut de coloane uriașe; interiorul însă pare cam întunecos. Pardoseala e acoperită de covoare dese făcută din scoartă de cocotieri (nuci de coca). Tabernaculul aurit din fundul templului, reprezintă un punct strălucitor în semi-întunecul din templu. Serviciul religios sintoist, seamănă în formele exterioare întră câtva cu cel romano-catolic. Preoții sunt îmbrăcați în costume lungi de o singură culoare. Se arde tămâie în templu. Se recitează rugăciuni, și se intonează imne de corul vocal, în melodia orientală. Aci este o candelă, între alte curiozități, care nu se stinge de secole, prin îngrijirea bonzilor.

Mulțimea credincioșilor, în mare parte femei din popor, stă jos pe călcăe, într'o atitudine respectoasă. O grădină desfătătoare de pini, încungiuță templul. Căprioarele umblă prin grădină, nesupărate de nimeni. O alee împodobită cu felinare mici, duce la mormintele Shogunilor. Mormintele sunt niște mauzolee mari (cum sunt în Brusa din Asia Mică, mormintele Sultanilor), cu acoperișurile în formă de solzi semănând cu templul însuși.

Pe una din laturile grădinei se află clădirile comorilor Shogunilor. Como-

această religie, din vechime mai este răspândit în Japonia și Budismul. Pretutindenea și chiar pe câmpii întâlnim temple și statui religioase.

În timpul de față, elita japoneză, tinde la formarea unei religii noi, cu elemente din religiunile japoneze și creștinism. Calendarul gregorian este întrebuintat în cult și afacerile statului de la anul 1870 incoace<sup>1)</sup>. Nu de mult timp a fost introdusă cremațiunea pentru cadavrele omenești.



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, călătorește cu vaporul pe golful de Finlanda de la orașul Réval, la frumosul oraș Helsinki capitala Finlandei, Marți 28 Iulie anul 1898, pentru cercetări liturgice.

Ele sunt închise în niște lăzi bine încuiate. Ele constau din niște arme vechi, perle vechi, și suluri de papire lungi de un metru, cu maxime chinezești atribuite lui Confucius. Iată traducerea unei maxime : „Oamenii trebuie să fie onești. În orice împrejurare ne-am aflat, să fim îngăduitori. Mai bine să mâncăm puțin, dar din munca noastră. Și să nu ne batem fără folos“. Conf. și Dr. J. J. Maignon, L'orient lointain, Chine, Corée, Mongolie, Japon, Paris, 1903.

1) M. N. Bouillet, Dict. d'hist., p. 1669. P. M. Georgescu, Tabloul sinoptic de toate relig. pământului, București, 1870, p. 292.

Cărțile vechi japoneze spun că lumea e creată de doi zei (kami) : *Izanagi* și femeea sa *Izanami*. Aceștia despăcară cu lăncile lor apele Oceanului și eșiră din adânc insulele Japoniei. După aceasta cei doi zei, creară pe semizeii. Unul din aceștia s'a căsătorit cu zeița soarelui și apoi coborându-se în luntre pe apele Oceanului au ajuns la insulele Japoniei. A luat în stăpânire insulele și apoi le-a lăsat moștenire fiului său *Dșima*. Acesta a împărățit aci 75 de ani și a murit în etate de 127 de ani. Acest *Dșima* a dat naștere întregului neam japonez și dinastiei lui *Micado*. Amintirea acestei epoci se sărbătorește de Japonezi la 29 Ianuarie în fiecare an. Deci, Japonezii sunt fii zeilor și ai soarelui. În războiul pe care l'au avut Japonezii cu Rușii în anul 1904 sq., supușii lui *Micado* au dovedit destul eroism și îndestulătoare sentimente umanitare (Autorul).

## B) Cultele păgâne nesistematice.

1. *Sabeismul*<sup>1)</sup> numit astfel de la cuvântul ebraic *šabà* (שָׁבַע stea, constelațiune, cer), constă în adorațiunea stelelor, lunii și a soarelui. Sabeismul eră foarte răspândit în vechia omenire și aume printre Asirieni, Haldei, Arabi și popoarele nomade. Este firesc lucru, că omul în leagănul culturii sale, s'a închinat totdeauna puterii, animalului ori obiectului care l'a împresionat mai mult și cu care a venit mai des în contact. Popoarele păstorești din vechime, veghind noaptea lângă turmele lor și ferindu-le de fiarele sălbatece, s'au orientat în stadiile nopților, prin lună<sup>2)</sup>, stele, luceferi și alte corpuri cerești împodobite cu o strălucire plăcută. Mișcarea regulată a acestora făcându-le o plăcere uimitoare și frumusețea lor atrăgându-le admirațiunea, de aci s'a născut cultul stelelor. Întunerecul misterios al nopților, a făcut să crească și mai mult adorațiunea corpurilor cerești.

Acest cult, cu timpul a perdut forma lui romantică și a decăzut atunci când s'a crezut că aceste corpuri sunt locașuri de zei și tot felul de spirite, și s'a început deci închinarea înaintea stelelor, ca înaintea unor ființe însuflețite<sup>3)</sup>.

În legătură strânsă cu adorațiunea stelelor, stă cultul soarelui la popoarele ocupate mai ales cu agricultura câmpenească și cu diferite nevoi ale vieții. Căldura și lumina bine-făcătoare a acestui planet, atraseră recunoștința omului, care aduse la rândul său drept jertfă închinarea insolită de sacrificiu. Dintre popoarele închinătoare înaintea soarelui, ne aducem aminte mai ales de vechii Egipteni, cari divinizară planetul și așa fie care parte a Egiptului îi dădu câte un nume d. e. *Ra*, *Phra*, *Ptha*, *Ammon*, *Mentu* și *Atmu*<sup>4)</sup>.

Încălzirea plăcută a focului pe timpuri friguroase și lumina lui prețioasă în întunerecul nopților, încă nu rămaseră fără efect înaintea omului fără colibă și adăpostit numai pe lângă arbori sau împrejurul colinelor. Perșii următori lui Zoroastru, ca adora-

1) În limba ebraică שָׁבַע (*šabà*) însemnează armată, exerciții militare, dar mai ales stea, constelațiune, și de aci își ea numirea sistemul sabeismului d. e. אֲשֶׁר לֹא יִקְסָר עֲבָרָה הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִסָּד הוּלָה הַיָּמִים Ier. 33,22.

Sabeistii, Zoteistii, Antropoteistii, Șamaniștii și Fetișistii, astăzi însumează împreună vr'o 150 milioane de suflete.

2) Turcii până azi poartă pe stindardul lor semi-luna, ca amintire din timpurile străvechi ale Sabeismului.

3) Ic. C. Nazarie, op. cit., Tom. I, p. 308–312.

4) Conf. Jablonski, *Pantheon Aegyptiorum*, Berlin, 1750–52. Lepsius, *Rösigbuech der alten Aegypten*, Berlin, 1856. Wiedmann, *Geschichte A. S. von Wiametisch I bis auf Alexander*, Spz. 1880. Vechii regi egipteni se întitulau „spaima inimicilor și luminoși ca soarele“.

lori ai acestui element (πυρολάτραι), până azi nu sting focul din cupistele lor <sup>1)</sup>.

Închinători înaintea corpurilor cerești, se mai află în timpurile noastre printre sălbaticii din Polinesia, Peru, Paraguai ș. a.; dar într'o formă mult mai decăzută se află acum Sabeianul la Negrii din sudul Saharei până la Sudan <sup>2)</sup>. Prin părțile acestea adorațiunea soarelui și a stelelor, este însoțită de superstițiuni grosolane și credințe de tot felul. Luna plină se norbează cu jocuri și orgii sălbatice. De și acești păgâni au idee de o zeităate superioară numită *Zambi*, creatoare a lumii, totuși noțiunea aceasta elementară, se perde în noianul altor rătăciri deșarte <sup>3)</sup>.

2. *Zooteismul* (ζῷον-animal), este divinizarea animalelor și adorațiunea lor însăși. Egiptenii dacă venerau unele animale, credeau că niște ființe divine locuiesc în ele; de aceea ei adorau ființele întrupate și onorau în același timp și pe animale că s'au învrednicit de o așa putere zeească. De aci vedem că zooteismul egiptean eră de o formă mult mai idealică, de cât la popoarele sălbatice din timpul de față, unde se adoră însăși vietățile.

Un animal mult adorat din vechime și până în zilele noastre mai ales la Negrii din Africa, este *șarpele*. Călătorind cineva în părțile sudice ale continentului negru, unde reptila aceasta vicleană și îngrozitoare este de o iuțime fulgerătoare și o putere uriașă, găsește mai prelungindea cultul acestei periculoase jgâniei, dar mai cu seamă printre triburile *Toni* și *Gan'ni*. Numeroasele victime omorite de șerpi, au îndreptățit aducerea de sacrificii pentru îmblânzirea lor, mai ales că în acele țări tropicale, căldura perpetuă și stepele vaste, contribuiesc considerabil la înmulțirea și creșterea colosală a scârboaselor reptile <sup>4)</sup>. De altfel

1) Focul de pe altarul *Iudeilor* în care se ardeau sacrificiile, încă eră foc sfânt, și trebuia să nu să stingă niciodată (III M. 9, 24; II Par. 7, 1; III M. 6, 12. II Mac. 1, 19).

*Zoroastru* aprinse focul sfânt, care se păstrează nestins de atunci (sec. VI a. Hr.) și până azi în temple, de preoții lui.

Păzirea focului sfânt în *templele romane*, eră încredințată vestalelor.

*Românul* păzește și el în vatra sa focul, ca să nu se stingă.

Așa fac și *Eschimoșii*, *Indienii*, *Japonezii*, *Birmanii*, ș. a.

2) Creștinii adorau și ei soarele în secolul al III-lea (Tertul. advers. gentes, XVI) și al V-lea (Leon. Magn. Sermon. XII în Natal. Domin.), precum și focul (can. 65 Sinod. VI ecum.) peste care săreau. Dar și astăzi triburile *Tartare*, *Samoezii* și *Laponii*, se închină soarelui, luni și focului, cu împliniri de sacrificii.

3) *Românul* respectă și el stelele, luna, soarele, focul, trăsnetul, fulgurel, pământul, apa, morții, se teme de vrăjitori și crede în descânțece, așa cum făceau și popoarele arice. *Românul* însă nu aduce cult acestor lucruri, ca popoarele idololatre. La nașterea omului, la însurătoare, îngroparea morților, la pomnirea lor, la sărbători, în viața socială, poporul român are iarăși o mulțime de datine aduse și păstrate de la popoarele străvechi (Autorul).

4) *Indigenii* din insulele *Cuba* și *Haiti*, cu toată interzicerea spaniolă și americană, săvârșesc și astăzi ascunși în păduri „cultul șarpelui” cu obiceiuri îngrozitoare. Prin cântece de fluere, un șarpe viu, enorm de mare, se sue pe un

oamenii aproape pe tot pământul, înspăimântați de șerpi, au creat basme, legende, ghicitori, descânțete și povești exagerate, privitoare la aceste vietăți îngrozitoare <sup>1)</sup>. Lupta omului cu șerpii, bălaurii, draconii și zmeii, este descrisă cu colorile cele mai vii în toate religiunile omenirii. De nici un animal nu s'a temut și nu s'a ocupat omul mai mult de cât de șarpe. Prin urmare nu



Un păgân african zooteist descântă și se închină șerpilor săi sfinți.

altar făcut anume pentru sărbătoare. Adoratorii reptilei joacă acum, cam ca derișii urlători, împrejurul șarpelui, până ce cad de amețeață și extaz. Apoi sacrifică oameni vii legându-i de copaci și tăindu-i în bucăți pe cari le aruncă calde în gura șarpelui. Acesta le înghițe cu lăcomie (Autorul).

1) Chiar zmeii încuibăți prin casele pustii, după credința poporului nostru, sunt tot un fel de șerpi. Descânțetele pentru ferirea de zmei și basmele din popor, mai toate sunt împletite din fantazii asupra șerpilor. Cine nu cunoaște credința din comunele rurale despre *șarpele de casă*? Dar câte legende nu sunt create asupra copiilor, cari mănâncă lapte din strachină împreună cu șarpele de casă geniu protector al familiei? Cine nu știe că șerpii sug lapte de la vaci?

a) Credințele acestea sunt vechi ca și lumea. Evreii adorară șarpele de aramă; Egiptenii îl închipuiră foarte des pe monumentele lor. *Cneph*, zeul Egipt-



no mirăm dacă sălbaticii mai ales din Africa sudică, se închină și astăzi șerpilor ca unor Dumnezeui<sup>1)</sup>.

Tot din cauza fricei, Negrii din mează-zi de Sudan, adică crocodilul, iarăși un animal viclean, laș, periculos și puternic ca un leu; iar alți sălbateci se închină leopardului, leului și aloeantului, din cauza forței uriașe a acestor animale.

3. *Antropoteismul* (ἀνθρωποτης-θεός = îndumnezeirea omului), numit după unii și *Animismul* (animus = suflet), este cultul ce nu aduce oamenilor vii, dar mai ales sufletelor celor morți. Avem destule exemple în Istoria omenirii, despre îndumnezeirea împăraților, regilor, vitejilor și oamenilor de geniu, chiar în viață fiind acești muritori. Pentru convingerea noastră de aceea, nu avem de cât să ne aducem aminte de Cezarii Romanilor, de Dalai-Lama ponteficele budismului, de marii excursioniști printre sălbateci și de înșiși vitejii triburilor barbare<sup>2)</sup>. Dar sub antropoteism, înțelegem cu deosebire, divinizarea morților și aducerea de sacrificii înaintea spiritelor lor. De altfel cultul morților, foarte mult răspândit azi printre sălbateci, este întemeiat tot pe o legă firească sădită în om.

Cei vii totdeauna admiră trecutul și găsesc la cei încetați din viață mai frumoase calități decât la cei cari trăesc. Înă-

---

tenilor, nu cră de cât un șarpe. De asemenea *Serapis*, zeul aceluiași popor, se închipuia încolăcit de șase ori de această reptilă. Zeul *Isis* tot în același chip se înțaișea. Dar și în cosmogonia babiloneană nu lipsește „bălaurul“, ori „șarpele“.

b) Romanii și Dacii încă erau foarte bogați în povestirile despre șerpi. Într-o carte V-a, spune că nu e nici un loc fără geniu, care se arată adesea în formă de șarpe. Virgiliu în Eneida tot cartea V-a, descrie plecarea lui Enea din Cartagena, întoarcerea lui în Sicilia, și arătarea unui șarpe monstru, când el a salutit cenușa părintească.

Indienii și toate popoarele orientale, au tradițiuni foarte bogate despre șerpi.

c) Esculap, zeul medicinei la Eleni, și azi stă închipuit pe zidurile din Pompei, cu un șarpe în mână vârit cu capul într'un vas cu medicamente. Zeița Higiene se desemnează cu această jivină în mână. Multe zeități vechi, au șerpi la picioare, în mâni, pe cap și pe bastoane.

d) În creștinism, șarpele tot nu fu dat uitărei. Arhanghelul Mihail se înfățișează învingând pe șarpe. Sfinții George, Dimitrie și Teodor Tiron, viteji călăreți, se desemnează adesea înfigând sulțile în corpul bălaurului. Cazanica de la ziua sfântului Teodor Tiron, ne spune că un șarpe care mănăcă o lume întreagă și încolăcia de mai multe ori o măgură, a fost omorât de sf. Teodor. Sfânta Fecioară Maria a născut pe Acel ce a zdrobit capul șarpelui. La picioarele crucei de răstignire, șarpele încă nu lipsește. Diavolul a luat chipul șarpelui când a înșelat pe Adam. În fine, iadul e zugrăvit pe Bisericele din comunele rurale în chip de bălaur enorm cu gura deschisă ca să înghiță pe păcătoși. Conf. G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datine și morav. ale pop. rom.,* Bucur., 1875, p. 112 - 122.

1) Dintre toate aquariile din Europa, mai bogat în șerpi e cel din Londra. Ael m'a înfiorat în vara anului 1897, mărimea colosală a șerpilor *boa*, *python* și *anaconda* (Autorul).

2) Apostolul Pavel vindecând în Listra pe un neputincios, din cauza aceasta, preotul lui Joe aducând tauri și cununi înaintea porților, voia să sacrifice înaintea lui Pavel și Varnava care însoțea pe apostol, ca înaintea unor zei. Dar apostolul împreună cu însoțitorul său, s'au opus cu inzistență la această fără de lege. Fapt. Apost. 14, 11 - 18.

ginațiunea creează cele mai frumoase icoane asupra strămoșilor, cu privire la traiul, morală, obiceiurile și onestitatea lor. Cineva însă, nu și poate da seama pentru ce părinții, rudele, amicii și cunoscuții lui, apar după moarte, mult mai merițiți decât atunci când trăiau. Vitejii neamurilor, în viață puține cununi dobândesc; dar după moartea lor când zugrăvirea eroismului se înflorește de către urmași, eroii sunt immortalizați prin monumente, statui, cununi, creațiuni de inimă și povestiri mărețe ale faptelor lor.

Tot aceasta se întâmplă în înțeles contrar cu criminaliștii și rău făcătorii ordinari, cari au înspăimântat în viață pe contemporanii lor. După moarte apar și ei în memoria urmașilor, ca indivizi inzestrați cu calități exagerate în rău; de aci apoi isvorăsc descrierile vioae cu privire la omorurile, crimele și jafurile săvârșite mai ales în timpul nopților. Tot ce poate imaginațiunea să creeze, se vede în biografiile haiducilor, tâlharilor și a acelor cari cutreeră munții, văile și pădurile spre a și găsi prada lor. Orientalul și sălbatecul fiind și mai aprinși în descrieri și povestiri de acest fel, își formează cele mai de căpetenie subiecte din faptele celor morți. Iată pentru ce, așa dar, popoarele sălbatice adoră și acum spiritele morților, fie din cauza admirațiunii calităților bune ce au avut în viață purtătorii sufletelor, fie din cauza temerei de ele.

Negrii din sudul Saharei, Cafrii și Hotentotii, se supun tăerei împrejur în timpul copilăriei lor, și sunt cei mai fanatici adoratori ai spiritelor celor încetați din viață. Din cauza sălbătăciei în care se află popoarele acestea, cultul spiritelor degenerază până la aducerea de sacrificii omenesți, pe cari apoi le mânăncă cu mare sgomot. Malaezii din insula Madagascar, cu toate opunerile europenilor, totuși nu arare ori prăznuiesc cu desfătare și jertfe de oameni, aducerea aminte de spiritele morților. Prizonierii și dușmanii înjunghiați, în Madagascar au tot aceeași soartă ca și în sudul Africei: consumarea pe întrecute, de către adoratorii spiritelor<sup>1)</sup>.

În America, pe lângă țărmii râurilor Ohio și Misisipi, se

1) În anul 1907, s'a descoperit că și unii dintre tâlharii chinezii din Tonchinul de sus au mâncat cu lăcomie carne de om. Când fură liberate de puterile armate, mai multe victime din mâinele acelor bandiți, se aflară fapte îngrozitoare. De câte ori lipsea hrană tâlharilor, prizonierii lor erau înjunghiați și mâncați. Femeile și copiii erau aleși ca mai gustoși. Revista „L'Avenir du Tonkin” din acea localitate, pe la începutul anului 1907, zugrăvește în culorile cele mai negre canibalismul acelor Chinezi. Dar pentru bunul simț omenesc, nu mai arăt aci cele ce se petrec în mijlocul acelor feare omenesți. Nu numai bandiții, dar și alți Chinezi mânăncă carne de om, și aceasta se dovedește din craniile și osemintele omenesți găsite pe drumuri, a căror carne fusese friptă și mâncată.

S'a mai dovedit tot în primăvara anului amintit, că din cauza foametei îngrozitoare, și Indienii din unele provincii, desgropau cadavrele oamenilor morți și le mâncău cu lăcomie!

Iar în anul 1910 s'a aflat că și banditul fioros *Juan Cuya* din Chili (America) împreună cu ceata lui au mâncat fripte pe victimele lor (Aatorul).

mai găsească și astăzi rămășițe din vechii Indieni, veniți aci din Asia, după părerea etnologilor, cu 1600 de ani înainte de Hristos. Acești sălbateci aduc spiritelor, sacrificii compuse din mâncări, băuturi și tutun. La ocazii solemne, triburile acestea, cred în suficiența sacrificiilor amintite; de aceea, în scop de a da sărbătorilor mai multă strălucire, aduc jertfă, sânge omenesc luat din măcelărirea prizonierilor, și din înjunghierea chiar a amicilor și rudelor mai de aproape. Mulți Indieni din aceste locuri, tanat ei în credința lor se rănesc de bună voie, ca să 'și aducă sângele



Mai mulți oameni vii, sunt mâncați de antropofagi în Africa.

pe altarul spiritelor. Adesea ori se aduce ca sacrificiu spiritului celui mare copilul întâiu născut și părinții îmbătrâniți.

Dar din cauză că acești sălbateci, represintă pe spirite sub forme simbolice de crocodil, șarpe, broască, lup, vacă, vulpe, cocoș, curcan și alte pasări și animale, și chipul ea atunci numele de «Totem» sau «Totem» de aceea și sistemul lor de credință se numește «Totenism», sau «Totemism». Sacrificiile se aduc pe altare de către pioși, purtând măști urâte pe față<sup>1)</sup>,

1) Masci de felul acesta am văzut în toate muzeele mari din Europa s. e. în muzeul britanic din Londra, *Luvru* din Paris, național din Madrid, *etnografe* din Berlin, *nordie* din Copenhaga, *Grassi* din Lipsca, *nordie* din Stockholm, *avemitağıu* din Petersburg, etc. Măscile acestea sunt lucrate de sălbateci

Femeia în șamanism e o vietate necurată; ea nu are suflet. Felul acesta de religie se află răspândit în timpurile noastre, printre Samoezi, Cafrii, Hotentoti și sălbatecii de pe malurile riurilor Ohio și Misisipi <sup>1)</sup>.

5. *Fetișismul*, este astăzi cel mai josnic cult păgân <sup>2)</sup>. El constă în adorațiunea obiectelor artificiale, dar mai ales a tot ce nu e făcut de mână omenească s. e. a bucăților de lemn găsite pe drum, a pietrelor, rădăcinilor, a arborilor, riurilor, munților, a ciolanelor părăsite și în fine, a tot ce se prezintă neînsuflețit și nelucrat de mână de om.

Credincioșii fetișismului, sunt în așa stare de sălbătăcie, în cât nu au nici o noțiune de întruniri la cult, ori de pagode; ci fiecare din ei când găsește vr'un «fetiș» adică un obiect din cele arătate mai sus, îi face onorurile cuvenite, îmbrățișându-l, strângându-l la sân, sau luându-l cu sine spre a-l purta ca talisman.

Cu drept cuvânt am zis că fetișismul este cel mai josnic dintre toate cultele păgâne; căci pe când idololatrii adică adoratorii statuelor, animalelor sau obiectelor de artă, cred că prin acestea se închină, unor spirite, ființe cerești, ori puteri naturale, fetișii din contră, au convingerea că chiar acele lucruri naturale, neînsuflețite, pe cari le găsesc, sunt protectorii și binefăcătorii lor. De sine se înțelege, că superstițiunile cele mai escentrice sunt încuibate în cultul acesta.

Fetișismul își are credincioșii lui printre cei mai înapoiați sălbateci din Asia <sup>3)</sup>, America, Australia, dar mai cu seamă printre Negrii din Africa centrală și sudică. Mai sălbateci însă și de cât toți aceștia, și mai înfocați fetișii, sunt Bușmanii (oamenii din tuțe), trăitori în sudul Africei. Așcuși mai mult în stușiuri și prin găuri în pământ, Bușmanii un neam al Hotentotilor, se deosebesc prea puțin de animalele sălbatece.

Toți fetișii la un loc însumează după aprecierile statistice, mai multe zecimi de milioane de suflete.

### § 3.

## Planul materiei din Tomul II-lea al Tezaurului Liturgic.

**P**entru a se studia sistematic și mai cu înlesnire această parte liturgică, este de nevoie în prima linie ca să ne formăm o idee de *sfintele locașuri* în care se adună creștinii pentru glo-

1) M. N. Bouillet, Dict. d'hist., p. 346.

2) Cuvântul „Fetișism“ se derivă de la portugezul „fetisso“ sau „fetiço“ (factitium = ce e făcut spre fermecare) și însemnează obiect trebuincios pentru amăgire, vrăjitorie. Bouillet, Diction. d'hist., p. 617.

3) Și între Eschimoșii și Samoezii din Asia este răspândit șamanismul. Preoții lor îmbrăcați în sdrenje și împodobii cu coji de scoici, joacă înaintea mulțimei bătând o dară (Autorul).

eficiența Celui a Tot Puternic. La începutul creștinismului locașurile de închinare fiind de o simplitate originală, ajunseră în decursul timpului a se construi cu multă măiestrie și cu toată frumusețea arhitectonică, pe care a putut-o s'o atingă omul în cultura sa. Dar locașurile acestea, au și ele podoabele lor, cari armonizează cu ideea predominantă în cult; *pictura bisericească* prin urmare, lucrată după normele fixate din vechime în creștinism, cum și toată decorațiunea sfintelor Biserici în stilul, gustul și semnificațiunea religioasă, sunt cestiuni cari se vor așeza la începutul Tomului al II-lea al acestui Tezaur.

După ce ne-am introdus, așa zicând, în sfintele locașuri, săl primim pe sfinții servitori cu *treptele lor ierarhice*, stabilite în Biserica noastră ortodoxă. Nu trecem apoi cu vederea nici odoarele de cari au nevoie ministrii altarului în exercitarea cultului ca d. e. *cărțile, vestimintele și vasele* liturgice. Toate acestea le studiem cu privire la timpurile vechi și moderne.

Mai departe ne ocupăm cu înălțarea minții creștinului în rugăunile sfinte, prin mijlocirea *cântărilor și rugăciunilor bisericești*. În fine, *înțelesurile simbolice* având și ele un rost foarte semnificativ în cult, întocmesc de asemenea o cestiune de mare interes în studiul liturgic.

Rezumând așa dar cuprinsul acestui Tom, vom avea următoarele trei secțiuni:

## SECȚIUNEA I.

### Locașurile de închinare ale creștinilor.

Cap. I. Locașurile sfinte vechi și moderne.

Cap. II. Iconografia bisericească.

## SECȚIUNEA II.

### Sfinții servitori ai altarului și odoarele liturgice.

Cap. I. Ierarhia bisericească.

Cap. II. Odoarele trebuincioase la serviciul liturgic.

## SECȚIUNEA III.

### Manifestarea și simbolica cultului.

Cap. I. Manifestarea cultului în Biserică.

Cap. II. Simbolica cultului.



# SECȚIUNEA I<sup>A</sup>

## LOCAȘURILE DE ÎNCHINARE ALE CRESTINILOR

### § 4.

#### Cuprinsul acestei secțiuni.



În toate timpurile omul și a avut locuri anumite pentru împlinirea cultului său religios<sup>1)</sup>.

În timpurile preistorice când monoteismul era răspândit asupra omenirii și când știința arhitectonică era aproape necunoscută, omul și împlinea cultul său, sub umbra arborilor, pe înălțimi și chiar în pădurile înfrunzite, unde în liniște se adoră *Făcătorul a toate*.

După trecerea unui timp îndelungat, omul învățând a și săpă colibe în pământ, nu trecu cu vederea a și scobi și templele sale în stâncile de sub pământ, apoi în stâncile de pe suprafața pământului și după aceea a le clădi pe pământul liber<sup>2)</sup>.

La popoarele semitice și în special la *Evrei*, patriarhii ridicau altare, fixau pietre și zideau stâlpi în locuri frumoase; apoi turnând unt de lemn asupra acestor monumente religioase

1) Noi dacă punem în ordinea studiului nostru, întâiu locașurile sfinte și apoi ierarhia bisericească, o facem aceasta pentru motivul firesc că mai întâiu a existat în lume cultul religios pe un loc ori unde ar fi fost el și apoi după aceea s'a instituit ordinea preoțească; iar nu a existat mai întâiu preoția și după aceea locul pentru adorațiunea lui Dumnezeu. (Autorul).

2) Ioan Mandinescu, Elemente de Ist. univ., Vol. I (Ist. veche), Iași, 1879, p. 32.

În semn de stîntire a lor, se adunau împrejur pentru a aduce cultului lui Iehova<sup>1)</sup>. Abia Moisi hotărî înființarea unui cult propriu pentru a se aduna într'însul Evreii la rugăcune; iar David și fiul său Solomon, zidiră renumitul templu din Ierusalim.

Asirienii, Babilonenii și mai ales vechii locuitori din frumoasele văi ale Tigrului și Eufratului, în timpurile străvechi se adunau împreună pe câmpii pentru a admira frumusețea cerului și a stelelor și a le aduce cult. De aci se ivi și cauza pentru care Asirienii și Babilonenii deveniră astronomi vestiți. Abia mai târziu se zidiră temple în onoarea lui Baal și a altor zeități.



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU Autorul Tezaurului Liturgic călătoroste de la orașul Helsingfors cu vaporul pe Marea Baltică spre mareașul Stockholm capitala Suediei, Mercuri și Joi 29 și 30 Iulie anul 1898, pentru studii liturgice.

Mezii, Perșii, dar mai ales locuitorii vechiului oraș *Ecbatana*, încă se adunară pe frumoasele lor platouri muntoase și împădurite, spre a aduce închinare stelelor și puterilor naturale.

Fenicienii și Cartaginezii, tot asemenea nu făcură excepție în adunările lor la cult, față de contemporanii din alte naționalități. Într'un cuvânt, toate popoarele vechi avură locuri de adunare fie împrejurul unui stâlp, unui arbore, împrejurul unei pietre sau chiar în câmpiele deschise, ori în pădurile întunecate, pentru a glorifica Puterea cea nemărginită.

Creștinismul ridicându-se prin curățenia învățăturilor sale dinăupra tuturor credințelor vechi, afirmă cu fapta cuvintele

1) I Moisi, 12, 7—8. 13, 4. 19, 22. 13. 31, 54. 46, 1. Asem. I Moisi, 28, 18. 35, 14.

Domnului : că va veni timpul când închinătorii cei adevărați se vor închina Părintelui în spirit și adevăr <sup>1)</sup>; și casa mea casă de rugăciune este <sup>2)</sup>.

Pentru a se face așa dar cultul în creștinism cu mai multă pietate și pentru a se da sentimentelor religioase un sbor cât mai nemărginit, a fost nevoie de a se închina fie care creștin în locul unde s'a allat, dar mai ales de a se adună credincioșii împreună în casa Domnului; căci sentimentele ca și ideile nu înfloresc de cât din contactul cu semenii noștrii; iar izolarea și retragerea de cercul social, nu arare ori duc la stingerea sentimentelor și imputinarea ideilor. După cum, prin urmare, ideile se transmit din om în om prin contact și într'un chip minunat, tot așa și sentimentele religioase se transmit câte o dată aproape înconștient prin viețuirea împreună cu cei de o credință cu noi.

Iată dar legea firească ce a călăuzit pe om în toate timpurile de a se aduna împreună cu semenii lui la cult și la toate actele folositoare.

## CAPITOLUL I-<sup>IU</sup>

### LOCAȘURILE SFINTE, VECHI ȘI MODERNE

#### § 5.

#### Adunarea creștinilor la un loc hotărît pentru închinare.



Creștinismul aducând în omenire o schimbare radicală în ceea ce privește învățătura dogmatică și cultul, a fost nevoie de a se acomoda noii religii, nu numai gândirea creștinească, dar și manifestarea dinafarică a pietății religioase. În scopul acesta, spre a nu se ivi deosebiri în formele esențiale ale cultului, se stabiliră punctele principale pentru mergerea în comun în casa Domnului și unitatea de vederi în legătură cu închinarea înaintea sfântului altar.

a) Marii dascăli ai Bisericii, cunoscând că numai pe idei de înfrățire și egalitate se poate întemeia stabilitatea și propășirea creștinismului, se adunară, chibzuiră și formulară

1) Ioan, 4,23. Filip., 3,3.

2) Mat., 21,13. Marcu, 11,17. Luca, 19,46. Ioan, 2,17.



învățăturile pentru închinarea în comun și fixară în același timp pedepsele spirituale pentru cei ce se abăteau de la aceste datorii sfinte. Statornici în făgăduințele făcute la intrarea în anul Bisericei prin baia botezului, creștinii înfruntară ori ce piedici și apărară cu bărbăție obiceiurile înrădăcinate în mijlocul lor, cu privire la adunările religioase. Iar atunci când puterea păgânismului începuse să descrește, creștinii se adunară în sfintele locașuri cu mai mare liniște, căci nu mai erau urmăriți de dușmanii doctrinei și ai vieții lor.

De și nu se înlătură din cult închinarea făcută de pios în ori ce timp și în ori ce loc și este chiar recomandată mai ales atunci când ea se face cu toată curățenia inimii, totuși adunările în comun au fost preferate din toate punctele de vedere, pentru întărirea deplină a creștinismului. Dacă fie care pios ar fi împlinit cultul său totdeauna pentru sine, în numele său și fără legile comune, poate că creștinismul n'ar fi ajuns la culmea în care îl vedem acum.

*Inchinarea în comun așa dar, este puterea de viață a creștinătății; în ea se oglindesc toate învățăturile sfinte și prin ea se explică luminos, tot ce ni s'a orînduit de Mântuitorul lumii.*

b) Ereticii asiatici și africani, eșind din sânul ortodoxiei, se despărțiră de învățăturile Bisericei-mame și de participarea la cultul de origină apostolică. Dar urmările triste răsărite din rătăcirile lor, până azi ne arată în trăsuri posomorite, starea umilicioasă în care înoată acești nefericiți. Nestorienii, Monofiziții și Monoteleții, înșiși părăsind lumina adevărului, de o mie cinci sute de ani sunt sbuciumați în noianurile perzării, isbiți de toate stâncile prăpăstioase, gata în tot momentul să se afunde pentru totdeauna când în abisul islamismului, când în acela al altor confesiuni <sup>1)</sup>. Starea acestor eretici o putem asemăna cu o corabie naufragiată în luciul cel nemărginit al oceanului; acum valurile vijelioase ale apei, poartă în toate direcțiunile pe acel nenorocit vas, până când o isbitură puternică îi dă lovitura de peiro. Mai putem asemăna starea Nestorienilor, Monofiziților și Monoteleților, cu o frunză smulsă de vânt de pe un arbore verde; acum frunza fiind dusă și învârtită în aer de puterea și furia vântului, după un scurt timp e aruncată în vr'o prăpastie ori isbită de vr'o stâncă și aci căzută își pierde urma ei. S'a întâmplat cu acești eretici, ceea ce se întâmplă cu niște copii neascultători de sfaturile părintești. Odraslele vițioase eșind din căminurile părintești, rătăcesc după aceea pe toate căile pierzării, fiind în legătură cu oamenii de seama și înclinările lor. Dar fiii rătăciți sunt purtați de voia întâmplărilor nenorocite, până la un moment dat, când un sfârșit tragic pune capăt rătăcirilor lor.

Acum dar, vedem pentru ce se luară din vechime măsuri de conducătorii creștinătății, ca toți pioșii legați într'o inimă

1) Vezi Tezaur. Liturg., Tom. I, p. 147-159.

și un cuget curat, să se adune împreună în casa Domnului și aci să prea mărească pe Tatăl cel ceresc; vedem pentru ce s'a ținut într'acolo ca toți creștinii să fie un corp și așa să se apere împotriva celor cari au voit să le surpe credința și să le dărâme obiceiurile santine. Dacă n'ar fi fost adunările religioase, poate că n'ar li răsărit acei viteji ai credinței, cari au suferit cu atâta seninătate, martirismul pornit din partea păgânătății.

## ARTICOLUL I

### ADUNĂRILE TAINICE ALE CREȘTINILOR ÎN TIMPUL PERSECUȚIUNILOR

#### § 6.

#### Casele de rugăciune în timpul apostolilor.



entru ca să ne facem o idee de casele în cari sf. apostoli își făceau rugăciunile și măreau pe Dumnezeu, este de nevoie să cunoaștem mai înainte de toate, planul și dispozițiunea locuințelor evreiești de pe acele timpuri.

De la colibele primitive formate din crăci de arbori și frunze, apoi de la bordeele săpate în pământ sau aflate prin stânci, movile ori văi adânci, Evreii ca toate popoarele vechi propășind în cultură, au ajuns să înlocuiască în decursul timpului vechile locuințe, cu case luxoase și foarte frumos zidite. Pe timpul împăraților, palatele împărătești și acelea ale Evreilor bogați, erau lucrate de Fenicieni și arhitecți streini; căci fiii lui Israil după cum însuși Solomon mărturiseste aceasta «nu știau să cioplească lemne ca *Sidonenii*» și meserii din alte țări<sup>1)</sup>. Întâmplările istorice prin care au trecut Evreii, au fost în firească legătură cu gustul arhitectonic și puterea populațiunii de a'și construi locuințele. Când așa dar statul evreu eră în bune condițiuni, se construiau și edificiile cât mai mărețe<sup>2)</sup>; iar când alte state mai tari își în-

1) II Sam. 5,11. I Par. 15,1. I Imp. 5,6. 18.

2) Iată cum descrie profetul Ieremia luxul arhitectonic și mobilier al caselor vechilor Evrei din Palestina de pe timpul său (sec. VII a. H.), în cartea sa cap.22, v. 14:

הָאֵסֶר אֲבָנֵהוּ לִי בֵּית מִדּוֹת וְעֵלִית מַרְחֹסִים וְקִבְעֵ לֹה סִלּוּץ וּסְפֵן בְּאֵרֵי

(Cel ce zice: 'mi voi zidi casă mare și cămări întinse; și îi face : וְשִׁטּוֹחַ בְּשִׁטָּר : ferestre și o acoperire cu cedru și o vâpșește cu roșu).

tindeau domnia asupra Evreilor, lucrul urma de la sine, ca locuințele acestora să fie cât mai umilicioase. Așa se întâmplă în toate statele din lume.

1. Pe timpul apostolilor, când Romanii domniau în Palestina se zideau case în Ierusalim, din cărămizi arse în foc, ori numai uscate la soare; iar locuințele celor bogați, și acum se zideau din pietre cioplite și meșteșugit încheiate, pe când săracimea se mulțumea și numai cu colibe de lemn, sau cu vizuini în pământ, ca și în ziua de astăzi<sup>1)</sup>. Acoperământul caselor era orizontal, spre a servi Evreilor și la alte nevoi: a respira de pe el aer curat<sup>2)</sup>, a privi în depărtare vr'o festivitate, a dormi acolo pe timpul nopților de vară, a plânge pe morți și a vesti vr'o nenorocire a casei. Pe acoperământ se mai construia adesea ori o clădire ori un *foișor* (עֵלֵי, ὑπερῶν, coenaculum), întrebuințat ca loc de cugetare, pentru vorbiri tainice, primirea vr'unui oaspete, ținerea bolnavilor, păstrarea morților până la înmormântare și în fine *servia ca loc de rugăciune*<sup>3)</sup>.

Când Domnul nostru Iisus Hristos, a venit să mănânce paștele cu ucenicii lui înainte de patimă, a trimis din Vitania unde se afla el, pe Petru și Ioan, ca să intre în *cetatea Ierusalimului*<sup>4)</sup>, și să-i pregătească pentru acest mare act, un *foișor* în un om pe care îl vor întâlni ducând un vas cu apă<sup>5)</sup>. Teofilact și Zigaben, cred că Mântuitorul nu a spus numele celui om, pentru ca Iuda să nu știe și să-l prindă înainte ori când era la masă.

Evangelistii ne istorisesc că Iisus a intrat cu învățăceii lui în *foișorul* pregătit<sup>6)</sup>, și aci a săvârșit Cina cea de taină instituind misterul sfinte Euharistii. Foișorul era așternut cu țesă-

1) În călătoria ce am făcut-o în Palestina în vara anului 1904, am văzut în munții de lângă Ierihon, niște *vizuini* naturale în peatră. Întrebând de rostul acestora, mi s'a răspuns că într'însele locuiesc Beduini săraci. De altfel și niște monahi pustnici, locuiau în niște peșteri scobite în dealul Ierihonului. Iar acoperișurile orizontale asupra caselor celor din Palestina și Egipt, cum și o cămară din supra acoperișelor, se obișnuiesc și în zilele noastre, după cum eu însu-mi am văzut. (Autorul).

2) II Sam. 11,2: „Și a fost către seară, că David sculându-se de pe somn și preumblându-se pe acoperământul casei domnești (עַל גַּג בֵּית-דָּוִד), văzută de pe acoperământ o femeie scaldându-se“ ș. a. Iar în Deuteronom cap. 22,8, citim: „când îți vei zidi casă nouă să-i faci grilaj împrejurul coperișului tău, să nu aduci vină de sânge peste casa ta când ar cădea cineva de pe ea“.

3) Isidor de Ouciul, Manual de Arheol. bibl., pag. 92. Comp., Fapt. Apost., 9,37.

4) Cetește „Călătoria mea în Palestina“ cu Istoria amănunțită a orașului *Ierusalimul*, publicată în revista „Biserica ortodoxă Română“ din București, anul XXXI, (1907), n. 2 (Mai), pag. 189-212. (Autorul).

5) Vezi „Cunoștințele geografice vechi asupra Palestinei“, întocmite de mine la fața locului și publicate în revista „Biserica ortodoxă română“ din București, anul XXXI (1907), n. 1, pag. 67-71. (Autorul).

6) De și găsim la Marcu (14,15) cuvântul ἀνάγειον (foișor), iar la Luca (22,11) κατάλυμα (locuință), totuși ἀνάγειον ori ἀνώγειον nu e de cât forma

turi <sup>1)</sup> și împodobit cu scaune, mese și alte obiecte casnice <sup>2)</sup>. De și acest locaș avea simplitatea apostolică, totuși aci se revărsa acum cu îndestulare prin Dumnezeu-Omul, spiritul celei mai desăvârșite dragoste, al sfințeniei și al bunătății divine.

După răstignirea și învierea Domnului, apostolii se adunau împreună cu multă temere, și își aveau consfăturile lor în case, «fiind ușile încuete de frica Iudeilor» <sup>3)</sup>. Motivul acestei temeri, eră mânia răstignitorilor lui Hristos, cari nu lăsau nici acum să treacă vr'o ocaziune, fără să reverse urgia lor și asupra învățăceilor mesianici.

Biserici, adică locașuri zidite anume pentru cult, nu se aflau în acele timpuri, pentru că abia se ivise noua doctrină și apoi dacă s'ar fi clădit locașuri de felul acesta, ar fi fost îndată dărimate de Iudei și păgâni, și mai mare răsvrătire s'ar fi născut cu acel prilej. Iar dacă aflăm în scrierile N. T. cuvântul de «Biserică» (I Cor. 16,19), se înțelege prin această expresiune *adunarea credincioșilor*.

2. Înălțându-se Domnul la ceruri, apostolii aveau adunările lor tot pentru frica Iudeilor, în casele celor cari din inimă erau devotați învățăturilor evanghelice și în locuințele acelor pioși cari treceau la noua credință. Aceasta o afirmă evangelistul Luca în *Faptele Apostolilor* (2,46), unde ne spune că ucenicii săvârșeau frângerea pâinei *prin case* (κατ'οίκων) laudând pe Domnul și mulțumindu-i lui <sup>4)</sup>. Una din aceste case eră și aceea a Mariei, maica evangelistului Marcu <sup>5)</sup>. Când Petru a eșit din temnița în care fusese omorît Iacov cel Mare din porunca lui Irod, a venit noaptea la casa Mariei unde erau adunați și ceilalți frați *stând în rugăciune*. Aci Petru bătând în poartă i s'a deschis și a făcut semn tuturor să tacă și apoi le-a istorisit minunea prin care a eșit din temniță <sup>6)</sup>. Ni se mai dau și alte nume de proprietari în casele cărora se frângea pâinea și se făceau rugăciuni, s. e. în casa lui Simon Curelarul zidită în Ioppe (Iafa), pe țărmii mării (Mediterrane <sup>7)</sup>, a lui Gamaliel <sup>8)</sup>, etc. Deosebirea

---

dorică corespunzătoare cuvântului βραχίον (foișor). Cât despre evangelistul Luca el a luat înțregul în loc de parte, casa în loc de foișorul ei.

1) Luca 22,12: „Și el (stăpânul casei) vă va arată vouă un foișor mare așternut; acolo gătiți“.

2) Dr. Aug. Bisping, *Erfl. der Evangelien nach Markus und Lukas*, II Aufl. München, 1868, pag. 110 și 441.

3) Ioan 20,19.

4) Fapt. Apost. 2,46—47.

5) Fapt. Apost. 2,12.

6) Fapt. Apost. 12, 13 seq.

7) Conf. Fapt. Apost. 10,6. Vezi și călătoria mea de la Iafa și până la Ierusalim, publicată în revista „Biserica ortodoxă Română“ din București, anul XXX (1907), n. 12, pag. 1387—1399. Descrierea acestei călătorii a fost reprodusă și de revista „Biserica și Școala“ din Arad (Transilvania), anul XXXI (1907), n. 21, pag. 6; n. 23, pag. 4; n. 24, pag. 4; n. 25, pag. 3; și n. 27, pag. 4. (Autorul).

8) Fapt. Apost. 5, 33—39.

eră numai, că cu o simplitate originală se făcea frângerea în coliba Curelarului scăldată în valurile mării Mediterane și cu o solemnitate impunătoare se săvârșea acest act, în casa învățatului Gamliel <sup>1)</sup>. Dar afară de aceste locuințe din Palestina, mai aflăm case pentru adunări și rugăciuni, în diferite cetăți depărtate. În Filipi găsim casa negutătoarei Lidia cea botezată de curând (16,40 Fapt. Ap.); în Tesalonic pe cea a lui Iason care eră să fie dărâmată de Jidovi din cauza urei (17,7); în Corint casa lui Iost (18,7) și în Efes locuința lui Akila și Priskila (I Cor. 16,19). În toate aceste locuințe se adunau credincioșii, aduceau laudă lui Dumnezeu și vorbeau despre nevoile lor.

Se mai făceau rugăciuni arare-ori sub cerul liber pe lângă ruri (Fapt. Ap. 16,13) și se intonau imne de laudă în temnițele



Fântâna istorică din orașul Iafa (Palestina) din care am băut apă Marti 10 August anul 1904. Ea se află pe locul unde a fost casa lui Simon Curelarul în care a fost găzduit Apostolul Petru. (Fapt. Apost. 10,6). (Autorul).

intunecoase în cari erau aruncați propoveditorii cuvântului (Fapt. Ap. 16,25).

Tot evangelistul Luca ne incredințează cu altă ocaziune (Fapt. Ap. 20,8), că foisorul (δρεσφον) din Troada în care se afla noaptea apostolul Pavel cu credincioșii lui, eră luminat cu candelile multe și apostolul a prelungit vorba până la miezul nopții. Iar Petru obișnuia de se ruga și singur în casa de sus (παι τὸ δῶμα—δρεσφον). Adesea ori intrau apostolii pentru rugăciune și în templul din Ierusalim <sup>2)</sup>.

1) Guéranger, Inst. Lit., Tom. I, pag. 30—31. Conf. Fapt., Ap. 9,43. 10,6 seq. 10,19. 10,32.

2) Fapt. Apost. 21,26.

Frângerea pâinei avea loc pe un *altar* care nu era de cât o masă simplă. Aceasta o afirmă apostolul neamurilor în epistola către Evrei (13,10): «*avem altar, din care nu au drept a mânca cei ce servesc cortului*», arătându-se prin aceasta superioritatea altarului din Noul Testament față din cel din Vechiul Testament <sup>1)</sup>.

3. În adunările credincioșilor din timpurile apostolice se ceteau bucăți din V. T. dar mai ales din epistolele apostolilor și din evangeliu. Așa, apostolul Pavel cu privire la această lectură, sfătuește pe Coloseni în chipul următor: «*Salutați pe frații cei din Laodicea și pe Nimfan și Biserica cea din casa lui. Și când se va celi această epistolă de către voi, faceți să se cetească și în Biserica Laodicenilor, ca și voi să cetiți pe cea din Laodicea*» <sup>2)</sup>. Iar la sfârșitul primei epistole către Tesaloniceni acest apostol adaugă: «*Vă jur în Domnul, ca această epistolă să se cetească tuturor fraților sfinți*» <sup>3)</sup>. Cum că și evangeliile se ceteau în adunările apostolilor și ale celorlalți frați, pare că apostolul Pavel face aluziune la aceasta în epistola II către Corinteni (c. 8), când zice că «*acest frate—Luca—s'a făcut renumit prin evanghelie în toate Bisericile*» <sup>4)</sup>. Dar mai lămurit vorbește despre aceasta, istoricul Eusebiu, când susține că s'a încuviințat de apostolul Petru ca «*învățăturile Mântuitorului scrise de Marcu, să se cetească în Biserică*» <sup>5)</sup>. La toate aceste cetiri și explicări făcute de oameni destoinici în ale scripturei, **femeile trebuiau să tacă și să asculte**; dialogii și întrebările erau interzise. Femeilor se mai recomanda la rugăciune, simplitatea hainelor și **învălirea părului**; iar bărbaților, **descoperirea capului** (I Cor. 11, 1—23, 14, 1—36). Atunci când nu se aflau învățați în scripturi, eră tăcere în adunare și se ruga fie care în limba sa lui Dumnezeu (I Cor. 14,28).

Solemnitatea cu care se frângea pâinea, eră cu totul măreată și impunătoare. Ioan Hrisostom într'o cuvântare a sa, arată o adâncă admirațiune către acea strălucire și întrebă că «*ce făceau apostolii când mâncau cinele cele sfinte (euharistia)? Oare nu le mâncau în rugăciuni și cântări? Nu în învățătură îndelungată și multă înțelepciune?*» <sup>6)</sup>.

Creștinii din acele timpuri apostolice, se întăreau între ei nu numai prin unitatea de credință și adunările religioase, dar și prin mângâierea suferinzilor și venirea în ajutorul acestora cu mijloace materiale. *Strângerea de ajutoare*, eră sfătuită

1) Vezi activitatea sfinților apostoli Petru și Pavel în „Cuvântarea panigirică“ făcută de mine și tipărită în revista „Biserica ortodoxă română“ din București, anul XXX (1906), n. 3, pag. 341—356. (Autorul).

2) Colos. 4, 15—17.

3) I Tesal. 5,27.

4) II Corint 8,18.

5) Euseb. Hist. eccl. lib. II, c. 15.

6) I. Hrisost. Homil. XXVII în I ad. Cor.: Θι ἀπόστολοι τῶν ἱερῶν δεῖπνων ἐκεῖνων τί ἐποίησαν; οὐχι εἰς εὐχὰς ἐτράτησαν καὶ ὑμνωδίας... κ. τ. λ.

de apostolul Pavel, să se facă în adunări mai ales Duminica când deodată cu închinarea creștinească, trebuia să aibă loc și aducerea aminte de frații cei nenorociți și aflați în neputință de a câștiga pâinea cea de toate zilele <sup>1)</sup>. Între cei darnici și îndușmăniți către săraci, se distingeau Filipenii și Corintenii, cărora apostolul le mulțumește cu prisosință și îi binecuvintează pentru dărnicia lor <sup>2)</sup>.

La esirea din casele de rugăciune, apostolii se despărteau de credincioși, rostind cu dragoste frățească și cu blândețea ce-i împodobește, cuvintele: «*Domnul fie cu voi*». În această vesteire învățăceii lui Hristos erau întemeiați pe făgăduința dată lor de Domnul: «*Iată eu sunt cu voi în toate zilele până la sfârșitul lumii*» <sup>3)</sup>.

## § 7.

### Locașurile de închinare în secolul II-lea și III-lea.

Cu cât credința creștină se răspândea de către apostoli cu o repeziciune uimitoare în toate părțile lumii, cu atâta se înmulțiră și inimiciei creștinătății, și făcură tot felul de rele cu începere mai ales de la crudul Neron (an. 54—68), și până la fiorosul Dioclețian (an. 284—305). Acum creștinii nu mai aveau a lupta cu Iudeii slăbiți și împrăștiati în lume de împăratul Tit (79—81 d. Hr.), ci aprinseră mânia Romanilor, în cari găsiră niște dușmani foarte puternici, sub domnia cărora se afla aproape toată lumea cunoscută pe atunci.

Împărații romani prevăzând stingerea religiunii lor strămoșești prin răspândirea creștinismului, nu cruțară nici un mijloc ne uman, prin care ar fi putut împedeca din mersul ei noua religiune. De la jumătatea secolului I și până la începutul secolului IV-lea, privim la cele mai înfiorătoare munci, cărora fură supuși creștinii. Neron a dat semnalul chinurilor aplicate cu cruzimă asupra eroilor credinței, iar Dioclețian prin edictele sale, a atins culmea ori căror torturi inchipuite de mintea omenească. Eusebiu istoricul, cu toată iscusința lui pe care a avut-o în mânuirea condeiului și încercarea de a scrie crâncenele persecuțiuni, totuși mărturisește în Istoria sa bisericească «că a fost martor la răbdarea creștinilor munciți din poruncile lui Dioclețian» <sup>4)</sup>, dar «nu are cuvinte pentru a arăta ceea ce s'a pus în execuție din aceste ordine» <sup>5)</sup>. Acum ne in-

1) I Corint. c. 16.

2) II Corint. 8,9. Conf. Filip. 4,10.

3) Mat. 28,20. De altfel, această salutare frățească a rămas în ființă până azi printre creștinii pioși dar mai ales printre clerici. Aceasta este și origina «apostolului» nostru. Conf. Tez. Lit., Tom. I, p. 8.

4) Euseb. Hist. eccl. lib. VIII, cap. 9.

5) Euseb. Hist. eccl. lib. VIII, cap. 6.

chipuim dar, pentru ce și după timpurile apostolice îi vedem pe creștini făcându-și rugăciunile tot în tradiționalele foișoare și în locurile ascunse. Aceasta o afirmă și «*Recognițiunile*» (X. 71) atribuite lui Clement Romanul. Iar Pliniu cel tânăr († 114) proconsolul Bitiniei, în epistola sa trimisă lui Traian în anul 104, zice că creștinii se adunau în zorile unei anumite zile (Duminica) și cântau lui Hristos ca lui Dumnezeu.

Satiricul Lucian de Samosata († c. a. 200), ne povestește în secolul II, că întâmplarea l'a dus într'o casă necunoscută, în care aflând o scară lungă cu trepte, s'a suit într'o cameră superioară «*impodobită cu ornamente aurite, ca și casa lui Menelau descrisă de Homer; aci a găsit oameni stând în genuchi având fețele lor palide*»<sup>1)</sup>. De și mărturia aceasta o avem de la un satiric, totuși alegând partea istorică, vedem unde și cum se rugau creștinii prin secolul II. Ei mai alegeau aceste locuri și pentru un folos îndoit: spre a ascunde de ochii păgânilor misterele sfinte, și de a se deosebi în rugăciuni de idololatrii cari își aveau zii lor pe la răspântii și aci cu o ipocrizie intenționată, făceau tot felul de mișcări comice, înaintea statuelor neînsulețite. Iar despre niște locașuri, zidite de creștini anume pentru cult, nu găsim nici o urmă în acest secol.

b) Abia în secolul III-lea vedem ivindu-se o neînțelegere între o ceată de creștini și alta de neguțători, cu privire la construcția unei Biserici în sensul propriu al cuvântului. Locul pe care trebuia să se zidească casa Domnului se afla în Roma, și eră acoperit de ruinele unui institut de militari invalizi. Creștinii cereau acest pământ ca să-l curețe și apoi să construiască pe el sfântul locaș; iar neguțătorii mai înclinați ca de obicei spre cele materiale, la rândul lor pretindeau locul, spre a zidi pe el prăvălii pentru mărfuri. Ambele cete neînțelegându-se, au apelat la toate instanțele judecătorești până când au ajuns la împăratul de pe acel timp *Alexandru Sever* (222—235), cu rugămintea ca monarhul să se rostească definitiv, cui să se dea acest pământ, ajuns acum un sămbure de discordie. Împăratul după chibzuința sa, porunci «că mai bine este ca o divinitate să fie adorată în acest loc cu un cult oare care, de cât să zidească aci neguțătorii prăvăliile lor»<sup>2)</sup>. Creștinii așa dar construiră Biserica și se adunară într'insa pentru rugăciune<sup>3)</sup>.

1) Lucian în Dialogul „Philopatris“, No. 23 (Φιλοπάτρις — iubitorul Patriei), ce i se atribue cu îndoielă; dar unii cred că acest dialog a fost compus în secolul IV. Lucian fu născut în Samosata către anul 120 d. Hr. și muri aproape de anul 200. El e numit de scriitorii moderni „Voltaire al anticității“ pentru spiritul său sarcastic și satirele pe cari le întocmia cu privire la cultul creștin, păgân, moravurile societății ș. a. De la Lucian au rămas multe scrieri ca *Dialogii morților*, *Dialogii zeilor* ș. a., traduse și tipărite de mai multe ori. Conf. M. N. Bouillet, Diction. d'hist., p. 1077. Vezi și Ios. Bingami, Orig. s. Antiq. eccles., T. III, l, VIII, cap. I, § XIII.

2) Lamprid. in Alexand. Sever, 49.

3) Pe la anul 245 găsim pe neobositul propoveduitor al credinței creștine,



După vr'o treizeci de ani dela sentința dată de Alexandru Sever, care după cum văzurăm eră un îngăduitor al creștinilor, aflăm pe împăratul *Galien* (260—268) iarăși aducând pacea în creștinism, adesea ori turburată de succesorii lui Alexandru<sup>1)</sup>. Galien publică un edict prin care îngăduie episcopilor a servi cele sfinte fără sială și le dădă înapoi Bisericile răpitate de păgâni. Ele erau foarte multe la număr<sup>2)</sup>. Mai pe urmă acest împărat publică și un al doilea edict prin care pune pe episcopi și în posesunea cimitirelor, răpitate în timpul trecut de idolatrii<sup>3)</sup>.

c/ Săindu-se pe scaunul împărătesc fiorosul *Dioclețian* (284—305), veni iarăși urgia păgânească asupra creștinilor. De astă dată însă, torturile aplicate asupra celor ce mărturiseau pe Hristos, întrecură ori ce grad de cruzime, la care s'ar mai putea gândi omul<sup>4)</sup>. Dar să lăsăm pe istoricul Eusebiu să ne povestească el, cele ce singur a văzut. «*În al nouăsprezecelea an al domniei lui Dioclețian (an. 303), zice Eusebiu, în luna Distri, pe care Romanii o numesc Martie, puțin mai înainte de timpul palimilor Domnului, se publicară edictele prin cari eră poruncit ca Bisericile să fie dărâmate din temelie, cărțile sfinte să fie arse, persoanele de vrednicie, cari ar rămănea tari în mărturisirea religiei creștine, să fie acoperite de nelegiuire și poporul să fie dus în robie*<sup>5)</sup>... *Iar Petru unul din cămărașii împăratului, ne supunându-se ordinului de a jertfi zeilor, fu ridicat în aer și muncit crud pentru a fi silit să jertfească. Statornic în credința sa, în mijlocul muncilor, și fiind atât de afițiat în căl i se vedeau oasele, tiranii îi turnară în ranele lui sare și oțet. Vitejia lui Petru fiind nemișcată prin durerile cele mai iuți, călăii aduseră un grătar și foc pentru a-l arde cu încetul, să nu moară prea curând și așa să scape de cruzime*<sup>6)</sup>... *Dintre creștinii din Egipt, unii fură arși de vii și alții aruncați în mare după ce au fost sfâșiați cu unghii de fer și după ce au pătimit tot felul de munci...*<sup>7)</sup>. Ascușitul

Grigorie Taumaturgul, construind în orașul Neocesarea unde episcopia el, o Biserică pentru închinarea înaintea lui D-zeu. Conf. Bourassé, *Archeol. chrét.*, Tours, 1867, p. 87.

Iar în Nicomidia, pe timpul lui Dioclețian eră una din cele mai frumoase lucrări ale aceluși timp. Lactanțiu († 330) în scrierea sa „*De mortibus persecutorum*“, cap. XII, ne spune că din porunca lui Dioclețian a fost dărâmată.

1) Împărații cruzi cari făcură rău creștinilor, în intervalul de timp de la Alexandru Sever și până la Galien, sunt acești trei: Maxim Tracul (235—238), Deciu (249—251) și Gal (251—253).

2) Martigny, *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, ed. III, Paris 1889, p. 90.

3) Eus., *Hist. eccl.* VII, 13.

4) Despre persecuțiunea furioasă a lui Dioclețian în contra creștinilor, vedeți „Cuvântarea panigirică“ întocmită de mine și publicată în revista „*Biserica ortodoxă Română*“ din București, anul XXXI (1907), n. 1, p. 89—97. (Autorul).

5) Eus., *Hist. eccl.* VIII, 2.

6) Euseb. *Hist. eccl.* VIII, 6. Conf. și scrisoarea enciclică a Bisericii din Smirna despre moartea lui Policarp, în Migne, textul latino-grec, Tom. V, pentru a se vedea și chinurile creștinilor din secolul al II-lea. Iar la Eusebiu, această enciclică se află în *Istoria sa bis.* Cartea IV, cap. 15.

7) Euseb., *Hist. eccl.* VIII, 8.

sabiilor eră tocit de prea multe ucideri și călăii oboșiți de a munci pe martiri, se schimbau rând pe rând. Am fost și martor la înfricoșatele suferințe și la inimoasa răbdare a acelor credincioși..<sup>1)</sup> Iar ceea ce s'a petrecut în Pont, nu se poate spune fără ca cineva să nu tremure de spaimă. Unii avură degetele străpunse cu trestii ascuțite; alții avură coapsele și celelalte părți ale trupului arse cu plumb topit; unii fură muciți cu noi chinuri inventate de judecători, cari se întreceau unul cu altul



Inchizitorii papali și regești, ard de viu în Spania pe oamenii nevinovați. Arderea sub numirea de «auto-da-fé» (act de credință) se făcea ca și în alte țări cu o înfricoșată solemnitate.

în născociri de acest fel... Nu s'ar putea spune câte persoane au fost cari avură ochiul drept smuls cu ferul sau ars cu foc...<sup>2)</sup> Cât privește pentru torturile aplicate episcopilor, am arătat într'o lucrare deosebită acele chinuri, la cari de asemenea am fost martor ocular...<sup>3)</sup> Femeile ne fiind mai slabe în credință de

- 1) Euseb., Hist. eccl. VIII, 9.
- 2) Ibidem, Hist. eccl. VIII, 12.
- 3) Ibidem, Hist. eccl. VIII, 13.

*edl bărbații, suferiră aceleași munci și luară aceleași cununi»<sup>1)</sup>. Tot în blul acesta arată persecuția lui Dioclețian și Lactanțiu (+ 330) în scrierea sa «De mortibus persecutorum».*

Iată dar cum descrie Eusebiu martorul ocular, suferințele creștinilor numai într'o singură persecuțiune, adică cea pornită de Dioclețian. Episcopi, preoți, diaconi și creștini de toate etățile și condițiunile deopotrivă erau torturați oribil, spre a se lepăda de învățăturile lui Hristos. În tot imperiul roman miile de victime, suferiau cu fruntea senină aceste grozăvii, pentru a se lătuinde adevărul în lume<sup>2)</sup>. Eră așa dar un lucru prea neînsemnat înaintea tiranilor, *de a se dărâma Bisericele creștine.*

*1) Acum ar urma să stabilim cum eră forma arhitectonică și care eră împărțirea interioară a acelor Biserici din secolul III. Credem însă că știința n'ar fi în măsură să se pronunțe cu îndestulare asupra acestei cestiuni, pentru că lipsesc cu demăvărsire isvoarele în privința aceasta. Eusebiu care afirmă faptul existenței și al distrugerii Bisericilor, nu ne dă nici o lumină despre diferitele lor forme. Noi, făcând însă o încercare de a deslega această problemă pe baza mai mult a probabilității, și ajutați de unele figuri de Biserici sculptate pe sarcofagii în secolul III, credem că acele locașuri sfinte, trebue să fi avut altarul în formă de semicerc, apoi corabia și în fine porticul așa cum s'a obișnuit totdeauna. Aceste părți ale Bisericei, au fost dictate de atenția actelor liturgice, cât și de împrejurările diferite<sup>3)</sup>. Lumina zilei se primea prin mai multe ferestre și uși. Iar la o descriere mai minuțioasă a acelor Biserici vechi, nu putem înainta.*

Dionisie Alexandreanul (+ 264) mărturisește că creștinii în

1) Eusebiu, Hist. eccl. VIII, 14.

De altfel și *torturile inchișitorilor papali și regiști*, făptuite din secolul XII - XIX în Franția, Germania, Italia și cu deosebire în Spania, asupra protestanților, Evreilor, ereticilor, vrăjitorilor și a *nevinovaților* ce cădeau în disgrația inchișitorilor, nu fură mai pe jos de cât torturile din timpul primelor secole creștine. Inchișitorii nu s'au dat la o parte de la nici o tortură de felul acesta: a *sufocării*, prin apă, a *frigerei pe jeratic aprins*, a întinderei corpului pe o *roută* învârtită d'asupra focului, a *spânzurării* cu capul în jos și în fine a *arderei de vii* pe foc a miilor de oameni. Arderea pe rug a acestor nenorociți se făcea arbătoresc (auto-da-fe), în piețele publice ale orașelor, târgurilor și satelor din tot apusul Europei. Torturile inchișiziției le cunoaștem din Istoria omenirii și cărțile ramase de la inchișitorii acelor timpuri.

Chinurile se făceau din ordinul tribunalelor papale și regale din țările apusene. Tribunalele inchișitoriale erau compuse mai ales din arhiepiscopi și clerici papali. Ordinele acestora se aplicau de autoritățile lumesti cari ascultau cu groază de scaunul Romei. Regii și împărații, dau ajutor cu tot zelul la executarea ordinelor inchișitoriale. Nobili, cetățeni, preoți, țărani, fecioare, văduve, deopotrivă mureau în chinurile arătate mai sus. Cu cât torturile erau mai înfiorătoare, cu atât clericii papali „lăudau mai mult pe Domnul“. Vezi L'Histoire de l'Inquisition, par Limborch, Amst. 1692, et par A. Lorente, Paris, 1815. Conf. M. N. Bouillet, Diction., op. c., p. 883. Vezi și Eusevic Popovici, Ist. Bis., vol. II, op. c., p. 71 - 73, 104, 235 - 236. Asem. Tez. Lit., T. II, p. 33, n. 1.

2) Euseb. Hist. eccl. VIII, 6.

3) Bisericile din secolul IV nu ar fi fost împărțite în altar, naos și pronaos, fără o datină veche moștenită de la strămoși.

timpurile de grele încercări din partea tiranilor, prin urmare în secolul II și III, se mai rugau, săvârșeau cultul și țineau adunările lor, pretutindinea pe unde își găseau refugiul d. e. «pe câmpii, în singurătăți, în corăbii pe apă, în grajduri, în temnițe și în fine pretutindenea eră Biserica lor»<sup>1)</sup>.

## § 8.

### Catacombele creștine din împrejurimile Romei.

**I**n timpurile noastre de față, Roma ocupă ca oraș populat, abia o parte din vechea cetate care eră odinioară fala lumii păgâne. În lăuntrul zidurilor cari încungiurau orașul în vechime, acum spațiul este aproape pe jumătate acoperit cu grădini, cu livezi, cu vii și cu locuri virane, unde pometul sau bălăriile, cresc printre ruinele mărețe, rămase de la aceia cari domniră oare când în lume<sup>2)</sup>.

1. În afară de murii cetăței, vedem aceeași pustiire; dar pretutindenea sunt semne de măreția vechilor locuitori. Aici întâlnești niște apeducte uriașe, de o lungime aproape fără sfârșit, prin cari Romanii își aduceau în oraș apă limpede și bună de băut, din munții păduroși și plini de izvoare; dincolo vezi rostogolite niște ziduri colosale cari îți inspiră admirațiune și fiori; mai încolo zărești strălucind la razele fierbinți ale soarelui, rămășițe din blocuri de marmoră sau piatră albă, în semn că vr'un patrician s'a desfătat aci în palatul său, incongiurat de familie, de numeroși sclavi și toate bunătățile pământului<sup>3)</sup>. Iar la vr'un colț de colină, niște ruine ne băgate în seamă, îți aduc aminte că poate aci eră odată vr'un templu păgân, în care se sărbătoriau zilele mari și festivitățile romane. Toate aceste rămășițe vorbesc cu prisosință călătorului, despre luxul, bogăția și strălucirea, ce aveau loc odinioară la Romani. Nici un popor din acelea cari au trăit înainte de era creștină, nu ne inspiră atăta măreție ca strănepoții lui Romul; și în nici o parte a lumii, nu întâlnim, în timpurile clasice atâtea lucruri minunate, de o finețe rafinată și de un gust ales, cum găsim acestea în epoca vechilor locuitori ai Romei. Pretutindenea pe unde călcară ei, lăsară posterității urme neșterse de puternicia lor, prin poduri

1) Apud Euseb., Hist. eccles. lib. VII, c. XXII: Πᾶς ὁ τῆς καθ' ἑκαστον θλίψεως τόπος, πανηγυρικῶν ἡμῖν γέγονε χωρίον ἄγρός· ἐρημία· ναῦς· πάνδοξιόν· δεσποτικόν.

2) După aprecierile istoricilor, Roma veche număra vr'o 3 milioane de locuitori, 500 de temple și 37 porți ale cetăței; pe când astăzi abia atinge cifra de 500.000 de suflete. M. N. Bouillet, Diction. d'hist. et de Geogr., 16 ed., Paris, 1860, p. 1525.

3) Foarte frumos descrie Cicerone în cartea sa „De senectute“ viața de la țară a bogătaşilor Romani.

gigantice, drumuri tăiate în piatră, monumente mari, și atâtea amintiri în fata cărora rămănem uimiți. Dar pe cât Romanii erau înaintați în cultura lumească, pe atât erau înapoiați moralmente, mai ales în timpul imperiului.

Dacă însă pe câmpiile întinse, Roma cea păgână a lăsat urme de felul acesta, apoi și creștinii din acest oraș prigoniti din toate părțile scobiră și ei cu răbdare mai bine de *două secole și jumătate* în adâncurile pământului, nenumărate galerii suprapuse și încrucișate în toate direcțiile, și apoi în ele săpară milioane de morminte și numeroase chilii și biserițe. La scobirea acestor misterioase *catacombe*<sup>1)</sup>, îi siliră pe creștini persecuțiile crâncene îndreptate în contra lor, cari ținură vr'o 250 de ani, adică cam de la anul 64 și până pe la 313, când Marele Constantin prin *edictul său de la Milan*, dădu creștinilor libertatea religioasă, după ce în timpurile trecute, să vărsase alăta sânge le nevinovați.

2. Neron fu cel d'întăiu împărat păgân, care porunci să arză de vii mărturisitorii lui Hristos, să-i arunce în gurile fiarelor sălbatece și să-i extermine prin tot felul de chinuri, pentru că nu se închinau zeilor, lepădau obiceiurile păgâne și erau învinuiți de tot felul de nelegiuiri. Cruzimile se ascuțiră atât de mult în timpul lui Neron și a altor împărați de felul său, în cât creștinii nu mai aveau viața îngăduită și își căutau acum scăparea în păduri, văi, locuri neumblate, dar mai ales în crăpăturile și adâncimile pământului. Dacă viața creștinilor nu era îngăduită, cu atât mai mult închinarea lor era prigonită, iar morții lor profanați. Și cum omul a ținut în toate timpurile de o datorie sfântă că morții lui să se cinstească și să nu se atingă nimoni de ei, nici să-i profaneze cu cuvinte ori cu lucruri necurate, cu atât mai vârtos creștinul a împodobit îngroparea morților lui, cu rugăciuni, cântări sfinte, bine cuvântări bisericesti, și și-a păstrat totdeauna în locuri curate, cu o cuvenită evlavie, și frumoasă aducere aminte de ei<sup>2)</sup>. Din aceste motive dar, să născă ideia la creștinii din Roma, ca să-și sape galerii pe sub

1) Unii deduc numirea de *catacombă*, de la prepozițiunea greacă *κατά* (subteran) și *κόμπος* ori *τόμπος* = tumulus (groapă firească sau făcută de mână de om); alții o deduc de la verbul latinesc *cubo*, combinat cu prepozițiunea *eum* și așa înseamnă ceea ce înseamnă și verbul *jacere* (a fi culcat). Dar e mai probabil că numirea de *catacombă* se derivă din *κατά κόμψην* (suterană, groapă săpată sau naturală). *Catacombă* așa dar nu înseamnă de cât *adâncitură în pământ*. (Martigny, Dictionnaire des antiquités chrétiennes edit. III, Paris 1889, pag. 121). La început *catacombele* se numiau *cimitire* (κοιμητήρια) ori *cripte* (σπηλαια), și tocmai mai târziu când se dădura uitărei - poate prin secolul VI - (chiară numirea de „*catacombe*“. Conf. Euseb. Popovici „*Catacombele Romei*“ prelegere publică ținută în Cernăuți în anul 1882 și publicată în „*Candela*“ No. 9 și 10 din anul 1883.

2) Mich. Heineci, *Abbildung der alten und neuen Griechische Kirche*. Leipzig 1711, III, Th. s. 80: „Wenn nun Gott der Kirche einige Ruhe beschreibe, so pflegen sie diese Plätze mit geringen Häusern zu bebauen, damit sie darinnen bei Wind und Wetter einiger massen müchten gesichert seyn“.

pământ, să-și *ingroape acolo pe morții lor*, să se *inchine lui Dumnezeu* în timpuri de prigoniri, și să se *adune în ele* pentru sfătuirii tainice. Peșteri aproape la fel cu acelea de cari ne ocupăm, se mai aflau și în alte părți locuite de creștini d. e. în Neapole, Siracusa, Ispania, insulă Malta, Siria, Alexandria, etc.; mai cunoscute sunt însă cele de pe lângă Roma, asupra cărora s'au scris multe cărți de către arheologi.

Catacombele creștine din împrejurimile Romei, sunt după cum s'a arătat, niște galerii săpate în adâncimea pământului, având lățimea de vr'un metru și jumătate, iar înălțimea între 2 și 4 metrii. Pe de lături, galeriile au în dreapta și stânga morminte (loculi) scobite orizontal în pereți în formă de firizi; din distanță în distanță, întâlnim chilii (cubicula) și bisericuțe; cele din etagiul I-iu sunt iluminate puțin prin niște ferestre ver-



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU Autorul Tezaurului Liturgic, se coboară în adâncă și frumoasa catacombă a sfântului Calist din marginea orașului Roma capitala Italiei, în luna August anul 1897.

ticale (luminaria) eșite în suprafața pământului, având forma ca niște coșuri de case țărănești. Unele catacombe sunt așa de adânci, în cât ating 4—5 caturi spre fundul pământului, susținute prin bolți și pereți verticali.

3. Intrarea în aceste peșteri se face pe treptele mai mult verticale ale unui gârliciu larg de vr'un metru patrat și adânc de vr'o 5—6 metrii; iar de aci, încep pe dedesupt ramificările galeriilor în toate direcțiile și adâncimile, scobite de meșteri

(fossore) după niște planuri arhitectonice prea bine chibzuite. Catacombele acestea sunt săpate într'o calitate de pământ calcaros, numit de geologi *tuf grăunțos*, favorabil și săpăturii, dar în același timp și sigurante în contra dărimărei grcilor.

*Înlunecoase ca și iadul, adânci, încrucișate și de un aspect înfloritor, reci ca iarna și greu de străbătut* în mijlocul lor, peșterile creștine fură un scut providențial pentru închinătorii crucei<sup>1)</sup>. Relicviile martirilor munciți pentru sfânta credință, fură adunate de credincioși, aduse în taină în aceste cetăți ale morților și îngropate aci cu pietate. Creștinii ascunzându-se astfel în timpul persecuțiilor, se obișnuiră a veni în peșteri și în timpuri de pace, pentru a venera rămășițele fraților lor, depuse aci spre păstrare.

Datina firească de a îngropa pe morți în spelunci, este foarte veche. Egiptenii, Fenicienii și mai ales Evreii, își îngropară pe repausații lor cât mai adânc în pământ. Evreii pare că au avut catacombe în Roma pentru îngropare, mai înainte de cât creștinii, cari în formațiunea și săparea acestor labirinte subterane, se crede că au imitat pe fiii lui Israil.

Creștinii mai fură nevoiți a săpa catacombele, în pământul lor propriu, și pentru motivul acesta, că chiar în timpul persecuțiilor, legile romane, afară de excepțiuni grave, ațarau *cimitirele* de ori ce confesiune ar fi fost ele, ca locuri de odihnă pentru cei morți, unde prigonirea nu-și mai are rațiunea de a

1) Când am vizitat orașul Roma în vara anului 1897, n'am trecut cu vederea nici catacombele din împrejurimile orașului. În ziua de 22 August acel an, când din Roma pe „*via Ostiensis*“ și trecând pe lângă piramida-mauzoleu a lui Cezar Cestius, am intrat în Basilica sfântului Paul, și de aci pe „*via Apia*“, printre vii și grădini, am ajuns la *catocomba sfântului Calist*, cea mai vestită dintre toate, împrejmuită cu uluci despre drum, așa cum sunt toate catacombele. Sunând clopotelul de la poartă, a apărut un cleric latin, care m'a condus în lăuntrul catacombei, și mi a dat toate lămuririle despre acest labirint misterios. E foarte înorș să te cobori la o așa adâncime, având numai o slabă lumină de la o lumânare de ceară. Pretutindenea am văzut morminte în părțile galeriilor și oseminte de oameni, îngropate acum la baza galeriilor. Cataomba e în bună stare și nu e nicidecum ruinată. *Picturi, monograme, inscripțiuni, bisericuțe, fumașoanuri* de la facele de rășină și de la lămpile primilor creștini, toate acestea beam privit cu admirațiune. Obiectele creștine însă, erau ridicate de aci de secol, și duse în muzeul din Vatican pentru păstrare, cum și în alte muzee din Europa.

După ce am eșit din catacombă, m'am înapoiat în oraș pe lângă monastirea greacă baziliană „*Grotta-Ferratta*“. În acel timp cât am rămas în Roma, am vizitat toate edificiele și tot ce a fost vrednic de văzut d. e.: *Basilica sfântului Petru, Vaticanul cu grădinele și muzeele lui, mauzoleul împăratului Adrian* (azi numit „*Castelul Ingerului*“), *forul lui Traian, forul Roman, marele Amfiteatru* (coloseul) *zidit de Tit și Vespasian, muntele Palatin*, unde există încă colosalele ruine ale palatelor Cesarilor romani, *Punteonul zidit de Agripa*, (azi numit „*Biserica sfânta Maria rotunda*“), *muntele Capitolin cu bogatele muzee de lucruri adunate din vechia Romă*, etc.

Să știe că marele palat al papilor de lângă Basilica sfântului Petru, s'a numit „*Vaticanul*“ pentru că el este zidit la marginea Romei, pe o colină numită din vechime „*Vaticanus mons*“. Colina aceasta nu făcea parte din cele 7 coline ale Romei. (Autorul).

fi. De aceea, catacombele la început purtau în acest scop numirea de *cimitire* ori *cripte*<sup>1)</sup>, cari erau și mai mult ocrotite atunci când mai purtau numiri de patricieni ori persoane influente d. e. cimitirul matroanei Lucina, al senatorului Pretexat, al matroanei Domitila, al lui Calist, etc., și se considerau atunci ca mauzolee ale acestor familii nobile, scutite în ori ce timp de profanațiuni. Creștinii prin urmare, pe de o parte aveau grija de a supune cimitirele lor protecțiunii vre-unei persoane chiar creștină de ar fi fost, dar trebuia să facă parte din cetățenia și societatea înaltă romană, iar pe de altă parte erau cu prudență în toate împrejurările, și secretul intrărilor în catacombe, îl cunoșteau numai ei.

4. Mai în urmă, după ce persecuțiile încetară și creștinismul deveni religie domnitoare în imperiul roman, morții nu se mai îngropară în aceste cimitire fioroase de cât *arare-ori*; dar nici creștinii nu mai fură nevoiți să se adune în ele de cât *numai pentru aducerea aminte de cei repausați*; cu timpul însă catacombele se dădură uitărei. Abia prin secolul XVI începându-se cercetările arheologice ale acestor cuiburi creștinești cari rămăseseră în părăsire, s'au descoperit în împrejurimea Romei de atunci și până în zilele noastre, vr'o 60 de catacombe săpate și întrebuințate de creștini în timpul celor vr'o 250 de ani cât au ținut prigonirile; din aceste spelunci, 25 sunt mici<sup>2)</sup>. S'au mai descoperit și vr'o patru catacombe în cari se ascundeau pe acele vremuri iudovii, cari încă *nu prea erau iubiți nici de Romani, dar nici de vr'un popor vechiu, ori modern*. S'a calculat apoi aproximativ, că dacă toate galeriile catacombelor folosite de creștini, s'ar pune în linie dreaptă, s'ar forma o lungime de cel puțin 100 de kilometri<sup>3)</sup>. Numărul morților de ambele sexe, de diferite etăți și stări sociale, îngropați aci de creștini, din jumătatea a II-a a secolului I și până la începutul secolului al V, se ridică la vr'o 6 milioane; iar de aci înainte nu se mai îngropă nimeni în aceste peșteri.

Cestiunea **originei catacombelor**, se discută de vr'o trei

1) În cărțile scriitorilor din primele secole d. e. la Clem. Rom., Minuciu Felix, Origen, Ciprian, Eusebiu, Ieronim, nu găsim numirea de „catacombă”, ci numai de „cimitir”. Conf. Pressensé, op. cit., T. I, p. 121. Tot această numire o aflăm și în Constit. Apost., în cartea VII. cap. ultim. Altă dată aflăm și numirea de „criptă”, schimbată cu cea de „catacombă”, d. e. la poetul Prudențiu contemporanul lui Ieronim.

2) A. I. Odobescu, Istoria Arheologiei, I Anticitatea și Renașterea, București, 1877, pag. 594.

3) Eusebiu Popovici, „Catacombele Romei”, prelegere publicată în „Candela”, op. cit. Unii însă dintre arheologii apuseni, cred că lungimea tuturor coridoarelor catacombale creștine, ar fi de 630 kilometri; alții o cred de 876 kilometri; iar iezuitul Marchi exagerează lungimea până la 1200 de kilometri; dar de această părere fantastică se miră și cei mai mari părtinitori ai lui Marchi. Conf. Martigny, Diction. des antiquités, chr., p. 145. Iar Dr. H. Holtzmann și Dr. R. Zöpfel în cartea lor „Lexikon für Theologie”, Leipzig, 1882, art. „Katakomben”, cred că aceste coridoare au o lungime de 1000 kilometri.



sute (e ani fără ca învățații să ajungă până acum la aceeași soluțiune. Așa, arheologii din secolul 17, ca renumitul *Bosio* și contemporanul său *Aringhi*, din secolul 18 ca *Boldetti*, din secolul 19 ca *Bourassé* și alți învățați, susținură că aceste cetăți ale morților, nu sunt săpate de vechii creștini, ci sunt niște gropi (latomiæ ori arenariæ), din cari Romanii scoteau pietre (tuf ltoid) și puzzolana, adică un fel de nisip pentru fabricarea cimentului, trebuincios în construcția mărețelor clădiri din minutul oras. Carieri de piatră și puzzolană, zic arheologii, erau o multime în părăsire pe timpul ivirii creștinismului în Roma; de aceea creștinii în nevoile lor se ascuseră în ele și le întrebuintară de a-gata pentru îngroparea morților, plinirea cultului și pentru consfătuirile lor religioase<sup>1)</sup>.

Pe la jumătatea secolului 19 însă, iezuitul *Marchi* și cu renumitul arheolog *Giovanni Battista de Rossi*, se ridicară cu o nouă teorie și se nevoiră ca prin argumente geologice, istorice și arhitectonice, să dovedească lumii că catacombele de cari ne ocupăm, sunt săpate în jumătatea a II-a a secolului I, dar cele mai multe din ele în secolul II, al III și începutul secolului al IV-lea, numai de creștinii din Roma, și «nici o lovitură de ciocan n'au dat păgânii în aceste întunecoase cimitire»<sup>2)</sup>. Păreră acestor doi învățați fu urmată apoi de toți clericii latini, de mulți arheologi germani ca *Kraus*, *Schultze*, *Merz*, etc.<sup>3)</sup>, cum și de alți iubitori de cercetări arheologice.

Argumentele pe cari le invocăm, pentru a dovedi că creștinii din Roma în adevăr au săpat catacombele și s'au folosit de ele în timpul persecuțiunilor, sunt cele ce urmează:

a) *Tuful grăunțos*, în care sunt săpate catacombele, fiind un pământ calcaros, foarte poros și fraged, nu este bun pentru construcții; deci aceste spelunci adânci și întunecoase, nu sunt *latomii* ori *arenarii*, adică carieri de piatră și nisip. Romanii prin urmare, au scos aceste materialuri, din alte gropi, iar nu din catacombele creștine.

b) *Forma arhitectonică* a catacombelor, cu galerii strîmte, dar meșteșugit săpate, cu pereți verticali, cu morminte, bisericuțe și chilii, scobite anume în pereții galeriilor, ne conduc la

1) Les archéologues des trois derniers siècles prétendent, en général, que nos Catacombes furent primitivement ouvertes par les anciens Romains. A leur tête marchent l'immortel Bosio, Aringhi et l'excellent Boldetti. Ces excavations s'appelaient *latomiæ*, *arenariæ*, carrières de pierres, carrières de sable.... Une étude plus approfondie a démontré que nos cimetières sont d'origine exclusivement chrétienne... Conf. Mr. Gaume, Histoire des catacombes de Rome, Paris, pag. 16-17.

2) Mr. Gaume, op. cit., p. 20.

3) Operele catacombale ale acestor trei germani sunt următoarele: Kraus, Roma sotteranea, die römischen katacomben, 2 Aufl. Freiburg im Breisgau 1879. Schultze, Archäologische Studien über altchristliche Monumente, Wien 1880. Merz, in Articulul „Katakomben“ in Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche, 2 Aufl. herausgegeben von Herzog und Meißner, Leipzig, 1880.

convingerea neșovăită, că catacombele sunt săpate de creștini pentru scopuri religioase, iar nu sunt carieri de piatră ori de nisip, a căror formă neregulată nu are nevoie de planuri chibzuite și de concepțiuni religioase.

c) Dacă catacombele atât de minunate prin împărțirea și întinderea lor, ar fi fost săpate de păgâni, istoricii romani, iscusiți prin penele lor, ca *Titu Liviu, Pliniu, Suetoniu, Tacit* ș. a., cari au lăudat teatrele, circurile, apeductele, căile și canalele Romei, n'ar fi trecut cu vederea tocmai acele săpături misterioase din inima pământului<sup>1)</sup>. Tăcerea acestor scriitori așa dar, ne



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU Autorul Tezaurului Liturgic, Marți 21 Iulie anul 1898 se coboară în Biserica sfântului Antonie făcută din sare în salina „Wieliczka” (Polonia austriacă), la o adâncime de 200 metri de la suprafața pământului.

1) P. Marchi, Monumenti primitivi delle Arti cristiane nella Metropoli del Cristianesimo, Roma, 1844, p. 90. Conf. Mr. Gaume, Histoire des catacombes de Rome, p. 16 seq. și Valentin Thalhoffer, Handbuch der Katholischen Liturgik, Freiburg in Breisgau, 1883, p. 89, 134–135.

întărește în credința noastră, că ei nu le cunoșteau, pentru că nu erau săpate de păgâni<sup>1)</sup>.

d) Catacombele creștine din *Neapole, Siracusa, Ispania, insula Malta, Siria, Alexandria, etc.*, scobite aproape la fel cu cele din Roma, ne conduc la afirmarea, că și în alte părți ale lumii eră nevoie de a se săpa peșteri de acest soi, pentru a se ascunde în ele închinătorii crucei, în timpurile când ei se alau în nenorociri.

e) În scobirea catacombelor din *impresjurimile Romei*, nu vedem urmărindu-se stratele de tuf grăunțos pentru a-l scoate și a-l întrebuintă în construcții; ci vedem numai tendința de a se da galeriilor o formă cât mai regulată; iar dacă catacombele nu li fost carieri de piatră ori de nisip, le-am vedea ca pe niște gropi neregulate, săpate în suprafața pământului, tot așa cum se obișnuiește la gropile din cari se scoate azi nisip ori pământ pentru cărămidă.

f) În fine, dacă Romanii obișnuiau în vechime să sape așa de minunat galeriile în pământ ca să scoată nisip și bolovani de piatră, pentru ce constructorii moderni din Roma *n'au mai imitat pe strămoșii lor* când au avut nevoie de material în clădiria monumentelor și a palatelor, cari fac azi fala Romei moderne<sup>2)</sup>. Și pentru ce așa dar, nu mai găsim și mai târziu vr'o catacombă săpându-se de păgâni la fel cu acelea de cari ne ocupăm?

Rămânem prin urmare, bine statorniciți în credința noastră, că catacombele din împrejurimea Romei, sunt săpate de creștini, cari deveniseră numeroși în acest oraș, pe timpul persecuțiilor. Scopul întreit, pentru care închinătorii lui Hristos au lucrat aceste labirinte, este după cum am văzut următorul: pentru a-și îngropa în ele pe morții lor, pentru a se închina lui Dumnezeu în lăuntrul lor în timpurile de prigoniri, și pentru a se ascunde în ele când eră nevoia de sfături tainice.

1) Aci ar putea unii să zică, că și salinele din cari se scoate sare, sunt tot meșteșugit săpate, și totuși nimeni nu se mai ocupă cu descrierea lor. Dar în această obiecțiune am putea răspunde, că salinele chibzuite cu deosebire, sunt obiectul multor poezii și povestiri frumoase. Așa, salina „*Wieliska*“ de lângă Cracovia (Polonia), ale cărei saloane, biserică, bălți cu apă, picturi, statui săpate în sare și alte podoabe artistice, mi au atras mirarea în 21 Iulie 1898, când am văzut această raritate, este descrisă cu colorile cele mai frumoase, de scriitorii și poeții poloni. De aceea e vestită în acele părți și vizitată mai ales în timpul verii, zilnic de sute de persoane. (Autorul).

2) Mi am dat atențiunea, când am vizitat Roma, în luna August 1897 să știu de unde scot azi Italianii, pietre, nisip și pământ pentru zidurile din oraș? Mi am văzut că blocurile de piatră ori marmoră, le aduc în oraș din munții Italiei; nisipul îl scot din albia râurilor, așa ca și în România; iar pământul pentru cărămidă, îl scot din vecinătatea Vaticanului, fără vr'o regulă arhitectonică, tot așa ca și la noi și în toate părțile lumii. (Autorul).

## § 9.

### Adunările tainice ale creștinilor din Roma în catacombe.

**D**in paragraful trecut, am văzut că catacombele s'au săpat de creștini, din jumătatea a II-a a secolului I și până după începutul secolului al IV-lea; iar morții s'au îngropat aici tot în acest timp; dar unii dintre creștini, din motive de pietate, depuseră pe repauzații lor în galeriile catacombale, până pe la începutul secolului al V-lea. Acum vom vedea mai departe cum se îngropau morții, cum se adunau creștinii pentru cult, și cum se ascundeau ei în aceste adâncimi, pentru consfătuiri folositoare.

a) Creștinii în persecuțiunile cari nu se mai sfârșeau, se adunau tainic în catacombe pentru a îngropa pe morții lor, într-un scop meșterii (fossores), scobiră niște firizi lungăreți în părății verticali ai galeriilor și în paralel cu acestea, și aici îngropară de obicei fără cosciuge pe cei repauzați, înfășurați însă în pânzeturi curate. Într-o groapă de acest fel încăpea un mort, doi, trei și adesea ori și patru morți; dar atunci și mormântul se numia *loculus*, *loculus bisomus*, *trisomus* și *quadrisomus*<sup>1)</sup>. Firizile acestea erau apoi astupate cu lespezi de marmură, metal, piatră ori pământ și pe ele să scriau epitafii cu conținut curat creștinesc: «doarme în pace», «se odihnește», «repauzează», «se roagă pentru noi» și alte cuvinte cari stau în legătură cu dogma și credința în învierea morților. Mai târziu, se scriseră pe lespezi anul nașterii și al morții repausatului și câte-cevă din viața lui; să amenințau apoi câteodată și cu blesteme profanatorii mormântului. Prin secolul IV-lea și începutul secolului V-lea, epitafiele aveau în frunte, la mijloc sau la urmă, crucea ori monogramul lui Hristos. Crucea la început avea în inscripțiuni forma literei grecești T; iar din secolul V-lea încoaie, luă chipul pe care îl păstrează și în zilele noastre. Monogramul eră sau în forma literelor X P, sau în chipul  $\chi$ , de obicei precedat de A și urmat de  $\Omega$ , pentru că Hristos dă începutul și sfârșitul la tot ce există<sup>2)</sup>. Adesea ori se sculptau pe lespezi și figuri simbolice de palmieri, porumbițe ș. a. Mormintele acestea suprapuse unul d'asupra altuia, formau un șir perpendicular de patru, cinci, și până la douăsprezece gropi, cari aungeau bolta galeriei, și așa șirurile nenumărate de morminte

1) Mr. Gaume, Hist. des Catacombes de Rome, p. 123.

2) Mr. Gaume, op. cit., p. 154 și 342. — Euseb. Popovici „Candela“ No. 10 din 1883. — I. A. Odobescu, Ist. Arheolog., p. 626. — Bourassé, Arhéol. chrét., p. 68. — Apocalipsa 21, 6.

mezate pretutindenea în acest chip, dau catacombelor aspectul unor sinistre cetăți ale morților.

În galeriile catacombale, se mai scobiau din distanță în distanță, la dreapta și la stânga, chilii mari numite *cubicula* adică *odăi de dormi*, în semn că cei încetați din viață, dormeau somnul celor dreți. Și aceste camere nu serveau la altceva, de cât tot pentru îngroparea morților veri unei familii distince. Forma camerilor era rotundă, semiovală, triunghiulară, pentagonală și exagonală. Unele din ele primiau ziua o lumină slabă de la soare printr'o mică deschizătură în fața pământului; iar altele erau luminate prin lămpi atârinate de bolte ori așezate în firizi. Mărimea acestor odăi era câteodată destul de însemnată, așa că în una din ele se puteau așeza până la o sută de trupuri de copii și bătrâni. Ordinea în care se așezau morții în cubicule, era tot aceeași ca și în galerii; adică în părțile acestor odăi se scobiau firizi, și acolo se depuneau morții familiei, careia aparținea cubicula. De obicei în fundul chillei era așezat mormântul veri unui martir, considerat ca protector al celor morți, după evlavioasa dorință a primilor creștini, de a se îngropa cât mai aproape de plăcuții Domnului. Mormintele martirilor mari, erau păstrate cu multă evlavie în chilii anume scobite, și erau vizitate nu numai în timpurile de grele încercări, dar chiar după ce creștinismul fu proclamat ca religie domnitoare<sup>1)</sup>.

1) Să ascultăm acum pe fericitul Ieronim, ca să ne povestească el — Hom. în Ezechil 60 — cu câtă religiozitate erau vizitate aceste cetăți ale morților, prin secolul IV al creștinismului. „Când eram copil și învățam la școala din Roma, zice Ieronim, luasem obicei, Duminica, a mă duce cu alți băieți ca mine, să cercetez mormintele apostolilor și ale martirilor. Rătăceam adesea prin acele bolți scobite în băturile pământului, în ai căror pereți se află de amândouă părțile, numai morminte de reposați, și în cari, întunecimea este așa de adâncă, în cât acolo își poate omul închipui cuvintele profetului: „De mi pogori-se-vor în iad“. (Psalm. 54, 16).

„Abia p'alcurea câte-o slabă lumină, străbătând de sus prin niște ochiuri, ce nu se pot numi ferestre, vine să mai impuțineze groaza acelei becu, și înaintând încet și pe dibuite în acea neagră noapte, îți vin în minte cuvintele poetului când zice: „De toate părțile întunerecul și tăcerea cuprind suflul de groază“. (Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent. Virg. Aeneid. II, 755). Vezi, Martigny, Diction. op. cit., pag. 123. — I. Al. Odo-bescu, Ist. Arh., op. cit., p. 613 seqq. — Bingham, T. X, lib. XXIII, C. I, § III.

Poetul spaniol Aureliu Prudențiu, contemporan cu Ieronim, descrie și el cu adâncă pietate aceste necropole creștine. În poesia sa martiologică intitulată „Aristephanon“, cântă cripta în care la anul 235 s'au depus rămășițele episcopului Ipolit, după ce fusese tirât și sfâșiat prin mărcini, de telegari neînfrânați, din ordinul împăratului Maxim Tracul. „Nu departe de zidurile cetăței, zice Prudențiu, printre frumoase livezi de pomi, se deschide cripta, cu adâncimile ei întunecoase. O cărare povârnită duce, pe treptele șerpuite, în tălmăcito-i cărmături, lipsite de lumină, căci printr'o slabă zare, ziua abia ptrunde până la primele-i uși, și luminează numai pragul tindei; iar de acolo înainte, besnele nopții, crescând foarte repede, întunecă tot cuprinsul acelor îndoioase locuri. Ici și colea însă se zăresc ochiuri, străpunse în acoperământ, cari de sus astern raze luminoase în sânul bolților. De și căile,

Morților de o însemnătate deosebită li se săpau și morminte mai bine chibzuite. Pentru un mort de un așa fel, sau pentru un martir, se scobia în perețele unei chilii ori chiar și în pereții galeriilor, un sicriu în care era pus mortul; sicriul acesta astupat cu o lespede de marmoră, avea o scobitură d'asupra lui în formă de semicerc ori patrată. În așa chip sicriul devenia umbrat sau de un arc (*arcosolium*) sau de un tavan drept (*sepolcro a mensa*<sup>1)</sup>.

Îngroparea creștinilor și mai ales a martirilor se săvârșea cu o serbare religioasă, pe cât era cu putință unei Biserici persecutate. În împrejurimea mortului se aprindeau făclii, cari însemnau lumina și mângâerea evanghelică; adunarea cânta psalmi, iar preoții bine cuvântau, luându-și rămas bun de la cel mort. Pe timpul persecuțiilor, de și tainic, totuși serbarea era și mai mare. Cu câtă venerațiune se păstrau osemintele martirilor, se vede din cuvintele Smirnenilor, prin cari afirmă, că «*ei au cules relicviile lui Policarp, de o mie de ori mai scumpe de cât pietrele prețioase și aurul curat, și le-au închis cu respect într'un loc*»<sup>2)</sup>.

b) Menirea esențială a catacombelor, era însă *de a se oficia în ele serviciul divin*, mai ales în timpul goanelor. Locul hotărât în peșteri, pentru acest scop, era într'un fel de chilii, numite însă *cripte* în sensul cel mai strâns al cuvintului. În unul din pereții criptei, era îngropat un martir; iar d'asupra mormântului său, se scobia un *arcosolium* adică *sepolcro a mensa*, pentru ca pe piatra mormântului, să se officieze sfânta liturgie ca pe o masă sfântă și apoi aci să fie destul loc pentru liturgisitor ca și la o *proscomidie*. Se crede că în cripte erau scobite în pereți, scaunul pentru episcop, având la dreapta și la stânga alte scaune pentru presviteri<sup>3)</sup>; de aceea aceste mici locașuri mai purtau și numirea de *paraclise* ori *biserițe*. Diferența așa dar între o *chilie-cubicula* și între o *chilie-criptă*, era aceasta: pe când cubiculele serveau pentru îngroparea morților de toate condițiunile, criptele erau hotărâte numai pentru îngroparea veri unui martir, și în același timp și pentru practicarea cultului, săvârșit cu multă pompă mai ales la ziua aniversară a morții lui<sup>4)</sup>.

Pereții și boltele criptelor erau de obicei înfrumusețate cu picturi, și tencuite cu marmoră pisată și amestecată cu var. Lumina și aerul veneau printr'o mică ferestruce, prin care se

---

*lungi și indesute se împletesc în răscruci de toate părțile, ca umbroase tinde în jurul unor înguste chilii, apoi totuși, la unele locuri, lumina pătrunde în acele bolți străpunse, cari au fost săpate în rărunchii scobiți ai dealului.*

*Astfel, chiar pe sub pământ, vin de se strecoară razele soarelui depărtat, și omul încă și acolo, se bucură de a lui lumină.* Martigny, p. 123 seq.

— I. Al. Odobescu, pag. 615 seq. Conf. Chateaubriand, Les Martyrs, p. 50 sqq.

1) Eusebiu Popovici, „Candela”, No. 9.

2) Euseb. Hist. eccles. IV, 15.

3) Eusebiu Popovici, „Candela”, No. 9. — Martigny, Diction., op. cit., p. 89.

4) Martigny, Diction., op. cit., p. 122. Eusebiu Popovici, „Candela”, No. 9.

lăcaș și coborîrea cadavrelor în timpuri grele. Mai erau luminate în timpul nopților, cu lămpi de pământ, bronz, ori de argint, atârinate de bolți prin lanțuri de metal. La esirea creștinilor din cripte, pentru a se înlesni trecerea lor prin galeciile întoarse în toate direcțiunile, se așezau lămpi în firizi în distanță în distanță. Până azi se mai păstrează urmele fumegațiunii, oșită din aceste lumini în acele timpuri. O catacombă mare conținea până la 60 de cubicule și cripte<sup>1)</sup>.

*Schultze și Edmond de Pressensé* — În jumătatea a II-a a secolului al XIX—, crezură că catacombele n'au servit în timpul persecuțiilor și ca locașuri de închinare, ci numai pentru îngroparea morților, și abia după epoca lui Constantin cel Mare, venind creștinii în catacombe la ziua martirilor îngropați aci, ca să le aducă venerațiune cu cântări și rugăciuni liturgice. Iată cum își argumentează Pressensé părerea lui, de altfel prea puțin întemeiată: «*Se crede că catacombele, zice acest scriitor, au fost și locașuri pentru săvârșirea regulată a cultului în primele secole ale creștinătății, și că s'au văzut Biserici subterane, în care se plineau misteriele aproape de osemintele sfinților. Dar aceasta nu e alt ceva, de cât schimbarea secolului IV cu cele dintâi trei secole, printr'un anachronism care se întâmplă adesea ori în datele istorice. Se știe cu siguranță, că ideile de un sanctuar statornic, eră cu totul streină creștinilor din această perioadă. Textele cele mai pozitive arată că ei păstrară pe un timp foarte îndelungat spiritualitatea primitivă, și îi găsim tot cautând ne contenit locuri de adunare pentru cult, fără însă a avea puterea ca să ridice temple și altare noi. Apologetii cei mai autorizați ca Minuciu Felix și Origen, nu știu ce să răspundă la obiecțiunile păgânilor, când aceștia spuneau, ca „creștinii n'au altare“; dar apologetii aceștia, totuși văd o superioritate în creștinism și eau obiecțiunea păgânilor, drept argument pentru susținerea doctrinei creștine. Înaintea mărturiirilor acestor bărbați, cade pedestalul ridicat de Aringhi și Marchi, pe care se nevoesc a întemeia sanctuarele catacombele în timpurile Bisericii primitive. Nici odată nu poate cineva să probeze, că mormintele martirilor au servit de altare pentru cult, în fața mărturisirei așa de categorice a lui Minuciu Felix, când afirmă păgânilor că „noi creștinii n'avem altare“. De altfel e sigur, că Biserica a avut locuri pentru cult, dar în afara de catacombe. Alexandru Sever, dăruise în acest scop o casă de lângă Tibru, și creștinii se adunau aci ca și în alte edificii de felul acesta<sup>2)</sup>.*

Dar Pressensé, de și nu voește a lua în vedere înțelesul cuvintelor lui Minuciu Felix, când acesta tinde a arăta păgâ-

1) Gardianul catacombei sfântului Calist, mi-a afirmat, că în această peșteră sunt peste 100 de cubicule și cripte. (Autorul).

2) Edmond de Pressensé, op. cit., p. 120-121, T. I.

nilor, că creștinii, *n'au altare în felul celor păgâne*, totuși mai departe Pressensé se contrazice în susținerea sa, și apoi afirmă și el pe nesimțite, că în timpul celor mai violente persecuțiuni, creștinii săvârșeau în catacombe cultul și sfintele mistere, pentru că aci eră refugiul lor pentru timpuri îndelungate.

Noi însă lăsând la o parte părerile subiective ale câtorvâ istorici, știm cu siguranță, că pe timpul prigonirilor, creștinii din Roma, nu numai își îngropau pe morții lor în catacombe, dar se adunau aci și pentru închinarea religioasă. În sprijinirea acestei afirmațiuni, ne vin în ajutor mai multe mărturii, dar dintre acostea cităm pe aceea atribuită lui Clement episcopul Romei care se adresă credincioșilor cu aceste vorbe, pe la



Mântuitorul Iisus Hristos cu monograme și cu disc împrejurul capului, pictură din jumătatea secolului IV aflată în catacombele Romei, în cari m'am coborât în luna August anul 1897. (Autorul).

finele secolului I: «*Veniți și adunați-vă în cimitire, pentru ca să cetiți cărțile sfinte, să cântați imne în onoarea martirilor și tuturor sfinților eșiți din această lume, să vă rugați pentru frații voștri adormiți în Domnul, să dați în Bisericile și cimitirele voastre jertfă bine primită lui Dumnezeu, chipul corpului nostru împărătesc, și să însoțiți cu cântece de psalmi pe cei ce adorm în credință*»<sup>1)</sup>. De altfel, nici nu s'ar putea pre-

1) Const. Apost., lib. VII, c. ultim. — Conf. Mr. Gaume., op. cit., p. 105 — 106.



supune, că creștinii tocmai în acele gropi fioroase din adâncimea pământului, unde erau ascunși cu păstorii lor de frica tiranilor, nu ar fi invocat ajutorul puternic al Celui Prea Înalt prin săvârșirea cultului.

c) În timpurile de grele încercări, creștinii se mai adunau în catacombe, *pentru sfățuiri tainice și pentru felurite acte creștinești*. Aci în peșteri, închinătorii crucei, ascultau poveștele păstorilor lor, luau învățături religioase, primiau botezul, țineau adunări despre modul cum să se apere de păgâni, discutau asupra edictelor noi de persecuțiuni și se întăreau unul pe altul în muncile cari li se pregăteau de către tirani. Despre aceste acțiuni săvârșite într'o pioasă întimitate, nu s'au îndoit nici unul dintre arheologi și istorici, și nici chiar aceia cari susțin că catacombele sunt vechi carieri păgânești de piatră și nisip.

Cu toate că cimitirele erau **scutite** prin legile romane de profanațiune și eră prin urmare îngăduit a se adună în ele cel puțin pentru aducerea aminte de cei repauzați, totuși prin secolul II, în timpul lui Anțoniu Piul, începură a se interzice intrările în aceste ascunzători. Din inscripțiunile de pe morminte, se vede plângerea acelor timpuri în cari mărturisitorii credinței nici în caverne nu se mai puteau aduna, ca să îngroape pe morți și să se roage lui Dumnezeu <sup>1)</sup>. Dar în secolul III și anume pe timpul lui Valerian (253--260), se luară măsuri și mai aspre de către păgâni, pentru a se opri intrarea în catacombe, sub amenințări de pedepse grele. Tot atunci păgânii începură a urmări și în aceste labirinte adânci și fioroase pe creștini, și dacă li prindeau acolo **ii măcelăreau cu toată cruzimea**. Așa, Ciprian ne mărturisește că episcopul Romei Sixt II-lea a fost prins în catacomba sfântului Calist și martirizat acolo cu patru diaconi ai săi <sup>2)</sup>. Iar pe la anul 260 episcopul roman Corneliu scria fiilor săi sulletești *«că persecuțiunea eră așa de violentă în cât creștinii nu se mai puteau adună nici în criptele cele mai cunoscute»* <sup>3)</sup>. Numerian care se allă pe scaunul Cezarilor pe la anul 283, aflând că mulți creștini sunt ascunși în cimitirele de pe valea Salaria, porunci să dărâme intrările și să surpe pământul peste cei din lăuntru cavernei. Ordinul tiranic fu executat <sup>4)</sup>. Creștinii văzându-se astfel prigonți și urmăriți și în catacombe, hănușiră intrările acestor labirinte, pentru că în momente de pe-

1) M. de Rossi, *Inscriptiones urbis Romæ septimo seculo antiquiores*.

2) *Xystum in coemeterium Callixti animadversum sciatis octo nonas Augusti cum eo diaconos quatuor*. *Cypr. Epist. ad Success.*, et *Epist. IXXXII*.

3) *Publice neque in cryptis notioribus missas agere christianis licuisse*. *Cornel. Epist. VIII ad Lupicin. Vicim*.

4) *Ut in introitu cryptæ paries levaretur; quod cum factum fuisset, monentem qui crypte imminabat super eos dejecit*. *Baron. Annales. Ann. 284.* — *Marchi, Origiu. Catacomb.*, p. 81.

ricole, să poată eși din ele prin vii, grădini, și locuri strategice din vecinătatea Romei<sup>1)</sup>.

Cauza pentru care creștinii din acest timp se urmăreau și în ascunzători, eră următoarea : îndată ce edictele săngeroase erau lipite pe zidurile Romei pentru a se munci eroii credinței, aceștia se refugiau în galeriile din adâncimea pământului. Atunci proconsolii și filozofii, încriminau pe creștini de *adunări clandestine* în ascunzători ; împărații iritați prin aceste acuzațiuni, emiteau alte porunci cu pedepse de moarte pentru cei refugiați. Poporul păgân incurajat prin aceste măsuri, alerga la catacombe, dărâma intrările, aruncă în lăuntru lor pietre și pământ, și în fine îi asfixia pe credincioși prin fum și alte mijloace crude. Iar când violența persecuției mai slăbia, ca o îndurare către creștini, iarăși li se da libertate să intre în ascunzătorile lor. Dar creștinii nu se adunau în aceste adâncimi ca să-și scape viața și să fugă de moarte, ci pentru ca să se roage pe mormintele fraților lor incununați cu laurii credinței, să se întărească prin sfânta euharistie, și să se pregătească pentru a suferi chinurile martirismului ce-i aștepta.

## § 10.

### Cercetările științifice asupra catacombelor din împrejurimile Romei și interiorul lor misterios.

După încetarea goanelor îndreptate în contra urmașilor lui Iristos, catacombele începură a se da uitărei, așa că pe la sfârșitul secolului IV, intrările în aceste ascunzători creștine se făceau mai mult de curiozitate și pentru reîmprospătarea în memorie a chinurilor îndurate odinioară de mărturisitorii crucei ; iar din secolul V înainte, nici un mort nu se mai îngropă aci. Unele din intrările, galeriile și criptele catacombale, începând a se ruina și dărâma, episcopul roman *Damas*, pătruns de valorosul trecut al catacombelor, luă măsuri pe la anul 370, pentru restaurarea și apoi împodobirea lor cu table de marmoră, cari conțineau inscripții caligrafice și versuri frumoase. Mai departe, făcū a se lucră în ele picturi în colori și mozaic, a se îmbracă pereții de la cripte cu plăci de marmoră și chiar de argint,

1) Pour se soustraire aux recherches des persécuteurs, les chrétiens multipliaient les entrées de leurs Catacombes. Chaque jour encore on en découvre de nouvelles dans les vignes et dans les jardins des environs de Rome. Cette multiplicité d'ouvertures avait un autre motif : *l'Église voulait que les hommes et les femmes eussent leur entrée différente*. On conçoit que la séparation des sexes encore observée, de nos jours, dans un grand nombre de paroisses, devait être rigoureusement prescrite alors *que les assemblées avaient lieu, pendant la nuit*, dans des souterrains éclairés seulement par des lampes. Mr. Gaume, Histoire des catacomb. de Rome, p. 106.

și în fine a se săvârși în lăuntru lor tot felul de ucrări frumoase, cu toate că începuturi de împodobiri, există în aceste labirinte încă din timpurile mai vechi.

Căderea imperiului roman de apus pe la anul «76<sup>1)</sup>, aduse cu sine năvălirea în Roma a Goților, Vandalilor, Siraciniilor și Longobarzilor, prădători ai orașului și chiar ai asunzătorilor creștine. Din această cauză, în secolul VI episcopul Romei Ioan III, iar în secolul VIII Paul I, se văzură nevoiți a repara stricăciunile barbarilor făcute în peșteri, cu deosebire că acest din urmă episcop, a și transportat relicviele martirilor în Bisericile din oraș<sup>2)</sup>. Catacombele rămaseră acum într'o completă păcălire.

În secolul IX-lea găsim pe Anastasie Bibliotecarul († 886), compilând o carte intitulată «*Liber Pontificalis*». Cele 107 biografii ale episcopilor romani, cari au trăit în cele d'întăiu 9 secole ale creștinătății, și erau cuprinse în această carte, revărsau multă lumină și asupra peșterilor creștine din împrejurimea Romei<sup>3)</sup>. Prin secolul XIII-lea aflăm iarăși o altă carte cu titlul: «*Mirabilia urbis Romæ*», întocmită la fel cu aceea a lui Anastasie, cu singura deosebire că în cea din urmă sunt adăose și biografiile episcopilor Romei, cari au trăit din timpul Bibliotecarului și până în secolul XIII-lea. Acum catacombele nu mai erau vizitate de cât de unii monahi latini veniți din depărtări ca să viziteze scaunul papal și apoi cutezau să intre și în periculoasele caverne, în cari aflau domnind întunerec și o tristote mortală. Fiorii și tremurăturile de frică, erau fenomenele produse în vizitatori, cari își scobiau numele lor în pereții peșterilor, dându-se astfel ca eroi îndrăsneți, și cu mare curagiu de a străbate pe aci. Dorința de a scrie numele în locuri părăsitate, depărtate și greu de pătruns, a fost totdeauna nedeslipită de om. Prin aceasta i să vădește dorința, de a deveni celebru și admirat între drumeții cetitori, cari vor veni pe urmele lui.

## A.

a) *Renășterea* care s'a ivit în secolul XV și XVI, adică reluarea științelor și artelor, căzute în lăngezire în evul mediu, cum și desgroaparea lucrărilor clasice de tot felul dar în special

1) Imperiul roman se desfăcu în două părți după moartea lui *Teodosie cel Mare* († 395), care încă fiind în viață, îl împărți între cei doi fii ai săi: *Onoriu* în occident și *Arcadie* în orient. Imperiul de occident se desființă la anul 476, când se și înființă mai multe regate pe ruinele lui; iar cel de orient mai bolă încă vr'o mie de ani și apoi căzu în fine la anul 1453 înființându-se pe ruinele lui *imperiul turcesc*.

2) Martigny, Diction., op. cit., p. 127.

3) Nous citerons en second lieu *le martyrologe* dont on attribue la première rédaction à S. Jérôme, mais qui a été souvent remanié depuis, et *les vies des papes*, ou «*Liber pontificalis*» dont le dernier compilateur est Anastase le Bibliothécaire. Martigny, Diction., op. cit., p. 129.

romane și grecești, fû o epocă bine cuvântată și sosită pentru luminarea lumii. *Familia Medicilor* din Florența, episcopul roman Leon al X-lea încă un descendent al acestei familii, împreună cu Francisc I regele Franciei, au fost cei mai călduroși ocrotitori ai învățaților din secolul XV-lea, puși în tot momentul la adăpostul lor, pentru scopul reînvierii științelor folosite și actelor frumoase.

În acest secol aflăm pe entuziasmatul arheolog, calabrianul *Pomponio Leto* († 1497), distingându-se între colegii lui, prin luarea catacombelor Romei ca obiect de studiu istoric și arheologic. Dar rezultatul cercetărilor lui Pomponio, nu fû tocmai încoronat de succes. În secolul XVI-lea, învățatul călugăr veronez *Onufrie Panvini* († 1568), adună într'un tratat intitulat: «*De ritu sepeliendi mortuos apud veteres christianos et eorum coemeteries*», toate notițele cari erau răspândite prin documente cu privire la catacombe. Panvini deci a studiat cavernele numai din vedere, iar nu din vederea lor. Tot ca acest călugăr a studiat catacombele și contemporanul său, renumitul cardinal neapolitan *Cesar Baroniu* († 1607). Rezultatul acestor cercetări, îl vedem presărat în opera sa «*Annales ecclesiae*» care începe cu timpurile cele mai vechi creștine, și se întinde cu cercetările istorice bisericești, până în anul 1198, de și greșelele nu lipsesc nici de aci, tot așa cum nu lipsesc din nici o operă omenească. Prin urmare, până pe la finele secolului XVI-lea numai tradițiunile scrise mai păstrează amintirea catacombelor creștine.

O întâmplare însă neașteptată dădu naștere cercetărilor serioase de acest gen, pe la finitul secolului al XVI-lea. În anul 1578, niște lucrători săpând nisip într'o groapă de pe calea Salaria, descoperiră o boltă a «*catacombei Priscilei*» în care se văzură picturi, morminte, sarcofage și inscripțiuni. Vestea se răspândi în tot orașul Roma, și toți curioșii alergară să vadă această minune <sup>1)</sup>. Tocmai pe atunci călugărul spaniol, dominicanul *Alfons Ciacconio* († 1590), care descriesese columna lui Traian, se află în Roma tot pentru cercetări de lucruri vechi. Mirându-se și el de această descoperire, intră în lăuntru și puse să-i desemneze tot ce se găsea în catacombă <sup>2)</sup>. Cercetările sale le-a așternut într'un «*Album*» cu descrieri istorice și copii de pe picturile și obiectele văzute în peșteră.

Două călători veniți pe atunci în Roma tocmai din Belgia, adică tânărul nobil *Filipp Wingh* din *Leuven* și monahul *Maccarie* sau cum se numia mai înainte, *Jean L'Heureux* din *Gravelines* († 1604), amândouă contemporani ai lui Ciacconio, inițiați de acesta și iubitori în același grad de lucrările arheologice, se dădură și ei cu mult zel la studiu, la desemnarea și pătrunderea inscripțiilor ce decorau cataomba Priscilei. Dar

1) Eusebiu Popovici „Candela“ No. 9, din 1883.

2) Martigny, Dict. des antiq. chr., p. 127.

cel d'întăiu muri foarte tânăr, aşă în cât n'a avut timp nici să-şi formuleze sistematic notele sale, aflate şi acum în Bruxelles. Macarie însă, întreprinse singur o încercare de a face comentarii asupra picturilor şi sculpturilor găsite până atunci în peşteri. Opera lui deşi eră foarte interesantă, totuşi a rămas ne tipărită de el. În anul 1657 găsim pe medicul belgian *J. J. Chiefflet*, tipărend în Anvers tratatul lui Macarie intitulat: «*Abra-xas<sup>1)</sup> seu Apistopistus quæ est antiquaria de gemmis Basilidianis disquisitio*». În acest tratat, autorul se încearcă a lămuriiotelesul enigmatic al unor figuri cabalistice gravate pe pietre într-un stil grosolan, cari închipuesc tipuri omenesti cu capete de cocoş ori de leu, şi cu şerpi în oc de picioare. Pe alte pietre s'au găsit inscripţii greceşti, ebraice ori siriace şi cuvinte ca acestea: Αβραξας, Ιαω, Χρονις, Σεβαωθ, ş. a. Aci monahul Macarie a recunoscut numele unor zeităţi ale sectei gnostice, răspândită în secolul II de rău-credincioşi (apistopisti). A doua lucrare a lui Macarie întocmită cu privire la picturile şi sculpturile descoperite pe atunci în catacombele din Roma şi cu comentarii în limba asupra lor, a apărut în Paris abia în anul 1856 prin monahul *Raffael Garrucci* sub următorul titlu: «*Hagioglypta sive pictura et sculptura sacræ antiquiores præsertim quæ Romæ reperiuntur*».

b) Secolul XVII-lea fu mai mănos pentru aceste cercetări;

1) a) Irineu, Ipolit, Origen şi Epifanie, arată că gnosticul cabalistic Basilid Alexandreanul, din secolul II, învăţă ciudat în chipul următor: O fiinţă veche fără nume, a produs sâmburele lumii din care au eşit trei feluri de fii: fiii cei d'întăiu având tată un *Archon*, au ocupat partea cea superioară a *pliriomei* şi s'au numit ὀδοῦας (erau 31) al II-lea rând de fii, au ocupat partea inferioară a *pliriomei*, numiţi ἑβδοῦας (erau 7); iar al III-lea rând de fii au rămas în sâmbure. Rândul I şi al II-lea de III, au născut alţi fii, în cât având fiecare rând de fii împărăţia lor, s'au făcut 365 împărăţii sau ἀβραξας = α = 1 + α = 1 + α = 1 + 6 = 2 + ξ = 60 + ρ = 100 + γ = 200 - 365 câte zile are anul. Întăiul rând de fii au condus pe ceilalţi cu graţie. Dumnezeu a trimis deci pe Eonul Hristos să-i elibereze de chinuri. Hristos împreunându-se cu omul lăis, a fost prins şi ucis; iar Eonul Hristos s'a scut în plirioma. Conf. Meletie, Bisericeasca Istorie, tradusă de Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi, T. I, cartea II, cap. VIII, §§ 4, 5, 6, 7, Iaşi, 1841. — Bingham, Origin. s. antiq. eccles., T. I, cap. I, § III.

b) Ἀβραξας sau cum zicea Basilid Ἀβραοῦξ, erau la creştinii gnostici şi aceste amulete ori talismane pe cari le purtau la gât. De aceste amulete s'au ocupat mult Tertulian, Ieronim, Epifanie (Hær. XXIV n. 7, 8), Teodoret (Hær. et fabul., L. I, c. 4), Ioan Damascen (Hær. XXIV) ş. a. În muzeele de azi sunt destule amulete de acest fel cu inscripţia Ἀβραοῦξ ori ΙΑΩ (care corespunde cu elementele *Iehoa*, *Savaoth*, *Adonai*), etc. În mijlocul amuletei eră o figură cabalistică de om cu cap de cocoş şi cu picioare din şerpi, sau o figură de câine cu şase stele şi luna împrejur, ori un chip de leu, de maimuţă, de sfînx, şi adesea ori chipul lui Oairis, Serapis şi alte zeităţi egiptene. Inscriptiile pe aceste 7 feluri de amulete în forma monedelor erau făcute urit cu litere greceşti, feniciene, ebraice, ori latine, cari nu aveau nici un înţeles. Aceasta provenea de acolo că sistemul lui Basilid eră creştin, dar compus fără rîndueală cu elemente din păgânism. Conf. Martigny, art. „Abraxas“.

Când am vizitat catacomba „Caracala“ din Alexandria (Egipt) în 20 August 1904, am văzut într'însa destule figuri gnostice de zei egipteni, sculptate în pereţii catacombei, d. e. soarele, şarpele, boul Apis, zeul Osiris, etc. (Autorul).

el dădu studiilor catacombale pe renumitul avocat *Antonie Bosio* zis și *Christofor Columb* al cataombelor († 1629), născut în insula Malta, dar stabilit în Roma pe la jumătatea secolului XVI-lea. Călăuzit de scrierile arheologilor creștini ca d. e. Panvini, Ciacconio, Wingham, și foarte înclinat către acest soi de studiu, Bosio intră în cataomba sfântului Calist, apoi și în alte pesteri descoperite de el, cărora a sacrificat 35 de ani de muncă rodnică și plină de succes. Studiile sale foarte minuțioase, în cari nu lăsa nimic din catacombe să treacă neobservat, sunt cuprinse în cele trei Tomuri ale operei lui «*Roma sotterranea*». Cartea lui Bosio în care critica topografică covârșește alte preocupățiuni arheologice, cuprinde explicații asupra chinurilor suferite de martirii creștini, asupra adunărilor tainice creștine în ascunzători, asupra îngropării și desgropării morților, asupra riturilor de îngropare la primii creștini, asupra imaginilor pictate și simbolelor din toate cimitirele descoperite de autor pe căile Aurelia, Cornelia, Appia, Ardeatina, Latina, Prenestina, Tiburtina, Salaria, Flaminia, etc. <sup>1)</sup>.

Sgomotul produs de opera lui Bosio, cu privire la nouile descoperiri creștine, făcură în secolul XVII-lea pe unii dintre monahii latini să abuzeze de pietatea credincioșilor îndreptată către acele gropi, și începură a specula buna lor credință cu oseminte de tot felul sub numirea de «*relicve martirice descoperite de curând*». Teologii protestanți germani și englezi, auzind de unele ca acestea, se ridicară cu un scepticism pronunțat, tăgăduind origina creștină a cataombelor și admitând fără să le vadă, că ele nu sunt alt ceva de cât *arenariile* și *putilelele* păgâne <sup>2)</sup>.

c/ Curia romană luă măsuri în secolul XVIII-lea ca să desființeze abuzurile monahale cu privire la împrăștierea de tot felul de relicve, iar pe de altă parte orândui și depărtarea scepticismului protestant fixat acum asupra peșterilor creștine. În acest din urmă scop, canonicul *Marcu-Antonie Boldetti* († c. 1749), publică pe la anul 1720 o carte: «*Osservazioni sopra i cimilieri dei s. s. Martiri ed antichi cristiani di Roma*» cu conținut apologetic și arheologic relativ la catacombe. Timpul de 30 de ani în care Boldetti luase parte la cercetările acestor cetăți ale mor-

1) Opera lui Bosio „*Roma sotterranea*” prezintă un folos arheologic, mult admirat de cercetătorii moderni. O parte din lucrarea aceasta, apărui în prima ediție la anul 1632 după moartea autorului. Altă ediție în limba latină, fu tipărită de oratorianul *Aringhi* în Roma la anul 1651; ediția însă cea mai răspândită fu publicată la anul 1662. Negreșit că în cercetările lui *Bosio* se află și unele greșeli. O altă ediție cu adnotațiuni, fu publicată prin canonicul *Bottari* între anii 1737 și 1754.

2) În secolul XVII, chiar teologul latin *I. B. Thiers* și benedictinul *Mabillon*, se pronunțară în contra acestor specule ce se făceau de către monahii latini din Italia, cu moaștele fără nume adunate din catacombe, cu sângele închiegat al martirilor și cu lacrămile sfinților adunate de ingeri în vâscioare. Conf. I. A. Odobescu, *Istoria Arheol. I. Ant. și Renașterea*, p. 642.

tilor, îi aduse destul material ca să facă din cartea sa o lucrare însemnată. La publicarea acestei cărți, îl ajută doi bărbați mai învățați de cât el : unul este anticarul florentin *Filipp Buonarroti* († 1733), care, de și senator în patria sa, totuși s'î ocupat și cu chestiunile arheologice. Lui i se datorește studiul asupra celor 70 de pahare așa zise *cu fundul de aur* (fondi d'oro), aflate de el în peșterile creștine. Mai târziu, vase de acest fel se mai găsiră o multime. Cu privire la aceste mici obiecte, în anul 1726, Buonarroti a publicat cartea : «*Osservazioni sopra alcuni frammenti di vasi antichi di vetro ornati de figure, trovati ne' cimiteri di Roma*». Celălalt ajutor al lui Boldetti este anticarul *Marangoni* († 1753), care pregătise în timp de 20 de ani, o mare scriere ca complectare a descoperirilor lui Bosio ; dar un incendiu din care abia scăpă cu viața, îi distruse lucrarea cu rodul muncii sale. De la Marangoni au mai rămas numai două dizertații și două scrieri mici publicate de către însuși autorul. În ele arată obiectele păgâne primite în creștinism, istoricul Coloseului din Roma, ș. a.

Tot în acest secol, canonicul *J. G. Bottari* († 1775), se făcu cunoscut prin publicarea și adnotarea operei lui Bosio, pe care o tipări între anii 1737—1754 sub titlul : «*Sculture e pitture sacre estratte dei cimiteri di Roma*». Așaosul făcut acum de Bottari la opera lui Bosio «*Roma sotterranea*», nu consistă în alt ceva de cât în niște explicații greșite, pe cari canonicul le formulă relativ la picturile foarte curioase, aflate d'asupra celor trei morminte din «*catacomba lui Pretextat*». Bottari crezută că acestea sunt figuri creștine travestite în figuri păgâne. Dar cercetările mai noi, descoperiră că picturile din acele trei arcosolii, sunt scene din misteriele sincretismului frigan, cu cari erau decorat mormintele unui *Vincentiu* și al unei *Vibia* — preotul și preoteasa lui *Bachus* —, cum și al unor închinători ai zeului persan *Mitra* 1).

d/ În secolul XIX-lea, se distinseră de asemenea mai mulți specialiști de felul acesta, între cari ocupă un loc însemnat ca cercetător al *Originei catacombelor*, iezuitul *P. Marchi*, care desfășură o muncă de 23 de ani în această ramură. Opera lui, urma să aibă 3 volume : arhitectura, pictura și sculptura catacombelor ; totuși el nu a terminat-o. Abia a apărut la 1844 în Roma primul volum : «*Monumenti delle arti cristiane primitive... Architettura*».

Tot așa s'a distins *Ludovic Perret*, autorul operei «*Les catacombes de Rome*», publicată în 6 volume la Paris între anii 1853—1857. Dar în fruntea arheologilor cunoscuți pe acest timp în această ramură, stă *Giovanni Battista de Rossi* († 1895), care nu fu mulțumit de studiile predecesorilor săi, prin faptul

1) I. A. Odobescu, *Istor. Arheol.*, op. cit., p. 641. Conf. Teohari Antonescu, *Cultul Cabirilor*, București, 1889, p. 47, n. 1.

că erau lipsite de critica istorică. El a complectat și această lipsă în cele trei Tomuri ale sale (folio), publicate între anii 1864—1877 sub titlul: «*La Roma sotterranea cristiana*», în care pe lângă studiile critico-istorice, reproduce încă și tablourile din peșteri prin arta litografică-chromolitică. În săvârșirea acestei opere a fost ajutat de fratele său topograful *Mihail de Rossi*. Cunoscut ne este și monahul arheolog *Raffael Garrucci*, autorul celor 6 Tomuri (folio) cu 500 de Table, publicate sub acest titlu: «*Storia della arte cristiana nei primi otto secoli della chiesa*», între anii 1873—1881<sup>1)</sup>.

Acum după ce am văzut în repezițiune pe cei mai însemnați cercetători ai catacombelor creștine, să dăm puțină atențiune și asupra obiectelor vechi, pe cari le-au găsit ei în aceste peșteri, rămase de la creștinii ascunși aci în timpurile de grele încercări. Aceste obiecte sunt de trei categorii: *inscripțiile* adică epitafiile de pe morminte, ori cele scobite mai târziu de vizitatori, și acestea sunt numite de Italiani «*graffiti*»; apoi *lucrurile* întrebuițate de creștini în catacombe ori puse de ei în morminte; și în fine *picturile* de pe părăți și din paharele cu fundul de aur, cum și *sculpturile* de pe sarcofagii și statui.

## B.

1. *Inscripțiile* de pe morminte, sunt scrise sau în limba latină nouă, sau în limba greacă mult întrebuițată pe atunci în Roma. Epitafiile cele mai vechi, nu conțin de cât nume proprii, fără să se mai arate anul ori alt ceva cu privire la mort. La martiri, găsăm de obicei pe mormintele lor, titlul sub numele de «*Martys*», «*Martyr*», «*Martur*». După numele mortului, urmează mai totdeauna o mângâere creștinească: «*moartea nu e veșnică*»; «*Dumnezeu să-ți răcorească sufletul*»; «*fi primit în Hristos*»; «*dormi în pace*»;<sup>2)</sup> «*fie-i țărina ușoară*»;<sup>3)</sup> ș. a. Multă lumină revarsă asupra acestor peșteri și inscripțiile «*graffiti*» scobite de călătorii timpurilor târzii, pe morminte, pe părății galeriilor, pe colonne, și în fine pe unde le-a venit lor la îndemână; în aceste *graffite* se citește sau o maximă, ori o gândire sentimentală, sau chiar și o batjocură.

*Lucrurile* rămase de la creștinii refugiați în aceste gropi, sunt de o scumpă valoare pentru noi. În catacombe se aflară *lămpi* de tavan, de părăte, de masă, folosite de vechii creștini ziua și noaptea ca să facă lumină în acele întunecimi. Ele erau fabricate din pământ, bronz, chihlimbar, argint; și aveau formă

1) Valentin Thalhofer, *Handbuch der Katholischen Liturgik*. I B., p. 135.

2) De altfel și la vechii Egipteni, *Ker-heb*-ul adică preotul, când înmormântă vr'o mumie, ținea o cuvântare funebrală pe care o termină în chipul următor: „*In pace, în pace, fii în veci, lângă marele nostru zeu*“. (Autorul).

3) „*Terra tibi sit levis*“ = „să-ți fie țărina ușoară“, este o dorință pentru morți, pe care o aflăm și la Romani.



de crăbie, cupă, și alte chipuri de gust și împodobite cu inscripții. Tot aci s'au găsit *găleți* de fier pentru apă, *paiares*, *vase* le pământ pentru bucătărie și unelte de ale săpătorilor. Unele trupuri din morminte aveau chipul nesticat, dar la cea d'întău atingere se prefăcure în cenușă. *Ele se infășurau în pânze* simple ori cusute cu aur după starea mortului, și se puneau în morminte cu mâinile încrucișate pe piept și cu **fața întoarsă la răsărit**. În firizile mortuare se mai puneau tot ce-i plăcea mortului: *amulete în forma inimii*, unelte, jucării, obiecte de lux și de găteală <sup>1)</sup>. Nu ne prinde deci mirarea dacă în mormintele creștinilor, arheologii au găsit, *păpuși*, *clopoței*, *măști*, *oglinzi* de metal, *cutii* cu parfumuri, *chei*, *mărți* de joc, *piepteni*, *nese* mici de marmoră pentru joc, *bani*, *lămpi*, *vase* de băut, *statui*, *figuri*, *portrete*, *inele*, și în fine tot felul de lucruri trebuincioase omului <sup>2)</sup>.

Și *instrumentele* întrebuințate în *torturarea* creștinilor, iarăși nu lipsiră din morminte d. e. *cârlițe* și *cânji de fier*, *piepteni* cu dinți de fier, *gârbace* de lanțuri cu sfărcuri de plumb și tot felul de unelte cari umplu sufletul de groază <sup>3)</sup>.

Nu puțin interes ne prezintă și *butelcuțele* de sticlă ori de pământ (*phialae cruentae*), găsite înfipte sau îngropate în tencuiala mormintelor; tot așa ne interesează și *paharele* așa zise *cu fundul de aur* (*fondi d'oro*). Cele d'întăiu cu un strat roșu pe fund, s'au crezut mult timp, că conțineau odinioară sânge de martiri. Dar găsindu-se prea multe vâscioare de acest fel până și pe la copii și la oameni îngropați după Constantin cel Mare, s'a admis apoi că butelcuțele acestea conțineau vin euharistic, ca să aibă mortul merinde pe drum. Cercetările chimice însă, nu se împacă cu nici una din aceste explicări, dar nici n'au ajuns la vr'un rezultat. Iar paharele cu fundul de aur, sunt de proveniență păgână, dar fabricate și întrebuințate și de creștini și acomodate gustului și credinței lor. Cupele acestea

1) Obiecte de acest fel, rămase însă de la Pompeeni, am văzut și în marele muzeu din Neapole în vara anului 1897. În etajul II-lea al muzeului am găsit pături pompeene de bronz, balanțe de cântărit întocmai ca ale noastre, lanțuri de fier pentru prizonieri, grătare de fier pentru arderea sacrificiilor în numea zeilor, case pentru păstrat bani, lacăte, chei, broaște de uși, undițe pentru pește, instrumente pentru arhitectură între cari și *echeul*, instrumente de dentură, vase de fiert bucate, etc. Tot atunci, ducându-mă în ruinele orașului Pompei, fala de odinioară a Italiei, am văzut acolo desgropate: o *farmacie* cu șerpi zugrăviți pe murii exteriori, o *brutărie*, o *rișniță* sistematică de bronz, *trotuare* și străzi pavate în perfecțiune, *piețe*, *teatre*, *băi*, *palate*, *temple* romane ș. a., toate făcute înainte de era creștină. Din acestea conchidem, că cultura e veche în omenire. (Autorul). Conf. Eusebiu Popovici, „Candela” No. 10, 1883. Asem. Margny, Diction. des antiq. chrét., op. cit., art. „Objets trouvés dans les tombeaux chrétiens”, p. 531—533.

2) După cele ce eu însu-mi am aflat în Egipt, în vara anului 1904, și la vechii Egipteni se puneau în morminte vase, statui și alte obiecte cari făceau mobilierul camerei mortuare în care se odihneau de veci strănepoții lui Sesostre. (Autorul).

3) I. A. Odobescu, Istor. Arheol., op. cit., p. 631.

erau de sticlă. Pe piciorul cupei și în lăuntru lui, se așterneau *foițe de aur*, tăiate în forme de litere ori de figuri. Peste foițe se așternea o altă placă de sticlă, care, la căldura focului se ferbea cu vasul, lăsând a se vedea transparente pe ambele părți scrierea ori figura fixată acolo. Aceste cupe serviau la hăuturi și apoi se puneau în morminte ca obiecte plăcute mortului. Pe fundul acestor vase, s'au găsit figuri mitologice păgâne, ca d. e. *Ercule* cu *Minerva*, *Amor* cu *Psichea*, jocuri de circ, vânători, cai înhămați la ipodrom, în fine scenele cari avuseră loc când s'au fabricat paharele. În alte câte se găsesc familii cu câte-o urare «*spes*», «*vivas*», «*bibas*». Tot așa să găsem și multe subiecte din Vechiul și Noul Testament. Paharele cu fundul de aur, ne aduc o lumină vie asupra picturilor din cele mai vechi timpuri creștine; iar dacă nu s'ar fi găsit aceste vase, am fi crezut poate, că creștinii n'au avut picturi la început, tot așa ca și Jidovii. În catacombe așa dar găsim **fazele iconografiei**, începută în timpurile primitive de la simbole și alegorii, și ajunsă apoi după Constantin cel Mare la istoria reală.

2. *Icoanele simbolice* pictate pe părății acestor cuiburi creștinești sunt următoarele: *peștele* care închipuește pe Hristos <sup>1)</sup>; *peștele* purtând în spate un coș cu pâine și cu vin – Hristos dăruind hrana euharistică; *ancora* – speranța creștină; *porumbul* (columba, columbus) – sufletul pios; *ramura de maslin* – pacea eternă; *ramura de smochin* – victoria câștigată prin o viață creștinească; *mielul* – sufletul nevinovat; *crinul* – purtarea de grijă a lui Dumnezeu de toate vietățile; *cumpăna* – dreptatea cerească; *cerbul*, *delfinul* <sup>2)</sup>, *calul*, *nava* – ajungerea la premiele cerești; *lampa*, *sfeșnicul* – lumina de veci; *cocoșul* – apropierea zorilor zilei de veci; *lopata* – vânturarea adevărului; *laptele* – învățătura dată celor nevârștici <sup>3)</sup>.

Pe părății catacombelor s'au găsit și aceste *icoane alegorice*, împrumutate din învățăturile lui Hristos: buciumul de viță, sămănătorul care aruncă sămânța ca să moară și apoi să

1) Cuvintele „Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu Mântuitorul”, se pronunțau de creștini în vechime ca o rugăciune prin formula: Ἰησοῦς Χριστός Θεοῦ υἱὸς σωτήρ. Din formula aceasta rugăciunală, creștinii luară inițialele și formară cuvântul ἰχθῦς – pește; și de aceea Hristos eră reprezentat în chipul acesta cum zice Tertulian: „Sed nos pisciculi secundum ἰχθῦν nostrum Jesum Christum in aqua nascimur, nec aliter quam in aqua permanente salvi sumus”. Tertull. De baptism. Cap. I. – Conf. Clem. Al. Paed., l. III, c. XI, § 59. – Aug. De civitate Dei, lib. XVIII. – Hieron., epist. XLIII, ad Bonos. – Conf. E. de Pressensé, T. I, p. 123 seqq. Se crede că formula aceasta își are origina la creștinii vechi din Alexandria. Vezi Martigny, Dict. art. „Poisson”, p. 653 – 659. În tot cazul greșesc cei ce cred că peștele creștinilor este împrumutat de ei din cultul Cabirilor din Frigia.

2) *Delphini* etiam recentes adhuc et teneros catulos ex aliqua causa consternatos rursus ventre suscipiunt et complectuntur. Bas. Magn. Hom. VII, in Hexæm.

3) Euseb. Popovici „Candela” No. 10, din 1883. I. A. Odobescu, op. cit., pag. 624.



parte a catacombelor<sup>1)</sup>. Mai sunt reprezentate prin picturi, ospățuri familiare, adunări la rugăciuni, Orfeu cântând din liră, reprezentând pe Hristos<sup>2)</sup>.

*Icoane fără însemnare alegorică*, în cele d'întâi trei secole întâlnim în catacombe foarte rar; din acestea cităm pe cele mai cunoscute: Sfânta fecioară cu Iosif și pruncul, apostolii Petru și Pavel; iar un chip al lui Hristos cu trăsurile lui fizionomice, sau chipuri de martiri, ori de chinuri martirice, nu se află în peșterile de cari ne ocupăm. Și dacă nu vedem chipul Mântuitorului în formă omenească înainte de Constantin cel Mare, se pare că creștinii erau conduși pe atunci de ideea arătată în Isaia 53, 23, că Hristos a fost prevăzut de profet, ca *neavând nici chip nici asemănare frumoasă și prin urmare de reprezentat*. Așa învățară Clement Alexandreanul și Tertulian; iar dela Constantin cel Mare încoace, Hristos se închipui după idealul frumuseței, cum se zice în psalmul 44, 2. Ori poate se fereau creștinii să-l închipuească pe Iisus în timpul persecuțiilor cu forma lui omenească, de teamă ca nu cumvă să-l cunoască păgânii și să-l profaneze.

3. În aceste ascunzători ale creștinilor, s'au mai aflat și *sculpturi* pe sarcofage, reprezentând înainte de Constantin cel Mare chipuri simbolice creștine și mai ales păgâne cu figura lui *Cupidon, Odiseu, Psichea, Sirenele, Junona*, ca unele ce se lucrau în fața păgânilor; iar de la acest împărat încoace, vedem reprezentate numai chipuri creștine, pentru că acum numai eră nici o temere de păgâni. De asemenea s'au găsit în gropile de cari vorbim, multe statui, din cari unele erau prea bine lucrate. Dintre acestea amintim numai statua *Bunului Păstor*, în chip de tânăr fără barbă, îmbrăcat în tunică și ținând pe umăr un miel<sup>3)</sup>.

S'au mai aflat aci încă multe obiecte de tot felul pe cari

1) De și se află răstignirea numai în catacomba sfinților Iuliu și Valentin, dar aceasta pare a fi din secolul VIII-lea. Conf. Bottari. tav. CXXXXII. Gori. De mitrato, cap. VIII.

2) Clement de Alexandria, Origen, Lactanțiu, Eusebiu, Grigorie de Nisa și Teodoret, seamănă pe Orfeu persoana mitologică a Grecilor, cu Iisus Hristos, pentru cuvântul că precum acela a îmblânzit natura cu lira sa, tot așa și Mântuitorul a îmblânzit natura omului și a întors-o de la rău spre bine prin învățăturile sale. Conf. Martigny, op. cit., pag. 554—561.

În anul 1905, s'a făcut și în Ierusalem următoarea descoperire arheologică. La 300 metri depărtare de una din porțile orașului, în localitatea *Bob-el-Amud*, eră o casă de construcție veche. Într'nsa s'au făcut săpături adânci, cari au dus la descoperirea unei pardosele de mozaic prea bine conservat, având lățimea 3 m. și lungimea 6 m. Mozaicul reprezintă pe Orfeu cântând din liră. El e ascultat de fauni. În unghiuri sunt reprezentate flori, un tigr, un cal sălbatic, un bivoli, o căprioară și alte fiare cari ascultă lira maestrului. Tot aci se reprezintă două femei cu mahrame pe cap și cu inscripția: Teodosia și Georgia. La mijloc e figura lui Orfeu.

Acest mozaic pare a fi lucrat prin sec. II ori III al creștinismului. Aci a fost casa verii unui pios creștin. (Autorul).

3) Martigny, Diction., op. cit., p. 584—587.

nu le mai indicăm, dar cari sunt foarte prețioase pentru a cunoaște istoria trecutului și a *cultului* creștinesc. Toate aceste obiecte parte au dispărut odată cu descoperirea lor, iar parte se păstrează în muzeele Vaticanului, în cel de pe murtele Capitolin, în muzeul Luvru din Paris, etc.

Iată dar pentru ce am insistat aici întru câtvă asupra catacombelor din împrejurimile Romei. Cauza pentru care le-am dat prin urmare un loc prețios, este că în ele ni s'au păstrat primele urme ale vechilor creștini; prin ele ne putem lumina asupra multor puncte din cultul și învățăturile creștine; și în fine, prin ele trăim în spirit un moment, cu vechii boiezați în Domnul.

## § 11.

### Catacombele creștine din celelalte părți ale lumii.

**P**eșteri aproape la fel cu cele din împrejurimile Romei, mai sunt în *Ierusalim*<sup>1)</sup>, *Neapole*, *Siracusa*, *Ispania*, *insula Malta*, *Siria*, *Alexandria*<sup>2)</sup> *Grecia*, *Persia* și *Asia Mică*.

a) Mulți susțin că catacombele din orașul *Neapole* ar fi mai vechi decât începutul creștinismului, și că în vechime păgânii și-au îngropat în ele pe morții lor; iar când învățătura evanghelică se întinse pe aci, catacombele deveniră proprietatea creștinilor și se folosiră de ele<sup>3)</sup>. Dar noi nu știm dacă sunt temoinice cele susținute de scriitori, cu privire la origina păgână a acestor caverne; și nu știm pe ce s'au răzimat ei în omiterea teoriei lor. Ceea-ce știm cu siguranță este lucrul următor, că găsim în aceste catacombe numai rămășițe de la închinătorii crucei, ca bisericuțe, inscripții, morminte, obiecte, toate de proveniență creștină, și anume din timpurile când în primele secole, următorii lui Hristos erau prigoniți de păgâni<sup>4)</sup>.

1) În August 1904, am eșit din Ierusalim pe poarta Damascului și am mers în apropiere la lacul „Vitezda” ce se află acum în posesiunea Franciscanilor. Lacul este un bazen adânc săpat în piatră de vechii Iudei, spre a se strânge într'insul apă de ploae pentru spălarea jertfelor ce se aduceau la templu. Alături de lac am intrat în fioroasele peșteri săpate în piatră pentru a se îngropa regi Iudeilor. Mormintele sunt făcute în formă de cuptoare de pâine. Mi-a fost frică să mă cobor mai în jos. (Autorul).

2) În anul 1904, luna August, am vizitat peștera din Alexandria. Ea e săpată în pământ, foarte regulat. Peștera conține morminte a căror vechime se crede a fi mai adâncă de cât începutul creștinismului. D'asupra firizilor mortuare se află pe unele locuri: soarele, șarpele, boul Apis, zeul Osiris, ș. a. De sigur că și creștinii s'au ascuns pe aci în timpul prigonițiilor. Proveniența catacombei se pare a fi egipteană. (Autorul).

3) F. A. Brockhaus, *Allgem. deutsche Real Encyclopädie – Conversations-Verlexon* – X Aufl. Leipzig, 1853, Tom. VIII, p. 695. Conf. M. N. Bouiliet, *Diction. d'hist.*, pag. 329 și 1249.

4) *Gilbertus Burnetus* într'o carte a sa apărută în Lipsca la an. 1687, descrie cu multă admirațiune catacombele neapolitane, și le arată că sunt mult mai frumoase de cât cele din împrejurimile Romei. „Intr'o suburbie a orașului

la baza muntelui de piatră, totuși această curiozitate a naturii fiind un adăpost de vr'o două veacuri al unor cuvioși sihaștrii cari își săvârșesc aci în liniște cultul lor, cu atât mai vârtos merită atențiunea noastră. Peștera Ielomicioara este un gang larg la esiré, dar care merge tot micșorându-se spre fund, până ce se zărește numai o mică deschizătură, de unde curge un isvor de apă limpede ce șerpuește dealungul peșterei, și se varsă apoi în râul Ialomița de aci. Craniile cu tot felul de ose-minte omenești aflate în fundul peșterei, sunt mărturii sigure că în timpurile vechi, oamenii își căutară refugiu în acest loc misterios, atunci când erau amenințați de răzmirițe și războaie crâncene.

O bisericuță de lemn clădită în mijlocul peșterei și un rând de chilii cari închid intrarea în suterană, iată tot ce se află construit în această sihăstrie umilicioasă. Păreții acestei misterioase catacombe, sunt plini cu inscripții de tot felul s. e. numele vizitatorilor, poezii, date istorice, sau și pornografii<sup>1)</sup>.

Mai sunt în România și alte peșteri în cari viețuiră pustnicii și se închinară lui Dumnezeu; dar acestea fiind de o mai mică însemnătate istorică, nu le mai amintesc aci<sup>2)</sup>.

1) Intr'o zi din luna August 1896, m'am suit din Sinaia pe muntele *Furnica* și am străbătut frumoasa culme a acestui munte spre *valea Jepilor*. Trecând apoi peste vârful munților *Caraiman, Babele*, și suindu-mă după aceea pe creasta muntelui *Omul*, am coborât de aci la *Obârșia Ialomiței*, și tot am mers în jos pe lângă acest riu, până ce am ajuns seara în *Schitul Ielomicioara din peștera cu acest nume*. Câțiva monahi sihaștrii din peșteră, mă primiră bucuros și mă adăpostiră în chiliile de la poarta peșterei, cari sunt și o bară de apărare în contra fiarelor sălbatece și a oamenilor rău făcători. Noaptea cea mai sinistrală și cea mai romantică, este aceea pe care o petrece călătorul în această peșteră. Totul e sălbatec; totul e firesc! Omul nu a schimbat nimic aci. Pustnicii mi povestiră noaptea tot felul de legende și întâmplări tragice din aceste locuri sălbătice. Murmurul râului Ialomicioara, a pârâiașului ce străbate peștera, câte un strigăt al ciobanilor din apropiere și al paserilor nocturne, toate acestea făcură să am în peșteră o noapte fioroasă. A doua zi m'am înapoiat în Sinaia. (Autorul).

2) De asemenea se mai află în munții Carpați și pe câmpiile țării noastre, multe ascunzători săpate în pământ sub formă de tuneluri, de către strămoșii noștrii Români, pentru a se ascunde într'insele de groaza Turcilor năvălitori, a Tătarilor, și a altor fiare omenești. Dar aceste peșteri ne având într'insele vr'o însemnare istorică, vr'o pictură sau vr'o rămășiță din acele timpuri, nu ne putem pronunța asupra lor.

Dar de o foarte mare însemnătate sunt mai ales pentru noi Români, descoperirile arheologice ce se fac în *Dobroglia*. Din acestea răsar cunoștințe noi asupra vechiului creștinism din această provincie.

În timpul lui Dioclețian (284 - 305), au fugit în *Dobroglia* de frica persecuției, preotul *Epicet*. Pe atunci *Dobroglia* fiind în stăpânirea Romanilor, eră înflorită și prea bine populată. Eusebiu (Vit. Imp. Const., III, 7), zice că la sinodul I ecumenic, a luat parte și episcopul Scitiei (*Dobrogliei*). Iar din documente se dovedește că erau 14 cetăți în *Dobroglia* în secolul IV, între cari se găseau mai mari: *Tomis, Axiopolis* (Cerna-Vodă) și *Troesmis* (Iglita).

Pe la anul 381 se afla episcop în *Dobroglia Gherontie* care a luat parte la sinodul II-lea ecumenic; iar la anul 431 eră în această treaptă ierarhică *Timotei* părtaș la sinodul al III ecumenic. La anul 451 se află episcop *Alexandru* care a fost de față la sinodul al IV-lea ținut în *Hacedon*. La sinodul al VII-lea a luat parte și episcopul *Teodor* cu reședința în *Tropaeum* (Adam-Klissi).

Vedem dar, că creștinul atât în timpuri grele, cât și atunci când el a avut nevoie de liniște în meditațiunile sale religioase, și-a ales locuri retrase, peșteri adânci, păduri, munți, văi și tot felul de ascunzători, ca aci în taină și departe de șomorul lumii, să-l prea mărească pe Creatorul tuturor făpturilor.

## § 12.

### Mărturii aduse pentru existența locașurilor de închinare, în cele d'întâi trei secole ale creștinismului.

**C**u toate că nu există nici o îndoială despre existența la creștin a unor asemenea locașuri în cele d'întâi trei secole, fie că au avut ele loc pe suprafața pământului, ori în catacombe, totuși s'au ivit unii critici în secolul XVII cu Nicolae Vedeiu în frunte, apoi în jumătatea II-a a sec. XIX Schultze și Presensé cari au tăgăduit existența acestor edificii sfinte. Ei s'au întemeiat pe texte interpretate în silnicie, și culese din scrierile lui *Minuciu Felix*, *Origen*, *Arnobiu* și *Lactanțiu*. De aci criticii conchid că *creștinii în cele d'întâi trei secole, n'au avut nici case de rugăciune, nici Biserici, nici icoane*.

Dar noi vom vedea textele la cari se provoacă contrarii noștrii, și vom înțelege dacă ei sunt temeinici în susținerea lor.

#### A.

1. *Minuciu Felix* pe la finele secolului al II-lea, a scris un dialog între un bărbat *Octaviu* care reprezintă pe creștinul pios, și între un *Ceciliu*, adică figura păgânului. *Ceciliu* se adresează lui *Octaviu* cu aceste vorbe: «*Pentru ce nu au creștinii nici altare, nici temple și nici icoane?*»<sup>1)</sup> Iar *Octaviu* îi răspunde: «*Statui ori chipuri și altare nu avem. Ce templu să-i ridicăm lui, când toată această lume, făcută prin lucrarea sa nu poate să-l încapă?*»<sup>2)</sup>. Aici criticii susțin că *Minuciu Felix*

în *Constanța* s'au găsit de profesorul Gr. Tocilescu († 1909) și de autorul acestui *Tezaur Liturgic*, lămpi de pământ cu semnul crucii, ori cu monogramul lui *Hristos*. În *Tropaeum* s'au aflat în anul 1895 lămpi cu mânere în formă de cruce, bani bizantini cu chipul lui *Hristos* propoveduind, ș. a.

În *Tomis*, erau pe timpul episcopului de aci *Bretanion* (sec. IV) 2 Biserici mari, nedescoperite până acum. În *Novridunum* (*Isaccea*) încă s'ar putea descoperi Biserici; asemenea și în *Axiopolis*. În *Tropaeum Traiani* (*Adam-Klissi*) era o cetate întinsă pe 12 hectare; în apropiere era monumentul ridicat între anul 108-109 în amintirea cuceririi *Daciei*. Numai un sfert s'a descoperit până acum din vechiul *Tropaeum*. La o Biserică de aci s'au găsit și picturi cari s'au omisit la aer. Conf. Gr. G. Tocilescu, Monumentul de la *Adam-Klissi*, *Viena*, 1895.

1) *Minucius Felix* în *Dialog. Octavius*, cap. 10 și 32: *Cur nullas aras habent (christiani), templa nulla? nulla nota simulacra?*

2) *Min. Felix* ibidem: *Delubra et aras non habemus...* etc.

tăgăduște existența altarelor, locașurilor sfinte și a icoanelor creștine. Ei însă nu iau în seamă spiritul textului, din care se vede că creștinii nu aveau aceste lucruri în felul celor păgâne.

2. Dar Vedeliu (Nicolaus Vedelius) și cu părtașii săi merg mai departe și aduc un citat din «cartea a VIII-a» a epistolei lui Origen îndreptată «în contra lui Celsus». «După acestea, zice Origen, *Celsus ne obiectează că înlăturăm din cult și templele și icoanele și statuile*»<sup>1)</sup>. Faptul acesta, zice Vedeliu, nu-l tăgăduște nici Origen, ci-l recunoaște prin răspunsul următor: «*Ne lipsesc acestea, fiindcă nu cinștim pe un Dumnezeu demn de adorat, în chipul cum se face aceasta în templele idolilor celor nesimțitori*» (ne insușlești<sup>2)</sup>). Însă tot Origen, în omilia X-a a cărței lui Iosua, nu numai că apără existența locașurilor sfinte, dar îndeamnă pe pioși la infrumusețarea lor<sup>3)</sup>. Se știe apoi că numai Origen n'ar fi fost în stare să desprețuească ființa edificiilor în cari se adoră Creatorul a toate<sup>4)</sup>.

3. După acești doi scriitori, zic criticii, a vietuit *Arnobiu*, care răspunde păgânilor după anul 300 la bărfelele lor, și afirmă cu aceste cuvinte că creștinii n'au Biserici: «*După acelea obișnuiți, voi păgânilor, a ne atribui nouă cea mai mare crimă și nelegiuire, fiindcă nu construim nici Biserici sfinte pentru serviciile de venerațiune, nu admitem nici icoane de ale zeilor, nici busturile lor, și nu zidim nici altare, și nu pregătim nici locuri ridicate pentru jertfe*»<sup>5)</sup>. Dar însuși *Arnobiu* în aceeași scriere, mărturisește că *a avut o casă de rugăciune, care a fost dărîmată în persecuțiunea dioclețiană*»<sup>6)</sup>.

4. Se mai provoacă în fine adversarii la *Lactanțiu*, care acuză pe păgâni la începutul secolului IV-lea de infamiele lor, și le propune aceste întrebări în cartea lui *Despre religiunea falsă*: «*Pentru ce, voi păgânilor, nu ridicăți ochii voștri spre ceruri, și pentru ce nu invocați numele zeilor prin aducerea de sacrificii în locuri deschise? Pentru ce priviți la păreți, la lemne și pietrele cioplite, mai bine decât ați privi spre Cel de sus, în locul căruia credeți că sunt zeii voștri? Ce sunt tem-*

1) Origenes in lib. III, „Adversus Celsum“ : Post hæc, Celsus et aras et simulacra et delubra nos ait defugere.

2) Origen. ibidem : Quia haud quaquam Deum insensibilibus templis colendum existimamus.

3) Origen. in Hom. X, in Iosuam : Ad ornatum ecclesiarum.

4) Iată ce zice Eusebiu (Hist. eccles. lib. VI, c. XXIII) despre modul cum a scris Origen mulțimea cărților sale : „*Origen avea mai mult de 7 oameni cari scrieau sub dictarea lui pe rând ; mai avea cel puțin tot atâția oameni cari copieau, afară de o mulțime de fete cari scrieau foarte bine*“.

5) Arnobius lib. VI, „Adversus gentes“ : In hac consuevistis parte crimen nobis maximum impietatis affigere, quod neque ades sacras venerationis ad officia extruamus, non Deorum alicujus simulacrum constituamus aut formam, non altaria fabricemus, non aras.

6) Arnob. ibidem lib. IV : Conventicula sua habuisse, quæ ultima persecutione... diruta est.



plele în sine însăși? Ce voesc zeii prin temple? Ce sunt în sine însăși icoanele?»<sup>1)</sup> Criticii însă nu se provoacă și la cartea V, Capitlul II, din scrierea numită, în care Ciceronele creștin se deplănge că «*Dioclețian a ordonat să se surpe Biserica lui Dumnezeu, pe când el semăna cuvântul în Bitinia*»<sup>2)</sup>.

Dar din textele acestor patru apologeți, nu rezultă că ei tăgăduiesc existența locașurilor de închinare, ci apologetii mărturisesc că creștinii nu au temple cu idoli și altare pentru jertfe crunte în felul celor păgâne; fiindcă creștinii în Biserică se închină în spirit și adevăr.

## B.

a) Cum că locașurile de închinare au existat chiar de la începutul creștinismului, o afirmă pe lângă cei patru scriitorii mai sus numiți, încă și *Faptele și Epistolele apostolilor* din Noul Testament, în nenumărate rânduri. Apoi autorul scrierii «*Recunoașterile*» atribuită lui Clement Romanul, cu privire la timpurile apostolice și fînitul secolului I, zice că «*În cele șapte zile (ale săptămânei), mai mult de cît zece mii de oameni cari cred în Dumnezeu sunt botezați și sigilați cu sfințirea. Și toți aceștia au o dorință zeloasă ca și Teofil*<sup>3)</sup> care eră cel mai mult între căpeteniile cetății, și totuși casa sa a fost sfințită și transformată într'o măreață basilică a Bisericii creștine»<sup>4)</sup>. Iar în epistola I către Corinteni atribuită tot lui Clement Romanul găsim următorul sfat dat Corintenilor: «*La anumite timpuri săvârșiți jertfele și liturgiile; și nu fără regulă sau întimplător să fie ele sfințite; ci în timpuri și ore bine hotărîte să aibă loc împlinirea lor*»<sup>5)</sup>.

b) Cu privire la locașurile de închinare din secolul II-lea, ne raportăm la epistola lui Pliniu cel tânăr († 114) trimisă lui Traian, căruia îi istorisește adunarea la cult a creștinilor; apoi la Lucian autorul dialogului «*Philopatris*», în care se descrie intrarea lui Lucian într'un foisor (hyperoon), unde a găsit o

1) Lactantius, lib. I, „De falsa religione“: Cur igitur, oculos in cœlum non tollitis? et advocatis Deorum nominibus in aperto sacrificia celebratis? cur ad parietes et ligna et lapides potissimum, quam illo spectatis, ubi eos creditis esse? quid sibi templa? quid aræ volunt? quid ipsa denique simulacra?

2) Lactant., lib. V, cap. II, „De falsa relig.“: Quum ego in Bithynia litteras oratorias accitus docerem, contigissetque, ut eodem tempore Dei templum overteretur.

3) Teofil este un înalt demnitar căruia Luca îi adresează Evangelia sa și Faptele Apostolilor. Dacă Teofil a fost din Roma, Alexandria, ori din Antiohia, aceasta nu se știe cu siguranță. Bisping *Erklär. der Evang. nach Markus und Matth.*, II 211 S. 142.

4) Clem. Rom., „Recognitiones“, lib. X, n. LXXI: Intra septem dies, plus quam decem millia hominum credentes Deo, baptisati sunt, et sanctificatione consecrati, ita ut omni aviditatis desiderio Theophilus, qui erat cunctis potentibus in civitate sublimior, domus suæ ingentem *Basilicam ecclesiæ* nomine consecraret.

5) Clem. Rom., Epist. I, ad Corinth., n. XL: Κατὰ καιροὺς τεταγμένους καὶ ἡ προσφορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰκὴ ἢ ἀτάκτως ἐκέλευσεν γίνεσθαι, ἀλλ' ὀρισμένους καιροῖς καὶ ὧραις.

adunare de creștini rugându-se în genuchi <sup>1)</sup>. Un text însă mai semnificativ, găsim în epistola lui *Ignatie Teoforul* către *Magneșieni*, pe cari îi consiliază Ignatie ca «*toți să meargă la Biserică*» <sup>2)</sup>. Iar în epistola sa către *Filadelficieni*, le arată acestora unitatea de vederi în cult pentru că «*este un altar, cum este un episcop cu presviterul și diaconul său*» <sup>3)</sup>.

Tot în secolul II *Piul* episcopul Romei, scrise două epistole către *Justus* episcopul Vienei. În prima scrisoare îl încuștiințează pe *Justus* că matroana romană «*Euprepia a dăruit casa sa săracilor; în acest edificiu, zice Piul, săvârșim acum în fața săracilor noștri liturgiile orânduite*» <sup>4)</sup>. Iar în a doua epistolă, laudă pe presviterul *Pastor*, care «*a alergat în Domnul cu vrednicie, și și-a câștigat pentru aceasta un frumos renume*» <sup>5)</sup>.

Apoi la finele secolului II-lea *Clement Alexandreanul* în *Stromata* sa, se exprimă astfel: «*Acum numesc Biserica tot locul în care se adună cei aleși*» (creștinii <sup>6)</sup>).

c) În secolul III-lea dovezile în folosul nostru sunt și mai numeroase. Așa *Ipolit* arătând semnele venirii lui Antihrist în opera sa «*Despre sfârșitul lumii*», zice că atunci «*locașurile lui Dumnezeu ca și casele vor fi, și se va întâmpla nimicirea Bisericilor*» <sup>7)</sup>. *Tertulian* în scrierea sa privitoare la idolatrie, vorbind despre întoarcerea creștinilor căzuți, iarăși în mijlocul celor drept credincioși, afirmă cu prisosință existentă locașurilor sfinte. «*Zelul credinței, zice apologetul, neconținut a condus la pocăință, creștinul suspinând s'a întors de la idoli în Biserică, și a venit în casa Domnului de la oficiile contrare, ridicând mâinile către Dumnezeu Tatăl*» <sup>8)</sup>. Iar în epistola îndreptată în *contra Valentinienilor*, *Tertulian* numește Biserica «*casa Columbei*» înțelegând prin *Columbă* pe însuși Hristos, a cărui religione o asemenea blândetea pe care o are o porumbiță. Și în tratatul său «*Despre coroana militarilor*», apologetul *Tertulian* făcând deosebire între *Baptisteriu* și Biserică, arată mai departe ceremonialul, cu care se săvârșea botezul. «*Tot acolo — în Baptisteriu — zice Tertulian, fiind apă pentru cei chemați, mai'nainte mărturisim indestul credința sub mâna presviterului, și apoi ne lepădăm de diavolul, de cursele și ingerii lui*» <sup>9)</sup>.

1) Bingham. Orig., s. ant. eccl., Tom. III., lib. VIII, cap. I. Conf. pag. 60, Tom. II, Tezaur Liturgic.

2) Ignat. Theoph., Epist. ad Magnes., n. VII.

3) Ignat. Theoph., Epist. ad Philadelph., n. IV.

4) Pii Epist. I—III in Tom. I. Conciliorum, p. 576: Euprepia titulum domus suae pauperibus adsignavit; ubi nunc cum pauperibus nostris commorantes missas agimus.

5) Pii Epist. II—IV in Tom. I, Conc., p. 577.

6) Clem. Alexandr., in Stromata VII: Νῦν τὸν τόπον, ἀλλὰ τὸ ἄθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν, ἐκκλησίαν καλῶ.

7) Hipol., in „Consummatione mundi“: Οἱ ναοὶ τοῦ θεοῦ ὡς οἴκοι ἔσονται, καὶ καταστροφῆαι τῶν ἐκκλησιῶν.

8) Tertull. „De idololatria“, cap. VII.

9) Tertull. „De corona militis“, c. III: Aquam adituri ibidem, sed et ali-

O particularitate observată în Biserica veche, ne o prezintă *Dionisie* episcopul Alexandriei într'o *epistolă* a sa, dând sfatul ca «femeile cari se află în fluxul lunar, și dacă ele sînt în arșitul fluxului, se cuvine să intre în casa Domnului»<sup>1)</sup>

Mai luminos însă și într'o mai mare bogăție stilistică se exprimă *Ciprian* în scrierea sa «*Despre eleimosină*» când numește locușul de închinare *dominicum, ecclesia, capitolium* și *atara domini*. Iar în *epistola către Corneliu*, vorbind despre preoții cei căzuți în păcate și despre penitența celor cari voiau să fie reprimiți în Biserică, ne înfățișează cea mai înaltă menire a casei



Palatul Regal din orașul Stockholm (Suedia), în care am admirat în vara anului 1898 o mulțime de lucruri rămase de la primii creștini. (Autorul).

Domnului. «*Ce este mai frumos, întrebă acest părinte bisericos, de cât ca Biserica să fie mai ertătoare de cât Capitolul* <sup>2)</sup>, și așa preoții căzuți în greșală să fie readuși la altarul Dom-

quante prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur, nos renuntiare diabolo, et pompa et angelis eius.

1) Dionys. Alexandr., Epist. can. II, ap. Bevereg., Tom. II, pag. 40: Περί των εν ἀπέδρω γυναικῶν, εἰ προσήκεν αὐτάς οὕτω διακειμένας εἰς τὸν οἶκον εὐαγγελίου τοῦ θεοῦ.

2) Capitolul este una din cele șapte coline ale Romei pe care eră zidit templul lui Ios Capitolinul. Azi pe această colină e un mare muzeu cu sculpturi romane, pe care l'am vizitat în luna August anul 1897. (Autorul).

mului, și să fie între clerici unire sfântă și vrednică de cinste, și să dispară chipurile cioplite cu augurii lor?»<sup>1)</sup>.

Tot așa Grigorie episcopul Neocesareei supranumit și «*Taumaturgul*», ocupându-se într'o epistolă de Bisericile Pontului, arată și locurile unde se cuvine să stea, credincioșii, păcătoșii și catehumenii.

d) Dar noi mai găsim mărturii și în edictele împăraților romani, cu privire la locașurile sfinte. Aici avem în vedere pitacul împăratului *Galien*, din care înțelegem că edificiele creștine numite τόπων θρησκευσιμων răpite în timpurile anterioare de păgâni, s'au restituit iarăși creștinilor<sup>2)</sup>. Iar împăratul *Aurelian* hotări ca Paul de Samosata, pentru erezia sa, să fie alungat din «*casa Bisericei*»<sup>3)</sup>. Găsim însă și exemple de răutate în persoana împăraților *Valerian* și *Dioclețian*, din ordinele cărora «*edificiile de rugăciune sau Bisericile fură dărimate din temelie*»<sup>4)</sup>.

Chiar și păgânii mărturisesc existența locașurilor de închinare din timpurile vechi creștine. De văzut în această privință este mai ales mărturia lui *Lampridiu*, din scrierea sa asupra *vieței lui Alexandru Sever*, care s'a rostit despre un pământ din Roma, că «*mai bine este ca o divinitate să fie adorată în acest loc cu un cult oare care, de cdt să zidească aci neputătorii prăvăliile lor*»<sup>5)</sup>.

Multe ar mai fi încă textele de acest fel, la cari m'ăși putea îndreptă pentru a dovedi netemeinicia celor ce sunt de părerea lui *Vedeliu* ș. a.; dar eu am adus aci numai mărturiile mai însemnate.

Prin urmare mai toți scriitorii creștini din timpurile celor trei secole începătoare, vorbesc de locașurile sfinte, fie ele case particulare, în secolul I și II, fie Biserici anume construite pentru cult, și le arată ca pe niște edificii cunoscute de toată lumea creștină și păgână.

1) Cipr. „Ad Cornelium“, Epist. LV, al. LIX.

2) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VII, c. XIII. Conf. Bingham. op. c. T. III, p. 141 seqq.

3) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VII, c. XXX: Μηδαμῶς ἐξοστῆναι τοῦ Παύλου τοῦ τῆς ἐκκλησίας οἴκου θελοντος.

4) Euseb., *Histor. eccl.*, lib. VIII, c. I.

5) *Lampridius* in „*Vita Alexandri Severi*“ c. XLIX, arată că acest împărat s'a pronunțat astfel: „Melius esse, ut quomodocumque illic Deus colatur, quam propinariis dedatur“. Vezi *Tezaur. Liturg.*, Tom. II, p. 60.

## ARTICOLUL II-lea

BISERICILE MĂREȚE CONSTRUITE ÎN TIMPURILE  
PÔSTERIOARE.

## § 13.

## Basilicile din epoca de aur a creștinismului.



După ce se răspândi negura păgânismului, creștinii nu mai avură nevoie să se ascundă în peșteri și locuri întunecoase pentru plinirea cultului lor<sup>1)</sup>; dar nici nu mai săptuiră adorațiunea lui Dumnezeu în casele oamenilor<sup>2)</sup>; ci acum în jumătatea întâia a secolului IV-lea, ei văzându-se iberi și ne supărați de nimeni, începură a construi fără sfială basilici (Biserici) mărețe în suprafața pământului, și apoi a le împodobî, cu colonne, ornamente și picturi frumoase, ca aci să se adune în liniște la sfânta liturgie și la sărbătorile religioase, și să aducă laudă Celui Prea Înalt<sup>3)</sup>.

## A.

1. Basilicile în epoca de aur a creștinismului, purtau o mare bogăție de *numiri*. Răsăritenii în sinoadele din Ancira<sup>4)</sup>, Neo-

1) Eusevie Popovici, Ist. Bis., vol. I, p. 384: „După ce Licinie fu înlăturat și Constantin rămase singur împărat, creștinismul ajunse la victorie definitivă în imperiul roman. Constantin făcuse cu încetul creștinismul *religie de stat* încă mai înainte în occident unde domnea de la 312, iar de la 323 în tot imperiul, învățând pe toți supușii săi de a părăsi păgânismul și a se întoarce la creștinism. Dar el a lăsat și păgânilor libertatea cultului lor“. Conf. și Euseb., Vita Imp. Constantin, lib. II, c. LVI.

2) Cetește activitatea Marelui Constantin în „Cuvântarea panigirică“ întocmită de mine și tipărită în revista „Biserica ortodoxă Română“ din București, anul XXX (1906), n. 2 (Mai), pag. 208-221. (Autorul).

3) Iată cum descrie Eusebiu din Cesarea în „Viața împăratului Constantin“, Cartea IV, capit. LVII, măreția Bisericii sfinților Apostoli, zidită de Constantin. „Împăratul înălță curând după aceea o Biserică în Constantinople pentru aducerea aminte de sfinții Apostoli. Păreții erau îmbrăcați cu marmoră, de la pardoseală până la acoperământ; d'asupra strălucea un tavan de lemn peste tot aștit. Biserica eră acoperită cu aramă în loc de olane. Acoperământul eră aurit pe unele locuri, și resfrângea o strălucire minunată, care luă vederea celor ce-l priveau. Cupola eră acoperită cu aramă și cu aur, și aceasta cu mult meșteșug. Aceasta Biserică eră zidită în mijlocul unei mari piețe, la ale cărei patru părți erau galerii. Eră încă acolo băi și case pentru locuința servitorilor Bisericii, de o întindere egală cu a galeriilor“. Biserica aceasta restaurată și rezidită în timpurile următoare, se păstrează și azi în Constantinople sub formă de moschee turcească. (Autorul).

4) Conc. Ancyr., c. XV: Περὶ τῶν διαφερόντων τῆ ζωογραφ...

cesarea <sup>1)</sup> și Laodicea <sup>2)</sup>, cum și istoricul Eusebiu <sup>3)</sup>, dădură acestor locașuri sfinte, numirea de „κυριακὸν“ (casă domnească). Eusebiu mai arată în tratatul său de *laudă către împăratul Constantin*, că acest monarh «a dăruit Domnului și Regelui tuturor, templele — κυριακά —, aflate în orașele, satele și locurile deșerte ale barbarilor» <sup>4)</sup>. Mai găsim la răsăriteni și numirea de προσευκτήρια, ori οἶκοι εὐκτήριοι, adică *case de rugăciune* (oratoria). Eusebiu <sup>5)</sup>, Socrat <sup>6)</sup> și Sozomen <sup>7)</sup>, întrebuintează des aceste numiri.



Ruinele de marmoră ale basilicii romane din Pompei (Italia), cercetate de mine Luni 1 Septembrie anul 1897, după ce m'am coborît de pe vulcanul *Vezuviu* din apropiere. (Autorul).

2. Apusenii încă cheamă basilicile lor în diferite chipuri. Tertulian în epistola sa îndreptată în contra Valentinienilor, numește locașul Domnului «*casa columbei*», și-l descrie ca pe un edificiu «*simplu și împodobit cu figura lui Hristos și a sfân-*

1) Conc. Neocæs., c. V : Κατηχούμενος εὐν εἰσερχόμενος τῆς κυριακῶν κ. τ. λ.

2) Conc. Laod., c. XXVIII : Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς...

3) Euseb., Hist. eccl., lib. IX, c. X : Καὶ τὰ κυριακά...

4) Euseb., De lauda Constantini, c. XVII.

5) Euseb., Hist. eccl., lib. X, c. III : Καὶ τῶν ἄρτι νεοπαγῶν προσευκτηρίων.

Idem, De lauda Constantini, c. XVII : Θεομάχοι τινές, τὸν αὐτοῦ προσευκτηρίων τὰς οἰκοδομάς.

6) Socrat., Hist. eccl., lib. I, c. XVIII : Τόπους εὐκτήριον ἡγρελισμῶν.

7) Sozom., Hist. eccl., lib. II, c. V : Καὶ εὐκτηριοὺς οἴκους ἀκαδόμησαν.

tului spirit»<sup>1)</sup>). Iar Ciprian întrebuințează cuvântul «*dominicum*», atunci când el mustră pe o matroană, pentru că ea verise în Biserică fără prinos<sup>2)</sup>). Dar numirea întrebuințată de Ciprian pentru casa Domnului, a fost împrumutată atât de Rufin al Aquileei în Istoria sa bisericească<sup>3)</sup>, precum și de Ieronim<sup>4)</sup>.

3. Scriitorii apuseni din secolul IV și V, mai întitulează Biserica cu numirea de «*basilică*». Ambrosiu<sup>5)</sup>, Ieronim<sup>6)</sup>, Augustin<sup>7)</sup> și Sidoniu<sup>8)</sup>, obișnuesc adesea ori întitularea aceasta, pentru motivul că în casa Domnului locuște Βασιλεύς Cel A Tot Puternic, sau Regele regilor. La Romani însă, se chemau *basilici* acele edificii publice cu portice și intrări mărețe, unde principii ori magistrații, judecau și pronunțau sentințele. Împăratul Constantin cel Mare, pentru a înmulți numărul Biserico- creștine, dăruie creștinilor multe din aceste edificii, cari se transformară apoi în Biserici și se consfințiră lui Dumnezeu, cel ce



Ruinele basilicii din Roma a împăratului Constantin cel Mare († 337) pe care le-am văzut în luna August anul 1897. (Autorul).

pag. 112 seqq.

1) Tertull., Contra Valentinum, c. III. Conf. Bingham., op. c., Tom. III,

2) Cyprian., De opere et eleemos: *In dominicum sine sacrificio venis?*

3) Ruffin., Histor. eccl., lib. I, c. III.

4) Hieronym., Chron. olymp.

5) Ambros., Epist. XXX ad Marcellinam, *De tradendis basilicis*.

6) Hieron., Epist. VII, Laetam: *Basilicas martyrum, et ecclesias sine non adeat.*

7) August. De diversis serm. XII. Sermo habitus Carthagin. *in basilica*.

8) Sidon. Opera, lib. V, ep. XVII: *Quem capacissima basilica non caperet.*

dă tuturor dreptate<sup>1)</sup>. Dar basilicile de și deveniră proprietăți creștine, totuși își păstrară în apus și mai departe numirea lor, care se dădă și altor Biserici până în ziua de astăzi s. e. basilicei sfântului Petru din Roma, basilicei sfântului Paul din același oraș, basilicei Madelena din Paris, basilicei din München, din Lintz, etc.

4. Iar numirea de «*templum*», sau în grecește ναός Θεοῦ, o găsim deopotrivă atât în răsărit, cât și în apus. Ignatie<sup>2)</sup>, Lactanțiu<sup>3)</sup>, Eusebiu<sup>4)</sup>, Ilariu<sup>5)</sup>, Hrisostom<sup>6)</sup>, Augustin<sup>7)</sup> și Teodoret<sup>8)</sup>, cheamă Biserica lui Dumnezeu *templu* (ναός), fără a însemna prin aceasta templele păgâne ori evreiești.

5. În apus s'au mai dat Bisericilor numele de «*conciliabula*» și «*conventicula*», adică *locașuri de adunări* ale creștinilor. Așa, Ieronim laudă pe Nepotian, pentru că acesta sădise pe lângă *conciliabula*, arbori, flori și vițe de vie, pentru înfrumusețare<sup>9)</sup>. Altă dată Ieronim se deplânge că persecutorii au dărimat în furia lor și *conciliabula*<sup>10)</sup>. Iar Lactanțiu vorbind de persecuțiunea dioclețiană, zice că în Frigia a ars pe acele timpuri *conventicula împreună cu poporul*<sup>11)</sup>. Tot așa numește și Arnobiu casa Domnului în epistola sa în *contra Ginșilor*<sup>12)</sup>.

6. Atunci însă când se zideau Biserici pe mormintele martirilor spre aducere aminte de ei, sfintele locașuri se chemau «*martyria*». Ciril din Ierusalim vorbind de Biserică în catehesa XIV, o numește «*martyrion*» (μαρτύριον); iar Socrat istoricul descriind o Biserică din Edesa construită pe acel loc unde după tradițiune apostolul Toma suferise moartea prin chinuri, zice că acest *martyrion* (μαρτύριον, Biserică), s'a zidit cu toată splendoarea cuvenită<sup>13)</sup>.

7. De asemenea când locașurile sfinte aveau de patron vr'un profet ori apostol, se chemau «*prophetea*»<sup>14)</sup> ori «*apostolea*»<sup>15)</sup>. Dar mult întrebuintată eră și numirea de «*eclisiastirion*» (ἐκκλησιαστήριον) spre deosebire de *eclisia* (ἐκκλησία, din ἐκ καλέω, chem) sau *adunarea creștină* cum zice Isidor din Pelusium († 435): «*alt cuvânt este eclisia (ἐκκλησία) și alta este eclisiastirion (ἐκκλησια-*

1) Bingham., Origines sive antiquitates ecclesiasticæ, versio latina Henricii Grischovii, Halæ, 1727, Tom. III, lib. VIII, Cap. I, § V.

2) Ignat. Epist. ad Magnes, n. VIII: Ecclesiam vocans ναόν Θεοῦ, templum Dei.

3) Lactant., „De mortibus persecutorum“, lib. V, c. II.

4) Euseb., Hist. eccl., lib. X, c. II.. Νεώς τε αὐθις ἐκ βάθρων εἰς ἦμος...

5) Hilar., Comment., in psalm. 126: Solita est nuncupare vel templum.

6) Chrysost., Hom. IV, De verbis Iesaiæ: Καὶ ναούς Θεοῦ πεπληρωμένους.

7) Augustin., De civitate Dei, lib. VIII, c. XXVII.

8) Theodoret., Hist. eccl., lib. I, c. XXXI.

9) Hieronim., Epist. III, epitaph. Nepotian.

10) Hieronim., Com. in Zachar., c. VIII.

11) Lactant., De mortibus persecutorum, lib. V, c. XI.

12) Arnobius, Contra gentes., lib. IV.

13) Socrat., Hist. eccl., lib. IV, c. XVIII: Ἐν τῇ δὲ τῇ πόλει θωμά του ἀποστόλου μαρτύριον ἐστὶ λαμπρὸν καὶ περιφανές.

14) Theod. Lect., Hist. eccl., lib. II.

15) Sozom., Hist. eccl., lib. IX, c. X.



μῆτρον); *căci aceea este fondată din inimi nepătate; aceasta însă se zidește din lemne și pietre* <sup>1)</sup>).

Mai sunt încă și alte numiri date Bisericii în timpurile cele vechi ale creștinismului; dar eu am arătat aci numai pe cele mai întrebuintate.

## B.

Am zis mai înainte, (Tezaur Litur., Tom. II, pag. 63), că din lipsa de documente, nu putem spune cum erau sfințele locașuri și întocmirea lor interioară în secolul III-lea. În secolul IV-lea însă, pentru că avem mărturia la îndemână, cunoaștem stilul *arhitectonic și împărțirea acestor edificii*, după cum vom vedea din cele ce urmează.

1. Constituțiunile apostolice scrise în finele secolului III și începutul secolului IV-lea, sfătuesc în cartea II, c. 57, ca Biserica *«înainte de toate să fie lungă și încăpătoare (ἐπιμήκης, oblonga); apoi să fie îndreptată [cu altarul] spre răsărit; de amândouă părțile să aibă pastoforii spre răsărit* <sup>2)</sup>, *în sine să fie asemenea unei corăbii* <sup>3)</sup>). Forma această se mai numia și „*dromică*“ (δρομικά), adică în înțeles mistic *«alergătoare»*, pentru că Biserica plutește în liniște și cu folos, ca și o corabie pe valuri periculoase; iar în înțeles practic, forma aceasta se chiamă *«dromică»* (δρομικά), cum zice și Leon Allatîu, pentru că Biserica cuprinde poporul și pe *clericii alergători* în mișcările lor liturgice <sup>4)</sup>. Tot așa explică și Suicerus când arată că *alte temple erau δρομικά* <sup>5)</sup>. În această formă s'a zidit minunata Biserică a sf. Sofiei din Constantinopole <sup>6)</sup>.

1) Isidor. Pelusiot., lib. II, epist. CCXLVI.

2) Unii scriitori înțeleg prin „pastoforii“ protelul cu diaconiconul și schefofilachiul, de ambele părți ale altarului. Alții pe lângă acestea mai înțeleg și locuințele servitorilor bisericești.

3) Const. Apost., lib. II, c. LVII: Πρωτον μὴν ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης, καὶ ἀνατολὰς τετραμμένος· ἕξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τὰ παστοφόρια πρὸς ἀνατολὴν ὅστις ἔοικε νηὶ. Conf. Daniel, Codex, Tom. IV, p. 15.—Bingham., op. c. T. III, p. 172.

4) Leo Allat., De templis Græcorum.

5) Suicer., Thesaur. eccles. voce ναός, Tom. II, p. 390.

6) Biserica sfintei Sofii, din Constantinopole, o minune a clădirilor creștine, am văzut-o în verile anilor 1898, 1899 și 1904. Ea fu zidită de împăratul Iustinian în jumătatea I a secolului VI-lea (537), pe temelia Bisericii sfintei Sofii construită de Constantin cel Mare. Roma, Ateva, Egiptul, fură despoiate de monumentele păgâne; iar materialul fu adus în Constantinopole și se întrebuintă din ordinul lui Iustinian în zidirea operei sale. Mahomed II cuceritorul Constantinopolului, o transformă în moschee turcească. De și astăzi ca moschee e rău întreținută, totuși sfânta Sofia, încă își păstrează vechea ei splendoare. Imaginile sfinte lucrate la zidirea ei în mozaic aurit, fură boite de Turci, căci lor nu le trebuiesc chipuri, conform învățăturilor din Coran. În sfânta Sofia vine odată pe an Sultanul la rugăciune, și anume la *Bairam* (paștele Turcilor).

Iar *Ramazanul* este la Turci a IX lună a anului, în care se ține postul cel mare al Mahomedanilor de 28—29 de zile, când ei ajunează toată ziua în fiecare zi; iar seara la apusul soarelui, în satele și orașele provinciale din Turcia,

2. Dar nu eră în întrebuițare numai această formă arătată de Constituțiunile apostolice; ci Constantin cel Mare, după cum ne spune Eusebiu, a zidit Biserica de pe mormântul Domnului într'o formă *rotundă*<sup>1)</sup>. Tot această mărturisire o repește și Valafriid Strabo în scrierea sa «*Despre lucrurile bisericesti*». «*Impăratul Constantin cu maica sa Elena, zice Strabo, au zidit pe mormântul Mântuitorului o Biserică măreață, cu o formă rotundă*»<sup>2)</sup>.



Basilica din orașul München (Germania) în care am intrat în ziua de 4 August anul 1900. Ea e zidită în chipul basilicilor creștine din secolul IV. (Autorul).

3. Historicul Eusebiu ne mai arată și forma *octogonală* în construcția unei Biserici din Antiohia, zidită din ordinul împă-

se dă cu tunul din ordinul poliției, semnalul de masă. Acum fie care Turc mănâncă un fel de lipie de pâine, pilaf, bucate de carne ș. a., după bogăția de care dispune Mahomedanul. Masa se ține aproape toată noaptea. Dimineața iarăși se dă semnalul cu tunul pentru începerea ajunului.

După trecerea întregului post, urmează marea sărbătoare *Bairamul* care ține 3 zile cu petreceri, veselii, mâncări bogate și mergerea la moschee.

De la pământ și până în vârful cupolei Bisericii sfintei Sofia, sunt 65 de metri înălțime (după alții 53). Cele trei naosuri sunt despărțite între ele prin columne de marmură. Cadănele, adică femeile Turcilor, ca și creștinele din vechime, au locul lor de rugăciune în marea galerie construită luxos din ordinul lui Iustinian, d'asupra naosurilor laterale. Mare, luminoasă și falnică, clădirea aceasta a servit de model la zidirea moscheii din Constantinopole a sultanului Baiazet (an. 1498), la zidirea moscheii sultanului Suleiman (an. 1556), la zidirea moscheii sultanului Ahmed (an. 1610) și în fine la zidirea multor moschee mărețe din capitala Sultanilor. (Autorul).

1) Euseb., Vita Constantinii, lib. III, c. XXXVIII.

2) Strabo, De rebus eccles., c. IV.

ratului Constantin și împodobită cu aur, aramă și alte materii prețioase<sup>1)</sup>; iar Grigorie de Nazianz, de asemenea descrie frumusețea unei Biserici zidită în *opt laturi egale* (ὀκτώ μὲν ἰσοπλευροῦς<sup>2)</sup>).

4. Alte locașuri sfinte aveau forma *crucei* (σταυροτύπος), cum eră Biserica lui Simeon Stălpnicul despre care menționează istoricul Evagriu<sup>3)</sup>. În același chip eră făcută și Biserica sfinților Apostoli din Constantinopole, construită din ordinul Marelui Constantin, după cum ne încredințează despre aceasta Grigorie de Nazianz în două versuri ale sale<sup>4)</sup>.

5. Se mai construiau Biserici după mărturia lui George Cedren, cu *altarul boltit* și oval (lateri fornice, ἀψίδας) în partea răsăriteană, așa în cât întâlnirea arcurilor în interior, combina forma *crucei*<sup>5)</sup>. Iar Suicerus și Allațiu (sec. XVII) mai vorbesc de Biserici vechi în formă de *turn*, de *cilindru*, de *cerc*, așa ca și Panteonul din Roma. Lucrul principal eră însă, ca frontispiciul sau intrarea în casa Domnului, să aibă loc în partea de apus; iar altarul să fie spre răsărit încotro a fost paradisul strămoșilor noștri și de unde a răsărit lumina creștinismului. De aceea istoricul Socrat se miră de o Biserică din Antiohia, care nu avea altarul spre răsărit după obiceiul comun, ci îl avea așezat în partea de apus<sup>6)</sup>. Tot așa se mirase mai înainte și Paulin de Nola de o Biserică din Tir, care nu eră cu altarul spre răsărit ca alte Biserici<sup>7)</sup>; ci îl avea zidit spre mormântul fericitului neam al fondatorului edificiului. Faptul acesta îl privea Paulin ca neharmonios cu spiritul Constituțiilor apostolice, cari glăsuiesc, că Biserica să fie «*încăpătoare și îndreptată spre răsărit*»<sup>8)</sup>. Prin urmare, de la regula generală ca Bisericile adică să fie cu altarul spre răsărit, se făceau și excepțiuni, când cereau așa împrejurările, pe principiul că «*Dumnezeu e în toate direcțiunile, și nu e loc unde să nu fie Dumnezeu*» (quia non est locus, ubi non sit Deus<sup>9)</sup>).

### C.

Acum când ne-am făcut o idee de numirile basilicilor și de formele lor exterioare, să intrăm în lăuntrul acestor edificii ca să examinăm și *împărțirea lor*.

1. În acel timp când căldura învățăturilor creștine, eră

1) Euseb., Vit. Imper. Const., lib. III, c. L.

2) Nazianz., Orat. XIX, De laud. patr.

3) Evagr., Hist. eccl., Lib. I, c. XIV.

4) Georgius Cedrenus, Vita Iustini, in Compend. Histor.

5) Socrat., Hist. eccl. lib. V, c. XXII: Ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας ἡ ἐκκλησία

ἀντιπρόσθερον ἔχει τὴν θύραν οὐ γὰρ πρὸς ἀνατολὰς τὸ θυσιαστήριον, ἀλλὰ πρὸς δύον ὄρα.

6) Paulin. Nol. Epist. XII ad Severum: Ut usitatio mos est, orientem spectat.

7) Constit. Apost., lib. II, c. LVII.

8) Walafridus Strabo, De rebus ecclesiasticis, c. IV.

primită cu multă bunăvoință de membrii Bisericii, iar gradele de pedepse spirituale, erau tot așa de bucuros primite de cei cari păcătuiau, urma de aci nevoia ca și basilicile să aibă o împărțire cât mai bogată, pentru ca fie care membru al Bisericii să-și aibă în casa Domnului, locul său hotărît, după gradul de moralitate și pozițiunea sa socială. Mărturisirea se făcea în public pentru tot felul de păcate. Cei cari păcătuiau se pedepseau cu asprime, așa în cât clericii se *cateriseau* (καταφεύθαι) luându-li-se preoția (can. 29 și 51 Apost.); iar laicii se *afuriseau* (ἀφορίζεσθαι), adică se excludeau din Biserică. În ca-



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, Vineri 20 August anul 1904, merge din strada Șerif-Pașa a orașului Alexandria Egiptului (Africa) la patriarhia alexandrină și apoi la Biserica sfânta Ecaterina, zidită pe locul marelui bibliotecar arsă de Arabi în anul 641.

zuri grele se *anatematizau* (ἀναθεματίζω = blestem; în limba aramaică *maranatha*). Caterisitul pe dreptate, nu-și mai dobândia preoția; iar cel exclus nu mai era primit în nici o Biserică; căci pretutindenea se cereau de la streini *cărți de recomandare* (γράφματα τετυπόμενα), din partea episcopului lor (conf. Martigny

1) După unii scriitori cuvintele ἀνάθεμα (Galat. 1,8) și μαρνανθά, înseamnă *despărțire, excludere*, iar nu *blestemare*. Alții zic că „maranatha” (ܡܪܢܬܗ) Domn) în limba aramaică înseamnă „Domnul nostru, vine”. Aceasta însă e o explicare ne temeinică. Bingham. T. VII, p. 113.

op. cit. art. «lettres ecclesiastiques» p. 420). Același lucru se petrecea și cu clericii caterisiți<sup>1)</sup>. Dacă excomunicatul voia să-și dobândească reprimirea, era supus la un șir de pedepse spirituale, gradate și grele, după chipul păcatului săvârșit. În secolul III-lea să rânduiră pentru excomunicați, *patru trepte* de căință publică și foarte îndelungată: *χειμάζοντες* sau *κλαίοντες* (ernatici ori plângători), *ἀκροώμενοι* (auditori), *ὑποπίπτοντες* (căzuți la pământ), și *συστάμενοι* (stătători cu credincioșii). (Conf. can. 12 al sf. Grigorie al Neocesareei).

De altfel era cu putință să se aplice aceste pedepse, pentru că în sânul creștinismului tot muritorul și găsea ajutoare morale și materiale; iar cel excomunicat era alungat și din societatea creștină, și depărtat și de bunurile comune ale fiilor Bisericii. Iată motivele pentru care cei păcătoși își expieau cu răbdare fără de legile lor, într'un șir îndelungat de ani.

2. Basilicile după cum ne arată Eusebiu și alți scriitori vechi, aveau aceste trei împărțiri: *nartica* unde se așezau penitenții și catehumenii; *naosul* sau locul propriu credincioșilor, și *vima* unde săvârșeau clericii sfânta liturgie. Dar aceste trei părți se subîmpărțeau și ele în alte părți mai mici după cerințele de atunci ale timpului. Așa, *nartica* se împărțea în *exterioară* sau *atrium* ori *mesautium* adică curtea; și *interioară* sau *nartica dintre pereți*. Naosul avea și el împărțirile potrivite după sexe, cetăți și stări sociale. Vima tot asemenea avea la nord *protesul* (*πρόθεσις*) sau locul de pregătire a sfinteii euharistii<sup>2)</sup>; iar la sud *diaconiconul* sau *schevoftlachiul* adică locul diaconilor și al odărilor liturgice. Mai erau pe lângă basilici *baptisteriul*, *pastoriful*, edificii pentru locuințele clericilor și uneori *aziluri* pentru săraci și călători. Toate acestea se făceau potrivit veniturilor materiale ale sfințelor locașuri.

În vechime erau și *școale* aproape de Bisericile mai mari. Demetru episcopul Alexandriei însărcină pe Origen să facă lecțiuni în renumita școală catehetică de aci (Rufin. Ist. eccl., lib. VI). În Antiohia exista de asemenea o școală catehetică; în Edesa era alta, cu toate că de aci se ivi și eresul *antropomorfistic*, care atribuia lui Dumnezeu calități și forme omenești s. e. mâni, pleoare, urechi, ochi, ș. a. În timpul sinodului VI ecumenic, vedem că «presbyteri per villas et vicos scholas habeant» — presbyterii au școale în casele și suburbiile lor (Conc. gener. VI, c. 19, apud Grab. Tom. II, p. 415), după cum orânduiește însuși acest sinod. Iată dar că casa Domnului a avut în toate timpurile

1) Canonul 12 apostolic zice: „Dacă vre un cleric ori mirean aforisit... în altă cetate se va primi fără scrisori de recomandare, să se aforisească și cel ce l'a primit și cel ce s'a primit“. Asem. canoan. 33 apost., canon. 13 al sinod. IV ecum. ș. a.

2) Cuvîntul „πρόθεσις“ îl găsim și în epistola către Ebrei IX, 3, prin care apostolul arată *punerea înainte a pâinilor* (πρόθεσις τῶν ἄρτων) la templul din V. T.

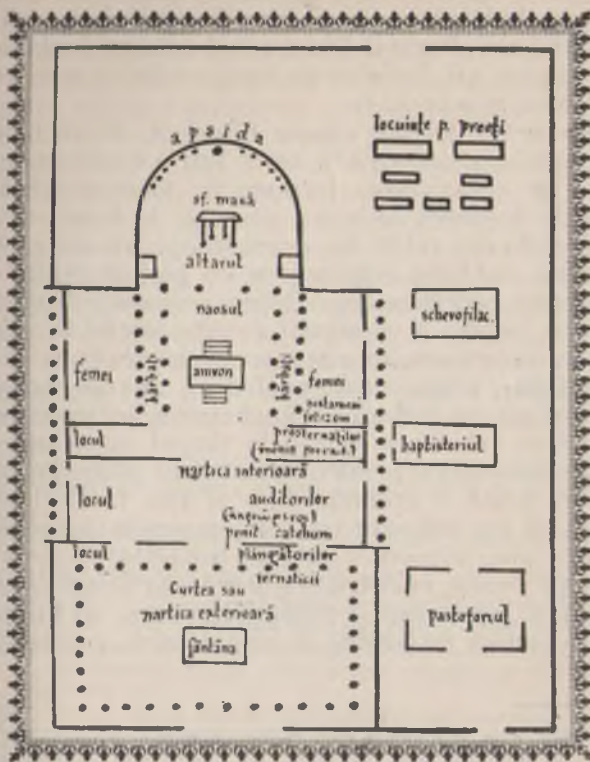
scoalele sale. Învățătorii din tinda Bisericei erau preoții, ca și la noi în România pe timpurile mai vechi.

Cum că odinioară mai erau și *biblioteci* pe lângă Bisericile însemnate, despre aceasta ne spun scriitorii bisericești. Iată cum se rostește Eusebiu în această privință, în *Istoria sa bisericească* Cartea VI, cap. XX: «*Și erau pe atunci (în secolul III), mulțime de clerici iscusii prin știința lor, ale căror scrieri s'au păstrat în biblioteca (βιβλιοθήκη) ce a făcut Alexandru episcop de Ierusalim în această cetate, din care și noi am extras material pentru Istoria noastră*». Iuliu Africanul († 232) a înființat și el o bibliotecă în același chip în Cesarea Palestinei. Ieronim vorbește cu multe laude despre ea (Hieronym catal. scriptor. eccles. c. LXXV). O mare bibliotecă eră și în Numidia; dar trădând-o episcopul Pavel în timpul persecuției dioclețiane, o parte din ea fu nimicită de tirani. Augustin încă își arată dorința, ca biblioteca Bisericei din Hipo, să fie cât mai avută. Iată cum se exprimă el în scrierea sa: «*De hæres*», c. LXXX: «*Audivi de hæresibus scripsisse sanctum Hieronymum, sed ipsum eius opusculum, in nostra bibliotheca invenire non potuimus*». O bibliotecă însemnată eră și cea fondată de Constantin cel Mare pe lângă Biserica sfintei Sofii zidită de el (Hospin. De templ., lib. III, c. VI).

Dar cea mai mare și prețioasă bibliotecă din lume, exista în orașul Alexandria din Egipt; ea fu înființată de Ptolomeu I regele Egiptului († 283 a. Hr.), și o îmbogăți fiul său Ptolomeu Filadelful († 247 a. Hr.), care puse a se traduce vechiul Testament din limba ebraică în cea greacă. Biblioteca aceasta număra peste 700.000 de volume manuscrise, de o vechime foarte adâncă. Iosif Flaviu în cartea XII, cap. 2 din «*Anticitățile judaice*», vorbește cu admirațiune de această instituție. În anul 47 a. Hr., niște rebeli nimiciră unele monumente din oraș și o parte din bibliotecă. Mai în urmă biblioteca îmbogățindu-se din nou, fu arsă cu desăvârșire de Arabi în anul 641 d. Hr., când din ordinul lui Amrû locotenentul lui Omar se distruseră și toate monumentele clasice din Alexandria cucerită de acești fanatici. Astfel s'a stins înflorirea acestui oraș care număra pe timpul Ptolomeilor peste 900.000 de locuitori, și biblioteca cea veche izvorul științei omenirii. Pe lângă această comoară culturală eră și un *muzeu* de antichități străvechi; dar pe toate acestea le-au nimicit Islamiștii în secolul al VII<sup>1</sup>).

Și la templele mari păgâne existau în vechime școli și biblioteci. Săpăturile arheologice făcute în finele sec. XIX de americanul Hilprecht din Pensilvania, la templul lui Baal din Nippur (vechea Babilonie), ne dovedește acest lucru.

1) În vara anului 1904 autorul acestui Tezaur Liturgic a aflat în Alexandria, că biblioteca cea veche eră pe locul unde este astăzi Biserica greacă sfânta *Ecaterina*.



Planul Bisericilor din secolul IV-lea după descrierile lui Eusebiu al Cesareei Palestinei și ale altor scriitori, schițat de Autorul Tezaurului Liturgic.

## SFINTELE LOCAȘURI DIN ZILELE NOASTRE ȘI TRECUTUL LOR ISTORIC

### A.

#### § 14.

#### Nartica—βάροθηξ.

**S**ub numirea de «Biserică» sau «templu» se înțelege o anumită clădire, deosebită de alte construcțiuni, consacrată lui Dumnezeu și menită pentru serviciul dumnezeesc public. Biserica se construiește în interiorul și exteriorul ei, după un hotărât model, corespunzător cu ideea despre sfințenia celor ce se săvârșesc într'însa. Biserica prin urmare este acel loc sfânt, public, în care preamărindu-se Dumnezeu, se aduce sacrificiul

cel prea sfânt al lui Hristos, și în care adunându-se credincioșii, se fac părtași de adevărurile și darurile mântuirii ce li se mijlocesc de ministrii altarului. Din cea mai adâncă vechime a creștinismului și până azi, Biserica s'a compus din aceste trei părți: *nartica*, *naosul* și *altarul* <sup>1)</sup>.

1. Din partea despre apus a Bisericei, în vechime intra cineva în *nartica exterioară* <sup>2)</sup>, adică într'o curte numită de latini *atrium* ori *mesaulium*. Intrarea se făcea printr'o poartă mare numită de Greci *προπύλων μέγα*, și de latini *vestibulum magnum*. Poarta era zidită din marmoră, piatră ori cărămidă și împodobită cu embleme religioase și cu picturi sfinte. Eusebiu numește această poartă *πρώτην εἰσοδον*, *primum introitum*, adică prima intrare, pentru a o deosebi de alte intrări în Biserică <sup>3)</sup>.

*Nartica exterioară*, se mai chema la sfânta Sofia *αὐλή*, aula, ori «*impluvium*», adică *curte*, pentru că nu era acoperită, și așa ploaia ori zăpada cădeau aci cu îmbelșugare în anumite timpuri. În *nartica exterioară* ședeau în timpul serviciului liturgic prima clasă a creștinilor penitenți adică clasa *plângătorilor* (*κλαίοντες*, flentes), adică a criminaliștilor și rău făcătorilor excluși din Biserică, și aci sufereau toate intemperiele aspre s. e. viscole, vânturi, ploi, ninsori și călduri tropicale <sup>4)</sup>.

Păcătoșii fioroși, monstruoși și periculoși Bisericei și ordinei sociale, cum și incestuoșii și sodomiții, adesea ori nu erau primiți nici în *nartica exterioară*, ci stau afară la poarta cea mare

1) Bisericile nu se zideau fără îngăduirea episcopului, potrivit datinelor vechi și canonului 4 al sinodului din Chalcedon; iar Iustinian în *Novela* sa CXXXI, c. VII, iată cum glăsuște: „Dacă cineva voește să zidească un sfânt paractis, ori o mănăstire, nu poate alt fel să înceapă zidirea, de cât numai pe locurile unde prea cviosul episcop a făcut rugăciunea și a înfipt cinstita cruce”. (*Novel. CXXXI, c. VII: Εἰ τις βουλευθεῖη οἰκοδομησαι οεβάσιμον εὐκτήριον, ἢ μοναστήριον μὴ ἄλλως ἀρχεσθω τοῦ οἰκοδομηματος, εἰ μὴ ὁ τῶν τόπων δσιώτατος ἐπίσκοπος ευχῆν ἐκεῖσε ποιήσει, καὶ τὸν τιμον πῆξα σταυρόν*). Iar ziua sfințirii Bisericei, era o zi de sârbătoare în fie care an, după cum ne spune Sozomen (*Hist. eccl., lib. II, c. XXVI*) și Beda Venerabilul (*Histor. lib. I, c. XXX*).

*Bisericile creștine au imprumutat împărțirea lor de la cortul sfânt al V. T., și au aceeași însemnare simbolică.* (Simeon Tesal., cap. 131. *Onciul Arheol., op. cit., p. 405*). Și cortul avea o tindă, sfânta și sfânta sfințitor.

2) Cuvântul *nartica* — *νάρθηξ* — însemnă la Grecii cei vechi o plantă numită *ferula*, din care se făceau bastoane; dar mai însemnă și *cutie* pentru a păstra mărunțișuri în casă. În creștinism găsim acest cuvânt prin sec. VI, cu însemnarea figurativă din urmă, pentru că *nartica* era acum mică ca o cutie în raport cu vechia *nartica* și cu *naosul* Bisericei.

Xenofon († 354 a. Hr.), în cartea II-a a „*Ciropediei*” cap. III, § 11, întrebuițează cuvântul *νάρθηξ* cu însemnarea de *bătă*, *ciomag*, d. e.: *εις δε τὰς δεξιὰς νάρθηκας παχεῖς* — în mâna dreaptă (soldații lui Ciru) aveau ciomege groase (pentru a lovi pe inamici). Această însemnare o găsim și la alți scriitori vechi.

3) Vezi „*Nartica*” (*νάρθηξ*), studiu amănunțit lucrat de mine și publicat în revista „*Biserica ortodoxă Română*”, din București, anul XXX (1906), n. 1, p. 75 — 85. (Autorul).

4) Tertull., *De pudicitia*, c. IV. — Conf. Euseb., *Hist. eccles. lib. X, c. IV.*



la curtea<sup>1)</sup>. Aceștia se numiau χειμάζοντες adică *iernatici*, pentru că erau și mai mult expuși a suporta timpurile aspre ale ernei și văpaia soarelui rostogoliți în cenușă și praf<sup>2)</sup>. Atât păcătoșii din nartica exterioară, cât și cei de la poartă, numiți deopotrivă «plângători», stăruiau neconținut pe lângă trecători, ca aceștia să se roage lui Dumnezeu pentru ei, și a fi primiți la pocăință<sup>3)</sup>. Dacă li se îngăduia rugămintea, atunci se mărturiseau episcopului ori prosviterului, se hotărâ timpul și modul căinței, și treceau după un timp de expiere, în clasa II-a a penitenților<sup>4)</sup>. Eusebiu ne spune că nartica exterioară a marelui Bisericii din Tir, avea la cele patru colțuri ale sale, patru galerii boltite (τετρόστυλον) pentru adăpostirea păcătoșilor. Această minunată Biserică, este descrisă de Eusebiu în cuvântarea sa, ținută la sfințirea ei, în anul 315<sup>5)</sup>.

a) În nartica exterioară era o *fântână* (cantharus, phiala) din care curgea apă cu îmbelsugare pentru **spălarea mâinilor și a feței** celor ce intrau în Biserică<sup>6)</sup>. «Aci, zice Eusebiu, s'au

1) Canon. 28, al lui Nichifor Mărturisitorul: „Prea curvarii și cei ce păcătuesc cu dobitoace și ucigașii... să stea cu ceata celor ce să pocăiesc afară de nă Bisericii“.

2) Conf. Iacob Goar, Echol. Græc., ed. II, p. 18. Can. 2, Dionis. Alexandr. — Ascem. Bingham., Tom. IV, pag. 17, seqq.

3) Canonul 12 al sf. Grigorie al Neocesareei, iată ce zice despre cele 4 trepte ale penitenților: „*Tânguirea* (χειμάζοντες sau κλαίοντες) este afară de ușa Bisericii, unde stând cel ce a păcătuit, se roagă credincioșilor ce intră, ca să mijlocască pentru el. *Ascultarea* (ἀκούόμενοι)... în nartică. *Căderea* (ὑποπίπτοντες)... în launtru de ușa Bisericii (lângă naos). *Starea împreună* (συστάμενοι) cu credincioșii... (în naos), etc.

4) Biserica era blândă față de păcătoșii căincioși, căci sfânta scriptură zice: „*Do-și va greși (ie fratele tău, merge și-l ceartă pre el între tine și între al aiungur*“ (Mat. 18,15).

Apoi în cartea II a Constituțiunilor apostolice se poruncește episcopului acestea: „*Poartă grijă pentru toți... pe cei sănătoși, îi ferește, pe cei căzuți îi sfatuește... pe cel ce a fost intristat primește-l din nou*“... etc.

În Biserica răsăriteană, penitenții trebuiau să poarte un vestmânt propriu căinței lor; iar în Biserica apuseană se îmbracă penitentul într'un vestmânt numit „*Cilicium*“ făcut ca un sac de păr de capră, de culoare cenușie ori neagră. Despre acesta fericitul Ieronim iată ce zice: „*In cilicium se arată cele aspre și durăbitoare ale păcatelor; iar în cenușă se arată puberea morței*“ (Hieronym. Lament., c. 9).

5) Conf. Guéranger, Inst. Liturg., T. I, p. 83 seqq. Euseb., Hist. eccles., lib. X, c. IV.

6) Spălarea mâinilor — χερωνυ — o găsim la toate popoarele vechi, ca o parte introdusătoare în aducerea sacrificiilor. Egiptenii, Perșii, Etruscii, Grecii, toți se supuseră acestei legi pentru ca lucrurile sfinte să fie săvârșite cu deplină curățenie corporală. Evreii se distinseră și mai mult în spălarea mâinilor. Așa, Moisi așază un vas mare de aramă plin cu apă, înaintea cortului; iar Solomon făcu la templu *marea de aramă*, adică un vas enorm cu apă, pentru ca preoții să și spele mâinele înainte de a plini cultul. Creștinii introduseră și ei acest obicei, vechiu ca și cultul popoarelor. *Grecii, Latinii, Maroniții, Armenii* și toți orientalii creștini, respectară această lege. La Romano-catolici și Protestanți, până azi există la intrarea în Bisericele lor un mic vas cu apă, pe care pioșii o ating cu mâna și-și udă fața când ei intră în Biserică. În Biserica ortodoxă preotul nu începe lucrarea la proscomidie până ce nu-și spală mâinele cu formula liturgică stabilită. Această spălare are în creștinism două însemnări: una mistică și alta fizică. Partea mistică o explică Ciril din Ierusalim în catechesea V mistagogică

săpat fântânile (κοίνας), adică semnele curățirilor sfinte, pentru că cine intră în Biserică astfel curățit, să primească cu vrednicie apa cea vie pentru spălarea păcatelor»<sup>1)</sup>. Fântânile acestea se arată de cei vechi, sau ca niște izvoare care curg neconținut, sau ca niște cisterne care aruncă apă prin guri de figuri comice<sup>2)</sup>, și prin guri de lei (λεοντάκιον). Fântânile erau câteodată încungiurate pentru podoabă și înțelesuri simbolice, cu statui cari înfățișau diferite animale împrumutate din apocalipsă<sup>3)</sup>. Adeseaori o fântână de acest fel se mai numia *nymphæum*, ἐμβάτης ori κοκκυβέτων. Pavel Silentiariul în descrierea Bisericii sfânta Sofia, numește fântâna de aci *fialî* (Φιάλη); iar Socrat o cheamă *frear* (Φρέαρ). Câteodată se întâmplau și măceluri în nartica exterioară. Despre aceasta ne încredințăm istoricul Socrat, care descrie cu culori posomorite luptele sângeroase dintre ortodocși și Macedonieni, ținute în atriu (ἄθροιον) adică la intrarea în Biserică lui Acachie din Constantinopole. «*Atâtea omoruri de oameni, zice acest istoric, s'au întâmplat în atriuul Bisericii, în cât s'a mănjit de sânge chiar puțul (Φρέαρ) din atriu, și s'a vărsat sângele până la poartă, și a ajuns chiar până în drum*»<sup>4)</sup>. Spălarea mâinilor la aceste fântâni, și împreună cu aceasta curățirea sufletelor, le recomandă foarte călduros scriitorii și părinții bisericești. Tertulian, zice că nu mai este nici un folos să se spele mâinile, dacă sufletul este pătat când omul merge la rugăciune<sup>5)</sup>; iar Ioan Hrisostom învață pe popor că atunci când intră în Biserică, să-și spele mai întâi mâinile, căci așa e obiceiul din bă-

precum și toți liturgiiști distinși; iar partea fizică reese din însăși firea lucrului. Și Mahomedanii au la fie care moschee mare, fântână cu apă din destul pentru spălarea mâinilor și a feței atunci când ei intră la rugăciune. În Constantinopole cea mai bogată cisternă se află la Biserică sfânta Sofia, transformată în moschee. Aci am numărat în vara anului 1898, 36 de țevi prin care curge apă pentru spălare și adăparea celor însetați.

Dar Mahomedanii de rind 'și mai spală și picioarele la fântâna moscheei, când intră la rugăciune, întru aducerea aminte de spălarea picioarelor îngerilor de către Avraam și Lot. Acest fel de spălare (podonipsia) exista și la vechii creștini. Spiridon al Trimitundei (sec. IV), spăla picioarele călătorilor cari odihneau la dânsul. (Sozom. Hist. eccl., I, 11). La vechii creștini mai eră și spălarea capului (capitulavium) tot cu caracter religios. Acest obicei s'a moștenit și de sătenii noștrii români. Ei însă 'l practică în preția mergerei la Biserică.

Iar în vara anului 1904 aflându-mă în Ierusalim, am intrat în Biserică patriarhală, și de aci am fost introdus la un cleric superior. Acesta a poruncit unui cleric inferior *ca să-mi spele picioarele și mâinele*, în semn de ospitalitate și frăție.

În Biserică latină, se face și acum spălarea picioarelor la Cina cea de taină cu ritualul întocmit. (Autorul).

1) Euseb., Hist. eccl., lib. X, c. IV.--Bingham, op. c., Tom. III, p. 343.

2) Paulin. Nol., Epist. XII, ad Severum: Sancta nitens famulis interluit atria lymphis Cantharus, intrantumque manus lavat amne ministro.

3) Biserică sf. Ștefan din Viena și alte Biserici din apus, de jur împrejur pe marginea acoperământului, au figuri de lei, monștrii, paseri, pești, oameni, etc., luate din apocalipsă. (Autorul).

4) Socrat., Hist. eccl., lib. II, c. XXXVIII. Conf. Heinrich Adolf Köstlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes, Freiburg, 1887, S. 71.

5) Tertull. De oratione, c. XI.

trâni <sup>1)</sup>. Tot așa vorbește și Sinesiu de aceste fântâni (maluvii), adică ca de niște mijloace curățitoare <sup>2)</sup>.

În nartica exterioară se permiteau atât în apus cum și în răsărit, *inmormântările credincioșilor*, obiceiul care s'a moștenit în creștinism până în zilele noastre; iar Romanii păgâni nu îngăduiau înmormântările de cât în afară de cetate și anume în cimitirele înființate cu acest scop, pentru a înlătura în chipul acesta miasmele pestilențioase.

*b)* Nartica exterioară adică curtea, a fost de strictă necesitate în timpurile cele vechi, când în ea ședeau penitenții și catehumenii. Până la finele secolului al IV-lea **mărturisirea** păcatelor se făcea **în public**, de obicei tot în această nartică; dar întâmplându-se în acest timp (an. 390) un scandal din cauză că o femeie nobilă a mărturisit în fața lumii după obiceiul de atunci, că ea a fost siluită de un diacon, patriarhul din Constantinopole *Nectarie* (an. 381—397 <sup>3)</sup>, după sfatul preotului *Eudemon* (după alții, *Evdemon*), a ridicat mărturisirea publică pentru păcatele mai ușoare și a hotărât ca ele să fie mărturisite în taină înaintea ministrului altarului, și expiate în ascuns cu mătănie, ajunări și fapte de milostenie. Leon cel Mare episcopul Romei (440—461), introduse și el în apus modificarea făcută de Nectarie. Dar cu încetul se tot generaliză pocăința tainică pentru toate păcatele, până când în finele secolului VI-lea patriarhul din Constantinopole Ioan Pustnicul († 595), formulă cel d'întăiu chipul pocăinței tainice pentru tot felul de păcate. Și din acest timp nu mai vedem nici mărturisirea, nici expierea în public; *iar nartica exterioară care avu o mare însemnătate în vechime, încetă de a-și mai avea menirea ei oficială*, mai ales că și clasele catehumenilor se desființară, rămânând ca cel care voește să fie botezat, să cunoască cel puțin învățătura elementare creștine.

*În timpurile noastre*, curtea Bisericii — odinioară nartica exterioară — servește numai ca apărare a sfântului locaș, în contra profanărilor și mai ales ca o podoaibă cu verdeață, arbori și flori mirositoare; dar sunt și multe Biserici mai ales în comunele urbane, cari n'au curte. Tot așa sunt Bisericile și în celelalte state ortodoxe s. e. în Grecia, Rusia, Serbia, Bulgaria ș. a.

2. Din nartica exterioară, credincioșii intrau în *nartica interioară* sau în *pronaos* (πρόναος, ante-temple). „Și după ce am trecut acest spațiu (nartica exterioară), zice Eusebiu, *înaintăm spre Biserică printr'un alt vestibul, în capătul căruia* (când intrăm în pronaos), *sunt trei uși dintre cari cea din mijloc este*

1) Chrysost., Homil. LVII, De penitentia.

2) Synes., Epist. CXXI, Anastasio.

3) Cf. Sozom., Hist. eccl., lib. VII, c. XVI. — Socrat. Hist. eccl., lib. V, XIX: „La (teneca) se mărturisi că a avut fapte imorale cu un diacon... un preot numit Eudemon născut în Alexandria, sfătui pe Nectarie să scoată din Biserică mărturisirea”.

mult mai lăuntrică (τὰ ἐνδότερα πρόπυλα), și mai largă de cât celelalte două, și infrumusețată cu table de aramă<sup>1)</sup>). Cu alte cuvinte, din nartica exterioară, contemporanii lui Eusebiu intrau prin trei uși în cea interioară. La Bisericile mici unde eră o singură nartică, și anume cea interioară, clasa primă a păcătoșilor (κλειόντες), își avea șederea lângă aceste trei uși, prin cari intra cineva în nartică<sup>2)</sup>.

În apus aceste trei uși fiindcă aveau în partea superioară o formă arcuită, se chemau și «arcus» după cum ne afirmă Paulin de Nola<sup>3)</sup>; iar în răsărit se mai numeau și *apsis* (ἄψις), cuvânt care în limba greacă însemnează *figură arcuită ori curbată*. Dar cuvântul ἄψις se întrebuința adesea ori și în apus, tot pentru a indica aceste trei uși. Așa canonul 32 (în Pidalion 50) al sinodului III-lea din Cartagina, orînduește ca înaintea *apsidei*, adică înaintea ușilor Bisericeii, «să se impună mâinile pentru ertarea tuturor acelor cari au greșit, ca păcatele lor să se facă cunoscute Bisericeii»<sup>4)</sup>. Tot aci ședeau săracii, bătrânii, scăpătații, slăbănogii și orbii, și căpătau eleimosină de la trecători și de la Biserică. Despre aceștia de multe ori Grigorie de Nazianz<sup>5)</sup> și Ioan Hrisostom<sup>6)</sup>, vorbesc cu căldură în cuvântările lor și îndeamnă pe cei bogați a avea milă de acești «credincioși păzitori ai casei dumnezeiești».

a) După ce creștinii treceau aceste trei uși, veneau după cum am zis mai sus, în locul numit *narthex*, νάρθηξ—narthex întra parietes — ori πρόναος. Aci ședeau o ceată de monahi și niște femei pioase și se rugau neîncetat în timpul serviciului divin și al vegherilor de noaptea. Tot în acest loc rămăneau și trupurile celor morți, până la a lor înmormântare, așa cum e

1) Euseb., Hist. eccles., lib. X, c. IV.

2) După cum am văzut, creștinii când intrau în casa Domnului, își spălau fața și mâinile ca să împlinescă cuvintele psalmistului: „Spăla-voiu întru nevinovăție mâinile mele și voiu încungiura altarul tău Doamne”, formulă trecută în Liturgiul creștin la facerea proscomidiei.

Pentru respectul păstrat casei Domnului, creștinii când intrau într'însa, își scoateau sandalele ori încălțămintea, căci și lui Moisi când s'a apropiat de rug, 'i a zis Iehova: „Nu te apropia aici; desleagă încălțămintea picioarelor tale, căci locul pe care stai, pământ sfânt este”. (Exod. 3,5). La orientali până astăzi s'a păstrat obiceiul acesta de a-și scoate pantofii ori papucii, când intră în locașurile lor de închinare. În călătoriile mele făcute în Asia și Africa, am văzut că scoaterea pantofilor la intrarea în gîmii și moschee, este impusă cu severitate.

Vechii creștini când treceau pragul Bisericeii, își plecau corpul și grumazul în semn de umilință înaintea lui Dumnezeu. După ei starea dreaptă înfățișă demnitatea, mândria; starea curbată însemnă supunerea, ascultarea.

Regii și împărații își scoateau armele și coroana de pe cap când intrau în naos, casa împăratului împăraților. Teodosie cel Mic, arată că obiceiul acesta îl păstrează cu mult respect. (In Codice Theodos., lib. IX, tit. XLV, leg. IV).

După intrarea în casa sfântă, fie care creștin trebuia să stea cu liniște și în rugăciune. (Autorul).

3) Paulinus Nolanus, Epist. XII ad Severum.

4) Conc. Carth. III, c. XXXII, (în Pidalion can. 50).

5) Nazianz. orat. XVI, De amore pauperum.

6) Chrysost., Hom. X în I-a Thessalon.

obiceiul și azi. Se mai săvârșeau aci litanii, cetiri și alte acte religioase<sup>1)</sup>.

În nartică mai sedeau și energumenii sau demonizații, catehumenii de treapta I-a ziși «ascultători» (ἀκροώμενοι<sup>2)</sup>), precum și clasa a II-a a penitenților numiți tot «ascultători» (ἀκροώμενοι, sive audientes), și în acest loc ascultau cântările, cetirile din scripturi și cuvântările bisericesti; iar după acestea când diaconul zicea «ca niminea dintre ascultători, niminea dintre necredincioși» eșeau din Biserică și unii și alții fără a li se ceti vr'o rugăciune și fără a li se împărtași bine cuvântarea<sup>3)</sup>. Iată acum în ce fel se rostesc și Constituțiunile apostolice în această privință: «*Și după cetirea sfințelor scripturi, a profețiilor, a epistolelor noastre și a faptelor apostolilor, și după ascultarea evangeliilor, preotul salută pe credincioși... și după salutare, grădește poporului cuvântul îndemnător (predica). După finirea cuvântului... diaconul să zică cu voce tare dintr'un loc înalt: «ca niminea (să rămână aici) dintre ascultători, niminea dintre necredincioși»<sup>4)</sup>.*

Marele Vasilie în canonul său 75 oprește pe cel ce se spurcă în sora sa, de a intra în casa Domnului, și 'i arată treptele de pocăință. Ierarhul orînduește ca păcătosul acesta «să stea trei ani între plângători (κλαίοντες) înaintea ușilor Bisericii (în atrium), și să roage plângând pe trecători, ca aceștia la rîndul lor, să ceară pentru dănsul îndurare de la Dumnezeu. După acest timp, păcătosul va intra pentru alți trei ani (ἄλλην τριετίαν) între ascultători (ἀκροώμενοι<sup>5)</sup>), ca să audă aci (în nartică) sfințele scripturi (τῶν Γραφῶν) și învățăturile bisericesti... Iar după acest stadiu făcut cu sdrobire de inimă, el va trece mai departe în rîndul celor „prosternați“ (ὀποπίπτοντες),

1) Suicerus în Thesaur. eccles. voce „νάρθηξ“, arată că în sâmbăta cea mare, Triodul recomandă ca „Ἡ δὲ πρώτη ὥρα ψάλλεται ἐν τῷ νάρθηκι ὁμοίως, καὶ αἱ λιταὶ ὁμοίως ἐν τῷ νάρθηκι“. Iar Pentecostariul în *Duminica Paștelor* indică următoarele: καὶ ἐξερχόμεθα ἅπαντες ἐν τῷ νάρθηκι, διὰ τοῦ βορεῖου μέρους κρατοῦντες καὶ τὰ κηρία ἡμέμενα. Și Tipiconul c. XXV: καὶ ποιούμεν ἐν τῷ νάρθηκι παννυχίδα εἰς τοὺς κοιμηθέντας.

2) Canonul 5 al sinod. din Neocesarea rînduește ca „Cel ce se catehisește intrând în Biserică, să stea în locul celor ce se catehiesc“.

Deosebirea treptelor catehumenilor eră aș de bine stabilită, în cât Ciril al Ierusalimului în Procatehesa sa zice catehumenului: „După ce ți se dă învățătura catehetică, dacă te-ar întrebă vr'un catehumen, ce au zis învățătorii, nimic să nu spui celui de afară, căci ție îți arătăm taina vieții viitoare“.

3) Constit. Apost., lib. VIII, c. V: Πληρώσαντος αὐτοῦ τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον... ὁ διάκονος, ἐφ' ὑψηλοῦ τινος ἀνελθὼν, κηρυτέτω μὴ τις τῶν ἀκροωμένων μὴ τις τῶν ἀπίστων.

În Liturgia Constituțiunilor apostolice, din Codicele Liturgic al lui Daniel, Tom. IV, n. V, p. 52, găsim pe preot binecuvântând și pe energumeni și cetindu-le rugăciunea de eșirea din Biserică.

4) Constit. Apost., lib. VIII, c. V. **Predica dar se ținea după evanghelie**, adică la finele liturגיעi catehumenilor și începutul liturגיעi credincioșilor. Conf. can. 19 al sinod. Laodic.

5) Mih. Heinecii, op. c. III, Th. s. 42.85.

și va asculta cu aceștia (lângă naos), «*alți trei ani*» (ἄλλοις τρισὶν ἔτεσι) rugăciunile Bisericei (liturgia catehumenilor). «*Apoi în al X-lea an*», desfrânatul «*va merge în rindul împreună stătătorilor*» (συστάμενοι) «*cu credincioșii*» (în naos), și va asculta liturgia credincioșilor până la fine, «*dar nu va avea dreptul să aducă prinoase la Biserică. Și după doi ani de o asemenea stare, va intra apoi în rindul credincioșilor, cu dreptul la primirea bunului*» (a sfintei euharistii <sup>1)</sup>. Tot în sensul acesta vorbește și Grigorie de Nisa în epistola sa către Letoiu episcopul Miletului <sup>2)</sup>.

b) Iudeii, păgânii, ereticii și schismaticii, în unele țări nu erau îngăduiți să asculte sfintele scripturi și cuvântările bisericesti, potrivit canoanelor VI-lea și VII-lea ale sinodului din Laodicea, cari îi oprește de a veni în Biserică <sup>3)</sup>. Iar în Africa și în alte locuri, li se îngăduia intrarea în casa Domnului după cum sună și porunca sinodului cartaginean: «*Episcopul pe nimeni să nu oprească a intra în Biserică ca să audă cuvântul lui Dumnezeu, sau pe eretic, sau pe Iudeu, până la liturgia catehumenilor*» <sup>4)</sup>. Hrisostom și Augustin în omiliile lor, asemenea incuviințează venirea în nartică a celor ce doresc auzirea cuvântului sfânt, fiind că acesta eră «un obicei vechiu».

Baptisteriul sau «colimvitra» (κολυμβήθρα), adică vasul în care se botează cel ce vine în sânul Bisericei ortodoxe, azi se află în pronaos. Iar în vechime, aceste baptisterii erau niște monumente falnice, deosebite de casa Domnului. Bisericile cele mari, aveau trei și patru pronaose înșirate de la nord spre sud <sup>5)</sup>.

Unii dintre scriitorii apuseni, cred că în cele d'întăiu cinci secole ale creștinismului, Bisericile aveau numai două părți :

1) Vasilie cel Mare, can. 75. Conf. canoanele M. Vasilie, pag. 238 în G. A. Ralli și M. Potli. T. IV, Atena, 1854.

Asem. Sozomen, Hist. eccles., lib. VII, c. XVI.

Iar în canonul 57 Marele Vasilie arată pentru ucigașul nu de bună voie, aceleași trepte de pocăință: „2 ani se va tângui (κλαίοντες); 3 ani va fi între cei ce ascultă (ἀκούομενοι); 4 ani între cei ce cad (ὀποπίπτοντες); 1 an va sta împreună (συστάμενοι). Și în cel de aci înainte, la cele sfinte se va primi».

2) Gregor. Nyssen., Epist. ad Letoium, episc. Melit., c. V, Tom. II, edit Paris, 1638.

3) Conc. Laodic., can. VI: Περὶ τοῦ, μὴ συγχωρεῖν τοῖς αἱρετικοῖς εἰσεῖναι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, ἐπιμένοντες τῇ αἵρεσι.

4) Conc. Carth. IV, c. LXXXIV: Ut episcopus nullum prohibeat ingredi ecclesiam et audire verbum Dei, sive gentilem, sive hæreticum, sive iudæum, usque ad missam catechumenorum.

5) Creștinii cei vechi pentru a întări între ei spiritul frăției, mâncau împreună bogații și săracii în nartică, mai cu seamă Duminica, după ce se împărțeau cu sfânta eucharistică. Ospetele acestea se chemau „agape” (ἀγάπαι) adică mese de iubire creștinească. Prin secolul al IV, răul acestor agape crescuse întru atât, în cât se așezară și așternuturi în nartică pentru desfătarea adunării. De aceea sinodul din Laodicea (an. 360 și 375) le opri prin canonul 28. Asemenea le oprea sub pedeapsa aforisirii și canonul 74 al sinodului al VI ecumenic. De la aceste ospete a rămas obiceiul, de a se aduce de credincioși prinoase în nartică și chiar în naosul Bisericei.

sanctuarul adică altarul pentru clerici și *aula* sau curtea pentru laici; iar în secolul VI monahii introduseră și *nartica*. Susținătorii acestei răstăcirii cu căpetenia lor Ioan Morinus <sup>1)</sup>, găsesec cuvântul *νάθηξ* întrebuițat abia prin secolul al VI-lea și de aceea cred ei că și partea Bisericii însemnată prin expresiunea *νάθηξ* tot în secolul al VI-lea a fost introdusă. Iar despre naos (*ναός*), ei nu amintesc nimic. Dar pentru înfrângerea lor, este destul să ne conducem de împărțirea Bisericii așa cum o arată Eusebiu și alți scriitori vechi, în *nartică*, *naos* și *altar*, și cari indică nartica prin cuvântul *πρόναος*. *Nartica* prin urmare și naosul existau din vechime, însă sub diferite numiri <sup>2)</sup>.

*c)* Și în zilele noastre nartica interioară sau pronaosul, numit și *tinda* în cărțile bisericești, încă are o mare însemnătate, și este una din cele trei părți ale Bisericii. De și acum nu mai vedem aci pe vechii penitenți și pe catehumeni, totuși în pronaos să săvârșesc și azi anumite rugăciuni bisericești, după rînduecele noastre creștine ortodoxe. Litiile, pavcernița, miezonoptica, cetirile și cântările la îngroparea morților tot în pronaos să săvârșesc în unele mănăstiri <sup>3)</sup>. Iar în unele Biserici din comunele rurale, care au această parte despărțită prin zid de naos, în pronaos e locul unde izolate de bărbați se roagă femeile, potrivit unei străvechi datine creștine, pentru ca ele să nu aducă bărbaților gânduri ispititoare tocmai în momentele sfinte, și să nu se nască în casa Domnului, din vederea gâtelor femeiești, dialogi și vorbiri de cuprins lumesc, în loc ca fiecare pios să stea aci departe de toată grija cea lumească <sup>4)</sup>.

1) Morinus, De disciplina poenitentiae, lib. VI, c. I, § 10 (p. 357, edit. Antwerp, 1682), zice acestea: „Secundum est, nusquam apud antiquos auctores nartheceis mentionem fieri. Antiqui enim Græci, ut et Latini, ecclesias in duas tantum partes distinguunt, in *aulam* sive *atrium laicorum*, et *sanctuarium*, in quo consistere episcopis, presbyteris et diaconis tantum licebat. Sanctum non modo *ιερατεῖον*, sed *καρπισσιστόν βήμα* vocarunt, ut et *ἅγιον τῶν ἁγίων*, quandoque etiam, *ἄδυτα*, *ἀνύπακτον* et *πλαστήριον*. Usurpari cœpit *νάθηξ* in Typicis et Euchologiis post annos a Christo nato *quingentos* (500). Tum enim orientales monachi cœperunt ecclesias in tres partes dividere, *ιερατεῖον*, *ναόν*, καὶ *νάθηκα*“.

2) Iată cum arată Eusebiu cele trei părți la Biserica din Tir: „Apoi a intrins un lung vestibul (*curte*) spre răsărit... trecând prin trei uși... aci sunt un număr de vestibule (*pronaose*)... Cât despre Biserica (*naos*) el (episcopul Tirului) nu a economisit nici o cheltuială... El așeză altarul în mijloc spre răsărit“.

Euseb., Hist. eccles., lib. X, c. IV.

3) Canonul 3 al lui Nichifor Mărturisitorul se rostește astfel: „*De va mēnea* (dormi) — *cineva în pridvorul (tinda) Bisericii de nevoe, și în puțină vreme, nu se osândește. Iar de o va face aceasta în multă vreme, să se scoată de acolo cu certări*“.

Cunoaștem că acest Nichifor a fost patriarh în Constantinopole între anii 806 — 815. În Pidalion aflăm 44 de canoane făcute de Nichifor: iar în colecția cardinalului Pitra „*Jur. eccl. Græcorum, Hist. et Monum.* II, 327 sqq. găsim 217 canoane atribuite acestui patriarh.

4) Un rău obicei s'a înrădăcinat în Bisericile noastre mai ales din comunele urbane. Aci în timpul serviciului divin, în loc de a fi liniște și a se asculta de fie care cu luare aminte actele liturgice, din contră bărbații și femeile,

Tot din motivele acestea Evreii și Mahomedanii se roagă în temple, moschee și giamii, izolați de femeile lor, pentru că femeea prin împletitura părului, prin podoabele ei ademenitoare, ținuta corpului și îmlădierea lui, strică curățenia gândului celui slab în credință <sup>1)</sup>.

În pronaos, potrivit Erminiei zugravilor (Ἐρμινεῖα τῆς ζωγραφικῆς), se pictează figura cuviosului Pavel Tibeul († 330), a lui Antonie cel Mare († 356), a învățacelului său Pahomie, a lui Macarie cel Mare, Macarie cel Mic, a lui Ilarion cel Mare, și a altor eremiți viețuitori în timpurile vechi creștine. Aci mai vedem chipurile sfinților eremiți: Sava cel sfințit, Eftimie cel mare, Arsenie cel Mare, Maxim mărturisitorul, Efrēm Sirul, etc. Scopul pentru care ni se pun înainte aceste chipuri ascetice, este ca privitorul să-și aducă aminte de deșărtăciunile acestei lumi, în care mulți oameni luminați, nu-și au găsit liniștea sufletească, și de aceea s'au retras în pustietăți, pentru ca aci să prea mărească în taină pe Dumnezeu, și să-i admire făpturile lui <sup>2)</sup>. Apoi în vestibulul pronaosului, se zugrăvesc creațiunea lumii, greșeala lui Adam, scoaterea lui din paradis, judecata înfricoșată, iadul, raiul, și alte subiecte instructive. Din acestea cunoaște omul că el este creat de Dumnezeu, și că nu-și are origina așa după cum învață materialistii și contrarii Bisericii. Mai cunoaște de aci, că primul om a păcătuit greu, și pentru aceea a fost scos din raiu, etc. <sup>3)</sup>.

*vorbesc, rid, stau cu necuviință* în fața altarului și discută de îmbrăcăminte, petreceți și alte lucruri profane.

În Bisericile creștine: latină, protestantă, coptică, armeană, precum și în moscheele turcești și arabe din Europa, Asia și Africa, nu am văzut această neorîndueală. (Autorul).

De aceea și în Pravila sfinților Părinți, pag. 690, cetim: „Dacă omul stă cu frică înaintea unui împărat pământesc, cu atât mai vârtos se cuvine aceasta înaintea lui Dumnezeu“.

1) Pentru toată întâmplarea este bine și creștinesc lucru ca să zidim Biserica ca și în vechime, compusă din cele trei părți separate între ele: pronaosul, naosul și altarul. Tertulian în scrierea sa „De oratione“, cap. XXII, pentru ca femeile să nu aprindă la rugăciune gândul bărbaților, le impune lor și virginelor, să se roage în Biserică cu capul acoperit. Iar Ciril al Ierusalimului în Procatehesa sa (n. 14) zice că „femeile să fie la rugăciune împreună cu femeile, și bărbații cu bărbații“.

2) Nu lipsesc din pronaos nici figurile ss. martire și ale cuvioaselor femei s. e. a sfintei Maria Egipteanca, Evdochia, Fevronia, Melania, Pelaghia, Teodora, Evlampia, Sofia, ș. a. Genul femeesc stând în pronaos, privește în chipurile acestor sfinte, modelele de virtute și curățenie sufletească.

Pe perețele pronaosului din spre apus, lângă ușă, se zugrăvesc *ctitorii Bisericii*, ținând în mâni Biserica zidită de dânsii.

3) Pentru sfințenia casei Domnului, canonul 88 al sinodului VI ecumenic, interzice cu desăvârșire „a băga în lăuntru Bisericii, dobitoace de ori ce fel, afară numai dacă călătorind cineva, prea mare nevoie întâmpinându-l și local negăsiud, va poposi într'o Biserică, ca să nu se întâmple primejdie de moarte“. De aci vedem cât păcătueau Turcii în vechime, când transformau Bisericile noastre în grajduri de cai.

Iar canonul 5 al sinod. din Gangra zice că „dacă cineva ar învăța că casa lui Dumnezeu și adunările dintr'insa, sunt profanate, anatema sū fiu“.



## B.

## § 15.

## Naosul — ναός

Crestinii cei vechi, intrau din nartica interioară, în partea de mijloc a Bisericii, numită *naos*—*ναός*, *templum sive navis ecclesiae*, ori *navs* (*ναός*) adică *corabie*. Intrarea în naos se făcea prin *ușile frumoase*, numite și *regești*—*πύλας ὁραίας καὶ βασιλικὰς*—sau *speciosas et regias portas*, pentru că prin ele intrau credincioșii în casa lui Dumnezeu, Regele Regilor <sup>1)</sup>. Alții cred că ușile acestea se numiau «regești», fiind că aci regii și împărații creștini, și luau coroana de pe cap, și așa intrau în naosul Bisericii <sup>2)</sup>. Leon gramaticul <sup>3)</sup>, în viața împăratului bizantin Mihail III (an. 856—866), ne arată o faptă cutezătoare a acestuia, că atunci când el a venit la aceste *uși*, fiind îndărătaic și puțin respectos față de cele sfinte, «nu și-a luat coroana (*στέφος*, *στέμμα*, *διάδημα*) de pe cap potrivit vechiului obicei păstrat de împărații bizantini, ci cu ea a mers în lăuntru până la ușile sfinte» <sup>4)</sup>. Iar despre cele 12 sărbători împărătești, unii cred, însă fără temei, că de aceea se numește așa (*ἑορταὶ θεοστεπταί*, dies coronati), fiind că împărații numai în aceste zile mergeau la Biserica sfintei Sofii, îmbrăcați în purpura împărătească, iar la ușile «regești», li se făceau primirea oficială bisericească.

Naosul, sau partea dintre nartică și altar, eră de obicei *quadrat* (patrat), după cum se vede aceasta în epistola trimisă lui Teodosie II-lea, la sfârșitul sinodului III-lea ecumenic, cu hotărârile sinodale <sup>5)</sup>. Epistola aceasta înșirată în codicele teo-

1) Bingham, op. c., Tom. III, pag. 189 seqq.

2) Cum că la aceste *uși*, chiar împărații se desbrăcau nu numai de armele ce purtau dar și de diadema împărătească avem destule probe. Iată ce zice sf. Ioan Hrisostom (Orat. post. redit. ab exilio): «Βασιλεὺς εἰσέρχεται καὶ ὅπτεαι ἀσπίδα καὶ διάδημα»... Iar Teodosie cel Mic vorbind despre împărați spune că «ἡμεῖς... τῷ τοῦ θεοῦ ναῷ προσιώντες, ἔξω τὰ ὄπλα καταλιμπάνομεν, ἀποτιθέμενοι τὸ διάδημα».

La templul iudaic făcut de Irod Idumeul, se chema poarta «frumoasă» (*ὁραία*) ușa despre răsărit ce ducea în tinda femeilor. Conf. Fapt. Apost. 2, 3.

3) Leon Gramaticul a viețuit în secolul XI. El este unul dintre autorii Istoriei imperiului bizantin. Pe la anul 1013, Leon scrisese sub titlul de «Chronographia», istoria împăraților bizantini, dela anul 813—949. Opera sa se traduse de Teofan din grecește în latinește, și s'a publicat la anul 1656 în Paris, folio. Mai pe urmă s'a tradus și în limba franceză de Cousin.

4) Leo Grammat., p. 466, ed. Paris, 1657: Μετὰ δὲ τῶν βασιλικῶν πυλῶν ἔλθων ὁ βασιλεὺς, οὐκ ἀπέθετο, τὸ στέφος, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς βασιλεῦσι, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ εἰσῆλθεν μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν.

5) Concil. III, Epist. ad. Theodos. Ἐπὶ γὰρ ἡμετέρων καιρῶν οὐ μόνον τὰ θεῖα Θυσιαστήρια, καὶ τὸ εὐκτίριον τοῦ λαοῦ, τὸ τετραγώνον τοῖσιν περιβολῇ τειχιζόμενον, εἰς ἀσφάλειαν συντελεῖν τῶν προσφευγόντων θεοπύστων,

dosian<sup>1)</sup>, ne mai dă lămurirea că Biserica eră împărțită în trei: a) *thysiastirion* (θυσιαστήριον) adică altarul sau sanctuarul; β) *tetragonon* (τετράγωνον) adică *quadratul* sau *naosul* numit și εὐκλήριον, oratorium populi și γ) *paretera* (παραίτερα τοῦτου τυγχάνει, ἄκρι τῶν τελευταίων θυρῶν), înțelegându-se prin aceasta *pronaosul*. În naos lua loc poporul după etăți diferite, după sexe, clase sociale, demnități și condițiuni deosebite.

1. Când intra cineva prin ușile regești, aci vedeă în naos



Strălucitul naos al Bisericii sfântului Mormânt din Ierusalim, în care m'am închinat în luna August anul 1904. (Autorul).

lângă uși într'o anumită despărțitură, a III-a adică ultima clasă a catehumenilor ziși «luminății», *photizomenii* (φωτιζόμενοι sau βαπτιζόμενοι<sup>2)</sup>. În apropiere de aceștia, lângă naos, se află și a II-a clasă a acestor proseliți numiți *goniclinontes* (γονικλινοντες), adică «ingenuchietorii», chemați așa căci ascultau liturgia catehumenilor,

ἀλλ' εἶ τι καὶ παραίτερα τοῦτου τυγχάνει, ἄκρι τῶν τελευταίων θυρῶν τῆς ἐκκλησίας.

1) Codic. Theod., lib. IX, tit. XLV.

2) Cyrill. Catech., l. II. Κατήχησις τῶν φωτιζομένων ἐν Ἱεροσολύμοις. Conf. Constit. Apost., lib. VIII, c. 8.

apoi îngenuchind, li se cetea o rugăciune, li se impunea mâinele de episcop ori presviter, și apoi eșeau din Biserică <sup>1)</sup>. Tot aci mai eră și a III-a clasă a penitenților numiți *ipopiptontes* (ὑποπίπτοντες), *substrati*, adică *prosternații* sau *așternuții* la pământ. Acești penitenți se chemau așa, pentru că ascultau liturgia catehumenilor până la fine, și atunci venea imediat în mijlocul lor episcopul ori presviterul, pentru a le ceti o anumită rugăciune de ertare și a le impune mâinele pe cap, tot cu înțelesul ertării păcatelor; iar penitenții ascultau rugăciunea și primiau impunerea mâinilor fiind *așternuți la pământ*, și apoi eșeau din Biserică ca și catehumenii de aceeași treaptă <sup>2)</sup>. Canonul XI al sinodului nicean, încă amintește de această clasă de păcătoși, ca săzători în locul arătat <sup>3)</sup>. Tot așa și Sozomen, arată partea aceasta a Bisericii, ca convenită celor *prosternați*; iar Tertulian, ne spune că în apus chiar din timpurile lui Zefirin episcopul Romei (+ 218) se obișnuia ca plângătorii să fie în atriul Bisericii, și prosternații să aibă locul lor lângă ușile regești <sup>4)</sup>.

2. In naos și anume în partea de lângă ușile regești, se afla un *amvon*, ἀμβων <sup>5)</sup>, adică o tribună cu câteva trepte, pentru a se ceti aci în auzul tuturor a doua parte a cultului public, numită *liturgia catehumenilor*, cum se obișnuia aceasta prin secolul IV-lea, ca să audă mai bine penitenții și catehumenii din clasa III-a, cari ascultau lângă ușile naosului <sup>6)</sup>. Numirea de «amvon», nu se derivă dela verbul latinesc *ambio* cum crede Walafrid Strabo, că adică clericii cari sunt pe amvon *umblă neconținut* pe el și împrejurul lui pentru a-și îndeplini datoriile lor; ci această numire vine dela ἀναβαίνειν, *a se sui*, căci cei în drept se suiau pe amvon și ceteau ce se cuvenea lor. Grecii cei vechi înțelegeau prin cuvântul ἀμβων, o ridicătură, ori chiar o creastă de munte; creștinii însă luară expresiunea aceasta și o alipiră de tribuna ce ne preocupă. Sozomen dă amvonului numirea de vima (βήμα), așa cum obișnuiau și oratorii greci când vorbeau de tribuna lor <sup>7)</sup>. Demostene nu întrebuintă alt

1) Conf. Concil. Neocăsar., c. V.

2) Iată ce zice și canonul XIX al sinodului din Laodicea în această privință: „Se cuvine mai întâiu osebit după vorbele (predica) episcopului, a se ceti și rugăciunea celor ce se catehisesc, și după ce vor eși cei ce se catehisesc, să se facă rugăciunea celor ce sunt întru pocăință, și viind aceștia sub mână, și ducându-se, așa să se facă trei rugăciuni ale credincioșilor“.

De aceea la cuvintele liturgice „*câți sunteți chemați eșiți*“ toți catehumenii părăseau casa Domnului.

3) Conc. Nicean. can. XI: “Ὅσοι οὖν γνησίως μεταμέλονται, τρία ἔτη ἐν ἀπορομίνοις ποιήσουσιν οἱ πιστοὶ, καὶ ἑπτὰ ἔτη ὑποπεσοῦνται.“

4) Tertull. De pudicitia, c. XIII.

5) In liturgia clementină din Constituțiunile apostolice, cartea VIII, în loc de cuvântul ἀμβων aflăm cuvântul ὑψηλός (loc înalt). Conf. Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 49, n. II.

6) Sofronie al Ierusalimului, susține că amvonul închipuește *piatra* de pe mormântul Domnului, răsturnată de inger.

7) Sozom. Hist. eccl., lib. VIII, c. V: Μέσον ἑαυτῶν πᾶσι παρέχων ἐπὶ τοῦ βήματος τῶν ἀναγνωστικῶν καθεζόμενος ἐδίδασκεν.

cuvânt decât βῆμα, atunci când el arăta tribuna pe care 'și rostea discursurile sale. Dar ca să nu se confunde la creștini cuvântul βῆμα ce indică amvonul, cu cuvântul βῆμα ce însemnă în vechime altarul Bisericeii, Sozomen a complectat pe cel d'întăiu astfel: βῆμα γνωστῶν, adică *vima ceteilor*, spre a-l deosebi în așa chip de altar sau «*vima proprie episcopilor și presviterilor*». Ciprian numia amvonul «*pulpitum*» și «*tribunal ecclesiae*», înțelegând prin aceste numiri, *masa* pe care ceteau lectorii în Biserică. Pe amvon ceteau diaconii evangeliile, iar lectorii ceteau bucăți din Vechiul și Noul Testament, apoi cântau imne după cum vedem aceasta în canonul XV-lea al sinodului din Laodicea <sup>1)</sup>. Pe amvon se mai ceteau de preoți *dipticele*—τά διπτύχα τῷ ἄμβωνι—adică pomelnicele pentru vii și morți <sup>2)</sup>; iar unii dintre oratorii cei vechi ca Hrisostom și Augustin, își rosteau discursurile lor tot pe această tribună ca «să se audă mai bine», cum motivează faptul acesta Socrat <sup>3)</sup>, și Sozomen <sup>4)</sup>. De altfel episcopii obișnuiau a cuvânta **din ușa de mijloc a altarului**. Tot împrejurul acestui amvon, se făcea adesea ori mărturisirea păcatelor în timpurile vechi creștine.

3. În naos, bărbații erau **despărțiți** de femei. Constituțiunile apostolice ne arată lămurit, că «*la cult ședeau femeile separate de bărbați*» <sup>5)</sup>; iar diaconesele observau la intrarea poporului în Biserică, ca nu cumva să se calce această rindueală bisericască <sup>6)</sup>. Ciril din Ierusalim, adaogă că «*bărbații se adunau în Biserică cu bărbații, și femeile cu cele de sexul lor*» <sup>7)</sup>. În apus separațiunea se urma nu numai în Biserică, dar chiar și în baptisterii <sup>8)</sup>. Acestei măsuri s'a supus și sfânta Elena maica împăratului Constantin, după cum ne afirmă acest lucru Socrat <sup>9)</sup>. Separațiunea celor două sexe, eră întărită chiar cu păreți, pentru mai mare siguranță. De aceea Ioan Hrisostom, într'una din omiliile lui, zice că «*după cum el a auzit din bătrâni, la creștinii cei vechi nu eră această despărțire și mai ales cu păreți, pentru*

---

Chiar și în limba ebraică găsim cuvântul **תַּמְנָן** plur. **תַּמְנָנִים** (înălțime, colină, munte), la II Samuel, 1,19. Deut. 33, 29. Ps. 18, 34, ș. a. Poate că Grecii l'au luat de aci.

1) Conc. Laod. c. XV: Περὶ τοῦ, μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων, καὶ ἀπὸ διφθέρας φαλλόντων, ἑτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

2) Concil. Constantinop. sub Menna act. V.

3) Socrat. Hist. eccl., lib. VI, c. V. Ὁ ἐπίσκοπος (Hrisostom), τοῦ Εὐτροπίου ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον κειμένου, καὶ ἐκπεληγόντος ὑπὸ τοῦ φόβου, καθεθεὶς ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, ὅθεν εἰώθει καὶ πρότερον ὁμιλεῖν χάριν τοῦ ἑξακούεσθαι.

4) Sozom. Hist. eccl., lib. VIII, c. V. Conf. August. De civit. Dei, lib. XXII, c. VIII.

5) Constit. Apost., lib. II, c. LVII.

6) Ibidem.

7) Cyrill. Præfat., in Catech., n. VIII.

8) August. De civit. Dei, lib. II, c. XXVIII.

9) Socrat. Hist. eccl., lib. I, c. XVII.

că în Hristos Iisus nu este nici parte bărbătească, nici femească. Și chiar în timpul apostolilor, bărbații și femeile, se rugau împreună, fiind că femeile erau în adevăr vrednice de sexul lor, și bărbații tot asemenea. Acum însă, continuă Marele Ierarh, femeile sunt ușoare, iar bărbații înclină spre desfrânare<sup>1)</sup>.

Învățații bisericești, cred că acest separatism, s'a introdus în răsărit și apus, după timpul apostolilor, când locul de ședere al femeilor s'a stabilit în vr'o parte a foisorului de sus; iar mai târziu în partea nordică a Bisericii. Grigorie de Nazianz arată că în Biserica «Anastasia» din Constantinople, bărbații ședeau lângă cancela (tâmpla, catapetasma) altarului; iar fecioarele<sup>2)</sup>, și mădroanele, ascultau sus în galerie, serviciul divin<sup>3)</sup>. Tot așa se obișnuia și în Biserica sfintei Sofii, unde se văd până astăzi galeriile anume pentru femei, construite din ordinul lui Iustinian în tot luxul bizantin. Partea hotărîită femeilor în Biserica, luă diferite numiri. Așa, Evagriu descriind Biserica sfintei Sofii, numește partea ocupată de sexul femeesc *iperōa* (ὑπερῶα) sau *superiores feminarum porticus*<sup>4)</sup>. Mai târziu și adică prin secolul X-lea, găsim și numirea de *catechumena*—κατηχούμενα—tot pentru acest loc<sup>5)</sup>. În catechumenele acestea se țineau și sinoade locale cum a fost d. e. sinodul adunat la anul 1165 în catehumenul Bisericii sfântului Alexe din Constantinople<sup>6)</sup>.

Dar și partea ocupată de femei, eră despărțită în mici ce-

1) Chrysost. Hom. LXXIV in Math: Ὡς ἔρωγε ἀκούω τῶν πρεσβυτέρων, ὅτι τὸ πάλαιον οὐδὲ ταῦτα ἦν τὰ τευχία: ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἐν ἀρσεν ἢ θήλυ κ. τ. λ.

2) Din începutul creștinismului, multe fecioare imitară pe sfânta Fecioară Maria, și păstrară în toată viața fecioria lor (Suarez. T. III. De relig. c. 3. n. 12). Faptele apostolilor (XXI, 9), arată că cele patru fiice ale Diaconului Filip, trăiau în fecierie și aveau darul profeției (conf. Euseb. Hist. eccl. I. III, c. 50). Ciprian numește pe aceste fecioare „floarea turmei lui Hristos”. Făgăduințele lor virginală pentru toată viața erau irevocabile. Ele trăiau în instituția lor proprie departe de privirile și turburările oamenilor. Câte odată însă și ele cădeau din demnitățile lor (can. 51 cart.) În secolul IV, istoricul latin *Amien Marcellin* în „Istoria împăraților Romani” ne arată că *Sapor I* regele Perșilor († 271), luând în captivitate mai multe fecioare în secolul III, cinști vrednicia lor. Ioan Hrisostom ne spune că pe timpul său erau vr'o 1000 de fecioare în Constantinople (Hrisost. Homil. 67 în Math.). Ele se ocupau cu lucru manual, post, rugăciune, erau îmbrăcate simplu, iar Duminica mergeau la Biserică și stau în fruntea femeilor. Despre virtutea acestor virgine, vorbește Grigorie de Nazianz și mai ales Grigorie de Nissa. Ele erau respectate mult de creștini și trăiau din ofrandele pioșilor. Așa s'au început mănăstirile de călugărițe.

Sozomen în Istoria sa bisericească, cartea VI, cap. III, ne arată că Iovian împăratul, succesorul lui Iulian apostatul „a dat o poruncă... prin care hotărî pedeapsa cu moarte... în contra acolora cari ar lua în căsătorie ori ar răpi o fecioară consfințită lui Dumnezeu”. Această lege s'a dat, din cauză cu sub domnia lui Iulian, câțiva oameni pierduți, au luat în căsătorie fecioare sfințite. Conf. Bingham, op. cit., T. III, pag. 96 seqq.

3) Nazianz. Carmen. In somnium Anastasiae.

4) Evagr. Hist. eccl., lib. IV, c. XXXI. Conf. Paul. Silent. Descriptio sanctae Sophiae, Partea I.

5) Leo sec. X Novell. LXXIII: Ἐν τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν ὑπερῶις, ἀπὸρ ὁ πολὺς ἀνθρώπος κατηχούμενα καλεῖν ἔγνω συνοικεῖν τινὰς γυναῖκιν.

6) Leo Allat. De consensione ecclesiae, lib. II, c. XI.

lule, pentru ca sexul feminin să se roage în liniște complectă. Fecioarele și văduvele încă aveau locuri deosebite. De aceea Ambrosie al Mediolanului adresându-se într'o cuvântare către văduve, se rostește astfel : «Oare nu trebuie să vă aduceți aminte de faptele voastre, nici în locurile despărțite cu table (catehumene) ? » <sup>1)</sup>. În Constituțiunile apostolice găsim ordinea stabilită, cum să stea fie care credincios în Bisericile cari nu aveau d'asupra catehumene. Primul loc lângă altar, îl ocupau fecioarele, văduvele și femeile bătrâne; după ele erau deosebite femeile măritate și mamele de familie; în urma lor se aflau fiicele cu maicele și fiii cu părinții lor, sau consăngenii cei mai apropiați de ei; în fine, tinerii toți, aveau locuri mai spre ușa naosului <sup>2)</sup>. Iar Grigorie de Nazianz zice că fecioarele și matroanele, în catehumenele de sus, aveau locuri deosebite.

Printre credincioși, se afla în naos și a patra adică ultima treaptă a penitenților numiți *stătători*—συστάμενοι—*consistentes*, cari ascultau liturgia credincioșilor până la fine, dar nu aduceau jertfe și nu se împărtășeau cu sfânta euharistie. Abia după un timp de căință în acest chip, trebuiau ei apoi să ajuneze, să îngroape morții, să umele în sac, și în fine să fie eretați și primiți în rândul credincioșilor cu toate drepturile și îndatoririle bisericesti <sup>3)</sup>.

4. În naos eră și locul ce se chema *solea*; dar în ce parte a Bisericei se afla acest loc, învățații au discutat mult timp. Codin Curopalatul, credea că *solea* eră la finele naosului lângă cancelă (tâmplă); de aceea Grecii chiar numiau partea aceasta *σολέα* ori *σολεῖον*; iar latinii îi ziceau *solea* <sup>4)</sup>. Iacov Gretzer (sec. XVII) însă, nu se învoește cu părerea lui Codin și crede că *solea* eră ori locul din naos de lângă cancelă și de alungul ei, ori cel din altar de pe lângă cancelă <sup>5)</sup>. Allatius zice că se chema *solea*, locul dintre altar și amvon <sup>6)</sup>. Alții cred că *solea* eră locul ridicat din naos de alungul cancelă; împăratul ședea în unele Biserici pe *solea* la dreapta, adică spre mează-zi; iar cântăreții și diaconii, ședea tot pe *solea*, însă la stânga, cu alte cuvinte în partea de mează noapte. O serie însă de scriitori cu canonistul Beveregiu împreună, au avut convingerea, că *solea* eră însuși *tronul* din Biserică al împăratului; el se numia «*solea*» pentru că monarhul ședea acolo singur (*solitus* <sup>7)</sup>). Dar noi după tradiția veche bisericască, care a păstrat în răsărit până azi intact acest

1) Ambros., Ad. virginem lapsam, c. VI.

2) Constit. Apost., lib. II, c. LVII.

3) Grigorie Taumaturgul († 270) număra cinci clase de penitență; ultima o întitulează μετέχοντες—*participantes*, numiți așa pentru că se împărtășeau cu sfânta euharistie. Goar, Euchol. Graec. pag. 18.

4) Codinus in Origin. de templo Sophiæ.

5) Iacobus Gretzer, Notæ in Codinum. De origin. Constantinopol., lib. III, c. XII.

6) Leo Allatius. De templis græcorum. După Sofronie al Ierusalimului *solea* însemnează *despărțirea drepturilor de păcătoși*.

7) Gulielmus Beveregius, Adnotationes in concilium Nicænum, c. IX.

loc cu același nume din vechime, *creдем că solea eră locul ridicat de la sfînta naosului și de alungul canceliei*, așa cum ne spune și Codin Curopalatul. Sola și amvonul la Bisericile bogate, erau împodobite cu petre prețioase și chiar cu aur. Aci, pe solea, se împărtășea și poporul cu sfintele taine <sup>1)</sup>.

Împăratul asculta de obicei serviciul divin, într'o tribună d'asupra, în regiunea altarului, loc rezervat și Sultanului până azi la sfînta Sofia; iar împărăteasa ședeă într'o altă tribună, însă de coalaltă parte de soțul ei. Faptul acesta a scandalizat pe Ambrosie al Mediolanului, și de aceea el a muștrat pe împăratul Teodosie I pentru îndrăzneala de a azista în altar la săvârșirea celor sfinte, întocmai ca și un ministru al Bisericii. Atunci Teodosie cu succesorii săi, și au stabilit tribunele în naos, d'asupra lângă cancelă <sup>2)</sup>.

Nu departe de solea eră și un alt loc deosebit și puțin ridicat, numit «*senatorium*», pe care ascultau serviciul divin, principii, senatorii, magistrații, numiți de obicei pe atunci «*senatorii*» adică bătrânii și conducătorii poporului. Se pare însă că acest loc eră în vechime mai mult în Bisericile din apus; dar în timpurile medievale nu mai găsim nici o umbră a senatoriului <sup>3)</sup>.

5. *Astăzi*, de și naosul în cele mai multe Biserici ortodoxe nu mai e despărțit de pronaos, prin vr'un părete ori colonne, totuși de clerici și specialiști, și așa se cunoaște locul naosului și al pronaosului. Cu toate acestea e de nevoie ca pronaosul să fie despărțit de naos cel puțin prin colonne. În naos și anume din'aintea catapetesmei și de alungul ei, se mai află și până acum pe alocurea un loc ridicat cu o treaptă ori două, numit ca și în vechime «*solea*» adică locul tronurilor, pentru că pe același nivel se găsește sfînta masă și scaunul de sus. «*Pe solea*, zice Simeon al Tesalonicului *stau ipodiamonii, ceteții și paltii, și de aceea solea se și cheamă altarul ceteților*» <sup>4)</sup>.

În mijlocul unor Biserici se găsește amvonul arhieresc pe care se îmbracă arhierul și petrece în rugăciune când săvârșește sfînta liturgie. Lipit de păretele din stînga naosului, vedem amvonul pe care se cetește de diaconi evangelia și se rostesc cuvîntări bisericești, pentru că și Domnul adesea ori predica din corabie, de pe munte și din locuri înalte. Pe amvon se zugrăvesc evangeliștii ori Decalogul. Mai aflăm în naos cele două

1) Caspar Suicerus, Thesaur. ecclesiae., Tom. II, p. 1209, voce *σωλαεας*. De pe solea distribuia episcopul poporului, sfînta euharistie, după cum ne spune Ieronim în cartea lui «*Adversus Luciferianos*»: *Episcopi corpus Domini adtrebare et de sublimi loco eucharistiam ministrare populo* (Goar, p. 130, n. 179).

Corpul Domnului, se primea în vechime de pioși pe **palme**, punându-le în chipul crucei, după cum cetim aceasta în catehesa a V-a mistagogică a sf. Cotel al Ierusalimului și în canonul 101 al sinodului al VI-lea ecumenic; iar sîntul sînge îl beau din **potir**.

2) Sozom., Hist. eccl., lib. VII, c. XXV. — Conf. Evagr., lib. IV, c. XXXI.

3) Carolus Du Fresne. Notæ in Paulum Silentiarium. Se știe că acest Paul (sec. VI), a scris «*Descriptio templi s. Sophie*».

4) S. Simeon Tesalon., București, 1865, pag. 124.

horuri sau *strane* pentru ceteti și cântăreți<sup>1)</sup>, apoi *tronul* *arhieresc* pe care șade ierarhul, *tronul domnesc* pe care stă domnitorul și *jăfurile* așezate pe lângă zidurile Bisericei, pentru a se odihni în ele bătrânii și frunții poporului<sup>2)</sup>.

În mijlocul naosului stă suspendat *policanđrul* (πολυκάνδηλον) pentru lumânările de ceară; iar pe la icoane sunt fixate *candele* (κάνδηλαι) pentru lumina dată prin unt de lemn. Aproape de ușile împărătești, se află *analoghionul* (ἀναλογεῖον sau ἀναλόγιον) adică o măsuță înaltă cu placa de d'asupra înclinată puțin înainte, pe care stă icoana învierii, a hramului ori a veri-unei sărbători, pentru a o săruta poporul. În unele locuri analoghionul se mai cheamă și *proschinilar* (προσκηνιτάριον = προσκίνησις = venerare); iar în alte locuri se zice «iconostas» și chiar «tetrapod»<sup>3)</sup>. Dar *tetrapodul* (τετράποδος și τετραπόδιον) este o măsuță înaltă cu 4 picioare, care se desface și se strânge după voe. Tetrapodul se așează la timpuri anumite în mijlocul Bisericei și pe el se pun cărțile, pentru a se ceti de lectori bucăți din V. T. s. e. psalmi, parimii și catisme. Tot mobilierul bisericesc s. e. amvoanele, jețurile, tronurile domnești, arhieresti, analoghioanele și mai ales catapeteasma, sunt de regulă, foarte artistice lucrate și inmuiate în aur și argint. Creștinul varsă cu prisosință aurul și argintul său în casa lui Dumnezeu. Piedestalurile acestui mobilier sunt așternute pe lei, șerpi, scorpioni, paseri, frunze, ș. a. Aceste figuri sculptate, servesc ca simbole și ornamente.

1) La Ruși, în Petersburg, am văzut că și acum stau cîntăreții lângă catapeteasmă, de regulă de a dreapta.

În vechime cîntăreții ședeau numai lângă catapeteasmă, însă la stînga, și anume pe solea în partea nordică.

În România numai axionul și acatistele se cîntă lângă catapeteasmă, și aceasta numai în unele Biserici. (Autorul).

2) Deși în Biserica apuseană sunt așezate prin toată Biserica scaune și bănci, totuși Biserica ortodoxă dintr'o înaltă rațiune permite șederea în jețuri numai bolnavilor, neputincioșilor și bătrînilor. În chipul acesta fie care pios își aduce prinos lui Dumnezeu ascultarea cu gândul curat a serviciului divin, și starea dreaptă la rugăciune ca înaintea Împăratului ceresc.

Iată ce zice și Tertulian (De oratione cap. XVI) în această privință: „Fiind că păgânii se roagă șezînd jos la sărbătorile lor saturnale, pentru aceasta departe să fie de noi șederea la rugăciune... Apoi dacă este necuviincios să stăm jos ori cu spatele în fața aceluia pe care îl venerăm, cu atât mai mult nu se cuvine aceasta în fața lui Dumnezeu cel viu, înaintea căruia și îngerii se cutremură“.

În multe Biserici rusești lipsesc și jețurile. Eu am văzut că chiar în mărețea capelă imperială a „palatului de iarnă“ din Petersburg, lipsesc scaunele și jețurile. Aci Țarul și Țarina ascultă rugăciunile și sfînta liturgie în genuchi. (Autorul).

3) Pe analoghion se mai pun și flori de către popor în semn de pietate religioasă, căci floarea nu este un lux, ci este o necesitate pentru cel ce trăește, cugetă și simte. Și săracul și bogatul găsec într'însa momente de înălțare sufletească și bucurie, și de aceea Românul o duce bucurosu ca prinos la Biserică în zile de sărbători și Duminici. Nunțile și înmormântările ortodoxe, se împodobesc cu flori. Darurile la cei mari și mici, sunt de multe ori numai flori.

În unele Biserici se află câte două analoghioane: unul în naos și altul în pronaos. (Autorul).



În partea superioară din mijlocul naosului, potrivit Erminiei zugrăvirilor (*Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς*) și orinduirilor vechi bisericești se pictează în mărime impunătoare chipul lui Dumnezeu Fiul cel A Tot Puternic (*Παντοκράτωρ*<sup>1)</sup>; imediat apoi vin cetele îngerești de jur împrejur; mai jos urmează chipurile profetilor, și după aceștia sfinții îngeri servind liturgia și aducându-i ne sfârșită laudă. Tot în partea de sus se văd și cei patru evangeliști cu semnele lor simbolice. Pe părți se pictează sfinții cunoscuți mai bine de popor s. e. sfinții împărați Constantin și Elena cu crucea în mijlocul lor, ss. George, Dimitrie, Haralambie, Trifon, Cosma, Damian, Spiridon, ș. a. Apoi se mai zugrăvesc sfinții Teodor Tiron, Mercurie, Procopie, Teodor Stratilat, Serghie, Vach, Gurie, Hristofor, etc. Din V. T. se pictează împăratul David, și alte subiecte.

Tot aci mai vedem pictate pe sfințele, Ana, Ecaterina, Tatiana, Filoflea, Eufrosina, Efimia, ș. a. Foarte instructivă este și pictura parabolilor din Noul Testament și a diferitelor subiecte din activitatea Mântuitorului și a apostolilor săi.

## C.

## § 16.

## Altarul—βῆμα—מזבה.

**D**in naos, clericii intrau odinioară ca și azi în a treia și ultima parte a Bisericii numită *altar*, de la cuvântul latin *altar*, is, ori *altare*, is, *alta* (înalt) și *ara* (jertfelnic<sup>2)</sup>). Dar altarul mai purtă și alte numiri după cum vom vedea din cele ce urmează. Așă, se mai chema *tribunal*, cu toate că numirea aceasta mai eră dată și amvonului din naos, după cum s'a zis mai sus. Se numia încă și *Vima*—βῆμα—cum vedem aceasta în canonul 56 al sinodului din Laodicea, prin care se opresc preoții de a intra și a ședa în «Vima» înaintea episcopului, când acesta e de față<sup>3)</sup>. Tot așă în liturgia sfântului Vasilie și în aceea a sfântului Hrisostom, altarul e indicat tot cu numirea de *vima*—βῆμα<sup>4)</sup>. Nu arare ori întâlnim și numirea de *bemo* și *ambo* deduse din infinitivul *ἀναβαίνειν*, *a se sui*, și

1) După Erminia zugrăvirilor atoniți, se poate picta aci Mântuitorul cu evangelia în mână. Conf. Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, București, 1891, pag. 39, 53 seqq.

2) La popoarele vechi păgâne, se chemă „altar“ locul unde se ardeau sacrificiile. Tot așă se intitula și la Evrei locul acesta. La romano-catolici, se cheamă „altar“ însăși sfânta masă; iar la creștinii ortodocși, se numește „altar“ partea Bisericii despre răsărit, despărțită de naos prin iconostas.

3) Conc. Laod. can. 56: Ὅτι οὐ δεῖ πρεσβυτέρους πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ἐπισκόπου εἰσέναι καὶ καθέζεσθαι ἐν τῇ βῆματι.

4) Caspar Suicerus. Thesaur. eccles. voce „βῆμα“: In Liturgia Basilii Magni dicitur τοῦ ἱερέως λέγοντος τὴν εὐχὴν μυστικῶς ἐν τῇ βῆματι... Eadem habes in Liturgia Chrysostomi: εἰσέρχεται εἰς τὸ ἅγιον βῆμα. Conf. Bingham op. c., Tom. III, pag. 208 seqq.

aceasta pentru cuvântul că în altar liturgisitorul se suia pe câteva trepte, pe cari le avea *solea*, la nivelul căreia era și altarul. La Greci partea aceasta mai era intitulată — și anume de Eusebiu — *sfânta sfintelor*, ἅγιον ἁγίων, sanctum sanctorum <sup>1)</sup>, pentru că aci se săvârșeau *sfintele sfinților* <sup>2)</sup>. Tot Eusebiu împrumută câte odată numirea de ἁγίασμα dată de cei 70 de traducători sanctuarului legii vechi și o întrebuințează în indicarea altarului creștinesc <sup>3)</sup>. Dintre apuseni, Ciprian chema



Altarul din Bisericile ortodoxe cu sfânta masă în mijloc, proscemia în stânga, scaunul înalt și scaunele preoților spre răsărit.

altarul cu cuvântul *consensus cleri*; iar alții îi ziceau numai *sacrarium*. Așa sinodul IV din Cartagena, oprește de a se introduce în «sacrarium» ofrandele celor desbinați de Biserică <sup>4)</sup>. Grecii mai numiau altarul *thysiasirion* (Θυσιαστήριον, locum altaris). Dar de și numirea aceasta era proprie pentru *sfânta masă*, totuși

1) Numirea „Sfânta sfintelor” este împrumutată din templele Vechiului Testament. Iată ce cetim în cartea I a Regilor, Cap. VIII, n. 6:

וּבָאוּ הַכֹּהֲנִים אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְהוָה אֶל-קֹדֶשׁ הַקְּדָשִׁים

(Și au adus preoții arca alianței lui Iehova în Sfânta sfinte'or).

2) Euseb. Hist. eccl., lib. X, c. IV: Εφ' ἁπασί τε τὸ τῶν ἁγίων ἅγιον, Θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θεῖς.

3) Euseb. Hist. eccl., lib. VII, c. XV.

4) Conc. Carthag. IV, c. XCIII: Oblationes dissidentium fratrum, neque in sacratio neque in gazophylacio recipiantur.

oa se întrebuintă în vechile canoane spre a se înțelege toată partea sanctuarului, unde intrau numai clericii. Această numire o găsim folosită de sinodul laodicean<sup>1)</sup>, și de cel trulan<sup>2)</sup>, care oprește pe femei și pe laici de a intra în θυσιαστήριον. Vechii Iapanioli se deosebesc însă de ceilalți creștini în intitularea altarului din Bisericile lor. Așa în canoanul 18 al sinodului IV-lea toledan, găsim altarul intitulat cu cuvântul *Chorus*<sup>3)</sup>. Numire împrumutată și păstrată până azi de Biserica anglicană. În alte părți creștine se înțelegea (și toate acestea prin cuvântul «chorus», locul unde ședea ceteții și cântăreții<sup>4)</sup>).

1. Ca să nu se poată apropia poporul de altar, Eusebiu ne spune, că pe timpurile lui, acest sanctuar eră despărțit de naos prin niște *zăbrele* (septum ori saeptum) de lemn împletite ca o plasă, dar alcătuite cu mult gust<sup>b)</sup>. Grecii numiau zăbrelele acestea «*cinclides*» (κινκλίδες), îngrădituri; iar latinii le ziceau «*cancelli*» (κάγκελα), zăbrele, parmaclăcuri, balustrade. Teodorul și alți scriitori întrefuinează cuvintele τὰ ἔνδον τῶν κινκλίδων — *cele din launtru zăbrelelor*, înțelegându-se prin acestea altarul<sup>c)</sup>. Aceste zăbrele pe timpul lui Eusebiu, înalte numai până la piept — pectorale —, cu timpul se tot înălțară și se împodobiră cu mult gust. Iustinian înfrumuseță zăbrelele din Biserica sfintei Sofii, cu colonne mici perpendiculare înbrăcate în aur; după aceea a pus d'asupra lor alte colonne, și apoi umplu locurile goale dintre ele cu icoane, ca să fie poporul închinare în cultul divin.

Dar cum zăbrelele modificate de Iustinian încă nu corespundeau pe deplin cu frumusețea cultului și nu garantau destulă soliditate la deschiderea celor trei uși ale altarului, de aceea se puse mai târziu peste colonnele lui Iustinian o grindă orizontală — ὑπέρθυρον —, de lemn, de metal, ori chiar și de marmură. Grindă aceasta împodobită și ea cu crucea și răstignirea Mântuitorului, atrăgând privirile respectoase ale pioșilor, motivă înălțarea mai departe a acestui părete, și așa vedem după sinodul VII ecumenic (an. 787) când se statornici cultul icoanelor, că se ridică pe partea despre naos, peste grindă un rând de icoane, peste acesta altul, și în fine al treilea rând de icoane. Așa și a luat naștere și s'a dezvoltat **iconostasul** — εἰκονοστάσιον — nostru, complectat așa cum îl vedem azi încă de pe timpul împăratului

1) Conc. Laodic., c. XLIV: "Ὅτι οὐ δεῖ γυναῖκας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ εἰσερχεσθαι.

2) Conc. Trull., c. LXIX.

3) Conc. Toletan, IV, c. XVIII.

4) În cultul Vechiului Testament, altarul sacrificiilor se chema מִזְבֵּחַ (mizbeah). Numirea aceasta o aflăm în Exod. 30, 28; 39, 39; 40, 29; 30, 27; 40, 26; Iuda 17, 8, etc.

5) Euseb. Hist. eccl., lib. X, cap. IV.

6) Theodoret. Hist. eccl., lib. V, c. XVIII. După Sofronie al Ierusalimului, κάγκελα (catapetasma, tâmplă, iconostasul) însemnează *patru* de pe mormântul Domnului.

bizantin Vasile Macedoneanul (an. 867–886). Pe el vede creștinul toate subiectele ce s'au împlinit pentru mântuirea oamenilor. Dar iconostasul (pe care stau icoanele) se mai numi și *catapeteasmă* – *καταπέτασμα* –, cuvânt împrumutat de la perdeaua ușei împărătești, care poartă această numire în limba greacă; și tot «catapeteasmă» se chema de cei 70 de traducători, perdeaua care despărțea în vechiul Testament sfânta, de sfânta sfințelor<sup>1)</sup>. Iar poporul român numește «tâmplă» acest părete de icoane, care cuvânt figurat probabil luat de la «templum», însemnează că iconostasul conține figurile cari sunt cele mai necesare într'un templu creștinesc<sup>2)</sup>.

2. Altarul are **trei uși** fixate în iconostas: ușa despre miezănoapte, ușa din mijloc, și ușa despre miezăzi. Ușa din mijloc se cheamă și «împărătească» pentru că prin ea, în timpul Heruvicului, când se aduc cele sfinte de la proscomidie pe sfânta masă, intră în altar Împăratul împăraților – Iisus Hristos – spre a se da pioșilor hrană mântuitoare<sup>3)</sup>. Ușa aceasta se mai numește și «sfântă» pentru că prin ea intră în altar în momentele solemne liturgice, episcopul și presviterul, persoane cu deplină sfințenie și cu putere de a săvârși cele sfinte. La această ușa se află cum s'a văzut mai sus, o perdea – *καταπέτασμα* –, care se închide și se deschide la timpuri hotărâte, pentru că poporul să nu vadă săvârșirea actelor liturgice. În cărțile noastre bisericesti ușa aceasta se zice în plural: «ușile împărătești».

Scriitorii din timpurile vechi creștine, vorbesc foarte des de pânzele fixate la cele trei uși ale altarului, prin care se oprea laicilor privirea în interiorul sanctuarului. Atanasie al Alexandriei, vorbind de aceste perdele, le numește *vălurile Bisericii* – *βῆλα τῆς ἐκκλησίας* – și arată că Arienii în mânia lor intrând în Biserici, «*au răpit jăturile, scaunul episcopal, și sfânta masă, căci erau de lemn, apoi au sfâșiat și «vălurile Bisericii»* – *βῆλα τῆς ἐκκλησίας* – și tot ce au putut ei; iar obiectele sacre le-au ars»<sup>4)</sup>. Sinesiu întitulează aceste pânze *catapeteasma mistică* – *τὸ καταπέτασμα μυστικὸν* –<sup>5)</sup>; iar Hrisostom și Evagriu<sup>6)</sup>, le numesc

1) Conf. Epist. către Ebrei Cap. IX, 3: Μετὰ δὲ τὸ δευτέρου καταπέτασμα σκηνῆς ἢ λεγομένη ἁγία ἁγίων. Iar evangelistul Luca XXIII, 45, ne istorisește că în timpul răstignirii Mântuitorului, catapeteasma de la templul din Ierusalim s'a rupt în două – ἐσχίσθη δὲ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσῳ.

2) Mănăstirea „Vithania“ ce se află în apropiere de „Lavra Troița“ din Rusia, are în Biserica ei în loc de catapeteasmă o imitație a peșterii din Vithania, în care fu îngropat oare când Lazăr (Ioan, c. 11). Peștera Mănăstirii Vithania e împodobită cu pomi și flori artificiale; iar peștera lui Lazăr din Palestina, eu însu-mi am văzut-o goală în anul 1904. (Autorul).

3) Se mai cheamă astfel și pentru motivul, că prin ea intrau în vechime împărații creștini în altar, ca să-și aducă darurile lor. Tot pe aci intrau acești monarhi în altar, unde se cuminecau ei înșiși cu sfânta euharistie. (Simeon Tesal., op. cit., p. 128, cap. 151).

4) Athanas. Epist. ad omnes solitariam vitam agentes: Ἀρπάσαντες τὰ συμφέλλια, καὶ τὸν θρόνον, καὶ τὴν τράπεζαν, ἑλληνῆ γὰρ ἦν, καὶ τὰ βῆλα τῆς ἐκκλησίας, τὰ τε ἄλλα, ὅσα ἠδυνήθησαν ἐξενέγκαντες, ἔκαυσαν.

5) Synes. epist. LXVII ad Theophil.

6) Evagr. Hist. eccl., lib. VI, c. XXI: Ἀμφίθρονον οὐννικὸν κεκοσμημένον χρυσοῖς.

*anfitira* – ἀμφίθυρα – adică intrarea cea mare cu două uși pe de lituri, și le descrie ca împodobite cu mare bogăție de aur și cisături meșteșugite. Scopul acestor văluri eră după cum s'a arătat, ca să împedice pe necredincioși, catehumeni și chiar pe credincioși, de a privi săvârșirea sacrificiului euharistic, cum nărturisește despre aceasta Ioan Hrisostom: «Pe când aceste veluri se strâng, fiind că Hristos se sacrifică ca o oac a stăpînului, și pe când auzi «să ne rugăm toți împreună» și când vezi ridicându-se în sus vălurile – ἀμφίθυρα –, atunci să crezi ca se deschid cerurile și se pogoară ingerii în altar» <sup>1)</sup>.

Dar Paulin de Nola și Ieronim, ne arată că în apus afară de aceste văluri de la ușile sfinte, mai erau în unele Biserici și alte văluri pe la ușile de la intrarea în naos și nartică <sup>2)</sup>. Tot aceasta ne-o afirmă și Epifanie într'o epistolă către Ioan al Ierusalimului, căruia Epifanie 'i spunea că mergând la o Biserică din Palestina și acolo văzând la ușile Bisericii un văl cu chipul lui Hristos, sau al unui sfânt oare care, a rupt pânza aceasta și a sfătuit pe păzitori să o dea ca să se înfășoare cu ea vr'un mort sărac <sup>3)</sup>. Vălul a fost rupt de Epifanie, ca o demonstrare în contra eresului Antropomorfiților, și pentru că nu eră îngăduită pe acel timp pictura de cât cu multă restricțiune <sup>4)</sup>. Între columnele porticilor superioare – ὑπερώων – unde ședeau lemeile, încă erau văluri cari se închideau când se săvârșeau cele sfinte, după cum ne spun Pavel Silențiarul, și Amfilohie în «viața sfântului Vasilie» <sup>5)</sup>.

3. Pe ușa împărătească în partea despre naos, se zugrăvește icoana *Bunei-vestiri*, spre a ni se aduce aminte de acest eveniment, începător al mântuirii noastre. În același scop să zugrăvesc cei patru evangeliști la cele patru colțuri ale acestei icoane, ca să ni se arate că și ei au adus lumei vestea cea bună pentru luminarea neamului omenesc. Ușile laterale ale sfântului altar, sunt împodobite de obicei cu figurile sfinților ingeri Mihail și Gavriil, pentru că în altar tronând cel A Tot Puternic, îm-

1) Chrysost., Hom. III, in Ephes... Ὅταν ἴδῃς ἀνελεκόμενα τὰ ἀμφίθυρα, τότε νόμισσον διαστέλλεσθαι τὸν οὐρανὸν ἄνωθεν, καὶ κατείναι τοὺς ἀγγέλους.

2) Paulin. Carm. natalis Felic. III. Conf. Hieron. Epitaph. Nepotian.

3) Vezi cercetările mele asupra insulelor Cipru unde a episcopit Epifanie (+ 403), apoi asupra insulei Samos, cum și asupra orașelor Tripoli și Beirut, publicate în revista „Biserica ortodoxă Română“ din București, anul XXX (1907) n. 11, p. 1246–1259. (Autorul).

4) Epiphani. Epist. ad Ioannem Hierosolym. (trad. din grecește în latin.): Quum venissem ad villam, quæ dicitur *Anablatha*, vidissemque ibi præteriens lucernam ardentem et interrogassem, qui locus esset, didicissemque esse ecclesiam, et intrassem ut orarem: inveni ibi *velum* pendens in *foribus eiusdem ecclesie* inunctum atque depictum, et habens imaginem, quasi *Christi*, vel *sancti* eiusdem. Non enim satis memini, cuius imago fuerit. Quum ergo hoc vidissem, in ecclesia *Christi* contra auctoritatem scripturarum hominis pendere imaginem, *scidi* illud et magis dedi consilium custodibus eiusdem loci, ut *pauperem mortuum eo involuerent* et efferent.

5) C. Du Fresne. Notæ in Paulum Silentiarium.

prejur sunt păzitori sfinții îngeri. În unele Biserici se mai pictează pe aceste uși, ori preotul legeri vechi *Zaharia*, fiind că în altar se săvârșește jertfa cea fără de sânge preînchipuită în V. T., ori *sacrificiul lui Avraam*, pentru că și Dumnezeu Tatăl, aduce pe unicul său fiu sacrificiu pentru mântuirea lumii.

În partea despre naos, iconostasul e înfrumusețat peste tot, cu *patru rinduri de icoane*, despărțite între ele prin chenari frumoși cari reprezintă flori, frunze de viță, ori numai împletituri simple. Aceste podoabe ne aduc aminte de gustul primilor creștini, cari și împodobeau sarcofagele lor, și părțile lăuntrice ale edificiilor religioase, tot cu chenari de acest fel.

a) Rîndul I-iu de icoane, începând de jos în sus, și anume între ușa împărătească și cea de meaza-zii, cuprinde icoana Mântuitorului în chip de arhieru, ori de prooroc sau de învățător. La meaza-noapte de aceasta, găsim icoana sîntei Fecioare în chip de împărăteasă, sau de maică ținând pruncul divin în brațe, pe care-l roagă ne încet pentru ertarea omenirii. La meaza-zii de icoana Mântuitorului vedem icoana hramului (patronului) Bisericei, ca mijlocitor între Iisus Hristos și creștinii rugători. În stînga de ușa nordică, se obișnuște a se picta chipul sfinților către cari poporul are o deosebită pietate s. e. sfinții Nicolae, Ioan Botezătorul, ș. a. Îndată deasupra ușei împărătești, este icoana «Veronica», adică chipul Mântuitorului pe măhrama cu care s'a șters, atunci când mergea la răstignire. Tradițiunea spune că o femeie cu numele Veronica, i a dat Mântuitorului această măhramă <sup>1)</sup>.

b) În rîndul II-lea de icoane, mai sus adică de ușile sf. altar, se zugrăvesc icoanele celor două-spre-zece sărbători domnești, (*δεσποτικά έορτά*) pentru ca prin acestea, să vadă creștinul cele săvârșite de Mântuitorul pentru răscumpărarea oamenilor. În mijlocul sărbătorilor și adică deasupra ușei împărătești, se pictează *cina cea de taină*, spre a se arăta că în altar să săvârșaste sfînta liturgie, instituită de Iisus Hristos la ospățul său cel tainic <sup>2)</sup>.

c) Rîndul III-lea, cuprinde figurile celor 12 apostoli, fiind în mijlocul lor deasupra ușei împărătești, *chipul Mântuitorului* îmbrăcat cu vestimente arhieresti și avînd pe lângă dînsul în stare de rugăciune pe sfînta Fecioară în dreapta, și pe sf. Ioan evangelistul în stînga; de aceea icoana aceasta se cheamă *δέησις* (rugăciune), ori *τρομόρφιον, τρομόρφον*, fiind că pe ea sunt înfățișate trei figuri.

d) În rîndul IV-lea și cel mai înalt, găsim pe profetii Ve-

1) Conf. I. B. E. Pascal, *Institutions de l'art chrétien*, Paris, 1856, pag. 43, vol. I-iu.

2) Cum că în Biserica veche eră îndatinată în apus și răsărit spălarea picioarelor, după pilda Mântuitorului la Cina cea de taină, dovedesc și pericopele din Evanghelie intitulate până azi: „*La spălarea*“ și „*După spălarea picioarelor*“. Conf. Sf. Evanghelii, Râmnicul-Vâlcea, 1865, pag. 188.

chiului Testament, având în mijlocul lor pe *sfânta Fecioară* cu pruncul în brațe, în semn că despre acest prunc au profetii ei.

Iar în vârful iconostasului, stă *icoana răstignirii lui Hristos*, ca un standard al biruinței câștigate de el, în contra păcatelor omenirii. La dreapta Mântuitorului e zugrăvită maica sa, iar la stânga sf. Ioan evanghelistul, în stare de rugăciune. În acest chip așa dar fiind împodobit iconostasul, orice pios poate ceti pe el istoria vechiului și noului Testament <sup>1)</sup>.

La Latini și Protestanți altarul nu mai este despărțit acum de naos prin iconostas; ci toate actele liturgice se fac deschis pe sf. masă în fața credincioșilor Ei și aci au schimbat vechea rînduială.

## § 17.

### Interiorul sfântului altar.

Cum că numai clericilor le este îngăduit să intre în altar, despre aceasta ne spune astfel canonul 19 al sinodului laodicean: *«Și numai celor sfințiți (ιερατικοί, episcopilor, preoților și diaconilor), este cu cuvință să intre în altar și să împărtășască»* <sup>2)</sup>. Iar canonul 44 al aceluiași sinod orînduiește: *«că nu se cade a intra femeile în altar»* <sup>3)</sup>. Însă clericii inferiori, ca

1) a) **Iconostasele** românești din timpurile noastre, făcute adesea ori de arhitecți francezi, germani, italieni. . . și comandate spre fabricare în Paris, Berlin și alte orașe apusene, nu mai cuprind totdeauna cele trei rînduri superioare de icoane; ci aceste iconostase sunt de obicei numai niște *portuluri* bronzate și fabricate într'un chip strein de orînduirile noastre ortodoxe. Decadența aceasta o vedem mai ales în Bisericile noastre istorice religioase, restaurate de curând, în cari s'au înlocuit vechile iconostase de mare valoare, cu portaluri bronzate, și desbrăcate cu desăvârșire de clasicismul iconostaselor. Cei ce făptuesc aceste greșeli, susțin că așa erau iconostasele înainte de Iustinian. Un lucru regretabil este și tendința de a se împuțina iconografia în Biserică, cum și de a se face pictura de meșteri, streini de studiul nostru liturgic.

b) Dar mare mirare m'a mai prins, când am văzut în catedrala rusească din Riga, în Biserica sfântului Isac și Lavra din Petersburg, în Biserica „Adormirea” din Cremlinul Moscovei, în catedrala greacă din Atena, în cea din Smirna și chiar în catedrala patriarhală din Constantinopole ș. a., că în locul celor trei rînduri superioare de icoane ale iconostasului, există numai crucea cu răstignirea, și vr'o două trei icoane în împrejurimea ei. Lipsa aceasta de uniformitate liturgică, arată nesocotința către datinele noastre ortodoxe.

c) De asemenea în mănăstirile din muntele Athos, și în Biserica patriarhală din Alexandria (Africa), am observat în vara anului 1904 când am cercetat aceste locuri sfinte, că tâmpla sau iconostasul nu are rîndurile de icoane complete. Iar în Biserica sfântului Mormânt din Ierusalim, și anume în despărțitura greacă ortodoxă, am văzut că iconostasul are rîndurile de icoane întocmai ca iconostasele vechi din România, așa adică după rîndueala lor istorică.

d) Iar Bisericile coptice din Egipt, după cum eu însu-mi le-am văzut în vara anului mai sus arătat, nu diferă de cât prea puțin în întocmirea lor launtrică, de Bisericile orientale ortodoxe. (Autorul).

2) Conc. Laod. c. XIX: Καὶ μόνοις ἔξόν εἶναι τοῖς ἱερατικοῖς εἰσέναι εἰς τὸ θυσιαστήριον καὶ κοινανεία.

3) Conc. Laod. c. XLIV: “Ὅτι οὐ δεῖ γυναῖκας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ εἰσέρχεται.

liturgiseste; iar în alte timpuri el își are locul său în scaunul de lângă tronul regal din naosul Bisericeii.

Rățiunea introducerii «scaunului de sus» în altar de creștinii cei vechi, a fost următoarea: pe timpul cetirei scrierilor sfinte, fiind mulțime mare în casa Domnului, nu toți credincioșii păstrau tăcerea. A fost nevoie deci, de a se face «scaunul înalt» în altar, ca de pe el să vegheze proistosul Bisericeii buna rânduială. Astăzi acest scaun, ne aduce numai aminte de acele timpuri.

3. Fără îndoială că în mijlocul altarului eră în vechime ca și azi, așezată **sfânta masă**, dar așa în cât între ea și scaunul de sus, eră loc de umblare împrejur, după cum între alți scriitori se exprimă și episcopul african Sinesiu la începutul secolului V-lea: «Noi, mai întâiu intrăm în Biserica lui Dumnezeu, și încunghiurăm sfânta masă»<sup>1)</sup>. Dar Eusebiu ne spune mai lămurit, că în Biserica din Tyr ca și în toate Bisericele «jertfelnicul din sfânta sfințelor, eră așezat în mijloc»<sup>2)</sup>. Cum că și în apus sfânta masă eră în mijlocul altarului, despre aceasta ne mărturiseste Augustin când zice că «Hristos în fiecare zi paște turma sa; iar masa lui e așezată în mijloc»<sup>3)</sup>.

Cei vechi dau sfintei mese diferite numiri, după timp, loc și împrejurări. Așa, în primele două secole ale creștinismului, întâlnim foarte des numirea de «altar» dată sfintei mese<sup>4)</sup>. Dar tot în acest timp mai găsim numirea de *jertfelnic*—θυσιαστήριον—în epistola lui Ignatie către Magnesieni<sup>5)</sup>, fiind că pe el se aduce jertfă pentru noi, corpul și sângele Răscumpărătorului nostru. Scriitorii din secolul III-lea ca Tertulian<sup>6)</sup>, și Origen<sup>7)</sup>, obișnuesc iarăși numirea de **altar**, cu toate că Tertulian mai întrebuințează și cuvintele «*ara Dei*», adică «jertfelnicul lui Dumnezeu»<sup>8)</sup>. Tot în acest secol, Ciprian se folosește în scrierile sale, de cuvântul *mensa* și de acel de *altar*<sup>9)</sup>. În timpul celor d'întăiu trei secole, după cum ne arată Origen, Minuciu Felix, Arnobiu și Lactanțiu, sfintele mese nu aveau nici un fel de imagină, nici d'asupra lor, nici împrejur, și nici pe ele, pentru ca să nu se asemene sfânta masă altarelor păgâne, împodobite cu tot felul de chipuri și embleme idololatre, și să se deosebească în același

1) Synes. in Catastasis: Βαδιοῦμαι πρῶτον ἐπὶ τὸν νεὸν τοῦ Θεοῦ κικλώσομαι τὸ θυσιαστήριον.

2) Euseb., Hist. eccl., lib. X, c. IV: Τὸ τῶν ἁγίων ἅγιον θυσιαστήριον ἐν μέσῳ θεῖς.

3) Augustin Serm. XLVI, De verbis Domini: Christus quotidie pascit. Mensa ipsius est illa in medio constituta.

4) Josephus Medus. Disc. of altars., Lond., 1677.

5) Ignat. Epist. ad Magnes. n. VII: Πάντες οὖν..., ὡς ἐπὶ ἐν θυσιαστήριον, ὡς ἐπὶ ἐν ἑνα Ἰησοῦν Χριστόν. Iar cuvântul „jertfă“ vine dela verbul slavon «жрети», a sacrifica.

6) Tertull. De orat., c. XIV.

7) Origen. Hom. X in Num.

8) Tertull. Ad uxorem, lib. I, c. VII.

9) Cypr. epist. LXIII ad Cæcil. Comp. Cypr. ep. XL.



timp de altarele iudaice, pe cari se jertfiau tot felul de vietăți; pentru aceea sfânta masă se mai chema și *altarul nesângeros*—(σπονδὴ ἀναίμακτος <sup>1)</sup>).

În secolul IV, Ioan Hrisostom în omiliile sale, dă o bogăție de rumiri sfintei mese, intitulând-o când *masa misterioasă* (τροπέζα μυστικῆ <sup>2)</sup>, când *infricoșata* (φοβώδης <sup>3)</sup>, când *sfânta* (ἁγία <sup>4)</sup>, când *înspăimântătoarea și mistica masă* (φοβερὰ καὶ μυστικὴ τροπέζα <sup>5)</sup>. Mai departe Ierarhul îi zice *spirituala* (πνευματικὴ τροπέζα <sup>6)</sup>, *divina* (θεία τροπέζα <sup>7)</sup>, *împărăteasca* (βασιλικὴ τροπέζα <sup>8)</sup>, *nemuritoarea* (ἀθάνατος τροπέζα <sup>9)</sup>, și *cereasca masă*. Grigorie de Nazianz, o cheamă de obicei *masa mistică* <sup>10)</sup>. Iar din secolul IV și până în al VI-lea, găsim la Paulin de Nola, Atanasiecel Mare, Sinesiu, Socrat și Sozomen, tot numirea de «*sfânta masă*», numire proprie numai pentru sacrificiul nesângeros sau euharistic, iar nu pentru sacrificii sângeroase ca la Iudei, ori pentru arderile barbare ca la păgâni. De obicei s'a numit «sf. masă» pentru că pe ea se pune *hrana noastră cea nemuritoare*, corpul și sângele Domnului; iar «*Prestol*»—προσθήκη, a pune înainte—, fiind că aci să presintă totdeauna Împăratul împărătilor, Iisus Hristos <sup>11)</sup>.

4. Despre faptul că sfânta masă *era de lemn* în timpurile vechi creștine, ne spun mulți scriitori și părinți bisericești. Augustin vorbind de nelegiuirile Donatiștilor săvârșite în nordul Africii, arată că acești schismatici, intrau în timpul liturgiei în sanctuare cu ciomegă (fustibus) și cu sulite (telis), și acolo «*dărirăma sfintele mese căci erau de lemn (lignis), și jefuiau tot ce le cădea în mână*» <sup>12)</sup>. Dar mai lămurit se exprimă în această privință episcopul Optatus din Mileve, care se silea să înfrâneze furia Donatiștilor, și să împedice nelegiuirile acestor turburători. Optatus arată că acești rebeli au dărimat o mulțime de sfinte mese de lemn (copia lignorum), **au băut sfânta euharistie**, și s'au atins cu mâinele lor nelegiuite de cele sfinte <sup>13)</sup>. Iar Atanasie cel Mare, făcând istoricul Arienilor și al furiei lor, dă și mai multă lumină în privința meselor de lemn, și se deplânge că acești eretici intrau în Biserici, dărau scaunele de sus, afarău *masa care era de lemn* (mensam, quæ lignea erat),

1) Synesius, in Catastasis.

2) Chrysost. Hom. XXI: Εἶτα ἐπὶ τὴν μυστικὴν τροπέζαν.

3) Chrysost. ibidem.

4) Chrysost. Hom. XXXIX De sancta pentecoste.

5) Suicer. Thesaur. eccles. voce „τροπέζα“.

6) Chrysost. in psalm. 118.

7) Chrysost. Hom. LXXII.

8) Chrysost. Hom. XXIV in I. ad Corinthios.

9) Chrysost. Hom. XIII in Epist. ad Hebræos.

10) Gregor. Nazianz. orat. XI.

11) Sofronie al Ierusalimului, susține că sfânta masă însemnează *mormântul* în care a fost pus Mântuitorul.

12) August., Epist. L ad Bonifacium.

13) Optatus, Opera, lib. VI, edit. Paris, 1631.

sfășiau vălurile de la uși, și ardeau obiectele sacre înaintea ușilor Bisericii<sup>1)</sup>. Se vede dar din acestea, că în Africa de nord sfintele mese erau odinioară de lemn. Dar cardinalul Bona crede că în timpul primelor secole, jertfelnicele erau de lemn în unele Biserici; iar în altele erau de piatră<sup>2)</sup>. Cardinalul însă nu e întemeiat pe nici un document ori scriere în privința aceasta, și își dă părerea cu de la sine putere, pentru că noi nu găsim pe atunci urme de piatră în sfintele mese. Tot așa rătăcesc romano-catolicul *Ioan Gerson* († 1420) și reformatul *Rudolf Hospinian* († 1626<sup>3)</sup>, când scot din cartea «*Liber Pontificalis*» susținerea, că Silvestru episcopul Romei pe timpul lui Constantin, ar fi stabilit în apus, ca toate jertfelnicele să se construiască din piatră; dar testimoniul lor n'are nici o greutate, și ei înșiși se contrazic în această privință<sup>4)</sup>.

Ceea ce știm însă cu siguranță este faptul, că din timpul lui Grigorie de Nisa, adică pe la finele secolului IV-lea, în unele părți locuite de creștini, începuse a se construi în Biserici mese de piatră, după cum însuși ierarhul ne arată în predica sa de la Botezul Domnului, cu următoarele cuvinte: «*Acest sfânt jertfelnic, înaintea căruia stăm, zice Grigorie de Nisa, nu e după firea sa de cât «piatra» comună, și cu nimic nu se deosebește de cele cari sunt numai îmbrăcate cu piatră...: dar pentru că jertfelnicul este afierosit cultului lui Dumnezeu, a cărui bine cuvântare se revărsă peste el, de aceea el este cu totul sfânt*»<sup>5)</sup>. Iar pe la anul 519, găsim stabilindu-se în apus într'un sinod ținut în Galia, că «*jertfelnicele cari nu sunt de piatră să nu se sfințească*»<sup>6)</sup>. Acesta se pare că este primul document public de acest gen cu privire la jertfelnicele de piatră. Tot prin secolul VI-lea s'a hotărât și în răsărit ca mesele să fie numai de piatră, în semnificațiunea mistică că ele «*închipuiesc pe Hristos piatra cea din capul unghiului*»<sup>7)</sup>.

Forma sfintelor mese eră diferită în timpurile vechi. Se găseau jertfelnice făcute dintr'o columnă verticală și cu o piatră orizontală așternută deasupra, pentru a se așeza pe ea sfânta euharistie; altele constau din două, trei, patru și cinci

1) Athanas., Epist. ad omnes solitariam vitam agentes., Tom. I, edit. Paris, 1627.

2) Bona, De rebus liturgicis, lib. I, c. XX, n. I.

3) Hospin. de Templis, lib. II, c. VI: Nec tamen negare ausim, Constantini M. tempore cum magnificis templis etiam magnifica et splendida altaria multis in locis originem sumsisse eaque fixa et de lapidibus aut simili materia extracta fuisse.

4) Chiar și Martigny (Diction des antiq., op. c., p. 69, n. IV), se îndoește de afirmațiunea lui Gerson și Hospinian.

5) Gregor. Nyssen., De Baptismo Christi: Το θυσιατήριον τοῦτο τὸ ἅγιον, ᾧ παρεστήκαμεν, λίθος ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν κοινός, οὐδὲν διαφέρων τῶν ἄλλων πλακῶν... κ. τ. λ.

6) Concil. Epaunense (Galia), c. XXVI: Altaria nisi lapidea unctione non sacrentur.

7) Simeon Tesalon., p. 253, București, 1865.

columnne cu o piatră *palrată*, *çsternută* orizontal peste ele. Condițiunea obligatoare însă eră – cum este și azi –, ca în fie care sf. masă, potrivit canonului 91 al sinodului cartaginean, și mai ales canonului 7 al sinodului VII ecumenic, să se pună la sfințirea ei *relicve martirice* (sfințe moaște), ca să se îndeplinească cu această hotărârea vechilor creștini de a se zidi Bisericele pe cât va fi cu putință numai pe mormintele martirilor, și să se poată împlini în același timp spiritul următoarelor cuvinte din apocalipsă (Cap. VI, v. 9): «*Și deschizându-se al cincilea sigiliu, am văzut sub altar sufletele celor uciși pentru cuvântul lui Dumnezeu și pentru mărturisirea pe care o făceau*»<sup>1)</sup>. Sozomen ne încunoștiințează că erau jertfelnice și în pereții altarului, făcute în formă de firizi; iar altete erau împodobite cu tablii de aur, argint și pietre prețioase<sup>2)</sup>. Iustinian făcu altarul Bisericii sale, din aur, argint și împodobit cu pietre scumpe. Câte odată se luau și jertfelnice păgâne din capişte și sfințindu-se, se introduceau în Biserică și se întreținău în loc de mese sfinte<sup>3)</sup>.

5. Sfânta masă în toate timpurile a fost acoperită cu pânze prețioase, atât pentru împodobirea ei, cât și pentru respectul către sfânta euharistie. De aceea în secolul V-lea episcopul african Optatus din Mileve întreabă: «*Care dintre credincioși nu știe că sfânta masă (ligna), se acopere cu pânze?*»<sup>4)</sup>. Tot din acel timp găsim o plângere în contra lui Procul prefectul regelui vandal Genserich (428 – 477), pentru că în Africa nordică, prefectul «*despuiase sfânta masă de îmbrăcămintea ei, și își o făcuse sieși cămașă și platoșă la picioare*»<sup>5)</sup>. Iar Isidor Pelusiotul vorbește de *sindon* (συνδών) ca de o pânză prețioasă de in, care se întrebuința la îmbrăcămintea sfântului jertfelnic<sup>6)</sup>. Multe însă și dintre matroanele romane, cari erau devotate Bisericii, dăruiau sfântului altar mantalele lor de mătase (serica, tegumenta<sup>7)</sup>). Istoricul Teodoret scrie că și Constantin cel Mare, între alte daruri pe cari le-a făcut Bisericii din Ierusalim, i a hărăzit și Βασιλικῶν ἀποπέτασμα, adică văluri pentru ușile împărătești<sup>8)</sup>.

1) Apocal. VI, 9. Iată și textul canonului 7 al sinodului al VII ecumenic: «*Duci, câte cinstite Bisericii s'au sfințit fără de sfințele moaște ale mucenicilor, poruncim să se facă punere de moaște într'însele cu obișnuita rugămintă; iar cel ce va sfinți Bisericii fără sfințele moaște să se caterisească, cu unul ce a călcat bisericăștile datine*».

Apoi canonul 91 al sinodului cartaginean, poruncește ca, dacă sunt altare prin țărini și vii fără sfințe moaște de mucenici, «*de episcopii cei din loc să se vâstoarne*».

2) Sozomen., Hist. eccles., IX, 1. Conf. Martigny, Dictionnaire des antiqités chrétiennes, Paris, 1889, p. 69 – 70, art. „autel”.

3) Martigny, op. c., p. 71.

4) Optatus., Opera, lib. VI, p. 113, ed. Paris, 1679.

5) Victor Uticensis, De persecutione Vandalica, lib. I, în Bibl. Patr. Tom. 7.

6) Isid. Pelus., lib. I, Epist. CXXIII: «*Ἡ καθαρά συνδών...* Conf. Mat. 27, 57 – 60 și Luca 22, 53, unde ni se spune că συνδών eră giulgiul în care s'a înfășurat corpul Mântuitorului pentru a se pune în mormânt.

7) Palladius, Historia Lausiaca, Tom. II.

8) Theodoret, Hist. eccl., lib. I, c. XXXI.

Pentru că sfânta masă închipuiește *mormântul lui Hristos*, de aceea se acopere ca și mormântul Mântuitorului cu o stofă albă numită *cămașă* — *κατάσαρκα* —; iar peste aceasta se pune altă îmbrăcămintă scumpă, căreia i se zice *indytia* (*ινδύτια*).

În oare cari Biserici mărețe, d. e. cum eră sfânta Sofia a Marelui Constantin, masa sfântă eră acoperită, după cum ne spune Eusebiu, Paul Silențiarul și alți scriitori, de un turn numit *baldachin* sau mai bine zis *cuvucliu* (*κουβούκλιον*, ori *κουβικουλίον* sau *κουβίκλιον*<sup>1)</sup>); iar pe atunci turnul acesta se chema *pyrgos* (*πύργος*, *turris*<sup>2)</sup>); apusenii însă îi ziceau «*umbraculum*»; dar de cei mai mulți Greci se chema *κιβώριον*, *ciborium*<sup>3)</sup>. Baldachinul care a rămas și până azi în catedralele și Bisericile însemnate<sup>4)</sup>, eră susținut de obicei pe patru ori mai multe colonne, fixate pe sfânta masă la *cele patru colțuri* ale ei. Turnul acesta exista și în Biserica sfântului Mormânt zidită în Ierusalim de Constantin cel Mare. «*În altarul acestei Biserici și anume în fața celor trei uși*, zice Eusebiu, *eră un emisfer (bolta baldachinului), care formă partea principală a întregului turn. Emisferul eră încunjurat de atâtea colonne, câți sunt și apostolii la număr. Deasupra fie cărei colonne, erau coșuri mari și frumoase de argint, dăruite de împăratul în venerațiunea celor doui-spre-zece sfinți*» (apostoli<sup>5)</sup>). Emisferul descris de Eusebiu, bogat împodobit cu flori, se mai chemă *lilia*, *sphæra*, *malum*; deasupra lui eră așezată crucea ca cel mai prețios ornament al creștinismului<sup>6)</sup>. Între colonne atârnavă pânze întinse numite *amfithyra* (*ἀμφίθυρα*), cari acopereau și sfânta masă<sup>7)</sup>.

De mijlocul interior al boltei baldachinului, eră atârnată printr'un lănișor, figura sfântului spirit în chip de porumb.

1) Cuvântul *κουβούκλιον*, ori *κουβικουλίον* sau *κουβίκλιον* (latinește *cubiculum*, cameră de dormit) însemnează în înțelesul propriu, cameră boltită, baldachin. Cuvucliu se cheamă la Ierusalim bolta Bisericii sfântului Mormânt, care acopere locul unde se află mormântul Domnului. După tâlcuirea lui Sofronie al Ierusalimului, *cuvucliu* însemnează *corabia lui Noe*.

2) Paulus Silentiarius, *Descriptio templi sf. Sophiæ*, part. II, v. 303, sqq : *Χρυσείης δ' ἐπιπέθεε παναχράντοιου τραπέζης... πύργος ἀνέστη*.

3) Cuvântul *Κιβώριον*, este de origină *egipteană*, și apoi a trecut la Greci pentru a însemna *cupele de băut*. La vechii Egipteni „*civorion*“ se chemă floarea sfântă a plantei numită „*Lotus*“, plantă găsită și la Indieni cu același nume. Floarea „*civorion*“ avea forma cupei, ca și a **crinilor** noștrii de baltă! Forma aceasta dată invers bolței baldachinului, a motivat pe vechii creștini să întrebuințeze acest cuvânt pentru întregul baldachin. Conf. *Dictionnaire grec-français des noms liturgiques*, par Léon Clugnet, Paris, 1895, p. 81.

4) În Constantinopole și în Ierusalim, sunt și baldachine portative. Ele se poartă la procesiuni de 4 călugări.

5) Euseb. De vita Constantini, lib. III, c. XXXVIII.

6) Paulus Silentiarius, *Descriptio templi s. Sophiæ*, part. II, v. 320–321.

7) Scopul introducerii baldachinului în timpurile vechi creștine a fost următorul: în secolul al IV-lea, catapeteasma nu eră decât un parmaclac înalt până la piept. Eră nevoie deci, ca creștinii să nu vază toate lucrările mistice de pe sfânta masă, și de aceea s'a așezat asupra ei baldachinul, cu pânze cari se închideau și deschideau după ritualul liturgic, cum se închid și se deschid acum ușile împărătești. (Autorul).

Figura aceasta numită pe atunci *peristera* (περιστερά ori περιστερον), eră făcută din aur ori argint, și se păstra în lăuntru ei sfânta euharistie<sup>1)</sup>. Dar de obicei sfânta euharistie se păstra într'un *chivot* - κιβώτιον - adică într'o cutiuță de aur ori de argin, așezată pe sfânta masă, așa ca și în zilele noastre<sup>2)</sup>. Ambiechie zisul autor al biografiei sfântului Vasilie cel Mare, ne afirmă că acest Ierarh, păstra nutrimentul euharistic, într'un chivot de acest fel. Dar Dionisie al Alexandriei, ne istoriseste pe timpul său, sfântul corp și sânge al Domnului se ținea de preoți în casele lor, căci se temeau de persecutori cari profanau locașurile de închinare ale creștinilor. Dionisie mai zice că unui bolnav **Serapion**, i s'a adus noaptea de la preot sfânta euharistie printr'un copil, căci preotul nu putuse veni; iar copilul a muiat sfânta euharistie în apă și apoi a dat-o bolnavului<sup>3)</sup>. Însă autorul Constituțiunilor apostolice ne arată că «După ce se împartășesc toți și toate, diaconii iau sfânta împartășire rămasă, și o duc în *pastofovia*» (Protes), adică într'o parte deosebită la nordul altarului<sup>4)</sup>. În timpurile posterioare, sfânta cuminicătură s'a păstrat pentru cei bolnavi și pentru Liturgia celor mai 'nainte sfântite, s'au într'un «peristerion» cum am zis mai sus, ori într'o cutie ce stă așezată pe sfânta masă<sup>5)</sup>, sau mai bine într'un *chivot*, ținut totdeauna pe sfântul jertfelnic. Astăzi, aceste chivote sunt sau niște cutiute de aur ori argint, sau niște bisericuțe în miniatură, meșteșugit lucrare, și păstrate pe sfânta masă.

3. Despre **crucea** care se găsește în zilele noastre pe sfânta masă, nu avem mărturii că ea ar fi fost așezată aci și înainte de secolul IV-lea, adică mai 'nainte de a o decreta Constantin cel Mare de insigniu biruitor în contra păgânilor. Abia Ioan Hrisostom arată că «Această cruce de pe sfânta masă, este trebuincioasă în lucrările preoțești și în săvârșirea liturgiei»<sup>6)</sup>. Augustin<sup>7)</sup>, și autorul Constituțiunilor apostolice<sup>8)</sup>, vorbesc îndestul de semnul crucei, iar nu și de așezarea ei în altar. Dar Sozomen<sup>9)</sup> și Evagriu<sup>10)</sup>, afirmă existența crucei în altar pe timpul lor; Evagriu însă mai adăogi că crucea de argint de la Chosroe regele Persilor, a fost așezată într'o Biserică din Con-

1) Aceste ornamente erau întocmai și în sfânta Sofia a lui Iustinian.

2) Cuvântul «κιβώτιον» ori «κιβωτόν» îl găsim și în epistola către Evrei IX, 3, pentru a se arăta chivotul legii vechi.

3) Euseb. Hist. eccl., lib. VI, c. XLIV.

4) Const. Apost., lib. VIII, c. XIII: «Όταν πάντες μεταλάβωσι και πάσαι λαβόντες οί διάκονοι τά περισσεύσαντα εισφερέτοσαν εις τά παστοφόρια.

5) Conc. Turcic II, c. III.

6) Chrysost. Demonstr., quod Christus sit Deus: Οδοξ σταυρός εν τη ιερῃ τραπέζῃ... κ. τ. λ.

7) Augustin. Homil. 118 in Ioan.

8) Const. Apost., lib. VIII, c. XII.

9) Sozom. Hist. eccl., lib. II, c. III.

10) Evagr. Hist. eccl., lib. VI, c. XXI.

stantinopole. Iar scriitorii cari se silesc a documenta că crucea a fost introdusă pe sfânta masă înainte de Constantin cel Mare, n'au probe serioase.

Lângă sfânta masă și adică la mijloc în partea de răsărit, stă totdeauna o altă cruce mare cu postament, având pictată pe ea răstignirea Domnului. Crucea aceasta e de trebuință la procesiuni s. e. în Joia și Vinerea patimilor, ș. a.

Pe masa cea sfântă, mai stă încă din vechime *Evangelia* – εὐαγγέλιον –, adică acea carte sfântă, comoara creștinismului, care cuprinde cele mai bune vestiri, pentru perfecționarea morală și mântuirea omului.

7. De amândouă părțile altarului (Constit. apost. II, 57), se află în vechime câte o cămară zisă **Pastoforia** – παστοφόρια<sup>1)</sup>, din care ducea o ușe în altar, și o altă ușă în naos. În cămara de către meaza-noapte, numită de obicei în apus *Corbona ecclesiae*, în Africa, *Gazophylacium* – γαζοφυλάκιον<sup>2)</sup>, se puneau ofrandele aduse de pioși pentru Biserică<sup>3)</sup>. Din aceste ofrande se alegeau elementele pentru jerfa euharistică, și se puneau pe masa de aci numită *proscomidie* – προσκομιδή, proaducere –, cu formulele stabilite în cărțile liturgice<sup>4)</sup>. Cămara aceasta, tot pentru motivul de mai sus, se chema și *protesul* – πρόθεσις, – fiind că după cum am zis, aci se puneau înainte cele trebuincioase pentru sfintele daruri, și apoi se duceau în naos la intrarea cea mare (ἡ μεγάλη εἴσοδος) din timpul Heruvicului. Iar din naos se duceau în altar pe sfânta masă, prin ușa împărătească, pentru a fi slințite și a primi prefacerea în corpul și sângele Domnului<sup>5)</sup>. Azi nu mai există această cămară separată, ci la miaza-noapte a sfântului altar, a rămas numai masa de proaducere – προσκομιδή, – de obicei scobită în perete, pentru a se asemăna peșterii în care s'a născut Mântuitorul<sup>6)</sup>. În cămara despre miaza-zi, ședeau diaconii când nu luau parte la serviciul divin, și de aceea se numia *diaco-*

1) Adesea ori în vechime, Pastoforia eră și o casă așezată în curtea Bisericei spre sud, pentru a se aduna ofrandele în ea.

2) Numirea γαζοφυλάκιον, a fost împrumutată de creștinii africani, din evangelia lui Luca, cap. 21, v. 1–3.

3) La templul iudaic făcut de Irod Idumeul se chema „gazophilaciu“, (γαζοφυλάκιον) un număr de 13 cutii pentru eleimosină, făcute în chipul trâmbiților. Aceste cutii erau așezate în afară de templu și anume pe lângă porți (Luca 21, 1).

Iar la templul lui Solomon, de-a lungul și pe amândouă laturile Sfintei și Sfintei Sfințelor se aflau chiliile pentru păstrarea odoarelor și darurilor templului. (II Împ. 11, 10).

4) Cuvântul „proscomidie“ se derivă de la πρὸς (înainte) și κομίζειν (a aduce, a produce). Proscomodía s'a numit așa, fiind că în timpurile vechi, pentru săvârșirea ei se aduceau de către credincioși daruri (τὰ δῶρα) sau „proaduceri“ (πρόσφορα), numire rămasă în prescurile noastre.

5) Bingham îi mai dă proscomidiei și numele de *corban* (קרבן) = (dar

adus lui Dumnezeu, Lev. 17, 4; Num. 7, 10. Κορβάν, δῶρον, Mat. 15, 5), *sacrarium*, *paratorium* și chiar *secretarium*. (Orig. s. antiq. eccles., Tom. III, p. 247).

6) Conf. Simeon arhiepiscopul Tesalonicului, București, 1865, pag. 101, cap. 96.

nicon — διακονιστόν; — tot aci se păstrau ca și azi, vestmintele și odoarele liturgice, și din această cauză cămara se mai chemă și *schevofilachion* — σκευοφιλάκιον, — așa ca și în zilele noastre. Romano-catolicii numesc această cămară *thesaurus*, ori *sacrorum vasorum custodia*, fiind că aci păstrează și ei odoarele și vestmintele liturgice.

Pe bolta altarului, după învățătura Erminiei zugravilor, se pictează în mărimine impunătoare sfânta Fecioară cu mâinele întinse protectoare, așa cum vedem aceasta și în sfânta Sofia; mai jos se zugrăvesc profeții cari au vorbit despre ea. Pe pereții altarului se pictează figurile marilor Liturgiști și anume: ale ss. Iacov, Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom și Grigorie cel Mare, îmbrăcați în vestminte arhieresti și bine cuvântând cu mâna dreaptă. Apoi se mai zugrăvesc sfinții: Ignatie Teoforul, Spiridon, Atanasie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nissa, Ciril al Alexandriei, Andrei Criteanul ș. a. <sup>1)</sup>. Pe perețele iconostasului din launtrul altarului vedem figurile sfinților diaconi și martiri Stefan și Lavrentie <sup>2)</sup>, îmbrăcați cu stihariul și ținând orariul în mână. În semn că și diaconii au chemare însemnată în serviciul divin. Pe perețele răsăritean al proscomidiei, se zugrăvește punerea în mormânt a Domnului. Iar în diaconicon se închipuesc figurile celor 7 diaconi, etc.

8. În fiecare Biserică a fost la începutul creștinismului, un singur altar, în care s'a săvârșit o singură liturgie într'o zi. Această măsură s'a păstrat în Biserică ortodoxă până în ziua de azi. Ignatie Teoforul în epistola sa către Filadelfieni zice că «*avem un altar cum și un episcop*» <sup>3)</sup>; iar în aceea către Magnesiensi, le recomandă acestora, ca «*toți ca unul să alergați la o Biserică a lui Dumnezeu, ca și către un altar*» <sup>4)</sup>. Tot așa și Eusebiu arată că în Biserică din Tir, eră un singur altar — μονογενές θυσιαστήριον. Apoi scriitorii tuturor secolelor ca Atanasie cel Mare <sup>5)</sup>, Grigorie de Nazianz <sup>6)</sup>, Sinesiu <sup>7)</sup>, Teodoret <sup>8)</sup>, Socrat <sup>9)</sup>, Evagriu <sup>10)</sup>, și alți bărbați valoroși, în unanimitate glăsuiesc, că în orient, totdeauna a fost un singur altar în fiecare locaș divin. Tot așa scriitorii Greci de mai târziu, ca Constantin Porfiro-

1) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, București, 1891, pag. 49 seqq.

2) Lavrentie diaconul a fost ars pe grătar la anul 258 din ordinul lui Valerian (Athan. ep. Râm. și Gherasim ep. Arg., Ist. Bis., Vol. I, pag. 204); iar arhidiaconul Stefan fu ucis cu pietre de Iudei în timpul Apostolilor (Fapt. Ap. 7, 59).

3) Ignat. Epist. ad. Philad., n. 4: "Ἐν θυσιαστήριον, ὡς εἰς ἐπίσκοπος.

4) Ignat. Epist. ad Magnes., n. 7: Πάντες ὡς εἰς ἓνα ναὸν συντρέχετε Θεοῦ, ὡς ἐπὶ ἓν θυσιαστήριον.

5) Athanasius in Apologia ad Constantium.

6) Gregor. Nazianz., Orat. XXXII in Concilio Constantinop.

7) Synesius in Catastasis: Κυκλώσομαι τὸ θυσιαστήριον; iar nu plur. τὰ θυσιαστήρια.

8) Theodoretus, Hist. eccl., lib. IV, c. XX.

9) Socrates, Hist. eccl., lib. I, de Alexandro CP: Εἰς τὸ θυσιαστήριον; iar nu plur. τὰ θυσιαστήρια.

10) Evagrius, Hist. eccl., lib. V, c. XXI.

genitul (sec. X), Niceta Pectoratul (sec. XI), Zonara (sec. XII), Codin Caropalatul (sec. XV), ș. a., încă mărturisesc într'un glas, că în răsărit totdeauna a fost un singur altar în fie care casă a Domnului <sup>1)</sup>. Dar și în apus până prin secolul al VII, găsim tot câte un altar, în fie care Biserică. Așa, episcopul Optatus din Mileve, atestă că Biserica lui Ciprian, ca și celelalte Biserici din nordul Africei, aveă un singur altar <sup>2)</sup>. Iar când Donatiștii 'și construiseră în Hipo Biserică deosebită, Augustin a făcut următoarea întrebare într'o omilie a sa: «*Dar cum să mai fim împreună cu Donatiștii, cari au făcut separat două altare (Biserici) în această cetate?*» <sup>3)</sup>. De aci se vede că și Bisericile donatiste aveau câte un altar. Aceasta o afirmă și Optatus când mărturisește că Donatiștii au ridicat altar schismatic, în contra altarului episcopal. Cardinalii Bona și Baroniu încă susțin că odinioară și la Latini eră un singur altar în orice Biserică <sup>4)</sup>. Dar de la începutul secolului VII încoace, adică din timpul lui Grigorie cel Mare începură a se obișnui mai multe altare la occidentali și a se săvârși pe același altar până la trei liturgii pe zi în aceeași Biserică; dar tot la ei nu se pot oficia mai mult de trei liturgii pe zi în aceeași Biserică, ori câte altare ar aveă ea <sup>5)</sup>. Numărul altarelor a tot crescut la romano-catolici în fie care Biserică, în cât Basilica sfântului Petru din Roma, are azi nu mai puțin de cât 25 de altare <sup>6)</sup>.

1) În Biserica ortodoxă a sfântului Vasile de lângă Kremlinul Moscvei, zidită într'un stil foarte original în secolul XVI din ordinul țarului Ivan cel groaznic, eu am văzut 12 altare; în Biserica sf. Atanasie din mănăstirea Lavra (Athos) am aflat 3 altare; la Biserica greacă din Brăila am văzut iarăși trei altare; în Biserica mănăstirei Ciorogârla de lângă București, trei altare; în Rusia multe Biserici au trei altare. *La ortodocși însă nu se poate săvârși de cât o singură liturgie într'o zi, de către un preot; și pe o sfântă masă, de asemenea nu se poate săvârși decât o singură liturgie într'o zi.* (Conf. tâlcuirea can. 68 apost. în Pidalion).

Cu toate acestea e mai bine să ne păstrăm clasicismul ortodox, cu un singur altar într'o Biserică. În Biserica sfântului Mormânt din Ierusalim, de și am văzut cu patru altare creștine, totuși fie care confesiune își are aci altarul și liturgia sa proprie. Prin urmare se respectă practica liturgică. (Autorul).

2) Optatus, opera, lib. I, contra Parmenianum: Erat altare loco suo: iar nu plur. *altaria*.

3) Augustinus. Tractatu III in Epistolam Ioanis.

4) Bona, lib. I, Rebus liturgicis, c. XIV: Num olim in latinis ecclesiis unicum duntaxat altare fuerit. Conf. Baron. an. CCCXIII: *primis ecclesiarum temporibus ob paucitatem fidelium non fuisse in civitatibus plures quam unum ecclesiam, in ecclesia unum, non plura altaria, et ad altare illud unum, non plura sacrificia eodem die fuisse oblata.*

5) Cu toate acestea Goar în Evcholog., op. c., pag. 22 zice: „In concilio Antisiodorensi sub Grigorio primo, anno 590 celebrato, can. 10 edicit: *Non licere super uno altario una die duas missas dicere*“.

6) În luna August 1897 când am vizitat Roma, am intrat și în Basilica sfântului Petru. Este drept că monumentul acesta, e cea mai măreață Biserică latină, și omul 'și-a arătat aci tot ce-i a dictat talentul său. Ea s'a început la anul 1506 și s'a finit la anul 1629, cu toate că și mai târziu nu s'a încetat cu împodobirea edificiului, așa că până la anul 1693, după calculele lui Carlo Fontana, se cheltuiseră 250 de milioane de franci cu Basilica, afară de lucrările posterioare să-



În vechiul creștinism alarele mai aveau și dreptu de azil acordat de împărații creștini pentru cei asupriți. Vasilie cel Mare, Ambrosie și Proteriu s'au foosit de acest drept, când a venit asupra lor urgia dușmanilor. Dreptul de protecție asupra celor nonorociți l'a dobândit Biserica de la împăratul Constantin; iar Teodosie cel Mare, l'a respectat și el. Sfântul Vasilie după cum ețim în panigiricul său scris de Grigorie de Nazianz, s'a refugiat în Biserică de teama unui prefect. (Naz. orat. XX de laude



Interiorul Basilicii sfântului Petru din Roma cu cele 25 altare ale ei. Le-am văzut pe toate în luna August anul 1897. (Autorul).

vârșite în decursul timpului până azi. După susținerea latinilor, monumentul s'a zidit pe locul unde erau grădinile lui Neron, și unde după tradițiune apostolul Petru a fost înmormântat. Cei mai mari arhitecți ai timpului s'au succedat în facerea planurilor și conducerea arhitecturii, sub ordinul papilor. Dintre arhitecți și artiști amintim pe *Bramante*, *Rafael Sanzio*, *Michel Angelo Buonarroti*, *Pirro Ligorio* și *Carlo Maderna*. Basilica aceasta înaltă de 133 și lungă de 187 metrii, este zidită în stilul bizantin și al renașterii cu multă risipă de aur, argint, bronz, porfir, marmoră și piatră. Ea atrage atențiunea lumii, prin luxul și gustul cu care e construită. Întreținerea anuală a edificiului este de 150.000 franci. Papii însă au scăzut frumusețea monumentului prin faptul că le care din ei, a căutat a se immortaliza (în mormântându-se în suterană) și făcându-și portalul și bustul său în lăuntru basilicii. De aceea edificiul face privitorului mai mult impresia unui templu vechiu roman, de cât impresia unei Biserici creștine. Nu se poate uita de asemenea, că cheltuețele cu zidirea acestei basilici și recurgerea la diferite mijloace pentru acest scop, au cauzat în parte ivirea protestantismului. (Autorul).

Conf. și Angelo Rocca, Synops., criticor. in Apocal. XIII, 18: „In ecclesia Petri Romae, XXV altaria numerat Onuphrius, praeter magnum illud altare, cui crux superimposita est“. Totuși catedrala Romei este basilica sf. Ioan de Lateran.

Basilii). Iar din biografia lui Ambrosie, scrisă de Paulin de Nola, vedem că episcopul Mediolanului s'a folosit de azilul Bisericii în timpul Arienilor (Paulin. vit. Ambros.). Dar Sinesiu ne dă o mărturie și mai puternică când afirmă că din vechime sfânta masă se numește *ἀσυλος τράπεζα*, *de lângă care nimeni nu poate răpi pe cineva* (Synes. ep. LVIII). Teodosie cel mic lărgind mai departe legea azilului, statornici că *cineva se poate refugia nu numai în altar și naosul Bisericii, dar chiar între murii Bisericii, în casa episcopului și a preoților, în grădinile, băile și chiar în piața casei Domnului* (Cod. Theod., lib. IX, tit. XLV, de iis, qui ad ecclesias confugiunt: inter templum... sive in cellulis, sive in domibus, hortulis, balneis... etc.). Proteriu, episcopul Alexandriei, după cum ne spune Evagriu (Hist. eccl. lib. II, c. VIII) s'a refugiat în baptisteriu de teama Eutihienilor. Împărații Onoriu, Arcadie și Iustinian, încă au păstrat dreptul azilului. Iată însă cine nu putea să dobândească acest drept: «*Datornicii publici* (publicos debitores, Cod. Theod., lib. IX, tit. XLV); *iudeii datornici cari se prefăceau că sunt creștini ca să înșele lumea* (Cod. Theod. lib. IX, tit. XLV. Conf. Cod. Iustin. lib. I, tit. XII, leg. I); *ereticii, apostazi* (Rittershus. de asylis c. VI n. 6, 7: ius asyli... non vero hæreticis... apostatis); *servitorii fugiți de la Domnii lor* (Chrysostomus Hom. in Eutrop.—Conf. Prosper. de prædict. lib. III, c. XXXVIII. Asemenea compară Socrat Hist. eccl. lib. VI, c. V: *Εουτρόπιος εἰνοῦχος προεστῶς τοῦ βασιλικῆς*... Idem Sozomen. Hist. eccl. lib. VIII, c. VII); *tâlharii, omorătorii de oameni, complotiștii, răpitorii de fecioare, prea curvarii și cei asemenea acestora*», nu aveau dreptul la azil (Iustin. novel. XVII, c. VII: neque autem homicides, neque adulteris, neque virginum raptoribus etc.).

Cei cari alergau însă la ocrotirea Bisericii, trebuia să nu aibă arme cu ei (Cod. Theod. lib. IX, tit. XLV), să nu întărate mulțimea spre a-i atrage mila (Cod. Theod. lib. IX, tit. XII) și în fine să nu mănânce ori să doarmă în Biserică ci în curtea ei (Cod. Theod. lib. IX, leg. IV). Iar cam de la secolul VII încoace începe a se stinge dreptul de azil în Biserică.

Chiar și locuințele domestice, prin dreptul natural, au servit totdeauna de azil streinilor. Lot a apărat cu pericolul său și al familiei sale pe cei doi oaspeți ai săi, asupra cărora se îndreptaseră ochii nelegiuitilor (I. Moisi, 19, 1—11). În orient și azi se mai păstrează tradiționalul azil în domiciliile locuitorilor din acele părți.

La vechii păgâni, templele, statuile zeilor, mormintele, altarele, încă se bucurau de dreptul de azil pentru cei nenorociți. De aci, se crede, că acest drept a trecut și în creștinism.

Dreptul de azil l'a avut până nu de mult timp și vechea catedrală din Londra «Durham». Chiar criminaliștilor și tuturor refugiaților în cuprinsul catedralei, li se da ospitalitate 37 de zile.

Eunucul Eutropiu din timpul lui Hrisostom<sup>1)</sup>, matroana

1) Vasiliu Mitrofanovici, Omiletica, Cernăuți 1875, pag. 525—528.

Pentadia (în secolul IV-lea <sup>1)</sup>, și papa Vigiliu (din secolul VI <sup>2)</sup>, încă s'au refugiat, eunucul și Vigiliu în altar, iar matroana în Biserică, pentru a fi ocrotiți de prigonirile îndreptate în contra lor.

## § 18.

### Paraclisele — παράκλησις <sup>3)</sup>.

**O**rigina acestor mici Biserici înființate în casele creștinilor, o aflăm în timpul persecuțiilor îndreptate în contra creștinismului. Între altele multe mărturii din secolele prime, Dionisie Alexandreanul ne arată că pe timpul lui, în secolul III-lea, creștinii de frica tiranilor, se închinau ca și în secolul I și II, ori unde își găseau adăpostul lor. Așa, zice acest părinte răsăritean, vedem pe urmașii lui Hristos, rugându-se «pe câmpii, în singurătăți, în corăbii pe apă, în grajduri, în temnițe, și în lăne pretutindinea eră Biserica lor» <sup>4)</sup>. Se știe iarăși că în zilele lui Dionisie, erau și locașuri publice pentru închinare, în cari se rugau creștinii pe timpuri de pace; iar când uriciunea păgânească se întindea asupra urmașilor crucei, aceștia își implineau cultul lor în «caenaculum» ὑπερῶον, adică în camera de sus a domiciliilor creștinești. *Giovani Battista de Rossi* († 1895), în cercetările sale arheologice, a descoperit în Roma lângă termole (băile) lui Dioclețian, o mică Biserică în casa unui creștin din timpurile vechi. Bisericuța eră împodobită cu frescuri cari reprezentau figurile apostolilor <sup>5)</sup>. Odată cu încetarea prigonirilor păgâne, se începură zidiri de Biserici mărețe, în cari se săvârșiră actele liturgice și religioase: iar în locuințele crești-

1) Sozomen în Istoria sa biser., Cartea VIII, capit. VII, ne spune că *Eutropiu* la început nu eră decât mai marele eunucilor împărătești; apoi prin lingușirile sale, ajunsese la demnitatea de Consul. Plin de trufie în această stare, desființă legea ce îngăduia dreptul azilului în Biserică și „scoase din casa Domnului pe *Pentadia*” femeia generalului Timasie exilat în Egipt, apoi alungă din altar pe mulți nenorociți care-și căutau refugiul la picioarele crucei, de frica tiranilor persecutori. *Eutropiu* dispuse în urmă a se crea o lege prin care se scoteau din Biserică toți cei ce se refugiau aci în cazuri de nenorociri. Dar îndată după această faptă neomenoasă, căzând și el în urgia împărătesei *Eudoxia* soția lui *Arcadie*, pentru trufia lui, se ascunse în altar, căutând sprijinul azilului. *Hrisostom* pronunță un discurs în contra mândriei eunucului de la care suferise atâtea neajunsuri; eunucul își primi pedeapsa meritată, iar neomenoasa lui lege în contra azilului, se șterse din codul bizantin.

2) Martigny, Diction. des antiquités chrét., pag 71: *Le dessous des autels, soutenus par des colonnes, était souvent un lieu d'asile: il est parlé plus d'une fois dans l'histoire ecclésiastique de personnages qui embrassent les colonnes sacrées pour se soustraire à la poursuite de leurs ennemis: le pape Vigile nous en offre dans sa personne un mémorable exemple.*

3) Παράκλησις = casă de rugăciune, capelă, Biserică mică, de la παράκλησις.

4) Ap. Euseb., Hist. eccl., VII, XXII. Conf. Tezaur Liturg., Tom. II, p. 64.

5) *Giovani Battista de Rossi*, Bull. 1876, n. 2.

nilor, potrivit Constituțiunilor sfinților apostoli (II, 57) – formulate pe la finele secolului III și începutul secolului al IV-lea – nu se mai cetiră de cât psalmi și rugăciuni.

1. Sinodul din Laodicea ținut în secolul IV-lea, a hotărît (can. 58), ca serviciul liturgic, să nu se mai săvârșască de cât în Biserici, iar nu ca până atunci în case particulare; în cazuri excepționale, se putea încuviința și cultul public în casele creștinilor, dar numai cu știința episcopului. Iar sinodul VI-lea ecumenic ținut în anul 692, prin canonul al XXXI-lea a statornicit și mai clar acestea: «*Cultul public să nu se mai săvârșască în casele particulare de cât cu invoirea episcopului*». Totuși Ambrosie al Mediolanului, pe când se află la Roma, ca o excepție de la măsurile sinodale, a săvârșit liturgia în casa unei pioase matroane, care locuia «*dincolo de Tibru*»<sup>1)</sup>. Tot așa și Cîril al Alexandriei, ne asigură că în ținuturile eparhiei sale, preoții aveau adesea ori îngăduiala de a plini liturgia în case particulare<sup>2)</sup>.

Dar cultul din casele creștinilor, degenerând în acte puțin cuviincioase, vedem la începutul secolului al V-lea pe sf. Ioan Hrisostom nemulțumit de acest lucru, și făcând într'o omilie deosebirea dintre rugăciunea publică și cea din casă, arată condițiunile necesare ale fie căreia din ele<sup>3)</sup>. Tot în acest timp aflăm pe fericitul Augustin, formulând pentru eparhia sa, următoarea dispozițiune: «*În casele creștinilor afară de rugăciuni și de psalmi, altfel de cult să nu se mai săvârșască*»<sup>4)</sup>. Iar sinodul II cartaginean prin canonul 32 (în Pidalion 114), ea următoarele hotărîri riguroase: «*Episcopii să orînduiască învățători, cu îndatorirea să meargă ca să cerceteze cu băgare de seamă rugăciunile particulare; pe de altă parte și credincioșii sunt îndatorați la rîndul lor, ca să arate acelor învățători episcopali, formulele de rugăciuni ce voesc să cetească*». Creștinii se adunau prin urmare în casele lor și ceteau bucăți din sfînta scriptură și rugăciuni aprobate de autoritatea bisericească. Cetirile se făceau cu voce tare de bărbați; dar câte odată și femeile aveau voc să cetească, potrivit orînduirilor primite de la ocârmuirea eclesiastică<sup>5)</sup>.

2. Împărații creștini însă, cari deveniră ocrotitori ai religiei întemeiată de Iisus Hristos, își făcură în palatele lor Biserici mici, numite prin secolul al IV-lea εὐκτηριον sau προσευκτήριον, ori οἶκος προσευχῆς adică «*casă de rugăciune*»; iar în apus «*basilicula privata*» sau «*oratorium*». Cu chipul acesta, împărații erau scutiți de a se arăta totdeauna lumii, cu ocaziunea mergerei la Bisericile catedrale. Totuși o făceau aceasta numai la

1) Paulinus Diaconus (Mediolanensis) in Vita Ambrosii, c. X.

2) Cyril. Alexandr., Epist. IX ad Cælestinum.

3) Chrysost., com. in Timot.

4) August., Epist. 121: In oratorio præter orandi et psallendi cultum nihil penitus agatur.

5) Concil. Cæsaraugustanum in Hispania (an. 381) can. I.

sărbători mari și la timpuri de solemnitate. Iată ce ne spune Eusebiu în această privință despre Constantin cel Mare: «*Dacă va lua cineva osteneala să vadă cum Constantin a făcut din palatul său o adevărată Biserică, va vedea mai departe, că el a dat cele mai frumoase semne de pietate în locuința sa împărătească. Ținea în mâinile sale cărțile scripturei, și cugeta adânc asupra adevărilor ce conțineau ele. După aceste cugetări religioase, Constantin făcea rugăciuni publice cu toată curtea lui*»<sup>1)</sup>. Fiii lui Constantin au păstrat și ei acest obicei de pietate, rămas de la părintele lor<sup>2)</sup>; iar Teodosie cel Mic, după cum ne adeverește istoricul Socrat, «*și pusese palatul său în așa rândueală, în cât nu se deosebia mult de mănăstiri; în orele dimineții cânta pe rând cu surorile lui, imne pentru lauda lui Dumnezeu*»<sup>3)</sup>. Exemplul acesta de pietate se urmă mii târziu și de casa Carolingilor<sup>4)</sup>, precum și de toate curțile împărătești, cari au iubit buna podoabă a casei Domnului. În aceste Biserici zidite în interiorul palatelor numai pentru familia domnilor, se oficia liturgia și toate actele religioase s. e. botezuri, cununii, pomeniri ș. a., de clericii întreținuți pentru acest scop, din avuția împărătească.

3. Patriarhii, Mitropoliții și Episcopii, pentru a fi liniștiți în cultul lor adus Celui Prea Înalt, încă din vechime își făcură în apropiere de Bisericile catedrale, ori chiar în locuințele lor proprii, Biserici mici, spre a asculta aci liturgia și rugăciunile trebuincioase. Bisericile acestea fură numite de obicei *Paraclise*—*παρά ἐκκλησία*—adică Biserici zidite pe lângă catedrale. Cu trecerea timpului s'au înființat «Paraclise» în mănăstiri, în cimitire, seminarii, în școlile de creștere și învățatură, în spitale, cazărmi, penitenciare, în palate de justiție, și în fine în toate edificiile culturale însemnate. Paraclisele acestea fură înființate pentru nevoile sufletești ce stau în legătură cu instituțiunile respective. Aflăm de asemenea «Paraclise» în palatele regilor, domnitorilor, principilor și ale înalților demnitari de stat; apoi în locuințele aristocraților, ale bogăților și în fine în toate domiciliile în cari pietatea și avuția și-au dat mâna împreună<sup>5)</sup>.

Dar Paraclisele în multe părți se mai cheamă și «Capele» de la latinescul «*Capella*», Biserică mică, paraclis; iar preotul servitor aci, se numește «Capelan» de la cuvântul latin «*Capellanus*».

1) Euseb. in Vita Constantini lib. III, c. 49 și lib. IV, c. 17.

2) Vezi activitatea Marelui Constantin în «Cuvântarea panigirică», făcută de mine și tipărită în revista «*Biserica ortodoxă Română*», din București, anul XXX (1906) n. 2, p. 208 - 221. (Autorul).

3) Martigny, Diction. des ant. chrét., p. 547.

4) Gregor. Turonensis, Historia Francorum, lib. VIII, c. 44 seqq.

5) Domniii noștrii pământeni **români**, încă au avut Paraclise în palatele lor, în cari se rugau în zilele de dumineci și sărbători precum și la începerea războaelor. În cetatea-castel «*Neamțul*», pe care am cercetat-o în ziua de 23 August 1903, am văzut locul unde eră Biserica castelului, în care se rugase în vechime Ștefan cel Mare. Icoanele din această Biserică se păstrează și azi în mănăstirea Neam-

Pe unde se zidesc asemenea locașuri de închinare, orinduirile canonice cer, ca ele să se construiască cu învoirea chiriarhului respectiv și să se sfințească ca ori care Biserică<sup>1)</sup>. Să aibă deci, altarul, sfânta masă, proscomidia, iconostasul, naosul și iconografia trebuincioasă. Apoi să nu lipsească din Paraclise vasele și vestmintele liturgice, cărțile bisericești și în fine tot ce se cere pentru a se săvârși în ele sfânta liturgie.

## § 19.

### Baptisteriele. — Βαπτιστήρια.

**P**e timpul apostolilor, în loc de baptisterii găsim riurile, fântânile și orice apă curată, în care se botezau cei cari primiau creștinismul<sup>2)</sup>. În Faptele apostolilor, cetim că în Macedonia aproape de orașul Filipi, apostolul Pavel a botezat pe neguțătoreasa Lidia, în riul din apropiere<sup>3)</sup>; iar diaconul Filip a botezat pe eunucul reginei Cadacia a Etiopenilor (Abisinienii de astăzi<sup>4)</sup>, în apa ce găsiră înaintea lor<sup>5)</sup>. Asemenea și apostolul Petru a încreștinat pe sutașul Corneliu în apa de lângă ei<sup>6)</sup>. Tot așa se făcea botezul și în timpul lui Iustin Martirul, care afirmă că pentru acest scop, catehumenii erau duși unde eră apă<sup>7)</sup>. Iar

tu. Mulți dintre noi 'și aduc aminte de Paraclisul cel frumos din palatul Biblescului, care eră odinioară unde acum este crucea de la columnele răsăritene ale Mitropoliei din București. Palatul s'a dărâmat pe la anul 1880 pentru a face loc pieței fructelor. Familiile românești de înalte condițiuni și cu dare de mână, până azi mai păstrează vechea predatină, de a avea paraclise în palatele lor. În vechime erau în București mai cunoscute aceste 12 paraclise: al Mitropoliei, al Banului Ghica, al lui Șcarlat Ghica, al școalei grecești, al lui Racoviță, al lui Mihalache Brâncoveanul, al Drăgănescului, al Colței, al bisericei Stavropoleos, al mănăstirei Sf. George Nou, al Domniței Bălașa și al mănăstirei Sărandarul. Vestitul scriitor, arhidiaconul *Paul de Aleppo*, care a vizitat Țara românească și Moldova împreună cu patriarhul Macarie pe timpul Domnitorilor pământeni *Matei Basarab* și *Vasile Lupu* (sec. XVII), ne spune în *descrierea* acestei călătorii că pe atunci mai fie care boer avea palat frumos cu mănăstire (paraclis) într'insul. (Autorul). Conf. și Xenopol, Ist. Rom., ed. 1896, vol. VIII, Iași, p. 164.

1) Canonul 31 al sinod. VI ecumenic glăsuște astfel: „Clericii cei ce liturgisesc sau botează prin casele cele de rugăciuni, cari se află prin case, hoțărîm a face aceasta cu socotința episcopului celui din loc“.

2) Despre „Origina Baptisteriilor“, citește tratatul meu în Revista „*Vocea Bisericei*“ din anul 1894, n. 1, p. 2, apărută în București sub direcțiunea mea. (Autorul).

3) Fapt. Apost. XVI, 15.

4) În luna Septemvrie 1905, a venit în București cu distinse onoruri, principele *Atto Aitè-Miriam*, fratele negusului Abisiniei *Menelic II*. Atto Aitè-Miriam, un diplomat cult, istorisea cu mândrie în limba franceză, botezul eunucului reginei Cadacia a Etiopenilor, străbunii Abisinienilor de astăzi, zicând că creștinismul e foarte vechiu în Abisinia. El datează din timpul apostolilor. (Autorul).

5) Fapt. Apost. VIII, 38.

6) Fapt. Apost. X, 47.

7) Iustin. Mart. Apol. II ad Anton. imper: Ἐπειτα ἄγονται ὑπ' ὕμῶν, ἐνθα ὕδαρ εἶσσι.

Tertulian spune că mulți se botezau pe timpul său în apele Tibrului și ale Iordanului<sup>1)</sup>. Asemenea și Paulin de Nola (+ 431) fiind trimis de episcopul Romei în Britania pentru propovăduirea credinței în Hristos, a botezat pe cei convertiți la creștinism, în riurile *Trenta*, *Gleni* și *Sualica*<sup>2)</sup>. Numai pe timpul când persecuțiunile erau în furia lor, creștinii ascunși în catacombe ori în adâncimile pământului, se botezau acolo în apa pregătită pentru acest scop.

a) Pe la începutul secolului al IV-lea însă, răsărind soarele libertății creștinismului, în același timp cu construcția Bisericilor mărețe, găsim zidindu-se în apropierea lor, și un edificiu numit „baptisteriu“, care avea apă din destul pentru botezul catehumenilor. Scriitorii de pe atunci, ne-au lăsat o mulțime de texte cu privire la baptisterii. Între alți istorici, Eusebiu vorbind de o Biserică măreată din Antiohia, construită din ordinul lui Constantin cel Mare, ne spune că dintre multe construcții și case — ἑξῆρας καὶ οἶκους — din împrejurimea sfântului locaș, se deosebia baptisteriul prin meșteșugul cu care eră zidit. Iar cei ce se silesc să argumenteze că baptisteriul eră ca și azi în nartica Bisericii, n'au nici un temei puternic. O altă dovadă că baptisteriile erau deosebite de Biserici, ne-o dă și Paulin de Nola, care laudă pe amicul său Sever, pentru că acesta „construise două basilici, și între ele zidise și un baptisteriu“<sup>3)</sup>. Asemenea și Ciril din Ierusalim, descrie baptisteriul în prima sa catehesă mistagogică, ca pe un edificiu deosebit de corpul Bisericii, și 'l arată că avea vestibul — προαύλιον οἶκον —, în care catehumenii stând cu fața la apus și cu mâna întinsă, se lepădau de Satana și mărturiseau credința creștină<sup>4)</sup>; de aci intrau în interiorul edificiului — ἐσωτέρον οἶκον —, unde se săvârșea taina botezului<sup>5)</sup>. Sidoniu (sec. V) în același chip vorbește de baptisteriu, adică ca de o clădire deosebită<sup>6)</sup>; iar Augustin spune mai lămurit că acest edificiu avea o parte unde ședeau bărbații, iar alta unde ședeau femeile<sup>7)</sup>. Prin urmare, până prin secolul VI-lea, după mărturia lui Grigorie Turoneanul<sup>8)</sup>, nu găsim baptisteriul în lăuntrul Bisericii, ci în apropiere de ea, pentru că prin botez intrau catehumenii în Biserică. Dar nici botezul până aci nu se săvârșea în interiorul sfintelor locașuri de închinare; iar de la

1) Tertull. De baptismo, c. I.

2) Beda Venerab. Historia eccles. gentis Anglorum. II. c. 16. Vezi și Mich. Helneccii, op. c. III Th. s. 97: „Aus dem mittelsten Theil der Kirche, begeben wir uns nun in den Vorjaal ... Tauf-Brunnen.“

3) Paulin. Epist. XII ad Severum: Tu (Severus), vero etiam baptisterium basilicis duabus interpositum candidisti.

4) Cyrill. Catech. mystag. I, n. 2: Εἰσθετε πρῶτον εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου οἶκον... ἐκτείνειν τὴν χεῖρα καὶ ὡς παρόντι ἀπειτάθετε τῷ Σατανᾷ,

5) Cyrill. Catech. mystag. II, n. 1.

6) Sidon. Opera, lib. IV, ep. XV.

7) Augustin. De civitate Dei, lib. XXII, c. VIII.

8) Greg. Turon. Hist. Franc. n. 21.

această dată când se și desființară cele trei clase ale catehumenilor, baptisteriul fu introdus în nartică și se orindui a se ceti aci și taina botezului<sup>1)</sup>.

*Guilielm Caveus* întemeiat pe documente vechi, susține cu tot dreptul, că baptisteriile erau mari, spațioase și cu apă din destul, pentru motivul că taina botezului se săvârșea prin *cufundarea*



Mărețul Baptisteriu din orașul Piza (Italia).

*in apă* (per immersionem) a catehumenilor, cu care ocaziune aceștia se îngropau mistic prin botez împreună cu Iisus Hristos spre ertarea păcatelor<sup>2)</sup>). În cronicile alexandrine (alias paschale),

1) Ioannes Stephanus Durantus. De ritibus ecclesiae lib. I. c. XIX, n. IV.

2) Caveus. Primitiv. Christian., edit. Anglic., Lond. 1646. Iar în edit. germ. Lips. 1723, la pag. 252, cetim următoarele rânduri: Zu anfang waren die Baptisteria oder Taufsteine nahe an die Kirche angebauet, nachdem aber wurden sie in die Kirche beym eingange aufgerichtet, anzuzeigen, daß die Taufe der eingang in die kirche und heilige kirche sey, und endlich setzte man sie gar mitten in die kirche. Sie waren meistentheils sehr groß und geraum, theils darum, weil damals eine allgemeine Gewonheit war, daß man die Täuflinge unter däs wasser tauchte; theils auch deswegen, weil die Taufe so selten des jahrs durch ver-



baptisteriului i se dă numirea de *marele luminător*—μέγα φωτιστήριον, *magnum illuminatorium*, — pentru motivul că la cei vechi botezul se chema de obicei *φώτισμα*, *illuminatio*, și prin o se curățau acei ce deveneau luminați — *illuminati*, — din sfânta bue a acestui mister. Edificiile acestea erau așa de mari, în cât s'au ținut și sinoade în baptisteriul Bisericii sfânta Sofia cea veche zidită de Constantin cel Mare în Constantinopole, după cum cetim acest fapt în actele sinodului chalcedonean<sup>1)</sup>, și în actele sinoadelor cartagenene<sup>2)</sup>.

6. Fântâna cu apă din fie care baptisteriu, trebuincioasă pentru a se afundă în ea cei ce se luminau, se chemă de Ciril al Ierusalimului *colimvitră* — κολυμβήθρα, — adică cisternă, ori lac de înodat<sup>3)</sup>; iar Optatus din Mileve, o numea *piscina*<sup>4)</sup>, fiind că creștinii botezați aci, cum ne spune Tertulian, se chemau «*pisciculi*» (peștișori<sup>5)</sup>), după combinațiunile cabalistice din secolele prime. «*Noi, peștișorii, zice apologetul, după peștele nostru Iesus Hristos, ne naștem în apă; nu altfel suntem mântuiți, de cât rămânând în apa (botezului)*»<sup>6)</sup>. Dar și istoricul Socrat, tot κολυμβήθραν τοῦ βαπτιστηρίου numește fântâna din baptisteriu<sup>7)</sup>. Totuși cisterna aceasta a mai fost numită de unii ὑπόνομος, baltă; iar Grigorie cel Mare 'i a zis «*cloacă*», adică canalul de spălare al păcatului strămoșesc; în fine Anastasie Bibliotecarul o chemă *natatorium*, adică locul de înodat pentru curățirea sufle-

richtet wurde, und also allemal eine unbeschreibliche Menge zu einer Zeit getauft wurden.

1) Conc. Chalced. act. I: Φλαβίου πρωτογένους τοῦ λαμπροτάτου καὶ τοῦ διλοφθοσιμένου ἱπάτου, πρὸ εἰδῶν Ἀπριλλίων, ἐν Κωνσταντινουπόλει, θεῖα κελεύσει καθεζομένῳ τῷ ἁγίῳ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας βαπτιστηρίῳ.

2) Suicerus, Thesaur. eccles. voce φωτιστήριον, ex actis concil. Carthagin. pag. 118: Ἐν τῷ φωτιστηρίῳ τῆς κατὰ Κωνσταντινουπόλιν ἁγιωτάτης καθολικῆς ἐκκλησίας καθεζόντων τῶν ἁγιωτάτων ἐπισκόπων.

3) Cyrill. Cateh., mystag. II, n. IV: Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὴν ἁγίαν τοῦ θεοῦ βαπτισματος ἐχειραγωγείσθε κολυμβήθραν. Conf. și Cateh., mystag. III, n. I.

4) Optatus contra Parmen. Lib. III: Cuius *Piscis* nomen, secundum appellationem græcam, in uno nomine per singulas litteras turbam sanctorum nomen continet, ἰχθῦς, quod est latine *Iesus Christus Dei Filius Salvator*. Conf. și Augustin., De civit. Dei, lib. XVIII. De aci se înțelege că vechi creștini luau literele inițiale de la cuvintele Ἰησοῦς, Χριστός, Θεοῦ, Υἱός, Σωτήρ = Iesus Hristos fiul lui Dumnezeu Mântuitorul, și formau cuvântul ἰχθῦς — pește. Pentru acest motiv ei chiar reprezentau pe Mântuitorul prin forma peștelui, iar pe creștini prin chipul mai multor peștișori. Conf. Tezaur. Lit., T. II, p. 86, adnot. 1.

5) Peștii erau în mare considerațiune la popoarele vechi. Acestor vietăți aquatice li se aduceă chiar cult de acele popoare. Egiptenii și Sirienii deopotrivă adorau peștii; iar preoștii acestor popoare nu mâncau nici odată pește. Pentru aceea, multe zeități aveau chipul acestor vietăți.

Mai târziu și Grecii avură peștii lor sfințiți. În orașul Egea din Laconia, se afla „baltă lui Poseidon“ cu pești pe care nu îi vâna nimeni. (Autorial).

6) Tertull. De baptism., c. I: „Sed nos *pisciculi* secundum ἰχθῦν nostrum Iesum Christum in aqua nascimur, nec aliter quam in aquam permanendo salvamur. Conf. Tezaur. Liturg., Tom. II. p. 86, adnot. 1.

7) Socrat. Hist. eccl., lib. VII, c. XVII.

tului<sup>1)</sup>. Beveregiu însă, aseamănă colimvitra cu lacul de odinioară «Vitezda» din Ierusalim, lângă care zăcea un slăbănog bolnav de 38 de ani, și aci a fost tămăduit de Mântuitorul<sup>2)</sup>.

Cât despre forma baptisteriilor, scriitorii vechi o trec cu tăcerea; ei numai despre fântână spun că eră în unele locuri împodobită cu ornamente de porfir, argint și aur. Scriitorii moderni însă, au complectat golul acesta, din monumentele vechi și din săpăturile făcute în acest scop. Așa, renumitul arheolog *Bosio*, din studiile ce a făcut asupra catacombelor din împrejurimea Romei, a dovedit că baptisteriile, de obicei aveau forma unui turn<sup>3)</sup>; alții le descriu cu forma exagonală ori octagonală, împodobite cu colonne corintice în partea exterioră, având și cupole d'asupra, cu monogramul lui Hristos pe vârful lor. Se mai găseau baptisterii și cu forme rotunde. Ele erau afierosite sau Mântuitorului, ori arhidiaconului Stefan, lui Ioan Botezătorul, sau altor sfinți, către care poporul avea o venerațiune deosebită.

c) Pictura din interiorul baptisteriilor, reprezenta în culori ori în mozaic pe Iisus Hristos, Ioan Botezătorul, cei 12 apostoli și alte chipuri vrednice de închinat. Dar mai erau pictate și figuri simbolice ca d. e. cerbul, pentru că catehumenul caută cu atâta dorință apa botezului, cum caută cerbul prin munți apa izvoarelor<sup>4)</sup>. Se găsea pictat de asemenea, peștele care reprezintă după cum am văzut, pe Iisus Hristos. Mai eră și columba, pentru că la botezul Domnului, sfântul spirit s'a pogorât asupra Mântuitorului în chip de porumb<sup>5)</sup>.

Fântâna, adică colimvitra din mijlocul baptisteriului, cum susțin scriitorii mai noi, eră săpată în piatră într'o formă rotundă, la o adâncime până la pieptul omului; alte fântâni aveau forma crucei. Catehumenul pogorându-se pe câteva trepte în scaldătoarea aceasta, aci preotul îl afundă în apă, și apoi noul botezat eșea din colimvitră pe alte trepte. Socrat ne dovedește că fântânele acestea aveau apă atât de multă, în cât ele semăneau cu lacurile și piscinele unde se putea înota<sup>6)</sup>. De altfel chiar proistoșii bisericesti orânduiau ca baptisteriile să se zidească acolo unde erau izvoare, sau cel puțin unde se găseau în apropiere riuri ori ape curgătoare.

Botezurile solemne de obicei se făceau la *Bobotează*, *Paști* și la *Duminica cincî-zecimei*. Clericii la săvârșirea acestei taine,

1) Du Fresne. Notæ in Paulum Silentiar. pag. 593.

2) Bevereg. Pandect., Notæ in concil. Nicæn., c. XI, n. IV: Hoc nomen (κολυμβήθρα) sortitum videtur a celebri illa κολυμβήθρα sive *piscina*, in qua cæcus Christi iussu lotus rediit videns. — Ioan. V, 5. seq.

3) Bosio, Roma sotterranea, pag. 87.

4) Psalm. 41 (trad. rom.). Iar Ieronim se exprimă astfel în explicarea psalmului XLI: Catehumenus desiderat venire ad Christum in quo est fons luminis, ut ablutus baptismo, accipiat donum remissionis.

5) Luca III, 22.

6) Socrat. Hist. eccles., VII, 17.

purtau vestminte albesau luminoase, în semn că catehumenul acum este luminat cu baia sfântului botez <sup>1)</sup>. Din actele conciliilor constantinopolitane, mai aflăm că unele baptisterii aveau și altare, și se oficia în ele liturgia la solemnitățile botezului <sup>2)</sup>.

Mai vedem și azi pe la unele catedrale creștine, urme din aceste edificii atât de bogate în amintirile istorice. Biserica lui Neagoe Basarab din *Curtea de Argeș*, are înaintea ei un turn minunat pe patru stâlpi numit «baptisteriu» și servește numai ca podoaibă a monumentului. Catedrala din *Florența*, tot așa are în fața ei un vechiu baptisteriu octagonal, construit cu mult meșteșug arhitectonic, din marmoră albă și neagră <sup>3)</sup>.

## § 20.

### Glopoțele—κώδωνες, καμπάναι (Campanæ).

**O**rigina acestor odoare bisericesti prin care se vestește credincioșilor timpul serviciului liturgic, cum și știința despre introducerea lor în Biserică, sunt învăluite într'un nou de neajurată. Scriitorii însă s'au nevoit a umplea golurile istorice cu deslęgări întemeiate pe păreri lor subiective, și așa s'au introdus în tratatele de acest fel multe rătăcirii, moștenite apoi din scriitor în scriitor.

1. Încă prin secolul IX, găsim pe apuseanul *Amalariu*, un episcop din Metz, susținând fără texte clasice în cartea sa «*De ecclesiasticis officiis*», că în timpul persecuțiilor, creștinii se adunau la cult, fiind chemați cu semnalul dat prin lovirea unei bucăți de fier ori de lemn <sup>4)</sup>; dar pe ce se întemeiază *Amalariu* în credința sa, el nu ne arată. De aceea, acest scriitor a și rămas izolat cu părerea lui, pentru că afară de faptul că el nu ne aduce mărturii în această privință, dar nici nu 'și poate cineva închipui, că tocmai pe acele timpuri când creștinii 'și făceau cultul

1) Bingham. Origin. sive antiquit. eccles., lib. VIII, § 5. Iar Eusebiu în «*Vita Constant.*», lib. IV, c. LXI, vorbind despre botezul Marelui Constantin, zice că «*De îndată ce ceremonia (botezul) fu isprăvită, el (Constantin) fu îmbrăcat cu o haină, a cărei albeață strălucea ca soarele*».

2) Concil. Constantinop., act. V: Τὰς γὰρ εἰς τύπον τοῦ ἁγίου πνεύματος χροῖας τε καὶ ἀργυρᾶς περισσεύας κρεμαμένας ὑπεράνω τῶν θείων κολυμβητῶν καὶ ὀνομαστηρίων μετὰ τῶν ἄλλων ἐσφραγίσαστο.

3) În Septembrie, anul 1897, când am vizitat orașul Florența, n'am trecut cu vederea nici măreața catedrală mitropolitană de aci, a cărei zidire din marmoră albă cu încriștări din marmoră neagră s'a început în secolul XIV și s'a terminat în secolul XIX. Dar mai vechiu de cât catedrala este baptisteriul din fața ei, zidit cum se zice, prin secolul VII cu material dintr'un templu păgân, și a servit drept catedrală până în secolul XII.

4) Amalar., De officiis, lib. IV, c. XXI: Omnis salutatio deest in istis tribus diebus (maioris hebdomadæ)... nec altitudo signorum, quæ fiebat per *vasa aerea, deponitur, et lignorum sonus* usquequaque humilior aeris sono, necessario pulsatur, ut conveniat populus ad ecclesiam.

în locuri ascunse, ei ar fi mai avut și cutezanța să dea semnale de chemare cu sunete tari, în fața păgânilor îndârjiți. În secolul XVI-lea *Baroniu* <sup>1)</sup>, și în al XVII-lea *Bona* <sup>2)</sup>, combat cu tărie pe Amalariu.

De către alți scriitori, s'a introdus în tratatele lor liturgice, grecești, rusești, românești, ș. a., o altă eroare și mai crasă, care s'a moștenit apoi, aproape de unanimitatea urmașilor lor. Rătăcirea această se intemeiază pe un text luat din scrierile lui Ignatie Teoforul, episcopul Antiohiei, prin a cărui interpretare greșită, se crede, că în cele trei secole prime, creștinii erau chemați în taină la cult, prin niște oameni numiți «Θεοδρόμοι» sau «*cursores*», adică «drumeții Domnului», cari spuneau în ascuns fie cărui fiu al Bisericei, timpul și locul unde avea a se săvârși serviciul divin. Dar noi vom aduce aci citatul din epistola lui Ignatie către Policarp, episcopul Smirnei, pe care se întemeiază tălcuitoarii greșiți, și vom vedea că Ignatie prin cuvântul Θεοδρόμοι, înțelege alt ceva de cât «vestitori tainici» ai cultului creștinesc. Iată ce zice Ignatie lui Policarp: «*Cuvine-se, în Dumnezeu, Prea Fericite Policarpe, să ții o adunare, cu multă cuviință în Domnul, și să alegeți pentru hirotonie pe cineva, pe care-l aveți mai iubit și harnic, care să se poată numi alergător al lui Dumnezeu (Θεοδρόμος). Pe acesta să-l îngrădiți cu mare onoare, pentru ca el plecând în Siria, să prea mărească dragostea voastră sârguincioasă, întru mărirea lui Hristos*» <sup>3)</sup>. Prin urmare Ignatie vorbește aci de hirotonia veri unui bărbat destoinic, care trebuia să meargă în Siria spre propagarea credinței. Pentru întărirea celor ce susținem aci, mai aducem un alt text din epistola aceluiași părinte apostolic, către Smirneni, pe cari îi indeamnă că «*pentru mărirea lui Dumnezeu, se cuvine ca Biserica (smirneană) plină de demnitate, să hirotonisească «reprezentanți bisericești*» <sup>4)</sup>. Iar Policarp în epistola sa către Filadelfieni, vorbește tot de asemenea oameni, numindu-i în același chip «*reprezentanți*» (προσβεύοντα <sup>5)</sup>). Acești «Θεοδρόμοι» numiți în alt loc «Θεοπροσβύται» și «προσβεύοντα», erau ori diaconi, ori cle-

1) Baron., an. LVIII, n. CVIII ad. Antverp. 1610: Haud adsentimur Amalario, qui existimavit, *tempore persecutionis ecclesiarum*, sonitu lignorum, ad synaxin, vocari solitos christianos.

2) Bona, De rebus liturgicis, lib. I, c. XXII, n. I: Amalarius lignorum sonitu christianum populum congregatum ait, *quando latitabat per cryptas propter persecutores*. Non adsentitur Amalario Baron. an. LVIII, n. CVIII... eo lignorum strepitu se proderent et ad necem sibi inferendam gentiles provocarent.

3) Ignatie. Epist. ad Polycarp., n. VII: Πρέπει, Πολύκαρπε θεομακαριστότατε, συμβούλιον ἀγαγεῖν θεοπρεπέστατον, καὶ χειροτονήσαι τινὰ, ὃν ἀγαπητὸν λιαν ἔχετε καὶ ἄοκνον, ὃς δυνήσεται Θεοδρόμος καλεῖσθαι. Τοῦτον καταξίωσαι, ἵνα πορευθεὶς εἰς Συρίαν δοξάσῃ ὑμῶν τὴν ἄοκνον ἀγάπην εἰς δόξαν Χριστοῦ.

4) Ignat. Epist. ad Smyrn., n. XI: Πρέπει εἰς τιμὴν Θεοῦ χειροτονήσαι τὴν ἐκκλησίαν θεοπρεπέστατην (leg. θεοπροσβύτας) κ. τ. λ.

5) Polycarp. Epist. ad Philipp., n. XIII: Ὅπερ ποιήσω, εἰάν λάβω καιρὸν εὐθετον, εἴτε ἴγω, εἴτε ἂν πέμψω προσβεύοντα καὶ περὶ ὑμῶν.

rici inferori, pe cari episcopul îi hirotonea și-i trimetea în calitate de *delegați* la alte Biserici cu vr'o însărcinare bisericească sau pentru întărirea cuvântului. Iar cum se vesteau creștinii în cele d'înău trei secole, pentru ca să vină la Biserică, despre aceasta nu găsim texte clasice; și tot ce s'ar spune în această privință cu o presupusă siguranță, nu este nimic temeinic. Știm însă că asemenea chemări se făceau în cel mai strict și necunoscut secret. Poate că diaconițele erau mai îndămnatece întru a vesti tainic pe creștini, pentru că ele nu erau observate cu atâta strictețe de păgâni <sup>1)</sup>.

2. În secolul al IV-lea încoace, începe a se mai lumina această țeștiune; dar semnalele de chemare la serviciul divin, le luăm din mănăstirile de pe atunci, de unde apoi s'au întins și în Bisericile din sate și orașe. Așă, Pahomie întemeietorul ordinii monahilor din insula *Tabena* situată în apele Nilului, cum pe la anul 340 îndemna pe acești pustnici, ca atunci «*când monahul va auzi sunetul tubei*», adică al *trâmbiței*, «*pentru adunare, să alerge îndată*» la chemarea acestui instrument, pentru a face rugăciune în comun <sup>2)</sup>. De aci vedem că în Africa nordică se obișnuia trâmbița pentru chemarea la cult a creștinilor, tot așă ca și odinioară la Iudei <sup>3)</sup>. Asemenea și Ioan Scărarul, egumenul monahilor din muntele Sinai prin secolul VI-lea, în a XIX-a treaptă a scării sale, rostește următoarele cuvinte: «*Ascultăm cu băgare de seamă ca să înțelegem semnul de cântare al sfinteii trâmbițe, prin care se adună (la cult) ceata fraților*» <sup>4)</sup>. În timpul lui Ioan Scărarul, eră așă dar în obișnuință și în Palestina, tot trâmbița. Mai târziu a încetat acest semnal.

Ioan Cassian însă († 432), ne spune că în Galia sudică unde a stabilit el ordinea monahală, «*pe când (frații) auzeau bătându-se în ușă cu ciocanul (mallei) la deosebitele chilii, pentru*

1) *Presvitererele și diaconesele* (πρεσβυτέρεις, διακονίσσαι I Tim. 5, 9. Tit 2, 2), erau femei alese pe timpul apostolilor din bătrâne, văduve și fecioare, dar cari se devotau Bisericii pentru serviciul sexului lor s. e. la masa agapelor, botzeul femeilor, supravegherea acestora, ș. a. La serviciul preoției, propoveduirii și al păstoriei, ele nu luau parte. Presvitererele pare că erau un grad mai înalt și această treaptă a ținut până în secolul IV; clasa diaconeselor însă a existat în orient până în secolul XIII. Conf. Euseviu Popovici, Ist. Bis. I, p. 222. Asem. Vering. *Archienrecht* S. 409 și Bisping, *Cregetisches Handbuch zum N. T. VII Band* S. 204.

2) Pachomius. Regula c. III. Bibliothec. patr. Tom. XV: „Quum audierit vocem tubæ ad collectam vocantis, statim egrediatur“. Știm că Pahomie a scris un **Codice în limba egipteană** cu regulele monahilor. Codicele a fost tradus de Fericitul Ieronim pe la anul 404 în limba latină. Din acesta am extras acest text cu privire la „tuba“. (Autorul).

3) „Și la zilele cele de bucurie ale voastre, și la sărbătorile, și la lunile cele noi ale voastre să sunați în trâmbițe (שופרות) ori (שופרות) zice Iehova“. Num. 10. 10. Conf. Num. 29, 1. Lev. 23, 24. I Cron. 15, 24. II cron. 5, 12. 7, 6. 29, 26. Ezra, 3, 10. Neem. 12, 35. Psalm. 81, 3.

4) Ioannes Climacus. Scala paradisi, gradu XIX. Biblioth. patr. tom. V: „Observemus accurate et intelligamus, signo sacre tubæ canente cogi fratrum cætus“.

a fi chemați la rugăciune ori la lucru, fie care eșea îndată din chilia sa»<sup>1)</sup>. Tot asemenea ne încunoștiințează și Paladie (sec. V-lea), că «deșteptătorul bătea noaptea cu ciocanul la chiliile tuturor pentru a chema pe frați la închinăciune și bine cuvântarea dimineței»<sup>2)</sup>.

În mănăstirea de călugărițe din Betleem, întemeiată de Paula, se da semnalul de adunare la Biserică prin cântarea „Alliluia”  $\alpha\lambda\lambda\iota\lambda\upsilon\iota\alpha$ . Despre această faptă Ieronim ne spune, că «după ce s'a cântat «Alliluia», prin care semn se chemau la adunare (călugărițele), nici uneia nu 'i mai eră îngăduit să mai rămână acasă»<sup>3)</sup>.

Iar din actele sinodului II-lea nicean (an. 787), cunoaștem că în alte părți ale orientului, eră vechiul obicei de a se da semnalul de adunare la Biserică, prin lovirea cu ciocanul într'o scândură lungă de lemn sau „în sfințele lemne sunătoare” —  $\epsilon\gamma\kappa\alpha\ \xi\upsilon\lambda\alpha\ \sigma\eta\mu\acute{\alpha}\nu\alpha\nu\tau\epsilon\varsigma$ —<sup>4)</sup>; dar de și abia în secolul VIII-lea găsim mărturie despre „toaca de lemn” rămasă în Bisericile orientale până azi, totuși nu încapă îndoială că semnalul de acest fel exista în Biserică chiar prin secolul IV-lea, când se obișnuia a se bate cu ciocanul în ușile chiliilor. Teodor Studitul<sup>5)</sup>, Nicefor Blemide (secolul XIII<sup>6)</sup>), și alți scriitori, privesc toaca de lemn, ca un obiect bisericesc foarte vechiu. Iar Sofronie al Ierusalimului († 638), Teodor Balsamon (secolul XII-lea) ș. a., vorbesc și de *toaca de lemn* — τὸ μέγα σημαντήριον, și de *cea de fier* — τὸ σίδηρον —<sup>7)</sup>. De aci vedem că toaca de lemn, e mult mai veche de cât cea de fier. După Sofronie, σημαντήριον (toaca) însemnează «trâmbița îngerilor»<sup>8)</sup>.

1) Cassian. De institutis cœnobiorum (cârmuirile mănăstirilor chinoviale), lib. IV. c. XII; Quum sonitum pulsantis ostium ac diversorum cellulas percipientis audierint, ad orationem eos scilicet seu ad opus aliquod invitantis, certatim e cubilibus suis unusquisque prorumpit.

2) Palladius. Historia Lausiaca cap. CIV: Τὸ τρικῆντα τῷ ἔξυπνιαστικῷ σφυρίῳ τὰς πάντων ἔκρουεν κέλλας, συνάγων αὐτοὺς εἰς τοὺς εὐκτηριοὺς οἴκους πρὸς ὀρθρινὴν δοξολογίαν.

3) Hieron. Epist. XXVII. Epitaph. Paulæ: „Post Alleluiah cantatum, quo signo vocabantur ad collectam, nulli residere licitum erat”. Și în mănăstirile din România se bate noaptea în ușa fie cărui monah, zicându-i-se cuvintele: „vremea cântărei ceasul rugăciunei”. După aceea se bate toaca de lemn umblând împrejurul Bisericii, și apoi se trag clopotele. Aceste obiceiuri sunt cum vedem, din secolul IV.

4) Concilium septimum Act. 4. mentionem fecerit, his verbis: Ἄπαντες ἀναστάντος τὰ τε ἱερά ξύλα σημάναντες συνηθοροίσθησαν ἅπαντες (Iacob. Goar Evcholog. græcor. pag. 450). Conf. Hermann Adalb. Daniel Codex, Tom. IV, p. 198—199.

5) Theodorus Studita in Carminibus: Veluti tuba percute lignum tempore suo ut opus est.

6) Nicephorus Blemides in Vita s. Pauli Latrensis: Imperat, ut ante tempus lignum congregans monachos pulsetur, et sacra mistagoga peragatur.

7) Theodorus Balsam. Iuris Græcor. lib VII în Goar pag. 450: τὸ σίδηρον; adică semnalul se dă cu toaca de fier. Și în alt loc zice tot Balsamon: τὸ μέγα σημαντήριον εὐρηται=„se află toaca cea mare” (de lemn). Daniel, Codex, IV, p. 200.

8) Cuvântul τὸ σημαντήριον, se derivă de la verbul σημαίνω = dau semnalul. Deci în numirea sa de „toacă” se ia în înțeles impropriu. Iar cuvântul τὸ

Pe când semnalele date prin trâmbiță și lovirea în ușă cu ciocnul, erau răspândite numai în mănăstiri, semnalul prin toacă s'a generalizat în toate Bisericia răsăritene<sup>1)</sup>, și se păstrează cu multă evlavie mai ales în România, unde se bate toaca ritmic și cu multe întorsături muzicale. Nu tot cu această rigoare se păstrează toaca, și în celelalte Biserici ortodoxe<sup>2)</sup>.

3. Dintre toate semnalele de rugăciune, cel mai armonios și plăcut este cel dat prin **sunetul clopotelor** Asupra originii acestor odoare bisericești, există foarte multe păreri. Unii voesc a sustine că clopotele au fost introduse în Biserică, încă de pe timpul lui Constantin cel Mare, crezând că de oare ce ele erau în întrebuințarea din vechime la păgâni, prin urmare și creștinilor le-a convenit mai bine a chema pe credincioși prin sunetul lor în casa Domnului, de cât prin sunete de trâmbițe, lemne și fior. Aceștia însă nu ne aduc nici un text, ci se întemeiază numai pe presupunerea lor subiectivă.

Este drept că Egiptenii cunoșteau clopotele<sup>3)</sup>; iar Aaron fratele lui Moisi, purta «*clopoței de aur*» (מַעֲבֵי זָהָב), la mantia sa (מַעֲבֵי, ποδήρης), obișnuită în cultul mozaic<sup>4)</sup>. În Atena vinderea poștelui, și în Roma deschiderea băilor publice, se făceau prin sunetul clopotelor<sup>5)</sup>. Plaut vestitul poet comic al Romei, vorbește adesea ori de clopot și 'l numește *tintinabulum*, pentru a imita mai bine sunetul acestui obiect<sup>6)</sup>. Dar de aci nu se poate deduce

αἰθρον, însemnează o bucată de fer, sau „ori ce fer”. Pentru aceea creștinii vechi pentru a face o deosebire ziceau: ἀγιοσίδηρον sfântul fer, sau „toaca de fer”; ori: ἑρὰ ξύλα = sfintele lemne, adică „toaca de lemn”.

1) Conf. Bona. De rebus liturgicis, lib. I. c. XXII, n. II: Et tubæ quidem ac mallei usus ad sola monasteria pertinuisse videtur; ligna autem ab omnibus ecclesiis usurpata fuerunt, longoque spatio permansit eorum consuetudo, quia campanas serius receperunt.

2) Leon Allațiu spune în „Dissertat. de recentiorum græcorum templis” că „Clericii greci obișnuesc să facă chemarea la Biserică cu instrumente de lemn (toaca), adică cu un lemn dublu (binarum) lung de 10 picioare, gros de două degete și lat de patru degete, netezit bine (optime dedolatum), ne dospicat și ne crăpat. Lemnul se ține cu mâna stângă de mijloc, de către un cleric ori și altă persoană, și cu dreapta se bate cu un ciocan, mergând cu lemnul când într-o parte când în alta. Lemnul se bate pe o parte și pe alta, aproape de unde se ține cu mâna stângă, pentru ca lovitura să fie odată plină, când gravă, când ascuțită, când deasă, când rară, și așa să se producă urechilor, cea mai dulce armonie muzicală”.

3) M. N. Bouillet. Diction. univers. de sciences, de lettres et de artes, Paris 1870, pag. 364.

4) וְעֵשֶׂת מַעֲבֵי זָהָב II M. 39, 25.

5) וְעֵשֶׂת אֶת־מַעֲבֵי הָאֶפֶס מַעֲשֵׂה אֶרֶג קָלִיל תְּכֵלֶת: II M. 39,22.

Între lucrurile vechi descoperite în Babilonia, s'a aflat și clopotul în forma de astăzi. Conf. Brockhaus' Lexikon, 14 Aufl. II B. S. 234.

6) În epigramele poetului latin Marțial († 103 d. Hr.) cetim aceste cuvinte zise servitorului băilor: „Redde pilam sonat æs Thermarum; ludere pergis?” = Dă la o parte stălpul de bară când sună clopotul băilor; te duci să te joci?

7) A. Lerosey Man. Liturg. Introd. a la Liturgie, Paris 1890, p. 265 – 268.

că clopotele erau folosite la Biserică în secolul al IV-lea al creștinismului.

Alții susțin că clopotele au fost introduse în Biserică de Paulin episcopul Nolei († 431) din Campania. Ei cred că de oare ce în Campania eră arama cea mai bună pentru clopote, mai bună chiar de cât cea din Corint, și fiind că de la «*Campania*» s'au numit și ele în Biserică apusană «*Campana*» ori «*Campanola*», apoi mai interpretând în sensul lor și etimologia acestor cuvinte, deduseră fără temeiu, că în secolul V-lea Paulin de Nola ar fi fost chiar inventatorul lor <sup>1)</sup>. Dar dacă Paulin ar fi avut acest merit, l'ar fi arătat el însuși în epistolele sale către presviterul galican Sulpiciu Sever, în cari vorbește cu minuțiositate de multe monumente și odoare religioase <sup>2)</sup>.

Unii ziseră că clopotele se aflau în Biserică pe timpul lui Augustin († 430). Mulți mai cred că *Sabinian* (an. 604—606), succesorul lui Grigorie cel Mare la episcopatul Romei, are meritul că le-a introdus în cultul creștin; dar nici pentru Sabinian nu există argumente serioase. Tot ceea ce se știe, este fapta, că în finele secolului al VI-lea, *Grigorie Turoneanul* († 595) ne arată că la Biserică lui din orașul francez *Tours*, aveă clopote întrebuințate în cult <sup>3)</sup>; iar prin secolul VII-lea și cele următoare se respândiră cu încetul în tot occidentul. Beda Venerabilul († 735), de asemenea ne afirmă în Istoria Bisericei engleze, că la moartea egumenei *Hilda* în finele secolului VII-lea, se obișnuia a se chemă pioșii și a se îndemna la rugăciune prin un sunet nou de clopot <sup>4)</sup>. Dar cine e **primul introducător** în cult, al acestor odoare, noi nu putem dovedi, mai ales că le găsim întrebuințate și înainte de era creștină.

De și sfințirea și botezarea clopotelor o găsim în apus chiar pe timpul lui Carol cel Mare, totuși obiceiul acesta s'a introdus oficial în Roma, abia în secolul X-lea (an. 968) când i se dădu unui mare clopot din Lateran numele «*Ioan*», în onoarea episcopului de pe atunci Ioan XIII-lea (965—972 <sup>5)</sup>).

---

1) Între cei ce susțin că Paulin ar fi fost introducătorul clopotelor în Biserică este și Abatele F. Lagrange. El susține aceasta, fără temeiu, în opera sa „Histoire de saint Paulin de Nola“.

2) Epistolele lui Paulin trimise amicului său Sulpiciu Sever, sunt: epistola I, V, XI, XVII, XXII, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI și XXXIII, din cele 51 de epistole câte a scris Paulin.

3) A. Lerosey, Manuel Liturgique, Introduc. a la Liturgie, Paris 1890, p. 266: Saint Gregoire de Tours, nous apprend qu'il y avait des cloches dans son eglise.

4) Beda Vener. Histor. eccles., lib. IV, c. 23: *Novum campanæ sonum* quo ad orationes excitari vel convocari solebant.

5) Bona, De rebus liturgicis, lib. I, c. XXII, n. VII: Usum quidem benedicendi campanas, scribit Baronius, a Ioanne XIII traxisse originem, qui anno DCCCCLXVIII campanam Lateranensem miræ magnitudinis, antequam super campanile elevaretur, sacris ritibus Deo consecravit, atque Ioannis nomine nuncupavit. Sed multo antiquiore esse ex ritualibus libris integro... ut eruditissimus Menardus... ex codice Rhemensi tempore Caroli magni exarato.



Obiceiul sfințirii și al botezării clopotelor, s'a introdus mai târziu și în orient 1).

4. În Biserica răsăriteană, vedem clopotele abia în secolul IX-lea (an. 865); când, după cum cetim în analele Venetiei, *Ursul Patriciacul* dogele (ducele) Venetiei, trimise în dar împăratului bizantin Mihail, două-spre-zece clopote minunate, cu sunete



Clopotul cel mai mare din lume ruinat încă din secolul 18. El are greutatea de 200 tone și stă lângă catedrala „Adormirea” din Cremlinul Moscvei, în care se ung Țarii Rusiei. Toate acestea eu le-am văzut în luna August anul 1898. (Autorul).

1) În catedrala „Uspenski” din Cremlinul (cetatea) Moscvei (Rusia), se afla clopotul cel mare în greutate de 200 tone, înalt de 5 metrii și 8 cent., cu o periferie de 18 metrii. El a căzut din turlă la anul 1735, în care stare de ruină l'am văzut și eu în luna August, anul 1898. Poartă numele de „Țarul clopotelor”. Se zice că lângă Peking (China), în templul „Marelui clopot” (Ta-sung-ke), este un clopot de 7 metrii înălțime, cu inscripții chineze pe din lăuntru și pe din afară. Și clopotele cele mari din România sunt botezate cu nume s. e. clopotul cel mare ce eră odinioară la Cozia, dar care acum se află la Biserica lui Neagoe din Curtea de Argeș, e botezat cu numele „Mircea-Vodă”. (Autorul).

puternice și frumoase<sup>1)</sup>. Iar împăratul a orânduit ca ele să fie așezate în clopotnița (καμπανάριον) anume construită la Biserica sfintei Sofii. După aceasta, clopotele se introduseră cu repeziciune și în orient, se înmulțiră și se zidiră turnuri pentru suspendarea și păstrarea lor; iar din sunetul acestor odoare, se căută a se combina o armonie muzicală<sup>2)</sup>.

Dar Turcii cucerind Constantinopolul în an. 1453, interziseră în împărăția lor clopotele pe la Biserici, și de aceea rămăseră în întrebuintare iarăși toaca de fier pentru dumineci și sărbători, și cea de lemn pentru zilele săptămânale. În timpul nostru s'a început în Turcia îngăduința clopotelor pe la creștini; dar ele sunt mici pentru că n'a dispărut șfiala de Otomani<sup>3)</sup>.

Sunetele dulci și tainice ale clopotelor bisericicești, înveselesc pe creștini când ei sunt chemați la cult în zilele de dumineci și sărbători, precum și la Tedeumuri; îi întristează însă, când li se anunță încetarea din viață a fraților lor, ori li se vestesc incendii, rășboae și evenimente grave.

Ca parte simbolică, clopotele însemnează «vocea lui Dumnezeu», care chiamă pe pioși la rugăciune.

1) Bona. De rebus liturgicis, lib. I, c. XXII, n. II: Campanas usui græcis esse cœpisse anno DCCCLXV, refert Baronius ex historiæ Venetæ scriptoribus adserentibus, **Ursum Patriciacum** Venetiarum ducem primum omnium dono misisse *duodecim* mirificæ artis et valde sonoras Michaëli imperatori, qui eas in turri ad s. Sophiam extracta collocavit. Conf. și Daniel, Codex, Tom. IV, p. 199.

2) La fie care Biserica se înmulțiră clopotele după avuția ei. În clopotnița „Ivan Weliki” din Cremlinul orașului Moscva, sunt nu mai puțin de 35 clopote mari și mici. De altfel, mai ales în orașul acesta sunt clopote multe mai la fie care Biserica. Ele sunt sunate în zilele de Dumineci și sărbători, fiind lovite cu ciocane de fier, pentru a scoate sunete frumoase și armonioase. Cele mai frumoase sunete de felul acesta, le-am auzit în toată Rusia, dar mai ales în Moscva. (Autorul).

3) *Evreii* din vechime erau chemați la templu prin sunetul trâmbiței (Num. 10,10. Conf. Num. 29,1. Lev. 23,24.) Astăzi ei nu mai au nici un semnal pentru chemarea la rugăciune în templele și sinagogele lor. Orele de rugăciune se scriu pe ușa templelor, ori se comunică verbal închinătorilor lui Iehova.

*Turcii* însă și toți Islamiștii, de și nu întrebuintează clopote, trâmbițe sau toaca, totuși **Muezinii** ori **Imamiil**, adică cantorii și preoții lor, se sue în minaretele — turlele moscheelor și giamiilor —, și de acolo, la timpuri hotărâte, chiamă cântând lugubru pe Islamiști la rugăciune în casa lui Allah.

Cuvintele acestea ce se cântă sunt luate din Coran: „*Veniți, veniți la rugăciune; Alah este Dumnezeu adevărat și Mahomed singurul său profet*“. O cântare foarte frumoasă de felul acesta, am auzit-o la Constantinopole în minareta moscheei „*Hamidië*“, Vineri 28 August anul 1898, când sultanul Abdul Hamid venea la moschee să se roage, cu toată strălucirea orientală a selamlăcului.

Iar *Budiștii* de azi sunt chemați la pagode (temple) pentru rugăciune prin bătea șgomotoasă a unei mari tobe, ce stă în curtea fie cărei pagode pentru scopul acesta.

*Sălbatecii* africani și insulari se adună la cultele lor, fiind strigați pe nume ori bătându-li-se o tobă șgomotoasă. (Autorul).

## § 21.

## Arhitectura religioasă păgână, veche și modernă.— Stilurile arhitecturii bisericești.

**D**upă ce am văzut până aici, tot ce ne folosește cu privire la sfințele Biserici, adică modul cum au fost ele împărțite în interiorul lor din timpurile cele mai vechi și până azi, acum putem să formulăm și stilurile arhitectonice obișnuite în construcția Bisericilor răsăritene și apusene, și să urmărim mai de aproape firul lor istoric.

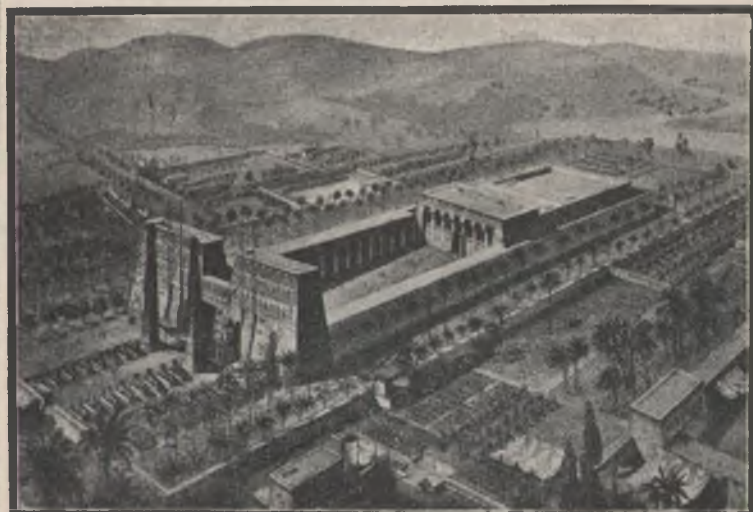


Domnul Doctor **BADEA CIREȘEANU**, Autorul Tezaurului Liturgic, Mercuri 18 August anul 1904, intră cu mare frică în colosala piramidă a regelui „Cheops” înaltă de 146 metri; cercetează apoi toate piramidele „Gizeh”, marele aflax și templul fără ferestre. Toate aceste străvechi și uriașe zidiri, sunt făcute din granit, aproape de locul unde e acum orașul Cairo (Africa-Egipt).

La clădirea sfințelor Biserici, arhitectul a căutat totdeauna să și înfățișeze simțul gustului și al frumosului, cum și fantazia lui vioae; iar peste toate acestea a voit să predominescă simțimintele religioase și spiritul doctrinei creștine. În toate timpurile, stilurile arhitectonice, au spus ele însăși privitorului, menirea edificiului și cum trebuie să cugetăm în lăuntru lui<sup>1)</sup>. Pentru

1) Chiar și Evreii au avut arhitectura lor ajunsă în floare mai ales pe timpul regilor lor David și Solomon, căci iată ce cetim în Cartea I a Cronicelor,

aceea Bisericile au avut totdeauna o înfățișare măreață, impunătoare, gravă, potrivit ideilor înalte și sentimentelor frumose de cari suntem stăpâniți când intrăm în ele. Teatrele se deo-



Marele templu egiptean de granit al zeului Isis de la File în Egiptul de sus, unde eră vechea cetate Tașompo. Azi e o uriașă ruină.

וַיִּשְׁלַח הַיָּרֵם מִלְּקַדְצֵי מִלְּאֲכֹמִים אֶל־הַדָּוִד וַיְצִי אֲרֹזִים וְתַרְשֵׁי  
 :וַיִּשְׁלַח הַיָּרֵם מִלְּקַדְצֵי מִלְּאֲכֹמִים אֶל־הַדָּוִד וַיְצִי אֲרֹזִים וְתַרְשֵׁי : (Si Hiram regele Tirului, trimise soli la David și lemne de cedru și lucrători de zid și lucrători de lemne pentru a-i zidi casă).

sobose prin stilul și simbolismele lor din frontispiciu, cur și prin figurile mitologice și adesea ori comice cu care sunt decorate; și de aceea chiar suntem înclinați când le vizităm, ori către sentimente mărețe, sau creștem prin bucuria inimei noastre. Paraziile mortuare, mauzoleele și alte locașuri de felul intristător, sânt potrivite în construcție cu menirea ce li se dă; iar circurile și edificiele de petreceri lumești au stilul caracteristic veseliei. Iată dar cit de ușor cunoaștem după modul construcției, scopul fie



Clitpul străvechiului rege egiptean **Seti I**, cu ieroglife împrejur, ziditorul multor temple și cetăți în văile Nilului. El a domnit cu 2.500 ani înainte de Hristos.

cărei clădiri, chiar fără să fim meșteri de profesiune.

I. *Arhitectura* <sup>1)</sup>, și-a luat nașterea, odată cu nevoia ce a simțit omul de a-și face adăposturi în contra vânturilor, ploii,

1) Cuvântul „arhitectură“ se derivă de la *ἀρχή* și *τέχνη*, și însemnează principiul artei, al construcției; iar arhitectura este arta de a zidi după niște reguli studiate și hotărâte, în cât să răsără de aci gustul frumosului.

căldurei și frigului; apoi în contra fiarelor sălbatice și a dușmanilor periculoși <sup>1)</sup>. S'a mai simțit iarăși nevoia de locașuri pentru adorațiunea lui Dumnezeu, bine înțeles acomodându-se piosul în meșteșugul zidurilor, cu gustul său patriarhal și plin de simplitate. Dar cu cât omul a propășit în știință și artă, cu atât vedem și clădirile lui mai sistematic lucrate și îngrădite cu gusturi frumoase.

1. În cercetările arheologice ce se făcură în Egipt în secolul

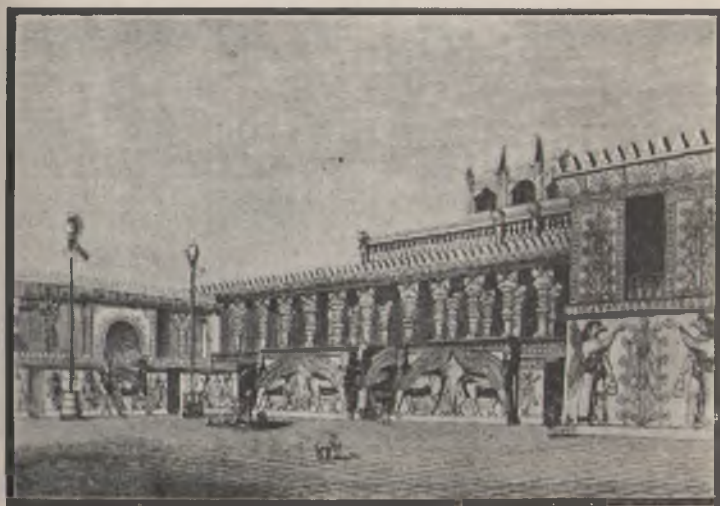


Strălucitul palat al reginei Asiriei Semiramida (2.000 ani a. Hr.) în străvechea cetate Babilonul, cu grădinile suspendate în aer pe țărmiul râului Eufratul. Abia se mai cunoaște azi locul acesta unde era atunci una din cele 7 minuni ale lumii.

XIX și XX, învățații dădură peste temple zidite cu tărie și bună chibzuire. Erodot părintele Istoriei omenești, vorbește cu admirațiune de aceste lucruri, ale căror rămășițe și acum ne atrag uimirea noastră. Ruinele templelor de la orașele egiptene de azi : *Luxor*, *Karnac* (unde eră vechea Tebă) și *Assuan*, *Isambul*, *File* (din

1) Geologii cred că omul preistoric a învățat a-și face locuințele de la animale și cu deosebire de la *castori*, cari și azi își întocmesc locuințele cu gust artistic și construiesc zăgaze împletite cu nuele pentru oprirea apelor. Locuințele omului preistoric fură conice, ori eliptice; iar omul istoric s. e. Egipteanul, Haldeul ș. a., își perfecționară locuințele și zidiră edificiul uriașe.

Egiptul de sus<sup>1)</sup>, sunt făcute din granit și încungiurate cu colonne și obeliscuri cu ieroglife, ori scobite într'o singură piatră și acoperite în lăuntru lor cu sculpturi și picturi ce înfățișează acte religioase, procesiuni, rășboaie, cuceriri de cetăți, triumfuri, ocupațiuni din viața agricolă, scene din viața casnică, prosternări înaintea regilor ș. a. Toate acestea împreună cu aleele de sinxi de acolo și alte zidiri uriașe, ne dovedesc cultura și sârguința aceluia popor egiptean, cinstit, muncitor și dornic de a-și avea atâtea lucrări ne întrecute în lume prin tăria și măreția lor, dar lipsite câteodată de simetrie și proporțiuni egale<sup>2)</sup>. În vechile clădiri egiptene, găsim împodobiri cu colonne scurte, rotunde ori poligonale



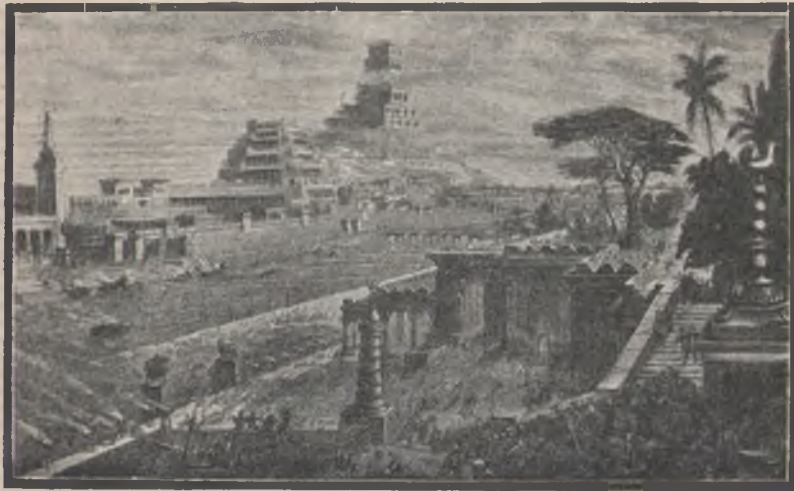
Marele palat din Khorzabad al lui Sargon regele Asiriei (722 - 705 a. Hr.).  
Azi abia se mai știe unde era această zidire.

1) Templele egiptene (p. 164, Tez. Lit., T. II), cuprindeau mai multe camere ale căror acoperișuri erau susținute pe stâlpi groși, scurți și deși. Intrarea în temple era prin o poartă gigantică, de unde fu mai târziu inspirat și arhitectul Propileului de pe Acropole. Păreții templelor erau acoperiți cu figuri și ieroglife tăiate în piatră și colorate cu vâpseli. Statua marelui zeu era în mijlocul templului.

La Egipteni, Indieni, Arabi și în fine aproape la toate popoarele vechi, căsătoria **sexul feminin separat** de cel masculin în temple și chiar la petrecerile familiare. Templele egiptene erau **întunecoase**, pentru ca omul să fie mai bine dispus a cugeta la misterele religioase. Conf. Poussin, Manuel clas. d'archéol. chrét., Paris, 1865, pag. 5. Meyers, Reisebücher, Egypten. Leipzig u. Wien, 1895.

2) Poussin, Manuel classique d'Archeologie chrétienne, Paris, 1865, pag. 5. Piramidele de la **Memfis** și multe monumente egiptene sunt cele mai vechi lucrări arhitectonice din lume. Unele din ele atingeau vârsta de 3000 de ani la începutul erei creștine.

și încărcate cu scrieri ieroglifice <sup>1)</sup>. Capitelurile columnelor sunt înfrumusețate cu frunze de palmi, lucru pe care îl vedem împrumutat mai târziu și în capitelurile corintice din Grecia. Ușile și ferestrele le allăm făcute numai în linie dreaptă; acoperișul eră plan și tavanul împodobit cu stele de aur pe un câmp albastru. Vrednice de admirat sunt și **uriașele piramide** ale vechilor regi egipteni. Ele stau în ființă până în zilele noastre. Într'însele se puneau cadavrele îmbălsămate ale regilor pentru a se păstra mii de ani <sup>2)</sup>.



Străvechea cetate Babilonul pe țărmii riului Eufratul, zidită de puternicul rege Nimrod (2600 ani a. Hr.). Mai departe (la mijloc), se vede și biblicul Turn al Babilonului înălțându-se în nouri. (Genesa cap. 10 și 11). Azi toate acestea sunt praf și cenușă.

1) Arhitecții de știință din zilele noastre, rămân uimiți în fața mecanicii egiptene, cu care ridicau pe piramide blocuri enorme de piatră în greutate fie care de 40 tone (40 mii chilograme), la o înălțime de 146 de metrii. Cu aceeași mecanică se aduceau din depărtări mari *obelisci* și *sfinxi* de granit, lucrați în monoliți colosali. Obeliscul de lângă *Charing-Cross-station* din Londra și cel din Paris din fața *Luvrului*, pe cari eu 'i-am văzut în acele orașe europene, sunt două lucrări minunate ale vechilor Egipteni, aduse din văile Nilului. Piramida egipteană „Cheops” are într'însa 256.000 metrii cubi de material, cu care s'ar face un zid de 2 metrii înălțime și 50 cm. lățime, lung de la orașul Lisabona (Portugalia) și până la Varșovia (Polonia). Restaurarea ei ar costa azi 500 milioane franci. (Autorul).

2) Iată cum s'a zidit **piramida lui Cheops**. Istoricul Erodot (Cartea II, c. 125), după știrile pe care le-a adunat de la Egipteni, ne spune că „din ordinul regelui egiptean *Cheops* sau *Fiopt* (1.500 ani a. Hr.), 100.000 de oameni au lucrat *zece ani* de zile pentru aducerea pietrelor din munții *Arabiei* la munții *Libiei* și de aci la locul unde s'a zidit piramida ce poartă numele regelui. (La



2. Dacă venim în vechea **Asirie**, aci găsim descoperirile consulului francez Botta, care reinviază pe la anul 1844 frumoasele istorii biblice, despre monumentele din aceste locuri. Ruinele palatului din *Khorzabad* (p. 167, Tez. Lit., T. II), zidit odinioară de regele Sargon (an. 722 – 705 a Hr.), pe o întindere de  $4\frac{1}{2}$  hectare de pământ (45.000 n. p.), ruinele de la Ninive, sculpturile și scrierea cu-



!Pagode (temple) budiste in Birmania (Asia) fără ferestre.

partie située à l'E. de Égypte, était considérée comme une dépendance de l'Asie, et était quelquefois appelée *Arabie égyptienne*. M. N. Bouillet, Diction. d'hist., pag. 548). Tot în acest timp, aceiași număr de lucrători, au făcut drumul pentru aducerea pietrelor, și au întărit **movila** cu încăperile suterane asupra cărora s'a ridicat „piramida lui Cheops”. Iar la zidirea acestui monument uriaș și ne întrecut până azi în mărime, au lucrat o sută de mii de oameni în timp de douăzeci de ani. Monumentul se zidi la început în formă de *trepte*; apoi după aceea fu îmbrăcat în *pietre netede* pe cari le așezau cu *mașina* la locul hotărât. Ieroglifele de pe piramidă (azi nu mai există) ne arată, că pe ridichi, ceapă și usturoiul mâncat de muncitori, s'au cheltuit 1500 de talanți ( $7\frac{1}{2}$  milioane franci), afară de costul îmbrăcăminteii lucrătorilor și al fierului întrebuințat în piramidă. Cu materialul acestei piramide s'ar putea zidi mai mult de cât 60 de catedrale ca cea din Colonia de astăzi. (Vezi și pag. 163 și 168 n. 1 din Tezaur. Liturg., T. II).

Tot Erodot ne spune că templul *Lotonei* din Egipt avea tindă mare, iar în interiorul lui era altarul cu pereți dintr'o singură piatră. D'asupra altarului era așternută o piatră mare. Forma aceasta de temple o împrumută și Grecii și de la aceștia și Romanii.

Aceiași Erodot mai arată, că regele egiptean *Amasis* (a. 570 a. Hr.), a dedicat zeiței *Neftis* statui mari și sfynxi uriași aduși din pietrăriele de la *Memfis* și de la *Elefantina* la Sais. Tot de acolo a adus și o casă lucrată dintr'un trunchiu de piatră. Două mii de oameni au lucrat trei ani până când au adus-o

neiformă de la aceste zidiri, ne dau o luminoasă dovadă de arhitectura și cultura străveche asiriană. Nu departe de locul unde eră cetatea *Babilonul* (p. 168, Tez. Lit., T. II), aflăm o enormă grămadă de sfărâmături ale unui turn patrat și de o mărime colosală, resturi



Poarta cu templul chinezesc al lui Confuciu din orașul Șangai (China).

la Sais. Casa eră lungă de 21 de coți, lată de 14 și înaltă de 8 coți. Așa lucrau Egiptenii.

În vara anului 1904, am cercetat și eu Egiptul de jos și am văzut și cele 9 piramide din *Giseh* (vechiul Memfis), de lângă Cairo. **Am intrat cu o greutate mortală în piramida „Cheops”,** înaltă de 146 m., având fie care latură a celor patru părți ale temeliei 233 m. lungime, adică o suprafață de  $5\frac{1}{2}$  hectare. Am aflat aci că aceste 9 piramide s'au zidit cu piatră din munții depărtați ai Arabiei și din munții Mocatan din apropiere. Se socotesc vr'o 200 de piramide

din vestitul **turn al Babilonului**<sup>1)</sup>. Cum erau însă ferestrele, uşile, acoperimintele acestor zidiri colosale, aceasta nu o putem şti; căci rămăşiţele se găsesc în pământul crescut prin păturile lui în decursul miilor de ani trecute, asupra acestor lucruri de mâini omenеşti. Afară de aceasta, monumentele asiriene, n'au fost construite din granitul egiptean, ca să ne asigure tăria şi brmele arhitectonice, aşă cum s'a întâmplat în lucrările Farao-



Interiorul marelui templu chinezesc al lui **Lao-tze** din oraşul Peching (China).

în tot Egiptul. Unele din ele sunt distruse de timp. Piramida „Cheops”, nu mai are inscripţiile de cari vorbeşte Erodot. Poate că miile de ani le-au şters. Tot atunci am vizitat marele sfinx de lângă piramide şi templul egiptean făcut din blocuri de granit negru aduse de la 1-a cataractă a Nilului, departe de 1200 kilometri. (Autorul).

1) Monumentul acesta de o vechime întunecoasă era situat cam la 34 de kilometri în depărtare de cetatea Babilonului. După scriitorii vechi, *turnul Babilonului* — בָּבֶל — avea o temelie cu latura de 184 metrii şi cu înălţimea de 25.

La mijlocul acestei temelii, se înălţa un turn în patru muchii, din 6 caturi, unul peste altul, fie care înalt de 9 metrii 33 centimetrii. Asupra catului de sus se înălţa un templu înalt de 5 m. Aceste 7 caturi (după cele 7 zile ale săptămănei), făceau împreună o înălţime de 61 metrii; iar cu temelia turnul se ridică la 86 metrii. Catul de sus avea latura de 43 m. Urcarea la templu avea loc pe 365 de trepte, aşezate de jur împrejur, după cele 365 de zile ale anului. (Vezi, Genesa 11, 1-10). Vechimea acestui turn, e cam aceeaşi ca a unora din piramidele egiptene (3300 ani a. Hr.). Prin secolul VI a. Hr., el a fost restaurat de Nebucadnezar regele Babilonului. Conf. M. N. Bouillet, op. cit., „Babel”, pag. 145,

nilor. Totuși la Asirieni, nu tăgăduim proporțiunile și simetria, pe cari ce e drept, nu prea le vedem la Egipteni <sup>1)</sup>. Dar și în *Haldea* străveche erau temple și palate mărețe cu deosebire în cele patru orașe mari: *Larzam*, *Agade*, *Ur* și *Sirpurla*. În fruntea tuturor preoților eră marele pontefice numit „*Patesi*“. Cultura haldaică de pe marginea Tigrului și Eufratului, se crede că e mai veche de cât cea egipteană. Ea are o vechime de 4000 ani a. Hr. <sup>2)</sup>.

3. Și la **Indienii** cei vechi găsim o arhitectură înflorită mai ales în zidirea templelor (p. 169, Tez. Lit., T. II). Acestea erau niște săli vaste, puțin ridicate având acoperemântul așezat pe stâlpi scurți și groși. Curtea eră precedată de porți monumentale. Templele



Vechea cetate grecească „Acropole“ din orașul Atena (Grecia) în care se păstrează și acum aceste temple vechi în ruină: Partenon, Erechtheion, al Atenei Polias, Propileul, ș. a. Pe toate acestea le-am cercetat în vara anului 1899. (Autorul).

aveau pereții acoperiți în afară și în lăuntru cu reliefuri în chip de lei, boi, elefanți, adică ai zeilor brahmanismului. Aceste clădiri mai erau însoțite de altare pentru sacrificii, galerii, fântâni pentru spălări, camere pentru închinători, locuințe pentru preoți, etc. Pereții acestor construcții erau împodobite cu zei făcuți cu multe capete și brațe. Templele erau ori săpate în stânci de piatră, sau zidite în formă piramidală și adesea ori conică.

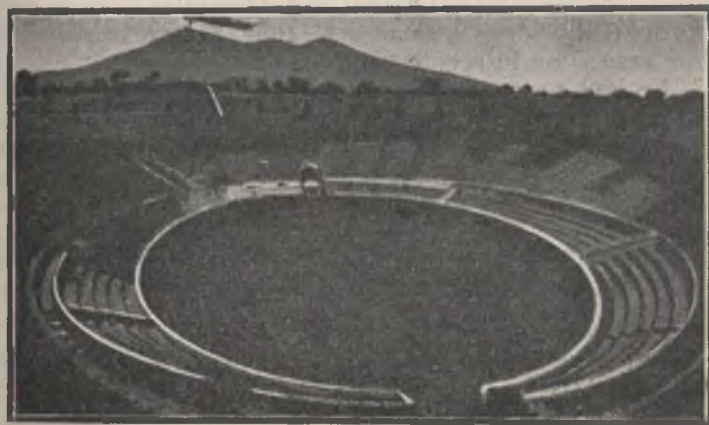
4. Templele **Chinezilor** sunt mici și se compun de obicei

1) Poussin, Manuel classique d'Archéol. chrét., pag. 6.

2) Conf. Thureau Dangin, La comptabilité agricole en Chaldée, pag. 134.

dint'o singură cameră numită «Ting» (p. 170 și 171, Tez. Lit., T. II). Ele sunt *ca și în vechime* încungiurate de câte o galerie și precedate de curte cu porți mari. Azi cel mai însemnat templu chinezesc e cel din *Nanking* zidit din porțelan. Edificiile chinezești sunt atrăgătoare prin proporțiile lor ușoare și prin aspectul lor năreț. Ele tind către forma piramidală, și se deosebesc prin multe rânduri de acoperituri *convexe*, ridicate în sus la extremități, învelite cu olane și împodobite cu clopote mici.

5. **Pelasgii** un popor numeros de rasă indo-germană, plecând din orientul Asiei, se revărsară cam cu vr'o 2000 de ani înainte de Hristos, în Asia Mică, în Pelopones și în Grecia; apoi



Ruinele amfiteatrului roman din orașul de odinioară „Pompei” (Italia) desgroapate din lavă. Le-am văzut Luni 1 Septemvrie anul 1897. Sus se vede vulcanul „Vezuviul” pe care m'am suit și m'am coborât cu greutate mortală în aceeași zi. (Autorul).

mai târziu în Italia, Franca, Macedonia ș. a. De și erau barbari și închinători fetișiști la început, totuși Pelasgii aveau și zeii lor asiatici pe cari îi aduseră din orient și cărora le zidiră temple pentru cult. Acești oameni lucrau metalul, făceau poezii și aveau arhitectura *ciclopică*, care constă din construcții gigantice făcute din bucăți enorme de pietre în tăeturi neregulate, dar fără a le lipi cu vr'un fel de tencuială<sup>1)</sup>. Resturi din acest fel de zidiri, se mai află și astăzi în Acropole, în diferite părți ale Greciei și în Asia Mică<sup>2)</sup>.

1) Poussin, Manuel clasique d'Archéol. chrét., pag. 7.

2) Conf. l'Histoire de l'Art monumental, par M. Batissier. — Consulter les Recherches sur les monuments *cyclopéens*, par Petit — Radel. — Conf. le Voyage en Grèce de M. Pouqueville.

6. Grecii împrumutând germenul arhitectonic de la vechii Egipteni, îl crescură, îl înfloriră și îl făcură ca pe timpul lui Pericle și din ordinul acestuia să producă niște lucrări minunate s. e. construcția de marmoră a *Propyleului* adică a mărețului portic de la intrarea în cetatea Acropole (p. 172, Tez. Lit., T. II) din Atena (an. 437 a. Hr.), construcția vestitului templu **Parthenon** (an. 447 a. Hr.) etc.<sup>1)</sup>. Biserica sfânta Madelena din Paris, abia este o modestă copie a acestui templu. Pe timpul lui Pericle, arhitectura și sculptura greacă și-au ajuns epoca lor de înflorire. Sculpturile în reliefuri ale lui *Fidia*, prin cari se înfățișau mai ales în frontispiciu războaie și scene religioase, apoi arhitravele și tavanurile de marmoră așternute orizontal asupra columnelor cu capiteli corintice ori doricice, mulțimea columnelor ce încongiurau tot exteriorul monumentelor, forma paralelogramă a edificiilor, toate acestea sunt proprietăți ale acelor zidiri nesterse și ne întrecute până azi<sup>2)</sup>.

7. Eroicul popor **roman**, încă ne-a lăsat destule urme din arhitectura lui, inspirată în mare parte din cea greacă. *Panteonul* din Roma, adică templul închinat tuturor zeilor, construit cu ordinul lui Agripa în formă rotundă din cărămidă roșie pe temelie de piatră, există și azi sub numirea de *Biserica sfânta Maria rotunda*. *Coloseul*, adică cercul lui Tit și Vespasian, zidit rotund din cărămidă și temelie de piatră, stă puternic și în zilele noastre, dar în mare parte ruinat<sup>3)</sup>. *Columna* de marmoră a lui Traian din

1) Când am vizitat orașul Atena, în luna Iulie anul 1899 și m'am suit în cetatea Acropole, aci am văzut numai 6 colonne *doricice* de marmoră rămase din mărețul *Propyleu* de odinioară, cum și resturi din zidăria lui; iar din templul *Parthenon* la care a lucrat vestitul sculptor *Fidia* cu arhitecții *Ictinus* și *Callicrates*, acum se mai găsece următoarele resturi: un număr oare care din cele 48 de colonne de marmoră ce încungiurau monumentul, postamentul sau baza, porticul despre apus despoiat de minunatele sculpturi în marmoră ale lui *Fidia*, și o parte din zid. Totuși aceste puține rămășițe, 'mi inspiră adâncă admirațiune, văzând perfecțiunea arhitectonică a templului, simetria columnelor, gustul cel fin al arhitecților vechi și culmea artei sculpturale. Statua zeiței Atena, o minune a lui *Fidia*, a fost adusă de Iustinian în Constantinopole ca să împodobească hipodromul său, dar mai târziu nu i s'a mai dat de urmă. Templul *Parthenon* are forma unui paralelogram lung de 75 și larg de 33 metrii. El fu despoiat de Englezi, Francezi și Germani, cari duseră în muzeele lor frizele, statuile și toate ornamentele de marmoră ale monumentului. Aceste ornamente le-am văzut în anul 1897 în muzeul *britanic* din Londra, în *Luvru* din Paris și în muzeul de sculptură din Berlin. (Autorul).

2) Grecii introducuse frontispiciul **triunghiular**, poate, pentru scurgerea apei. Templele lor în vechime erau mai ales de lemn. Arhitectul *Bize de Naxos* inventă învelișul monumentelor cu plăci de marmoră scobită; iar arhitecții *Ag-naptus* și *Ilipodamus* terminară minunatul templu al lui Apolon de la Delfi unde profetiză *Pithia*, o fecioară ce cădea în spasmuri și viziuni; mai târziu *Pithia* fu o femeie bătrână de 50 ani.

3) Arhitectul roman **Vitruviu Pollio** († c. 26 ani a. Hr.) a scris o carte „*Despre arhitectură*“. El a dedicat-o împăratului contemporan August. În această scriere Vitruviu zice că arhitectul are nevoie de multe cunoștințe: să scrie bine, să desemneze, să cunoască geometria, matematica, optica, istoria, filozofia, muzica, medicina, juridica și astronomia. Mai departe explică pe rînd folosul acestor

forul cu numele acestui împărat, rămășițele templelor, *Mauzoleul* lui Adrian, zidit în formă rotundă din cărămidă pe temelia de piatră și numit acum «castelul Îngerului», apoi *arcurile de triumf* construite din marmoră în forul roman, sunt destule modele strălucite de arhitectură romană<sup>1)</sup>. Tot așa, zidurile de tot felul descoperite în vechile orașe romane **Pompei, Stabia și Herculaneum** atrag toată atențiunea învățaților lumii<sup>2)</sup>. Soliditatea, grosimea zidurilor de cărămidă, arcuț rotund, bolta, sunt proprietățile arhitecturii romane, lipsită însă de finețea celei grecești<sup>3)</sup>.

Acestea sunt ideile generale despre arhitectura înflorită la diferitele popoare, din cea mai adâncă vechime și până la nașterea Mântuitorului.

**II. Creștinismul** până în secolul al V-lea se servi și el în construirea sfintelor locașuri, tot de arta romană și greacă, acomodând bine înțeles, unele părți arhitectonice gustului și spiritului său. Este însă de amintit, că din cauza persecuțiunilor, până la începutul secolului al III-lea nu găsim Biserici construite nume pentru cult în suprafața pământului, ci numai case de rugăciune; iar din secolul III încoace, se tot înmulțiră locașurile sfinte, dar fură dărâmate din ordinul lui Dioclețian. Stilul acestora n'a putut să fie altul, de cât ori grec, sau roman. Prin secolul IV-lea aflăm însă, că multe basilici sau tribunale romane, erau transformate în Biserici din ordinul lui Constantin cel Mare. Basilicile acestea aveau de obicei în interiorul lor, două rînduri de

cuoștințe. Vitruviu povățuește pe arhitect să nu alerge morțiș după câștig, ci să urmărească alte principii mai înalte. Apoi vorbește de o lege de la Efis prin care arhitectul eră obligat să spună exact prețul clădirei; dacă prețul eră în urmă mai mare cu un sfert din valoarea totală a edificiului, proprietarul se despăgubea din averea arhitectului.

1) Toate aceste monumente le-am văzut în vara anului 1897 (Autorul). Conf. nota 2 de la pag. 12 și nota 1 pag. 67, apoi pag. 173, Tom. II, Tez. Lit.

2) Luni 1 Septembrie, anul 1897, după ce m'am coborît de pe vulcanul *Vezuviu*, am intrat în vechiul oraș roman *Pompei*, care fu acoperit în anul 79 d. Hr. de lava acestui vulcan; iar cu începerea de la anul 1747 și până azi, s'au desgropat casele și stradele, așa că acum trei părți din oraș să află descoperite și se păstrează cu multă îngrijire ca anticități de o mare scumpătate. Pretutindenea se vede un mare lux arhitectonic în cărămidă, piatră și marmoră; apoi e mare lux în picturi cu colori roșii și mozaicuri de pietre. Inscripția „*salve*“ nu lipsește din vestibulele caselor. La edificiul numai etagiul I s'a păstrat, căci etagiul II s'a nimicit sub lavă în decurs de aproape 1840 de ani. În orașele *Stabia* și *Herculaneum*, care se află tot aproape de Pompei, s'au făcut prea puține săpături din împrejurarea mării adâncimi la care se află orașele. După calculele geologice, materiile explozibile, es din centrul pământului, care e în stare gazoasă din cauza căldurii excesive de acolo; iar mai spre suprafață, pământul e în stare lichidă tot din prea multa căldură. Materiile explozibile, formate din ferebera internă a pământului, pătrunzând coaja lui groasă și tare, isbucnesc cu foc aprins prin vărfuri de munți, cu putere mare și cu cutremure groaznice de pământ. Aceștia sunt *Vulcanii*. (Autorul).

Conf. și nota 1 de la pag. 10, Tom. II, Tez. Lit.

3) Până la Romani tavanurile se făceau orizontale pe stâlpi, colonne și arhitrave. Romanii sunt cei d'întăiu cari întrebunțară **bolta** și **arcada**, imitate apoi de toate popoarele. Dar ce e drept, și Romanii primiră arcu și bolta din arhitectura etruscă. Conf. N. E. Idieru, Istoria Artelor-Frumoase, București, 1898, p. 29.

ei, Iustinian a exclamat: «*ενίκηκά σε Σολομών*» adică «*te-am biruit Solomoane*», făcând cu aceasta aluziune la templul lui Solomon, rămas mai pe jos în fața Bisericii lui Iustinian <sup>1)</sup>. Această minune a arhitecturii creștine există și astăzi în stare de decadență. Este clădită aproape în formă pătrată, dar puțin mai lungă decât largă; însă prin dispoziția internă a columnelor, se formează înăuntrul ei un chip de cruce cu părțile egale <sup>2)</sup>. Ea servi de model Bisericilor din orient până la luarea Constantinopolului, și apoi moscheelor mari din capitala Sultanilor, bine înțeles în limitele mijloacelor de construcție <sup>3)</sup>.

Frumusețile stilului bizantin sunt: bolta, introdusă în Biserici ca podoabă și ferire de foc, turla — *τρούλλος* —, ori mai multe cupole sustinute de columne cu capitellurile aproape cubice și împodobite cu figuri bizantine. Cupolele aveau pe vârful lor **crucea**; iar dela venirea Turcilor, **semiluna**. Se căută însă, ca Bisericile să aibă forma crucei fie prin exteriorul lor, sau cel puțin prin dispoziția interioară a columnelor <sup>4)</sup>. În locul baptisteriilor pe cari nu mai le vedem din secolul VI, găsim un vas «colimvitra» trecut în nartica interioară <sup>5)</sup>. Turnurile pentru clopote le aflăm ridicate în secolul IX în formă pătrată și lipsite de lux <sup>6)</sup>. Mai erau pe acele timpuri Bisericii în chip de parale-

ceputul cuceririi 4 minarete în cele 4 colțuri. Pictura în *mozaic aurit*, făcută de Iustinian, fû distrusă și apoi păreții fură boiți cu vâpsea, căci Coranul oprește pictura în moschee și giamii. Sus, aproape de vechiul altar, este tronul sultanului făcut din marmoră albă, dar acoperit cu grile dese și subțiri; iar în partea opusă se află un amvon ridicat, unde citește imamul Vinerea, bucăți din Coran. În locul altarului de odinioară se păstrează **Coranul. Turcii nu au scaune** în moschee și giamii, ci ei se roagă în genunchi, ori în picioare sau așternuți pe pământ.

1) Toate veniturile imperiului fură întrebuințate în zidirea Sfintei Sofii. Pe sfânta masă crucea eră de aur; însăși sfânta masă eră făcută din aur și argint. D'asupra ei eră un baldachin mareș. Vasele, cheile, erau de aur. Cărțile erau îmbrăcate tot în aur. De boltă atârnavu policandre cu 6.000 de lumini. Policandrelle aveau formă ciorchinelor de struguri. Ușile erau de cedru îmbrăcate cu fildeș. Intrarea eră de argint aurit. Pe jos eră pardosită cu marmoră policoloră. În curte eră o mare fântână de japs cu apă țâșnitoare. Conf. Evagr., Hist. eccl., lib. IV, c. XXXI. Conf. și nota 6 de la pag. 103. T. II, Tez. Lit., și Paulus Silentarius (sec. VI), Descriptio templi sanctæ Sophiæ.

2) Monumentul acesta foarte complicat în construcția lui și pe care l'am văzut în anii 1898, 1899 și 1904, are 84 metrii de lungime, 76 metrii de lățime și 65 de înălțime împreună cu cupola (după alții 53 metrii). Edificiul pausează pe 8 stâlpi groși pe cari se sprijinesc bolțile, cum și pe 28 columne de marmoră policoloră. Naosul formează un frumos oval pe columne, asupra cărora se află o galerie luxoasă pentru femei. Capitellurile erau argintate. Aurul, argintul, marmora, piatra fură întrebuințate cu prisos în splendoarea sfintei Sofii. Acoperământul eră făcut din lespezi de marmoră. Lemn nu exista în zidirea ei. (Autorul).

3) Vezi călătoria „din București la Constantinopole și până la sfântul Munte Athos” făcută de mine și publicată în revista „*Biserica ortodoxă Română*” din București, anul XXX (1906), n. 7, p. 799—814. (Autorul).

4) Evagr., Hist. eccl., lib. I, c. XIV: «*Ἡ δὲ τοῦ... οἰκοδομία, σὺγκειται μὲν σταύρου διχῆν.*»

5) Gregor. Turon., Hist. Franc., n. 21.

6) În secolul IX găsim la răsărit pe împăratul bizantin Vasile Macedonianul (866—886) un călduros ocrotitor al arhitecturii bisericești. Constantin VII Porfirogenitul († 959), descriind noua Biserică a palatului pe care o zidise Vasile



logram și câte odată chiar în formă de cerc și de turn<sup>1)</sup>.

În ipus din secolul V—X, vedem în obiceiul așa zisul **stil roman bizantin**, care fu alcătuit din naosul cu semicercuri, din cripte făcute dedesubtul Bisericii pentru reliefele sfinților, din înlocuirea arhitravelor și frizelor cu brâe pe sub strașină, din bolte înate și arcade întâlnite la centru, din firizi și turnuri în frontispidiu, ferestre închipuite și alte particularități ale gustului occidental<sup>2)</sup>. Turnurile pentru clopote le vedem și aci tot în secolul IX. Din secolul VI încoace începură și în apus să se împutineze vechile baptisterii înlocuite acum cu vasul «*fons baptismais*» introdus în nartica interioară. Scopul urmărit de arhitecții apuseni, eră în prima linie de a da monumentelor din această epocă, o soliditate cât mai mare din cauza invaziunilor barbare ce se iveau în acele părți; de aceea nici nu vedem aci finețea orientală în arhitectură<sup>3)</sup>.

2. Din secolul X—XVI, *orientul* începă să decadă din luxul arhitectonic pe care îl văzurăm în epoca precedentă. Cauza fu nesigurarea imperiului bizantin, turburat acum de *cruciadele apusene* cu nenorocirile ce aduseră în răsărit, turburat apoi de intrările țesute la curtea împăraților bizantini, și desființat mai pe urmă de puterea crescândă a Turcilor. În asemenea împrejurări se înțelege de sine, că orientul nu mai avea liniștea sufletească și dragos-ea de a zidi Biserici luxoase, ci se mulțumea a clădi locașuri de acest fel cât mai simple și mai economice.

Pânăntul **romănesc** totuși fu presărat în această epocă cu destule monumente frumoase în stil bizantin, din cari multe există și azi s. e. Biserica *Radu Negru* din Câmpulung (sec. XIII), Biserica *Radu Negru* din Curtea de Argeș (sec. XIII), Bisericile mănăstirilor *Tismana*, *Cozia* și *Cotmeana*, întemeiate de Mircea I Ba-

În cel mai mare lux, zice că „*această Biserică este ca o mireasă încărcată cu pietre scumpe, mărgăritare, aur și argint. Ea este împodobită cu marmoră de colorii diferite, cu mozaicuri și țesături de mătase. Zidurile din dreapta și din stânga sunt îmbrăcate cu aur. Iconostasul, altarul, toate sunt de argint aurit și pline de pietre prețioase și mărgăritare din cele mai frumoase. Pardoseala pare a fi acoperită cu țesături de mătase și covoare de purpură. Bolta Bisericii strălucește de mulțimea aurului și a figurilor, cum strălucește cerul de mulțimea stelelor. În cupola principală (a naosului), un mozaic mareș reprezintă pe Hristos, căutând cu ochii săi spre lumea asupra căreia împărățește. Absida (bolta altarului) este împodobită cu marea figură a sfințel Fecioare care întinde mâinele sale asupra noastră și mijlocește pentru mântuirea împăratului (Vasile). O ceată de apostoli, martiri, profeți și patriarhi, înfrumusețează Biserica“ (Via de Basile le Macédonien, c. 89). Descrierea aceasta a lui Constantin Porfirogenitul, ne este de mare folos, pentru că de aci cunoaștem arhitectura, împodobirea și dispoziția lăuntrică a Bisericilor din secolul al IX.*

1) Tezaur. Liturg., Tom. II, p. 103—105.

2) Valentin Thalhoffer, Handb. der Kathol. Liturgik I B. S. 740.

3) **Teodoric** regele Ostrogoților († c. 526 d. Hr.) un bărbat cu o clasică cultură dobândită în Constantinopol, voind să-și zidească un palat, scrisese o epistolă în această privință arhitectului *Aloisius*, căruia îi recomandă să citească cele 15 cărți de matematică și geometrie ale lui **Euclid** (c. 320 a. Hr.) care fu instruit în Alexandria, cum și lecțiunile de geometrie și mecanică ale renumitului **Arhimed** din Siracusa († 212 a. Hr.) instruit și el tot în Alexandria. Despre Arhimed

sarab (sec. XIV), Biserica *sf. Nicolae din Iași, sfântul Dumitru din Suceava*, ș. a., întemeiate de Ștefan cel Mare (sec. XV), etc.

Nu tot așa vedem în această epocă arhitectura în *occident*, unde fu ocrotită de pacea și ordinea statelor, cum și de entuziasmul religios. Stilul «romano-bizantin» cu formele lui modificate în apus în toate chipurile, începă a fi înlocuit prin secolul XIII cu **stilul gotic** sau **german**<sup>1)</sup>. Greșesc acei ce cred că stilul acesta ar fi o combinațiune din stilul bizantin, arab și persan, adusă apoi de cruciați în apus, unde se împodobi de Germani cu arcurile unghiulare. E drept că cruciații au adus cu ei în occident un gust oriental; dar nu acesta este stilul gotic<sup>2)</sup>. Viconte *Chateaubriand* († 1848) în opera sa «*Génie du Christianisme*», zice că stilul gotic este imitarea ramurilor de copaci sub cari se închinău vechii Druizi, până când aceștia își făcură temple în imitarea arborilor. Modul acesta de construire, păstrat de Germani în tradițiile lor strămoșești, ajunsese prin secolul XIII să fie îngrădit cu toate teoriile arhitectonice și cu toate ornamentele estetice<sup>3)</sup>. Că stilul gotic nu e de origine arabă ori orientală, o spun și învățații *Delaborde*<sup>4)</sup>, *Prosper Mérimée* († 1870) ș. a.<sup>5)</sup>. În tot cazul, *stilul acesta este proprietatea concepțiunii galice, îmbinată și cu alte elemente străine*<sup>6)</sup>.

Calitățile caracteristice ale arhitecturii gotice sunt următoarele: *arcurile unghiulare* se păstrează în boltitura edificiului,

cunoaștem că a cerut un punct de sprijin ca să ridice globul pământesc în aer. El a lăsat teorii asupra sferei, cilindrii, sferoizilor, măsura cercului, spiralei, corpurilor căzute în apă, etc.

1) Stilul „gotic”, a purtat în evul mediu diferite numiri. Cei cari 'l atribuiau Maurilor, îl numeau „arhitectură saracină”; acei cari 'l credeau venit din orient, îi ziceau „stil oriental”. Englezii îl intitulă „arhitectură engleză”, zicând că el vine din Britania Mare. În secolul renașterii fu numit în deriziune de *George Basari* (jum. secolului XVI) „stil gotic” adică barbar ca și Goții din secolul V-lea. Mai drept ar fi să se cheme „stil ogival”, pentru că arcurile formează o „ogivă”, se termină adică cu un unghi. Cu toate acestea a rămas în întrebuintă până azi numirea de „gotic”. Conf. Bourassé, *Archéol. chrét.*, op. cit., p. 127—129. Dr. Valentin Thalhofer, *Handb. der Kathol. Liturg.* I B., op. cit., p. 447.

2) Bourassé. *Archéol. chrétien.*, p. 179: „De l'admirable union de l'art bizantin et de l'art occidental, fécondée par les inspirations de la religion et par cette incroyable ardeur qui caractérise ces siècles de foi merveilleuse, était née une architecture osant, dès son berceau, s'attaquer aux difficultés, et les surmontant souvent avec bonheur. Cette architecture (gothique), allait toujours grandissant et se perfectionnant, soit par l'adoption de formes nouvelles, soit surtout par les souvenirs plus arrêtés des monuments que les chrétiens admirèrent en Orient en marchant à la conquête de la Palestine”.

3) M. de Chateaubriand, *Génie du Christianisme* 1802, part. III, ch. VIII: „Les forêts des Gaules, ont passé dans les temples de nos pères, et nos bois de chênes ont ainsi maintenu leur origine sacrée”.

4) M. Delaborde, *Essai sur l'Espagne*: „C'est une grande erreur, que d'attribuer aux Arabes l'invention de l'architecture gothique et de la voûte à ogives”.

5) M. Prosper Mérimée, *Essai sur l'Architecture religieuse du moyen âge*.

6) Valentin Thalhofer, *Handb. der Kathol. Liturg.* S. 742, I B.: „Auch die kleineren und kleinsten Kirchen wurden wenigstens in Deutschland vom 13—16 Jahrhundert im gotischen Stile gebaut”.

În uşile, ferestrele cu sticle policolare, în ornamentele, în turlele piramidale ori tuguiate de la intrarea în Biserică, şi în fine în cele mai mici detalii ale clădirii <sup>1)</sup>. Apoi vechiul gust al apusenilor, de a-şi împodobi Bisericile pretutindena cu statui biblice şi monştrii apocaliptici, luă acum o desvoltare prea mare. Formele unghiulare se mai îndulciră în secolul XVI prin arcuirea liniilor şi rotunjirea lor abia simţită, lucru care produse un efect plăcut. Culmea de înflorire a acestui stil, o vedem atinsă în construcţia **catedralei din Colonia**, începută prin secolul XIII şi zidită în decursul a câtorva sute de ani. Cele două turnuri din faţă, cari ating înălţimea de 500 picioare (sau 166 de metrii), mulţimea infinită de podoabe sculptate în piatră mai ales pe exteriorul monumentului, interiorul lui luminat prin ferestre policolare cu picturi diferite, boltile înalte şi întretăiate cu arcuri, toate acestea fac ca catedrala din Colonia să fie un edificiu artistic şi unic în felul lui <sup>2)</sup>. În chipul acestei clădiri se făcură mai multe imitaţiuni în apus, dar fără să atingă cel puţin în parte măreţia celei din Colonia.

În perioada cuprinsă între secolul X – XVI, vedem în apus construindu-se Biserici şi în stilul curat bizantin d. e. minunata Biserică a **sfântului Marcu** din Veneţia, coroana tuturor clădirilor luxoase din acea insulă, ş. a. <sup>3)</sup>.

3. Din secolul XVI şi până în zilele noastre, în *Biserica ortodoxă* se păstră tot vechiul stil **bizantin**, modificat câte puţin după gustul fie cărui popor. Dar din cauza Turcilor ajunşi acum puternici în lume şi înclinaţi către distrugerea Bisericilor creştine, apoi din cauza sărăciei nutrită de rapacitatea acestor năvălitori, de aceea până prin secolul XIX nu prea vedem de cât ici şi colo câte o Biserică mai falnică. Totuşi în **România** aflăm câteva monumente, mai frumoase de cât toate celelalte, cari s'au lucrat în această epocă în întregul ortodoxism. Aşa, găsim *Biserica din Curtea de Argeş*, zidită din piatră şi marmoră cu cheltueala Domnului Munteniei Neagoe Basarab (1512 – 1522), în cel mai complicat şi ales gust. Monumentul acesta cântă de mulţi poezi pământeni şi streini, s'a sfinţit în anul 1517. Aproape tot aşa de luxos este zidită în prima jumătate a secolului XVII şi *Biserica*

1) Dr. Valentin Thalhofer, Handb. der Kathol. Liturg. I B. S. 741 : „Daß Gott ein Geist sei, darauf deutet die größtmögliche Vergeistigung der Materie (an Mauern, Fenstern, Thürmen u. s. w.) hin, wie sie der Gothik eigen ist“.

2) Atât în luna August anul 1891, cât şi în vara anului 1897 aceeaşi lună, am avut ocaziunea să admir această măreaţă clădire, al cărei exterior mai ales, amineşte privirea omului. În stilul gotic mai e zidită *Biserica Notre-Dame* din Paris, mănăstirea Westminster din Londra ş. a., pe cari încă le-am văzut în anul 1897. (Autorul).

3) *Biserica S-tului Marcu* din Veneţia pe care am vizitat-o Joi 4 Septembrie 1897, se începă în anul 997 de **Ursul** Principele Veneţiei în stil bizantin cu forme arabe şi se termină în anul 1094; dar arzând de mai multe ori, necontent s'a tot restaurat şi împodobit până prin secolul XVI. Lungă de 77 şi largă de 52 metrii, *Biserica sfântului Marcu* e vestită prin frumuseţea ei, mozaicurile, desemnurile lui **Titian** (sec. XVI) şi o mulţime de podoabe uimitoare. La arc proaosul, naosul şi altarul cu tâmplă, ca la ortodoşi. (Autorul).

**Sfinții Trei Ierarhi din Iași** (an. 1649), cu cheltueala Domnului Moldovei Vasile Lupu (1634—1653<sup>1)</sup>). Aceste două monumente de o minunată arhitectură, pot să fie podoaba ori cărui oraș din lume. Sculpturile din exterior de o simetrie perfectă și un meșteșug de toată finețea, sunt împrumutate din gustul bizantin, persan și arab. *Ferestrele lor mici în exterior și largi în lăuntru după modul vechiu bizantin<sup>2)</sup>, aduc în casa Domnului o lumină*



Mărgăritarul arhitecturii românești Biserica din Curtea de Argeș (România) zidită de Neagoe Basarab (1512—1522) în stil bizantin cu ornamente arabe și persane. Într'însa m'am închinat mulți ani în timpul copilăriei și al tinereții mele. (Autorul).

1) În conferința mea pe care am ținut-o în Ateneul din București, Duminică seara 14 Ianuarie 1907 „Despre patriotismul românesc“, am dovedit cu probe istorice că Domnii și marii Ierarhi Români, au purtat totdeauna grijă de a se zidi Biserici falnice ca aceea a lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș, a lui Vasile Lupu din Iași ș. a. În acea conferință ziceam că „evlavia cu iubirea de țară au fost și sunt nedespărțite“ la poporul român. (Autorul).

2) Mai la toate popoarele străvechi asiatice și africane, găsim templele ori fără ferestre, și atunci credincioșii se foloseau de lumină artificială, sau aveau vr'o fereastră aproape de tavan. Faptul acesta se petrecea din cauză ca razele

dulce și tainică<sup>1)</sup>. În secolul XIX se ridicară în răsărit, multe Biserici frumoase din cari voiu aminti *catedrala* mitropolitană din Atena zidită pe la anul 1850<sup>2)</sup>, *catedrala sf. Isac* din Petersburg clădită între anii 1819 – 1858<sup>3)</sup>, *catedrala mitropolitană* din Iași,



Biserica rusească a sfântului Isac din orașul Petersburg capitala Rusiei. Într'insa m'am închinat Joi 6 August anul 1898. Construcția a costat 23 milioane de ruble. (Autorul).

lămpi ale soarelui să nu pătrundă în temple; iar pe de altă parte ca piosul fiind într'o lumină misterioasă să se inspire mai lesne către cele sfinte. Și Bisericile noastre cele vechi erau lipsite de multă lumină, pentru ca creștinul să fie pătruns mai mult de sentimentul pietăței, la lumina tainică a candelor și lumânărilor de ceară.

O curiozitate arhitectonică, am văzut-o în vara anului 1904 la templul egiptean de lângă marele sfinx și piramidele din *Giseh* în apropiere de orașul Cairo. Templul acesta făcut din blocuri enorme de granit negru prea bine lucrat, nu are nici o fereastră.

Dar și moscheele triburilor islamiste din oazele Saharei, astăzi au forma unor piramide barbare și necioplite fără nici o fereastră, ca să nu pătrundă în lăuntrul lumina și căldura. (Autorul).

1) Ca să am idee de arhitectura orientală, în Iulie anul 1899 m'am dus la **Brussa** (oraș turcesc în Asia Mică, odinioară *IIpovoca*, capitala Bitiniei), și aci am intrat în moscheia **Ieșil**. Ea fu zidită din marmoră la anul 1422 de sultanul Mehemed, în stilul persan și arab. Am observat cu mirare că sculpturile de la ușa moscheei, sunt întocmai ca cele de la ușa Bisericii din Curtea de Argeș, zidită mai târziu de Neagoe Basarab. Apoi multe ornamente de pe la moscheele vechi din Brussa ca **Ulu** (mare), **Muradië** ș. a., sunt împrumutate—se vede—de arhitectul Bisericii din Argeș, sau chiar de însuși Neagoe Basarab, care a studiat mult timp arhitectura orientală, înainte de a-și zidi Biserica sa. (Autorul).

2) Catedrala aceasta de marmoră e cea mai frumoasă Biserică din Atena. Aci am văzut că naosul e despărțit prin colonne în trei naose mai mici; d'asupra are galerii pentru femei ca și mica catedrală patriarhală din Constantinopole. (Autorul).

3) Catedrala sfântului Isac din Petersburg, pe care am văzut-o în vara

zidită între anii 1833—1839 când s'a dărâmat Iolta, și apoi restaurată între anii 1880—1887, ș. a.

În România, s'a păstrat totdeauna stilul clasic bisericesc, și așa s'a zidit casa Domnului în forma corăbiei a crucei, adesea ori cu tavanul orizontal de lemn, ori cu bolte și cupole înalte.

În apus, din secolul XVI și până azi se petrecu o schimbare de reforme pe câmpul arhitectonic religios. Încă din secolul al XV-lea, se născuse în Italia și Franța gustul de a reinvia clasicismul în special roman și chiar grec, în știință și artă <sup>1)</sup>. Cu scopul acesta se studiă acum cu atențiune scrierea «*Despre arhitectură*» în 10 cărți, compusă de vestitul arhitect roman *Vitruviu Pollio* (26 a. Hr.), și se începură clădiri bisericesti în genul celor clasice. De aceea, secolul XV și XVI se și cheamă *epoca renașterii* „*renaissance*“, adică a aducerii pe tapet a cunoștințelor și meșteșugului celor vechi <sup>2)</sup>. Florența fu leagănul acestei mișcări în știință și artă. Cu această ocaziune stilul gotic fu lăsat la o parte, și numai în Germania se mai împropătează urmele lui. Biserici în genul renașterii se ridică în mare număr, și se împodobesc cu arhitrave (grinzi de marmoră, piatră, lemn) orizontale, sau cu bolte, brăe, colonne cu capiteluri corintice și turle cilindrice. Ornamentele sculpturale erau în chipul frunzelor, fructelor, capetelor de om, de animale, de obelisce, apoi adesea ori găsim și ornamente arabe, bizantine etc. <sup>3)</sup>. Cea mai măreață Biserică din apus, zidită în stilul bizantin și al renașterii, în secolul XVI și XVII, este **Basilica sfântului Petru din Roma**. Palatul «Luvru» din Paris al Regilor Franței, este zidit și el în secolul al XVI tot în stilul renașterii.

**Stilul arab.** Pentru că în creștinism s'au întrebuițat în zidirea Bisericilor adesea ori și ornamentațiuni luate din stilul arab, de aceea voi arăta în puține cuvinte care e caracteristica acestui stil.

Arabii fiind în vechime un popor nomad nu au avut timpul să se ocupe și de o arhitectură proprie gustului lor. Abia de la Mahomed încoace, poporul acesta începe a juca

---

anului 1898, se încep în anul 1819 de țarul Alexandru I și se termină în anul 1858 sub Alexandru II. Ea e înaltă de 82 metri și a costat 23 milioane de ruble în construcția ei. Arhitectul însă inspirat de la Panteonul din Roma și basilica sfântului Petru din același oraș, a împodobit-o și cu statui pe frontispiciu în gustul apusean. (Autorul).

1) Conf. pag. 79 și 174, n. 3, Tom. II, Tez. Liturgic.

2) Valentin Thalhoffer, *Handb. der Kathol. Liturg. I. B.*, pag. 744: In diesem Renaissancestil wurden in Italien schon im 15. Jahrhundert zahlreiche Kirchen gebaut, während er in Deutschland, wo die fränkische Spätgotik noch lange ihre Existenz fristete, erst in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, und zwar anfänglich noch untermischt mit gotischen Formen (Zuliusstil in Franken), für Kirchenbauten in Aufnahme kam. — Vgl. Dietrich, *die mittelalterl. Kunst im Ordensland Preußen 1887 S. 79.*

3) Valentin Thalhoffer, op. cit., pag. 744, I. B.: Charakteristika nur erwähnt: Vorherrschend der Horizontale und im Zusammenhang damit gewaltige Architrave, Friesse und Gesimse; antike Säulenform u. s. w.

un rol însemnat în Istoria omenirii, își întemeiază o religie sistematică și își compune o arhitectură cu inspirațiuni din creștinism.

O moschee, de exemplu, se compune dintr'un fel de *naos* (*mehrab*) hotărât pentru a se ruga aici poporul, apoi dintr'un sanctuar unde se află Coranul (*maksurah*) și o cameră (*numbar*) de unde preoții (*Imamii*), fac lectură credincioșilor de pe cărțile lor sfinte.

Moscheea este încungiurată de una ori mai multe curți, dintre cari cea din urmă cuprinde fântâna pentru spălare, potrivit orânduirilor din Coran, care prevede spălarea înainte de ori ce act religios. Această ultimă curte este încungiurată la moscheele mari de un rând de galerii. Unul or mai multe turnuri ascuțite (*minarete*) lipite de obicei de zidurile moscheei, servesc



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, cercetează moscheea lui Omar din Ierusalim în luna August anul 1904. Moscheea este a II-a zidire în lume în frumusețea stilului arab. I-a este moscheea din Meca (Arabia).

preoților pentru a chema din ele pe credincioși la rugăciune. Au sunt moscheele din Cairo, din Constantinople, din Cordova și Asia Mică.

Mai târziu cele mai multe moschee fură zidite după planul sfintei Sofii, pentru că stilul bizantin conveni de minune gustului oriental. Moscheea lui Hassan din Cairo (an. 1356), a lui Baiazet (an. 1498), a lui Soleiman (an. 1556) și Ahmed (an. 1610) din Constantinople, sunt copii de pe Biserica lui Iustinian<sup>1)</sup>.

1) Conf. Tezaur. Liturg., Tom. II, p. 104.

În stilul arab se înlătură arcul rotund și se introduce cel *ogiv*. Partea exterioară a zidurilor e goală; iar acoperământul e în formă de terasă dominat de cupole și turnuri cu mai multe caturi și balcoane. Partea interioară a pereților e acoperită cu desemnări, plante, rozete, animale și versete din Coran. Figurile omenești lipsesc.

Stilul arab și a ajuns culmea în Spania pe timpul Maurilor (an. 710 – 1492). Nu trecem însă cu vederea nici minunea arhitecturii arabe din Ierusalim, adică **moscheea lui Omar** califul, zidită în secolul VII, dar este în splendoarea ei și astăzi. (pag. 185, Tez. Lit., Tom. II).

În secolul 17 și 18 mai vedem ivindu-se în Franția **stilul baroc** (*baroque*, neregulat) sau **rococò** care înlătură din sine



„Curtea leilor” a palatului «Alhambra» din Grenada (Spania de sud) zidit de califii mauri domnitori ai acestor locuri în evul mediu. Alhambra o minune arhitectonică arabă, ținea loc și de moschee a califilor pentru cultul islamist.

regula simetriei și a esteticei. Curiozitățile acestui stil sunt: columnele în formă de spirală, brățele strâmbe și în formă de mele, îngeri goi cu picioare lungi; apoi ornamente în chipul scoice (rocaille, de unde și numirea de *rococo-stil*<sup>1)</sup>, sau stilul

1) Valentin Thalsofer, op. cit., pag. 755, I. B: Hier wird die gerade Linie möglichst vermieden und ist die krümmende, unregelmäßige (= baroque, woher Barock oder Rococostil) vorherrschend, u. s. w. Inventatorii acestui stil s’au inspirat mult din produsele chineze, persane, turcești, indiene, japoneze, etc. Stilul baroc se numi mai în urmă de Francezi „stilul Ludovic XV”.



acoitei); ferestre în forma ochiului de bou, în forma instrumentului «baz», a segmentului, etc., compuse uneori din linii străambe. Cupla avea forma cepei, a ridichei, ori a glugei. Liniile străambe predominau în acest stil; exteriorul clădirii era în chipul unui para elogram mare, simplu și lipsit de ornamente numeroase. Stilul baroc introdus și în clădirile profane, trecu și în alte state europene, s. e. în Germania, Austria, Rusia, Italia, Spaniaș. a. <sup>1)</sup>. În secolul XVIII se observă în apus o decadentă totală în arhitectură <sup>2)</sup>; iar secolul XIX se prezintă cu mai multă și mai bună producțiune pe acest câmp <sup>3)</sup>.



Palatul de iarnă al Țarilor din Petersburg. E un model frumos al stilului „baroc”, în care se află multe anticități religioase. L-am cercetat cu deamanutul Sâmbătă 8 August anul 1898. (Autorul).

1) **Palatul de iarnă al Țarilor**, clădit în Petersburg, este zidit în stil baroc. După cum eu l-am văzut cu deamanutul, Sâmbătă 8 August, anul 1898, este foarte luxos în lăuntru lui. Exteriorul e simplu și văpsit cu o culoare cafenie. Tot cam în stilul baroc e zidit și palatul muzăului național din Stockholm, pe care l-am vizitat în anul mai sus amintit. În Copenhaga, Londra, Madrid, iarăși am văzut destule monumente în stilul acesta.

2) Conf. Prosper Guéranger, Institut. Liturg., Tom. II, ed. II, pag. 386: Pour l'architecture, le plus divin des arts liturgiques, on s'imagine bien quel dut être son sort dans ce malheureux âge. Il déchu encore de ce qu'il avait été à la fin du dix-septième siècle.

3) În anul 1904, la New-York, la colțul lui Broadway și a celei d'a 14-a stradă, s'a ridicat o Biserică protestantă cu 8 caturi, unică în felul ei de arhitectură. Biserica are aspectul unui hotel mare. În lăuntru are 5 capele și 20 camere mari pentru conferințe religioase. Fie care capelă cuprinde 1000 – 1500 de persoane.

Cele 8 caturi sunt legate prin ascensoare. În catul al 7-lea e instalată biblioteca Bisericeii, iar în catul al 8-lea muzăulei, plin de obiecte ce se leagă de cultul protestant.

În subsol sunt bucătării vaste și o sală de mașini producând electricitatea.

## CAPITOLUL II-LEA

## ICONOGRAFIA BISERICESCĂ.

## § 22.

## Pictura și vechimea ei în lume.



meșteșugul de a înfățișa prin linii și colori frumosul, precum și tot ceea ce se vede și se gândește de om, se cheamă *pictură*, de la cuvântul latinesc *pictura*. Acest meșteșug este înăscut aproape ca și instinctul de odată cu omul cel vechiu, fără ca acesta să-și dea seamă, cum poate el chiar neînvățat fiind, să facă închipuiri de tot felul prin îmbinarea și legătura liniilor <sup>1)</sup>. Copiii cei mici, de și nu au nici o idee de teoriile picturii, totuși ei se îndeletnicesc adesea ori, cu desemnarea oamenilor și a obiectelor casnice. Dar nici popoarele negre nu se lasă mai pe jos : muzeele europene sunt pline cu închipuiri rudimentare de ale acestor sălbateci, făcute cu colori din plantele ce le au la îndemână.

Nu a fost nici o epocă în care ființa omenească să nu se încerce de a-și face cât de primitiv chipul său, ori al animalelor și obiectelor ce-l încungiură. Câteva linii strâmbe ori drepte legate între ele, erau îndestulătoare la început, pentru a croi o figură oarecare, admirată după aceea de autorul ei, ne încercat încă și ne iscusit în acest meșteșug.

Încă din vechimea cea mai adâncă, popoarele au avut dorul

1) Din descoperirile arheologice, s'a constatat că la început a existat gravura și apoi pictura. Omul preistoric, cu vârful unei achii de cremene, a desemnat mamutul (elefant cuaternar) și alte animale, în pereții peșterilor și ai ascunzătorilor, unde se adăpostea el. Omul a mai desemnat în gravuri, pe bucăți de fildeș, oase, piatră și alte materialuri. Lucrările acestea primitive, dar pline de valoare, s'au aflat în timpurile moderne, de către geologi și arheologi, în săpăturile ce s'au făcut în diferitele părți ale globului pământesc.

*M. E. Rivière* a descoperit în anul 1895 pe pereții peșterii *Moth* din Franța, desemnuri gravate în timpuri preistorice, reprezentând mamuți, reni, capre, cai, antilope, buctini, ș. a. Gravurile acestea erau colorate cu roșu și negru. Mai târziu aflăm gravura și pictura înflorite la Egipteni, Haldei, etc.

de a-și immortaliza pe regii, preoții și vitejii lor prin înfățișările liniare, pentru ca urmașii să aibă o nesfârșită amintire de cele petrecute înaintea lor, sau după cum zice Erodot «*ca cele în-lămpate, să nu fie uitate de oameni*» (ὅς μήτε τὰ γεγόμενα ἔξ ἀθανάτων ἐξίτηλα γένηται<sup>1)</sup>). Luptele războinice, legendele naționale, mitologiile cu teogoniile și cosmogoniile lor, nu fură înlăturate aproape la nici un popor, din închipuirea pe vase, pe morminte, pe zidurile templelor, palatelor și ale monumentelor de tot felul. Dar : se încercă cineva să ne dovedească epoca, când s'a născut înfățișarea prin linii a lucrurilor văzute și nevăzute, *este a umblă prin nopțile întunecoase după obiecte cari nu se pot căsi.*

1. Mai târziu, însemnarea liniară ajungând la o vădită oprobrire, se ivi și împodobirea cu colorii vii și bățătoare la ochi, a chipurilor ce se făceau pe vase și ziduri. În acest fel născându-se *pictura*, o găsim la *Egipteni* într'o stare de înflorire, dar învăluită în noul complicat al simbolismelor, și lipsită de umbră și perspectivă<sup>2)</sup>. Să lăsăm acum pe *Erodot* (484-406 a. Hr.) părintele Istoriei omenirii, să ne povestească cum a văzut el închipuirile figurative la *Egipteni*: «*Palatul Labirint de lângă lacul Moeris din Egipt, zice istoricul, are 1.500 de încăperi sub pământ și tot atâtea în suprafața pământului. În încăperile de jos, nu este nimănui îngăduiut a intra, pentru că acolo sunt mormintele regilor și ale sfinților crocodili. Cele din suprafața pământului, odinioară erau mărețe, strălucitoare și mai pre sus de ori ce descriere ce ar putea să facă cineva... Învelșurile și părății erau de piatră, pe cari se vedeau figuri încrustate și fie care curte era încunjiurată cu stâlpi. Nu departe de Labirint, se înalță o piramidă în care se văd săpate figuri mari de animale, și deosebit de aceasta, are și o cale sub pământ, care conduce în adâncimea ei*»<sup>3)</sup>.

De altfel se știe că în ruinele palatelor și templelor din regiunile Nilului, s'au aflat multe urme de picturi<sup>4)</sup>.

2. *Indienii, Babilonenii*<sup>5)</sup>, *Asirienii, Chinezii, Etruscii și*

1) P. M. Georgescu, Muzele lui Erodot, București, 1893 (Prefața).

2) Perspectiva, de la verbul *perspicere* (a vedea printre), este știința care ne învață să reprezentăm obiectele după deosebirea ce depărtarea și pozițiunea lor provoacă pentru figură sau pentru culoare.

3) Erodot a cutreerat toată Grecia, Macedonia, Tracia și Scitia până la Dunăre; apoi Asia, Egiptul și alte țări și insule, ca să culeagă datele istorice, legile, sistemele religioase și politice ale diferitelor popoare. Așa a compus el Istoria sa. Conf. P. M. Georgescu, Muzele lui Herodot, București, 1893, pag. XXVI și 118-119.

4) Egiptenii nu întrebuințară în pictură de cât 6 colorii vii, strălucitoare și durabile: alb, negru, albastru, roșu, galben și verde; toate acestea erau extrase din materii vegetale așternute pe o bază metalică. Figurile erau făcute în profil, ori care ar fi fost pozițiunea corpului; cu toate acestea ei au reușit a picta scenele cele mai variate din viața lor religioasă, politică, socială și agricolă. Meyers *Reisebucher, Aegypten. Leipzig und Wien, 1895, S. 133*

5) Prin săpăturile făcute la vechea Ninive, s'au descoperit picturi murale

alte popoare, încă avură pictura lor lucrată prin linii și colori. Dar mai desăvârșită fu această artă la *Greci*, unde găsim resturi de o pictură înaintată în templul **Partenon** zidit în secolul V a. Hr., cum și în alte monumente de pe acele timpuri<sup>1)</sup>. Tot la Greci mai aflăm pe marele pictor **Apelles** (sec. IV a. Hr.) *Rafaelul* anticității, din insula Coss. El trăi la curtea lui Alexandru cel Mare. De la Apelles au rămas *tablouri cu chipul Marelui Cuceritor* și cu *Venus* în diferite idealuri de frumusețe<sup>2)</sup>. În același timp a viețuit și *Timanteu*, vestit mai ales prin cele două tablouri: *Ciclopul adormit* și *sacrificiul Ifigeniei*. Nu mai pe jos fu și **Protogen** din Rodos, care se ilustră tot prin secolul IV-lea, lucrând portretul lui Alexandru cel Mare, al lui Cydip, Tlepolem și Antigon; dar mai ales tabloul care reprezenta pe *vânătorul Yalis*, îi asigură lui Protogen, un nume ne uitat de posteritate. Opera aceasta se nimici însă de flacări, în *Templul Păcii* din Roma. Vrednici de amintire mai sunt și pictorii greci, **Asclepiodor**, **Pamfil** dascălul lui Apelles, etc.

3. *Romanii* de și fură mai inferiori Grecilor în această artă, totuși aflăm și aci pe **Fabius Pictor** (sec. III a. Hr.), pe **Turpilius**, **Quintus Pedius** și pe alți pictori romani, destul de bine cunoscuți, celor ce se ocupă cu acest meșteșug. Apoi minunatele tablouri în frescuri și mozaic deslipite de pe zidurile

---

lucrate cu mare meșteșug. Conf. Brockhaus, *Konverz. Verif.* 14 Aufl. S. 232 seq II, B. Leipzig, 1855.

1) În epoca lui **Omer** se întrebuițară vr'o 5 colori în pictura primitivă greacă; dar cu încetul această artă propăși atât în cât în secolul al V-lea (a. Hr.) găsim pe renumitul pictor *Polignot* care dădu figurilor caracterul impunător și expresiv. Contemporani ai lui Polignot fură următorii meșteri: *Dionisie* de la Colofon, *Micon* de la Atena, *Pistenete* și *Panoemus* frații lui Fidiis; aceștia zugrăviră monumentele din Atena de pe acele timpuri și săvârșiră și alte lucrări de acest gen. Tot pe atunci trăeau *Zeuxis*, *Parhasius* și vestitul *Apollodor*.

În secolul IV (a. Hr.) se distinseră meșterii zugravi *Eupompe*, *Eschion*, *Pausias*, *Nicias*, *Eufanon*, *Nicomach*, etc. Mai de aproape însă nu cunoaștem valoarea acestor pictori, pentru că despre ei avem date numai în scrieri vechi, fără să avem la îndemână și picturile lor cari nu au ajuns până la noi. Conf. N. I. Idieru, op. cit., p. 202-207.

Dar în anul 1903 niște arheologi englezi și italieni, făcând săpături în insula Creta, au descoperit urmele unui palat zidit după cum se crede, în secolul XIV a. Hr. Zidurile palatului sunt acoperite cu **picturi** prea bine făcute în colori, fără umbră și perspectivă, ca pictura de azi a Japonezilor.

Tablourile celor vechi se vindeau foarte scump. Nicias, pictorul atenian nu s'a mulțumit cu 60 de talanți (324.000 lei) pentru unul din tablourile sale.

2) Se știe că Apelles își espunea tablourile sale în lume și apoi se ascundea după pânze ca să audă aprecierile publice. Un cismar criticând *sandala* de la un tablou, fû îndată ascultat de Apelles, care îndreptă defectul. A doua zi cismarul prinzând curagiu, își întinse observațiile sale și asupra altor părți ale tabloului. Pictorul atunci l'oprî cu cuvintele: *Cismarule, nu te urcă peste încălțăminte!* De aci Romanii formară proverbul: **Ne, sutor, ultra crepidam!** M. N. Bouillet, *Diction. univ. d'hist., et de geogr.*, Paris, 1860, pag. 89.

În ziua de 6 August 1904, în călătoria mea spre Ierusalim și Egipt, am trecut cu vaporul pe lângă orașul **Coss** capitala insulei Coss din marea Egee. În acest oraș se crede că s'a născut Apelles. Unii zic că el s'a născut în Efes. (Autorul).

din **Pompei și Herculenum**, și păstrate azi în muzeul din Neapole, sunt dovada cea mai bună de finețea picturii romane<sup>1)</sup>.

4. Cu timpul se tot perfecționează această artă prin școlile anume înființate, și așa astăzi din punctul de vedere al *modului* cum se lucrează ea, cunoaștem pictura în *uliu*, adică din colori amestecate cu acest lichid; pictura în *mozaic* compusă din petricele ori bucăți de sticlă colorate<sup>2)</sup>; pictura în *frescuri* lucrată în colori amestecate cu apă de var și aplicată pe ziduri proaspete. Mai departe cunoaștem pictura în *miniatură* lucrată în puncte ori trăsături mici, cu vâpseli subțiri și amestecate cu apă gumată; apoi pe cea *detrampiană* care constă din colori miuite în apă cu cleiu; după aceea pictura *aquarelă* făcută cu tuș de China, dar mai ales cu vâpseli transparente și cât se poate de subțiri. Pe lângă acestea mai este pictura *monochromă*, făcută adică cu o singură culoare; pictura în *pasteluri* lucrată cu creionul făcut din vâpseli de culoare portocalie, și în fine pictura *lavis* schițată cu creionul și apoi făcruită cu cerneală de China<sup>3)</sup>.

1) Când am vizitat orașul **Neapole** în vara anului 1897, n'am trecut cu vederea nici „Muzeul național” de aci. În *subsolul* muzeului se aflau anticități egiptene, secțiune nu tocmai bogată. La *parter* însă, sunt atâtea bogății aduse din orașele **Pompei și Herculenum** desgropate de sub lavă, în cât în această specie de anticități, nici un muzeu din lume nu se poate compara. Aci se află o mulțime de saloane cu frumoasele **picturi murale**, deslupite cu mare artă de pe zidurile celor două orașe, și apoi puse în rame și fixate pe pereți ca ori ce tablou. Subiectele mai însemnate indicate prin picturi sunt privitoare lazeitățile marine creatoare și protectoare ale Romanilor, cum și la tot ce conține mitologia romană. La aceste picturi în **frescuri**, umbrele, perspectiva, expresiunea, vioiciunea colorilor, frumusețea și gustul, sunt vrednice de admirat. Mai departe am văzut picturile murale reprezentând flori, ornamente, fructe, animale sălbatice și domestice precum și tot felul de subiecte. Tot aci am văzut salonul cu **mozaicuri** sacralitate lucrate de Pompeeni și Herculani, cu privire mai ales tot la mitologia romană. În *etagiul I-ii* al muzeului, sunt alte specii de picturi pompeene și herculane. Subiectele sunt privitoare la misterele din viața casnică a Romanilor, la trebuințele, luptele războinice și obiceiurile lor religioase. În rafturi am văzut articole de nutrițiune carbonizate, aduse tot din orașele sus amintite. (Autorul).

2) Cuvântul „**mozaic**” se derivă din grecescul *μωσαϊον*, templu al Muzelor, muzeu, academie cu amestecături de opere diferite. Prin analogie s'a dat numirea de „mozaic” și picturii compusă din diferite pietre colorate cu cari se închipesc figuri și felurite desemnuri.

Mozaicul fu cunoscut Egiptenilor și vechilor Evrei; apoi se întrebuițea de Grecii numit de ei *ψιφωσις*, și se perfecționează la Romani. Mozaicurile serviră nu numai la pardoseli, dar chiar la împodobirea păreților, boltelor, la compunerea înscrisurilor, figurilor și a diferitelor subiecte. Mozaicul din casa Faunului din Pompei care reprezintă bătălia de la Issus cu 25 persoane, cum și marele mozaic făcut din ordinul lui Sylla pe o parte a pardoselei din templul Fortunei din Preneste, ne arată până unde ajunsese gustul celor vechi la împodobirea edificiilor.

Din Italia mozaicul trecu în Galia, apoi în toate țările occidentale, în imperiul bizantin, etc. Meșterii se serviră în aceste decorațiuni nu numai de petricele și bucăți de sticlă, ci și de smarald, onix, masticuri, cuburi de pământ ars, marmoră colorată, smalt, ș. a.

3) Conf. F. A. Brockhaus, *Allgem. d. Real-Encyclopädie Conversations-Verftan* 10 Band, Leipzig 1853, S. 127.

Din punctul de vedere al *materialului* pe care se aplică această artă, avem pictura pe zid, pe lemn, pe pânză, fildeș, smalt, porțelan, sticlă, lemn, fier, pământ etc. Iar cu privire la *obiectele* ce ea reprezintă, se împărțește în pictură istorică, bisericească, tipică, războinică, marină, peisagistică sau câmpenească și florescentă <sup>1)</sup>. Aci vedem înfățișate subiecte istorice, bisericesti, chipuri omenesti și de vietăți terestre, lupte războinice, vietăți de mare, frumuseți de câmp și munte, și flori de toate soiurile <sup>2)</sup>.

## ARTICOLUL I

### ÎNFĂȚIȘAREA TIPICĂ A PERSOANELOR SFINTEI TREIMI.

#### § 23.

#### Pictura religioasă în cele d'întăiu trei secole ale creștinismului.



Învățăturile religiunii creștine, predicate de Iisus și Apostoli, și introduse în mintea credincioșilor, nu puteau să rămână mult timp numai concepțiuni abstracte, ci a trebuit ca ele să îmbrace și o formă dinafarică, prin pictură, arhitectură și muzică.

Dacă atunci când intrăm într'un edificiu profan împodobit cu chipuri omenesti, simțim în noi înși-ne o mișcare sufletească, și dăm loc la o gândire adâncă asupra acestor închipuiri pe cari le vedem, cu atât mai vărtos suntem mișcați când intrăm în casa lui Dumnezeu, împodobită cu **icoanele** celor ce'i au plăcut lui. La privirea acestor chipuri sfinte, se reîmprospătează în noi sentimentul de iubire și venerațiune către aceste figuri, simțim îndulcirea pornirilor noastre pătimase, se naște în noi dorul de a le urma virtuțile, alungăm pentru un moment grija noastră cea lumească și viețuim cu trupul și cu sufletul în casa Dumnezeului celui viu. *Icoanele* (εἰκών, imago, chip) *așă dar, sunt acele chipuri pictate pe păreți, pe pânze, pe lemn ori pe alte materialuri, cari înfățișează persoanele Dumnezeirei sau ale sfinților venerați de creștini.* Aceste icoane păstrate în Biserică, în case particulare sau pe căile publice,

1) M. N. Bouillet, Dictionnaire universel des sciences, des lettres et des arts, Paris, 1870, pag. 1240.

2) Conf. Iunius „De pictura veterum”, Rotterd. 1694. — Durand, Histoire de la peinture ancienne, Lond. 1725. — Böttiger, Ideen zur Archäologie der Malerei, Dresd. 1811. — Descamps, Vies des peintres flamands, allemands et hollandais etc. Paris, 1753. — Kugler, Handbuch der Geschichte der Malerei, Berlin, 1837.

sun puse înaintea noastră ca să venerăm chipurile reprezentate iar nu materia pe care sunt ele zugrăvite.

Chiar în timpul vechiului *iudaism*, găsim în templu arme de închipuiri simbolice și de înfățișări ale lui Iehova. Siciul legii nu eră alt ceva de cât înfățișarea lui Dumnezeu în Cortul măturării<sup>1)</sup>. Cei doi heruvimi ce sedeau d'asupra siciului, erau servitorii lui Iehova. Tot aceasta închipuiau și heruvimii ce erau pe perdeaua despărțitoare între Sfânta și Sfânta sfintelor<sup>2)</sup>. Aceași semnificațiune o aveau și heruvimii din templul lui Solomon, așezați în Sfânta sfintelor, pe perdeaua și pe pereți<sup>3)</sup>. Aceste închipuiri, erau ținute în mare onoare la Iudei; ei se înclinau înaintea siciului, înaintea templului, aprindeau lumini înuntrul lui și tămădeau cu îndestulare<sup>4)</sup>. Dar venerațiunea acestor obiecte nu eră o idololatrie; ci ei se înclinau prin ele lui Iehova de la care primiseră această poruncă: „Să nu-ți fie (la alți Dumnezei afară de mine)<sup>5)</sup>”.

Creștinismul însă aduse cu sine o schimbare radicală în artă și idee, și dădu naștere și creștere la niște roade destul de plăcute și bine făcătoare omeniului. Aci nu mai vedem capiști idololatre; nu mai vedem acele statui ale zeilor cu mâinele întinse cerând sacrificii omenești ca oare când zeul **Moloch** (מֹלֶךְ מֹלֶךְ — regele) al Canaanitilor și Cartagenezilor<sup>6)</sup>, nu mai vedem chipuri cioplite de mâini omenești; ci casa de rugăciune a creștinului și Biserica lui, fură întemeiate pe cugetarea cea mai sfântă și plină de adorațiune, către Ființa ne înțeleasă de mîntea omenească. Atâta sfială aveau creștinii la început, de chipurile pictate și de statuile aducătoare aminte de orgiile și cruzimile săvârșite în templele păgâne, în cât un interval de timp, urmașii lui Hristos nici nu îndrăsniră să introducă pictura în Biserica lui Dumnezeu. Pe lângă acestea ei se mai fereau de această

1) עָשׂוּ אֶרְצוֹן עֵצִי אֲשֵׁמִים Eșire XXV, 10.

2) מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב וְעֵשֶׂה אֶתֶּה בְּרַבִּים Eșire XXVI, 31.

3) „Și pe toți pereții casei (templului), jur împrejur, făcu (Solomon) chipuri săpate de heruvimi și de fenici și de flori deschise, în partea din fund și din sață”. I Reg. 6,29.

4) וְעֵשִׂים מִזְבֵּחַ מִקְטֵר קְטֹרֶת Eșire XXX, 1.

Iar David în Psalmul 5,7, zice astfel: „Intra-voiu în casa ta (Iehova), tuchina-mă-voiu în sfânta Biserică a ta”. Și în Eșire XXX, 7,8, cetim așa: „Iron va tdmăea dimineța când va întocmi candeltele, și când le va aprinde seara”.

5) לֹא-יִתְּנוּ לָהּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עִלְיָנִי Eșire XX, 3.

6) Iarchi, în Jeremia 7,31: Fuit Molech ex are factus, quod ab inferiori ejus parte succendebatur; erant enim illius manus protensae atque cadentes, quibus infans imponebatur ipseque comburebatur atque gemebat; sacrificiuli autem tympana pulsabant, ne pater clamorem filii sui audiret ejusque viscera commoverentur.

artă, ca să aplice porunca II-a a Decalogului care cuprinde aceste cuvinte: «Să nu-ți faci ție chip cioplit (לִפְסֵל), nici altă asemănare (תְּמוּנָה), a câte sunt în cer sus, pe pământ jos, în apă și sub pământ, să nu te închini nici să servești lor»<sup>1)</sup>.

Dar pictura fiind mai mult o cerință firească de cât o podoabă convențională, prin secolul II vedem ici și colo încercări sfiite de iconografie creștinească, prin care se înfățișau simbolic Mântuitorul, împreună cu multe subiecte din Vechiul și Noul Testament. Aceste încercări însă, erau cu atât mai sfiicioase, cu cât nu exista încă, o dispozițiune bisericească în această privință.

1. Voiu arăta acum măsurile aspre luate de către creștini în contra picturii religioase în cele d'întăiu trei secole, iar după aceea voi expune și mărturisirile cari afirmă existența acestei arte în perioada de care ne ocupăm.

a) Cardinalul *Baroniu* († 1607), împreună cu scriitorii *Turian* și *Biniu*, în apărarea icoanelor în contra Protestanților, susțin că s'ar fi ținut de apostoli un sinod în Antiohia în anul 56, în care s'au orînduit aceste 7 măsuri canonice: că cei ce cred în Hristos să se numească «creștini»; că să nu se boteze nimine după modul iudaic cu circumcisiunea; că toate națiunile să fie primite în Biserică; să se țină de tot omul de avaritiie; să se înfrineze fie cine de lăcomie și jurământ; creștinul să nu fie bufon sau măscăriciu. Toate aceste măsuri trecură mai târziu în canoele sfinților apostoli. Iar a 7-a hotărîre însă, care ne interesează mai de aproape, glăsuiește astfel: «Să nu se amăgească prin idoli cei mântuiți prin botez; ci să se picteze punându-se înainte cea făcută cu mîna, icoana divină și umană (θεανθρωπῆς) a Dumnezeului celui adevărat» (Iesus Hristos<sup>2)</sup>). De aci răsare nu numai întrebuintarea, dar și cultul icoanelor în secolul I-ii. De și însă cardinalul *Baroniu*, *Turian* și *Biniu*, se nevoesc a apăra ființa acestui sinod, totuși iezuitul francez *Petaviu* († 1652) un contemporan al cardinalului, în opera sa «*Dogmatica Theologia*»<sup>3)</sup>, cum și *Pagiu*<sup>4)</sup> în criticele ce face la cartea «*An-*

1) Eșire, XX, 4. לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל | וְכָל-תְּמוּנָה

2) Cæsar Baronius., *Annales*. ann. CII, n. XIX et XX: „Ne decipiantur salvati ob idola: sed pingant ex opposito divinam humanamque manufactam impermixtam effigiem Dei veri“. Conf. *Pidalionul*, pag. 12 și 71.

3) Dionysius Petavius, *Dogmatica Theolog.* De incarnatione, lib. XV, c. XIV, n. V: „Quod ad illum canonem apostolorum attinet, quem primus edidit in lucem Franciscus Turrianus, eum puto suppositivum (fals) esse; cuiusmodi sunt pleraque Græcorum recentiorum“.

4) Antonius Pagius. *Critica in Baron.* *Annales*, an. LVI, n. III: „Baronius et Binus in sua collectione conciliorum canones novem proferunt Antiocheno cuidam apostolorum concilio adscriptos, quos *apocryphos* et plane suppositivos esse demonstrat vir eruditissimus. Præterquam quod enim nulla locum occurit memoria in veteribus ecclesiasticæ historiæ monumentis ante Baronium, neque in patribus, conciliis, aut canonum codicibus ante Binium, plurima falsa et absurda in eis continentur“.



*natae ecclesiae*» a lui Baroniu, consideră ca o *ficțiune* existența aceluia sinod antiohean, și cu atât mai mult a celui din armă eamn. Dar Petaviu deși are motive în această cestiune, totuși el merge cu scepticismul său escentric până acolo, în cât nu se dălește a afirma și această părere, că în cele d'întăiu trei secole, nu cunoaște nici o urmă de pictură creștinească; el mai cutează a susține și faptul, că documentele cari ar dovedi iconografia în această epocă, nu sunt vrednice de credință. «*Tăcerea pe cari o păstrează păgânii și scriitorii vechi creștini cu privire la imagini, zice Petaviu, confirmă cu prisosință acest lucru*»<sup>1)</sup>.

O serie de critici, arată că în ultima persecuție (diocletiană), fură dărâmate multe Biserici și nimicite împreună cu obiectele din lăuntru lor; dar între aceste obiecte însemnate de scriitorii de pe atunci, nu figurează nici decum icoanele ori vr'o urmă de pictură bisericească. Criticii se provoacă la cazul cu episcopii *Cirtensiei* din **Numidia**, cari mărturisesc că Biserica sfântului Pavel de acolo, a fost distrusă de persecutori și erau în lăuntru ei următoarele lucruri: «*două potire de aur; zece potire de argint; șase urcioare de argint; o căldărușă; șapte felinare de argint; șapte candelă; unsprezece felinare cu lanțușuri; optzeci și două tunici femecești; șasesprezece tunici bărbătești; treizeci perechi încălțăminte bărbătească; patruzeci și șapte perechi încălțăminte femecească*», ș. a.<sup>2)</sup>. Vestmintele și încălțăminte seamănă a fi fost păstrate, sau pentru săraci, ori pentru asceți; iar despre icoane, ce este drept, nu se amintește nimic în acest inventar bisericesc.

b) Cum că în adevăr iconografia eră oprită în multe localități, chiar pe la începutul secolului IV-lea, ne aducem aminte de sinodul ținut în **Illiberis** (Elvira) din Ispania sudică, la anul 305, care a mers până acolo în cât a oprit pictura bisericească prin canonul al XXXVI-lea. Iată și conținutul acestui canon: sinodul «*a găsit de cuviință, că picturile în Biserică nu sunt de trebuință, ca nu cumvâ ceea ce se cinstește ori se adorează, să se zugrăvească pe păreți*»<sup>3)</sup>. Canoniștii apuseni, zic însă că aceste cuvinte se referă numai la Trinitate, care dacă s'ar fi zugrăvit în diferite chipuri, catehumenii și păgânii și ar fi făcut tot felul de concepții nesocotite, asupra puterii divine. Nu eră așa dar vorba și de imaginile sfinților și ale martirilor.

Cu toate acestea rămâne stabilit, că sinodul acesta a orinduit riguroase măsuri față de iconografie. Interzicerea sinodului din Illiberis eră întemeiată și pe motivul că atunci când părinții erau adunați în sinod, împăratul Dioclețian, încă nu încetase cu

1) Petavius. Dogmatica Theolog. De incarnatione, lib. XV, c. XIV, n. V.

2) Iosephi Binghami, Origines sive antiquitates ecclesiasticae. Tom. III, p. 299, lib. VIII, cap. VII.

3) Concil. Illiberit, c. XXXVI: „Placuit picturas in ecclesia esse non debere, ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur“. Conf. și Pr. Guéranger, Hist. Lit., T. I, p. 63.

ordinele lui de a se munci creștinii și a se profana cele sfinte. Sinodul însă nu se pronunță și în contra picturilor portative, lucrute pe table de lemn, fildeș ș. a., cari se puteau ascunde cu înlesnire.

Sfânta Treime, după cum ne spune Origen, nu se picta în secolele prime, pentru cuvântul că creștinii păstrau o adâncă și sfântă admirațiune față de puterea infinită a Dumnezeirei, și după cum zice Origen, *«pe Dumnezeu cel ne încorporat și invizibil, nu-l putem mărgini în spațiu»*<sup>1)</sup>.

Cu mirare găsim și pe la finele secolului IV-lea (an. 392), o epistolă trimisă lui Ioan episcopul Ierusalimului, de către Epi-



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU Autorul Tezaurului Liturgic, în pitoreasca localitate „Saltsjöbaden” din Suedia nordică, în vara anului 1898, pentru studierea datinelor religioase.

fanie al Salaminei Ciprului, în care acesta mărturisește, că venind în orașul **Anablata** din Palestina, a văzut la ușa unei Biserici de aci o pânză, care avea zugrăvit pe ea un chip ce semăna cu al lui Hristos sau cu al unui sfânt oare care. Epifanie a rupt pânza cu pictura, și a sfătuit pe păzitorii Bisericii ca să înfășoare cu ea vre un mort<sup>2)</sup>. Textul acesta a fost mult comentat de către învățați. Unii cred că el este apocrif, și interpolat prin urmare de cei interesați în cauză, cari nu pot să fie

1) Origen., *Adversus Celsum*, lib. VII.

2) Epiphani., *Epist. ad Ioannem Hierosolymitanum*. Conf. pag. 131, Tom. II, Tezaur. Liturgic.

altii de cât relegiuitii iconoclaști. Belarmin<sup>1)</sup> și Baroniu<sup>2)</sup>, bănuiesc că Epifanie a rupt icoana, ca o reprobare a eresului Antropomorfitorilor, care eră în vigoare pe atunci, și atribuia lui Dumnezeu, ochi, mâini, picioare și membre omenești, asemenea ca și omului. Alții, ca **Marianus Victorius**, gândesc că episcopul Salaminei a sîvârșit fapta aceasta, socotind că eră icoana veri unui om oare care, mai ales că după obiceiul de atunci se onorau în unele localități, și icoanele părinților, fraților și ale conașgenilor, tot așa că și imagina lui Hristos și a sfinților. Petaviu însă susține că Epifanie a sfâșiat pânza, pentru că în Cipru unde eră el episcop, nu se întrebuintau icoanele<sup>3)</sup>. Dar noi din toate acestea credem, că textul este autentic; iar Epifanie a rupt icoana ca o demonstrare în contra eresului Antropomorfitorilor, și pentru cuvântul că pictura eră îngăduită tot cu restricțiune și pe acel timp<sup>4)</sup>.

2. Dacă văzurăm până acum măsuri aspre față de iconografie, totuși nu trecem cu vederea nici probele de existența ei, în cele d'întăiu trei secole creștine.

a) Când intrăm în catacombele din împrejurimile Romei, găsim acolo picturi religioase lucrate—după cum au constatat arheologii.—cu începere din secolul II-lea încoace<sup>5)</sup>. O mulțime de subiecte din Vechiul Testament, sunt podoabele păreților acestor labirinte tainice. Aci găsim pictat chipul lui Adam, al Evei, al lui Avel, Cain, Noe, Isac, Iov, Iosif, Moisi, Samson, David, Ilie, Iona, Tobie, Daniil în groapa cu lei, etc<sup>6)</sup>. Iar din Noul Testament aflăm următoarele picturi *simbolice*: peștele, ancora, porumbul, ramura de maslin, ramura de smochin, mielul, crinul, cumpăna, cerbul, delfinul, calul, nava, sfeșnicul, cocoșul, lopata și laptele<sup>7)</sup>. Mai departe sunt icoanele *alegorice*: buciumul de vită, semănătorul, păstorul cel bun, fecioarele înțelepte și fecioarele nebune; pe lângă acestea mai există icoanele *istorice*:

1) Robertus Bellarm. De imaginibus., lib. II, c. IX: „Thomas Waldensis, Tom. III, tit. XIX, cap. 157 dicit: Epiphanium propter haesum Anthropomorphitarum tunc vigentem hoc fecisse“.

2) Baron. Annales. Ad ann. CCCXCII, p. 668, edit. 1610.

3) Petav. De incarnat., lib. XV, c. XIV, n. VIII: „Nondum in Cypro, ubi habitabat Epiphanius, usitatum illud fuisse ut imagines in ecclesiis huius modi proponerentur“.

4) Conf. Ioan. Damascen. Orat. I, Migne, T. XCIV, p. 1258.

5) D'Agincourt, Storia dell'arte coi monumenti, Prato, 1826, Vol. IV, p. 69 seq.—Mar. Lupi, T. I. Dissert. VIII, p. 243 seq.

6) E. de Pressensé, Tom. I, p. 132 seqq.—I. A. Odobescu, Istoria Arheologiei, p. 627.—Citește, J. J. Bourassé, Archéologie chrétienne, VII edit. Tours 1867, p. 53—79.—Conf. pag. 74 și 86, Tom. II, Tez. Lit.

7) Cum că aceste simbole erau întrebuintate de creștini pe la începutul secolului al III-lea chiar pe inețele lor, dovedim aceasta cu cuvintele lui Clement al Alexandriei († 215) scrise în cartea sa Παιδαγωγός (lib. III, cap. XI, în Migne, Tom. 8, p. 634). Clement îndeamnă pe creștini „ca pe inețele lor să fie inchișute: columba, sau peștele, sau corabia, sau lira muzicală, sau ancora corabiei“, etc. Iar cuvintele lui Clement sunt acestea: Αἱ δὲ σφραγίδες ἡμῶν εἰσὼν ἀλεκτρυάς, ἢ ἰχθῦς, ἢ ναῦς, ἢ λύρα μουσικῆ, ἢ ἄγκυρα ναυτικῆ, κ. τ. λ.

închinarea magilor, prefacerea apei în vin, vindecarea orbului, Iisus vorbind cu Samarineanca la puț, minunea cu cinci pâini și doi pești, vindecarea slăbănogului, învierea lui Lazăr, aga-pele frățești, ș. a. Iar **răstignirea și învierea** lui Hristos, nu se vede în nici o parte a catacombelor. Tot în aceste gropi misterioase aflăm icoana sfintei Fecioare cu pruncul în brațe, a apostolului Petru și a apostolului Pavel; însă un chip al lui Hristos cu trăsurile fisionomice, sau chipuri de martiri, ori munci martirice, nu există în peșteri în cele d'întăiu trei secole<sup>1)</sup>. În *catacombe așa dar, vedem fazele iconografiei, începută în timpurile primitive de la simbole și alegorii, și ajunsă apoi de la Constantin cel Mare încoace, la istoria reală*. Tot aci găsim și începuturi de pictură creștină în mozaic s. e. chipul crucei în formă de **T**, învierea lui Lazăr, Daniel în groapa cu leii, vindecarea slăbănogului, cocoșul ș. a.

O altă dovadă de existența picturii religioase în timpurile vechi creștine, este mărturia istoricului latin **Lampridiu**<sup>2)</sup>, care ne afirmă că împăratul *Alexandru Sever* (222–235), avea în camera zeilor **Lari** și chipul Mântuitorului, lucrat bine înțeles de pe acela care eră între creștini. Iar *Tertulian* în jumătatea d'întăiu a secolului III-lea, vorbește cu multă căldură de imagina Mântuitorului în formă de Păstor, pictată pe cupele de băut ale creștinilor, întrebuintate la solemnități religioase și familiare<sup>3)</sup>.

b) Tot așa și Eusebiu ne spune că în orașul *Cesarea lui Filip*, pe care Fenicienii îl numeau „**Paneada**“, s'a ridicat un monument în prea mărirea Mântuitorului, de femeea pe care a vindecat-o el de curgerea sângelui<sup>4)</sup>. «*Monumentul, zice Eusebiu, este în forma unei colonne de bronz care susține două chipuri: unul este al unei femei care se roagă în genuchi și cu mâinile întinse, iar celălalt este al Mântuitorului ce stă în picioare îmbrăcat cu o haină lungă și care întinde mâna către acea femeie... Am văzut eu această lucrare, adaogă Eusebiu, și nu trebuie a se mira cinevă, dacă păgânii au păstrat astfel memoria bine facerilor ce au primit de la Mântuitorul. Și am văzut mulțime de icoane cu chipul Mântuitorului și cu al lui Petru și al lui Pavel, cari s'au păstrat astfel până în timpul nostru*»<sup>5)</sup>. Istoricul Sozomen arată la rîndul său, că în zilele

1) Eusebiu Popovici „Catacombele Romei“, prelegere publică ținută în Cernăuți în anul 1882 și publicată în revista „Candela“ No. 9 și 10 din anul 1883.

2) Aelius Lampridius, istoric latin a trăit în timpurile lui Dioclețian și ale lui Constantin Chloru (finele secolului III și începutul secolului IV). El a scris viața lui *Comod*, *Heliogabal* și *Alexandru Sever*.

3) Tertull., De pudicitia c. X: „Si forte patrocinabitur pastor, quem in calice depingis. — At ego eius pastoris scripturam haurio, qui non potest frangi“. Mai cunoaștem că în secolul III viețua în Cartagina un pictor creștin foarte iscusit. Acesta eră gnosticul **Ermoghen**, despre ale cărui lucrări nu știm mai deaproape nimic. Conf. Euseb. Popov., Ist. Bis., Vol. I, p. 274.

4) Mat. 9. 20.

5) Euseb., Historia ecclesiastica, VII, 18.

lui *Julian Apostatul*, păgânii au surpat acest monument iar creștinii adunând rămășițele lui, le-au adus în Biserică <sup>1)</sup>. Philostorg însă completează pe Sozomen, și zice prin urmare, că creștinii au adus rămășițele monumentului în «*diaconiconul Bisericei*» <sup>2)</sup>. Drept că ființa acestor chipuri este cam controversată, totuși nu neapăre îndoială că în timpul lui Eusebiu existau destule icoane bisericești <sup>3)</sup>.

Din acestea conchidem că în cele d'întăiu trei secole creștine, există cu siguranță pictura religioasă și eră venerată între creștini; ea eră însă oprită la unele momente, fie cîn cauza poruncei a II-a a Decalogului, fie că creștinii aveau teamă de o asemănare prin pictură între păgânism și creștinism, ori că ea eră oprită din cauza tiranilor păgâni, cari căutau în timpul persecuțiilor să spurce mai ales icoanele ce se venerau în creștinism.

O altă probă pentru tăria picturei, este și combaterea ei, după cum am văzut, de unii scriitori ai secolelor prime; *dacă așa dar ea n'ar fi existat, n'ar fi fost combătută*. Iar dacă Irineu <sup>4)</sup>, Epifanie <sup>5)</sup>, și Augustin <sup>6)</sup>, muștră pe eretici și pe gnosticii, pentru că aceștia se închinau icoanelor, învățătorii Bisericei au făcut acest lucru, fiind că ei vedeau icoanele Mântuitorului și ale sfinților apostoli,enerate deopotrivă cu chipurile lui Omer, Platon, Pitagora și Aristotel.

*Protestanții* însă ne având pictură în Biserica lor, ori în trebuințând-o arare ori numai ca o podoabă decorativă, se nevoesc a dovedi, că pictura religioasă n'a existat în creștinism mai înainte de secolul IV-lea. Dar picturile din catacombe, mărturia lui Lampridius, a lui Tertulian, a lui Eusebiu ș. a., sunt suficiente pentru a arăta netemeinicia argumentărei lor.

## § 24.

### Pictura bisericească din secolul IV-lea până la al IX-lea.

**R**idicându-se vâlul posomorit al păgânismului și răsărind soarele bucuriei asupra Bisericei, vedem în **secolul IV-lea** pictura în colori și mozaic eșind din catacombe și ascunzătorile pământului, unde zăcuse vr'o două veacuri în vâluită în mantaua simbolismelor, și acum la lumină plină face pași grabnici spre propă-

1) Sozom., Hist. eccles., lib. V, c. XXI: Μετά δὲ ταῦτα οἱ χριστιανοὶ πολλοὶ πάντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀπέθεντο, ἐνθα καὶ νῦν φυλάτεσθαι.

2) Philostorg., Hist. eccles., lib. VII, c. III: Μετασθησόμενοι ἐν τῷ τῆς ἐκκλησίας διακονικῷ.

3) Euseb., Histor. ecclesiast., VII, 18.

4) Irenæus. Advers. Hæres, I, 25. n. 6.

5) Epiphanius., Hæres, XXVII.

6) August., De Hæres, c. VII.

șire. De aci înainte pictura desbrăcându-se de haina misterioasă a simbolurilor și alegoriilor cu care se îmbrăcase de nevoe pe timpul cel răcoros al persecuțiilor, se înfășoară acum în veșmântul luminos al Istoriei creștinătății, și prinde curagiul de a înfățișa subiectele în frumusețea lor reală. Totuși simbolismele picturale mai dăinuiesc puțin câte puțin până prin secolul al VI, când Biserica luă măsuri a se înlătura cu desăvârșire, pentru a nu se pierde veritatea istorică <sup>1)</sup>.

A) Eusebiu ne spune că împăratul Constantin construind Biserici în Ierusalim și Constantinopole, le împodobii cu picturi și mozaicuri meșteșugit așezate. Tot așa, în anul 337 acest împărat zidind încă o Biserică, o înfrumuseță ca și pe celelalte cu picturi minunate și cu mozaicuri de colori diferite <sup>2)</sup>; iar pentru ca împăratul să nu fie uitat după moartea sa de creștinii cărora le adusese atâtea bine faceri, și așază icoana chipului său în Biserici, după cum ne afirmă acest fapt Socrat <sup>3)</sup> și apoi Ioan Damascen <sup>4)</sup>. De și Spanhemiu crede că Constantin a pus icoana sa în templele păgâne, iar nu în Bisericile creștine, totuși el nu are dovezi de a ne convinge; afară de aceasta noi nu putem crede că Constantin cel Mare și ar fi pus icoana chipului său în templele păgâne pe care el le dărâma și le urgisea. Dar Spanhemiu mai cade și în rătăcirea de a afirmă și faptul, că chiar în secolul al IV-lea nu eră nici o urmă de icoane cu chipul lui Iristos, al sfintei Fecioare și al sfinților, și cu atât mai puțin vr'o urmă de cultul acestor imagini <sup>5)</sup>.

1. În contra acestor rătăciri, aducem pe tărâm epistola *Marelui Vasilie* adresată lui *Iulian Apostatul* pe la mijlocul secolului al IV-lea, în care Ierarhul după ce arată credința sa în Dumnezeu Tatăl «Cel A Tot Puternic», în Dumnezeu Fiul

1) Unii scriitori văd 3 perioade în propășirea picturii religioase :

Periodul I sau al **simbolismelor** care conține cele d'întăiușase secole creștine.

Periodul II sau **istoric**, de la secolul VI—XII, în care dispar cu desăvârșire simbolismele.

Periodul III sau **artistic**, în care apar diferite școli de pictură : italiană, germană, ispaniolă, engleză, etc.; dar școala italiană se prezintă superioară. Acum, de și orientul scade pe terenul pictural, totuși el are meritul cel mai mare că a păstrat vechimea artei creștine. El a înlăturat din pictură nuditățile, fantaziile și sborul imaginațiilor.

2) Euseb., Vita Constantini, lib. IV, c. 57—58.

3) Socrat., Hist. eccles., lib. I, c. XVIII: Εἰκόνας τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἐναπέθετο (Κωνσταντίνος).

4) Damasc., Orat. III, De imaginibus, pag. 789, edit. Basil., 1575: Ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Σοκράτου, βιβλίου πρώτου, κεφαλ. αἱ' περὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως—Κωνσταντίνου—εἰκόνας δὲ τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἀπέθετο.

5) Fridericus Spanhemius, Historia imaginum., Tom. II, opp. pag. 715, edit. Lugd. Batav., 1703: „Pessima intelligitur fides auctoris orationibus III, de imaginibus tributæ Damasceno, probatur: erectionem cultumque sacrarum imaginum etiam tempore Constantini M. ex his Socratis libro I, c. XVIII. Planum enim est, loqui Socratem de gentiliū templis ac deorum delubris, in quibus, sublatis idolis, suas imagines substituit imperator. Nihil de imaginibus sacris Christi, virginis, sanctorum. Nihil etiam de imaginibus ad cultum aut adorationem erectis“.

și în Dumnezeu sfântul Spirit, și după ce sfântul Vasilie mărturisește adorațiunea sfintei Treimi, adaugă următoarele cuvinte relative la iconografia aceluia timp: «*Venez și pe sfinții apostoli, pe profesii și pe martiri, și în rugăciunile ce trebuie să-ți faci înaintea lui Dumnezeu îi invoc pe ei. Și prin ei, adică prin mijlocirea lor, îndurat să-mi fie mic iubitorul de oameni Dumnezeu, și să dea ertare greșelelor mele. Pentru aceea și icoanelor lor mă închin și le cinstesc pe ele* (τιμῶ καὶ προσκυνῶ τοὺς χαρακτήρας τῶν εἰκόνων αὐτῶν), după cum ne este nouc dat de la sfinții apostoli. Și acestea (icoanele) **nu sunt oprite, ci sunt zugrăvite în toate Bisericile noastre încă din vechime**» <sup>1)</sup>.

Această mărturie a sfântului Vasilie, este una din cele mai tari probe atât pentru existența icoanelor, cum și pentru cultul adus lor în secolul IV-lea <sup>2)</sup>. Nu mai puțin puternică este și mărturia lui Grigorie de Nazianz, care recomandă iconografia în același secol cu următoarele cuvinte: «*pictura, zice acest părinte bisericesc, este pentru cei ne învățați, ceea ce este scrierea pentru cei învățați*» <sup>3)</sup>. Mai știm iarăși că Grigorie de Nazianz era un călduros admirator al icoanelor zugrăvite pe bolta Bisericii construită de tatăl său la Nazianz <sup>4)</sup>. Iar Grigorie de Nisa, făcând descrierea Bisericii martirului Teodor Tiron muncit în persecuțiunea dioclețiană, ne spune că sfântul locaș era împodobit cu icoana Mântuitorului și cu icoane cari închipuiau chinurile suferite de martir <sup>5)</sup>. Dar în secolul IV-lea găsim și icoane de martire. Așa, Asterie episcopul Amasiei († 410), ne arată că icoana sfintei martire *Eufimie*, împodobia o Biserică din Hulcedon. Asterie admiră mai departe, finețea penelului cu care s'a lucrat această pictură, cum și starea mărtirei cu mâinile ridicate la ceruri <sup>6)</sup>. În *Biserica apuseană* încă n'a lipsit iconografia în acest secol. Între alte mărturii cităm pe episcopul Romei Damas († 384), care ne-a lăsat o deplină încunoștiințare despre arhitectura și pictura bisericească din timpul său <sup>7)</sup>.

1) Basil. Magn., în I. P. Migne, Patrologiæ cursus completus. s. gr., T. XXXII, n. 462 - 463, pag. 1099, epistola ad Iulianum Apostatam: «Δέχομαι δὲ καὶ τοὺς ἀποστόλους, προφήτας, καὶ μάρτυρας, καὶ εἰς τὴν πρὸς θεὸν ἰκεσίαν τούτους ἀποκαλοῦμαι, τοῦ δι' αὐτῶν, ἦγον διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν, ἵλεών μοι γενέσθαι τὸν φιλάνθρωπον θεὸν καὶ λύτρον μοι τῶν πεισμάτων γενέσθαι καὶ δοθῆναι ὁ θεὸς καὶ τὸς χαρακτήρας τῶν εἰκόνων αὐτῶν τιμῶ καὶ προσκυνῶ, καὶ ἰεραίρετον τούτων παραδεδομένων ἐκ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ οὐκ ἀπηγορευμένων, ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις ἡρῶν τούτων ἀνιστορουμένων».

2) Tot acest Ierarh afirmă, că „ceea ce Istoria povestește prin descrieri, pictura care nu vorbește (tacens pictura), manifestă prin imitație”. J. B. E. Pascal, L'art chrétien, T. I, pag. 66.

3) Gregor. Nazianz., lib. IX, epist. 9.

4) Panegy. sf. Părinte, p. II, 142.

5) Greg. Nyssen., Orat. sf. Teodor, în op., T. III, p. 579 ed. Morel.

6) Asterius episc. Amaziæ. Cuvânt despre icoana sfintei martire Eufimie. Conf. Le C-te de Grimotiard de Saint Laurent, Guide de L'art chrétien, T. I, Paris, 1872, pag. 31.

7) Damasus., Vita Sylvestri.

Dar în acest timp, mai găsim icoane și în afară de Biserică, adică, pe căile publice, în palatele împăraților, în locuințele casnice și pe la răspântiele drumurilor. Așa, Eusebiu ne vorbește de o pictură așezată lângă stejarul Mamre, în care erau reprezentați doi îngeri și figura patriarhului Avraam <sup>1)</sup>. Tot acest istoric ne încunostiințează că împăratul Constantin avea în palatul său, o sumă de icoane, cari se dăruiră apoi după moartea împăratului, creștinilor din imperiu. Iar Grigorie de Nazianz, vorbind de evlavia unui tânăr, arată că acesta ținea totdeauna în casa sa icoana sfântului Polemon <sup>2)</sup>. Grigorie de Nisa, zice că pe timpul său, se obișnuia a fi în casele creștinilor între alte icoane, și aceea ce înfățișa sacrificiul lui Isac <sup>3)</sup>. În apus, Ambrosie se miră de evlavia cu care se țineau în locuințele celor religioși, icoana sfântului apostol Pavel <sup>4)</sup>. Despre icoana sfintei cruci, știm că mare bucurie avea Ioan Hrisostom, când o vedea așezată pe case, ziduri, porți, pe căi, în pustietăți și în fine pretutindenea <sup>5)</sup>. Iar cum că în adevăr erau **vererate** imaginile sfinte, am văzut că Vasilie cel Mare «se închină și cinstește sfintele icoane, după cum este dat de la sfintii apostoli» <sup>6)</sup>. Iulian apostatul, totdeauna muștra pe creștini că se închinau crucei până la îndumnezeire (τὸ τοῦ σταυροῦ προσκυνεῖτε ἔϋλον <sup>7)</sup>). Despre venerațiunea icoanei sfintei cruci, mai vorbește și Asterie episcopul Amasiei <sup>8)</sup>.

2. În secolul al V-lea, iconografia luă o înaintare și mai mare, după cum cetim în scrierile de pe acele timpuri. *Olimpiodor*, un prefect din Asia Mică, întrebând pe renumitul ascet Nil († 450) despre podoabele cu cari trebuia să înfrumusețeze o Biserică ce și propusese prefectul să zidească, ascetul îi răspunse, că altarul să-l împodobească cu o *cruce*; iar păreții să-i lumineze cât mai frumos cu *icoane* cari să reprezinte subiecte din Testamentul Vechiu și Nou <sup>9)</sup>.

Tot așa și în apus cunoaștem, că în secolul V-lea *Paulin de Nola* († 431) împreună cu contemporanul său presviterul galican *Sulpiciu Sever*, împodobiră Bisericile zidite de ei cu o multime de icoane inspirate din cetirea Vechiului și Noului Testament, pentru că, după cum zice Paulin, «icoanele să servească

1) Euseb., Demonstratio evangelica, lib. V. Conf. Genes. 18,1.

2) Ioannes Damascenus, Orat. III. De imaginibus.

3) Ioannes Damascenus, Orat. III. De imaginibus.

4) Ambros., Epist. LIII.

5) Chrisostom., Homil. LIV, in Math.

6) Basil. Magn., in I. P. Migne Patrologiæ cursus completus s. gr., T. XXXII, n. 462-463, epist. ad Iulianum Apostatam.

7) Cyril. Alexandr., Contra Iulianum, lib. IV.

8) Asterius episc. Amaziæ. Cuvânt despre icoana sfintei martire Eufimia.

9) Nilus. Epist., LXI, LXII. Conf. Gerasim Timuș Piteșteanu, Teologia Dogmatică ortodoxă (tradusă după Macarie Mitrop. al Moscovei † 1882), București, 1887, pag. 733 seqq. Tom. II. Asem. Dr. Elie Miron Christea, Iconografia și întocmirile din interiorul Bisericii răsăritene. Sibiu, 1905, p. IX.



poporului în loc de cărți și scripturi<sup>1)</sup>. Întrebuițarea iconografiei în afară de Biserică în secolul al V-lea, ne o arată Teodoret episcopul Cîrului († 458), care aprobă pietatea lucrătorilor din Roma, unde eră fixată pe atelierele de muncă, icoana sfântului Simeon Stilitul (Stălpnicul), pentru venerațiunea ce se păstra acestui eremit<sup>2)</sup>. Iar Augustin ne afirmă că «*împreună cu Iisus Hristos, se vedeau pictați în multe locuri* (din Africa nordică) și *apostolii Petru și Pavel*»<sup>3)</sup>. Cu privire la **cultul imaginilor** în părțile orașului Hipo, Augustin spune că «*sunt mulți cari venerază mormintele și icoanele și beau asupra morților*»<sup>4)</sup>. Se înțelege dar din acestea, că cultul iconografic se întărea pretutindenea pe fie care zi în acest timp.

În secolul IV-lea și al V-lea mai vedem născându-se și obiceiul, de a se introduce în Biserică **tablourile episcopilor** chiar în viață fiind ei. *Macedonie* episcopul Constantinopolului (341—360<sup>5)</sup>, cum și *Acachie* episcopul aceleiași cetăți († în finele sec. V<sup>6)</sup>, își puseră chipurile lor în casa Domnului. Iar Damascen zice că acest obicei l'a înființat Constantin cel Mare<sup>7)</sup>; el s'a perpetuat însă, atât în răsărit cât și în apus, până în zilele noastre.

3. **Secolul VI-lea** ni se înfățișează cu o mai mare bogăție și înflorire pictura în *colori* și mai ales în *mozaic*. Templul *Parthenon* de pe Acropolea Atenei, în secolul VI-lea fiind transformat în Biserică creștină, din porunca lui Iustinian<sup>8)</sup> și apoi zugrăvindu-se după ritul creștinesc, până azi ne păstrează urmele picturii de atunci<sup>9)</sup>. De asemenea, Biserica sfintei Sofii din

1) Paulin. Epist. ad Sulpic. XXXII, n. 2, 5. Sulpiciu făcuse icoana lui Paulin în baptisteriul din *Primuliacum*. Paulin în epist. XXXII îl mustră frățește pentru aceasta, zicând că el e prea păcătos, și nu e vrednic de asemenea onoare. Conf. Institutions de L'art chrétien par L'abbé J. B. E. Pascal, T. I, Paris, 1856, pag. 22.

2) Theodoretus, Historia religiosa. c. XXVI.

3) Augustin. De consensu evangelistarum, l. I, c. X, n. 16: „Pluribus locis simul eos (Petrum et Paulum) cum illo (Christo) pictos viderant“. Conf. Martigny, Diction. pag. 348.

4) Augustin. De moribus ecclesiae, lib. I, c. XXXIV: „Novi multos esse sepulchrorum et picturarum adoratores, novi multos esse luxuriosissime bibant“.

5) Theodor. Lector. Histor. eccles., lib. II: “Ὅπου δ' ἂν ποτε εἰσηλθεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Τιμόθεος, εἰ μὴ πρότερον τὰς εἰκόνας Μακεδονίου κατέσπασε, τῆς λειτουργίας οὐκ ἤρχετο.“

6) Baron. Annales, an. CCCCLXXXVIII. Ex Suida voce *Accacius*: Tanti fuit hic fastus... ut... suas ipsius imagines adhuc viventis in *ecclesiis* dedicari (în anul 488).

7) Damasc. Orat. III. De imaginibus.

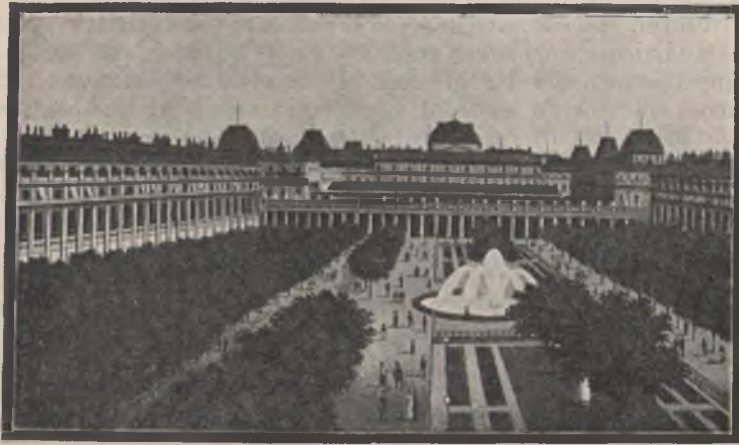
8) Mai cunoaștem următoarele transformări analoge.

a) *In orient*: Templul Dianei fu prefăcut în Biserica numită *ἀγία παρασκευή*; templul lui Tezeu de lângă Acropole fu închinat sfântului martir George; templul din Egina și cel din Corint încă fură prefăcute în Biserici creștine, etc.

b) *In occident*: Templul lui Esculap din orașul Salona fu schimbat în Biserica sfintei Fecioare. Templul lui Jupiter din același oraș fu consacrat sfântului Ioan. Panteonul lui Agripa fu numit „Biserica sfânta Maria rotunda“. Templul lui Antonin și al Faustinei din forul roman, fură transformate în Biserici. Templul Vestei și al lui Romul și Rem, încă avură aceeași transformare.

9) Romanii și chiar barbarii respectară această minunată construcție, acum

Constantinopole zidită de Iustinian, ne păstrează și acum măreția picturii în mozaic aurit, lucrată cu mare meșteșug în secolul amintit. Bolta altarului era împodobită cu icoana sfintei Fecioare făcută din mozaic împodobit cu aur, care se vede și în zilele noastre destul de bine, de și icoana a fost boită cu culoare galbenă de Turci, potrivit credinței lor respingătoare de pictură<sup>1)</sup>. Tot în secolul VI, istoricul Teodor Cetețul ne spune că un oarecare *Julian* avea o adâncă venerațiune față de icoana meșteșugit lucrată a episcopului Flavian, muncit de ostași la sinodul lotresc din Efes (an. 449), cum și față de icoana episcopului Anatolie al Constantinopolului († 452<sup>2)</sup>.



Marele palat din Paris al regilor de odinioară ai Franței, în care acum se găsește vestitul în lume muzeul **Luvru**. Intrînsul am aflat în vara anilor 1897 și 1900 o mare bogăție de icoane, obiecteliturgice și din cultele tuturor popoarelor vechi și moderne. (Autorul).

veche de 2400 de ani. În secolul al VI, creștinii îl făcură Biserică, dându-i de patron pe *sfânta Fecioara Maria* și începură a-l distruge pentru a-l acomoda noului cult. În scopul acesta, îi făcură intrarea la apus; camera tezaurului o făcură *nartică*; Cella o transformară în *naos*, și în fine vechiul pronaos îl făcură *absida* (altar), apoi îl împodobiră cu picturi ale căror urme se văd și azi. Mai târziu fu transformat acest monument în moschee turcească; iar în anul 1687 îl vedem deposit turcesc de pulbere. Venețianul **Morosini** aprinzând depositul, multe părți din templu săriră în aer. Conf. nota 1, pag. 174, Tezaur. Liturg., Tom. II. (Autorul). Vezi și Martigny Diction, pag. 94.

1) Când am vizitat monumentul sfânta Sofia în anii 1898, 1899 și 1904, Imamul care mă conducea, mi-a arătat urmele acestei icoane făcută din mozaic aurit. Conf. nota 6 de la pag. 103 și nota 1 și 2 de la pag. 177, Tezaur. Liturg., Tom. II.

2) Theodor. Lector. Fragm. Hist. eccles., ed. Vales.

Aceeași propășire și venerațiune iconografică se vede și în apus, așa că după cele zise de Grigorie cel Mare episcopul Romei († 604), icoanele erau „*biblia laicorum, biblia pauperum*» <sup>1)</sup>. Unii dintre scriitorii însă, confundând cuvântul «adoratiune» cu acela de «veneratiune», cred că Grigorie a oprit veneratiunea imaginilor prin aceste cuvinte adresate într-o epistolă lui Sereniu: «*sanctorum imagines ne adorari oebuissent... non ad adorandum in ecclesiis, sed ad instruendas*» (icoanele sfinților, nu trebuiesc adorate; căci ele nu sunt puse în Biserică pentru adorațiune, ci pentru veneratiune <sup>2)</sup>). Grigorie cel Mare însă dar, a oprit adorațiunea icoanelor, iar nu veneratiunea lor <sup>3)</sup>.

4. În secolul al VII-lea de și nu avem monumente însemnate cu picturi, așa ca în secolele precedente, totuși arta iconografică se menține în limita ei de înflorire.

B) **Secolul al VIII-lea** însă, aduce cu sine nouri posomorâți asupra picturii religioase, și încep apoi a bate vânturile pustietoare în *contra icoanelor*.

1. Încă prin secolul al V-lea și anume pe la anul 485, sub împăratul Zenon, întâlnim o sectă care consideră cultul icoanelor ca o idolatrie. Arianul istoric Filostorg, în secolul V-lea, eră încă un mare contrar al icoanelor. Dar secta aceasta negăsindu-și de o cam dată sprijinitori, se stinse pentru a răsări iarăși în secolul al VIII-lea, când află sprijin în voința împăratului *Leon III-lea Isaurul* (an. 717 – 741 <sup>4)</sup>). Împăratul, de altfel un om energic în conducerea frânelor statului a pornit lupta în contra icoanelor (ὁ εἰκονοκλασμός), ori pentru că îndemnat de Iidovi a crezut că prin cultul adus lor, se stărbeste porunca II-a a Decalogului <sup>5)</sup>, sau pentru că unii dintre creștini prin acest cult treceau peste marginele veneratiunii, ori că a

1) Greg. Magn., lib. IX, Epist. IX, ad Serenium.

2) ibidem.

3) *Pictura veche bizantină, de la Constantin cel Mare și până la Iustinian, consta din înfățișarea figurilor cu membrele corpului uscate vârtanoase, neproporționate, ne umbrite, fără perspectivă și cu privirea aspră. Aceasta însă se făcea de creștini, pentru a se deosebi pictura religioasă de cea profană, și pentru a se da figurilor o căutătură **cugetătoare** și depărtată de cele lumești, potrivit spiritului ascetic de atunci. În timpul lui Iustinian se modifică stilul vechiu bizantin, se mai îndulcără formele și se dădu o stare măreață figurilor, lucrate în mozaicurile din sfânta Sofia. Conf. Le C-te de Grimouard de Saint Laurent, Guide de l'art chrétien, Tom. I, pp. 35–39, Paris, 1872.*

4) M. N. Bouillet, Diction. univ. d'hist. et de Géographie, pag. 868, art. „Iconoclastes“, c.ă-d. Briseurs d'images, secte religieuse, qui parait avoir pris naissance au V-e siècle, sous l'empereur Zénon, vers 485, regardait comme une idolatrie l'adoration des images et poursuivait ce culte avec acharnement et fanatisme. Cette secte fut surtout puissante au VIII-e siècle, sous Léon – l'Isaurien, qui la fit approuver par une conciliabule tenu à Constantinople en 730; elle fut condamnée par plusieurs conciles en 787, 842 etc., et disparut peu après. Cependant on en retrouve l'esprit chez les Vaudois, les Albigeois, les Hussites et les Reformés. Les Iconoclastes ont détruit une foule de monum. religieux et d'obj. d'art des plus précieux. Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., pag. 23.

5) Iată cuprinsul poruncei a II-a a Decalogului: | **לֹא יִשְׁתַּחֲוֶי יִשְׂרָאֵל לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים**

foșt îmbărbătat la acest fapt de către Mahomedani, al căror Coran nu admite imaginile sfinte. Sfetnicii lui Leon în lupta dusă în contra iconografiei, fură episcopul Constantin din Nacolia <sup>1)</sup> și un funcționar de Stat numit *Beser*. La anul 726 Leon publică un edict prin care oprea închinarea înaintea icoanelor, sub motivul că aceasta se cuvine numai lui Dumnezeu, și dispuse ca ele să fie ridicate mai sus, pentru ca poporul să nu le poată săruta; iar la anul 730, prin alt edict ordonă totala lor înlăturare din Biserică, și spoirea icoanelor murale spre a nu se mai vedea. Patriarhul constantinopolitan *German* (an. 715-730), văzând unele ca acestea și ne putând opri pe împărat de la pornirea lui, demisionă din scaunul său și fu înlocuit cu singelul *Atanasie* (an. 730-754), un om mlădios și fără de voință fost odinioară secretar al lui German. Poporul răsvrătindu-se în contra acestor măsuri despotice, săvârși tot felul de fapte crâncene și a sfășiat în bucăți pe ostașul care a ridicat icoana lui Hristos de pe poarta palatului împărătesc. În tot imperiul și chiar în Italia eră o răsvrătire generală văzându-se icoanele scoase din Biserică și arse în pietele publice <sup>2)</sup>.

Renumitul teolog *Ioan Damascen* († d. a. 754 și înainte de anul 787), trăia ca ieromonah în mănăstirea sfântului Sava de lângă Ierusalim, pe atunci cuprinsă în împărăția Arabilor. El văzând aceste prigoniri, adresă împăratului Leon apologii compuse cu multă iscusință pentru apărarea icoanelor, și scrise cu adâncă erudițiune teologică cele 3 cărți «despre icoane, venerațiunea și istoricul lor», cu idei fulgerătoare contra lui Leon <sup>3)</sup>, dar toate acestea nu avură nici un rezultat îmbucurător <sup>4)</sup>. Tot așa și episcopii Romei *Grigorie II-lea* (an. 714-731) și *Gri-*

וְכֹל-תַּשְׁקֶה אֱשֶׁר בְּשִׁמְסִים | מִמֶּעַל וְאֶשֶׁר בְּאֶרֶץ מִמַּת וְאֶשֶׁר בְּמִים מִמַּת  
(Să nu-ți faci ție chip cioplit, nici altă (toată) asemănare care este în — : אֱשֶׁר

cer sus, și care este pe pământ jos, și care este în ape și dedesuptul pământului.

1) Conf. Meletie, Ist. Biseric., trad. de Veniamin, Tom. II, partea II, pag. 13.

2) Léon, après avoir consulté le sénat, et sans attendre sa réponse, ordonna d'abattre la figure du *Sauveur* que le grand Constantin avait érigée sur le fronton du palais. On se mit en mesure d'exécuter cet ordre. Le peuple se souleva, et un officier nommé *Jovinus* ayant dressé une échelle pour parvenir jusqu'à figure sacrée, afin de la renverser, le peuple, a son tour, renversa l'échelle. Jovinus précipité sur le pavé fut achevé par le foule qui le perça de coups. (Ce trait est raconté par Cedrenus, moine grec du onzième siècle). J. B. E. Pascal, Institutions de l'art chrétien, I Tom., 1856, Paris, pag. 23.

3) Vezi, Ioan. Damascen: Λόγος ἀπολογητικός, πρῶτος, δεύτερος, καὶ τρίτος πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας, in P. Migne, T. XCIV, pag. 1230-1295, s. gr. În mulțimea argumentelor lui Damascen, găsim și proverbul rostit de Grigorie de Nazianz în orat. 38: Οὐδὲ μία χελιδὼν ἕαρ ποιεῖ — „cu o floare nu se face primăvară“. Damascen arată prin aceasta, că chiar dacă el ar fi în contra icoanelor, totuși nu ar putea aduce nici o jignire venerațiunii lor, aprobată de autoritatea bisericească.

4) După alții scriitori, Ioan Damascen a scris aceste 3 epistole înainte de a intra în monahism.

goric III-lea (an. 731—741), în deșert muștrări pe împăratul prin epistole, pentru ura lui în contra imaginilor sfinte. Drept ori ce răspuns la acestea, împăratul făcu Biserica Iliricului independentă de scaunul roman, și retrase veniturile papale din Italia sudică.

2. Murind Leon la anul 741, se sui pe tron fiul său *Constantin al V-lea* (an. 741—775), poreclit de monahi «*Copronimul*» (Κοπρόνημος, întinatul <sup>1</sup>), un om înrăutățit, deși eră ca și tatăl său, un cunoscut războinic. Copronim lipsind din Constantinopole, cumnatul său *Artabasd* <sup>2</sup>) bine voitor icoanelor, atrase pe monahi și pe popor în partea lui, și prin aceste uneltiri fu încoronat ca împărat de patriarhul *Ătanasie*. Constantin Copronim auzind de aceste anomalii, își formă o armată numeroasă, cuceri din nou Constantinopolul la anul 743, scoase ochii lui Artabasd și decapită pe răsvrățitori; iar pe *Ătanasie* puindu-l invers călare pe un măgar, îl purtă pe ulițele orașului și apoi îl orbi cu totul. De acum Constantin deveni un dușman furios al icoanelor.

Pentru a înlătura cu desăvârșire cultul imaginilor, Copronim adună în Constantinopole la anul 754 un sinod compus din 338 de episcopi, numindu-se pesine al VII-lea ecumenic, de și nu a luat parte la el nici un patriarh. Sinodul fiind constituit din membrii de partida împăratului, s'a nevoit a întoarce în folosul lui înțelesul textelor din scrierile părinților Bisericei, și a dovedi «*că cultul icoanelor este un produs păgănesc; numai icoana sfintei Cine poate fi îngăduită ca imagine a lui Hrislos; că invocarea sfinților și a Născătoarei de Dumnezeu, este de asemenea îngăduită*». Sinodul pronunță apoi anatema asupra făcătorilor de icoane și asupra lui *Ioan Damascen*, iar în urmă așeză patriarh pe *Constantin de Sileu* (an. 754—766). După aceste orânduiri, mulți lingușitori ai împăratului, zugrăviră pe biserici, **munți, arbori, scene de vânatoare**, subiecte din viața agricolă și casnică. Icoanele dispărură acum și din locuințele oamenilor.

Episcopul Romei *Stefan III-lea* (an. 752—757) împreună cu patriarhii răsăriteni protestară în contra acestui sinod <sup>3</sup>). Cu toate acestea monahii cari făcură opoziție împăratului, fură biciuiți încarcerăți, exilați și siliți să se însoare; iar unora dintre monahi li se scoaseră ochii, li se tăiară nasul, urechile, și mânăstirile lor fură transformate în grajduri de cai. Acum prigonitorii icoanelor fură numiți de contrari **iconomahi** (εἰκονομάχοι, răd. εἰκών, μάχη) adică «luptători contra imaginilor»; mai fură numiți și **iconoclaști** (εἰκονοκλάσται, răd. εἰκών, κλάω) adică «spărgători de icoane»; iar aceștia numiră pe apărătorii imaginilor, **iconolatrii** (εἰκονο-

1) Constantin fu poreclit așa, pentru că întinase „colimvitra“ când a fost botezat. M. N. Bouillet, Diction. univ. d'hist. et de Geogr., Paris, 1860, p. 416.

2) Meletie, Istor. Biser. trad. de Veniamin, Iași 1841, Tom. II, partea II, pag. 18.—Eusevie Popovici, Istor. Biser., traducere de Athanasie al Râmnic. și Gherasim al Argeșului, București, 1891, Vol. I, pag. 672.

3) Eusev. Popovici. Ist. Biser., trad. de Athan. și Gher., Vol. I, p. 673.

λάτραι, răd. εἰκών, λατρεύω), adică «adoratori de icoane» <sup>1)</sup>. Persecuția se întinse după cum ne spuse cronograful Teofan (an. 767), chiar și asupra relieviilor martirice, cari fură scoase din casa Domnului, apoi arse și aruncate în mare; iar *invocarea sfinților și a Născătoarei de Dumnezeu, acum fu oprită*.

3. După moartea lui Constantin Copronim, urmă la tron fiul său *Leon IV-lea Chazarul* (an. 775—780), numit așa pentru că maica sa, eră o principesă chazară. Acesta fiind de aceleași vederi ca și tatăl său, crezută de o cam dată, că cultul icoanelor e cu totul desființat; iar când descoperi icoane ascunse sub perina soției sale *Irina*, căută a pedepsi aspru pe toți cari ar mai cuteza să ocrotească imaginele stinte. În ajutorul său luă și pe Pavel patriarhul Constantinopolului (an. 780—784). Dar Leon încetând din viață și rămânând domnitoare Irina, în numele fiului său minor *Constantin VI-lea Porfirogenitul* (an. 780—797), adică *cel născut în purpură*, se liniști acum și furia iconomahică. Pavel se retrase într'o mănăstire muștrat de conștiință pentru iconomahia sa de odinioară; iar în locul său se alese patriarh laicul *Tarasie* (an. 784—806), secretarul împărătesei, care prin această demnitate la anul 784, cu condițiunea să se lămurească cestiunea icoanelor într'un sinod ecumenic. Sinodul fu convocat la **Constantinopole** în Biserica Sfinților Apostoli, la anul 786, când s'a și deschis de Tarasie, fiind de față episcopul roman *Adrian I-ii* (an. 772—795) împreună cu toți patriarhii răsăriteni. Dar episcopii iconomahi cu garda împărătească făcând șgomot infernal, și amenințând cu moartea pe apărătorii icoanelor, din această cauză s'a strămutat sinodul la **Nicea** și aci s'a deschis în Biserica Sfânta Sofia, la anul 787, Septembrie 24, fiind de față peste 300 de episcopi și o mare mulțime de monahi și clerici <sup>2)</sup>. Pe timpul cât a ținut sinodul din Nicea, Irina a luat măsuri ca garda imperială să nu mai turbure ședințele sinodale.

În acest sinod, care este al VII-lea ecumenic și al II-lea de la Nicea, episcopii iconomahi fiind puțini la număr, s'a condamnat în ședința a VII-a <sup>3)</sup>, sinodul din an. 754, ca eretic și plin

1) J. B. E. Pascal, Institutions de L'art chrétien, pag. 24.

2) Conf. Eusev. Popovici, Ist. Bis., V. I, pag. 675. — Asem. Harduini „Acta conciliorum“ ed. Parisiis 1715. Tom. IV, pag. 34. — Conf. Mansi „Sanctorum conciliorum... collectio“. Tom. XII, pag. 985 seqq.

3) Ședințele sinodului VII, ținute în Nicea au fost numai 7:

Ședința I ținută în 24 Septembrie an. 787.

Ședința II, în 26 Septembrie an. 787

„ III, „ 28 „ „ „

„ IV, „ 1 Octombrie „ „

„ V, „ 4 „ „ „

„ VI, „ 6 „ „ „

„ VII, „ 13 „ „ „

În fine ședința a VIII-a, cea din urmă, s'a ținut în 30 Octombrie același an, în Constantinopole, în sala Palatului „**Magnaura**“, unde a fost de față și împărăteasa Irina.

de blasfemie, apoi s'a statornicit pe baza textelor patristice, că *„facerea de icoane și cinstirea lor este ertată și folositoare; că această cinstire (προσκύνησις), este cu totul deosebită de adorarea (λατρεία) cuvenită numai lui Dumnezeu; că cinstirea se îndriaptă nu asupra icoanelor însăși, ci asupra persoanelor sfinte ce sunt inchipuite pe ele (ἡ γὰρ τῆς εἰκόνας τμη) ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει<sup>1)</sup>; că este folositoare cinstirea icoanei Domnului Hristos și a sfintei cruci (τοῦ τιμίου σταυροῦ) făcută din ori ce materie și fixată ori zugrăvită pe părți, pe vase, ș. a. To' așa e folositoare cinstirea icoanelor sfinților lui Hristos (κα τὸν ἅγιον αὐτοῦ... ἐν εἰκονισμασί), ale Născătoarei de Dumnezeu și ale sfinților îngeri<sup>2)</sup>„* Se admise apoi, că icoanele se pot zugrăvi cu colori ori cu mozaicuri, în Biserici, pe vase, pe vestminte, pe pereți, pe scânduri, în case și pe căi publice. Și se încuviință să li se dea sărutare lor și sfintelor evanghelii și altor lucruri, să li se aducă închinăciune cu înălțarea gândului la tipul inchipuit, iar nu adorațiune ca lui Dumnezeu. Pe lângă acestea s'a admis să li se aducă icoanelor tămăeri și lumini cu bună rinduală, după vechea predatină bisericească<sup>3)</sup>. Iar **statuele** de lemn, de piatră, de var, de aramă și în line de ori ce materie, nu fură îngăduite în cult, căci erau privite ca o asemănare cu chipurile idololatre. S'a pronunțat apoi **anatema** asupra tuturor acelor cari desprețuesc icoanele, cum și asupra tuturor cari le dau un cult divin și se închină lor ca înaintea idolilor<sup>4)</sup>. Astfel a statornicit sinodul VII ecumenic cultul sfin-

1) I. P. Migne, Patrologiæ, cursus completus, s. gr. Tom. 127, pag. 979 - 983. Vezi și Pidalionul, p. 210.

2) Conf. Karl Dörfler, Geschichte der katholischen Kirche, Wien, 1873, S. 42.

3) Din secolul VIII-lea, între alte icoane *normative*, avem și „Adormirea Maicei Domnului“ serbătorită în secolul V-lea. Pictorul înfățișează pe sfânta Fecioară îmbrăcată în haine albe și culcată pe patul de moarte încungiurat de poci, unii plângând, iar alții făcând rugăciuni. Mântuitorul plutind în nouri, ține în brațele sale sufletul sfintei Fecioare în chipul unui copil îmbrăcat în alb și încungiurat de îngeri. Din tabloul acesta răsare ideea de moarte, de înfristare și de triumf. Subiectul se reprezintă și azi întocmai așa neschimbat. Conf. Bayet, L'art byzantin, p. 176 seqq.

Cum că în secolul VIII erau și manuscrise cu picturi *normative*, ne întocmim pe următoarea probă: persecuțiunea iconoclaștilor în contra icoanelor, mergea până acolo în cât ei distrugeau și manuscrisele cu icoanele sfinților. Despre aceasta ne afirmă diaconul **Teofil** veghetorul averii sfintei Sofii din Constantinopole, care a făcut înaintea sinodului VII-lea ecumenic următoarea mărturisire: *„pe când eu, zice Teofil, am intrat în serviciul de păzitor al sfintei și Marei Mărcii din Constantinopole, am observat că din cărțile cuprinse în Inventariul Bisericii, lipsesc două manuscrise cu chipuri (icoane) de aur. Cercetând lipsa lor am aflat că ele au fost aruncate în foc de iconoclaști. Mai târziu găsind un manuscris al Hartofilarului Constantin care trata despre iconografie, am văzut că și la acesta lipseau foile cu conținuturi iconografice. Ele sunt tăiate de dușmanii icoanelor. Iată aceste cărți!“* Și diaconul Teofil arăta părinților din sinod cartea cu foile tăiate, dar legătura cărții cu tablă de argint, era intactă. Sinodul a pronunțat „**anatema**“ asupra aceluia ce a profanat manuscrisul. Conf. Prosper Guéranger, Institutions Liturgiques, Tom. III, Paris, 1883, pag. 386 seqq.

4) Pe temeiul acestor măsuri, se dau **anatemei** în Epistolele Patriarhilor

ților și al icoanelor; însă acest din urmă fu mai târziu iarăși turburat. Pe la anul 797 Irina torturând pe fiul ei Constantin VI Porfirogenitul și scoțându-i ochii, rămase singură împărăteasă (797—802) și ocroti cu ardoare cultul icoanelor.

Actele sinodului VII fiind traduse ne exact n latinește, se trimiseră și în Franca unde cultul icoanelor nu era încă dezvoltat. Carol cel Mare (768—814), prin scrierea sa «*Quatuor libri Carolini*» împreună cu episcopul francez al curții, protestară energic în contra orînduirilor sinodului cu privire la venerațiunea imaginilor; dar opoziția aceasta se stinse cu încetul.

4. La răsărit însă izbucni iarăși furia în contra icoanelor sub împăratul *Leon V-lea Armeanul* (813—820), care decretă la anul 815 scoaterea din nou a imaginilor din Biserici. Acum reîncepură cu aceeași furie de odinioară, persecuțiile, exilărileși urgiile crâncene, în contra cinstitorilor de icoane. Patriarhul *Nicefor Mărturisitorul* († 828) din Constantinople, apărând oînduirile sinodului VII ecumenic, fu înlăturat din scaunul său (an. 815); iar egumenul *Teodor Studitul* († 826), încă un apărător al icoanelor, pătîmi multe chinuri din această cauză. Urgia în contra imaginilor continuă atât sub împăratul *Mihail II Balbul* sau *Gângavul* (820—829) cât și sub succesorul său *Teofil* (829—842). Dar după moartea acestuia rămânând domnitoare împărăteasa văduvă *Teodora* (842—856) în numele fiului său *Mihail III-lea* (856—866), ea ca femeie având ca și Irina alte sentimente religioase de cât ale împăraților iconomahi, respinse ori ce ajutor cerut de persecutorii icoanelor și hotărîa se convoca un sinod în anul 842, sub președinția noului patriarh *Meiodie Mărturisitorul* (842—846). Sinodul acesta întărind cele stabilite la Nicea, icoanele fură așezate cu solemnitate în Biserică în *Duminica I-a a postului mare*, și se statornici acum, ca *Duminica* aceasta să fie numită în viitor **Duminica ortodoxiei** (ἡ καριακή τῆς ὀρθοδοξίας), spre aducerea aminte de triumful definitiv al dreptei

(răsp. la întreb. 3, pag. 37—38. S. P. 1845), toți acei cari aduc cult ca lui Dumnezeu, veri unui sfânt, veri unui înger, crucei, relicviilor martirice, vaselor sfinte, evangheliei, etc.

Iar în „Confesiunea ortodoxă“ (Ὁρθόδοξος ὁμολογία) a lui Petru Movilă, partea III, întreb. LV iată ce cetim: „*Este o mare deosebire între idoli și icoane, fiind că idolii sunt produsul imaginațiunei și al invențiunei omenesti, precum mărturisesele apostolul când zice: „știm că nici un idol nu există în lume“ (I, Cor. 8, 4). Dar icoana este reprezentarea (παράστασις) unui adevăr și are originea sa în lume, precum icoana Mântuitorului nostru Hristos, a sfintei fecioare Maria și ale tuturor sfinților. Afară de aceasta, păgânii adorau pe idoli ca pe Dumnezeu și le aduceau sacrificii, crezând că aurul și argintul sunt zei, precum a făcut Nabuhodonosor. Când însă noi aducem respect și venerațiune icoanelor, nu venerăm colorile sau lemnele, ci pe acei sfinți, ale căror imagini sunt ele“*, etc. (Μεγάλη διαφορά εἶναι ἀνάμεσον τῶν εἰδώλων καὶ τῶν εἰκόνων διὰ τὴν εἰδωλα εἶναι πλάσματα καὶ εὐρήματα τῶν ἀνθρώπων· καθὼς μαρτυρεῖ λέγων (ἀ Κορ. ἡ. δ.) ὁ Ἀπόστολος. κ. τ. λ.). Ernestus Julius Kimmel, *Libri Symbolici ecclesiae orientalis*, Jenæ, 1843, pag. 308—311. Conf. Le C-te de Grimouard, *Guide de l'art chrétien*, T. I, Paris, 1872, pp. 122—125.



credințe<sup>1)</sup> În secolul XII *Alexie Comnenul*, pentru a găsi un motiv de despuere a Bisericilor, se arătă în contra icoanelor și oxilă pe Leon episcopul Halcedoniei care i se opuse. Furtuna aceasta fu însă trecătoare<sup>2)</sup>. De aci înainte, în răsărit nu a mai fost prigorit nici odată cultul icoanelor; iar în apus a fost din nou atacat de *Calvin* în anul 1519 și de *Luter* în anul 1522, când se și înlăturară pentru totdeauna icoanele, statuetele și cultul sfinților, din Bisericile acestor reformatori. Mai fu atacată iconografia apuseană și de către *Huguenoți* în a II-a jumătate a secolului XVI.

## § 25.

### Statuele din Biserica romano-catolică sunt o inovație și nu au un fundament istoric.

**S**inodul VII-lea ecumenic, după cum am văzut, nu a îngăduit *statuele* în Biserică și nici nu au fost ele întrebuințate în cult în cele d'întăiu 5 secole creștine, nici în răsărit, și nici în apus. Cu toate acestea romano-catolicii pentru a justifica statuetele din Biserica lor, afirmă că ele au existat totdeauna în Bisericile creștine și au fost făcute din lemn, aramă, piatră, aur, argint, etc.; iar spre întemeerea acestor afirmațiuni se provoacă la mai multe texte patristice. Între altele aduc ei de mărturie o epistolă a lui *Grigorie de Nazianz*, din care scot înțelesul, că și în timpul acestui părinte bisericesc, ar fi fost statuetele în cultul creștinesc. Iată dar acel text: «Căci dacă nu se vor aruncă afară statuetele (ἀνδριάντες), zice Grigorie, aceasta ar fi dureros, și încă prea dureros; dar să nu crezi că despre acestea ar fi vorba, ci despre speranță că lucrurile vor fi mai bune în viitor»<sup>3)</sup>. Cum vedem însă, textul acesta apocaliptic, nu face aluziune de cât la statuetele de pe pietele orașului. Dacă ar fi fost vorba de statuetele bisericești, autorul epistolei ar fi întrebuințat cuvintele «ἀνδριάντες τῶν ἐκκλησιῶν», ori «ἀνδριάντες τῆς ἐκκλησίας». Chiar și iezuitul *Petaviu* († 1652) înțelege că Grigorie vorbește aci despre statuetele publice<sup>4)</sup>.

1. *Augustin* în explicarea psalmului 113 spune lămurit, că «statuetele în Biserică nu sunt, pentru că cu aceasta ar fi o ase-

1) Vezi și Rugăciunea la sfințirea icoanelor, în Molitfelnicul din București, 1832, p. 518.

2) J. B. E. Pascal, op. cit., pag. 25. Conf. Euseb. Popovici, op. c., Vol. I, pag. 678.

3) Nazianz Epist. XI.IX: Οὐδὲ γὰρ εἰ ἀνδριάντες κατενεχθήσονται, τοῦτο δεινόν, εἰ καὶ ἄλλως δεινόν· μὴδὲ περὶ τούτων νομίσσης εἶναι τὸν λόγον, οἷς περὶ τὰ κρείττονα ἢ σπουδῆ.

4) Petavius, lib. XV. De incarnatione, cap. XIV, § III: Perspicuum est profanas illic statuas intelligi, quæ ad magnarum urbium ornamentum in locis publicis collocari solebant.

mănare între casa Domnului și templele idololatre<sup>1)</sup>; iar Opatatus din Mileve, zice că «dacă în cele d'întâiu secole creștine, s'ar fi zidit temple păgâne și s'ar fi cinstit idolii, ce bine mai mare ar fi putut diavolul să facă poporului, de cât acest lucru?»<sup>2)</sup>.

Dar și romano-catolicul Cassander, extrage în secolul XVI următorul fapt din învățăturile lui Grigorie cel Mare, că «chipul lui Hristos, se obișnuia a se picta mai des în formă de miel de cât în formă omenească până pe timpul sinodului al VI-lea ecumenic, când s'a stabilit ca pictorii (ut pictores) în viitor să nu mai întrebuițeze chipul mielului după obicei, ci să reprezinte pe Hristos în formă umană»<sup>3)</sup>. Grigorie cel Mare așa dar, ne arată că chipul de miel prin care se înfățișa Mântuitorul, să făcea pictat, iar nu sculptat; pe lângă acestea părintele apusean numește pe artiști «pictores» iar nu «sculptores» și nu întrebuițează verbul *sculpo* (a sculpta), ci *depingo* (a picta).

Iată acum ce zic și părinții sinodului VI-lea ecumenic prin canonul 82: «Acela care ridică păcatele lumii, mielul, adică Hristos Dumnezeuul nostru, hotărîm, ca de acum înainte să fie înfățișat în formă omenească și prin icoane (ἐν ταῖς εἰκόσιν), iar nu ca în vechime în chip de miel» (ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ἄμνοῦ<sup>4)</sup>). Sinodul prin urmare, nu recomandă înfățișarea Aceluia care ridică păcatele lumii, prin forma statuelor (ἀνδροιάντες οἱ ἀγάλματα), ci prin icoane (εἰκόσιν).

2. Dar apărătorii statuelor, se mai provoacă și la acest citat luat dintr'o epistolă a lui German I patriarhul Constantinopolului († 740), pentru a dovedi dreptatea lor: «Nu zicem vouă aceasta, scrie German în epistola sa, că noi adică v'am îndemna pe voi să faceți columne (στήλας) de aramă; dar noi arătăm acest lucru, pentru că și obiceiul păgânesc nu a fost lepădat de Domnul, ci a bine voit a se arăta prin el un timp îndelungat minunea bunătăței sale; iar obiceiul care se păstrează la noi cu sfințenie, nu este îngăduit să fie desprețuit»<sup>5)</sup>. Din acest text însă, nu se înțelege că German ar fi vorbit de statui așezate în Biserici, ori că le-ar recomanda în acest scop; ci el

1) Augustin, in psalm. CXIII, pag. 1304–1307 edit. Basil., 1569.

2) Opatatus, Opera, lib. II, p. 53, edit. Par. 1579: Prioribus saculis ut templa fabricarentur et idola fierent, quid vestro populo diabolus potuit amplius facere?

3) Georgius Cassander, Consultatis de imaginibus, pag. 974, ed. Paris, 1616 fol.

4) Concil. Trull., c. 82: Τὸν τοῦ αἵροντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου ἄμνοῦ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον χαρακτήρα καὶ ἐν ταῖς εἰκόσιν ἀπὸ τοῦ νῦν ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ ἄμνοῦ ἀναστηλοῦσθαι ὀρίζομεν κ. τ. λ.

5) Germanus, Epistola ad Thomam Claudiolopolitanum in act. IV., conc. Nicaen., II: Οὐ τοῦτο δὲ λέγομεν ἡμεῖς, ὥστε τὰς ἐκ χαλκοῦ στήλας ἐπιτηδεύειν ἡμᾶς, ἀλλ' ἢ μόνον δηλῶσαι, ὅτι καὶ τὸ κατ' ἐθνικὴν συνήθειαν μὴ ἀποποιησαμένου τοῦ κυρίου, ἀλλ' εὐδοκίσαντος ἐν αὐτῷ ἐπιδείκνυσθαι ἐφ' ἱκανὸν χρόνον τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητος τὴν θαυματοουργίαν, τὸ παρ' ἡμῖν εὐαγέστερον πως κρατήσαν ἔθος κακίῳ οὐχ ὅσιον.

pare că face aluziune la columna din Paneada <sup>1)</sup>, ori la ornamentele din cimitire. Mai departe vorbește de niște colonne (στήλας) cari trebuiau așezate la vr'un monument profan în frontispiciu. În tot cazul cuvântul στήλη, ης, nu însemnează în limba greacă decât «columnă» și nici de cum «statue». Nici odată nu am fi înclinați a crede că tocmai acest German ar fi recomandat statuele în Biserică, când știm câte chinuri a suferit el din partea iconoclaștilor în apărarea icoanelor.

3. Însă apărătorii chipurilor cioplite, mai aduc înainte și aceste cuvinte ale lui Ștefan episcop în Bostra Araçiei, pentru a arăta vechimea statuelor în cult : «*Noi, cari mărturisim despre sfințitele icoane, zice Ștefan, credem că tot lucrul care este făcut în numele lui Dumnezeu, bun și sfânt este ; căci alt ceva este icoana, și alt ceva este statua, adică închipuirea celui ce există. Dumnezeu când a făcut pe Adam, adică l'a creat, a zis : să facem om după chipul și asemănarea noastră. Și a făcut pe om după chipul lui Dumnezeu. Ce este dar ? De oare ci icoana lui Dumnezeu, adică omul, a devenit o statuie (ἄγαλμα), este aceasta o idololatrie și o nelegiuire ? Să nu fie !*» <sup>2)</sup>. Dar nici din aceste cuvinte nu rezultă că autorul lor ar fi vorbit de niște statui oare cari din Biserică ; ci în aceste zise se ating statuele de pe pietele publice ale orașului (Bostra din Arabia), cari serveau de o frumoasă împodobire. Se vede că statuele acestea erau combătute de cineva, iar Ștefan a arătat că aceste podoabe orășenești, nu constituiesc în sine o idololatrie.

Tot asemenea și sinodul VII-lea ecumenic, cum și sinodul cel ținut în anul 842 precum și toate orinduirile bisericesti din vechime, nu arată că ar fi fost vr'o dată întrebuintate statuele în cult ; iar mărturiile vorbesc numai despre pictură și folosul ei în creștinism.

În aceste d'întâiu opt secole s'a statornicit pentru totdeauna *norma* sau *călauza* după care se zugrăvește în creștinism iconografia sfântă. Ori ce abatere de la această normă, nu intră în vederile Bisericii. Stilurile picturale însă, pot să varieze ; nu tot așa și linia de urmare fixată de părinții celor 800 de ani.

Conchidem deci, că statuele furisate în secolul al VI-lea și înmulțite mai târziu în Biserica romano-catolică, sunt o *inovațiune*, iar nu o practică veche creștinească.

1) Euseb., Hist. eccles., VII, 18.

2) Stephan. Bostrens., in act. II, conc. II, Nicaen : Οἵτινες δὴ περὶ τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ὁμολογοῦμεν, ὅτι πᾶν ἔργον τὸ γινόμενον ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἀγαθόν ἐστι καὶ ἅγιον· ἄλλος γάρ ἐστιν εἰκὼν, καὶ ἄλλον ἄγαλμα. τοῦτίστι ζῶδιον· ὅτε γὰρ ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ ἐπλασε, τοῦτέστι ἐδημιούργησεν, ἔλεγε· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμῶν. καὶ ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐν εἰκόνι Θεοῦ· τί γάρ ; ὅτι εἰκὼν Θεοῦ ἐστὶν ἄνθρωπος, ἄγαλμά ἐστι, τοῦτέστιν ἰδωλολατρεία, καὶ ἀσέβεια ; μηδαμῶς γένοιτο.

## § 26.

## Împrejurările picturii religioase din secolul IX-lea și până în zilele noastre.

Îniștindu-se luptele iconoclastice și aducându-se pace în Biserică prin hotărârile sinodului din anul 842, de acum înainte privim la unele înclinări, când spre propășire când spre decadența picturii religioase, potrivit împrejurărilor în cari se afla credința creștină. Imperiul bizantin, ne mai având frământările politice și religioase pe cari le aflăm în secolul VII, VIII și până la jumătatea secolului IX-lea, intră acum pentru câțva timp, într-o epocă de înflorire sub dinastia macedoneană (867—1057). Împărații din această tulpină, ni se prezintă cu dorul de a întări imperiul, a recuceri unele provincii pierdute în timpul trecut, a înflori arta și știința, și a așterne dinastiei o temelie solidă.

Vom vedea dar din cele ce urmează a) mersul iconografiei în orient, și b) propășirea picturii apusene.

## I.

1. *Vasile Macedoneanul* (866—886), de și era născut în Macedonia din părinți săraci, totuși prin meritele sale și prin ajutorul împăratului bizantin Mihail III-lea, putu să ajungă sfetnic împărătesc, iar la anul 866 Mihail îl recunoscu de coleg al său, în conducerea spornică a statului. Mai în urmă (an. 867), Vasile rămânând singur împărat, se arată vrednic de coroana ce purtă, prin diferitele acte de întărire a împărăției, prin construire de Biserici mărețe și prin respectul ce avea către învățăturile ortodoxe. De aceea la finitul domniei lui (886), găsim o stare îmbucurătoare atât în împărăție cât și în Biserică răsăriteană. Din scrierea lui Vasile Macedoneanul intitulată «*Meșteșugul de a domni*» și îndreptată către fiul său Leon cel Înțelept, vedem principiile cele înalte ale autorului, în ceea ce se atinge de conducerea statului și încurajarea artelor religioase <sup>1)</sup>.

2. *Leon Înțeleptul* (886—911) suindu-se pe tronul părintelui său Vasile, încă fii un destoinic și priceput monarh. Codicele lui de legi intitulat «*Basilicale*» (τὰ βασιλικά), este cel mai însemnat monument de jurisprudență bizantină, în care se prevăd orînduirii politice și bisericești, ocrotitoare ale științei și artei

1) Scrierea aceasta fu publicată în Paris la anul 1584 în latinește și grecește; iar în franțuzește fu tradusă la anul 1590 de *Porcheron*. Tot Vasile Macedoneanul făcu o Colecție de legiuiri vechi în 40 de cărți intitulată „Manual de legi” (ὁ πρόχειρος νόμος). Aci erau și multe legiuiri ale sale. Vezi, Zhisman, Das Oberrecht der orient. Slawen, S. 54—55.

religioase <sup>1)</sup>. Se știe cât zel și capacitate avea Leon în compunerea innelor și cuvântărilor bisericești, și cât cultiva el învățăturile filozofice și **pictura religioasă**.

3. Succesorul lui Leon, fu fiul său *Constantin VIII-lea Porfirogenitul* (<sup>†</sup> 959) un bărbat iubitor de știință și un **pictor distins** <sup>2)</sup>. În arta iconografică Constantin eră ne întrecut în timpul său. Admiratorii lui contemporani, îl credeau superior atât pictorilor cari viețuiseră mai înainte de cât dânsul, cât și celor cari au trăit în zilele lui <sup>3)</sup>.

Cu toate că s'au păstrat mozaicuri și resturi de picturi murale de la artiștii din acele timpuri, totuși în ajutorul științei iconografice, mai vin și manuscritele cu miniaturi de pictură din acea epocă. De și de la Iustinian înceace pictura înflorise și și cristalizase o uniformitate în lumea creștină, cu toate acestea *meșterii zugrăvi* din secolul IX-lea și X-lea trăitori mai ales în Constantinopole, es pe nesimțite din marginele tradiționale ale tipurilor recunoscute de arta veche monastică, și încep a căuta niște forme mai noi și mai libere, nedepărtându-se însă de norma generală bisericească <sup>4)</sup>.

Gustul acestui timp eră de a se reprezenta natura și a se imita pictura păgână greacă, dar sub scutul Bisericei și cu aco-modările recomandate de creștinism. Meșterii supunându-se curentului, fură nevoiți a împrumuta adesea ori tipurile zeităților olimpice și romane, și apoi a le boteza cu nume creștinesc <sup>5)</sup>. Așa se explică faptul când vedem pe *Minerva* zeita înțelepciunii, ivindu-se în niște forme elegante și inspirând pe David să cânte artistic. Altă dată privim lângă *Isaia* o figură — *Noaptea* —, care îl însoțește în timpul rugăciunii sale. *Noaptea* este un chip femeesc cu trăsuri mărețe, purtând un nimb creștinesc și un vâl acoperit cu stele, așa adică cum o vedem la *Greci și Romani* <sup>6)</sup>.

Îmbrăcămintea antică la zeitățile păgâne cum se vede și azi la frescurile din Pompei, este adesea ori transparentă, așa

1) Heimbach, Gr. röm. Recht in Mittelalter und in der Neuzeit, S. 319 — 327.

2) Mai mulți fii ai împăraților bizantini purtară supranumele de „**Porfirogenitul**“ pentru că ei erau născuți în purpură, ori erau primiți la naștere într-un steag de purpură.

3) Bayet, L'art byzantin, pp. 115 — 120. — Conf. *Le V-te Alfred de Caston*, Musulmans et chrétiens, Constantinople, 1874, pag. 82: „La maison macédonienne donne, après Léon le philosophe, le fort savant, mais beaucoup trop débonnaire, *Constantin Porphyrogénète*, qui abandonne d'abord à sa mère, puis à sa femme et à ses fils, la direction de l'Empire, pour devenir architecte, **peintre** et géographe“.

4) Tot în această epocă vedem în afară de Constantinopole, o pictură mistică și apocaliptică, făcută mai mult cu linii drepte și cu o înfățișare întunecoasă. Modul acesta de pictare e foarte vechiu în creștinism.

5) Bayet, L'art byzantin pp. 148 — 160. — Conf. C-te de Grimoüard, Guide de l'art chrétien, T. III, p. 505 seqq. Paris, 1872.

6) În frescurile din Pompei aduse la muzeul din Neapole, se văd destule figuri de acest fel, sburând mai ales în aer. În vara anului 1897 am admirat îndestul în Pompei și Neapole finețea penelului artistic, și imaginațiunea vie a celor vechi. (Autorul). Conf. Le C-te de Grimoüard, Guide de l'art chrétien, T. III, pag. 505 seqq.

ca să se vadă formele corpului. În secolul IX-lea și X-lea modul acesta de imitare se aplică nu numai la oare cari figuri biblice, dar chiar la Mântuitorul, sfânta Fecioară, profeti, sfinți, așa ca victorii să probeze prin aceasta că imitează gustul celor vechi. În ceea ce privește arta, aci se văd toate regulile aplicate la colorit, anatomie și estetică; perspectiva însă lipsește.

4. Dar Biserica văzând desfrâul acesta în iconografie, începând să se îngrijească și să pună capăt închipuirilor artistice, periculoase pentru mintea necoptă și neluminată. *Monahii din muntele Athos și din diferite mănăstiri, se ridicară cu toții în contra picturii destrăbălate, și se reînființă iarăși pe la finele secolului X-lea iconografia monastică. Din acest timp există și un*



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU, Autorul Tezaurului Liturgic, sosește cu vaporul în sfântul Munte Athos, Joi seara 29 Iulie anul 1904, în cercetări liturgice și picturale.

*frumos manuscris* cu mai multe sute de picturi religioase în direcție monastică, ca o demonstrare în contra picturii fantastice din secolul IX-lea și X-lea. În manuscris Mântuitorul pare a fi copiat de pe mozaicurile din epoca lui Iustinian; figurile pustnicilor au o căutătură aspră și imobilă; iar membrele corpului lor, sunt **uscate** și tari de multă ajunare și rugăciune. Pictorul autor, nu știe să reprezinte prin **perspectivă** mulțimea figurilor; ci el pune chipurile în **rânduri** unele peste altele, dând tuturor aceeași mărime. Desemnul de asemenea, nu e tocmai corect <sup>1)</sup>. În fine așa găsim iconografia pe la finele secolului X-lea <sup>2)</sup>.

5. Secolele XI, XII și XIII sunt sărace în privința picturii, care începe să decadă în orient din cauza împrejurărilor vitrege. Din secolul XII între alte rămășițe picturale, ne-a rămas un **prețios manuscris** păstrat acum în mănăstirea Vatoped din muntele Athos; iar din secolul XIII-lea avem un alt **manuscris**, pro-

1) D'Agincourt, Histoire de l'art.

2) Felul acesta de pictură îl găsim în orient până în zilele noastre. (Autorul).

priote a aceleeași mănăstiri. Ambele opere de mare valoare, sunt împodobite cu picturi religioase conținând subiecte de felul acesta : pogorîrea la iad a Mântuitorului, asceți, îngeri, voevozi, cum și chipuri din Vechiul și Noul Testament. Toate acestea sunt lucrate în stilul ascetic din secolele V și VI. Afară de sfinții voevozi cari au figurile mărețe, vedem în aceste manuscrise pe asceti cu fețele slăbănogite, **aspre** imobile și cu o căutătură contemplativă. Ornamentarea picturală e însă foarte bogată ; ea constă din chenari aurii și împlețiți printre frunze de viță, animale, pasări și felurite viețuitoare <sup>1)</sup>. Aceste chipuri așa cum sunt ele făcute în stilul vechiu bizantin, au rămas de model în Biserica ortodoxă și meșterii posteriori nu au avut alt ceva de făcut, de cât să le copieze întocmai.

Sărăcia iconografică din secolele XI, XII și XIII, mai vine în orient și din cauza *năvălirilor cruciate* (an. 1095 – 1291), orlucuite din îndemnurile papale pentru diferite scopuri ascunse. Cruciații în loc să elibereze Ierusalimul și alte locuri sfinte din mâinile **Seldgiucizilor** și Turcilor după cum se laudau în fața lumii, aduseră mare lovitură Bisericii orientale. Fanaticii cruciați având dușmănie în contra răsăritenilor încă de la schisma cea mare (an. 1054), porniră urgia lor mai mult în contra credinței ortodoxe, de cât în contra păgânilor. Pe unde călcară hordele cruciate, aduseră cu ei numai jal, peire, praf, cenușă și distrugere totală. Dărâmand Bisericile ortodoxe, înființară în locul lor Biserici latine. Cruciața IV-a ocupând Constantinopolul și înliințând aci imperiul latin (an. 1204 – 1261), jefui palatele bizantine, Bisericile, monumentele și tot ce află în cale. Altarul sfintei Sofii împodobit cu pietre prețioase, *fu sfrmrat în bucăți* de acești desfrânați ; amvonul și iconostasul, fură despoiate de aurul și argintul ce împodobiau aceste odoare sfinte. Tronul patriarhal *fă profanat de o femeie dănțuitoare* ; icoanele fură prădate de luxul lor ; mormintele împărătești de la Biserica sfinților Apostoli, se despoiară de avutul ce conțineau. În fine nimic nu rămase ne atins din măreția artei creștine. Donatistii și Arienii de odinioară, nu fură mai cruzi de cât cruciații eliberatori de locuri sfinte. De și *Mihail Paleologul* restabilește imperiul bizantin în anul 1261, totuși el fiind prea slab și amenințat de Turci, nu trăi de cât foarte amărât și strămătorat de nevoile în care se afla <sup>2)</sup>.

După ce se stinseră cruciatele lăsând în urma lor o tristă aducere aminte, împărății bizantini începură iarăși a mijloci să se desgroape arta bisericească, din ruinele fumegânde în care o aruncaseră fanaticii ce purtau pe pieptul lor crucea lui Hristos. Așa, în secolul XIV-lea împăratul *Andronic III-lea* cel tânăr, în timpul domniei lui († 1328 – 1341), incurajă pe toate căile pictura

1) Bayet, L'art byzantin, pag. 170 seqq.

2) Bayet, L'art byzantin, pag. 220 seqq.

icoanelor bisericesti și a monumentelor religioase<sup>1)</sup>. Succesorul său *Ioan V-lea Paleologul* (1341—1391), restaură unele mozaicuri din interiorul sfintei Solii și orându-i a se face multe picturi religioase. Tot așa și urmașii acestuia, încă au contribuit la reinvierea artei bizantine.

6. Dar acum se apropie catastrofa cea mare întâmplată în jumătatea secolului XV (an. 1453) când *Constantinopolul* a căzut în mâinile **Turcilor**, deveniți de fapt stăpâni ai orientului și ai unor țări europene. Bisericile creștine mai însemnate din împărăția turcească fură despoiate de avuțiile lor și apoi transformate în moschee; *picturile se acoperiră cu var* așa cum s'a întâmplat la sfânta Sofia<sup>2)</sup>; icoanele sfinte fură nimicite; iar Bisericile mai mici căzură prada focului și distruse din temelie. **Teroarea turcească s'a perpetuat de atunci și până pe la jumătatea secolului XIX-lea.**

Pictura bisericească care nu se mai putea menține în fața Mahomedanilor, se refugie în muntele Athos, unde se înființase încă prin secolul IX-lea o ceată puternică monahală, căreia împărații bizantini îi dăruiră diferite privilegii, recunoscute în parte atât de cuceritorul Mahomed II-lea, cât și de sultanii succesori<sup>3)</sup>. Iconografia înflori și se păstră de monahi în mănăstirile din acest munte, în spiritul vechiu bizantin, cu multe îndulciri și împodobiri estetice.

7. Orientul avu și el pe un Rafael al lui, în persoana lui *Manuel* supranumit **Panselin** (Πανσελίνη — lună plină), vestitul pictor din Tesalonic născut în finele secolului XV-lea, sau pe la începutul secolului XVI-lea<sup>4)</sup>. Meșterul acesta iscusit și de

1) Din timpul lui Andronic III, se află azi între alte picturi, și o icoană a sfintei Fecioare în mănăstirea *Tver* din Rusia. Icoana e meșteșugit zugrăvită, și e foarte frumoasă ca stil, desemn și colorit.

2) Vezi nota 6 de la pag. 103, Tom. II, Tezaur. Liturgic.

3) Muntele Athos fu renumit și la cei vechi. Pe el erau așezate înainte de era creștină următoarele 5 orașe: *Dion, Olofisus, Acroaton, Zysus și Cleone*. După întărirea creștinismului, monahismul își găsi aci cel mai pitoresc loc de refugiu, liniște și rugăciune. În secolul IX monahii de aci jucau un rol însemnat în cele bisericesti. De atunci și până azi rolul acesta s'a menținut pe cât s'a putut, în această mulțime monahală aproape independentă de autoritatea patriarhală. Astăzi în muntele Athos există 20 de mănăstiri ortodoxe și o mulțime de filiale. După informațiunile pe cari le-am dobândit în sfântul Munte, în vara anului 1904, cele 20 de mănăstiri „independente”, împărțite după naționalități sunt: 17 grecești, 1 rusească, 1 sârbească și 1 bulgărească. Fiecare din acestea are câte un reprezentant în orașelul monahal **Carea**; iar toți reprezentanții la un loc, formează **Consiliul administrativ** al întregului munte Athos. **Femeea** nu a avut voce nici odată să intre în acest sfânt Munte.

**Românii** au aci 2 schituri „**Prodromul**” pendinte de mănăstirea greacă „Lavra”, și „**Lacul**” pendinte de mănăstirea „sf. Pavel”; apoi 5 chilli și 45 colibi. Monahi în sfântul Munte sunt vr'o 14.000 de felurite națiuni: români 700, greci 4000, ruși 8000, bulgari, sârbi, etc. 1300. Acești monahi își făcuseră în vechime o mulțime de mănăstiri filiale în România, de unde adunau multe venituri. La anul 1864 se secularizară veniturile acestea. (Autorul). Conf. și M. N. Bouillet, Diction. d'hist. et geogr., pag. 126.

4) Gheneadie al Râmnicului, Iconografia, București, 1891, pag. 18.



o activitate spornică, aduse o schimbare înfloritoare în pictura orientală, împreună bizantinismul cu natura și produse în acest fel, adevăratul tip bisericesc <sup>1)</sup>. El umplu mănăstirile din Muntele Athos precum și toată peninsula balcanică cu operele sale <sup>2)</sup>, lucrute în cea mai deplină eleganță creștină <sup>3)</sup>. Iată acum ce zice pe la începutul secolului XVIII-lea *Dionisie Furnoagrafiotul*, despre acest Rafael oriental: «*Panselin, zice Dionisie, luminând cu iscusința meșteșugului său, ca un alt soare și ca o lumină cu raze aurite, a întrecut și a întunecat pe toți zugravii vechi și noi*» <sup>4)</sup>. Iar ierarhul rus Porfirie Uspenski, în secolul XIX-lea spune că «*Manuel Panselin, a introdus pictura firească nu numai pe pereții Bisericilor, dar și pe icoane. Până la dânsul erau plătute numai icoanele în linii drepte și întunecoase ca cele vechi de la mănăstirea «Ivir»; iar din mâna lui ușoară a început a se introduce în Athos iconografia curată care se găsește în vechile manuscrise*» <sup>5)</sup>.

De și Panselin, fu numit eretic în arta zugrăviei de contemporanii lui, din cauza dușmăniei ce aveau pe el, tetuși pictorul acesta a fost o figură mare în orient. De la Panselin se știe că a rămas «*Ἡ εἰκονομασία τῆς ζωγραφίας*» adică un manuscris călăuză pentru pictură. Manuscrisul publicat în românește de episcopul Ghenadie al Râmnicului, în anul 1891, sub titlul de «*Iconografia*», se zice că are origina în cel făcut de Panselin <sup>6)</sup>.

1) Iconograful francez **Didron** în scrierea sa „*Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine*“, II Tom., Paris 1845, susține că Panselin a trăit în secolul XI; iar unii iconografi români copiând ideile lui Didron, au mai adăos și ei un secol epocii lui Panselin, ca să se zică că au descoperit ceva mai nou.

Eu însă, în urma cercetărilor ce am făcut în sfântul Munte Athos în vara anului 1904, cred că Panselin a viețuit în secolul XVI, căci urmele picturale rămase de la el, concordă cu acest secol de înflorire al picturii orientale și occidentale; iar în secolul XI și XII era un alt gen de pictură bisericească, mult mai rudimentar. (Autorul).

2) Vezi cercetările mele religioase și picturale făcute în sfântul Munte Athos și publicate în revista „*Biserica ortodoxă Română*“ din București, anul XXX (1906) n. 8, pag. 930-945. (Autorul).

3) Ghenadie al Râmnicului, op. cit., pag. 17.

4) ibidem, pag. 18.

5) ibidem pag. 18.

6) În vara anului 1904 aflându-mă în sfântul Munte Athos, am întreat între altele și de picturile rămase de la *Panselin*. În scopul acesta am cercetat mănăstirea *Protatul*, unde se păstrează frescurile marelui pictor pe zidurile Bisericii. Pictura lui Panselin este, după cum însuși-mi am văzut-o, cam greoaie. Totuși expresiunile sunt destul de bine reușite. Iar în mănăstirea *Lavra*, am văzut picturi făcute de **Teofan** discipolul lui Panselin, și anume în Biserica cea mare a mănăstirii.

Picturile mai noi din mănăstirile atonite: *Ivir*, *Cotlomuși*, ș. a., sunt iarăși foarte frumoase și de o bogăție infinită de subiecte. (Autorul).

*Preotul Daniil* descoperi în anul 1674 în *lavra sfântului Sava de lângă Ierusalim* un manuscris vechiu grecesc intitulat: „*Carte despre arta zugrăviei sârbătorilor domnești și ale Născătoarei, numele profesilor, etatea, fizionomia apostolilor și a altor sfinți*“. Manuscrisul acesta fiind copiat s'a adus în orien-

8. Direcția lui Panselin a urmat-o în finele secolului XVII-lea, și începutul secolului al XVIII-lea, zugravul albanez *David* († 1715) distins în multe lucrări picturale. Tot în acel timp s'a ilustrat în insula Corfu, renumitul pictor *Panaghiotis Doxaras*<sup>1)</sup>.

Pe *David* l-a imitat în secolul XVIII învățăcelul său *Dionisie* din schitul *Furna*, de aci numit și *Athonitul* sau *Furnografiotul* (1701–1733), autorul unui bun manuscris intitulat «*Explicarea sau călăuza zugrăviei*» (Ἡ ἐρμηνεία τῆς ζωγραφείας). Manuscrisul lui *Dionisie* servi de călăuză meșterilor din această ramură în tot cece se atinge de pictura bisericească. Iconograful francez *Didron* a găsit acest manuscris în muntele Athos, l'a tradus în limba franceză, și l'a publicat în Paris la anul 1845 sub titlul: «*Manuel d'iconographie chrétienne græque et latine*». *Dionisie* fû urmat în meșteșugul său pe la finele secolului XVIII de *Damaschin*, care s'a folosit mult în cariera sa de manuscrisul lui *Dionisie*<sup>2)</sup>.

9. În începutul secolului XIX (1806–1816), s'a distins în orient ca zugrav, *Veniamin* din muntele Athos, care a copiat în miniatură toate produsele lui Panselin din mănăstirea *Protatul*, *Rusicul* și *Hilindarul* din sfântul Munte, și le-a predat zugravului *Macarie*. Aceste copii servesc până astăzi de modele pentru iconografia atonită<sup>3)</sup>. Negreșit că afară de acești pictori vestiți, au mai fost în orient și alți contemporani ai lor mai puțin cunoscuți; dar despre aceștia ne având date sigure ne reținem de a-i aminti.

Zugravii meșteri ai orientului, se călăuzesc de obicei și astăzi în iconografia bisericească de sfânta scriptură, de tradițiune și de manuscrise vechi de origină atonită intitulate «*Erminia, adică călăuza meșteșugului picturii*» (Ἡ ἐρμηνεία τῆς ζωγραφείας), cu asemănările și inchipuirile tuturor sfinților de peste tot anul<sup>4)</sup>. Aci se află vechea normă iconografică răsăriteană, răspândită încă din vechime în toată Biserica ortodoxă. Fie care Biserică însă, a introdus câte o mică schimbare de penel în pictura ei<sup>6)</sup>

tul Europei de predicatorul *Macarie*; iar în anul 1697 a fost dus astfel în muntele Athos, de unde luându-l Rușii l-au tradus în limba lor și l-au publicat în anul 1867. Conf. *Ghenadie* al Râmnicului, *Iconogr.*, p. 16.

1) *Ghenadie* al Râmnicului, *Iconografia*, op. cit., pag. 19.

2) Manuale de pictură cari reamintesc pe acela al lui *Dionisie* Atonitul, au fost cu sutele prin mănăstirile și casle boerilor români. S'au pierdut însă mai toate cum s'au pierdut atâtea bogății românești.

3) *Ghenadie* al Râmnicului, op. cit., pag. 20.

4) Unul din aceste manuscrise fără pictură însă, e publicat și în românește de *Ghenadie* episcop al Râmnicului († 1898) sub titlul «*Iconografia*», arta de a zugrăvi templele și icoanele bisericești, București, 1891. Manuscrisul acesta de și s'a aflat în limba română, totuși el își are origina în cele compuse în grecește, poate chiar în cel făcut de Panselin (sec. XVI). Acesta a alcătuit *Erminia* pe temeiul vechilor manuscrise grecești din secolele anterioare. Conf. *Sever* Mureșianu, *Iconologia creștină*, București, 1893, p. 11 și 53. — Asem. Dr. *Elie* Miron Christea, *Iconografia*, Sibiu, 1905, p. 6, 7 și 74.

6) La romano-catolici între *Erminiele* picturale publicate, se găsește mai

*Biserica română stând în legătură cu monahii din mănăstirile Athos prin pietatea Domnilor români, a imitat mult canoană pictural atonit.*

În mănăstirile atonite se găsesc mozaicuri vechi, picuri în frâncuri de mare valoare, icoane de lemn și manuscrise cu regulă picturale și figuri religioase. Alături de figurile sfinților, vedem adeseori în Biserici, filozofi și eroi greci din timpurile păgânismului <sup>1)</sup>

În ceea ce privește caracteristica picturii bizantine, e știut că ea exprimă *pacea sufletească* după care aleargă tot omul, și înălțură imaginațiunea trupească. De aceea vedem în iconografie *statura lungăreață, ascetică, aspră, fizionomia cugetativă, ochii aplecați în jos, nasul lung și subțire*, ca să exprime ajunarea, gura strânsă, bărbia strâmtă, părul și barba cărunte. Coloritul nu observă să fie închis și estetic.

De și romano-catolicii combat felul acesta de iconografie <sup>2)</sup>, totuși ideile evanghelice se exprimă mai bine prin acest model de pictură <sup>3)</sup>.

## II.

*În apus, din secolul IX-lea și până azi, pictorii căutară a imita mai mult natura și a da chipurilor o înfățișare energică și vioae <sup>4)</sup>.*

1. În evul mediu și parte din cel modern, e drept că găsim în țările apusene, dar mai ales în Italia, pictori cu talente mari, totuși în fantazia lor artistică, nu perdură din vedere a da sfinților adesea ori o înfățișare profană și cam depărtată de meditațiunile evanghelice. În ajutorul imaginațiunei pictorilor apuseni, voriră poeziele religioase ale lui *Brunetto Latini* (n. 1220 † 1294) și mai cu seamă ale florentinului *Dante* (prescurtat din *Durante*) *Alighieri* (n. 1265 † 1321). «Divina comedie» a lui Dante, compusă în versuri italice de maestrul poet, cuprinde în sine cele trei părți: iadul, purgatoriul și raiul, descrise în cele mai vii colorii <sup>5)</sup>. De aci pictorii apuseni se inspirară în mare parte,

cunoscută aceea a lui J. B. E. *Pascal*, în două volume, Paris, 1856 sub titlul «Institutions de l'art chrétien».

1) Câteodată vedem și pe murii bisericilor din România, filozofi și eroi greci, după felul picturii atonite.

2) Le *C-te* de Grimoüard de Saint Laurent, Guide de l'art chrétien, études d'esthétique et d'iconographie, Tom. I, Paris, 1872, p. 100 seqq.

3) Arheologii cred că pictura bizantină fixă și imobilă își are origina în vechea pictură *egipteană și asiriană*. Ei însă nu au dreptate. Dar ori de ce proveniență ar fi această pictură, ea e rațională și cu drept cuvânt introdusă în cult, pentru ca piosul să cugete la persoana închipuită, iar nu la frumusețea termecătoare a icoanei, cum făceau idololatrii.

4) Eu voiu arăta aci pe pictorii apuseni cei mai însemnați în șir chronologic, iar nu după școalele din cari făceau ei parte. (Autorul).

5) Iadul lui Dante cuprinde 34 cântece; purgatoriul 33; iar raiul tot 33 de cântece. Conf. Dante, La Divine comédie, Paris. (fin. sec. XIX).

pentru a da tot sborul imaginațiunii atât asupra acestor subiecte, precum și asupra altor figuri religioase. Nu puțin contribuiri la inspirațiunea zugravilor occidentali, și scrierile renumitului florentin *Ioan Bocacio* (n. 1313 † 1375). În timpul acesta lucră în Florența pictorul vestit *Giotto* (n. 1266 † 1334<sup>1)</sup>, și după el fiul său *Giottino* (n. 1324 † 1356<sup>2</sup>). Amândouă fiind adăpați din fântănele celor trei poeți, fură mult influențați în compozițiunile lor profane și bisericăști. Pictorul toscan *Giovanni da Fiesole* (numit și *Beato Angelico*, n. 1387 † 1455) fu mai puțin cunoscut între artiștii de specialitatea sa. Tot asemenea sunt de amintit, florentinul *Massacio* (n. 1407 † 1443) și venețianul *Andreii Verrochio* (n. 1422 † 1488). În secolul XV se vulgariză **pictura în ulei** (de llamandul *Jean Van Eyck* † 1441) și se dădu astfel un nou sbor acestei arte; unii însă susțin că acest fel de pictură eră cunoscută și monahului Teofil din secolul XI.

2. În secolul XVI-lea eșiră mai cu seamă din sânul Italiei atâția pictori renumiți, în cât nici un secol anterior ori posterior, nu a fost de aceeași măsură cu timpul acesta, în ceea ce privește numărul artiștilor zugravi și valoarea lucrărilor lor. Venețianul *Giorgione* (George Barbarelli n. 1477 † 1511), se distinse în frescuri, cari însă sau șters din cauza vremilor și a intemperielor. Unele tablouri lucrate de Giorgione se păstrează însă până azi. Tot în Veneția lucrară și frații *Gentiliu Bellini* (n. 1421 † 1501) și *Ioan Bellini* (n. 1426 † 1516). Iscusința acestuia din urmă se vede mai cu seamă în tabloul său «Sfântul Zaharia». Dar mai însemnat fu florentinul **Leonardo da Vinci** (n. 1452 † 1519), care s'a ilustrat ca pictor, sculptor, mecanic, inginer, arhitect, poet și muzicant. Între numeroasele sale lucrări de pictură, mai de valoare este «sfânta Cină»<sup>3</sup>). Pe toți pictorii moderni ai lumii i-a întrecut însă italianul **Rafael Sanzio** (numit Homer al picturei) născut în anul 1483 și mort în anul 1520 în etate numai de 37 de ani, din cauza muncii lui escesive, dar mai cu seamă din cauza plăcerilor lumești<sup>4</sup>). În anul 1508 Rafael merse la Roma și pictă în frescuri salele Vaticanului, cari decorațiuni valoroase se păstrează și azi<sup>5</sup>). De la acest Homer al picturei moderne, au rămas multe și neîntrecute lucrări geniale conservate și acum în muzeele din lume

1) De la Giotto care fu un bun amic al lui Dante, au rămas multe tablouri păstrate și azi în muzeul **Luvru** din Paris; iar un mozaic care represintă „umblarea lui Petru pe apă” se păstrează în Vaticanul din Roma.

2) În vara anului 1897, am vizitat bogata pinacotecă de pe marginea râului Arno din Florența în care se păstrează multe tablouri de valoare, rămase de la Giottino și de la alți meșteri. Tot atunci am cercetat și pinacoteca din „**Palazzo Pitti**” care e în apropiere de râul Arno. (Autorul).

3) Pinacotecile europene conțin multe lucrări de ale lui Leonardo da Vinci. În muzeul **Luvru** din Paris, am văzut în anul 1897, păstrându-se 9 tablouri (Autorul).

4) M. N. Bouillet, Diction. univ. d'hist. et de Géograph., Paris, 1860, pag. 1483

5) În anul 1897 am văzut în Palatul Vaticanului din Roma, aceste lucrări ale lui Rafael, admirate de lume. (Autorul).

s. e. Madona păstrată cu îngrijire în pinacoteca din Dresda<sup>1)</sup>, Arhangelul Mihail aruncând pe îngerii nesupuși în iad, părinții Mântuitorului, ș. a. El a întrunit în lucrările sale compozițiunea, desenaul, culoarea, expresiunea, vioiciunea, natura și idealul. *Perugi* (n. 1446 † 1524) **Profesorul lui Rafael**, fu de o însem-



Vestita icoană a Maicei Domnului cu Fiul său în brațe, papa Sixt V-lea și sfânta Varvara în genuchi, făcută de marele pictor **Rafael Sanzio** († 1520). Originalul se află păstrat cu o scumpă îngrijire, în pinacoteca din orașul Dresda (Germania), pe care am cercetat-o Joi 18 Iulie anul 1891. (Autorul).

1) În vara anului 1891, am privit acest tablou de mare valoare păstrat în una din camerele pinacotecei din orașul Dresda. În tablou se reprezintă sfânta Fecioară cu pruncul în brațe plutind în nouri; episcopul roman Sixt V stă în genuchi în partea stângă; iar sfânta Varvara stă în dreapta cu capul plecat spre sfânta Fecioară. La picioarele sfintei Fecioare se văd doi îngeri privind spre Doamna lor. Operile lui Rafael sunt prețuite cu sume fabuloase. Așa d. e. în anul 1897 am văzut în „galeria națională“ din Londra un mic tablou reprezentând pe sfântul Nicolae, cumpărat de un Englez cu aproape 2.000.000 de franci. Tabloul eră lucrat de Rafael. (Autorul).

nălate mai mică de cât elevul său. Perugin se ocupă cu lucrări în frescuri din cari se mai păstrează și azi în Perusa, Florența și în Vaticanul din Roma. Germanul *Albert Dürer* († 1528) a fost un meritos pictor dar mai ales săpător (gravor) iscusit. De o valoare cunoscută fû și lombardul **Coregio** (n. 1494 † 1535), cu toate că el a introdus prea mult gustul lunesc în picturile bisericesti. Iată cum descrie Valentin Thalhoffer tabloul «Isus Hristos și duce crucea sa» lucrat de Coregio: «*Vedem aci în persoana Mântuitorului, zice Thalhoffer, un tânăr elegant și cu niște trăsuri fizionomice foarte fine; el are o ținută măreață și căutătura ochilor foarte dulce, înzestrată cu liniștea ce pare a fi studiată înaintea oglinzii. Mântuitorul își poartă crucea cu multă înlesnire și privește spre noi intenționat ca să luăm exemplul de la dânsul*»<sup>1)</sup>. Este drept că Coregio a voit să dea un ideal de frumusețe prin figura Mântuitorului, dar nu trebuia să-i dea însușiri pe cari le vedem la eroii profani. Altă dată pictorii apuseni fac din figura lui Ios, chipul lui Dumnezeu Tatăl; din figura Dianei, imaginea sfintei Fecioare; iar din eroii clasicismului, pe sfinții Voevozi s. m. d.<sup>2)</sup>; în fine meșterii din apus au căutat să încante prin penel ochiul privitorului, și să-și arate meștesugul în toată fantazia.

Mai puțin cunoscut peterenul pictural fû *Salviati* (n. 1510 † 1563). El lucră la împodobirea palatelor din Florența, Roma și Venetia. Dar un maestru aproape de același merit ca al lui Rafael, fû **Michel Angelo Buonaroti** (n. 1474 † 1563) distins nu numai ca pictor, dar și ca arhitect și sculptor. Între lucrările lui de valoare cari există și azi, e și pictura de pe **bolta capelei Sixtine** din palatul Vaticanului din Roma; iar părății capelei sunt împodobiți cu lucrările altor artiști din secolul XV-lea<sup>3)</sup>. De o valoare însemnată fû și conducătorul școlii venetiene **Titian** (n. 1477 † 1576). Mozaicurile de pe frontispiciul Bisericeii sfântului Marcu din Venetia, nu sunt făcute de cât după desemnurile lui Titian<sup>4)</sup>. De la el au rămas tablouri ca d. e. triumful Iuditei, sfânta Treime, sfânta cină, biciuirea Mântuitorului ș. a. Mult cunoscut fû și **Paul Verones** (n. în Verona în an. 1528 † 1588). De la el au rămas între multe alte opere, nunta din Cana Galileei.

3. În secolul XVII-lea găsim mai mic numărul pictorilor apuseni. Între ei se disting neapolitanul *Michel Angelo Ame-*

1) Valentin Thalhoffer, Handbuch der Kathol. Siturg. I. B. 1883, S. 449 „Ein weidlicher Jüngling mit seinen weidlichen Zügen, in vornehm weidlicher Haltung, mit weidlich blickenden Augen, in weidlicher, vor dem Spiegel einstudierter Ruhe.“ u. f. w

2) Ibidem.

3) Capela aceasta pe care am văzut-o în anul 1897, a fost construită sub episcopul Romei, Sixt. IV în anul 1473, chiar în palatul Vaticanului. Ea e renumită numai din cauza frescurilor lui Michel Angelo. (Autorul).

4) Tot în anul 1897, am văzut aceste mozaicuri când am cercetat întregul oraș Venetia. (Autorul).

*righi de Caravaggio* († 1609), apoi flamanzii *Paul Rubens* (n. 1577 † 1640) și *Van Dyck* (n. 1599 † 1641). Operele acestora se păstrează în pinacotecele din Paris, Londra, Bruxelles, ș. a. <sup>1)</sup> Apoi aflăm pe ispaniolii *Ribera* († 1656) și *Velasquez* (n. 1599 † 1660), pe francezii *Poussin* (n. 1594 † 1665) și pe olandezul *Rembrandt* (n. 1606 † 1674), supranumit «Rafaelul nordului». Operele acestui din urmă artist, văzute de aproape, au un efect mediocru prin **nodurile** și globulele rămase intenționat din vâsoale. Văzute de departe însă, au un efect impunător, de și sunt cum lipsite de gust. Cunoscut fu și ispaniolul *Murillo* (n. în Sevilla 1608 † 1682), cum și francezul *Charles Lebrun* (n. 1619 † 1690<sup>2)</sup>).

4. În secolul XVIII-lea se distinse neapolitanul *Giordano Luca* (n. 1632 † 1701) și francezul *Rigaud* (n. 1659 † 1743). De la acesta au rămas vr'o 200 de tablouri cu chipurile persoanelor istorice. Apoi aflăm pe francezii *Jean-Baptiste* († 1745) și *Natoire* († 1777).

5. În secolul XIX-lea încă s'au ivit mulți pictori merițiși în apus, dar nu menționăm de cât pe cei mai însemnați din ei. Ne aducem prin urmare aminte de belgienii *J. L. David* și *Gustav Wappers* († 1874); apoi s'au distins în **frescuri** bavarezii *Schnorr, Hess, Kaubach, Hermann*, ș. a.

Tot așa sunt însemnați pictorii germani *Bernhard Neher, Filip Foltz, Ghisbert, Fluggen*, etc. Franția e reprezentată prin renumitul meșter *Jacques-Louis David* († 1825), *Gérard* († 1837), *Ingres* († 1867), etc.

Olanda încă numără pe *Hodges, Van Stry, Schotel* († 1848), *Waldorp, Rosboon*, ș. a. Anglia de asemenea nu a rămas în urmă, ci ne pune înaintea pe *Samuel Prout* († 1852), *Westall, Briggs*, ș. m. d. Școala italiană care eră odinioară la înălțime, începe acum să se coabore.

Pictura pe ferestrele și ușile de **sticlă** ale Bisericilor apusene, se strecură și în Bisericile ortodoxe. Acum mai pretutindinea vedem și în răsărit picturi de acest fel. De altfel efectul e foarte frumos în razele soarelui.

Din acestea se vede că apusul a fost destul de mânos în privința artei picturale, pentru că meșterii zugrăvi fură incu-

1) Însemnat este și **Guido Reni** († 1642) foarte productiv în arta sa, cum și *Eustache Lesueur* zis și «Rafaelul francez» († 1655) meșter în compozițiunile desenului religios; tot așa și *Jacques Blanchard* (sec. XVII) supranumit «Titianul francez», suedul *David Clocker d'Ehrenstral* (sec. XVII) și danezul *Abildgaard* (sec. XIX), care a exercitat o mare influență asupra marelui sculptor *Thorwaldsen* († 1844) din Copenhaga, ale cărui lucrări le-am văzut și eu în anul 1898 în muzeul care poartă numele lui. (Autorul).

Cunoscuți sunt și pictorii ruși *Lessenko, Akemoff, Ugriumoff, Mathveeff*, ș. a., din sec. XVIII. Conf. N. E. Idieru, Istoria artelor frumoase, București, 1898.

2) În secolul XVII-lea apare și pictura în colorii pe **sticlă**, în Anglia și Franția; iar de aci se întinse în toată lumea în arta bisericească și profană. Ea se lucrează în Biserică pe ferestre, uși, engolpioane, cruci, ornamente, ș. a.

ragiați atât de clerul bisericesc cât și de suveranii statelor. Dar din secolul IX-lea și până azi, nici chipurile cioplite (statue) nu rămaseră mai pe jos în Biserica latină. Statuele se înmulțiră întru atât în templele romano-catolice, în cât în launtru lor vedem mai multe chipuri cioplite de cât icoane. Fapta aceasta însă stă în contradicție cu învățăturile și practica veche bisericască, după cum am arătat aceasta în § 25 (pag. 211 - 213 T. II, Tez. Lit. <sup>1</sup>).

## § 27.

### Închipuirea lui Dumnezeu Tatăl.



În creștinism încă din vechime s'a înfățișat prin icoane nu numai sfânta Treime, adică cele trei fețe ale Dumnezeirei împreună, dar și fie care persoană în parte.

1. Protestantii lepădând din Biserică icoanele, au căutat ca prin mărturiile patristice tălmăcite arbitrar, să dovedească că până prin secolul VIII-lea nu s'au înfățișat prin pictură persoanele Dumnezeirei. Pentru scopul acesta urmașii lui Luter și Calvin se provoacă la epistola lui *Origen* adresată lui *Celsus*, în care zice că «*De și unii susțin că idolii nu sunt Dumnezei, ci ei sunt numai închipuirile zeilor adevărați și simbolele lor, cu toate acestea a se închipui chiar și lucrul mâinilor Dumnezeirei, aceasta este strein și neobișnuit la noi*» <sup>2</sup>). Dar aceste cuvinte ale lui *Origen* sunt scrise în secolul III-lea când păgânismul eră în floarea lui, și când idolii făcuți de mâini omenești, erau cu pietate adorați de păgâni. Teama lui *Origen* eră așa dar să nu cadă și creștinii în idolatrie. Și dacă el se ferește de iconografia Dumnezeirei, pentru respectul către ea, de aci urmează că trebuia să existe, cel puțin simbolic, căci nu se combate de cât ceea ce este în ființă.

Protestanții se mai provoacă și la explicarea psalmului 118 făcută de *Ambrosie* al *Mediolanului*. Dar iată ce zice acest părinte

1) Puțin serios e și faptul când vedem în apus pe la respânticlele drumurilor, răstignirea Mântuitorului în chip cioplit, cu piroane de fier înfipte în picioarele divinului Răscumpărător, cu clestele de fier agățat de brațele crucii, împreună cu lancea și toate instrumentele întrebuintate la răstignire. Tot așa de copilărească e și reprezentarea Mântuitorului prin chipuri de miei, cu stegulețe roșii atârinate la dreapta, ori cu o cruce purtată la o parte. Aceste chipuri se văd de vânzare la cofetării, prin piețele publice și bălciuri rurale.

Dar preoții latini mai înjosesc cultul și prin aceea, că în orașul *Palermo* din *Sicilia*, în ziua de 15 August, ei împodobesc o statuie în chip de mireasă, cu raze la cap, o culcă pe un catafalc, și apoi o poartă prin oraș cu cântece, steaguri și tămâeri. Poporul însoțește cu umilință procesiunea. Aceasta închipuiește „*Adormirea sfintei Fecioare*“.

Iar în orașelul *Nervi* de lângă *Genova* (în *Italia*), la ziua sfântului *Ivariu*, patronul Bisericii de pe colină, preoții romano-catolici, poartă prin oraș statua acestui sfânt, căruia i se închină poporul; statua clatină din cap, printr'un mecanism oare care. (Autorul).

2) *Origen*. *Adversus Celsum*, lib. VII: Καν τις εδὲ μη ταῦτα φασιν εἶναι τοὺς θεούς, ἀλλὰ μίμημα τῶν ἀληθινῶν, κἀκείνων σύμβολα κ. τ. λ.



apusean: «Păgânii se închină chipurilor de lemn pe care le cred imaginea lui Dumnezeu; dar imaginea lui Dumnezeu cel nevăzut, nu este în ceea ce se vede, ci negreșit în ceea ce nu se vede»<sup>1)</sup>. Aci însă Ambrosie nu tăgăduiește existența picturii Dumnezeirei în creștinism, ci combate idololatria păgânilor.

Contrarii icoanelor mai aduc în susținerea lor și un citat din tratatul lui Augustin «*De fide et symbolo*»; iată zcel citat: «Astfel (tale) nu este îngăduit creștinului a așeza în Biserică imaginea lui Dumnezeu cel nevăzut, ci mai mult în inimă, unde în adevăr este templul lui Dumnezeu»<sup>2)</sup>. Augustin însă prin cuvântul «astfel» (tale), poate a înțeles «pe un timp așa de vitreg» sau «în acest chip», nu e bine a așeza icoana Dumnezeirei de cât în inima creștinului, unde e Biserică lui Dumnezeu. Negreșit că Augustin care a trăit în finele secolului IV și începutul secolului V-lea, într'un timp adică destul de furtunos în Africa creștină, unde erau lupte crâncene cu Donatiștii și ereticii de tot felul, a observat poate că creștinii, se închinau icoanelor lui Dumnezeu departe fiind cu inima lor de cel închipuit pe icoane. Dar cum că erau icoanele Dumnezeirei în Biserică, chiar Augustin o afirmă când el le oprește de a mai fi în locașurile sfinte expuse jefuirii și profanării dușmanilor.

Protestanții mai adaogă în folosul lor și un text din epistola lui Grigorie II-lea al Romei (714–731), îndreptată către Leon III Isaurul, în care autorul ei se întreață astfel: «Pentru ce pe Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos nu-l înfățișăm ochilor și nu-l închipuim prin zugrăvitură? Și apoi tot Grigorie răspunde: pentru că cine este el (Tatăl) noi nu știm; și firea lui Dumnezeu a se face văzută, a se explica și a se zugrăvi, nu se poate»<sup>3)</sup>. Dar aci Grigorie arată că omul nu este în stare a cunoaște deplin pe Dumnezeu și nu știe cum este el. Totuși o imagine a Dumnezeirei, creștinul a avut-o din timpurile cele mai vechi, întemeiat pe învățăturile sfintei scripturi și ale Bisericei.

Tot așa Luteranii și Calvinii aduc un citat din epistola I-a a lui German I-ii al Constantinopolului către Leontie: «Noi nu facem, zice German, nici chipul Dumnezeirei celei nevăzute, nici asemănarea ei, nici umbra ori figura ei, dar nici nu putem a ști și a înțelege treptele înalte ale sfinților îngeri, nici a le cerceta»<sup>4)</sup>. German însă voește să zică aci, că noi nu

1) Ambros. ad psalm. 118, n. XII: Gentiles lignum adorant, quia Dei imaginem putant, sed invisibilis Dei imago non in eo est, quod videtur, sed in eo utique, quod non videtur.

2) Augustin. De fide et symbolo, c. VII: Tale simulacrum Deo nefas est christiano in templo collocare, multo magis in corde nefarium est, ubi vere est templum Dei.

3) Gregor. II, Epist. I ad Leon. Isaur in conc. Nicæn. II: Cur patrem Domini Iesu Christi non oculis subiicimus et pingimus? Quoniam quis sit non novimus; deique natura spectanda proponi non potest ac pingi.

4) German. Epist. I ad Leont. in act. IV conc. Nicæn. II: Οὐδὲ γὰρ τῆς ἀοράτου θεότητος εἰκόνα, ἢ ὁμοίωμα, ἢ σχῆμα, ἢ μορφήν τινα ἀποτυπώμεν ἢ

știm cum este chipul lui Dumnezeu și orânduiriile îngerești, și nu le facem de cât după priceperea noastră. Se știe de altfel că German a fost un mare contrar al iconoclaștilor.

Contrarii icoanelor se mai întemează și pe aceste cuvinte luate din tratatul lui *Ioan Damascen* «De fide orthodoxa»: «Cine poate să facă chipul lui Dumnezeu celui nevăzut și fără corp, care nu se poate descrie și nu are nici o formă?»<sup>1)</sup> Aci însă Damascen admiră a tot puternicia divină, iar nu tăgăduște icoanele ei, căci tocmai el a apărât călduros iconografia în timpul iconoclaștilor.

2. Dar acum iată ce mărturii aducem și noi în contra protestanților, pentru a dovedi vechimea iconografiei Dumnezeirei în creștinism.

Sfânta scriptură a Vechiului Testament ne spune că Iehova s'a arătat lui Moisi pe muntele Sinai încungiurat de un *nour des* din care se auzeau tunete și fulgere<sup>2)</sup>. Altă dată Moisi afirmă că «degetul lui Dumnezeu îl mântuește» și *cu mână tare* (כִּי בְּיָדָאָהוּיָהוָה) l'a scos pe el Iehova din pământul Egiptului<sup>3)</sup>. Apoi în psalmul 118, v. 15—16, cetim că «dreapta lui Iehova înalță, dreapta lui Iehova face fapte mari»<sup>4)</sup>. Pe temeiul acestor cuvinte creștinii din secolele prime, pictau pe Dumnezeu Tatăl în forma unei *mâini izolate* eșită din nouri. Monumentele celor d'întăiu patru secole sunt proba puternică a acestor afirmațiuni<sup>5)</sup>. Cei vechi pictau Botezul Domnului, făcând ca să apară din nouri mâna Părintelui Ceresc. Adesea ori mâna divină ține asupra capetelor martirilor, coroana vredniciei lor. Pe unele monede ale lui Constantin cel Mare, se vede o mână cerească dându-i ajutor<sup>6)</sup>. Mâna astfel inchipuită, sau cum zice Biserica «degetul lui Dumnezeu», a reprezentat în creștinism *puternicia divină*. Marele Vasilie încă mărturisește iconografia generală a Bisericei și se închină ei cu cel mai adânc respect<sup>7)</sup>. Să ascultăm acum pe Ciril al Ierusalimului viețuitor în secolul IV-lea, să ne spue el lămurit în catehesa VI-a, cum se zugrăvea Dumnezeirea în timpurile cele vechi ale creștinătăței: «Mulți și-au inchipuit multe (despre Dumne-

οὐδὲ αὐτῶν τῶν ἁγίων ἀγγέλων αἱ ὑπερέχουσαι τάξεις οὔτε κατανοεῖν, οὔτε ἐξιγνῶσαι ὅλως ἰσχύουσιν.

1) Damascen. De fide orthodoxa, lib. IV, c. XVII: Τοῦ ἁρράτου, καὶ ἀσωμάτου, καὶ ἀπεριγράπτου καὶ ἀσχηματιστοῦ θεοῦ τίς ἐνόησεν πειρασθῆναι μίμημα; κ. τ. λ.

2) Exod. XIX, 16. Iar următoarele cuvinte din Ioan 1,18: „Nimine nici odată n'a văzut pe Dumnezeu; cel unul născut Fiul, care este în sânul Părintelui acela ne-a spus nouă“ se înțeleg că nimine adică n'a văzut pe Dumnezeu în toată strălucirea sa, de cât numai Iisus Hristos. Vezi și Exodul 33, 20.

3) Exod. XIII, 16.

4) Psalm. 118, v. 16: יְמִן יְהוָה רַמְסָה וְיְמִן יְהוָה עֲשָׂה קִיל

5) Martigny, Diction. des antiquités chrétiennes, Paris, 1889, pag. 247.

6) Euseb. De vita Constantini, IV, 73.

7) I. P. Migne, Patrologiæ cursus completus, S. gr., T. XXXII, n. 462—463, pag. 1099, Basil. Magn. Epist. ad Iulianum Apostatam.

zeire), zice Ciril, și toți au greșit. Și mulți au crezut că Dumnezeu este foc mistuilor (potrivit cuvintelor din Exod, XIII, 21 și Deuter. IV, 24); unii au crezut că e în chip de om cu aripi după cum prea bine zice Scriptura, dar rău înțeleasă de ei: «sub acoperământul aripelor tale aști scăparea mea» (psalm. 17,8). Dar puterea lui care acopere totul, se însemnează oare cu numele aripelor? Alții-l cred a avea șapte ochi după cum scrie: «șapte ochi ai Domnului privesc pe tot pământul» (Zahar. IV, 10). Iar dacă numai cu șapte ochi privește el toate cele ce sunt și vede așa dar în parte, iar nu totul, aceasta a se zice cu privire la Dumnezeu, ar fi o blasfemie; căci pe Dumnezeu trebuie a-l crede întru totul perfect, după cum zice Mântuitorul: «Tatăl vostru cel din ceruri perfect este». (Mat. V, 48<sup>1</sup>). Apoi un text mai înțeles găsim la Paulin de Nola († 431) în epistola lui a XII-a către Sever cu privire la iconografia Dumnezeirii: «Trinitatea strălucește într'un mister deplin, zice Paulin. Hristos stă în chip de miel; vocea Tatălui răsună din cer; iar sfântul Spirit se pogoară în chip de porumb»<sup>2</sup>).

Emeric David, Raoul Rochette, Pascal, și alții arheologi de astăzi, susțin cu drept cuvânt, că abia în secolul IX pictorii au eșit din simbolismul de până aci, cu privire la persoana Creatorului, și au început a înfățișa pe Părintele Cereșc, sub forma omenească a unui bătrân înzărcat cu veșnicia, potrivit cuvintelor profetului Daniel: «Si a șezut Cel vechiu de zile, al cărui veșmânt eră alb ca zăpada și perii capului său ca lâna cea curată» (Dan. VII, 9<sup>3</sup>). Pe temeiul acestor cuvinte, Creatorul a toate, se zugrăvește în chipul unui bătrân, îmbrăcat în veșminte scumpe clasice, cu capul gol, șezând pe scaun și ținând în mâna dreaptă sceptrul puterii eterne, după cum zice Daniel: «Tronul său eră ca para focului și roatele sale ca focul cel arzător... mii de mii (de ingeri) îl serveau și miriade de miriade ședeau cu frică înaintea lui» (Dan. VII, 9,10<sup>4</sup>). Dumnezeu Tatăl se mai înfățișează stând pe globul pământesc (pentru că al lui este pământul și plinirea

1) Cyrill. Catech. VI. Migne, Patr. curs. compl. S. gr., T. 33, p. 91, pag. 550-551: Ἐφαντάσισαν πολλοὶ πολλὰ, καὶ πάντες ἀποτετυχηκασιν καὶ οἱ μὴν πῶρ ἐνόμισαν εἶναι τὸν θεόν· ἕτεροι δὲ πτερωτὸν ὡς ἄνθρωπον, διὰ τὸ γυροῦσθαι μὲν καλῶς, νοεῖσθαι δὲ κακῶς τὸ, ἐν σκέπη τῶν πτεροῦγων σου σκεπασθεῖς με (ps. 17, 18)... Τῆς γὰρ φρουρητικῆς αὐτοῦ δυνάμεως εἰς πτέρυγας λυμφανομένης... οἱ δὲ ἑπτὰ ὀφθαλμοὺς ἔχειν αὐτὸν εἰπεῖν ἐτόλμησαν, διὰ τὸ γυροῦσθαι ἑπτὰ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπιβλέποντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν (Zachar. IV, 10). Εἰ γὰρ ἑπτὰ ὀφθαλμοὺς μόνους ἐν μέρει περικειται, μερικὸν ἄρα τὸ βλέπειν αὐτῷ καὶ οὐ παντελές· ὅπερ ἐπὶ θεοῦ λέγειν δυσσημὸν ἐστὶν—τὸν γὰρ θεὸν τέλειον ἐν πᾶσιν εἶναι δεῖ πιστεῦναι, κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν τὴν λέγουσιν· ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ οὐράνιος τελείος ἐστὶν (Mat. V, 48).

2) Paulin. Epist. XII, ad Sever.: Pleno corruscat Trinitas mysterio; stat Christus agno; vox Patris caelo tonat; et per columbam Spiritus sanctus fluit.

3) Dan. VII, 9. Conf. Apoc. 20,4; Ps. 90,2; Ps. 104,2; Apoc. 1,14. Conf. Pascal, Instit. de l'art chrétien, T. I, p. 47.

4) Dan. VII, 9,10. Conf. Ezech., 1,15. Alții îl pictau sub chipul unui tânăr, însemnând că El e tinerețea eternă. (Boltari, 1av. 84, 87, 89).

tini cari aduseră cu ei insignele împăraților Romei, aduseră și nimbul pentru persoana lor <sup>1)</sup>).

Pentru că nimbul mai e și simbolul luminei, de aceea pictorii creștini îl făcură de culoarea aurului și culoarea albă. Mai pe urmă când el dobândi semnificarea sfințeniei, rămase în obiceiul numai pentru persoanele sfinte, și se înlătură de la profani <sup>2)</sup>).

În apus nimburile nu au avut totdeauna forma *rotundă*, ci împărații carolingi au avut-o pe capul lor în forma patrată; iar sfinții adesea ori au nimbul în chipul unei *elipse* pe vârful capului <sup>3)</sup>. În răsărit s'a păstrat însă totdeauna forma *rotundă* care acopere capul până la grumaz.

De și, cum am zis mai sus, nimbul se afla și la păgâni, totuși în creștinism el are o semnificațiune cu totul înaltă, adică a puterii, luminei și sfințeniei; iar în păgânism eră numai un ornament fără nici o valoare.

## § 28.

### Iconografia lui Dumnezeu Fiul.

**M**ulte s'au scris despre închipuirea Domnului nostru Iisus Hristos, și mulți au rătăcit; eu însă mă voi conduce numai de șirul istoric al acestei cestuini, și nu mă voi depărta de cuvântul adevărului.

1. Sfânta scriptură a Noului Testament, nu ne-a lăsat nici o descriere ori vr'o urmă despre chipul lui Iisus; iar istoriele despre icoanele lui cele ne făcute de mâini omenești, sau cele zugrăvite de evangelistul Luca, sunt numai tradițiuni pioase fără temeuri istorice. Tot ceea ce știm cu siguranță este faptul următor, că în secolele prime, Mântuitorul eră reprezentat sub forme simbolice. Așa, pe părății catacombelor din împrejurimile Romei, găsim și astăzi rămășițe de picturi din secolul II și III-lea, cari înfățișează chipul lui Iisus sub forme simbolice, întemeiate sau pe citate din sfânta scriptură, ori pe combinațiuni scoase din filosofia cabalistică <sup>4)</sup>. Aci aflăm chipul Mântuitorului în formă

1) Gregor. Turon., Hist. Franc., l. II, c. 38.

2) Romano-catolicii luând nimbul în sensul „coroanei“, obișnuiesc a-l face de culoarea *aurului* pentru Tatăl, Fiul și sfântul Spirit. Tot așa și pentru sfânta Fecioară. Îl fac de culoarea *argintului* sfinților apostoli și Părinților bisericesti. Pentru martiri fac nimbul de culoarea *sângelui*. Sfinților cari au fost căsătoriți le dau un nimb *verde*, semnul culorii pământului. Păcătoșilor cari au intrat iarăși în grația sfântului Spirit și au fost canonizați, le dau un nimb *galben deschis*. Ortodocșii nu fac însă aceste deosebiri minuțioase; păstrează cu toate acestea și ei nimbul de culoare *aurie* pentru persoanele sfintei Treimi. Conf. A. Lerosey, Manuel Liturgique, histoire et symbolisme, Paris, 1889, pag. 60.

3) În apus și cu deosebire în Roma, am văzut asupra monumentelor și pe la Biserici, statui de ale sfinților cu *cercuri* de metal pe cap, în chip de nimb. Această podoabă este însă cam puțin serioasă. (Autorul).

4) Filosofia cabalistică (קבלה) a primit din mâna lui Dumnezeu înființată

de miel, pentru că creștinii pictori s'au întemeiat pe cuvintele lui Ioan Botezătorul rostite poporului când a văzut pe Iisus : « *Iată Mielul lui Dumnezeu care ridică păcatele lumii* » <sup>1)</sup>. Mai găsim pe Mântuitorul în chipul **buciumului de viță**, potrivit cuvintelor zise de el : « *Eu sunt vița cea adevărată și lucrătorul este Părintele meu* » <sup>2)</sup>. Apoi îndreptându-se către discipuli le-a zis Domnul : « *Eu sunt buciul viței, voi vițele ; cel ce rămâne întru mine și eu întru el, acela aduce mult rod* » <sup>3)</sup>. Tot în catacombe aflăm chipul lui Iisus în formă de păstor tânăr, ținând pe umăr un miel pentru că el a zis : « *Eu sunt păstorul cel bun ; păstorul cel bun își pune sufletul său pentru oi* » <sup>4)</sup>. Nu lipsește de aici nici **chipul peștelui** care înfățișează pe Domnul, după combinațiile simbolice cabalistice. Creștinii adică în rugăciunile lor pronunțau formula următoare : Ἰησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱός Σωτήρ (Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu Mântuitorul) ; luându-se deci inițialele acestor cinci cuvinte, s'a compus cuvântul ἰχθύς - pește. Cum că figura peștelui închipuia pe Hristos, ne spune Tertulian într'o scriere a sa : « *Noi peștișorii (creștinii), zice apologetul, după peștele (ἰχθύς) nostru Iisus Hristos ne naștem în apă ; nu altfel suntem mântuiți, de cât rămânând în apă (în fâgăduiele date la botez)* » <sup>5)</sup>. Tot aceasta ne o afirmă Clement Alexandrianul <sup>6)</sup>, Ieronim <sup>7)</sup>, Augustin <sup>8)</sup>, Optatus din Mileve <sup>9)</sup>, ș. a. Dar Mântuitorul nostru mai eră închipuit și sub figura lui **Orfeu** <sup>10)</sup>.

de Evrei în secolul I creștinesc, a ținut până în evul mediu. Ea constă în a cel din numere și litere secrete dumnezeiești. Eră dar o misteriosofie compusă din pitagoreism și gnosticism.

1) Ioan 1,29. Conf. Exod. 12,3. Isa. 53,7. Fapt. 8,32. I Petru 1,19. Apoc. 6,6. Apoi : Isa. 53,11. I Cor. 15,3. Gal. 1,4. Ebr. 1,3. I Petru 2,24. I Ioan, 2,2. Apoc. 1,5.

2) Ioan 15,1. Conf. Mat. 15,3. Osea 14,8. Filip. 1,11.

3) Ioan 15,5. Mat. 3,10.

4) Ioan 10,11. Conf. Exod. 40,11. Isa. 34,12. Ebr. 13,20. I Petru 2,25. Iisus mai eră pictat în apus ținând un miel pe umere, iar d'asupra capului 7 stele, că el este Domnul cerului. Martigny, pag. 285.

5) Tertull. De baptismo, cap. 1. (Conf. pag. 86 și 153 n. 6, Tom. II, Tez. Lit.).

6) Clem. Alex. Paed. I, III, cap. XI : « Creștinii sapă pe inelele lor chipul porumbului, al peștelui, al corăbiei cu pânzele întinse, al lirei și al ancorei ».

7) Hieron. Epist. XLIII.

8) Augustin. De civit. Dei lib. XVIII.

9) Optatus. Contra Parmenum., lib. III : Hic est piscis, qui in baptisate per invocationem... cuius piscis nomen, secundum appellationem græcam, in uno nomine per singulas litteras turbam sanctorum nominum continet, ἰχθύς, quod est latine Iesus Christus Dei Filius Salvator. (Conf. nota 1, pag. 86, și n. 4, pag. 153, Tom. II, Tez. Liturg.).

10) Iată ce cetim despre Orfeu : El a fost cum spune mitologia grecescă, fiul regelui *Eugre* și al muzei *Caliope*, și a viețuit cu un secol înainte de războiul troian (câtre anul 1330 a. Hr.). Orfeu călătorind la Egipt, a pierdut acolo pe femeea sa *Euridicea* care a murit din cauza unei rane făcută de un șarpe uriaș. De aci Orfeu a venit în Tracia și a cântat prin pădurile Emului și ale Olimpului pierderea dureroasă a femeii sale. La sunetele vocii lui și a lirei fermecătoare, se adunau paserile, animalele sălbatice și arborii își inclinau ramurile lor. În pădurile Traciei și-a găsit moartea. Lira sa a fost adusă de apă la insula *Lesbos*. Conf. M. N. Bouillet. Diction. univ. de hist., pag. 1318.

Origen, Clement din Alexandria, Lactanțiu, Eusebiu, Grigorie de Nisa și Teodoret, aseamănă pe Orfeu persoana mitologică a Grecilor, cu Iisus Hristos, pentru motivul că după cum acela a îmblânzit natura cu lira sa, tot așa și Mântuitorul a îmblânzit firea omului și a întors-o de la păcat la mântuire <sup>1)</sup>.

Icoane simbolice de ale Mântuitorului, găsim nu numai în catacombe, ci și pe mormintele vechi creștine, pe obiecte, vase, veșminte ș. a., pentru că închinătorii crucei se temeau la început ca să facă icoana Domnului în razele Dumnezeirei sale, ca nu cumva să iuțescă mânia păgânilor și să o profaneze. Afară de aceasta între creștinii prini, domnea spiritul simbolismului și al misticismului potrivit împrejurărilor de atunci.

În finele episcopului Lugdunului, în finele secolului al II-lea, ne spune că o femeie **Marcelina**, din secta lui Carpocrat, avea un chip al lui Hristos pe care îl venera deopotrivă cu chipul sfântului apostol Pavel, Omer și Pitagora <sup>2)</sup>; iar scriitorul roman Lampridiu, ne mărturisește în finele secolului III-lea că Alexandru Sever, avea între zeii Lari, chipul lui *Hristos*, al lui *Avraam*, *Orfeu* și *Apoloniu* din Tiana <sup>3)</sup>. Chipurile acestea ale Mântuitorului erau probabil făcute, după acelea pe cari le aveau Gnosticii în casele lor <sup>4)</sup>.

2. În secolul IV-lea, Eusebiu scriind Istoria sa bisericească, în cartea I capitolul III, ne păstrează o scrisoare a lui **Avgar** regele Edesei, trimisă Mântuitorului pe când el predica în Ierusalim, cu rugămintea să vină să-l vindece de boala sa. Eusebiu arată și răspunsul Mântuitorului către Avgar. Părintele Istoriei bisericești, zice că aceste două epistole, au fost găsite de el în biblioteca din Edesa, și le-a tradus din limba siriacă în grecește, așezându-le apoi în lucrarea sa <sup>5)</sup>. Tradiția spune că Mântuitorul a trimis lui Avgar împreună cu scrisoarea, și chipul său imprimat pe o măhramă, dar ne făcut de mână omenească. Aceste scrisori împreună cu trimiterea chipului mesianic, nu au temeieri de autenticitate, ci le ținem numai ca tradițiuni isvorite din pietatea vechilor creștini. Pe baza acestei tradiții s'a păstrat în Constantinopole mai multe secole, o icoană cu chipul lui Hristos numită «εἰκὼν θεοτετυκτός, ἣν ἀνθρώπων χεῖρες οὐκ ἐποίησαν» (icoana făcută prin puterea divină, pe care n'au lucrat-o mâinele omenești), sau «icoana din Edesa» <sup>6)</sup>.

Tot prin secolul IV-lea mai eră cunoscută o icoană intitulată „**Veronica**“ cu chipul Mântuitorului până la umere, imprimat pe o măhramă, despre care tradiția spune, că atunci când

1) Martigny, op. cit., pag. 554–561, Conf. pag. 88, n. 2, Tez. Lit., Tom. II.

2) Irenæus., Advers. Hæres., l. I, c. 24.

3) Lamprid., in Alex. Sever., 49.

4) Martigny, op. cit., p. 388. Conf. p. 198, Tezaur. Liturg., Tom. II.

5) Euseb., Histor. eccles., l. I, cap. III.

6) Martigny, Diction., op. cit., pag. 388.—M. N. Bouillet, Diction. univ. de hist., pag. 6.—Conf. J. B. E. Pascal. Institut. de l'art chrétien, Vol. I, pag. 43.

Domnul mergea la răstignire ducându-și crucea sa, o femeie pioasă din popor «Veronica» i-a întins o măhrămă spre a-și șterge sudoarea<sup>1)</sup>. Ștergându-și fața Mântuitorul, s'a imprimat chipul său pe această măhrămă. Icoana aceasta s'a păstrat mult timp în Constantinopole și se crede că ar fi nimicit-o iconoclastul Leon Isaurul<sup>2)</sup>. Totuși forma ei există și azi în Bisericile noastre, și e așezată d'asupra ușei împărătești. Dar și icoana aceasta nu are nici un favor istoric, ci o găsim învăluită tot în pietatea primilor creștini.

Altă tradiție veche relativă la chipul Domnului, o conservă un raport pe care **Publius Lentul** proconsolul Iudeei înainte de Pilat, se crede că l'ar fi trimis lui Tiberiu și senatului din Roma. În acest raport Lentul descrie trăsurile fizionomice ale Mântuitorului cu următoarele cuvinte: «*El (Hristos) e un bărbat cu chip mareț, cu fața venerabilă care însuflă dragoste și respect. Părul capului său e gălbui, strălucitor, creț, jăcând de la frunte în mijlocul capului, cărare după chipul Nazarinilor și trecând mai jos de umere. Fruntea îi este lată și veselă; fața fără de creți are o rumeneală ușoară; barta îi e deasă în floarea părului de cap și despărțită în furculițe dar nu lungă. Călătorește desculț și cu capul descoperit. Ochii îi sunt strălucitori și pătrunzători*»<sup>3)</sup>. Însă, atât ființa raportului cum și persoana lui Lentul, sunt supuse bănuielei. Cu toate acestea, pe baza acestor tradițiuni, chipul lui Iisus fu descris în secolul VI de Teodor Lectorul în Istoria sa bisericească<sup>4)</sup>, de Ioan Damascen în secolul VIII și de Nicefor Calist († d. 1340), sau mai drept, Nicefor fiul lui Calist (Νικηφόρος Καλλιστοῦ), în Istoria sa bisericească compusă în secolul XIV-lea (T. I. L. I. cap. 40<sup>b)</sup>). Iată ce scrie Nicefor: «*Dumnezeescul Răscumpărător al omului, avea o fizionomie vioae și plină de frumusețe. Statura lui avea șeaple palme; părul îi eră deschis, subțire, și cu o ușoară cărare. Sprincenile îi erau negre și puțin ridicate în sus. Din ochii lui isvoră o minunată blândețe. Fierul n'a atins părul său nici odată. Grumazul lui eră plecat puțin înainte, așa că înfățișarea lui nu avea decât chipul blândeței și al umilinței. Coloarea feței eră asemenea grâului. Figura nu-i eră nici rotundă nici lungăreată, așa în cât semăna cu maica sa.*

1) R. P. Didon, Jésus Christ, traducere în rom. de Dr. Const. Chiricescu și Icon. C. Nazarie, Tom. II, București, 1901, p. 291. P. Rompotes, Λειτουργική, op. cit., p. 53. Când eram eu în Ierusalim în vara anului 1904, am văzut o casă cu numele „**Veronica**” scris pe o tablă de piatră. Acolo s'a întâmplat ceea ce spune tradiția. (Autorul).

2) Conf. J. B. E. Pascal, Institutions de l'art chrétien, Paris, 1856, p. 43, vol. I: Nous parlons ailleurs de la *Veronique*, c'est-à-dire de la vraie image, etc. Conf. pag. 132, T. II, Tez. Lit. Apoi Martigny, op. cit., pag. 388.

3) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, pag. 231.— Conf. Preotul Grigorie Musceleanu, „Triumful creștinismului”, București, 1874, p. 18.

4) Teodor mai arată că în secolul V, un zugrav pictase pe Mântuitorul în forma lui **Jupiter**; dar i s'a uscat mâna pentru această cutezanță. (Teod. Lect., Hist. eccl., I. I-IV).

5) Din Istoria Bisericească a lui Nicefor Calist, ne-au rămas numai cele d'întăiu 18 cărți, ce cuprind timpul până la anul 610. A scris însă cu puțină critică.

*O roșată ușoară împodobia chipul lui. Se vedeau pe fața sa, înțelepciunea, dulceața și seninătatea, cari nu se prefăceau în mânia<sup>1)</sup>.*

3. Cum vedem, toate descripțiile chipului mesianic, făcute în epoci diferite, se aseamănă între ele, și se pare că au avut de izvor raportul apocrif al lui Lentul. Pe temeiul tradițiilor și al descripțiilor vechi în idealul frumuseții lui Hristos, și potrivit cuvintelor din Psalmul 44 (după alte tr. 45, v. 2) unde cetim: «*Tu ești mai frumos de cât toți fiii oamenilor*», Grigorie de Nisa, Ambrosie, Ioan Hrisostom, Ieronim<sup>2)</sup>, Augustin<sup>3)</sup>, Teodoret, ș. a., au descris pe Mântuitorul în trăsurile cele mai frumoase<sup>4)</sup>. Iar Iustin Martirul<sup>5)</sup>, Tertulian<sup>6)</sup>, Origen<sup>7)</sup>, Clement de Alexandria<sup>8)</sup>, ș. a., întemeiați pe profeția din Isaia, Cap. 53, 1–10 unde cetim: «*L'am văzut și nu avea nici chip nici frumusețe; chipul lui eră mai defăimat de cât al fiilor omenești*», au arătat pe Domnul ca lipsit fiind de frumusețe. Avem deci în secolele prime două direcțiuni: una care concepea chipul lui Iisus în trăsurile cele mai idealice de frumusețe însoțite de măreția divină, și altă direcțiune cu trăsurile suferinței și ale umilirei. Mai în urmă însă, a dispărut concepțiunea umilinței mesianice, și Mântuitorul a fost pictat pretutindenea în formele frumuseții divine. Dar pentru că în unele locuri nu încetă nici acum închipuirea lui Iisus în forme simbolice și mai cu seamă de miel, și ca să nu aducă cu aceasta vr'o mistificare a chipului său, de aceea sinodul VI-lea ecumenic prin canonul 82, a orînduit ca «*Acela care ridică păcatele lumii, mielul, adică Hristos Dumnezeuul nostru, hotărâm, ca de acum înainte să fie înfățișat în formă omenească și prin icoane, iar nu ca în vechime în chip de miel*»<sup>9)</sup>.

Măsura aceasta sinodală se respectă în tot creștinismul, și de atunci Mântuitorul fû pictat ca prunc stând în esle<sup>10)</sup>, ori în brațele sfintei Fecioare<sup>11)</sup>, șezând în mijlocul dascălilor<sup>12)</sup>, ca

1) Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., Vol. I, pag. 42. — Sever Mureșianu, „Iconologia creștină“, București, 1893, p. 127–128. — Asem. Dr. Elie Cristea, „Iconografia“, op. c., p. 173.

2) Hieronym in Math. 1,9: „Strălucirea și măreția Dumnezeirei ascunsă sub acoperământul corpului său, încungiurau fața lui, și puneau în farmec pe toți cari aveau fericirea a-l vedea“.

3) Augustin., Homil. asupra Psalm. 44.

4) J. B. E. Pascal, Instit., op. cit., Vol. I, pag. 41. Conf. Martigny, Diction., op. cit., pag. 387.

5) Iustin. Martir., Dialog. cum Tryph.

6) Tertull. Advers. Iudæos, XIV.

7) Origen. Contra Celsum, VI, 75: „In chipul său, nu eră frumusețe; dar totuși fața lui eră măreată și cerească“.

8) Clem. Alex. Pæd., I, III, c. 1. — Strom. I, III.

9) Concil. Trull., can. 82: Τὸν τοῦ αἰθροντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου ἀμνοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, κ. τ. λ. (Conf. pag. 212 n. 4, Tez. Lit., Tom. II).

10) Luca 2,6: Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.

11) Mat. 2,13 seqq.

12) Luca 2,46.



alogându-și pe apostolii săi <sup>1)</sup>, sau ca învățător în mijlocul poporului <sup>2)</sup>, ori făcând minuni <sup>3)</sup>, sau schimbându-se la față în muntele Tavorului <sup>4)</sup>, ca mergând spre patimă <sup>5)</sup>, răstignit pe cruce <sup>6)</sup>, și înviind din mormânt <sup>7)</sup>. Mântuitorul a mai fost pictat ca arătându-se învățăcelilor săi după înviere <sup>8)</sup>, sau ca judecător înaintea cărui se adună popoarele pământului să primească răsplata faptelor <sup>9)</sup>, ca șezând pe nourii cerului <sup>10)</sup>, ori înălțându-se la ceruri <sup>11)</sup>, sau ca arhieru bine cuvântând lumea, și în fine se pictează în Biserici, pe icoane, vase, veșminte, în toate subiectele din activitatea lui mesianică, în cele mai mici amănunțimi <sup>12)</sup>. Toate aceste înfățișări cari se practică și azi în lumea creștină, sunt întemeiate pe sfânta Scriptură a Noului Testament; dar



Dumnezeu Fiul în stil bizantin, icoană pe care am văzut-o în Biserica sfântului Marcu din Veneția, Joi 4 Septembrie anul 1897. (Autorul).

- 1) Luca 5,4. Mat. 4,20. Marcu 1,18.
- 2) Luca 6,20.
- 3) Luca 8,40. Mat. 9,18. Marcu 5,30.
- 4) Marcu 9,2. Mat. 17,1. Luca 9,28.
- 5) Luca 23,26. Mat. 27,32. Marcu 15,21. Ioan 19,17.
- 6) Luca 23,33. Mat. 27,33. Marcu 15,22. Ioan 19,17.
- 7) Luca 24,1. Matei 28,1. Marcu 16,1. Ioan 20,1.
- 8) Luca 24,13. Marcu, 16,12.
- 9) Luca 22,66 seqq. Mat. 26,64. Marcu 14,62. Ebr. 1,3.
- 10) Ibidem
- 11) Marcu 16,19. Ioan 20,17. Fapt. 1,9. Efes. 4,8.
- 12) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, București, 1891, pag. 117--154.

multe din închipuirile acestea ale lui Dumnezeu-Omul, erau obișnuite la creștinii și înainte de sinodul trulan.

Domnul nostru Iisus Hristos, are împrejurul capului său, nimbul când e descoperit, sau coroana împărătească. Îmbrăcămintea îi este, ori o togă clasică, sau veșminte arhierești. Picioarele de obicei sunt goale ori încălțate cu sandale<sup>1)</sup>. În nimbul lui se scrie o. ω. v. (ō ōv = cel ce este); ori se scrie de o parte și de alta a capului ΙΗΣ. ΧΡΣ. ΝΗ. ΚΑ. = «Iisus Hristos cel ce a biruit».

Ca frumusețe a chipului, fie care popor pictează pe Domnul, după idealul său de frumusețe cerească, dar în norma hotărâtă de Biserică. Popoarele nordice îl închipuiesc cu fața în coioare albă; popoarele sudice în culoare mai închisă; iar africanii în culoare neagră<sup>2)</sup>.

## § 29.

### Închipuirea prin icoane a sfântului Spirit.

În V. T. și anume în Cartea Facerei, c. 1, v. 2, cetim la creațiunea pământului care eră la început fără formă și desert, că «*Spiritul lui Dumnezeu se purta pe d'asupra apelor*»<sup>3)</sup>. Apoi tot în această Carte și adică la cap. 8, v. 10, găsim aceste cuvinte: «*Noe a trimis din corabie pe un porumb, care s'a întors la el spre seară și iacă aveă el în gura lui o frunză verde de maslin*»<sup>4)</sup>. În Vechiul Testament așa dar, găsim atât puterea divină a slântului Spirit, cât și forma în care el s'a pictat mai târziu în creștinism.

a) Iar dacă deschidem evangelia lui Matei cap. 3, v. 16, cetim următorul text: «*Și boleazăndu-se Iisus, îndată a eșit din apă, și iată i s'au deschis lui cerurile, și a văzut pe Spiritul lui Dumnezeu, pogorindu-se ca un porumb și venind peste dânsul*». Tot acest fapt petrecut, îl găsim scris și la ceilalți trei evangeliști<sup>5)</sup>. Pe temeiul acestui citat evangelic, creștinii din timpurile vechi și până azi, desemnează pe a treia persoană a Dum-

1) Ca o demonstrație în contra arianismului, s'a obișnuit din vechime, ca în nimbul Mântuitorului, să se scrie două monograme A începutul alfabetului grec și Ω finitul alfabetului, pentru că „*El este începutul și sfârșitul*“. Iar în Apoc. 1. 8, cetim: „*Eu sunt alfa și omega începutul și sfârșitul, zice Domnul, cel ce este, cel ce eră, și cel ce vine, A tot Puternicul*“. Sau cu alte cuvinte „*El este cel fără de început și fără de sfârșit*“, ori mai bine, *el dă începutul și sfârșitul la tot ce există*. Sau se însemnează în nimb ΦC (ΦC, lumină), pentru că el „*este lumina lumii*“. Ioan 8,12.

2) Un tip al Mântuitorului, de o frumusețe rară, am văzut în vara anului 1904, în pridvorul Bisericii *Ivir* din muntele Athos, zugrăvit pe murii Bisericii. Iar în Alexandria (Africa) am văzut chipul Mântuitorului negru și primitiv lucrat, pe icoanele din Biserica Copșilor. (Autorul).

3) Conf. Ioan 1,1. Ebr. 1,10. Ps. 8,3.

4) Genes. Cap. 8, 10-11.

5) Conf. Marcu 1,10. Luca 3,22. Ioan 1,32.

nezeirei, în chipul unui **porumb** plutind în nouri. Iată acum și mărturiile **patristice** în această privință.

b) Tertulian ne spune că urmașii lui Hristos din secolul III-lea, după vechea predațiune creștină, au ales figura arătată de evangeliști, pentru a înfițișa pe sfântul Spirit <sup>1)</sup>. Tot aceasta ne o afirmă și Clement de Alexandria, că adică primii creștini «săpau pe înelele lor chipul porumbului, al peștelui, al corăbiei cu pânzele întinse, al lirei și al ancorei» <sup>2)</sup>. Dar porumbița nu era alt ceva de cât icoana sfântului Spirit. O explicare însă mai amănunțită în această privință, o aflăm la sfântul Ioan Hrisostom, care arată credincioșilor într'o omilie a sa, că creștinii înfițișează pe a treia persoană dumnezească prin *chipul porumbului*, pentru că acesta este simbolul nevinovăției, al blândetei, al fecundității, al iubirii de oameni și că însușirile acestea se potrivesc de minune cu darurile Spiritului sfânt, ce se revarsă cu imbelugare asupra creștinilor <sup>3)</sup>. Iată pentru ce, nu arare ori părinții cei vechi, făcând aluziune la aceste daruri, se întitulează împreună cu turma lor *oameni spiritali* (ἄνθρωποι πνευματόφοροι <sup>4)</sup>. Paulin de Nola în versurile sale epistolare, arată că «Trinitatea strălucește într'un mister aplein; Hristos stă în chip de miel: vocea Tatălui răsună din cer; iar sfântul Spirit se pogoară în chip de porumb» <sup>5)</sup>.

Însă afară de mărturiile patristice, mai avem și alte mărturii **monumentale**, pentru a dovedi înfițișarea veche a sfântului Spirit în chipul porumbului. În catacomba sfântului Calist de lângă Roma, *cântărețul Traciei Orfeu*, se vede zugrăvit având lângă dânsul două columbe — simbole ale Spiritului sfânt —, și două oi ascultând la cântecele lui din liră, împreună cu diferite pasări, șerpi, lei și tigrii. Pe pereții vechilor baptisterii, unde se reprezintă botezul Domnului, figura sfântului Spirit în chip de porumb, nu lipsește nici odată <sup>6)</sup>. De asemenea se găsește pictat Tatăl pausând pe cerescul său tron, iar sfântul Spirit în forma porumbului șezând pe partea de sus a tronului <sup>7)</sup>. Poetul *Juvenus* din secolul IV-lea, arată că «sfântul Spirit purtând o aparență corporală, se pogoară de sus, semănând unei porumbițe aeriene eșită din nouri» <sup>8)</sup>. Aceste cuvinte ale poetului puse în versuri, se referă la columbele de aur și de argint, suspendate d'asupra apei botezului. Sfânta euharistie, tot pentru

1) Tertull., Ad Valentinian., II.

2) Clement. Alexandr., Pæd. I. III, 11. Conf. Tez. Lit., T. II, p. 233, n. 6.

3) Chrysost., Homil. II. De Pentecost.

4) Irenæus., Advers. hæres. — Athanas., De humana natura. — S. Basil. De spiritu sancto. — Ieronim. Epist. LI. — Cyril de Alexandr., în Cap. III, Sophon.

5) Paulin. Nol., Epist. XII, ad Sever: Pleno corruscat Trinitas mysterio; stat Christus agno; vox Patris cælo tonat; et per columbam Spiritus sanctus fluit. Conf. Tez. Liturg., Tom. II, pag. 229, n. 2.

6) Martigny, Diction., op. cit., pag. 83.

7) Idem, pag. 283.

8) Juvenus, Historia evangelica, l. 1. Biblioth. P.P. T. IV: Corporeamque gerens speciem descendit ab alto, Spiritus, æream similans ex nube columbam.

motive de adâncă pietate, se păstra în timpurile vechi în chivote făcute în forma porumbului, atârinate de bolta baldachinului <sup>1)</sup>. Adesea ori mai găsim în catacombe o porumbiță cu nimbul pe cap, care nu înfățișează de cât pe a treea persoană a Dumnezeirei <sup>2)</sup>.

c) Prin studiile iconografice s'a dovedit că în secolul XI, sfântul Spirit se picta de miniatorii latini, și în chip de **tânăr**, pentru a se distinge de Tatăl, făcut în chip de bătrân <sup>3)</sup>. Alții l-au pictat în figura unui **copil** sburând pe d'asupra apelor, crezând că se potrivește Genesei, cap. 1, v. 2. A mai fost pictat în chip de **copil ținut în brațele Părintelui ceresc**. Arare ori s'a găsit Trinitatea închipuită sub forma a **trei figuri omenеști egale**, și așa dar și forma sfântului spirit eră făcută tot ca aceea a Tatălui și Fiului <sup>4)</sup>.

Cu toate acestea, pe temeiul textelor evanghelice, al vechei predatine devenită generală în creștinism și pe baza textelor patristice, sinodul particular ținut în *Constantinopole la anul 536*, statornici că după cum până aci sfântul Spirit a fost înfățișat în chipul *porumbului*, tot așa și de aci înainte să nu se admită de cât tot această figură pentru a treea persoană dumnezească, în Biserica lui Hristos cea mântuitoare <sup>5)</sup>. Dar sfântul Spirit a mai fost pictat din vechime și până azi, la înfățișarea sărbătorei cinci-zecimei, în chip de **limbi de foc** asupra învățăceilor lui Hristos, potrivit textului următor din Faptele Apostolilor, Cap. 2, v. 1-4: «*Iar sosind ziua cinci-zecimei, erau toți (apostolii) adunați la un loc... și li s'au arătat limbi împărțite ca de foc și au stătut pe fie care din ei. Și s'au umplut toți de Spiritul sfânt*» <sup>6)</sup>.

Așa dar, în autorizarea bisericească a rămas din vechime și pentru toate timpurile, figura sfântului Spirit prevăzută în evanghelii la botezul Domnului, adică a chipului de porumb cu raze împrejur, și de a nu se picta a treea persoană dumnezească singuratică, ci numai în înfățișarea sfinteii Treimi, plutind în aer asupra Tatălui și Fiului. Tot așa s'a statornicit prin vechea tradițiune, că la sărbătoarea cinci-zecimei, să se picteze sfântul Spirit în chip de limbi de foc, șezând asupra capetelor apostolilor.

De și în apus s'a recomandat nimbul și culoarea albă pentru Spiritul sfânt, totuși în Biserica orientală nu găsim nici nimbul nici numai culoarea albă. Totuși și în orient s'a înlăturat

1) Martigny, Diction., op. cit., p. 282 seqq.

2) Ibidem.

3) J. B. E. Pascal, Institut. de l'art chrétien, T. I, pag. 45.

4) Ibidem.

5) Concil. Constantinopol., an. 536, act. 5. Conf. Martigny, Dict. des antiq. chrét., pag. 282.

6) Conf. Levit. 23,15. Deuter. 16,9. Fapt. Apost. 1,5. Marcu 16,17. I. Cor. 12,10.

din iconografia Spiritului sfânt culoarea **neagră**, ca fiind expresiunea întunecului și a tristeții.

d) Contrarii creștinismului, se încearcă a dovedi că figura sfântului Spirit pictată în chip de porumb, este o inspirație din *duclismul persan*, în care găsim pe **Ahriman** principiul răului făcut în chipul unui geniu aripat. Dar contrarii n'au dreptate, pentru că Ahriman e făcut în felul unui geniu aripat de formă omenească și cu culoare neagră, iar nu în chipul porumbului. Pe lângă aceasta, creștinii s'au inspirat în pictarea sfântului Spirit în chip de porumb, din evanghelii, iar nu din Zend-Avesta persană <sup>1)</sup>.

### § 30.

#### Sfânta Treime și înfățișarea ei prin pictură.

**D**acă pentru închipuirea fie cărei persoane divine eră o mare sfială în timpurile vechi creștine, cu atât mai mare eră sfiala aceasta de a reprezenta împreună pe cele trei ipostasuri dumnezești. În vechime închinătorii crucei, ne cutezând a închipui Trinitatea, făceau un **triunghiu** cu părți egale, care reprezenta pe cele trei fețe dumnezești într'o ființă. În alte locuri eră zugrăvită sfânta Treime sub chipul celor **trei ingeri** făcuți în formă omenească, cari fură ospătați de Avraam lângă stejarul lui **Mamre** (מַמְרֵא <sup>2)</sup>). Creștinii, pentru această înfățișare trinitară, se întemeiară pe motivul, că de și erau trei bărbați, totuși Avraam se închină lor ca la unul singur, și vorbește cu ei ca cu o persoană. Fericitul Augustin reflectând asupra acestui subiect, zice că Avraam «vede trei, dar adorează pe unul» <sup>3)</sup>. Altă dată același părinte se întreabă: «oare nu eră oaspetele întreit care a venit la părintele Avraam?» <sup>4)</sup>.

Arătarea sfintei Treimi la Botezul Domnului se picta în următorul mod: Iisus Hristos se zugrăvea în chip de învățator; d'asupra capului său la dreapta eră sfântul Spirit în formă de porumb; iar din nouri apărea mâna dreaptă a Tatălui ținând o coroană pentru Fiiul <sup>5)</sup>. În același fel se închipuia Trinitatea și la predica de pe munte a Mântuitorului <sup>6)</sup>.

Tot în timpurile vechi, sfânta Treime se picta adesea ori în forma a **trei bărbați** de aceeași etate, însemnându-se prin aceasta *coeternitatea Dumnezeirei*. Ereticii *Teopashiți* învățând că Tatăl, Fiiul și sfântul Spirit au pătimit deopotrivă pentru mântuirea lumii, din această egalitate teopashitică scoteau prin-

1) J. B. E. Pascal, Instit. de l'art chrétien, T. I, pag. 45.

2) Genes. 18,1, seqq. Vezi și Pidalionul, pag. 213. Știm că Mamre eră un om distins, din neamul Amoreilor. (Genes. 14,13).

3) Augustin., l. II, contr. Maxim., c. 16.

4) Augustin., Sermon. CLXXI.

5) Martigny, Diction., op. c., pag. 767.

6) Ibidem.

cipiul de a se picta Tatăl, Fiul și sfântul Spirit în chipul a *trei persoane*, perfect semănătoare între ele.

Dar pictorii vechi în fantazia lor artistică mai închipuiau pe Dumnezeu în Treime prin trei fețe cu *un singur cap și un singur corp*, sau prin trei **cercuri** împletite între ele. Adesea-ori Treimea se mai înfățișa și prin trei grupe de **raze** cu îngeri împrejur <sup>1)</sup>.

Multe însă din aceste închipuiri vechi, au fost înlăturate de Biserică ca ne fiind în conformitate cu sfânta Scriptură și cu spiritul evanghelic. Sfânta Treime se zugrăvește obligator cam



Sfânta Treime : Tatăl, Fiul și sfântul Spirit.

din secolul IX-lea, potrivit învățăturilor bisericești, fiind Tatăl în chip de **bătrân** cu un nimb ori un triunghi pe cap, **Fiul** șezând cu un nimb pe cap de a dreapta Tatălui, cum l'a văzut arhidiaconul Ștefan <sup>2)</sup>, iar sfântul Spirit plutind în aer d'asupra lor în chip de **porumb**. Arătarea Treimei la Botezul Domnului se pictează astfel : Tatăl apare în nouri cu cuvintele « *Acesta este Fiul meu* » <sup>3)</sup>, Fiul se botează în apa Iordanului de la Ioan, și

1) J. B. E. Pascal, Institutions de l'art chrétien, T. I, pag. 34—35.

2) Fapt. Apost. 7,55.

3) Mat. 3,17. Conf. Isa. 11,2. Luca 3,22. Ioan 12,28.

sfântul Spirit plutește în aer în chip de porumb d'asupra Mântuitorului. Arare ori se mai văd în Biserici și cele trei **cercuri** împletite între ele, închipuind tot pe sfânta Treime.

## ARTICOLUL II-lea

### PICTURA DIFERITELOR SUBIECTE RELIGIOASE.

#### § 31.

#### Venerațiunea și închipuirea sfintei cruci.



De și egiptologii **Champollion François** († 1831<sup>1</sup>) și **Lenormat Charles** († 1859) au găsit semnul crucii în ieroglifele templelor egiptene cum și în peșterile din **Beni-Hassan** (în Egiptul de sus<sup>2</sup>), totuși Egiptenii întrebuintau acest semn cu 4 brațe egale, într'un înțeles înspăimântător, iar nici de cum în semn de venerațiune ca în creștinism. S'a mai aflat semnul crucii cusut și pe veșmintele Egiptenilor; aci însă eră întrebuintat ca ornament. Cu toate acestea, răstignirea pe cruce a condamnaților, o aflăm mai la toate popoarele vechi n. e. la Egipteni (1 Moisi 40,19–23), Perși (Est. 7,10), Fenicienii, Cartagenieni, Greci<sup>3</sup>) și Romani. De asemenea în Siria și în Iudeea, Evreii au fost răstigniți cu miile (Antiq. Iud. XVIII, 40,10<sup>4</sup>).

1) Greppo, De la figure de la croix sur les monum. païens, p. 27. — Conf. Martigny Diction., op. cit., pag. 213. — Champollion, L'Égypte sous les Pharaons, 2 vol., Paris, 1814. Champollion pe când a murit, lucra la o **Gramatică** și un **Dicționar** pentru descifrarea ieroglifelor egiptene, în studiul cărora a sacrificat aproape întreaga lui viață. Fratele său Champollion Figeac, a continuat această operă.

2) Arheologul englez **John Garstang** a făcut și el în anul 1904, cercetări în peșterile din **Beni-Hassan** în Egiptul de sus. Arheologul a găsit aci, inscripții ieroglifice, figuri de egiptence scobite în piatră, copii mici împrejurul maicilor lor, chipuri de bărci cu luntrași, mumii, ș. a. Dar să nu se confunde Beni-Hassan din Egiptul de sus unde s'au făcut cercetările arheologice, cu Beni-Hassan din Maroc, care nu prezintă nici un interes științific.

3) **Policrat** tiranul insulei Samos (534–524 a. Hr.) foarte bogat în aur, argint și pietre scumpe, la finele vieții lui fu răstignit pe cruce din porunca lui Cambise regele Perșilor (530–522 a. Hr.).

4) Răstignirea pe lemn eră în obicei și la Evrei în timpurile cele vechi, căci iată ce cetim în Deuteronom, sau cartea V-a a lui Moisi, cap. 21, v. 23: „Iar de va fi cineva în păcat judecat de moarte, și se va omori și tu 'l vei spânzura pe lemn, trupul celui mort să nu rămână peste noapte pe lemn, ci să-l înmormințezi pe el într'aceiași zi, căci blestemat de Dumnezeu este cel spânzurat, și să nu-ți întinezi pământul, ce Iehova, Dumnezeul tău, ți-l dă de moștenire“.

Răstignirea se mai practică la Chinezi, Indieni, Babiloneni, Mezi, Briți și Sciți. Chiar și în zilele noastre, la Chinezi se spânzură pe lemn foarte mulți vinovați.

Titu împăratul Romanilor când a dărâmat Ierusalimul în anul 70 d. Hr.,

Cuvântul «cruce» (crux) de origină **punică – feniciană**, îl găsim foarte des întrebuițat atât la Romani, cât și la Greci (σταυρός). Ei înțelegeau prin această numire, cele două lemne, unul în poziție perpendiculară și altul așezat curmeziș peste acesta, de obicei în chipul lui T, formându-se astfel obiectul pe care au fost răstigniți condamnații periculoși.

Oratorul roman Cicerone, vorbește cu spaimă de crucea romană și de pironirea pe ea a sclavilor și criminalilor. «Să fie departe, zice Cicerone, pedeapsa cea mai crudă și cumplită, pedeapsa extremă și cea mai din urmă a sclaviei (răstignirea), nu numai de corpul unui cetățean roman, ci și de ochii lui, de auzul lui și de tot cugetul lui»<sup>1)</sup>. Crucea eră și mai îngrozitoare, când se pironeau pe ea, captivi cu sutele și cu miile. Quintu Curtiu (sec. I al erei creștine), povestește cu cutremur, că Alexandru cel Mare a ordonat a se răstigni vr'o 2.000 de prizonieri după luarea Tirului<sup>2)</sup>. Poeții romani, Plaut († 184 a. Hr.) și Ovidiu († 17 d. Hr.), împreună cu naturalistul Pliniu († 79 d. Hr.<sup>3)</sup> și retorul Quintilian († c. 120 d. Hr.), vorbesc cu fiori și despreț în contra spânzurării pe cruce. Toți scriitorii latini în fine, pronunță cu emoțiuni puternice infinitivul «cruciari», adică a schingiui, a tortura cumplit. Iată dar, pentru ce cetățenii romani nu erau răstigniți, și pentru ce toată lumea veche avea oroare de forma crucei, cum avem și noi astăzi de *spânzurătoare*.

### A.

Domnul nostru Iisus Hristos fiind însă răstignit pe cruce între doi tâlhari, după cererea Evreilor și legilor romane, creștinii nu mai avură sfială de semnul crucei, ci odată cu spânzurarea pe lemn a Fiului lui Dumnezeu, ei începură a venera acest obiect. Apostolul Pavel chiar înfrunta pe cei ce desprețuiau crucea, și le zicea că apostolii predică «pe Hristos cel răstignit, Iudeilor sminteală și Elinilor nebunie; iar celor ce se mântuiesc, și Iudeilor și Elinilor, pe Hristos puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu»<sup>4)</sup>. Același apostol, în alt loc afirmă că «a încetat scandalul crucei»<sup>5)</sup>. Împăratul Constantin fiind însuflețit de cele mai sfinte sentimente creștinești, a des-

încă a poruncit să se răstignească pe cruce mulțime mare de Evrei; iar de subțut crucilor să se aprindă foc ca să fie mistuiți de vii. Vezi, Ieromonahul Anania Melega, Fragment istoric asupra ultimei distrucții a sfintei cetăți a Ierusalimului, București, 1869, pag. 34, cap. XIV.

1) Cicero, In verrines, V, 64,66 : Crudelissimum teterrimumque supplicium, servitutis extremum summumque supplicium – ab oculis auribusque et omni cogitatione removendum.

2) Quintus Curtius Rufus, viețuitor în secolul I al erei noastre, scrise Istoria lui Alexandru cel Mare în 10 cărți. Cartea I și II s'au pierdut; de asemenea lipsește câte o parte din cartea V, VI și X-a.

3) Opera lui Pliniu „Istoria naturală” în 37 de cărți este o Enciclopedie; în cărțile 33–37 cuprinde și puține teorii asupra **picturei romane**.

4) I Corint. 1,23.

5) Galat. 5,12.



ființat cu desăvârșire această pedeapsă neomenească, care nimeni nu a îndrăznit să o facă de atâtea secole în cele mai înfiorătoare dureri, mii de vieți omenești și cu deosebire sclavi nevinovați<sup>1)</sup>). Chiar și unii dintre creștini, nu fură scutiți de spânzurare: pe lemn, în timpul cumplitelor persecuțiuni.

Biserica a primit crucea pentru toate timpurile, ca pe un simbol al biruinței ce a purtat Mântuitorul în contra rățăcirii omenești; ca pe un semn de învingere în contra păcatului, și ca pe o apărătoare în contra răutăților.

1. Cu începere de la apostoli încoace, vedem semnul crucei la toți creștinii făcut cu respect și adâncă venerațiune, și el nu mai lipsi de la nici un act religios ori social în cercul pioșilor. Repetirea acestui semn fu infinită la ori ce mișcare creștinească. **Minuciu Felix** (în Octav. IX—XII) și **Tertulian** (în Apologet. XVI), răspund cu mândrie păgânilor cari învinovăteau pe creștini pentru venerațiunea chipului crucei, că urmașii lui Hristos, nu uită nici odată lemnul pe care fu spânzurat Mântuitorul lor. Iar aceluia cari acuzau pe credincioși că se închină crucei ca lui Dumnezeu (συναπολατρεία), acești apologeti le-au răspuns că pioșii venerază crucea și se închină ei cugetând la cel răstignit pe ea, și nu o adorează ca pe un Dumnezeu. Mormintele creștinilor din cea mai adâncă vechime, încă fură împodobite cu chipul crucei, făcută în forma monogramului lui Hristos ☩.

Tertulian mărturisește că credincioșii evangheliei, făceau semnul acesta pe fața lor, în toate împrejurările vieții, chiar și în cele mai ne însemnate. «*La ori ce pășire și mișcare, la fie ce intrare și eșire din casă, când ne îmbrăcăm, ne încălțăm, ne spălăm, la masă... forma crucei se însemnează pe frunte»,* zice Apologetul<sup>2)</sup>. Iar Grigorie Turoneanul spune că se făcea crucea și pe alimentele pe cari le mâncau creștinii<sup>3)</sup>.

2. De la Constantin cel Mare încoace, împărații creștini începură a pune chipul crucei pe monedele lor, spre a-l avea în vedere la ori ce pas<sup>4)</sup>; deci, acest semn care până aci eră făcut de pioși mai mult în taină de frica tiranilor, acum strălucește la razele soarelui în vederea tuturor. Dar el mai eră purtat pe inelele și în gâtul creștinilor<sup>5)</sup>.

1) Sozom., Hist. eccles., lib. I, c. VIII.

2) Tertull. De corona militis., c. III: Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem additum et exitum, ad vestitum, ad calceatum, ad lavacra, ad mensas... frontem crucis signaculo tenere.

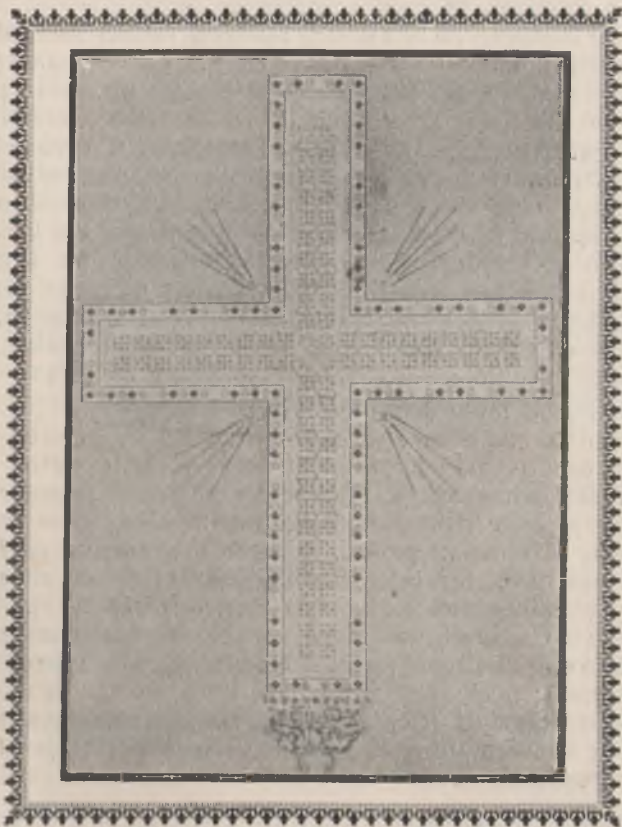
3) Ciril al Ierusalimului în catehesa IV-a recomandă creștinului să facă semnul crucei, la mâncare, când bea, când se culcă și se scoală.

4) Gregor. Turon., De mirac. s. Martini, 1,80. De altfel Biserica a introdus din secolul IV sfințirea meselor și ritualul trebuincios, cum și binecuvântarea la pârğa roadelor pământului. Creștinii și azi fac semnul crucei pe pâine și apoi o frâng spre mâncare. În vechime se mai însemnau cu crucea și animalele ca să fie ferite de boală. De asemenea pioșii se însemnau cu acest chip și când strănutau ca și azi. Conf. Martigny, op. cit., pag. 224.

4) Martigny, Diction., pag. 526. Comp. Sozomen, Istor. Biser. I, 8.

5) Martigny, Diction., pag. 214.

Eusebiu ne mai încredințează că Marele Constantin a făcut un steag în forma crucei, «și s'a acoperit totdeauna în război cu acest steag ca cu o pavăză, și a poruncit împăratul să facă și altele asemenea pentru a le purta în armatele sale»<sup>1)</sup>. Iată acum ce zice și Sozomen în Istoria sa bisericească, cartea I, cap. 8: «Constantin puse crucea pe armele soldaților săi, spre a-i obișnui să respecte acest semn; iar în ziua dinaintea Sămbetei (Vineri) a orânduit să nu se țină judecăți pentru că în



Crucea așa cum se face în Biserica ortodoxă.

această zi a fost Domnul pironit pe cruce». În palatul acestui împărat încă nu a lipsit crucea<sup>2)</sup>. Iulian apostatul și alți dușmani ai evangheliei mai înainte de el, considerau ca o crimă făcută de creștini când aceștia se închinau crucei, faceau chipul ei pe fruntea lor și o zugrăveau la intrarea în casele lor<sup>3)</sup>. Am-

1) Euseb., Viața imperat. Constant. I, 30–31.

2) Euseb., Ibidem III, 49.

3) Cyrill. Alexandr., Contra Iulianum, VI.

brosie le răspunde însă, că atât creștinii cât și sfânta Elena care a aflat în Ierusalim crucea Domnului, s'au închinat Împăratului Hristos, iar nu lemnului care încă e spaima păgânilor și deșertăciunea necredincioșilor<sup>1)</sup>.

Dar să ascultăm acum și pe sfântul Ioan Hrisostom în omilia sa «Hristos este Dumnezeu», cu privire la respectul cuvenit crucei: «*Împărații, zice ierarhul, își dau coroana de pe cap, și se închină crucei, simbolul morței Răscumpărătorului. Pe purpura lor strălucește crucea; în rugăciunile lor figurează crucea; pe armele lor, semnul crucei; pe sfânta masă a altarului, crucea; în toată lumea, crucea; ea strălucește mai mult de cât soarele*»<sup>2)</sup>. Iar în omilia «despre cruce și tâlharul» același ierarh mărturisește că «*altă dată (în păgânism), crucea era făcută pentru condamnare și tortură; azi este un obiect sfânt și plăcut; crucea era un lucru de necinste și durere; acum o icoara fericirii și a bunei cuvînțe*»<sup>3)</sup>.

3. Augustin arată că atunci «*când se citea evanghelia, toți se sculau și-și făceau semnul crucei; episcopul înainte de a predica și creștinii când se sfătuiau, se însemnau cu chipul crucei; iar cei ce se rugau întindeau mâinile crucii*»<sup>4)</sup>. În același sens vorbește și Teodoret al Cirului, că «*Grecii și Romanii, cum și barbarii de o potrivă, mărturisesc pe Hristos cel răstignit și venerază semnul crucei*»<sup>5)</sup>. Tot așa și preotul roman Sedulius din secolul V-lea, într'o poezie a sa, zice că «*să nu despretuească cineva venerațiunea crucei, pe care Domnul a purtat-o biruitor cu o divină înțelepciune*»<sup>6)</sup>. În asemenea chip grăește și Leon episcopul Romei, numind crucea «*semnul mântuirii care trebuie respectat de toate împărățiile pământului*»<sup>7)</sup>. Iar poetul ispaniol Prudentiu contemporanul lui Leon, afirmă că soldații se întăreau cu semnul acesta când intrau în războaie<sup>8)</sup>; și în alt loc, recomandă fie cărui creștin a se închina când merge la odihnă. «*Când ești chemat la somn, zice Prudentiu, fă chipul crucei pe frunte și la inimă (piept)*»<sup>9)</sup>. Grigorie Turoaneanul recunoaște că Mercurea și Vinerea, e sârbătoarea crucei, întru amintirea patimilor Domnului<sup>10)</sup>.

Făcându-se însă și unele excese de pietate cu semnul acesta,

1) Ambros. Orat., De obitu Theodos. senior.

2) Martigny, Diction., pag. 218.

3) Ibidem., pag. 219.

4) Augustin., De crucis signaculo precum christian.

5) Theodoret, Serm. VI. De curandis Græcorum adfectionibus.

6) Cæcilius Sedulius în cartea V-a a poeziei sale „De salut. crucis quadripartita positione“ : Neve quis ignoret speciem crucis esse colendam; quæ Dominum portavit ovans ratione potenti.

7) Leon., Serm. VIII, De passione Domini.

8) Prudent., Contra Symmachum, II.

9) Prudent., Cathem. hymn. VI : Fac, quum vocante somno, castum petis cubile, frontem locumque cordis, crucis figura signes.

10) Gregor. Turon., De gloria Martyrum., c. V.

Sinodul Trulan din anul 692, orândui prin canonul 73 ca «chipul crucei pe care unii-l fac pe pământ sau pe pardoseală, să fie șters cu desăvârșire, de teamă ca nu cumva călcându-se de trecători, să se profaneze steagul victoriei noastre; iar acei cari în viitor, vor mai face chipul veneratei crucei pe pământ, să fie depărtați din Biserică»<sup>1)</sup>.

4. Respectul către semnul crucei l'au păstrat chiar și iconoclaștii, cari se ridicară cu atâta iuteală în contra icoanelor, și vedem semnul acesta chiar pe monedele împăraților cuprinși de principiile iconomahice d. e. pe monedele lui *Leon III Isaurul*, *Constantin V Copronim*, *Leon V Armeanul*, *Mihail II Gângavul* și *Teofil*. Dar istoricul Nicefor Calist, afirmă că acești împărați persecutori ai icoanelor, nu numai venerau crucea, ci erau chiar ocrotitori ai sectei *stavrolatrilor*, adoratori ai crucei<sup>2)</sup>.

Sinodul VII-lea ecumenic, sau al II-lea din Nicea, ținut în anul 787 în contra iconomahilor, puse frâu excesului iconografic de o parte și de alta, și stabili următoarea învățătură: «*Hotărîm cu toată incredințarea și tăria, zic părinții sinodului, ceea ce trebuie pentru venerațiunea sfintei și de viață făcătoarei crucei (τοῦ τιμίου σταυροῦ), asemenea și pentru onoratele și sfintele icoane, ori că ar fi ele făcute cu colori, ori cu mozaic sau cu alte materialuri potrivite cu sfintele lui Dumnezeu Biserici, ori făcute pe vase și veșminte sfinte, pe ziduri și pe scânduri, în case și pe drumuri, și adică chipul Mântuitorului și Domnului nostru Iisus Hristos, al sfintei Fecioare maica Dumnezeului nostru, al sfinților ingeri și al tuturor sfinților și curioșilor părinți. Punându-se icoanele lor înaintea noastră, noi le privim religios, și ne suim cu gândul nostru la acei cari au viețuit înainte de noi, le urmăm pildele, sărulăm sfintele lor icoane și le aducem venerațiune (προσκύνησις). Dar noi nu aducem icoanelor o închinare ca lui Dumnezeu (λατρεία)... ci venerațiunea icoanei trece asupra celui inchipuit prin icoană»<sup>3)</sup>.*

Prin urmare semnul crucei a fost făcut cu pietate în toate timpurile creștinătății, și nu există un act bisericesc ori profan fără să fie sigilat cu chipul lemnului pe care Domnul a fost spânzurat. Semnul crucei se face pe chipul omului, se vede înfinit în serviciul liturgic, în rugăciunile pioase ale creștinului, pe vârful Bisericelor, pe case, drumuri, în armată, pe monede, steaguri, în arhitectură, pe morminte, și în fine pretutindinea și totdeauna strălucește crucea lui Hristos<sup>4)</sup>. Ea se face în natură din lemn, argint, aur, fier, piatră, marmoră, etc.

1) Conc. Trul. c. 73.

2) Niceph. Callist., Hist. eccles., l. 18, c. 54.

3) Conc. II Nicæn., act. (ședința) VII.

4) Reformații pun pe vârful Bisericilor lor chipul unui cocoș în loc de cruce. Cocoșul ne reamintește pe Petru când a plâns cu amar la cântarea cocoșului în noaptea vnzării Domnului nostru. Iar pe de altă parte cocoșul este simbolul vegherei în credința creștină, după explicarea calvinilor. (Autorul).

5. Apusenii cred că cei vechi făceau semnul crucei pe fața lor cu un deget (un Dumnezeu în Treime) al mâinei drepte, și probabil cu degetul cel mare, de și scriitorii clasici nu ne spun lucrul acesta<sup>1)</sup>. Latini și Protestanții de aceea duc mâna deschisă cu degetul cel mare întins, la frunte, la piept, la umărul stâng și apoi la cel drept<sup>2)</sup>. Biserica ortodoxă însă, potrivit tradiției și învățăturilor ei, a orânduit a se face semnul crucei, împreunând cele d'întăiu trei degete ale mâinei drepte (trei fețe în o Dumnezeu) și punându-le pe frunte piosul să rostească: *«In numele Tatălui»*, pogorându-le la piept, să zică *«și al Fiului»*, și de aci la umărul drept să rostească *«și al sfântului Spirit»*, ducând tot deodată mâna și pe umărul stâng. După ce s'a însemnat piosul cu acest semn al crucei, trebuie să termine cu cuvântul *«amin»*<sup>3)</sup>.

Cum că și primii creștinii puneau mâna întâiu la frunte, când făceau figura crucei, despre aceasta ne spune Tertulian: *«insemnăm fruntea cu semnul crucei»*<sup>4)</sup>. Hrisostom de asemenea rostește următoarele cuvinte: *«impodobim fruntea noastră cu crucea»*<sup>5)</sup>. În același chip glăsuiește și Ieronim când zice: *«la toată fapta și nevoea atingem fruntea cu mâna»*<sup>6)</sup>. Iar cum că de la frunte, creștinii cei vechi duceau mâna la piept, între alții ne spune poetul Prudențiu din secolul V-lea, când recomandă creștinilor să facă semnul crucei *«pe frunte și ia inimă»* — piept — (*frontem locumque cordis*)<sup>7)</sup>. Cât despre atingerea umerilor cu mâna la acest semn, de și nu găsim texte complete, totuși urmează de sine că crucea se făcea deplină pe fața omului, așa cum o găsim pictată pe acele timpuri. Tradițiunea însă și învățăturile Bisericii ortodoxe de răsărit, au perpetuat modul cum se făcea acest semn și ni l'a păstrat până azi, așa cum se săvârșea în timpurile vechi.

1) Apusenii se întemeiază între altele pe un citat din Sozomen (Hist. eccles. VII, 27) unde se arată că **Donat** a făcut semnul crucei „cu degetul”; iar Epifanie (Heres. XXX) zice că un oare care **Iosif**, a făcut asupra unui vas semnul crucei cu „propriul său deget”.

2) Martigny, Diction., op. cit., p. 225. Iar în „Catehismul publicat cu aprobarea E. S. Mons. Paul Iosif Palma arhiep. latin de București, de P. Vasile Laureri, București 1889, p. 18”, cetim aceste cuvinte recomandate latinilor: „semnul sf. crucei se face cu mâna dreaptă punând degetele pe frunte și zicând: *in numele Tatălui*; după aceea pe piept zicând: *și al Fiului*, și de aci la umărul stâng și drept, zicând: *și al Spiritului sfânt, Amin*”.

3) Conf. Confes. ortod. P. I, întreb. 51. **Poporul român** obișnuiește însă a face astfel semnul crucei: pune cele trei degete la frunte zicând: *«in numele Tatălui»*, le coboară la piept și zice *«și al Fiului»* le duce pe umărul drept *«și al sfântului Spirit»*, apoi pe umărul stâng, zicând *«amin»*.

4) Tertull. De oratione c. 9: *Frontem crucis signaculo teremus.*

5) Chrysost. Coment. in Ps. XI: *Crucem in frontem circumferimus.*

6) Hieronym. Epist. ad Eustoch.: *Ad omnem actum et ad omnem incessum manus pingat frontem.*

7) Prudentius. Cathem. hymn. VI. Erau însă și mulți creștini cari și făceau o cruce pe frunte și alta pe piept.

## B.

Până aci am arătat venerațiunea crucei din timpurile apostolice și până în zilele noastre; acum urmează să aflăm forma crucei pe care a fost răstignit Domnul nostru Iisus Hristos. De oare ce evangeliștii nu ne spun nimic despre această formă, ci ne istorisesc numai că Mântuitorul a fost răstignit pe cruce<sup>1)</sup>, de aceea scriitorii creștini din toate timpurile s'au contrariat unii cu alții pe această temă, rămânând apoi fie care cu părerea sa proprie. Nouă însă ne rămâne să vedem forma crucilor romane pe cari erau spânzurați condamnații, și după aceea pe baza tradițiunii și a mărturiilor vechi, să conchidem la felul aceleea pe care Domnul a suferit patima cea de bună voe<sup>2)</sup>. Formele cele mai cunoscute ale crucilor romane, erau următoarele:

1. Aceea care se chema „**crux decussata**“ și despre care arhitectul roman *Vitruviu* cu oratorul și contemporanul său *Cicerone*, mărturisesc că se făcea din două lemne puse unul peste altul în cât se forma litera X (decussare, a încrucșa în forma lui X). Tradițiunea spune că apostolul *Andreu* a fost răstignit pe o cruce de acest fel, și de aceea în creștinism o cruce de forma aceasta se numește «*crucea sfântului Andrei*»<sup>3)</sup>. Pe monumentele vechilor creștini se găsește foarte des semnul acesta, din care creștinii formau cu înlesnire și monogramul lui Hristos **X**<sup>4)</sup>. Dar cum că Mântuitorul a fost răstignit pe o cruce de acest fel, nu avem nici o probă<sup>5)</sup>.

2. *Cicerone* mai vorbește și de «*pœna commissa*» care stă în legătură cu răstignirea pe crucea romană ce avea forma unui *tau* (τ) grecesc, ori T latinesc, și numită de Romani „**crux commissa**“<sup>6)</sup>. Felul acesta de cruce se făcea dintr'un stâlp perpendicular, punându-se pe capul lui de sus un alt lemn orizontal. Această formă se mai chema la Romani și „**crux patibulata**“ adică «*crucea de spânzurătoare*», pentru că după cum ne spune *Plaut*, o așa cruce eră obișnuită nu numai spre a se răstigni pe ea criminalii, dar de coarneau ei erau agățați sclavii și erau bătuti cumplit când făceau greșeli mai mari<sup>7)</sup>. Scriitorii Bisericeii

1) Ioan 19,17. Mat. 27,31. Marc. 15,21. Luc. 23,26.

2) Ibidem.

3) Martigny, Diction. op. cit. p. 212.

4) Conf. Sandini. Hist. apostolic, p. 130.

5) Conf. J. B. E. Pascal. Institut. de l'art chrétien, T. I, p. 182.

6) Sofistul *Lucian* din secolul II d. Hr., zice că litera T a dat nenorocita inspirație tiranilor ca să inventeze crucea pe care mor în chinuri atâția nevinovați.

7) Romanii pedepseau foarte crud pe sclavii lor pentru cele mai mici greșeli. Mai crude erau femeile romane. *Ovidiu* se înfiorează de cruzimea matroanelor cari prin loviri sângeroase pe corpul sclavelor își potoleau mânia lor. Sângele curgând din corpul victimelor, mânja hainele și părul stăpânelor lor. (*Ovide*, Art d'aimer livre III — în *Kama Soutra*, p. 65). Și azi se vede în muzeele de anticități un fel de clește cu care matroanele sfășiau carnea sclavelor când le

latine se nevoesc a afirma că Mântuitorul a fost răstignit pe o cruce cu forma aceasta, întemeindu-se pe felul unei cruci cu icoștii, al cărei desemn s'a găsit pe zidurile ruinate ale palatelor Cezarilor, apoi pe motivul că semnul acesta se găsește des rețutat asupra mormintelor vechi creștine. Ei se mai reazimă pe un text din Tertulian care zice că *«crucea este litera greacă tau,*



O doamnă romană torturează groaznic pe sclava sa.

pedepseau. Poetul roman **Martial** († c. 103 d. Hr.) în *Epigrama* 46, descrie cruzimea unei matroane care a torturat cumplit pe o sclavă pentru un cuvânt nepotrivit. Iată acum ce zice și satiricul **Juvenal** († c. 120 d. Hr.) în satira VI: *„Trestiele se frâng de tăria loviturilor căzute pe sclavi; sângele acestora iașnește sub lovirile bicelor și vârgilor. Sunt călăi plătiți cu anul; ei bat necentenit. Doamna își sulmenește fașa, ei bat; ea admiră o tunică luxoasă, ei bat; ea citește o carte, ei continuă opera. Altă dată Doamna comandă „pe cruce sclavul“. Dar undee martorul și acuzatorul, întreabă soful Doamnei? Ce trebuie știută cauza? Nici odată nu e târziu a muri un sclav, răspunde matrouna infuriată“.* (Conf. E. Lamairesse, *Kama Soutra*, Paris, p. 65). Cruzimea Agripinei maica lui Neron și a Mesalinei soția lui Claudiu, a rămas pro-

ori litera latină T<sup>1)</sup>, după aceea pe un citat din epistola XXIV a lui Paulin de Nola, ș. a. Pentru noi însă, aceste probe aduse de scriitorii apuseni, nu sunt atât de suficiente în cât să ne convingă că Mântuitorul a fost răstignit pe o cruce de acest fel.

3. Mai eră la Romani o formă de cruce cu cele patru



Un convoi de sclavi din zilele noastre, duși la vânzare în furci prin pustiile Africei.

verbială. (Conf. Prosper Castanier, *L'orgie Romaine*, Paris, 1901, pag. 153 seqq.).

**Sclavia** și vânzarea oamenilor, din nenorocire *nu s'a stins nici astăzi* în Africa centrală și sudică, în America de sud și chiar în Indiile Olandeze. Iată unul din anunțurile comerciale din Indiile Olandeze, publicat acolo în anul 1906:

„Sunt de vânzare: 2 boi Madura de înjugat“;

„Lucrători tineri (oameni), bine desvoltați din Iava orientală“;

„Bărbați și femei a câte 60 franci, franco Belavan“.

„Cai de călărie și căruță“.

Sclavii se prind de obicei în Africa, prin năvălirile sălbatice dintre un trib și altul. Prizonierii sunt făcuți sclavi și apoi vânduți neguțătorilor care au această meserie de a cumpăra oameni. Neguțătorii îi leagă pe sclavi de mâini și picioare, apoi îi târăsc în bățai și chinuri, mii de kilometri prin deșerturi până ce desfac marfa la târguri anume pentru aceasta. Mulți dintre sclavi mor pe drumurile din pustiile seci, de foame, sete și împunsături. Cadavrele celor morți sunt presărate pe căi, prin oaze și pe lângă izvoare. Cei slabi sunt lăsați pe drum ca să moară, pentru că ei nu mai au preț. În țările unde strălucește crucea nu mai există sclavia.

Dar și cuceritorii europeni, în Africa, în Indii, ori în America, se poartă cu sălbatecii pământeni, mai rău de cât cu animalele. Îiucid fără milă până ce îi sting de pretutindinea. Mai ales Belgienii din Congo sunt de o tristă pilduire față de nenorociții indigeni. Îi împușcă, îi vând canibalilor, îi bat și îi suprimă în tot felul. (Autorul).

1) Martigny., Diction., pag. 213. Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., pag. 182.



brate egale + formându-se între ele unghiuri drepte. Chipul acestei cruce s'a păstrat mai mult în Biserica orientală și s'a numit „**crucea grecească**“; dar nici pe un obiect de acest fel n'a fost răstignit Domnul nostru Iisus Hristos.

4. În fine altă figură de cruce romană, eră cea intitulată „**crux immissa**“ (immittere, a pătrunde), prin care se aduceau cele mai mari dureri condamnatului. Virgiliu, Cicerone, amintesc de aceste răstigniri înfricoșate. Crucea aceasta eră făcută din două lemne, unul perpendicular și altul curmeziș pus pe cel d'intăi mai sus de jumătatea lui +. Semnul de acest fel a dobândit în creștinism numirea de „**crux latina**“ (crucea latină). Mărturiile cele mai multe afirmă că Iisus Hristos pe o cruce de acest fel a fost răstignit și venim la această convingere, pentru că chipul ei se vede mai mult de cât altele, pe monedele vechi <sup>1)</sup>, pe vase, veșminte, documente, monumente și morminte vechi. Apoi tradițiunea și uzul Bisericii creștine, ne-au păstrat mai de aproape pe această formă de cât pe celelalte. Și chiar azi în obișnuința generală, numai chipul acestei cruce se vede preutindinea în lumea creștină.

a) Despre un reazim pe cruce pentru picioarele condamnatului, nu găsim nici o probă. Unii cred însă, că crucea Mântuitorului a avut un *pedestal* (βροπόδιον) mai jos de lemnul orizontal, și că Domnul și-a sprijinit **corpul** pe acel cuiu, cum se obișnuia la Romani a se pune această răzămătoare, spre a nu se sfâșia corpul; de aceea se și îndatina zicerea «a călări pe cruce, a șede pe cruce», în loc de «a fi răstignit» <sup>2)</sup>. Iată ce zice Iustin Martirul despre această răzămătoare a Domnului: «*Și în mijloc (crucea) avea un cuiu de lemn pentru ca carnea să fie ridicată mai sus și prin care cei răstigniți să fie oprîși de a cădea*» <sup>3)</sup>. Iar Irineu afirmând tot acest fapt, spune că «*însăși forma crucei cu sinele și cu vârful ei, are cinci cornuri: două în lungime, două în lățime și unul în mijloc prin care se sprijinește condamnatul care a fost pironit cu cue*» <sup>4)</sup>. Deci, după Iustin Martirul și Irineu, crucea Mântuitorului a avut cinci brațe.

Eusebiu însă arată, că crucea făcută pe steagul lui Constantin cel Mare, avea numai patru brațe. Dar să ascultăm din cele ce urmează pe acest istoric, și să ne arate el forma acelu steag: «*Am văzut steagul (lui Constantin), zice istoricul, și sunt*



1) Semnul crucei pe monede, îl vedem pentru **prima oară** pe monedele lui **Avgar VIII Bar Maanu** (an. 197–216 d. H.) regele Edesei. Eus. Popov., op. cit., v. I, pag. 184.

2) Isidor de Onciu, Manual de Archeol. biblică. Cernăuți, 1884, p. 281.

3) Iustin. Dialog. c. Tryph: *Και τό ἐν τῷ μέσῳ πυνόμενον (ξύλιν) ὡς κέρασ, και αὐτό ἐξέχον ἐστί, ἐφ' ᾧ ἐποχοῦνται οἱ σταυρούμενοι.*

4) Ireneus, Contra hæres. II, 42: *Ipse habitus crucis fines et summitates habet quinque, duas in longitudinem, duas in latitudinem, et unam in medio, ubi requiescit, qui clavis configitur.*

în putere a arăta aci chipul lui. Este ca o sulică acoperită cu plăci de aur, și are în curmeziș o vargă care face semnul crucei»<sup>1)</sup>. Augustin spune că crucea Mântuitorului «avea lățimea pe cât erau mâinele întinse; lungimea care se ridica de la pământ, pe cât corpul eră fixat; iar înălțimea domina vârful acestui lemn încrucișat»<sup>2)</sup>. În același chip mai vorbește și poetul **Nonnus** din secolul V-lea, că Iisus Hristos a fost răstignit «pe un lemn cu patru colțuri» (εις δύο τετραπλευρόν). Iesuitul **Iacob Gretser** († 1625) în opera lui «de sancta cruce» (17 volume publicate în anul 1741), aduce o mulțime de texte patristice, cari afirmă acest fapt<sup>3)</sup>. După acești scriitori așa dar, crucea Domnului a avut patru brațe, ceea ce este admis de tradițiune și de întreaga Biserică din vechime și până azi. Acesta este semnul cel adevărat al crucei în creștinism.






b) Dar în secolul VI Grigorie Turoneanul, se mai ridică cu altă noutate, și afirmă că picioarele Mântuitorului au fost pironite pe un pedestal; însă despre acest fapt nu ne vorbește nici un scriitor înainte de Grigorie Turoneanul, și nici el nu ne spune de unde a împrumutat această afirmațiune. Cu toate acestea urmașii lui Grigorie, au adaos că acest pedestal a fost bătut în cruce pieziș, de la dreapta venind mai sus, și spre stânga mai jos, așa adică cum e crucea rusească cu șase brațe , sau cu opt brațe,  dacă se admite că d'asupra crucei, s'a adaos la răstignire o scândură cu inscripția. Forma acestor cruci de și nu se poate susține cu documente istorice, totuși e obișnuită în Rusia, România și alte țări ortodoxe. Ea este îngăduită fiind că nu aduce nici o scădere dogmelor credinței<sup>4)</sup>.

Cu toate că de la începutul creștinismului, pioșii au cugetat neconținut în rugăciunile lor asupra suferințelor Mântuitorului pe cruce, iar Iustin, Irineu, Tertulian, ș. a., mărturisesc de înfățișarea lui Hristos pe lemn, totuși icoana răstignirii, nu o găsim la iveală și în cult de cât în **secolul VI-lea**, din cauza respectului și a sficiunii creștinilor de a înfățișa răstignit pe Dum-

1) Euseb. Viața Împăr. Constant. Cartea I, cap. 31.

2) Augustin. Enarrat. in psalm. 103: Erat latitudo, in qua porrectae sunt manus, longitudo a terra surgens, in qua erat corpus infixum; altitudo ab illo divexo ligno sursum quod eminet.

3) Iezuitul Iacob Gretser, în opera sa „De sancta cruce” în 17 volume, publicată în anul 1741, vorbește despre călătoriile religioase, *spălarea picioarelor* la oaspeții călători, înmormântări, icoane, etc. Conf. Tezaur. Liturg. T. I, p. 128 n. 11.

4) Mulțimea brațelor crucei în semn de pietate au trecut și în România. Așa chipul pictat pe pereți al lui Radu Negru Voevod din Biserica domnească (veche) din Curtea de Argeș, ține în mână o cruce cu 14 brațe s. e. . În aceeași Biserică chipul lui Alexandru Voevod ține în mână o cruce cu 10 brațe s. e. . Iar crucea săpată în piatra mormântului lui Stefan cel Marc din mănăstirea Putna are 6 brațe s. e. . Crucile de pe turlele bisericii lui Neagoe Voevod au câte 8 brațe s. e. . Cele de pe Biserica lui Vasilie Lupu din Iași au câte 4 brațe s. e. . Chipul acestor cruci a fost împrumutat și de alte Biserici și monumente religioase din țara românească. (Autorul).

nezu-Omul<sup>1)</sup>. Se susține că **Anastasiu Sinaitul** a fost cel d'întăiu care a înfățișat pe Iisus răstignit<sup>2)</sup>; în miniatură însă răstignirea eră cunoscută mai de timpuriu.

Se știe că Romanii răstigneau pe cruce pe cei condamnați, după ce îi biciueau cumplit și îi desbrăceau de veșmintele lor. Dec, condamnatul cu totul gol, ori numai cu o pânză împrejurul coapselor, se ridica pe cruce și legându-i-se mâinele cu funii de lămâie curmeziș, se pironneau atât mâinele cât și picioarele, fie care în teosebi cu piroane tari de fier. «*Eu cel d'întăiu, zice Plaut, voi da aceluia o sumă mare de bani, care va fi în stare să fugă de pe cruce, dar după lege, să fie pironite cu cue de fier, ambele picioare și ambele brațe*»<sup>3)</sup>.

Evangelistii ne spun că hainele Mântuitorului au fost împărțite între răstignitori, și pentru cămașa lui au aruncat sorti<sup>4)</sup>. De aceea Domnul a fost răstignit desbrăcat de veșmintele sale. Scriitorul grec **Artemidor** din Efes, viețuitor în secolul II (d. H.), ne istorisește în cartea lui «*Explicarea viselor*» (Ὀνειροκριτικόν) că Romanii și pe timpul său răstigneau pe condamnați, după ce îi desbrăceau. Ambrosiu<sup>5)</sup>, Augustin<sup>6)</sup>, ș. a., vorbesc că Domnul a fost pironit pe cruce gol de hainele sale. Cu toate acestea, creștinii dintr'un adânc sentiment de pietate față de Răscumpărătorul lor, până prin secolul VIII l'au înfățișat pe cruce îmbrăcat într'o haină lungă cu mâneci, și adesea ori fără mâneci<sup>7)</sup>. Din secolul VIII-lea încace, haina aceasta s'a tot scurtat, până ce a rămas o simplă legătură (περιζῆτα) împrejurul coapselor, ca să se împlinescă istorisirile evangelistilor. Pe icoanele vechi, găsim de mai multe ori pe cruce chipul lui Iisus până la coapse, de cât corpul întreg.

c/ Pe vârful de sus al crucei, se scria în vechime ca și azi, inițialele **I. N. R. I.**, cari însemnează titlul de pe crucea Domnului: «*Iisus Nazarineanul Regele Iudeilor*», scris la răstignirea lui în limbe greacă, latină și ebraică, vorbite pe atunci în Palestina<sup>8)</sup>. La dreapta și la stânga inițialelor, *soarele și luna* stau întunecate (Luc. 23,44). Mântuitorul se zugrăvește pe cruce purtând adesea ori pe cap și o cunună de spini<sup>9)</sup>.

1) Martigny. Diction., op. cit., pag. 110 și 227. Arheologul **Rafail Garucci**, afirmă în scrierea sa «*Il crocifisso graffito in casa dei Cesari*» (publicată în finele sec. XIX) că a găsit o gravură făcută cam în secolul III pe zidurile ruinelor palatelor Cesarilor, de pe muntele Palatin din Roma. Gravura reprezintă un om cu capul de măgar răstignit pe cruce. Probabil că aceasta eră o copie derizorie de pe icoanele cu răstignirea, pe cari le purtau în ascuns creștinii. Jidovul însă care a făcut gravura, a pus în locul capului de om un cap de măgar. Conf. Tertull. Apoleget. XVI și I Ad nat. XIV.

2) Sever. Mureșianu, Iconologia creștină, București, 1893, pag. 49.

3) Plautus. Mostellaria, Act. II. sc. 1, 12: Ego dabo ei talentum, primus qui in crucem excurrerit, sed ea lege, ut affigantur bis pedes bis brachia.

4) Mat. 27,36. Marcu 15,24. Luca 23,34. Ioan 19,24.

5) Ambros. în Luca X, 100.

6) Augustin. De civit. Dei XVI, 2.

7) Martigny, Diction., pag. 228.

8) Ioan. 19,20. Mat. 27,37. Marc. 15,26. Luca 23,38.

9) Ioan 19,26.

De asemenea din vechime și până azi, se pictează la picioarele crucei sfânta Fecioară și apostolul Ioan cu fețele îndurerate. Se mai zugrăvesc cele patru cue (nu trei cue ca la apuseni <sup>1)</sup>, înfipte în mâini și în picioare, precum și cei doi ostași unul cu buretele și altul cu sulita în mână, acest din urmă împungând în coasta dreaptă a lui Hristos. Jos sub cruce se închipuește un craniu uscat și două oase încrucișate, ceea ce însemnează că Adam a fost îngropat pe Golgota (γολγοθά, תלִּיתָי — căpătână) unde a fost răstignit Domnul.

Când Mântuitorul este zugrăvit între doi tâlhari, atunci crucea lui este mai înaltă de cât celelalte două, pe motivul că împărații romani pentru condamnații vestiți, porunceau a se face crucele mai înalte. *Suetoniu* (a. 70—121 d. Hr.) povestește că un cetățean roman fusese condamnat la răstignirea pe cruce, dar el a cerut grațierea la împăratul *Galba* (an. 68 d. Hr.), invocând legile romane, cari interziceau răstignirea pentru cetățenii romani. Împăratul însă 'i a răspuns condamnatului, că de oare ce este investit cu cetățenia, va fi pironit pe o cruce mai înaltă de cât cele obișnuite și pentru mângăerea cetățeanului, crucea va fi văpsită cu culoare albă <sup>2)</sup>. Ioan Hrisostom încă afirmă că crucea Domnului a fost mai înaltă de cât ale celor doi tâlhari <sup>3)</sup>.

## § 32.

### Înfățișarea tipică a sfintei Fecioare, a apostolilor și evangeliștilor.

**Î**n toate că din epistola către Coloseni cap. 4, v. 14, învățăm că apostolul și evangelistul Luca eră medic <sup>4)</sup>, totuși tradițiunea bisericească ni-l arată și ca pictor și făcător al *chipului sfintei Fecioare* Maria. Dar Biserica chiar în cântările ei afirmă că Luca eră zugrav <sup>5)</sup>.

1) Ioan 19,29—34. Mat. 27,48. Cu toate că și scriitorii apuseni ca Grigorie Turoneanul, Inocenție III, Brigitt, Molanus, Belarmin, De Sery, Bénédict XIV, ș. a., afirmă cu toții că Mântuitorul a fost răstignit prin patru cue, totuși în apus se văd și icoane cu răstignirea Domnului, unde sunt numai trei cue: două la mâini și unul înfipt în ambele picioare. J. B. E. Pascal, *L'art chrétien*, T. I, pag. 173, Paris 1856.

2) J. B. E. Pascal, op. cit., T. I, pag. 184. În cartea Ester, cap. 7, v. 10 seqq., cetim că Haman a fost pus din porunca lui Ahasverus într'o spânzurătoare înaltă, ca un condamnat distins.

3) Hrisost. Homil. V în cap. I epist. I ad Corint.

4) Colos. 4,14: Ασπάζεται υμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρός ὁ ἀγαπητός.

5) Comp. Biografia sfântului Luca din 18 Octombrie, când el e sărbătorit de Biserică. Iar în „Canonul de rugăciune către Prea sfânta Născătoare de Dumnezeu... facerea lui *Theostivict* monahul“ cântarea IX cetim următorul tropar: „*Mută fie gura păgânilor, cari nu se închină cinstitei icoanei tale cea zugrăvită de sfântul apostol și evangelist Luca, ceea ce se cheamă povăzuitoare*“.

Ignatie schevofilaxul, mai târziu mitropolitul Nicci (sec. IX), cântă și el icoana sfintei Fecioare ca fiind zugrăvită de evangelistul Luca. Conf. P. Rompotes, *Λειτ.* p. 189, n. 8.

A) Înainte de secolul V-lea se vedeau printre creștini icoane cu chipul **Maicei Domnului**, despre cari se zicea că sunt lucrate de acest evangelist. Iar în secolul VI-lea *Teodor Lectorul*, în cartea lui a *Isbriei* sale bisericești, spune că Eudoxia văduva lui Teodosie IIIea, a trimis din Ierusalim icoana sfintei Fecioare zugrăvită de Luca evangelistul, ca dar făcut cumnatei sale Pulcheria. Iov patriarhul Alexandriei, Hristofor al Antiohiei și Vasilie al Ierusalimului, în scrisoarea lor sinodală, trimisă împăratului iconoclast Teofil (829-842), mărturisesc că icoana Fecioarei Maria, e făcută de acest evangelist.

Cu toate aceste afirmațiuni însă, se găseau și părinți bisericești, cari desbrăceau adevărul istoric de haina tradițională și arătau cu părere de rău, cum bună oară Augustin, că nu se află icoana autentică a Maicei lui Hristos<sup>1)</sup>. Iar cu privire la meșteșugul zugrăvesc al evangelistului Luca, istoricul *Sebastian Tillemont* († 1698), *Greppo*, ș. a., cred că înainte de secolul V-lea, a fost în orient un pictor cu numele *Luca*, care făcând icoana sfintei Fecioare, s'a crezut de răsăriteni că pictura aceasta a fost făcută de evangelistul cu acest nume, și a trecut și în apus ca operă a evangelistului<sup>2)</sup>. Rămâne însă stabilit, că nu avem dovezi pentru a proba că în adevăr evangelistul Luca a fost pictor; dar iarăși nu se poate tăgădui, că chiar în secolele prime nu s'ar fi găsit pe icoane chipul Fecioarei Maria. De aceea Ambrosie chiar, intitulează o icoană cu acest chip «*figura probitatis*», adică *chipul celei mai alese castități*<sup>3)</sup>. Sinodul din Efes respingând erezia lui Nestorie, a admis ca chipul sfintei Fecioare să fie făcut ca al unei Maice a lui Dumnezeu.

Dar în timpurile vechi, creștinii ne având o concepțiune determinată asupra icoanei sfintei Maria, împrumutară trăsurile fizionomice de la statua **Minervei** grecești și le uniră apoi cu cele istorisite de Luca în evangelia sa, cu privire la Maica lui Hristos, și așa compuseră icoana aceasta. Asemenea fapt îl mai vedem și în figura lui **Orfeu** care reprezenta pe Mântuitorul<sup>4)</sup>. Cu încetul însă Biserica își fixă norma sa de pictură, independentă cu totul de arta păgână<sup>5)</sup>.

1. Pe icoanele celor d'întâi secole, Maica Domnului e înfățișată ca o ființă cerească, înzestrată cu o frumusețe și tinerețe feciorească; iar curățenia divină îmbracă întregul său chip. Pe cap poartă un văl ce încadrează fața și cade pe umeri, după portul femeilor ebraice. Îmbrăcămintea ei este o haină lungă până în pământ, legată ușor la mijloc cu o fâșie. Sfânta Fecioară șade pe un scaun domnesc, iar pe genuchi ține pe divinul ei prunc.

1) Augustin. De Trinitate VIII: Neque novimus faciem virginis Mariæ.

2) Greppo. Notes historiques, biographiques et archéologiques concernant les premiers siècles chrétiens, pag. 31.

3) Ambros. De virginibus., l. II, c. II.

4) Clem. Alex. Cohortatio ad gentes. — Comp. Iustin Mart. Ad Græc. cohort XIV.

5) Le C-te de Grimouard de Saint Laurent, Guide de l'art chrétien Tom. III, 18, 73, Paris, pag. 7.

În secolele mijlocii, istoricii începură a descrie amănunțit fizionomia și statura Maicei Domnului, întemeindu-se pe tradiții și texte vechi. Cedren în secolul XI, Anselm în secolul XII-lea, și Nicefor Calist în secolul XIV-lea († c. 1340), vorbind despre chipul sfintei Maria, se crede că s'au întemeiat întru aceasta, pe scrierile lui Epifanie al Salaminei și ale lui Proclu al Constantinopolului, ambii viețuitori în secolul V-lea. Iată ce zice Cedren: «*Statura Fecioarei Maria eră de mijloc; fața oacheșă, părul roșcat, ochii verzi, sprincenele mari, nasul potrivit, fața prelungă, mâinele și degetele lungi*»<sup>1</sup>). Tot în același chip descrie și Anselm († 1109) persoana sfintei Fecioare: «*Ochii 'i erau negrii, zice Anselm; privirea dreaptă, sprincenele negre, nasul de mijloc, fața prelungă, mâinele lungi, degetele lungi, statura de mijloc. Pe corp purta o pânză ca un veșmânt în colorii*»<sup>2</sup>). Dar o descripție foarte frumoasă și deplină asupra Maicei lui Hristos a făcut-o istoricul Nicefor. «*Iar trăsurile chipului, zice Nicefor, și ale staturii Prea sfintei Maria, erau astfel, după cum ne învață Epifanie. Ea eră în toate lucrurile gravă și cuvințioasă, vorbind puțin și numai la cele trebuincioase; dar voioasă a asculta la cele ce i se spuneau și mult bine voitoare; de aceea eră respectată și venerată de fie cine. Statura 'i eră de mijloc, de și sunt unii cari zic că ea eră de o statură mai mult de cât mijlocie. Avea obiceiul de a spune cu înțelepciune tot ce e bun tuturor oamenilor, fără a ride, fără a turbura pe cineva, și fără a pricinui mânie. Coloarea chipului ei eră în fața grâului, părul gălbuiu, ochii vioi, curați, având în ei luminele tocmai ca coloarea untului de lemn. Sprincenele erau fără mlădiere și puțin negre; nasul ceva cam lung, buzele trandafirii și vorbele pline de dulceață. Fața o avea nici rotundă, nici ascuțită; dar întru câtva prelungă; mâinele și degetele puțin cam lungi. Și eră în sine toată ființa ei desbrăcată de mândrie, simplă, și fața nu avea nici decum vr'o împodobire omenească, nimic având cu sine ceva lumesc, ci purtând o umilintă covârșitoare. Veșmintele pe cari le îmbrăca ea, erau de lână în coloarea firească, și capul ei eră acoperit de un văl sfânt. Și afară de aceste puțin lucruri ce am zis asupra ei, mai presus de toate eră într'însa cu voea lui Dumnezeu, multă frumusețe divină*»<sup>3</sup>).

1) Cedrenus in Grimouard, Guide de l'art chrétien, T. III, pag. 9: Erat (Maria) statura mediocri, subfusca, fulvo crine, oculis fulvis ac mediocribus, magno supercilio, naso mediocri, manibus ac digitis longis.

2) Anselm. in Grimouard op. cit., Tom. III, pag. 9: Maria fuscus habebat oculos, rectos aspectus, nigra supercilia, mediocrem nasum, vultus ejus longus, longa manus, longi digiti; mediocri staturæ... ferens pannum proprii coloris, etc.

3) Nicephor. Calist., in Grimouard, T. III, p. 9, trad. în latinește: „Mores autem formæque ac staturæ ejus (Mariæ sanctissimæ), modus talis, ut inquit Epiphanius, fuit. Erat in rebus omnibus honesta et gravis, pauca admodum eaque necessaria loquens, ad audiendum facilis, et perquam affabilis, honorem suum et venerationem omnibus exhibens. Statura mediocri, quamvis sint qui eam

Petul *Dante* († 1321) în opera lui «*Divina comedie*» și cardinul *Frideric Boromeo*, arătară tot cam în acest fel chipul Născătoarei de Dumnezeu.

2. Pe sprijinul textelor clasice, al tradițiilor religioase și pe temeiul descrierilor făcute de istorici, pictorii răsăriteni și apusen, vechi și moderni, împodobiră chipul Maicei Domnului cu o fumusete feciorească și înfățișare cerească. În așa mod o



Sfânta Fecioară Maria încungiurată de îngeri.

aliquantulum mediocrem longitudinem excessisse dicant. Decenti dicendi libertate adversus homines omnes usa est, sine risu, sine perturbatione, et sine iracundia maxime. Colore fuit triticum referente, capillo flavo, oculis acribus, sublavivis ac tanquam oleæ colore pupillas in eis habens. Supercilia ei erant inflexa, et decenter nigra; nasus longior, labia florida, et verborum suavitate plena. Facies non rotunda, et acuta, sed aliquanto longior, manus simul et digiti longiores. Erat denique fastus omnis expers, simplex, minimeque vultum fingens, nihil mollitiei secum trahens, sed humilitatem præcellentem colens. Vestimentis, quæ ipsa gestavit, coloris nativi contenta fuit, id quod etiamnum sanctum capitis ejus velamen ostendit. Et ut paucis dicam in rebus ejus omnibus multa divinitus fuerat gratia.

pictară ca dusă fiind în templu și bine cuvântată de preoți; aducându-i-se vestea cea bună de arhangelul Gavriil <sup>1)</sup>; născând pe Mântuitorul lumii <sup>2)</sup>; fugind cu pruncul în Egipt <sup>3)</sup>; căutându-și pruncul în templul din Ierusalim la etatea lui de 12 ani <sup>4)</sup>; șezând la picioarele crucei cu fața îndurerată <sup>5)</sup>. Apoi Născătoarea de Dumnezeu mai e înfățișată ca împărăteasă a cerurilor cu coroana pe cap, șezând pe scaun și cu îngeri împrejurul ei; ca Maică a împăratului Hristos cu coroana pe cap și ținând pruncul în brațe. Se mai închipuește îmbrăcată simbolic cu **soarele**, având lună sub picioarele ei și purtând pe cap o cunună de 12 stele, cum zice Apocalipsa Cap. 12, v. 1; ca fiind amenințată de un **dracon** ce avea 7 capete, 10 coarne, o coadă lungă, și caută a-i mânca pruncul (Apoc. 12,3<sup>6)</sup>); sau fiind **șarpele** infernului sub călcăiul ei, zdrobindu-i capul <sup>7)</sup>.

Fiind că creștinii cheamă pe sfânta Fecioară în ajutor, de aceea se zugrăvește ea adesea ori cu mâinele întinse, dând sprijin celor pioși; tot în acest fel e zugrăvită și în frontispiciul edificiilor pe cari ea le ocrotește. Născătoarea de Dumnezeu fiind și izvorul tămăduirilor, se închipuește stând într'o **cupă** mare din care curge apă pentru vindecarea boalelor; fiind adormită, se vede între apostoli, plutind pe nouri, etc. D'asupra capului ei, se scriu pe icoane inițialele ΜΡ. ΘΥ. = Μητὴρ Θεοῦ (Maica lui Dumnezeu). Să ne ferim însă de a face din chipul Maicei Domnului o Madonă cu văl lumesc pe cap, ori cu părul despletit, așa cum fac apusenii.

*B/ Apostolii* (ἀπόστολοι) în secolele persecuțiunilor creștine erau închipuiți adesea ori sub diferite forme tainice întemeiate pe texte evanghelice. Dacă deschidem evangelia lui Luca, cap. 10, v. 3, cetim următoarele cuvinte, zise apostolilor de Mântuitorul: «*Mergeți, iată eu vă trimit pe voi ca pe niște miei în mijlocul lupilor*». Din cauza cuprinsului acestui citat, apostolii erau zugrăviți la început simbolic, în forma a *douăsprezece miei*<sup>8)</sup>. În Biserica sfântului Marcu din Veneția chiar există o înfățișare a discipulilor mesianici în acest fel<sup>9)</sup>. Dar învățăceii Domnului erau închipuiți încă sub figura **porumbului**, pentru că Mântuitorul le-a zis lor: «*Fiiți înțelepți ca șerpii și blânzi ca porumbeii*»<sup>10)</sup>. Mai erau zugrăviți sub forma **palmierului** (palmifer), pentru că după cum acest copac se ridică falnic printre ceilalți arbori, tot așa și

1) Luca, 1,26. Mat. 1,18.

2) Luca, 2,15. Mat. 1,2.

3) Mat. 2,13.

4) Luca, 2,41.

5) Ioan, 19,25.

6) În multe Biserici vechi, vedem picturi cu diferite subiecte din Apocalipsă. Picturile acestea sunt frumoase, dar adesea ori greu de tâlmăcit.

7) Fac. 3,15.

8) Ciampini, Vetust. monum. II, Tab. XXIV. Conf. Bottari, Tab. XXVIII. — Comp. Mat., 10,16.

9) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Apôtres“, n. 1, pag. 52.

10) Mat. 10,16. — Conf. Paulin. Noll. Epist. XII, Ad Severum.



apostolii au înălțat doctrina creștinismului în palatele păgâne, țiguri, răspântiile drumurilor și în fine pretutindenea. O simbolizare mai răspândită a discipulilor lui Iisus Hristos e găsim sub chipul pescarilor, fiind că Domnul când i-a chemat pe ei le-a zis: «urmați-mi mie și vă voi face pe voi pescari de oameni»<sup>1)</sup>. Se afirmă că apostolii mai erau zugrăviți în chipul **lămpilor** căci Mântuitorul le-a rostit aceste cuvinte: «*vi sunteți lumina lumii*»<sup>2)</sup>.

Să nu se creadă însă că acești propoveditori ai cuvântului erau zugrăviți numai în simbolismele arătate; ci ei se înfățișau chiar din vechime și sub chipuri omenești. Mai târziu, și adică prin secolul IV-lea și V-lea, îi găsim astfel pictați pe vasele numite «*sauromaria*», pe ziduri, monumente, ș. a., în număr complet de douăsprezece, șezând pe scaune cu Iisus Hristos în mijlocul lor, potrivit cuvintelor din Matei (cap. 19,28): «*Și veți ședea pe douăsprezece scaune judecând pe cele douăsprezece seminții ale lui Israil*».

Îmbrăcămintea apostolilor în iconografie, este *toga* romană, mai lungă ori mai scurtă. Câte odată ei au *picioarele goale* după obiceiul popoarelor clasice, sau poartă *sandale* (caligă), iar nu încălțăminte acoperită (calcei), pentru că Domnul când îi trimite la propoveduire le zice «*să nu ia nimic pe cale, de cât numai toiag; nici traistă, nici pâine, nici bani în cingătoare; ci numai să fie încălțați cu sandale*»<sup>3)</sup>. Capetele apostolilor sunt descoperite și împodobite cu **nimburi**. Părul lor e *lung* după obiceiul Nazarinienilor sfințiți, cari nu se tundeau nici odată; de asemenea poartă bărbi. Atunci când apostolii au pe Domnul în mijlocul lor, ei sunt zugrăviți privind spre el cu multă luare aminte la învățăturile lui. Iar semnele distinctive ale fie cărui apostol în parte sunt următoarele:

1. **Petru** se zugrăvește în chipul unui bărbat cărunt cu capul cam pleșuv. După pictura mai nouă ține în mâna dreaptă două ori trei chei ale împărăției cerești<sup>4)</sup>. Altă dată se reprezintă răstignit pe cruce cu capul în jos, căci după învățăturile istorice, Neron l-a condamnat în Roma la răstignire pe cruce. Petru însă a cerut să nu fie spânzurat ca Domnul său Iisus Hristos, ci în semn de umilintă să fie răstignit cu capul în jos, după cum s'a și întâmplat acest lucru<sup>5)</sup>. Lângă acest apostol adesea ori se înfățișează și **cocoșul** ce a cântat în noaptea când Domnul eră în curtea arhierelui Caiafa, iar Petru s'a lepădat de dânsul de trei ori mai înainte de cântarea cocoșului. Clement Romanul

1) Mat., 4,19.

2) Mat., 5,14.

3) Marcu, 6,9. Comp. Mat., 10,10. Fapt. 12,7.

4) Mat., 16,19. Comp. Ioan, 20,23 și «Iconografia» de Ghenadie al Râmnicului, pag. 231.

5) Euseb., Hist. eccles., I, II, c. 57. Origen e cel d'întăiu scriitor care afirmă acest fapt, că adică apostolul Petru a fost răstignit cu capul în jos.

discipulul lui Petru, mărturisește că a văzut pe apostol căzând în genuchi în fie care noapte la cântarea cocoșilor, și cerea ertare de la Iisus Hristos <sup>1)</sup>.

2. **Andrei** fratele lui Petru, se reprezintă răstignit pe crucea *decussata* făcută în forma lui **X**, căci așa a suferit martirismul în Ahaea la Patras. Adesea ori se mai înfățișează fiind târat de coada unui cal ce fuge repede <sup>2)</sup>.

3. **Iacov cel Mare** fiul lui Zevedeu și fratele lui Ioan, e înfățișat cu o sabie în mână, căci el a fost decapitat în Ierusalim de Irod Agripa.

4. **Ioan** fiul lui Zevedeu, și fratele lui Iacov cel Mare, o făcut în chipul unui tânăr. Pe multe icoane nu are barbă, pentru că Epifanie și Ieronim îi dau calificativul de «feciorelnicul».

5. **Filip** a fost pus pe cruce și omorît cu pietre la Ierapole în Frigia; de aceea se închipuește astfel.

6. **Vartolomeu** zis și «Nathanael», fiul lui Tolmai, fu jupuit în Armenia; pentru aceea poartă un cuțit în mână, căci cu acest obiect a fost așa de crud martirizat.

7. **Toma** «geamănul» (Διδυμος), ține în mână o sabie, instrumentul supliciului său în Indii. Lângă ele și o piatră patrată în semn că în Indii a înființat multe Biserici.

8. **Matei** sau Levi «vameșul», după tradițiune fu străpuns de o suliță și așa fu omorît în Etiopia; de aceea el se alcătuește ținând în mână acest obiect.

9. **Iacov cel Mic** fiul lui Alfeu, primul episcop al Ierusalimului are în mână o măciucă cu care a fost omorît în Ierusalim după ce a fost aruncat jos de pe templu. După alții, el a fost omorît cu pietre; pentru aceea se și închipuește în acest fel.

10. **Iuda Tadeul** numit și «Leveu», ține în mână o măciucă pentru că a fost omorît cu acest lemn în Mesopotamia. I se dă și o carte în mână, pentru că de la el avem o epistolă în Noul Testament.

11. **Simon Cananitul** (Καναναϊος) sau «Zelotul», omorît în Egipt, se reprezintă predicând cuvântul.

12. **Matias** ales în locul lui Iuda Iscarioteanul, fu decapitat; de aceea ține în mână o bardă ori un cuțit <sup>3)</sup>.

Apostolii așa dar se înfățișează de obicei cu instrumentele torturei lor, ori predicând cuvântul Domnului, Se mai închipuiesc și toți la un loc ascultând pe Hristos, ori numai câte doi <sup>4)</sup>, sau și câte unul. Iar apostolul Pavel de și nu face parte

1) A. Lerosey, Man. Liturg., Hist. et Symbolisme, Paris, 1889, pag. 81.

2) În vestibulul Bisericii din comuna mea natală, **Spineni**, județul Oltul, cătunul *Vineții de jos*, apostolul Andrei e zugrăvit fiind gol și târat astfel de coada unui cal ce fuge repede. (Autorul).

3) În această ordine sunt înșirate numele apostolilor în evanghelia lui Matei, 10,2, cu deosebire numai că în urmă figurează Iuda vânzătorul, care a fost înlocuit cu Matias. (Conf. Fapt. Apost., 1,23). Asem., Luca, 6,14-17. Conf. A. Lerosey, Hist. et Symbolisme, op. cit., p. 618-623.

4) Marcu, 6,7.

din cei douăsprezece, dar pentru că predicarea lui prin geaiul înmăris a adus mare tărie și propășire creștinismului, de aceea și el se zugrăvește în locurile principale ale Bisericii, iar adeseori pe perețele din fața sfintelor locașuri împreună cu Petru. Aposolul Pavel e zugrăvit ca un bărbat cu barbă lungă, corpolat, cu sabia în mâna dreaptă, pentru că a fost decapitat cu acest fier din porunca lui Neron. Sub mâna stângă ține o carte, volumul epistolelor sale <sup>1)</sup>.

C) În timpurile vechi creștine, **Evangelistii** (εὐαγγελισταί)



Viziunea profetului Iezechiel, care servește de temei în simbolismul evangeliștilor. (Iezechiel I, 4-12).

erau înfățișați simbolic sub forma acestor patru figuri aripate: a omului, a leului, a bouului și a vulturului. Chipurile acestea erau împrumutate de creștini din profetul *Ezechiel* cap. 1, v. 4-12. Iată ce zice profetul: «Am văzut și eată un vârtej venea

1) Ghenadie al Râmnicului, „Iconografia”, pag. 232. Iar *Iuda Iscarioteanul* care a vândut pe Domnul se închipuește spânzurat de craca unui arbore (Mat., 27,5).

de la meaza noapte, un nour mare și ...foc strălucitor... și în mijlocul lui se vedea chipul a patru fiare... toate patru aveau câte o față de om; și aveau câte o față de leu la dreapta; și toate patru la stânga câte o față de vițel, și toate patru câte o față de vultur»<sup>1)</sup>. Profeția aceasta a lui Ezechiel, o găsim repetată și în Apocalipsă cap. 4, v. 2-9 cu aceste cuvinte: «Și eacă tron eră pus în cer, și unul (Hristos) ședea pe tron... și în mijlocul tronului și împrejurul tronului, erau patru fiare pline de ochi dinainte și dinapoi. Și fiara cea d'întăiu eră asemenea unui leu; și a doua fiară asemenea unui vițel; și a treia fiară avea fața de om; și a patra fiară eră asemenea unui vultur șburând»<sup>2)</sup>.

1. Părinții și scriitorii bisericești ca Ambrosiu, Ieronim<sup>3)</sup>, Augustin<sup>4)</sup>, ș. a., au tălcuit aceste cuvinte apocaliptice în felurite moduri. Unii cred că sub profetația vietăților, sunt ascunse părți din patimile lui Hristos. Alți interpreți zic că aceste patru embleme se raportează la persoana lui Iisus Hristos, pentru că el s'a coborât din cer și a luat fire omenească; ca un leu a învins păcatul din omenire; apoi s'a adus pe sine sacrificiu în loc de vițel; în fine ca un vultur s'a înălțat la ceruri. Ieronim și Augustin însă, văd în cele patru vietăți, stilul particular al fie cărui evangelist, și cred că omul trebuie a se da ca simbol evangelistului Matei, pentru că acesta se ocupă mult cu genealogia omenească a Mântuitorului. Leul, zic ei, este simbolul lui Marcu, fiind că el în cap. 1, v. 3, cu privire la Ioan Botezătorul, rostește aceste cuvinte: «glasul celui ce strigă în pustie, gătiți calea Domnului», cari răsună ca vocea unui leu. Evangelistului

1) Ezech., Cap. 1, v. 4-12. Louis Jacolliot în scrierea sa „Moise, Manou-Mahomet”, Paris, 1880, pag. 306, aducând un text asirian, conchide că profetul Ezechiel în această viziune, n'a imitat de cât vechea teogonie asiriană în care se citește că spiritul Sed-Alap sau Kirub avea corpul de taur și capul de om; Samus sau Nergal, corpul de leu și capul de om; Ustur, chipul întreg de om; în fine Nattiga, avea capul de vultur. Apoi Jacolliot adaogă că aceste patru spirite se mai află astfel sculptate și în pagodele indiene. Dar aceste afirmări ale contrariilor nu sunt întemeiate, întru cât Asirienii și Indienii au dat tuturor zeilor lor forme ciudate. Între acestea dacă se află din întâmplare și ale celor patru fiare, nu urmează că profetul s'ar fi inspirat tocmai de la păgâni a căror idololatrie o combătea necontenit.

Alți scriitori (Conf. Iconologia de Dr. Elie Miron Cristea, p. 114-117), adaogă că zeul Mithra al vechilor Perși, eră cu chipul de om tânăr, cu fața de leu, aripe de vultur și coarne de taur; că zeul persan Behram eră la început un om tânăr, apoi s'a transformat în taur, după aceea în vultur, și în fine a luat chipul mielului. Conchid apoi scriitorii că aceste simbolisme au trecut la cei 4 evangeliști.

Noi răspundem și acestora că creștinii s'au ferit cu tot rigorismul de învătăturile păgâne și de formele zeilor lor, și nu putem admite că Biserica ar fi primit simbolisme tocmai de la acea cu cari se afla într'un nesfârșit războiu. Simbolismele evangeliștilor sunt scoase din însuși spiritul profetic și cuprinsul evangeliilor. (Autorul).

2) Apocal., cap. 4, v. 2-9.

3) Hieron., Comment. in Math. Prooem.

4) Augustin., De consens. evangel. 1, 6.

Luca să îi se dea figura simbolică a *vitei*, pentru că el începe evangelia sa cu sacrificiul lui Zaharia<sup>1)</sup>. În fine *vulturul* este figura simbolică a evangelistului Ioan, pentru că acesta se sue în regiuni înalte cu cugetarea asupra Dumnezeui Fiului, începând cu aceste vorbe: «*La început era Cuvântul, și Cuvântul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era Cuvântul*»<sup>2)</sup>.

2. În secolul V-lea se făcù un început de a se zugrăvi aceste figuri închipuind pe cei patru evangeliști, așa după cum le comentează Ieronim și Augustin; dar împreună cu aceste animașe, pictorii zugrăveau adesea ori și chipurile omenești ale evangeliștilor, până ce în fine se generaliză acest mod de picturi. Când evangeliștii sunt zugrăviți astfel, vietatea respectivă a fie căruia din ei, e înfățișată d'asupra capului; iar evangelistul stă jos ori pe scaun cu evangelia deschisă și în poziție de cugetare<sup>3)</sup>. Evangelistul Mateiu are adesea ori în loc de figura simbolică a unui om, un chip de înger în sbor, care îi inspiră ideea de a compune cartea sa<sup>4)</sup>.

Înainte de secolul V-lea, nu găsim pe evangeliști închipuiți, nici simbolice, nici în figuri omenești. Astfel dar s'a stabilit din vechime iconografia evangeliștilor, ca adică să se zugrăvească figura lor omenească cu semnul simbolic d'asupra capului. Fie care evangelist poartă pe cap un nimb.

### § 33.

## Chipul martirilor, mărturisitorilor și al cuvioaselor femei.

**C**a să ne facem o idee de *iconografia martirică*, e nevoie să răsfoim puțin izvoarele vechi, și să vedem în general felul muncilor ce au pățimit acești viteji ai creștinismului din partea tiranilor păgâni.

a) Eusebiu întemeiat fiind pe scrierile lui *Hegesip*, istoriște că Simeon episcopul Ierusalimului, bărbat în etate de 120 de ani, a suferit în timpul lui Traian munci înfiorătoare, iar mai în urmă a fost răstignit pe cruce în chipul Mântuitorului<sup>5)</sup>. Alți martiri fură răstigniți cu capul în jos asemenea lui Petru. Unele matroane ca *Symforosa* și *Teonila*, au fost spânzurate de părul lor lung și mătășos. *Gorgonie* și *Doroteu* fură spânzurați

1) Luca, cap. 1.

2) Ioan, cap. 1.

3) Sf. German, tot în chipul acesta explică ființa celor 4 vietăți, zicând: ἀδοντά ἐστὶν ὁ ἀετός· βοῶντά ἐστὶν ὁ βοῦς· κεραιόντα ὁ λέων· καὶ λέγοντα ὁ ἀνθρώπος. (În *Coar*, *Evcholog.*, op. cit., p. 117, n. 126).

4) Martigny, *Diction.*, art. „*évangélistes*“, pag. 295 seqq. — Conf. A. Lerosey, *Mamuel Liturg.*, *Hist. et Symbol.*, pag. 83.

5) Euseb., *Hist. eccles.*, l. III, 32. Conf. și *Biografia* lui Simeon din 27 Aprilie.

de gât<sup>1)</sup>. Eusebiu apoi mărturisește, că în timpul lui Dioclețian, în **Tebaida** Egiptului mulți creștini fură sfășiați cu *hârburgi de oale* în loc de unghii de fier. Femeile fură spânzurate cu capul în jos de câte un picior; iar bărbaților li se legau picioarele de crăcile a *două arbori* ce se plecau în jos cu funiile. La un moment dat tăindu-se funiile, martirii erau sfășiați când arborii se ridicau violent la locul lor<sup>2)</sup>. În timp de mulți ani, au fost omorâți astfel pe fie care zi, de la 10 până la 100 de creștini de ambele sexe, și de toate etățile și condițiile<sup>3)</sup>.

Alți martiri erau întinși pe o *roată* mare, anume făcută, până ce li se lungea corpul și membrele se scoteau din încheeturile lor; apoi în această poziție fiind victimele, li se da foc cu *lumânări, torțe* de păcură, ori cu materii rășinoase. Origen istorisește că în timpul lui *Deciu* (249--251), el însuși a pățimit împreună cu alții, tortura pe *butuci* cu găuri în cari se întindeau oribil picioarele condamnatului<sup>4)</sup>. Mulți dintre condamnați erau întinși astfel până ce li se spinteca stomacul<sup>5)</sup>. Alți martiri erau legați de *stâlpi* înșipti în pământ și bătuti cu vârgile până ce mureau; iar în cazul când nu-și dau sfârșitul, li se puneau *cărbuni* aprinși pe pânțele. Unii dintre creștini erau îngropați în pământ până la genuchi, apoi legați cu mâinele la spate și așa li se înfigea lângă ei haraci cu vițe încărcate cu struguri; martirii însă erau lăsați să moară de foame și de sete, fără a putea să guste din strugurii ce atârnau împrejur<sup>6)</sup>.

O multime de creștini erau sfășiați cu *piepteni* mari de fier, anume făcuți pentru muncirea închinătorilor crucei; alții erau bătuti cu *bice* făcute din lăntușuri de bronz, și cu ghiulele de plumb la sfârcurile lor<sup>7)</sup>. Cumpănit de dureroasă era și sfășierea cu «*unghii de fier*» adică cu un cerc de bronz cu coadă, care avea pe el cărlige (uncus) de fier ascuțite cu cari se smulgeau părți din corpul condamnatului. Iată acum o parte din cuvintele lui Eusebiu istoricul, care trăia pe acele timpuri groaznice: «*În zilele lui Dioclețian, mulți creștini avură membrele tăiate cu securea ca în Arabia; alții avură capetele sdrobite ca în Capadocia; mulți fură spânzurați de picioare și înadușiți cu fum ca în Mesopotamia. Unii avură nasul, urechile, mâinele și celelalte părți ale corpului tăiate ca în Alexandria. Ce voui mai zice de cei din Antiohia unde fură puși pe grătare și arși cu incetul?*»<sup>8)</sup>.

1) Euseb., Hist. eccles., I. VIII, c. 6.

2) Euseb., Hist. eccles., I. VIII, c. 9.

3) Ibidem.

4) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Martyre“, n. 2, p. 453.

5) Euseb., Hist. eccles., I. VI, c. 39. Conf. pag. 61, Tom. II, Tez. Lit.

6) Martigny, Diction., op. cit., art. „Martyre“, n. 4, p. 454.

7) Bicele acestea sunt de origină etruscă și erau întrebuintate pentru pedepsa sclavilor. Ele au trecut la Romani, de aci la Mongoli și apoi în miniatură la Slavi sub numele de „cnut“.

8) Euseb., Hist. eccles., I. VIII, c. 12.

Păgânii însă nu se multumeau numai cu aceste feluri de chinuri; ☉ aceea pe mulți fii ai Bisericeii creștine îi aruncau în *unt de emn clocotit*, așa ca pe martira *Potaniana* din secolul III-lea; la alții li se turna **plumb topit** în gură, cum a pățimit martirul *Bonifatie*; unii erau legați de câte două *cai sălbateci*, și aceștia fiind bătuți cu becele, fugind repede spintecau prada lor, așa cum a pățimit *Ipolit* din secolul III. Martirului *Taracus* i se înfipse la subțioară un *țăruș* aprins; iar lui *Probus*, un *țăruș* în spate<sup>1)</sup>.

Mulți creștini fură aruncați în *ape adânci*, cu pietre grele de gât; alții se zdrobiră sub pietrele de moară când acestea se învârteau; ori erau prăvăliți goi pe *cioburi* ascuțite de sticlă; sau li se scoteau *ochii* și *dinții* cu o furie sălbatecă; ori li se înfigeau *țepi* de fier roșite în foc pe sub unghii; iar unii din ei, no legau în saci plini cu **șerpi**, vipere și alte reptile îngrozitoare. Pe lângă aceste grozăvii, biografiile martirilor vorbesc de *săbii* și lame de fier roșite în foc și înfipse în corpurile martirilor; de asemenea arată felurite torturi unele mai cumplite de cât altele, și de cari nu trebuie a mai scrie<sup>2)</sup>. Arheologii au descoperit până acum peste *100 de feluri de instrumente*, cu cari erau schingiuiți martirii în timpul persecuțiilor<sup>3)</sup>. Instrumentele acestea, martore ale înfiorătoarelor cruzimi păgâne, inspiră oroare privitorului, care și aduce aminte de atâta sânge vărsat cu dureri cumplite, de nevinovații creștini, cari nu erau acuzați de alt ceva, de cât că cred în Domnul nostru Iisus Hristos<sup>4)</sup>.

1) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Martyre“, n. 4, p. 454.

2) Martigny, Diction., op. cit., art. „Martyre“, n. 5, p. 454.

3) Ibidem. Conf. Euseb. Hist. eccles., l. VIII, c. 12. Multe din instrumentele acestea de tortură, s'au aflat în mormintele creștinilor și sunt văzute și azi în muzeele mari din lume: s. e. în Roma, Londra, Paris, etc. Dacă Romanii răstigneau și schingiueau îngrozitor pe sclavii lor, cu atât mai vârtos pe creștini.

4) În urma acestor istorisiri, pare că auzim cum se citesc edictele imperiale, în piețele publice ale orașelor, pentru muncile îngrozitoare aplicate creștinilor. Apoi, pare că vedem cete, cete de călâi feroși, îndreptându-se în toate părțile, și căutând prin catacombe și ascunzători pe închinătorii crucii. Aci gă-sindu-i, îi aduc în grămezi la locul supliciuului. Călâii se desbracă pentru a fi sprinteni la lucru. Victimele de asemenea sunt desbrăcate, pentru a simți mai dureros chinurile îndurate și apoi ferecate în lanțuri pentru a nu se mișca în timpul muncilor.

Acți două călâi răstignesc pe un creștin; dincolo alți două sfășie carnea unui martir cu cioburi ascuțite, de sticlă. Mai departe se vede un păgân cum întinde pe roată, pe un martir; oasele acestuia, sunt deslocate din încheeturi, iar corpul i se tot lungeste. Acum acestei victime, i se mai ard cu flacări și membrele corpului istovit.

Altă serie de ucigași în alte orașe și sate, pun cărbuni aprinși pe pân-tecele condamnaților... Vaetele creștinilor, umplu văzduhul de groază. Gemetele lor surde și înădușite, nu îndușează pe chinuitori. Sfărâmarea oaselor cu secură, introducerea creștinilor în saci plini cu vipere și șerpi, erau lucruri neînsemnate pentru călâi.

Așa au pățimit creștinii vre-o 250 de ani, adică din timpul lui Neron, și până la ferosul Dioclețian, după care creștinismul a dobândit strălucirea lui. (Autorul).

Creștinii au avut grija de a scrie *biografiile* acestor viteji cari sufereau toate cu seninătate și mulțumire sulletească. Frații creștini au mai îngrijit de a pune în sicriile eroilor, instrumentele torturei lor, ori în lipsa acestora, de a zugrăvi felul instrumentelor și cruzimea cu care martirii și au dat sfârșitul lor. Numărul martirilor creștinismului, se ridică la multe mii.

Biserica însă a răsplătit cu indestulare pe acești viteji, pentru meritele lor, cu coroana sfințeniei și a venerațiunei.

Iată dar pentru ce e de nevoie a cunoaște pictorul biografia martirului al cărui chip îl face, spre a ni-l da așa cum a fost el, și cu instrumentele cu cari a fost muncit. Adesea ori martirul poartă în mână o ramură de **finic**, semnul biruinței și al păcei. Creștinii au fost foarte adânc mișcați de răbdarea acestor eroi, și au căutat ca impresiunea lor să o pună în evidență atât cu penelul cât și cu pana. De aceea pe martiri îi găsim pictați din cea mai adâncă vechime creștină, pentru că ei au fost venerați de la început de închinătorii crucei <sup>1)</sup>.

b) Dar Biserica a încoronat cu dărnicie nu numai pe fiii ei cari au fost munciți pentru întărirea învățăturilor creștine, ci și pe acei cari s'au luptat cu desrădăcinarea păcatului, *au mărturisit adevărul* prin graiu și înscris, și s'au făcut pe ei pildă de răbdare îndelungată și de virtute creștinească. Iată un text în această privință pe care-l găsim la Ciprian: «*Pacea are și ea pe încoronatii ei, hotărâți a birui în felurite împrejurări ale vieții, pe inimiții mântuirii și ai adevărului. Cel ce învinge plăcerea, dobândește coroana înfrânării; cel ce se împotrivese invidiei și nedreptăței, obține premiul răbdării. A birui sgârceania, însemnează a desprețui aurul. Atunci învinge credința creștină, când se îndură cu răbdare necazurile din timpul de față, în speranța unui viitor mai bun. Acel care în momente de fericire știe să se ferească de mândrie, câștigă cununa umilinței. Omul care se lasă poștei de a ajuta pe săraci, câștigă comoară în ceruri. Cel care nu cunoaște răsbunarea și se arată totdeauna binevoitor și blând către frații săi, dobândește darul iubirii și al păcei. Noi alergăm în toate zilele în studiul virtuților, și negreșit vom sosi la aceste coroane ale dreptăței» <sup>2)</sup>.*

Principiile acestea fiind recomandate de Biserica, ea cheamă ca o mamă duioasă neconținut lângă sine pe fiii ei, pentru a-i

1) O particularitate picturală bisericească e și chipul sfântului **Reprov** numit în creștinism *Hristofor*, făcut cu capul de *oac* ori de *câine*, căci eră de neam antropofag; alții cred că el însuși avea capul urât ca de câine (*κυνοκέφαλος*). Apoi primind botezul a fost muncit pentru Hristos. (an. 250). Sfântul Hristofor este acum *patronul automobiliștilor* din lume, pentru că după o veche tradiție creștină, acela care vede chipul său, nu va muri pe cale în ziua aceea de moarte subită, ci îi va fi lui bine. De aceea se și zugrăvește el în Biserica, în partea unde se vede mai bine de credincioși. Mulți dintre automobiliști poartă icoana sfântului Hristofor la piept. (Autorul).

2) Cyprian. De zelo et livore (zelul și invidia).



Incununa de o potrivă, atât pe cei ce au suferit munci grele în persecuții, cum și pe acei cari s'au arătat modele de virtute și activitate creștinească, chiar fără vărsarea sângelui lor. Biserica numește pe acești din urmă **mărturisitori**, iind că ei prin meritul și lucrul lor, neconținut au mărturisit și au împlinit învățăturile lui Hristos.

Mărturisitorii însă, sunt și ei în felul lor martiri, pentru că au pățimit suferințe, toate uneltirile dușmanilor Bisericii. Așa de pildă, Grigorie de Nazianz, numește «martir» pe Marele Vasilie <sup>1)</sup>; Ioan Hrisostom pe Eustație al Antiochiei <sup>2)</sup>; Paulin de Nola numește pe Felix «martir fără vărsarea sângelui» <sup>3)</sup>. Grigorie cel Mare episcopul Romei, numește «martir» pe episcopul Zenon al Veronei <sup>4)</sup>; Metron pe Roteriu episcopul aceleuiași oraș; etc. <sup>5)</sup>.

Creștinii au început a venera pe mărturisitori încă din secolul al IV-lea când s'a și început înscrierea lor în diptice și li s'au stabilit sărbători. Acum reproduc aci și un citat (din Donati. Dittici, p. 60) cu privire la acest fapt: «*Pe când creștinii nu mai fură înfricoșați de persecutori și începură a duce o viață pașnică, puțin câte puțin s'a introdus în Biserica creștină obiceiul de a înscrie în sfintele diptice sub numirea de «mărturisitori», pe acei cari au strălucit prin sfințenia lor, fără să și luat cu toate acestea coroana de martir. Ei au mărturisit credința și au surpat păcatul, luând pildă intru aceasta de la Domnul nostru Iisus Hristos».*

Ceata mărturisitorilor se compune din patru grupe: *ierarhi, împărați, învățători și eremiți.* «*Ierarhi distinși*» în creștinism sunt sfinții: Nicolae, Spiridon, Vasilie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Cîril din Ierusalim, Ambrosie al Mediolanului, Grigorie de Nisa, Ioan Hrisostom, Epifanie al Salaminei, Cîril al Alexandriei, Andrei Criteanul, ș. a., ale căror nume se văd în sinaxarele anului bisericesc <sup>6)</sup>. Acești păzitori ai învățăturilor evanghelice, sunt încoronați de Biserică și venerați de pioși, pentru scrierile lor de o adâncă erudițiune creștină, pentru combaterea ereticilor și propoveduirea moralei, intru care s'au dat pe ei înșiși pildă. Ierarhii se zădăresc de obicei, îmbrăcați în podoabele lor arhieresti, bine cuvântând cu mâna dreaptă și ținând evangelia în mâna stângă. Ei însă se mai pot zădări și în alte chipuri: învățând poporul, predicând ș. a.

«*Persoanele împărătești*» cari prin meritele lor și ocrotirea ce au dat Bisericii, au intrat în ceata sfinților sunt următoarele:

1) Gregor. de Nazianz. Orat. in laudem Basilii.

2) Chrysost. Homil. 52. De Eustathio Antiocheno.

3) Paulin. Noll. Poem. XIV. Carm. III. V. 4.

4) Gregor. Magn. Dial. I. III, cap. 19.

5) Ioannes Bollandus. Acta Sanctorum. Maii, p. 306.

6) Cuvântul „sinaxar” vine de la grecescul συναξάριον — συν, άγω, adunare împreună, ceată de sfinți. În românește această vorbă se poate traduce liber, prin „calendar”; iar în Biserică se înțelege prin „sinaxar” biografia unui sfânt.

sfintii împărați Constantin și maica sa Elena; Placila soția lui Teodosie cel Mare; Pulheria fiica lui Arcadie și sora lui Teodosie cel Mic; Irina soția iconoclastului Leon IV Chazarul; Teodora soția iconoclastului Teofil; Teofania soția lui Leon cel Înțelept, ș. a. Aceste persoane se închipuesc cu coroana pe cap, mantia împărătească, crucea în mâna dreaptă și alte insignii împărătești. «*Invățătorii bisericești*» ca d. e. Maxim Mărturisitorul, Nichita Mărturisitorul, Ioan Damascen, Iosif Studitul, etc., se înfățișează în simplitatea hainei lor lungă și largă, scriind, ori ținând o carte în mână. În sine «*cuvioșii eremiți*» din care fac parte și stălpnicii <sup>1)</sup>, sunt pictați cu bărbi lungi, în hainele lor monahale, camilafcă pe cap <sup>2)</sup>, mătânii în mână, și adesea ori ținând un pergament cu texte din sfânta scriptură, ori maxime monahale. Între cuvioși, mai cunoscuți sunt: Antonie cel Mare, Eftimie cel Mare, Arsenie cel Mare, Teodosie cel Mare, Pahomie, Pavel Tibeul, Atanasie din Athon, ș. a.

c) *Cuvioasele femei* s'au distins ori prin păstrarea fecioriei în toată viața, sau prin virtuți exemplare sexului lor. Cele mai cunoscute femei cuvioase venerate de creștini sunt: Evlampia, Procopia, Iulia, Tatiana, Teofila, Teodora, Minodora, Taisiea, Pelaghia, Martha, Domnica, Teofana, Sofia, Efimia, Eufrosina, Melania, Irina, ș. a. Aceste sfinte femei se zugrăvesc cu văluri pe cap, ori cu nimb, și îmbrăcate cu haine lungi, ori mantii

1) Pe eremiții stălpnici (στυλῖται, στύλος - stălp) 'i aflăm prin secolul al V-lea și VI-lea, retrași de lume și trăitori în pustie, fie care în câte un stălp înalt de la 6-40 de coți. Stălpul avea în vârf un grilaj de jur împrejur unde viețuia eremitul în post și rugăciune. Cel mai vestit dintre acești anahoreți este **Simeon** stălpnicul, care înflori în secolul al V-lea († 459) în Siria centrală și discipulul său **Daniil** stălpnicul († 490). Despre Simeon vorbesc cu admirațiune **Teodoret** în Istoria sa bisericească, cartea I, cap. 13, **Teodor Ceteșul** în Istoria sa bisericească cartea II, **Evagriu**, ș. a. Simeon eră vestit la toți regii orientului prin virtuțile și înțelepciunea lui. Stălpul său avea în vârf o împrejmuire de doui coți în diametru, după cum spune Evagriu (Conf. Tillemont. Mem. T. V., p. 350). Stălpnicii sufereau asprimea ernei sub cerul liber în stălp, cum și arșița soarelui. Ei primeau nutriment de la pioși prin o funie pe care o lăsau în jos din vârful stălpului. Acești eremiți erau puțini la număr căci nu aveau imitatori mulți. În secolul VI-lea s'a distins Simeon cel tânăr, care a viețuit 68 de ani într'un stălp. **Surius** (Conf. Bingh., T. III, p. 18) istorisește că episcopul Adrianopolului **Alipius**, s'a retras în pustie și a viețuit într'un stălp 60 de ani. Acest soi de pustnici se găseau de obicei în Siria și Palestina. În apus găsim un singur stălpnic, pe diaconul **Vulfilaie**, din Lombardia, în secolul VI. El însă a părăsit stălpul din cauza gerului care 'i a degerat picioarele (Conf. Gregor. Turon., Hist. eccles., VIII, 15). Dar stălpnicii erau și buni predicatori și tămăduitori de boale; de aceea venea la dânsii multă lume să-i asculte și să-i vadă. (Conf. Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, pag. 63 și Gherasim Timuș episc. Argeșului, Dicționar aghiografic, București, 1898 art. «Daniil Stălpnicul», p. 196).

2) Sozomen în Istoria sa bisericească, cartea III, cap. XIV, ne arată că Pahomie în mănăstirea sa din pustia Tebaida Egiptului, introdusese vălul (camilafca) la monahi, pentru ca aceștia să nu se vadă la masă unul cu altul, ci fie care să mănânce și să se gândească la cele sfinte. Mai târziu aceste văluri se purtară în tot timpul de monahi. Și azi bătrânii călugări, țin camilafca cât se poate mai pe ochi, după cum eră în vechime.

monahale. În mână țin o cruce, ori floarea crinului, simbolul nevinovătății și al virtuții<sup>1)</sup>.

Iată iar că Biserica încununează pe toți fiii ei cari s'au distins fiecare prin ce au putut, adică ori prin martirizare, sau prin știință curată și folositoare Bisericii, ori prin cuvioșie și virtute, în fine ori ce prinos adus de fiecare creștin, e bine primit de Dumnezeu.

## § 34.

### Pictura sărbătorilor împărătești.

**M**are folos aduce creștinilor și înfățișarea acestor sărbători, cari amintesc evenimentele ce s'au ivit pentru mântuirea oamenilor. Se numesc «împărătești» aceste zile, pentru că ele în număr de 9 se referă la Mântuitorul nostru Iisus Hristos, *Împăratul Împăraților* și Domnul Domnilor; iar 4 din aceste sărbători, se îndreptează la maica sa Prea Curata Fecioara, *Împărăteasa cerurilor*. Aceste sărbători cari se văd pictate pe iconostas în rândul II-lea<sup>2)</sup>, de și sunt *treisprezece la număr*, totuși se socotesc de Biserica numai *douăsprezece*, pentru că mărțatoarea Învierii, se cheamă «sărbătoarea sărbătorilor», ori *coroana tuturor sărbătorilor* de peste an, sau *vârful piramidă* al mântuirii oamenilor. De aceea, Învierea Domnului chiar se zugrăvește în mijloc pe iconostas; iar în dreapta și în stânga ei, se văd câte șase sărbători.

Aci voiu arată norma picturală **atonită** a Bisericii ortodoxe în aceste subiecte prețioase, pentru că mulți meșteri zugravi, dându-se închipuirei lor subiective, rătăcesc de la calea cea adevărată în înfățișarea sărbătorilor împărătești.

1. **Nașterea Domnului**, pe temeiul istorisirii evangeliștilor și al vechei tradițiuni, se zugrăvește închipuind eslea în peșteră, iar în partea dreaptă sfânta Fecioară stând în genuchi, și punând pruncul înfășat în esle. Pe cer se vede steaua strălucind. În partea stângă a eslei, bătrânul Iosif stă de asemenea în genuchi cu mâinele pe piept, privind cu admirațiune spre divinul prunc; iar în partea dinapoi a eslei, se face un bou și un asin privind spre Iisus Hristos, potrivit profetiei lui Isaia: «boul cunoaște pe stăpânul său și asinul calea Domnului său»<sup>3)</sup>. În urma sfintei Fecioare și a lui Iosif, păstorii privesc tot spre Mântuitorul lumii<sup>4)</sup>. Împrejur sboară îngeri cari cântă: «*Mărire*

1) Conf. Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, pag. 56.

2) Comp. pag. 132, lib. b., Tom. II, Tez. Lit.

3) Isaia 1,3. Conf. Greg. Nazianz. Orat. de Christ. Nativ. „Per bovem intellige illum qui legis jugo subjectus est; per asinum autem eum qui simulacrorum cultus onustus et crimine“.

4) După un codice vechiu grecesc, lângă esle erau patru păstori numiți *Misael, Achael, Stephanos* și *Kiriak*; dar noi nu putem să dovedim istoricește veritatea acestor nume.

întru cei de sus lui Dumnezeu»<sup>1)</sup>. Origen ne asigură că pe timpul lui încă se închipuia Hristos născut în peșteră, iar popoarele veneau să se închine leagănului său<sup>2)</sup>. Eusebiu, în «Viața lui Constantin cel Mare», numește locul nașterii Domnului «peșteră» (antrum<sup>3)</sup>). Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nisa, tot în acest chip descriu icoana nașterii lui Hristos. Augustin întitulează locul unde s'a născut Mântuitorul «parvum terræ foramen» (peștera umilicioasă a pământului<sup>4)</sup>). Tot așa vorbește și poetul **Prudențiu** din secolul V-lea. Unii însă afirmă că acest mod de pictură al nașterii lui Hristos, nu e mai vechiu de cât din secolul V-lea; dar ei nu au temeiuri pentru această afirmare, întru cât noi vedem scriitori mai vechi alcătuiind închipuirea acestei icoane, din istorisirile evanghelice și tradițiunea bisericească. Afară de acestea, chiar în catacombele Romei aflăm icoana nașterii Domnului<sup>5)</sup>.

2. **Tăerea împrejur a lui Hristos**, se închipuește într'o Biserică, în al cărei mijloc e o masă și d'asupra ei cădelniță de aur. Hristos fiind prunc de 8 zile e pus pe spate pe un jăt de aur; iar preotul Zaharia îmbrăcat în veșminte sacerdotale și cu mitră pe cap, ține în mâna dreaptă un cuțit și cu stânga desfașe pe Hristos. Născătoarea de Dumnezeu și cu bătrânul Iosif stând la o parte, caută spre Hristos cu o privire duioasă.

Alți liturgiști *inlocuiesc sârbătoarea Tăerei împrejur a Domnului, cu Înălțarea sfintei Cruci*. Dar această înlocuire nu este temeinică, pentru că Înălțarea sfintei Cruci nu este un eveniment atât de ponderos ca Tăerea împrejur a Domnului<sup>6)</sup>.

3. **Botezul Mântuitorului** se înfățișează după vechea iconografie bisericească, făcând pe Iisus Hristos în apele Iordanului, primind botezul de la Ioan, care ține mâna dreaptă asupra Domnului, iar în stânga ține un steag cu cruce. Sfântul Spirit în chip de porumb se pogoară din cer cu o rază de lumină asupra Mântuitorului, pe când Tatăl care se vede în nouri, rostește cuvintele: «Acesta este fiul meu cel iubit»<sup>7)</sup>. Unii pictori

1) Mat. 2,2. Luca 2,4. — Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, op. cit., p. 119.

2) J. B. E. Pascal, Institutions de L'art chrétien, T. I, p. 116.

3) Ibidem.

4) Ibidem.

5) Mr. Gaume, Hist. des Cataconibes de Rome, pag. 299.

6) În vechime, ceea ce eră „Pentateucul“ la Evrei, aceea eră „Cartea Morților“ la Egipteni. Din această carte însă nu ne-a rămas nici un fragment. În Cartea morților se tratau dogme, ritualuri religioase, teogonii, cosmogonii, legiuri, *circumciziuni*, ș. a.

Erodot (II, 104) ne spune că tăerea împrejur o avură Egiptenii și mai toate popoarele străvechi. Ea pare a se fi răspândit pe atunci din centrul Africei. De la Egipteni o împrumutară și Evreii cari o întroduseră în ritualul lor religios (Genesa c. 8; Exod. c. 5; Josua c. 5), ca parte igienică.

Astăzi se circumcid *Evreii, Mahomedanii, Indienii, Americanii negrii, indigenii din Iucatan și Salvador*. Mai practică tăerea împrejur *Melanesii* locuitorii din *Papua, Neo-Caledonia, Polinesia, Taiti, Havai, Tonga*, și mai toate popoarele din *Africa*. Conf. Ioan Softa, Circumciziunea, Botoșani, 1903.

7) Mat. 3,13. Luca, 3,21. Ioan 1,32. Conf. „Iconografia“, op. cit., pag. 121. Romano-catolicii numesc serbarea din 6 Ianuarie „Epiphania“ adică *arătarea*

sunt rătați când înălțesează pe Ioan Botezătorul turnând apă dintr'un bid pe capul Mântuitorului; acesta este obiceiul latin. Dacă Iisus Hristos se reprezintă la Botezul său stând în picioare cu Ioan, aceasta se face după arta picturală, căci nu s'ar putea reprezenta Iisus cufundat în apă.

4. **Intâmpinarea Domnului**, se face fiind pruncul Iisus ținut în brațe la templu, de către dreptul și bătrânul Simeon, care bine cuvintează pe prunc. Sfânta Fecioară întinde mâinele pentru a primi înapoi pe fiul său; iar bătrânul Iosif stând în urma ei, ține în haina sa două turturele. Lângă Iosif stă proceita Ana arătând pe Hristos și ținând în mână o hârtie cu cuvintele: «acest prunc a făcut cerul și pământul»<sup>1)</sup>.

5. **Intrarea lui Hristos în Ierusalim** se închipuiește făcând pe Domnul călare pe asin intrând în oraș, iar apostolii venind după dânsul. Oameni mulți alergând întru întâmpinarea lui, unii aștern veșmintele lor ca să calce Mântuitorul pe ele; alții se sue în copaci ca să privească pe Mesia, iar o ceată de oameni ține stâlparei de finic în mâini<sup>2)</sup>.

6. **Invierea Domnului** se zugrăvește făcând pe Iisus încungiurat cu aureolă luminoasă și stând în aer d'asupra mormântului de piatră. În mâna dreaptă ține un steag cu cruce. Cei doi strejari fiind îmbrăcați cu armătura romană, sunt culcați la pământ și privesc cu spaimă spre el<sup>3)</sup>.

7. **Înălțarea la cer** a lui Iisus Hristos este închipuită prin adunarea apostolilor cu sfânta Fecioară pe un munte (al Maslinilor). Din mijlocul lor se înalță Iisus la cer încungiurat de îngeri cu trâmbețe în gură. Apostolii privesc cu mirare în sus<sup>4)</sup>. Unul din cei doi îngeri îmbrăcați în haine albe, stând lângă apostoli, le arată pe o hârtie ce o ține în mână cuvintele următoare: «acest Iisus care se înalță de la voi la cer, iarăși va veni»<sup>5)</sup>.

8. **Pogorirea Sfântului Spirit** peste apostoli se zugrăvește făcând pe cei douisprezece discipuli adunați într'o casă și șezând în cerc pe scaune. Asupra lor se pogoară douăsprezece limbi de foc și se așază pe fie care câte una<sup>6)</sup>. Mulți pictori rătalesc când înălțesează pe sfântul Spirit în chip de **pörumb**, la pogorirea lui peste apostoli în ziua cinci-zecimei.

*Treimeii*; dar o numesc și *sărbătoarea celor trei regi*, adică a Magilor cari veniră să se închine lui Hristos. Ei sunt cunoscuți din tradițiune sub numele *Gaspar, Melchior, Baltazar*. După unii Greci vechi, Magii se numeau *Magalat, Galgabat, Sarucin*; iar unii Jidovi au latinizat numele lor astfel: *Apellius, Amarus, Dalmatius*. Unul din acești regi venea din Asia; altul din Europa, iar al treilea din Africa. Acestea însă sunt tradițiuni populare lipsite de temeiuri istorice și contrare istorisirilor evanghelice cari spun că Magii au venit de la Răsărit. (Mat. 2,1.). Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., Tom. I, pag. 125.

1) Luca 2,25. Ghenadie, Iconograf., op. cit., p. 120. Conf. Lerosey, Hist. et Symb. p. 572.

2) Luca 19,32. Mat. 21,8. Marcu 11,7. Ioan 12,14.

3) Mat. 28,1. Marcu 16,5. Luca 24,4. Ioan 20,12.

4) Marcu 16,19. Luca 24,51.

5) Fapt. Apost., 1,11. Conf. Ghenadie al Râmn. Iconografia, pag. 140.

6) Fapt. Apost. 2,3. Conf. Ghenadie al Râmn., „Iconografia“ op. cit., p. 140.

9. Schimbarea la față a Domnului se închipuiește pe un munte (Tavorul), unde se află Petru, Ioan și Iacov, șezând la pământ și privind în sus cu spaimă. Iisus fiind într'un nou luminos, are împrejurul său pe Moisi și Ilie <sup>1)</sup>. Unii dintre zugravi greșesc când la acest subiect înfățișează numai pe Mântuitorul cu cei doi apostoli fără Moisi și Ilie.

10. Nașterea Născătoarei de Dumnezeu se pictează închipuind într'o casă pe sfânta Ana culcată pe pat și răzimată de



Invierea Domnului nostru Iisus Hristos.

două perine. Două fecioare stau la spatele ei; iar alte două îi fac vânt cu apărătoarea. Alte fecioare es pe use ținând bucate; altele șezând jos scaldă pe prunca de curând născută; iar o fecioară stă lângă leagănul unde va fi pusă prunca <sup>2)</sup>.

11. Intrarea în Biserică a Fecioarei Maria se zugrăvește

1) Mat. 17,1. Marcu 9,2. Luca 9,28. Conf. J. B. E. Pascal, op. cit., Tom. I, pag. 155.

3) Conf. Ghenadie, „Iconografia“ op. cit., pag. 117.

închipiind o Biserică mare. Pe a III-a treaptă a Bisericeii, preotul Zahari stă cu cuviință în podoabe sacerdotale și întinde mâinile ca să primească pe prunca Maria în vârstă de trei ani. Aceasta fiind reptele întinde și ea o mână către preot, iar cu cealaltă ține o lumânare aprinsă. La spatele pruncei se află părinți ei Iouchin și Ana căutând spre fiica lor. Împrejur sunt o mulțime de fecioare cu lumânări aprinse <sup>1)</sup>.

12. **Buna vestire** a Născătoarei de Dumnezeu, se face zugrăvind pe sfânta Fecioară stând pe scaun cu capul puțin plecat. În mână stângă ține un fus cu mătase; iar pe cea dreaptă o ține întinsă către îngerul Gavriil. Acesta cu mână dreaptă o ține cuvintează, iar cu cea stângă ține o floare de crin <sup>2)</sup>.

13. **Adormirea Maicei Domnului**, se închipuște făcând o casă; ar în lăuntru ei, fecioara Maria șade pe pat moartă, cu mâinile încrucișate pe piept. De o parte și de alta sunt sfeșrice mari cu lumânări aprinse; un jidov șade înaintea patului cu mâinile tăiate, iar un înger stă cu sabia goală. D'asupra sfintei fecioare, se închipuște Hristos ținând în brațe sfântul ei suflet în haine albe, și împrejurul lui e lumină multă și îngeri. Cei douăsprezece apostoli se văd venind pe nouri la sfânta Fecioară <sup>3)</sup>.

## § 35.

### Subiecte din Vechiul Testament.

În Biserica creștină vedem zugrăvindându-se nu numai figuri din Noul Testament, dar multe subiecte și din Vechiul Testament. Motivul pentru care se face acest lucru, se cunoaște îndată ce știm că serviciul nostru liturgic este peste tot presărat cu amintiri din împărăția lui Israel.

1. *Creațiunea lumii* este un tablou foarte mareț în care Dumnezeu Tatăl în chipul unui bătrân încărcat cu eternitatea se arată bine cuvântând, iar săpturile apar din nimic pe rând, așa cum cetim aceasta în cartea Facerei <sup>4)</sup>. Când *Dumnezeu creează pe Adam*, acesta se înfățișează tânăr, fără barbă, și stând gol înaintea Creatorului. Puternicul Părinte încungiurat de lumină multă, ține pe Adam de mână, iar cu dreapta îl bine cuvintează pe el. Împrejur sunt copaci verzi și pomi încărcati cu fructe și flori mirositoare. Nu lipsesc din tablou nici animalele neînțelegătoare, apoi soarele luna și stelele cerului <sup>5)</sup>. *Creațiunea Evei* se închipuște în **raiu**, adică într'o grădină plină de desfătare, împodobită cu arbori, pomi ispititori, și des-

1) Ghenadie al Râmnicului, Iconografia, pag. 117.

2) Ibidem.

3) Ibidem, pag. 174. Conf. Tezur., Liturg., Tom. II, pag. 209, n. 3.

4) בְּרֵאשִׁית קָרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ (Fac. 1,1).

5) Fac. 1,27.

crisă cu atâta frumusețe de sfânta scriptură. Adam se vede dormind gol și rezemat pe o mână; iar Eva ese din coasta lui având mâinele întinse în sus. Tatăl cel fără de început o ține de mână cu stânga; iar cu dreapta o bine cuvintează<sup>1)</sup>. Adam și Eva se înfățișează goi și fără buric, în semn adică că ei nu au venit în lume după rânduiala firei, ci au fost creați de Dumnezeu. *Căderea lui Adam și a Evei* din raiul cel pământesc, se închipuiește în grădină unde protopărinții stau goi, și înaintea lor se vede un pom mare, ce seamănă cu un smochin cu multe roade. Diavolul în chipul șarpelui stă încolăcit pe acest pom, având urechile ascuțite spre Eva; iar aceasta cu o mână ține un rod pe care-l mănâncă, pe când cu cealaltă ea dă și lui Adam să mănânce, și el primește darul ispititor<sup>2)</sup>. *Isgonirea lui Adam și a Evei* din rai, se înfățișează făcând pe strămoși goi în grădină; dar pentru că acum ei au păcătuit mâncând din pom, îndată au dobândit simțul rușinei și al umilinței, și de aceea se prezintă acoperiți pe la coapse cu frunze de smochin<sup>3)</sup>. Ei fug din grădină uitându-se înapoi, iar un Serafim cu șase aripi îi gonește cu o sabie de foc pe care o ține în mână. Foarte duioasă este și înfățișarea strămoșilor, când ei plâng cu amar fericirea și raiul pierdut; tot așa și când ei lucrează cu sudori ca să-și câștige hrana lor<sup>4)</sup>.

1) Fac. 2,21.

2) Fac. 3,6.

3) Fac. 3,7. Conf. Martigny Diction., art. „Adam et Ève”, pag. 19.

4) *De Wette, Tuch, Ewald, Hupfeld, Knobel, Schrader, Graf*, și alți critici distructori, susținând că Pentateucul e o copie a legendelor vechi **egiptene indiene și asiriene**, aduc texte din acestea confruntând asemănarea lor cu Cartea lui Moisi. Așa de exemplu în creațiunea lui Adam și scoaterea lui din rai, iată ce reproduc ei din „**Prasada**” sau *poezia poeziilor brahmane*:

„Dintre toate creaturile, Brahma deosebi pe om prin putere și trup mareț și-l numi **Adima**” (în limba sanscrită însemnează întâiul om).

„Femeea a primit partea frumuseței și a dulcetei și a numit-o **Heva**” (în limba sanscrită însemnează, ceea ce completează viața).

„Brahma a dat atunci lui Adima și femeii sale insula **Cellan** s'o locuiască”.

„Și le-a poruncit să nu părăsească insula... care avea pomi minunați, pasări cântătoare, orez mult și toate bunătățile pământului”.

„Spiritul rău **Racacas** (diavolul) pizmui fericirea lor și le însuflă pofte necunoscute”.

„Să ne preumblăm prin insulă, zise Adima soției sale”.

„Adima, zise Heva, să nu mergem departe, căci astfel vom călca porunca Domnului”.

„Dar Adima neascultând, și luând și pe Heva, apoi mergând neconținut, au ajuns la marginea insulei în fața mării”.

„Dincolo de mare văzură pământ întins infinit. Trecură pe niște stânci de piatră apa mării, și intrară în acel pământ *nelocuit*” (India sudică).

„Aci găsiră arbori mari, mii de pasări cântătoare și pomi cu roade frumoase”.

„Iată ce prame minunate! Să gustăm din ele, zise Adima”.

„Heva tremura de frică și ruga pe Adima să nu turbure cu această gustare mânia Domnului”.

„Înapoiindu-se iarăși în marginea insulei Ceilan, un sgomot surd și cutremurător se auzi, și deodată toți arborii, fructele, florile, pasările, pe cari le văzuseră în pământul nelocuit, dispărură ca prin minune”.



Tate icoanele creațiunii se așează în vestibulul Bisericii, pentru ca omul intrând în casa Domnului, să-și vadă aici adevărata sa origină, cum și păcatul neascultărel. Tot deodată croștindu-l văzând aceste icoane valoroase, să-și înlătore din mintea sa, începăturile fantastice concepute de materialistii contrarii ai creștinismului, cu privire la creațiune și origina omului. Tablourile acestea se zugrăveau chiar și prin secolul II-lea, când Irineu și alți scriitori combăteau pe Gnostici, cari învățau că lumea e produsul principiului rău <sup>1)</sup>.

2. Din Vechiul Testament vedem de asemenea zugrăvindu-se în Biserici, nașterea lui Cain <sup>2)</sup>; nașterea lui Avel <sup>3)</sup>; uciderea lui Avel cu un lemn de către Cain <sup>4)</sup>; fuga disperată a lui Cain și gonirea lui de un inger <sup>5)</sup>. Mai departe, corabia lui Noe <sup>6)</sup>; potopul înfățișat prin ape multe <sup>7)</sup>; jertfa

„Stâncele pe cari ei veniră în insulă, se afundară în mare, și rămaseră în ața apei numai niște colțuri ascuțite“ (azi numite **Palam Adam** — puntea lui Adam).

„Irumusețile văzute în pământul necunoscut, nu erau de cât păreri amăgitoare ale lui Racasas pentru a aduce la nesupunere pe Adima și Heva“.

„Adima plânse în marginea insulei pe pământul gol; iar Heva îi zise lui: nu te despera, Adima; ci roagă pe Domnul să ne erte“.

„Pe când femeea vorbea, o voce se aude din nouri cu aceste cuvinte: Femece, eu te ert și pe tine și pe Adima; dar voi nu veți mai intra în pământul fericii“

„Fiii voștrii vor ajunge în suferință, vor lucra pământul din greu pentru greșeala voastră, vor fi răi și mă vor uita“.

„Pentru nesupunerea voastră spiritul rău va intra în lume“.

„Dar voi trimite pe **Vișnu** și se va încorpora în sânul unei femei, și va îndrepta răul“.

„Iar Adima și Heva se sculară mângâiați și începură a lucra pământul din greu pentru a-și scoate hrana lor“ etc. etc. (Conf. Louis Jacolliot, Moisi, Manou-Mahomet, pag. 274—280).

Aici criticii distructori, susțin că legenda de pe marginea Gangelui s'a răspândit la Egipteni, Asirieni, Evrei, etc. Dar Evreii din ura către femece, au dat ei rolul de amăgitoare, zic criticii.

Noi însă știm că Vedele sunt scrise mai târziu de cât pentateucul; deci Indienii au fost inspirați din pentateuc. Conf. Wladimir Guettée, Histoire de L'eglise, Tom. I, pag. 192.—Conf. nota 1 de la pag. 22, Tom. II, Tez. Lit.

1) Fac. 3,23.

2) Fac. 4,1.

3) Fac. 4,2.

4) Fac. 4,8.

5) Fac. 4,12.

6) Fac. 6,13. **Hermann Hilprecht**, profesor de limba asiriană la Universitatea din Pensilvania (America), pe temeiul unor documente asiriene susține că potopul s'a întâmplat la anul 3160 de la zidirea lumii, sau cu 2348 de ani înainte de Iisus Hristos.

7) Fac. 7,12. Despre **potop** criticii distructori aduc acest text din **Puranas** brahmană: „După trei mii de generații omenești, apele năvăliră pe pământ și înceară cărțile sfinte brahmane, și le afundară în adâncimi“.

„Zeul Vișnu luă forma unui pește cu cap de om și le scoase din adâncul apelor. El apoi le-a dat lui **Vaiwasvata** care scăpase din potop cu toată familia lui, zicându-i aceste vorbe: iată cuvântul divin zis de Brahma strămoșilor tăi“.

„Și Vișnu după potop, învăță ziua pe oameni să construiască corăbii, să are pământul, să zidească temple pentru a mulțumi zeilor; iar seara Vișnu intră în ocean la revărsarea Gangelui, căci zeul încă păstră chipul peștelui“ etc. etc.

lui Noe<sup>1)</sup>; Noe sădește vie<sup>2)</sup>; Noe se îmbată și se desgolește<sup>3)</sup>. Biserica prin aceste icoane ne arată cum omul cade în păcat și în urmările lui.

*Turnul Babilonului* se zugrăvește închipuindu-se un ținut foarte înalt și meșteri zidind d'asupra lui. Unii lucrători au ciocane în mâini; alții au diferite unelte; unii aduc cărămidă, alții pământ.



Cain ucide pe fratele său Avel. (Fac. 4,8).

Legenda cu zeul-pește învățător al oamenilor trecu din Indii și în Babilonia sub numele de **Oan** sau **O An** (în limba sanscrită, *spirit*). Conf. Jacolliot, op. cit., pag. 316–318. Comp. pag. 22, lit. b, Tezaur. Lit., Tom. II, unde se află imnul brahman cu privire la potop.

Criticii se nevoesc a dovedi că această descripție a deluviului de către Moisi e împrumutată de la Indieni. Dar un fapt întâmplat, cum a fost potopul, s'a ținut prin tradiție de către toate popoarele; prin urmare Moisi n'a avut nevoie de cât de tradițiile păstrate de neamul său.

1) Fac. 8,20.

2) Fac. 9,20.

3) Fac. 9,22.

D'asupra turnului se învârtesc nouri și furtuni, și limbi de oc  
se pogară asupra turnului<sup>1)</sup>.

*Araam* ese din pământul lui și vine la Egipt să cumpere  
grâu; d e călare pe asin, iar Sara în urma lui<sup>2)</sup>. Faraon răpește  
pe Sara, femeea lui Avraam, dar pentru aceasta fără de lege și  
certat le inger<sup>3)</sup>. Avraam ea pe Sara înapoi de la Faraon și  
se inapoiază în Canaan<sup>4)</sup>. Avraam e întâmpinat de Melhiseec  
împăraul Salimului<sup>5)</sup>. Cei trei oaspeți ai lui Avraam, mâncând  
la umbra stejarului lui Mamre (אֲמֵרָא<sup>6)</sup>). Jertfa lui Avraam se

face închipuind un munte în vârful căruia Avraam leagă pe Isac  
fiul său d'asupra unor lemne. Avraam cu cuțitul în mână e hotărît  
să junghie pe fiul său, însă îngerul îl oprește de la aceasta<sup>7)</sup>.

3. *Arderea Sodomei și Gomorei* se pictează făcând trei  
îngeri n nouri privind în jos pe pământ; aci sunt case dărâmate  
arzând împreună cu oameni; iar mai departe de cetate un munte  
și Lot cu amândouă fetele lui fugind. Soția lui Lot albă ca sarea  
se uită înapoi cum ard cetățile<sup>8)</sup>. Avraam alungă pe sclava sa  
egipteană Agar<sup>9)</sup>.

Tot instructive sunt și subiectele: *Isac* bine cuvintează pe  
Iacov<sup>10)</sup>; scara lui Iacov<sup>11)</sup>; visul lui Iosif<sup>12)</sup>; Iosif e vândut de  
frații lui<sup>13)</sup>; Iosif și lasă haina în mâna femeii și fuge<sup>14)</sup>; încar-  
cerarea lui Iosif<sup>15)</sup>; Iosif tâlcuește visele<sup>16)</sup>; Iosif domn al Egipt-  
ului<sup>17)</sup>. Lui Iosif i se închină frații săi<sup>18)</sup>; Iosif se face cunoscut  
fraților lui<sup>19)</sup>; Iosif întâmpină pe tatăl său Iacov<sup>20)</sup>; Iacov bine  
cuvintează pe fiii lui Iosif<sup>21)</sup>; Iacov bine cuvintează pe cei doui-  
sprezece fii ai săi<sup>22)</sup>.

4. *Moisi* e ridicat de fata lui Faraon din riul Nilul<sup>23)</sup>;

- 
- 1) Fac. 11,1 seqq. Vezi figura acestui turn la pag. 168, Tez. Lit., Tom. II.
  - 2) Fac. 12,10.
  - 3) Fac. 12,17.
  - 4) Fac. 13,1 seqq.
  - 5) Fac. 14,18.
  - 6) Fac. 18,8.
  - 7) Fac. 22,12.
  - 8) Fac. 19,24.
  - 9) Fac. 21,14.
  - 10) Fac. 27,27.
  - 11) Fac. 28,12.
  - 12) Fac. 37,7.
  - 13) Fac. 37,21.
  - 14) Fac. 39,13.
  - 15) Fac. 39,20.
  - 16) Fac. 41,1 seqq.
  - 17) Fac. 41,41.
  - 18) Fac. 42,6.
  - 19) Fac. 45,2.
  - 20) Fac. 46,29.
  - 21) Fac. 48,15.
  - 22) Fac. 49,2.
  - 23) Exod 2,5.

Moisi păscând oile vede rugul cel aprins<sup>1)</sup>; Moisi vorbește lui Faraon pentru eliberarea Evreilor<sup>2)</sup>; Cele 10 rane ale Egiptului<sup>3)</sup>; Moisi face paștele cu Evreii<sup>4)</sup>; Moisi trece pe Evrei prin marea Roșie și se înecă Egiptenii<sup>5)</sup>; Moisi primește tablele legii<sup>6)</sup>; Moisi scoate apă din piatră<sup>7)</sup>; Valaam voind a blestema pe Evrei se oprește de înger<sup>8)</sup>; Valaam bine cuvintează pe Evrei<sup>9)</sup>; moartea lui Moisi<sup>10)</sup>.

*Isus Navi* trece Iordanul cu Evreii ca pe uscat<sup>11)</sup>. Îngerul îmbărbătează pe Ghedeon împotriva lui Madiam<sup>12)</sup>. Samson ucide leul<sup>13)</sup>; Samson arde țarinele inamicilor prin vulpi<sup>14)</sup>; Samson vândut de Dalila scoate din tâtână porțile cetății Gaza<sup>15)</sup>; Samson surpă casa și ucide mulțime mare de streini<sup>16)</sup>.

Nu mai puțin folositoare sunt icoanele: *profetul Samuel* servind în templu<sup>17)</sup>; moartea preotului Eli<sup>18)</sup>; Saul este uns împărat<sup>19)</sup>. David cântând din harfă gonește spiritul rău de la Saul<sup>20)</sup>; David omoară pe Goliat și îi taie capul cu sabia<sup>21)</sup>; David se unge împărat<sup>22)</sup>; David aduce chivotul la Ierusalim<sup>23)</sup>; David este muștrat de profetul Nathan<sup>24)</sup>. Solomon se unge împărat<sup>25)</sup>; Solomon zidește templul din Ierusalim<sup>26)</sup>; Solomon zidește capiște idolilor<sup>27)</sup>.

*Iov lipsit de averile sale*<sup>28)</sup>; Iov zace în gunoiu dar e mângâiat de cei 3 amici ai săi<sup>29)</sup>; Iov dobândește averile îndoite de

1) Exod, 3,2.

2) Exod, 5,1.

3) Exod, 7-12.

4) Exod, 12,21.

5) Exod, 14,16.

6) Exod, 20,1.

7) Num. 20,13.

8) Num. 22,21.

9) Num. 24,3.

10) Deut. 34,5.

11) Ios. 3,16.

12) Jud. 7,12.

13) Jud. 14,6.

14) Jud. 15,4.

15) Jud. 16,3.

16) Jud. 16,29.

17) I Sam. 1,28.

18) I Sam. 4,18.

19) I Sam. 10,25.

20) I Sam. 16,23.

21) I Sam. 17,51.

22) Ungerea lui David ca împărat 'al Evreilor a fost astfel (II Sam. 2,4):

(Și veniră = וַיָּבֹאוּ אֲנָשֵׁי הַיַּגְדָּה וּמִשְׁחֵהֶם אֶת-דָּוִד לְמֶלֶךְ עַל-בֵּית יְהוּדָה :  
bărbații din Iuda și unseră acolo pe David rege peste casa lui Iuda).

23) II Sam. 6,17.

24) II Sam. 12,7.

25) I Reg. 1,39.

26) I Reg. 6,2 seqq.

27) I Reg. 11,7.

28) Iov. 1,13.

29) Iov. 2,8-11.

la Dumnezeu <sup>1)</sup>); Iudita omoară pe Olofern generalul lui Nabuhodonosor).

Tote acestea și alte multe subiecte din Testamentul vechiu, se zugrăvesc după norma tradițională a Bisericii prevăzută în iconografie, avându-se tot deodată în vedere și textele respective din sfânta scriptură. Persoanele cuprinse aci, poartă de regulă haine lungi după croiala veche asiatică; iar patriarhii și împărații au bărbi lungi și cărunte ori albe. Mai poartă aproape fiecare persoană câte o emblemă caracteristică ființei sale, s. e. Moisi ține în mână tablele legii; Aron cădelniță preotească; David harfa; Solomon are lângă sine un templu, ș. a.

5. După ce am văzut până aci pe cele mai frumoase icoane din legea veche, urmează să cunoaștem acum și chipurile *profetilor*. Aceste figuri se înfățișează în trăsuri de oameni bătrâni, cu haine lungi și largi, și Biserica ni-i prezintă ca pe niște bărbați însirați ai vechiului Testament, cari au profetizat cu exactitate despre venirea Mântuitorului, activitatea și suferințele lui, cum și despre tot ce va fi în Biserica întemeiată de el.

Din viața profetilor vedem în Biserică icoane de felul acesta: *Ilie se hrănește de corbi în peșteră* <sup>2)</sup>); *Ilie bine cuvintează făina și untul de lemn al văduvei* <sup>3)</sup>); *Ilie se întâlnește cu Ahav* <sup>4)</sup>); *Ilie prir rugăciunea lui coboară foc din cer peste sacrificiul său* <sup>5)</sup>); *Ilie omoară pe profetii lui Baal* <sup>6)</sup>); *Ilie unge pe Elisei profet în locul său* <sup>7)</sup>); *înălțarea lui Ilie la cer* <sup>8)</sup>). *Elisei blestemă pe copiii ce-i strigau «pleșuvule»* <sup>9)</sup>). *Elisei blestemă pe servul său Ghehazi* <sup>10)</sup>).

*Isaia se tae de către Evrei cu ferăstrăul de lemn. Ieremia e băgat într'o groapă noroioasă. Ezechiel predică poporului cuvântul lui Iehova. Daniil și cei trei coconi mâncând plante* <sup>11)</sup>); *Daniil în groapa cu lei* <sup>12)</sup>).

*Iona fugind de fața Domnului e aruncat în mare* <sup>13)</sup>); *Iona e lepădat de chit spre cetatea Ninive* <sup>14)</sup>); *Iona propoveduește în cetatea Ninive* <sup>15)</sup>); *Iona se mâhnește pentru tigră* <sup>16)</sup>). *Ioan Bo-*

1) Jov. 42,10.

2) Ghenadie, Iconogr., p. 91 - 116.

3) I Reg. 17,6.

4) I Reg. 17,16.

5) I Reg. 18,17.

6) I Reg. 18,38.

7) I Reg. 18,40.

8) I Reg. 19,20.

9) II Reg. 2,2.

10) II Reg. 2,24.

11) II Reg. 5,27.

12) Dan. 1,12.

13) Dan. 6,16.

14) Iona 1,15.

15) Iona 2,10.

16) Iona 3,4.


17) Iona 4,9.

tezătorul cel din urmă profet se zugrăvește îmbrăcat cu haine de păr de camilă și încins cu brâu de curea <sup>1)</sup>).

În fine se pictează toți proorocii în diferite chipuri scrise în vechiul Testament, și după cum ni-i arată tradițiunea.

### § 36.

## Înfățișarea îngerilor și diavolilor. — Raiul și iadul.

unoscutul scriitor francez contele Ioseph de Maistre († 1821), pe la începutul secolului XIX-lea descriind chipul **îngerilor**, zicea că *«in figura acestor spirite se vede frumusețea bărbătească în tot idealul ei; în îngeri se unește dulceața feței fără slăbiciune cu tăria fără asprime. O tinerețe eternă strălucește asupra acestor chipuri cerești; nici odată ei nu au fost copii, nici odată nu vor fi bătrâni»* <sup>2)</sup>. Biserica creștină îmbracă pe îngeri cu o *frumusețe deplină*, și ni-i prezintă ca pe niște spirite cu chipuri omenești, cu aripe, îmbrăcați în stihar de culoare luminoasă, adesea ori încinși peste mijloc, sau împodobiți ostășește, și gata a servi lui Dumnezeu în tot timpul, iar adesea ori din porunca lui, a fi în ajutorul oamenilor făcători de bine. Biserica latină obișnuște a înfățișa pe îngeri de multe ori *goi și într'un desemn fantastic* <sup>3)</sup>. Aceste spirite nu au barbă nici încrețituri; trăsurile lor fizionomice sunt atât de fine, pe cât penelul pictorului este în stare a concretiza frumusețea cerească. Negreșit că zugravul stângaciu în arta lui, păcătuște mult când el nu corespunde cel puțin în parte, în facerea chipurilor îngeresti, și când idealul frumuseței este coborât astfel, la chipuri comune și lucrute cu rău gust.

a) Până prin secolul IV-lea nu întâlnim în iconografia creștină formele acestor spirite; iar de aci înainte, îngerii se văd închipuindu-se cât mai des în diferitele lor servicii bine făcătoare. Totuși despre îngeri găsim destule texte atât în Vechiul cât și în Noul Testament. Așa, atunci când strămoșii noștri au fost alungați din raiu, Dumnezeu a pus un Heruvim armat cu o sabie de foc, *«ca să păzească calea la pomul vieții»* <sup>4)</sup>. Iar Moisi a făcut doi Heruvimi: *«pe unul l'a pus la un capăt al Chivotului, și pe al doilea, la celălalt capăt al lui»* <sup>5)</sup>.

Mai târziu Solomon pe când a construit templul, *«a făcut în Sfânta sfinților doi Heruvimi, de lemn de maslin, fie care de câte zece coți înălțime»* <sup>6)</sup>. Profetul Ezechiel se servește adesea

1) Mat., 3,4.

2) Ioseph Maistre, Philosophie de Bacon, Paris, 1836, pag. 289.

3) Icoana Maicei Domnului făcută de Rafael, pe care am văzut-o în muzeul din Dresda în anul 1891 (p. 223, Tez. Lit., T. II), are la picioarele sale, doi îngeri în chipul unor copii grași cu totul goi și rezimați pe mâinile lor; la umăr au câte două aripi. (Autorul).

4) Fac. 3,24.

5) Exod. 37,7.

6) I Reg. 6,23.

ori de expresiunea «Heruvim», pentru a arăta spiritele îngerești cari is'au arătat într'o formă minunată, în viziunea sa<sup>1)</sup>.

Apostolul Pavel face chiar o deosebire ierarhică între îngeri, zicând că «*printr'insul (Iisus Hristos) s'au făcut toate cele de pe pământ, cele văzute și cele nevăzute; sau tronurile sau domniile, sau începătorile sau stăpânirile*»<sup>2)</sup>. Apoi autorul scrierii «*Ierachia cerească*» care se crede a fi Dionisie Areopagitul, împarte rândueala îngerilor în nouă cete (ἑννεα τάγματα), despărțite iarăși în trei tepte (τάξεις).

Cea d'întâiu treaptă este a *scaunelor, heruvimilor și serafimilor*. Scaunele după învățătura cărții «*Ερωμηνεία τῆς ζωογραφικῆς*», au figura unor *roate de foc impletite* (περιπεπλυγμέναι) între ele una cu alta ca să formeze un scaun, adică un tron împărătesc. De aci vine și numirea lor de «*tronuri*» pe cari pausează Cel A Tot Puternic; dar acesta este invizibil și nu se zugrăvește pe tronuri de acest fel; deci, numai tronurile se văd. Roatele acestea au pe ele aripe și ochi mulți, căci iată ce cetim în viziunea lui Ezechiel 10,12: «*Și tot corpul heruvimilor, spatele lor, mâinile lor, și aripele lor, și roatele, toate patru roatele lor, erau pline de ochi de jur împrejur*». Apoi și în rugăciunea din timpul Heruvicului preotul cetește: «*Doamne Dumnezeuul nostru... cavele te porți pe scaunul heruvimilor*». Iar Heruvimii se închipuiesc având fie care un cap de om tânăr cu două aripe<sup>3)</sup>. Serafimii însă au o formă minunată și se zugrăvesc în culoarea focului, având fie care un cap de om tânăr cu șase aripe împodobite cu ochi mulți. Cu două aripe și acoperă fața, cu două picioarele, iar cu două aripe shoară în aer, adică sunt așa cum îi descrie profetul Isaia în viziunea lui<sup>4)</sup>. Serafimii au și două mâini ce se văd esînd din aripi și purtând câte o ripidă cu inscripția: *sfânt, sfânt, sfânt*<sup>5)</sup>.

A doua treaptă îngerească este a *domniilor* (κυριότητες), *puterilor* (δυνάμεις) și *stăpânirilor* (ἔξουσία). Îngerii din această categorie se reprezintă desculți, purtând stihare (σχιζάρια) până la picioare și încinși cu orare (ὄραρια) verzi aurite; în mâinile lor drepte poartă toege de aur; iar în stînga țin câte o pecete rotundă ca un taler cu zimți.

În fine a treia și ultima treaptă a îngerilor o compun, in-

1) Ezech. 10,1.

2) Colos. 1,16. Conf. Efes. 1,21. Rom. 8,38. I Petru 3,22.

3) Romano-Catolicii zugrăvesc pe heruvimi îmbrăcați în tunică împodobită frumos cu cusături de aur și încălțați în chipul cavalerilor Romani.

4) Isaia 6,1. Biserica latină deosebindu-se de cea ortodoxă, închipuiește pe Serafimi cu șase aripi, cu sabie de foc în mâna dreaptă și cu picioarele goale. Conf. Le C-te de Grimoiard, op. cit., Tom. III, pag. 221.

5) Iar în imnul heruvimic din Sâmbăta cea mare, Biserica cântă că înaintea lui Iisus merg Heruvimii cei cu ochi mulți (πολυόμματα) și Serafimii cei cu câte 6 aripe (ἑξαπτέρυγα). Dar în Biserica din comuna **Spineni**, cătunul Vineții de jos, județul Oltul, unde m'am născut eu, Heruvimii sunt făcuți în chipul unui cap de om fără barbă, acoperit de 2 aripe lungi împodobite cu colorii; iar Serafimii sunt în forma unui cap de om, cu 6 aripe presărate cu ochi. (Autorul).

cepătoriile (ἀρχαί), arhanghelii (ἀρχάγγελοι) și ingerii (ἄγγελοι). Începătoriile și arhanghelii se închipuiesc într'o bogată armătură ostășească, având coifuri pe cap, pieptare de metal, fiind încinși cu brâne de aur, ținând în mâini pâlâști și sulite, și având o încălțăminte bogată <sup>1)</sup>. Cele mai dulci și blânde figuri, sunt ale ingerilor în înțelesul propriu al cuvântului. Aceștia se zugrăvesc în chipul unor tineri în stihare luminoase, sau în haine lungi, largi și subțiri. Ei zboară în aer, ori umblă pe pământ, ținând în mână o sabie, ori o stâlpăre de finic, sau un instrument <sup>2)</sup>. Dionisie Areopagitul adaugă că treptele inferioare îngeresti, primesc cunoștința despre lucrurile dumnezeiești, de la treptele superioare; iar acestea ca mai apropiate de Dumnezeu, primesc învățături despre misterele dumnezeiești, de la însuși Dumnezeu <sup>3)</sup>.

b) **Diavolii** (διδόλοιο) sau îngerii răi, erau și ei buni la început, dar trufindu-se și voind să fie asemenea lui Dumnezeu, ori chiar să se ridice d'asupra lui <sup>4)</sup>, ei s'au abătut cu aceasta de la scopul creațiunii lor, și de aceea sunt înfinit nefericiți. Sfânta scriptură 'i numește pe ei, *spirite rele* <sup>5)</sup>, *spirite necurate* <sup>6)</sup>, *demoni sau draci* <sup>7)</sup>; iar mai marele lor se cheamă, *diavol* <sup>8)</sup>, *ispititor* <sup>9)</sup>, *satana* (σατανᾶ) ș. a. <sup>10)</sup>. Numărul diavolilor e foarte mare și apostolul Pavel desparte treptele lor în căpetenii, domnii, stăpâniri <sup>11)</sup>; iar evangelistul Luca spune că ei au o împărăție a lor <sup>12)</sup>. Pe cât îngerii buni sunt folositori oamenilor, pe atât diavolii sunt rău făcători.

1) Pe arhanghelul Gavriil îl amintește pentru prima oară Daniel în Cap. 8, v. 16; de asemenea și pe arhanghelul Mihail tot Daniel în Cap. 10,13. Iar în Apocalipsă cap. 12,7, se descrie arhanghelul Mihail luptându-se cu Draconul-diavol, așa adică cum îl zugerăm pe icoane.

2) Nu de mult timp, descoperindu-se în ruinele vechei Ninive o tabelă scrisă în cuneiforme, s'a descifrat acolo teogonia asiriană cu 7 zei supremi, 50 zei mari ai cerului și ai pământului; 300 spirite (îngeri) cerești; 600 spirite pământiești. (Conf. Louis Jacolliot, Moise, Manou, Mahomet, 1880, Paris, pag. 306). Contrarii încearcă a dovedi o asemănare între această teogonie și dogma creștinească despre existența îngerilor. Un studiu însă comparativ făcut cu seriozitate, înlătură cu desăvârșire încercarea contrariilor creștinismului.

3) Foarte frumoasă este iconografia celor nouă cete îngeresti, acolo unde ea se află completă și bine zugrăvită, așa cum am văzut d. e. aceasta în anul 1904, în Biserica mânăstirei **Iviru** din Muntele Athos. Bisericile noastre românești, nu conțin completă această grupă a cetelor îngeresti. De dorit ar fi a se zugrăvi completă pe cupola cea mare a naosului, de meșteri iscusiți și cunoscători în cele bisericesti. (Aurul).

4) Augustin. De genes. c. 13. Conf. Greg. de Naz. Carm. VI. Ambros., Epist. 84.

5) Luca 7,27.

6) Mat. 10,1.

7) Mat. 13,24.

8) I Petr. 6,8.

9) Mat. 4,3.

10) Apocal., 20,2. Conf. Alexiu Comoroșanu, Dogm. ortod., Partea spec., Cernăuți 1889, pag. 263.

11) Colos. 2,15. Efes. 6,12.

12) Luca 11,18.



*Icoană căderii îngerilor din mândrie*<sup>1)</sup>, se zugrăvește făcând chipul lui Hristos pe ceriu, șezând ca un împărat pe scaun cu evangelia în mână, pe care sunt scrise cuvintele: «*Văzut-am pe Satana ca un fulger căzând din cer*». Împrejurul lui Hristos ostile îngerești stau cu frică; iar arhanghelul Mihail în mijlocul lor stând și el umilit, le arată pe Hristos zicând: «*Să stăm bine, să stăm cu frică*». Jos pe pământ sunt munți; iar între aceștia o prăpastie atâncă în care intră cei căzuți. Din ceriu se văd îngeri



Căderea îngerilor după modelul pictorului L. Giordano.

căzând în păcuri, dar ei tot au chipul îngeresc, puțin însă cam schimbat. Sub aceștia sunt alți îngeri mai întunecați; mai jos alții negrii; apoi de desubt păcuri cu îngeri jumătate draci; iar alții au chipuri de draci urâți și negrii. De desubtul tuturor în *Tartar*, stă legat în lanțuri **Lucifer**, diavolul cel mare, negru, cu coarne, schimonosit, oribil mai mult de cât toți.

1) Sirah 10,13: „Inceputul păcatului este trufia“. Comp. Apoc. 12,7. Athan. c. Mare, Cuvântare despre virginitate. Conf. Ambros., Epist. 84.

Diavolii, în chipuri singuratece, se zugrăvesc în formă de șarpe <sup>1)</sup>, ori de *bălaur* mare, sau de *dracon* (șarpe cu aripe <sup>2)</sup>). Se mai zugrăvesc sub figură de animale desfigurate, le *șapi* cu urechi mari, cu părul lung și bătos, cu gura mare și ieșind foc din ea, cu coarne în frunte, cu *coadă* pocită, cu unghii, *ghiare*, și cu căutătura cruntă. Dar demonii se închipuiesc și sub forma pasărilor de culoare neagră, cu *picioare lungi*, cu gât diform, *cioc lung*, și cu aripe întinse <sup>3)</sup>. Adesea ori diavolul se face și în forma unei femei, aripată diform, goală dar acoperită la coapse, cu părul despletit și cu ghiare la picioare. Nu arare ori se zugrăvește *Lucifer* cu corp de om, dar cu capul de animal degenerat, cu nasul încovoiat, cu aripe, cu ghiare lungi și ascuțite; ori se închipuiește având figură de om cu multe fețe, cu coarne, cu păr pe el și legat în lanțuri. După cum vedem, aceste spirite rele au chipuri înspăimântătoare, pentru că Biserica a căutat să depărteze pe creștin de la păcat, punându-i înaintea aceste forme ale diavolului, care are întru a sa stăpânire pe cei păcătoși.

**Moartea** se zugrăvește în spiritul acestor cuvinte din Apocalipsă: «*Și am văzut, și iată un cal galben, și nume'e celui ce șadea pe cal eră moartea; și iadul urma după ea. Și li s'a dat putere peste a patra parte a pământului, să omoare cu sabie, cu foamele și cu moarte, și prin fiarele pământului*» <sup>4)</sup>. Pe temeiul acestui citat, Moartea se închipuiește cu ară în mână, ori cu coasă și șade pe un cal slab ce fuge repede. Moartea se mai înfățișează sub figura unei femei sburând în aer cu părul vălvoi, ochii sperioși, gura strâmbă, cu aripe și cu coasa în mână, căutând cu lăcomie să adune cât mai multe victime. Sau se reprezintă în forma unui om având chipul unui **schelet** cu craniul gol, din care se văd mai mult dinții. Adesea ori Moartea are tipul unei femei de culoare galbenă, urită la chip, cu părul despletit, și cu coasa în mână <sup>5)</sup>.

c/ **Raiul** cu frumusețea lui este descris în cartea Facerei, Cap. 2, v. 8, în următorul mod: «*Și Dumnezeu a sădit grădina în țara Eden (עֵדֶן) <sup>6)</sup>, despre răsărit, și în aceasta*

1) Fac. 3,1.

2) Apoc. 12,7.

3) Didron, Icon. crét., Hist. de Dieu, pag. 447, Paris, 1843.

4) Apoc. 6,8.

5) De altfel la Evrei și la Greci, în vechime, tot cam așa eră descrisă Moartea.

6) Cuvântul „Paradis” (παράδεισος, Cânt. Cânt. 4,13), întrebuintat adesea ori în limba română, e de origină veche **persană** ori **bactriană** și înseamnă „grădină”. În ebrește cuvintele גַּן și פֶּרְדִּים se traduc în românește cu „grădină” ori „raiu”. Orientalul totdeauna și-a găsit culmea fericirii în grădinile cu flori și fructe, și apoi străbătute cu isvoare de apă curgătoare.

Cicerone ne spune în cartea sa „De senectute”, cap. XVI, că însuși Cîru marele împărat al Perșilor († 530 a. Hr.) își făcea singur planul grădinilor sale imperiale și sădea într-insele pomi și arbori. El spunea cu mândrie supușilor săi

pus el pe omul (עֲדָם) pe care l'a făcut. Și Dumnezeu, făcu să *ăsară* din pământ tot felul de arbori frumoși la veder și buni la mâncare». Iar apostolul Pavel zice despre raiu : «*Acum* (in lumea aceasta) *vedem* (pe Dumnezeu) *ca prin oglindă și în ghicitură*; *atunci* (in raiu) *faț către față*<sup>1)</sup>. Acolo in paradis, după cum cetim în Apocalip:ă, «*va șterge Dumnezeu toată lacrima de la ochii lor, și moarte nu va fi, nici plângere, nici strigare, nici durere*»<sup>2)</sup>. Biserica ortodoxă cere de la Domnezu ca sufletele celor incetați din viață, să fie așezate în locuri cu verdeată (εις τόπον χλοής), în locuri de odihnă, unde nu este durere, nici întristare nici suspin, ci viață fără de sfârșit.

Pe sprijinul acestor citate, *raiul este înfățișat* sub chipul unei **grădini** încungiurată cu zid. La poarta raiului, apostolul Petru ține o chee ca să deschidă ușa<sup>3)</sup>. În mijlocul raiului stă Maica Domnului pe un jeț de aur; iar de o parte și de alta sunt doi ingeri îmbrăcați diaconește și plecați spre dânsa. În dreapta sfintei Fecioare se allă tâlharul de pe cruce, căruia Domnul i-a făgăduit că «*astăzi vei fi cu mine în raiu*»<sup>4)</sup>; în stânga ei se allă cele cinci fecioare înțelepte<sup>5)</sup>. Mai jos, bătrânul Avraam ține sufletul lui Lazăr cel sărac pe genuchii săi<sup>6)</sup>; de a dreapta lui Avraam stă Isac și în stânga Iacov, amândouă patriarhi bătrâni șezând pe scaune întorși puțin spre Avraam. De desubtul picioarelor lor, curg cele patru riuri *Fison, Ghihon, Tigru și Eufrat*<sup>7)</sup>. În mijlocul raiului, este un pom mare plin cu roade frumoase. Mulțimea fericitilor din acest loc, este despărțită în cete, având tie care o bucurie spirituală nesfârșită.

În afară de zidul paradisului, se zugrăvesc cele cinci fecioare nebune cu candelile lor stinse. Iisus Hristos stă în apropiere pe înfricoșatul său scaun; Adam și Eva șed în genuchi căutând spre Iisus Hristos, și mulțimea popoarelor așteaptă sentința dată lor de Domnul. Raiul se zugrăvește în vestibulul Bisericii<sup>8)</sup>, spre **nord** de ușa intrării, pentru a privi creștinul neincetat recompensa faptelor bune.

umiiți de frumusețea grădinelor împărătești : «*Eu am făcut acest plan, aceste giruri drepte de pomi, aceste despărțituri. Mulți dintre acești arbori au fost aduși de mâna mea*».

Iar cuvântul „Eden” se crede a fi de origină **babiloneană** și însemnează „plăcut”. De aci a trecut și în limba evraică și apoi în alte limbi. Iată cum cetim în cartea Facerei II,8 :

: יָמַע הַיָּדָה אֶת־הָאֵדֶן מִן־עֵץ הַיָּדָה וַיִּשֶׂם אֱלֹהִים אֶת־הָאֵדֶן אֶשֶׁר יָדָה

1) I Cor. 13,12.

2) Apocal. 21,4.

3) Mat. 16,19.

4) Luca 23,43.

5) Mat. 25,1.

6) Luca 16,19.

7) Fac. 2,11. Conf. Ghenadie, Iconogr., op. cit., pag. 87.

8) In secolul V Nartica interioară, se mai chema în unele locuri și παράδεισος, pentru că aci eră zugrăvit raiul.


d) **Iadul** este acel loc de nefericire pregătit pentru acei către cari se îndreptează cuvintele Domnului : «*Duceți-vă de la mine, blestemăților, în focul cel veșnic, carele este gătit diavolului și ingerilor lui*» <sup>1)</sup>. Sfânta scriptură ne spune apoi că «*Acolo va fi plângere și scrâșnirea dinților*» <sup>2)</sup>.

**Iadul se inchipuește** făcând pe Satan în forma unui **bălaur** mare, din a cărui gură ese pară de foc. Mulțimea de lume păcătoasă, merge în pâlcuri, ca să intre în gura acestui colos. În pântecul acestuia, se văd chinându-se în foc, cete de tirani, judecători nedreți, adulteri, femei fermecătoare, iubitori de argint, tâlhari, ucigași de oameni, eretici, hulitori de cele sfinte, arhierii, preoți, călugări, dascăli, și tot felul de păcătoși. Nefericiții din iad, sunt amestecați în văpaia focului nestins, unii până la gât, alții până la piept, iar la unii se vede din foc o mână ori un picior. Diavolii muncesc fără preget pe acești ne norociți <sup>3)</sup>.

În apropiere de iad se zugrăvește *cumpăna dreptății* ținându-se de o mână nevăzută : în o parte a cumpenei se vede o basmă ; iar în cealaltă o piatră de moară, închipuindu-se cu aceasta faptele bune și rele, și cântărirea lor cu o absolută dreptate <sup>4)</sup>. Iadul se înfățișează în vestibulul Bisericii, spre sud de ușa intrării, ca să vadă omul răsplata păcatului.

## § 37.

### Zugrăveala steagurilor bisericesti.

storicul Eusebiu ne spune în «*Viața Marelui Constantin*», că acest împărat mergând cu oștile sale în contra lui Maxențiu (an. 312), i s'a arătat pe la ameză d'asupra soarelui o cruce strălucitoare pe care cetii cuvintele : «*ἐν τούτῳ νικά*» în aceasta biruește <sup>5)</sup>. Apoi în noaptea viitoare, s'a arătat Domnul în vis lui Constantin și l'a învățat ca să facă crucea ca semn biruitor în războaie. Împăratul ascultând de porunca lui Iristos, orându-i să se facă un steag după modelul pe care-l văzuse în vis. Eusebiu descrie astfel acest obiect prețios : «*Am văzut steagul (λάφρον, labarum, vexillum), făcut de argintari din porunca acestui im-*

1) Mat. 25,41. Mar. 3,29 ; 9,44 ; 2 Tes. 1,9 ; Apoc. 14,11 ; 20,10.

2) Mat. 22,13.

3) La Evrei „Iadul“ se cheamă *șeol* (שְׁאוֹל sau שְׁאֵל). Comp. Prov. 9,18 Is. 38,10. El eră așezat în adâncimi întunecoase.

4) Ghenadie, Iconogr., op. cit., pag. 88. Dintre apuseni, poetul italian **Dante Alighieri** († 1321) a fost acela care a descris în „*Divina comedie*“ iadul și raiul în coloritul cel mai fantastic. Pictorii apuseni, s'au inspirat mult din imaginațiunea lui Dante, în desemnarea și compunerea acestor icoane.

5) Euseb., *Viața lui Constantin*, Cartea I, cap. 28.

păra, și-mi este ușor a arăta aci figura lui, zice istoricul. Este ca o suliiă acoperită cu plăci de aur care are o vargă în curmeziș, așa ca să facă semnul crucei. În vârful suliiței este o coroană împodobită cu aur și pietre scumpe. Numele Mărturitorului este însemnat pe această coroană prin cele d'întăiu două litere ( $\chi$  = Χριστός<sup>1)</sup>), din cari cea de a doua este puțin tăiată. Împărații au purtat pe urmă aceste două litere pe cîșul lor. Apoi este un vâl de purpură legat de varga pusă în curmezișul suliiței. Acest vâl este de formă patrată și acoperit cu mărgăritare a căror strălucire isvorăște multă mirare. Fiind că suliița este foarte înaltă, ea are în josul vâlului icoana împăratului și a fiilor săi făcută în aur numai pe jumătatea corpului. Constantin s'a acoperit totdeauna în războiu cu acest steag ca cu un scut, și a poruncit să facă altele asemenea, pentru a le purta în toate armatele sale<sup>2)</sup>.

Când împăratul Constantin a pornit războiul în contra lui Maxentiu, de și avea armata mult mai mică de cât acesta, totuși a eșit biruitor cu puterea crucei, a intrat în Roma cu triumf și a poruncit ca în viitor crucea să nu lipsească din palatul său; iar steagul în forma crucei să fie purtat totdeauna în fruntea oștilor sale. De și criticii cred că aceste fapte minunate s'au introdus mai târziu în scrierea lui Eusebiu, totuși ei nu au probe pentru susținerea credinței lor.

Eusebiu afirmă că pretutindenea pe unde se purta acest steag, Constantin eșea victorios în contra dușmanilor săi<sup>3)</sup>. De aceea împăratul chiar alege din armată 50 de bărbați pioși, pentru a purta acest semn al biruinței<sup>4)</sup>. Urmașii lui Constantin au păstrat cu sfîntenie forma acestui steag, și câte odată îi făcuseră chipul pe însăși monedele lor. Dar Iulian Apostatul († 363) avînd dușmănie în contra Bisericii, a desființat monogramul steagului, însă a fost iarăși introdus în timpul successorului său Iovian.

Socrat istoricul mărturisește că pe timpul său, adică în secolul V-lea, steagul lui Constantin eră păstrat în palatul împărațesc din Constantinopole ca o relicvă sfîntă<sup>5)</sup>; iar unii dintre scriitorii, adaugă că acest obiect s'a ținut în reședința imperială bizantină până prin secolul IX-lea.

Purtătorii steagurilor împărătești se chemau **draconarii**,

1) Monogramul lui Hristos, în acest chip se găsește și pe monedele Marelui Constantin.

2) Euseb. Viața lui Constantin, op. cit., cap. 31. Conf. Eusevie Popovici, Istor. Biser., trad. de Athanasie al Râmnicului și Gherasim al Argeșului, București, 1901, Vol. I, pag. 383.

3) Euseb. Vita Const., I, I, c. 31.—Conf. Vita Const., I, II, c. 7.

4) Euseb. Vita Const., I, II, c. 8.

5) Socrat. Hist. eccles., I, I, c. 2. De altfel Socrat istorisește vedenia lui Constantin, aproape cu aceleași cuvinte, pe cari le găsim și la Eusebiu.

pentru că pe aceste obiecte, între alte insignii, se zugrăvesc și chipul draconului, adică al șarpelui aripat. Se mai numeau purtătorii steagurilor și **stavrofori** pentru că crucea era fixată în vârful steagurilor.

Biserica primi și ea forma steagului lui Constantin, însă cu oare care modificări, punând adică crucea în locul coroanei împărătești, și orânduind ca pe pânza acestui obiect să se zugrăvească cele mai cunoscute subiecte și figuri din creștinism s. e. Buna Vestire, Ioan Botezătorul, Botezul Domnului, ierarhul Nicolae, sfinții trei Ierarhi, ș. a. Steagurile se poartă înaintea credincioșilor la procesiuni bisericesti, la aducerea sfintelor relicve dintr'un loc în altul, la înmormântări și diferite ocaziuni solemne. Prezența acestor stindarde, dau o strălucire sărbătorească, ori o semnificare întristătoare procesiunilor religioase, și ele se poartă cu un deosebit respect.

Ca parte simbolică, *steagurile însemnează biruința creștinismului în contra păgânismului.*

### § 38.

## Înțelepții păgâni și Sibilele în pictura bisericască.

**P**entru a se adevăra originalitatea și însemnătatea creștinismului, învățații și părinții bisericesti, au cercetat între altele și cele zise de profetii Vechiului Testament, cu privire la venirea lui Iristos și noua sa religie, și s'au îndreptat cu toată lumea creștină, că aceste profetii s'au îndeplinit întocmai. De aceea, cu drept cuvânt, profetii fură zugrăviți încă din vechime în Bisericile creștine, împreună cu părțile din textele lor mesianice.

a) Dar vechii scriitori bisericesti greci și latini, aflară și în scrierile **filosofilor** mari, preziceri relative la Mântuitorul și Biserica sa, și pentru motivul acesta, în timpul posterior după pilda îndeosebi a marelui pictor **Panselin**, îi zugrăviră și pe ei pe murii exteriori ai Bisericei, și în unele țări, chiar în lăuntru și anume în cupolele acestor sante locașuri. Panselin recomandă cu toată căldura pictarea acestor înțelepți. Ei fură zugrăviți în mănăstirea Iviru din muntele Athos, în unele Biserici din Germania, din România s. e. pe «Biserica cu Sfinții» din București (Calea Moșilor), pe «Biserica Mirăuților» din Suceava, pe cea din comuna **Spineni**, cătunul Vineții de jos, județul Oltul, pe Biserica sfântul Nicolae din Iași, etc.

Cei 7 filosofi greci cari s'au strecurat în pictura bisericască se zugrăvesc astfel :

1. *Solon Atenianul* († 559 a. Hr. în Cipru) ținând în mână textul acesta : «*Și eu vă zic, că va veni oare care pe acest pă-mânt... va sfărâma hotarul cel fără vindecare... și spre înăl-țime se va spânzura suferind*».

1. *Tucidide istoricul* (395 a. Hr.) cu textul acesta: «*Dumnezeu este lumină spirituală și lui i se cuvine laudă... el este singurul Dumnezeu și creatorul universului*».

2. *Platon* († 347 a. Hr.) cu acest text: «*Vechiul este nou și noul este vechiu... una se împarte în trei, și trei în una*<sup>1)</sup>».

3. *Aristotel* († 322 a. Hr.) cu textul acesta: «*Cel bătrân tânăru, și tânărul bătrân; Tatăl în Fiul și Fiul în Tatăl*».

4. *Apoloniu din Rodos* († 196 a. Hr.) cu textul: «*Eu iesc în trei pe un singur Dumnezeu stăpânitor, al cărui necreator Cuvânt, va fi conceput de o fecioară nevinovată*».

5. *Filo din Larissa* (n. a. 120 a. Hr.) având acest text: «*Acesta pășeste peste cerul cel mare și răspândește o lumină veșnică și un foc nemuritor*».

6. *Plutarh* (n. a. 48 a. Hr.), ținând acest text: «*Mai presus de Cel peste toate nu se cugetă alt ceva...că înțelepciunea și Cuvântul lui Dumnezeu cuprinde marginile pământului*».

Unii din acești filosofi sunt înlocuiți cu Sofocle ori Pitagora. Filosofii se zugrăvesc fiind îmbrăcați în haine clasice cu coroane pe cap, și poartă în mâna dreaptă pergamente cu textele mai sus arătate<sup>2)</sup>.

U **Sibilele** (Σιοῦ βουλή—Θεοῦ βουλή—Σιβύλλα—voința lui Dumnezeu), iarăși nu lipsesc din unele picturi mai vechi bisericești. Sibilele se chemau la Greci și la Romani femeile cărora se atribuea cunoștința viitorului și inspirațiunea zeilor. Lumea venea și le consulta în diferite nevoi. Ele dau oracolele lor în termeni vagi și echivoci. Cei vechi nu sunt de acord în privința numărului lor. Unii credeau că sunt 10 la număr; alții 12, ori mai multe, sau și mai puține. Aceste preotese păgâne, între altele, au prevestit, chiar după afirmațiunea unor scriitori bisericești, nașterea, viața și învierea lui Hristos. Din versurile *autentice* sau *apocrife* cari au rămas de la aceste prezicătoare, au constat unii dintre *vechii scriitori bisericești răsăriteni și apuseni*, că 12 sibile, din cele 3 părți ale lumii, au prevestit divinitatea, timpul venirii în lume, nașterea, viața, patimile, învierea și mărirea Mântuitorului. Pentru aceea, cu începere din evul mediu încoace, aceste sibile se găsesc zugrăvite pe pereți, pe marmoră, pergament, ș. a., în Bisericile franceze din *Sens, Clamecy, Aulun*, precum și în alte Biserici din diferite țări. Pe pereții exteriori ai «*Bisericii cu sfinți*» din București (calea Moșilor), încă nu lipsesc sibilele<sup>3)</sup>.

1) Conf. Ghenadie al Râmnicului „Iconografia”, op. c., pag. 76—77. Asem. Dr. Elie Miron Cristea „Iconografia”, op. c., pag. 120—122.

2) Conf. Ghenadie al Râmnicului „Iconografia”, op. c., pag. 76—77. Asem. Dr. Elie Miron Cristea „Iconografia”, op. c., pag. 120—122.

3) «*Biserica cu sfinți*» e zidită în finele secolului XVII de *Popa Fierea* din București, care se făcu apoi călugăr, luând numele de *Filotei*. Din cauza sibilelor zugrăvite pe afară ca și la alte Biserici din țară, Biserica a purtat numele de «*Biserica cu Sibilele*»; iar mai târziu Bucureștenii nepricepând cuvântul de «*Sibile*» au botezat-o cu numele de «*Biserica cu sfinți*». (Autorul).

Cele 12 Sibile arătate în Iconografia bizantină «*Ἡ ἐπισημεία τῆς Ζωγράφου*»<sup>1)</sup>, se inchipuiesc în aceste feluri :

1. *Sibila persiană*, ține în mână un felinar. Ea rostește acest text : «*Iată va veni ziua cea prea luminoasă, în care Domnul cel de veci, pentru păcatele tuturor va fi trimis și după trup va viețui*».

2. *Sibila libică*, ține o lumină aprinsă, rostind aceste cuvinte : «*Proorocul cel din marginile de sus, prin nouri din fecioară curată se va naște, și pe noi cu Dumnezeu Tatăl ne va împăca*».

3. *Sibila himerică*, de la Marea Neagră, poartă un corn, ca și cum ar bea din el un copil și zice aceste cuvinte : «*Fecioara*



Pythia de la vechiul Templu din orașul Delfi (Grecia), numărată în rândul Sibilelor, cade în extaz și rostește sentințe cu privire în viitor.

*în veacul cel tânăr, va fi intru cinste omului, și noi toți o vom cinsti pe dânsa. Pe împăratul îl va ține în mâini, căruia îi vor aduce daruri, cei trei crai drept credincioși*».

1) Chiar și vechii scriitori bisericești se provoacă la oracolele sibiline pentru scopuri de pietate creștină. Teofil episcopul Antiohiei († d. a. 180) în scrierea sa „Către Autolic” (Πρὸς Αὐτόλικον) în trei cărți, în capitolul 3 din cartea II a scrierei, se duce la zisele în versuri ale unei Sibile, ca să dovedească deșărtăciunea zeilor păgâni. Iată ce zice Sibila în versurile ei : „*Dacă zeii ar naște fii și ar rămânea nemuritori, s’ar fi născut mai mulți zei de cât oameni*”.

Iar în capitolul 36 al cărții II din aceeași scriere, Teofil reproduce versurile aceleiași Sibile ca să arate cum să se teamă omul de Dumnezeu. Iată cuvintele



4. *Sibila de la Cume*, în Italia, ține o esle, cu acest text: «*Va primi pe el trup omenesc... pe fecioara o va lua de 'i ra fl lui maică*»<sup>1)</sup>.

5. *Sibila de la Samos*, poartă un leagăn și privește primul născut a lui Hristos, zicând: «*Iată va veni în lume, către nă, Dumnu cel bogat din ceruri, naște-se-va din Stăpâna, Maica fecioară*».

6. *Sibila eritreică*, de la Marea Roșie, poartă un trandafir alb înflorit, și un boboc de trandafir alb, arătând Buna Vestire cu aceste cuvinte: «*Și inger va veni ei din înălțime, zicându-i să se bicure de nașterea cea mai pre sus de fire*».

7. *Sibila europeană*, ține o sabie, prezice omorul pruncilor și fuga în Egipt, rostind textul acesta: «*În lume va veni Cuvântul cel din veci... și va trece prin munți și prin văi mari, și va fi aici nu puțină vreme*».

8. *Sibila tiburtinică*, proorocește palmele date lui Hristos în timpul patimilor. Ea mai arată că Betleemul va fi locul de naștere al lui Hristos<sup>2)</sup>.

9. *Sibila Agripa*, ține în mână un biciu și proorocește biciuirea lui Hristos.

10. *Sibila delfică*, ține o cunună de spini prezicând încununarea lui Hristos.

11. *Sibila de la Helespont* ține o cruce proorocind răstignirea lui Hristos.

12. *Sibila frigiană* poartă un steag, semnul învierii lui Hristos.

Cele mai renumite Sibile erau cele din Eritreea și cele din Cume<sup>3)</sup>. Cea din urmă care purta nume ca *Demofila*, *Herofila*, *Manto*, *Amalteia*, ș. a., se crede că a venit la Roma în timpul regelui Tarciniu Priscul (+ 578 a. Hr.) și i-a vândut acestuia cărțile sibiline cu cuprinsul viitorului Romei. Tarciniu le păstră în Capitoliu, încredințându-le la doi preoți<sup>4)</sup>.

Sibilei: „*Oameni muritori formați din carne, cari sunteți chiar nimicul... nu tremurați oare și nu vă temeți de Dumnezeu care privește la voi?*” Și urmează apoi un întreg capitol cu zisele Sibilei, pentru a lumina pe păgânul crudit Autolic despre credința creștină, pe care o batjocorea acest păgân.

La oracolele sibiline se mai provocară pentru apărarea creștinismului și acești scriitori răsăriteni: Iustin Martirul (Cohort. ad Græc. § 37), Tațian (Adv. Græc. § 41), Atenagora (Legat. § 30), Clement Alexandreanul și Origen (Contra Celsum). După acești scriitori, orientalii nu se mai îndreptară la autoritatea sibilelor.

Iar latinii cari se întemează pe texte sibiline în lupta lor cu păgânii fură aceștia: Tertulian (De pallio II), Arnobiu (contra Gent. l. I), Lactanțiu (De divin. instit. l. I), Ieronim (contra Jovinian.), Augustin (De civit. Dei l. XVIII, c. 23), etc.

Dar și autorul Constituțiunilor apostolice, în cartea V, cap. 7, îndeamnă pe păgâni să cetească cele zise de Sibila pentru învierea morților.

1) Despre Sibila de la Cume, cetește „*Titii Livii Historiæ*”, lib. I, cap. 7.

2) Ghenație al Râmnicului „*Iconografia*”, op. c., pag. 78–80. Asem. Dr. Elie Mirom Cristea, „*Iconografia*”, op. c., p. 122–124.

3) Conf. Titii Livii, *Historiæ*, lib. I, cap. 7.

4) Cărțile sibiline erau consultate la diferite nevoi ale Romei, căci se

Sibilele se zugrăvesc în pictura bisericească cu veșminte foarte bogate, presărate cu pietre scumpe și împodobite cu fire-turi de aur, argint și mărgăritare. Rochia, mantia, tunica tăiată la o parte, sunt una mai frumoasă de cât cealaltă. La trup Sibilele sunt mari, expresiile puternice. În anii tinereții, pline de putere morală și încărcate de frumusețe fizică <sup>1)</sup>.

## § 39.

### Pictura religioasă la Români.

Iconografia bisericească a influențat atât de mult asupra picturii profane la poporul românesc, în cât caracterul religios se zărește în amândouă direcțiunile până pe la jumătatea secolului XIX-lea. Legăturile religioase, politice și culturale ce au existat totdeauna între Constantinopole și România, au făcut ca pictura religioasă bizantină să se strecoare prin secolul XIV în țările române, și să prindă aci o trăinicie neștearsă. Ori ce încercări picturale venite din apus, n'au putut să prindă rădăcini între locuitorii acestor țări.

1. În secolul XIV-lea și adică pe timpul lui Mircea cel Mare (1386—1418), întâlnim în Oltenia pe sfântul *Nicodim*, înzestrat cu meșteșugul zugrăviei; dar ceva mai de aproape despre valoarea lucrărilor sale picturale, nu putem să spunem nimic amănunțit,

găseau într'însele, se zice, totdeauna preziceri folositoare. Înainte cu un an de dictatura lui Silla (îr 78 a. Hr.) a ars Capitoliul împreună cu aceste cărți. Senatul Roman a trimis îndată în orașele Italiei și ale Greciei pentru a culege iarăși prezicerile sibiline. S'a făcut așa dar o nouă culegere; însă aceasta a dat ocaziunea a se fabrica un mare număr de cărți, și așa aceste preziceri au perdut mult din respectul ce li se da odinioară. Dar și această din urmă culegere a fost arsă în anul 399 d. Hr. de vandalul *Stillicon* generalul lui Honoriu.

Și astăzi se află o culegere de versuri grecești sub titlul de „*Oracole sibiline*“, cari arată în amănunțime nu numai destinele Romei, dar și principalele evenimente ale venirii lui Hristos. Oracolele acestea au fost imprimate în anii 1545 la Birken, în 1599 la Paris, în 1689 la Amsterdam, apoi în 1841 la Paris în 2 volume, și la 1853 în Lipsca în traducere germană. Conf. Ghenadie al Râmnicului, „*Iconografia*“, pag. 78—80, și Dr. Elie Miron Cristea, „*Iconografia*“, pag. 122—124.

1) Atât cei 7 înțelepți cât și cele 12 sibile n'au nici un caracter de sfințenie în creștinism, și nu se pot nici pe departe a se asemăna cu profeții Vechiului Testament.

Grecii evului mediu și mai ales pictorii greci ai aceluia timp, în dorul lor de a prea mări creștinismul, și cu deosebire trecutul neamului lor, căutară la cei 7 filosofi și la cele 12 sibile, texte despre venirea lui Mesia, și crezură că le-au aflat, așa după cum cum am văzut mai sus.

Eu însă cred că aceste texte, sunt întocmite de scriitori păgâni înainte de era creștină pe citate din Vechiul Testament și maxime păgâne; iar după ivirea creștinismului se mai îmbogățiră de creștini până în finele secolului II și cu citate din evanghelii. Leagănul textelor sibiline a fost poate **Alexandria**, unde se cultiva tot felul de științe. *Nu este bine însă a se amesteca în pictura bisericească filosofi și sibile păgâne, cu sfinții Bisericii și cu subiecte biblice.* (Autorul).

pontru că din icoanele sale, nici una nu a ajuns până la noi <sup>1)</sup>. Cătorii de pe zidurile Bisericilor vechi românești, au chipurile tot în felul icoanelor. Așa, dacă privim figura lui *Alexandru cel Bun* (1401—1433 <sup>2)</sup>) și a lui *Ștefan cel Mare* (1457—1504), zugrăvite pe murii stintelor locașuri construite de acești Domni ai Moldovei, ne încredințăm că tablourile lor prea puțin se deosebesc de oicoană. Tot așa *Neagoe Basarab* (1512—1521), soția sa *Despina* și fiii lor, zugrăviți în nartica Bisericii din Curtea de Argeș, au coroane pe cap, portul bizantin și lipsă de mișcare în ținuta corpului, ca și iconografia ce împodobește monumentul făcut de piosul Voevod <sup>3)</sup>. Pictorul acestor lucrări a căutat prea puțin să reproducă realitatea chipului; el însă a încercat mai mult să exprime sentimentul pietății prin inflexibilitatea corpului. La Voievozii vechi zugrăviți de obicei la ușa de la intrarea în Biserică, se observă în general, coroane mari pe cap, trăsurile fizionomice regulate, mustața mică, părul lung, buclat și lăsat pe spate. Ei țin în mână cu Doamnele lor, iar adesea ori și numai singuri, Biserica ce au zidit, ori țin numai chivotul sfântului locaș.

Cu cât ornamentarea sculpturală e întru totul mărginită în Bisericile românești, cu atât pereții lor sunt bogat împodobiti de sus până jos cu picturi religioase. Un vechiu obicei **atonit** (al lui Panselin) s'a păstrat la poporul român, de a înfrumuseța adică casa Domnului și pe dinafară și anume pe sub strașină, cu icoane filozofice, profetice, apostolice, sibilice și cu figura morței. Toate Bisericile vechi s'au reînnoit în decursul timpului, și s'au zugrăvit din nou, făcându-se cu această ocaziune multe schimbări în pictura de odinioară. Canonul pictural al acestor edificii strămoșești nu a fost altul, de cât cel bizantin adus din muntele Athos. Scopul pictorilor a fost în prima linie de a da chipurilor ținuta **evlavioasă**; iar în ceea ce privește coloritul, umbra, perspectiva și expresiunea realității, toate aceste condițiuni artistice, au fost lăsate în părăsire.

Pictura bizantină atonită a fost adusă în aceste locuri încă din timpul pietății Domnilor români, când ei închinau averea țării mănăstirilor din orient. Începătorul acestui fapt a fost *Neagoe Basarab* care chemă din muntele Athos pe mai mulți învățați de ai lui **Panselin**, pentru a zugrăvi Biserica din Curtea de Argeș. Iar pe la anul 1526, Radu de la Afumați (1522—1524 și 1526—1529) ginerele lui *Neagoe*, aduse în țară pe zugravul *Dobromir* pentru a termina unele picturi ale vestitului monument, și a le da un colorit mai traic <sup>4)</sup>.

1) În mănăstirea Neamțul, se păstrează o icoană de mare valoare, trimisă de împăratul bizantin Ioan Paleologul, Domnitorului Alexandru cel Bun pe la începutul secolului al XV-lea. Icoana, după cum am văzut-o eu, în August 1903, este lucrată în stilul bizantin constantinopolitan de pe acele timpuri. (Autorul).

2) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 1896, Iași, Vol. III, pag. 122.

3) A. D. Xenopol, *Istoria Rom.*, op. cit., vol. V, pag. 229.

4) A. D. Xenopol, *Istoria Român.*, ed. 1896, Vol. IV, pag. 177. — Conf. G.

2. Pe lângă lucrările picturale, mai vedem în timpul lui Neagoe și al succesorilor săi, podoabe bisericești lucrute în *cusături de aur și argint*, pe un fond de mătase colorată ori pe catifea. Cele mai multe din aceste podoabe erau făcute de însăși soțiile Domnilor și ale boerilor pentru a fi dăruite sfintelor locașuri. Obiecte cusute erau cam de acest fel: aere, acoperișuri de morminte, navedernițe, epitrahire, cingători, vesminte liturgice, icoane, inscripții, epitafuri ș. a. <sup>1)</sup> De și chipurile cusute erau în stare de simplitate și tehnica desemnului lipsea adesea ori, totuși aceste obiecte cari au devenit rari, sunt de mare valoare pentru noi, întru cât sunt expresiunea artei și al sentimentului religios din secolul XV și XVI-lea <sup>2)</sup>.

Câte odată însă pictura bizantină se înlocuiește cu cea apuseană, potrivit gustului ce stăpânea pe unii dintre Domnii români. Acest fapt îl vedem pe la anul 1560 când *Alexandru Lăpușeanu* (1552—1561 și 1563—1568), cere dogelui Veneției ca să-i trimită pictori italieni pentru zugrăvirea Bisericilor din țară <sup>3)</sup>. Pictura rusească încă și a găsit adăpostul câte odată în aceste locuri. La anul 1599 se trimite lui *Mihai Viteazul* (1593—1601 <sup>4)</sup>, de către aliatul său *Boris Godunov* țarul Rusiei (1598—1605), o mulțime de icoane rusești și alte daruri, ca semn al amicitiei dintre acești doi Domnitori <sup>5)</sup>.

De și este greu a încheia un istoric lămurit al picturii vechi din țările române, și nu este cu înlesnire a arăta numele pictorilor cu lucrările lor artistice, totuși nu încapă îndoială că pe lângă zugravii greci, italieni, ruși și germani se allau și meșteri pământeni **români**, despre a căror personalitate nu ni s'au păstrat date biografice. Așa, în secolul XVII-lea, pe timpul lui Matei Basarab (1633—1654), vedem distingându-se între Români în pictura bisericească, **Popa Vlaicu** din Târgoviște, care a zugrăvit frumoasele iconițe în aquarelă din Evangelia pe pergament a lui Matei Basarab aflătoare astăzi la Academia din București. Iar

I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, pag. 515. — N. Iorga, *Ist. Bisericii Românești*, Vălenii de Munte, Vol. I, 1908, pag. 130.

1) A. D. Xenopol, *Istoria Rom.*, op. cit., Vol. V, pag. 230.

2) O cusătură scumpă în fire de aur, care reprezintă *Immormântarea lui Hristos*, s'a descoperit nu de mult timp în Biserica ortodoxă din Rădăuți. Această lucrare valoroasă a fost dăruită de Alexandru cel Bun Domnul Moldovei în anul 1409, când s'a construit Biserica. Cusătura este intactă și inscripția dintr'însa prezintă o deosebită importanță istorică. Multe obiecte cusute în vechime sunt și în Muzeul din București. Arhidiaconul **Paul de Aleppo** (sec. XVII), vizitând țara Românească și Moldova, vorbește cu admirațiune de picturile religioase de pe acele timpuri, din Biserica sfinților Trei Ierarhi din Iași, din paraclisul postelnicului Constantin Cantacuzino din Moldova, ș. a. Vezi, A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 1896, Vol. VIII, p. 164. Iași.

3) Gion. *Istoria Bucureștilor*, pag. 515. Conf. Hășdeu, *Arhiva istor.*, p. 47.

4) Mihai Viteazul se numește și Mihail II-lea; iar Mihail I (1418—1420) este fiul lui Mircea cel Mare. Conf. A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, Vol. III, pag. 89 și Vol. VI, pag. 6.

5) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, op. cit., Vol. VI, pag. 100.

Nicolae Zugravul cu fiul său Jitianu zugravul, încă sunt cunoscuți în București tot pe timpul lui Matei Basarab<sup>1)</sup>.

3. În secolul XVIII-lea, iconarii ruși aduc în țară o mulțime de chipuri religioase zugrăvite pe lemn și pe pânză, și le desfac cu prețuri mici ca să întunece valoarea produselor românești cari erau de multe ori de o valoare reală. Totuși pentru a se deprinde cu iscusință și pământeni la acest meșteșug, Constantin Brâncoveanu (an. 1689–1714) trimise câțiva tineri români cu cheltueala sa ca să învețe pictura în Veneția. Aceștia înapoiindu-se în țară, se crede că au zugrăvit mănăstirea „Hurezul” în județul Vâlcea, ce se zidea pe atunci (an. 1690<sup>2)</sup>. Nu putem trece cu vederea nici pe meritosul mitropolit Antim Ivireanu († 1716) un iscusit săpător în lemn și valoros pictor. Meșteșugul său l'a arătat cu prisosință în construcția Bisericii marelui „Antim” din București<sup>3)</sup>.

În acest secol mai găsim în Muntenia pe Radu Zugravul zis și Dascălul Radu Zugravul din București. Mai de aproape nu-l cunoaștem pe acest bărbat, de cât că pe la anul 1720 îl aflăm lucrând meșteșugul zugrăviei; iar pe la 1802 îl găsim tot în viață. De la Radu Zugravul a rămas un prețios manuscris românesc 4<sup>o</sup> cu 83 pagini scris cu litere cirilice și cuprinzând o mică școală de desene, *modele de icoane bisericești*, rugăciuni, tropare, canoane și o urare de nuntă. La finele manuscrisului aflăm notițe după obiceiul bătrânilor, cu privire la cutremure mari, morți, și alte evenimente petrecute în zilele lui Radu. Pe noi ne interesează mai mult, icoanele aquarele zugrăvite de dânsul în manuscris cu multă iscusință, folosindu-se de stilul bizantin amestecat cu cel german. Dintre icoane mai frumoase sunt acestea: chipul Mântuitorului, sfinții Trei Ierarhi cu un cap și trei fețe împreunate, martirismul celor 40 de mucenici, moartea luptându-se cu trei bărbați călări și armați, capul sfântului Ioan Botezătorul pe tîpsie, sânta Fecioară Maria în chip de împărăteasă, punerea în mormânt a Domnului și o doamnă româncă în haine de vânătoare. Colorile cu cari sunt

1) Conf. Gion, Ist. Bucureștilor, pag. 515, seqq. Pe la finele secolului XVII-lea, aflăm și în Bucovina pe călugărul Iov îndeletnicindu-se cu meșteșugul zugrăviei. De la el a rămas între alte lucrări, și o icoană a sfântului Nicolae păstrată în Biserica din Rădăuți. Icoana e zugrăvită la anul 1698. Karl A. Romstorfer, Die Moldauischen-Byzantinische Baukunst, Wien, 1896.

2) Numirea de „Horez” vine de la cuvântul „ciuhurez” sau „hurez” ori „huhurez” sau „ciuf” o pasăre nocturnă, care se găsea în număr mare prin acele localități umbrite de păduri întunecoase. De aci și-a împrumutat mănăstirea numirea sa, cum și rîul ce curge pe aci. În vechime mănăstirea era locaș de călugări; apoi de la 1872, a fost prefăcută în mănăstire de călugărițe.

Iar Marele logofăt Radu Greceanu, scrie acestea întru a sa Cronică de la anul 1690: „Intru acest an s'au apucat Măria Sa (Constantin Brâncoveanu) de mănăstirea de la Hurezi din temelie a o face cu multă osârdie și cheltuială, ispravnic trimițând pe Părvul Cantacuzino vel Stolnic de au căutat lui ca acela în care s'au pus temelie de s'au făcut mănăstirea”.

3) Ghenadie Enăceanu, „Albumul”, București, 1880.

făcute icoanele sunt scoase din plante de însuși Radu Zugravul; mai bătaoare la ochi sunt aceste colori: roșie, albastră, verde și galben. Chipurile și trupurile sfinților sunt făcute după tipicul muntelui Athos («Ἡ Ἐπιμνησία τῆς Ζωγραφίας»<sup>1)</sup>).

Dar afară de acest meșter, mai erau pe timpul său o mulțime de zugravi români și greci cari pictau Biserici și icoane, și treceau meșteșugul lor la învățaceii ce erau pe lângă dânsii. Zugravii aveau mult de lucru și cu reînnoirea icoanelor de la Biserici, cărora Turcii le scoteau **ochii**. Starea de neliniște în țară, eră cauza care a ținut pictura și alte meșteșuguri în condițiuni primitive.

În jumătatea a II-a a secolului XVIII aflăm în Iași pe tânărul zugrav grec **Eustatie Altinis**, care venise din insulele Ionice. Pe la anul 1780 fiind în Iași Alexandru Potemkin Feldmareșalul oștilor rusești, a dorit să i se facă o icoană pentru polc. Tânărul Eustatie, făcând icoana cerută, Potemkin a rămas atât de mulțumit în cât a și trimis pe acest meșter în Italia pentru a se rutina în cariera sa. Eustatie reîntorcându-se în Iași iscusit în *gustul italian*, zugrăvi Biserica *Banul* din acest oraș, patru icoane din *vechea mitropolie* sf. Gheorghe ș. a. Apoi intrând în bunele vederi ale mitropolitului Veniamin Costachi (1803—1842, † 1846), fu încurajat de acest ierarh și ajutat în numeroasele sale lucrări. Lui Eustatie i se atribue și introducerea picturii în **uleiu** în Moldova; dar el muri în anul 1815. Eustatie a zugrăvit multe Biserici și icoane, și a făcut multe portrete ale persoanelor însemnate din acele timpuri.

4. Secolul XIX aduce cu sine deplină siguranță în ființa statului român și propășire în frumoasele arte. Pe la anul 1800 se înființează în București o mică școală de zugrăvie, în care învățau ucenicii meșteșugul acesta de la zugravul **Mincu**, născut în satul Gârdești din județul Vâlcea. Mincu lucrase pictura în Mitropolia din București, în episcopia Buzăului și a Argeșului<sup>2)</sup>. Totuși arta picturii s'a menținut tot prin breasla zugravilor, cari învățau zugrăvia pe ucenicii lor, iar aceștia predau mai departe succesoriilor lor, meșteșugul acesta cu tradițiunile lui<sup>3)</sup>.

Abia pe la anul 1840 Domnul Moldovei Mihail Sturdza, întocmește un hrisov pentru înființarea de școli începătoare în

1) Acest prețios manuscris al lui Radu Zugravul, a fost găsit de Locotenentul Colonel Papazoglu pe la anul 1860 la un bătrân din mănăstirea **Bunea**, județul Dâmbovița. Apoi de la Papazoglu l'a procurat Mihail Cogălniceanu pentru biblioteca sa. Conf. Gr. G. Tocilescu, Revista p. Ist. Arheol. și Filol., V. I, p. 33, București, 1883. Mănăstirea Bunea situată într-o frumoasă pozițiune muntoasă d'asupra satului „Vulcana”, a fost vizitată și de mine în vara anului 1902. (Autorul).

2) V. A. Ureche, Istoria Românilor, T. I, p. 34.

3) În secolul XIX aproape numai elevii lui **Eustatie** au zugrăvit Bisericile din Moldova. Dintre acești elevi cari se ridică la vr'o 20, s'au distins: *Constantin* zis „*cel Mare*” spre a se deosebi de un alt Constantin care eră mai mic; *Ionița Mocanu* zugravul catapetesmei la sf. Trei Ierarhi (acum restaurată) ș. a.; *Dumitru Mavrodin* a zugrăvit catapeteasma și zidul mănăstirii Bistrița

orase și sate, apoi înființarea unui colegiu în Iași, o academie compusă din **Teologie**, drept și filozofie, o școală de inginerie și în fine o școală de zugrăvitură<sup>1)</sup>. Roadele acestei școale fură destul de frumoase, pentru că din ea eșiră muți meșteșugari de Biserici și de icoane religioase. Între alții, germanul *Schiller* și venețianul *Schiavoni*, au fost distinși meștrii ai acestei școale.

Din anul 1841, avem un prețios manuscris românesc, copiat de pe un alt manuscris românesc mai vechiu, ce *George Zugravul*, mai târziu numit shimonahul *Gherontie* († 1863<sup>2)</sup>. Copierea a făcut-o *George Zugravul*, cum s'a zis mai sus, de pe un manuscris românesc de «*Erminie a meșteșugului zugrăvitor*» de proveniență atonită, trăgându-și origina poate chiar din manuscrisul lui *Manuel Panselin*, pictor iscusit în muntele

din județul Neamțul pe la 1821; *Iordache Nicolau* care a instruit vr'o 20 de elevi și a zugrăvit multe Biserici și icoane, între cari și o icoană a Maicei Domnului din muntele Athos; *Ionită Oatu* un elev mai slab al lui *Eustatie*.

Dar afară de elevii lui *Eustatie*, mai sunt cunoscuți în Moldova și următorii zugravii: *Ioan Balomir* venit din Bucovina în Moldova pe la anul 1818 și a trăit până pe la 1860. *Balomir* își făcuse studiile în Stuttgart distingându-se în portrete. Paharnicul *Vasile Caritașu* venit tot din Bucovina în Botoșani pe la 1820 unde a murit pe la 1860. Lucrările acestuia sunt caracteristice prin beteala tăiată mărunt și presărată pe fondul aurit al icoanelor. *Ioan Varlaam* venit în țară din Basarabia pe la 1830 și a murit în Iași pe la 1872. El a zugrăvit catapetesma mănăstirii Golia și pe cea a Bisericii Bărboiu din Iași. *Gheorghe Ulmanu* născut în Dorna de lângă Suceava pe la 1816 și mort în Tecuci pe la 1897. El a zugrăvit peste 30 de Biserici în țară. *Gavrilaș Mavrodin* născut în Roman pe la 1810 și încetat din viață la 1860. Ca sculptor de catapetesme s'a distins *V. Manoliu* născut în comuna Grumăzești din județul Neamțul. El a sculptat peste 80 de catapetesme între cari și pe cea din Biserica sf. Nicolae din Galați.

1) N. E. Idieru, Istoria Artelor Frumoase, op. cit., p. 295-296.

2) Manuscrisul lui *George Zugravul* s'a publicat de către *Ghenadie episcopul Râmnicului* în anul 1891, sub titlul „**Iconografia**”. Bogăția acestui manuscris ne prezintă un folos deosebit pentru iconografia bisericească și de aceea arătăm aici în rezumat cuprinsul său. Opera zugravului *George* conține 331 pagine 4°. Pe pagina 1-a aflăm icoana lui Dumnezeu Tatăl cu triumghiul pe cap; la pagina 57 găsim icoana răstignirii cu sfânta Fecioară plângând la dreapta crucii, iar sfântul Ioan se află în stânga crucii. Lângă sfântul Ioan găsim pe sutașul Longhin ținând sulia cu care a împuns pe Domnul. La pagina 139 e zugrăvit chipul Maicei Domnului cu pruncul în brațe.

Iar învățăturile zugrăviei scrise în manuscrisul lui *George Zugravul* sunt îngrate în chipul următor: de la pagina 1-55, găsim sinaxarul celor 12 luni cu numele tuturor sfinților pentru a fi cunoscuți de zugrav. De la pagina 55-83, amul scrise atributele fie cărui sfânt ce urmează a se închipui în Biserică. De la pagina 83-104 se arată cum să se zugrăvească sfânta Treime, profețiile filozofilor și ale sibilelor păgâne. De la pagina 104-139, aflăm învățăturii cum să zugrăvim tinda Bisericii (solnul), cele 7 sinoade ecumenice, și figurile din Vechiul Testament.

La pagina 139 încep învățăturile minuțioase pentru zugrăvirea subiectelor din Noul Testament s. e. sărbătorile sfintei Fecioare, sărbătorile domnești, patimile Domnului, cele 11 luminânde, sfânta liturgie, apocalipsa, judecata înfricoșată, cele 24 de icoane ale Maicei Domnului, sfinții din fie care zi a anului, lumea deșartă, monahul păcătos, etc. De la pagina 259, până la fine, autorul se ocupă cu rețete pentru boale, vâpselele zugrăviei, prețul acestora, cum să se facă zugrăvelele ș. a.

Athos în secolul al XVI. George Zugravul a pictat multe Biserici împreună cu *Kir Petre* și *Kir Voicu* din Pitești<sup>1)</sup>.

Pe la anul 1843 scrierile din Athena vorbeau cu entuziasm de pictorul român **Negulici**, din ale cărui lucrări se află multe în palatele sultanilor din Constantinopole, și pe la mulți particulari din România<sup>2)</sup>. Iar în anul următor 1844 găsim pe 3 tineri români din Moldova făcându-și studiile de pictură în țările streine, pentru a fi apoi folositori în România. Acești trei tineri sunt *Lemeni* și *Panaileanu-Bardasare* (n. 1811 † 1900) studenți în München, iar *Gh. Năstăseanu* († 1864) student în Roma.

Pe la jumătatea secolului XIX lucrau în Muntenia iscusitul meșter *Polcovnicul Nicolae* († 1848) zugravul Mitropoliei din București și contemporanul său *Pitarul Nicolae* care a zugrăvit episcopia din Buzău, mănăstirea Rătești ș. a. În timpul acestor doi meșteri s'au distins în ramura picturală *Mateiu Catulescu* și *Foeșăneanu*.

5. Dar până pe la anul 1860 pictura sistematică nu propăși în România, ci abia în acest an înființându-se în Iași școala de **Bele-Arte**, a fost creată în această instituție și o catedră de pictură pe care a ocupat-o *Panaileanu-Bardasare*. Roadele acestei școale au fost destul de bine făcătoare. În jumătatea a II-a a secolului XIX se mai deosebira în Moldova meșterii pictori *Alexandru Moruzi* și mai ales *Constantin D. Stahie* născut în anul 1844 în comuna Dobreni lângă Piatra Neamțul, elev în pictură și gravură al școalei din München. El a zugrăvit multe Biserici și a făcut peste 300 tablouri și portrete. Mai sunt cunoscuți la începutul secolului al XX-lea și acești meșteri în pictură: profesorul George Popovici, pictorul bisericesc preotul George Șerban, apoi tinerii Octaviu Băncilă, Atanasiu, Scorpan, Carp, Tațomir, caricaturistii Ilie Burghilea, Alexandru Livaditi, Penel ș. a.

În anul 1864 înființându-se și în București o școală de **Bele-Arte**, catedra de pictură a ocupat-o meritosul câmpulungean *Teodor Aman* (n. 1828 † 1891), un sânguincios și talentat pictor. Din mulțimea valoroaselor lucrări ale lui Aman, amintim tablourile: Mântuirea României, Renașterea României, Unirea Principatelor, Magdalena, ș. a. Pictura bisericească fu lucrată cu iscusință de fostul bursier al episcopului Chesarie din Buzău, *George Tătăărăscu* (n. 1818 † 1894), care a studiat în Roma și înapoiindu-se în țară a zugrăvit vr'o 50 de Biserici între cari și Mitropolia din Iași. Tătăărăscu aduse o schimbare simțită în pictura

1) Conf. Sever Mureșianu, *Iconologia creștină*, București, 1893, p. 11 și 53. Asem. Dr. Elie Miron Cristea, *Iconografia*, Sibiu, 1905, p. 6, 7 și 74.

2) Despre iscusința pictorului Negulici, mort după anul 1848 în Constantinopole, vorbește și poetul Vasile Alexandri în scrisoarea sa „*Vasile Porojun*“, trimisă lui Ioan Ghica († 1897). Conf. Ioan Ghica, scrisori către V. Alexandri, București, 1887, p. 80. În această carte cetim și o scrisoare a lui Ioan Ghica către Alexandri, în care se afirmă că pe la anul 1818 „în mahalalele Iașului nu se pomenea picior de ovreiu“.



Biserică române; căci de și pe la ivirea secolului XIX-lea vedem un început de a se împeștră stilul bizantin cu cel italian, totuși Tătărăscu introduse pe deplin în pictură numai gustul *italian*, păstând însă ici și colo urme slabe din stilul bizantin. Pictorul acesta avu mulți urmași în direcțiunea sa artistică.

Nu trecem cu vederea nici pe pictorul brașovean *Constantin Lecca* (n. 1810 † 1887) care a studiat acest meșteșug în Viena și apoi în Roma, de unde înapoiindu-se în România, a adus și el gustul apusean, schimbând stilul bizantin cu expresiunea naturii, așa cum se obișnuiește în țările occidentale. Constantin Lecca a predat desemnul în Craiova, în București și a lucrat multe tablouri între cari, Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU Autorul Tezaurului Liturgic, cu vaporul de la Stockholm spre frumoasa localitate Waxholm din Suedia nordică, în August anul 1898. pentru studiul cultelor din acele părți.

Iulia, Încheierea păcii între Voevozii români, Bătălia de la Răshoeni, ș. a. Dar meșterul acesta a zugrăvit și multe Biserici împreună cu învățăcelul său brașoveanul *Misu* (Mihail) *Popp* și câmpulungeanul *Barbu Stănescu*. Dintre aceste Biserici, ne aducem aminte de Madona Dudu din Craiova, Sfânta Troiță din Brașov, Curtea veche, sfântul Gheorghe Nou, Sfânta Ecaterina și Radu Vodă din București.

Cum văzurăm însă, atât Tătărăscu cum și Lecca, au modificat pictura bizantină introducând într'însa direcțiunea apuseană. Tot așa a lucrat și pictorul *Ioachim Pompilian* († 1907) zugravul Bisericilor: sf. Gheorghe Vechiu, sf. Spiridon Nou din București,

ș. a. Dar este bine a se păstra stilul picturii **bizantine**, care se acomodează arhitecturii Bisericilor noastre, serviciului liturgic și tradițiilor ortodoxe.

Dintre pictorii români cari acum se află în viață, sunt iscusiți în cele bisericești, *Costin Petrescu* și preotul *Vasile Damian*. Cel din urmă este renumit în pictura **fresco** în care a lucrat multe Biserici și icoane în țară. Caracteristica picturii sale constă în noblețe de stil și originalitate în tehnică, creând cu aceasta o **școală nouă bizantină**. Iar în pictura generală se disting, *G. Demetrescu-Mirea*, *N. Grigorescu* († 1907), *C. Stăncescu* († 1909), ș. a. 1).

## Spicuri asupra secțiunii I-a



*Învățăturile istorice și liturgice din această secțiune sunt de o frumoasă bogăție și de un folos nedegăduit pentru studiul nostru. Dorința religioasă a omului a fost în toate timpurile de a-și avea locuri hotărâte pentru împlinirea formelor cultului, și de a-și împodobi aceste locuri pe cât cultura și vederile l'au luminat.*

*Creștinul fiind superior prin ideile sale religioase tuturor oamenilor cari s'au ținut de credința păgână, a căutat chiar atunci când creștinismul era în leagăn și urât de toată lumea rău credincioasă, ca cultul său să-l plinească tainic în case particulare. Dionisie Alexandreanul ne arată că pe timpul său se practica închinarea creștină pe câmpii, în singurătăți, în corăbii pe apă, în grajduri, în temnițe, și în fine pretutindenea creștinul adora pe Dumnezeu. (Ap. Euseb. Hist. eccles. l. VII, c. XXII). Iar când prigonirile păgâne erau îndreptate cu mai multă înțime în contra crucei, creștinii nu întârzieau de a se ascunde în munți, a se cobori în catacombe și adâncimile pământului, ca acolo la întunec să îngroape pe morții lor, să aducă mulțumire lui Dumnezeu, și să se sfătuească împreună unii cu alții despre Biserică și înțimea prigonitorilor. Până astăzi au rămas urme neșterse de ale creștinilor vechi, prin ascunzători și locuri întunecoase, pe unde ei se furișau de teama păgânilor, și acolo se mân-*

1) Artiști pictori din București la începutul secolului al XX-lea, mai sunt următorii: Alpar Paraschivescu, Anton Dimitriu, Constantin Aricescu, Constantin Artachino, Constantin Pascal, Eduard Grant și Eugeniu Voinescu. Apoi, Ioan Bărbulescu, Jichidi, Luchian Stefan, Marinescu-Vălsan și Oscar Obedeianu. După aceștia, Radu Aurelian, Simonide, Țincu, Serafim, Titus Alexandrescu, Vintilescu, Voinescu-Docuzești, ș. a.

pe lângă unii pe alții și se întăreau pentru a suferi cu bărbăție chinurile unei aspletau.

Marele Constantin proclamând creștinismul ca religie domnitoare în imperiul roman, închinătorii crucei își dobândiră libertatea și odihna pe care suferiseră, și de atunci începură a apare scrierile creștine în numele marelui a fi date la lumină pentru luminarea lumii; iar sfintele liturgii se ridicară falnic și cu podoabe mărețe prin puterea împărătesască și piețtea creștinilor.

De atunci până aci crucea se purta în ascuns și cu sfială, de acum înainte ea strălucește pe vârful Bisericilor, palatelor, pe steagurile împărătești, în ure armăturile căpeteniilor oastei, și în fine pretutindenea unde ea lui Hristos luminează lumea și alungă întunerecul necunoștinței.

În secolul IV-lea disciplina bisericească și entuziasmul religiei sînt în culme, proiștoșii bisericești căutară ca atât nartica cum și naosul sfintelor locașuri să se desfacă în alte despărțituri mai mici, pentru trebuința claselor din care se compuneau penitenții, catehumenii, și chiar pentru ordnueala creștinilor de rând. Vedem dar că nartica se desparte în esteroară și interioară; iar naosul are despărțituri pentru umblarea clericilor în serviciile lor religioase, despărțituri pentru bărbați și în fine pentru femei.

Constițuțiunile apostolice ne arată în cartea II-a că Bisericile trebuiau să fie lungărețe ca o corabie și încăpătoare îndestul, apoi să fie întoarsa spre răsărit (ὁ οἶκος ἔστω ἐπιμήκης, κατ' ἀνατολὰς τετραμήμενος). Dar Bisericile avură în apropiere pentru clerici, școale, biblioteci, aziluri pentru săraci și călători. (Euseb. Hist. eccles. l. VI c. XX. Hieronym. catal. scriptor. eccles. c. LXXV).

Pe lângă palatele împărătești, patriarhii, mitropolii, episcopii și diferite instituții mari, se înființară de timpuriu mici bisericuțe numite paraclise (παρά κλησία), pentru a se ruga întrînsele cu liniște familiile împărătești și căpeteniile bisericești, departe de privirile popoului de rând. Paraclisele au rămas în ființă până azi tot cu scopul arătat mai sus. Nu lipsiră din vecinătatea Bisericilor mari, nici Baptisteriile (βαπτιστήρια) adică acele edificii în cari primeau botezul cei doritori de a intra în sânul creștinismului; iar din secolul VI-lea începuă când treptele catehumenilor se desfășură, Baptisteriul fu introdus în nartică.

Creștinii tură chemați în vechime la serviciul liturgic prin trâmbițe (Psachom. Regula c. III), sau prin cântarea «Aliluia — אלהי אלהים» (Hieron.

epist. XXVII epitaph. Paulæ), ori prin lovirea cu ciocanul în ușa chitilor monahale (Cassian. Institut. lib. IV c. XII), sau prin baterea unei scândure de lemn (τερά ξύλα). Abia prin secolul VI se introduseră clopotele în Biserică occidentală, iar în secolul IX în cea orientală pentru chemarea poboșilor la rugăciune.

Arhitectura bisericească, după arătarea scriitorilor vechi, eră măreacă și bogăția strălucea în casa Domnului. Stilurile arhitectonice fură impodobite potrivit gustului local și împrejurărilor exterioare. Stilul basilăcelor, bizantin, romano-bizantin, gotic, al renașterii și baroc,

sunt atâtea norme după care casa Domnului fu zidită și împodobită în diferite gusturi unele mai frumoase de cât altele. Dar la aceste stiluri, fie care națiune mai adăose câte ceva după plăcerea ei proprie, și așa se construira în răsărit și apus mulțimea locașurilor sfinte deosebite între ele prin gusturi și ornamentări. Cărămida, piatra, marmora, lemnul, fierul, arama, argintul, aurul, pietrele prețioase, în fine tot produsul pământului, fu ales și întrebuințat în zidăria Bisericilor.

Casa Domnului fu însă împodobită și cu picturi murale și iconografice, în care se reprezentară evenimentele principale petrecute în creștinism pentru mântuirea omului. Iconografia creștină se deosebi de cea păgână atât prin bogăția subiectelor pictate, cum și prin simbolismul instructiv cuprins în pictură. În cele dintâiu trei secole creștine, închinătorii crucei se sfiau de a înfățișa învățăturile și principiile lor prin picturi, pentru că se temeau ca nu cumva păgânii să profaneze icoanele; iar pe de altă parte credeau că prin iconografie s'ar putea aluneca cu înlesnire la păgânism. Dar după cum cântecul, plânsul, râsul, nu se pot suprima fiind că sunt manifestări puternice ale stărei noastre sufletești, tot așa și pictura nu este alt ceva de cât concretizarea abstracțiunilor, eternizarea învățăturilor și manifestarea sentimentelor noastre diferite, cari nu se pot ascunde sub nici un motiv. De aceea pictura a existat dela început în creștinism (Tertull. de pudicit. c. X); iar iușeala către propășire a luat-o de pe la începutul secolului IV-lea. Protestanții caută în zadar să afirme că pictura n'a existat în Biserică în primele secole creștine și nu a înflorit de cât după sinodul VII-lea ecumenic; urmașii lui Luter și Calvin însă nu au probe în fața scrierilor patristice și a monumentelor vechi religioase, cari sunt mărturiile cele mai tari pentru existența iconografiei în toate timpurile creștine.

De și în apus pictura avu renumiți reprezentanți ai ei, totuși răsăritul are marele său merit întru cât a păstrat adevărata formă clasică de iconografie creștină. Statuele, busturile, reliefurile, fiind expresia chipurilor cioplite și prin urmare de proveniență păgână, au fost oprite de Decalog, și de aceea în Biserică ortodoxă nu au existat nici odată, ci numai în cea romano-catolică.





## SECȚIUNEA II<sup>A</sup>

### SFINȚII SERVITORI AI ALTARULUI ȘI ODOARELE LITURGICE.

§ 40.

#### Cuprinsul secțiunii.



upă ce am cercetat până acum sfintele locașuri creștine, în cari se săvârșește cultul public din timpurile apostolice și până în zilele noastre, urmează a vedea în această secțiune ierarhia bisericească (ἐκκλησιαστική ἱεραρχία, ἱερά, ἀρχή, sfânta începătorie, sfânta putere) adică ordinea persoanelor cari au dreptul de a săvârși cele sfinte.

În secțiunea primă am luat în deaproape atențiune exteriorul și interiorul sfințelor Biserici; iar acum fiind în lăuntrul lor, avem în fața noastră pe cei ce și închină viața în serviciile bisericești și aduc mijlocire între Dumnezeu și om. Dar aici ne ocupăm nu numai de miniștrii altarului cari se roagă ne încetat Celui A Tot Puternic și sunt ne conținut în casa lui cea sfântă, ci vom vedea și cărțile liturgice de cari ei au neapărată trebuință. Tot așa vom cunoaște cum casa Domnului este luminată prin arderea de ceară și unt de lemn și cum ea se umple de bună mireasmă prin arderea tămâei și a smirnei.

În legătură cu ierarhia bisericească, stă și studiul veșmintelor sfinte, cari sunt de nevoie în serviciile religioase și cu cari se împodobesc organele sfințite pentru a săvârși actele cultului.

vintă: «După acestea a rinduit Domnul și pe alți șaptezeci și 'i a trimis câte doi înaintea sa în cetatea și locul unde voea el să meargă»<sup>1)</sup>. Se pare însă că aceștia au avut un timp mai scurt de acțiune. Numele celor șaptezeci de apostoli nu sunt cunoscute pentru că sfânta Scriptură nu mai vorbește de ei.

Biserica deci fu împărțită de la începutul ei de Mântuitorul, în Biserică «învățătoare» sau conducătoare și Biserică «ascultătoare» sau supusă. Dar Hristos a investit pe apostolii lui cu o putere spirituală deopotrivă pentru fie care din ei, adică de a cuvânta cu blândețe, a orîndui, sfătui, muștra, și în cazuri de nesupunere la acestea, de a depărta din sânul Bisericii pe cel neascultător<sup>2)</sup>; iar de niște **constrângeri** corporale nu se vorbește nici în învățăturile Domnului, dar nici în epistolele apostolilor. De aceea discipulii mesianici nu au ajuns nici odată la aceste mijloace; ci blândețea și bunătatea divină au fost armele convingătoare ale Dumnezeescului Învățător și ale apostolilor lui.

b) Pe când însă protestanții, afară de Anglicani, susțin o organizare democratică, **romano-catolicii** trec în cealaltă margine și învață că Domnul ar fi dat Bisericii sale o organizare *monarhică* și că puterea cea mai înaltă nu a dat-o tuturor apostolilor, ci numai lui Petru, în cât puterea și lucrarea celorlalți apostoli să atârne de el. Unele ca acestea le susțin latinii cu scopul ca să legitimizeze **primăția** episcopului din Roma, pe care ei îl numesc urmașul apostolului Petru, și așa să se creadă de lume că Papa este cap al întregii Biserici creștine.

Romano-catolicii se nevoesc deci a dovedi mai întâiu primăția lui Petru între apostoli și apoi să conchidă de aci cu primăția episcopului din Roma. Ca temei pentru această teorie latinii se provoacă la cuvintele Domnului din Mateiu cap. 16, v. 16-19, unde se arată că Petru a afirmat *credința sa* că Iisus este Fiul lui Dumnezeu; iar Domnul 'i a răspuns: «*Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica mea și porțile iadului nu o vor birui. Și 'ți voi da ție cheile împărăției cerurilor; și ori ce vei lega pe pământ va fi legat și în ceruri; și ori ce vei deslega pe pământ va fi deslegat și în ceruri*». Dar de aci nu se înțelege nici o deosebire a lui Petru de confratii lui; ci Mântuitorul afirmă că pe credința apostolului, că adică «Iisus este Fiul lui Dumnezeu» va zidi noua sa religione. După mărturia lui Marcu (cap. 3, v. 17), Mântuitorul întitulează și pe Iacov și Ioan fiii lui Zevedeu «fii ai tunetului» (καὶ ἐπέθικεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανηργές, ὃ ἔστιν υἱὸς βροντῆς), fără ca prin această numire să 'i deosebească prin ceva de ceilalți apostoli. Cât privește pentru cheile împărăției cerești, Iisus nu a dat nimic lui Petru în acel moment, ci 'i a făgăduit o dărnicie **spirituală**; iar

1) Luca, 10,1.

2) Mat., 18, 15-17.

la Mateiu cap. 18, v. 18, Domnul dă tuturor apostolilor puterea de a lega și a deslega păcatele oamenilor.

Romano-catolicii scot prioritatea lui Petru și din faptul că evangeliștii când pun în șir numele apostolilor, numesc mai întâiu pe Petru și apoi pe ceilalți discipoli<sup>1)</sup>. Aceasta însă o face evangeliștii că Petru și fratele său Andrei au fost chemați cei dintâiu la apostolat; și apoi Petru eră cel mai în vârstă dintre apostoli. Dar apărătorii primatului lui Petru se întemeiază și pe citatul din Luca cap. 22, 31—33, unde se arată că seara la cina cea de taină Iisus a zis acestui apostol: «*Simone, Simone, iată Satana v'a cerut pe voi să vă cearnă ca grâul; dar eu m'am rugat pentru tine să nu slăbească credința ta, și tu întorcându-te înărește pe frații tăi.*» Romano-catolicii văd o întâetate în porunca ce o dă Domnul lui Petru ca să întărească pe frații apostoli; dar Mântuitorul prevestește prin aceste cuvinte tentațiunea în care a intrat acest discipul în acea noapte când Domnula fost vândut, și când Petru de trei ori s'a lepădat de Învățătorul său mai nainte de **cântarea cocoșului**; adică s'a întâmplat așa cum în prezis lui Domnul. De aceea Petru aducându-și aminte de cuvintele Stăpânului său, a eșit afară din curtea arhiereului Caiafa și a plâns cu amar<sup>2)</sup>.

Mai deaparte, sprijinitorii primăției apostolului Petru, se îndreptează la evangelia lui Ioan cap. 21, v. 15, unde cetim că Iisus Hristos s'a arătat după înviere la marea Tiberiadei și a zis lui Petru: «*Simone fiul lui Iona, mă iubesti tu mai mult de cât ceilalți?*» Iisus însă prin această întrebare 'i aduce aminte învățacelui său de cele petrecute în noaptea când Domnul a fost vândut, și Petru s'a lepădat de el; întrebarea este prin urmare o muștrare **blândă** și o ertare a greșelii lui Petru, iar nu o întărire a întâetăței lui.

Domnul însă nu a voit să fie cineva dintre apostoli mai deosebit de frații săi, și de aceea la Mateiu cap. 20, v. 27, aflăm aceste cuvinte zise de el apostolilor lui: «*Și cel ce dintre voi va voi să fie întâiu, să fie vouă slugă.*» Tot așa la Mateiu cap. 23,8, găsim această învățătură a Domnului rostită învățăcelilor săi: «*Iară voi să nu vă numiți „Ravi“, că unul este învățătorul vostru Hristos; iar voi toți sunteți frați.*»

Dacă Petru ar fi avut o prioritate între frații săi, am vedea pe apostoli supuși lui; dar din contră: «*Apostolii cari erau în Ierusalim, auzind că a primit Samaria cuvântul lui Dumnezeu, l'au trimis pe Petru și pe Ioan acolo* (ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς Πέτρον καὶ Ἰωάννην); *carii pogorându-se, s'au rugat pentru ei, ca să ea Spirit sfânt*»<sup>3)</sup>. În cazul când Petru ar fi avut o putere mai mare în colegiul apostolic, nu l'ar fi trimis pe el, ci pe un

1) Mat. 10,2. Luca, 6,14—17. <sup>4</sup>

2) Luca 22,62. Mateu 14,72. Mat. 26,34. Ioan 13,38.

3) Fapt. Apost. 8,14.

alt apostol. Iar când eră Petru în Antiohia și ocrotea pe creștinii convertiți dintre Iudei, în contra creștinilor convertiți dintre păgâni, atunci Pavel l'a muștrat că nu urmează după evanghelie <sup>1)</sup>.

Dar înșiși părinții și scriitorii Bisericei apusene nu recunosc lui Petru vr'o autoritate deosebită. Așa, Tertulian arătând egalitatea apostolilor afirmă acest fapt cu următoarele cuvinte: «*Pietre sunt toți apostolii și fundamente peste cari suntem noi zidiți*» <sup>2)</sup>. Tot așa și Ciprian făcând amintire de cearta din Antiohia dintre Petru și Pavel scrie următoarele: «*Pentru că și Petru pe care Domnul l'a ales mai întâiu... nu 'și a luat sieși dreptul de a zice că el ar avea primatul*» <sup>3)</sup>.

Același lucru îl repetesc Ilariu (De Trinitate), Ieronim (Adv. Iovinianum), Augustin (Omil. 118 în Ioan.), Beda Venerabilul, ș. a. Cu toate acestea teoria primăției lui Petru se dezvoltă tot mai mult de la secolul V-lea încoace în Roma și apoi în tot apusul; iar episcopii acestei cetăți, cari se pretindeau urmași de drept ai lui Petru, conchiseră și pentru ei un primat de putere monarhică asupra întregii Biserici.

c) Biserica **ortodoxă** de răsărit nu primește nici teoria protestanților, nici pe aceea a romano-catolicilor, pentru că numai Hristos este Capul nevăzut al Bisericei sale cum zice el însuși: «*Unul este Învățătorul vostru Hristos*». (Mat. 23,8); și în alt loc: «*Eu voiu fi cu voi în toate zilele până la sfârșitul veacului*». (Mat. 28,20). Deci Biserica ortodoxă nu recunoaște ocârmuirea *democratică* a protestanților cari înlătură ierarhia bisericească; tot așa respinge și ocârmuirea *monarhică* a latinilor cari inventară primatul papal în legătură cu acest fel de ocârmuire. Biserica răsăriteană însă recunoaște forma de ocârmuire monarhică a Bisericei, numai cu privire la Capul ei Iisus Hristos, care singur conduce Biserica sa prin ierarhia bisericească. Forma aceasta de ocârmuire o numim mai drept „**Hristocratică**“, adică puterea ocârmuitoare a lui Hristos prin episcopii și preoții canonic hirotonisiți.

1) Galat. 2,11–14 unde Pavel zice lui Petru: Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων ἔθνηκῶς καὶ οὐχ Ἰουδαϊκῶς ζῆς, πῶς τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν.

2) Tertull. Adv. Marcionem, lib. 4. c. 39: Lapidēs sunt apostoli et fundamenta superquem nos ædificamur.

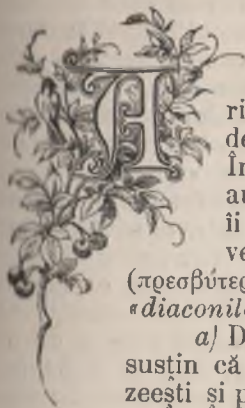
3) Ciprian., Epistola adv. Quint: Nam neque Petrus quem Dominus primum elegit... vindicavit sibi quidquam insolenter aut arroganter assumpsit, ut diceret se primatum tenere.



ARTICOLUL I-<sup>iu</sup>CELE CINCI TREPTE IERARHICE DIN BISERICA  
ORTODOXA

## § 42.

## Treptele hirotoniei și ale hirotesiei.



postolii ca purtători ai puterii văzute a Bisericeii, incredintară această tărîe urmașilor aleși de ei, așa cum le poruncise lor Iisus Hristos. Învățăceii Domnului predară cea mai înaltă autoritate spirituală păstorilor Bisericeii pe cari îi așezară și îi numiră «*episcopi*» sau supraveghetori (ἐπισκοποι), și «*presviteri*» sau bătrâni (πρεσβύτεροι); iar serviciul bisericesc inferior îl dădură «*diaconilor*» (διάκονοι<sup>1)</sup>.

a) Dar **protestanții**, afară de Anglicanii episcopali, susțin că apostolii erau organe ale descoperirii dumnezeiești și păstrători *extraordinari* ai puterii bisericești; iar comunitatea credincioșilor, eră păstrătoarea *ordinară* a acestei puteri. Cei aleși de apostoli erau rânduți nu ca urmași ai lor, ci ca funcționari bisericești și reprezentanți ai adunării credincioșilor, pentru a administra învățătura, lucrările preoțești și puterea ocârmuitoare bisericească. Mai sus însă am arătat că Iisus Hristos a predat apostolilor și urmașilor acestora puterea de a învăța, a lucra și a conduce Biserica până la sfârșitul veacurilor. Apostolii așa dar au fost organe ordinare ale acestei puteri, iar urmașii apostolilor organele aceleiași puteri<sup>2)</sup>.

Păstorii Bisericeii aleși de către apostoli, erau de două trepte, de și amândouă aceste trepte purtau adesea ori aceleași numiri: *episcopi* adică supraveghetori, ori *presviteri* adică bătrâni. Una din aceste trepte eră supusă celeilalte, așa că ocârmuitorii din prima treaptă aveau datoria de a supraveghia pe cei din treapta a doua, a i răsplăti după munca lor, și a i judeca în cazuri de călcare a datoriilor. Faptul că amândouă treptele purtau adesea ori aceleași numiri, făcură pe protestanți, afară de Anglicanii episcopali, să susțină că ar fi *numai o treaptă* de conducători bisericești, și că episcopii cu presviterii erau una și aceeași treaptă. Urmașii lui Luter și Calvin pentru apărarea teoriei lor se provoacă între altele la «Faptele apostolilor» cap. 20,

1) Conf. Eusev. Popovici, Istoria Biser., Vol. I, pag. 218, seqq.

2) Ibidem.

v. 17, undecetim că apostolul Pavel «*trimitând din Milet la Efes a chemat pe bătrânii (preoții) Bisericii*» (ἀπο δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἐφεσον μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας). Se mai îndreptează la epistola către Tit, cap. 1, v. 5, unde se arată că Pavel recomandă lui Tit, ca acesta să orânduiască «*presviteri în fie care cetate*» (καὶ καταστήσης κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους). Tot așa citează protestanții și textul din aceeași epistolă cap. 2, v. 3, unde se arată de Pavel cum trebuie să fie calitățile *presviterilor* (πρεσβύτας νηφαλοὺς εἶναι... κ. τ. λ.). Ei mai cred că în epistola I către Timoteiu cap. 2, v. 2, apostolul Pavel întitulează pe presviteri cu numirea de «*episcop*» zicând: «*episcopul trebuie să fie fără prihană*» (δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπιλήμτον εἶναι). De aci și din alte locuri protestanții deduc că episcopii și presviterii erau una și aceeași treaptă, și aceleași fețe se numesc în unele locuri «*presviteri*», iar în altele «*episcopi*». Dar protestanții nu eau seama că atât Timoteiu în Efes cât și Tit în Creta, erau **supraveghetori** ai presviterilor, și către ei se îndrepta apostolul Pavel, iar nu către toți presviterii. Tot așa și la fie care Biserică erau proestoși **supraveghetori** ai preoților, cu drep-turi și datorii episcopale.

b) Apostolul Pavel mai vorbește în epistolele sale și de o a treia treaptă ierarhică numită a *diaconilor*. Așa, în epistola I către Timoteiu cap. 3, v. 8, recomandă ca «*diaconii să fie cuviincioși, ne indoelnici în cuvânt, ne băutori de mult vin*», etc. (διακόνους ὡσαύτως σεμνοὺς, μὴ δυλόγους, μὴ οἴνω πολλῷ); iar în același capitol v. 12, apostolul zice că «*diaconii să fie bărbați ai unei femei*» (διάκονοι ἕστωσαν μῦας γυναικὸς ἄνδρες). Protestanții susțin însă că diaconii nu erau servitori ai altarului, ci numai ai *meselor* și ai săracilor, și nu se deosebeau de ceilalți credincioși. Diaconii de azi, zic ei, nu sunt urmași ai diaconilor așezați de apostoli, ci s'au așezat mai târziu de Biserică după dreptul omenesc; iar pentru a dovedi acest lucru protestanții între altele se provoacă la Faptele apostolilor cap. 6, v. 2-6 unde cetim că «*cei douisprezece apostoli chemând mulțimea discipulilor au zis: nu este cu plăcere nouă ca lăsând cuvântul lui Dumnezeu, să servim meselor. Drept aceea, fraților, căutați dintre voi șapte bărbați destoinici, plini de spirit sfânt și de înțelepciune, pe cari să-i rânduiim la acest serviciu*». Aceste mese însă de cari se vorbește aci, erau *agape* cu caracter religios și stau în legătură cu sfânta **cină** și plinirea jertfei euharistice; deci, diaconii cari serveau la *agape* serveau și la sfânta cină, adică la sfântul altar. Dar dacă diaconii nu ar fi fost deosebiți de ceilalți credincioși, apostolul neamurilor nu s'ar fi ocupat de ei cu atâta stăruință în ceea ce privește calitățile lor spirituale. Afară de aceasta, cei șapte diaconi fură aleși de apostoli prin punerea mâinilor, și i vedem predicând cuvântul și botezând, adică erau investii cu o putere care nu eră dată celorlalți credincioși. (Fapt. apost., cap. 6, v. 8 și cap. 8, v. 5). În epistola către Tit

cap. 2, v. 3, și în I-a epistolă către Timoteiu cap. 5, v. 9, cotim că mai erau în serviciul Bisericii și **femei** numite «presviterice» și «diaconese» (πρεσβυτιδες, διακονισσαι), alese în timpurile apostolice dintre bătrâne, văduve și fecioare, și se devotau Bisericii pentru serviciul sexului lor, fără a se amesteca în serviciul preceții și în cele sfinte. Tagma acestor femei a existat cu acest nume până în timpurile de mai târziu <sup>1)</sup>.

c) Protestantii pentru susținerea teoriei lor cu privire la ierarhia bisericească, se întemează și pe texte patristice. Ei ne provoacă d. e. la Clement Romanul care scrie în epistola sa către Corinteni următoarele cuvinte: «Văzând apostolii că se vor naște certe pentru episcopat, au așezat ei înșiși la Bisericele urzile de ei episcopi și diaconi». Deci, după protestanți, această este încă o dovadă că episcopii și presviterii erau o singură treaptă. Acest text însă ne arată că la unele Biserici eră de nevoie numai un episcop și un diacon în serviciile bisericești. Dar același Clement în alt loc din epistola către Corinteni zice că «Arhiereul (episcopul) își are diregătoria sa; preoții au locul lor deosebit; leviții își țin serviciile sau diaconiile lor». Iar Ignatie Teoforul în epistola către Magnesieni grăește astfel către pioși: «Vă îndemn să vă siliți ca toate să le lucrați în liniște cu voința lui Dumnezeu: episcopul șezând în locul lui Dumnezeu; presviterii în locul colegiului apostolic; iar diaconilor cari mi sunt mie prea plăcuți, să li se încredințeze servirea lui Iisus Hristos» <sup>2)</sup>. Protestantii mai alegă și la următoarea explicare a lui Ieronim pe care o face asupra epistolei către Tit: «Mai nainte de a se ivi desbinare în religie prin întărătarea diavolului și prin urmare să se zică: eu sunt al lui Pavel, eu sunt al lui Apolon, eu sunt al lui Chefa, Bisericile au fost ocârmuite prin sfaturile

1) Conf. Euseviu Popovici, Ist. Bis., op. cit., Vol. I, p. 222. — Asem. Vering, Verh. des Kirchenrechts, p. 409. — Aug. Bisping, Erklärung der drei Pastoral Briefe VII B. S. 204: „Es folgen Anweisungen rückfichtlich der Aufsicht der Wittwen am kirchlichen Dienste“ u. s. w. (Der erste Brief an Timotheus B. 9).

2) Ignatius, Epist. ad Magnes., n. VI: Παραινῶ ἐν ὁμοιοῖα θεοῦ ἀπουδά-  
 λειε πάντα πράσσειν, προκαθημένου τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον θεοῦ, καὶ τῶν  
 πρεσβυτέρων εἰς τόπον συνεδρίου τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν διακόνων τῶν ἐμοὶ  
 γλυκντάτων, πεπιστευμένων διακονίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Tot Ignatie în epistola lui către Filadelfieni n. IV scrie acestea: *Unul este episcopul cu presviterul și cu diaconii* (εἰς ἐπίσκοπος ἅμα τῷ πρεσβυτέρῳ καὶ διακόνους); iar în alt loc al aceleiași epistole n. VII zice: *Ascultați de episcop, de presviter și de diaconi* (τῷ ἐπισκόπῳ προσέχετε, καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ, καὶ διακόνους). Și în epistola către Smirneni n. VII, Ignatie adaogă: *Toți urmați episcopului ca și Iisus Hristos... și presviterilor ca apostolilor; iar pe diaconi onorați-i ca pe porunca lui Dumnezeu* (Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς Πατρὶ καὶ τῷ πρεσβυτέρῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις; τοὺς δὲ διακόνους ἐντρέπεσθε ὡς θεοῦ ἐντολήν). Tertulian (de Baptism., c. XVII) și Origen (Hom. II in Numer: Ecce qualis episcopus aut qualis Presbyter, vel qualis diaconus), ș. a., măși mărturisesc cu tărie cele trei grade ierarhice. Apoi și Const. Apost. (lib. VIII, c. 46) glăsuiesc astfel: „Să știți că la noi se numesc episcopi și presviteri și diaconi prin punerea mâinilor și rugăciuni“. Vasile cel Mare în canonul său 51, încă numără trei trepte superioare bisericești.

*comune ale preoților»*<sup>1)</sup>. De aci, după protestanții, ar eși înțelesul că Ieronim nu ar fi găsit cele trei trepte ierarhice de origine apostolică. Dar tot acest părinte apusean zice în alt loc (ep. 85 ad Evagr.): «*Și ca să știm că tradițiile apostolice sunt luate din Vechiul Testament, este de nevoie a cunoaște, că ce a fost Aaron și fii lui și Leviii în templu, aceasta sunt episcopii, presviterii și diaconii în Biserică»*<sup>2)</sup>. În fine părinții și canoanele bisericești afirmă în unanimitate că cele trei trepte ierarhice adică a episcopului, presviterului și diaconului, sunt întemeiate de apostoli. Abia în secolul IV găsim pe presviterul **Acriu** din Sevasta, tăgăduind deosebirea dintre episcop și presviter, și aceasta o făcea pentru că nu putuse a se alege episcop; însă Epifanie al Salaminei combătău cu destule dovezi pe acest nemulțumit.



Schitul românesc „Prodromul” din Muntele Athos (Turcia) în care am fost găzduit în vara anului 1904, când am cercetat multe mănăstiri de acolo. (Autorul).

d) Dar afară de aceste trei trepte ierarhice superioare, mai avem în Biserica ortodoxă, încă două trepte **inferioare**, adică *ipodiaconul* (ἰποδιακονος) și *cetețul* (ἀναγνώστης). Aceste două trepte sunt stabilite după dreptul omenesc, căci nu le găsim în sfânta Scriptură, și nu sunt instituite de apostoli, ci abia în secolul III-lea aflăm existența lor. Ipodiaconii erau orânduți a ajuta pe

1) Hieronym. Coment. in epist. ad Tit. c. 1: Antequam diaboli instinctu studia in religione fuerint et diceretur in populis: ego sum Pauli, ego Apollo, ego Cepha, communi presbyterorum consilio ecclesiae gubernabantur.

2) Hieronym. Epist. 85 ad Evagr.: Et ut sciamus traditiones apostolicas sumptas de veteri testamento, quod Aaron et filii ejus, et Levitae in templo fuerunt, hoc sibi *episcopi, presbyteri et diaconi* vindicant in ecclesia.

diaconi în serviciile lor, iar cetetii cântau și ceteau cele trebuincioase în cult. Cum vedem așa dar, **Biserica ortodoxă** numără *trei trepte superioare ale ierarhiei bisericești, numite și trepte ale hirotoniei după dreptul divin*: episcopatul, presbiteratul și diaconatul; apoi mai numără două *trepte inferioare sau ale hirotesiei, instituite mai târziu după dreptul omenesc*: ipodiatonatul și lectoratul. Cele d'întăiu trei trepte primesc puterea lor ierarhică prin hirotonie (χειροτονία) și fac serviciile lor în lăuntrul altarului; iar cele din urmă două trepte primesc gradele lor numai prin punerea mâinilor episcopului asupra lor (χειρονοία); ele nu au puterea tainei preotești și fac serviciile în afară de altar<sup>1)</sup>.

Biserica latină însă, pune ipodiatonatul între treptele superioare din secolul XII încoace<sup>2)</sup>, și numără unii dintre apuseni, patru, alții cinci trepte inferioare (ordines minores); iar împreună cu cele superioare (ordines majores) însumează șapte ori nouă trepte. Așa, canoniștii latini întemeindu-se pe scrierea lui Dionisie Arcopagitul «*Despre ierarhia cerească*» unde aflăm nouă cete îngerești, numără și ei nouă trepte ierarhice, și încep cu cele inferioare spre cele superioare în următorul mod: cantorul, ostiarul, (portarul), lectorul, exorcistul, acolutul, ipodiatonul, diaconul, presbiterul și episcopul<sup>3)</sup>. Scolasticii însă răzîmându-se pe teoria despre cele șapte daruri ale sfântului Spirit, însumează șapte trepte în acest chip: episcopul și presbiterul, diaconul, ipodiatonul, acolutul, exorcistul, lectorul și cantorul, ostiarul<sup>4)</sup>. Odată cu aceste enumerări de trepte, latinii învinovătesc pe ortodoxi că aceștia ar li redus treptele inferioare existente în Biserica primară și în canoanele sinoadelor vechi. Dar canonul 10 al sinodului din **Sardica** compus mai mult din clerici apuseni, numără numai aceste cinci trepte în ierarhia bisericească: episcopul, presbiterul, diaconul, ipodiatonul și cetețul<sup>5)</sup>. Ioan Damascen tot ast fel socotește treptele acestea; în același chip și Balsamon explică canonul 17 apostolic; așa învață și Simeon al Tesalo-

1) Conf. Can. Apost. 26, 68 și 70.—Can. 24,30 Laod.—Can. 89 al Marelui Vasilie, ș. a.

2) Consultă, Friedrich H. Vering, *Lehrb. des Kathol. Kirchenrechts*, II Aufl. p. 409.

3) Conf. Concil. Trident. sess. XXIII, cap. II.

4) Canonistul Friedrich H. Vering în opera sa *Lehrb. des Kathol. Kirchenrechts*, p. 409, susține că Biserica romană numără patru trepte inferioare și patru superioare. Cele inferioare sunt acestea: acolutul sau însoțitorul episcopului în altar, exorcistul adică gonitorul de spirite rele, lectorul sau cetețul bisericeii și ostiarul (portarul) care păzește ordinea în Biserică și îngrijește de curățenia ei. Iar gradele superioare sunt: primatul pontifical din Roma, episcopul, presbiterul și diaconul. Conf. și Fréd. H. Vering. «*Bibliothèque Théologique*» XIX siècle, II, Paris, 1881, pag. 15.

5) Canonul 10 al sinodului din Sardica: «Dacă vr'un bogat... s'ar învrednici a se face episcop, să nu se așeze mai nainte de nu se vor săvârși slujbele (treptele) magnostului, și a diaconului și a preotului... ca să treacă la înălțimea episcopului». De și aci lipsește treapta ipodiatonului, totuși ea stă legată cu a diaconului.

nicului<sup>1)</sup>. În fine mai toți scriitorii vechi arată cinci trepte, adică așa cum învăță Biserica răsăriteană. Prin urmare, ostiarii, cântăreții, exorciștii, acoluții, ș. a., nu erau trepte ale ierarhiei, ci numai serviciile bisericești ce se încredințau celor ce se devotau a fi pe lângă locașurile sfinte<sup>2)</sup>.

## § 43.

### Episcopul (ἐπίσκοπος).

cea mai înaltă treaptă a hirotoniei este a **episcopului**<sup>3)</sup>; dar acesta nu este de cât *arhiereul* (ἀρχιερεύς, ἱεράρχης) ce are putere administrativă asupra unei eparhii. Cu alte cuvinte patriarhii, exarhii, mitropoliții, arhiepiscopii și episcopii, nu sunt la rândul lor de cât arhieriei cu putere administrativă peste ținuturi mai mari ori mai mici. Fericitul Ieronim zice că «*Episcopul din ori ce loc, fie el al Romei, sau al Eugubiei, ori al Constantinopolului, sau al Regiului, ori al Alexandriei sau al Tanisiei, are același merit și aceeași treaptă de hirotonie*»; apoi Ieronim conchide: «*Toți episcopii sunt urmașii apostolilor*»<sup>4)</sup>.

Episcopii purtară diferite numiri în decursul timpului. Așa, ei fură numiți *proistoșii Bisericii* (ἀρχοντες ἐκκλησιῶν, antistites) de către Iustin Martirul<sup>5)</sup>, Tertulian<sup>6)</sup>, Origen<sup>7)</sup>, Ciprian<sup>8)</sup>, Eusebiu<sup>9)</sup>, Hrisostom<sup>10)</sup>, ș. a. Mai fură intitulăți *efori ai Bise-*

1) Simon al Tesalonicului, op. c., cap. 156, pag. 129.

2) Ritualul bine cuvântărei și sfințirei dată în Biserica latină: ostiilor, lectorilor, exorciștilor, acoluților, ipodiaconilor, diaconilor, presviterilor și episcopilor, la intrarea lor în funcțiune, să se vadă în Codicele lui Daniel Tom. I, pag. 221—256.

Iar la pag. 221 a acestui Codice, Tom. I cetim: „Nullus ad subdiaconatus ordinem ante vigesimum secundum, ad diaconatus ante vigesimum tertium, ad presbyteratus ante vigesimum quintum ætatis suæ annum promoveatur“.

3) Și în Vechiul Testament „arhiereul“ eră cea mai înaltă treaptă ierarhică. Iată ce cetim în Levitic cap. IV, v. 5:

: וְלִקְרָת הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל מִכָּל הַכֹּהֵן אֶת־אֵלֶּיךָ מוֹעֵד = („Și

preotul cel uns—arhiereul numit și וְהַכֹּהֵן הַגָּדוֹל—se ea din sângele vițelului și să-l aducă la cortul adunării“).

4) Hieronym. Epist. LXXV: Ubiunque fuerit episcopus sive Romæ, sive Eugubii, sive Constantinopoli, sive Rhegii, sive Alexandria, sive Tanis, eiusdem meriti eiusdem est sacerdotii... Omnes apostolorum successores sunt.

Conf. Hieron. Dialog. contra Luciferianos: Inde venit, ut sine iussione episcopi neque presbyter neque diaconus ius habeat baptizandi.

5) Iustin Martyr. Apol. II: Ἐπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος.

6) Tertull. Apologeticus adversus gentes pro christianis c. XXXIX.

7) Origen. Homil. XI in Jerem.

8) Cyprian. Epist. III și Epist. XIII: Ut præpositi cum clero convenientes.

9) Euseb. Hist. eccl. lib. VI, c. XXVIII: Τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἀρχοντας (preostoșii Bisericii—episcopii).

10) Chrysostom. De Sacerdot., lib. III, c. XIV.

ricilor (ἐφόρους τῶν ἐκκλησιῶν <sup>1)</sup>), ori *cei d'intăiu ai Bisericii* (προέδρους τῶν ἐκκλησιῶν), etc <sup>2)</sup>).

1. Singuri episcopii au puterea liberă de a săvârși toate actele liturgice în Biserică; de aceea Ignatie zice că «*fără de episcop nu se cuvine a face ceva din cele se se ating de Biserică*» <sup>3)</sup>. Iar sinodul din Laodicea poruncește că «*presviterii să nu facă nimic fără voea episcopului*» <sup>4)</sup>. În același chip glăsuiește sinodul din Arelate <sup>5)</sup>, cel din Toledo <sup>6)</sup>, ș. a. Tertulian zice că chiar «*puterea de a împărtăși; botezul o are presviterul cel mai înalt care e episcopul; după aceea o au presviterii și diaconii, dar nu fără îngăduirea episcopului*» <sup>7)</sup>. Totuși episcopul nu poate săvârși nici o lucrare în eparhie streină conform canonului 35 apostolic care poruncește ca «*episcopul să nu îndrăznească a face hirotonii în afară de hotarele sale*»; dar cu învoirea episcopului respectiv, poate face și aceasta potrivit canonului 14 apostolic. Iar canonul 6 al sinodului din Gangra supune anatemă pe episcopul ce nu recunoaște aceste măsuri de ordine.

Între drepturile superioare ale episcopului este și acela de a hirotoni pe preoți și diaconi. Iată în ce chip se rostește Ioan

1) Philostorg. Hist. eccles., lib. III și IV.

2) Euseb. Hist. eccl., lib. VIII, c. II.

3) Ignat. Epist. ad Smyrn., n. VIII: Μηδεὶς χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου τι πράσσειν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

4) Conc. Laod., can. LVII: Τοὺς πρεσβυτέρους μηδὲν πράττειν ἀνευ τῆς γνώμης τοῦ ἐπισκόπου.

5) Conc. Arelat. I, c. XIX: Ut presbyteri sine conscientia episcoporum nihil faciant.

6) Conc. Tolet. I, c. XX: Sine conscientia episcopi nihil penitus presbyteri agere præsument.

7) Tertull. De Baptismo, c. XVII: Dandi baptismi potestatem summus habet sacerdos qui est episcopus, dehinc presbyteri, et diaconi, non tamen sine auctoritate episcopi.

După dreptul bisericesc romano-catolic, Papa de la Roma în treapta preoțească este egal tuturor episcopilor apuseni; iar în jurisdicțiune este superior tuturor episcopilor de acea confesiune. Conciliul din Lateran (an. 1215), cel din Lion (an. 1274), din Florența (an. 1439) și în special cel din Roma (an. 1870), măriră considerabil autoritatea papală. (Vering, op. cit., p. 522).

Consistoriul papal până în secolul VIII se compunea din presviterii și diaconii mai însemnați din Roma. Din veacul VIII începe când papa eră domnitor, consistoriul se compunea din șapte episcopi mai apropiați de Roma și din presviterii și diaconii distinși din acest oraș. În secolul X membrii consistoriului primară intitulatura de „*cardinali*“ (cardinales sedis apostolicæ). Papa Nicolae II în veacul XI dădu cardinalilor dreptul de a alege pe papa. În veacul XIII cardinalii chiar de erau presviterii și diaconi stau mai pe sus de cât arhiepiscopii. În acest timp Grigorie X hotărî ca alegerea papei de cardinali, să se facă într'o casă închisă cu ziduri numită „*conclava*“. Papa Sixt V († 1590) ridică numărul cardinalilor la 70: 6 arhiepiscopi, 50 preoți și 14 diaconi. Toți aceștia formează Senatul sau consistoriul papal. (Vering, op. cit., p. 544–545).

Eugeniu IV episcopul Romei a hotărît ca demnitatea de cardinal să fie mai pe sus de ori ce demnitate bisericească afară de cea papală.

Cardinalii episcopi au întâietatea onorifică asupra cardinalilor presviterii și aceștia asupra cardinalilor diaconi. — Asem. A. Lerosey, Introd. à la Liturgie, Paris, 1890 p. 50.

Hrisostom în această privință : « Nu e mare deosebire între presviteri și episcopi ; căci și aceia au dobândit învățătoria și prostoșia Bisericii. Spune ceva despre drepturile episcopilor, fiind că acestea sunt și ale presviterilor. Cu singura putere de a hirotonisi îi covârșesc episcopii și prin această singură putere se socot că întrec pe presviteri » <sup>1)</sup>. Dar și sinodul al IV cartaginean în același mod glăsuște : « Presviterul la hirotonie se bine cuvintează de episcop, ținând acesta mâna asupra capului presviterului » <sup>2)</sup>. Iar Hrisostom afirmă că de și presviterii se hirotonisesc de episcop, totuși « presviterii nu hirotonisesc pe episcop » <sup>3)</sup>. Explicarea acestui fapt o completează canonul I apostolic cu aceste cuvinte : « Episcopul să se hirotonisească de doi ori trei episcopi » <sup>4)</sup>. Prin urmare, apostolii au rânduit episcopi, presviteri și diaconi ; episcopii la rândul lor hirotonisesc pe presviteri și diaconi, dându-le cu aceasta drepturile ce li se cuvin ; iar episcopii se hirotonisesc numai de către alți episcopi <sup>5)</sup>.

2. Canoanele apostolice poruncesc ca « Dacă un presviter sau diacon este caterisit de episcopul său, acel presviter sau diacon nu se cuvine a fi primit de alții » <sup>6)</sup>. Cu toate acestea sinodul din Halcedon vine în sprijinul presviterului și diaconului cu această măsură : « Dacă un cleric are prigonire din partea episcopului său, sau din partea altui episcop, să se judece cauza de sinodul acelei țări » <sup>7)</sup>. În acest înțeles glăsuiesc sinoadele cartagine <sup>8)</sup>, și cel din Antiohia <sup>9)</sup>.

1) Hrisost. Hom. XI, in I, Tim. 3,8 : Οὐ πολὺ τὸ μέσον αὐτῶν (πρεσβυτέρων) καὶ ἐπισκόπων· καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ διδασκαλίαν εἰσὶν ἀναδεεγμένοι, καὶ προστασίαν τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ἃ περὶ ἐπισκόπων εἶπε, ταῦτα καὶ πρεσβυτέροις ἀμφοτε. Τῆ γὰρ χειροτονία μόνῃ ὑπερβεβήκασι, καὶ τοῦτο μόνον δοκοῦσι πλεονεκτεῖν τοὺς πρεσβυτέρους.

2) Conc. Carth. IV, can. III : Presbyter cum ordinatur, episcopo eum benedicente et manum super caput eius tenente.

3) Hrisost. Hom. XIII, in I, Tim. IV, 14 : Οὐ γὰρ δὴ πρεσβύτεροι τὸν ἐπίσκοπον χειροτονοῦν.

4) Canon. Apost., c. I : Ἐπίσκοπος ὑπὸ ἐπισκόπων χειροτονείσθω δύο ἢ τριῶν.

5) De aceia și canonul 3 al sinodului VII ecumenic, poruncește ca „Toată alegerea făcută de către boeri pentru episcop... presviter... și diacon, neîntărită să rămână”. Iar canonul 19 al sinodului din Antiohia zice că : „Episcop să nu se hirotonisească fără sinod și ființa de față a celui ce este în mitropolia eparhiei”.

Apoi canonul 25 apostolic poruncește ca „Episcopul, ori presviterul sau diaconul, ori în călcare de jurământ, ori în furtişag prinzându-se, să se caterisească, și nu să se aforisească, că zice scriptura „Nu vei pedepsi de două ori pentru aceiași vină”.

Deci, clericul caterisit, să lasă în rândul mirenilor credincioși. Numai în cazuri de lepădări de credință, sau dacă și ca mirean păcătuiește greu, se aforisește. Iar sin. din Sardica, can. 10 zice : „Laicul să nu se aleagă episcop”.

6) Canon. Apost. c. XXXI : Εἰ τις πρεσβύτερος ἢ διάκονος ἀπὸ ἐπισκόπου γένηται ἀφορισμένος, τοῦτον μὴ ἔχειναι παρ' ἑτέρου δέχεσθαι. Asem. sinod. Nicæn., c. V, sinod. Sardic., c. XIII și sinod. Antioch., c. III.

7) Conc. Halced., c. IX : Εἰ δὲ καὶ κληρικὸς ἔχοι πρᾶγμα πρὸς τὸν ἴδιον ἐπίσκοπον, ἢ πρὸς ἕτερον, παρὰ τῆ συνόδου τῆς ἐπαρχίας δικάζεσθω.

8) Conc. Carthag. I., c. XI. Conc. Carthag. II, c. VIII. Conc. Carth. III, c. VIII. Conc. Carthag. IV, c. XXIX.

9) Conc. Antioch., c. XII.



Dar episcopul are puterea lui jurisdicțională nu numai asupra clericilor, ci și asupra **monahilor** și egumenilor din eparhia lui. Sinodul din Halcedon iată cum se rostește în această privință: «*Monahii cari sunt într'o provincie ori într'o cetate, să se supună episcopului acelu loc*»<sup>1)</sup>. Fără învoirea episcopului nu se pot construi în ținutul său nici edificii sfinte, nici institutii religioase, după cum poruncește acelaș sinod din Halcedon: «*Șe hotărăște ca în nici un loc să nu se zidească ori să se înființeze vre-o mânăstire sau vre-o Biserică fără îngăduirea episcopului cetăței*»<sup>2)</sup>. Episcopii mai au singuri dreptul de a sfinți **mirul**, **Biserici**, **antimiso**, **iconostase**, **temelii de Biserică**, **cimitire ș. a.**; însă ei pot să îngăduie unele din aceste acte și presviterilor<sup>3)</sup>.

Canoanele sinodale și măsurile episcopale de ori ce ținut au fost ele, au dobândit în toate timpurile **sancțiunea imperială ori regală**, cu începere de la Constantin cel Mare încoace<sup>4)</sup>.

Creștinii de rând și chiar împărații au **plecat capetele și genuchii** lor înaintea episcopului și presviterului, când au primit bine cuvântare de la aceștia. În secolul II Minuciu Felix arată acest fapt pios în scrierea sa «*Dialog. Octav. cap. 28*». De și păgânii luau în nume de rău acest obicei creștinesc, totuși Minuciu le respinse cu tărie obiecțiunea lor. Teodoret al Cirului ne spune că împăratul Valentinian III (an. 425—455) zice adesea ori: «*Chiar și noi cari ocărnuim împărăția cu îngrijire, plecăm capetele noastre înaintea lui*» (episcopului)<sup>5)</sup>.

1) Conc. Halced., can., IV: Τοὺς δὲ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ χώραν μοναχοντας ὑποτέτασθαι τῷ ἐπισκόπῳ. Conf. can. VIII al acestui sinod și Novela V, cap. IX, a lui Iustinian.

2) Conc. Halced., can. IV: Ἐδοξε μηδὲνα μηδαμοῦ οἰκοδομεῖν μηδὲ συνιστᾶν μοναστήριον, ἢ εὐκτήριον οἶκον παρὰ γνώμην τοῦ τῆς πόλεως ἐπισκόπου. Comp. Beda Venerab., Hist. Gent. Angl., lib. VIII, c. IV.

3) Când episcopul se face vinovat de vre un păcat, el **se judecă de sinod** în conformitate cu canoanele 74 și 75 apostolic, cum și cu canonul 6 al sinodului II ecum.

Episcopul în cazul acesta, se cheamă la judecata sinodului țarei de 2 episcopi. Neînfațișându-se, se mai cheamă a II-a și a III-a oară de 2 episcopi trimiși de sinod. Neînfațișându-se nici a III-a oară, sinodul hotărăște cele ce crede de cuviință (canon. 74 apost.).

Martori vrednici de crezământ, în contra episcopului, vor fi 2 ori 3, ca în gura a 2 ori a 3 martori să stea tot adevărul (canon. 75 apost.).

Iar prin canonul 6 al sinodului II ecumenic, se îngrădește procedura judecătorești în contra episcopului, cu mai multe mijloace de dreptate.

Se mai au în vedere și canoanele 12 al sinod. Cartaginean ; 3 al sinod. VII ecum.; canon. 14 al sinod. Antiohian; canon. 15 al aceluiaș sinod, etc., atunci când se judecă episcopul.

Iar din canonul 14 al sinod. din Antiohia înțelegem că: «*și părășii să nu fie vrăjmași pătimiși, nici aceeași să fie părăși și judecători*».

4) Euseb. de Vita Constant., lib. IV, c. XXVII.—Conf. Synes., ep. LVIII, ad episcopos.—Socrat. Hist. eccles., lib. VII, c. XIII.—Sozom. Histor. eccles., lib. I, c. IX.

5) Theodoret., Hist. eccles., lib. IV, c. V: Ὅπως καὶ ἡμεῖς οἱ τὴν βασιλείαν ἰθύνοντες εἰλικριενῶς αὐτῷ (ἐπισκόπῳ) τὰς ἡμετέρας ὑποκλίνομεν κεφαλὰς. Conf. Hrisost., Homil. III, ad popul. Antioch.

3. Sărutarea mâinei drepte a episcopului și presviterului în scopul pietății <sup>1)</sup>, este iarăși un obicei vechiu creștinesc <sup>2)</sup>. În secolul IV-lea iată ce zice Ambrosiu despre acest fapt: «*căci pe când vezi grumazurile regilor și ale principilor plecate la genuchii persoanelor sfințite, prin sărutarea mâinilor drepte ale acestora și prin rugăciunile lor au credința că se întăresc*» <sup>3)</sup>. Ioan Hrisostom vorbind de Meletie episcopul Antiohiei, zicea că acesta «*când venea către voi, Antiohenilor, și toată cetatea umplea drumul, unii veneau în apropiere de el și cerzând picioarele lui (ingenuchind) îi sărutau mâinile*» <sup>4)</sup>. Episcopul poate bine cuvânta poporul cu **amândouă** mâinile <sup>5)</sup>, după exemplul Mântuitorului arătat de evangelistul Luca cu aceste cuvinte: *Și ducându-i (pe apostoli) până la Vitania, și ridicându-și mâinile sale i-a bine cuvântat* <sup>6)</sup>. Luminătorul poporului fiind episcopul, bine cuvintează turma sa cuvântătoare și cu lumânările aprinse <sup>7)</sup>. Ca păstorul cel d'întăiu, are scaunul său atât

1) Iată ce zice Simeon Tesaloniceanul despre sărutarea mâinei episcopului (op. c., p. 135, cap. 220): «*Împăratul se cuvine să sărute mâna episcopului; iar acesta a săruta mâna împăratului, peste pravilă este; căci cu aceasta episcopul necinstește pe Hristos al cărui loc îl ține*».

2) Pîoșii romano-catolici, în audiențele lor la Papa, îi sărută acestuia **pantofii** din picioare făcuți din mătase purpurie și împodobîți cu cruci. Azi suveranii domnitari, în loc de a săruta pantofii Papei îi sărută mâna. Conf. Vering, op. cit., p. 536.

3) Ambros. De dignitate Sacerdotii c. II: Quippe quum videas regum colla et principum submitti genibus sacerdotum, et exosculatis eorum dexteris, orationibus eorum credant se communiri.

4) Chrysost. Hom. XIV in Melet: «*Ότε προς ύμᾶς εισήλανε και πάσα ή πόλις προς την όδόν μεθωρούζετο, οί μὲν πλησιον ηρχοντο, και ποδών ηπιοντο και χριστα; κατεφιλουν*. Conf. Sidon., lib. VIII, ep. XI. Asem. Hieron. in Math. XXI.

5) **Binecuvântarea** făcută de preoți și episcopi în Biserica **ortodoxă** de răsărit, constă în aceea, că la mâna dreaptă, degetul cel mare se încrucisează cu degetul inelar în forma literei **X**, iar cel mic se ține pe jumătate întins în forma literei **C**. Astfel se dobândesc inițialele **XC** — **Xristos**. Degetul arătător se ține de tot întins, simbolizând inițiala **I**; iar degetul mijlociu ceva mai puțin întins în forma literei **C**. Ambele degete dau deci monogramul **IC** — **Iisus**. Apoi toate degetele de la mâna dreaptă puse în forma arătată, reprezintă cuvintele **Iisus Hristos**. Episcopul bine cuvintează de odată cu amândouă mâinile.

La preoții și episcopi **latini**, forma mâinei care bine cuvintează, este mult mai simplă. Ea se deosebește mult de cea răsăriteană; pentru aceea și degetelor ei s'au atribuit alte însemnări. Cele trei degete dela început se țin deschise; iar ultimile două, de tot închise. În așa fel, degetul cel mare simbolizează pe Dumnezeu Tatăl; al III-lea pe Hristos; al II-lea pe sf. Spirit, care împreună pe Tatăl cu Fiul.

6) Luca 24,50. Și în picturile vechi găsim bine cuvântarea făcută cu ambele mâini.

7) Pentru că episcopul, preotul și diaconul, sunt persoane „sfinite” și se deosebesc de ceilalți muritori, sunt *opriți* sub pedeapsa caterisirii: de a juca table (can. 42 apost.), a intra ori a mânca în cărciumi (can. 54 apost. și 24 al sinod. Laod.), a avea drăvălii și neguțătorii (can. 9 sinod. VI. ecum.), a merge la **teatru** (can. 51 sinod. VI ecum.), la alergări de cai (can. 70 Cartagin.) etc.

Tot așa episcopul, preotul și diaconul, sunt *opriți* sub pedeapsa caterisirii, de a mânca vita sau pasărea sugrumată ori mortăciune (canon. 63 apost.), a bea sângele de vită ori pasăre (canon. 67 sinod. VI ecum.), de a **se scâlda în bae** cu

în altar cum și în naosul Bisericii; el cuminică pe preoți și diaconi la liturgie. Când nu-i cuminică episcopul, preoții se împărtășesc singuri; iar pe diaconi îi cuminică cel dintâi dintre preoți conform canonului 18 al sinodului I ecumenic. Episcopul între ceilalți liturgisitori inferiori se deosebește prin veșmintele sale liturgice asupra cărora stă omoforul<sup>4)</sup>.

4. Episcopii fură intitulăți chiar de către împărați «*Prea fericiti, Prea iubitori de Dumnezeu, Prea Sfințiți, Prea Cuvioși*» (Μακαριώτατοι, Θεοφιλέστατοι, ἁγιώτατοι, ὁσιότατοι, sanctissimi). Iustinian se adresează în scris lui Petru arhiepiscopul Ierusalimului în următorul chip: «*Însuși Împăratul, lui Petru, prea sfințitului și prea fericitului arhiepiscop al Ierusalimului*»<sup>5)</sup>. În către Mina arhiepiscopul Constantinopolului, Iustinian se adresează astfel: «*Însuși Împăratul, lui Mina, prea sfințitului și prea fericitului, arhiepiscop și patriarh ecumenic*»<sup>6)</sup>.

Constituțiunile apostolice orânduiesc ca episcopul să fie hirotonit în această demnitate la **etatea de 50** de ani. Iată acum și cuvintele textuale: «*Păstorul ce e de nevoe a se așeza episcop, trebuie să fie nu mai puțin de cincizeci de ani*»<sup>4)</sup>. Însă Biserica în diferitele ei împrejurări, a fost silită adesea ori să mui imputineze acest număr de ani, și să fie ales episcopul mai de timpuriu, după cum scrie apostolul Pavel lui Timoteiu (I Tim. IV, 12): «*Tineretea ta nimine să nu o defaime*»<sup>5)</sup>. În sinodul din Neocesarea stabilește că «*presviterul înainte de treizeci de ani să nu fie hirotonit*»<sup>6)</sup>.

**muneri** (canon. 77 sinod. VI ecum.), de a bate pe credincioși ori necredincioși (canon. 27 apost.), ș. a.

Mai departe se *oprește* fie care față bisericească din aceste trei trepte, sub pedeapsa caterisirii de a lua **camătă** de la cei ce se îndatorează la ei (canon. 44 apost.; canon. 4 Laodic; canon. 10 al sinod. VI ecumen.), de a se ciuinti de voe (23 apost.), de a face **miliția** (canon. 7 sinod. IV ecumen.), de a face simonie (canon. 29 apost.), de a se face chezași pentru alții (canon. 20 apost.), ș. m. d.

1) Datoriile principale ale episcopului sunt:

a) A hirotoni clerul din eparhia lui (canon. 2 apost.; can. 9 și 10 Antioh).

b) A ocârmui episcopia (canon. 34 apost.).

c) A supraveghia clerul și pe monahi (can. ap. 39; can. Antioh. 9; can. 8 al sinod. IV ecum).

d) Are dreptul de a fi pomenit la serviciile divine de tot clerul eparhiei sale (can. 13 al sinod. din Biserica sf. Apostoli).

2) Justinian. Novell. XL: Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Πέτρῳ τῷ ὁσιωτάτῳ, καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Ἱεροσολύμων.

3) Justinian. Novell. XLII: Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Μήνῃ τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ, καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ. Conf. și Novell. LXVII. Vezi, Bingham. Orig. s. antiq., T. I, p. 123, seq.

Titlurile **Papei** din Roma, cu începere de la secolul VI încoace sunt acestea: *Summus Pontifex, Pontifex Maximus, Vicarius Christi, Vicarius Dei*; iar de la Grigorie cel Mare († 604) încoace, Papa se intitulă pe sine în bule astfel: „*Servus Servorum Dei*“. (Vering, op. cit., pag. 535).

4) Const. Apost., lib. II, c. I: Τὸν ποιμένα τὸν καθιστάμενον ἐπίσκοπον δεῖ νάρχειν οὐκ ἐλαττονέτων ἑντήκοντα.

5) **Venianim Costachi**, Mitropolitul Moldovei (1803–1842, † 1846), a fost ales episcop în etate numai de 24 ani.

6) Conc. Neocæs., c. XI: Προσβύτερος πρὸ τῶν τριάκοντα ἐτῶν μὴ χειροτονείσθω. Conf. conc. Tolet. V, c. XX. Vezi și can. 14 sin. VI ecum.

O episcopie urmează a nu rămânea vacantă mai mult de trei luni de la văduvirea ei conform canonului 25 al sinodului din Chalcedon care glăsuiește astfel: *«S'a socotit de sfântul sinod că în timpul celor trei luni (de la vacantarea eparhiei) să se facă hirotonia episcopilor, afară numai dacă câte odată întâmplător, vr'o necesitate va contribui a se mai prelungi timpul întârzierii»*<sup>1)</sup>. De aci se înțelege că sunt cazuri când se mai poate întârzia hirotonia noului episcop<sup>2)</sup>.

1) Conc. Chalced., can. XXV: *Ἐδοξε τῇ ἀγίᾳ συνόδῳ ἐντός τριῶν μηνῶν γίνεσθαι τὰς χειροτονίας τῶν ἐπισκόπων, εἰ μὴ ποτε ἀρα ἀπαραίτητος ἀνάγκη παρασκευάσῃ ἐπιταθῆναι τὸν τῆς ἀναβολῆς χρόνον.*

2) În V. Testam. cetim (Levit. 21, 10-15) că arhierul trebuia să fie însurat cu o fecioară; iar în N. Testam. apostolul Pavel orânduiește ca *„Episcopul să fie bărbat al unei femei... având copiii săi ascultători“* (1 Tim. 3,5). De aceea canonul 5 apostolic *caterisește* pe episcopul ce 'și leapădă femeea. Iată conținutul acestui canon: *„Episcopul sau presviterul, sau diaconul, pe femeea sa să nu o lepede cu pricinuire de evlavie. Iar de o va lepăda să se aforisească; apoi mai rămând să se caterisească“*. Canonul acesta se întemează pe cuvintele Mântuitorului: *„Ceea ce Dumnezeu a împreunat, omul să nu despartă“* (Mat. 19,6) și ale apostolului Pavel: *„Legatu-te-ai cu femeea nu căuta dezlegare“* (1 Cor. 7,27).

Cunoaștem dar că toți clericii la începutul creștinismului erau **căsătoriți**. Pentru prima oară s'a pronunțat pentru celibatul clericilor, sinodul din *Elvira* (an. 305), când a început a se răspândi în apus această idee. La sinodul I ecumenic (an. 325), propunându-se de către apuseii celibatul clericilor, **Pafnutie** episcopul Tebaidei Egiptului, un bărbat sihastru și înțelept, a combătut cu energie măsura aceasta atât de aspră și s'a lăsat de Sinod voea liberă la clerici de a trăi căsătoriți ori necăsătoriți. Printre episcopii apuseni celibatari, găsim și pe preoții lor, tot așa încă din primele secole ale creștinismului; cu toate acestea găsim și preoți apuseni însurați până prin secolul VII, de și erau văzuți rău de chiriarii lor. Totuși este știut că Biserica romană cu începere de la secolul IV încoace, cere celibatul nu numai de la episcopi, ci și de la presviteri și diaconi. În orient aflăm arare ori episcopi însurați până prin secolul VII. **Sinesiu** episcopul Ptolemaidei din Africa († 414), după mărturia lui Villemain, Chateaubriant, Hefele, Clausen, își păstră femeea și după hirotonia lui ca episcop. Iar sinodul VI ecum., operește cu desăvârșire aceste căsătorii, pe motivul ca să nu se înstrăineze averea la copiii episcopului. Sinod. VI ecum. prin can. 12 iată ce zice: *„Și aceasta încă a venit la cunoștința noastră că atât în Africa, cât și în Libia și într'alte locuri, iubitorii de Dumnezeu preșezători cei de acolo, împreună locuiesc cu muerile lor și după hirotonia ce a venit peste dânșii... S'a socotit că nici de cum una ca aceasta să nu se mai facă... Iar de se va dovedi cineva făcând una ca aceasta, să se caterisească“*. Apoi canonul 48 al sinodului VI ecum., poruncește ca *„Femeea celui ce s'a ridicat la ocârmuirea episcopiei, după învoirea cea dintre dânșii, mai înainte despărțindu-se de bărbatul său, după hirotonia episcopului... să intre în mănăstire... Iar de se va arăta vrednică, înainteze-se la dregătoria diaconiei“*.

Deci din finele secolului VII încoace, prin can. 12 al sin. VI ecum., se stabili definitiv și în orient celibatul episcopilor, îngăduindu-se căsătoria numai pentru preoți, diaconi, ipodiaconi și lectori, (can. 6 și 13 sin. VI) cu următoarea condițiune: *Diaconul ori preotul să se căsătorească cu o fecioară creștină mai înainte de a fi ipodiacon; pentru preoți și diaconi e îngăduită o singură căsătorie. Ipodiaconul dacă se însoară a II-a oară nu mai poate fi diacon ori preot.* Lectorul însă dacă nu tinde la diaconie ori preoție, nu e și supus la aceste măsuri de căsătorie. Conf. Euseb. Popov., Ist. Bis., Vol. I, pag. 415 și 638. Vezi și can. apost. 17,26; 14 sin. IV; 3 sin. VI.

## § 44.

**Presviterul** (πρεσβύτερος).

În a doua treaptă ierarhică bisericească intră **presviterii** (πρεσβύτεροι) adică bătrânii poporului<sup>1)</sup>. Presviterii erau la Grecii cei vechi *rectorii* și guvernatorii provinciilor; iar la Romani erau *senatorii* sau nobilimea poporului.

La toate popoarele vechi, preoții s'au bucurat de cea mai înaltă considerațiune. La Egipteni preoții (**Ker-heb-ii**) cu așa numitul lor pontefice, erau servitorii zeilor, consilierii primi ai regilor, comentatorii oracolelor în timpuri de războiu și nenorociri și cultivatori ai artelor și științelor. Ponteficele eră îndatorat a da porunci de a se anunța prin preoți toate sărbătorile dar mai ales cele naționale cari erău în număr de 6 și pe cari Egipteanul le ținea cu mult respect. Porunca de asemenea acest mare pontefice, care avea o autoritate aproape ca aceea a Regelui, de a se îndeplini jertfele cerute și de a nu supăra pe zei.

Preoții de la templele principale s. e. de la Teba, Memfis și Heliopolis, se bucurau de cea mai distinsă onoare nu numai în popor, dar și în casta lor. Modul sacerdotal de viețuire eră stabilit prin anumite legiuiri; iar curățenia corporală eră imperios cerută acestor servitori ai zeilor.

Demnitatea preotească se moștenește în familie de către fiul cel mai mare, care eră obligat a servi aceluiași zeu, în același templu, și cu același rang ca și părintele lui.

Dar aceste măsuri religioase le vedem nu numai la Egipteni, ci le întâlnim aproape identice, la Evrei, Indieni, Asirieni, Babiloneni, Perși și în fine la toate națiunile vechi înzestrate cu cultură.

1. În creștinism acești miniștrii ai altarului, fură învestiți cu titlul de noblete sub care se înțelege mai cu seamă nobletea și înțelepciunea spirituală după cum zice fericitul Ieronim: «*Potrivit sfintelor scripturi, presviterii urmează a se alege după merit și înțelepciune, iar nu după etate*»<sup>2)</sup>. Iar Ioan Hrisostom atât de mare însemnătate dă preoției, în cât zice că «*În vechime*

1) Preoții români în limbajul poporului sunt numiți „popi“ de la latinescul „papa“ tată, părinte ori „popa“=sacrificator. De aci germanii formară cuvântul „Pfaff“ și slavii ПОПЪ (popă). Numirea de „papă“ o purtară odinoară episcopul Romei și al Alexandriei; iar acum numai cel din Roma.

2) Hieron. în Isaia III: In scripturis sanctis presbyteros merito et sapientia eligi non ætate.

Apoi canon. 2 apost.: *Presviterul de un episcop să se hirotonească și diaconul și ceilalți clerici*“.

Iar canonul 68 apostolic arată că *„Dacă vre-un episcop, sau presviter, sau diacon, ar primi a II-a hirotonie, de la oare cine, să se caterisească și el și cel ce l'a hirotonisit“*.

presviterii se chemau episcopi și servitori ai lui Hristos; iar episcopii se chemau presviteri»<sup>1)</sup>.

Demnitatea sacerdotală a preoților o vedem în textele sfintei Scripturi, în scrierile învățătorilor bisericești și în practica creștină. Așa, în Faptele apostolilor cetim că apostolul Pavel și Var-nava trecând prin Listra, Iconia și Antiohia, «*întăreau spiritele discipulilor... și rugându-se cu posturi, au rânduit presviteri pe la Biserici*»<sup>2)</sup>. Tot apostolul Pavel scrie lui Tit astfel: «*Pentru aceasta te-am lăsat în Creta, ca să îndreptezi cele ce lipsesc și să rânduești presviteri în cetăți*»<sup>3)</sup>.

Învățăcelul apostolic Ignatie Teoforul învață că «*preoții sunt așezați din porunca lui Iisus Hristos*»<sup>4)</sup>. Iar Irineu afirmă că «*prin buna voință a Tatălui, preoții au primit cu succesiv-neea apostolilor darul neschimbat al adevărului*»<sup>5)</sup>. În spiritul acestor texte și al altora cu același conținut, s'a urmat în decursul timpului cu preoția și venerațiunea ei de credincioși.

2. Presviterii fiind considerați ca urmași ai celor 70 de apostoli<sup>6)</sup>, primesc *la hirotonia lor de către episcopi*<sup>7)</sup>, impu-ternicirea de a săvârși jertfa dumnezească și celelalte misterii afară de taina **hirotoniei**. De asemenea ei nu pot să sfințească **mirul**; ci acestea cad în puterea episcopului. Preoții însă au darul de a învăța pe popor dogmele și principiile morale<sup>8)</sup>, de a asculta, a da canonisiri și a erta greșelile păcătoșilor ce se pocăesc<sup>9)</sup>, de a săvârși sfințirile religioase și în fine de a plini tot ce atârnă de datoriile lor sacerdotale. Acestea toate le plin-esc însă fiind supraveghiați de episcop, conform canonului 39 apostolic: «*Preoții și diaconii nu pot face nimic fără îngădu-eala episcopului*»<sup>10)</sup>.

1) Hrisostom. Hom. I, in Philipp. I: Οἱ πρεσβύτεροι τὸ παλαιὸν ἐκαλοῦντο ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ ἐπίσκοποι, πρεσβύτεροι.

2) Fapt. Apost. XIV, 22-23.

3) Epist. Tit. I, 5.

4) Ignat. Epist. ad Philad., cap. I.

5) Iren. Adv. hær. IV, cap. 43.

6) Conf. S. Simeon Tesalon., Tractat despre Dogmele credinței, București 1859, p. 313.

7) De și canonul XI al sinodului din Neocesaria și canonul XIV al sinod. VI ecum., cer ca preotul să nu fie hirotonit mai înainte de *etatea de 30 de ani* pentru ași înțelege bine misiunea lui, totuși din cauza nevoilor timpului, s'a mai micșorat acest număr de ani.

În creștinism dintr'o înaltă rațiune de egalitate între credincioși, persoanele clericale nu au format nici odată o castă ca la cei vechi; ci în cler este primit tot creștinul care simțește vocațiune pentru această carieră, are pregătirile tre-buincioase și îndeplinește condițiunile canonice.

8) Can. 58 Apost.

9) Can. 52 Apost.

10) Când un cleric se face vinovat de vre un păcat se judecă de episcopul său potrivit cuvintelor Domnului (Mat. 18,15), epistolei I către Timoteiu (cap. 5, v. 19), Deuteronomului (cap. 19, v. 15), și canonului 9 al sinodului IV ecumenic, care glăsuște astfel: «*Dacă vre un cleric are judecată cu vre un cleric, să nu lase pe episcopul său și să alege la judecăți lumești, ci mai întâiu cerce-teze-se pricina de episcopul său, sau cu voea episcopului său, de acei ca*

Presviterul nu se poate hirotoni pe seama a două Biserici (can. 15 al sinod. VII ecum.). Nu este ertat clericilor fără voea episcopului lor să liturgisească în altă cetate (can. 13 al sinod. IV ecum.); dar nici să primească pe alți clerici să liturgisească cu ei fără voea episcopilor respectivi. Iar canonul 15 apostolic sună astfel: «*Presviterul, diaconul sau ori care din catalogul clericilor, părăsind parohia sa fără învoirea episcopului său, să nu mai liturgisească*».

3. Cum că presviterii nu pot plini taina hirotoniei, vedem aceasta în epistola apostolului Pavel către Tit (I, 5), în care numai acestuia îi spune apostolul să așeze preoți în Creta; tot așa sfântul Pavel recomandă numai lui Timoteiu ca în Efes (I Tim. 5, 22), în curând mâinile (hirotonia) nimăruii să nu le pună. Prin urmare Tit și Timoteiu erau socotiți de apostol ca superiori ai preoților și învestiți cu puterea de a hirotoni. În «Ierarhia bisericească» cap. 3 atribuită lui Dionisie Areopagitul, cetim mai deosebit acest fapt: «*Nu este îngăduit presviterului a hirotoni*»<sup>1)</sup>. Canonul 1 și 2 al sf. apostoli, canonul 9 al sinodului din Laodicea, cartea III-a și a VIII-a a Constituțiunilor apostolice, afirmă că preoții nu pot plini hirotonia. Ioan Hrisostom<sup>2)</sup>, Epifanie<sup>3)</sup>, Ieronim<sup>4)</sup>, ș. a., același lucru îl susțin.

Nici sfințirea mirului nu o poate săvârși presviterul, potrivit canonului 6 al sinodului din Cartagena ținut în anul 418, care ne rostește astfel: «*Sfințirea mirului să nu o facă presviterul*». Iar Confesiunea ortodoxă întemeată pe glăsurile canonice și practica veche creștinească recomandă ca «*acest mir să se facă de către episcopul superior...; iar îndată după botez preotul să ungă pe cel ce se botează la părțile corpului hotărâte de Biserică*»<sup>6)</sup>.

4. Dar Simeon Tesalonicul în întrebarea 10, 11, 12 și 13 zice că preoții nu dobândesc prin hirotonie nici puterea de a confesa, nici de a da canonicisiri, nici de a deslegă păcatele celor ce se mărturisesc; ci puterea aceasta o dobândesc din darul sfinților al episcopului. Noi însă în evangelia lui Ioan (20, 23), în canoanele bisericești<sup>6)</sup>, cum și în tâlcuirile canoniștilor, cetim altfel de cât susține Simeon. Așa renumitul Balsamon în comentariul

---

vor voi, amândouă părțile, să se facă judecata... Iar dacă vre un cleric ar avea judecată cu episcopul său, sau cu alt episcop, să se judece de sinodul episcopiei (țării)... Asemenea dacă episcopul are judecată cu mitropolitul... numească ori la exarhul ocărmuirei, ori la scaunul împărăteștii cetăți».

Iar canonul 62 apostolic, zice că, clericul ce se leapadă de Hristos, chiar pentru frica lumească, se caterisește. Pocăindu-se după aceasta, se primește în rândul mirenilor.

1) Conf. Dyonis. Ierarh. biser. cap. 5, n. 2. Asem. Conf. ort. p. I resp. la întreb. 106.

2) Ioan Hrisost. Homil. 11.

3) Epiphanius. Hæres. 75. c. 4.

4) Hieron. Epist. 85 ad Evagrium.

5) Confess. ortod. Part. I răsp. la întreb. 106.

6) Conf. Can. 52 apost.

canonului 15 apostolic zice că «Nu numai episcopilor le este dat a asculta mărturisirile și a erta păcatele ci și presviterii pot să primească mărturisirile cu îngăduirea episcopilor». Așa dar preoții dobândesc prin hirotonie puterea de a asculta, a canonisi și a erta păcatele; iar episcopul îngăduie numai de a exercita această putere spirituală<sup>1)</sup>.

Din timpurile vechi vedem pe preot odihnindu-se în altar pe scaune lângă episcop, când și acesta ședea pe tronul înalt; iar diaconilor nu le era îngăduită această vrednicie. Eusebiu ne arată un caz cu episcopul Chrest din Siracusa, cum acesta a fost trimis de împăratul Constantin la un sinod de episcopi din Arelate pentru abaterile sale. Împăratul invită pe Chrest să aducă cu



Biserica românească din orașul Baden-Baden (Germania) în care m'am închinat în luna August anul 1900. (Autorul).

sine și doi clerici din al II-lea rând de scaune (ex throno secundo), adică pe doi presviteri<sup>2)</sup>. Tot așa Eusebiu descriind frumusețea Bisericii din Tir, zice că erau așezate în ea scaune pentru pristoșii bisericești (episcopi și preoți<sup>3)</sup>. Epifanie al Salaminei ne spune că în altar ședea episcopul pe scaunul înalt, dar ședea și presviterul (alături<sup>4)</sup>). Totuși presviterul nu ședea pe scaun mai înainte de a ședea episcopul (can. 56 Laod.).

1) Apoi canonul 27 al sfântului Nichifor Mărturisitorul zice că „Duhovnicul pe cei ce își mărturisesc păcatele ascunse, nu este slobod a le spune, nici a-i opri să intre în Biserică cu credincioșii, ci numai a-i opri de sfânta împărtășire“.

2) Apud Euseb. Histor. eccl., lib. X, c. V: Συζεύξας σεαντῶ και δύο γέ τινας τῶν ἐκ τοῦ δευτέρου θρόνου, οὗς ἂν σὺ αὐτοῖς ἐπιλέξασθαι χρήης.

3) Euseb. Hist. eccl. lib. X, c. IV: Θρόνοις τε τοῖς ἀνωτάτω εἰς τὴν τῶν προέδρων τιμῆν.

4) Eriph. Hæres. LXXV. Aërian. n. 111: Καθέζεται ὁ ἐπίσκοπος ἐπὶ τοῦ θρόνου, καθέζεται καὶ ὁ πρεσβύτερος.



Ignatie Teoforul<sup>1)</sup>, Grigorie de Nazianz<sup>2)</sup>, Constituțiunile apostolice<sup>3)</sup>, Teodoret<sup>4)</sup>, ș. a., afirmă că episcopul în orice loc unde s-a aflat, ședea pe scaunul din mijloc; iar preoții făceau cu scaunurile lor un semicerc împrejurul lui. Semicercul acesta cu episcopul în mijloc se cheama pe atunci «spiritualem coronam» sau «circulum presbyterii» ori «coronam ecclesiae».

5. Presviterii purtară în decursul timpului titluri corespunzătoare cu demnitatea lor<sup>5)</sup>. Eusebiu și Sinesiu îi numesc *frunzași* (προεδροί) ai poporului<sup>6)</sup>; Vasile cel Mare și Grigorie de Nazianz îi întitulează *proestoși* (προεστώται<sup>7)</sup>; Ioan Hrisostom îi cheamă *prezidenți* (προστάται<sup>8)</sup>; iar în Constituțiunile apostolice găsim aceste întitulări date presviterilor: «*Voi preoților sunteți profeții laicilor voștri, principii, ducii și regii, mijloacilor între Dumnezeu și credincioșii lui*»<sup>9)</sup>.

De la sec. IV încoace aflăm și titlul de *arhipresviter* (ἀρχι-πρεσβύτερος) dat celui mai bătrân și înțelept dintre preoții Bisericii mari. Ieronim zice că la Bisericile acestea era un singur arhipresviter<sup>10)</sup>. Socrat numește pe apostolul Petru „*protopresviter*“ al Bisericii din Alexandria<sup>11)</sup>; iar Sozomen îl numește pe acest apostol „*arhipresviter*“ al acelei Biserici<sup>12)</sup>. Astăzi în Biserica *ortodoxă* se cheamă arhipresviteri, protopresviteri, protoierei sau protopopi, cei mai distinși dintre preoții unei localități imputerniciți de episcop a administra cele bisericesti și a supraveghea persoanele clericale din acea localitate<sup>13)</sup>. În unele țări se mai cheamă «protopresviter» și cel mai bătrân și meritos preot de la o Biserică catedrală. Protopresviterii primesc de la episcop cu *hirotesie* această demnitate, fără să se distingă

1) Ignat., Epist. ad Magnes., n. XIII.

2) Gregor. Nazianz in Somnium de templo Anastasiae.

3) Constit. Apost., lib. II, cap. LVII.

4) Theodor., Hist. eccles., lib. V, c. III.

5) Chiar și în Vechiul Testament „*preoții*“ aveau mare onoare în fața poporului și purtau chivotul în războaie, cum cetim aceasta în Cartea lui Iosua cap. IV, v. 10:

וְהַכֹּהֲנִים נָשְׂאוּ אֶת־אֲרוֹן־בְּרִית־יְהוָה עִמָּם בְּיָמֵי יוֹשׁוּעַ („Și preoții cari purtau chivotul stătură în mijlocul Iordanului”).

6) Synes. Epist. XII.

7) Gregor. Nazianz. orat. I.

8) Hrysost. Hom. XI in I Tim. IV.

9) Constit. Apost. lib. II c. XXV: Ὑμεῖς τοῖς ἐν ὑμῖν λαϊκοῖς ἐστε προφῆται, ἀρχοὶ, καὶ ἡγουμένοι, καὶ βασιλεῖς, οἱ μεῖσται θεοῦ καὶ πιστῶν αὐτοῦ.

10) Hieron. Epist. IV ad Rusticum: Singuli ecclesiarum episcopi, singuli archidiaconi.

11) Socrat Hist. lib. VI, c. IX: Πέτρος τις πρωτοπρεσβύτερος ἦν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας.

12) Sozom. Histor. lib. VIII, c. XII.

13) Origina Protoiereilor (πρωτοιερεύς) noștri o găsim în sec. IV în persoana *Horepiscopilor* (can. 14 din Neoc. an. 315), numiți mai târziu *vizitatori* (can. 10 din Antioh. an. 341). *Din secolul X încetând Horepiscopii sau vizitatorii, se inființă instituția Protoiereilor.* Conf. Drept. bis. de Șaguna, p. 137.—Asem. Ist. Bis. de Eusev. Popovici, vol. I, p. 417.

de ceilalți preoți în puterea sacramentală. Preotul administrator al unei Biserici laice se cheamă „paroh” (πάροχος, παρέχω, a da) adică dătătorul de hrană; iar «parohie» (παροχή, ἐνορία) este cuprinsul, locul, de unde adună și el hrana.

Canonul 1 al sinodului din Neocесarea poruncește ca «Presviterul (văduv) de se va **insura**, se strămută (caterisește) din rândueala sa». Aceasta o hotărăște și canonul 3 al sinod. VI ecumenic.

În Biserica romano-catolică și anglicană, cel mai bătrân și meritos preot de la o catedrală se cheamă „decan”<sup>1)</sup>.

## § 45.

### Diaconul (διάκονος).

**D**in a treia și ultima treaptă ierarhică superioară fac parte **diaconii**. De și numirea de diacon (διάκονος), însemnează în grecește «servitor», totuși noi vedem pe diaconi în toate timpurile creștine ca făcând parte din treptele ierarhice superioare, iar nu din servitorii de rând eclesiastici<sup>2)</sup>.

1. Instituirea treptei diaconești de către apostoli o vedem în Faptele apostolilor, cap. VI, v. 2–6. Elinii din Ierusalim căteau în contra Evreilor că la împărțirea ofrandelor ce se aduceau apostolilor<sup>3)</sup>, văduvele eline erau trecute cu vederea. Apostolii auzind unele ca acestea și ei ne având timp ca să îngrijască de milosteniile ce li se aduceau, și de mesele ce se dau pe atunci fraților și săracilor, au chemat multimea discipulilor și le-au recomandat să aleagă dintre dânșii 7 bărbați iscusii, plini de Spirit sfânt și de înțelepciune. Cei 7 diaconi aleși fiind de către discipulii apostolilor, aceștia rugându-se și-au pus mâinile peste dânșii și i-au rânduit să împărțească ofrandele și să servească meselor.

Apostolul Pavel în epistola I-a către Timoteiu, cap. III, v. 8, învață că «*Diaconii să fie cuviincioși, ne indoelnici în cuvânt, ne băuitori de vin mult, ne doritori de câștig ne drept. Să păzească misterul credinței în cuget curat. Și aceștia întâiu să se cerceteze, după aceea să se diaconească fiind fără prihană. Asemenea și femeile diaconilor să fie cuviincioase, nevorbitoare de rău, treze, credincioase în toate. Diaconii să fie bărbați ai unei femei, bine îngrijindu-se de copiii și de casele lor; căci cei ce diaconesc bine,*

1) Vering. Lehrb. des Kathol. Kirchenrechts, op. cit., S. 570.

2) Diaconii din creștinism corespund „Leviților” Testamentului Vechiu. Și aceia erau sfințiți când își închinau viața celor sfinte. Iată ce cetim în Cartea Numerelor, cap. VIII, v. 13:

וְיָשָׁם אֶת-יְהוָה לִפְנֵי אֲהֲרָן  
 (=Și vei pune – zice Iehova lui Moisi –

pe Leviți în fața lui Aaron – ca să-i sfințească“).

3) Fapt. Apost. IV, 34.

*și dobândesc treaptă bună și multă îndrăsneală în credința cea în Hristos Iisus».*

**Protestanții** după cum am arătat mai înainte<sup>1)</sup>, susțin că diaconi instituți de apostoli erau numai servitori ai meselor; iar diaconii de azi fiind investiti cu hirotonia nu sunt urmași ai diaconilor din timpul apostolilor; ci diaconii din zilele noastre sunt așezați mai târziu de Biserică după dreptul omenesc. Pentru această protestanții se provoacă la Faptele apostolilor VI, 2—6 unde se arată că cei 7 diaconi: Ștefan, Filip, Prohor, Nicanor, Timon, Parmena și Nicolae, erau rânduiți pentru serviciul meselor. Noi însă obiectăm protestanților, că alegerea celor 7 diaconi, sfințirea lor prin impunerea mâinilor de către apostoli peste dânșii, și grija ce are apostolul Pavel de alegerea acestor servitori cu caracter religios<sup>2)</sup>, sunt destule probe că acei diaconi din zilele apostolice, erau deosebiți de ceilalți credincioși, și servind meselor creștinești, serveau și altarului, căci aceste mese erau în legătură cu **cina** Domnului<sup>3)</sup>. Mai vedem pe unii dintre diaconi s. e. pe Ștefan<sup>4)</sup> și Filip<sup>5)</sup>, predicând, făcând prozeliti și apoi botezându-i pe aceștia. Deci, puterea aceasta nu o vedem la ceilalți creștini de rând, ci numai la persoanele alese și sfințite de către apostoli.

Cum că mesele din timpul apostolilor erau în legătură cu sfânta **euharistie**, vom vedea din cele ce urmează. Creștinii din timpul apostolic pentru a întări între ei frăția, mâncau împreună bogății și săracii în case particulare, iar mai târziu în Nartica, cu deosebire Duminica *după ce se împărtășeau cu sfânta euharistie*. Ospetele acestea se chemau **agape** (ἀγάπαι, a iubi; ἀγάπαι, ospete de iubire creștinească). Dar pentru că unii din cei avuți priveau adesea ori cu mândrie pe cei săraci, de aceea apostolul Pavel în epistola I-a către Corinteni 11,17—34, mustră turburările ce se făceau la aceste ospățuri sfinte.

2. Pe la începutul secolului II-lea Ignătie Teoforul (Ep. ad Smirn. n. VIII), recomandă că «*Nu se cuvine fără episcop, nici a boteza, nici a face agape*»<sup>6)</sup>, și aceasta pentru a se menține caracterul religios al ospetelor și pentru a se respecta ordinea. Apoi pe la mijlocul aceluiași secol **Corneliu Fronton**, (sec. II), cu alți inimiți neîmpăcați ai creștinilor, îi învinuesc pe aceștia de nelegiuiri și orgii săvârșite la agape. De și învinuirile dușmanilor Bisericii erau exagerate, totuși în jumătatea a II-a a secolului IV-lea, părinții sinodului din Laodicea văzând înclinările necuviincioase ale conmesenilor de la agape, și observând că

1) Conf. pag. 312, lit. b. Tez. Liturg. Tom. II.

2) I Tim., cap. 3, v. 8.

3) Conf. I Corint. 11,17—34.

4) Fapt. Apost. 6,8—15.

5) Fapt. Apost. 8,5—40.

6) Ignat. Epist. ad Smirn. n. VIII: Οὐκ ἔξόν ἐστι χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου, οὕτε βαπτίζειν, οὕτε ἀγάπην ποιεῖν.

mulți dintre creștini își aduceau paturi în Nartică pentru a se odihni după masă, de aceea sinodul hotărăște acestea prin canonul 28: «*Nu se cuvine în chiriacale, ori în Biserici a face cele ce se zic agape și a mânca în casa lui Dumnezeu și a așterne paturi*»<sup>1)</sup>. Iar sinodul cartaginean din anul 418 prin canonul 30 îngăduie de a mânca în Nartică numai în cazuri de călătorie; însă părinții sinodului trulan (an. 692) văzând că se mențin obiceiuri rele la agape, prin canonul 74 repetesc astfel cuvintele sinodului laodicean: «*Nu se cuvine ca în chiriacale și în Biserici a face cele ce se zic agape și a mânca în lăuntru în casă (Biserică) și a așterne paturi; iar cei ce îndrăsnesc a face acestea ori să înceteze, ori să se aforisească*»<sup>2)</sup>. De aceea din secolul VIII-lea, după sinodul trulan, **încetează** agapele din Biserică. Iată dar că aceste mese, nu erau niște ospete simple, ci au fost privite totdeauna chiar de către sinoade ca niște mese cu caracter religios.

3. Protestantii însă pentru susținerea învățătureri lor, se mai provoacă la Ioan Hrisostom care afirmă în omilia XI asupra capitolului I din epistola către Filipeni, că în timpul apostolilor, «*atât de comune erau numirile, în cât episcopul se chema și «diacon»*»<sup>3)</sup>. De aci scot urmașii lui Luter și Calvin teoria că pe timpul apostolilor diaconii nu erau o treaptă de persoană cu atribuțiuni proprii religioase, ci numirea de «diacon» o purtau și episcopii. Dar Ioan Hrisostom nu înțelege prin aceste cuvinte mistificarea treptei diaconesti, ci el arată că în înțelesul larg al cuvântului, și episcopii se chemau «diaconi», adică servitori ai altarului.

Mai aduc protestanții în sprijinul lor și canonul 16 al sinodului trulan, în care părinții aceluși sinod rostesc aceste cuvinte: «*Noi urmând cuvântului apostolic, apoi primind și înțelepciunea părinților, aflăm că graiul lor nu eră despre bărbații cari serveau tainelor, ci despre obligațiunea ce cădea în serviciile meselor*»<sup>4)</sup>. De aci însă nu se deduce că sinodul ar fi tăgăduit atribuțiunile religioase ale diaconilor apostolici.

Să vedem acum și învățăturile patristice în privința acestor

1) Concil. Laod., c. XXVIII: Οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς, ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς λεγόμενας ἀγάπας ποιεῖν, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θεοῦ ἐσθιεῖν καὶ ἀκκουβίτα στρωνύειν.

2) Concil. Trull., c. LXXIV: Ὅτι οὐ δεῖ ἐν τοῖς κυριακοῖς ἢ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τὰς λεγόμενας ἀγάπας ποιεῖν, καὶ ἐνδοῦν ἐν τῷ οἴκῳ ἐσθιεῖν, καὶ ἀκκουβίτα στρωνύειν οἱ καὶ τοῦτο τολμῶντες ἢ πανοσάτωσαν, ἢ ἀφοριζέτωσαν. Conf. Clem. Alexandr., Pæd., lib. II, c. I.—Asem. Constit. apost., lib. II, c. XXVIII.—Chrysost. Hom. XVII, in I. Cor.—Cf. Hieron., in I Cor. XI, 20.—Cf. Theodoret., in I, Cor. XI, 16.

3) Chrysost. Hom. I, in Philipp., c. I: Τότε τῶς εἰκοινῶνον τοῖς ὀνόμασι, καὶ διάκονος ὁ ἐπίσκοπος ἐλέγετο.

4) Concil. Trull. c. XVI: Ἡμεῖς τῷ ἀποστολικῷ ρητῷ τὸν νοῦν ἐφαρμόσαντες τῶν πατέρων, εὐρομεν, ὡς ὁ λόγος αὐτοῖς οὐ περὶ τῶν τοῖς μυστηρίοις διακονουμένων ἢ ἀνδρῶν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἐν ταῖς χρεαῖαις τῶν τραπέζων ὑπουργίας.

persoane bisericesti. Ignatie Teoforul zice că «*Trebue a iubi și pe diaconi de oare ce după toată cuviința sunt servitori ai tainelor lui Iisus Hristos; căci nu sunt diaconi ai mâncărilor și băuturilor, ci servitori ai Bisericei*»<sup>1)</sup>. Tot Ignatie în epistola sa către Magnesieni (n. VI), afirmă că diaconii sunt statornici în serviciul lui Iisus Hristos. Tertulian în următoarele cuvinte, pune pe diacon alături de episcop și presviter, în serviciul pastoral. «*Când vor fugi înșiși păstorii, adică diaconii, presviterii și episcopii, zice Tertulian, cine va avea grijă de numărul oilor cuvântătoare?*»<sup>2)</sup>. Iar Ciprian afirmă pe temeiul Scripturilor și al practicei bisericesti că «*După înălțarea Domnului la ceruri, apostolii au instituit lui pe diaconi, episcopatul său și pe miniștrii Bisericei*»<sup>3)</sup>. Ieronim muștrând pe popor pentru abaterile lui, i se adresează cu aceste cuvinte: «*Nu voiți a crede nici în «duci», adică nici în episcop, nici în presviter, nici în diacon*»<sup>4)</sup>. Aci Ieronim înțelege prin cuvântul „duce” pe conducătorii spirituali ai poporului, adică pe episcop, presviter și diacon. El a împrumutat această expresiune din Constituțiunile apostolice (lib. II, c. XXV)

4. Cu toate acestea diaconul, de și este numărat între treptele superioare ierarhice, totuși el nu poate săvârși cele sfinte, ci numai **ajută episcopului și presviterului** în serviciile divine. Așa canonul XVIII al sinodului din Nicea hotărăște ca «*Diaconii să rămână în îndatoririle lor proprii, știind că sunt servitorii episcopului și mai mici de cât presviterii*»<sup>5)</sup>. Ilariu din Pictaviu zice că «*Diaconii sunt „evangelisti” (predicatori), cum a fost Filip, de și nu sunt preoți*»<sup>6)</sup>; iar Ieronim îi numește «*Leviti*» (Levitae). La acestea canonul 4 al sinodului IV cartaginean adaogă: «*Pe când diaconul se sfințește, însuși episcopul care 'l hirotonește pune mâna asupra capului lui, fiind că nu 'l hirotonește pentru a săvârși cele sfinte, ci pentru servire*»<sup>7)</sup>.

1) Ignat. ad Trall. n. II: Δει δὲ καὶ τοὺς διακόνους ὄντας μυστηρίων Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντα τρόπον πᾶσιν ἀρέσκειν· οὐ γὰρ βρωμάτων καὶ ποτῶν εἰσὶν διάκονοι, ἀλλ' ἐκκλησίας θεοῦ ὑπηρεταί.

2) Tertull. De Fuga in persecutione. c. XI: Quum ipsi auctores, id est, ipsi diaconi, presbyteri et episcopi fugiunt, quis de gregario numero sustinebit?

3) Cyprian. Epist. LXV al. III: Diaconos post ascensionem Domini in caelos apostoli sibi constituerunt episcopatus sui et ecclesiae ministros.

4) Hieronym. Comment. in Micha VII: Nolite credere in ducibus, non in episcopo, non presbytero, non diacono.

5) Concil. Nicæn. c. XVIII: Ἐμμενέτωσαν οἱ διάκονοι τοῖς ἰδίοις μέτροις, εἰδόντες ὅτι τοῦ μὲν ἐπισκόπου ὑπηρεταί εἰσὶ, τῶν δὲ πρεσβυτέρων ἐλάττους τυγχάνουσι.

Iar canonul 20 al sinod. din Laodicea arată că „Nu se cuvine diaconului să sează înaintea presviterului, ci cu porunca presviterului să sează”.

6) Hilarius. Comment. in Ephes. IV: Evangelistae diaconi sunt, sicut fuit Philipus, quamvis non sint sacerdotes.

7) Concil. Carth. IV. c. IV: Diaconus quum ordinatur, solus episcopus, qui eum benedicit, manum super caput illius ponat; quia nou ad sacerdotium sed ad ministerium consecratur.

În fine, cum că diaconii noștri sunt urmași ai celor din timpul apostolilor, afirmă și vechea rugăciune din Constituțiunile apostolice, care se cetea de episcop la hirotonia diaconească. Iată o parte din textul acelei rugăciuni: «*Doamne, arată fața ta peste servul tău sfințit ție spre servire, și umple-l pe el cu Spiritul tău cel sfânt și cu putere, cum ai umplut oare când pe martirul Ștefan, următorul pașimilor Hristosului tău*»<sup>1)</sup>.

Canonul 10 al sinodului din Ancira, poruncește ca «*Diaconii (văduvi) de se vor însura, să înceteze din diaconia lor*». Asemenea grăește și canonul 6 al sinodului al VI ecumenic.

## § 46.

### Atribuțiunile diaconilor.



diaconii aveau în vechime aceste îndatoriri :

1. Îngrijeau de vasele liturgice și le aduceau din schevoflachion sau diaconicon, preoților și episcopilor la serviciul liturgic, cum cetim aceasta în canonul 21 al sinodului din Laodicea : «*Că nu se cuvine ca servitorii (ipcdiaconii) să aibă intrare în diaconon și să se atingă de vasele domnești*»<sup>2)</sup>.

2. Primeau darurile poporului, apoi le ofereau preoților și episcopilor, și recitau în Biserică numele dăruitorilor<sup>3)</sup>.

3. Toate părțile din Vechiul și Noul Testament le ceteau în Biserică anaghoștii ; iar *evangeliā o cetea diaconul ori preotul*, cum vedem aceasta în Constituțiunile apostolice<sup>4)</sup>. În unele locuri ceteau diaconii în Biserică, nu numai evangelia, dar și părți din Vechiul și Noul Testament și scrieri de ale sfinților părinți, cum aflăm acest fapt în canoanele sinodului din *Vasensa*, (sec. VI) : «*Dacă diaconii sunt vrednici să cetească cele ce Hristos a vorbit în evangelia sa, pentru ce nu ar fi ei vrednici să citească în lume și învățăturile sfinților părinți?*»<sup>5)</sup>. Ciprian ne arată că în *Cartagena* ceteau evangelia chiar anaghoștii<sup>6)</sup>. Dar Sozomen ne spune că în *Biserica alexandrină*

1) Constitut. Apost. lib. VIII, c. XIX : Κύριε, ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸν δοῦλόν σου τόντε τὸν προχειριζόμενον σοι εἰς διακονίαν, καὶ πλησον αὐτὸν πνεύματος ἁγίου καὶ δυνάμεως ὡς ἐπλησας Στέφανον τὸν μάρτυρα καὶ μνητῆν τῶν παθιμάτων τοῦ Χριστοῦ σου.

2) Concil. Laod. c. XXI : Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας ἔχειν χώραν ἐν τῷ διακονίῳ, καὶ ἀπτεσθαι δεσποτικῶν σκευῶν. Balsamon explică acest canon astfel : ὑπηρέται λέγονται οἱ υποδιάκονοι. În același chip explică și Zonara : ὑπηρέτας τοὺς υποδιακόνους λέγει.

3) Cyr. Epist. 65, al. XVI. Hieron. commend. in Ezech. XVIII.

4) Constitut. Apost., lib. II, c. LVII : Μετὰ ταῦτα διακονοῦν ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ εὐαγγέλια. Conf. Sozomen. Hist. eccles., Lib. VII, c. XIX.

5) Concil. Vasense : II, c. II : Si digni sunt diaconi, quæ Christus in evangelio loquutus est legere, quare indigni indicentur sanctorum Patrum expositiones publice recitare ?

6) Cyprian. ep. XXXIV.

cotea evangelia arhidiaconul; în unele Biserici o ceteau diaconii, în altele preoții; iar la sărbătorile mari în Constantinopole o cotea însui patriarhul.

4. Diaconii împărtășeau poporul cu sfânta euharistie după cum ne spune Iustin Martirul: *«Iar acei cari se cheamă de noi diaconi, împărtășesc dând fie căruia din cei de față ca să se împărtășească din euharistie — din pâine vin și apă — și celor ce sunt de față, le duc pe acasă»*<sup>1)</sup>. Constituțiunile apostolice ne spun și modul de împărtășire, cuvintele sacramentale rostite de episcop și diacon, cum și răspunsul credincioșilor cu asemenea ocaziune. Iată textul: *«Episcopul să dea sfânta jertfă zicând: corpul Domnului; iar primitorul să răspundă, amin. Diaconul să fiină potirul și dând din el să zică: sângele lui Hristos, potirul vieții; și cel ce bea să zică, amin»*<sup>2)</sup>. Totuși diaconul, după cum s'a zis mai sus, nu a servit nici odată cele **liturgice**, de și fără temei unui dintre apuseni să încearcă a deduce acest fapt din hotărârile sinodului din Ancira. Dar după cum vedem și în Constituțiunile apostolice, *«Diaconul nu bine cuvintează; nu dă bine cuvântare, ci o primește de la episcop; nu botează, nu proaduce (liturgisește)»*<sup>3)</sup>.

5. De și în Constituțiunile apostolice și în «Ierarhia bisericească» nu se îngăduiește, cum văzurăm, ca să boteze diaconul, totuși în cazuri de moarte sau în lipsă de preot, se făcea excepție de la această măsură, pe motivul că și diaconul Filip a botezat oare când pe eunuc<sup>4)</sup>. Tertulian (De Bapt., c. XVII), Ciril al Ierusalimului (Catechesa XVII), Ieronim (Dialog. contr. Lucifer.), arată împrejurările când se cuvina a boteza diaconul. Dar în cazuri extraordinare Biserica îngăduie și clericilor inferiori și chiar **laicilor** să boteze pe cei ce sunt bolnavi greu.

6. Diaconii îndemnau pe credincioși la rugăciune și la atențiune în Biserică; iar după liturgia catehumenilor rostindu-se **predica de către episcop**, apoi începându-se liturgia credincio-

1) Iustin. Mart. Apol. I, cap. LXV: Οἱ καλοῦμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι, διδoσιν ἑκάστῳ τῆ παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαρισθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσιν.

2) Constit. Apost., lib. VIII, c. XIII. Ὁ μὲν ἐπίσκοπος διδοῖ τὴν προσφοράν λέγων σῶμα Χριστοῦ· καὶ ὁ δεχόμενος λεγέτω ἄμην· ὁ δὲ διάκονος κατέχευε τὸ ποτήριον καὶ ἐπιδιδούς λεγέτω· αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς· καὶ ὁ πίνων λεγέτω· ἄμην.

Prin unele localități și cetăți diaconii își luaseră dreptul de a împărtăși ei și pe presviteri. Sinodul I-ii din Nicea informându-se de aceasta, prin cano-nul 18 oprește neorânduiala zicând: *«A venit la sfântul și marele sinod știința că în oare cari locuri și cetăți, presviterilor euharistia diaconii o dau. Aceasta nu este predată nici prin canon, nici prin obicei... Deci toate acestea ridice-se, și rămăde diaconii întru măsurile lor... Și se ea după rândueala euharistia după presviteri, ori episcopul dându-le lor, ori presviterul»*.

3) Constit. Apost., lib. VIII, c. XXVIII: Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ· οὐ δίδωσιν εὐλογία· λαμβάνει δὲ παρὰ ἐπισκόπου· οὐ βαπτίζει· οὐ προσφέρει.

Tot așa și în «Ierarhia bisericească» a lui Dionisie Arcopagitul cetim: *«Și nici diaconului nu îi este îngăduit a săvârși liturgie, sau a boteza, sau a face vr'o bine cuvântare mică ori mare»*.

4) Fapt. Apost. 8,38.

șilor, diaconii numiți și «*pristavi sfințiți*» (ιεροκήρυκας) pronunțau în mijlocul Bisericii formula «*ca niminea dintre auditori (ἀκροωμένους adică treapta I-a a catehumenilor), sau dintre cei necredincioși*», să nu rămână de aci înainte în Biserică<sup>1)</sup>.

7. Aveau îngăduela diaconii de la episcop, ca să **predice** poporului ca și odinioară diaconii Filip<sup>2)</sup> și Ștefan<sup>3)</sup>. Ieronim ne spune că **Efrem Sirul** pe când era diacon al Bisericii din Edesa a cuvântat cu îndestulare și frumusețe poporului<sup>4)</sup>; tot aceasta ne-o afirmă cu adâncă admirațiune și Sozomen<sup>5)</sup>. Cele mai strălucite dintre cuvântările lui **Ioan Hrisostom** și anume «despre firea dumnezească, despre anateme», ș. a., sunt rostite de el pe când eră diacon în Antiohia.

8. Diaconii erau împuterniciți ca în lipsa episcopului și a presviterului, în cazuri grave de persecuțiuni sau moarte, să primească pe penitenți în sânul Bisericii; iar în apus acești servitori ai Bisericii chiar impuneau mâinile asupra capului păcătoșilor pentru ertarea păcatelor<sup>6)</sup>. De aceea sinodul cartaginean IV, c. IV, în sensul mai depărtat al cuvântului, numește și pe diaconi «ministri ecclesiae».

În Constituțiunile apostolice mai cetim că în lipsa episcopului și la întâmplări grele, diaconul avea puterea de a «*escmunica pe ipodiamon, pe cetel, pe psalt și pe diaconiță... Ipodiamonului însă nu-i eră îngăduit să escmunice, nici pe cetel, nici pe psalt, nici pe diaconiță, nici vr'un cleric, nici pe laic*»<sup>7)</sup>.

9. Diaconii mustrau și îndreptau pe cei cari nu ședeau **cuviincios** în Biserică. Constituțiunile apostolice învață ca «*Diamonul să supravegheze pe popor ca nu cumva cineva să murmure făcând șgomot, sau să rătă, sau să mestece din gură*» (să mănânce)<sup>8)</sup>.

10. Mai indeplineau diaconii adeseori și alte servicii ale clericilor inferiori, cu deosebire unde personalul bisericesc nu eră suficient. Așa d. e. făceau serviciile ipodiamonilor, cetelilor, exorcistilor, cateheților, portarilor, ș. a. De aceea Constituțiunile apostolice sfătuesc ca «*Diamonii să șadă la ușile pe unde intră în Biserică bărbații; și ipodiamonii la cele ale femeilor,*

1) Constit. Apost. lib. VIII, c. V: Μη τις τῶν ἀκροωμένων μη τις τῶν ἄπιστων. Conf. Chrysost. Hom. II in I Corinth. — Socrat. Hist. eccl. lib. II, c. XI.

2) Fapt. Apost. 8, 26—40.

3) Fapt. Apost. 7, 1—60.

4) Hieron. Catalogus scriptorum eccles. c. CXV: Efræm, Edessenæ ecclesiae diaconus, multa Syro sermone composuit, et ad tantam venit claritudinem, ut post lectionem scripturarum publice in quibusdam ecclesiis eius scripta recitentur.

5) Sozom. Hist. eccl. III, 16.

6) Cyprian. Epist. XIII, al. XVIII, ad Clerum. Apud diaconum... ut manu eis in pœnitentia imposita veniant ad Dominum cum pace.

7) Constitut. Apost. lib. VIII, c. XXVIII. Διάκονος ἀφορίζει ἰποδιάκονον, ἀναγνώστην, ψάλτην, διακόνισσαν... ἰποδιάκόνῳ οὐκ ἔξεστιν ἀφορίσαι οὔτε μὴ ἀναγνώστην, οὔτε ψάλτην, οὔτε διακόνισσαν, οὔτε κληρικόν, οὐ λαϊκόν.

8) Constitut. Apost. lib. II, c. LVII: Ὁ διάκονος ἐπισκοπεῖται τὸν λαόν, ὅπως μὴ τις ψοθιρίσῃ ἢ γελάσῃ ἢ γεύσῃ. Asem. Hrysost. Hom. XXIV in Act.



at nu cumva cineva să intre, nici să deschidă ușa pe timpul **anaforei** (τῆς ἀναφορᾶς), *chiar credincios de ar fi*<sup>1)</sup>.

11. Din porunca episcopului, diaconii împărteau milă din veniturile Bisericei, orfanilor, văduvelor, fecioarelor, încarceratilor, săracilor, neputincioșilor, și purtau grije de dânsii<sup>2)</sup>. Pentru aceea diaconii se mai chemau „**subelemosynarii**“ episcopului; iar din cauza multelor atribuțiuni, diaconii sunt intitulăți în Constituțiunile apostolice, «*urechea, ochiul, gura, inima și sufletul episcopului*»<sup>3)</sup>.

Cu înmulțirea cerințelor Bisericei, se înmulți și numărul diaconilor. De obicei, în vechime erau 7 diaconi pe lângă fie care Biserică mare, după cum erau odinioară 7 diaconi pe lângă apostoli<sup>4)</sup>. Sinodul din Neocesarea chiar stabilește acest număr<sup>5)</sup>; iar în epistola episcopului roman **Corneliu**, scrisă în mijlocul secolului III către episcopul Antiohiei, Fabiu, cetim că în Biserica din Roma erau pe acel timp 46 de presviteri și 7 diaconi<sup>6)</sup>; în Biserica din Ierusalim eră tot acest număr de diaconi. Ambrosiu<sup>7)</sup>, Sozomen<sup>8)</sup>, încă ne spune că la Biserica din Roma erau 7 diaconi. Dar în secolul VI, după cum cetim în Novela III-a a lui Iustinian, Biserica patriarhală din Constantinopole avea 60 de preoți, 100 de diaconi și 40 de diaconite<sup>9)</sup>.

Novela 123 a lui Iustinian stabilește că diaconul și ipodiaconul, să fie sfințiți la etatea de **25 ani**. Aceeași măsură o vedem în canonul IV al sinodului (al III) cartaginean, în canonul XIV al sinodului trulan și în canonul XX al sinodului din Toledo.

Diaconii însă în toate timpurile au fost mai mici în demnitatea lor de cât presviterii, de aceea canonul XX al sinodului

1) Constit. Apost. lib. VIII. c. XI: Οἱ διάκονοι ἰστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας καὶ οἱ ἰποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, ὅπως μή τις ἐξέλθῃ· μήτε ἀνοιχθῆ ἡ θύρα κ' ἂν πιστός τις ἢ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς. — Coar p. 112 v. 105. Daniel, codex, Tom. IV, p. 60.

Creștinii cei vechi numeau *proanaforă* liturgia catehumenilor; iar *anaforă* se chiamă liturgia credincioșilor până la finele ei. Dar cuvântul ἀναφορά mai are înțelesul ei de „jertfă cuharistică“ (Daniel, Codex, Tom. IV p. 356 n. 28). Conf. Dr. Teodor Tarnavski, Despre cele mai însemnate liturgii ale Bisericei orientale, Cernăuți 1898, p. 183 și 191. Asem. Hermann Adalb. Daniel „Codex Liturg.“ op. cit., p. 48 și 59 Tom. IV. Conf. Tezaur. Liturg. T. I p. 55, n. 2; p. 69 n. 3; p. 70, n. 1; p. 150, n. 4, unde cetim înțelesul *anaforei*.

2) Cyprian Epist. XLIX. — Dionys. ap. Euseb. Hist. VII c. XI. — Constit. Apost. lib. II, c. XXXI.

3) Constit. Apost., lib. II, c. XLIV: “Ἐστω ὁ διάκονος τοῦ ἐπισκόπου ἀσκή καὶ ὀφθαλμῶς, καὶ στόμα, καρδία, καὶ φυγή. — Conf. Clem. Alex. Epist. ad Iacob: Diaconi ecclesiae tamquam oculi sunt episcopi. — Isidor. Pelus., lib. I, ep XXIX.

4) Fapt. Apost. 6,5.

5) Concil. Neocæsar. c. XV: Διάκονοι ἐπτά ὀφείλουσιν εἶναι.

6) Cornelius ad Fabium, ap. Euseb. Hist. eccles. lib. VI, c. XLII: In ecclesia catholica (romana) presbyteros quidem esse sex et quadraginta, septem autem diaconos.

7) Ambros. Com. in I Tim.: Nunc autem septem diacones esse oportet.

8) Sozom. Hist. eccles. lib. VII, c. XIX: Διάκονοι παρὰ Ῥωμαίους εἰσέτι νῦν οὐ πλείους εἰσὶν ἐπτά.

9) Iustinian. Novell. III c. I: Ἐξήκοντα πρεσβυτέρων κατὰ τὴν ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν εἶναι· διάκόνους δὲ ἄφθενος ἑκατὸν, τεσσαράκοντα δὲ θηλείας.

din Laodicea chiar hotărăște «că nu se cade ca diaconul să șază înaintea presviterului, dar poate să șază cu porunca acestuia»<sup>1)</sup>.

## § 47.

### Protodiaconii (πρωτοδιάκονοι, ἀρχidiaκονοι). Diaconesele (πρεσβύτερες, διακονίσσαι).

Mărindu-se cu timpul numărul diaconilor, pe lângă Bisericele mari, a trebuit ca unul din ei să fie ales de către episcopul respectiv, pentru a purta, de obicei, titlul onorific de **protodiacon** în orient, sau **arhidiacon** în occident, adică primul între ceilalți colegi ai lui, cu prioritate asupra lor. Aceste titluri există și astăzi în Biserica creștină.

a) De și unii cred că abia Ieronim a purtat în finele secolului IV pentru prima oară titlul de «arhidiacon»<sup>2)</sup>, totuși noi aflăm că **Cecilian** din Cartagena purtase acest titlu încă din prima jumătate a aceluiași secol<sup>3)</sup>. Tot așa și diaconul **Atanasie cel Mare**, în prima jumătate a secolului IV-lea avea rangul de «mai mare al diaconilor» (τῶν διακόνων ἡγούμενος), pe care i-l dăduse episcopul său Alexandru pentru merite și știință. Teodoret vorbește cu admirațiune de erudițiunea protodiaconului Atanasie, și-l numește «bărbat nutrit din copilărie cu învățăturile divine»<sup>4)</sup>.

Prin firea lucrului protodiaconii ori arhidiaconii, atât în orient cât și în occident, dobândiră atâta vază pe lângă ierarhi, în cât nu fu greu ca ei să fie mai în urmă succesori ai episcopilor lor. Așa protodiaconul Atanasie fu ales episcop îndată după moartea episcopului său Alexandru. Tot așa și arhidiaconul Cecilian cartagineanul, fu chemat la scaunul episcopal, imediat după moartea episcopului său **Mensuaru**. Istoria bisericească însă descrie cu colorii posomorâte alegerea lui Cecilian în demnitatea de episcop, căci de aci se ivi «Donatismul».

Protodiaconii erau lângă episcop în tot timpul serviciului liturgic; de aceea în Constituțiunile apostolice protodiaconul ca și diaconul se cheamă «cel ce stă lângă episcop» (ὁ παρῆστώσ τῷ Αρχιερεῖ<sup>5)</sup>). Protodiaconii pe unde se aflau ei, ca și arhidiaconii din apus, supravegheau pe clericii inferiori în atribuțiunile lor, adică pe ipodiaconi, ceteti, acoluți, portari, ș. a., și-i de-

1) Concil. Laodic. c. XX: Ὅτι οὐ δεῖ διάκονον ἔμπροσθεν πρεσβυτέρου καθέζεσθαι, ἀλλὰ μετὰ κελύσεως τοῦ πρεσβυτέρου καθέζεσθαι.

2) Hieron. Epist. LXXV ad Evagr.: Aut diaconi eligant de se, quem industriam noverint, et „Archidiaconum“ vocent.

3) Optat. opera, lib. I: Quum correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset, etc.

4) Theod. Hist. eccles. lib. I, c. XXVI: Ἀνὴρ παιδιόθεν μὴν τοῖς θεοῖς μαθήμασιν ἔντραφεῖς.

5) Constitut. Apost. lib. II, c. LVII.

prindeau ca împlinirea datoriilor respective. În această privință, întâ ce zice canonul 5 al sinodului IV cartaginean : « *Acolutul după ce va fi ales, să se învețe de episcop cele ce-i trebuie în oficiul său; iar de la arhidiacon să primească sfeșnicul cu lumânări de ceară, căci se știe, că el are a sa obișnuire să aprindă luminile în Biserică. Să mai primească și urceorul gol ca să aducă vin pentru euharistia sângelui lui Hristos* » <sup>1)</sup>. Dar protodiaconii și similarii lor din apus dictau și pedepsele clericilor mai mici, când aceștia se abăteau de la datoriile lor <sup>2)</sup>.

Din porunca episcopului, protodiaconii ca și diaconii împărțeau milă și purtau grije de săraci, orfani, văduve, etc. De aceea sinodul IV din Cartagena iată ce scrie în această privință : « *Episcopul să poarte supravegherea asupra văduvelor, orfanilor și călătorilor, nu prin sine însuși, ci prin arhipresbiter și arhidiacon* » <sup>3)</sup> Protodiaconii prin urmare, ca și diaconii, purtau cheile cămărilor bisericesti, și din ele împărțeau celor ce aveau nevoie.

Protodiaconii predicau poporului cu învoirea episcopului, și aveau grijă de a supune la cunoștința acestuia nevoea unde se simțea de reparația Bisericilor diecesane și împodobirea lor <sup>4)</sup>. Din cauza acestor numeroase și însemnate servicii, protodiaconii când erau trimiși în vr'o cercetare de către episcop, ei ședeau înaintea presbiterilor, căci înfățișau atunci pe chiriarh potrivit canonului 6 al sinodului VI ecumenic ; de altfel în alte cazuri protodiaconii ședeau în urma presbiterilor.

În Biserică din Roma arhidiaconii papali avură și mai mari prerogative, în cât până în secolul VIII făceau parte din Consistoriul de acolo ; iar în secolul X arhidiaconii cari erau membrii ai acestui senat bisericesc, primară împreună cu ceilalți membrii titlul de „**cardinali**“ . Astăzi din cei 70 de cardinali membrii ai Consistoriului din Roma, 14 din ei sunt arhidiaconi-cardinali <sup>5)</sup>.

Atât protodiaconii cât și diaconii se împărtășesc la liturgie cu sfânta euharistie de către episcop sau de cel mai bătrân dintre preoți ; ei nu pot împărtăși pe nimenea, nici a săvârși sfîntire, ori vr'un mister, afară de botez, și acesta în împrejurări grave, sau în lipsă de preot <sup>6)</sup>.

1) Concil. Carth. IV c. V : Acoluthus quum ordinatur, ab episcopo quidem doceatur, qualiter in officio suo agere debeat. Sed ab archidiacono accipiat ceterarium cum cereo, ut sciat se ad accendenda ecclesiae luminaria mancipari. Accipiat ut urceolum vacuum ad suggerendum vinum in eucharistiam sanguinis Christi. Conf. Thalhoffer, Liturg., op. cit., p. 668.

2) Conf. Concil. Chalced. act. X.

3) Concil. Carth. IV, c. XVII : Ut episcopus gubernationem viduarum pupillarum ac peregrinorum non per se ipsum, sed per archipresbyterum aut per archidiaconum agat.

4) Isidor. Hispalensis. Epist. ad Ludifredum. Apud Gratianum. Distinct. XXV c. I.

5) Conf. pag. 317 n. 7, Tom. II Tez.

6) Conf. can. 49 și 50 apost.

b) **Diaconesele.** În epistola către Romani (16,1), apostolul Pavel, scrie creștinilor din Roma următoarele cuvinte: «*Vă încredințez vouă pe Fivi sora noastră diaconesă a Bisericii din Chenhrea*» <sup>1)</sup>. Prin această diaconesă a trimis apostolul epistola sa către Romani; iar în epistola I către Timoteiu (5,9), același apostol orânduiește ca «*Văduva ce se alege (în serviciul Bisericii), să nu aibă etatea mai puțin de 60 de ani* (χήρα καταλεγέσθω μὴ ἑλαττων ἐτῶν ἐξήκοντα); *să fi fost femeea unui*



O vestală romană păzitoare a focului sfânt de pe altarul zeiței Vesta.

bărbat, și mărturisită în fapte bune». De aci vedem că în timpul apostolilor erau și văduve oneste și bătrâne (προεβύτιδες) cari se devotau serviciului bisericesc. Mai târziu vedem și *diaconese* (διακονίσσαι) instituite tot cu acest scop.

Aceste devotate ale Bisericii sunt amintite de către Pliniu proconsolul Bitiniei, sub numele de «ministræ» <sup>2)</sup>, și de Tertu-

1) Chenhrea eră portul oriental al Corintului.

2) P. inius, Lib. X, Epist. XCVII, către Traian: „Ca să pot cunoaște tot

him sub numirea de «sacerdotium viduitatis». Prin secolul IV se vede că presbiterii abuzau de atribuțiunile lor, căci canonul II al sinodului din Laodicea zice că «Nu se cuvine să se așeze în Biserică cele ce se zic presbiteri sau întâiu șezătoarele (προσβύτιδας ἤτοι προκαθημένους)<sup>1)</sup>. Din acest timp încetează în orient presbiterii și rămân în ființă diaconesele.

Deosebirea între presbiteri și diaconese (προσβύτιδας και διακονίσσαι), eră că acestea erau mai tinere de cât presbiterii, cari se credeau superioare (προκαθημένους) diaconeselor. De și canonistul Vering în Dreptul său bisericesc (pag. 409), crede că erau și femeii arhidiaconese, totuși eu nu am putut afla existența reală a acestui titlu, din scrierile patristice<sup>2)</sup>.

Epifanie al Salaminei zice că «este de luat în seamă, că tagma diaconeselor este de mare trebuință în ordinea bisericească»<sup>3)</sup>. Se cerea însă la primirea unei femei în rândul diaconeselor, să fie văduvă din o singură căsătorie; să aibă o reputațiune morală; să aibă etatea 40 sau 60 de ani<sup>4)</sup>. În rândul diaconeselor erau preferate fecioarele<sup>5)</sup>, când ele cereau să intre în această tagmă, după cum cetim în Constituțiunile apostolice: «Diaconeasa să fie fecioară curată; iar dacă nu, văduvă din o singură căsătorie, cu credință și cinstită»<sup>6)</sup>. Grigorie de Nisa aduce frumoase laude

adevărul în privința creștinilor, zice Pliniu, am întrebat despre aceasta pe două diaconese».

1) Conc. Laod., c. XI: Μη δεῖν τὰς λεγομένας προσβύτιδας, ἤτοι προκαθημένας ἐν ἐκκλησίᾳ καθίσασθαι.

2) Dr. Friedrich H. Vering, *Schrbuch des kathol. orient. und protestant. Kirchenrechts*, II Aufl. Freiburg, 1881, S. 9.

3) Epiphani. *Hæres.* LXXIX: Παρατηρητέον δέ, ὅτι ἄχρι διακονισσῶν αἰῶνος τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐπεδειχθη τάγμα.

4) Vezi Canon. 15, sinod. IV ecum.; canon. 14 al sinod. VI ecum.; canon. 40 al sinod. VI ecum.

5) Despre rândueala fecioarelor creștine, conf. pag. 123, n. 2. Tom. II, Tez. Lit.

La Romani **vestalele** erau preotese fecioare ale zeiței *Vesta* (Ἑστία, una din Hesperide sau fiicele nopței cari locuiau în Africa, aproape de muntele Atlas), obligate de a întreține focul sacru, veșnic aprins pe altarul zeiței și de a plini în onoarea ei diferite ritualuri misterioase. Ele mai erau obligate să-și păstreze castitatea lor pe tot timpul de 30 de ani cât serveau la templu. Aceea care nu-și împlinea acest serviciu conștiincios era îngropată de vie; tot această pedeapsă o aștepta și atunci când lăsa focul sfânt să se stingă. În schimb însă vestalele aveau mari privilegii în societate; ele nu erau supuse autorității paterne, nici tutelei veri unei persoane; erau crezute fără jurământ înaintea justiției; prezența lor scăpa pe ori ce criminal condamnat la moarte, etc.

Vestalele se alegeau din cele mai bune familii. Ele se devotau cultului la etatea de 6-10 ani. După un serviciu de 30 de ani puteau să părăsească templul și să se mărite.

Instituția vestalelor a existat în Italia la **Sabini** înainte de zidirea Romei. Numa Pompiliu (715-672 a. H.), aduse tagma vestalelor la Roma, unde orându-i 4 persoane cu această numire. Tarciniu Priscul ridică numărul lor la 6. Cea mai bătrână dintre ele se chema „*marea vestală*” și avea autoritate asupra celorlalte. Adorațiunea focului la toate popoarele, a fost origina înființării vestalelor. Conf. M. N. Bouillet. *Diction. d'hist. art. „Vestales”*.

6) Constit. Apost., lib. VI, c. XVII: Διακονίσσα γενέσθω παρθένος ἀγγῆ· εἰ δὲ μίγε, κ' ἂν χήρα μονόγαμος, πιστὴ καὶ τιμίᾳ.

sorei sale *Macrina*, care era fecioară și așa a intrat în rândul diaconeselor; dar Grigorie vorbește încă de o fecioară diaconasă, numită *Lampadia*<sup>1)</sup>. Istoricul Sozomen arată că fecioara *Nicareta* viețuitoare în timpul lui Hrisostom, eră vestită prin moralitatea și studiile sale filozofice; totuși ea nu a voit să intre în ceata diaconeselor, de și Hrisostom o îndemna la lucrul acesta<sup>2)</sup>. Dar Sozomen vorbește cu entuziasm și de diaconesele *Eusevia* din Macedonia<sup>3)</sup>, și de *Olimpiada* admiratoarea lui Hrisostom<sup>4)</sup>. Teodosie cel Mic a legiuit ca «*Femeile să nu fie primite în diaconia lui Dumnezeu, afară numai dacă nu au copii și nu sunt trecute de 60 de ani, după cuvântul apostolului cu privire la această tagmă*»<sup>5)</sup>. Iar Vasilie cel Mare iată ce grăește despre diaconese în canonul 24: «*Pe văduva care se socotește în numărul văduvelor, adică la diaconia Bisericei, măritându-se, apostolul o privește ca trecută cu vederea*»<sup>6)</sup>, la ajutoarele bisericesti.

Iustinian legiuiește ca «*Diaconeasa să nu se aleagă în sfânta Biserică dacă e mai tânără de 40 de ani, sau dacă ar veni după a doua căsătorie*»<sup>7)</sup>. Dar tot Iustinian în Novela VI. c. VI, nu admite pe diaconasă în serviciul Bisericei dacă nu are 50 de ani (πεντήκοντα ἐνιαυτοῦς). Totuși înainte de Iustinian, și chiar după dânsul, se făceau nabateri de la aceste legiuiri. Așa Sozomen ne istorisește că nobila *Olimpiada* din timpul lui Nectarie patriarhul Constantinopolului (an. 391), cu toate că eră tânără, totuși în urma cererii ei, a fost admisă în rândul diaconeselor<sup>8)</sup>.

De și în Constituțiunile apostolice (lib. VIII, c. XIX) găsim cuvintele «*impunerea mâinilor*» (ἐπιθήσεις ὡ ἐπίσκοπε αὐτῇ τὰς χεῖρας) la primirea fecioarelor și văduvelor în ordinea diaconeselor; apoi, de și în canonul XV al sinodului din Halcedon, în Novela 123 (c. 1<sup>3</sup>) a lui Iustinian și în canonul XIV al sinodului trulan, aflăm chiar cuvântul *hirotonia* (χειροτονεῖσθαι) pentru primirea femeilor între diaconese, totuși eu prin aceste cuvinte nu înțeleg de cât niște rugăciuni de bine cuvântare cari se ceteau la introducerea lor în numărul diaconeselor. Rugăciunile erau însă însoțite și de impunerea mâinilor, ca la bolnavi, penitenții și catehumeni; iar nu o impunere solemnă a mâinilor. (Conf. Justellus, Bibl. Iur. canon. Not. in Conc. Nic. can. XIX).

1) Gregor. Nissen. Vita Macrinæ.

2) Sozom. Hist. eccles., lib. VIII, c. XXIII.

3) Sozom. Hist. eccles., lib. IX, c. IV.

4) Sozom. Hist. eccles., lib. VIII, c. XXIV.

5) În Sozom. Hist. eccles., lib. VII, c. XVI: Τὰς γυναῖκας εἰ μὴ παῖδας ἔχοιεν, καὶ ὑπὲρ ἑξήκοντα ἔτη γένοιτο, διακονίαν θεοῦ, μὴ ἐπιτρέπεσθαι, κατὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ῥητὸν πρόσταγμα.

6) Basil. Epist., canon. XXIV: Χήραν, τὴν καταλεγείσαν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν χηρῶν, τοῦτέστι τὴν διακονουμένην ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἔκρινεν ἀπόστολος γαμουμένην παρορᾶσθαι.

7) Novell. CXXXIII, c. XIII: Διακόνισσαν ἐν ἀγία ἐκκλησίᾳ μὴ χειροτονεῖσθαι, ἥτις ἐλάττων ἐστὶ τῶν μ ἐνιαυτῶν, ἢ εἰς δευτέρους ἦλθε γάμος.

8) Sozom. Hist. eccles., lib. VIII, c. IX.

Rugăciunile la primirea diaconiselor le aflăm și la Goar, în Evh·logiul său (pag. 218): «Ὁ θεὸς ὁ ἅγιος ὁ παντοδύναμος, ὁ καὶ τῆς ἐκ παρθένου καὶ σάρκα γνήσεως τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ...» Nu este deci vorba de o hirotonie ori hirotesie a diaconeselor, sau de vr'o taină în înțelesul propriu al cuvântului <sup>1)</sup>.

Presviterele cum și diaconesele nu au avut niciodată puterea de a se amesteca în cele sfinte, sau de a predica, căci după cum ne spune Tertulian, numai femeile eretice (montaniste) predicau, «xorcizau și lucrau cele sfinte; iar Constituțiunile apostolice (lib. III, c. IX) zic că singuri păgânii încredințază și femeilor **preoția**. Tot așa și Epifanie se împotrivesc Montaniștilor cari pe temeiul cuvintelor apostolului Pavel, din epistola către Galateni III 28, că «*in Hristos Iisus nu este nici parte bărbătească nici femească*», admiteau și pe femei la episcopat și presviterat <sup>2)</sup>. Epifanie explică că altfel să înțeleg cuvintele apostolului, adică ele privesc egalitatea sexelor înaintea lui Dumnezeu, iar nu cuprind în ele sacerdotiul femeilor. Mai departe episcopul Salaminei spune că diaconesele sunt de mare trebuință în Biserica creștină <sup>3)</sup>; apoi face deosebirea între intitulările *πρεσβυτίδας*, *πρεσβυτερίδας* și *ιερίσσας*, zicând că cele d'întăiu (*πρεσβυτίδας*) sunt bătrânele presvitere cari se găesc în serviciul Bisericeii; iar cele din urmă (*πρεσβυτερίδας* și *ιερίσσας*), cari au dreptul la cele sfinte, se află numai la eretici și la păgâni <sup>4)</sup>.

**Datoriile diaconeselor erau cele ce urmează:**

1. Azistau la botezul femeilor pentru că după cum cetim în Constituțiunile apostolice «*Diaconul mai întăiu unge fruntea femeilor ce se botează, cu unt de lemn sfințit; iar cealalte părți le unge diaconisa*» <sup>5)</sup>.

2. Instruau pe femeile cari se preparau pentru botez; căci canonul 12 al sinodului IV cartaginean ne spune că «*Văduvele cari se aleg pentru a fi de față la botezul femeilor, atât sunt de învățate în acest serviciu, în cât pot să predea cu înțelepciune sfintele cuvinte, femeilor neștiutoare și celor simple, așa că pe timpul botezului, în ce chip întrebă botezătorii, așa răspund și ele cu îndestulare*».

1) Cum că Diaconesele nu primeau vr'o hirotesie și cu atât mai puțin vr'o hirotonie, iată ce glăsuște canonul 19 al sinodului I ecumenic: «*Am pomenit încă și pentru diaconese cari se numără în shimă, fiind că nici vr'o hirotesie oare care au, ci între mireni să se numere ele*» = Ἐμνήσθημεν δὲ διακονισσῶν... μηδὲ χειροθεσίαν τινὰ ἔχουσιν, ὥστε ἐξάπαντος ἐν τοῖς λαϊκοῖς αὐτάς ἐπιτάξεσθαι.

2) Eriph. Hæres. LXXIX. Pepuzianorum n. II: Ἐπίσκοποι παρ' αὐτοῖς γυναῖκες καὶ πρεσβύτεροι γυναῖκες = La ei (Montaniști), episcopi sunt femeile și presviteri sunt tot femeile. Conf. și Euseb. Hist. eccl. lib. V, c. 14--19.

3) Eriph. Hæres. LXXIX, n. IV: Παρατηρητέων δὲ, ὅτι ἄχρι διακονισσῶν μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐπεδέθη τάγμα. Cf. p. 339 n. 3. Tez. Lit.

4) Eriph. Hæres. LXXIX, n. IV: Χήρας τε ὀνόμασε, καὶ τούτων τὰς εἶ τι γραοτέρας πρεσβυτίδας, οὐδαμῶν δὲ πρεσβυτερίδας, ἢ ἱερίσσας προσέταξεν.

5) Constit. Apost. lib. III, c. XV: Πρῶτον μὲν ἐν τῷ φωτίζεσθαι γυναῖκας, ὁ διάκονος χρίσει μὲν μόνον τὸ μετώπον αὐτῷ τῷ ἁγίῳ ἐλαίῳ· καὶ μετ' αὐτὸν ἡ διάκονος ἀλείψει αὐτάς.

3. Vizitau femeile bolnave și purtau grijă de ele<sup>1)</sup>.

4. Supravegheau intrarea femeilor în Biserică și păzeau ușile pe unde intrau femeile, așa cum cetim în Constituțiunile apostolice: «*Diaconeasa nu bine cuvintează, nici face eva din cele ce săvârșesc presviterii sau diaconii; ci sau păzesc uşile*»... etc.<sup>2)</sup>.

5. În timpul persecuțiilor diaconesele vesteau tainic pe creștini ca să vină la Biserică în momentele hotărâte de clerici.

Presviterele și diaconesele având aceleași atribuțiuni au existat mult în Biserică creștină. Cele d'întăiu au funcționat în orient până prin jumătatea II a secolului IV, când furi desființate prin canonul 11 al sinodului din Laodicea; iar diaconesele au servit până în finele secolului XII<sup>3)</sup>. În occident atât presviterele cum și diaconesele au fost înlăturate din Biserică în unele țări în finele secolului IV<sup>4)</sup>; iar în altele, în secolul VIII, IX și X. Diaconesele însă au rămas în ființă până azi în Biserică Iacobită<sup>5)</sup>.

## § 48.

### Ipodiaconul (ὑποδιάκονος, subdiaconus) și Cetețul (ἀναγνώστης, lector).



dată cu înflorirea și întinderea creștinismului, s-a înmulțită și servitoria bisericești, având fie care dintre ei atribuțiunile stabilite.

Biserică noastră ortodoxă, potrivit canonului 10 al sinodului din Sardica, canonului 17 apostolic și învățăturilor lui Damascen, Balsamon, ș. a., recunoaște după cum am văzut, trei grade superioare ierarhice, adică episcopatul, presviteratul și diaconatul, instituite pe dreptul divin și pe baza sfintei Scripturi; apoi mai recunoaște încă două grade inferioare: ipodiaconatul și lectoratul, instituite mai târziu după dreptul omenesc.

Canonistii latini, după cum am arătat, numără în Biserică lor 9 trepte ierarhice și încep cu cele inferioare spre cele superioare în următorul mod: cantorul, ostiarul (portarul), lectorul, exorcistul, acolutul, ipodiaconul, diaconul, presviterul și episcopul. Dar scolasticii numără numai 7 trepte în chipul următor:

1) Epiph. Hæres. LXXIX, n. III. Constit. Apost. lib. III, c. XV.

2) Constitut. Apost. lib. VIII, c. XXVIII: Διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ, ἀλλ' οὐδε τι ὧν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι, ἢ οἱ διάκονοι ἐπιτελεῖ ἀλλ' ἢ τοῦ φυλλάττειν τὰς θύρας, κ. τ. λ.

3) Iar canonul 48 al sinodului VI ecumenic poruncește ca „*Femeea celui ce s'a ridicat la ocârmuirea episcopiei... să intre în mănăstire... Iar de se va arăta vrednică, înainteze-se la diregătoria diaconiței*“.

4) Concil. Arausicanum (Galia), I c. XXVI: Diaconæ omni modis non ordinandæ.

5) Conf. Dr. Friedrich H. Vering, Lehrb. des Kathol. Kirchenrechts, Freiburg, 1881 S. 409: In der griechischen Kirche erhielten sie sich (die Diaconissen) bis zum 13 Jahrhundert; nur in der syrischen Kirche und bei den Jacobiten haben sie sich erhalten.



episcopul și presviterul, diaconul, ipodiatonul, acolutul, exorcistul, lectorul și cantorul, ostiariul<sup>1)</sup>. Catehisul oficial latin tipărit în Lugdun la anul 1682 numără ca și scđasticii gradele ierarhice latine. Conciliul tridentin însă (an. 1545—1563<sup>2)</sup>, și apoi cardinalul Baroniu (†1607<sup>3)</sup>, merg până acolo încât și treptele inferioare latine, le deduc tot de la apostoli ca și pe cele superioare. Baroniu se întemeiază în această privință pe epistola lui Ignatie către Antioheni, cărora se adresează autorul epistolei în acest fel: «*Onorez, zice Ignatie, colegiul presviterilor, onorez pe sfinții diaconi, apoi după aceea... onorez pe ipodiatoni, pe lectori, psalți, portari, fosori, exorcisti, mărturisitori; onorez pe păzitorii sfințelor veștine, căci și aceste servicii isvorăsc tot din apostolica instituțiune*». În urmă Ignatie mai adaogă: «*Să nu perdeți comoara (păstrarea celor sfinite), căci sunteți discipulii lui Petru și Pavel*»<sup>4)</sup>. Textul acesta însă, atribuit lui Ignatie, este interpolat, și prin urmare nu este autentic<sup>5)</sup>. De alt fel se știe că pe la finele secolului I când Ignatie a lucrat epistolele sale, Biserica nu avea instituite atâtea servicii.

Dar atât susținerea sinodului tridentin cum și a lui Baroniu, au rămas neîmpărtășite de întreaga Biserică latină. Cardinalul Bona († 1674), unul dintre cei mai călduroși apărători ai teoriilor romane, stă la îndoeală chiar pentru origina divină a ipodiatonului; dar pentru celelalte 4 grade inferioare se pronunță lămurit, că cei cari susțin origina lor apostolică nu au probe sigure<sup>6)</sup>. Tot așa și Duarenus, zice că «*în vechea Biserică nu eră deosebire în aceste servicii cari au venit mai în urmă, când unii s'au numit ostiari, alții lectori, acoluți*», ș. a.<sup>7)</sup>. Constituțiunile apostolice după ce opresc pe diacon și ipodiaton de a boteza adaogă: «*dar nici celorlalți clerici nu le îngăduim ca să boteze, adică nici celeților, sau psalților, sau portarilor, sau servitorilor; ci numai episcopilor și presviterilor le îngăduim*»<sup>8)</sup>. În Constituțiuni așa dar să amintesc toate fețele bisericesti superioare și inferioare. Canonul 69 apostolic arată treptele superioare și inferioare, bisericesti, și le recomandă să postească postul cel mare; «*Iar dacă vr'un episcop, sau presviter, sau*

1) Conf. pag. 315, Tom. II, Tez. Liturgic.

2) Concil. Trident. sess. XXIII, cap. II. Ab ipso ecclesie initio sequentium ordinum nomina... subdiaconi scilicet, acolythi, exorcistæ, lectoris et ostiarii.

3) Cæsar Baronius, Annales eccles. an. XLIV, n. 78.

4) Ignat. Epist. ad Antioch. n. XII: ...Ἀσπάρομαι ἰποδιάκονους, ἀναγνώστας, ψάλτας, πλωροῦς, τοὺς κοπιῶντας, ἐπορκιστάς, κ. τ. λ.

5) Conf. Eusev. Popovici, Istor. Biser. V. I, p. 325.

6) Bona, Rebus Liturgicis lib. I, c. XXV n. 17: Acolythos, exorcistos, lectores et ostiarios, ab apostolis vel ab immediatis eorum successoribus institutos, doctores scholastici adserunt, sed non probant.

7) Duaren. De minister. et beneficiis ecclesiast. lib. I, c. XIV: In veteri ecclesia non erat hæc munerum distinctio, quæ postea in usum venit, ut alii ostiarii dicerentur, alii lectores, ș. a.

8) Constit. Apost. lib. III, c. XI: Ἄλλ' οὐτε τοῖς λοιποῖς κληρικῶς ἐπιτρέπομεν βαπτίζειν ὡς ἀναγνώσταις, ἢ ψάλταις, ἢ πλωροῖς, ἢ ὑπηρέταις, κ. τ. λ.

diacon, sau ipodiaton, sau cetel, sau psalt, fânta patruzecime nu o postește... să se caterisească»<sup>1)</sup>.

Prin urmare de și Ignatie Teoforul amintește în epistola către Antioheni de cele două grade inferioare, adică de ipodiatoni ori ceteli. cum și de alte servicii eclesiastice: e. psalți, portari, fosori, exorciști, ș. a., totuși textul atribuit ui este lipsit de autenticitate; căci abia de la secolul III încoace cunoaștem existența acestor persoane bisericesti. Mai este de observat că în Biserica veche numai ipodiatonul și cetelul compun trepte speciale, dar nu de origină divină și din porunci apostolică, ci din așezare omenească; de aceea ipodiatonul și cetelul nici n'au avut vr'o dată însemnătate sacramentală. Iar celelalte numiri ca d. e. psaltul, ostiariul, exorcistul, acolutul, erau numai servicii deosebite ale Bisericii, fără nici un grad ierarhic, și așa au rămas în Biserica orientală până astăzi.

α) **Ipodiatonul** sau **subdiatonul** (ὑποδιάκονος, subdiaconus). Prima amintire autentică despre această față bisericască o avem pe la mijlocul secolului al III-lea de la **Ciprian** în epistolele sale<sup>2)</sup>. Tot pe atunci și adică pe la anul 250 **Corneliu** episcopul Romei, scrie lui **Fabiu**, episcopul Antiohiei, o lungă epistolă în care îi desfășură schisma novatiană și îi arată că pe lângă Biserica din Roma sunt «46 presviteri, 7 diaconi, 7 ipodiatoni, 42 de acoluți, și toți portarii 52»<sup>3)</sup>.

În Biserica greacă, abia în secolul IV, amintește cel dintâiu **Atanasie cel Mare** despre ipodiatoni. El vorbind de răutățile arienilor zice că «*Arienii au răpit pe ipodiatonul Eutihie, bărbat cu frumoasă servire în Biserică*»<sup>4)</sup>.

Cu privire la hirotesia ipodiatonilor, autorul Constituțiilor apostolice pentru a da mai multă însemnătate acestor servitori bisericesti, compune o poruncă către episcopi, ca din partea apostolului **Toma** cu următoarele cuvinte: «*Despre ipodiatoni, eu Toma, poruncesc vouă episcopilor, ca hirotesind, pe ipodiaton, o episcope, să-i impui lui mâinile și să zici: Stăpâne Doamne*» ș. a.<sup>5)</sup>. În apus însă pare a nu fi primit ipodiatonii vr'o hirotesia, căci eată ce cetim în canonul 5 al sinodului IV cartaginean: «*Subdiatonul care este ales, fiind că nu*

1) Canon. Apost. c. LXIX: «*Εἰ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὑποδιάκονος, ἢ ἀναγνώστης, ἢ ψάλτης, τὴν ἅγιαν τεσσαρακοστὴν οὐ νιστεύει..., καθαιρεῖσθω.*

2) Cyprian. Epist. VIII, XXIX, XXXIV, XXXV, XLV, LXVIII, LXXIX.

3) Cornel. Epist. ad Fabium., apud Euseb., Hist. eccles., lib. VI, c. XLIII: Πρεσβύτερους εἶναι τεσσαράκοντα ἕξ· διακόνους ἑπτὰ· ὑποδιακόνους ἑπτὰ· ἀκόλουθους δύο καὶ τεσσαράκοντα· ἅμα πυλοροὺς δύο καὶ πενήκοντα.

4) Isaacus Habertus, Archieraticon, ecclesiae græcæ, pag. 49: Hypodiatoni nomen apud s. Anastasium primum legi Epist. ad Solitarios, ubi Ariani herpsan Eutyhion ὑποδιάκονον ἄνδρα καλῶς ὑπηρετοῦντα τῇ ἐκκλησίᾳ.

5) Constit. Apost., lib. VIII, c. XXI: Περὶ τῶν ὑποδιακόνων, ἐγὼ θωμᾶς διατάσσομαι ὅμιν τοῖς ἐπίσκοποις· ὑποδιάκονον χειροτονῶν, ὃ ἐπίσκοπε, ἐπιθήσεις ἐπ' αὐτῷ τὰς χεῖρας, καὶ εἶρεῖς· Δέσποτα θεε... κ. τ. λ..

primește impunerea mâinilor, să primească din mâna episcopului un vas (patinam) gol, și potirul gol; iar din mâna arhidiaconului să primească urceorul cu apă, prosopul și ștergătoarea mâinilor<sup>1)</sup>. Din acest canon înțelegem că ipodiaconul pregătea vasele și obiectele liturgice, pentru a le da apoi diaconului să le aducă în altar; iar canonul 21 al sinodului din Laodicea, zice «că nu se cade ipodiaconilor a avea locul în diaconicon și a se atinge de vasele domnești (liturgice)<sup>2)</sup>». Această părută contrazicere canonică, se interpretează în sensul că în secolul IV pe timpul sinodului laodicean, atribuțiunile ipodiaconului erau mai restrânse; iar când se țineau sinoadele cartagone (sec. V), ipodiaconul era mai apropiat de sfântul altar.

În canonul 22 laodicean vedem «că nu se cuvine slujitorul (ipodiaconul) să poarte orar, nici să părăsească ușile»<sup>3)</sup>. De aci vedem că una din funcțiunile acestor clerici mai era de a păzi ușile bisericesti în special pe timpul liturgiei credincioșilor și de a scoate afară la momentul știut pe catehumeni și penitenți; de aceea a rămas până azi formula liturgică: «câți sunteți chemați eșiți», ori «ușile, ușile, cu înțelepciune să luăm aminte». Dar în Constituțiunile apostolice cetim că funcțiunea păzirei ușilor era împărțită între diaconi și ipodiaconi; diaconii păzeau ușile de la intrarea bărbaților; iar ipodiaconii pe acelea de la intrarea femeilor în Biserică<sup>4)</sup>.

Ipodiaconii mai aveau datoria de a primi epistolele clericale și ordinile scrise ale episcopilor, și a le duce pe la Bisericile din eparhie<sup>5)</sup>.

Cu toate acestea ipodiaconii «nu aveau voie să dea pâinea (euharistică) poporului, nici să bine cuvinteze potirul»<sup>6)</sup>. Tot așa, potrivit canonului 43 laodicean, nu aveau voie să se roage pentru popor în timpul liturgiei, nici să săvârșească misterii<sup>7)</sup>. Canonul 15 al sinodului VI ecumenic zice că «Ipodiaconul să se hirotisească la vârsta de 20 ani.

În catalogul Marei Biserici din Constantinopole de pe timpul lui Iustinian cetim că erau acolo 90 de ipodiaconi<sup>8)</sup>.

β) **Cetețul sau anagnostul** (ἀναγνώστης, lector<sup>9)</sup>). Despre

1) Concil. Carthag. IV, c. V: Subdiaconus qui ordinatur, quia manus impositionem non accipit, etc.

2) Concil. Laod., c. XXI: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας (ὑποδιάκονοι) ἔχειν χώραν ἐν τῷ διακονικῷ καὶ ἄπτεσθαι δεσποτικῶν σκευῶν.

3) Concil. Laod., c. XXII: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτην ὠράριον φορεῖν οὐδὲ τὰς θύρας ἐγκαταλιμπάνειν.

4) Constit. Apost., lib. VIII, c. XI.

5) Cyprian. Epist. XXIV.

6) Concil. Laod., c. XXV: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτας ἄρτον διδόναι οὐδὲ ποτήριον εὐλογεῖν.

7) Vezi, Capitol. XI, litera A, al lui M. Vlastare.

8) Iustinian. Novel. III, Cap. I: Κατὰ τὴν ἀγιοτάτην μεγάλην ἐκκλησίαν εἶναι... ὑποδιακονοὺς ἑννεήκοντα.

9) Vezi și Mich. Heinicii, Abbißung der alten und neuen Griechischen Kirche, Leipzig, 1711, III Th. S. 32 seqq.

cetet sau «anagnost», ori «lector» cum se cheamă în scrierile patristice și în canoanele sfinților părinți, avem mărturii din secolul III-lea; până atunci serviciul lor îl îndeplineau creștinii pioși și instruiți. Îmbogățindu-se însă cultul creștinesc, se născu nevoea de instituirea cetetilor biseicești.

Cel d'întăiu care vorbește despre acești clerici mici este *Tertulian* în cartea lui «De prescripțione hæreticorum» (XLI<sup>1</sup>). După *Tertulian*, *Ciprian* foarte adesea ori amintește de lectori, și în special de lectorul *Saturum*<sup>2</sup>).

În orient numirea aceasta o întâmpinăm mai târziu în secolul IV, când aflăm că împăratul *Iulian apostatul* (361—363)



Chipul împăratului Iulian Apostatul (an. 361—363) prigonitorul creștinilor.

în copilărie fusese afierosit de evlavioșii săi părinți, cetet al Bisericei din Nicomidia, după cum ne istorisesc *Socrat*<sup>3</sup>) și *Sozomen*<sup>4</sup>). *Socrat* adaugă că «in Alexandria cetetii și psaltii se alegeau sau dintre catehumeni ori dintre credincioși»<sup>5</sup>); iar în celelalte Biserici, continuă istoricul, nu se alegeau de cât dintre creștini<sup>6</sup>).

În Biserica răsăriteană funcțiunea de cetet se dobânda prin hirotésie, cum ne afirmă Constituțiunile apostolice, unde

1) Ioan Baptista, *Coteler*, *Notæ in Constit. Apost.*, lib. II, c. XXV:—*Primus quod sciam, lectores nominat Tertullianus libro, De præscr. hæret. c. XLI: Diaconus qui erat lector...*

2) *Cyprian Epist.* XXIV, al. XXIX: *Fecisse me sciatis lectorem Saturum.*

3) *Socrat. Hist. lib. III c. 1: Καὶ (Ἰουλιανός) τῆς ἐν Νικομηδείᾳ ἐκκλησίας ἀναγνώστης καθίσταται.*

4) *Sozom. Hist. lib. V, c. II.*

5) *Socrat. Hist. lib. V, c. XXII: Ἐν τῇ αὐτῇ Ἀλεξανδρίᾳ ἀναγνώσται καὶ ὑποβολεῖς (psaltæ) ἀδιάφορον, εἴτε κατηχούμενοι εἰσὶν εἴτε πιστοί.*

6) *Ibidem.*

găsim și o anumită rugăciune cu privire la acest act. Și în Biserica apuseană se făcea hirotesiă pentru ceteti, căci canonul 8 al sinodului IV cartaginean glăsuiește astfel: „Lectorul fiind ales, episcopul să țină despre el cuvânt către popor, arătând credința, viața și silința lui. După aceea în fața poporului îl de lui codicele (sfânta Scriptură a N. și V. Testament) din care are să citească, zicându-i: primește și fii cetetel cuventului lui Dumnezeu»<sup>1)</sup>.

De și se stabilește în *Novela* lui Iustinian CXXIII că cetetel nu fie ales la **etatea de 22 ani**, totuși vedem că din motive de pietate se ațieroseau Bisericei chiar copii de către părinții lor în treapta de ceteti<sup>2)</sup>. Așa, **Iulian** apostatul din copilărie a fost cetet al Bisericei din Nicomidia; **Felix** din Nola tot astfel; **Epifanie** episcopul Paviei, la etatea de 8 ani a intrat în rindul cetetilor, ș. m. d.<sup>3)</sup>.

**Atribuțiunile** cetetilor erau mai numeroase în orient decât în occident, pentru că în orient lipseau *acoluții* a căror funcțiune o făceau tot cetetii. Ciprian ne spune că în Cartagena pe timpul lui, lectorii ceteau de pe amvon (pulpitum) din mijlocul naosului sfintele scripturi (super pulpitem imponi, ad pulpitem venire), și chiar **evangelia** (evangelium Christi leggere<sup>4)</sup>). În alt loc Ciprian ne arată că pe mărturisorul **Celerin**, îl făcuse lector, ca să cetească poporului de pe amvon cuvintele și evangelia Domnului. Tot acest obicei era și în Ispania (concil. Toled. I). Dar anaghoștii mai ceteau în Biserica părți din V. și N. Testament, biografiile sfinților, compuneri bisericești de ale creștinilor, ș. a.

Cetetii din orient aprindeau lumânările în Biserică, lucru pe care în apus îl făceau *acoluții*<sup>5)</sup>; ei purtau sfeșnicele și felinarele înainte la procesiuni solemne și mergeau aproape de episcop ca să-i ducă cărțile ritualistice. Astăzi aceste servicii le fac canonarhii (κανονάρχοι), paraclisierii (παρακλησιαρχοι), sau în lipsă de aceștia chiar creștinii pioși.

Pentru că la unele Biserici mari se aflau în vechime mai mulți ceteti, de aceea aveau asupra lor un supraveghetor (premierius lectorum). Isidor de Sevilla ne spune că în Ispania erau și școale anume unde lectorii învățau să cetească și să înțeleagă sfânta Scriptură<sup>6)</sup>. Iar canonistul Balsamon la interpretarea ca-

1) Concil. carthag. IV c. VIII: Lector cum ordinatur, faciat de illo verbum episcopus ad plebem, indicans eius fidem, vitam et ingenium. Posthac spectante plebe tradat ei codicem... etc.

Iar canonul 14 al sinodului VII ecumenic, oprește și pe *monahul nehirotisit* de episcop, să cânte ori să citească de pe amvon.

2) Socrat. Hist. VII, 1. — Sozom. Hist. V, 2.

3) Ennodius. Vita Epiphanius Ticinensis: „Annorum ferme octo, lectoris ecclesiastici suscipit (Epiphanius) officium“. Dar să nu se cunfunde acest Epifanie cu acela al Salaminei.

4) Cyprian. Epis. XXXVIII și XXXIX.

5) Concil. Carthag. IV c. V.

6) Isidor Hispalensis. De ecclesiasticis officiis II, 11.

nonului 14 din Trula adaugă: «*Serviciul anaghoștilor nu era făcut să cânte, ci să cetească de pe amvon sfintele Scripturi, căci de acolo se numesc ei «anaghoști»*<sup>1)</sup>».

În vechime cetetii și psaltii purtau stihar, (ar nu și orar, căci canonul 23 al sinodului din Laodicea hotărâșe astfel: «*Nu se cuvine ca anaghoștii și psaltii să poarte orar și așă să cetească și să cânte*». Iar canonul 22 al sinodului cartaginean, oprește pe cetetii să se plece poporului, după ce au terminat cu cetirea; căci aceasta se îngăduie numai episcopului, presviterului și diaconului. Și apoi canonul 26 apostole, poruncește ca «*Dintre cei ce au intrat în cler neinsurați, vănd să se însoare, numai cetetii și psaltii să o facă aceasta*».

## § 49.

### Psaltul, ostiariul, exorcistul, acolutul și alți servitori bisericești.

#### A.

În vechiul creștinism mai erau și alți servitori mai mici, cari după rândueala Bisericei răsăritene, nu intrau în treptele ierarhice, ci erau numai niște funcționari eclesiastici; iar Biserica latină numără și pe psalt, ostiar, exorcist și acolut între treptele inferioare ale ei, pentru a-i lega și pe aceștia mai strâns de cele religioase.

1. Psaltul (ψάλτης, psalmista, cantor) sau *cântărețul bisericesc*, își are numirea de la verbul grec ψάλλω (cânt) pentru că el cânta psalmii ebraici<sup>2)</sup>, și imne compuse de creștini. Psaltul se deosebea de cetet, prin faptul că acesta cetea în Biserică părțile orânduite lui, iar psaltul cânta cele trebuincioase la serviciul divin. Belarmin zice că după cum se distinge episcopul de presviter, tot așa se deosebește și cetetul de psalt<sup>3)</sup>.

Despre așezarea psaltilor avem destule mărturii în liturgia atribuită sfântului Marcu<sup>4)</sup>, în canonul 43 apostolic<sup>5)</sup>, în canonul 24 al sinodului laodicean<sup>6)</sup>, Constituțiunile apostolice<sup>7)</sup>, Efrem

1) Iacob Goar, Euchol. Græc. pag. 47, n. 33.

2) În cartea I-a a Cronicelor, cap. 16, v. 5 și 6, cetim că la Evrei, pe timpul lui David, psaltii vestiți erau aceștia: **הַקָּדָשׁ הַקָּדָשׁ וְהַשְּׁמֵרָה וְהַקְּרִיָּה וְהַיָּצִאל**

**וְהַשְּׁמִירָמוֹת וְהַיָּצִאל וְהַתְּהִיָּה וְהַלְּאָב וְהַקְּרִיָּה וְהַעֲבָד אֶדָם וְהַיָּצִאל בְּכָל־יְבָלִים  
וּבְקִרְוֹתָם הַקָּדָשׁ בְּשִׁמְרָתָם מְשֻׁמֵּץ**

3) Robertus Bellarminus. De clericis., lib. I, c. XI.

4) Bingham. Orig. s. antiq. eccles., op. cit., Tom. II, lib. III, § 1, p. 38 seqq.

5) Can. Apost. XLIII: Ὑποδιάκονος, ἢ ψάλτης, ἢ ἀναγνώστης τὰ ὁμοια ποιῶν, ἢ παυσάσθω, ἢ ἀφορίζέσθω.

6) Concil. Laod., c. XXIV: Ὅτι οὐ δεῖ... ἀναγνώστων, ἢ ψαλτῶν... εἰς κατηλειόν εἰσιέναι.

7) Constit. Apost., lib. III, c. XI.

Sirul <sup>1)</sup>, Novela III-a a lui Iustinian <sup>2)</sup>, canonul 4 al sinodului trulan <sup>3)</sup>, ș. a. Dar prima amintire despre acești cântăreți bisericești, o găsim în secolul III în Constituțiile apostolice (lib. III); bino înțeles că ceata psaltilor eră mai veché de cât acest secol.

Pentru că se da multă atențiune cântărilor bisericești, sinodul laodicean prin canonul 15 orânduêste că «*Nu se cuvine mai mult, de cât canonicestii psalți cei ce se suie pe amvon și cântă de pe membrane* (διπτέρας—cartea psalmilor ori cartea cu note psaltice), *se cânte în Biserică alții oare care*» <sup>4)</sup>. Psalții se chemau în orient și **povățuitori** (ὑποβολεῖς, monitores, inspiratores <sup>5)</sup>), pentru că ei cântau psalmi, iar poporul la anumite versuri le răspundea, sau termina versul în felulcum cântau psalții. Sfântul Vasilie cel Mare, canonul 75 al sinodului VI ecumenic, orânduesc ca psaltul să cânte cu evlavie, și să nu întrebuinteze în Biserică **strigări necuviincioase**. Biserica orientală primea în vechime pe psalți în serviciul ei, după ce le da hirotesia.

Balsamon la interpretarea canonului 4 al sinodului trulan se rostește astfel: «*Se înțelege mai ales din acest canon, ca în vechime se compunea rândul psaltilor nu numai dintre eunuci* (ca să nu 'și schimbe vocea) *cum se face azi, dar și dintre cei ce nu erau eunuci*». Din aceste cuviute ale lui Balsamon înțelegem că prin secolul XI și XII erau preferați eunucii în numărul psaltilor.

Desvoltându-se cultul și melodia religioasă, în Biserica greacă se înmulți în evul mediu și personalul cântăreților, făcându-se pe la Biserici mari horuri sistematice și bine chibzuite; iar psalții dobândiră între ei ranguri și orânduirii după merite și trebuință, în următorul mod: a) *protopsaltul* (πρωτοψάλτης) sau cel d'întăiu dintre cântăreți, sta în mijloc între horul drept și stâng, începea cântarea și apoi după el cântau și horiștii. Protopsaltul avea conducerea generală a învățământului și cântărei bisericești, a persoanelor horale, a rânduelei și cântărei din timpul serviciului divin <sup>6)</sup>; b) *cei doui domestici* (οἱ δύο δομέστικοι: δομέστικος τοῦ δεξιῦ χοροῦ καὶ δομέστικος τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ), erau supuși protopsaltului și conducea un domestic horul drept și alt domestic numit mai târziu și **Lampadarie** (λαμπαδάριος) horul stâng, sau strana dreaptă și cea stângă <sup>7)</sup>; c) *cei doui pri-*

1) Ephrem. Syrus. XCH, Sermo De secundo adventu (a II-a venire).

2) Iustin. Novell. III, c. I: Ἀναγνώστας δὲ ἑκατον δέκα καὶ ψάλτας εἰκοσιπέντα (erau în Biserica Constantinopolitană).

3) Concil. Trulan., c. IV: Εἰ ἡ ἀναγνώστης ἡ ψάλτης (păcătuêste cu o femeie afierosită Bisericeii să se caterisească).

4) Concil. Laod., c. XV: Μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἄμβωνα ἀναβαινόντων, καὶ ἀπὸ διφθέρας ψαλλόντων, ἐτέρους τινὰς ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

5) Socrat. Hist., lib. V, c. XXII: Ἀναγνώσται καὶ ὑποβολεῖς—ceteți și psalți (se alegeau în Biserica Alexandrină atât dintre catehumeni cum și dintre credincioși).

6) Conf. Iacob Goar, Euch. Græc., pag. 225, n. 40.

7) Conf. Goar, pag. 225, n. 42 și pag. 240, n. 42.

*miceri* (οἱ δύο πριμικήριοι) după cum vedem în Novela II, a lui Iustinian, la Suida ș. a., cântau și ei cu domesticii. De la primiceri se începea numărarea cântăreților, și de aceea se chemau ei «primicerii»<sup>1)</sup>; *d)* *arhonul condacelor* (ἀρχὼν τῶν κοντακίων) conducea la zile mari cântarea duioasă și meșteșugită a condacelor<sup>2)</sup>; *e)* *protocanonarhul* (πρωτοκανονάρχος) și *canonarhul* (κανονάρχος) aveau grijă de a conduce cântarea regulată a canoanelor ortrinei, sau numai a unor părți mai însemnate din ele<sup>3)</sup>; *f)* *proximul* (πρόξμιος) da semnul cântărei la timp<sup>4)</sup>. Astfel erau conduse horurile pe la Bisericile patriarhale; iar celelalte Biserici nu dispuneau bine înțeles de mijloace pentru întreținerea unui număr așa mare de cântăreți, ci se mulțumeau a avea horurile după puterea lor.

2. **Ostiarul** (πυλωρός, ostiarius, janitor) sau *portarul*, de și e privit de unii latini de origină apostolică, totuși abia *Corneliu* episcopul Romei amintește pe la anul 250 de acest serviciu<sup>5)</sup>. Dacă Ignatie Teoforul în epistola către Antioheni laudă și pe ostiari (πυλωρούς), locul acesta nu e crezut de autentic. În sinodul laodicean canonul 24, găsim pe ostiari numiți «Θυρωροὶ» (ușeri) și obligați să nu intre în cărciumă. Pe la Bisericile patriarhale numărul portarilor era foarte mare; așa Iustinian ne spune că la patriarhia din Constantinopole erau 100 de portari<sup>6)</sup>.

Ostiarul avea **obligațiunea** de a păstra cheile Bisericii pentru a deschide și închide la timp; de aceea în apus când era primit ostiarul în serviciul Bisericii, i se da cheile în mână de episcop și i se rosteau cuvintele: «*Tine aceste lucruri, căci vei da seamă de ele înaintea lui Dumnezeu*»<sup>7)</sup>. Dar ei mai purtau grija în unele locuri ca penitenții, catehumenii, excomunicatii și ereficii să easă din Biserică la timpul hotărât<sup>8)</sup>. Astăzi în orient nu mai există ostiarii; serviciul lor îl fac paraeclesiarhii (παραεκλησιαρχοὶ) adică paraclisierii.

3. **Exorcistul** (ἐπορκίστης sau ἐξορκίστης, exorcistæ, de la ἔξορκίζω, a injura, a alunga), este amintit și acesta tot în secolul al III-lea în epistola lui *Corneliu* episcopul Romei<sup>9)</sup>. Constitu-

1) Conf. Goar., pag. 225, n. 43 și pag. 240 n. 43. În apus se chemau «primicerii» înșiși conducătorii horurilor.

2) Conf. Goar., pag. 226, n. 61 și pag. 241, n. 61.

3) Conf. Goar., pag. 226, n. 62 și pag. 241, n. 61.

4) Conf. Goar., pag. 225, n. 44.

5) Cornel. Epist. ad Fabium, ap. Euseb., lib. VI, c. XLIII: «Ἄμα πυλωροῖς δύο καὶ πεντήκοντα (în Biserica din Roma).

6) Iustin. Novell. III: Καὶ ἑκατὸν πρὸς τοῦτοις τῶν καλουμένων πυλωρῶν.

7) Conc. Carth. IV, c. IX.

8) Cum vedem, păzirea ușilor bisericesti era încredințată **diaconilor, ipodiaconilor, diaconeselor și ostiarilor**. La Bisericile mari unde erau în ființă aceste patru clase de servitori bisericesti, era și popor mult de ambele sexe și prin urmare se cerea să fie un personal numeros pentru păstrarea ordinii; iar la Bisericile mici unde nu erau toate aceste clase de păzitori, păzeau ordinea ori care se afla de față din acești servitori.

9) Cornel. Epist. ad Fabium, apud Euseb., lib. VI, c. XLIII.



iunile apostolice vorbind de funcțiunea acestor servitori, rânduiesc ca exorcisții să nu se hirotonisească <sup>1)</sup>; totuși primeau și si hirotesia. Sinodul laodicean, în canonul 24 poruncește ca exorcisții, (ἐπορκισται) ca și ceilalți servitori bisericești, să nu intre în **cârciumă**; iar la Paulin de Nola <sup>2)</sup>, Epifanie <sup>3)</sup>, Sulpiciu Sever <sup>4)</sup>, în codicele Teodosian <sup>5)</sup>, ș. a., găsim destule mărturii lespre sfința acestor servitori și datorii lor.

**Obligațiunea** exorcisților era de a *goni spiritele rele* din demonizați (indrăciți), prin facerea semnului crucii asupra lor, suflând peste ei, cetind simbolul credinței și anumite rugăciuni. Cum că acest serviciu îl făceau numai exorcisții legiuți, cetim despre aceasta în canonul 26 al sinodului laodicean: *«că nu se cade a exorciza nici în Biserici, nici în case particulare, acei ce nu sunt înaintați (recunoscuți) de către episcop»* <sup>6)</sup>; iar sinodul IV cartaginean prin canonul 7 poruncește ca *«exorcistul după ce este ales, să primească din mâna episcopului carca în care sunt scrise exorcismele»* <sup>7)</sup>. Aceste formule de exorcizare erau făcute în numele lui Hristos, și i se porunceea demonului să easă din bolnav și să se ducă în pustietăți, locuri singuratice și în întunerecul cel din afară.

Bolnavii, sau mai bine zis, demonizații, indrăciții, în folosul cărora s'au instituit exorcisții, se chemau în Biserica greacă **energumeni** (ἐνεργούμενοι, agitații, turburații, δαιμονιζόμενοι, daemoniaci, și mai rar χειμαζόμενοι, hiemantes, adică cei înviforați ca și earna). În Constituțiunile apostolice chiar se află cuvântul χειμαζόμενοι cu privire la acești nefericiți, și se poruncește episcopului ca să facă la vesperă (vecernie), rugăciuni pentru catehumeni, energumeni (χειμαζόμενοι), botezați și penitenți <sup>8)</sup>. Acest cuvânt îl mai găsim și în canonul 17 al sinodului din Ancira; iar sinodul IV cartaginean se ocupă îndestul de energumeni și recomandă prin canonul 90 să se impună de către exorcisți mâinile asupra lor <sup>9)</sup>.

**4. Acolutul** (ἀκόλουθος, ἀκολουθέω = a urma; acoluthus, pedis sequum) instituit în secolul al III, după credința multor învățați între cari și a iezuitului Schelstrat († 1692) a existat

1) Constit. Apost., lib. VIII, c. XXXVI: Ἐπορκιστῆς οὐ χειροτονεῖται.

2) Paulin. Carm. Natalis. IV.

3) Epiphan. Expositio fidei, n. XXI.

4) Sulpic. Vita s. Martini, c. V.

5) Codic. Theodos., lib. II, Tit. I.

6) Concil. Laod., c. XXVI: Ὅτι οὐ δεῖ ἐπορκίζειν τοὺς μὴ προαχθέντας ὑπὸ ἐπισκόπων μήτε ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μήτε ἐν ταῖς οἰκίαις.

7) Conc. Carthag. IV, c. VII: Exorcista, quum ordinatur, accipiat de manu episcopi libellum, in quo scripti sunt exorcismi.

8) Constit. Apost., lib. VIII, c. XXXV.

9) Iar canonul 60 al sinodului VI ecumenic, zice că: „Cei ce se fățărnicesc că se indrăcesc și cu fățărnicie se schimonosesc cu răutatea chipurilor, ca niște indrăciți, să se supue unor astfel de viețuirii aspre... ca și cei în adevăr indrăciți“.

numai în occident <sup>1)</sup>. *Corneliu* episcopul Romei în epistola lui către Fabiu, spune că la Biserica din Roma erau în secolul III 42 de acoluți <sup>2)</sup>. După cum cetim în canonul 5 al sinodului al IV cartaginean, acolutul la primirea lui în serviciul bisericesc, se instruia de episcop asupra datoriilor sale; iar de la arhidiacon primea **sfeșnicul** cu lumânări de ceară, căci avea datoria să aprindă lumina în Biserică. Mai primea un urceor gol ca să aducă vin pentru euharistie <sup>3)</sup>. Scriitorii greci până în secolul V-lea nu fac nici o mențiune de acești servitori <sup>4)</sup>. Acolutul însoțea pe episcop ori presviter când aceștia mergeau în nevoi bisericești; de aceea se chema «acolut» adică «urmaș, însoțitor».

## B.

Dar mai sunt și acești servitori bisericești, cari nu au fost nici odată numărați de vr'o Biserică creștină între treptele ierarhice.

1. **Înmormântătorii** (κοπιάται, fossarii, fossa = groapă, laborantes) după cum dovedim din epistola lui Ignatie către Antioheni (n. XII), din scrierile lui Epifanie (Exposit. Fid. n. XXI), din codicele Teodosian (lib. XIII, Tit. I), ș. a., erau niște mici servitori bisericești, cari aveau grija de a săpa gropile la cimitire și de a transporta corpurile creștinilor la locașurile lor eterne. În Novela 43 a lui Iustinian, înmormântătorii se numesc „lecticarii” (λεκτικάριοι) pentru că ei duceau pe *lectica* (un pat pe pârghii) rămășițele creștinilor la gropile din cimitire, tot așa ca și în multe localități din ziua de astăzi. Ieronim dă mare atențiune acestor muncitori; el îi intitulează «clerici» și-i aseamănă cu Tobie din V. Testament care se îndeletnicea în semn de pietate cu îngroparea morților <sup>5)</sup>. În mormântătorii mai erau numiți «decani ori colegiati», și aveau locuințele lor în anumite suburbii ale orașelor mari ca d. e. în Constantinople, Roma, ș. a. Ei fură organizați în corporațiuni sub Constantin cel Mare.

2. **Parabolanii** (parabolani), fură numiți așa de la cuvântul παράβολον ἔργον (lucru greu, periculos), pentru că parabolanii ședeau și îngrijeau de bolnavi chiar și atunci când aceștia erau cuprinși de boale periculoase ori contagioase s. e., ciură, holeră, lepră, etc. Socrat însă numește «parabolani» și pe cei ce se luptau pentru plată cu animalele sălbatice, pentru că și aci vede istoricul un mare

1) Emanuel Schellstrate. Sacrum concilium Antiochenum. Dissert. IV, c. XVII: Mirum profecto, si Iohannes VIII in laudata superius epistola per acolythos intellexisset ordinem acolythorum, qui **apud græcos non extabat**.

2) Cornel Epist. ad Fabium, ap. Euseb. lib. VI, c. XLIII: Ἀκολούθους δύο καὶ τεσσαράκοντα (în Biserica din Roma).

3) Conf. nota I de la pag. 337, Tom. II, Tez. Lit.

4) Ios. Bingham, Origin. s. antiq. eccl., op. cit., Tom. II, lib. III, § 1, pag. 16 seqq.

5) Hieron. De septem ordinibus eccles.: Primus in clericis fossariorum ordo est, qui in similitudinem Tobiae sancti sepelire mortuos admonentur.

periol pentru viața luptătorului <sup>1)</sup>. Despre parabolani găsim mărturie în Codicele lui Teodosie cel Mic <sup>2)</sup>, în actele sinodului de la Hacedonan, în Codicele lui Iustinian (lib. I, Tit. III de episc.), ș. z. <sup>3)</sup>.

3. **Adunătorii poporului** (οἱ λαοσυνάκται) purtau grijă ca clerul și poporul să vină în Biserică la timpul hotărât, și adunau pe cei depărtați mai ales când Turcii și barbarii nu îngăduiau sunetul toacei și al clopotelor <sup>4)</sup>.

4. **Arhonii luminilor** (ἀρχων τῶν φωτῶν) după cum ne spune Codin Curopalatul, «aveau grijă de ceibotezați de curățid» (ἔχει τὴν ἐνοχίην τῶν νεοφωτιστῶν) pentru a-i întări în învățăturile credinței <sup>5)</sup>.

5. **Purtătorii de sfeșnice și lumânări aprinse**, numiți și *Lampadarii* (λαμπαδάριοι, κανδηλάπται), mutau sfeșnicele din loc în loc, după tipiconul bisericesc și obiceiul locului, și aveau grijă, să adă policandrele și candelile. În Biserica constantinopolitană, acești funcționari porunceau la alții să îndeplinească acest serviciu <sup>6)</sup>. Lampadariul era adesea ori și conducătorul horului stâng.

6. **Păzitorii lucrurilor bisericești** (σκενοφύλακες) aveau obligațiunea de a păzi vasele, veșmintele și comoara bisericească <sup>7)</sup>.

7. **Eclesiarhii** (ἐκκλησιάρχαι) pe cari îi vedem în orient din secolul XIV încoace, erau niște clerici cu mare autoritate în conducerea internă a Bisericilor mari și a mănăstirilor. Ei purtau grijă de aducerea celor necesare la serviciul divin, de curățenia Bisericii, luminatul ei, tragerea clopotelor, ș. a. Acești funcționari există și astăzi, pe la mănăstiri, episcopii, mitropolii, patriarhii, dar nu cu autoritatea de odinioară.

8. **Paraeclesiarhii** (παραεκκλησιάρχαι) erau odinioară ajutătorii subordonați ai eclesiarhului. Astăzi însă serviciul de paraeclesiarh sau «paraclisier», a pierdut mult din demnitatea de odinioară.

9. **Anunțătorii** (κατηγορίαι). Leon Allatziu zice că aceștia

1) Socrat. Hist. eccles., lib. VII, c. XXII.

2) Cod. Theod., lib. XVI, Tit. II.

3) **Paramonarii** (παραμονάριοι «mansionarii»), erau și ei niște servitori bisericești prin secolul IV și V, despre ale căror obligațiuni, scriitorii vechi și noi nu cad de acord. Canonul 2 al sinodului din Hacedon menționând de paramonarii, nu arată îndatoririle lor, ci zice numai că: «ει τις ἐπίσκοπος... προβάλλοιτο, ἐπὶ χρήμασιν ἢ οἰκονομοῦν, ἢ ἐκδικον, προσμονάριον... κ. τ. λ. Dionisie Exigul ne spune că erau păzitorii ori veghetorii (gardienii) Bisericilor monumentale s. e. la Betleem, Golgota etc. Grigorie cel Mare îi numește «aprinzători de candelile» pe mansionarii Abundius și Constantius de la Biserica sfântului Petru din Roma. Iustel însă crede că paramonarii erau arendașii moșiilor bisericești; iar Beveregiu zice că administrau lucrurile bisericești.

4) Hermann Adalbert Daniel, Liber secundus de antiq. eccles. orient. Liturg. p. 200 (in Codex. Tom. IV): «Ο λαοσυνάκτης, populum ad ecclesiam convocat. Conf. Goar, Evchol. p. 450, n. 4.

5) Conf. Goar, p. 241, n. 58.

6) Goar, p. 230.

7) Conf. Simeon Tesal. «Pentru Schevofilax» și Goar, p. 233, n. 11.

vesteau poporului sărbătorile mari, întocmeau programele serviciului divin și arătau în Biserică locul fie căruia <sup>1)</sup>.

Negreșit că acest număr de funcționari eclesiastici mari și mici se afla numai pe la Bisericile patriarhale și întru câtva și pe la mitropoliile bogate; iar celelalte Biserici cu cât erau mai reduse în avuții materiale și cultură religioasă, cu atât aveau și personalul mai puțin numeros, adică tot așa ca și în zilele noastre. Omul este același al tuturor timpurilor; împrejurările exterioare, capacitatea și activitatea îl ridică, ori îl coboară.

## ARTICOLUL II

### TREPTELE BISERICEȘTI IURISDICȚIONALE ȘI ONORIFICE

#### § 50.

#### Patriarhul (πατριάρχης).



umirea aceasta ogăsim cu mult mai înainte de ivirea creștinismului; ea este combinată din cuvântul πατήρ (părinte) și ἀρχή (cel d'întăiu) și însemnează peste tot «cel d'întăiu dintre părinți» sau «cel mai bătrân din familie». Istoricii Erodot (484–406 a. Hr.), vorbind de cele religioase ale Egiptenilor, arată că primul loc în temple îl aveau „patriarhii” (πατριάρχαι) adică fruntașii preoților <sup>2)</sup>. În Faptele apostolilor vedem că Petru discipulul lui Hristos numește pe împăratul David «patriarh» <sup>3)</sup>; tot așa și arhidiaconul Ștefan istorisind vinderea lui Iosif, zicea că «patriarhii l-au vândut», adică ceilalți frați ai lui <sup>4)</sup>; iar apostolul Pavel arătând meritele „lui Melhisedec regele Salimului” (וּמֶלֶכִּי-צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם) «patriarhul Avraam i-a dat lui (צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם) zeciueală din toate» <sup>5)</sup>.

După dărâmarea Ierusalimului de către Tit (an. 70 d. Hr.), Evreii împrăștiindu-se în imperiul roman, capii lor din Tibe-

1) Goar, p. 240, n. 46.

2) Conf. Baron., Annales T. II, ann. CXII.

3) Fapt. Apost. II, 29.

4) Fapt. Apost. VII, 9. Conf. I, M. 37,2.

5) Fapt. Apost. VII, 4. Conf. Genes. 14.20: וּמֶלֶךְ שָׁלֵם מֶלֶךְ

riada Palestinei și din Babilon, au purtat multe secole numele de «patriarhi». Despre acest fapt ne mărturisesc Origen <sup>1)</sup>, Ciril al Ierusalimului <sup>2)</sup>, Epifanie <sup>3)</sup>, Teodozet <sup>4)</sup>, ș. a.

Ereticii Montaniști împrumutară de la Evrei acest titlu și numiră «patriarh» pe ierarhul lor din Pepuza Frigiei; de acest fapt se miră și Ieronim, căci pe zând «*la noi, zice Ieronim, episcopii țin locul apostolilor, la ei (Montaniști) episcopul este al treilea; deci au întâiu pe patriarhii din Pepuza Frigiei; al doilea pe cei numiți «Cenoni» (cenones) și abia al treilea, adică ultimul loc îl ocupă episcopii*» <sup>5)</sup>. Vedem dar că numirea de «patriarh» a fost întrebuințată mai înainte în alte religii și abia mai târziu a fost introdusă și în Biserica creștină.

Încă din timpurile prime ale Eisericeii, preoții și credincioșii prin firea lucrului avură o venerațiune deosebită către scaunele episcopale unde au propovedit Hristos ori apostolii lui; iar ierarhii acestor episcopii dobândiră între ceilalți frați întâietate de ședere și de onoare. Aceste scaune fură: al Romei, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului; dar sinodul II-lea ecumenic prin canonul 3, hotărî ca episcopul de Constantinopol să aibă locul lui după al Romei sub cuvântul că Constantinopolul este Roma cea nouă și capitala imperiului roman <sup>6)</sup>. Negreșit că și teritoriile acestor diecese fură cu timpul destul de întinse în raport cu ale altor episcopii.

La împărțirea teritoriilor diecesane, Biserica avu de normă împărțirea imperiului roman de către Constantin cel Mare în cele 4 prefecturi: a răsăritului, Iliricului, Italiei și Galiei, ocărnuite fie care de câte un *prefect*; iar prefecturile se împărțeau în diecese (διοικήσεις) administrate de *vicari*; iar acestea în eparhii (ἐπαρχίαι) conduse de *președinți*. Patriarhii ocupară aproximativ teritoriul prefecturilor; exarhii și mitropolii pe al dieceselor; iar episcopii pe al eparhiilor.

Cei 5 episcopi, pe timpul sinodului din Antiohia (an. 341), purtau cu alți episcopi distinși titlul de „**exarhi**“ (ἐξαρχοὶ τῆς διοικήσεως) pentru a se distinge de *exarhii eparhiilor* (ἐξαρχοὶ τῆς ἐπαρχίας). Dintre exarhii celor 5 cetăți mari, unii după

1) Origenes. Περὶ ἀρχῶν, lib. IV, c. 1: Ex genere Judæ... eorum principes, quem nominant Patriarcham.

2) Cyrill. Catech. XII, n. VII: Εἰ ἔχουσι ἐκ γένους Ἰουδα... τὸν πατριαρχῶν πρῶτα.

3) Epiphani. Hæres., n. IV: Ὁ δὲ πατριάρχης κατ'ἐκεῖνο καιροῦ Ἑλληλ τ'ὄνομα ἦν.

4) Theodoretus. Dialog. I: Οἱ καλούμενοι οὖν τῶν Ἰουδαίων πατριαρχαί.

5) Hieron. Epist. LIV ad Marcellam adv. Montan.: Apud nos apostolorum locum episcopi tenent; apud eos episcopus tertius est. Habent enim primos de Pepuza Phrygiæ patriarchas; secundos quos appellant *Cenones*; atque ita in tertium, id est, pene ultimum locum episcopi œvoluuntur.

6) Concil. II Const. can. III: Τὸν μὲν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτῶν νεῶν Ῥώμην. Vezi Concil. III ecum. can. 8; Concil. VI ecum., c. 36; Novella CXXXI.

pozițiunea lor înfloritoare dobândiră mai pe urmă titlul de «cei întâi între episcopi» (ἀρχιεπίσκοποι), așa că în actele *sinodului halcedonean* (an. 451), găsim intitularea de „**arhiepiscop**” pentru episcopul Romei<sup>1)</sup>, al Constantinopolului<sup>2)</sup> și Alexandriei<sup>3)</sup>. Ierarhii celor cinci cetăți fură «*independenți*» (αὐτοκέφαλοι) unul de altul în privința administrativă; dar erau legați între ei numai moralmente. Afară de ei mai erau autocefali și exarhii ale căror exarhate nu intrau în cuprinsul patriarhatelor; tot așa și mitropolitii ale căror teritorii nu se cuprindeau în ținuturile patriarhatelor și exarhatelor.

Tot la sinodul din Halcedon cei 5 ierarhi fură intitulăți „**patriarhi**” (πατριάρχαι), adică «cei întâi dintre părinți»<sup>4)</sup>; iar câțiva diaconi apuseni, pentru a distinge pe chiriarhul lor dintre patriarhi, se adresară lui Leon al Romei în actele sinodului cu aceste cuvinte măgulitoare: «*Prea sfințitului și iubitorului de Dumnezeu și „patriarhului ecumenic” al mării Rome, Leon*»<sup>5)</sup>. La sinodul lotresc din Efes (an. 449) episcopul Alexandriei încă fu măgulitor intitulat «patriarh ecumenic». Totuși aceste intitulări ecumenice nu s'au ținut în seamă și au rămas fără vre-o valoare; chiar și numai titlul de «patriarh» era ne determinat și se da nu numai episcopilor din Roma, Constantinople, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, ci și altor episcopi; căci Socrat vorbind de sinodul II-lea ecumenic zice că la acel sinod «*se stabiliră patriarhatele și despărțirile provinciilor*»; apoi continuă arătând că episcopii Heladie, Grigorie de Nisa și Otreu «*avură patriarhatul de Pont*»; iar Amfilohie al Iconiei și Optim «*avură patriarhatul eparhiei de Asia*»<sup>6)</sup>.

Abia în secolul VI găsim titlul de «patriarh» numai pentru episcopii Romei, Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului; iar Mina (Μηνάς) al Constantinopolului (536—552) pentru a se deosebi de colegii lui se intitulă pe sine „**patriarh ecumenic**” (πατριάρχης οἰκουμενικός), adică *al întregii lumi*. Titlul acesta și 'l reinoi mai târziu și succesorul său Ioan Pustnicul (582—595) din care cauză avu o ceartă violentă cu episcopul Romei Pelaghie (578—590) care invidiă acest titlu. Aceeași ceartă se continuă între Kiriace al Constantinopolului (595—606) și între Grigorie cel Mare al Romei (590—604). Acesta se plânse împăratului Mauriciu (592—602) cum și celorlalți patriarhi, pro-

1) Concil. Chalced. act. XVI: Τῷ τῆς πρεσβυτέρου Ρώμης Θεοφιλεστάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ.

2) Concil. Chalced. act. XVI: Χρῆναι δὲ τὸν ὁσιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης.

3) Concil. Chalced. c. XXX: Ἄχρης ἂν χειροτονηθῆ ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος.

4) Concil. Chalced. act. II: Εἰ δοκεῖ τῇ ὑμετέρῃ εὐλαβείᾳ, οἱ ὁσιώτατοι πατριάρχαι διοικήσεως ἐκάστης ἐπιλεξάμενοι ἓνα.

5) Concil. Chalced. act. III: Τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ θεοφιλεστάτῳ οἰκουμενικῷ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ πατριάρχῃ τῆς μεγάλης Ρώμης Λέοντι.

6) Socrat. Hist. eccles. lib. V, c. VIII.

testând în contra intitulării de «patriarh ecumenic». Plângerea lui Grigorie ne având nici un succes, el se intitulă „*servus servorum Dei*” ca să-l umilească pe patriarhul Constantinopolului. Atât titlul de «patriarh ecumenic» pentru al Constantinopolului, cum și acela de «*servus servorum Dei* servitorul servitorilor lui Dumnezeu» se păstrează până în ziua de astăzi<sup>1)</sup>;



Catedrala din orașul Colonia (Germania) în cel mai frumos stil gotic. Are înălțimea de 166 metrii. Am intrat într'însa în vara anilor 1891 și 1897

totuși canonic fură recunoscute titlurile de patriarhi pentru cei 5 ierarhi abia în secolul VII de către sinodul *VI ecumenic* (an. 692<sup>2)</sup>). Iustinian în Novela sa CXXXI intitulase pe episcopul Romei „*papă*” (Ῥώμης πάππαι) adică «părintele Romei»<sup>3)</sup>; iar

1) Conf. Vering, op. cit., pag. 535.

2) Concil. Trull. c. 36.

3) Justin. Novell. CXXXI: Θεσιζομεν τὸν ἀγιώτατον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης πάππαι πρῶτον εἶναι πάντων τῶν ἱερέων.

la sinodul din anul 680 Agaton episcopul Romei îngăduise le-  
gaților săi să-l intituleze „**papă universal al orașului Roma**»  
(universalis papa urbis Romæ); dar tocmai Ioan al VIII-lea al  
Romei se intitulă oficial pe la anul 872 „**papă**“ adică «părinte»,  
întitulare rămasă iarăși până azi, cu toate că canoniceste, titlul  
de «papă», îl poartă și patriarhul Alexandriei <sup>1)</sup>.

De la despărțirea Bisericii răsăritene de cea apuseană (an.  
1054) și până azi, noi ortodocșii avem numai acești 4 patriarhi;  
al Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului.  
Toți patriarhii sunt egali între dânsii; dar patriarhului de Con-  
stantinopole i se dă de ceilalți colegi o întâetate, o protie de onoare.

**Datoriile** patriarhilor mai principale sunt acestea :

1. A priveghea ca mitropoliții și arhiepiscopii din diecesa  
lor să fie la înălțime și să păstreze intactă credința ortodoxă <sup>2)</sup>;

2. A convoca și prezida sinoadele patriarhale, cum și a  
judeca plângerile îndreptate în contra mitropoliților și arhiepiscopilor  
sufragani <sup>3)</sup>;

3. A liniști neînțelegerile dintre mitropoliții și arhiepiscopii  
din diecesa lor (can. 6 sinod. II; can. 9, 17 al sinod. IV);

4. A da mitropoliților și arhiepiscopilor cărți de călătorie  
și recomandare și a-i trimite soli în afacerile bisericesti <sup>4)</sup>;

5. A așeza între **sfinți** pe credincioșii dreți și merițoși (un  
drept patriarhal istoric);

6. A **sfinți mirul** pentru toată patriarhia sa (can. 6 Cart.);

7. Au dreptul patriarhii de a fi pomeniți la slujbele biseri-  
cești de către mitropoliții și arhiepiscopii sufragani, cum și de  
episcopii mitropoliilor văduvite <sup>5)</sup>.

În Novelele lui Iustinian găsim aceste titluri date patriar-  
hilor ecumenici de pe atunci: «*împăratul prea puternic Flaviu  
Iustinian August... prea sfințitului și prea fericitului Epifanie  
arhiepiscop și patriarh ecumenic*» <sup>6)</sup>. Aceste intitulări se adre-

1) Cuvântul *papa*, α, sau *pappa*, α, eră întrebuintat la Romani de copii  
pentru a cere mâncare; de aci se numi *papa* ori *pappa*, părintele nutrițor; cu  
aceeași însemnare găsim cuvântul *πάπας* ori *πάππας* la Grecii mai noi. În creș-  
tinism găsim cuvântul *papa* (*πάπας*) întrebuintat chiar în secolul III cu semnifi-  
cațiunea de „părinte spiritual“. Dionisie Alexandreanul vorbind de Heraclas îl  
numește „fericitul vostru papă“ (*μακαρίου πάπα ὑμῶν*). (Conf. Euseb. VII, c. VII.  
Hist. Eccl.). Ciprian e numit „papă“ de clericii Romei, de prea multe ori (Cy-  
prian, ep. XXX). Ieronim vorbește de papa al Alexandriei Athanasie, de papa Paulin,  
de papa Epifanie ș. a. (Hieron. LXI ad Pammach.). Mai serios și semnificativ  
însă fu numit papă Ciril al Alexandriei pentru prima oară și apoi Celestin al  
Romei la Sinodul efesan. Conf. Bingham, op. cit., Tom. I, p. 76-78.

2) Iustin. Novell. VII, c. I și Novell. CXXXI. Theodoret. Hist. eccl. lib. V,  
c. XXIII. Iar canonul 34 apostolic zice că: „Episcopul fie cărui neam, se cuvine  
a cunoaște pe cel întâiu între dânsii (d. e. pe Mitropolit, Exarh, Patriarh), și a-l  
socoti pe el de cap și nimic ceva de prisos a face“.

3) Concil. Chalced. c. 9. Cod. Iustin., lib. I, Tit. IV. Can. 6 al sinod.  
II ecum.

4) Can. Apost. 33. Nomocan. lui Fotie Tit. 8, cap. 2.

5) Can. 34 apost.

6) Iustin. Novell. VII: *Ἀυτοκράτωρ καίσαρ Φλάβιος Ἰουστινιανὸς Ἀυγούστος,*



senză patriarhilor până azi în chipul următor : Stăpâne (δέσποτε), Prea sfințe (παναγιώτατε), Prea fericite (μακαριώτατε); dar patriarhul Constantinopolului în corespondența sa cu ceilalți trei patriarhi nu le zice acestora παναγιώτατε, ci numai άγιώτατε. Totuși patriarhii, astăzi au pierdut mult din teritoriul și străducirea lor de odinioară.

## § 51.

### Curtea patriarhală.

(Cele 9 pentade)

Demnitatea curții patriarhale cu clerul patriarhiei și mai ales la patriarhia din Constantinopol, fură instituită în cea mai mare parte după modelul celor de la curtea împărătească bizantină. Acești demnitari (ὄφφικιάλοι, ἄξιωματικοί) patriarhali, împreună cu clerul catedral, formau 45 de trepte împărțite în 9 cete de câte 5 trepte sau în 9 pentade adică cincimi (πεντάδες<sup>1)</sup>). Puține din aceste trepte au mai rămas până azi; iar unele există numai după nume. Chiar și în România se dau astăzi preoților de către episcopi și mitropoliți, unele boerii cu numiri împrumutate de la curtea veche patriarhală. Aceste 9 pentade sau cincimi, fură întocmite pe numărul celor 9 cete îngerești din «Ierarhia cerească» a lui Dionisie Areopagitul. Dintre cele 9 pentade, cele trei d'întăiu formară ceata (horul, χορός) din dreapta și aveau șederea în dreapta patriarhului când acesta se afla în mijlocul celor 9 pentade; iar cele 6 din urmă formară ceata (horul) din stânga și ședeau în stânga patriarhului.

Ceata din dreapta o compuneau întimii patriarhului, sau cum am zice azi „consistoriul patriarhal“, și câțiva demnitari de pe lângă patriarh. Demnitatea din ceata stângă erau preoți, diaconi și clerici inferiori; ei se ocupau cu îngrijirea Bisericii și conduceau cancelaria patriarhală; iar demnitatea din ceata dreaptă de și cei mai mulți erau diaconi, totuși în contra canoanelor bisericești, aveau șederea înaintea preoților din ceata stângă. Demnitatea din pentada I-a aveau rangul cel mai înalt și se numeau οἱ μέγιστοι ἄρχοντες, οἱ μέγιστοι ἄξιωματικοί, cu șederea chiar înaintea arhiepiscopilor și episcopilor patriarhiei, așa ca și diaconii cardinali de la Roma. Ei purtau o cruce cusută pe cuculion și pe veșmântul lor, de unde se chemau și stavrofori (σταυροφόροι).

Cele mai însemnate din demnitățile Marelui Biserici constantinopolitane erau :

<sup>1</sup> Επιφανίῳ τῷ άγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ καὶ οἰκουμηνικῷ πατριάρχη. Conf. Leo Imperat. Constit. Novell, II.

1) Πεντάδες de la πέντε, cinci, sau o ceată de cinci membrii.

Conf. George Codin Curopalatul († c. 1460): Περί τῶν ὄφφικιαίων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ τῶν ὄφφικίων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. In P. Migne, Patrol. s. gr. Tom. 157.

a) **Ceata din dreapta** (χορός δεξιός).**Pentada I** (πρώτη πέντας).

1. **Marele econom** (ὁ μέγας οἰκονόμος) despre care canonul 26 al sinodului halcedonean zice că trebuie să fie pe lângă episcop ca să administreze averea episcopiei, fiind că episcopul se ocupă cu cele spirituale. Tot același canon orânduiește ca economul să fie cleric (οἰκονόμος ἔχειν ἐκ τοῦ ἰδίου κλήρου <sup>1</sup>); iar canonul 25 al aceluiași sinod, zice că economul urmează să îngrijească și de Bisericile vacante parohiale. Ambrosie, sinodul din Efes, Augustin, Isidor de Sevilla, vorbesc în destul de econom și atribuțiunile lui. La vacanța scaunului patriarhal, economul conducea afacerile patriarhale, până la alegerea patriarhului. Când liturgisea patriarhul, Marele econom sta de a dreapta altarului îmbrăcat în veșminte *diaconești* și umbrea sfințele taine cu **ripida** (ῥιπίδιον); iar în sfatul patriarhal el ședea cel întâiu de a dreapta patriarhului,

2. **Marele sachelarie** (ὁ μέγας σακελλάριος, diminutivul din «sacra»); latinește sacellanus, capelan, preot), eră veghetorul celor sacre adică al mănăstirilor de monahi (τὰ ἀνδρῆκια μοναστήρια) sau cum se mai zicea pe atunci «al sfințelor case» <sup>2</sup>). Simeon Tesalonicianul vorbind de atribuțiunile Marelui sachelarie, arată că acesta «*îngrijește de sfințele mănăstiri, rânduiește bine pe cei dintr'însele și ea seama pe cât se poate de cele ce sunt ale lor*» <sup>3</sup>). Când liturgisea patriarhul, Marele sachelarie sta în stânga altarului și umbrea cu economul sfințele taine cu **ripida**.

3. **Marele schevofilax** (ὁ μέγας σκευοφύλαξ, σκευος, vas) e amintit de Socrat (Hist. eccles., lib. V, c. VIII) și de Teodor Lectorul (Hist. eccles., lib. II) ca păzitor al vaselor altarului. În timpul lui Simeon Tesalonicianul, Marele schevofilax «*păstrează vasele liturgice* (ὁ δὲ φυλάσσει τὰ σκεύη), *îngrijește de sfințele veșminte și de cântări* (τὰ τῶν ὕμνων), *rânduind bine ale Bisericii; asemenea îngrijește și de îmbrăcămintea arhierilor* (καὶ τῶν ἱεραρχικῶν ἐνδυμάτων» <sup>4</sup>). Când oficia patriarhul, Marele schevofilax ședea îmbrăcat în veșminte *diaconești* la ușa schevofilachiului, și de acolo da veșmintele și odoarele liturgice necesare cultului.

4. **Marele chartofilax** (ὁ μέγας χαρτοφύλαξ) sau marele cancelar și păzitor al documentelor patriarhiei, după mărturia lui Balsamon (Not. ad canon. IX, al concil. Nicæn., II), eră adâncit în știința canoanelor bisericești și avea drepturi mari în patri-

1) Conf. Socrat, Hist. eccles., lib. VI, c. VII: Καὶ τῶν κληρικῶν ἀξίᾳ τιμῆς, τὴν οἰκονομίαν. — Conf. Goar, pag. 231, n. 3. — Asem. Martigny Diction., op. cit., art. «*économiste ecclésiastique*». — Eusev. Popovici, Ist. Biser., op. cit. Vol. II, pag. 48–49. — Vezi și Mich. Heinecci, *Abbildungung...* III Th., s. 54–58.

2) Goar, Evchol., pag. 233, n. 10.

3) Simeon. Tesalonic. «*Despre sachelarie*», cap. CCXLII.

4) Goar, Evchol., pag. 233, n. 11. — Conf. Simeon. Tesalonic. «*Despre schevofilax*», c. CCXLII. — Suicerus. Thesaurus ecclesiasticus, Tom. II.

arhie. El scria în registre hirotoniile, excomunicările, permutările preoților și diaconilor, și îngrijea de a li se da cărți (decrete), etc. Simeon Tesalonicianul ne afirmă că tot acest demnitar aducea pe arhiepiscopi și mitropoliți la hirotesie, din naosul Bisericii în sfântu altar <sup>1)</sup>.

5. **Sachelii** (ὁ σακέλλιος) avea obligațiuni asemănătoare cu celea ale Marelui sachelarie, cu deosebire că Sachelii supra-vochlea mănăstirile de maici (μοναστήριον γυναικῶν <sup>2)</sup>, și închisorile mănăstirești. Simeon Tesalonicianul mai adaogă că Sachelii inspecta și Bisericile și cu deosebire obiectele din lăuntru altarului <sup>3)</sup>. Sachelii avea mare onoare în Biserica patriarhală însemenea **cardinalilor** apuseni; el eră sfetnicul cel de aproape al patriarhului.

6. Mai târziu (sec. XII) fu primit în pentada I și **Protecdicul** (ὁ πρωτεύδικος); dar cu acesta s'a cam știrbit etimologia cuvântului, «pentada». Protecdicul, sau cum zice Balsamon „**defensorul**” (δεφένσορος) fu luat din pentada III-a și îndatorat de a apăra interesele patriarhiei înaintea instanțelor judecătorești. Defensorul bisericesc e prevăzut în canonul 23 halcedonean și în canonul IX al sinodului V cartaginean, pentru apărarea înaintea judecătorilor, a săracilor, văduvelor, orfanilor și a tuturor nevoiașilor, cutrupiți de sofismele advocățești <sup>4)</sup>.

#### **Pentada II** (πεντάς δευτέρα).

1. **Protonotariul** (ὁ πρωτονοτάριος) sau primul notar al patriarhiei, păstra corespondențele oficiale și protocoalele ședințelor sinodale. Notarii (ὄξυγράφοι, ταχυγράφοι) existau în Biserică încă de pe timpul persecuțiilor în contra creștinilor, și erau obligați de a scrie biografiile martirice. Fabian episcopul Romei avea 7 ipodiaconi notari <sup>5)</sup>.

2. **Referendariul** (ὁ δεφερενδάριος, patriarchæ nuncius sive missus), eră reprezentantul patriarhului pe lângă curtea împărătească, cum eră mai înainte *apocrisariul* (ἀποκρισιάριος sau ἀποκρισιάριος, răspunzător la întrebările împăratului; ἀποκρίνομαι a răspunde <sup>6)</sup>). Iustinian în Novela VI vorbește de apocrisari ca de niște reprezentanți bisericești și mănăstirești ai patriarhului pe lângă împărat. Latini întrebuintau numirea de «*ambasiator*» (ambasador) în loc de apocrisiar <sup>7)</sup>.

1) Goar, Evchol., pag. 233, n. 12. — Conf. Simeon. Tesalonic. „Despre char-tofilax, cap. CCXLIII.

2) Theodorus Balsamon. Medi de Protec dico Juris Græc. lib. 7.

3) Goar, Evcholog. pag. 233, n. 15. — Conf. Simeon. Tesalon. „Despre sacheliu” cap. CCXLIII.

4) Goar, Evcholog. pag. 236, n. 24. — Conf. Concil. Chalced. c. XXIII. — Iustin. Novell. LIX, c. I, seqq. — Asem. Simeon Tesal. „Despre protec dico”, cap. CCXLIV.

5) Catalog. Rom. pontif. in Fabian: Hic fecit sex vel septem subdiaconos, qui septem notariis imminetent. Conf. Goar. Evchol. p. 233, n. 16.

6) Goar, Evchol. pag. 236, n. 19.

7) Conf. Evagr. Hist. cart. IV, c. XXXVIII. — Concil. gener. V, act. I. — Asem. Isidor Pelusiot. Epist. CXLIII, lib. IV.

3. **Logofătul** (ὁ λογοθέτης), după cum ne spune Codin Curopalatul, păstra sigiliul patriarhului, primea scrisorile trimise de suverani acestui înalt ierarh; iar răspunsurile acestuia către împărați, sultani, regi, ș. a., erau întărite tot de logofăt cu sigiliul de aur al patriarhiei și apoi trimise de el la destinațiunea lor <sup>1)</sup>.

4. **Castrisiul** (ὁ καστρήσιος sau κανστρήσιος, de la castra, lagăr, curte) adică marele maestru al curței, avea grija când liturgisea patriarhul să-i aducă veșmintele, insigniile, cărțile și tot ce era de nevoie la cult <sup>2)</sup>.

5. **Cronicarul** (ὁ ὑπομνηματογράφος) scria și păstra memoriile biografice ale patriarhului, le rânduia după cuprins, în titule, capitole, ș. a. <sup>3)</sup>.

### **Pentada III** (πεντάς τρίτη).

1. **Protecdicul** (ὁ πρωτέκδικος) era primul avocat care apăra interesele patriarhale la instanțele judecătorești. După cum am văzut el a trecut mai târziu între demnitarii pentadei I.

2. **Ieromnimon** (ὁ ἱερομνήμων), după cum spune Balsamon în tâlcuirea canonului 34 cartaginean, aducea aminte ca cele sfinte (ritualul bisericesc) să se împlinească, după rândueală, așa cum face azi «tipicariul» <sup>4)</sup>.

3. **Epigonatoriul** (ὁ ἐπί γονάτων) era păzitorul epigonatiilor (τὰ ἐπιγονάτια) adică al acelor insignii rombice pe cari le poartă ierarhii la coapsa dreaptă când săvârșesc sfânta liturgie.

4. **Ipomnimon** (ὁ ὑπομνήμων sau ὑπομνητήσκον) amintea ședințele consiliului patriarhal și purta grija de rândueala lor.

5. **Învățătorul sau retorul** (ὁ διδάσκαλος καὶ ῥήτορ τῆς ἐκκλησίας) potrivit canonului 19 al sinodului trulan, tâlcuia Scriptura în Biserică, și cuvânta în zile de dumineci și sărbători în locul patriarhului <sup>5)</sup>. Instituția interpretilor sfintei Scripturi dintr'o limbă în alta în Biserică, e amintită de Epifanie (In exposit. fid., n. 12) și de alți scriitori.

În unele cataloage patriarhale se vede trecut în ceata dreaptă și **Arhidiaconul** (πρωτοδιάκονος, sau ἀρχidiaκονος); iar în alte cataloage arhidiaconul este trecut în ceata stângă <sup>6)</sup>.

### **b) Ceata din stânga** (χορὸς ὁ εὐώνυμος).

#### **Pentada I.**

1. **Protopresviterul sau protopopul** (ὁ πρωτοπρεσβύτερος, ὁ πρωτοπαπᾶς, ori ὁ πρωτοιερέυς), liturgisea cu patriarhul și era loc-

1) Goar, Evchol. p. 236, n. 20.

2) Goar, Evchol. p. 235, n. 17.

3) Goar, Evchol. p. 236, n. 21.

4) Goar, Evchol. p. 236, n. 25.

5) Goar, Evchol. p. 237, n. 31.

6) Eusev. Popovici Ist. Bis., Vol. II, pag. 49-50. - Vezi și Catalogul oficialilor constantinopolitani de Leon Allașiu, în Goar, p. 227, seqq., cum și Catalogul din Goar de la pag. 222 seqq.

liitorul acestuia în Biserică. El împărtășea cu **sfintele taine** pe patriarh și acesta pe dânsul. Protopresviterul era primul demnitar din ceata stângă și parohul patriarhiei<sup>1)</sup>. Codin Curopalatul ne spune că protopresviterul avea locul cel d'întăiu în stânga patriarhului când se țineau consilii<sup>2)</sup>.

2. **Devtereul** (ὁ δευτερεύων τῶν πρεσβυτέρων sau ὁ δεύτερος πρεσβύτερος) era al doilea slujitor cu patriarhul la liturgie și locțiitorul protopresviterului când lipsea acesta<sup>3)</sup>.

3. **A-honul Bisericilor** (ὁ ἀρχων τῶν ἐκκλησιῶν) îngrijea ca Bisericile și mănăstirile să aibă sfânt mir, antimise, cruci și obiectele necesare<sup>4)</sup>.

4. **Exarhul** (ὁ ἐξάρχος) după cum ne spune Vlastare (cap. IX, lit. D), era trimisul patriarhului pentru a inspecta ținuturile patriarhale și a executa ordinele<sup>5)</sup>.

5. **Catehetul** (ὁ κατηχητής) învăța tineretul cele ale religiunii creștine, cum și pe acei ce voeau să se boteze. Instituția catehetilor exista încă din primele secole ale creștinătății. Ne aducem aminte de marii cateheți ai școlii alexandrine ca d. e. Panten<sup>6)</sup>, Clement Alexandreanul<sup>7)</sup>, Origen, Eraclie, Dionisie Alexandreanul, Athenagora, Malchion, Atanasie, Didim<sup>8)</sup>, ș. a.; iar școli catehetice renumite erau nu numai în Alexandria, ci și în Cartagina unde s'a distins în catehizare diaconul **Deograțian**<sup>9)</sup>, în Cesarea Palestinei, Antiohia, Efes, ș. a. Cateheții laici învățau pe discipulii lor (catehumeni), nu în Biserică, ci în școli<sup>10)</sup>; iar cateheții preoți ca d. e. Rufin din Aquileia, învățau în Biserică<sup>11)</sup>.

## Pentada II.

1. **Periodevtul** (ὁ περιουδευτής) era preotul inspector al Bisericilor din sate, după cum ne spun Zonara, Vlastare ș. a.<sup>12)</sup>.

2. **Vutistul** (ὁ βουτιστής, immersor) afunda în apă pe cei ce se botezau<sup>13)</sup>.

3. **Ceidouii ecclici** (οἱ δύο ἐκδικοὶ) adică advocați bisericești<sup>14)</sup>.

4. **Cei doi domestici** (οἱ δύο δομέστικοι) erau supuși pro-

1) Goar, Evchol., pag. 239, n. 38.

2) Ibidem.

3) Goar, Evchol., pag. 244.

4) Goar, Evchol., pag. 239, n. 39.

5) Goar, Evchol., pag. 238, n. 36.

6) Hieron. De scriptor., c. XXXVI.

7) Euseb. Hist. eccl., lib. VI, c. VI.

8) Hieron. Catalog. scriptor. eccles., c. XXXVI.

9) Diaconul Deograțian, catehet la școala din Cartagina, a rugat pe Augustin să-i scrie un manual catehetic după care să predea învățământul religios; atunci Augustin i-a scris o Catehetică sub titlul „De cathechesandis rudibus”.

10) Valesius. Notæ in Euseb. Hist. lib. VI, c. XIX.

11) Rufinus Hist. eccl. lib. VI, c. III.

12) Goar, Evchol. p. 239, n. 39.

13) Goar, Evchol. p. 230.

14) Goar, Evchol. p. 230.

topsaltului și conducea un domestic horul drept și alt domestic horul stâng<sup>1)</sup>.

5. **Cei doi adunători ai poporului** (οἱ δύο λαοσυνάκται sau λαοσυνάκται) chemau clerul și poporul la Biserică, și anunțau pe cei depărtați, pentru că Turcii și barbarii nu îngăduiau sunetul clopotelor și al toacei<sup>2)</sup>.

### Pentada III.

1. **Cei doi primiceri** (οἱ δύο πριμικηριοι) după cum cetim în Novela II, și după cum ne spune **Suida** vestitul literat grec din secolul X, cântau și ei cu domesticii<sup>3)</sup>.

2. **Protopsaltul** (προτοψάλτης) avea conducerea generală a învățământului și cântărei bisericesti<sup>4)</sup>.

3. **Proximul** (πρόξιμος) da semnul cântărei la timp<sup>5)</sup>.

4. **Deputatul** (ὁ δεποτάτος) invita pe nobili la patriarh din ordinul acestuia<sup>6)</sup>.

5. **Veghetorii de ordine** (οἱ θεώριοι), păstrau liniștea și buna rândueală în patriarhie<sup>7)</sup>.

### Pentada IV.

1. **Prefecții ceremoniilor** (οἱ ἐπὶ τῆς εὐταξίας) porunceau să se măture Biserica și să se curețe candelerele și policandrele. Ei purtau grija la solemnități mari mai ales când venea împăratul la patriarhie, ca totul să fie în splendoare<sup>8)</sup>.

2. **Anunțătorii** (κατηγοριῶραι) după cum ne spune Leon Allatju vesteau poporului serbătorile mari, întocmeau programele serviciului divin și arătau în Biserică locul fiecăruia<sup>9)</sup>.

3. **Decanul** (ὁ δεκάνοσ) împărțea ofrandele între clerici<sup>10)</sup>.

4. **Cuvucliul** (ὁ κουβούκλησ) purta bastonul patriarhului când acesta mergea la împăratul sau diregători mari<sup>11)</sup>.

5. **Marele arhidiacon** (ὁ μέγας ἀρχιδιάκονος sau πρωτοδιάκονος) și **al doilea diacon** (ὁ δεύτερος διάκονος). În unele cataloge arhidiaconul este trecut în pentada III din ceata dreaptă.

### Pentada V.

1. **Protonotariul** (ὁ πρωτονοτάριος).

2. **Referendariul** (ὁ ρεφερενδάριος).

1) Goar, Evchol. p. 225, n. 42 și pag. 240, n. 42.  
2) Hermann Adalbert Daniel, liber primus de antiq. eccles. orient. Liturg. p. 200 (in Codex, Tom. IV).

3) Goar, Evchol. p. 225, n. 43 și pag. 240, n. 43.

4) Goar, Evchol. p. 225, n. 40.

5) Goar, Evchol. pag. 225, n. 44.

6) Goar, Evchol. p. 230.

7) Goar, Evchol. p. 230.

8) Goar, Evchol. p. 230.

9) Goar, Evchol. p. 240, n. 46.

10) Goar, Evchol. p. 230.

11) Goar, Evchol. p. 230.

3. **Logofătul** (ὁ λογοθέτης).

4. **Castrisiul** (ὁ καστρήσιος sau κανστρήσιος).

5. **Cronicarul** (ὁ ὑπομνηματογράφος).

După cum vedem, aci întâlnim aceleași numiri de funcțiuni ca și în pentada II din ceata dreaptă. Negreșit că cei din ceata stângă aveau și servicii similare cu ale celor din dreapta, însă într'un grad secundar<sup>1)</sup>.

#### Pentada VI.

1. **Protecdicul** (ὁ πρωτεύδικος).

2. **Ieromnimon** (ὁ ιερομνήμων).

3. **Epigonatoriul** (ὁ ἐπί γονάτων).



Marea moschee a Sultanului Ahmed din Constantinople în care am intrat în anii 1898, 1899 și 1904. (Autorul).

4. **Ipomnimon** (ὁ ὑπομνήμων sau ὑπομνήσκων).

5. **Învățătorul sau retorul** (ὁ διδάσκαλος καὶ ῥήτορ τῆς ἐκκλησίας).

După cum se vede, aci aflăm aceleași numiri de funcțiuni ca și în pentada III din ceata dreaptă. Bine înțeles că cei din ceata stângă aveau și obligațiuni similare cu ale celor din dreapta însă pe o treaptă mai joasă<sup>2)</sup>.

1) Conf. pentada II din ceata dreaptă, pag. 361 Tez. Lit. T. II.

2) Conf. pentada III din ceata dreaptă, pag. 362 Tez. Lit. T. II.

Leon Allaïu însă face din ceata dreaptă și stângă câte trei pentade, cu deosebire că la ceata stângă, pentada I cuprinde în sine 20 de trepte adică 4 pentade; iar pentada II și III din stânga câte 5 trepte. În total așa dar ceata dreaptă cuprinde 15 trepte; iar cea stângă 30 de trepte. Conf. Ūoar, pag. 227 seqq.

## § 52.

**Exarhii** (ἑξαρχοί) și **Arhiepiscopii** (ἀρχιεπίσκοποι).

cuvântul «*exarh*» (ἑξαρχος, primas), însemnează, primul, căpetenie, principe. În imperiul roman exarhul eră prin secolul IV demnitarul administrator al unui mare ținut din împărăție. Iustinian recucerind înapoi Italia de la Gôți, făcu aci un exarhat cu capitala **Ravena**; iar în orașele mai mici conduceau afacerile exarhului «*ducii*».

a) Introducându-se și în Biserică numirea de „*exarh*“, se întrebuintă în secolul IV pentru întitularea celor mai distinși episcopi ai creștinismului. Exarhii reprezintă autoritatea intermediară între patriarh și mitropoliți; ei își au reședințele în orașele renumite prin cultură și populațiune.

Sinodul din Antiohia (an. 341), întitulează «*exarhi*» pe ierarhii cei mai cu vază din împărăția romană<sup>1)</sup>; tot așa și canonul VI al sinodului din Sardica (an. 344<sup>2)</sup>. Iar canonul 9 al sinodului halcedonean arată puterea administrativă a exarhului cu aceste cuvinte: «*Dacă episcopul sau clericul are neînțelegere cu mitropolitul acelei eparhii, să meargă să se judece la exarhul diecesei*»<sup>3)</sup>. Un fapt aproape identic cu acesta îl cetim și în canonul 28 al aceluiași sinod. Actele sinodului al VI ecumenic ne arată și o formulă de întitulare a exarhului de pe atunci al Efesului: «*Teodor cu mila lui Dumnezeu episcop al mitropoliei Efesenilor și exarh al diecesei Asiei*»<sup>4)</sup>.

Erau două feluri de exarhi: ai *dieceselor* (ἑξαρχοί τῆς διοικήσεως și ai *eparhiilor* (ἑξαρχοί τῆς ἐπαρχίας); cei d'întâi adică ai dieceselor, erau mai renumiți de cât cei din categoria a II-a. De și în secolul IV toți exarhii erau **autocefali**, totuși sinodul din Halcedon supuse pe exarhii Pontului, Traciei și Asiei patriarhului de Constantinopole, lăsându-li-se însă jurisdicțiunea asupra mitropoliților din diecesele lor, până ce mai în urmă li se răpi și această rămânând numai cu întăetatea între mitropoliți. Mai târziu exarhii remaseră întru totul deopotrivă cu mitropoliții și cu ierarhii locțiitori ai patriarhului în vre-o parte a patriarhatului.

Prin urmare exarhii subordonați patriarhilor, se deosebesc de mitropoliți numai prin onoare; căci pe când un mitropolit este întitulat canoniceste «*prea cinstit*» (ὑπερτίμος), exarhul

1) Concil. Antioh. în act. XIV: Διὰ τοῦτο πάλιν ὑπό τε τοῦ ἑξάρχου τῆς ἀνατολικῆς διοικήσεως κληθεῖς.

2) Concil. Sardic., c. VI: ...διὰ γραμμάτων τοῦ ἑξάρχου τῆς ἐπαρχίας.

3) Concil. Chalced. c. IX: Εἰ πρὸς τὸν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μητροπολίτην, ἐπίσκοπος ἢ κληρικὸς ἀμφισβητοῖ, καταλαμβάνετω ἢ τὸν ἑξάρχον τῆς διοικήσεως.

4) Concil. VI gener. act. XVIII: Θεόδωρος ἐλέω θεοῦ ἐπίσκοπος τῆς Ἐφεσίων μητροπόλεως, καὶ ἑξαρχὸς τῆς Ἀσιανῶν διοικήσεως.



se intitulează «prea cinstit și exarh» (ὕπεροτιμος καὶ ἑξαρχος). Cu toate acestea exarhii cari sunt autocefali față de patriarhi, au drepturile și privilegiile patriarhilor cu deosebire că nu se intitulează «patriarhi» ci «arhiepiscopi» ori «primați» și au **rangul II-lea după patriarhi**. În timpul de față însă exarhii au pierdut mult din renumele lor pe care îl aveau în vechime.

În ceea ce privește cestiunea **arhiepiscopilor**, unii dintre scriitori greșesc când susțin că intitularea de «*arhiepiscop*» (ἀρχιεπίσκοπος, cel întâi între episcopi), o găsim «pentru prima oară», abia la sinodul din Chalcedon (an. 451). Noi aflăm chiar în secolul IV intitularea aceasta și anume în scrierile lui Epifanie al Salaminei († 403). Acesta vorbind de schisma meletiană, zice că «*arhiepiscopul Meletie din Egipt*» eră supus arhiepiscopului din Alexandria<sup>1)</sup>. Mai târziu găsim numirea de «arhiepiscop» atât în actele cum și în canoanele sinodului din Chalcedon. Așa canonul 28 al acestui sinod hotărăște ca «*Mitropoliții din diececele amintite (a Pontului, Traciei și Asiei) au a se hirctoni de arhiepiscopul Constantinopolului*»<sup>2)</sup>; iar în actul IV al aceluiași sinod cetim că «*Epistola prea fericitului și de Dumnezeu iubitorului arhiepiscop Leon (al Romei) consună cu simbolul nicean al celor 318 sfinți părinți ai noștrii*»<sup>3)</sup>.

Aceeași intitulare o găsim pentru episcopul Constantinopolului și în actul al XVI al sinodului din Chalcedon<sup>4)</sup>; iar can. 30 al acestui sinod, numește «arhiepiscop» și pe ierarhul Alexandriei<sup>5)</sup>.

De aci înainte intitularea aceasta se repetă des în actele sinodale și împărătești din timpurile posterioare, atât față de patriarhi cât și față de alți ierarhi. Așa Iustinian în Novela 7<sup>6)</sup>, 131<sup>7)</sup>, ș. a., intitulează «arhiepiscop» pe episcopul Constantinopolului cum și pe alți episcopi ș. e.: al Efesului, Eracleei, Tesalonicului, Cartaginei, etc; tot aceasta o face și împăratul Leon în Constituțiile sale<sup>8)</sup>, precum și toți monarhii următori.

Intitulărea de «arhiepiscop» se dă ierarhilor cari aveau teritorii mai mari de cât ale altora și rezidau în orașe mari.

1) Șaguna, Compendiu de Drept bis., pag. 112, § 150.

2) Epiphanius. Hæres. LXIX, n. 3: Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μελέτιος ὁ κατὰ τὸν Αἴγυπτου.

3) Concil. Chalced. c. XXVIII: Χειροτονεῖσθαι τοὺς μητροπολίτας τῶν προειρημένων διοικήσεων παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως.

4) Concil. Chalced., act. IV: Συνάδει ἢ ἐπιστολῇ τοῦ ὁσιωτάτου καὶ θεοφιλεστάτου ἀρχιεπισκόπου Λέοντες τῷ συμβόλῳ τῷ ἐν Νικαίᾳ τριακοσίων δέκα ὀκτὼ ἁγίων πατέρων ἡμῶν.

5) Concil. Chalced. act. XVI: Χρηῖναι δὲ τὸν ὁσιώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

6) Concil. Chalced. can. XXX: Ἄρχις ἂν χειροτονηθῇ ὁ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀρχιεπίσκοπος.

7) Iustin., Novell. VII: Επιφάνῳ ἁγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ.

8) Iustin., Novell. CXXXI, c. II: Τὸν δὲ μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως...

9) Leo Imperat. Constit. Novell. II: Στεφάνῳ τῷ ἁγιωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως.

Atât sinoadele cum și actele împărătești, respectară după cum am zis, această intitulare pentru anumiți ierarhi, și se păstrează și până azi la cei cu drepturile câștigate din vechime. Chiar și patriarhii răsăriteni își mențin pe lângă intitularea de «patriarh» și pe aceea de «arhiepiscop».

## § 53.

### Mitropolitul (μητροπολίτης).

**D**upă însemnarea etimologică, cuvântul «mitropolit» (μητροπολίτης) se deduce de la μήτηρ (maică) și πόλις (cetate), adică mitropolitul este episcopul cetății metropole, al capitalei țării. Unii dintre scriitorii apuseni crezură că mitropoliții descind din timpurile apostolice, pentru motivul că Timoteiu din Efes și Tit din Creta, erau episcopii unor cetăți mari cu drepturi superioare asupra altor episcopi; iar mitropoliții sunt urmașii acestora. Dar acești scriitori nu au argumente pentru a-și apăra credința lor. **Caveus** cu mai multă dreptate susține că puțin după apostoli, se ivi din necesitate o prioritate la episcopii din orașele mai mari, către cari apelau episcopii mai mici în cazuri de erezii, neînțelegeri și alte neajunsuri.

Ce este drept putem dovedi cu citate din Istoria bisericească a lui Eusebiu, că prin secolul II-lea exista prioritatea aceasta între episcopi, și se distingeau *Narcis* din Ierusalim cu drepturi peste episcopii din Palestina <sup>1)</sup>; *Policrat* episcopul Efesului cu întâietatea asupra colegilor lui din Asia Mică <sup>2)</sup>; *Irineu* al Lugdunului superior între episcopii Galiei <sup>3)</sup>; *Palma* episcopul Amastriei distins între episcopii Pontului; *Dionisie* Corinteanul mai mare între episcopii Cretei, ș. m. d. <sup>4)</sup>.

Tot așa, Ciprian vorbește de episcopul Cartagenei ca de un ierarh cu drepturi peste alți episcopi africani <sup>5)</sup>; sinodul din Elvira arată că «prima catedră episcopală» are prioritate între altele <sup>6)</sup>. În acelaș chip se rostește și Atanasie al Alexandriei cu privire la Dionisie Alexandreanul († 264) care avea supravegherea asupra Libiei și Pentapalei <sup>7)</sup>; iar Epifanie al Salaminei vorbind de Alexandru și Petru episcopi ai Alexandriei înainte de sinodul nicean, zice că aceștia administrau afacerile Bisericii în tot Egiptul și Tebaida <sup>8)</sup>.

1) Euseb. Hist. eccles. V, c. XXIII.

2) Euseb. Hist. eccles. V, c. XXIII.

3) Euseb. Hist. eccles. V, c. XXIII.

4) Dionys. apud Euseb. Hist. eccles., lib. IV, c. XXIII.

5) Cyprian Epist. XLII ad Cornelium.

6) Concil. Illiberitan. c. LVIII.

7) Athanas. De Sentent. Dionys: Ἐν πενταπόλει τῆς ἄνω Λιβύης...

Διονύσιος...

8) Eriphan. Hæres. LXVIII, n. 1: Τοῦτο ἔθος ἐστὶ τὸν ἐν τῇ Δλεξανδρείᾳ ἀρχιεπίσκοπον πάσης τε Αἰγύπτου καὶ Θηβαίδος... ἔχειν τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν.

Sinodul I-ii ecumenic prin canonul 6 confirmă aceste prerogative ale episcopilor câştigate în timpurile vechi; iar prin canonul 4 hotărăşte ca *«intărirea (episcopilor) în fie care eparhie trebuie a se da de mitropolit»*<sup>1)</sup>.

Iar canonul 6 al sinodului din Sardica (an. 344) îi numeşte pe fie care din aceşti ierarhi «episcopi ai mitropoliei» (ἐπίσκοποι τῆς μητροπόλεως). După aceea în sinoadele următoare se vorbeşte necontenit de mitropoliţi ca de nişte episcopi ai mitropoliilor.

Ma târziu prin secolul VI după ce se făcură diferite trepte iurisdicţionale între ierarhi, ca d. e. patriarhi, exarhi, arhiepiscopi, toţi ocărnuitori ai dieceselor, se lămuri şi titlul de mitropolit şi se restrânse la episcopii capitalelor provinciale, ocărnuitori ai eparhiilor.

Mitropoliţii purtară în timpurile vechi diferite titluri s. e. primaţi (primates, πρῶτοι), căpetenii (κεφαλαί<sup>2)</sup>), arhiepiscopi (ἀρχιεπίσκοποι<sup>3)</sup>), exarhi (ἐξάρχου<sup>4)</sup>), princiipi (prinţepes<sup>5)</sup>), bătrâni (seneces<sup>6)</sup>).

**Da:orille** mai principale ale mitropoliţiilor după canoane sunt:

1. A hirotoni şi confirma pe episcopii sufragani (concil. Nic. c. 6; concil. IV, c. 28; concil. VII, c. 3); mai târziu puterea confirmării trecu în drepturile patriarhale (concil. halced. act. XV).

2. A primi, cerceta şi judeca neînţelegerile dintre episcopii sufragani (concil. Nicæn. c. 5; concil. Antioh. c. 20; concil. II c. 6; concil. IV c. 9 şi 17).

3. A chema pe episcopii sufragani la sinod cel puţin odată pe an pentru a deslega întrebările bisericeşti, a curmă certele şi plângerile răsărite<sup>7)</sup>.

4. A îngriji de eparhiile văduvite de episcopi şi a administra averile lor pe timpul văduviei<sup>8)</sup>.

5. Are drept mitropolitul de a fi pomenit la slujbele bisericeşti de toţi episcopii eparhiali şi de clerul eparhiilor văduvite<sup>9)</sup>.

Drepturile mitropolitane de la numerile 1, 2, 3 şi 4 nu se mai exercitează azi unde mitropoliţi sunt supuşi patriarhului,

1) Concil. Nicæn., c. IV: Τὸ δὲ κῆρος τῶν γινομένων διδόνθαι κατ' ἐκάστην ἐπαρχίαν τῷ μητροπολίτῃ.

2) Canon. Apost. c. XXXVII.

3) Epiphân. Hæres. LXVIII n. I.

4) Concil. Sardic. c. VI.

5) Augustin. Brevic. c. XVI.

6) Cod. can. Afric. eccles. c. XC.

7) Can. Apost. 37; can. Antioh. 20; can. 5 al sinod. I ecumen.; canon. 19 al sinod. IV; can. 8 al sinod. VI.

8) Iată ce zice canonul 37 apostolic: *«De două ori pe an facă-se sinod al episcopilor şi să se cerceteze între dânşii dogmele bunei cinstiri de Dumnezeu... odată adică în a IV-a săptămână a cincizecimei (după sfintele Paşti), iar al doilea, în 12 zile ale lunii Octomvrie».*

9) Can. 25 al sinod. IV; can. 35 al sinod. VI.

9) Can. 14 al sinodului din Biserica sfinţilor apostoli.

sau unde există sinoade permanente ca în Petersburg și Atena; ci se exercitează numai de mitropolii autocelali

Mitropolitul se intitulează «Prea sfințite» (παιερότατε); dar patriarhul îi zice mitropolitului numai ιερότατε; iar episcopului patriarhul îi scrie «Iubitorule de Dumnezeu» (Θεοφιλέστατε). Mitropolii de frunte din patriarhie poartă titlul «Irea cinstit și exarh» (ὑπέροτιμος καὶ ἑξαρχος). Catalogul patriarhiei arată cui se cuvine titlul ac sta.

## § 54.

### Horepiscopii (χωρεπίσκοποι).

**H**orepiscopii fie din cauza bătrâneții ori a neputinței, nu puteau supraveghea pe deplin eparhiile lor, și de aceea și au luat încă din vechime ajutorii pe *horepiscopi*, numiți și *episcopi de țară* (τῆς χώρας ἐπίσκοποι), ori *periodeuți* (περιοδευταῖς, visitatores).

Unii scriitori cred că horepiscopii erau presviteri <sup>1)</sup>; alții susțin că erau două feluri de horepiscopi: unii episcopi și alții presviteri <sup>2)</sup>; dar o serie mai serioasă de scriitori afirmă cu mai multă siguranță că horepiscopii erau toți **episcopi** (arhierii <sup>3)</sup>). Sinodul I-ii ecumenic prin canonul VIII <sup>4)</sup>, Atanasie cel Mare <sup>5)</sup>, canonul XIV al sinodului din Neocesarea, canonul X al sinodului din Antiohia, ș. a., vorbesc îndestul de acești clerici.

**Atribuțiunile** horepiscopilor erau :

1. A hirotesi clerici inferiori s. e. *cețeți*, *ipodiaconi* și *exorcști*, dar a nu îndrăzni să hirotonească preoți și diaconi în cetatea episcopului căruia aparține el și țara <sup>6)</sup>. Tot aceasta o cetim și în canonul 13 al sinodului din Ancira <sup>7)</sup>.

1) Franciscus Turrianus. Notæ in can. Nicæn; Estius. in IV sententias. Bingham. Orig. s. antiq. eccl. Tom. I pe 191.

2) Bellarminus. De clericis lib. I c. XVII.

3) Beveregius. Pandectæ. Tom. II Notæ in concil. Ancyr. can. XIII: Veters horepiscopos... revera episcopos fuisse, etiamsi episcopalia quarumdam functionum exercitia iis a cannonibus denegentur. Conf. Alphonsus Caveus. Primitive Christianity, Part. I c. VIII.

4) Concil. Nicæn., c. VIII: Ἐπινοήσαι τοῦτον ἢ χωρεπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου...

5) Athanas. Apol. II: Μαρεώτης χώρα τῆς Ἀλεξανδρείας ἐστὶ, καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ χώρᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, οὐδὲ χωρεπίσκοπος.

Iar sinodul din Ancira hotărăște prin canonul 13: „Horepiscopilor să nu le fie ertat a hirotonisi presviteri sau diaconi, dar nici presviteri ai cetăței, fără a li se da voe de către episcop“.

Apoi canonul 10 al sinodului din Antiohia glăsuște: „Presviterii cei ce sunt în sate ori în politii (orașe), sau cei ce se numesc Horepiscopi, de ar fi și luat hirotesia de episcopi, a socotit sfântul sinod ca să-și cunoască măsura lor și a ocărnuî Bisericii supuse lor... dar nici presviteri, nici diaconi a hirotonisi, fără de episcopul cetăței căreia se supune și el“.

6) Concil. Antioch., c. X: Χωρεπίσκοποι... καθιστῶν δὲ ἀναγνώστας καὶ ὑποδιακόνους καὶ ἑξορκίστας... μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον χειροτονεῖν τολμᾶν δίχα τοῦ ἐν τῇ πόλει ἐπισκόπου.

7) Canonul 13 al sinodului din Ancira: „Horepiscopilor să nu le fie ertat a hirotonisi presviteri sau diaconi... fără a li se da voe de către episcop“.

2. A da scrisori de transferare și căătorie clericilor de la țară <sup>1)</sup>.

3. Săvârșeau cele sfințe în prezența eșiscopilor și presviterilor cetăței <sup>2)</sup>.

4. Aveau dreptul de a lua parte și vota în sinoade. Așa în smodul I ecumenic găsim votanți pe horepiscopii *Paladie și Sleucie* din provincia Celesiria ; pe *Gorgoniz, Stefan, Eufrosin, Iodon, Teofan* din provincia Capadocia ; pe *Hesichie, Teodor, Anatolie* ș. a., din provincia Bitinia ; totuși voturile horepiscopilor se deosebeau de ale eșiscopilor.

În veacul X-lea încetă instituția horepiscopilor ; iar în locul lor urmară protopresviterii (πρωτοπρεσβύτεροι) județeni cari sunt la ființă și în ziua de astăzi <sup>3)</sup>.

## § 55.

### Monahismul și treptele lui.

**I**nclinarea firească a omului de a admira frumusețile universului, de a fi în liniște și a trăi retras de șgomotul lumesc, a existat nu numai în creștinism, dar și la alte popoare necreștine. *Buda, Zoroastru, Mahomed*, trăiră în pustietăți când își formulară principiile lor religioase. Însuși *Dumnezeescul nostru Păscumpărător* se retras în pustie 40 de zile și 40 de nopți pentru a pregăti opera mântuirii noastre <sup>4)</sup>. Singurătatea apropiie de om de Dumnezeu, și curăță inima și cugetul. **Pustia** a chemat la sine totdeauna ființele alese și curate ; ea este pragul peste care au pășit mulți sfinți spre a începe călătoria ce duce la ceruri.

În lume este o ciocnire amarnică și o luptă infinită între om și om <sup>5)</sup>, din cauza intereselor personale și a egoismului individual care caută o superioritate cutrupitoare a semenului nostru, mărire și avuție fără de măsură <sup>6)</sup> ; dar toate aceste lupte

1) Concil. Antioh., c. VIII.

2) Concil. Neoc., c. XIII și XIV.

3) Conf. pag. 327, nota 13, Tez. Lit., Tom. II.

4) Mat. 4, 1—11. În luna August anul 1904, vizitând Ierusalimul și locurile mai însemnate din Palestina, am văzut și muntele *Carantania*, d'asupra Ierihonului, unde a postit Domnul. În timpul de față, vin la muntele acesta călugări creștini de la mănăstirile din Ierusalim, spre a petrece aci păsimesile, nătrindu-se în acest timp numai cu plante și rădăcini. (Autorul).

5) Milionarul american *Mayer* din Cihago, în lupta lui pentru înmulțirea bogățiilor sale, sărăci întru atât, în cât în anul 1908 ceru comunei *Milwankee* din apropiere, să-l primească în asilul săracilor de acolo.

6) În anul 1905 englezul *James Burnley* a clasiat pe milionarii lumii de azi astfel :

*J. Veit* din Africa sudică cu o avere de 2 miliarde mărci ; Cancelarul chinez *Lă-Hung-Ciang*, 2 miliarde mărci ; *I. B. Robinsohn* din Africa de sud, 1 miliard 600.000.000 mărci ; *I. D. Rockefeller*, 1 miliard mărci ; *Astor Waldorf*, 800.000.000 mărci ; prințul rus *Demidow*, 800.000.000 mărci ; *Andrew Carnegie*,

trupești și sufletești, sbuciumă sufletul nostru, îi răpec timpul de a se bucura de dulcelele spirituale pe cari ni le dăruie Dumnezeu și fac ca viața noastră să fie amară și plină de ne-cazuri. Acum înțelegem pentru ce marii filosofi ai unei în căutarea și studierea principiilor folositoare omenirii se depăr-tară de luptele acestea sociale, și așa în păduri și văile ascunse ale munților, făuriră ideile mărețe pe care le dădură ome-nirii pentru a le urma spre a ei fericire; iar alți oameni se mulțumiră a se retrage din lume, ca în taină și rugăciune să-și petreacă restul zilelor. De aceea filosoful arab **Abū Iusuf** († 800 d. Hr.), s'a tânguit astfel în bătrânețele sale: «*Am privit lumea cu ochiul veghetor, și nu am văzut în ea ceva mai le folos, de cât de a o părăsi*».

نَكَرَتْ فِي أَبِي الْأَدْيَا بِمَقَلَةٍ  
تَأْقِلُ فَكَلِمَ أَرَّ فِيهَا نَافِعًا  
فَمَيَّرَ تَرْجِيهَا

Textul arab al filozofului **Abū Iusuf**. Traducerea acestor cuvinte este următoarea: «Am privit lumea cu ochiul veghetor, și nu am văzut în ea ceva mai de folos, de cât de a o părăsi».

S'a văzut de marii învățători de pe pământ, că ori ce ran-guri lumești, ori ce avuții materiale, ori ce dulcele trupești, ori ce desfătări lumești, bucură sufletul o clipeală de ochiu<sup>1)</sup>; iar

500.000.000 mărci; *W. Rockefeller*, 400.000.000 mărci; *W. K. Vanderbilt*, 400.000.000 mărci; *Iacov Astor*, 300.000.000 mărci; *A. Rothschild*, din Paris 275.000.000 mărci; *Rothschild*, din Viena 275.000.000 mărci; prințul *Lichtenstein*, din Viena 275.000.000 mărci; *Krupp*, din Essen 180.000.000 mărci; prințul *Schwarzenberg*, 160.000.000 mărci; *A. Rothschild*, din Londra 140.000.000 mărci etc. Iar moneda întreagă a lumii, se ridică la 50.000.000.000 mărci, în tim-purile noastre.

Apoi moralistul american *Cleveland Moffet*, din New-York (America), într'o scriere a lui, publicată în anul 1905, combate luxul miliardarelor americane și arată cu cifre și nume proprii, sumele fabuloase cheltuite anual de aceste bogătașe, pe haine ș. a.; iar săracii mor de foame.

1) Despre nefericirea și suferințele marilor bogătași, iată cum se exprimă însuși avutul american *Mackay*:

„Toată fericirea legată de bogăție, stă în speranța de a putea aduna. După ce ai adunat milioanele și miliardele, începe grija cumplită și cal-culul înșinit, pentru a le putea spori sau cel puțin a nu le pierde».

Mai departe adaugă acest avut: „Bogăția apasă cumplit asupra sfar-

după aceea necazurile și nevoile isvorăsc cu îmbelșugare din cauza acestor desfătări. Îulceața se transformă în *amărăciune* și bucuria în *plâns și boțituri* desperabile <sup>1)</sup>. Dulce este păcatul când îl săvârșește omul; dar cumplit este după săvârșirea lui.

Negresit că propășirea omenirii e căutată de tot insul; dar iarăși este știut că propășirea nu constă în lupta malițioasă a omului cu fratele său, pentru căutarea cât mai în belșug a lucrurilor de bun trai; și propășirea constă în armonia omului cu semenul său, în frățiu cu toată lumea, și în mulțumirea cu mult și cu puțin, cu atât adică cât dă Dumnezeu, căutând mai pre sus de toate acestea bucuria sufletească, liniștea vieții și împlinirea poruncilor evanghelice. Aceasta e viața potrivită învățăturilor divine <sup>2)</sup>.

În creștinism s'au înțeles prea bine aceste principii de trai liniștit, pentru a se da timp să cugete omul la sine și la Marele Creator al universului, și cu aceasta să se mântuească sufletul. De aceea încă din timpurile începătoare ale Bisericii se aleseră cete de oameni și se depărtară în pustietăți ca acolo să ducă o viață tihnă și în meditațiuni religioase. Aceste cete potrivit constituțiunii lor fizice și darului sufletesc, își aleseră modul de viețuire cât mai aspru după puterea fie cărui om. De aci se nascu **monahismul** întemeiat pe învățătura Mântuitorului: «*De voește cineva să vină după mine, să se lepede de sine, să 'și ea crucea sa și să 'mî urmeze mie*» <sup>3)</sup>.

Dar în creștinism nu întâlnim la monahi chinuirea nesocotită a corpului, ca a urei materii rău făcătoare provenită de la

---

*șitului omului. Gândul că se poate pierde într'o clipă, ceea ce a fost adunat cu atâta sudoare, este o neliniște chinuitoare. Bogăția prin urmare nu e o fericire. Omul cel mai fericit, este acela ce se mulțumește cu ceea ce are».*

Iar un alt miliardar american, fiind sătul de grijile lumești, prin anul 1901 a părăsit imensele sale averi, și s'a retras într'o **peșteră** depărtată, ca acolo să trăiască fericit, îmbrăcat cu frunze și nutrit cu fructe sălbatice adunate de dânsul.

Vestitul miliardar *I. D. Rockefeller*, în anul 1906, eră unul din muritorii nefericiți din America. Tot așa și bogatul american *Carnegie*, eră nenorocit în anul 1907 când zicea: «Am fost sărac înainte de a fi bogat și acum știu că bogăția aduce amărăciune».

O statistică engleză din anul 1907 înșiră nume de milionari englezi și americani foarte nefericiți în viața lor. Mulți din aceștia se sinucid ca să scape de suferințele morale ori boalele corporale. Nefericit fu și bogatul sultan al Turciei *Abdul-Hamid* (1876—1909) după a lui detronare.

1) Țarul *Nicolae II* în timpul răzcoalelor rusești din Ianuarie 1905, s'a rostit foarte înțelepțește asupra mării lumeste: «*Împăratul ar renunța bucurios la o parte a prerogativelor și responsabilităților sale, spre binele supușilor săi, dacă ar fi sigur că lucrând astfel le-ar îmbunătăți soarta. El ar renunța chiar la rangul și la privilegiile sale imperiale... Viața de familie ar fi idealul său. Providența însă l'a pus într'o stare pe care nu mulți o invidiază, și trebuie să rămână la locul său până la îndeplinirea tuturor datorțiilor*».

2) Pentru aceea și canonul 21 al sinodului din Gangra se rostește în chipul următor: «*Depărtarea cu smerenie de lucrurile cele lumești, o lăudăm. Și căsătoria cea cinstită a nunței o cinștim. Și bogăția cea cu dreptate și cu facere de bine, nu o defăimăm*».

3) Mat. 16,24. Bingham, (Orig. s. antiq. eccles., op. cit., Tom. III, p. 41 seqq.

spiritul cel rău, așa cum fac *monahii budiști* și cugetătoriivechei religii *persane*; ci în creștinism atât sufletul cât și corul sunt de la Dumnezeu; trupul trebuie să fie numai supus spiritului și condus de acesta, iar nu trebuie a fi distrus prin chiuri extraordinare cum obișnuesc fahirii și pustnicii din văile (Angelei și ale Tibetului. Aceștia cu gândul că vor intra în „*Mirvana*“ își spintecă părțile copului, privesc neclintiți în razele ferbinti ale soarelui, se îngroapă de vii pentru ca să fie esgropați după puțin timp, stau îndelungat în pozițiuni nenaturale, ș. a. <sup>1)</sup>), fapte neaprobrate de Biserică și neobișnuite în monahismul nostru.

Vedem prin urmare în creștinism următoarele feluri de monahi (μοναχοι, singuri; μόνος, singur).

a) **Asceți** (ἀσκηται) ori *anahoreți* (ἀναχωρηται, retrași) cari, după mărturia lui Sozomon (III, 14), trăiau în feciorie și înrânare cât mai aspră de mâncare și băutură după exemplul profetului Ilie și al lui Ioan Botezătorul <sup>2)</sup>. Căpetenia lor fu marele ascet **Pavel Tibeul** († 340) din părțile Tebaidei Egiptulu <sup>3)</sup>. Sozomen în Istoria sa Bisericească (Cartea III-a, 14), ne spune că asceții purtau cuculion (κουκούλιον, cucullum, pălărie cilindrică fără borduri) pe cap, erau îmbrăcați cu piei ori cu tunici fără mâneci, încinși cu brâu și se hrăneau cu fructe, erburi fierte și pâine. Ei locueau ori în peșteri (ἐν σπηλαιόις), ori în chilii (οἰκίσκους, σκηνας <sup>4)</sup>), ocupându-se cu practica cultului, studiul Scripturei și lucrul mâinilor.

b) **Cenobiți** (κοινοβίται) amintiți în Codicele Teodosian (lib. XI, Tit. XXX de appellat. leg. LVII) și trăitori într'o viață cu totul comună (κοινός, comun). *Antonie cel Mare* († 356) fu întemeietorul vieții cenobiale în locul de pe lângă un braț al Nilului,

1) Conf. pag. 25, Tez. Lit., Tom. II. Asem. P. M. Georgescu, Tablou de toate relig. păm., p. 123 și nota n. 2, p. 23, a acestui Tez. Lit., Tom. II.

2) În Vechiul Testam., **Terapeuții** din Egipt erau asceți locuitori în grădini, deșerturi și peșteri departe de lume. Ei ajunau până la apusul soarelui afară de Sâmbăta. În fie care a VII Sâmbăta se adunau toți la un loc și cântau toată noaptea Psalmi în două horuri, apoi mâncau împreună pâine, sare și isop. Ei primeau și fete în ordinul lor cu obligațiunea să rămână fecioare. **Terapeuții erau necăsătoriți.**

Vechii filosofi greci întrebuintau cuvântul „ἀσκησις“ pentru a arăta împlinirea virtuților. În timpurile dintâiu ale Bisericei, erau asceți între creștini cari se deosibeau de frații lor prin o viață aspră. Origen (contr. Celsus) dă numele de „asceți“ acelor cari se abțineau nu numai de mâncarea cărnei, dar cari nu se hrăneau două-trei zile. Ciril din Ierusalim în Catehesa IX încă vorbește de asceți făcând amintire de profeteasa Ana.

În vara anului 1904, aflându-mă în pustiile Iordanului în apropiere de Ierihon, am văzut pe unde viețuiau profetul Ilie și Ioan Botezătorul. Am văzut de asemenea și peșterile în cari locuiesc astăzi eremiții. (Autorul).

3) Conf. Karl Dörfler, *Geistliche der katholischen Kirche*, Wien, 1873, S. 68 seqq.

4) Chrysost. Homil. XVII ad popul. Antioch., cu privire la pustnicii de lângă Antiohia: „Ἐτεσι τοσοῦτοις ἐν ταῖς αὐτῶν καλύβαις συγκεκλεισμένοι, οὐδενὸς παρακαλέσαντος... καταλιπόντες αὐτῶν τὰς σκηνας, καὶ τὰ σπιλαία... κ. τ. λ.“ Conf. Evagr. Hist. eccl. lib. 1, c. XX cu privire la pustnicii din Palestina.



la **Fayum** din Tebaida sau Egiptul de sus. Pahomie († 340) discipul lui **Antonie**, înființă și el o numeroasă colonie monahală în Tabena, o insulă a Nilului de sus<sup>1)</sup>. Colonia fu înzestrată de Pahomie cu cele mai frumoase regule sihastrice<sup>2)</sup>. Aci în



Sfântul **Antonie cel Mare**, pustnic din secolul IV în Egiptul de Sus, cetește într-o carte veche înțelepciunea creștină.

Egiptul nordic se puse temelie monahismului, atrași fiind pustnicii de întinsele deserturi și de insulele Nilului nelocuite și despărtate de lume. În Egiptul de jos se ilustrară marii eremiți ca **Macarie cel bătrân** († 390), sau egipteanul, **Macarie cel tânăr**

1) Dela Pahomie a rămas un Codice monahal în limba **egipteană**, tradus de Ieronim în limba latină. În codicele (Regula) lui Pahomie, cetim: „Cel primit în mănăstire se pune la încercare. La vocea trâmbiței merge la rugăciune. Dimineața, seara și noaptea, frații se adună la cult. La masă șed cu camilauca pe cap. La lucru egumenul merge înainte. Bolnavii intră în spital”.— Conf. p. 157, nota 2. Tezaur. Lit. T. II.

2) Istoricul Sozomen, scrie cu amănunțime despre cele mai vechi întocmiri monahale în răsărit, în Istoria sa Bisericească, Cartea III, cap. 14.

(† 404) ș. a.<sup>1)</sup> În pustiiile Iordanului străluci pustnicul Eltimie cel Mare († 465); iar pe lângă Antiohia, Teodosie cel Mare chiviotul († c. 465).

c) **Sarabalții** (Sarabaytæ) din Egipt, după cum ne spune Ieronim (epist. XXII ad. Eust. c. XV), locueau doi ori trei la un loc; dar masa o aveau în comun. Organizatorul lor fu **Ioan Casian** († 432), care înființă două mănăstiri lângă Marsilia. Din Sarabaiți eșiră mai târziu ordinele apusene: minorității, dominicanii, carmelitii, ș. a.

d) **Stâlpnicii** (στυλίται, stylitæ) erau pustnici trăitori în stâlpi prin secolul V și VI în părțile Siriei. Cel mai distins eremit stâlpnic fu Simeon cel Mare († 459<sup>2)</sup>).

e) **Achimiții** (ἀκοιμητοί) sau neadormiții trăeau într'o mănăstire Studion din Constantinopole prin secolul V. Ei nu adormeau nici ziua nici noaptea toți deodată; ci parte din monahi vegheau în rugăciuni făcând rând unii după alții<sup>3)</sup>. Organizatorul lor fu apuseanul **Studius** (an. 460), care înființă mănăstirea «Studion» din Constantinopole. De aci eșiră mai târziu Studiiții și alți călugări meritoși.

f) **Păscătorii** (βοσκοί, pascentes) erau niște eremiți degenerați cari pășteau earbă spre hrana lor ca și animalele. Biserica însă nu a aprobat modul acesta de viețuire atât de înjositor<sup>4)</sup>.

g) **Nebunii pentru Hristos** (μωροὶ διὰ Χριστόν) luau litera textului din I Cor. 4, 10: «Noi suntem nebuni pentru Hristos» cum zice apostolul Pavel, și se supuneau risului și batjocurei din partea oamenilor, și pe toate acestea eremiții le purtau cu mulțumire

Iar secte monahale orientale cu principii eretice fură acestea:

a) **Masalienii** sau **Chorevții** viețuitori în secolul IV în Siria, jucau neconținut din sentimentul lor religios, așa ca și dervișii jucători de azi<sup>5)</sup>.

b) **Eustațienii** contemporani cu Masalienii, susțineau că mântuirea costă numai în monahism. Dar sinodul ținut în Gangra, prin canoanele sale a combătut fanatismul eustațian.

Toți fondatorii mănăstirilor dădură coloniilor lor regule monahale și totii se supuneau de bună voe superiorului sau părintelui lor (ἄββᾶς, părinte), ori povățuitorilor lor egumeni (ἡγούμενοι), sau arhimandriților (ἀρχιμανδριῖται, ἀρχή și cuvântul egiptean

1) Cetește Istoria Bis. a lui Sozomen, c. III, 14. — Conf. Bingham, Tom. III, p. 15. Egiptul fu cea mai prielnică localitate a monahismului, căci aci pustnicul se găsi în cea mai desăvârșită liniște a văilor Nilului și a nisipurilor fără sfârșit. Sgomotul și ticăloșia omenească nu se află pe aci.

2) Conf. nota 1, de la pag. 270, Tom. II Tez. Lit. — Conf. Evagr. Hist. eccles. lib. I, c. XXIII și Theod. Lect., Hist. eccles. lib. II.

3) Bingham, Orig. s. antiq. eccles., op. cit. Tom. III, p. 31. — Niceph. Hist. eccl. lib. XV, c. XXIII.

4) Sozom. Hist. eccles. lib. VI, c. XXXIII.

5) Conf. nota 1 de la pag. 11, Tom. II, Tez. Lit.

سُنَّةٌ = mandra, adică turmă, conducătorul turmei, al obștei călugărești<sup>1)</sup>.

Reorganizatorul monahismului din orient cu inspirațiuni din mănăstirile egiptene fu **Vasilie cel Mare** († 379), care compuse «*Regule monahale*» primite de toate mănăstirile răsăritene<sup>2)</sup>; la aceea monahismul oriental se numește de unii apuseni «*vasilian*», adică vietuitor după regulele Sfântului Vasilie<sup>3)</sup>; iar reorganizatorul monahismului apusean fu eremitul **Benedict din Nursia** († 543), înființatorul unei mănăstiri pe muntele Casinus din Campania, pe care o înzestră cu «*Regule*» mai puțin aspre decât cele din orient<sup>4)</sup>. Regulele lui Benedict deveniră în occident tot așa de generale ca și ale lui Vasilie în orient. Înainte de Benedict, monahismul apusean găsi un puternic sprijin în următorii bărbați: Martin Turoneanul (jum. II a sec. IV), Ambrosie († 397), Ieronim († 420), Augustin († 430) și mai ales Ioan Casian († 432) autorul renumitelor scrieri monahale: «*De institutis cœnobiorum*» (Despre cărmuirile mănăstirilor chinoviale) și «*Collationes patrum*» (Convorbiri călugărești).

Cu timpul se înființară pretutindenea *mănăstiri mari* (μοναστήρια claustra) ori mai mici adică *schituri* (σκήτηρια); iar mănăstirile populate cu îndestulare fură numite *lavre* (λαύραι). Cei cari erau primiți în comunitate se chemau *incepători* (ἀρχαίοι) și erau supuși la o încercare de răbdare pentru viața călugărească. După această încercare treceau între *rasofori* (ρασοφόροι) adică purtători de *rasă* (ράσα, o haină cu mâneci lungă și largă<sup>5)</sup>. Sfântul Vasilie cel Mare, numește acest veșmânt «*sac de penitență*». În orient era de nevoie ca încercarea să fie de 3 ani (în occident un an), pentru ca cineva să intre în tagma monahală<sup>6)</sup>.

Îmbrăcămintea monahilor de obicei neagră, consta la început, după cum ne arată Sozomen, din o tunică fără mâneci (κολόβιον) și din o manta din piele de oaie ori de capră (μηλοτή); iar pe cap purtau un cuculion peste care atârna un vâl numit «*calimavhion*» (καμιλαύχιον) ori mai bine zis «*calimavhion*» (καλιμμαύχιον = κάλυμμα, vâl<sup>7)</sup>, αὐχὴν, gât), cu simboliza-

1) Cuvântul «μάνδρα» îl găsim și în epistola lui Epifanie «Adv. Hæres.», c. LXXX, n. VI.

2) Vasilie cel Mare, scrise cu privire la reorganizarea monahală: «*Regulæ majores*» cu întrebări, și «*Regulæ breviores*» tot cu întrebări.

3) Sozom. Hist. eccl. III, 14. — Conf. Eusev. Popovici, Ist. Bis. op. cit. Vol. I, p. 408—414. — Conf. Karl Dörfler, Geschichte der katholischen Kirche, Wien, 1873, S. 69.

4) Conf. Karl Dörfler, Geschichte der katholischen Kirche, Wien, 1873, S. 69.

5) Coar., Euchol., p. 381, n. 1 și 2. Sozom. Hist. eccles. III, 16.

6) Cât de repede se mări numărul mănăstirilor în orient, se vede din aceea că în anul 518 Sf. Sava conducea în mănăstirea sa de lângă Ierusalim o comunitate de 10.000 călugări; iar în anul 536 se aflau în Constantinopole un număr de 67 mănăstiri.

7) În timpurile vechi creștine, acest vâl se numea corect «calimavhion»;

rea de a nu vedea monahul deșărtăciunile lumești <sup>1)</sup>. Vălul ca și celelalte haine călugărești erau mai totdeauna negre <sup>2)</sup>.

Monahii se împărțiră în monahi ai *chipului mic* (μικρόσχημοι) și monahi păstrători ai tuturor regulelor aspre monahale ale *chipului mare* (μεγαλόσχημοι sau σχημιμόναχοι <sup>3)</sup>. Eratea pentru a trece în monahism eră de 25 de ani, dar au fost întâmplări când mulți creștini au fost primiți în tagmă și înainte de această etate.

În rândurile călugărești (καλογέρος, bătrân evlavios), *arhi-mandritul* (ἄρχιμανδριτής) ocupa prima treaptă; după el urma *protosinghelul* (προτοσσυγκελλος) adică proistosul călugărilor ce locuiau pe lângă chilia episcopului; iar călugării aceștia se chemau *singheli* (σύγκελλοι). Protosinghelul avea întâetate asupra egumenilor și protoereilor.

Superiorul mănăstirii care o administra se chema în vechime ca și astăzi **egumen** (ἡγούμενος <sup>4)</sup>; el avea dreptul de a hirotesi ipodiaconi și ceteti pentru mănăstire (can. 14 sinod. VII). Monahul preoțit se numea ca și acum *ieromonah* (ιερομόναχος); iar diaconul monah se zicea *ierodiacon* (ιεροδίακονος), așa cum se obișnuiește și în zilele noastre.

Afară de mănăstirile de monahi se aflau în secolul IV și mănăstiri de maici numite în limba coptică **nonnae** adică «fecioare», în limba greacă *monahe* (μονάχαι) adică «viețuitoare în singurătate», mai târziu *călugărițe* (καλογρίαι) ceea ce înseamnă «bătrâne evlavioase». Superioara se chema **amma** (ἀμμή) adică «mamă»; în occident **abbatissa**, iar la Greci **egumenissa** (ἡγουμένησσα) ce va să zică «provățuitoare». Femeile au viețuit de obicei în comun din cauza timidității lor, și rar s'a întâmplat să se ivească câte o eremită. Cea mai cunoscută eremită a timpului vechiu fu **Maria egipteanca**, o păcătoasă publică, apoi făcu penitență 48 de ani în pustiile Iordanului. Ea a murit după cum cred unii la anul 321, ori 421 sau 521 ori 621 <sup>5)</sup>.

Mănăstirile de maici au avut aceeași organizare ca și cele

---

dar prin metateza lui λ cu μ, s'a strecurat mai târziu numirea „camelavhion“ rămasă până astăzi în monahismul oriental. (Autorul).

1) Sozom. Hist. ecclēs. III, 14.

2) Toate treptele monahale, începând de la monahii cei simplii și până la patriarhi, poartă și astăzi **camelauce** negre, peste cuculion. Eră însă obiceiul ca patriarhii aleși pe scaunul de Constantinopole dintre preoții de mir, să poarte camelaucă albă peste cuculionul lor monahal.

La anul 1355, când și în Rusia se afla pe scaunul de arhiepiscop în Novgorod, Vasilie, un fost preot de mir, Filotei patriarhul Constantinopolului îi dădu ca semn distinctiv o camelaucă albă. Astfel dar, chiar și astăzi mitropolitul Petersburgului, al Moscovei și al Kievului, încă poartă camelaucă albă ca semn al distincției lor ierarhice.

3) Goar, Evchol., pag. 381, n. 3.

4) În România în loc de cuvântul „egumen“ ori „egumenă“ se întrebuințează adesea ori intitularea slavonă „stariț“ (старич, bătrân și „stariță“ старица, bătrâna).

5) Eusev. Popovici, Ist. Bis., Vol. I, pag. 411. Conf. Martigny, Diction. op. cit. art. „moines“, pag. 467—473. Asem. M. N. Bouillet, Diction. hist. art. „Moines ou solitaires“, p. 1199. Conf. nota 2 de la pag. 123, Tom. II, Tez. Liturg. „Despre fecioare“. Bingham, Orig. s. antiq. ecclēs., op. cit., T. III, pag. 96, seqq.

de monahi; dar monahinele nu au avut nici odată dreptul de a ofica sau a se amesteca în cele sfinte.

Cu privire la tagma monahală este de nevoie a se cunoaște aceste orânduiri canonice:

1) Călugărul și călugărița datorește supunere egumenului sau egumenesei și sunt sub jurisdicțiunea episcopului eparhial (can. 4 și 8 sinod. IV ecum.).

2) Fără îngăduirea episcopului eparhial nimenea nu poate intra în tagma monahală (can. 4 sinod. IV ecum.).

3) Călugării nu au voie a mânca carne (can. 51 apost. coment. în Pidalion).

4) Nu le este ertat a fi căsătoriti (can. 16 sinod. IV ecum.).

5) Nu au voie a fi ostași (can. 7, sinod. IV ecum.).

6) Călugărițele nu au voie a intra în altar pe timpul serviciilor divine, ci numai după aceste servicii pot a intra și curăți sfântul altar (can. 15 al lui Nichifor Mărturisitorul<sup>1</sup>).

În mănăstiri, călugării trebuie a se ocupa cu mergerea la Biserică, cu scrierea, pictura, sculptura, cântarea sfântă, pomologia, sau cu o meserie oare care d. e. croitoria, cismăria, țesătoria ș. a., potrivite cu viața monahală<sup>2</sup>.

În toate timpurile monahismul a avut o mare influență în Biserică; de aceea cele mai înalte demnități bisericești se dau persoanelor monahale; iar clericii căsătoriti fură lăsați pe nesimțite la o parte. Din secolul al IX d. Hr. și până astăzi, centrul monahismului ortodox a fost și este în sfântul Munte Athos<sup>3</sup>.

1) „Monahul ori monahia nu trebuie a-și părăsi metania (fără voea episcopului) și a se duce în alta“ (can. 4 Sinod. IV ecum.).

Iar canonul 42 al Sinod. VI, ecumenic, iată ce zice:

„Cei ce se cheamă pustnici, cari poartă negru și plete la cap, dar incungiuurând cetățile petrecând printre mueri și bărbați... ori să se așeze în mănăstire... ori să fie goniti la pustie“.

După aceasta canonul 47 al Sinodului VI ecumenic se rostește așa: „Nici în mănăstire bărbătească femei, nici în cea femească bărbat, să doarmă... Cel ce face aceasta să se aforisească“.

„Cel ce voește a intra în shimă monahală, 3 ani să se ispășească și apoi să primească ingerescul chip“ (canon. 43, Sinod. VI ecumen.).

„Dacă vre un monah va lepăda sfântul chip și va mânca carne și va lua muere, se cuvine unul ca acesta a se anatematisi (canon. 34 al lui Nichifor).“

2) În conferința mea pe care am rostit-o în Ateneul din București, Duminică seara 14 Ianuarie 1907 „Despre patriotismul românesc“, am afirmat că monahismul la **Români**, a fost organizat odată cu întemeerea Domniatelor române. Mănăstirile înființate de Mircea Basarab († 1418), Stefan cel Mare († 1504) și de urmașii lor, au fost nu numai locașuri de cultură și de închinare ale sfinților eremiți, dar și locuri de liniște pentru Domni în timpuri de pace. De aceea foarte rău se face acum că se lasă în părăsire aceste sfinte locașuri. (Autorul).

3) Vezi cercetările mele asupra chinoviilor din sfântul Munte Athos și publicate în revista „Biserica ortodoxă Română“ din București, anul XXX (1906), n. 9, pp. 1018—1031. (Autorul).

CAPITOLUL II<sup>-LEA</sup>

## ODOARELE TREBUINCIOASE LA SERVICIUL LITURGIC.

## § 56.

## Inmulțirea sfintelor odoare în decursul timpului.



Domnul nostru Iisus Hristos a asemănat religiunea întemeiată de el cu *grăunțele de muștar pe care luându-l un om l'a aruncat în grădină și a crescut și s'a făcut arbore mare și paserile cerului au locuit în ramurile lui*<sup>1)</sup>. A mai asemănat creștinismul cu *aluatul pe care luându-l o femeie l'a ascuns în trei măsururi de făină până ce s'a dospit toată*<sup>2)</sup>. Prin

aceste asemănări a arătat Domnul că creștinismul mic la început, va fi mare pe urmă și la umbră învățăturilor lui se va adăposti toată omenirea când va fi o turmă și un păstor.

După cum religia creștină s'a întins treptat, cu trecerea timpului, și a crescut din sămânța învățăturei lui Hristos, tot așa și cultul creștinesc a înflorit și s'a îmbogățit pe nesimțite. La început vedem o simplitate apostolică în ritual și forme; iar după aceea potrivit cerințelor timpului se înmulțesc cărțile liturgice, ritualistice, veșmintele diaconesti, preoțești, arhieresti și vasele sfântului altar. Splendoarea Bisericii creștine urma să fie în legătură cu bogăția și frumusețea cultului cum și cu sfintele odoare trebuincioase în serviciul divin.

Sfinții Părinți au hotărât ca aceste odoare să fie întrebuințate la timp numai de sfințiții servitori ai altarului, nu ca niște lucruri omenesti, ci ca cele ce sunt de trebuință în serviciul făcut înaintea lui Dumnezeu, păstrându-li-se adică toată sfințenia ce li se cuvine.

1) Luca 13,19.

2) Luca 13,20-21. Conf. Aug. Bisping. *Erklär. der Evangelien nach Marcus und Lucas II*, Muhl. Münster, 1867, S. 348, v. 18: Er (Jesus) vergleicht daher das Reich Gottes, d. i. das Christentum, zuerst mit einem Senfkorne... dann mit einem Saerteige, u. j. w.

## ARTICOLUL I-<sup>iu</sup>

### CĂRȚILE ȘI ACCESORIILE LITURGICE.

#### § 57.

#### Numirea cărților bisericești cu conținut biblic.



omoara învățăturilor creștine se păstrează în cărțile bisericești numite și «rituale», după cari se plinește cultul public și particular. În aceste cărți se află învățăturile Mântuitorului, ale apostolilor și ale sfinților părinți. Ierarhii Bisericei și pioșii devotați creștinismului au păstrat cu scumpătate și pericolul vieții lor cărțile sfinte chiar și atunci când persecuțiunile erau pornite cu iuțime în contra Bisericei. Tiranii, dușmani ai evangheliei și cu deosebire Dioclețian, căutau de odată cu muncirea creștinilor, să ardă și să nimească cărțile sfinte, ca să se peardă cu acestea ori ce urină de învățatură mesianică. Martirii însă suferiră cu seninătate toate chinurile, fără a trăda locul unde erau ele ascunse. Acei clerici cari nu mai puteau îndura chinurile și trădau locul unde se aflau cărțile sfinte, erau înfierăți de creștini cu numele de „**traditores**” (trădători), se cateriseau și urgiseau de clerul bisericesc și lumea creștină; iar laicii «trădători» erau «afurisiți» și isgoniți din Biserică.

Sinodul din Arelate (în Franția) ținut la anul 314, dovedi dreptatea diaconului **Cecilian** invinovațit pe nedrept de trădător în timpul lui Dioclețian și hotări prin canonul 13, că acei clerici cari au săvârșit *crima de trădători* și au denunțat cărțile și vasele liturgice, să fie scoși din rândul celor sfințiți (caterisiți). Iar în actele acestui sinod cetim că chiar acei clerici cari au arătat tiranilor numele fraților creștini, registrele, matricolele cu numele botezaților, să fie alungați din numărul servitorilor altarului <sup>1)</sup>.

Cărțile rituale ale Bisericei noastre ortodoxe se împart în două categorii: a) acelea cari au conținutul lor biblic adică al sfintei Scripturi a Vechiului ori a Noului Testament, și b) acelea cari sunt compuse în decursul timpului până prin secolul XI-lea de către părinții și scriitorii bisericești.

Cărțile cu conținut biblic sunt acestea :

1) Concil. Arelat. I, an. 314: De his qui scripturas sacras tradidisse dicuntur vel vasa Domini, vel nomina fratrum suorum... ab ordine cleri amoveatur. Conf. Aug. Ep. L ad Bonif. — Asem. Optat. lib. I. — Comp. Aug. contr. Crescon., lib. III, c. XXVII.

1. **Evangeliarul** sau **Evangelistariul** (εὐαγγελιάριος, εὐαγγελιστάριον, de la εὐαγγέλλω, bine vestesc; εὐαγγελίστης, bine vestitor) este cartea cu cele 4 evanghelii și anume: a lui Mateiu, Marcu, Luca și Ioan<sup>1)</sup>. Cetirea evangheliei în Biserică este arătată pentru fie care zi a anului, afară de primele 5 zile ale săptămânilor postului mare și de două zile ale săptămânei brânzei.

În primele trei secole alegerea cetirilor evanghelice depindeau de autoritatea superiorilor, căci încă nu erau fixate pericope pentru anumite zile. În canonul 16 al sinodului din Laodicea cetim numai că «*Sâmbăta împreună cu alte scripturi să se citească și evanghelia*». De și Ignatie Teoforul, făcea deosebire între evanghelii și epistolele apostolilor, totuși abia în jumătatea II-a a secolului IV se începu împărțirea fie cărei evanghelii în **capitole și versuri**; iar în folosul serviciului divin, evangeliile se mai împărțiră și în *pericope* (περικοπή, tăetură, περικόπτο, taiu, despart) sau *lecțiuni* (lectiones). La această lucrare se distine un oare care **Evagriu** înainte de anul 400; apoi pe la anul 458 se devotă acestui lucru diaconul **Eutalie** din Alexandria<sup>2)</sup>. Ei imitără *parașele și haftarele* din V. T.<sup>3)</sup>. Dar Evagriu și Eutalie n'au făcut o operă complectă în ce privește pericopele serviciului divin<sup>4)</sup>; de aceea lucrul lor a fost dus mai departe de alți bărbați posteriori, s. e. Sava cel Sfințit, Sofronie al Ierusalimului, ș. a., știut fiind că cultul a înflorit neconținut în viitor, sărbătorile s'au înmulțit și a trebuit pentru toate acestea pericope scurte evangelic și epistolare, în legătură cu evenimentul zilei. Putem dar afirma că evangeliarul cum îl avem azi împărțit în pericope zilnice, se atribue lui *Ioan Damascen* și *Teodor*

1) Evangeliștii Marcu, Luca și Ioan își scriseră evangeliile lor în limba greacă; iar Mateiu își scriseră evanghelia sa în limba ebraică și anume în dialectul siro-chaldaic, care se vorbea pe acel timp în Palestina. Conf. Aug. Bisping, *Erklär. der Evang. nach Mathäus II*, Aufl. Münster 1867, § 2, S. 27: *Das Mathäus sein Evangelium ursprünglich hebräisch, d. i. in der syro-chaldäischen Vandesprache Palästina's geschrieben habe, u. f. w.* Conf. Daniel, *Codex*, Tom. IV, p. 318.

2) Eusev. Popov. *Ist. Bis.*, Vol. I, p. 562.

3) Pentateucul s'a împărțit din vechime de Iudei, în 54 de tăeturi sau *parașe* (פרשה) pentru cele 54 de Sâmbete ale anului „intercalare“. Textul cărților profetice tot în atâtea *haflare* (הַפְּסָקִים) s'a împărțit, pentru a se ceti de Evrei la finele serviciului lor divin.

În Biserica veche numărul cetirilor nu eră pretutindenea același. De obicei se citeau două pericope: una din Test. Vechiu și alta din Test. Nou. Uneori se citeau trei pericope sau și patru.

4) După mărturiile pe cari le avem, Diaconul Eutalie a împărțit textul evangeliilor în 56 de pericope, pentru numărul Duminecilor anului. Tot în atâtea pericope a împărțit el, Faptele Apostolilor, epistolele sfântului Pavel și epistolele catolice, pentru trebuința Bisericei.

În cele 56 de pericope evanghelice ori epistolare, intrau și 3 pericope de la 3 sărbători mari.

Pericopele lui Eutalie erau așa de mari, în cât una singură conținea 5 ori 6 capitole din ziua de astăzi. Lucrul acesta se explica prin faptul, că serviciul divin nu eră așa de bogat în imnologie, cum îl vedem mai târziu.



*Stucitul*, fiind că pe timpul lor cultul și numărul sărbătorilor își auzseră culmea înălțării. Negreșit că și după dâșii s'au mai ales câteva pericope pentru actele religioase instituite în Biserică după secolul IX <sup>1)</sup>.

După rândueala bisericască urmează această reguă în cetinea evangeliilor: din ziua învierii Domnului și până la Rusalii afară de Marțea Pastelor, de Dumineca purtătoarelor de mir și de Înălțarea la cer a Domnului, se citește în Biserică evangelia de la Ioan. Luni după Rusalii începe evangelia lui Mateiu și ține până la Dumineca XVII după Rusalii cu adăogirea unor pericope din evangelia lui Marcu. De la Dumineca XVII-a după Rusalii și până la Dumineca lăsatului de carne, se citește evangelia de la Luca cu adăogirea unor pericope din evangelia lui Marcu. În Dumineca lăsatului de carne și de brâză se citește evangelia de la Mateiu; în prima Duminecă a postului mare, se zice evangelia de la Ioan; apoi în Dumineca 2, 3 4 și 5 a postului mare, se citește evangelia de la Marcu <sup>2)</sup>; în Dumineca a 6 a postului sau a stălpărilor, evangelia de la Ioan <sup>3)</sup>.

Ambrosie ne arată că evangeliarul se păstra pe timpul său, în cutii de aur <sup>4)</sup>; Grigorie Turoneanul ne spune tot acest lucru. Împăratul Leon († 916) a poruncit să se facă o cutie de aur pentru a se păstra în ea sfintele evanghelii. Clerul și poporul sărutau cu adâncă pietate sfintele cărți ale celor 4 evangeliști.

În sinoade se așeza evangeliarul pe un tron ridicat spre a se arăta cu aceasta că părinții sinodului urmează dreptății evangelică. Tot așa se așeza această carte sfântă și în tribunale din ordinul împăraților creștini, pentru ca judecătorii având-o înainte, să-și amintească neconținut de cuvintele blânde ale Mântuitorului; iar creștinii erau obligați să jure pe «sfânta evanghelie» când depuneau mărturii pentru cunoașterea adevărului.

Efrem Sirul și Ieronim ne afirmă că evangeliarul se scria și copia de monahi pe membrane purpurii cu litere de aur,

1) Lebedew, Liturgica sau explic. serviciului divin, trad. în rom. de Icon. Nicol. Filip, p. 210.—Conf. Herm. Adalb. Daniel, Codex. Liturgicus, Tom. IV. Lipsiæ 1853, p. 315—318.

2) Conf. Sfânta și Dumnezească Evanghelie, Râmnicu-Vâlcei, 1865. Prefața pag. VI.

3) Cele 4 evanghelii numără în total aproape 3800 de versuri despărțite în 211 pericope de câte 10 versuri; 130 de pericope cari conțin mai mult de 10 versuri, și 15 pericope, mai mult de 20 versuri.

Din cele 3800 versuri, abia 895 se cetesc în Biserică în Duminecile anului; iar restul se citește în celelalte zile ale săptămânei.

Locul însă de la Mateiu cap. 19, v. 3—12, cu învățătura lui Iisus despre desfacerea căsătoriei, nu se citește în Biserică nici odată. Nu se citește nici locul de la Ioan, 8, 3—11, cu femeia adulteră.

Pericopele mai sus arătate, se repetesc adesea ori la serviciul divin anual, cum și la diferitele servicii bisericăști.

4) Ambros. Epist. IV, clas. 1: Ibi arca testamenti undique auro tecta id est doctrina Christi.

într'o *caligrafie* așa de meșteșugită, în cât toate acestea vădesc o răbdare îndelungată și o adâncă pietate religioasă<sup>1)</sup>. Chiar și azi se păstrează în muzeele mari din lume manuscrise de acest fel admirate de cunoscătorii în această materie. Ele sunt împodobite cu aur, argint, briliante, pietre prețioase și icoane bisericești. Creștinii din sentimentul lor de pietate făceau și amulete mici în forma cărților evanghelice, pe cari le purtau cu dănșii pentru ferirea de răutăți<sup>2)</sup>.

Autenticitatea evangeliilor de și a fost bănuită de unii, totuși ea a fost recunoscută de întreaga Biserică și de sinoade<sup>3)</sup>. Din secolul II—VI au apărut însă și un număr mare de evanghelii apocrife (ἀπόκρυφοί) compuse sau din spiritul de pietate, ori intenționat; dar acestea au fost înlăturate de Biserică<sup>4)</sup>.

2. **Apostolul** (ὁ ἀπόστολος sau πρᾶξαπόστολος, ἀποστέλλω, trimis, ἀπόστολος, trimis; latinește epistolarium) este o carte ritualică care conține Faptele apostolilor<sup>5)</sup>, și 14 epistole ale apos-

1) Maica lui Petru cel Mare al Rusiei, *Natalia Nariskin* a dăruit Bisericii **Uspenski** din Moscva o evanghelie ferecată în aur și pietre scumpe. Cântărește 160 de funți. O poartă doi inși. Împodobirea ei a costat 1.200.000 de ruble. Se folosește numai de 4 ori la cele mai mari sărbători. Și evangeliile dăruite de strămoșii noștri Români, Bisericilor și mănăstirilor din țară, erau bogat legate în aur și argint. Majestatea Sa **Regina Elisabeta** a României, imitând exemplul strămoșilor noștri, a scris cu multă pietate, răbdare și artă, o mare și bogată evanghelie, și apoi a dăruit-o Bisericii Curtea din Argeș, zidită de Neagoe Basarab. Evangelia aceasta legată în aur, pe care am văzut-o și eu, e scrisă pe pergament, într'un lux și ornamentație minunată. (Autorul).

2) Martigny, Diction. op. cit. art. „Evangiles”, p. 298—301.

3) Autenticitatea evangeliilor o întăresc: Can. 85 Apost.; can. 60 Laod.; can. 32 Cart.; can. 2 al sinod. IV etc.

4) **Evangeliile apocrife** apărute din secolul II după Iustini Martirul, căci acesta nu cunoștea nici una, și până în secolul VI sunt vr'o 39: a Evreilor, a Nazareilor, a celor 12 apostoli, a sfântului Petru, a Egiptenilor, a Nașterii sfintei Fecioare, Protoevangelia sfântului Iacov, a copilăriei lui Iisus, a sfântului Toma, a lui Nicodim, a Celui Etern, a sfântului Andreiu, a sfântului Vartolomeu, a lui Apelleu, a Basilizilor, a lui Cerint, a Ebioniștilor, a lui Tațian, a Evei, a Gnosticilor, a lui Mercion, a apostolului Pavel, a întrebărilor mari și mici făcute sfintei Fecioare, a Nașterii lui Iisus, a morței sfintei Fecioare, a lui Matias, a Perfectiunei, a Simonienilor, a Sirienilor, a Encratiștilor, a lui Iuda Tadeul, a lui Valentin, a lui Dumnezeu cel viu, a sfântului Filip, a sfântului Varnava, a lui Iacov cel Mare, a lui Iuda Iscarioteanul, a lui Valentin, și în fine a lui Leuciu, Seleuciu, Lucian și Hesychie. Toate aceste zise evanghelii, purtau mai multe numiri; dar făcând abstracțiune de micile deosebiri dintre ele, s'ar putea reduce la 14 ori 15. Cel mai mare număr de evanghelii apocrife au apărut în secolul IV și V. Scopul aparițiunii acestor scrieri necanonice, **perdute** încă din vechime, a fost de a întregi timpul care lipsește din cele 4 evanghelii canonice, cu privire la copilăria lui Iisus până la etatea sa de 12 ani și de aci până la etatea de 30 de ani. Tot așa în aceste evanghelii necanonice, se întregea timpul și activitatea sfintei Fecioare, din decursul vieții sale, a apostolilor și a altor persoane. Negreșit ca acele complectări, erau născociri ale pseudo-evangelistilor. Totuși și acestea erau cetite cu plăcere de vechii creștini, pentru cuprinsul lor atrăgător și misterios. (Autorul).

5) **Fapte apocrife** ale apostolilor în timpurile vechi erau următoarele: Faptele lui Petru, Andreiu, Pavel, Toma, Ioan, Acta Petri et Pauli, Acta Pauli et Theclae, Acta Taddei, sau în prelucrarea siriană, Doctrina Addei apostoli, etc.

Mai erau și **epistole apocrife** ale lui Pavel către Corinteni, Laodiceeni, și către Seneca, cum și **apocalipse apocrife** ale lui Petru, Pavel, Ioan, și alții.

tolului Pavel și anume: 1 către Romani, 2 către Corinteni, 1 către Galateni, 1 către Efeseni, 1 către Filipeni, 1 către Coloseni, 2 către Tesaloniceni, 2 către Timoteiu, 1 către Tit, 1 către Filimon și 1 către Evrei. Dar cartea «Apostolul» mai conține încă 7 epistole numite din secolul IV *catolice* (ἐπιστολαὶ καθολικαί) sau *generale*, întitulate așa pentru că ele nu sunt adresate de autorii



Evangelistul Ioan își scrie Apocalipsa sa.

lor către anumite persoane sau comune ca acelea ale apostolului Pavel, ci către întreaga creștinătate<sup>1)</sup>. Aceste 7 epistole sunt: 1 a lui Iacov fratele Domnului, 2 ale lui Petru, 3 ale lui Ioan și 1 a lui Iuda Tadeul.

1) Aug. Bisping, Erklärung der sieben katholischen Briefe S. 1: „Die sieben Briefe, welche außer den paulinische Sendschreiben im neutestamentlichen Canon sich befinden, fasste man seit dem 4 Jahrhunderte als eine besondere Sammlung unter dem Namen „Katholische Briefe“ ἐπιστολαὶ καθολικαί, zusammen. Schon Origenes nannte den 1 Brief Petri, den 1 Brief Johannis und den Brief Judä „Katholische Briefe“.

Până prin secolul IV superiorii bisericеști orândueau după plac cetirea în Biserică a epistolelor pauline și catolice, tot așa ca și a evangeliilor; iar înainte de anul 400 Evagriu, și apoi pe la anul 458 diaconul Eutalie din Alexandria întocmiră pericope pentru Duminecile și sărbătorile instituite până atunci <sup>1)</sup>. După aceea, cu înflorirea cultului și a sărbătorilor se tot înmulțesc și pericopele Apostolului, în cât am putea zice că Ioan Damascen și Teodor Studitul complectară distribuirea pericopelor așa cum le avem azi.

Din Dumineca Paștelor și până la Rusalii se cetesc Faptele Apostolilor; de aci înainte în tot anul cele 14 epistole ale apostolului Pavel, și epistolele catolice în număr de 7. Iar *Apocalipsa* (*ἀποκάλυψις*) sau descoperirea cu privire la viitor, a sfântului Ioan, din cauza cuprinsului ei *apocaliptic* (ascuns), nu se citește în Biserică, căci nu ori cine poate să o înțeleagă. Afară de aceasta ea, a fost introdusă mai târziu în canonul cărților sfinte.

Numirea de «Apostol» nu definește îndestul titlul cărții de care ne ocupăm, ci arată mai mult calitatea unei persoane; de aceea am putea mai corect să intitulăm această carte «Epistolarium» cu toate că și numirea aceasta cu greu se poate introduce în Biserică.

3. **Psaltirea** (*ψαλτήριον* un instrument cu 10 coarde numit la Evrei *nebel* נבל, *naïla*, *ψαλτήριον*, cu care se acompania cântarea psalmilor) este acea carte care cuprinde în sine 150 de psalmi (תהלים, imne) ai lui David și ai altor poeți din Vechiul Testament. Cei 70 de scriitori traduseră cuvântul תהלה (tehilah), cântarea, psalmul) cu grecescul *ψαλμός*; iar cuvântul נבל, adică instrumentul cu care se acompania cântarea psalmilor, cu vorba *ψαλτήριον*; de aci cartea psalmilor se chemă și ea *psaltirion*, numire împrumutată de la acest instrument.

Psaltirea așa cum este în textul ebraic, se divide în 5 părți: partea I se finește cu psalmul 41; a II-a cu 72; a III-a cu 89; a IV-a cu 106 și a V-a cu 150. Cele 4 părți d'întăiu se termină cu cuvântul «*amin, lăudați pe D-l*» (אמן הלהים); iar a V-a cu «*toată suflarea să laude pe Domnul*» (Iehova). Împărțirea aceasta se crede că e făcută de Ezra, imitând cu aceasta împărțirea Pentateucului.

De și Psaltirea se cheamă a «profetului și împăratului David», totuși din conținutul și suprascrierea psalmilor se vede că au fost mai mulți autori ai acestor poezii ebraice s. e. Moisi <sup>2)</sup>, Solomon <sup>3)</sup>, Asaf cântărețul lui David, fiii lui Corah (Corahiții <sup>4)</sup>,

1) Eusev. Popov. Ist. Bis. Vol. I, p. 562. Daniel, Codex Liturg. Tom. IV, p. 318.

2) Psalm. 90 (tr. rom. 89).

3) Ps. 72 (trad. rom. 71) și 127 (tr. rom. 126).

4) Conf. II Moisi 6,21; IV Moisi 16, 1, 35, 26, 11.

Enan, Etan sau Ieduton ș. a.; iar 49 de psalmi sunt compuși de autori necunoscuți. Cel mai însemnat însă dintre toți autorii ebraici a fost David<sup>1)</sup>.

Încă de la începutul creștinismului psalmii s'au cântat și ceit în Biserică cu multă pietate, și de aceea canonul 85 apostole recunoaște Psaltirea ca o carte sfântă; iar canonul 2 al sinodului VII ecumenic obligă pe toți clericii cari aspiră la episcopat să cunoască Psaltirea de a rostul cu tâlcuirea ei<sup>2)</sup>. Olikeiul de a se așeza și alte rugăciuni printre psalmi este foarte vechiu, și s'a introdus cu intențiunea să nu se obosească luarea minți a auditorilor, potrivit canonului 17 al sinodului cin Laodicea: «*Nu trebuie să se cânte în adunări (Biserici) psalmi fără întrerupere; ci după fie care psalm să se cetească*».

Toți psalmii se împărțesc în 20 de **cathisme** (καθίσματα, sederi, pauze) zise așa, pentru că în timpul ceteirii psalm lor este îngăduit pioșilor a asculta șezând<sup>3)</sup>. Împărțirea în 20 de cathisme se atribuie de unii, părinților sinodului din Laodicea; de alții lui Ioan Hrisostom; și în fine de unii apuseni, lui Benedict de Nursia. Fie care cathismă se compune din vechime din 3 **măririi** ca să se mai ușureze auditorii în atențiunea lor<sup>4)</sup>.

Dar din Vechiul Testament s'au introdus în cultul creștin nu numai psalmii, ci și bucăți din Pentateuc. din cărțile Împăraților, proverbiile lui Solomon, cărțile profetice, etc. Aceste bucăți fură numite mai târziu **parimii** (παροιμιαί, proverbe, asemănări, tipuri, icoane din Vechiul Testament). Cu timpul ele fură adunate într'o carte numită **paremier** (παροιμιαρίον), dar sunt presărate și în cărțile ritualistice la serviciul zilei când trebuie să se cetească.

1) II Sam. V, 10: וַיִּלֶךְ דָּוִד הַרְלֹךְ וְגִדְלוֹ וַיְהִי אֵלָיו צְבָאוֹת עִמּוֹ (Și

a mers David mergând și mărindu-se și Iehova Dumnezeuul oștirilor eră cu el).

2) Augustin în libr. Psalmorum Prolog. Migne XXXVI, ser. lat. col. 63: Psalmorum vero liber quaecunque utilia sunt ex omnibus continet. Futura praedicit, veterum gesta, commemorat, legem viventibus tribuit, gerendorum statuit modum et ut brevier dicam, communis quidam bonae doctrinae thesaurus est, apte singulis necessaria subministrans.


3) Aceste 20 de cathisme se cetesc în Biserică cu începere de Sâmbătă seara și se termină Sâmbăta viitoare dimineața. Iar în postul cel mare Psaltirea se citește de două ori pe săptămână. Apoi din Joia săptămânei ultime a postului mare și până în Sâmbăta Tomei, Psaltirea nu se mai cetește, afară de cathisma 17 în Sâmbăta cea mare.

4) Cathisma I, cuprinde 8 psalmi (1-8); a II, 8 (9-16); a III, 7 (17-23); a IV, 8 (24-31); a V, 5 (32-36); a VI, 9 (37-45); a VII, 9 (46-54); a VIII, 9 (55-63); a IX, 6 (64-69); a X, 7 (70-76); a XI, 8 (77-84); a XII, 6 (85-90); a XIII, 10 (91-100); a XIV, 4 (101-104); a XV, 4 (105-108); a XVI, 9 (109-117); a XVII, 1 (118); a XVIII, 15 (119-133); a XIX, 8 (134-141); a XX, 9 (142-150).

Iar psalmul 151 necanonice, atribuit lui David nu se citește în Biserică. El începe astfel: «*Mic eram întru frații mei...*» Conf. Psaltirea, București 1856, p. 291. Canonul 59 al sinod. din Laodicea, oprește a se ceti în Biserică psalmi și părți necanonice. Nestorienii au tot 20 de cathisme în Psaltirea lor, cu aceeași împărțire cum văzurăm mai sus. Daniel, Codex, Tom. IV, p. 318-319.

## § 58.

**Cărțile ritualistice compuse de părinții și scriitorii bisericești.**

n timp de vre-o 11 secole s'au compus treptat cărțile acestea pentru trebuința cultului, de bărbați cu autoritate în Biserică și adânciți în învățăturile creștine. După cum vom vedea, toate cărțile ritualistice conțin reguli, imne și rugăciuni cu privire la cele 7 laude dumnezeiești și sfânta liturgie, pentru că din ele se cetește și se cântă alternativ când din o carte când din alta, cu scopul *ca din această impletitură de cântări diferite, să easă o cunună prea frumoasă de servicii dumnezeiești*. Cărțile din categoria aceasta sunt cele ce urmează :

1. **Liturgiarul** (Λειτουργιάριον, Liturgiarius Liber) este cartea neapărat trebuincioasă episcopilor, presviterilor și diaconilor, pentru că aci se arată cele ce trebuie să rostească ei la serviciile bisericești zilnice s. e. la vespere, ortrină și proscomidie. Aci se cuprind și cele trei liturgii constantinopolitane : a sf. *Vasilie, Ioan Hrisostom și Grigorie cel Mare*. În Liturgiari se mai află sinaxarul anului, rânduiala sfintei cuminecături, rugăciuni la foamete, încetarea ploilor, călătorii, bolnavi, vrășmași, întemnițați, boale epidemice, câștigarea cererei, la primejdie, etc. Apoi mai sunt apolise pentru fie care zi și sărbătoare a anului, cum și reguli după care urmează să plinească preotul sfânta liturgie.

Cuprinsul esențial al Liturgiariului își are origina în timpurile străvechi creștine, căci liturgiile de aci își găsesc isvorul în practica, tradițiunile apostolice și în liturgia sfântului Iacov fratele Domnului<sup>1)</sup>.

2. **Arhieraticonul** (ἀρχιερατικόν, ceea ce este al arhierelui) sau liturgiarul arhieresc, cuprinde aceste ceremonii săvârșite de arhieriu la liturgie : rânduiala hirotiesiei cetețului, cântărețului și ipodiaconului; apoi rânduiala hirotoniei diaconului, preotului și arhierelui. Mai departe : rânduiala hirotiesiei duhovnicului, arhidiaconului, sachelariului, marelui econom, a protoiereului, protosinghelului, arhimandritului, eclesiarhului, a economului mănăstirei și a egumenului. În unele cărți de felul acesta se află și regula sfințirii antimiselor. Arhieraticonul fu tradus din grecește în românește pe la finele secolului XIX de către o comisiune a sfântului sinod din București și tipărit până acum în două edițiuni<sup>2)</sup>.

1) Conf. pag. 30, 39, 41 și 43, Tom. I, Tez. Liturg. (Literat. Liturg.)—Asem. Daniël, Codex, Tom. IV, p. 314, n. I.

2) Vezi Arhieraticonul, ediția II, București, 1899, 54 pagini 4°.

3. **Tipiconul** (τυπικόν, τύπος, chip, normă) conține rândueala după care se săvârșește zilnic serviciul divin în mănăstiri și în Bisericile de toate categoriile. Mai departe găsim aici învățături cum să se facă priveghele duminicale, cum să se unească părțile serviciului divin când se întâmplă în aceeași zi mai multe sărbători, cum se unește Mineiul cu Octoihul și Triodul, și când acesta are prioritate înaintea Octoihului. Pe lângă toate acestea în tipicon mai aflăm regulile de postire ale monahilor, ale licilor și buna cuviință a piosului păstrător al predatinelor creștine.

La începutul creștinismului nu eră stabilită o normă cum să se facă serviciul divin, ci fie care provincie își avea regulile sale tradiționale; totuși în punctele principale ritualistice conșunau toate Bisericile între ele. Sfinții părinți însă au luat măsuri de timpuriu ca să facă o totală unificare a acestor reguli, spre a nu mai fi nici o deosebire în serviciile divine săvârșite în diferitele părți ale lumii.

Prin secolul al III-lea vedem pe **Hariton Mărturisitorul** († 270) dându-și silința de a urzi un *tipicon* pe seama cultului și a sărbătorilor instituite până atunci. Lucrarea lui Hariton au continuat-o în secolul IV *Eftimie cel Mare* și *Teodist*, lărgind cuprinsul tipiconului în raport cu frumusețea cultului din zilele lor. Opera acestora a dezvoltat-o în secolul V-lea *Sava cel sfințit*, egumenul Lavrei ce poartă în Palestina numele său. Negreșit că tipiconul sfântului Sava nu cuprindea toate cele ce se află în tipiconul nostru de astăzi, căci încă nu erau complete cărțile ritualistice.

Simeon Tesaloniceanul în scrierea sa «Περὶ τοῦ ναοῦ», vorbind despre tipiconul din Ierusalim, face istoricul acestei cărți așa cum îl arătăm și noi<sup>1)</sup>; iar după aceea adaugă că din cauza năvălirii Arabilor în Palestina (pe la anul 636) s'a perdut tipiconul sfântului Sava; iar *Sofronie* patriarhul Ierusalimului († 638) aflându-l după aceea, l-a complectat pe cât îi a fost cu putință și l'a răspândit în patriarhatul său, de unde s'a întins în tot orientul<sup>2)</sup>.

În secolul VIII *Ioan Damascen* († d. an. 754 și înainte de a. 787) a făcut o nouă îndeplinire în tipicon; iar după el *Teodor Studitul* († 826) egumenul mănăstirii «*Studion*» din Constantinopole, a lătit cuprinsul acestei cărți prin orânduirea cântărilor compuse până în zilele lui<sup>3)</sup>. Acum tipiconul se numi „**Tipiconul studiților**“ și se răspândi de timpuriu în Grecia, Rusia și apoi mai târziu în țările române. Tot în secolul IX-lea *Marcu* episcopul Idruntului a adăogit la tipicon regulile când se întâlnesc

1) Conf. Simeon al Tesalon. trad. rom. din 1865, București, cap. 303, p. 198.—Asem. Leo Allat. De libris Græcorum ecclesiasticis, p. 5.

2) Leo Allat. De libris Græc. p. 5.—Daniel, Codex Liturg. Tom. IV, pag. 316.—Vezi și Tipicul bisericesc, București, 1851, pref. pag. V.

3) P. Migne, Patrologia s. gr. Tom. 99, p. 1693 seqq.

mai multe sărbători în aceeași zi <sup>1)</sup>). Aceste reguli sunt cunoscute în tipicon sub numele de „Capetele lui Marcu“.

Pentru că în tipicon se strecuraseră în decursul timpului mai multe schimbări, de aceea în anul 1586 ieromonahul **Iosafat din Nauplia**, după mărturia lui Goar, revizuiind tipiconul din nou, l-a cercetat, l-a asemănat cu mai multe cărți de felul acesta, și l-a îndreptat în mai multe locuri <sup>2)</sup>).

Până la anul 1816, tipiconul nu era tradus și tipărit în deosebi în limba română, de cât numai cât se afla în fragmente, în cărțile rituale. Atunci fu tradus în mănăstirea Neamțul din elinește și limba slavonă, cu oare cari adaose ce se găseau în Biserica greacă și slavonă, fără a fi scrise în tipicele lor s. e. rândueala scoaterei aerului, rândueala din Lunea sfântului Spirit. ș. a. <sup>3)</sup>) În mănăstirile mari din România se întrebuintează tipiconul cel mare «al sfântului Sava»; iar în Bisericile sătești și orășenești, acela «al Studiiților».

Cum vedem, cartea aceasta nu a fost compusă într'un anumit timp, ci în decurs de mai multe secole, potrivit îmbogățirii treptate a cărților bisericești.

**4 Octoihul**, (ὀκτώηχος, ὀκτὼ-ἦχος, opt glasariu) este cartea ale cărei imne se cântă regulat pe 8 glasuri și cuprinde rândueala cu cântările din fie care zi a săptămânei, Cântările octoihului se împart în trei categorii: ale vesperei, ortrinei și liturgiei. Fie care săptămână conține un glas, așa că octoihul se termină după opt săptămâni, potrivit celor 8 glasuri bisericești; iar după aceia reîncepe din nou, repetindu-se neconținut tot anul, afară de timpul când îl înlocuiește Triodul și cu deosebire Penticostariul.

În octoih fie care zi a săptămânei are cântările îndreptate către un subiect principal: cântările de Duminecă sărbătorească Învierea Domnului și mântuirea neamului omenesc; Luni se amintesc neconținut sfinții îngeri; Marți, sfinții prooroci; Miercuri, crucea Domnului; Joi, sfinții apostoli; Vineri, iarăși crucea Domnului și patimile lui; Sămbătă, toți sfinții și frații noștrii încetați din viață <sup>4)</sup>).

De și octoihul se chiamă «al sfântului Ioan Damascen», totuși din suprascrierile imnelor și din conținutul lor se vede că au fost mai mulți autori cari s'au succedat în decursul timpului; cel mai însemnat dintre toți a fost bine înțeles Damascen.

Efrem Sirul († 379) a scris foarte multe imne bisericești.

---

1) Gulielmus Caveus, *Historia litteraria scriptorum ecclesiasticorum*. Tom. II Desert. prima, pag. 13.

2) Goar, *Evchol.* op. cit. p. 28 n. 74; pag. 107 n. 69; pag. 158 n. 2. — Conf. „*Tipic bisericesc*“ București 1851, precuv. pag. V — XII.

3) Iată ce citim în *Tipicul bisericesc*, București, 1851, pref. pag. IX: „Iar în anul 1816, s'a tipărit tipicul în mănăstirea Neamțul din Moldova, „tălmăcit după cel rusc, și care cuprinde toate zilele de peste an“.

4) Daniel, *Codex. Liturg.* T. IV, p. 320.



Unele din acestea cu privire la sf. Fecioară, au fost introduse mai târziu în octoih de Pavel din Amorea; iar în secolul V-lea *Anatolie* patriarhul Constantinopolului († 452) începe a compune stiluri intitulate de urmași „*anatholica*“ (ἀναθολικά) cum și troparele învierei de Sâmbătă seara din octoih. După *Anatolie* au mai urmat și alții despre cari nu avem mărturii sigure, și abia în secolul VIII aflăm pe **Ioan Damascen** compunând o parte din **imnele duminecale** pe 8 glasuri, nu însă în forma de azi, fiind că ele sunt completate cu adăgirile diferiților scriitori ca d. e. *Mirofan* episcopul Smirnei din secolul IX, *Teofan Mărturisitorul* mitropolitul Niceei († 843), *Iosif scriitorul de cântări* († 883), împăratul *Leon Înțeleptul* sau «*Bizanțiu*» († 911), și *Constantin VIII Porfirogenitul* († 959). În Biserica greacă octoihul conținea la început numai imnele lui Ioan Damascen; iar edițiile posteroare ale «octoihului» grecesc, conțin numai ritualul din zilele de Dumineci; apoi tot restul formează la Greci o carte deosebită, numită «*paraclitic*» παρακλητικόν, mângâitor <sup>1)</sup>).

5. **Mineiul** sau „**Minologiul**“ (μηναιον, menaeum, lunariu; μήν, μηνός, lună) se cheamă cartea cuprinzătoare de cântările serviciilor dumnezeiești de la vespere, ortrină, liturgie și alte timpuri ale sărbătorilor domnești și ale sfinților din fie care zi a anului întreg. Fiind că cartea se divide în 12 părți după numărul celor 12 luni, de aceea se cheamă „**mineiu**“, adică lunariu. Latinii au cartea «*Martyrologium*» în loc de mineiu <sup>2)</sup>).

Autorii mineiului nostru sunt următorii: *Efrem Sirul*, apoi *Grigorie de Nazianz* († 390) care de și n'a compus multe cântări, ci poezii în alte genuri, dar din unele predici ținute de el, s'au inspirat poezii bisericești de au compus imne introduse în mineiu. Așa d. e. din predicile lui Grigorie de la Nașterea și Învierea Domnului, poezii împrumutată cuvintele textuale ale predicatorului și compuseră catavasiile „**Hristos se naște măriți-l**“ și „**Ziua învierii popoare să ne luminăm**“. Autor însemnat al mineiului este *Sofronie* patriarhul Ierusalimului, dar cu deosebire *Cosma Melodul* (ὁ Μελωδός) sau cântărețul, de la a. 743 episcop al *Maiumei* din Fenicia. După aceea s'a completat această carte în secolul IX, X și XI cu rândueli și servicii noi compuse de *Iosif Studitul* care a scris 134 de canoane mineale <sup>3)</sup>, fratele său *Teodor Studitul*, *Teofan Mărturisitorul*, *Isidor Monahul* (sec. IX), *Iosif scriitorul de cântări*, *Leon înțeleptul*, *Niceta Pectoratul* (sec. XI), *Mihail Psel cel tânăr* (sec. XI), ș. a. <sup>4)</sup>).

6. **Antologiul** (ἀνθολόγιον, culegere de bucăți frumoase) are într'însul rânduieala serviciilor divine ale sfinților mai însem-

1) Lebedew, Liturgica, trad. în rom. de Icon. N. Filip, București, 1899, pag. 217. — Conf. Goar, p. 174. — Conf. Melchisedec episc. Roman, Manual de Tipic, pag. 11.

2) Conf. Daniel, Codex, Tom. IV, pag. 315.

3) Melchisedec, episc. Roman, Manual de Tipic, p. 12.

4) Goar, Evcholog., pag. 46, 174. — Conf. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 321.

nați de peste tot anul, s. e. rândueala proorocirilor, apostolilor, martirilor, martirelor, mărturisitorilor ș. a., în cari li se laudă virtuțile și meritele lor. De asemenea mai cuprinde Antologiul serviciului divin de la sărbătorile mari ale Mântuitorului, ale crucii, ale Maicei Domnului, Ioan Botezătorul, etc. Cartea aceasta este o prescurtare a mineiului, pentru că nu ori ce Biserică își poate agonisi opera întregă la amândouă horurile pentru toate lunele. De sine se înțelege că autorii mineiului sunt și ai Antologiului <sup>1)</sup>.

În România a eșit acum din întrebuințare Antologiul, pentru că s'a introdus pretutindenea mineiul complet.

7. **Triodul** (τριωδιον, τρεῖς ᾠδῆ, trei cântări) cuprinde serviciul divin din postul cel mare și din timpul pregătitor pentru postire, începând cu Dumineca Vameșului și Fariseului și finind cu Sâmbăta patimilor Domnului. Deosebirea între triod, octoih și mineiu constă întru aceea, că pe când în octoih și mineiu canoanele sunt de 9 cântări sau ode, în triod sunt numai de 3 cântări, fiind aci și cântarea II-a s. e.: Luni în I-a, Joi în V-a săptămână a postului, etc. Cântarea a II-a nu se află în celelalte cărți rituale; de la aceste canoane cu 3 cântări, cartea își are numele de „Triod“. Afară de aceasta în cântările triodului găsim pretutindenea un spirit duios, plângător al păcatului și îndemnător la post și pocăință.

Dintre cei vr'o 20 de autori ai triodului se distinse episcopul **Andrei Criteanul** (an. 711–726), compozitorul multor imne și al canoanelor mare din care se cetesc fragmente Luni, Marți, Mercuri și Joi în săptămâna I-a a postului, apoi întreg Joi a V-a săptămână a postului la ortrină. Pe lângă Andrei, mai fură meritoși lucrători ai acestei opere, Ioan Damascen, Cosma din Maiuina, **Iosif și Teodor Studitul** <sup>2)</sup>, și cu deosebire **Iosif scriitorul de cântări** <sup>3)</sup>. Au mai adaos apoi produsul lor poetic, Simeon Studitul (sec. IX), Casia, o fecioară monahină nobilă și învățată (sec. IX), Marcu Monahul (sec. IX), ș. a.

8. **Penticostariul** (πεντηκοστάριον, πεντηκοστή ἡμέρα, cincizecimea, sau ziua a cincizecea) este cartea care urmează imediat după finitul triodului și conține cântările de veselie ale Învierii lui Hristos, în cari se vedește pretutindenea bucuria cea mare a creștinului. Penticostariul se întrebuințează în Biserică de la Dumineca Paștelor și până la Dumineca tu-

1) Conf. Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 321.

2) Cu privire la compunerea Triodului, istoricul Nicefor Calist se exprimă astfel: „*Iosif Studitul împreună cu fratele său Teodor, au scris trei-cântându (tripesenite) pentru multe zile ale marelui post; au adunat ceea ce se cânta până în timpul lor în sfântul și marele post, și le-au adus în rândueală, și au adaos stihiri și tropare și așa au compus „Triodul“.* Asem. I. Goar, Evcholog. p. 174, n. 14.

3) Gherasim Timuș, episc. Argeș. Dicțion. București, 1898, p. 450. — Goar, Evcholog., p. 174. Conf. Eusev. Popovici, Istor. Biser., vol. I, p. 707.

turo sfinților. De însemnătate mare sunt însă în penticostar serviciile celor 50 de zile începute cu ziua Învierii Domnului și terminate cu Duminica pogorării sfântului Spirit, sau ziua a 50-a de la paști, de unde și cartea noastră se cheamă «Penticostar».

În timpurile vechi penticostariul începea cu Duminica Floriilor când se termina serviciul patruzecimei, și ținea până la Duminica tuturor sfinților; de aceea se și chema atunci «Triodul Înscris» sau și al «primăverei» ori al «florilor primăvărătice». Autrii triodului sunt și ai penticostariului.

9. **Evhologiu** (εὐχολόγιον, εὐχή rugăciune, λόγος cuvânt) sau *Moltfelnicul* cuprinde rugăciunile necesare cetete de ministrii altanului la diferitele cazuri ale vieții omenești de la naștere și până la moarte. Rugăciunile acestea sunt compuse în diferite timpuri. Așa în secolul IV și V s'au compus rugăciuni pentru depărtarea spiritelor rele, de către Vasilie cel Mare și Ioan Hrisostom; rândueala înmormântării se puse în ordine și se îmbogăți în secolul IX-lea de către *Mitrofan* mitropolitul Niceei; a masului de către un *Arsenie* monahul, ș. a. Multe rugăciuni din evhologiu poartă numele autorilor. Evhologiu cel mai bogat este al mitropolitului Petru Movilă tipărit în limba slavonă la anul 1646 sub titlul de «ТРЕБНИКЪ» cu rugăciuni străvechi grecești, românești și galițiene; dar opera lui Movilă încă de mult timp nu se mai află în întrebuintărea bisericească. Evhologiu este de două feluri: mare sau bogat și mic sau prescurtat. Acest din urmă este o micșorare a celui d'întăiu.

10. **Orologiu** (ὄρολόγιον, orariul, învățătura despre ore) sau **Clasovul**, este o colecțiune de rugăciuni zilnice cu privire la vespără, după cinare (ἀπόδειπνον), miezo-noptică, ortrină, rândueala orelor, bine cuvântarea mesei, canonul Născătoarei de Dumnezeu, rugăciunile celor ce merg spre somn, ș. a.; apoi cuprinde troparele învierii, condace, prochimene, chinonice, calendarul, pashalia, indictionul, acatiste, etc. Orologiu se deosebește în «mare» sau bogat și «mic» sau **breviar**. Cântăreții și cetetii în serviciul divin se folosesc de această carte, precum se folosesc preoții de liturgiar.

Dar afară de aceste cărți principale, mai sunt și altele mai mici ș. e.: **Irmologionul** (εἱρολόγιον, εἱρμός, tropar, modul după care se cântă alte tropare ale odelor canoanelor, și λόγος cuvânt) adică cartea în care sunt culese irmoasele sau catavasiile din mineiu, penticostar și triod cu privire la sărbătorile mari, spre a li mai la îndemână cântăreților la serviciul divin.

**Acatisteriu** (ὑμνος ἀκάθιστος, ᾠ privativum și καθίζω, a nu șede, pentru că la acatist piosul stă în genuchi), după cum arată și numele lui are într'însul diferite acatiste. Sergie patriarhul Constantinopolului (610—638), compuse cu împrejurarea eliberării acestui oraș de Avarii năvălitori aci pe la anul 626, frumoasa și călduroasa cântare de laudă și mulțumită întru mărirea

Maicei Domnului; această cântare se numi „acatist“<sup>1)</sup>. Acatisteriul mai conține canoane, rugăciuni de seara, dimineața, ale mesei, etc.

În Biserică pe lângă cărțile arătate, mai aflăm cărți de cântări cu note orientale, trebuincioase la cântarea stihirilor, laudelor, heruvicelor, axioanelor, chinonicelor, ș. a.

Preotul să îngrijască ca Biserica să aibă aceste cărți în edițiunea aprobată de autoritatea bisericească. Iar când aceste cărți se învechesc, să se ardă în foc, apoi *cenusa să fie îngropată într'un loc curat* ca și odoarele și veșmintele liturgice, potrivit canonului 68 al sinodului al VI-lea ecumenic.

## § 59.

### Lumina în Biserică.

**L**umina din prețioasele daruri divine, este lumina atât de bine făcătoare omului, vietăților de tot felul, plantelor și chiar obiectelor neînsuflețite. Ea dă creștere și viață semănăturilor, înveselește pe om, improspătează atmosfera și întoarce gândurile noastre în diferite chipuri. În întunericul nopții, cugetul nostru este sinistru, *tainic, plin de inchipuiri fioroase*; iar la lumina dulce a soarelui, ni se înveselește sufletul, bucuria se zugrăvește pe fețele noastre și gândul nostru zboară în cercuri înalte. Tablourile pe cari ni le crează lumina în răsăritul și apusul soarelui, efectul fermecător al aurorei dimineții, toate acestea sunt atât de mărețe în cât penelul celui mai iscusit meșter nu le poate copia nici cel puțin în parte. Însăși sfânta Scriptură a Vechiului Testament dă o mare însemnătate cuvântului אור (lumină) și îl desparte cu tărie de protivnicul său חושך (întuneric).

1. Omul a făcut propășiri culturale, acolo unde lumina soarelui a fost îmbelșugată, iar căldura lui plăcută și dătătoare de viață. Aci se nascură în om idealuri, dorințe de înaintare, fantazii vioae, precum și dorul de a lucra și a se lumina sufletește; însă în părțile nordice ale pământului, unde lumina solară nu străbate de cât cu greutate, omul este abia însuflețit, fără vre-o cultură sistematică, și armat abia cu dorința de a se nutri după

1) Dar acatiste mai compuseră și alți scriitori s. e.: *Iosif scriitorul de cântări* († 883), alcătui canoane la acatistul sfintei Fecioare și al sfinților îngeri; *Ioan Mavropol*, zis și „*Ioan Monahul*“ arhiepiscopul Euhaidei (sec. XI), alcătui 24 canoane de umilință lui Iisus și canonul îngerului păzitor; împăratul Niceei *Teodor Lascaris II* (1254 – 1258), un acatist sfintei Fecioare, ș. a.

Imprejurări. Aşa sunt **Eschimoşii** din nordul Americii<sup>1)</sup>, şi **Laponii** din nordul Europei<sup>2)</sup>.

Acum înţelegem pentru ce strămoşii omenirii le astăzi se închinau soarelui, lunii, stelelor şi focului, spre a arăta adică cu aceasta, un cult de recunoştinţă către aceste plar ete, pentru lumina isvorătoare din ele. *Mézii*, *Persii* şi toţi locuitorii platoului *Iranic*, adorară corpurile cereşti, le aprinseră focul etern în pagodele lor, şi zugrăviră soarele, luna şi stelele pe steagurile lor războinice. Vechii păstrători ai religiunii lui Zoroastru, până astăzi n'au stins încă *focul sacru* din pagode, având credinţa că el fu aprins de Zoroastru cu 6 secole înainte de era creştină. *Vestatele* adică acele fecioare de la templele strămoşilor noştrii Romani, nu aveau altă obligaţiune de cât de a întreţine nestins focul sacru din temple şi a-şi păstra curăţenia corporală<sup>3)</sup>. Pedepsa cea mai înfiorătoare ar fi aşteptat pe cea vostală care ar fi părăsit acest foc şi prin urmare s'ar fi stins. Nici în curtea vechilor temple evreşti, nu se stingea focul nici odată; el era trebuincios pentru arderea sacrificiilor. (Lev. 6, 8; 9, 24).

Dar popoarele străvechi arătară dragoste şi veneraţiune nu numai către lumina firească a constelaţiunilor cereşti şi a focului, ci ele căutară a întreţine lumina artificială în templele lor şi prin arderea diferitelor materialuri cât mai curate s. e. răşină, unt de lemn, ceară, ş. a. Din desgropările arheologice făcute acolo pe unde erau odinioară templele egiptene, asiriene, babilonene, persane, greceşti, romane, ş. m. d., se zăresc urme de fumeгаţiune, ca dovadă că aceste locaşuri religioase, erau luminate în timpul cultului, atât pentru alungarea întunerecului, cât

1) *Eschimoşii*, locuitorii pitici în America nordică, sunt despărţiţi în 5 grupe: *Kalitiu*, *Labradorienii*, *Occidentalii*, *Aleuţii* (între America şi Asia) şi *Čukii* din Asia nordică. *Eschimoşii* sunt sălbatici şi nu cunosc alte animale domestice de cât *căinele* şi *renii*. Ei se hrănesc cu carne şi grăsime din animalele prinse în mările îngheţate. Nu cunosc căldura de cât 3 luni pe an (Iunie, Iulie, August); restul anului e acoperit de zăpadă şi ghiaţă.

*Eschimoşii* trăesc absolut **independenţi** şi nu sunt supuşi nici unei guvernări. Până la anul 1737 nu aveau nici o idee de divinitate; de atunci încoace, a început a se predica creştinismul printre ei. Colibele lor sunt făcute din bucaţi de ghiaţă.

2) *Laponii* (Lapplanzii) se despart în Laponii suedezi şi în Laponii ruşi. Laponii suedezi însumează 70.000 locuitori; cei ruseşti abia 2.000 locuitori. Aceştia sunt anexaţi la Finlanda.

Laponii de dincolo de cercul polar, trăesc în gheţuri 9 luni pe an; iar 3 luni — Iunie, Iulie şi August — au vară cu căldură. În *Wanderhuus* este o zi de 6 săptămâni; apoi urmează o noapte egală. Poporul acesta trăeşte cu produsul unor arbuşti şi cu carnea animalelor prinse prin gheţuri. Cel mai înalt Lapon nu are de cât 1 m. şi 35 c. Laponii sunt avari, vicleni şi inculţi. Pe când eram în *Stockholm* (în Suedia) în vara anului 1898, m'am suit şi în grădina publică a oraşului, numită „Djugården“ (skansen). Mare plăcere mi-au făcut aci jocurile nordice executate de fete şi băieţi Laponi. Lăutarii erau tot Laponi, în număr de 4, îmbrăcaţi foarte original şi având nişte instrumente ciudate. Laponii se aseamănă la chip cu Chinezii. (Autorul).

3) Conf. Thalhofer, Mathof. Ziturg. I. B. S. 666 seqq.

și pentru ideea, ca solemnitățile cultului să apară mai mărețe și impunătoare. Aceste temple însă aveau ferestrele mici, ori lipseau cu desăvârșire, pentru ca lumina din afară, să pătrundă tainic, și să se contribuiască cu aceasta la misticismul sentimentelor religioase.

Cum că **ceara** eră întrebuințată de vechii **Egipteni**, dovedim cu proba, că Arabii de odinioară numeau **mum** (مومياء) sau **mumii** adică „cerueli“, cadavrele îmbălsămate ale Egiptenilor, din cauză că în prepararea îmbălsămarilor se întrebuința multă ceară (arăbește «*mum*»<sup>1)</sup>). Nu poate



Chipul unui șef de Eschimoși cu arma în mână.

1) În vara anului 1904, pe când mă aflam în Egipt, am văzut în marele „Muzău egiptean“ din Cairo o mulțime de trupuri omenești ale vechilor Egipteni. Ele erau prea bine conservate. La multe trupuri femeiești se distingea și părul cu culoarea lui. Tot așa de bine erau păstrate și pânzele cu cari erau înfășurate trupurile. Pe aceste pânze am văzut flori cusute ca și la sătencele noastre. În muzău am mai văzut multe ciudățenii egiptene, apoi statui, obiecte casnice, unelte de lucru, scaune de piatră, tablouri de lemn, pâine, bob, semințe de tot felul, peruci de păr, etc. (Autorul).

prin umare să fie exclusă credința, că locuitorii străvechi ai văilor Nilului, au întrebuintat ceară și în luminarea templelor<sup>1)</sup>.

În Exodul lui Moisi (cap. 27 v. 20), cetim că Dumnezeu a poruncit acestuia ales al său să impună fiilor lui Israil, ca această să aducă la cortul mărturiei «*unt de lemn curat de maslin: (שמן זית נקי) spre luminare, pentru ca candelarele să ardă neincetat*»<sup>2)</sup>. Cunoaștem că în cortul mărturiei, adică în sanctuarul făcut de Moisi, eră o parte ce se chema «Sfânta» și aci era așezat un candelabru (מנורה) cu 7 candelare care ardeau necontenit. Tot așa și în templul lui Solomon, se găseau în partea ce se numea «Sfânta», 10 candelabre de aur cu câte 7 candelare<sup>3)</sup>. Dar în scrierile Vechiului Testament găsim adesea ori și cuvântul «ceară» (דגנ) s. e. în psalm. 68, v. 3 și ps. 97 v. 5), pentru că Evreii pe acele timpuri se ocupau în Palestina și cu cultura albinelor. Nu încapă deci nici o îndoială, că ceara care este un produs curat al florilor mirositoare, a servit și în trebuințele cultului mozaic<sup>4)</sup>.

La Romani allăm pe poetul comic Plaut († 184 a. Hr.), pe reterul Cicerone († 43 a. Hr.), și mai ales pe poetul Virgiliu († 19 a. Hr.), întrebuintând adesea ori în scrierile lor cuvântul «ceară» (cera), folosită de Romani, după cum se crede, nu numai în ceruirea tablelor pentru scris, dar și spre luminarea templelor<sup>5)</sup>. Cu deosebire Virgiliu în cartea IV-a a «Georgicelor» vorbește amănunțit (vers. 1—565) numai despre albine și produsul lor<sup>6)</sup>.

Grecii cei vechi încă aveau cuvântul «ceară» (κηρός) întrebuintat și aci pentru tablele de scris și fără îndoială pentru luminarea locașurilor de practică a cultului. Pe lângă aceasta,

1) Thomas Gatakerus, Notæ in Marc. Anton. liber IV: „Ita apud illos (Ægyptios) cadaver sit τάριχος, id est salsura (sărătura), sive mummia, uti appellant recentiores medicorum fillii ab arabico mum (ميم) id est cera; quia ceromate etiam in eo negotio utebantur“. Iar în limba veche egipteană corpul îmbălsămat se chema „gabbara“.

2) Exod. cap. 27, v. 20: ואתה תצוה את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית נקי קתית למאור להעלות נר תמיד:

3) I Imp. 7, 49.—Conf. II, Par. 4,7.

4) Omul tuturor timpurilor s'a îndeletnicit cu cultura albinelor considerate ca simbol al ordinei, al muncii și fecioriei. Conf. M. N. Bouillet, Diction. des sciences et lettres, art. „Abeille“. Asem. Thalhofer, op. cit. I B. S. 680.

5) Împăratul Liciniu a dat un edict în anul 320 d. Hr. ca: „in fie care an și în aceeași zi comandantii și trupele din castrele Salsoviense (din Dobrogea, județul Tulcea), să îngrijească a se adora zeul Soare cu tămâie, făclii de ceară și prinosuri de struguri“.

6) Virgilius poeta, Georgic. lib. IV:

v. 1. Protinus aerii mellis cœlestia dona

„ 8. Principio sedes apibus statioque petenda,

„ 9. Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti

„ 10. Ferte domum prohibent), neque oves haedique petulci

„ 11. Floribus insultent, aut errans bucula campo,

„ 12. Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.

în Inventariile templelor elene, se aflară nu numai candelabre, dar și sfeșnice încoronate în felul măslinului și a diferiților pomi roditori, cum și în felul arborilor verzi și frumoși <sup>1)</sup>.

2. **Creștinismul**, religiunea perfecțiunii dată nouă de Domnul nostru Iisus Hristos, fu întemeiat pe învățăturile cele mai curate, dogmatice și morale. El orându-i ca și jertfele aduse înaintea lui Dumnezeu de către pioși, să fie din tot ce este mai curat și ales. Cele mai *prețioase jertfe* aduse de aceștia, fură pe la începutul Bisericii creștine, *untul de lemn și lumânările de ceară*, stabilindu-se ca cultul public și ori ce act bisericesc, chiar în cele mai grele nevoi, să nu se plinească fără lumina răsărită din unul din aceste două elemente.

Iisus Hristos săvârșind cina cea de taină în foișorul de sus, negreșit că acea cămară a fost luminată, mai ales că dumnezeescul ospăț s'a plinit seara (Mat. 26, 20). Iar în faptele Apostolilor (cap. 20, v. 7), cetim că apostolul Pavel aflându-se în Troada în prima zi a Sâmbetei (Duminica), s'a adunat cu discipulii lui într'o casă pentru frângerea pâinei (cina Domnului), și «*a prelungit cuvântul până la miezul nopții, și erau multe facții (λαμπάδες) în foișorul de sus unde erau adunați*».

Catacombele din împrejurimile Romei, din Neapole și Siracusa, unde se refugiară primii creștini de frica păgânilor, până azi ne păstrează urmele fumegațiunii luminelor de pe acele timpuri. Peșterile din *Beni-Hassan* (în Egiptul de sus), fiind cercetate de egiptologii **Champollion François** († 1831) și **Lenormant Charles** († 1859), aceștia aflară acolo crucea săpată în pereți, împreună cu urme de fumegări din timpul când creștinii vechi africani, se ascundeau în aceste suterane, de teama prigonitorilor care îi urmăreau pretutindenea <sup>2)</sup>.

O probă mai puternică despre întrebuințarea cerei de la albine în vechiul creștinism, o aflăm în scrierile privitoare la «*patimile lui Ciprian și înmormântarea lui*» († 258), unde cetim aceste cuvinte: «*Corpul acestui martir, din cauza răutăței păgânilor, a fost așezat în apropiere, încungiuurat cu lumânări de ceară și cu colorii frumoase și făcându-se rugăciuni și mare pregătire, a fost înmormântat noaptea*» <sup>3)</sup>. Iar din epistola lui Corneliu episcopul Romei scrisă pe la anul 250 către episcopul Fabiu al Antiohiei, aflăm între clericii inferiori și pe **acoluți**, cari între alte atribuțiuni, aveau și pe aceea de a aprinde lumânările în Biserică. În scopul acesta li se da de către arhidiacon un sfeșnic în mână, atunci când intrau în serviciu, ca simbol

1) Bähr, Symbolik d. mos. Kultus, 2 Aufl. Bd. I S. 550. Thalhofer, Liturg. op. cit. S. 667. Martigny, Diction. art. „Cierges“, p. 173.

2) Greppo, De la figure de la croix sur les monum. païens, p. 27.

3) Passio Cypriani: Eius corpus propter gentiliium curiositatem in proximo positus est, **cum cereis...** cum voto et triumpho magno... et scolacibus... (et noctu sepultum esse).



al încatoririlor acolutice <sup>1)</sup>. Mai târziu clericii răsăriteni numărară între ei și pe „lampadarii“ (λαμπάδarioi) cari se îndeleneau între altele și cu aprinderea luminelor în casa Domnului.

○ particularitate ispaniolă o cetim în canonul 34 al sinodului din Elvira ținut în Spania la anul 305, prin care se opresc poșii de a aprinde ziua în cimitire lumânări de ceară <sup>2)</sup>.

Grigorie de Nisa arătând solemnitatea înmormântării soriei sale Macrina, se rostește în acest chip: «*Pe o parte și pe alta, mergea înaintea noastră în ordine obișnuită nu puțină mulțime de diaconi și clerici mai mici, cari purtau în mâni făclii de ceară* <sup>3)</sup>. Tot așa și Ioan Hrisostom explicând semnificațiunea simbolică a lumânărilor de ceară, ce se duc înaintea solemnităților funebre, se întreabă astfel: «*Spune-mi mie, ce însemnează luminele cele strălucitoare? Oare nu ducem cu ele în triumf la locașul de veci pe cei încetați din viață, ca pe niște alleți la locul de încoronare?*» <sup>4)</sup>.

Dar și canoanele apostolice vorbesc îndestul despre lumânările de ceară, untul de lemn pentru candelă și întrebuințarea lor în cult. Asă *canonul 3 apostolic*, orânduiește ca la altar să se aducă ca ofrande spice noi de grâu, struguri, *unt de lemn pentru candelă și tămâie la timpul aducerii înainte*. Iar *canonul 71 apostolic* afurisește pe «*creștinul ce ar aduce unt de lemn sau lumânări de ceară în sinagoga Iudeilor și la templele păgânilor în sărbătorile lor*». De asemenea și *canonul 72 apostolic* afurisește pe clericii sau laicii cari răpesc ceară ori unt de lemn din Biserică <sup>5)</sup>.

La scriitorii **apuseni** încă găsim dovezi despre luminele folosite în cult și în diferitele acte și ceremonii bisericesti, de lire îmbucurătoare sau întristătoare. Între aceștia cităm pe Lactanțiu (Instit. lib. VI, c. 2) care vorbește de lăminatul caselor Domnului; pe Paulin de Nola (Nat. n. 3) admirătorul efectului luminelor din Biserică în timpul privigherilor de noaptea; pe Ieronim (adv. Vigilantium c. 7) care ne spune că creștinii purtau înaintea relicviilor martirice lumânări de ceară, și aprindeau luminele (luminaria) la cetirea evangheliei; pe Grigorie cel Mare (lib. II, epist. 33 în fine), ca unul ce eră mulțumit de mulțimea luminilor de la Paști, ș. m. d.

3. Dar lumina în Biserică fiind privită ca *jertfă* și *simbol*, nu s'a produs de la începutul creștinismului și până azi, de cât din *unt de lemn* scos din masline, și din *ceara albinelor*, extrasă

1) Conf. Euseb. Hist. eccles. lib VI, c. 43. Asem. Concil. Carth. IV c. V: Acoluthus quum ordinatur... ab arhidiacono accipiat ceroferarium cum cereo, etc.

2) Can. 34 sin. Illiberitanum: *Cereos per diem placuit in cœmeterio non incendi.*

3) Nyssenus, Vita Macrinæ: Προηγείτο δὲ καθ' ἑκάτερον μέρος διακόνων δὲ καὶ υπηρετῶν οὐκ ὀλίγον πλῆθος... ἐκ κληροῦ λαμπάδες ἔχοντες πάντες.

4) Hrisost. Homil. IV in Hebr.: Εἰπέ γάρ μοι, τί βούλονται αἱ λαμπάδες αἱ φαιδραὶ; οὐχ ὡς ἀθλητὰς αὐτοὺς προπέμπομεν; κ. τ. λ.

5) Canonul 72 apostolic: „*Dacă vre-un cleric ori mirean, ar lua din*

din nectarul florilor mirositoare, pentru că aceste insecte au fost crezute în toate timpurile ca *simbol al curățeniei* nepătate; iar untul de lemn a fost privit ca *simbol al vindecării* și al indestulării<sup>1)</sup>. Numai creștinii cari s'au abătut de la tradițiunile apostolice cum sunt *romano-catolicii* și *protestanții*, nu fac deosebire între lumânările de ceară și cele produse din grăsimi animalice (stearină, *στέαρ*, grăsime animalică), și așa ard în cultul lor lumânări de ambele feluri<sup>2)</sup> și chiar gaz ori alte soiuri de substanțe; dar acestea nu sunt jertfe și simboluri bisericesti. Acum s'a introdus și **lumina electrică** în multe Biserici apusene<sup>3)</sup>.

Lumina în însemnătatea ei simbolică, exprimă veselia, bucuria, perfectiunea, *lumina divină*, după cum zice Psalmul 35, 10: «*La tine, Doamne, este isvorul vieții, și întru lumina ta vom vedea lumină*»<sup>4)</sup>. Iisus Hristos adesea ori se numește pe sine lumină a lumii când arată omenirii ce trebuie să facă pentru a se mântui<sup>5)</sup>.

Lumânările se așează în Biserică în sfeșnice de aur, argint, lemn, aramă, piatră, pământ ars și alte diferite materialuri<sup>6)</sup>;

*sfânta Biserică ceară sau unt de lemn, să se aforisească, și pe lângă ce au luat încincti să adauge*».

Apoi canonul 8 al sf. Grigorie de Nisa, iată ce zice: «*Ierosolia* (fuzarea de cele sfinte) întru scriptura cea din început (V. T.), întru nimic mai ușoară s'a socotit, de cât osândirea uciderii... Și cel ce lua cele afierosite lui Dumnezeu, suferea pedeapsa cea prin uciderea cu pietre. Iar în biserică obișnuire... mai ușoară să se socotească».

**Codul penal** român, prin art. 310 pedepsește cu închisoare de la 3 până la 5 ani pe furătorul de cele sfinte.

1) Canonul 3 apostolic, cum am văzut, învață a nu se aduce în altar de cât *unt de lemn* pentru candelă și *tămâe*.

*Miere și lapte*, cum aduceau africanii vechi, la jertfelnice, nu se îngăduie de canonul 57 al sinod. VI ecumenic.

2) Thalhofer, Hand. d. Kathol. Liturgik, I B. S. 679: Es macht für liturgische Zwecke keinen Unterschied, ob eine Kerze ohne jeglichen Wachsbestandtheil, also z. B. reine Stearinkerze, oder ob sie, theilweise aus Wachs ist.

În vara anului 1907, am văzut cu mâhnire lumânări de stearină și în policandrele Bisericilor românești ortodoxe din Rășinari — Transilvania. (Autorul).

3) Bisericile rusești, *sfânta „Sofia“* și *„Vladimir“* din Kiev, Biserica *„Hristos Mântuitorul“* din Moscva, catedralele *„Schimbarea la față“* și *„Ismaïlov“* din Petersburg, încă sunt luminate cu **electricitate**. Tot așa și catedrala românească din Sibiu. Aceasta însă **nu este după ritul ortodox**, și nu este o jertfă, de și unii din **rătăcire** luptă pentru introducerea luminei electrice în casa lui Dumnezeu. (Autorul).

4) Conf. Simeon Tesalon. ed. 1865, București, p. 254.

5) Ioan, 12, 46. Asem. Ioan, 3, 19—21.

Sfântul sinod al Bisericii române din București, în repetite rânduri începând de la 1873 încoace, a căutat să scoată din Biserică lumânările falsificate, ca fiind necanonice și periculoase sănătății; iar în anul 1906 s'a întocmit și o lege în această privință. Cu părere de rău însă vedem că ceara nu se mai face la noi în România de cât prea puțină și de aceea se importă până la 100.000 chilograme pe an. Vezi, *Înaintarea și răspândirea științelor*, București, 1908, p. 1161.

6) Sâmbătă 23 August, anul 1903, vizitând mănăstirea „Neamțul“ am văzut aci un sfeșnic mare de peatră și altul de pământ ars, cari se întrebuințaseră în Biserică oare când; iar acum se păstrau numai ca vechituri scumpe. (Autorul).

iar sfeșnicile după numărul luminilor, au și ele semnificațiunea lor simbolică.

a) Sfeșnicul (λύχνος) cu o lumânare (πρωικήριος) însemnează unitatea treimeii <sup>1)</sup>.

b) Cel cu două lumânări (δωκήριος), arată două naturi ale lui Hristos <sup>2)</sup>.

c) Sfeșnicul cu trei lumânări (τρικήριος) închipuiește cele trei fete ale Dumnezeirei <sup>3)</sup>.

d) Cel cu 7 lumânări, simbolizează cele 7 daruri ale sfântului Spirit <sup>4)</sup>.

e) Sfeșnicul cu 12 lumânări însemnează ceata sfinților apostoli <sup>5)</sup>.

Sfeșnicile cu câte o lumânare se așează pe sfânta proscomidie; cu una, două, trei și mai multe lumânări se așează pe sfânta masă. Tot așa și celelalte sfeșnice, cu una, două, ori mai multe lumânări stau pe la icoane. Dar sfeșnicile sunt făcute și ele în chipuri simbolice, s. e. : în formă de columnă de foc, arbore, rug de foc, căruța cu care s'a suit sfântul Ilie la cer, etc.

Cupola Bisericei este luminată cu un cerc de lumini (ζόφος) sau policandru (πολυκάνδυλον <sup>6)</sup>).

Orânduiriile bisericești cer ca la plinirea sfinteii liturgii să ardă pe sfânta masă trei, ori patru lumânări de ceară curată; iar la proscomidie fiind pe ea sfințele daruri, o lumânare; înaintea icoanelor cel puțin două. În împrejurări de mare lipsă și prigoniri, să fie în Biserică cel puțin două lumânări sau chiar **una**; iar fără nici o lumânare, nu e îngăduit a se plini sfânta liturgie <sup>7)</sup>. În timpuri bune și îmbelșugate însă, și jertfele de ceară și unt de lemn să fie aduse cu prisosință în casa lui Dumnezeu, Dătătorul bunătăților. Atunci deci, în Biserică se cuvine a fi multe lumânări și candelă aprinse, și așa lumina să strălucească cu îndestulare.



Unul din sfeșnicile cele mari din Biserică pentru ținerea lumânărilor.

1) Thalhofer, Liturg. op. cit., p. 683. — Goar, Evcholog., p. 24, n. 23. — Conf. Simeon Tesal., pag. 125, cap. 140.

2) Thalhofer, op. cit., p. 683.

3) Thalhofer, op. cit., p. 683. — Conf. Simeon Tesal., p. 125, cap. 140.

4) Thalhofer, op. cit., p. 683. — Conf. Simeon Tesal., p. 125, cap. 140.

5) Thalhofer, op. cit., p. 683. — Conf. Simeon Tesal., p. 125, cap. 140.

6) Thalhofer, op. cit., p. 683.

7) Sinopsa Mitrop. Iacov, p. 14. — Conf. Dumnezeștiile Liturgii, București, 1887, pag. 264.

Dar în Biserică se răspândește lumina și rin candelile (κανδηλαιοι, λαμπάδες) cu unt de lemn, mai ales când se fac servicii bisericești în timpul nopții. Lumina candelilelor este dulce, lină, tainică și deșteaptă în sufletul nostru sentimentele pietății. Lumina mistică influențează mai mult asupra sentimentelor omenesți de cât lumina strălucitoare; de aceea Bisericile vechi românești au ferestrele lor mici în afară, ca zăosul să primească o lumină liniștită.

Candelele se așează în altar d'asupra scaunului înalt; în naos d'asupra ușii împărătești, înaintea rândului liu de icoane împărătești, în fața icoanelor diferite către cari poporul are mai multă pietate, și înaintea unora dintre icoanele lin pronaos. Candelele se atarnă de lântșoare de metal, ori ee se fixează în pãreți. După învățătura lui Simeon Tesaloniceanul, lumina candelilei și a lumânãrilor, însemnează lumina dumnezeieciã, dacã este datã prin untul de lemn, semnul bucuriei și al vndecãrei, și prin cearã icoana curãteniei.

Din toate acestea conchidem, cã în Biserica noastră ortodoxã, nu se poate da lumina artificialã în Bisericiã de cât din ceara albinelor și din untul de lemn din masline; iar alte materialuri sunt oprite de canoane și practica bisericeascã.

## § 60.

### Tãmãea (thus, Θυμίαμα).

**A**ceastã substantã este însuși suncul sau cleiul (șună-rășină) al unor arbori rãșinoși din familia „amyrideelor“ (un fel de ienuperi mari, *juniperus lycia sive thurifera*), cari cresc în *India, Arabia, Egipt* și *Etiopia*. Suncul acestor arbori, se încheagã venind în contact cu aerul, tot așã ca și rășina brazilor noștri de pe munții Carpați. Gustul tãmãei este amãrãcios, cu miros puternic la încãlzire, balsamic, rãșinos și mai pronunțat prin arderea pe cãrbuni aprinși.

1. **Tãmãea** (thus ori tus sau olibanum, Θυμίαμα, λίβανος) se preparã în cantități mari în *India, Arabia, Egipt* și *Etiopia*; iar de acolo se vinde în negoț pentru medicamente și tãmãerea templelor, pagodelor și Bisericilor creștine. Substanta aceasta odoriferã are mai multe forme și colorii: cea din *Arabia, Egipt* și *Etiopia* este de o culoare puțin cam gãlbue și în formã de lacrãmi; însă cea din *India*, superioarã în calitate celei d'întãiu, este de culoare galbenã și de forma lacrãmilor voluminoase <sup>1)</sup>.

**Smirna** (σμύρνης) este rășina ce o dã *Decandrul*, un arbore din familia „*styraceelor*“, care crește în regatul *Siam* și în insulele din împrejurimile *Indiei* orientale. Rășina aceasta se scurge spontan eu prin mijlocul creștãturilor fãcute în trunchiul arbo-

1) Conf. M. N. Bouillet, Diction. universel des sciences, des lettres IX ed. Paris, 1870, art. „encens“, pag. 577. Asem. Pharmacopea Romãnã, București, 1862, p. 124.

reluși apoi să întărește venind în contact cu aerul, tot așa ca și tămășa.

Smirna se aduce la noi în turte sau bucăți de forme și grosimi diferite. Ea este o substanță galbenă-cafenie, tare, rășinoasă, cu un miros plăcut și de un gust la început dulce, în urmă balsamic, înțepător. Acea smirnă e mai bună care conține bucăți transparente și albe pentru care cauză se chiamă atunci „smirna amigdaloidă“. Smirna făcută praf sau grăunțe mici se întrebuițează în farmacie; iar pusă pe cărbuni aprinși, dă un miros foarte plăcut; de aceea se și întrebuițează în tămăderea Bisenicilor și locuințelor casnice<sup>1)</sup>.

Smirna se aducea în vechime ca daruri prețioase, împăraților, regilor și puternicilor lumii. Cei trei magi de la răsărit, venind să se închine lui Hristos când s'a născut, i au adus lui daruri, aur, tămăde și smirnă<sup>2)</sup>.

Mira (myrrha, μύρρα) este sucul gumi-rășinos asudat din trunchiul arborelui *Balsamodendron*, ori *myrrha*, familia „*amyrideelor*“, și venind în contact cu aerul se întărește<sup>3)</sup>. La noi mira se aduce din Arabia fericită și Etiopia — unde crește arborele ei, — în bucăți sau grăunțe de o mărime variabilă, la pipăit cam unsuroasă, fragilă, fără luciu, de un miros plăcut, aromatic, balsamic și de un gust amar. Substanța aceasta adusă în bucăți negrișoare și de un gust iute, nu este de bună calitate<sup>4)</sup>. Să nu se confunde tămăea cu smirna ori cu mira, căci ele sunt trei substanțe deosebite și numai cele două d'întăiu se folosesc în tămăderea locașurilor religioase; iar mira se întrebuițează în farmacie și la îmbălsămarea corpurilor. Poetul ispaniol Prudentiu, la începutul secolului V, ne spune că pe timpul său mira Sabeilor (un trib din Arabia) se folosea în ungerea corpurilor înainte de îngropare<sup>5)</sup>. Tot aceasta ne afirmă și contemporanul său Rufin al Aquileei, arătând că „Mira este mai mult de un gust amar; cu ea să unge corpul mortului ca să nu putrezească și să depărteze viermii“<sup>6)</sup>.

2. Acum să venim iarăși la tămăea ce ne preocupă mai mult de cât smirna și mira, întru cât tămăea a fost mai mult cunoscută popoarelor vechi; ea a fost adusă în toate timpurile ca ofrandă la temple și tot ea e considerată în creștinism ca

1) Pharmacoepa Română, București, 1862, p. 28.

2) Mat. 2, 11.: χρυσόν και λίβανον και σμύρναν.

3) Virgiliu, Ovidiu și Pliniu, vorbesc de *myrrha* (μύρρα) ca de un parfum ori rășină scoasă din arborel „myrrha“.

Iar în cartea intitulată „Rânduiala la prepararea, fierberea și sfințirea mirului“, București, 1882 pag. 4 n. 5, sub numirea de „smirnă“ (σμύρνης) se înțelege și „myrrha“.

4) Pharmacoepa Română, op. cit., p. 119.

5) Prudentius, Cathemerin. hymn. De exsequiis defunctorum.

6) Rufinus Aquil. apud. I. Louzon. De pollinct. et balsamat. ap. vet. c.

X: Myrrha est species valde amara, de qua ungitur corpus mortui, ut non putrescat, et pellit vermes.

un prinos sfânt, al cărui fum însoțește toate actele cultului săvârșite de ministrul altarului. Tămâea o găsim încă din vechimea cea mai adâncă în tămâerea templelor păgâne, ca astfel să dispară mirosul cel greu ce se răspânda din arderea pe altar a animalelor sacrificate de preoți zeilor. După inscripțiile și figurile gravate pe monumentele din vechea Teba (în Egipt), știm că **Ker-heb-ul** adică preotul și **Solem-ul** sau ajutorul său aveau de îndeplinit niște ritualuri foarte complicate la înmormântarea vre-unui Egiptean. De două ori *tămâea Kher-heb-ul* mumia până ce o acoperea de un nour gros de fum. Urmau apoi sacrificii de boi, gazele și găște, pentru curățenia mortului. Preficele boceau pe mort. Se făceau apoi de *Kher-heb*, rugăciuni, vrăjitorii, ș. a.; apoi mumia se așeza pentru vecie în mormânt.

La Evrei s'a întrebuințat tămâea (קמרת לבינה) în mare cantitate; cu deosebire când ei căzură la închinare de idoli, în nălțară acestora altare pentru arderea tămâei ca sacrificiu, nu numai pe munti, coline și în păduri<sup>1)</sup>, dar și pe căile publice, la răspântiile drumurilor, în colțul stradelor orașului<sup>2)</sup> și chiar în templul din Ierusalim<sup>3)</sup>. Dar Evreii și când nu au fost idololatrii au aprins multă tămâe pe altarul (מזבחה, mizbeah) anume făcut în «Sfânta» și chiar odată pe an în «Sfânta sfințelor»<sup>4)</sup>.

Pe altarul ebraic al tămâerei, ardea nu numai tămâe curată adusă de Evrei din Arabia<sup>5)</sup>, dar aceasta se amesteca adesea ori în timpurile străvechi, încă cu 4 ingrediente: stacte (שִׁטָּה), onix (שִׁחָלִית, smaragd), galbanum (קלבנדר) și arome (סמים).

Toate acestea în cantități egale se amestecau cu tămâe și sare, apoi prefăcute în praf se puneau pe cărbunii aprinși de pe altar, seara și dimineața<sup>7)</sup>. Tradiția judaică arată că pe lângă acestea, se ardeau pe altar încă 7 ingrediente: *mirrha, cassia, narden, safran, costus, cinamon și țimtrinde*<sup>8)</sup>. Dar profetul Malahia prezice că în timpurile mesianice se va aprinde tămâe «de la răsăritul soarelui și până la apusul său» și se va aduce atunci adevăratul sacrificiu (מנחה).

1) I Reg. 13,1; II Cron. 28,24 seqq.; Ezech. 6,13.

2) I Macab. 1,58; II 2,15.

3) Ezech. 8,10. — Asem. Isidor de Onciul, Archeologia biblică, Cernăuți, 1884, p. 415.

4) Conf. Isidor de Onciul, Archeol. bibl., pg. 402, 413 și 416. — Asem. Exod. 30,1.—Lev. 16,18.—Profetul David în psalm. 140 (141) se exprimă astfel la versetul 2: „Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămâe (קמרת) înaintea ta” (Iehova).

5) Ierem. 6,20.—Isaia 60,6.

6) Exod. 30,34.

7) Ibidem.

8) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 684—685.

9) Malach. 1, 11: כי ממנחה שמש ועד-מבוא גדול שמי

La Greci și la Romani eră în curtea templelor câte un altar (alta, ara; βωμός, θυσιαστήριον) pentru sacrificarea animalelor; afară de acesta se mai afla și în casa templelor adică în **Cella** lângă statua zeului câte un altar mai mic (arula, foculus, *bozúra*), pentru a aprinde d'asupra lui tămăe și miroase plăcute idolilor, cărora se rugau păgânii în nouul acesta de flăcău-tiune<sup>1)</sup>. Despre aceste altare se vorbește în istoria persecuțiilor creștine, că mulți dintre urmașii lui Hristos înspăimântați de chinurile cele amarnice pornite din partea tiranilor păgâni, intrau în Cella și aprindeau tămăe pe altar, și de aceea acești creștini fură numiți de părinții bisericești *tămăetori* (thurificati) și condamnați pentru această faptă păgânească<sup>2)</sup>; iar acei creștini cari de frica chinurilor aduceau sacrificii pe altarele din curtea templelor, se chemau *sacrificatori* (sacrificati), și erau de asemenea condamnați de Biserica creștină<sup>3)</sup>. Atât tămăetorii cât și sacrificatorii săvârșeau aceste fapte ca să placă păgânilor și să nu mai fie munciiți.

*Virgiliu, Horațiu, Pliniu*, vorbesc adesea ori de tămăe și întrebuințarea ei la Romani; iar **Erodot** zice că pentru înbălsămarea trupurilor omenești se întrebuința la Egipteni, sare, smirnă, casia, și alte mirodenii, exceptându-se tămăea<sup>4)</sup>. Grecii însă prin cuvântul *θυμίαμα* înțelegeau nu numai «tămăea» dar adesea ori și alte miroase plăcute.

3. Apostolul Pavel inspirat de multe ori de la tămăerile ebraice, le presară figurativ în epistolele sale, cu diferite înțelesuri, și scoate de aci multe idei mari. Așa, vorbind acest propoveduitor al evangheliei de mântuirea omului prin Iisus Hristos, zice că Mântuitorul s'a dat pe sine sacrificiu lui Dumnezeu pentru noi «*spre miros de bună mireasmă*»<sup>5)</sup>. În alt loc același apostol zice că direcțoria apostolică este un prinos de «*bună mireasmă*» adus lui Dumnezeu pentru cei ce se mântuesc<sup>6)</sup>; iar ofrandele ce i s'au trimis apostolului de către Filipeni, le aseamănă tot cu un «*miros de bună mireasmă*»<sup>7)</sup>. După cum vedem apostolul Pavel de cele mai multe ori aseamănă actele mari de la urzirea Bisericii cu miresmele și tămăerile de pe altar plăcute lui Dumnezeu. Dar și în Apocalipsă (8, 3—6) găsim întrebuințat cuvântul tămăe (θυμιάματα), tămăetoare (λιβανωτόν), altar (θυσιαστήριον), și cetim acolo că un înger sta la altar având

1) Bötticher, *Zeitschrift der Hellenen*. S. 274.

2) Cyprian. *Epist.* XV ad cler. Roman.

3) Cyprian. *De lapsis*. Conf. Concil. Ancyr. c. IV, VII, VIII, IX. — Concil. Nicæn. c. XI. — Concil. Arelat. II, c. X. — Concil. Illiberritanum c. I, II. — Cyprian. *Epist.* LII.

4) Herodot. *Historia*, lib. II, cap. LXXXVI: Πλὴν λιβανωτοῦ.

5) Efes. 5, 2: Καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ θεῷ εἰς ὄσμην εὐωδίας.

6) II Corint. 2, 15: Ὅτι (noi apostolii) Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ.

7) Filip. 4, 18: Πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ἡμῶν, ὄσμην εὐωδίας.

tămâetoare de aur și i s'a dat tămâe multă ca să o aducă cu rugăciunile tuturor sfinților pe altarul cel de aur<sup>1)</sup>.

De oare ce miresmele și tămâerile sunt des numite în Noul Testament în semnificațiune mistică, arătându-se că ele sunt un sacrificiu plăcut lui Dumnezeu dacă sunt însoțite de rugăciuni și inimă curată, cum cetim aceasta în evangelia lui Luca (1,10), de aceea se crede că tămâerea sfințelor locașuri e introdusă de timpuriu în creștinism. Unii dintre teologii apuseni sunt de părere că tămâerea se află în Biserică chiar din timpul apostolilor de și nu găsim pentru aceasta temeieri pozitive.

*Iustin Martirul* vietuitor în secolul II, pare a spune (Dialog. 28. 29. 41), că pe timpul său sacrificiul euharistic eră însoțit de tămâieri cu *bune miresme*. Mai lămurit vorbește *Clement de Alexandria* (Pædag. II, 8) de tămâe, aducând aminte de profetia lui Malachia (1,11) ce stă în legătură cu *tămâerea* și sacrificiul din timpul mesianic. *Tertulian* arată (De idololatria cap. XI), că tămâea e folositoare oamenilor în aromele medicinale; dar creștinilor mai este trebuincioasă și la mângâerea (ungerea) îngropărei (ad solatia sepulturæ). Iar în scrierea sa «*Apologeticum*» (c. 42), Tertulian spune că creștinii întrebuințează tămâe în mare cantitate, dar nu ca păgânii cari afumă pe zeii lor, ci creștinii o folosesc pentru îngroparea morților (christianis sepeliendis). Iată acum și cuvintele acestui mare apologet: «*Tămâe cumpărăm nu puțină. Dacă Arabii se plâng că nu le cumpărăm tămâe, zice Tertulian senatului roman, Sabeii știu că cele mai multe și scumpe din mărfurile lor (tămâe sabeică și alte aromate), se întrebuințează mai mult pentru îngroparea creștinilor, de cât pentru afumarea zeilor*»<sup>2)</sup>.

Dar tămâea se întrebuința la vechii creștini și ca miros plăcut și *desinfecant*. Așa, la Tertulian (De coron. milit. c. 10) găsim aceste cuvinte: «*Dacă mă valămă undeva vr'un miros neplăcut, aprind ceva arabic*» (tămâe<sup>3)</sup>.

4. Origen se deplânge că între creștini se află persoane bisericesti (Diaconi și Preoți) caristau împrejurul altarului amețiti de păcatul mândriei, așa că cu chipul acesta jertfelnicul răspândește acest miros urât al mândriei, în loc ca „**altarul să răspândească mirosul plăcut al tămâei**“. Cu toate acestea nu știm dacă Origen vorbește aci de tămâerea creștină, sau dacă

1) Apocal. 8, 3: Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθεν καὶ ἐστάθη ἐπὶ τοῦ θυσιαστίου ἔχων λίβανωτὸν χρυσοῦν, καὶ ἔδοθη αὐτῷ θυμιάματα πολλὰ... κ. τ. λ.

2) Tertull. Apologeticus, cap. XLII: „Thura plane non emimus. Si Arabiæ queruntur, scient Sabæi plurimis et carioris suas merces christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis“.

În interpretarea acestui text al lui Tertulian, învățații nu se unesc între ei. Unii cred că creștinii se *imbălsămau* întrebuințând și tămâe între alte ingrediente. Alții sunt de părere că la îngroparea creștinilor se aprindea multă tămâe ca simbol al rugăciunii și al *mângâerei* sau ușurării celui repauzat (ad solatia sepulturæ), cum cetim în scrierea lui Tertulian „De idololatria“, cap. 11.

3) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 688.



ol se îndreptează simbolic la tămâerea de odinioară a Vechiului Testament. Așa că un text lămurit nu găsim la acest mare scriitor bisericesc, despre întrebuintărea tămâei la altarul Bisericii creștine, în timpul pe când trăea el<sup>1)</sup>. Iar africanul *Arnobiu din Sica*, de la începutul secolului IV-lea compunând scrierea sa în 7 cărți în contra păgânilor intitulată «Adversus nationes» sau și «Disputationes adversus gentes», în cartea VII, 26—27, combate îmagațiunile de tămâe din cultul păgân, probabil că el nu cunoștea nici un fel de tămâere în Biserica creștină<sup>2)</sup>. Tot așa și liturgia din Constituțiunile apostolice (cartea VIII cap. 6—15), nu conține nici un cuvânt despre tămâerea Bisericilor<sup>3)</sup>. Acestea toate făcură pe mulți învățați să se îndoească de existența tămâerilor la sacrificiul euharistic în cele d'întăiu trei secole, mai ales că texte precise în această privință nu aflăm, ci scriitorii vechi întrebuintează numai numirea de «tămâe» cu alte întrebuintări de cât în aprinderea ei la serviciul divin<sup>4)</sup>. Cu toate acestea nu putem admite că creștinii primi cari au primit unele formule și obiceiuri din cultul Vechiului Testament, să nu primească și tămâerea ebraică, cea mai expresivă simbolizare a rugăciunii și sacrificiului<sup>5)</sup>, mai ales că și Ipolit episcopul Portului Roman de la gurile Tibrului († 235), în scrierea sa «De consummatione mundi» (cap. XXXIV) zice că «Bisericile plâng cu multe lacrimi, fiind că nu li se mai aduc nici jertfe nici tămâeri»<sup>6)</sup>. Prin urmare Ipolit vorbește ca de un obicei înrădăcinat între creștini, de a aduce tămâea în casa Domnului între celelalte ofrande.

5. Abia din secolul IV încoace găsim *texte precise* despre tămâerile liturgice și religioase în Biserica creștină. Așa canonul III-lea apostolic scris în finele secolului III ori începutul secolului IV-lea, poruncește a se aduce în Biserică între alte daruri și tămâe (Θυμίανα, thymiana id est incensum<sup>7)</sup>). În liturgia sfântului *Jacov* și în aceea atribuită lui *Marcu*, găsim de mai multe ori orânduirea de a se tămâea sacrificiul euharistic, cum și rugăciunile tămâerei<sup>8)</sup>. Tot așa și liturgiile sfinților *Vasilie* și *Hrisostom* amintesc adesea ori de tămâere. În «Hierarhia ecclesiastica» a lui *Dionisie Areopagitul* (III, 2,3; IV, 3,3), găsim tămâerea nu numai la sfințirea sacrificiului euharistic, dar și la sfințirea untului de lemn. Iar *Efrem Sirul* († 379) orându-

1) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 687.

2) Ibidem S. 688.

3) Ibidem S. 688.

4) Ibidem S. 688. Conf. Eusev. Popovici, Istoria Bisericească, op. cit., vol. I, pag. 351.

5) Thalhofer, op. c., p. 687.

6) Hippol. De consummatione mundi XXXIV: Lugebunt sane ecclesiae luctu magno, quoniam nec oblatio, nec thymiana offertur.

7) Cuvintele canonului sună astfel: „Dar să nu fie ertat a se aduce alt ceva în altar, de cât unt de lemn la candelă și tămâe la vremea aducerii înainte“.

8) Daniel, Codex, Tom. IV, pag. 89, n. III și pag. 144, n. VI.

este în Testamentul său această măsură: «*Ardeți tămâe (thura) la altar, zice el; iar mie faceți-mi îngroparea cu rugăciuni; dați tămâeri lui Dumnezeu; însă mie dați-mi rugăciuni din psalmi*»<sup>1)</sup>. De aci vedem că pe timpul lui Efreem era introdusă tămâerea în cult nu numai ca parte simbolică, dar și ca ofrandă.

Între părinții și scriitorii Bisericii vechi apusene încă se află mulți cari se ocupă de tămâerea casei Domnului. Dintre aceștia amintim pe Ambrosie al Mediolanului, la care găsim

aceste cuvinte: «*Dea Dumnezeu, ca atunci când tămâem altarele și aducem sacrificiul euharistic, să fie de față ingerul Domnului*»<sup>2)</sup>.

Iar în întocmirile vechi ale cultului apusean, e prevăzut **Sacristanul** (Sacrista, paraclisier) pentru aprinderea tămâei (Ordo II, 4).

La sinodul din Chalcedon s'a făcut plângere înaintea adunării părinților, că *Dioscur* al Alexandriei, întrebuințase rău bunurile pe cari o pioasă le lăsase pentru săraci, și la înmormântarea ei, *Dioscur* n'a întrebuințat tămâea când a adus sacrificiu pentru sufletul pioasei<sup>3)</sup>.

Dar tămâerea nu era folosită numai în acatele liturgice, ci episcopul *Ciril* al Alexandriei o întrebuința la ori ce act bisericesc s. e. la procesiuni, înmormântări ș. a<sup>4)</sup>. După condamnarea lui *Nestorie* la sinodul al III-lea ecumenic ținut în Efes la anul 431, poporul din acest oraș a însoțit pe părinții sinodului până la locuințele lor cu *făclii aprinse*; iar femeile aprindeau *tămâe* în calea lor<sup>5)</sup>. În secolul VI *Hosroe* (în limba persană *Khosru*) regele Perșilor, dăruie Bisericii sfântului *Sergie* din Ierusalim între alte ofrande și un *tămdear*



Cădelnița pentru  
tămâerea Bisericii,  
poporului și a lucrurilor  
binecuvântate.

(cădelniță) de mare preț<sup>6)</sup>.

În vechiul creștinism obligațiunea de a tămâea o aveau diaconii, și de aceea arhidiaconul *Ștefan* e zugrăvit cu un tămdear în mână; dar în unele părți tămâeau și diaconesele<sup>7)</sup>. Chiar și în mănăstirile **românești** de maici, la sărbători și solemnități mari, se obișnuște a purta **cățui** (κατσίον—tămâetoare mică) cu

1) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 688. — Conf. Martigny, Diction. des antiq. chrét. art „encens“, pag. 273.

2) Ambros., Comment. in Luca c. I: „Utinam nobis quoque adolentibus (adoleo, a tămâea) altaria et sacrificium deferentibus assistat angelus“.

3) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „encens“, pag. 274.

4) Ibidem

5) Ibidem

6) Ibidem

7) Ibidem

tămăe aprinsă unele dintre monahine, și a tămăea rasul Bisericii în timpul liturgiei, fiind îmbrăcate cu mantie neagră.

6 Tămăea are două înțelesuri de căpetenie: unul prin care se exprimă **respectul**, iar altul însemnează **harul sfântului Spirit**. Când se tămăie persoanele ori icoanele însemnează venerațiune, respect; însă când se tămăe lucrurile asupra cărora se invoacă bine cuvântarea divină, atunci însemnează revărsarea harului sfântului Spirit. Pe lângă aceste semnificațiuni simbolice, tămăea mai este și un prinos adus la sfântul altar.

În timpul liturgiei sunt trei tămăieri principale: tămăierea ce se face la începutul sfinteii liturgii când se pregătesc elementele pentru sfânta euharistie, și însemnează atunci întunecul ce s'a făcut peste tot pământul în timpul răstăzării Domnului<sup>1)</sup>; cea de a două este în timpul citirii epistolelor apostolice, arătându-se cu aceasta mireasma cunoștinței lui Hristos, în tot locul unde au predicat apostolii<sup>2)</sup>; în fine a treia tămăiere se face în timpul Heruvicului și inchipuește nourii în cari va veni Fiul omenesc după cum el însuși zice: «*Vor vedea pe Fiul omului venind în nouri cu putere și cu mărire mare*»<sup>3)</sup>.

Tămăea este atât de mult întrebuințată în cult, în cât nici un act liturgic ori bisericesc nu se face fără tămăere. De și câte odată amestecăm tămăea și cu alte ingrediente aromatice, totuși acestea să fie în mică cantitate, ca să nu se răpească figurațiunea ofrandei adusă prin tămăe înaintea lui Dumnezeu.

În Biserica latină tămăea de multe ori se preface în praf și se amestecă cu alte aromate ca d. e.: storax, mosc, ambră, ș. a., și așa punându-se în tămăear pe cărbuni aprinși, fumul acesta răspândește un miros plăcut<sup>4)</sup>.

Luter în «*Formula Missæ*» cu ritualul său euharistic, a lăsat libertate pastorilor săi de a întrebuința ori nu, tămăerea în cultul protestant. Dar către finele secolului XVII se iviră între credincioșii protestanți unii cari la diferite ocazii s. e. în noaptea Nașterii Domnului, mergeau la Biserică cu vase pline de cărbuni și tămăe, în cât Biserica se umplea de nourul fumului eșit din tămăe<sup>5)</sup>.

1) Marc. 15, 33.

2) II Cor. 2, 14.

3) Luca 21, 27.

4) În orient principii și demnitarii statelor, aprind tămăe cu îndestulare în locuințele lor. Dar din tămăe să fac și niște pastile zise „ale seraiului“ în formă de con, cari ard și răspândesc un miros foarte plăcut în locuințele casnice.

5) Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturgicus eccles. lutheranæ, Lipsiæ 1848 Tomus III, S. 24: „*Bei uns in Ober-Sachsen ist diese Gewohnheit abgekommen, daß man also nicht mehr in der Christ-Nacht die Kirchen mit angezündeten Lichtern durchleuchtet... In der Stadt Zeitz... gieng man in der Christ-Nacht früh um 3 Uhr in die Kirche zur Metten, da war bey dem Altar und auf dem großen Kronen-Leuchter alles voll Lichter, ein jeder, der in die Kirche gieng, hatte auch ein Wachs-Licht, da denn ein paar Weihnacht-Lieder gesungen.... und der Segen gesprochen ward. In der Stadt Anneberg war es eben also, da jederman mit einem Licht in die Kirche gieng, viele nahmen auch Räucher-Kerzen mit sich und zündeten sie an, ja ein Gefäß mit Kohlen nahmen viele mit sich*“

În timpul de față nu cunoaștem între protestanți pe veri-unii cari se întrebuinteaze tămâerea <sup>1)</sup>.

## § 61.

### Venerațiunea relicviilor.

**B**iserica ortodoxă înțelege în general prin relicvii (λείψανα r. λείπω, reliquiae, resturi, moaște), *tot ceea ce rămâne de la sfinți după trecerea lor din această lume, în viața eternă la locașul fericirii*. În sensul strâns al cuvântului se înțelege sub această numire, corpul întreg al sfântului, sau și fie care parte a corpului, după cum se exprimă sf. Grigorie de Nazianz<sup>2)</sup>. În înțelesul mai larg, se cheamă relicvii, veșmintele, pânzeturile și alte obiecte purtate de sfinți, sau cari au fost în atingere cu corpul și osemintele lor. Dar apusenii mai dau relicviilor și alte diferite numiri, după însemnătatea cu cari le prețuiesc ei s. e. binefaceri<sup>3)</sup>, binecuvântări, cenușă<sup>4)</sup>, jertfă, insignii<sup>5)</sup>, scut de apărare, amaneturi<sup>6)</sup>, daruri, ș. a.

Venerațiunea relicviilor este întemeiată pe sfânta scriptură<sup>7)</sup>, și pe legea firească, de a păstra cu sfințenie și recunoștință tot ceea ce a rămas de la persoanele cari ne-au fost scumpe. Cu atât mai vârtos, creștinii au ținut de o datorie sfântă, de a fi recunoscători acelor cari au pățimit pentru credința evanghelică, și a păstra resturi de la ei. Se poate zice că venerațiunea relicviilor își are germele în timpurile apostolice când Evreii au omorât cu pietre pe arhidiaconul Ștefan, «iar bărbați pioși l'au îngropat pe el, și au făcut plângere mare pentru dânsul»<sup>8)</sup>.

a) Primii creștini plecând de la ideea că resturile sfinților sunt pentru cei ce le au, ocrotitoare în contra răului și atrăgătoare la virtute, de aceea ei căutară a le dobândi cu ori ce preț. În scopul acesta pioșii alergau cu pericolul vieții lor în mijlocul amfiteatrelor și arenelor, unde martirii își dau suflarea cea mai de pe urmă în lupta cu fiarele sălbatece, fiind astfel condamnați de păgâni; iar de aci pioșii ridicau *corpurile martirilor*, strângeau sângele lor cu buretele și adunau cu îngrijire

---

streueten Räucher-Pulver drauff, davon denn ein rechter Nebel, in der Kirche entstand. Und das war nun eine große Freude und Herrlichkeit bei dem gemeinen Volk. Ob die Freude über der Geburt Christi im Herzen so groß gewesen, zweiffelte ich fast.

1) Thalhofer, Liturgik I, B. S. 704.

2) Nazianz. Orat. I contr. Iulian.

3) Gregor. Magn. Epist. XXXIII, lib. 3.

4) Hieronym. Epist. LIII ad Repar.

5) Baron. Annales ann. 1008 n. 1.

6) Gregor. Turon. Hist. Franc. lib. IX, c. 40.

7) Deuter. 34, 6; ps. 138; Sirah. 46, 13-15; Fapt. Apost. 19, 11.

8) Fapt. Apost. 8, 2.

baine și obiectele acestor viteji ai creștinismului. De multe ori creștinii cumpărau cu bani relicviile sfinte, și după ce le doborâdeau prin vre-un mijloc oare care, le sărutau, le îmbrățișau cu pietate, le acopereau cu miresme, le învăleau în stofe scumpe și cu deosebire în purpură ori în dalmatică cu fire de aur; în aceste stofe s'au aflat destule resturi în catacombele și mormintele martirilor. După ce relicviile erau înfășurate astfel, le îngropau cu mare solemnitate, ori chiar tainic când persecuțiunile erau crâncene. Mormintele martirilor se transformau în sarcofage către cari creștinii aveau mare evlavie.

Unul din cele mai vechi exemple de această venerațiune, îl găsim în descrierea patimilor sfântului *Ignatie Teosorul* episcopul Antiohiei, martirizat la Roma în timpul lui Traian, luptându-se în amfiteatrul de acolo cu fiarele sălbatice. Creștinii adunară cu îngrijire relicviile lui Ignatie pentru a le da Bisericii antiohene. Eusebiu istoricul care ne arată acest fapt în *Istoria sa bisericească*<sup>1)</sup>, ne mai spune că Biserica din Smirna scrisese o epistolă către Biserica din Pont, prin care descrie amănunțit arderea de viu pe rug în orașul Smirna, a lui *Policarp* episcopul acestei cetăți (155-166), fiind că după mărturia aceluiași istoric, Policarp nu a voit să se închine statuei cezarului Antoniu Piul, și se lepede credința creștină<sup>2)</sup>. Iată un fragment din textul acelei epistole: «*Sulașul... arse corpul lui Policarp, după obicei* (din ordinul lui Filip guvernatorul cetății); iar noi (pioșii) *adunărăm oasele lui ce ne erau mai scumpe de cât pietrele prețioase, și le închiserăm cu evlavie într'un loc, unde Dumnezeu ne va hărăzi de a ne aduna cu bucurie pentru a sărbători ziua martirului său, spre a-i venera memoria și a îndemna și pe alții prin exemplul său, ca să urmeze virtutea sa*»<sup>3)</sup>. De odată cu Policarp mai fură arși de viu *Mitrodor* preot al sectei lui Marcion și vestitul *Pioniu*<sup>4)</sup>.

Din aceste exemple vedem câtă venerațiune se da de creștini relicviilor martirice, în timpurile prime ale Bisericii.

Adesea ori însă păgânii ardeau corpurile martirilor, iar cenușa o aruncau în vânt spre a nu fi adunată de creștini în scopul venerațiunei. Altă dată inimicii Bisericii aruncau corpurile eroilor credinței în valurile mării, ca să se peardă cu aceasta ori ce urină a lor. Însă în multe cazuri se furau de creștini corpurile martirilor de la locul supliciului, sau din cimitire și apoi se păstrau ca niște odoare scumpe.

Pentru adâncă venerațiune păstrată relicviilor, creștinii zidiră de la Constantin cel Mare încoace, primele Biserici pe mor-

1) Euseb. Hist. eccles. lib. III, c. XXXVI.

2) Vezi cercetările mele asupra orașului *Smirna* și asupra frumoaselor insule *Cos* și *Rodos*, făcute la fața locului și publicate în revista „*Biserica ortodoxă Română*” din București, anul XXX (1907) n. 10, p. 1128-1147. (Autorul).

3) Euseb. Hist. eccles. lib. IV, c. 15.

4) Ibidem.

mintele martirilor; iar de aci, acele Biserici fură numite **martyria** (μαρτύρια<sup>1)</sup>). Mai târziu se aduseră relicviile din mormintele unde se aflau și se așezară în Biserici anume zidite în orașe; de aceea în sinaxariul Bisericii noastre cetim de multe ori amintiri de transportări relicvice. Iar sinodul cartaginean hotărî prin canonul 91, *ca nici o Biserică să nu se zidească fără ca să fie așezate relicvii în sfânta masă*. Dar mai ales canonul 7 al sinodului al VII-lea ecumenic zice: *«Cel ce va sfinți Biserici fără sfinte moaște să se caterisească»*. Latini înșă obișnuesc a mai pune relicvii în cruci și în icoanele zăgrăvite pe păreții Bisericilor<sup>2)</sup>; adesea ori înșă ei se coboară pe această treaptă și în lucruri mărunte<sup>3)</sup>. În timpurile mai târzii se așezară relicviile în Biserici pentru a le săruta poporul. Corpurile martirilor în total sau în parte se păstrau ca și azi, în sicrie de lemn, argint, aur și alte materialuri scumpe.

b) Creștinii venerau nu numai corpurile martirilor, dar și *obiectele* rămase de la ei, sau cari veniseră în atingere cu ei. Așă, urmașii pioși ai evangheliei, păstrau cu sfințenie obiectele cu cari fură torturați slinții și lanțurile cu cari au fost ferecați. Unele din aceste lanțuri le amintește și Biserica cu evlavie în sinaxariile ei ritualistice. Ambrosie al Mediolanului adunase nu numai sângele sfinților **Vital și Agricola**, dar și crucea și cuele de la locul supliciuului lor. Se păstrau de asemenea, untul de lemn ce ardea în candelile sfinților, cum și veșmintele și obiectele purtate de ei. Cu privire la acestea Ioan Hrisostom, în omilia VIII către poporul antiochean se rostește astfel: *«Cât este de mare virtutea sfinților; pentru aceea venerațiunea creștinilor se îndreptează nu numai către corpul lor, ci și către veșmintele lor»*. Nu cu puțină îngrijire se țineau și sandalele precum și incingătorile sau *brăele* sfinților; de aceea și Biserica amintește în sinaxariile ei, atât de unele *veșminte*, cum și de unele *brăe*enerate de creștini. Acum înțelegem pentru ce Antonie cel Mare venera mânia lui Pavel Tibeul, și se îmbrăca cu ea la serbători mari<sup>4)</sup>.

Veșmintele, obiectele și în deosebi corpurile martirilor, le țineau creștinii cum le țin și în zilele noastre, ca vindecătoare de boale, ocrotitoare în contra răutăților, făcătoare de minuni, isvorătoare de mir, ș. a.

Mai erauenerate, *casele, locurile și peșterile* în cari vie-

1) Conf. Cyril. Ierusal. Cateches. XVI. — Socrat. Hist. eccles. lib. IV, c. XVIII.

2) Martigny, Diction. op. cit. art. „Reliques“ p. 694.

3) Martigny, Diction. în art. „Reliques“ din Dicționarul său, susține că într'un crucifix din Biserica sfântului Clement din Roma, se află un dinte al sfântului Iacov și altul al sfântului Ignatie Teoforul; că în Biserica sfântului Petru din Roma se găsesc lanțurile cu cari au fost legați în acest oraș apostolii Petru și Pavel; că în Ancona este o piatră din acelea cu cari au fost lapidat arhidiaconul Ștefan, ș. a.

4) Martigny, Diction. op. cit. art. „Reliques“, p. 695.

tuiseră sfinții, și cu deosebire locurile unde ei primiră cununa martirișmului. Aci se ridicau Biserici, monumente religioase, cruci, etc. Între multe fapte de acest fel, ne aducem aminte de Eudoxia soția lui Teodosie II, care zidi o Biserică pe locul unde fusese ȋcis cu pietre arhidiaconul Ștefan<sup>1)</sup>.

Pentru aflarea adevărului, se făceau prin secolul VI și jurăminte pe relicviele sfinților, cum se fac și azi pe evanghelie în multe părți locuite de creștini. Cu toate acestea s'au făcut și răutăți de călugării vagabonzi cu vânzări de pretinse relicvii, cu obiecte despre cari se ziceau că sunt purtate de martiri, cu bucați de lemn, zise din crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul cu oase luate din cimitire și vândute ca resturi de la anumiți sfinți, etc.<sup>2)</sup>. Între alți părinți bisericești, Augustin vorbind de monahii vagabonzi din timpul său, zice că «*Mulți ipocriți su haina monahilor se imprăștie pretutindenea cutreerând provinciile, nicăeri fiind trimiși, nicăeri statornici, nicăeri stând, nicăeri șezând. Alții vând resturi de ale martirilor, ca și cum ar fi ale martirilor*»<sup>3)</sup>. Dar canoanele și legile politice au luat măsuri în contra acestori vânzători, și au pus capăt pe cât s'a putut acestor stări de lucruri. De aceea Teodosie cel Mare a promulgat această lege: «*Corpul omenesc să nu-l transporte nimeni în altă parte; nimeni să nu desmembreze pe martiri, nimeni să nu-i cumpere*»<sup>4)</sup>.

Și în România avem relicve așezate în Bisericile mai însemnate ale țarei d. e. ale sfinților: *Dimitrie Basarabov, Nicodim, Ioan cel Nou, Nifon, Serghie și Vach*; apoi ale sfințelor: *Paraschiva, Filoftea și Tatiana*. Aceste relicve au fie care îndeosebi și zile anume de sărbătorire bisericească, când poporul vine cu mare evlavie să se închine lor și să aducă prinoase.

1) Martigny, Diction., op. cit. art. „Reliques“, p. 695.

2) Eusev. Popovici, Ist. Bis. vol. I, p. 572.

3) Augustin. De opere monachor. cap. XXVIII: Multos hypocritas sub habitu monachorum usquequaque dispersit, circumeuntes provincias, nusquam missos, nusquam fixos, nusquam stantes, nusquam sedentes. Alii membra martyrum, si tamen martyrum, venditant.

4) Cod. Theodos. Lib. IX, Tit. VII. De sepulchris violatis, leg. VII: Humanum corpus nemo ad alium locum transferat; nemo martyrem distrahat, nemo mercetur.

## ARTICOLUL II

### VEȘMINTELE ȘI VASELE LITURGICE.

#### § 62.

#### Veșmintele diaconești.



a măreția cultului public a contribuit nu numai spiritul adânc al cântărilor liturgice, dar și solemnitatea exterioară atât de mult prețuită, în plinirea actelor cuprinse în aceste formulare. *Veșmintele sunt expresiunea stărei sufletești a omului, a culturai și etăței lui, a stărei sociale, a climei și a alitudinei pe care o are față de semenul ori superiorul său.* Atunci când ne înfățișăm înaintea împăraților, regilor și stăpânilor lumii, căutăm a ne împodobi corpul cu haine cât mai strălucitoare, ca prin aceasta să arătăm bucuria și respectul față de aceste persoane. Când avem sărbători sau timpuri de veselie, nu uităm de a ne îmbrăca în veșminte scumpe, ca să fim întru totul în legătură cu aceste împrejurări atât de plăcute și rari în viața noastră. În zilele de întristare și ceremonii funebre, iarăși potrivim expresiunea feței și îmbrăcămintea noastră acum posomorată, cu momentul și ideea ce ne predomină <sup>1)</sup>.

Ca să fim și mai mult de acord cu ocaziunile de bucurie, întristare și solemnitate, potrivim și **colorile** hainelor cu aceste momente, așa ca la veselie să purtăm haine luminoase, iar la întristare să ne acoperim cu colori posomorâte.

Dar veșmintele mai atrag și respectul ori desprețul oamenilor asupra persoanei ce le poartă, deosebesc sexele omenești între ele și disting pe oameni unii de alții prin strălucirea și curățenia lor. Iată pentru ce din cea mai adâncă vechime, împărații și domnii lumii, apărură în fața celorlalți muritori, îmbrăcați în veșminte cât mai scumpe, strălucitoare și împodobite cu tot felul de insignii și ornamente.

1. Biserica având în vedere acomodarea exteriorului omenească cu dispoziția sa sufletească, starea socială și rolul său în lume, a luat măsuri de timpuriu ca servitorii altarului să se înfățișeze înaintea lui Dumnezeu Împăratul Împăraților, în veșminte cu totul deosebite de cele obișnuite; iar pentru ca clericul să fie recunoscut și în lume ca ministru al celor sante, a hotărât ca și în afară de altarul Domnului, hainele sale să se deosebească de ale celorlalți oameni <sup>2)</sup>. Înțelegem prin urmare sub numirea

1) Coloarea doliului la creștini este **neagră**; iar la chineji este **albă**.

2) Canonul 27 al sinodului VI ecumen. iată ce zice: „*Niminea din cei*



de veșminte liturgice, *imbrăcămintea*, pe care o întrebuițează clericii în timpul serviciului divin, cum și la solemnitățile și actele religioase publice. Ele se deosebesc de veșmintele pe cari le poartă clericii în afară de biserică, atât după forma lor mpunătoare cât și după scumpătatea materiei. Pentru deosebirea acestor veșminte de ori care altele, poartă pe ele semnul **c-ucei**.

Cu toate că Domnul nostru Iisus Hristos nu a dat vr'o po-uncă în pîvința veșmintelor liturgice, ci a recomandat apostolilor numai simplitatea îmbrăcămintei<sup>1)</sup>, și cu toate că în cele d'întăiu trei secole nu cunoaștem la servitorii bisericești niste veșminte anumite pentru cult, totuși nu încapem îndoială, că chiar în timpurile prime ale creștinismului, clericii purtau înaintea altarului **haine de sărbătoare** (στολαί) a căror formă a rămas necunoscută. Aceste haine să crede că erau **albe** sau de o culoare deschisă, simbolul nevinovăției creștinilor, și aveau forma unei tunici lung (ποδήρις), iar pe deasupra o mantie grecească (ἱμάτιον, φαινόλης, φαινόλιον, φελόνης, φελόνιον, pallium, pænula<sup>2)</sup>). Culoarea albă să crede că s'a întrebuițat de obicei în veșmintele liturgice până prin secolul IX, când s'a început a se introduce treptat și alte colori. În lume, atât episcopii cât și ceilalți clerici, nu se deosebeau prin hainele lor de laici în cele d'întăiu trei secole<sup>3)</sup>.

---

*ce se numără în cler, să nu se imbrace în haină necuvenită... ci să întrebuițeze îmbrăcămintea obișnuită acum celor ce se numără în cler*“.

Să ascultăm acum și cuvintele canonului 16 al sinodului VII ecumenic: „*Tot lucrul și împodobirea trupului, străine sunt de eraticesca rândueală. Deci episcopii sau clericii cei ce se împodobesc cu haine strălucitoare și luminoase... nu se dea certării. Așijderea și cei ce se ung cu mirodenii... Că din vechine tot bărbatul ieraticesc cu cucernică îmbrăcămintă petrece... iar cei ce poartă cele moi, în casele împărăților sunt*“.

1) Mat. 10, 10; Marc. 6, 9.

2) Eusev. Popovici, Istor. Bis. vol.I p. 592. — Goar Evchol. p. 99 n. 20.

3) Iar creștinii cei vechi, aveau **aceste veșminte**: bărbații se arătau în lume de obicei cu capul gol; iar femeile cu văluri pe față; bărbații purtau părul scurt, iar femeile părul lung, potrivit cuvintelor apostolului Pavel (I Cor. 11, 14). Bărbații aveau barba lungă (Clem. Alex. Ped. II, 3).

Veșmintele primilor creștini erau acestea: bărbații și femeile purtau ca prim veșmânt un fel de cămașă numită la bărbați **tunică** (Mat. 10, 10; Marc. 6, 9; Luca 22, 36; Act. 12, 8), iar la femei **stolă**. Peste tunică ori stolă, se puneau **pallium** adică o manta cum purtau apostolii; la femei se chema **palla**. În cazuri de ploaie se acopereau cu **penula** (îpingea) ca și apostolii (II Tim. 4, 13); nu lipsea de asemenea nici **încingătoarea** (cingulum; Mat. 10, 9; Marc. 6, 8; Act. 12, 8; 21, 11). Femeile purtau prin urmare aceleași veșminte ca și bărbații, tot așa ca și în orientul de astăzi, cu deosebirea numai că veșmintele femeștii erau mai ușoare.

Întrebuițau creștinii și **sudaria**, cum și **semicinctia** adică șervete și batiste; dar cu „sudaria“ bărbații își învăleau adesea ori și capul, făcând o formă de turban.

După obiceiul Evreilor, creștinii la rugăciune aveau și **orarium** adică o pânză pusă pe umeri. Ca încălțăminte purtau **sandale de lemn** cum a purtat și Mântuitorul (Ioan, 1, 27) și apostolii (Marc. 6, 9), adică o talpă de lemn legată de picior cu curele; dar umblau și desculți. Bogații se îmbrăcau mai luxos, potrivit climei și averii lor. Și azi se poartă **sandale** în Asia și Africa. (Autorul).

Ciprian de și eră episcop, totuși purta pe sine în afară de Biserică, o manta scurtă fără mâneci ca și filosofii<sup>1)</sup>. Mulți scriitori însă cred că episcopii și ceilalți clerici, plineau cele sfinte în primele trei secole, îmbrăcați în hainele pe care le purtau în viața socială. Cum vedem țeștiunea veșmintelor liturgice în Biserica primară este cu totul nelămurită.

2. Abia de la Constantin cel Mare încoace aflăm în privitynă aceasta amănunte luminătoare, de oare ce în secolul IV, V și VI, găsim întrebuințate în Biserică mai toate veșmintele liturgice de astăzi, afară poate de unele cari s'au introdus mai târziu. Eusebiu în cuvântarea sa rostită la stințirea Bisericeii din Tir, face clerului ce eră de față următoarea învocate: «*Preoți, iubiti ai lui Dumnezeu, care sunteți îmbrăcați în sfânta tunică (stihar) împodobiti cu coroana mării și acoperiti cu haine sacerdotale*», etc.<sup>2)</sup>. Din acest text se vede existența veșmintelor liturgice, la clerul liturgisitor cu ocaziunea acelei stințiri. Mulți învățați însă eau textul acesta în înțeles alegoric; ei însă nu au dreptate întru cât aci este destul de evident înțelesul istoric. Grigorie de Nazianz, când a fost hirotonisit episcop, a rostit în predica sa ocazională aceste cuvinte, către episcopul stințitor: «*Acum mă ungi, sfinte părinte, mă îmbraci cu haină lungă și pui pe capul meu cunună*»<sup>3)</sup>. În biografia sfântului Ioan Hrisostom cetim că el simțindu-și finitul vieței sale, a cerut să fie îmbrăcat în veșminte albe sacerdotale; iar pe acelea cari le purta zilnic le-a dăruit altora<sup>4)</sup>. Ieronim în explicarea capitoulului 44 din Ezechiel vorbind de preoții și leviții Vechiului Testament, adaogă următoarele cuvinte: «*Învățăm de aci că și noi să nu intrăm în Biserică cu haine urâte și necurate, ci... în haine potrivite serviciului divin*». Teodoret vorbind de împăratul Constantin cel Mare, ne arată că evlaviosul împărat a cumpărat veșminte scumpe pentru Biserica din Ierusalim și a poruncit ca Macarie episcopul Bisericeii să le poarte în ziua Botezului Domnului<sup>5)</sup>. Iar Sozomen istorisește că în ziua de Paști, inimicii lui Ioan Hrisostom, fiind acesta depus din scaunul său, au intrat în Biserică «*au lovit pe preoți și diaconi, i au scos afară de și aveau veșminte sacerdotale*»<sup>6)</sup>.

3. În Vechiul Testament cetim că Leviții nu se deosebeau prin îmbrăcăminte de ceilalți Israilteni; preotul iudeu însă trebuia

1) A. Lerosey, Manuel Liturgique, Introduc. a la Liturgie, p. 197.

2) Euseb. Hist. eccles. lib. X, c. 4.

3) Martigny, Diction. des Antiq. chrét. p. 780.

4) Baron. Annales. ann. 407 n. IX. Iar Grigorie Turoneanul (De glor. confess. cap. XX) vorbind de solemnitatea stințirii unei Bisericeii făcută de el, arată că atunci tot clerul superior și inferior eră îmbrăcat în haine albe. „*Erat autem*, zice Turoneanul, *sacerdotum ac levitarum in albis vestibus non minimus chorus*“.

5) Theodoret Hist. eccles. lib. II, c. 27.

6) Sozom. Hist. eccl. lib. VIII, c. 21: Ἐρχομένων καὶ διακόνων τυπτομένων τε καὶ πρὸς βίαν ὄντων εἶχον σχήματος ἐλαυνομένων.

să aibă înaintea sanctuarului aceste 4 veșminte : o cămașe lungă **kethmet** (כֶּתֶמֶת) de in <sup>1)</sup>, o învelitoare a coapselor **michnasim** (מִיכְנָסִים, pantaloni) tot de in <sup>2)</sup>, un brâu **abnet** (אַבְנֵט) din aceeași pânză <sup>3)</sup>, și o învelitoare de cap **migbaah** (מִגְבָּעַת) ca un fe de turbar, de *portcap* (potcapiu) făcută tot din in <sup>4)</sup>. În societate însă preoții nu se deosebeau prin portul lor de ceilalți oameni. Iar arhiereul purta la sanctuar aceste 4 veșminte : o tunică (în asemănare cu antereul de azi) **meil** (מַעֲלָה, ποδήρης <sup>5)</sup>), un **efod** (עֲפוֹד LXX : ἑπομῖς; Vulg. : superhumerales) ca un omofor <sup>6)</sup>, un pectoral **choșen** (חֹשֶׁן) în felul engolpionului și o mitră **mițrefet** (מִצְנֶפֶת) ca un turban de culoare vânăta <sup>7)</sup>. Dar arhiereul când intra în Sfânta sîntelor la ziua împăcării, pe lângă aceste veșminte mai purta și pe cele preoțești. Atât preoții cât și arhierii Vechiului Testament serveau înaintea sanctuarului îmbrăcați cu veșmirtele arătate, dar **desculți** potrivit cuvintelor rostite de Dumnezeu lui Moisi : *«Desleagă încălțămintele tale din picioare că locul pe carele tu stai pământ sfânt este»* <sup>8)</sup>. Nu încape deci îndoială, că părinții bisericești se inspirară întru cât va și din îmbrăcămintea Vechiului Testament când introduseră în cult veșmirtele liturgice.

Conducătorii Bisericii creștine veniră la ideea de a face aceste veșminte cât mai strălucitoare și din dorința lor de a atrage prin învățături și splendoarea cultului pe cei nebotezați, mai ales că și în cultele păgâne se întrebuițau haine luxoase. De aci urma să se introducă și în creștinism veșminte liturgice cu *semnificațiuni simbolice* și străluciri superioare.

Odată introduse veșmirtele liturgice în cult, nu s'au mai săvârșit serviciile bisericești de cât numai cu acest fel de îmbrăcămintă. Biserica ortodoxă având în ierarhia ei trei trepte superioare (diaconatul, presviteratul și episcopatul), cum și două trepte inferioare (ipodiaconatul și lectoratul), a stabilit pentru fie care treaptă superioară veșmirtele proprii liturgice ; iar cele două trepte inferioare nu se deosebesc de ceilalți oameni printr'o îmbră-

1) II Moisi, 39, 27 ; III Moisi, 8, 13 ; 16, 4. — LXX : χιτών ποδήρης. — Vulg. tunica linea.

2) II Moisi, 28, 42.

3) II Moisi, 28, 40.

4) II Moisi, 28, 40. La Ios. Flav. : πῖλος.

5) II Moisi, 39, 22—26.

6) II Moisi 28, 6—12 ; 39, 2—7.

7) Ios. Flaviu, Antiqq. III, 7, 7. — Conf. Bähr, Symbol. II p. 110. Thalhofer, Liturg. S. 863. — Levit. cap. 9, v. 7 : „Și Moisi aduse pe Aaron și pe fiii săi și-i spălă cu apă. Și pe dânsul (pe Aaron) puse tunică, și-l încinse cu briul, și-l îmbrăcă cu mantia, și puse pe dânsul efodul, și-i legă efodul cu încingătoarea efodului. Și-i puse peptarul și în peptar puse Urim și Tumim. Și-i puse în cap mitru și pe mitră în partea de dinainte îi puse placă de aur, diadema sacră, după cum poruncise Iehova lui Moisi“.

8) II Moisi 3, 5. Ios. 5, 15. Vezi chipul arhierului ladde din V. T. și al leviților, îmbrăcați în haine sacerdotale, Tom. I p. 17, Tez. Liturgic.

cămintе proprie, ci numai în Biserică poartă pe umere arare-ori un veșmânt numit figurativ **felonion** (φελόνιον, φαινόλιον, φελόνης, pænula) adică manta scurtă fără mâneci; însă în deosebite locuri, treptele inferioare poartă în Biserică un stihar.

Veșmintele liturgice ale **diaconului** sunt aceste 3: *stihariul*, *orariul* și *mânecutele*.

a) **Stihariul** (στικάριον, στοιχάριον, talaris, alba, dalmatica, camisiu) diminutivul lui στικός (rând, șir, verset) este un veș-



Diaconul ortodox îmbrăcat în toate veșmintele sale liturgice.

mânt strâns și lung<sup>1)</sup>. El eră la Greci, Romani, și chiar la apostoli și primii creștini (Mat. 10,10; Marc. 6,9; Luca 22,36; Fapt.

1) Conf. Goar, Evchol. Græc. p. 96, n. 8.

Iată ce zice despre etimologia stihariului și Muralt în Lexidio: „Sticharion. So wird es immer bei German geschrieben, und bei Goar hingegen Stoi-charion, welches aber beides dieselbe Etymologie eines Diminutivus von Reihe, kleine Reihen, giebt, in Beziehung auf die Reihen der Goldstickerei, mit welchem diese Tunicen aus Seidenstoffen jetzt durchwebt sind“.

Apoł. 12,8 = ζιτόν, λιάνιον), o haină lungă ca o tunică. Acest veșmânt introdus cu unele modificări în Biserică, se făcea de obicei din stofă deschisă și adesea ori albă, ca prin această culoare să se simbolizeze inocența urmașilor lui Hristos; de aceea la latini această haină se cheamă „alba” sau „tunica alba”. Stihariul eră purtat în vechime ca și azi de *diaconi, preoți și episcopi*; mai târziu s'a dat și *treptelor inferioare* <sup>1)</sup>. Cu timpul s'a întrebunțat la stihar nu numai culoarea albă, ci și roșie, neagră, verde, ș. a., simbolizându-se cu aceasta sângele lui Hristos vărsat pentru mântuirea lumii, patima lui, speranța în înviere, etc.). Răurile de pe stihariul arhierelui, după mărturia lui Simeon Tesaloniceanul, închipuesc învățăturile ce trebuie să isvorescă cu îmbelșugare, din gura acestui păstor sufletesc <sup>3)</sup>.

Ipodiaconii din apus au veșmântul acesta făcut din stofă albă în lungime numai până la genuchi, și de aceea se cheamă „*tunicella*” sau tunică mică. Clericii mici, mari și chiar episcopi latini poartă veșmântul acesta la toate serviciile sfinte, ca veșmânt pe deasupra numit „*superpelliceum*” (d'asupra pelei <sup>4)</sup>).

Cum că stihariul se număra în secolul IV-lea între veșmintele liturgice, dovedim aceasta din cuprinsul apologiei a II-a a lui Atanasie al Alexandriei. El fiind învinovățit de Meletieni înaintea împăratului Constantin, după indemnarea lui Eusebiu al Nicomidiei, că a impus Egiptenilor dajdie asupra tunicelor clericale de în (stiharele), Atanasie se apără înaintea împăratului prin o scrisoare și prin preoții săi *Apis și Macarie*, cari erau apocrisiari pe lângă curtea împărătească <sup>5)</sup>. Grigorie de Nazianz a lăsat prin testament diaconului său Eutropiu ca moștenire o haină și două stihare. Iată cuvintele lui Grigorie: „*Lui Eutropiu voesc să i se dea o haină și două stihare*” <sup>6)</sup>. Hieronim vorbind de stihare și celelalte veșminte sacerdotale se întreabă astfel: „*Este așa dar o faptă de răsvățire în contra lui Dumnezeu dacă așa avea o tunică (stihar) curată și proprie*

1) Vezi sfințirea veșmintelor noi liturgice, în Molitfelnicul din București, 1832, p. 516-518. — Conf. Mich. Heineci, *Abbildung*, op. c. III. Th. s. 61 seqq.

2) Unele numiri grecești ale veșmintelor liturgice, au trecut și în cultul **Jacobiților** s. e. stihariul se cheamă la ei „*Koutino*”; orariul „*Ouroro*”; brâul „*Zunara*”; mâneculele „*Zendo*” și felonul „*Faino*”.

3) Simeon Tesalon. op. cit. pag. 256: „Iar stihariul arhierelui are cele ce se cheamă răuri pogorându-se de sus, cari însemnează darul învățături celor care întru dânsul, și osebirca darurilor celor de sus ce sunt întru dânsul, și printr'însul să vârsă întru toți... Iar răuri se cheamă pentru glasul din evanghelie al Mântuitorului care zice: „*Cel ce crede întru mine răuri de apă vie vor curge din pânțele lui*” (Ioan, 7,38).

4) Eusevie Popovici, *Ist. Bis.* vol. I, p. 593. — Conf. Bingham. *Orig. sive Antiq.* vol V, p. 251. A. Lerosey, *Intr. a la Lit.*, pag. 245.

5) Athanas. *Apol. II*: Πλάττονται πρώτην κατηγορίαν — περί στιχαρίων λινοῶν, ὡς ἐμοῦ κανόνα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπιβαλόντος, καὶ πρώτους αὐτοῖς ἀπατήσαντος.

6) Naz. in Testamento: „*Εὐτρόπιω — βούλομαι, δοθῆναι κάμασον ἓνα καὶ στιχάρια β' πάλλια γν. κ. τ. λ.*

cultului? Sau dacă episcopul, presbiterul, diaconul și alții din tagma clericală se înfățișează cu veșminte albe la servirea celor sfinte?»<sup>1)</sup> Istoricul Sozomen vorbind de învinovățirea făcută în contra lui Atanasie Alexandreanul de către Meletienii, în cestiunea stiharelor, arată că dușmanii lui Atanasie «il acuzară mai întâiu (la împăratul Constantin) că a impus Egiptenilor o dajdie asupra tunicelor de in, și apoi acuzatorii mărturisiră, că el le-a cerut parte din acea dajdie»<sup>2)</sup>. Ca semnificațiune simbolică, Simeon Tesaloniceanul zice că «stihariul închipuște îmbrăcămintea cea luminoasă a îngerilor, căci de multe ori s'au arătat îngerii îmbrăcați în acest veșmânt»<sup>3)</sup>. Această tâlcuire simbolică pe care o aflăm tot astfel și la sf. German, este împrumutată de la Grigorie de Nazianz, care arată că în **viziunea** sa asupra Bisericii Anastasia «a văzut pe servitorii altarului stând în veșminte strălucitoare, închipuind cu acestea strălucirea îngerească»<sup>4)</sup>. Iar Grigorie de Nazianz s'a inspirat din Apocalipsă cap. 4, v. 4, unde cetim acestea: «Și pe tronuri am văzut pe cei douăzeci și patru de bătrâni șezând, zice Ioan, îmbrăcați cu veșminte albe, și având pe capetele lor cununii de aur».

b) **Orariul** (ὄραριον sau ὀράριον, orarium, sudarium, strophium, linteolum) îl găsim prin secolul II și III în forma unei bucăți de pânză pe care o purtau în mână diaconii, pentru a da semnalul la rugăciune. Dar în timpurile vechi creștine, în părțile locuite de Romani se mai chemau «orarii», și niște pânze mici, șervete (sudaria), întrebuințate în folosul casnic ori religios. Așa în biografia martirică a lui Ciprian scrisă de Pontius, cetim că atunci când martirul și-a dat sfârșitul în anul 258, muncit fiind de ordinul lui Valerian (253—260), «*frații au as-*

---

1) Hieron. lib. I. Contra Pelagianism.: Quae sunt, rogo, inimicitiae contra Deum, si tunicam habuero mundiozem? Si episcopus, presbyter, diaconus et reliquus ordo ecclesiasticus in administratione sacramentorum candida veste processerit?

Augustin numește acest veșmânt „dalmatica“ în scrierea sa „Întrebări din Vechiul și Noul Testament“ (Quæst. vet. et nov. testam.), și arată cum el e purtat de clericii superiori și de către diaconi. Iar conciliul Cartaginean IV, în canonul 41 hotărăște ca „Diaconul în timpul sacrificiului sau al celurilor sfinte, să îmbrace „alba“ (Ut diaconus tempore oblationis tantum vel lectiones alba induatur).

2) Sozom. Hist. eccles. lib. II, c. XXII: Ἐντεῦθεν δὲ πρότιν ὑπομένει γραφὴν ὡς χιτωνίων λινῶν φόρον ἐπιτιθεὶς Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ τῶν κατηγορῶν τοιοῦτον δασμὸν εἰσπραξάμενος.

Sinodul apusean din Narbona, în Galia, ținut în anul 589, poruncește prin canonul XXII acestea: „Nici diaconul, nici subdiaconul, nici lectorul mai înainte de ce se va sfârși liturgia să nu se desbrace de „alba“. (Nec diaconus, aut subdiaconus certe, vel lector, antequam missa consummetur, alba se præsumat exuere).

Apoi Ioan Diaconul lui Grigorie cel Mare, amintește cu pietate de „dalmatica“ acestui episcop al Romei (Vit. s. Gregor. c. 84). Asemenea și Isidor din Ispania vorbește de acest veșmânt. (Isid. Hisp. Orig. I. XIX, c. 21).

3) Simeon Tesalon. op. cit. p. 255.

4) Nazianz. In **somnium**. Athanas.: Οἱ δ' ἄρ' ὑποδριστήρες ἐν εἴμασι παμφαινώσι. Ἐστασαν, ἀγγελικῆς εἰκόνες ἀγλαῆς. — Conf. și Pravila cea Mare cap. 52.

terzut orarii înaintea lui, ca nu cumva sfântul sânge vărsat, să fie absorbit de pământ»<sup>1)</sup>. Chiar și în Vechiul Testament, atunci când se citea Legea în sinagoge, mai marele sinagogei, ridca la anumite timpuri dintr'un loc înălțat o bucată de pânză, ca poporul iudaic să zică atunci «amin».

Prin secolul IV-lea aflăm orariul ca și azi în chipul unei bucăți de stofă lungă și îngustă făcută de obicei din in (lineum) pe care o purtau diaconii pe umărul stâng în serviciile lor bisericesti. Lainii au numit orariul mai târziu *stola* (στολή, veșmânt lung, fâșe care se târâște) și l-au întrebuintat și ei la toate serviciile religioase<sup>2)</sup>. Orariul atârna pe umere înainte și înapoi până jos; iar partea dinainte se ține sus de diaconi cu mâna dreaptă ca să dea semnalul de rugăciune.

Scriitori greci nu se înțeleg între ei în ceea ce privește derivațiunea cuvântului «orariu». Între alții Teodor Balsamon (în can. XXII conc. Laod.) și Mateiu Vlastare (în Nomocan.), cred că acest cuvânt se derivă de la verbul ὄραω, video (văd, observ), pentru că cei ce poartă orariul trebuie să fie cu atențiune la săvârșirea sfintelor taine<sup>3)</sup>. După alții se derivă de la ὄρα, cura, custodia (grijă; iar nu ὥρα, timp, viață), căci cei ce-l poartă trebuie să fie cu grijă asupra poporului credincios<sup>4)</sup>. Iar unii cred că cuvântul «orariu» se derivă de la *os, oris* (gură) pentru că el se ține cu partea dinainte de către diaconi în dreptul gurei; ori pentru că orariul servea și întru a șterge cu el gura celor ce se împărtășeau cu sfintele taine<sup>5)</sup>. Cea mai dreaptă etimologie pare a se găsi în verbul „oro” — mă rog, căci prin acest veșmânt se dă semnalul de rugăciune, atunci când el se ține în sus de diacon cu cele 3 degete ale mâinei drepte.

Că în adevăr orariul exista în secolul IV între veșmintele liturgice, vedem aceasta în canonul XXII al sinodului din Laodicea, ținut în acel secol, care zice că «Nu se cuvine ca servitorul bisericesc de jos să poarte orariu»<sup>6)</sup>. De aci înțelegem că ipodiaconii, psalții și cetelii nu au îngăduiala de a purta acest veșmânt, ci numai diaconii se folosesc de el; iar în formă de epitrăhil îl mai poartă presviterii și episcopii. Apoi canonul XXIII al aceluiași sinod, lămurește mai bine această poruncă zicând că «Nu se cade ca anagnostii și psalții să poarte orariu și așa să citească sau să cânte»<sup>7)</sup>. Pare că de aci ar rezulta

1) S. Cyprien, dans sa Vie écrite par Pontius: Fratres lintamina et oraria ante eum ponebant, ne sanctus cruor defluus absorberetur a terra.

2) Conciliul III Bracarenian din Spania ținut în anul 569, prin canonul 2 zice că: „Stola sacerdotală se cheamă orariu”.

3) Martigny Diction. art. „oratorium”, n. II.

4) Goar, Evchol., pag. 97, n. IX. Thalhofer, Liturg. S. 875.

5) Conf. can. 23 al sinodului din Laodicea și tălcuirea lui, în Pidalton ediția de Neamț, an. 1844.

6) Concil. Laod., c. XXII: Ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρέτην ὡράριον φορεῖν.

7) Concil. Laod., c. XXIII: Ὅτι οὐ δεῖ ἀναγνώστῃς ἢ ψαλλῆτας ὡράριον φορεῖν, καὶ οὕτως ἀναγινώσκειν καὶ ψάλλειν. Asem. Thalhofer, Liturg. S. 876.

că și anaghoștii și psaltii ar fi purtat vr'o dată orariu în cetirea și cântarea înnelor bisericesti, de și nu avem nici o probă despre aceasta.

Dar Ambrosie al Mediolanului numește «orarii» și fășiile cu cari erau înfășați morții în vechime. Despre aceasta ne încredințăm din cuvântarea ținută de el la moartea fratelui său Satir, în care Ambrosie aducând aminte de învierea lui Lazăr, rostește aceste cuvinte: «*Și a auzit mortul (Lazăr) cuvintele Domnului și a eșit afară din groapă, având picioarele, mâinele și fața lui legate cu orariu*» <sup>1)</sup>. În alt loc Ambrosie numește «orariu» acele servete puse de creștini pe mormintele sfinților **Gervasie și Protasie**, ca să le ea apoi de acolo fiind pline de darul minunilor și al virtuții. Iată cuvintele lui Ambrosie: «*Câte orarii se aruncă (pe mormintele acestor doi sfinți)? Și câte veșminte se aștern asupra sfințelor relicve, ca prin atingerea cu ele să dobândească darul tămăduirilor?*» <sup>2)</sup>.

Ioan Hrisostom vorbind de diaconi și orariile lor se exprimă astfel: «*Îmi aduc aminte de serviciile acestor sfinți servitori, cari imitează aripele subțiri ale îngerilor cu îmbrăcăminte lor de in, pe care o poartă pe umărul stâng și alergând prin Biserică grăesc cu voce tare: ca niminea dintre catehumeni*» (să rămână în Biserică la liturgia credincioșilor <sup>3)</sup>).

Zonara în tâlcuirea canonului XXII laodicean, vorbind de orariu, îl numește ὀραρίον τῶν διακόνων <sup>4)</sup>. Iar Simeon Tesalonicianul zice că «*Diaconul având rânduiala îngerească se îmbracă cu stihar și pune pe umere orariu*» <sup>5)</sup>. Apoi același Simeon imprunutând tâlcuirea simbolică a lui Hrisostom spune că «*orariul arată pe diacon ca cu niște aripe pentru cea netrupească și cugetătoare rânduială îngerească*» <sup>6)</sup>. Mai departe Simeon adaogă că dacă diaconul să încinge cu orariul când se cuminică «*cu aceasta el urmează Heruvimilor celor ce și acopere ochii; iar incingându-se se umilește când voește să se cuminice. Pe orariu este scris, sfânt, sfânt, sfânt*» (Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος) care arată rânduiala cea îngerească a îngerilor <sup>7)</sup>.

Orariul nu lipsește nici odată din îmbrăcăminte liturgică

1) Ambros. De fide resurrectionis in Satyri fratris sui obitu: Audivit defunctus (Lazarus) et exivit foras de monumento, ligatus pedes et manus in stitis, et facies eius orario colligata erat.

2) Ambros. Epist. LIV. ad Marcellinam soror: Quanta oraria iactantur? Quanta indumenta super reliquias sacratissimas et tactu ipso medicabilla repossuntur?

3) Chrysostom. Homil. XXXVII, De filio prodigo.

4) Goar, Evhol. op. cit., p. 96, n. 9.

5) Apoi Teodor Balsamon arată că „Orariul se poartă de diaconi, căci aceștia sunt de față lângă preoți la sfințele rugăciuni și misterii... De aceea se cheamă ὀραρίον de la ὄρα, văd, observ, căci diaconii trebuie să (țină seama de exclamațiunile și rugăciunile ce trebuie să se facă“. Goar, Evchol., p. 97 n. 9.

6) Simeon Tesalon. op. c., p. 255.

7) Simeon Tesalon. op. c., p. 256.

8) Ibidem.



a diaconului; cu el în mână rostește ecteniile în mijlocul Hiereice și la ceremonii, procesiuni, și îl poartă neconținut când are rdul său de ajutor al preotului<sup>1)</sup>.

1) **Mănecutele** (ἐπιμάνικια, ἐπιμάνικια, supermanicalia, brachialia) sunt introduse prin secolul VI în veșmintele sacerdotale<sup>2)</sup>. Ele sunt două bucăți mici de stofă cu cari se strâng mănecile stiharului spre a putea diaconul să umble mai cu înlesnire în serviciile sale<sup>3)</sup>. Mănecutele însemnează puterea lui Dumnezeu care întărește pe omul ce lucrează cele sfinte. Iar Teodor Balsamon în răspunsul 37 dat monahului Marcu, arată că mănecutele însemnează **legăturile cu cari au fost strânse mâinile Domnului** când îl duceau la patimă<sup>4)</sup>. Iată acum și cuvintele lui Simeon Tesaloniceanul prin cari tâlcuiește semnificațiunea simbolică a acestor două obiecte sacerdotale: «*Mănecutele (ruca-vitele)*, zice Simeon, *inchipuiesc lucrarea lui Dumnezeu cea a tot făcătoare... Drept aceea cele ce se zic (de cleric) când se pun mănecutele în mâini sunt foarte potrivite, căci zice: «dreapta la Doamne, s'a prea mărit intru tărie»<sup>5)</sup>; și «măinile tale m'au făcut și m'au zidit». Unii cred că mănecutele inchipuiesc și **legăturile mâinilor Mântuitorului, cu care legându-se a fost dus la Pilat»<sup>6)</sup>.***

## § 63.

### Veșmintele preoțești.

**P**reotul fiind ministru al celor sfinte are nevoie de o mai bogată îmbrăcăminte liturgică de cât aceea a diaconului. Pe lângă stihariul și mănecutele diaconeste, preotul mai întrebuintează înaintea altarului și aceste 3 veșminte: *epitrahilul*, *brdul* și *felonul*.

a) **Epitrahilul** (ἐπιτραχήλιον de la ἐπί și τράχηλος — grumaz, ceea ce este pe grumaz; la latini stola) nu este de cât orariul diaconesc. S. German în cartea sa «Μυστικὴ Θεωρία» numește acest

1) La **Armeni** și **Maroniți** diaconul poartă orariul pe umărul stâng înainte și înapoi, iar nu încrucișat ca la latini. Martigny, Diction. p. 784.

2) Goar, Evchol. op. cit., pag. 97, n. 12. Conf. Martigny, op. cit., p. 783, n. 4.

3) La apus în vechime, laicii și preoții latini, purtau în mâini **manipulum**, adică un șervet cu care se ștergeau de sudoare; iar în secolul VI fu îngăduit numai diaconilor de a purta acest obiect devenit acum sacru și dublu sub numele și forma de „mănecute”. În secolul IX purtară mănecutele și ceilalți clerici arupeni. Martigny, op. cit., p. 783, n. 4. Conf. Thalhofer, Liturg. S. 872—873.

4) Balsam. respons. 37, ad Marci Monahi interrogata: Ἐπιμάνικια τῆτος εἶσι τῶν χειροπεδῶν τῶν ἐλιγθεισῶν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ: ὅτε πρὸς τὸ ἐκούσιον πάθος ἠπειγίητο.

5) Simeon Tesalon. in Goar, p. 97, n. 12: Ἡ δεξιὰ σου Κύριε δεδόξασθη ἐν ἰσχύϊ.

6) Simeon Thesalon. in Goar, p. 97, n. 12: Τὰ ἐν χειρὶ δέσμα τοῦ Σωτῆρος, οἷς προσδεθεῖς ἠπειγέτο πρὸς Πιλάτον, φασὶ τινες τὰ ἐπιμάνικια ἐκτετοῦν. Vezî și Prawila cea Mare, cap. 52.

vestmânt περιτραχήλιον ori φακεώλιον. Pe când însă la diaconi această fâșie lungă de stofă stă pe umere atârând înainte și înapoi până jos, la preoți punându-se acest orariu pe umere, atâră pe amândouă umerele numai înainte.

În vechime, la preoții răsăriteni, se alăturau amândouă părțile orariului, sau se coseau la un loc și formau o singură bucată. În forma aceasta orariul s'a numit «epitrahil» (ἐπιτραχήλιον) adică vestmânt așezat pe grumaz. El se poartă acum la răsărit atârând de pe grumaz pe dinainte până jos, însă nu despărțit, ci făcut ca o singură bucată de stofă.



Preotul ortodox îmbrăcat în vestmintele sale liturgice.

În apus preoții purtau orariul, care acolo este mai scurt, pe amândouă umerele, dar capetele lui nu erau cusute sus, ci se lăseau libere în jos. Numai la liturgie ele se puneau cruciș pe piept, cum se face și astăzi în Biserica latină. De aceea la apus el chiar la preoți păstră numirea ce o avea și la diaconi, adică la început se numea «orariu», iar mai târziu «stola»<sup>1)</sup>.

De oare ce canonul 22 și 23 laodicean opresc pe clericii

1) Eusevie Popovici, Istoria Biser. tradusă de Athan. al Râm. și Gherasim al Arg., Vol. I, p. 593.

inferiori să poarte orariul, și îngăduie acest veșmânt numai daconilor, iar în formă cusută preoților și episcopilor, deducem, că epitrahilul eră introdus în cult în secolul IV, bine înțeles atunci eră ne cusut și ne făcut dintr'o bucată, ci numai având la preți și episcopi, amândouă căpătăele atârtnate înainte <sup>1)</sup>.

Liturgiștii explică că dacă se formează epitrahilul din orariul daconesc, apoi cu aceasta înțelegem că de la preot nu se va lua darul diaconiei și că el în lipsa diaconului îndeplinește și funcțiunea acestuia. Iată acum și cuvintele lui Simeon Tesaloniceanul ca privire la epitrahil: «*Și fără epitrahil, zice Simeon, nu tribue a lucra un preot, de oare ce și sfințele veșminte au dar dumnezeesc, pentru că fie care din acestea au însemnare spiritală*» <sup>2)</sup>.

Ca parte simbolică, epitrahilul însemnează **jugul învățăturilor lui Hristos**, luat de bună voe de preot și episcop, și de care Iisus zice aceste cuvinte: «*Luați jugul meu peste voi, și vă învățați de la mine, că sunt blând și smerit cu inima, și veți afla odihnă sufletelor voastre. Că jugul meu este bun și sarcina mea ușoară*». (Mat. XI, 28—30). Tot astfel tâlcuește și Simeon Tesaloniceanul semnificațiunea acestei veșmânt: «*Epitrahilul însemnează darul sfântului Spirit cel săvârșitor și pogorât de sus... și (de aceea preotul) să se supună jugului lui Hristos cu umilință și să facă ale lui împreună cu el*» <sup>3)</sup>.

b) **Brăul** (ζώνη, cingulum, balteus ori baltheus, încingătoare) este o fâșie de stofă cu care preotul și episcopul își strâng stihariul împrejurul corpului, ca cu chipul acesta să fie mai îndemânateci în săvârșirea actelor sfinte. Brăul eră întrebuințat în vechime de Greci, Romani, popoarele asiatice și africane, cari purtau veșminte largi. Chiar și astăzi orientalii prețuesc brăul între veșmintele de prima necesitate. În Vechiul Testament încă găsim brăul (צַנְזַן) între veșmintele sacerdotale preotești și arhieresti <sup>4)</sup>. Ieronim amintește în secolul V-lea de această încingătoare numind-o „**baltheus**” <sup>5)</sup>; iar Ioan diaconul lui Grigorie cel Mare, zice că pioșii venerau ca pe niște relieve brăul (baltheus) acestui părinte apusean <sup>6)</sup>.

1) Bingham, Origin. sive Antiq. eccles. Tom. V, p. 251.

2) Simeon Tesalon. op. cit. p. 315—316. Atât de mare însemnătate dă Simeon epitrahilului, în cât zice că „*Dacă se va întâmpla ca trezeuința să ceară a se face veri o taină, sau rugăciune, sau botez, sau altceva din cele sfinte și nu se va găsi epitrahil, atunci ca să nu rămână lucrarea ne făcută, preotul binecuvântând să pună pe grumazul său brăul, sau o parte din o funie sau din o pânză ca un epitrahil și astfel să lucreze taina. După taină lucrul care a servit de epitrahil, să se păstreze într'un loc deosebit, ori să se întrebuințeze la ceva sfânt*”. Simeon Tesalon. op. cit. p. 315—316.

3) Simeon Tesalon. op. cit. p. 256. Vezi și Pravila cea Mare, cap. 52.

4) II Moisi, 28, 40. וְלָבַיִשׁ אֶתְרוֹן מִפְּשֵׁה בְּתֵלַת וְיִשְׁתִּית לָהֶם אֲזַנְיָוִים

5) Hieron. Epist. CXXXVIII. ad Fabiolam.

6) Ioan Diacon. De Vita Gregor. Magn. lib. VI, c. 80.

Pentru că în cultul Bisericii noastre, brăul prin strângerea stihariului face pe servitorul altarului ca să fie mai înlesnit în plinirea celor sfinte, de aceea el este simbolul **puterii divine** care întărește pe cleric în săvârșirea actelor liturgice<sup>1)</sup>. În acest înțeles simbolic s'a întocmit și formula sacramentală a încingerii: «*Bine este cuvântat Domnul cel ce mă încinge cu putere*»<sup>2)</sup>. Brăul mai însemnează **încingătoarea** cu care s'a încins Domnul la cea cea de taină când a spălat picioarele discipulilor săi<sup>3)</sup>. Acest veșmânt se face din diferite colori și se împodobeste la Bisericile mari cu aur și petre scumpe<sup>4)</sup>.

c) **Felonul** (φελώνης, φελώνης, φαινόλης, φαινόλιον, de la φαίνο acoper; latinește, casula, pænula<sup>5)</sup>, sau toga ebraică, romană, greacă, eră un veșmânt care acoperea tot corpul și se îmbrăca peste celelalte haine pentru ferirea de ploae, frig și căldură<sup>6)</sup>. Toga se purta în diferite chipuri; de obicei ea acoperea amândouă umerele legându-i-se colțurile superioare la subțiori sau d'asupra umărului. Dintre popoarele de astăzi abia Tunisienii africani ne mai păstrează prin supraveșmântul lor alb, o umbră a vechei toge.

O togă clasică se crede că a purtat și Mântuitorul peste veșmintele sale, și astfel eră poate și felonul apostolului Pavel, căci în epistola sa a II-a către Timoteiu, îi recomandă acestuia să-i aducă felonul (φελώνην, toga) pe care îl lăsase în Troada la un oare care Carp, de oare ce apostolului îi eră de nevoie pentru a-l purta peste celelalte haine<sup>7)</sup>.

Pentru frumusețea togei clasice și pentru a se păstra neconținut aducerea aminte de acest veșmânt purtat de Domnul și discipulii lui, părinții bisericești, acomodându-l gustului bisericesc, l'au introdus de timpuriu între veșmintele liturgice. Dar prin secolul V felonul eră îmbrăcat la cult nu numai de preoți, ci și de episcopi, mitropoliți și **patriarhi**. După mărturia lui Simeon Tesalonicianul, felonul patriarhal și mitropolitan se deo-

1) Conf. Simeon. Tesalon. p. 256.

2) Dumnezeștile liturgii, op. cit., ed. 1887, București, p. 58.

3) Brăul mai stă în legătură cu cuvintele mesianice ale profetului Isaia cap. 11, v. 5: „Dreptatea (Mesiei) va fi încingătoarea coapselor sale”; apoi cu cuvintele din epistola către Efeseni cap. 6 v. 14: „Drept aceea stați, încingându-vă mijlocul vostru cu adevărul”, și în fine cu cuvintele din Apocalipsă cap. 1 v. 13: „Și (Fiul omului) eră încins la mijloc cu brău de aur”.

4) Martigny, Diction., op. cit. art. „Vêtements des ecclésiastiques dans les fonctions sacrées”, n. 3, p. 782.

5) II Tim. cap. 4, v. 13: Τὸν φελώνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν Τροάδι παρά Κάρπου, ἐρχόμενος ἔξωθεν.

6) A. Lerosey, Introd. a la Liturgie, p. 234: Tertullien (Apolog. V) attribue l'invention de ce vêtement aux Lacédémoniens. Mais elle fut surtout en usage chez les Romains, qui lui donnèrent son nom, ou, plutôt, qui modifièrent le nom grec φαινόλας en *pænula* ou *penola*.

7) Învățatul apusean Rabanus Maurus († 857) vorbind despre felon îl numește „**casa, casula**” (casă, căsuță) pentru că el acopere și completează toate celelalte veșminte ale presviterului.— Conf. Rhabanus Maurus în Goar p. 99 n. 20: Casa, omnia alia sacerdotis vestimenta tegit et complectitur.

sebea de celelalte feloane, prin acoperirea cu cruci multe (πολυσταύριον <sup>1)</sup>). Astăzi poartă veșmântul acesta fără mâneci, lung și larg, numai preoții și de aceea pentru ca felonul să nu fie greoiu îrsăvârșirea actelor, el se scobește în partea de dinainte.


Aceași Simeon zice că felonul sau **siita**, închipuește *puterea lui Dumnezeu* cea cuprinzătoare de toate. Tot el adaogă că mai închipuește și **hlamida** <sup>2)</sup> *cu care a fost îmbrăcat Domnul când a fost dus la răstignire* <sup>3)</sup>.

## § 64.

### Veșmintele și insigniele arhieresti.

Îmbrăcămintea liturgică a arhierelui se deosebește de aceea a diaconului și presviterului prin bogăția și strălucirea sa. Ea se compune din 4 veșminte pe care le îmbracă și preotul, cum și din 10 veșminte și insignii ce le poartă numai arhierul. Cele pretești purtate și de arhieru sunt : *stihariul, mâneculele, epitrahilul și brăul* ; iar veșmintele și insigniele proprii arhierelui sunt acestea : *sacosul, omoforul, mantia, mitra, epigonatia, engolpiul, crucea, cărja, trichiriul cu dichiriul și vulturii*.

#### A) Veșmintele arhieresti.

1. **Sacosul** (σάκκος, saccus, , colobium) adică o haină în formă de sac ca și stihariul, dar mai scurtă, cu mâneci scurte, se face de obicei din o stofă prețioasă de culoare albă ori deschisă. Arhierul îmbracă sacosul peste stihar, mânecule, epitrahil și brău. Veșmântul acesta nu a existat în Biserica primară și de aceea arhierii ori episcopii, săvârșeau cele sfinte îmbrăcați cu **felonul** ce exista în cult mai de timpuriu. Patriarhii și mai ales cel din Roma și Alexandria, începură a se deosebi de ceilalți colegi ai lor, prin niște veșminte pe care nu le purtau ierarhii altor diecese. Veșmintele acestea fură întocmite parte după modelul hainelor arhieresti din Vechiul Testament, parte după modelul îmbrăcămintei pe care o purtau împărații romano-bizantini. De această origină a fost sacosul, un veșmânt împărătesc bizantin de culoare albă, pe care-l îmbrăcau monarhii la sărbătorile mari.

În secolul VI haina aceasta fiind introdusă în Biserică, era purtată numai de **patriarhul Romei** și al Alexandriei. În secolul IX fu modificată și împodobită cu **clopoței** asemenea mantiei marelui preot din Vechiul Testament <sup>4)</sup>; iar în secolul XII sacosul se generaliză pentru toți patriarhii îmbrăcându-l numai la ziua

1) Simeon Tesalon. op. cit. p. 257. Conf. Goar, Evcholog. p. 99 n. 20.

2) Ibidem.

3) Mat. 27,31; Marc. 15,15; Ioan 19,3.

4) III M. 39,25.

Nașterii și Învierii Domnului, cum și la ziua cinci-zecimei; în secolul XIII se dădu mitropoliților orientali de frunte și apoi abia în secolul XVIII deveni veșmânt sacerdotal pentru toți arhieriei răsăriteni. În acest timp însă patriarhii și unii dintre mitropoliții orientali mai distinși, începură a-și deosebi sacosul lor împodobindu-l cu cruci multe (σάκκος πολυσταυρίοις). Episcopii **armenești** păstrară însă vechiul felon cu omoforul <sup>1)</sup>.

Fiind că sacosul este de obicei împodobit cu cruci, însemnează după mărturia lui Simeon Tesaloniceauul *patima Mântui-*



Sacosul, veșmânt arhieresc împodobit cu cruci multe.

*torului Hristos*<sup>2)</sup>; iar după alții însemnează **cămașa** lui Iisus Hristos, asupra căreia s'a aruncat sorti la răstignirea sa.

1) Eusevie Popovici, Istoria Biser. trad. de Athan. ep. Râm. și Gher. al Arg. Vol. I, p. 595, n. 7.

2) Simeon Tesalon., op. cit., p. 257.

Se crede că sacosul a fost introdus în **Biserica română** în secolul XV (a. 1425) când împăratul Constantinopolului **Ioan Paleologul** zis și Manuel Paleologul, a trimis mitropolitului Moldovei **Iosif** sacosul împreună cu alte prerogative din Constantinopole. Aceasta a făcut-o împăratul drept recunoștință pentru primirea strălucită ce i se făcuse de mitropolit și Alexandru cel Bun (1401—1432) la curtea acestuia când el se înapoia dela Viena, unde făcuse alianță cu socrul său împăratul Austriei. În mănăstirea „Neamțul” se păstrează și azi cu multă pietate o icoană a Maicei Domnului, pe care am văzut-o aci în Biserica cea mare, în ziua de 23 August 1903, când am vizitat această mănăstire.

Arhieroul Narcis, egumenul mănăstirei, 'mi a afirmat că și aceasta a fost trimisă de imperatorul bizantin Ioan Paleologul, între darurile sale, oferite mitropolitului Moldovei Iosif, în anul 1425. Icoana are un stil bizantin bine umbrit și lucrat cu multă iscusință.

2. **Omoforul** (ὄμοφοριον, ὄμος, umăr și φέρεειν, a purta; humerale, pallium, πάλλια, amictus <sup>1)</sup>) este un veșmânt purtat de arhieret pe umere împrejurul gâtului, introdus în Biserică prin socolul IV. Grigorie de Nazianz lasă în testamentul său 13 omofoare diaconului Eutropiu <sup>2)</sup>. Omoforul eră în vechime un ornament alb al filosofilor și magistraților. Astfel îl descrie și Tertulian <sup>3)</sup>. Veșmântul acesta după ce s'a primit între hainele sacerdotale, se purta la început numai de **patriarhi**. În orient deveni mîi pe urmă semnul distinctiv al episcopului, prin care se deosebă de presviter. Isidor din Pelusium, pe la începutul secolului V-lea, îl tâlcui ca pe un «*simbol al datoriei episcopului, de a duce pe umerele sale oaea cea rătăcită*» adică neamul omenesc cel căzut în păcat <sup>4)</sup>. În occident omoforul, numit acolo «pallium», consta dintr'o legătură lată ca un lat de mână, de lână albă, cu cruci negre, roșii sau albastre, și nu eră comun tuturor episcopilor, ci numai arhiepiscopilor. În vechime se vede că îl purta numai episcopul Romei și apoi el îl trimetea și altor arhiepiscopi și episcopi recunoscuți de el. Astăzi toți arhiepiscopii latini poartă acest «pallium» dar toți îl primesc de la Roma <sup>5)</sup>.

Ierarhul oriental în timpul serviciului divin pune omoforul pe sine căci reprezintă pe Hristos; dar sunt momente s. e. în timpul cetirei sîntei evanghelii, când îl desbracă, căci atunci arhieretul vorbește cu Domnul său Iisus Hristos. «*Cetindu-se evangelia, zice Simeon al Tesalonicului, arhieretul scoate omoforul, arătând cu aceasta că este servitor al Domnului, căci Domnul este ca și cum ar fi aci de față grăind prin evanghelie*» <sup>6)</sup>. Iar mai departe același Simeon grăește următoarele: «*Pentru aceea omoforul este de lână, căci inchipuește oaea cea perdută, pe pe care a luat-o pe umere Mântuitorul, adică firea noastră*» <sup>7)</sup>.

3. **Mantia** (μαντιάς, μανδίη, μανδύον, pluviale) este un veșmânt, lung, larg, fără mâneci și de o stofă bogată, pe

1) Virgiliu în *Eneida*, Cartea III, v. 405, arată că „amictus“ eră un veșmânt ce servea pentru acoperirea capului, când se sacrifica înaintea zeilor Romani.

2) Gregor. Nazianz. in Testamento: Εὐτρόπιον... βούλομαι δοῦναι... πάλλια γι.

3) Tertull. De Pallio cap 5, in Goar, p. 399, n. 25: Gaude Pallium et exulta; melior jam te philosophia dignata est, ex quo christianum vestire cepisti.

4) Isidorus Pelusiota, Epist. 136,1.

5) Martigny, Diction., op. cit. art. „Pallium“: Le pallium est un insigne réservé aux archevêques et à quelques évêques occupant certains sièges privilégiés ou qui l'ont obtenu par un privilège personnel... C'est un ornement de forme circulaire qui entoure le cou comme une espèce de collier, et se termine par deux bandelettes tombant, l'une sur la poitrine, l'autre sur le dos. Le pallium est, pour les prélats qui le portent, le symbole de l'humilité et du zèle, car il rappelle la **brebis égarée** rapportée sur les épaules du Bon-Pasteur... L'origine du Pallium comme insigne épiscopale n'est pas sans quelque obscurité.

6) Simeon Tesalon., op. cit., p. 260.

7) Ibidem, p. 91 și 260.

care îl îmbrăcau împărații bizantini atunci când ei se încoronau, precum și la solemnități mari <sup>1)</sup>. Chiar și astăzi Împărații și Regii se îmbracă la încoronarea lor cu o mantie bogată de culoare purpurie, ca să apară astfel în splendoarea împărătească.

Cuvântul *μανδύας* ori *μανδύας*, este de origină persană și însemnează un veșmânt militar, lung și larg <sup>2)</sup>; dar găsim și în limba ebraică cuvântul *mad* (מַד) care semnifică o haină lungă și mare <sup>3)</sup>. După ce veșmântul acesta s'a primit între hainele liturgice, a fost purtat în vechime ca și astăzi de către ierarhi în afară de liturgie s. e. la Tedeumuri, parastase, cununii,



Mantia, veșmânt arhieresc.

procesiuni religioase, ș. a. Mantia își păstrează până în zilele noastre vechea sa culoare purpurie, cum și forma clasică bizantină, adică mare, fără mâneci, lungă și destul de largă. Fiind introdusă în Biserică prin secolul V, se purta atunci numai de **patriarhi**; iar mai târziu aceștia o dădură mitropoliților, episcopilor și arhierilor. Acest veșmânt este comun și tuturor monahilor, cu deosebire că la aceștia culoarea este neagră și stofa

1) Léon Clugnet, Diction. Liturg., op. cit., p. 94 : *Μανδύας*, grand manteau fait d'une étoffe précieuse que portaient autrefois les empereurs d'Orient.

2) Léon Clugnet, op. cit., p. 94. — Conf. A. Lerosey, Intr. a la Lit., p. 218.

3) Levitic. 6,10; I Sam. 4,12; II Sam. 20,8; Ps. 109,18; Ps. 133,2; Iov. 11,9. — Jerem. 13,25. Conf. A. Lerosey, Introd. a la Liturgie, Paris, 1890, p. 218.



mai sinplă<sup>1)</sup> pe când la arhieriei culoarea este purpurie și se cos pe el patru tăblițe de materie colorată : două sus și două jos. Tăblițele de sus după tălcuirea lui Simeon Tesaloniceanul însemnează cele **două table ale legii vechi**; iar cele două tăblițe de jos unite prin o legătură de aur, închipuiesc cele **două Testamente**, adică legea veche și cea nouă, unite prin Iisus Hristos. Din aceste table urmează ca arhierul să-și scoată învățătura sa<sup>2)</sup>. Dungele ce sunt pe mantie însemnează *râurile* (πόταμοι) de apă vie<sup>3)</sup> adică *învățăturile* ce trebuie să isvorască neconținut din gura ierarhului. S. German al Constantinopolului, zice că *«mantia acopere corpul întreg închipuind îmbrăcăminte înșerească»*<sup>4)</sup>.



Mitra arhierască.

## B) Insigniile arhieresti

1. **Mitra** (μίτρα, χιτάρις, τιάρα, tiara, infula, λῶρον, lorum) este acoperitoarea capului arhierului în timpul serviciilor sfinte. La Romani cuvântul «mitra» însemna o cordică de mătase, sau o lamă de aur ori de argint, cu care își încingeau femeile fruntea<sup>5)</sup>; iar «mitella» se chema o asemenea găteală a capului, între-

1) Chiar și săteanul român își are „mantaua“ lui neagră pentru ploae și vânturi.

2) Simeon Tesalon., op. cit., p. 256.

3) Ioan, 7,38.

4) Conf. Goar, Evcholog. n. 25, p. 399. — Pe mantia arhierască sunt și clopoței, ca și oare când pe mantia arhierului legii vechi (Eșire, 28,33).

În occident atât episcopii cât și preoții și monahii purtau la început o mantie de procesiune cu care se acopereau de ploae (pluviale), și care avea adesea ori și o glugă (cappa). Azi, în occident, episcopii se deosebesc prin mantia lor purpurie și de o stofă scumpă.

lar A. Lerosey. Introd. a la Liturgie, p. 247, zice: La chape était primitivement une espèce de manteau fort simple dont le célébrant se revêtait dans les processions extérieures en temps de pluie, d'où lui vient le nom de „pluvial“.

5) Servius. In notæ ad. IV et VI Æneid.

buintată de fecioare <sup>1)</sup>. În picturile pompeene găsim destule chipuri femeiești împodobite cu aceste ornamente <sup>2)</sup>. Dar și preoții Romanilor își înfrumusețau fruntea cu o lamă de metal, ori cu o panglică înodată la ceafă, atunci când aduceau sacrificii zeilor <sup>3)</sup>. Ornamentul acesta se chema «mitra» sau mai des «infula». Găteala capului la regii vechi **indieni** se numea tot «mitra» <sup>4)</sup>. Preoții și arhierii iudaismului încă purtau *mitra* sub forma unui turban <sup>5)</sup>. Cuvântul acesta fu primit și de episcopii creștini, împreună cu obiectul însemnat prin el.

În primele secole creștine, mitra episcopală nu eră de cât o lamă de metal sau o cordică de mătase legată împrejurul capului <sup>6)</sup>. După mărturia lui Policrat, aflată la Ieronim, evangelistul Ioan, și ar fi împodobit fruntea cu o foaie de aur, când aducea rugăciuni lui Dumnezeu <sup>7)</sup>. De asemenea se crede că și Iacov cel Mic episcopul Ierusalimului ar fi întrebuințat aceeași podoabă la plinirea cultului <sup>8)</sup>. În acest chip se ivi origina mitrei episcopale numită în secolul IV *coroană* (στέφανος <sup>9)</sup>, ori *diademă* (κίραρις <sup>10)</sup>.

Până prin secolul VI mitra se depărtă puțin câte puțin de forma și simplitatea ei primitivă; iar în acest timp patriarhii Constantinopolului o împodobiră cu cusături frumoase și cu iconițe lucrate cu iscusință după modelul coroanei împăraților bizantini <sup>11)</sup>. Gustul acesta îl împrumutară și episcopii Romei <sup>12)</sup>.

1) Apuleius. De asino aureo l. VIII.

2) În vara anului 1897 vizitând eu „Muzeul național” din Neapole, am văzut aci la etajul I o mulțime de picturi murale încadrate ca niște tablouri, aduse de la Pompei și Erculan. Subiectele sunt privitoare la misteriele din viața casnică a Romanilor, la trebuințele, luptele rășboinice și obiceiurile lor religioase. În aceste picturi se vede și modul de găteală cum și luxul femeilor romane. (Autorul).

3) În *Iliada* lui Omer (Cânt. I, v. 14) cetim că și marele preot *Hrize* de la altarul lui Apolon din Troia, purta cârja în mână și o cunună de laur pe cap, ca o *mitră* legată cu panglici de lână, când aducea sacrificiile înaintea zeului.

4) Philost. De vita Apollonii l. II c. 11.

5) II Moisi 28,40. Ios. Flav. Antiqq. III, 7, 7. Conf. Bähr, Symbol. II p. 110.

6) Conf. A. Lerosey, Intr. a la Liturg. p. 256.

7) Ap. Hieron. De viris illustribus. XLV. — Asem. P. Rompotes, Λειτουργική, op. cit. p. 79.

8) Martigny, Diction., op. cit., p. 305.

9) Euseb. Hist. eccles. X, 4.

10) Gregor. Naz. Orat. XXXI.

11) Conf. Martigny, op. cit., p. 305, n. IV.

12) Teodor Balsamon vorbind de Chartofilax și Proteclic, mai departe își dă părerea că *mitra* a fost dată de Celestin episcopul Romei lui Ciril al Alexandriei, atunci când acesta, după teoria latinilor, a ținut președinția sinodului III ecumenic (a. 431) în locul lui Celestin; iar de la patriarhul Alexandriei, a trecut mitra la ceilalți patriarhi răsăriteni, mitropoliti, episcopi etc. Iată și cuvintele lui Balsamon: „De aceea sfântul și Marele Ciril papa al Alexandriei și-a încins capul lui cu o lamă îngustă de aur (χρυσῶν λῶρον) când a prezidat sinodul III ecumenic, căci ținea locul lui Celestin episcopul Romei, după cum aceasta se vede din actele sinodului... Singur patriarhul Alexandriei ține mitra (λῶρον) pe cap când plinește cele sfinte”. Διὸ καὶ ὁ μέγας ἅγιος Κύριλλος, ὁ πάπας Ἀλεξανδρείας, ἐπὶ κεφαλῆς χρυσῶν λῶρον περιεβέβλητο, ὅτε τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμένης τρίτης Συνόδου ἐπίστατο· ἐπεὶ γὰρ τὸν τόπον τοῦ Κελεστίνου...

La început, în creștinism, mitra eră purtată numai de **patriarhi**; apoi cu timpul trecu și la ceilalți ierarhi până în secolul XVIII când se dădu și unora dintre arhimandriți și chiar protopresviterilor.

Mitra episcopului Romei primi numele de **tiara**, își schimbă forma până în secolul XIV și primi ca ornament a doua și a treia coroană, de unde se cheamă această mitră **triregnum** adică semnul puterii întreite <sup>1)</sup>. Iar mitra celorlalți episcopi latini, dată ca distincțiune și unora dintre prelați adică preoților merițoși, se numi **infula**, cum se chema odinioară găteala de cap a preoților romani păgâni, și primi forma a două plăci ascuțite la vârf în formă de triunghiu, acoperind una partea dinainte și alta partea din dărăt a capului. De aceste plăci atârnă la mitrele episcopale două panglice, ca și la infula preoților romani din păgânism <sup>2)</sup>.

Mitra este simbolul **cununei de spini** ce s'a pus pe capul Mântuitorului când îl duceau la răstignire <sup>3)</sup>.

2. **Epigonatia** (ἐπιγονάτιον, ἐπί și γωνή), asupra genuchiului, genucherniță, nabadernița) este o tablă rombică făcută din materie prețioasă, care legându-se de brâu lângă coapsa dreaptă, se lasă în jos până la genuchiul arhierelui. Ea servește numai ca o podoabă la lucrarea celor sfințe.

Epigonatia se dăruiește de episcop la distribuirea rangurilor onorifice, preoților distinși, protopresviterilor, egumenilor și arhimandriților, ca semn că participă și aceștia la puterea bisericească.

Insigniul acesta episcopal se pare că eră în întrebuințare prin secolul VI. La început se crede că a fost un fel de **ștergar** de care se servea episcopul când săvârșea spălarea picioarelor supușilor săi în Joia patimilor, spre amintirea spălării picioarelor ucenicilor de către Mântuitorul <sup>4)</sup>.

Epigonatia însemnează „**sabia spirituală care este cuvântul lui Dumnezeu**» <sup>5)</sup>. De aceea încingându-se cu ea păstorul sufletește pronunță aceste cuvinte: «*Încinge sabia ta peste coapsa ta, Puternice*» <sup>6)</sup>.

3. **Engolpiul** (ἐγκόλπιον, ἐν și κόλπος, sân; pectorale) sau

μόνος ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἱερούργει μετὰ τοῦ αὐτοῦ λῶρου τὴν κεφαλὴν καλυπτόμενος — (In Goar, Evcholog., pag. 259).

Dar Balsamon se vede că a alunecat cu nevinovăție în susținerea aceasta, condus fiind de versiunile pe cari le răspândeau latinii cu intențiuni ascunse.

1) Episcopul Romei Symmach († 514) puse prima coroană la mitra sa (mitra turbinată cum corona); Bonifaciu VIII în secolul XIII adăogă pe a doua; iar Urban V (1362–1370) în secolul XIV adăogă a treia coroană.

2) Eusevie Popov., Ist. Bis., trad. de Athanasie ep. Râm. și Gherasim al Argeș., vol. I, p. 597.

3) Simeon Tesal., op. cit., p. 317.

4) În evul mediu, cei ce păzeau epigonatiile la Biserica constantinopolitană, erau doi funcționari însemnați din pentada III și VI.

5) Simeon Tesalon., op. cit., p. 257. Conf. Goar, p. 99.

6) Simeon Tesalon., op. cit., p. 257.

**Panaghiul** (πανάγιον) este o icoană mică, rotundă făcută din email, ori argint sau aur, și având pe ea chipul lui Dumnezeu Tatăl (πανάγιος, cel a tot sfânt), ori al Mântuitorului, sau al sfintei Fecioare. Ierarhul poartă această icoană la piept, spre aducere aminte că el datorește neconținut a **prea mări pe Creatorul** a toate, a avea pe Hristos în inima sa, și a se încredința ocrotirei Prea Curatei lui Maice.

Cam prin secolul VI engolpiul eră o cutiuță în care se punea părticica scoasă întru mărirea sfintei Fecioare și câte odată chiar relicvii de ale sfinților, purtându-se la piept pe atunci de mai marii mănăstirilor și mai în urmă de ierarhi. Engolpiul poate să fie și o amintire de sortile sfinte **urim și tumim** (אורי וטומי = arătarea și adevărul, δήλωσις και ἀλήθεια) pe cari le purta la piept arhiereul Vechiului Testament, pentru că prin ele consulta voința lui Dumnezeu. În occident episcopii poartă numai o cruce la piept (pectorale, crucea de la piept<sup>1)</sup>.

4. **Crucea** (σταυρός, crux) se poartă de ierarh la piept în semn că el **mărturisește credința în Hristos** și e pregătit să sufere în numele Domnului chiar moartea pe cruce, când va fi nevoie. Această cruce mai amintește și cuvintele apostolului Pavel: «*Iară mie să nu-mi fie a mă lăuda, de cât numai în crucea Domnului nostru Iisus Hristos*»<sup>2)</sup>. Când cultul creștin a fost liber de persecuțiuni, atunci mai toți creștinii își împodobeau piepturile lor cu acest semn; dar prin secolul V s'a hotărât ca crucea să fie purtată numai de persoanele sacerdotale distinse.

Crucea se poartă la piept nu numai de episcopi, dar aceștia o dau și arhimandriților cum și protopresviterilor ca ranguri distinctive<sup>3)</sup>.

5. **Cârja sau toiagul păstoresc** (ῥάβδος, πῆμα) ori **paterița** (πατερήσσα, πατερήτσα, πατερῖσω — numesc părinte; δικανίκιον, baculus, pe-lum, cambuta, crocia, crossa) se întrebuința în apus după părerea lui Baroniu prin secolul IV. La început acest insigniu episcopal eră de lemn împodobit cu fildeș, argint ori aur; iar cu începere din secolul VI se făcu din aur ori argint<sup>4)</sup>.

La ierarhii răsăriteni, toiagul acesta este drept, având în partea de sus două capete de șerpi însemnând înțelepciunea pastorală<sup>5)</sup>; între capetele șerpilor pe un globuleț se pune crucea care însemnează că arhiereul paște turma în numele lui Hristos. Pe mânerul toiagului se înfășoară o măhramă cusută cu fir pentru podoabă și pentru ca să fie mai lesne de purtat. Codin

1) A. Lerosey, Introd. a la Liturg., op. cit., p. 254.

2) Galat. 6,14.

3) Simeon Thesalon. lib. de Sacrament: Τινες δὲ τῶν πρώτων προεσβυτέρων, ἦτοι οἱ σταυροφόροι: τῶν ἀρχιμανδριτῶν τε τινες, καὶ ἐπιγονάτια ἔχουσι τοῦτο καὶ τὴν δωρεάν ἐστιν ἀρχιερατικὴν ὡς ὁ σταυρός.

4) In *Iliada* lui Omer (Cânt. I v. 234) cetim că și zeii Olimpului purtau **cârja** în mâinile lor, ca un sceptru al puterii.

5) Mat. 10,16. Conf. Goar, Evcholog., p. 259.

Cucuruzatul (cap. 20), vorbește de cărjă ca de un obiect foarte vechiu, purtat de **patriarhii** Constantinopolului și apoi de ceilalți ierarhi.

Crossa latină nu se mai poartă de multe secole de către episcopul Romei, ci numai de ceilalți episcopi. Ea are vârful curbat în formă de melc (parte curva ad populum conversa<sup>1)</sup>).

Cârja însemnează **autoritatea pastorală** a arhierelui care își paște turma cuvântătoare (Ioan 10, 11) ce-i este lui incredintată<sup>2)</sup>).

6. **Trichiriul** (τριχίριον, τρίς κηρός, trei lumânări) și **Dichiriul** (διχίριον, δὶς κηρός, două lumânări) sunt două sfeșnice, având cel dintâi trei lumânări, iar cel de al doilea numai două. Când episcopul binecuvintează poporul la solemnități, ține în mână dreaptă trichiriul cu trei lumânări aprinse, pe când în cea stângă ține dichiriul cu două lumânări de asemenea aprinse. Așa fiind aceste două sfeșnice, episcopul le încrucisează în fața poporului, dând astfel binecuvântarea serbătorească. Trichiriul însemnează **cele trei persoane ale Dumnezeui**; iar dichiriul **cele două firi ale lui Hristos**<sup>3)</sup>. Aceste două sfeșnice sunt adesea ori numite prin un cuvânt unic «τὰ διαφορεθήρα», care e format prin unirea cuvintelor δισίριον și τρισίριον.

7. **Vulturii** sunt niște pernițe mici, rotunde, umplute cu lână și căptușite în partea de desubt; însă d'asupra au o față de stofă cusută cu fir având pe ea chipul simbolic a trei râuri și al unui oraș, iar peste acesta zboară un vultur. Acestea toate însemnează **bogăția și înălțimea învățăturilor arhieresti**, ce trebuie să isvorască în cetățile păstorite de ierarhi. Pernițele acestea sunt așezate jos, înaintea tronului arhieresc din naosul Bisericii. Numai arhierelui îi este îngăduit a sta pe vulturi în timpul serviciului liturgic<sup>4)</sup>. În timpurile vechi, când nu existau pernițele, inchipuirile simbolice mai sus arătate, se făceau pe pardoseala Bisericii unde ședea arhierul.

Dar episcopii latini, cu începere de la secolul IX încoace, întrebuintară anume **pantofi** (sandalia) cusuți cu aur și **clorapi** (caligae) pe cari îi încalță când oficiază liturgia cu solemnitate.

1) A. Lerosey, Introd. a la Liturg., p. 258. Thalsofer, Liturg. S. 907.

2) Cârja mitropoliților români din secolul XVII nu avea în partea de sus cei doi șerpi, ci numai două semicercuri îmbinate cu o cruce la mijlocul lor. Așa eră d. e. cărja mitropolitului Dosofteiu. (Vezi Tez. Lit., T. I., p. 106). Iar Hrisant mitropolitul Brusei din Asia Mică († 1843) purta o cărjă simplă în formă de T cu o cruce pe vârful ei ☩ și fără nici un ornament. Dar și în afară de Biserica ierarhii poartă un toiaș împodobit, numit în Turcia χαζοάνιον.

Moisi și Aaron purtau și ei toege în semn de autoritate și conducere a poporului evreu, căci iată ce cetim în Exod, cap. 7, v. 20: וַיַּעֲשֶׂה בְּרִן מִשֶׁה וְאַהֲרֹן

כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה וְהָרַם בְּמִטָּה וְהָן אֶת־הַמַּטֵּם אֲשֶׁר בְּיַד לְעֵינֵי פָרְעֹה וְלְעֵינֵי עַבְדָּיו

3) Simeon Tesalon., op. cit., p. 259.

4) Iconom. Nicolae Filip, Liturgica, op. cit., p. 193. Conf. Eusevie Popovici, Ist. Bis., Vol. I, p. 592.

Pantofii papei au și câte o cruce pe căputa lor. Latinii deduc origina acestei încălțăminte de la senatorii și nobilii romani<sup>1)</sup>. De asemenea, episcopii occidentali îmbracă și **mănuși** (*chirothecae*) liturgice, închipuind îmbrăcămintea mâinei lui Iacov cu piele de ied, pentru a dobândi binecuvântarea părintească<sup>2)</sup>. Mănușile acestea se află în cultul apusean din secolul XII



**Petru Movilă**, român de neam († 1647), mitropolit al Kievului (Rusia), îmbrăcat în veșmintele sale liturgice.

încoace<sup>3)</sup>. Colorile simbolice ale mănușilor sunt 5: albe, roșii, verzi, violete și roșii deschis. Pantofii, ciorapii și mănușile liturgice, se întrebuintează numai la liturgia pontificală.

Episcopii latini, poartă de obicei din vechime în mâna

1) Martigny, Diction. des antiq. chrét., p. 306, n. 2.— Conf. A. Lerosey, Introd. a la Liturg., p. 250—251.

2) I Moisi, 27,16. Conf. Thalhofer, Liturg. S. 895.

3) Martigny, Diction., op. cit., p. 251 : Les *gants, chirothecæ*, sont mentionnés pour la première fois au douzième siècle par Innocent III (l. III De myster. missæ, c. 41).


dreaptă un inel (annulus cordi). Acela al Episcopului Romei (annulus piscatoris), este mai mare și de o valoare mai scumpă. Papii, cardinalii, episcopii și egumenii, îl poartă toți la serviciile solemne pontificale. Inelul însemnează **legătura** spirituală a aceluia ce-l poartă, cu Biserica pe care o păstorește, potrivit formulei liturgice ce se rostește de episcop prelatului cărnea i se dă inelul: «*Primește inelul, zice episcopul, semnul înțelepciunii și al vredniciei, semnul statorniciei, ca să știi să faci atunci când trebuie, și să vorbești când e nevoie să se auză glasul tău, să legi cele ce trebuie legate, și să deslegi când e nevoie de deslegare*»<sup>1)</sup>.

Unii dintre învățații răsăriteni și apuseni s. e. Teodor Balsamon, Iacov Goar, ș. a., cred că insigniile episcopale sunt răspândite de la Roma în Biserică, și anume Celestin al Romei le-a încredințat lui Ciril al Alexandriei, care avea să-i țină locul la sinodul III-lea ecumenic (a. 431), și de la acesta le-au primit și ceilalți ierarhi răsăriteni<sup>2)</sup>. Dar nu se poate proba cu dovezi temeinice, nici așa zisa locotenență, nici răspândirea insigniilor din apus spre răsărit<sup>3)</sup>. Din contră insigniile episcopale au fost purtate în orient ca și în occident tot în același timp, și multe gusturi de ornamentare au fost împrumutate de latini din orient s. e. împodobirea mitrei cu pietre scumpe și picturi etc.<sup>4)</sup>.

Veșmintele sacerdotale se sfințesc de episcop ori preot. Dacă ele se învechesc, preotul, potrivit tălcuirii din Pidalion a canoanelor apostolice 72 și 73 să le ardă; iar *cenușa să o îngroape în sfântul altar sau într'un loc curat*<sup>5)</sup>.

## § 65.

### Sfintele vase și odoare liturgice.

 Pentru plinirea sfintei euharistii, încă din timpurile vechi creștine, s'au întrebuintat în altar anumite vase și odoare (vase mystica, ministeria, ecclesiastica) făcute la început din materialuri simple; apoi treptat și în legătură cu înflorirea cultului, ele au fost făcute din materialuri scumpe și cu un gust ales. Aceste vase nu au fost toate deodată introduse în cult, ci

1) A. Lerosey, Introd. a la Liturg., p. 253, Martigny, Diction., op. cit., p. 306, n. 4: L'anneau épiscopal remonte au moins au **quatrième siècle** pour l'occident.

2) Conf. Iacob Goar, Evcholog. Græc., pag. 259.

3) Eusevie Popovici, Ist. Biser. trad. de Athan. episc. Râm. și Gherasim al Argeș. Vol. I, pag. 598.

4) Martigny, Diction., op. cit., pag. 305, n. IV.

5) Aceste veșminte trebuie ținute cu respect și cumpărate de la creștini ortodocși. Simțul nostru religios se umilește când vedem haine liturgice *atâr-nate în prăjini* pe la ușile prăvăliilor, bătute de vânt și de praf, și fiind puse astfel spre vânzare.

în decursul timpului, simțindu-se nevoea unuia sau altuia din ele, au fost introduse după chibzueala și înțelepciunea sfinților Părinți, dobândind mai târziu și semnificațiuni simbolice<sup>1)</sup>.

Respectul ce s'a dat totdeauna acestor sfinte obiecte a fost atât de mare, în cât încă din secolul IV s'a orânduit o anumită parte a Bisericii numită **schevofilachion** (σχευοφυλάκιον) pentru păstrarea sfințelor vase<sup>2)</sup>, și s'a înființat prin secolul V la Bisericele mari o deosebită funcțiune clericală intitulată *schevofilax* (σχεῦος vas, φυλάσσω, păzesc), în a cărei îndatorire cădea purtarea de grije a sfințelor vase și odoare<sup>3)</sup>. Schevofilaxul ședea îmbrăcat în veșminte diaconesti la ușa schevofilachiului și de aci aducea în altar în timpul liturghiei vasele și odoarele, de unde apoi le lua pentru a le pune la locul lor după îndeplinirea serviciului divin. În evul mediu schevofilaxul dela Biserica patriarhală din Constantinopole, eră numărat între demnitarii de frunte ecleziastici și făcea parte din rândul celor din pentada I-a<sup>4)</sup>. Femeile însă și persoanele ne sfințite, nici odată nu au avut dreptul a se atinge de sfintele vase<sup>5)</sup>.

Aceste obiecte liturgice nu se întrebuintează de cât la plinirea sfintei euharistii potrivit canonului 73 apostolic care sună astfel: «*Niminea să nu îndrăsnească de a întrebuinta în folosul său propriu, vr'un vas de aur, sau de argint, ori vr'un vâl (acoperământ) sfințit*»; iar canonul 72 apostolic, condamnă să plătească de cinci ori mai mult valoarea obiectului, pe acela ce ar răpi din cele sfinte<sup>6)</sup>. Asemenea și sinodul VI-lea ecumenic pedepsește cu asprime pe clericul ori laicul care s'ar folosi pentru sine, de potir, disc sau ori care alt odor sfințit, și care ar bea din potir altă băutură de cât sângele lui Hristos<sup>7)</sup>. Sfântul Grigorie de Nazianz fusese asemănat de dușmanii săi cu regele Babilo-

1) În unele cărți populare **românești** de proveniență necunoscută (anonyme), simbolismul liturgic este tâlcuit cu totul deosebit de simbolismul întocmit de părinții și scriitorii bisericești. Iată câteva explicații populare: *lumânările* însemnează voinicii ce au strejuit groapa lui Hristos; *policandrul*—cerul; *sfeșnicul cel mare* dinaintea icoanei lui Hristos — Ioan Botezătorul; *lingurița* — Iosif din Arimatea; *cădelnița*—sfânta Fecioară; *focul*—ochii sfintei Fecioare; *tămăea*—lacrămile sfintei Fecioare; ș. a. Dar aceste tâlcuiri însă, nu cad în Exegeza simbolismului liturgic și prin urmare nu le aprobăm. (Autorul).

2) Conf. Synod. Laod. can. 21.

3) Socrat, Hist. eccles., lib. V, c. VIII și Theodor Lector., Hist. eccles., lib. II.

4) Goar, Evchol., p. 233, n. 11. Conf. Simeon Tesalon. „Despre schevo-filax“, c. 242. Suicer. Thes. Tom. II.

5) Synod. Laod. can. 21.

6) Ioan Hrisostom (Homil. XIV ad Ephes.) zice că „vasele sfinte sunt făcute pentru scopul liturgic și nimeni nu ar îndrăzni a se servi de ele în alt chip“. Iar în tâlcuirea din Pidalion a canoanelor 72 și 73 apostolice, cetim că vasele și odoarele vechi cari nu se mai pot întrebuinta, să fie arse de preot în foc; apoi cenușa să o îngroape într'un loc curat s. e. în altar. Ori să, se arunce într'o apă curată și adâncă, sau să fie îngropate într'un loc curat.

7) Martigny, Diction. art. „vases sacres“, p. 773.—După cum ne arată Sozomen (Hist. eccl., lib. II, c. 23), Meletienii pentru a se răsună în contra lui



nului **Belșazzar** fiul lui Nabuhodonosor, care întrebuintă vasele sfinte răpite de tatăl său de la templul din Ierusalim, spre băuturi le desfrânare și orgii. Iehova însă pedepsi pe Belșazzar pentru acest sacrilegiu, cu pierderea regatului (Daniel 5, 1-5). Grigorie de Nazianz (Orat. XXV ad Arianos), respinse cu mâhnire și probe temeinice învinuirea ce i se îndreptă că ar fi întrebuintat vasele liturgice în folosul său propriu.

Vasele și odoarele sfinte ale altarului sunt acestea : *potirul, discul, steaua, acoperemintele, antimisul, copia, lingurița, buretele, ripida și cădelnița*<sup>1)</sup>.

1. **Potirul** (ποτήριον, κάλυξ, calix, cupa) este un vas în forma unei cupe cu picior sau a unui pahar mai mare ori mai mic, și mai mult ori mai puțin înalt și larg, în care se pune în timpul sfintei liturgii vinul amestecat cu apă, pentru a se preface în corpul și sângele Domnului. În vechime potirul avea de obicei un mâner ori două și mai multe picioare; mai purta pe el inscripții și chipul Bunului Păstor; iar cupa avea câte odată forma patrată, octogonală și adesea ori rotundă.

În apus, obiectul acesta, arare ori avea și **clopoței** mici împrejurul său, pentru a se atrage cu aceasta atențiunea pioșilor, când vasul eră mișcat din locul său, după ritualul liturgic.

Potirul a fost întrebuintat la început de Mântuitorul când a instituit taina euharistiei la cina cea de taină<sup>2)</sup>; iar după înălțarea sa la ceruri, discipulii mesianici încă au întrebuintat acest vas, urmând cu aceasta pilda dată lor de către Domnul nostru Iisus Hristos. Apostolul Pavel în epistola I către Corinteni (10, 16) întreabă că «*potirul (τὸ ποτήριον) bine cuvântărei pe care 'l bine cuvântăm, nu este oare împărțășirea sângelui lui Hristos?*» Mai departe același apostolul afirmă că nu putem bea «*potirul (ποτήριον) Domnului și potirul demonilor*» (I Cor. 10, 21). Părinții și scriitorii bisericești orientali, dau acestui vas liturgic numiri ca acestea: ποτήριον, ἄγιον<sup>3)</sup>, μυστικόν, πνευματικόν, βασιλικόν, σωτήριον, ș. a.<sup>4)</sup>; iar Ambrosie îl numește «*poculum mysticum*» (pahar mistic<sup>5)</sup>).

---

Atanasie al Alexandriei, îl acuzară la împăratul Constantin că ar fi spart potirul unui preot meletian anume **Ischira**, că ar fi ucis pe Arsenie, etc. Se dovedî însă de Atanasie că calomnia nu eră întemeiată.

1) Vezi sfințirea potirului, discului, ș. a., în Molitfelnic, București, 1832, p. 511-516.

2) Evangeliștii Mateiu 26, 27; Marcu 14, 23; Luca 22, 20, vorbind de cina cea de taină, întrebuintează cuvântul τὸ ποτήριον, când arată cupa pe care Domnul a binecuvântat-o și a zis că într'însa este sângele lui.

3) Iustin Martyr., Apol. II: Ἐπειτα προσφέρεται τῷ προεστώτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος.

Constit. apost. lib. VIII, cap. XIII: Ὁ δὲ διάκονος κατεχίτω τὸ ποτήριον καὶ ἐπιθιδούς λεγέτω· αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς.

4) Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit., p. 195. Asem. Martigny, art. «Calice» p. 106.

5) Ambros. De officiis. I. II, c. 28.

Irineu<sup>1)</sup> și Epifanie<sup>2)</sup>, ne arată că în timpul lor se făcea potirul la răsăriteni, din **sticlă**; iar cardinalii Baroniu<sup>3)</sup> și Bona<sup>4)</sup> afirmă pe mărturia lui Tertulian (De pudicit. c. X), că și în apus se făcea vasul acesta atât din sticlă, cât și din lemn, și se împodobia cu picturi religioase. Cum că și în răsărit se întrebuințau potire de **lemn**, ne arată aceasta Atanasie cel Mare când zice că «*Odinioară vasele sfinte ale Bisericii erau de lemn, iar preoții de aur; acum, zice ierarhul, vasele sfinte sunt de aur, iar preoții de lemn*»<sup>5)</sup>. Cu aceasta Atanasie arată scăderea vredniciei preoților din timpul său<sup>6)</sup>. Mai cunoaștem că creștinii Tomiști din India obișnuiau în cultul lor și potire făcute din **coarne de bou**<sup>7)</sup>.

În epoca persecuțiilor îndreptate în contra Bisericii de către păgâni, se întrebuințau materialuri simple în sfintele vase, de teamă ca nu cumva persecutorii să fie atrași de scumpetea metalică a odoarelor liturgice și așa să despoae cu mai mare lăcomie sfântul altar de avutul său. Prudentiu (Peristephan. II) ne spune că în timpul lui Dioclețian, în Africa de nord, tiranii căutau cu stăruință obiectele metalice din Biserici și le răpiau în folosul lor<sup>8)</sup>; iar episcopul Mensuarium din Cartagina, se plânge că Donatiștii jefuind Bisericile ortodoxe, au răpit vasele scumpe, cari nu au fost îngropate în pământ.

Tot în timpurile vechi creștine, potirul se mai făcea din **platră, pământ, alamă, aramă, cositor**; însă după timpul persecuțiilor se făcu din aur, argint, și numai din cauza sărăciei Bisericii se îngădui să fie și din cositor sau plumb; iar potire făcute din aramă, fier, lemn, pământ ori sticlă, cam din secolul IV încoace, cu încetul nu se mai îngăduiră, și aceasta pentru respectul către corpul și sângele Domnului din potir, și pe de altă parte pentru că arama și fierul oxidează, lemnul este poros, pământul și sticla sunt fragile și ușor de sfărâmat.

Cu începere de la Constantin cel Mare, împărații creștini, mai marii popoarelor și pioșii, dăruiră vase și odoare Bisericii, așa ca și în ziua de azi. Pe aceste obiecte se scriau numele dăruitorilor, și anul darului făcut. Totuși Hrisostom (Hom. LI în Mat.) se plânge în contra creștinilor cari despoae pe

1) Irenæus. Adv. hæres. lib. I c. XIII n. 3.

2) Epiphanius. Hæres. XXXIV n. 1.

3) Baronius, Annales ann. CCXVI n. XIII.

4) Bona, Rebus liturgicis, lib. I, c. XXV n. 1.

5) Eusevius Popovici, Ist. Bis., trad. de Athan. al Râmân. și Gherasim al Argeș. vol. I p. 598.

6) În vara anului 1898, după ce am călătorit prin Suedia, înapoiindu-mă prin Rusia, m'am oprit în Petersburg, Moscva, Kiev și alte orașe ale Rusiei. În muzeul academiiei spirituale din Kiev, am văzut între alte obiecte și un *potir de lemn*, căruia i se da o vechime adâncă. (Autorul).

7) Synod. Calcuthens. c. X.: Vetuimus etiam ne corni bovis calix aut patena fieret.

8) Prudentius, Περὶ στεφανῶν, hymn. II, v. 65 seqq.

orfani și văduve de avutul lor și apoi aduc ca daruri la Biserică, potire de aur împodobite cu pietre scumpe, pentru a li se orta picatele.

Lotirul însemnează **paharul** întrebuințat de Mântuitorul la cina cea de taină.

2 **Discul** (δίσκος, patena) se cheamă un vas în forma unui taler cu picior, ori fără picior, deschis, rotund și plan, care formă o arată însăși numirea sa «δίσκος» la greci și «patena» la latini. Pe disc se pune în timpul liturgiei sfânta pâine ce se transformă în corpul lui Hristos în timpul prefacerii.

**Forațiu** și **Titu Liviu** ne arată că la Romani eră un taler numit de ei „**patella**“ făcut din pământ ori metal, și trebuincios neconținut la altare. Pe acest taler se țineau elementele alese pentru sacrificii, cari plăceau zeilor mai mult de cât alte ofrande.

Introducerea discului în cultul Bisericii răsăritene, se pare a fi din timpul apostolilor; iar latinii îl cred introdus în apus de **Zefirin** episcopul Romei († 218<sup>1</sup>). Ceea ce știm însă cu siguranță este faptul următor, că în toate liturgiile străvechi orientale și occidentale cum și în liturgiile vechi **coptice** și **siriace** se află formula liturgică a binecuvântării potirului, alături cu aceea a binecuvântării discului<sup>2</sup>). Atât în timpurile vechi, cât și în cele moderne, materialul din care s'a făcut potirul, a fost tot acela și pentru facerea discului, și anume: **sticla, pământul, lemnul, coarnele de bou, alama, arama**; iar după timpul persecuțiunilor, aurul, argintul, și în cazuri de lipsă chiar plumbul și cositorul.

Discurile vechi erau împodobite cu imagini diferite s. e. a Mântuitorului, a sf. Petru și Pavel, a mielului, crucei ș. a.<sup>3</sup>). În liturgiile vechi **coptice**, rugăciunea binecuvântării discului, este de o originalitate deosebită de a celorlalte formulare creștine. Ea sună astfel: *«Întinde Doamne mâna ta asupra acestui disc bine cuvântat, care trebuie a se umple cu cărbuni de foc (carbonibus ignitis) prin particulele corpului tău, ce se vor aduce pe altar»*<sup>4</sup>).

Discul închipuește **eslea** în care s'a născut Dumnezeu-Omul; iar după sf. German închipuește locul unde a fost pus Hristos luat fiind de pe cruce<sup>5</sup>).

3. **Steaua** (ἀστειόσκος, ἀστήρ, astrum, ἄστρον, stella, stellula) constă din două arcuri ori semicercuri de aur, argint sau și alt metal, unite la mijloc prin un cuiu, așa ca să se poată în-

1) Martigny, Diction., op. cit., art. „Patène“, pag. 587.

2) Conf. Renaudot. Liturg. orient. T. I. — Asem. Martigny, Diction., op. cit., art. „Vases sacrés“, p. 772.

3) În anul 1846 s'a găsit în Siberia un disc de argint aurit cu un diametru de 15 centimetri. Acest obiect e descris cu amănunțimi de contele **Stroganoff**. Pe fața discului e închipuită o cruce fixată pe globul terestru și ținută de doi ingeri, având la picioarele lor cele 4 fluvii ale paradisului. Se crede că acest vas liturgic este de o adâncă vechime. Conf. Martigny, art. „Patène“, p. 588.

4) Renaudot. Liturg. orient. T. I, p. 324.

5) Goar, Evcholog. Græcor., p. 105, n. 50.

chide și deschide după voce; iar d'asupra împreunărei arcurilor ori semicercurilor, se află o cruce mică. Steaua se pune pe disc pentru a acoperi sfântul agneț și părțilele (μερίδες), și pentru a susține acoperemintele, ca ele să nu se atingă de agneț, nici să amestece părțilele de pe disc <sup>1)</sup>. Forma acestui obiect liturgic 'i a dat numirea pe care o poartă <sup>2)</sup>.

Liturgiștii susțin că steaua a fost introdusă în cult de sfântul Ioan Hrisostom <sup>3)</sup>. Ea însemnează *steaua pe care au văzut-o Magii* de la răsărit, atunci când s'a născut Hristos <sup>4)</sup>, și de aceea când presviterul tămăduiește steaua pentru a o pune asupra sfintei pâini de pe disc, rostește această formulă liturgică împrumutată din evangelia lui Mateiu, cap. 2, v. 9: «*Și viind steaua a stătut d'asupra unde eră pruncul*» <sup>5)</sup>.

4. **Acoperemintele** (καλύματα) zise și „**procovețe**” în liturgiile vechi românești, sunt niște văluri mici, patrate făcute din pânză de mătase pentru acoperirea discului și potirului. Acoperemintele sunt în număr de 3: cu cel d'întăiu (τὸ πρῶτον κάλυμμα, ori τὸ δισκοκάλυμμα) se acopere sf. pâine împreună cu discul, pronunțându-se de ministrul altarului, întregul psalm 92 «*Domnul a împărățit*»; cu al doilea acoperemânt (τὸ δεύτερον κάλυμμα) se acopere potirul, rostindu-se formula «*Acoperit-a cerurile bunătatea ta Hristoase*»; iar cu al treilea, numit și „**aer**” (ἀήρ, în Palestina numit ἀναφορά = mișcare în sus și în jos) care este mai mare de cât celelalte două, se acopere împreună discul și potirul, cetindu-se stihul 8 al psalmului 16: «*Acopere-ne pe noi cu acoperemântul aripilor tale*». Acest acoperemânt «aerul», e răspândit în Biserica răsăriteană după modelul dat de Biserica din Ierusalim, cum se prevede aceasta în tipicul sfântului Sava <sup>6)</sup>.

Cele d'întăiu două acopereminte mai mici însemnează, după tâlcuirea sfinților German și Simeon al Tesalonicului, **scutecel** *în cari au fost înfășat Iisus* la nașterea sa, sau și giulgiurile în cari el a fost înfășurat când a fost pus în mormânt. Acoperemântul cel mai mare, însemnează „**aerul**” (ὁ ἀήρ) pentru că el în chipul aerului ce se întinde asupra pământului, acopere sfintele daruri; mai închipuește și piatra pusă asupra mormântului lui Hristos, și de aceea se zugrăvește pe el de obicei, luarea de pe cruce a lui Hristos și punerea lui în mormânt. Dar «*aerul*» însemnează încă și cerul pe care a apărut steaua

1) Martigny, art. „asterisque”, p. 62.

2) Mich. Heinecii, op. c. III Th. s. 138, 319.

3) Goar, Evchol. Græcor. p. 105 n. 50: „Ne vela hostiam tangant, et supra memoratum particularum ordinem turbent, adinvenit Chrysostomus duos breves arcus, qui hostiis superpositi, eas ab omni contactus periculo protegerent”. Vezi și Daniel, Codex, Tom. IV, p. 380.

4) Simeon Tesal., op. cit., p. 101, cap. 96. — Goar, Evcholog. p. 105, n. 50.

5) **Sirienii** și **Coptii**, eretici orientali, nu au primit steaua în cultul lor. Obiectul acesta nu l'am văzut în Biserica Coptilor din Alexandria Egiptului, în vara anului 1904, când am cercetat acel locaș coptic. (Autorul).

6) Goar, Evchol. p. 105 n. 51: „Hic autem ἀήρ Aer nuncupatur, quia per modum Aeris circa terram expansi sacra dona ambit; ejusque nomen et formam ab Hie-

ce a condus pe Magi la locul unde s'a născut Hristos (Mat. 2,9<sup>1)</sup>.

În timpul cetirei **simbolului** credinței, sfințiții servitori, clatină asupra sfințelor daruri acoperemântul cel mare (ἀήρ, ἀναφορά) pentru ca să se producă o suflare de aer.

Acoperemintele erau în vechime niște **șervete** ce se puneau pe disc și potir, ca să nu se atingă de sfințele daruri insecte sau alte vietăți necurate, și să se profaneze cu aceasta sfânta euharstie. Aceste șervete erau de mare nevoie mai ales în climatele călduroase, unde **gângăniele** mișuesc mai mult de cât în climate reci ori temperate. De aceea șervetele au trecut mai târziu între odoarele liturgice și ele nu pot să lipsească de la plinirea cultului. Canonul 72 apostolic amintind de sfințele vase și acopereminte, oprește cu asprime pe oricine le-ar întrebuința în folosul său.

5. **Antimisul** (ἀντιμύσιον, ἀντι = *in loc de*, și mensa = masă; *in loc de masă sfântă*; ἀντιμύσιον, antimensium<sup>2)</sup>, se cheamă o bucată de stofă de în, ori de mătase, în forma unui patrat a cărui lature are 50—60 centimetri. Antimisul se întinde pe sfânta masă în timpul liturgiei, pentru a se săvârși pe el sfânta euharstie. Pe acest odor liturgic se zugrăvesc patimile Domnului cu înmormântarea lui, și conține relicve de ale sfinților (λείψανα), în memoria mormintelor martirilor, d'asupra cărora se săvârșea liturgia în timpul persecuțiilor. Sfințirea antimisului se face de episcop, întocmai după ritualul sfințirii Bisericii<sup>3)</sup>; «iar la nevoie, cu porunca episcopului se face și de un preot cucernic»<sup>4)</sup>.

Potrivit învățăturilor bisericești, numai episcopul avea puterea de a sfinți o Biserică; dar din cauza ocupațiunilor lui numeroase, ne fiind în stare totdeauna de a îndeplini și această datorie, episcopul împuternicea pe unul din protopresviteri de a merge să sfințească Biserica. La o astfel de întâmplare însă, episcopul da un antimis sfințit protopresviterului care sfințea Biserica, ca o împuternicire de a săvârși acest act; iar antimisul se punea pe sfânta masă ce se sfințea, rămânând de aci înainte proprietatea acelei Biserici. Fără antimisul sfințit de episcop, nu se poate săvârși sfânta liturgie<sup>5)</sup>. După Isidor din Pelusium, antimisul însemnează **giulgiul** *in care*

---

rosolymitana, in reliquias Orientis Ecclesias traductor, typicum Sabae testatur et cunctorum symbolicam rationem S. Germanus refert: Ἡ ἐπάνω κάλυψις τοῦ δίσκου ἐμφαίνει τὰ σινδῶνα», x. t. l.

1) Goar, Evchol. Græc., pag. 105, n. 51: Τὸ πρῶτον κάλυμμα, δισκοκάλυμμα, x. t. l. Conf. Simeon Tesalon., op. cit., pag. 101, cap. 96.

2) Neortografic scriu unii ἀντιμύσιον, ori ἀντιμύσιον. Goar, Evchol. Græcorum, p. 521, n. 1.

3) Simeon Tesal. op. cit., p. 119, cap. 127: „Deci, apoi și părțile din sfinte moaște, unse cu mir se pun în pânzișoare de în, și se cos în antimise în față d'asupra, și toate se fac deplin la antimise ca și la dumnezeasca masă, pentru că și fie care din antimise sunt sfânta masă... Deci, acestea se cuvine să le păzească preoții și să le ea de la arhierieu (episcop) când vor avea trebuință, pentru că nu se cuvine preoților a sluji fără bine cuvântarea arhierieului».

4) Simeon Tesal., op. cit., p. 120.

5) Canonul 1, al sfântului Nicefor Mărturisitorul, zice că „Sfântul antimis

a fost înfăşat corpul Domnului, când a fost pus în mormânt<sup>1)</sup>.

**Origina** antimisului se poate găsi pe timpul persecuţiunilor în contra creştinilor. Atunci sfinţiţii servitori, fiind prigoniţi de tirani, duceau cu ei sfinte mese în peşteri, închisori, munţi şi văi, şi acolo săvârşeau pe ele liturgia<sup>2)</sup>. Apusenii numiau aceste mese «*altaria gestatoria, itineraria, portatilia, viatica*»<sup>3)</sup>. Sozomen istoriseşte că şi Constantin cel Mare, când mergea la războiu «*purta cu sine un cort în formă de Biserică unde putea să laude pe Dumnezeu, să facă rugăciuni, şi să ea parte la sfintele mistere... De atunci fie care legiune, zice Sozomen, are un astfel de cort cu preoţi şi diaconi*»<sup>4)</sup>.

Pentru că mesele ce se purtau din loc în loc în timpul persecuţiunilor, erau de lemn, piatră, metal, şi prin urmare greu de purtat, s'au înlocuit cu timpul acest material, cu o pânză sfinţită de în ori de mătase în chipul antimisului nostru, pe care se poate săvârşi liturgia în corturi de războai şi în case particulare la întâmplări grele şi în cazuri de persecuţiuni.

Antimisul se păstrează într'o măhramă numită **iliton** (εἰλητόν, εἰλώω, involvo, rostogolesc). Măhrama aceasta în vechime se aşternea pe sfânta masă pentru a se pune pe ea discul şi potirul în timpul liturgiei. Astăzi ilitonul este înlocuit în ceea ce priveşte aşternerea, cu sfântul antimis. Totuşi se aşterne şi ilitonul sub antimis în timpul liturgiei; iar după aceasta se învâluie antimisul într'însul<sup>5)</sup>.

6. **Copia** (ἄγια λόγχη, lat. lancea, gladius) este cuţitul al cărui tăiş are forma unei sulite, sau a unui triunghi, cu mâner scurt, având în vârf o cruce. Copia se întrebuintează în altar pentru ridicarea şi sfărâmarea sfântului agneţ şi pentru scoaterea din prescură a părţicelilor, pentru sfinţi, pentru vii şi morţi<sup>6)</sup>. Timpul şi autorul introducerii acestui obiect între odoarele liturgice, nu ni sunt cunoscute; totuşi nu rămâne îndoială că copia a fost întrebuintată în altar din timpurile vechi creştine, mai ales că şi în rândueala de pe atunci a proscomidiei cetim că «*Preotul ea în mâna stângă prescură, iară în dreapta sfânta copie şi însemnând cruciş cu dânsa de trei ori d'asupra prescurii zice:*

---

spălându-se (din neştiinţă) nu-şi perde sfinţenia sa, ci are aceeaşi curăţenie şi vrednicie». Vezi în Pidalion la pag. 63 şi tâlcuirea canonului 73 apostolic.

1) Biserica **latină** nu are antimis, dar pe fie care sfântă masă are o piatră sfinţită de episcop, în care se pun moaşte. Pe piatră se întinde o pânză albă numită *corporal* pentru săvârşirea liturgiei. Iar Biserica **anglicană** nu are nici antimis nici piatră sfinţită.

2) Conf. Cyprian. Epist. IV.

3) Martigny, Diction. op. cit, art. „autel“, n. II, p. 72–73.

4) Sozom. Hist. eccles., lib. I, cap. 8.

5) Leon Clugnet, Diction. des noms liturgiques, Paris 1885, p. 42, art. Εἰλητόν. Dumnezeştile Liturgii, Bucureşti, 1887, p. 263.

6) **Srieniil** şi **Coptii** nu obişnuesc copia în euharistie, ci frâng pâinea cu mâinele, pentru motivul, zic ei, că şi Mântuitorul la cina cea de taină (Mat. 26,

întru pomenirea Domnului... și îndată înșige copia în partea cea celspre dreapta a pecefei. Copia după explicarea lui German și Simeon Tesaloniceanul, închipuește **sulița** cu care a fost împunși pe cruce coasta Mântuitorului<sup>1)</sup>.

7. **Lingurița** (λαβίς, cochlear) se face din aur, argint sau și din alt metal prețios, având mânerul în chipul crucei. Ea se întrebuințează pentru a se distribui clericilor inferiori și laicilor sfânta euharistie. Cuvântul λαβίς corespunde cuvântului latinesc *forceps* (clește), căci după tălcuirea sfântului German, Hristos este cărbunele divin care arde pe cei ce se apropie de el cu nevrednicie. Lingurița este întrebuințată la euharistie de *Copti, Etiopieni, Sirieni, Iacobiți și Nestorieni*, cum se vede aceasta în liturgiile orientale publicate de Renaudot.

Acest odor liturgic se crede a fi introdus în altar de Ioan Hrisostom<sup>2)</sup> căci după cum arată *Petru Arcudie* (De concord. eccl. orient. et occid. lib. 3 cap. 53) și *Ligaride*, ierarhul ar fi dat, după obiceiul de până atunci, sfânta pâine (corpul Domnului) pe *palmă*, iar sângele Domnului din *potir*, unei femei care trecea de ortodoxă, dar în realitate făcea parte din erezia lui Macedonie. Femeea însă pe ascuns a dat sfânta pâine unei servitoare nedemnă de a primi euharistia. Hrisostom aflând cu mâhnire despre această neleguire, a hotărât că de aci înainte, să se dea pioșilor vrednici corpul și sângele lui Hristos din potir cu *lingurița*<sup>3)</sup>. Totuși sinodul VI ecumenic (can. 101), încă vorbește de primirea pe palmă a corpului Domnului udat cu sângele său, ceea ce însemnează că și în secolul VII, lingurița încă nu era introdusă pretutindena în serviciul euharistic. Sinodul acesta recomandă piosului ca punându-și mâinile cruciș așa să se apropie cu evlavie și curățenie, și să primească pe palmă corpul Domnului udat cu sângele său<sup>4)</sup>.

Ion Damascen (De fide, lib. 4, cap. 17), German în *Mystagogia* sa, cum și Balsamon în comentariul canonului 101 al sinodului VI ecumenic, vorbesc cu îndestulare de întrebuințarea linguriței în împărtășirea euharistică<sup>5)</sup>.

Liturgiștii autoritari ai Bisericii răsăritene, arată că lingurița însemnează **cleștele** cu care serafimul luând un cărbune de

26), a frânt pâinea și a dat ucenicilor săi. În vara anului 1904, când am cercetat biserica coptică din Alexandria Egiptului, între odoarele liturgice nu am văzut nici steaua, nici copia. (Autorul).

1) Simeon Tesal., op. cit., p. 93, cap. 84.

2) Goar, Evcholog. Græcor., p. 130 n. 179: Cochlear illud adinvenit Chrysostomus (ut suspicatur Arcudius, lib. 3. cap. 53, et affirmat Ligaridius), ejusque usum in Ecclesia communem facere cœpit, illius fœminæ Hæresi Macedoniana infectæ occasione, etc.

3) Goar, Evchol. Græc., p. 130, n. 179.

4) Sinod. VI can. 101: „Drept aceea, de voește cineva a se împărtăși cu prea curatul trup... mâinele închipuindu-și în chipul crucei, așa apropie-se și primească împărtășirea darului“.

5) Goar, Evchol. Græc., p. 130, n. 179.

6) Ibidem.

foc de pe altar, l'a atins de buzele profetului **Isaia**, curățindu-l cu aceasta de păcatele lui <sup>1)</sup>. Iată acum și textul *viziunii profetice* (Isaia cap. 6, v. 6—8): «*Atunci sbură spre mine unul din serafimi, zice Isaia, având în mâna sa un cărbune aprins ce-l luase cu cleștele de pe altar. Și-l atinse de gura mea zicând: iacă atingându-se acesta de buzele tale, nedreptatea ta s'a depărtat, și împăcatu-s'a păcatul tău*» <sup>2)</sup>).

8. **Buretele** (σπόγγος, spongia, penicillum, penicullus, prin extens. μούσα <sup>3)</sup>, purificatorium) se întrebuințează la liturgie pentru strângerea părțicelilor puse pe disc și pentru curățirea discului de fărâmiturile de pe el, după punerea agnețului și a părțicelilor în potir. În afară de timpul săvârșirii sfintei liturgii, buretele se păstrează cu îngrijire în antimis. Pe lângă buretele acesta mai este încă unul pentru ștergerea potirului, după potrirea darurilor; el se păstrează în potir <sup>4)</sup>.

Cum că buretele eră în întrebuințare liturgică pe timpul sfântului Ioan Hrisostom, aducem aci cuvintele sale din omilia III-a asupra epistolei către Efeseni: «*Oare nu ne vezi pe noi servitorii altarului, zice Hrisostom, cum spălăm masa cu buretele (τῆ σπογγῆ) și curățim casa Domnului?*» <sup>5)</sup>. De aci înțelegem că pe atunci se ștergea cu buretele nu numai potirul dar și sfânta masă.

În înțeles simbolic, acest odor inchipuește **buretele** cu care i s'a dat lui Hristos pe cruce în timpul patimilor oțet amestecat cu fiere pentru potolirea setei <sup>6)</sup>.

9. **Ripida** (ῥιπίδιον, ῥιπίδιον, diminutivul de la ῥιπίς, flabellum) se cheamă o apărătoare înfiptă într'un toiag, cu care diaconul stând în partea dreaptă a sfintei mese, apără cu ea sfintele daruri, după cetirea simbolului credinței înainte, ca să nu cadă insectele sburătoare peste ele <sup>7)</sup>. În liturgia sfântului ierarh *Vasilie*, se poruncește stăruitor diaconului de a apăra sfintele cu acest odor <sup>8)</sup>; iar în liturgia sfântului *Ioan Hrisostom* se repeteste de 3 ori această poruncă <sup>9)</sup>. Apărarea aceasta se face

1) Goar, Evchol. Græc., p. 130, n. 179.

2) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. «Cuiller liturgique», p. 233.

3) Μούσα, de la verbul doric μῶ în loc de μαίωμα sau μαστεύω, a căuta, a strânge. În arte însă Μούσα are înțelesul de femeie poetă, inspirațiune venită de la muze; prin extensiune, cântec, muzică, poezie. După mitologia greacă muzele, fiicele lui Jupiter, erau în număr de 9: Clio, Thalia, Melpomena, Erato, Caliope, Urania, Polimnia, Terpsichona și Euterpe. Ele ocroteau istoria, comedia, tragedia, poezia, epeopea, astronomia, retorica, jocul și muzica.

4) Conf. Léon Clugnet, Diction des noms liturgiques art. «σπόγγος», pag. 138.

5) Chrysost. in epist. ad Ephes. Homilia III: Οὐχ ὁρᾶς τοὺς ἡμετέρους οἰκέτας τῆ σπογγῆ τὴν τράπεζαν περιπληνοντας, καὶ τὸν οἶκον καθαιροντας; κ. τ. λ.

6) Mat. 27,48. Ps. 69,21. Marc. 15,36; Luc. 23,36; Ioan, 19,29.

7) Chrysost. Liturg. Daniel, Codex, IV, p. 357: Εἶτα μεταβαίνει (διάκονος) ἐν τῷ δεξιῷ μέρει, καὶ ῥιπίζει ἐπάνω τῶν ἁγίων μετὰ ῥιπίδιου εὐλαβῶς· εἰ δὲ οὐκ ἔστι ῥιπίδιον, ποιεῖ τούτο μετὰ καλύμματος.

8) Daniel, Codex, Tom. IV, pag. 430: Ὁ διάκονος... τὸ ῥιπίδιον...

9) Daniel, Codex, Tom. IV, pag. 357: Καὶ ῥιπίζει ἐπάνω τῶν ἁγίων μετὰ ῥιπίδιου... Și sf. German în «Contemplat. rer. eccles.» vorbește de ripidă.



mai ales când liturgia se săvârșește cu solemnitate de arhieroi; dacă sunt însă doi diaconi în serviciu, ea fie care câte o ripidă, și astfel așezându-se unul în partea dreaptă (spre miază zi) și altul în partea stângă (mează noapte) a sfintei mese, apără împreună sfintele daruri<sup>1)</sup>. Iar dacă nu se află ripidă în Biserică, apărarea se face cu un acoperământ<sup>2)</sup>. În Biserica constantinopolitană, când liturgisea patriarhul, apărarea sfintelor daruri cu ripida, se făcea odinioară de Marele econom, care sta de a dreapta sfintei mese, îmbrăcat în haine diaconești.

Prin secolul IV ripida se făcea din pene de păun<sup>3)</sup>, din piei lucrute cu finețe, sau chiar și din pânză. Mai târziu acest obiect se făcu în chipul unui serafim cu 6 aripe înfipt într'un toiar, potrivit acestor cuvinte pe cari le cetim în viziunea profetului Isaia (cap. 6, v. 1—4): «*Văzut-am pe Domnul șezând pe un tron înalt și ridicat, zice profetul, și poalele lui umplură templul. Serafimii ședeau d'asupra lui; câte șease aripe avea fie care; cu două își acoperea fața sa, cu două își acoperea picioarele sale, și cu două sbura. Și striga unul către altul zicând: sfânt, sfânt, este Iehova Dumnezeuul oștirilor; tot pământul este plin de mărirea sa*». De aceea și ripida închipuește pe **serafimii** cari în mod nevăzut sunt de față la plinirea sfintei euharistii. Dacă ripida este făcută în chipul serafimului cu șase aripe (Tezaur. Liturg. T. II, p. 283), atunci se cheamă ἑξαπτέριον (cu șase aripe).

Obiectul acesta este străvechiu, căci de el se vorbește în liturgia sf. Iacov și în liturgia din Constituțiunile apostolice (Lib. VIII, c. XII<sup>4)</sup>); iar în cult s'a introdus de liturgiștii vechi, căci în orient fiind clima călduroasă și prin urmare multe insecte, eră nevoie de a fi apărate sfintele daruri cu un obiect de acest fel, ca să nu fie atinse de vietăți. Și fericitul Ieronim, vorbește de ripidă, ca de o apărătoare. El o numește „**muscaria**“<sup>5)</sup>.

Cicerone împreună cu alți scriitori latini, vorbesc adesea ori de apărătoarea romană pe care ei o numesc „**flabellum**“ cu care se umbreau și se răcoreau potentaiții Romei, cum se face și azi în *China, Japonia, Rusia*, și în tot orientul<sup>6)</sup>.

1) Dacă este numai un diacon, acesta ține ripida până la chemarea sf. Spirit asupra darurilor și apoi o lasă; iar dacă sunt doi diaconi unul o ține până la rugăciunea domnească.

2) Conf. Dumnezeștile Lit. ed. București, 1887, p. 92.

3) Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 61: Δύο δὲ διάκονοι... ἕξ ὀρέων λεπτῶν ὑπτῶν ἢ πετρῶν ταῖωνος, ἢ ὀθόνης καὶ ἡρεμα... κ. τ. λ.

4) Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 61: Δύο δὲ διάκονοι... ὑπτῶν... κ. τ. λ. Asem. Bingham, Orig. s. antiq. eccles. Tom. VI, p. 306—309.

5) Hieronym. Epist. XX ad Marcellam: Quod autem et matronis offertis *muscaria*, parva, parvis animalibus eventilandis, elegans, ș. a.

6) În vara anului 1904 pe când mă aflam într'o prăvălie din orașul **Beyruth** (în Asia Mică) pe țărmii Mediteranei, fiind mare căldură, stăpânul prăvăliei, un Arab cuviincios, a poruncit să fiu răcorit cu ventilarea unei *ripide*, în semn de mare cinste. De altfel și noi Europeanii purtăm în societate ripida sub forma *evantaliului*. (Autorul).

10. **Cădelnița** (θυμιατήριον, thymiaterium, thuricremium, fumigatorium, thuribulum, incensorium, καζίον, cățue) este un vas de aur, argint, ori și alt metal, atârnat de lăntișoare subțiri pentru a se putea purta în mână de preoți și episcopi. În vasul acesta pe cărbuni aprinși, se pune tămâe (θυμίαμα) spre a se tămâea Biserica la timpul arătat de ritual, precum și când e nevoie la ori ce serviciu bisericesc.

Liturgia *sf. Iacov*<sup>1)</sup>, și aceea atribuită *sf. Marcu*<sup>2)</sup>, vorbesc de tămâerea sfintelor daruri. Tot așa și *canonul 3 apostolic*, oprește de a se aduce în altar alte ofrande, de cât numai sunt



Domnul Doctor **Badea Cireșeanu**, Autorul Tezaurului Liturgic, în fermecătoarea localitate **Waxholm** din Suedia, în luna August 1896, pentru studii religioase. Aci tot omul se închină lui Dumnezeu, văzând frumusețile firești.

de lemn pentru candelă și tămâe<sup>3)</sup>. Liturgia *sf. Vasilie*, aceea a *sf. Hrisostom*, și scrierea «*Hierarhia ecclesiastica*» (III, 2,3; IV, 3,3), orânduiesc tămâerea, atât la actele liturgice, cât și la cele religioase<sup>4)</sup>. Iar în secolul VI, *Hosroe* (în limba persană *Khosru*) regele Perșilor, dăruie Bisericii sfântului *Sergie* din Ierusalim între alte ofrande și un tămâear (cădelniță) de o scumpătate rară<sup>5)</sup>.

Dar cădelnița sub forma unei urne sau a unei cățui, ori

1) Daniel, Codex, Tom. IV, p. 89.

2) Daniel, Codex, Tom. IV, p. 149.

3) Can. Apost. 3: Μή ἐξὼν δέ ἐστω προσάγεσθαι ἕτερόν τι εἰς θυμιατήριον, ἢ ἔλαιον εἰς τὴν λυχνίαν, καὶ θυμίαμα τῷ καιρῷ τῆς ἁγίας προσφορᾶς.

4) Conf. § „Tămâea“, Tom. II, Tez. Lit., p. 402–410.

5) Martigny, Diction. des Antiq. chrét., art. „encens“, p. 274.

a ună tigăi cu coadă, sau în chipul unui stâlp cu o urnă în vârf, o mai găsim și la Evrei <sup>1)</sup>, la Greci <sup>2)</sup>, la Romani <sup>3)</sup>, cum și la alte popoare vechi, pentru tămâierea templelor lor.

La început, în creștinism, cădelnița eră o urnă de pământ ori de metal, pe care o ținea preotul de fundul său când tămâea; ori eră un vas cu mâner, sau cu coadă lungă ca o tigae <sup>4)</sup>. Mai târziu vasul acesta primi și un acoperemânt cu găuri pentru a oși fumul de tămâie printr'insele; iar cam de la secolul XII încoace dobândi forma pe care o are astăzi, cu lăntișoare metalice și întrumusețări religioase <sup>5)</sup>.

## Spicuri asupra secțiunii a II-a



*În această secțiune ni se înfățișează ierarhia bisericească cu deosebitele teorii ale protestanților, latinilor și ortodocșilor. Protestanții, atară de Anglicanii episcopali, introducând în Biserica lor un sistem democratic, învață că Hristos nu a întemeiat o ierarhie bisericească, ci a dat tuturor creștinilor dreptul de a învăța, și nesocotesc astfel textele evangelice din cari se vede instituirea ierarhiei bisericești, de către Domnul nostru Iisus Hristos (Luca 6, 13; Ioan, 15, 16; Mat. 28, 18—19). Romano-catolicii trecând de cealaltă margine, susțin că Domnul ar fi dat Bisericii sale o organizare monarhică și puterea cea mai înaltă a dat-o apostolului Petru, conchizând de aci la primăția episcopului Romei, zis de ei, urmașul lui Petru. Dar textele evangelice (Mat. 16, 16—19; Luca 22, 31—33; Ioan, 21, 15) la cari se provoacă latinii, au alt înțeles de cât acela pe care-l scot ei în sprijinul învățăturai lor. Domnul nu a voit ca cineva dintre apostoli să fie mai mare, ci toți între ei să fie frați (Mat. 20, 27; 23, 8). Biserica ortodoxă însă înlătură atât democratismul protestant cât și*

1) I, Imp. 7, 49; II, Par. 4, 21; Epist. Evr. 9, 4.

2) Martigny, Diction. art. „encensoir“, p. 275.

3) L. Quiquerat, A. Develuy, Dictionnaire, latin-français, Paris 1870, cuv. „Thuribulum sau Turibulum“, p. 1228.

4) Chiar și astăzi în comunele noastre rurale, preoții satești la serviciile lor religioase în afară de Biserică, adesea ori întrebuițează în loc de cădelniță, vr'o oală nouă de pământ, vr'o tigae curată sau și hârburi de vase. (Autorul).

5) Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit. p. 205.

Potirul, discul, steaua, copia și lingurița folosite în cult, astăzi se păstrează la proscomidie; în vechime se țineau în „schevofilachion“, împreună cu celelalte vase.

monarhismul latin, și învață că Biserica se ocârmuește în formă monarhică numai de întemeietorul ei Iisus Hristos, numind această formă de ocârmuire Hristocratică.

În privința celor cinci trepte ale ierarhiei bisericești, din cari episcopatul, presbiteratul și diaconatul sunt trepte superioare, înființate după dreptul divin, iar ipodiamonatul și lectoratul, sunt inferioare, înființate după dreptul omnesc, protestanții, afară de anglicanii episcopali, susțin că în timpul apostolilor eră numai o singură treaptă și aceasta se chema câte odată episcopi, altă dată presbiteri. Pentru aceasta se provocă ei la Faptele apostolilor, 20, 17; apoi la epistola către Tit 1, 5; după aceea la epistola I către Timoteiu 2, 2; iar despre diaconi, protestanții cred că ei nu erau servitori ai altarului, ci ai meselor și săracilor, și aduc de temeiu, Faptele apostolilor 6, 2-6. Conchid după aceia, că diaconii de azi nu sunt urmași ai diaconilor așezați de apostoli, ci ei sunt așezați mai târziu de Biserica după dreptul omnesc. Dar toate textele la cari se îndreptează protestanții, sunt tălcuite de ei altfel de cât cum este adevăratul înțeles; căci Timoteiu și Tit erau supraveghetori ai preoților; iar diaconii erau servitori și ai altarului în timpurile apostolice. Cât pentru treapta ipodiamonatului și lectoratului, acestea sunt înființate mai târziu.

Episcopul (ἐπίσκοπος) este cea mai înaltă treaptă a hirotonie; el are puterea liberă de a săvârși toate cele sfinte în Biserica. Totuși episcopul nu poate plini nici o lucrare în eparhie străină (can. 35 apost.). A doua treaptă ierarhică bisericească este a presbiterului (πρεσβύτερος). Acesta fiind considerat urmaș al celor 70 de apostoli (Simeon Tesalon. op. cit. p. 313), primește la hirotonia lui de către episcop împuternicirea de a plini jertfa dumnezească și sfintele mistere, afară de taina hirotonie și sfințirea mirului. Iar din a III-a și ultima treaptă a hirotonie face parte diaconul (διάκονος) care nu are puterea de a servi cele liturgice, ci numai ajută preotului și episcopului la săvârșirea celor sfinte (conc. Nicaen. c. XVIII. Constitut. apost. lib. VIII c. XXVIII).

Mărindu-se cu timpul numărul diaconilor pe lângă Bisericile mari, a trebuit prin secolul IV ca unul din ei să fie ales de episcopul respectiv pentru a purta titlul de protodiamon ori arhidiamon. Aceste căpetenii ale diaconilor, dobândiră prin firea lucrului o mare influență pe lângă episcopii lor. Din timpul apostolilor (Ep. I, Tim. 5, 9) se institui pe lângă Biserica și o ceată femească adică a diaconeselor (διακονισσαι) și presbiterelor (πρεσβύτερες), alese pentru serviciul femeilor creștine și pentru instruirea lor în legea Domnului. Diaconesele și presbiterile erau introduse în rândueala lor prin cetirea unor rugăciuni (Constit. ap. lib. VIII c. XIX) de bine cuvântare, iar nu prin hirotomie. Ipodiamonul și anagnostul (ὑποδιάκονος, ἀναγνώστης) ocupă cele două trepte ierarhice fără hirotomie, ci numai prin hirotomie. Aceste trepte fură înființate prin secolul III pentru serviciile mai de jos ale Bisericii. Dar în timpurile vechi mai erau în Biserica și alți servitori mai mici, cari nu intrau în treptele ierarhice, ci erau numai niște funcționari eclesiastici s. e. psaltul, ostiariul, exorcistul, și acolutul; pe lângă ei mai erau și acești servitori: înmormântătorii, parabolani, adunătorii poporului, arhoni

lumzilor, purtătorii de sfeșnice, păzitorii lucrurilor bisericesti, ecle-siarzii, paraeclesiarhii și anunțatorii sărbătorilor.

Ca trepte iurisdicționale avem în Biserică, treapta patriarhală, exarșală, arhiepiscopală și mitropolitană. Aceste demnități înalte ecle-siastice, nu sunt de cât tot arhieriești în ce privește lucrarea celor sfinte; dar ele se deosebesc numai prin puterea de a administra ținuturi mai mar' ori mai mici.

Înfrânarea de cele lumești, dădu în creștinism naștere la insti-tuirea monahismului, cu toate că mult mai 'nainte de venirea Domnului au existat monahi și printre Evrei, Indieni, Perși, ș. a., însă nu cu o organizare spirituală și curată ca în creștinism.

Comoara învățăturilor creștine se păstrează în cărțile bisericesti numite „rituale“ după cari se plinește cultul public și particular. Cărțile bisericesti cu conținut biblic sunt acestea: evangeliarul, apostolul și psal'irea; iar cărțile rituale compuse de părinții și scriitorii bisericesti sunt următoarele: liturgiarul, arhieraticonul, tipiconul, octoihul, mineiul, antologiul, triodul, penticostariul, evhologiul, orologiul, irmologionul și acatisteriul.

Lumina în Biserică nu s'a produs de la începutul creștinismului și până astăzi, de cât din unt de lemn extras din olive, și din ceara albișelor; iar alte materiatuiri și grăsimi producătoare de lumină au fost excluse din Biserică. Latinii și protestanții însă ard în Bisericile lor și lumânări de stearină (στέαρ, grăsimi animalică). Ca miros de bună mireasmă în cult, a fost întrebuințat fumul tămâei și al smirnei. De aceea și canonul 3 apostolic poruncește a se aduce în casa lui Dum-nezeu între alte daruri, tămâe și unt de lemn pentru candelă. Deci, lumina electrică din Biserică nu este după învățătura sfințelor canoane.

Venerațiunea relicvielor sfinților este întemeiată pe legea firească de a păstra cu sfințenie și recunoștință, tot ceea ce a rămas de la per-soanele cari ne-au făcut bine și s'au martirizat pentru noi. Creștinii venerau nu numai corpurile sfinților, dar și obiectele rămase de la ei, sau cari venise în atingere cu ei.

La măreția cultului public a contribuit nu numai spiritul adânc al formulariilor liturgice, dar și solemnitatea exterioară, manifestată între altele și prin veșmintele strălucitoare ale sfinților servitori. Iar pentru plinirea sfintei euharistii, încă din timpurile vechi creștine, s'au întrebuințat în altar vase și odoare sfinte, fără de cari nu se poate liturgisi.



## SECȚIUNEA III<sup>A</sup>

### MANIFESTAREA ȘI SIMBOLICA CULTULUI

§ 66.

#### Cuprinsul acestei secțiuni.



Cultul Bisericii ortodoxe, se manifestă în afară prin graiu și simbolism. Graiul liturgic se exprimă ori prin melodii duioase, dulci și mângâtoare ale inimei noastre, sau prin sunete necadențate. Mijlocul cel mai potrivit pentru nutrirea sentimentelor religioase, este **cântarea** regulată. Ea s'a cultivat în Biserica răsăriteană de bărbați încălziți la focul învățăturilor Mântuitorului Hristos, și a fost acomodată Bisericii întemeiată de dânsul; iar în Biserica apuseană, cântarea a înflorit în cursul timpului mai mult în gustul lumesc amestecat cu cel bisericesc, și s'au introdus în cult instrumente muzicale de tot felul. Graiul liturgic necadențat se rostește în cult de miniștrii altarului, prin **rugăciuni** pline de căldură religioasă, și de un misticism foarte adânc. Prin aceste rugăciuni liturgice se revarsă cu îmbelșugare dragostea către Hristos, și se mărturisește neconținut adorațiunea curată a sfintei euharistii. Iar **simbolismele** înfățișate prin veșminte și obiecte bisericești, ne arată ideile ce stau în

legătură cu aceste lucruri, sau învățăturile ce se ascund în forma și întrebuințarea acestor obiecte. Cu alte cuvinte, simbolismele sunt concretizarea unor abstracțiuni sau și explicarea unor întocniri ideale.

## CAPITOLUL I-<sup>IU</sup>

### MANIFESTAREA CULTULUI ÎN BISERICĂ.

#### § 67.

#### Cântarea și rugăciunea bisericească.



În fața altarului celui A Tot Puternic, datori suntem să aducem prinos de recunoștință nu numai din roadele pământului câștigate cu osteneala mâinilor noastre, dar să 'i aducem Celui Prea Înalt, și **cântări** de laudă pentru prea mărirea numelui său. Cântările acestea cuvine-se a fi vrednice de scopul sfânt pe care-l urmărim, și depărtate întru totul prin cuprinsul, curătenia și melodia lor, de cântările prin cari se hrănesc slăbiciunile omenești. Celui A Tot Puternic să-i aducem tot ce avem mai sfânt, mai curat și vred-

nic de măreția lui.

Tot așa și **rugăciunile** ce le îndreptăm către Dumnezeu, să fie eșite din inimi nevinovate, și să fie îndestulătoare întru a exprima supunerea noastră înaintea tronului Celui a toate Făcător. Iar cele rostite cu fățarnicie și nepotrivite cu nevoile noastre, nu numai că nu sunt primite de Dumnezeu, dar prin ele mai dobândim și osândă în loc de îndreptare. De aceea sfinții părinți în rugăciunile lor, au căutat a se depărta cu totul de ceea ce este pământesc, pentru ca cu chipul acesta să poată vorbi mai cu înlesnire cu Părintele nostru cel din ceruri. Dar unii dintre dânsii, chiar s'au ascuns în peșteri, pustietăți, deșerturi și păduri, numai ca să nu fie împiedecați în rugăciunile lor.

ARTICOLUL I-<sup>iu</sup>

## MELODIA.

## § 68.

Cântarea bisericească și serviciul liturgic în  
graiul poporului.

ând cântăm și ne rugăm lui Dumnezeu, trebuie să ne dăm seama de cele ce rostim, și să însoțim cu gândul cele ce grăim. Altfel ne-am asemăna celor ipocriți cari se roagă, dar cugetul lor nu se apropie de cuvintele rostite, după cum și Domnul zice despre Iudei: «*Poporul acesta, numai cu buzele mă cînstește, iar cu inima departe este de mine*» <sup>1)</sup>. Tot astfel se întâmplă și când ne rugăm într'o limbă neînțeleasă de noi, sau când ascultăm rugăciuni rostite în limbi străine, ori când recităm mecanic formule de al căror înțeles nu ne putem da seama. Greutatea se mărește și mai mult atunci, când poporul ascultă liturgia într'o limbă clasică pe care nu o înțelege, sau când aude imne liturgice în aceeași limbă streină de el, ori când poporul indeplinește mecanic semnele exterioare ale cultului, și participă la euharistie fără a 'i pricepe ritualul ei.

1. Iisus Hristos a învățat poporul în limba pe care o cunoștea acesta; la cina cea de taină, el a cântat împreună cu discipulii săi, imne religioase în limba cunoscută de apostoli <sup>2)</sup>. Dar și sfântul Spirit pogorându-se asupra apostolilor, i-a învățat pe dânsii limbile popoarelor ca să vestească acestora cuvântul în grăiurile lor (Fapt. Apost. II, 1—12). Iar apostolii la rândul lor au urmat pilda Domnului Iisus, și astfel propovedeau; apoi la frângerea pâinei, rosteau rugăciunile și cântările în limba cunoscută de credincioși <sup>3)</sup>. Iată acum și cuvintele

1) Mat. 15, 8; Isa. 29, 13; Ezech. 33, 31.

2) Mat. 26, 30: Καὶ ὑμνήσαντες (cântând psalmi), ἔψαλλον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἑλαιῶν.

3) Mântuitorul învăța pe toată lumea în limba acestuia. „Și tot poporul venea de dimineață la dânsul în templu ca să-l asculte”. (Luca, 21, 38). Aceasta o făcea Iisus cu atâta putere, în cât trimișii cărturarilor și ai fariseilor pentru a 'l prinde, la întrebările mai marilor lor, nu au știut să dea alt răspuns de cât: „Nici odată n'a vorbit om ca acest om” (Ioan 7, 46). Învățătura lui Iisus ca și înfățișarea lui, a fost simplă, călduroasă, plină de putere și îndurare.

Apostolii urmară și ei drumul Învățătorului lor, grăind fie căruia în limba sa. Pentru aceea popoarele se întrebau: „Cum dară auzim (învățătura) fie care în limba noastră în care ne-am născut? Parții și Medii și Elamiții și lo-



apostolului Pavel din epistola sa la către Corinteni (cap. 14, v. 6 εἰσαγγ.), cu privire la limba întrebuintată în cult și predică: *„Iar cum fraților, zice apostolul, de voi veni la voi grăind în limbi (nedescoperite), ce vă voi folosi, de nu vă voi vorbi (în limba voastră), sau în descoperire, sau în cunoștință, sau în profețe, sau în învățătură?... Dar în Biserică voesc mai bine a vorbi cinci cuvinte cu mintea mea, ca să învăț și pe alții, de cât zece mii de cuvinte în limbă (neînțeleasă, străină)... Deci când se adună toată Biserica la un loc, și toți vorbesc în limbi (streine, netălmăcite), și intră sau neînvațați sau necredincioși, au nu vor zice că sunteți nebuni? 1)“.*

Din acest punct de vedere păcătuiesc **romano-catolicii** când în liturgia lor în limba latină și ascund cu chipul acesta înțelesul ei înaintea credincioșilor. Pentru aceștia este un mister tot ce se atinge de **missa**, după cum însuși abatele latin **Prosper Guéranger** afirmă acest lucru cu următoarele cuvinte: *„Credinciosul (latin) care se află de față la serviciul liturgic, lasă limba sa maternă la pragul Bisericii; în afară de orele predicării, el nu aude de cât accentele misterioase (ale limbei latine), cari încetează de a mai rezuna în momentul cel mai solemn, adică la canonul liturgic. Totuși acest mister îl farmecă pe piosul latin intru atât în cât el nu invidiază nici de-*

*cuior Mesopotamiei, ai Iudeei și ai Capadociei, ai Pontului și ai Asiei, îi auzim (pe apostoli) vorbind în limbile noastre măririle lui Dumnezeu“.* (Fapt. Ap. 2, 8–12).

Legea firească de a vorbi omului în limba cunoscută lui, fu respectată în toate timpurile. Origen zice că în zilele sale *„în rugăciuni Elinii în elinește, Romanii în românește, și ast fel se care după dialectul său se roagă lui Dumnezeu și îl cântă pe el cum poate“.* (Orig. contr. Celsum lib. VIII: Ἐν ταῖς εὐχαῖς οἱ μὲν Ἕλληνας ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ῥωμαϊκοῖς, καὶ οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον εὐχεται τῷ θεῷ, καὶ ὁμοίαι αὐτὸν ὡς δύναται).

Iar Iustinian în privința limbei bisericesti legiuiește următoarele: *„Poruncim ca toți episcopii și presviterii, nu în tăcere, ci cu vocea (limba) cunoscută prea credinciosului popor, să facă sfânta jertfă și rugăciunea sfântului botez“* (Iustinian. novell. CXXXVII: Κελεύομεν πάντας ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους, μὴ κατὰ τὸ σεσιωπημένον, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῷ πιστοτάτῳ λαῷ ἑακουμένης τὴν θείαν προσκομιδὴν... κ. τ. λ.).

Pentru cărțile sfinte a căror limbă remasă necunoscută poporului, Biserica a avut grija de timpuriu de a le traduce în limba acestuia cum arată însuși Ioan Hrisostom: *„Ci și Sirienii și Egiptenii și Indienii... au traduse în limba lor învățăturile lui Ioan evangelistul“.* (Chrysostom. Homil. I, in Ioan: Ἄλλὰ καὶ Σύριοι, καὶ Αἰγύπτιοι... κ. τ. λ.).

Apoi istoricul Socrat zice că și *„Ulfulu episcopul Goților, sfintele scripturi le-a tradus în limba gotică“.* (Socrat. Hist. eccles., lib. IV, c. XXXIII: Τότε καὶ Οὐλφίλας, ὁ τῶν Γότων ἐπίσκοπος... κ. τ. λ.).

Școalele vechi catehetice s'au înființat cu scopul de a se tâlcui și traduce cărțile sfinte în diferite limbi. În același înțeles grăește și canonul 19 al sinodului al VI ecumenic.

1) Aci apostolul Pavel, înțelege prin cuvântul „limbi“ (γλώσσας λαλῶν) darul suprafiresc al apostolilor de a profetiza prin revărsarea harului sfântului Spirit asupra lor, în limbi streine, cum cetim aceasta în Marcu 16, 17, și în Faptele Apostolilor 10, 46; 19, 6. — Conf. Dr. Aug. Bisping, Urfklar. des ersten Briefes an die Korinther III Aufl. Münster 1883, S. 245–274.

*cum soarta protestantului (care ascultă serviciul divin în limba sa maternă), de și urechea acestuia nu aude de cât sunete din cari deosebește înțelesul»*<sup>1)</sup>. Guéranger prin urmare vorbește cu mulțumire de măsura aceasta a Bisericii papale de a servi în limba latină liturgia, și nu crede ca un lucru vrednic de urmat, faptul, că toate popoarele din lume cari nu atârnă de Roma, ascultă serviciul divin în limba lor strămoșească.

2. Romano-catolicii își justifică ținerea liturghiei în limba latină prin motivul, că Biserica papală având în sânul ei vre-o 263 de milioane suflete de felurite națiuni, răspândite pe suprafața pământului, ar trebui ca liturgia romană să fie tradusă în aceste **numeroase limbi**, iar traducerea acestora să fie corectată înfinit și în legătură cu îmbogățirea și schimbarea ce primește în cursul timpului fie care din aceste limbi. Cu aceste nesfârșite traduceri și îndreptări, zic latinii, s'ar schimba totdeauna înțelesul adevărat al liturghiei romane, știut fiind că orice traducere cât de bine făcută, totuși schimbă înțelesul originalului<sup>2)</sup>. Mai departe, romano-catolicii arată încercarea ce au făcut-o și ei de la secolul XVI încolo, cu traducerea **missei** lor în limbele: *chineză, tartară, siriacă, haldaică, coptică, gheezană, armeană, siro-haldaică, arabă, greacă, georgiană și saxonă* pentru comunitățile acestor națiuni unite cu Roma, și au constatat că s'a schimbat înțelesul liturgic odată cu traducerea făcute. Afară de aceasta, limbile în cari s'au făcut traducerea îmbunătățindu-se mai

1) Prosper Guéranger, Instit. Liturg. T. I p. 402: „Le fidèle qui y assiste laisse sa langue maternelle sur le seuil; hors les heures de la prédication, il n'entend que des accents mystérieux qui même cessent de retentir dans le moment le plus solennel, au canon de la messe“, etc.

2) Dar și la noi **Românii** ortodocși, se observă o înfinită și firească schimbare în limba cărților bisericești. Cele din secolul XVI au o limbă românească a lor proprie; cele din secolul XVII conțin aceeași limbă cu alte îmbunătățiri. În cărțile din secolul XVIII, limba română pe ici și colo se mai poate asemăna cu cea din secolul XVI; apoi în jumătatea II-a a secolului XIX, cărțile noastre bisericești, primară propășiri limbistice și schimbări de așa fel, în cât ni se prezintă o mare deosebire dacă se face o alăturare între aceste cărți și cele tipărite în secolele precedente.

Schimbările acestea, drept judecând, nu se pot atribui de cât faptului firesc, că limba românească a primit în jumătatea II a secolului XIX, radicale îmbunătățiri în cuvinte și alfabet. Nu încapă deci nici o mirare, dacă limba este supusă fluctuațiilor ce stau în strânsă legătură cu timpul, împrejurările și cultura poporului, și dacă nu se mai aseamănă întocmai, cărțile de acum, cu aceleași cărți din secolele trecute.

Cu toate acestea, fie care Român, se simte adânc mulțumit în sufletul său, că ascultă serviciul liturgic în graiul strămoșesc, iar nu în vr'o limbă străină de dânsul.

De altfel și limbile străvechi și clasice, au primit însemnate modificări în cursul timpului. Așa, hieroglifile piramidale din timpul Sezostriilor se deosebesc de cele de mai târziu. Limba ebraică scrisă de Moisi, diferă de aceea a profeților; limba elină a lui Omer se deosebește de aceea a lui Demostene; tot așa și limba latină a lui Iunius Brut, nu prea se aseamănă cu aceea a lui Cicerone. Prin urmare fie care limbă clasică ori modernă, este supusă schimbărilor. (Autorul).

târziu prin firea lucrului, și primind astfel unele cuvinte noi, în locul altor cuvinte învechite și scoase din vorbire, a urmat de aci, că traducerile liturgice făcute mai înainte, au rămas aproape neînțelese. De aceea Biserica latină în urma acestor experiențe a oprit traducerea mai departe a liturgiei lor, în aceste limbi moderne, supuse la neîncetate modificări<sup>1)</sup>.

Le și romano-catolicii aduc aceste argumente pentru păstrarea limbii latine în serviciul liturgic; de și se recunosc, în adevăr greutățile traducerilor ce stau în legătură cu mișcările limbistice, totuși nu se cade în Biserica creștină, ca poporul să nu audă în graiul său propriu, cuvintele Domnului și serviciul eucharistic. *Nu se cuvine a pune lumina sub obroc* (Mat. 5, 15), și a ascunde de popor misteriiile creștinismului. Cântarea și rugăciunea făcute cu inimă curată, sunt primite de Cel A Tot Sfânt, nu numai în limba latină ori greacă, dar în ori ce limbă pământească.

## § 69.

### Muzica la popoarele vechi.

Prin cuvântul „muzică“ (musica, ἡ μουσική τέχνη, arta muzicală) înțelegem meșteșugul de a produce și combina sunetele<sup>2)</sup>; dar la Greci prin cuvântul «muzică», se mai înțelegea și totalitatea artelor ocrotite de cele 9 muze<sup>3)</sup>.

Prin cuvântul „cântare“ în sensul propriu, înțelegem executarea ritmului, a melodiei și armoniei, numai cu vocea omenească. Iar prin cuvântul „muzică“ înțelegem această executare de obicei cu instrumentele de cântare, sau și cântarea instrumentală însoțită de voci omenești.

Pentru aceea în înțelesul drept al cuvântului, în Biserica ortodoxă de răsărit, avem numai „cântare bisericească“; iar în Biserica apuseană „muzică bisericească“.

Totuși se zice și în Biserica ortodoxă adesea ori: «muzica bisericească» (μουσική ἐκκλησιαστική) înțelegându-se prin aceasta tot cântarea vocală.

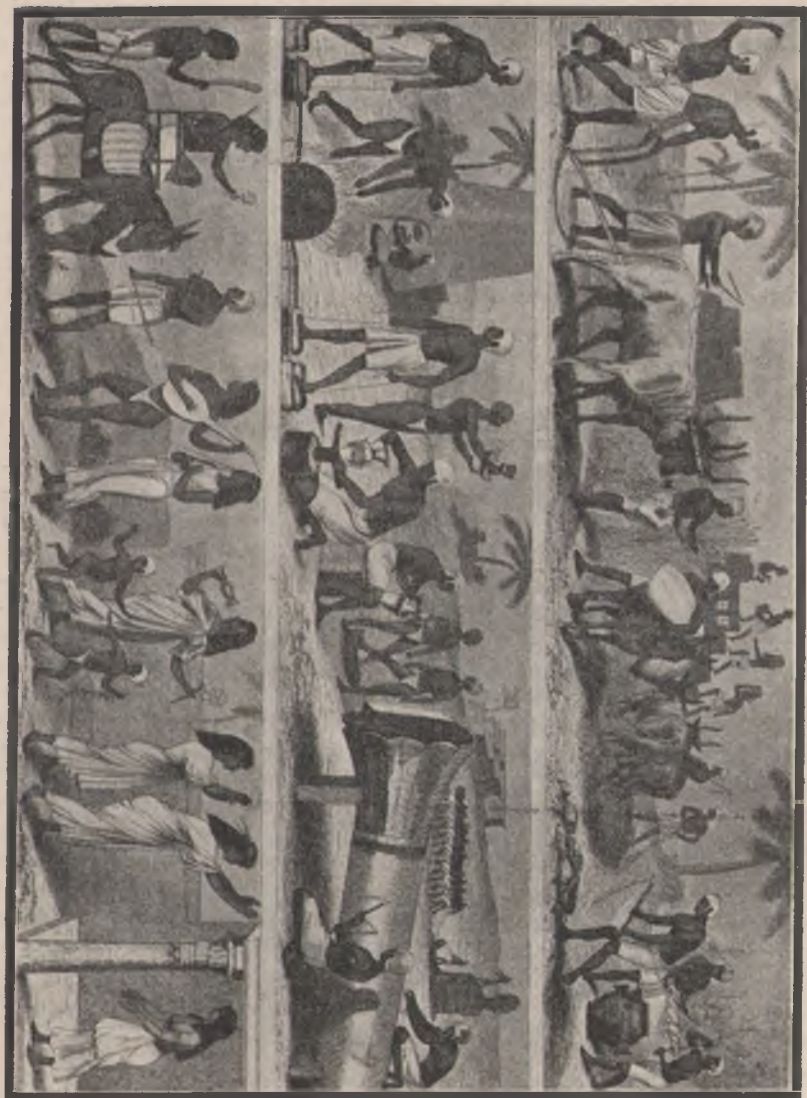
Din vechimea cea mai întunecoasă și până astăzi, găsim cântarea și muzica la toate neamurile omenești, căci fie care popor a cântat după cum l'a călăuzit mintea, știința și împrejurările. Cântarea e născută de odată cu omul, și nu a fost popor fără aceasta, precum nu a fost nici un ins cu graiul vorbirii, care să nu și fi cântat durerea ori veselia lui.

1) A. Lerosey, Histoire et symbolisme de la Liturgie, Paris 1889, p. 25.

2) Cuvântul „muzică“ se derivă din verbul μουσίζω, cânt din gură sau din instrument; de aci avem și cuvântul μουσικός, muzicant, cântăreț. Dar mai este și verbul μουσικεύωμαι — fac exercițiu la muzică, mă deprind, învăț a cânta.

3) Muza *Clio*, ocrotea istoria; *Thalia*, comedia; *Melpomena*, tragedia; *Erato*, elegia; *Calliope*, epopea; *Urania*, astronomia; *Polimnia*, retorica; *Tersiphona*, jocul și *Euterpe*, muzica. Conf. nota 3, p. 446, Tom. II, Tez. Lit.

Acum aruncându-ne o privire asupra cântărei și muzicii la diferitele popoare vechi, vom vedea că s'au găsit în toate



Muzica egipteană cu întreaga activitate a vechilor locuitori din Valle Nilului, precum: arătura, zidăria, cărăria, creșterea animalelor pe asini, săpatul, măcinatul înfoloie, fierăria, olăria, sculptura unei colunade, aducerea unui monolit, călătoria, viața casnică și viața femeilor.

timpurile și pretutindenea muzicanți meșteri, cari au desfătat cu arta lor adunările omenești din temple, palate, teatre, ș. a., și au mângâiat pe cei întristați în cazuri de nenorociri. Omul

nu căutat să uite pentru un moment amărăciunile vieții prin farmecul muzical, și să se ridice cu mintea la altă lume idealică, mai bună de cât aceasta de pe pământ.

a) **Egiptenii** cu străvechea lor cultură, înfloriră muzica în așa fel, în cât mai multe popoare împrumutară de la ei acest meșteșug, și cu deosebire unele figuri legendare grecești s. e. **Dadal**, **Omér**, **Orfeu**, etc. De și nu ne-a rămas vr'un tratat teoretic muzical de la Egipteni, totuși mulțimea instrumentelor muzicale închipuite pe piramide și pe monumentele religioase din văile Nilului, ne dă o idee lămurită de cultura lor muzicală. Istoricul grec **Diodor din Sicilia** contemporan cu **Iuliu Cezar** <sup>1)</sup>, în scrierea lui «*Bibliotheca historica*» ne spune că Egiptenii atribuiau învențiunea muzicii lor, lui **Hermes Trismegistul** <sup>2)</sup>, care s'ar putea asemăna cu străvechiul **Iubal** cântărețul Evreilor. După alți scriitori, muzica egipteană ar avea o origină divină, pentru că a fost inventată de zeul egiptean **Horus**, supranumit **Apolon** al Egiptenilor. **Diodor Sicilianul** ne mai arată că reginele egiptene nu se înjoseau de a face parte din horurile templelor. **Clement de Alexandria** (sec. III d. Hr.), afirmă că pe timpul său existau în Egipt unele imne ce se ziceau că sunt ale lui **Hermes**; iar francezul **Villoteau** în memoriul său «*Despre muzica egipteană*», susține că multe din cântecele vechi egiptene se păstrează și astăzi în **Abisinia**, căci Egiptenii posteriori împrumutând cântecele de la **Romani** și **Arabi**, pierdură pe cele strămoșești <sup>3)</sup>. Iar despre oare cari urme de note muzicale egiptene, nu avem nici o cunoștință; se crede însă că ei cântau numai din memorie ca și popoarele de acum africane și asiatice.

Instrumentele egiptene cu coarde se chemau **te buni**. Ele erau analoage cu **chitara** ebraică și greacă. Egiptenii aveau și **harpa** cu corpul rotund sau triunghiular și cu 4—23 coarde. În văile Nilului găsim în vechime și **nablul** cu 10 coarde (**tambura**) trecut la **Ebrei** și apoi aflat și în zilele noastre la **Arabi** și **Perși**. Mai aveau Egiptenii **trompete** de lemn și metal, și cunoșteau **fluerul** de care se zicea că este inventat de zeul **Osir**; fluerul se făcea din os, lemn și trestie (**lotos**) și se numea de ei **mam** sau **lotos**. Se pare că poporul acesta avea cunoștință și de flaute numite de el **sebi**. La serbători mari și la

1) **Diodor** din Sicilia fu contemporan cu **Iuliu Cezar**. El compuse scrierea „*Bibliotheca historica*” în 40 de cărți, din cari s'au mai păstrat numai 15 din ele. Scrierea aceasta eră Istoria universală a omenirii de la începutul lumii și până la anul 60 a. Hr. In cele d'întăiu 5 cărți se ocupă de Egipteni, Asirieni și Pelasgi.

2) Persoana mitologică **Hermes Trismegistul** (**Mercur** de 3 ori mai mare), numit și **Thoth** sau **Mercur** al Egiptenilor, se credea ca părinte al științelor și artelor din văile Nilului. El ar fi trăit cu 20 de secole înainte de **Hristos**. Lui **Hermes** i se atribuie de Egipteni alfabetul, scrierea, geometria, aritmetica, ceremoniile religioase, muzica, alchimia, ș. a. Tot lui i se mai atribuie și scrierea veche intitulată „*Cărțile hermetice*” din cari au mai rămas numai fragmente privitoare la știință, religie și arte.

3) **Titus Cerne**, Dicționar de muzică art. „*Egipt*”, vol. II, Iași 1899, p. 5—8.

cântecul sgomotoase, muzicanții egipteni se foloseau de **tobe**, zise la ei **kem-ken**, cu una sau două membrane și de forme rotunde, patrute, cilindrice și hemisferice. În temple se folosea și **sistrul**, adică două feare curbate sus și cu verigi zuruitoare<sup>1)</sup>. Sistrul fu împrumutat și de Evrei<sup>2)</sup>. La jucăușii egipteni găsim și **crotale** (κρόταλον) adică niște obiecte ca ciocul de barză, ținute în mâini spre a se bate tactul și a se imita cu ele plis-căitul făcut de barză cu ciocul ei. Dănuitoarele din orient se folosesc și astăzi de crotale; iar când lipsesc acestea, tactul se bate cu palmele. Dar în văile Nilului găsim și **cimbalul** (cymbalum), adică un disc ori două de metal, cari se loveau unul de altul, ca să se producă un sunet tare și ascuțit. Cimbalul fu împrumutat și de Evrei și-l numără „**telțelim**“<sup>3)</sup>; iar de aci se răspândi în toată lumea și figurează până astăzi în muzicele instrumentale. Pe monumentele străvechi egiptene, vedem șiruri de muzicanți meșteri, cântând din gură și instrumente, la temple, palate regești, sărbători, răsboae, la plutirea pe apa Nilului, etc., de unde conchidem că muzica eră prea bine înflorită la poporul acesta. Iar despre **melodia** egipteană nu știm nimic; însă considerând-o ca străbună a muzicii plină de înflorituri sentimentale și ispititoare spre dulcele lăumești, pe care o aflăm la Egiptenii moderni, la Arabi, Perși, Armeni, Curzi, Turci, Indieni, ș. a., ne putem face oare care idee și de muzica egipteană<sup>4)</sup>.

b) **Evreii** încă au dat mare desvoltare muzicii; dar despre gradul la care ajunsese această artă la poporul iudaic nu știm nimic cu temei. Știm numai că Evreii aveau melodii anumite pentru psalmi; iar Moisi rânduse mai dinainte ca preoții să cânte din trâmbițe la aducerea sacrificiilor<sup>5)</sup>. Înflorirea muzicii ebraice își ajunsese culmea ei în timpul lui David, care hotărî ca 4000 de leviti să cânte la templu din gură și instrumente<sup>6)</sup>; dar ca conducători ai acestor horuri, fură **Asaf**, **Eman** și **Ethan** sau **Eduthun**, numiți și în unele din suprascrierile psalmilor. Dacă Evreii au avut și note muzicale, nu știm nimic, de și unii dintre scriitori se încearcă să dovedească existența notelor. Cântarea vocală și instrumentală se făcea la temple, palate regale, sărbători, înmormântări, ș. a.

Evreii avură de inventator al muzicii lor pe **Iubal**<sup>7)</sup> și se folosiră în această artă de multe instrumente, dintre cari unele erau împrumutate din Egipt. Instrumentele muzicale întrebuintate de Evrei se numesc: **chinor** (כִּנּוּר, κινύρα, κιθάρα) în felul

1) Plutarch, De Isis et Osiris, cap. 63.

2) II Sam. 6, 5.

3) I Paralip. 15, 19. 16, 5.

4) Din studiile mele făcute în Asia și Africa, în vara anului 1904, asupra muzicii orientale, am ajuns la convingerea că acolo se păstrează și acum tot străvechea melodie egipteană, ajunsă și la noi prin manelele arabe și turcești. (Autorul).

5) IV M. 10, 2-10.

6) I Par. 23, 4, 5. — Conf. I, Par. 25.

7) I M. 4, 21 **וְשֵׁם אָדָמוּ יִבְלָל הוּא הָיָה אָבִי כָל־תַּפְּשֵׁי כִנּוּר**

chitarci <sup>1)</sup>; **nebel** (נֶבֶל ψαλτήριον) harpă, instrument cu 10 coarde <sup>2)</sup>; **ugab** (עֻגָב) adică cimpoiul cu două țevi <sup>3)</sup>; **challil** (חָלִיל) sa fluerul ori flautul <sup>4)</sup>; **chafoțera** (חַצְצֵזִית) adică trâmbița <sup>5)</sup>; **șofar** (שׁוֹפָר) sau cornul <sup>6)</sup>; **tof** (תּוֹף, τύμπανον), timpana, tambura <sup>7)</sup>; **talțellim** (תַּלְצֵלִים, κυμβάλα, cimbale) două discuri de metal răs-



David, cântă cu harpa sa să îmblânzească furia lui Saul (I Sam. 16,23).

nătoare, talgerele, împrumutate de la Egipteni <sup>8)</sup>; **șalișim** (שָׁלִישִׁים) un triunghiu de fier răsunător <sup>9)</sup>; **mena-anim** (מִנְנַנְעִים, σείστρα) sistrul, sau două fiare curbate sus și cu verigi zuruitoare, im-

1) I Sam. 10, 5. II Sam. 6, 5.

2) Psalm. 33, (32) 2. Dan. 3, 5.

3) I M. 4, 21. Dan. 3, 5.

4) I Sam. 10, 5. I Împ. 1, 40. Ierem. 48, 36. Mat. 9, 23.

5) IV M. 10, 2. I Par. 15, 24. II Par. 5, 12.

6) III M. 25, 9. Iov, 39, 25.

7) II M. 15, 20.

8) I Par. 15, 19. 16, 5.

9) I Sam. 18, 6.

prumutate de la Egipteni<sup>1)</sup>. Din toate aceste instrumente, se vede căt eră de sgomotoasă muzica Evreilor; însă **fluerul, cimpoiul și tambura**, nu erau admise la cântarea în temple. Dacă s'a cântat de odată din mai multe feluri de instrumente, nu putem ști cu siguranță; tot ceea ce știm este faptul, că cu cântarea și cu muzica, eră mai totdeauna împreunat și jocul femeilor și al fecioarelor<sup>2)</sup>.

c) **Vechii Asirieni și Babiloneni** avură și ei o muzică înfloritoare. Săpăturile rodnice făcute la Ninive și vechiul Babilon, cum și desemnurile englezului **Richard Rawlinson** († 1755) prin cari se înfățișează instrumente muzicale la aceste popoare, sunt o probă învederată de propășirea muzicei lor<sup>3)</sup>. De și muzicanții asirieni și babiloneni erau mai pe jos de cât cei din Egipt și Palestina, totuși scriitorii clasici ne au lăsat istorisiri uimitoare de sărbătorile, la cari muzica juca un mare rol, și cu deosebire la orgiile babilonice, când sute de muzicanți și muzicante, desfătau pe satrapi în palatele lor. Profetul Daniil în cartea sa, Cap. 3, v. 5-8, spune că pe când el se afla în captivitatea babilonică, Nabuchodonosor (604-561 a. Hr.) regele Babilonului, făcând un chip mare, a poruncit ca atunci când poporul va auzi cântându-se din «*trâmbiță, naiu, chitară, alăută, psalterion și tot felul de muzică*», să vină și să se închine acestui chip. Această poruncă a fost îndeplinită de toată lumea supusă regelui.

Muzica egipteană influențând asupra celei babilonice, se poate deduce că și aceasta din urmă a fost tot în felul celei d'întăiu. La Asirieni și Babiloneni aflăm aceste instrumente muzicale: **harpa** cu un număr mai mare de coarde de cât la Egipteni; apoi **santirul** sau **pesantirul** cu 10 coarde, în felul țambalei de astăzi. Instrumentul acesta eră identic cu **nebelul** sau **psalterionul** judaic. Coardele santirului întinse pe o cutie triunghiulară, erau lovite cu unul sau două ciocane mici. Santirul este un

1) II Sam. 6, 5.

2) Isidor de Onciul, Archeol. Bibl. Cernăuți, 1884, p. 183-189.

**Psalmul 150**, recomandă ca toată suflarea să laude pe Domnul în sunete de trâmbiță, în psaltire (harpă), în alăută (chitară), în timpană (tambure), în choră (hor), în strune (coarde), organe (instrumente de cântare) și în chimvale (cimbele) bine răsunătoare.

3) În săpăturile arheologice făcute în finele secolului XIX în vechiul Babilon, s'a găsit și o scrisoare de iubire pe o placă. Această scrisoare este gravată pe o placă de metal și coaptă într'un cuptor de cărămidă. Autorul scrisoarei locuia în Babilon cu 2200 ani înainte de Hristos. El se numea **Gimil Marduk**. Iubita lui se chema **Kasbuga**; dar când eră bun față de dânsa, iubitul îi spunea: «*Oița mea*» și îi cântă ei duios.

Revista franceză «*La Revue*», dă un fragment din această poetică scrisoare: «*Soarele lui Marduk să-ți dea fieviață eternă. Ași vrea să știu dacă ești bine și voioasă. O, trimite pe cineva să-mi spună. Sunt în Babilon și nu te văd. Din această cauză sunt neliniștit. Trimite-mi vorbă când vei veni ca să mă bucur. Să trăiești o viață lungă ca să mă înveselesc*».

Ca formă însă Solomon a atins culmea frumuseței în poezia sfântă alegorică «*Cântarea cântărilor*».



strămoș al pianului nostru. Mai găsăm chitara cu 5-10 coarde; **kisai** sau lira asiriană; **fluere** de tot felul, dar mai scurte de cât ale Egiptenilor. Apoi **naiul** numit **macrokitah**; **trâmbețe** făcute în tot chipul; **sumponiah**, care nu eră de cât cimpoiul nostru de acum, cu același nume. La sărbători sgomotoase se întrebunțau în muzica aceasta, tobe, clopote, talgere (discuri) și alte instrumente întâlnite la Egipteni și Evrei <sup>1)</sup>.

d) Dar nici la vechii **Chinezi** nu a fost mai pe jos meșteșugu. muzical. Analele cerescului imperiu (**Tath-King-Kun**), fac să se ridice muzica la o epocă foarte veche. Pe când multe popoare dau muzicei lor o sorginte divină, Chinezii o atribuesc primului lor împărat **Fo-hi**, contemporan, după cum se crede, cu biblicul Noe <sup>2)</sup>. Cu toate acestea și muzica chineză ca și muzica altor națiuni, este învăluită în tot felul de legende, care se aseamănă întru câtva cu legendele muzicale grecești <sup>3)</sup>.

因 爲 上 帝 實 蓋 能 愛 世 界  
 上 人 直 到 賞 賜 自 家 獨  
 養 个 兒 子 叫 勿 拘 啥 人 相  
 信 个 未 勿 洛 地 獄 吃 得 着  
 永 遠 个 生 命 拉

Literele chineze întrebunțate ca semne muzicale. Traducerea acestui text chinezesc este aceasta: «Că așa a iubit Dumnezeu lumea, în cât și pe Fiul său cel unul născut l'a dat, ca totcelce crede, întru el, să nupiară, ci să aibă viață veșnică». (Ioan 3, 16). Conf. Britische und Australändische Bibel Gesellschaft, London, 1881, pag. 4.

Din cele mai adânci timpuri, Chinezii au avut o notațiune muzicală formată din **literile alfabetului lor**, la cari se adăogau alte litere pentru măsură, ritm, pauză și expresiune. Chinezii de și întrebunțau semitonurile, totuși nu le plăceau de cât tonurile întregi. Instrumentele lor de astăzi, au o vechime, după cum susțin ei, de peste 2500 de ani; ele se aflau prin urmare și la Chinezii vechi. Iată aceste instrumente: **kin** și **ke** instrumente

1) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, op. cit., art. „Asiria”, vol. I, pag. 89.

2) M. N. Bouillet, Diction. d'hist. art. „Chine”, p. 375: „Împăratul chinez Fo-hi, după datele chineze, ar fi împărățit cam cu 3000 de ani înainte de Hristos”.

3) În vechea carte chineză numită „Lun-Yu” întocmită de Confuciu (sec VI a. Hr.), se află cuvintele următoare ale acestui înțelept: „Imnele, zice el, înalță sufletul, buna cuvîntă și întăresc pe om; iar muzica îmbracă imnele în cea mai frumoasă podoabă”. (Lun-Yu, I, VIII, 8).

Pentru dragostea ce avea Confuciu către cântare, adună 300 de cântece vechi chineze, și le așternu în cartea lui numită „Și-King”. Conf. Tez. Lit. T. II p. 35-38.

cu coarde. Apoi, **gut-kom**, **pun-gum**, **sam-jin**, niște specii de chitare cu gături lungi și cu mai multe ori mai puține coarde. **Teng** este un soi de țambală. Mai sunt și alte instrumente împrumutate de la Arabi și Indieni. Iar instrumentele de suflare sunt acestea: **io**, **ti**, **siao**, fluere, oboae, naiuri, trompete de lemn și metal. Tot la Chinezii mai găsim și un instrument original numit **ceng**, care se poate zice că este **străbunul orgiei**.

La procesiuni și excursiuni se întrebuintează o serie nesfârșită de instrumente numite **gong**, **tam-tam**, apoi **ku** (daraua), **ciung** (clopote, clopoței), talgere și tobe. Se mai scot sunete muzicale și din instrumente făcute din **sticlă**, **lemn** și **piele**. La acestea se alătură și ciudatul instrument chinezesc, ce se cheamă **king** al cărui sunet este din **pietre sonore** 1).

e) **Indienii** considerau muzica ca o creațiune cerească a zeiței **Sarasvati** soția lui Brahma; iar primul instrument de muzică, îl atribuiesc fiului ei **Nareda**. Zeul Indra este Apolon al Indienilor; el are pe lângă sine **7 gandarba** și **7 aspera**, niște nimfe care îi cântă înfinit. Legende indiene fac din străvechiul înțelept **Berat** primul muzicant al Indienilor; el este creatorul așa numitelor **naktak**, adică al dramelor amestecate cu cântece și jocuri. Tot Berat este autorul unuia din cele mai vechi din sistemele muzicale.

Muzica indiană are 4 sisteme de acestea numite **mata**. Isoarele muzicii vechii se găsesc în scrierile înțeleptului **Soma**, intitulate: **Ragaviboda** (știința melodiilor și instrumentelor), **Ragasnava** (oceanul melodiilor), etc., cari scrieri valoroase s'au pierdut.

Sistemul muzical indian, este întemeiat pe scara diatonică cu 3 octave, sau mai bine zis cu 3 eptacoarde (saptaka): grav (gana), mijlociu (madia) și ascuțit (nitria). Cele 7 grade ale eptacoardei, au fost întocmite după numărul celor 7 nimfe (Svara), și de aceea în solfieri, fie care grad s'a numit cu prima silabă a acestor nimfe: *Sa, ri, ga, ma, pa, da, ni*.

Vechea muzică indiană, întrebuintă un mare număr de moduri, clasificate în aceste 3 categorii: modurile (ehurile, glasurile) formate cu scara naturală ca și la Greci; modurile formate pe scări cu note alterate; și în fine modurile formate cu scări din cari lipseau unul sau două grade. Cum Indienii străvechi își închipueau că din fie care notă se poate face o gamă, și din notele acestea alte game, până aproape de înfinit, deduceau că și modurile de cântare s'ar ridica la numărul fabulos de 16000<sup>2</sup>). Aceste moduri existau însă numai în fantasia vioae

1) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „China“, Vol. I, p. 171 — Conf. N. E. Idieru, Istoria Artelor Frumoase, op. cit., p. 343—345.

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, op. cit., art. „India“, Vol. II, p. 196. În anul 1871 se înființă în Calcuta o școală mare de muzică indiană indigenă, de către rajahul **Șurindro Mohun Tagore**, care a făcut cunoscut Europeanilor tot misterul muzicii indigene.

a Indianului. Soma a redus aceste moduri la numărul de 960, din cari apoi a dedus 36 de moduri principale (raga), personificate în 6 genii, fii ai lui Brahma și ai soției sale Sarasvati.

De la vechii Indieni, nu ne-au rămas de cât două arii în facsimile, reproduse după textul lui Soma, pierdut de mult timp. De și muzica europeană a străbătut în Indii, totuși patrioții indigeni și preoții lor, păstrează în pagode tot pe cea veche. Muzica modernă indiană are multă asemănare cu cea strămoșească <sup>1)</sup>. Ea cuprinde ca și cea veche tot o scară de 3 eptacoarde : SRGMPDN. SRGMPDN. SRGMPDN <sup>2)</sup>. Iar aceste 7 litere întreprinde, sunt inițialele celor 7 nimfe.

Indienii de astăzi cultivă muzica cu multă căldură, și de aceea **rajahii** (principii indieni) întrețin în palatele lor cete de muzicanti și muzicante, iscusite în acest meșteșug. În pagode muzica și jocurile religioase, sunt păstrate ca creațiuni sfinte. Mai fie care pagodă întreține cântăreți și muzicanti cu instrumente, cum și **devadasis**, adică niște vestale instruite în **jocuri** și muzică religioasă, trebuincioase la serviciile așa zise «liturgice».

Cântecele indiene sunt împărțite în felurite genuri s. e. de războiu (*durpad*), de leagăn (*palma*), erotice (*nukta*), de iubire (*keal*), de noapte (*bișnupud*), etc. Dar în India sunt introduse și cântece persane, arabe, mongole, de o frumusețe rară.

Numărul instrumentelor muzicale indiene se ridică la vr'o 100, din cari unele sunt de o reală vechime. Escursiunile, procesiunile, cântecele, jocurile, sunt însoțite ca în tot orientul de castanete sau crotale (mandira), talgere (caratala), clopoței (ganga), inele metalice (nupura), tobe de toate felurile și mărimile, numite *dac*, *dangara*, *dara*, *bania*, ș. a. Mai aflăm discuri de lemn, de metal lovite cu ciocănele (gambang). Instrumentele de suflare sunt : fluerele de diferite mărimi (algoja), oboie (kalama); iar original este **niastaranga** care nu e suflat prin buze, ci apăsător pe gât; *tubri*, un fel de cimpoi, ș. a. Chemările se fac la Indieni prin **rana-sringa**, adică prin trompetă.

Unii au atribuit Indienilor invențiunea arcușului pe care ei îl numesc **garika**; alții însă le tăgăduesc acest merit. Ori cum ar fi lucrul, știm că Indienii păstrează arcușul în stare primitivă din timpuri străvechi. Astfel este arcușul numit **ravanastron**, care și-ar fi trăgând numele de la **Ravana** regele Ceilanului, viețuitor cu vr'o 5000 de ani înainte de timpurile noastre <sup>3)</sup>.

f) **Grecii** așezând muzica între actele religioase, o încunjiurată cu legi divine și omenești, și considerată ca sacrilegiu

1) În luna August anul 1900 aflându-mă în expoziția universală din Paris, am intrat în teatrul Indochin din expoziție. Pe scenă cântară 9 Indochini și 5 fete Indochine, șezând jos, cu niște instrumente în chipul unor viori mici și cu gâturi lungi, bătând o tobă și sunând cercuri cu clopoței. Fetele cântară mai în urmă și din niște suluri cu coarde. Armonia acestor cântece Indochine eră foarte frumoasă. (Autorul).

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „India“, Vol. II, pag. 198.

3) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „India“, Vol. II, pag. 195—200.

călcarea acestor legi. De aceea Platon zice că «Nici odată gustul



Marele preot al Acropolei Atenei (Grecia) aduce sacrificiul pe altar în cinărtile muzicale ale preoteseilor

muzical nu se schimbă fără să se schimbe și principiile sta-

tului»<sup>1)</sup>. Perioada cea mai veche a Istoriei muzicale la Greci, este învăluită în legende și povești, în cât este greu de a mai scoate de aci sămburele istoric. Inventiunea muzicii și a diferitelor instrumente muzicale, este atribuită zeilor și diferitelor persoane mitologice în fruntea cărora găsim pe zeii: **Apolon**, **Minerva** și **Mercur**. Apoi urmează pe o scară secundară, persoanele legendare ca **Amfion**, și mai ales **Orfeu** care însuflețea stâncele, îmblânzea fiarele sălbatice, atrăgea frunzele și ramurile arborilor, cu sunetul lirei sale; deschidea porțile iadului și făcea minuni cu cântecele acestui instrument. Renumiți mai sunt în farmecul muzical și **Linus**, **Midas**, **Marsias**, etc. Grecii atribueau fluerelor efecte minunate. Așa filosoful Aristotel († c. 322 a. H.), povestește cum Crotoniații au învins pe Sibariți prin sunetul fermecător al acestor instrumente. **Fluerul** a fost inventat de zeita **Minerva**; dar văzând că suflând în el îi umflă fața și îi strică frumusețea, l'a aruncat. **Marsias** l-a luat și a produs cu el efecte magice. **Apolon** a inventat lira, dar concurând cu **Marsias** înaintea Lidienilor pentru un premiu, și **Marsias** fiind învins cu fluerul său, a fost **jupuit** de viu.

Dar să lăsăm acum la o parte frumoasele legende și părțile mitologice, să lăsăm pe zei să se odihnească în înălțimile lor strălucitoare, și să ne coborâm la muzicanții cari fac parte dintre oameni, dar cari totuși sunt îmbrăcați în haina legendară. **Omer** (sec. IX a. Hr.) laudă muzica foarte des în *Iliada* și *Odiseea* sa. **Pausanias** spartanul († c. a. 479 a. Hr.) ne arată că primul concert muzical grecesc, a fost la Delfi asupra unui imn în onoarea lui **Apolon**. Premiul a fost câștigat de **Hrisotemis** din Creta creatorul chitarei elene și al meșteșugului ei. El însă avea un dușman neimblânzit în contemporanul său **Ardalas** din **Trezena** meșter neîntrecut în cântatul fluerului<sup>2)</sup>.

După aceste înflorituri legendare, Istoria muzicii grecești începe a se mai lumina și a se apropia de realitate. În perioada primă muzicală (a. 730—665 a. Hr.), fiind în Sparta centrul muzicii grecești, se distinseră aci **Arhilohos** (c. a. 688) creatorul ritmelor muzicale; apoi **Terpandru** (c. a. 676) făcătorul diferitelor melodii; și în fine **Taletas** (c. a. 670) creatorul jocurilor horale din Sparta<sup>3)</sup>. În perioada II (a. 665—510) meșteșugul muzical și al jocurilor se strămută în Atena și Teba. În această epocă se deosebi **Polimnast** din Colofan (c. a. 640) căruia i se

1) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „Greci“, Vol. II, pag. 141.

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, op. cit., Vol. II, art. „Greci“, pag. 140—142.

3) Cât de mare preț se punea de Greci pe aceste jocuri, se vede de acolo că ei inchipuiau pe fetele jucătoare chiar în porticele templelor. Așa, templul zeiței *Atena Polias*, zidit în sec. V a. Hr. pe Acropole, am văzut în Iulie anul 1899 când l'am cercetat, că are columnele din față, în chipuri *caryatide*, adică cu imaginea fetelor din vechiul oraș Carya, unde se aflau dănțuitoare vestite. Ele au părul ondulat și despletit pe spate. (Autorul).

atribue ideea **notațiunii alfabetice** la Greci, merit de altfel datorit și filosofului Pitagora (sec. VI). Apoi se mai distinseră **Clonas** creatorul formelor instrumentale de suflare; **Lasos** învățătorul lui Pindar și cel mai vechiu autor muzical al Elenilor, din ale cărui scrieri n'au rămas nimic; **Sacadas** chitarist și meșter în multe instrumente de suflare; el eră neîntrecut învingător la jocurile pitice (a. 588). Tot pe acest timp se mai ilustrară chitariștii **Stesihore, Xenodam, Xenocrat, Alceu, Anacreon** (c. a. 563—478), **Safo** cea mai vestită poetă a Greciei, s. a. În perioada III (a. 510—450), muzica propășește, concursurile se înmulțesc, meșteșugul muzical ajunge în culmea clasică. Se înființează diferite școale muzicale în multe orașe, între cari cea mai vestită fu cea din Teba din care eși fluerarul flautist **Pronomos** (c. a. 450), alt presupus inventator al notațiunii grecești; apoi poetul **Pindar** (a. 522—422) iarăși un iscusit muzicant cărui a se atribue unul din puținele fragmente de muzică greacă, ce a ajuns până la noi. Tot către această perioadă se alipește liricul **Simonide** (a. 559—469) din insula Hio, **Melanlipide**, s. a. A IV perioadă (a. 450—388) e o epocă de lupte, reformări și discordii muzicale. Meșterii muzicanți se ceartă între ei; iar filosofii ca niște păstrători ai datinelor strămoșești, îi blestemă pe toți. În această perioadă instrumentele de suflare și meșteșugul chitarei, iau o mare dezvoltare. Acum se deosebira chitaristul **Timoteu**, fluerarii **Antigenide, Dorion, Telefon** din Samos, etc. Cicerone în scrierea sa «*De senectute*» cap. VII, ne spune că însuși Socrate ( $\frac{1}{4}$  400 a. Hr.) a învățat să cânte cu lira la bătrânețe. În fine, în perioada V-a (338—50) în care muzica greacă se perde în oceanul lumii latine, dând naștere cântărilor întrebuințate în Biserica răsăriteană (**psaltihia**) și apuseană (cântarea plană), se ivesc o mulțime de teoreticani și filosofi <sup>1)</sup>.

Muzica la Greci îmbrățișa aceste 7 ramure: **ritmica**, adică mișcarea în muzică și jocuri; **metrica**, sau arătarea cadențelor; **organica**, adică știința instrumentelor; **poetica**, sau versurile cântate; **odica**, adică meșteșugul cântărei; **hipocratica**, sau arta dramatică și **armonica** adică știința gamelor, modurilor (ehurilor) de cântare și compunerea cântecelor.

Despre muzica greacă a scris filosoful Platon (429—347), dar mai temeinic și minuțios a scris filosoful Aristotel (384—322). Acestuia i-a urmat Aristoxene (sec. 4) și Euclid matematicul (sec. 2). Mai târziu a scris Plutarh (n. a 48 a. Hr.) etc. <sup>2)</sup>.

1) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, op. cit., art. „Greci“, vol. II, p. 143. — Conf. N. E. Idieru, Ist. Art. Frumoase, op. cit., p. 346.

2) Prin secolul V a. Hr., în horul din teatrul zeului „Dionisie Eleuteros“ din sudul Acropolei (Atena) aflăm 25—50 horiști prea bine instruiți în arta muzicală. Cântăreții aceștia erau îmbrăcați în veșminte scumpe și grele. De asemenea și actorii erau îmbrăcați în haine mari și scumpe, ca să poată reprezenta mai bine pe zei și eroii vechimei. Actorii mai purtau și măști. Reprezentațiile se dau **ziua** și anume la sărbători.

În vara anului 1899, am vizitat ruinele acestui teatru făcut în anul 500 a.

Nămăru instrumentelor muzicale la Greci, importate din orient, ori moștenite de la Pelasgi, și apoi potrivite gustului lor, eră foarte mare; aci eu însă amintesc numai pe cele mai cunoscute. Adecă ori găsim reprezentată pe monumentele vechi grecești, **lira** cu 3, 4 și mai multe coarde, din care a eșit apoi **chitara** (χοῦρα de la χίταρος, piept, ceea ce se poartă pe sân), care se ținea în cântare pe piept, iar lira pe braț; **helis**, un fel de liră; **epigonion** sau harpa asiriană; **magadis**, o harpă cu 40 de coarde **trigonon** sau harpa orizontală ca un fel de psalteriu; **avlos** (αὐλός) sau flautul în 37 de feluri s. e.; **monavlos**, **diavlos**, **sirinx** sau naiul, etc. Pentru a înlătura diformarea obrazilor când suflau în instrumente, Grecii întrebunțau un **căpiștru** (capistrum) pentru ținerea estetică a fălcilor, tot așa ca și Romanii. Grecii mai aveau **trămbița** (σάλπιγξ), **cornul** (κέρας) făcut din os, lemn și metal; **crotalul**, **toba**, **daraua**, **talgere**, **sistre**, **triunghiuri** aduse din Egipt, etc.

În cântare, Grecii se foloseau de scara diatonică cu două octave. Această scară eră împărțită în grupe de câte 4 sunete (tetracarde). Principalele moduri (glasuri) ale Grecilor erau 4: *dorian*, *frigian*, *lidian*, *mixolidian*; iar lângă acestea veneau alte 4 moduri numite **plagale** (πλάγιοι) sau lăturașe<sup>1)</sup>, isvorâte din cele principale și de aceea aveau aceleași numiri precedate de prepozițiunea **hipo** (ὑπό, sub): *hipodorian*, *hipofrigian*, *hipolidian* și *hipomixolidian*. Cum vedem totalul modurilor eră în număr de 8, adică tot așa ca și în **Biserica ortodoxă de răsărit**, unde aflăm 4 glasuri principale (I, II, III, IV), și apoi alte 4 secundare (V, VI, VII, VIII), derivate din cele d'întăiu: πλάγιον τοῦ πρώτου, πλάγιον τοῦ δευτέρου κ. τ. λ.

De și în muzica greacă găsim cuvântul „**armonia**“ (ἁρμονία), totuși el are înțelesul de «simetrie» sau proporția sunetelor succesive, iar nu cum se înțelege azi, adică întrunirea de odată a mai multor sunete, în cât toate să producă o dulceață melodică. «Armonia» în înțelesul propriu al cuvântului, este o artă modernă<sup>2)</sup>.

Din timpuri vechi Grecii s'au servit de o **notațiune** muzicală și chiar de două. Notațiunea care după tablele lui **Alipius** (a. 360 d. Hr.), se ridică chiar prin secolul IV d. Hr. până la 1600 de semne<sup>3)</sup>, unele pentru muzica vocală și altele pentru cea

---

Hr., în formă de amfiteatru săpat în stânci de piatră. În el intrau până la 30.000 de oameni. Numai galeria eră acoperită.

În locul acestui teatru, eră în vechime templul zeului Bachus. (Autorul).

1) Cuvântul „plagal“ (πλάγιον) se derivă dela verbul πλάσσω, fac o copie după original, imitez prototipul.

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, art. „Greci“, vol. II, pag. 147–150. — Conf. Daniel, Codex, Tom. IV, p. 320, nota 1 subliniară: Dorian, Hypo-Dorian; Phrygian, Hypo-Phrygian, etc.

3) Astăzi ne prinde mirarea când auzim de 1600 de semne muzicale; dar lucrull acesta pentru cei vechi eră obișnuit, fiind că ei aveau o memorie fenomenală. Este destul să ne aducem aminte de Egipteni și de limba lor iero-

instrumentală, eră formată din **literile** mari și mici ale alfabetului grec s. e.: A, B, Γ, Δ, ... α, β, γ, δ, ... αω, βψ, γχ, δφ... etc. Literile răsturnate arătau notele instrumentale, iar cele drepte, notele vocale. Textul cuvintelor eră sub note ca în zilele noastre. În notațiunea greacă, literile erau drepte, răsturnate, culcate, trunchiate, accentuate, cele mari unite cu cele mici, și puse în infinite pozițiuni. Mai târziu această notațiune s'a redus la 150 de semne. Erău și semne de timp și pauză, pentru executarea dreaptă a cântărei; iar în solfieri Grecii se serveau de silabele: **ta, te, ti, to**. Din această muzică veche, ne-au ramas un imn



Preoții Romani (salii) ai zeului Marte cântă și joacă în fața zeului lor.

către muza Caliope, altul către Apolon, și al treilea către Nemesis<sup>1)</sup>. Atât în muzica noastră bisericească (psaltichia) ale cărei scări sunt derivate din modurile vechi grecești, cât și în muzica populară greacă, se simte o puternică influență **arabă**.

g) Romanii însă nu au dat muzicii o deosebită atențiune, ci au lăsat-o pe seama sclavilor și libertinilor. Muzica greacă in-

glică, în care erau atâtea caractere câte erau și ideile. Chinezii și azi au peste 10.000 de caractere în limba lor, pentru că fie care idee are caracterul său. Dicționarele Romanilor erau sclavii, cari cunoșteau cu suficiență cuvintele numeroase din limbile străine. La noi cei de astăzi, memoria este **tâmpită** din cauza neexecitărei ei, și a multipleur cerințe ale vieții, cari ne amărăsc sufletul și ne răpesc orice ideal nobil. (Autorul).

1) În Martie 1893, s'a mai descoperit la Delfi, săpate pe două table de marmoră, un imn către Apolon însoțit de notațiunea sa muzicală, compus cam în secolul III a. Hr. — Titus Cerne, op. cit., art. „Grecii“, Vol. II, p. 154.



trodusându-se între Romani, nu a suferit modificări însemnate. După legea celor 12 table, căpetenia înmormântătorilor, putea să întrebuințeze 10 cântăreți din flaut. Mai târziu dezvoltându-se piesele teatrale la Roma, înflori cu încetul și muzica. La ospete mari, pe lângă dăntuitori, se aduceau și muzicanți streini, iscușiți cu deosebire în chitară și liră, ca să desfăteze pe meseni în bucuria lor.

Pe timpul lui Iuliu Cesar, Octavian August și cu deosebire pe timpul lui **Neron**, care se credea mare muzicant și cânta în public, arta muzicală făcu mari propășiri. Totuși chiar atunci muzica romană nu se deosebea mult de cea greacă. Și acum această artă eră increcintată tot sclavilor. Instrumentele muzicale erau cele mai multe aduse din Grecia sau din **Etruria**, și erau în mare număr instrumentele de suflare <sup>1)</sup>.

Din cele arătate până aici, conchidem că la toate popoarele culte și inculte a existat muzica, și fie care cult religios a fost însoțit de sunete vocale ori instrumentale. De la poporul cel mai înaintat și până la cel mai sălbatec, muzica a fost legată de firea sburdalnică ori liniștită a poporului, și a exprimat starea lui culturală <sup>2)</sup>. Tainele dulci ale sufletului voios, cum și amărăciunea inimei omenеști, au fost arătate totdeauna prin melodii corespunzătoare acestor stări misterioase. Bătrânul încărcat cu povara anilor, ca și copilul venit de curând în lume, și unul și altul în felul lui, își cadentează dorul, bucuria, suferința, speranța și sentimentele de ori ce natură.

Dar muzica e plăcută și nedeslipită nu numai de om, ci și **pasările** cerului au concertele lor muzicale, atât de armonioase și fermecătoare pentru simțul auzului. Primăvara e plăcută nu numai prin reînvierea, înverzirea și înflorirea câmpiilor, dar această cunună a anului, e plăcută cu deosebire prin cântatul pasărilor cu viersuri dulci și înveselitoare. Când pasările încețază cu ciripitul și cântecele lor, câmpiile, văile, dealurile, isvoarele, florile și toate frumusețile câmpenești, nu mai au acea fermecare ce o produce armonia cântecelor păsărești.

Cum că cântarea este plăcută și **Dumnezeirei**, profetul Isaia (cap. 6, v. 3) ne arată că Serafimii cântă neîncetat împrejurul tronului dumnezeesc zicând: «*sfânt, sfânt, sfânt, este Domnul Savaot* (al oștirilor); *plin este tot pământul de mărirea lui*». Iar apostolul și evangelistul Ioan, în Apocalipsa sa (cap. 5, v. 9), ne spune că a auzit cum cei ce șed împrejurul Mielului Iisus,

1) N. E. Ideru, Istoria Artelor Frumoase, București, 1898, p. 347.

2) În Iulie 1897 aflându-mă în expoziția din Lipsca, am ascultat aci muzica unor triburi sălbatice aduse din centrul Africei, și numite *Wanyamwessi*, *Wassukuma* și *Wassaramo*. Muzica consta din sunetul abia auzit și monoton al unui instrument primitiv cu o coardă, pe care se cânta cu un arcuș în formă semiovală. De și cântecele muzicale se schimbau abia în **două tonuri**, totuși sălbaticii la auzul lor, se entuziasmau, urlau și jucau de sguđuiau pământul. Conf. Prefața, p. XLIX, T. I, și nota 1, de la pag. 46, Tezaur. Liturgic, Tom. II. (Autorul).

ii cântă lui cântare nouă din chitare (κιθάρα). Aceasta o repeteste același apostol mai departe (cap. 14, v. 2), unde ne afirmă că a auzit sunete de chitare, cu cari se cântă împrejurul Mielului. Urmează apoi sf. Ioan spunând în aceiași Apocalipsă (cap. 15,3), că și înaintea lui Dumnezeu Tatăl se cântă din chitare.

Și animalele necuvântătoare ascultă muzica cu luare aminte, și se împlănesc la auzirea ei. **Cămila** încărcată cu poveri grele, merge cu mai multă vioiciune, când Arabii și alte popoare asiatice cântă împrejurul ei din gură ori instrumente muzicale. La fel este și **elefantul** care se întoarce repede spre partea de unde vin sunetele muzicale, pentru a le asculta cu răbdare. Dacă sunetele sunt armonioase, acest animal le ascultă voios; iar dacă ele sunt neregulate, elefantul dă semne de nemulțumire. Tot astfel se întâmplă și cu **calul** care merge în deplină liniște chiar în timpul nopții, când călărețul îi cântă duios. Calul ascultă voios sunetele sonore, energice, cântecele vitejești, sunetul trâmbiței, al clopotului și bătaia tobelor. Dar și între vietățile reptile sunt unele cari ascultă muzica. Dintre acestea sunt **șerpii** și cu deosebire unele neamuri de șerpi din India, cari se împlănesc ușor prin cântatul flautului ori al vocii<sup>1)</sup>. Negrii din Africa centrală, nu scapă de furia șerpilor sunători, de cât cu sunetul fluerului. Cei mai fieroși criminali, încă se împlănesc prin muzică.

Grecii cei vechi cunoșteau aceste plăceri muzicale ale animalelor, cum și puterea fermecătoare a muzicii, și de aceea o împodobiră cu felurite creațiuni mitologice. După cum am văzut, lui Orfeu îi atribuiră darul de a împlăni fiarele sălbatice prin sunetele dulci și armonioase ale lirei sale, și de a face multe minuni cu acest instrument<sup>2)</sup>. Dar și în creștinism găsim pe **Ioan Cucuzel** (sec. XII) îmbrăcat cu puterea, de a fermeca cu vocea lui dulce și resunătoare, animalele domestice pe care le păștea în muntele Athos. Toate aceste creațiuni idealice, ne

1) Dintre toate sunetele muzicale, **șerpii** iubesc cu deosebire sunetul trâmbiței și al flautului ori fluerului. Acest fapt l'am constatat eu în grădina zoologică, din Londra în vara anului 1897, în care se află mulțime de șerpi uriași și mici, s. e. boa, python, anaconda, monștrii marini, etc.

Iar în anul 1904, în grădina zoologică din **New-York** (America), s'au făcut experiențe spre a se studia efectul produs de muzică asupra diferitelor animale. Pentru acest scop un șef de orchestră a dat un concert. De la primele note lacrimi mari au curs din ochii unui mare elefant. Leii cari mâncau atunci, devorau cu mai multă plăcere hrana lor. Lupii ascultau cu pleoapele închise confundă într'un extaz plăcut. Urșii, cerbii și căprioarele, au început să salte. Când orchestra a încetat, toate animalele au început să urle. Frau nemulțumite de sfârșitul concertului.

Bogata americană **Underwood**, din New-York, în anul 1906 a scăpat într'o deasă pădure de acolo de furia unui înfricoșat leu, ce sărise să o înghită, numai prin cântecele sale îngerești. Leul furios nu numai că nu a făcut nici un rău americanei, dar lungindu-se lângă dânsa, ascultă cu răbdare melodia dulce a cântăreței. (Autorul).

2) În teatre și astăzi se reprezintă piese, în cari nimfele cu sunetul fluerului, fermecă omenirea. Aceste inspirații poetice sunt împrumutate din mitologiile vechi. (Autorul).

arată puterea fermecătoare a muzicii asupra inimilor omenești și asupra instinctelor animalelor. Această putere, dă inimilor noas.re diferite întorsături, de bucurie, întristare, transportare, ș. a. după cum este de meșter cântărețul ce ne poartă cu mintea pretutindenea, prin sunetul vocii sau al instrumentului său.

În muzică este de nevoie să cunoaștem aceste 5 elemente: a) *melodia* (μελωδία, μέλος, ᾄδω, cânt regulat) adică o urmare de sunete orânduite cu gust; b) *armonia* sau întrunirea deodată a mai multor sunete, în cât toate să facă o dulceață muzicală; c) *rimul* adică măsura exactă a timpului trebuincios în ținuta sunetelor; d) *cadența* și *accentul* prin care se regulează ca sunetele să fie legate între ele; și e) *dinamica* sau puterea cu care vocea sau instrumentul, își conduce sunetele sale.

## § 70.

### Psalmodia în creștinism.

**S**ub numirea de «*psalmodie*» (psalmodia, ψαλμοδία, ψαλμοδία, ψαλμός, ᾠδή) înțelegem *cântarea psalmilor* după anumite moduri, așa în cât să se producă prin aceasta încălzirea tainică a inimelor omenești. *Lauda, cererea și mulțumirea* către Dumnezeu se exprimă de creștini prin cântări și rugăciuni. Cuprinsul cântărilor este foarte bogat și de aceea ele însoțesc tot cultul public și serviciile bisericești<sup>1)</sup>.

Evangelistul Matei (cap. 26, v. 30) istorisește că Domnul nostru Iisus Hristos șezând la cina cea de taină cu discipulii săi «și cântând psalmi (ὑμνίσαντες) au eșit în muntele maslinilor»<sup>2)</sup>. Prin aceste cântări, s'a dat Bisericii de către Întemeietorul ei, cea mai folositoare pildă, ca la ori ce act de laudă publică către Cel A Tot Puternic, să nu lipsească cântarea religioasă. Iar apostolul Pavel, în epistola sa către Coloseni (3, 16), îi îndeamnă pe aceștia ca să păstreze cuvântul lui Hristos «*în psalmi, imne și cântări spirituale* (ψαλμοῖς, ὕμνοις, ᾠδαῖς πνευματικαῖς), și *întru bucurie*» să cânte lui Dumnezeu. Aceleași cuvinte le recomandă apostolul și Efesenilor (5, 19) ca să vorbească între ei «*în psalmi și în imne și în cântări spirituale*» (καλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς); dar «*toate acestea spre edificare*» (I Cor. 14, 26). Pe temeiul acestor cuvinte apostolice, vechii creștini deosebiră în serviciul divin din timpurile prime ale Bisericii, 3 feluri de cântări sfinte: *psalmi, imne biblice și cântări spirituale*<sup>3)</sup>.

1) Vezi nota 4 de la pag. 474, Tezaur. Liturg. T. II.

2) Cetește călătoria mea în împrejurimile Ierusalimului, pe muntele Maslinilor, în păraul Cedrilor și în peștera Getsimani, publicată în revista „*Biserica ortodoxă Română*“ din București, anul XXXI (1907) n. 3, p. 327—339. (Autorul).

3) Conf. V. Thalhofer, Handb. der Katholischen Liturgik, Freiburg, 1883 S. 537 I B: „Von den verschiedenen Deutungen der ψαλμοί, ὕμνοι und ᾠδαί πνευματικαί genannter Stellen scheint mir die am meisten für sich zu haben,

1. **Psalmii** (ψαλμοί, מְזִמְרֹת) Vechiului Testament au o întrebuințare foarte întinsă în cultul creștin. În cele d'întăiu secole ale creștinismului, când încă nu erau întocmite cântări proprii bisericești, imnologia serviciului divin, se compunea aproape numai din cântarea și cetirea psalmilor și a bucăților din Noul Testament. Faptul cântării psalmilor în Biserica primară, se explică foarte ușor, când ne aducem aminte că intrând în creștinism mare parte din Iudei, aceștia aduseră cu ei psalmodia Vechiului Testament, mai ales că Întemeietorul Bisericei, nu venise să strice legea veche ci să o plinească (Mat. 5, 17).

Psalmii se cântau și se ceteau nu numai în viața particulară<sup>1)</sup>, dar mai ales în cultul public, traduși în limba popoului<sup>2)</sup>. Ieronim vorbind despre cultul monahilor egipteni, arată că aceștia *„după ora 9 (sau ora noastră a III-a după amiază) aleargă toți în Biserică unde răsună psalmi și se ceteșc scripturile (Noul Testament) după obiceiul”*<sup>3)</sup>. Iar Constituțiunile apostolice recomandă ca *„să stea ceteșul în mijlocul Bisericei într'un loc ridicat, și acolo să cetească cărțile lui Moisi și pe aceea a lui Isus fiul lui Navi, și cartea Judecătorilor și cele ale Regilor, și în urmă să facă recapitulări. La acestea să adauge cartea lui Iov și scrierile lui Solomon, și ale celor 16 profeți... Altul să cânte imnele lui David (psalmii) și poporul să cânte versul din urmă”*<sup>4)</sup>. După aceasta să se cetească epistolele lui Pavel pe cari le-a trimis Bisericilor prin inspirarea sfântului Spirit. Și după toate acestea, diaconul sau presbiterul să cetească

welche unter ψαλμοί die alttestamentlichen (Davidischen) Psalmen, unter ὑμνοι die übrigen Vollieder den alttestamentlichen Bücher und die des neuen Testaments“. u. s. w.

1) Ambros. Epist. XXXIII ad Marcellinam sororem. — Basil. epist. LXIII ad Neocăsar.

2) Bingham. Orig. sive antiq. eccles., vol. VI, p. 17: Quod Flavianus tantum hanc rationem canendi psalmos lingua græca Antiochiae introduxerit, siquidem iam pridem ante Flavianum lingua syriaca ita cani consueverint.

3) Hieronym. Epist. XX ad Eustoch. c. XV: Post horam nonam in comune concurrunt psalmi resonant, scripturæ recitantur ex more.

4) Cum că și în cultul Vechiului Testament se cântau psalmi, avem mărturii puternice. Așa în cartea II-a a Cronicelor (5,13), cetim că la sfințirea templului lui Solomon, marii cântăreți **Asaf, Eman, Eduthun** și fiii lor, cântau cu harpe, chimvale și chitare; apoi 120 de preoți suflau din trâmbițe și cântau într'o singură voce **„Bun este el (Domnul) că în veac este mila lui”** (ps. 135), care se cântă și azi la polieleu.

Tradiția iudaică ne afirmă că în ziua I-a a Sâmbetei, la sacrificiul de dimineață, se cânta psalmul 23 *„Al Domnului este pământul și plinirea lui”*; în a II-a a Sâmbetei, psalmul 47 *„Mare este Domnul și laudat foarte”*, în a III-a psalmul 81 *„Dumnezeu a stătut întru adunarea Dumnezeilor”*; în a IV-a psalmul 93 *„Dumnezeul izbândirilor, Domnul”*; în a V-a, psalmul 80 *„Bucurați-vă întru Domnul, ajutorul nostru”*; în a VI, psalmul 91 *„Bine este a se mărturisii Domnului”*.

La aducerea jertfei nesângeroase în zilele de sărbători se cânta psalmul 37 *„Doamne nu cu mânia ta să mă mustri pe mine”* și psalmul 80 *„Bucurați-vă întru Domnul, ajutorul nostru”*. Iar la începutul anului, psalmul 29 *„Înalța-te-voiu, Doamne, că m'ai ridicat pe mine”*. Psalmii 112—116 cu suprascrierea

*evanğeliile* <sup>1)</sup>. Dar sinodul din Laodicea zice că «Nu trebuie să se cante în adunări (Biserici) psalmi fără întrerupere, ci după fie care psalm să se facă cetire» <sup>2)</sup>, din alte bucăți biblice pentru ca poporul să nu obosească ascultând numai un fel de cântare.

Pentru anumite ore ale zilei, erau psalmi hotărâți cari trebuia să se cânte; așa Constituțiunile apostolice (lib. VIII, c. XXXVII) recomandă a se cânta la ortrină psalmul 62 «*Dumnezeule, Dumnezeul meu, către tine mănesc*», numit în Constituțiuni și «*psalmul dimineței*» (ψαλμὸς ὀρθρινός, psalmus matutinus). Acest psalm se cetește și astăzi, tot dimineata în Biserică. Aceleași Constituțiuni (lib. VIII, c. XXXV) orânduiesc ca seara să se cânte psalmul 140 «*Doamne strigat-am către tine*» numit și «*psalmul luminilor*» (ἐπιλύγιον ψαλμὸν, psalmum lucernalem), căci la cetirea lui se aprindeau luminile în Biserică. De obicei însă pe atunci, nu eră o regulă fixă asupra numărului psalmilor ce trebuiau cântați, pentru că Cassian ne spune că monahii egipteni cântau câte odată 18, altă dată 22, ori 25 de psalmi, sau mai mulți ori mai puțini <sup>3)</sup>. Dar psalmii se alegeau totdeauna de către episcopul locului; așa d. e. pe când Biserica africană eră cuprinsă de Arieni, Atanasie al Alexandriei, «*șezând în tronul său din Biserică, porunci diaconului să cetească psalmul (135), pentru ca poporul să asculte și apoi să răspundă „că în veac este mila lui“* <sup>4)</sup>. Tot așa și Augustin, când voea să predice, arăta cetețului, ori psaltului, un oare care psalm, asupra căruia voea să cuvinteze <sup>5)</sup>. Cassian ne mai arată, că în răsărit și în apus, se obișnuia ca psalmul cel din urmă să se termine cu doxologia cea mică «*Mărire Tatălui și Fiului și sfântului Spirit*» <sup>6)</sup>.

„Aliluia“ se cântau după sărbătorile mari și la sărbătorile de la lună nouă. Psalmii „treptelor“ sau ai „suirilor“ (119–133) se cântau pe drum de Iudei când ei veneau la Ierusalim pentru sărbătorile mari.

Până azi au rămas în textele ebraice ale psalmilor cuvântul שְׁלֵחַ (selah) repetit adesea ori. Aceasta era o notă muzicală la Iudei, care arăta pauza în cântarea psalmilor; după unii însemna ridicarea voci; iar după alții, pauză, tăcere. Conf. Rompotes, *Λειτουργική*, p. 161, op. c.

1) Constit. Apost. lib. II, c. LVII: Μέσος δὲ ὁ ἀναγινώσκων ἐφ' ὑψηλοῦ τινὸς ἐστὼς ἀναγινώσκτω τὰ Μωσέως, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, τὰ τῶν κριτῶν καὶ τῶν βασιλέων, τὰ τῶν παραλειπομένων καὶ τὰ τῆς ἐπανόδου πρὸς τοῦτοις τὰ τοῦ Ἰωβ καὶ τοῦ Σολομώντος, καὶ τὰ τῶν ἐκκαίδεκα προφητῶν... κ. τ. λ.

2) Conc. Laod. can. XVII: Μὴ δεῖν ἐπισπᾶνται ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμοὺς, ἀλλὰ διὰ μέσου καθ' ἕκαστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν.

3) Cassian, De institutis cenobiorum, lib. II, c. II: Super hac re diversos typos ac regulas sibimet constituisse. Quidam enim vicenos psalmos... Nonnulli XVIII atque in hunc modum diversis in locis diversum canonem agnovimus institutum, etc.

4) Athanas. Apol. II: Καθεθείς (Ἀθανάσιος) ἐπὶ τοῦ θρόνου προέτρπε τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακοῦειν, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Acest psalm se cântă până azi la polieleu.

Ciril al Ierusalimului (Catech. Myst. 5, 17), zice că pe timpul său se cetea în Biserică psalmul 33 «*Bine voiu cuvântă pe Domnul*».

5) August. Homil. XXVII.

6) Cassian. De institut. cenobiorum, lib. II, c. VIII: In clausula psalmi omnes adstantes concinant cum clamore: Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto.

Iar în cele 33 de capitole ale scrierei sfântului Atanasie al Alexandriei, intitulată «Ἐπιστολή πρὸς Μαρκελλῖνον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ψαλμῶν», autorul vorbește cu amănunțime și pietate despre cetirea și cântarea psalmilor în feluritele nevoi ale noastre. «Când te rogi pentru vrăjmași, zice sf. Athanasie lui Marcelin, (cap. XVII), cântă psalmii: 16, 85, 89 și 140. Dacă ai scăpat din mâinile acestora, cântă psalmul 17; iar dacă ești încunjiurat de ei, zi pe al 24-lea... Când ești prigonit pentru credința în Hristos, cântă psalmul 30; dacă prea mărești pe Dumnezeu, zi pe al 64-lea (cap. XXI). În ziua Domnului (Duminica), urmează sf. Părinte, cântă psalmul 23; în ziua a II-a a săptămânei, cuprinsul celui al 94-lea». (Cap. XXIII), etc.

Dar psalmodia, sau cântarea psalmilor, nu eră numai într'un fel, ci ea se făcea în mai multe moduri.

a) Împreună cu cântărețul (ὀποβολεύς, precaentor, vocitatus), cânta psalmi toată adunarea, după cum a cântat și Iisus Hristos împreună cu discipulii săi la cina cea de taină (Mat. 26,30). Tot așa și apostolul Pavel împreună cu Sila au cântat noaptea imne în temnița din Filipi, prin cari lăudau pe Domnul (Fapt. Apost. 7,16—25). Modul acesta de cântare se cheamă „simfonic“ (συμφωνία, unirea mai multor voci între ele). Despre felul acesta de psalmodie din timpul apostolilor, vorbind Ioan Hrisostom se exprimă astfel: «*De demult se adunau toți (creștinii) și cântau împreună; aceasta o facem și noi acum*»<sup>1)</sup>. Augustin încă afirmă cântarea simfonică din Biserică, pe timpul său și înainte de el<sup>2)</sup>.

Dar în unele Biserici, și anume în mănăstirile de monahine și în Bisericile mari din orașe, **cântau și femeile**, căci iată ce ne spune Hrisostom: «*Și femeile și bărbații și bătrânii și tinerii se deosebesc după cuvântul (vocea) cântăreii; spiritul cântăreii armonizând cu vocea fie căruia, o singură melodie lucrează întru toți*»<sup>3)</sup>. Iar dacă și în Bisericile mai mici cântau și femeile, nu putem spune cu siguranță, când știm că apostolul poruncise ca **femeile să tacă** în Biserică. (I Cor. 14,34. I Tim. 4,11—12). La aceasta unii însă răspund, că porunca apostolică nu stă în legătură cu cântarea.

În apus încă aveau femeile dreptul să cânte în Biserică, căci Ambrosie vorbind de Biserică sa din Mediolan și de cântările liturgice de aci, zice că «*Răspunsurile psalmilor prin cântarea bărbaților, femeilor, fecioarelor și copiilor, se aseamănă cu șgomotul ce ese din undele mării*». = «Responsois psalmodum,

1) Chrysostom, Homil. XXXVI in I Cor.: Συνήσαν τὸ παλαιὸν ἅπαντες καὶ ὑπέψαλλον κοινῇ τοῦτο ποιούμεν καὶ νῦν.

2) Augustin, Homil. XXVII.

3) Chrysostom, Homil. in psalm. CXLV: Καὶ γὰρ γυναῖκες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβύται καὶ νέοι διήρηντοι μὲν κατὰ τὸν τῆς ἕμφωδίας λόγον τὴν γὰρ ἐνάστου φωνὴν τὸ πνεῦμα κεράσαν, μίαν ἐν ἅπασιν ἐργάζεται τὴν μελωδίαν.

cantu virorum, mulierum, virginum, parvulorum, consonans undarum fragor resultat». (Ambros. Hexamer., lib. III, c. 5).

Tot așa și canonul VI al sinodului din Toledo ținut în an. 400, *oarbește pe psalți de a merge în casele văduvelor și fecioarelor sub motivul de a le învăța să cânte bisericește*. Aceasta să se facă numai în fața episcopului. Iată cuvintele acestui canon: «Nulla professa, vel vidua, absente episcopo, vel presbytero, in domo sua antiphonas cum confessore... faciat».

Iar unii scot și din scrierile lui Grigorie de Nazianz, mărturia, că el ar fi lăudat pe maica sa pentru tăcerea ce o păstra în Biserică, și nu deschidea gura de cât pentru a **cânta** și pentru a răspunde preotului liturgisitor «amin», împreună cu tot poporul.

b) Alt mod de psalmodie eră cel „antifonic” (ἀντιφωνος, alternativ), care consta din aceea, că poporul se deosebia în două cete și cânta schimbiș un verset după altul. În cântările Vechiului Testament și în horurile Grecilor vechi, găsim urme de cântare antifonică. Grigorie de Nazianz<sup>1)</sup>, Vasilie cel Mare<sup>2)</sup>, Socrat istoricul<sup>3)</sup>, afirmă că pe timpul lor se cântau «antifonic» psalmii în Biserica orientală. Socrate însă adaogă că autorul acestui fel de cântare este **Ignatie Teoforul**, care ar fi avut o viziune, unde îngerii cântau antifonic sfintei Treimi; iar după acest mod, Ignatie întocmi și el cântarea antifonică<sup>4)</sup>. Ideea lui Socrat e împrumutată de Fotie patriarhul și de istoricul Nicefor Calist. În occident felul acesta de psalmodie se introduse de Ambrosie<sup>5)</sup>; de aci se răspândi și în Africa de către Augustin<sup>6)</sup>.

c) Se mai obișnuia ca un bărbat destoinic să cânte un vers, iar poporul să asculte (ὕπακουειν) în tăcere, și numai la finitul versului să adaoge și el vocea, repetind ultimele cuvinte ale versului. Această psalmodie se cheamă „refrenară” (refrenatio, înfrânare). Despre ea vorbește Atanasie al Alexandriei<sup>7)</sup>, Vasilie cel Mare<sup>8)</sup>, Iriostom<sup>9)</sup>, și alții. Poetul bucolic **Teocrit** (sec. III a Hr.) grec de naștere, în *idylele* sale ne arată că și la Greci se întrebuița cântarea refrenară<sup>10)</sup>.

1) Nazianz. Carm. XVIII, de virtute inter jambica.

2) Basil. Epist. LXIII ad Neocæsar.

3) Socrat. Hist. eccl., lib. VI, c. VIII: Κατὰ τοὺς ἀντιφωνοῦς ὕμνους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνήθεια.

4) Socrat. Hist., lib. II, c. VIII: Ἰγνάτιος... ὀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφωνῶν ὕμνων τὴν ἁγίαν Τριάδα ὁμοῦντων.

5) Ambros. Hexæmeron, lib. III, c. V. Conf. Prosp. Guéranger, Inst. Liturg., T. I, p. 97.

6) Augustin. Serm. in psalm. XXVI.

7) Athanas. Apol. II. — Conf. nota 4, p. 475, Tom. II, Tezaurul Liturgic.

8) Basil. Epist. LXIII ad Neocæsar.

9) Chrysostom. Homil. XXXVI in I Cor.

10) Theocrit. Idyl. XIV de Hyla: Τρις δ' ἄρ' ὁ πάϊς ὑπήκουσεν (de 3 oii a răspuns copilul).

d) Mult întrebuințată în Biserica veche eră psalmodia „**prohimenală**” adică aceea în care se punea la începutul ori la finitul psalmilor, formule introducătoare sau sfârșitoare. Introducerile ori încheerile acestea, erau fragmente din versuri ale psalmilor numite «prochimene» (προκειμενον, προκειμενος, ceea ce este pus înainte).

e) În fine alt mod de cântare a psalmilor, eră cel „**responso-ric**” care consta din aceea că un cântăreț cânta singur un vers, iar poporul îi răspundea în cântare același vers. Felul acesta de cântare l a adus lipsa de cărți, din care cauză poporul eră nevoit să cânte aceea ce s'a mai cântat. Hrisostom vorbind de psalmodia aceasta zice că «Cine cântă, singur cântă și toți răspunzând, răsună (ὑπηχῶσιν) vocea întocmai ca dintr'o gură»<sup>1)</sup>.

Vedem dar că **poporul** a cântat totdeauna în Biserică; iar dacă avem instituită funcțiunea cântăreților prin canonul XV laodicean, aceasta s'a făcut, că pe atunci eră nevoie să nu se strecoare în Biserică oameni eretici cu spiritul lor eterodox. Afară de aceasta, trebuia înființată instituția specială a psalților, pentru menținerea melodiilor bisericesti și a spiritului dogmatic.

Psalmii intrară de la începutul Bisericii în cultul ei, și se presărară în toate actele sfinte până în ziua de astăzi. În cele 7 laude, în tainele Bisericii noastre, în tot felul de sfințiri și bine cuvântări, nu lipsesc psalmii, pentru că în ei sunt adevăruri dogmatice, istorice și morale. În ei sunt cuprinse cele 3 virtuți teologice, și prin ei exprimăm toate tainele sufletului nostru.

2. Sub numirea de „**imne** (ᾠμοί) *biblice*», se înțeleg următoarele 9 cântări ale V. și N. Testament. Cele din V. T. sunt: cântarea lui Israil intonată după trecerea Evreilor prin marea Roșie (Eșire 15, 1—19); cântarea lui Moisi când a incredintat legea în mâinilor Leviților (Deuteron. 32, 1—43); cântarea Anei, maica lui Samuel (I Imp. 2, 1—10). Mai departe, cântarea prorocului Avacum (3, 1—12): a prorocului Isaia (Is. 26, 9—17); a prorocului Iona (2, 3—10): a celor 3 tineri din Babilon (Dan. 3, 24—30). La acestea se adaugă și imnele din Noul Testament și anume: cântarea Născătoarei de Dumnezeu (Luca 1, 46—55); în fine, rugăciunea prorocului Zaharia (Luca 1, 68—79) și a dreptului Simeon (Luca 2, 29—32). Întrebuințarea acestor 9 imne din Vechiul și din Noul Testament, este introdusă în cult ca și cântarea psalmilor, chiar de la începutul creștinismului<sup>2)</sup>.

Imnele biblice au fost temeinic studiate încă din secolele prime creștine; iar dela secolul III încoace, fură comentate de Ipolit, Eusebiu, Didim, Teodor al Eracleei, ș. a. Anahoreții le rosteau fără încetare în rugăciunile lor; iar imnologii creștini se inspirară din ele în compunerea cântărilor bisericesti.

1) Chrysost. Homil. XXXVI in I Cor.: Ὁψάλλον ψάλλει μόνος, καὶ πάντες ὑπηχῶσιν, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος ἢ φωνῆ φέρεται.

2) Martigny, Diction. des antiq. chrét., art. „Chant ecclésiastique”, p. 165. P. Rompotes. Λειτουργική, op. c., p. 164.



Înnele biblice au intrat și în formarea canoanelor noastre bisericești<sup>1)</sup>, reproducându-se textual de poezii creștini, sau dându-li-se de aceștia o interpretare alegorică, cu privire la starea și triumful Bisericii. Așă, I-a odă a canoanelor, este compusă după modelul cântărei lui Moisi întonată după trecerea Evreilor prin marea Roșie; a II-a, după chipul cântărei lui Moisi când a încredințat legea în mâinile Leviților; a III-a, după forma cântărei sfintei Ana maica lui Samuel; a IV-a, după asemănarea cântărei prorocului Avacum; a V-a, după modelul cântărei prorocului Isaia; a VI-a, după chipul cântărei prorocului Iona eșit nevătămat din pantecele chitului; a VII-a și a VIII-a odă, după forma cântărei celor 3 tineri din Babilon; și în fine, a IX-a odă, după asemănarea cântărei Născătoarei de Dumnezeu și a prorocului Zaharia tatăl lui Ioan Botezătorul.

3. În a treia serie de cântări numite „spirituale“ (ᾠδαὶ πνευματικαὶ) intră cele compuse de imnologii creștini, sub încălzirea sfântului Spirit. Acestea fiind un rod propriu al spiritului creștinesc, sunt însoțite de mai multă putere spirituală. În ele se cântă descoperirea adevărului prin Iisus Hristos, și se prea mărește Dumnezeirea mai amănunțit și mai luminos de cât în Vechiul Testament. Dar și modelele acestor cântări le găsim tot în sfânta Scriptură și anume a Noului Testament, s. e. în Faptele Apostolilor, 4, 23—30; Etes. 5, 14; I Tim. 3, 16; II Tim. 2, 11—13, etc. Toate aceste isvoare scripturistice, au fost puse în strânsă legătură cu faptele ce s'au desfășurat mai târziu în creștinism, cântate cu atâta duiosie de poezii bisericești<sup>2)</sup>.

## § 71.

### Cântarea în Biserica ortodoxă și Istoria ei.

**D**upă cum am văzut, apostolul neamurilor recomandă urmașilor crucei cântarea religioasă (I Cor. 14,26; Colos. 3,16; Efes. 5,19); iar aceștia împliniră atât cuvintele apostolului, cum și legea firească, care face ca omul să-și spună adesea ori prin cântare tainele sale. Și cântară creștinii aducând laudă lui Dumnezeu, pentru suferințele lor și prigonirile ce le îndurau de la toată lumea. În închisori, peșteri, pe luciul apelor, în întunecimi adânci, în zile de sărbători, de întristare, în momente de bucurie, pretutindinea și în tot timpul, cântară tainele sfinte ale sufletului lor. Iar când creștinii din Bitinia fură părâți la Traian pentru felurite răutăți închipuite de mintea păgânilor, **Pliniu** proconsolul Bitiniei, cercetând cu deamănuntul viața

1) Aici prin cuvântul „canon“ nu înțelegem legiurile juridice bisericești, întocmite de sfinții Părinți la sinoadele ecumenice și particulare; ci înțelegem cântările din zilele comune săptămânale, duminicale și sărbătorale, compuse din cele 9 ode. (Autorul).

2) Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit., p. 83—87. — Conf. V. Thalhoffer, Liturgii, op. cit., I B. S. 538.

creștinilor, nu i-a găsit întru nimic vinovați de cât că se înclinau lui Hristos ca lui Dumnezeu, și-i cântau lui imne de laudă <sup>1)</sup>).

a) Sămânța creștinismului fiind aruncată în Palestina intrară în sânul Bisericii mulți Iudei, și aduseră cu ei în noua religieune, psalmi cu melodia iudaică, *înlăturându-se din creștinism bineînțeleși, muzica instrumentală ce acompania psalmii în sinagogele și templele iidovești.*

La început fu întrebuințată prin urmare în Biserică melodia psalmilor; iar după ce creștinismul s'a răspândit din Palestina în mai multe țări și cu deosebire în Asia Mică și unele părți europene și cum cultura greacă predomina în aceste locuri, a fost firesc lucru ca Biserica să introducă în sânul ei cu acomodațiuni religioase, cântarea vocală grecească cum eră pe atunci <sup>2)</sup>, din cauză că elementul grec eră foarte numeros în Biserică; iar ierarhii conducători ai creștinismului răsăritean, erau aproape toți numai Greci.

Tertulian <sup>3)</sup>, și Ioan Hrisostom <sup>4)</sup>, ne afirmă că în secolele începătoare ale Bisericii, la serviciul divin cântau împreună într'o singură melodie toți creștinii *«și femei și bărbați și bătrâni și tineri»*, ori psalmi din sfânta Scriptură, sau imne întocmite de creștini, cu deosebire că la psalmi se făceau cum am văzut, variațiuni rezponzoice, alternative, refrenare, solitare, ș. a. Această melodie veche se rotea în câteva tonuri, așa cum cum se cântă azi în Biserica răsăriteană «Apostolul» și «Évangelia» <sup>5)</sup>.

De la Constantin cel Mare incoace, început se dispartă cântarea cea simplă din Biserică, luându-i locul o cântare mai meșteșugită și în spiritul de atunci al creștinismului. Dar și ereticii aceluși timp pentru a atrage pe creștini în cercul lor, compuseră cântări ademenitoare și cu gusturi lumești <sup>6)</sup>. Părinții bise-

1) Plinius, lib. X, ep. XCVII: *Adfirmabant hanc fuisse summam vel culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire: carmenque Christo, quasi Deo, etc.*—Conf. Euseb. Hist. eccles. lib. III, c. XXXIII. Muratori a publicat în Tomul IV al operei sale „Anecdota latina” o cântare ce se crede de unii latini că ar fi din timpul lui Pliniu. Cântarea finește astfel:

**Galli cantus, galli plausus  
Proximum sentit diem  
Et ante lucem nuntiemus  
Christum regem sæculo.**

Când cântă cocoșul, când bate din aripe,  
Îndată se simte de ziua.  
Și înainte de lumina zilei chemăm  
Pe Hristos Domnul eternității.

Dar forma și înțelesul acestei cântări, nu întrunesc condițiunile cari ne-ar face să credem că în adevăr ea a fost cântată în timpul lui Pliniu.—Conf. Martigny, Diction. des antiq. chrét., art. „Chant ecclésiastique”, n. I, p. 163.

2) Titus Cerne, Dicționar de Muzică, op. cit., art. „Greci”. Vol. II, p. 154.

3) Tertull. Apologeticus, cap. XXXIX.

4) Chrysostom. Homil. in psalm. CXLV: *Και γὰρ γυναῖκες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβύτεροι καὶ νέοι διήρῳντοι μὲν κατὰ τὸν τῆς ἡμερωδίας λόγον.*

5) Arhiereul Nifon N. Ploeșteanu, Carte de Muzică bisericească, București 1902, p. 22.

6) Tertull. De carne Christi, lib. IV, c. XVII; Euseb. Hist. eccles., lib. VII, c. XXX; August. Epist. XXXIV; Epiphany. Adv. Hæres, lib. II, LXXVII; Sozom. Hist. eccl., lib. VIII, c. VIII.

ricești însă, știură să-și păzească turma lor cuvântătoare, de aceste unde periculoase. Cântarea bisericească luând proporțiuni însemnate de înfrumusețare, se institui și *clasa cântăreților* (cupă cum cetim în canonul 15 al sinodului din Laodicea, în Constituțiunile Apostolice<sup>1)</sup>, în Novela III-a a lui Iustinian, în canonul IV al sinodului trulan, etc. Chiar și Împăratii Constantin cel Mare, Theodosie II, ș. a., **cântau** imne de laudă Celui Prea înalt<sup>2)</sup>).

La Bisericile însemnate numărul cântăreților era foarte mare. Așa, d. e. în Biserica sîntei Sofii din Constantinopole găsim prin secolul VI, 25 de cântăreți, 160 de anagnosti și 70 de ipodiacoși, cari formau cu toții împreună horurile<sup>3)</sup>. Melodiile<sup>4)</sup> se învățau în școale particulare de cântări și pe lângă psaltii iscusiți<sup>5)</sup>. Conducerea horurilor o avea protopsaltul ajutat de domestici și primiceri<sup>6)</sup>. Numirea cântăreților și alegerea innelor de cântare în Biserică se făceau de episcopul locului.

În cele d'întăiu trei secole creștine, cântarea bisericească era simplă și nu avea nevoie prin urmare de semnele psaltichiei<sup>7)</sup>. Mai pe urmă înflorind meșteșugul acesta, împreună cu îmbogățirea poeziei bisericești, s'a simțit nevoea de semnele psaltichiei, pentru întorsăturile glasului și facerea feluritelor figuri plăcute auzului. Cum că din secolul IV se iviră în Biserică, semnele de cântare, pare a se dovedi din canonul 15 al sinodului din Laodicea în care se poruncește că «*Nu se cuvine mai mult, de cât canonicestii psaltii cei ce se sue pe amvon și cântă de pe membrane* (διφθέρας ψαλλόντων, ex codice canunt) *să cânte în Biserică alții oare care*»<sup>8)</sup>. În privința cuvântului «διφθέρας» este o neînțelegere între liturgiști, fiindcă unii cred că însemnează «*Cartea psalmilor*», pe când alții susțin că însemnează «*textul notelor*» sau «*cartea cu semne*» de pe care cântau psaltii. Cu toate acestea interpretările cele mai numeroase cad de acord asupra textului cu note. Notele acestea constau atunci

1) Constitut. Apostol., lib. III, c. XI.

2) Euseb. in Vita Constantini M., lib. III, c. 49 și lib. IV, c. 17.—Conf. Martigny, Diction. des antiq. chrét., p. 547.—Gregor. Turon. Hist. Franc., lib. VIII, c. 44.

3) Comp. Novell. III Justinian. c. 1.—P. Rompotes, Λειτουργική, op. cit., pag. 148.

4) *Melodia*, *μελωδία*, este un șir de sunete, de voci, din care ese un cântec plăcut, duios, și regulat. Cuvântul acesta se derivă de la verbul grecesc μελωδέω — cânt dulce, duios. Melodia poate să fie compusă din sunete vocale și din semne de cântare, sau și numai din sunete vocale.

5) G. I. Papadopol, Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ἡμῖν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Atena 1890, p. 95.

6) Conf. p. 349, Tom. II. Tez. Liturg.

7) *Psaltichia* (ψαλτική) este cântarea pe notele grecești adică pe «paralaghie». Cuvântul se derivă de la verbul grecesc ψάλλω — cânt, cânt din gură.

8) Conf. Laod., can. XV: Μη δειν πλέον των κανονικῶν ψαλτων ἐπι τον ἄμβωνα ἀναβανόντων, καὶ ἀπό διφθέρας ψαλλόντων κ. τ. λ.—Conf. pag. 349, Tom. II, Tez. Liturgic.

din vechile semne ale muzicii grecești, adică din **literile** alfabetului elin, cum și din semne ieroglifice ori convenționale cari reprezentau diferite întorsături. *Atanasie cel Mare, Efrem Sirul, Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom, Anatolie, Roman, Andrei Criteanul, German I al Constantinopolului*. ș. a., contribuiri mult la înflorirea cântărei din Biserica orientală. Hrisostom admirând această cântare sfântă, și deosebirea ei de muzica templelor păgâne, zice că cea d'întăiu exprimă dulceața, liniștea sufletului și tainele divine; iar cea din urmă prin răsunetul **flutelor** și prin strămbăturile fălcilor celor ce cântă, exprimă oroare și desgust.

Pe de altă parte unii din părinți, nu lipsiră de a se tângui în contra apucăturilor psaltilor bisericești, către figurile cântărilor lumești și teatrale, însoțite de gesturi și mișcări ale corpului și nepotrivite cu casa Domnului. Hrisostom văzând că se introduce în Biserică toate acestea și scade dulceața și demnitatea cântărilor vechi liturgice, se rostește astfel într'o omilie a sa, cu privire la ori ce credincios care se roagă cu trufie în public, precum și cu privire la ori ce psalt căzut în gusturi rele: «*O, nenorocitul și vrednicul de plâns! Trebuie ca tu când aduci doxologie îngerească, să te împăimănți și să te temi, căci creatura trebuie să facă mărturisirea sa cu frică, și tot cu frică trebuie să se ceară ertarea păcatelor. Iar tu săvârșești aici lucrările actorilor și ale celor de la orhestră, făcând din mâini în mod neregulat (ἀτάκτως μὴν τὰς χεῖρας) și cu picioarele mișcând și în genere cu tot corpul frângându-te. Întuiecat la mințe de cele ce tu ai văzut în **teatre** (ἐν τοῖς θεάτροις) săvârșești în locașurile sfinte cele ce se petrec acolo»<sup>1)</sup>. Iar în alt loc, același părinte bisericesc, muștră astfel pe cei ce cântă și se roagă fără bună cuviință în Biserică: «*Se află unii, zice Hrisostom, cari pe când se roagă Domnului, sunt necuviincioși, își leagăna corpul, se ridică cu vocea peste toți, fac sgomot mare și devin comici cu îmbrăcăminte lor... Dar nu cu mișcări din corp, nici cu strigări, ci cu gând curat să facem rugăciunile noastre... cu toată umilința, cu curățenia minței și cu lacrimi ascunse»<sup>2)</sup>.**

Tot așa și fericitul Ieronim, explicând într'o omilie a sa, aceste cuvinte din epistola către Efeseni cap. 5, v. 19: «*lăudând și cântând în inimile voastre Domnului*», se îndreaptă către credincioși cu aceste vorbe: «*Să audă acestea cei mai tineri, să audă cei cari au datoria de a cânta în Biserică; nu cu vocea, dar cu inima să cântăm Domnului; nu cu **unsori** dulci pe gât și să ungem gâtul ca în tragedii, așa în cât să se audă în Biserică cântece ca la teatre; ci cu frică, cu grijă, și cu știința scripturilor să cântăm»<sup>3)</sup>. Dar Ieronim pe de altă*

1) Chrysostom. Homil. I, De verbis Iesaiæ.

2) Chrysostom. Homil. XIX in Math.

3) Hieron. in Ephes. V: Audiant hæc, adolescentuli, audiant hi, quibus

parte mai recomandă să nu se sacrifice înțelesul cuvintelor pentru frumusețea cântărei: «Astfel să cânte servitorul lui Hristos, zice Ieronim, în cât să placă și să se audă nu atât vocea celui ce cântă, cât cuvintele cari se rostesc»<sup>1)</sup>. Iar canonul 75 al sinodului VI-lea ecumenic poruncește ca «cei ce vin în Biserică să cârle, să nu întrebuițeze nici strigări necuviincioase, nici să-și silească firea spre răcnire, și nici să zică ceva din cele nepobrivite Bisericei, ci cu multă luare aminte și umilință să aducă psalmodii lui Dumnezeu privitorul celor ascunse».

b) Cântărețul Alipius (a. 360 d. Hr.) ne arată în tablele sale că chiar pe timpul său erau vr'o 1600 de semne în muzica profană greacă. Foarte multe din acestea, au fost folosite și în cântarea bisericească, așa că această cântare, eră imposibil de învățat. Muzica veche greacă cu melodiile sau **ehurile ei**, răspândite printre Doriani, Frigieni, Lidieni și Milezieni, se introduse pe nesimțite și în cântările creștine cu modificări acomodate liniștei evanghelice<sup>2)</sup>. Înmulțindu-se cântările liturgice și ne fiind un sistem de cântare stabilit, începură și psalții a cânta după gustul lor cu împrumutări din melodiile lumești și teatrale. Acum înțelegem pentru ce am văzut pe Hrisostom, Ieronim, ș. a., ridicându-se în contra melodiilor bisericești din zilele lor<sup>3)</sup>.

**Ioan Damascen** († d. a. 754 și înainte de anul 787) ieromonah din mănăstirea sfântului Sava delângă Ierusalim, iscusit în știință și în meșteșugul cântărilor pe cari le învățase de la **Cosma** (episcop de la anul 743 în Maïuma din Fenicia), văzând neorândueala psalților se hotărî să aducă o schimbare radicală în cântarea bisericească. În scopul acesta Damascen a adunat melodiile ce se cântau pe atunci în Biserică și le-a pus într'o ordine în chipul vechiului tetracord elen. Mitropolitul **Hrisant** din Brusa, în Asia Mică († 1843), susține că cele 4 ehuri *superioare* (dorian, frigian, lidian și mixolidian) ale tetracordului

psallendi in ecclesia officium est, Deo non voce sed corde cantandum, nec in tragœdiam guttur et fauces dulci medicamine, collinienda, ut in ecclesia theatrales moduli audiantur et cantica, sed in timore, in opere, in scientia scripturarum.—Conf. V. Thalhofer, op. c., I B. S. 541, nota 2.

1) Hieron. in Ephes. V: „Sic cantet servus Christi, ut non vox canentis, sed verba placeant, quæ leguntur“. În adevăr, o mare jicnire se aduce serviciului divin când se aude numai **melodia** cântărei fără să se înțeleagă cuvintele ce se cântă.

2) Conf. p. 465, lit. f. până la pag. 470, Tez. Lit., Tom. II.

3) „Manuscrisul Ephraim“ ce se află acum în biblioteca națională din Paris, cuprinde textul grecesc al celor 4 evanghelii cu vreo 20 de semne pentru ridicat și coborât glasul în Biserică. Se crede că acest manuscris a fost lucrat în secolul al V-lea sau al VI-lea și este cel mai vechiu din câte se cunosc în felul acesta până astăzi. În secolul al VII-lea și al VIII-lea manuscrisele în chipul acesta au început a se înmulți; iar după secolul al XIII-lea nu se mai găsesc.

Când mă aflu în sfântul Munte Athos în vara anului 1904, am intrat și în marea Lavră de acolo. În biblioteca acelei mănăstiri, ieromonahul **Hrisostom**, mi-a arătat între altele și un frumos manuscris grecesc cu cele 4 evanghelii, din secolul al XII-lea. Pe d'asupra rândurilor textului erau semne mici muzicale pentru suirea și coborârea glasului. (Autorul).

elen, serviră lui Damascen de temei, pentru formarea celor 4 glasuri *principale* bisericești (I, II, III, IV); iar cele 4 ehuriline numite *plagale* derivate din cele principale, au fost temeiul celor 4 glasuri bisericești lăaturalnice (V, VI, VII, VIII<sup>1)</sup>). Ehurile creștine reformate de Damascen, purtară tot numele ehurilor vechi grecești: dorianul, frigianul, lidianul, mixolidianul; iar după *căderea* Constantinopolului, fură numite I, II, III, IV, V, VI, VII și VIII, așa ca și în zilele noastre.

Pentru ca aceste glasuri să se învețe cu ușurință, Damascen a scris o *Gramatică de cântări bisericești*<sup>2)</sup>, și o carte cu metode pentru cântare, intitulată «*Ἀγιοπολίτης*» (aghiopolita<sup>3)</sup>). Tot acest părinte bisericesc întocmi și *Octoihul* (ὠκτώηχος) pe 8 glasuri potrivit îmbunătățirilor psaltice ce adusese. Imnele din Octoihul lui Damascen sunt numai pentru serviciul divin din zilele de Duminecă<sup>4)</sup>. Aceste imne sunt dogmatice, morale și didactice; iar melodia lor este simplă și dulce.

*Dar Damascen nu este inventatorul celor 8 glasuri, ci numai reformatorul lor; ele existau și înainte de el, fixate cu literile alfabetului elen așternute în toate chipurile după cum trebuia să se dea tonul și ținuta timpului*<sup>5)</sup>. Semnele acestea muzicale erau foarte numeroase și greu de învățat. De aceea, acest mare imnolog, împreună cu Cosma din Maiuma, primiră în notatiunea lor muzicală cele 3 semne; *isonul*, *oligonul* și *epistروفul*, inventate cum se crede, de **Ptolomeu Filadelful** regele Egiptului († 247 a. Hr.) și pe lângă acestea mai întrebuițară și alte vr'o 24 de semne<sup>6)</sup>, pentru suirea și pogorârea glasului, cum și pentru modulațiunea lui<sup>7)</sup>.

Cum vedem Damascen făcu o simțită simplificare și redu-

1) Conf. p. 469, Tom. II, Tez. Lit. — Asem. Episc. Melchisedec, de Roman, „Manual de Tipic“, p. 19.

2) În bibliotecile din muntele Athos, până astăzi se arată fragmente din Gramatica aceasta a lui Damascen, scrise pe pergament cu întrebări și răspunsuri. Autenticitatea acestor fragmente, este însă supusă îndoielei.










3) Ioan Damascen a dat numirea „Aghiopolita“ cărții sale, pentru că așa se cântă în „sfânta cetate“ (ἅγια πόλις) a Ierusalimului, în apropierea căreia viețuia el.

4) Conf. pag. 390, n. 4. Tez. Lit. T. II.

5) G. I. Papadopol, Συμβουλαί εἰς τὴν ἱστορίαν, p. 165.

6) Aceste 24 de semne fură împărțite în două clase: cu glas (φωνητικὰ) și fără glas (ἄφωνα). Cele cu glas erau 12: *ison*, *oligon*, *oxia*, *kúfisma*, *petasti*, *apostrofos*, *kentima*, *kentimata*, *katávasma*, (iporoi), *elufreon*, *ipsili* și *hamili*. Iar cele fără glas erau tot 12: *kilisma*, *antikenoma*, *varia*, *sisma*, *apoderma*, *megacrátima*, *sirma*, *clasma*, *paraclitiki*, *heron-clasma*, *fora* și *dipli*. Multe din acestea sunt și astăzi în psaltichie.

Notatiunea lui Damascen consta din liniuțe, cârlige, puncte și arcuri, numite în orient *semiografe* (σμειογραφία), adică scrierea pe semne.

7) Isonul , oligonul  și epistروفul , sunt inventate după cum se pare de Ptolomeu Filadelful; iar kentima , două kentime , iporoi , clafreon , petasti , ipsili  și hamili , cari există și astăzi în *psaltichia* noastră, se zice că sunt inventate în zilele lui Damascen.

cer, în noianul întunecos de note ce exista mai înainte de el și introduse baterea tactului cu mâna (*χειρονομία*) cum obișnuceau și împărații bizantini când cântau în Biserică. Cu reorganizarea cântărilor lui Damascen, fu înlăturat **poporul** de la cântarea în corun din Biserică, pentru că acesta nu mai era acum destoinic a ține regula, arta și măsura cântărei. Notăția (aghiopolită) a acestui sf. părinte, fu introdusă în Palestina, Siria și apoi în Constantinopole, etc.

Sistemul de cântare al lui Damascen, adică «*cântarea plană*» (dulce, liniștită), s'a cultivat după el de mai mulți psalți bisericești. Între aceștia mai renumiți sunt următorii: *Mihail Ananiotul*, singelul patriarhiei din Ierusalim în secolul IX, autorul mai multor bucăți de cântare; *Ioan Glichî* († a. 900), cântărețul celor 11 svētilne ale lui Leon Înțeleptul, al imnului «*Sfinte Dumnezeule*» al III-lea, al cântărilor cu **tereremuri**, ș. a.<sup>1)</sup>; *Constantin VIII Porfirogenitul* († 959), autorul tratatului de cântări «*Armonica*»; *Ioan Plusiadin* (sec. XI), compozitorul acestor 4 cărți: *Gramatica cântărilor bisericești*, *Metodul Aghioritiei* și *Cea mai iscusită paralaghie*. El introduse un nou sistem de cântare pe care îl stabilî în scrierea sa «*Metodul lui Plusiadin*»<sup>2)</sup>. Meșter în cântări și scrieri pe note, fu și monahul *Nicefor Itic* (sec. XI), contemporan cu Plusiadin, autorul mai multor bucăți de cântări cu tereremuri, în felul lui Mihail Ananiotul și Ioan Glichî. Dar mai iscusit psalt cunoaștem pe *Mihail Psel* (a. 1070), cel tânăr, filosof și mare scriitor. Acesta după ce viețui mult timp la curtea împărătească din Constantinopole, se retrase în mănăstire unde scrise cartea «*Μονωδία εἰς τὴν τῆς ἁγίας Σοφίας σύμπωσιν*», cunoscută prea bine între protopsalții de pe atunci. Aci arată Mihail Psel cum să se întocmească melodiile, cum să se cânte glasurile principale și plagale, etc. Aceștia fură cei mai distinși cântăreți, cari urmară și cultivară de aproape metoda psaltic al lui Damascen.

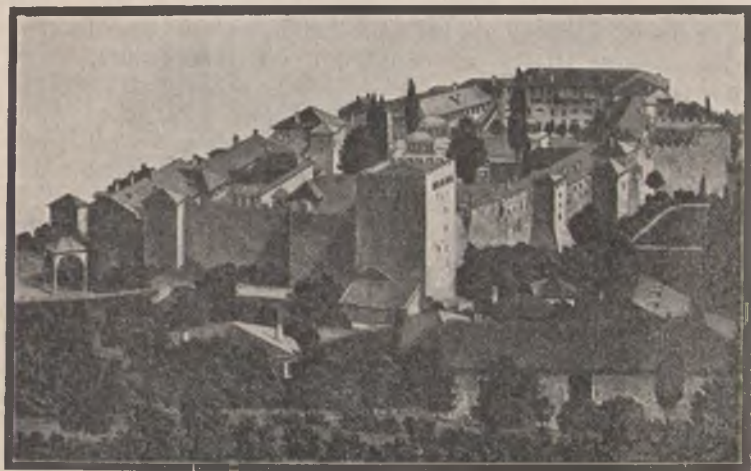
c) Toți cântăreții Bisericii orientale, iviți după *Ioan Damascen* și până în secolul XII, au fost întrecuți de vestitul și minunatul cântăreț **Ioan Cucuzel**. Acest fericit fiind născut în Dirachiul Iliricului din Albania, a înflorit pe la jumătatea secolului XII pe timpul Împăratului Alexie Comnenul<sup>3)</sup>. Biografia lui Cucuzel fu împodobită cu atâtea cununi poetice, în cât îm-

1) Sub numirea de „*cântări cu tereremuri*“ se înțeleg acele imne, cari pentru a fi prelungite cât mai mult la sărbătorile mari, se întrebunțează de psalți în cântarea lor, monosilabe repetite s. e. *te, re, rem*. Imne de acest fel sunt: polielele mari, heruvicele și chinonicele. Tereremurile acestea sunt obișnuite cu deosebire în catedralele patriarhale, mitropolitane, în mănăstirile din muntele Athos, ș. a.

2) G. I. Papadopol, Συμβολαί... p. 258.

3) Scriitorii apusenî *Thibaut*, și *Krumbacher*, greșesc când stabilesc viețuirea fericitului Cucuzel, cel dintâi în secolul al XIV-lea iar cel de al doilea în secolul al XVI-lea. Eu am cercetat aceasta când mă aflam în Muntele Athos, și am dovedit că el a cântat acolo în secolul al XII-lea. (Autorul).

prejurul persoanei sale s'au creat tot felul de istorisiri frumoase, asemănătoare cu povestirile ce sunt legate de persoana lui Orfeu<sup>1)</sup>. Dar poeziile și povestirile minunate, nu se croesc de cât împrejurul persoanelor ce se ridică prin darurile și meritul lor, d'asupra celorlalți muritori de rând. În biografia lui Cucuzel cetim, că el ca copil sărac se nutrea cu bob și cu varză de unde și consătenii îl numiră „Cucuzel“ adică «mâncător de bob și varză» (κονκία, grecește: bob, grăunte, și ζελία, alban. varză<sup>2)</sup>). Înzestrat din fire cu o voce îngerească, Cucuzel fu adus la școala împărătească de cântare bisericească din Constantinopole,



Chinovia «Lavra» din sf. Munte Athos în care m'am închinat Duminică 1 August anul 1904. (Autorul).

unde în scurt timp ajunsese mai marele școalei și lăsă în uimire pe toți cei ce-l ascultau. Ne plăcându-i onorurile lumești ce i se dau la curte pentru darul său muzical, plecă la muntele Athos, ca aci necunoscut de nimene să-și petreacă viața în sihăstrie. La Athos se stabili în mănăstirea „Lavra“. Fiind necunoscut de frați, păștea țapii acestei mănăstiri pe piscurile singuraticice din apropiere, îmbrăcat în haina monahală<sup>3)</sup>. Într'una

1) Conf. pag. 472, Tom. II, Tez. Lit.-- În vara anului 1904 pe când mă aflam în Muntele Athos, se vorbea acolo, că Cucuzel ar fi de origină Albanec ori Aromân, iar nu Grec. (Autorul).

2) Această explicare etimologică a numelui lui Cucuzel, am aflat-o în Muntele Athos în vara anului 1904, când am fost de am cercetat mănăstirile mai însemnate de acolo, s. e. schitul român „Prodromul“, schitul rusesc „Saraiul“, și mănăstirile grecești: Lavra, Ivirul, Protatul, Cotlomuși, etc. (Autorul).

3) Vezi cercetările mele religioase și picturale în sf. Munte Athos, publi-



din zile pe când isi păzea turma sa, a cântat oare cari imne bisericești, cu o voce atât de dulce și fermecătoare, în cât un eremit auzindu-l, a vestit îndată pe egumenul Lavrei despre însușirile al acestui om minunat. Dându-i-se apoi lui Cucuzel de aci înainte lauda și cuviința cuvenită, mai cu seamă după ce s'a aflat că el fusese protopsalt la curtea împărătească, monahul acesta se retrase într'o chilie singuratecă pentru a se îndeltnici cu studiul adânc al cântărilor și cu compunerea imnelor; iar în zilele de Duminici și sărbători mergea în mănăstirea Lavra, îndulcea pe frații săi monahi cu viersul său îngeresc. Cucuzel încetând din viață în finele secolului XII, fu înmormântat în Biserica «Arhanghelul» de aci<sup>1)</sup>.

Manuscriptele voluminoase de cântări bisericești pe note, câte se păstrează în mănăstirea Lavra, dovedesc îndestul activitatea spornică a lui Cucuzel în această artă, și justifică pe deplin amintirea strălucită ce i-a rămas până astăzi atât în sfântul Munte, cât și în lumea psaltților din Biserica ortodoxă. Dintre scrierile lui despre cântările bisericești, se deosebesc aceste două cari poartă titlurile următoare: «*Carte cuprinzătoare cu voea lui Dumnezeu sfântul, de toată rânduieala bisericească alcătuită de meșterul Ioan Cucuzel*». În această scriere sunt puse pe note cântările bisericești, începându-se cu vespera și finindu-se cu întreaga liturgie. Cartea a doua este intitulată astfel: «*Învățătură despre cântare și semnele cântărei cu toate regulele pentru mâini (χειρονομία, baterea tactului) și cu toată rânduieala cântărei, făcută de meșterul Ioan Cucuzel*». Această din urmă carte este o Gramatică de cântări bisericești, cu sistemul de a învăța și cunoaște notele<sup>2)</sup>. Dar Cucuzel a mai pus pe note, tropare, polielee, irmoase, heruvice, chinonice și în fine tot felul de cântări bisericești. În multe locuri acest vestit cântăret făcea schimbări ușoare și în texte, ca să le acomodeze cu frumusețea compunerilor lui psaltice.

Persoana lui Cucuzel pe noi ne folosește de aproape, întru cât el a regulat și notele psaltichiei vechi, cari note împreună cu alte îmbunătățiri făcute mai târziu psaltichiei de unii psaltți din Constantinopole, au servit de normă până la începutul secolului XIX pentru cântările bisericești din Constantinopole și țările române<sup>3)</sup>.

cate în revista „Biserica română ortodoxă” din București, anul XXX (1906), n. 8, pag. 930—945 și n. 9, pag. 1018—1031. (Autorul).

1) În apropiere de mănăstirea Lavra, se află un pisc de munte acoperit cu iarbă verde. Piscul are o cruce în vârful lui, în amintirea lui Cucuzel, a cărui voce melodioasă fu auzită aci pentru prima oară de către un pustnic. Acestea le-am văzut în ziua de 1 August 1904 când mă aflam în muntele Athos. (Autorul).

2) Aci se arată deosebirea între ehurile principale: dorianul, friganul lidianul și mixolidianul, și între cele plagale: ipodorianul, ipofriganul, ipolidianul și ipomixolidianul.

3) Episcopul Melchisedec de Roman, Memoriu pentru cântările bisericești, București, 1881, p. 15.

Cântarea bisericească cum a fost sistematizată de Ioan Cucuzel, a făcut propășiri însemnate și se distinseră mulți protopsalti din *Constantinopole* cari duseră mai departe calea croită și bătută de acest meșter mare. Între cântăreții iscusiți cari au viețuit după Cucuzel și au scris teorii și compoziții muzicale, următorii merită atențiunea: *Xenu Horonevs* din Pelopones, psalt în sfânta Sofia din Constantinopole în finele secolului XII și începutul secolului XIII; *Ioan Clada*, numit și „**Lampadarie**“<sup>1)</sup>, apoi psalt în secolul XIII la sfânta Sofia, compozitorul pe note al imnului «Bucură-te» de la Acatist, al heruvicelor pe 8 glasuri, al chinonicului «Lăudați pe Domnul» etc.; *Manuel Vrieniu*, din secolul XIV, psalt în Constantinopole și vestit cântăreț teoretician al timpului său, se ocupă și cu teoriile vechilor elini d. e. Euclid, Aristide, Ptolomeu ș. a., cum și cu tetracoardele de pe atunci. Scrierea sa «Istoria cântărilor bisericești și bizantine», dobândi o mare autoritate în lumea muzicală de pe acel timp.

d) Din **secolul XIV—XVII**, nu găsim figuri alese pe câmpul cântărei, poate din cauza prigonirilor turcești și al lipsei de curaj în acest meșteșug. În timpul acesta cântarea bisericească decăzuse cu desăvârșire, și **manelele turcești** îi luaseră locul. Abia în secolul XVII aflăm pe *Manuel Hrisaf* (cel tânăr) cântăreț mare la sfânta Sofia, alcătuitor pe note al **Anastasimatarului, Stihirarului**, al multor polielee, irmoase, doxologii, heruvice și tereremuri, conducându-se de norma lui Cucuzel. El a compus și «*Mânelnicul psaltichiei*» cu teorii asupra glasurilor, ftoralelor, etc.<sup>2)</sup>. *Balasia Preotul* (sec. XVII), cântăreț al Marei Biserici din Constantinopole, compozitor pe note de doxologii, heruvice, chinonice și aleluiare. Balasia compuse și un „**Irmologion**“ cu catavasiile sărbătorilor împărătești, ale sfintei Fecioare, cântări la patimile Domnului, ș. a.<sup>3)</sup>.

În **secolul XVIII** se iviră mulți cântăreți înzestrați cu știința și gustul melodiei, dar eu amintesc numai pe cei mai iscusiți după cum urmează: *Panaghioti Halazoglu* (incep. sec. XVIII), protopsalt al Marei Biserici din Constantinopole, alcătuitorul unui «*Mânelnic de psaltichie*» cu teorii pentru ftorale, cântare, și al unei multimi de melodii. *Ioan Trapezundul* (jum. sec. XVIII), discipulul lui Panaghioti Halazoglu, numit Lampadarie<sup>4)</sup>, și apoi protopsalt al Marei Biserici din Constantinopole. În această funcțiune el compuse polielee, doxologii, heruvice, chinonice, aleluiare,

1) Funcțiunea de „**Lampadarie**“ (λαμπάδαριος, κανδηλάτης) era odinioară la patriarhia din Constantinopole, legată de mutatul sfeșnicelor, aprinderea candlelor și policandrelor; iar cam de la secolul XVIII încoace, Lampadariul conduce horul stâng pe care mai înainte îl conducea domesticul; iar horul din dreapta îl conduce protopsaltul. Dar atât protopsaltul cât și lampadariul au alți subalterni.—Conf. pag. 349, lit. b și pag. 353, n. 5, Tom. II, Tez. Liturgic.

2) G. I. Papadopol, Συμβολαί... p. 302.

3) Conf. Macarie Ieromonahul, „Irmologion“ (Viena) 1823, Pref. p. VIII.

4) Conf. pag. 353, nota 5, Tom. II, Tezaurul Liturgic.

În a căror scriere a întrebuințat multe semne simple înlesnind cu chipul acesta metoda pentru învățarea cântărilor <sup>1)</sup>. **Ioasaf Cucuzel** (jum. sec. XVIII), a studiat sistemul lui Cosma din Maiuna și Damascen, cum și multe teorii vechi, apoi puse pe note înne pentru **împărați și patriarhi**, acatistul, simbolul credinței Tatăl nostru, ș. a. Compuse după aceea cu semne noi, Irmologionul, Stihirarul, heruvicul «Acum puterile» pe glas VI, etc. **Petru Glichi** (jum. II a sec. XVIII), cântăreț al Bisericii sfântului Constantin din Constantinopole, întocmi multe polielee, doxologii, heruvice și chinonice, pe toate glasurile. **Daniel Protopsaltul** († 1789), Lampadarie și apoi protopsalt al Mării Biserici din Constantinopole, compozitor al multor cântări. **Iacov Protoosaltul** (în jum. II a sec. XVIII), mai întâiu domestic în horul din dreapta <sup>2)</sup>, apoi protopsalt al Mării Biserici <sup>3)</sup>, și dascăl al școalei de cântări din Constantinopole <sup>4)</sup>, iscusit în meșteșugul melodiei, și iubitor de liniște și dulceață în cântare. El puse pe note opt doxologii, apoi «Acum puterile», «Iubite-voiu Doamne», etc. **Petru Peloponesianul** (în jum. II a sec. XVIII), fu domestic apoi «Lampadarie» al Mării Biserici. Acesta cunoștea prea bine muzica **turcească, presană și armeană**. A compus două Anastasimatare, heruvice, chinonice, ș. a. Petru Peloponesianul numit și «Lampadarie» a introdus în psaltichie multe figuri *lumești și persane* <sup>5)</sup>.

În **secolul XIX** se distinseră acești protopsalti: **George Critul** († 1816) dascăl de muzică în Constantinopole, autor al multor heruvice, chinonice, etc. **Agapie Paliermul** din Hios, care mergând în occident, adoptă caracterele alfabetice în locul semnelor punctate <sup>6)</sup>; apoi întorcându-se în Constantinopole începu a preda noua sa sistemă; dar întâmpinând opoziție din partea lui Iacov protopsaltul, veni în **București** ca să răspândească noua sa metodă muzicală, și muri în anul 1816 <sup>7)</sup>. **Manuel Bizantinul** († 1819) din Constantinopole, autor al multor heruvice, chinonice ș. a. **Grigorie Levitul** († 1823), protopsalt al Mării Biserici, fu un compozitor și teoretician de mare valoare. El alcătui o carte intitulată «Papadica» cu cântări prelungite și irmologice. A compus apoi heruvice mari, mici, etc. Mai târziu a adunat multe cântări vechi într'o carte în 5 Tomuri <sup>8)</sup>. *Hur-*

1) G. I. Papadopol, op. cit., p. 312.

2) Ca domestic Iacov era plătit cu 120 groși (piastrii) pe an (27 lei și 60 bani val. rom.)

3) Ca protopsalt Iacov era remunerat cu 600 groși (138 lei) pe an.

4) Ca dascăl de muzică Iacov era plătit cu 400 groși (92 lei) pe an.











5) Conf. Episc. Melchisedec de Roman, „Manual de Tipic“, p. 21. În cărțile noastre mai vechi de cântări bisericești, sunt multe cari poartă suprascrierea „facerea lui Lampadarie“.

6) Repauzatul G. Dem. Teodorescu, fost ministru, avea un exemplar din cartea cu caracterele adoptate de Agapie.

7) Arhiereul Nifon N. Ploșteanu, Carte de muzică, p. 38.

8) G. I. Papadopol, op. cit., p. 329. — Asem. Macarie Ierom. „Irmologion“. Pref. p. VIII.

muziu *Hartofilax* († 1840) un vestit cunoscător al psaltichiei, dascăl la metohul sinaitic din Galata (un cartier al Constantinopolului) și la o școală de cântări de acolo, a muncit 18 ani la studiul cântărilor făcute de dascălii vechi începând cu Ioan Damascen. Studiile acestea le-a așternut într-o operă publicată în 70 de Tomuri păstrate și acum în biblioteca din Fanar. A întocmit apoi o Gramatică de cântări bisericești, un Anastasimatar, Irmologion, o **Antologie**, s. a.

În finele secolului XVIII și începutul secolului XIX se făcu o nouă și radicală simplificare în notațiunea psaltichiei. *Acum se înlăturară notele ieroglice* cari se tot înmulțiseră de la Damasceen încoace, și se aleseră din acestea numai cele 10 semne psaltice și anume: isonul , oligonul , epistroful , chentima , două chentime , iporoi , elafron , petasti , ipsili , și hamili . Aceste semne se întrebuițară în scriere și cântare și se folosesc și în ziua de astăzi<sup>1)</sup>.

Reforma aceasta o făcu vestitul mitropolit al Brusei din Asia Mică, **Hrisant** († 1843), împreună cu *Grigorie Levitul și Hurmuziu Hartofilax*<sup>2)</sup>. Sistema acestor trei cântăreți, s'a aprobat și publicat în Constantinople și a fost primită în tot orientul ortodox, cum și în țările române<sup>3)</sup>.

Hrisant cu cei doi ajutători, au scos pe cât au fost cu putință *melodiile turcești și persane* din Biserică, și au introdus **ftongurile** monosilabe *pa, vu, ga, di, ke, zo, ni, pa*<sup>4)</sup>. Au regulat tactul sau măsura pentru diferitele cântări și au stabilit măturile, scările și regulele după cari să se învețe psaltichia<sup>5)</sup>.

Mitropolitul Hrisant un bărbat adâncit în toată știința cântărilor europene, mai cunoștea muzica arabă, turcă și persană.

1) Despre întrebuițarea acestor 10 semne și cântarea lor în psaltichie, să se vadă „Gramatica muzicii bisericești“ de N. Ionescu și I. B. Sburlan, Buzău, 1875, p. 4–5.

2) Hrisant, elevul lui **Petru Vizantie**, când a început schimbarea cântărilor cu cei doi tovarăși, eră arhimandrit al patriarhiei din Constantinople. Apoi fu numit mitropolit în Dirrachium, după aceea la Smirna și în fine la Brusa.

3) Episcopul Melchisedec de Roman, Memoriu pentru cântările bisericești, București, 1882, p. 26.

Ieromonahul Macarie, în Prefața Irmologionului său din anul 1823, p. VII–X, afirmă că este „alcătuit românește pre așezământul sistemei celei nouă după cel grecesc“ al lui Hrisant. Acest Ieromonah a introdus în România Munteană, noua sistemă psaltică în anul 1820. Apoi în mănăstirea „Neamțul“ din Moldova s'a introdus mai târziu.

4) Aceste monosilabe aveau înainte de Hrisant numiri ca acestea: *ananes, neanes, nana, aghia, aanes, neheanes, aneanes* și *neaghie*. Se stabiliră acum și cele 3 genuri melodice: **irmologie** (είρμολογικόν) cu tactul repede ca pentru tropare; **stihiraric** (στηχιδαικόν) cu tactul mai rar ca pentru stihirile Laudelor, și **papadic** (παπαδικόν) în care intră cântările intonate rar ca heruviceie, chinonicele ș. a. Acest din urmă gen se numi și *calofonic* (καλοφωνικόν) adică „cel cântat frumos“.

5) Conf. Macarie Ieromonahul „Irmologion“ (Viena) 1823, Pref. p. VIII–IX. Asem. L. Büchner, Der liturgische Gesang der orientalisches-griechischen Kirche, in Weilage zur Allgemeinen Zeitung, 1903, n. 222.


Cânta cu iscusință din flautul european și nelea arabo-persană, și cunoștea desăvârșit limba elenă, latină, germană și turcă. El a întocmit «Mănelnicul teoretic» tipărit în Paris (anul 1821), cum și «Marele teoreticon» Θεωρητικὸν μέγα (tipărit în anul 1832<sup>1)</sup>.

Cântărețul teoretician Ioan Tețu din Epir, în cele două scrieri ale sale și anume, una «Despre cântarea elinească» tipărită în Monaco la anul 1874, și alta «Despre cântarea Bisericii dănești după evul mediu», tipărită în Atena la anul 1882, arată că melodia bisericească de astăzi, a pierdut melodia veche bizantină, și acum ea are un caracter asiatic, cu amestecături din muzica turcă, arabă și persană, introdusă în Biserică de la căderea Constantinopolului încoace. Dovezile pentru aceasta le aduce din comparațiunea făcută între o mulțime de manuscrite de cântări compuse din secolul X și până în timpul său. Tețu conchide la purificarea acestor cântări sau la înlocuirea lor cu cântarea europeană armonioasă. Teoria acestui învățat a fost susținută de mulți Greci competenți în materie.

Melodia bisericească cultivată în decursul secolelor la Constantinopole și în muntele Athos, își resfrânse ecoul său binefăcător în toată Biserica ortodoxă, păstrându-și însă fie care națiune, unele idiome proprii gustului său<sup>2)</sup>.

## § 72.

### Autorii cărților de ritual, pe cari se cântă și se cetește în cultul Bisericii ortodoxe.

u începutul secolului II-lea al creștinismului, Biserica nu se mai îndestulă cu cântările scoase din Vechiul Testament și cu cântarea psalmilor, ci de acum înainte se ridicară bărbați creștini înzestrați cu știință și focul pietății, și începură a compune imne în spiritul evangheliei. A fost greu până să se facă începutul; iar de aci înainte numărul imnologilor bisericești a sporit tot mai mult, până ce s'a compus marea mulțime a cântărilor din Biserica noastră, trecute în cărțile ritualistice ortodoxe d. e. în *liturghiar, octoih, mineiu, antologiu, triod, pentocostar, evhologiu, orologiu, irmologion și acatister*<sup>3)</sup>. În urmele bărbaților celor d'întăiu, călcând și cei posteriori, au dus împreună la bun sfârșit opera lor, fiind între toți același șir luminos de idei și sentimente curate. Poeții bisericești cântară de obicei evenimentele din zilele lor s. e. triumful Bisericii asupra tiranilor persecutori, asupra ereticilor de tot felul, cântară măreția Bisericii, doctrina ei dogmatică și morală, triumful în contra

1) Arhiereul Nifon N. Ploceșteanu, Carte de muzică bisericească, pag. 40—43.

2) De și se cântă în Bisericile ortodoxe melodia orientală, totuși se vede o deosebire între cântările din Rusia, România, Grecia, Serbia, Bulgaria, etc.

3) Conf. pag. 388—394, Tezaurul Liturgic, T. II.

iconoclaștilor, ș. a.; dar toate aceste cântări, nu fură lipsite de legătura lor firească cu Vechiul Testament. Comoara aceasta poetică, cuprinde așa dar în sine, sentimentul, cugetarea și istoria bisericească <sup>1)</sup>.

Cântările fură compuse din secolul II — XI; dar dintre toate secolele, mai rodnice au fost al VIII-lea și IX-lea. Totuși abia cu secolul XV se termină poezia bisericească, iar ce s'a scris mai târziu în această ramură, sunt mici complectări ale celor scrise mai înainte. Șirul scriitorilor de cântări bisericești este foarte lung <sup>2)</sup>; dar mulți dintre ei nu sunt cunoscuți; alții sunt însemnați d'asupra imnelor lor fără a se ști ceva mai de aproape despre ei <sup>3)</sup>. De aceea eu voi arăta aci numai pe cei mai cunoscuți și iscușiți; iar dacă vedem că mai mulți poeți au compus imne la aceleași zile și sărbători, apoi faptul acesta se înțelege astfel, că un poet a compus la aceeași zi o parte din imne, altul o altă parte, și așa cu toții au complectat buchetul aceleiași zile.

**Secolul II.** Din câte am putut descoperi până acum, un început de cântare regulată, l'a făcut *Ignatie Teosorul* episcopul Antiohiei, († 107 sau 116), care după mărturia istoricului Socrat, a introdus în Biserica antioheană cântarea „antifonică” sau «alternativă» <sup>4)</sup>. Ignatie a orânduit adică, ca în Biserica sa poporul să se desfacă în două cete, și să cânte schimbîș un verset după altul din psalmii lui David. Iată și textul în această privință din Istoria bisericească a lui Socrat: «*Ignatie al III-lea episcop al Antiohiei Siriei, care viețuise împreună cu apostolii,*

1) Toate aceste cântări bisericești s'au tradus și în limba română, însă în proză liberă, iar nu cu măsurile metrice în cari sunt compuse în originalul grecesc, și de aceea nu se pot cânta tehnic ca originalul, afară de însăși „Glasnicele” cari nici în grecește nu au măsură; iar cele măsurate metric, în românește se cântă numai pe cât e cu putință a se apropia de original.—Conf. Arhiepiscopul Ghenadie, „Albina Muzicală”, București 1875, prefața p. I.—Asem. Literatura liturgică la Români, p. 84—125, Tezaurul Liturgic, T. I.

2) Din marele număr al inmografilor bisericești orientali, mai însemnați sunt: Ἐφραίμ ὁ Σύρος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως, Κύρος Σμύρνης, Ἀνατόλιος Κωνσταντινουπόλεως, Ῥαμνὸς ὁ Μελωδός, Ἰουστινιανὸς Αυτοκράτωρ, Σημεὼν ὁ Θαυμαστορεΐτης, Γεώργιος Πισίδης, Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, Ἀνδρέας Κρήτης, καὶ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως. Pe lângă aceștia: Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Κοσμάς ὁ Μαϊουμά, Στέφανος ὁ Σαββαΐτης, Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται καὶ ἄδελφοί, Θεοφάνης ὁ Γραπτός, Κασσιανὴ (Κασσία καὶ Ἰκασία), Μεθόδιος καὶ Φώτιος οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως, Ἰγνάτιος Νικαίας, Γεώργιος Νικομηδείας, Ἀρσένιος Κερκύρας, Μητροφάνης Σμύρνης. În fine: Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος, Μάρκος Ὑδροῦντος, Λεὼν ὁ Σοφός καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος οἱ Αυτοκράτορες, Ἰωάννης Εὐχαΐτων καὶ Φιλόθεος Κωνσταντινουπόλεως, Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις καὶ Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος οἱ Αυτοκράτορες, καὶ τέλος Μάρκος ὁ Ἐφέσου. Am scris aceste nume în grecește ca să vedem cum sunt ele în originalul lor. (Autorul).—Conf. P. Rompotes, Λειτουργ., op. c., p. 170—171.

3) Πληρέστερον κατάλογον, τῶν ὕμνογράφων, ὄρα παρὰ Φαβρικήῳ (Bibl. græc. T. XI). P. Rompotes, op. c., p. 170.

4) Goar susține în Evhologiuul său p. 106, n. 63, că origina cântărei antifonice se poate căuta la Evrei. De la Essenii, zice el, a fost introdusă în Biserica din Alexandria, apoi în cea din Antiohia.

a văzului în viziune pe îngeri cântând rând pe rând intru preamărirea sfintei Treimi; Ignatie apoi a predat acest mod de cântare Bisericii din Antiohia<sup>1)</sup>). Greșesc prin urmare acei Liturgiști cari ar înțelege că Ignatie ar fi compus chiar imne «antifonice». El, după cum vedem, a introdus numai cântarea schimbișă a psalmilor, răspândită apoi și în alte Biserici, și a compus unele imne spirituale despre cari nu avem o cunoștință lămurită. Totuși lui Ignatie i se cuvine un loc meritor în cercul innologilor bisericesti. *Iustin Filosoful* și *Martirul* († 163 sau 167), a compus o carte intitulată «Psaltis» (ψαλτης, psaltul, cântărețul) care s'a perdut și nu a ajuns până la noi. De bună seamă că cartea trebuie să fi conținut imne și regulă de cântat, cum se obișnuia în secolul II. Eusebiu vorbind în Istoria sa bisericească (lib. IV c. XVIII) despre această scriere, nu ne arată nimic mai de aproape despre ea, ori conținutul ei, ci o amintește numai, și o pune în rândul al IV al scrierilor lui Iustin. Tot așa face și Ieronim în cartea sa «De viris illustribus». De aceea și noi amintim de acest martir, ca despre un bărbat însemnat pe câmpul ce străbatem<sup>2)</sup>). *Martirul Atinogen* († 196) ars pe grătar de persecutorii creștinismului, după afirmățiunea sf. Vasilie cel Mare (De Spir. s. c. XXIX) a compus *imnul dimineței* adică *Doxologia cea mare* «Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu» (Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ) și *imnul de seara* «Lumină lină a sfintei mării» (Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης<sup>3)</sup>). Primul imn însă a fost prelucrat și complectat mai târziu de alți scriitori. Iar întru cât privește cântarea «Lumină lină», cu nedreptul se atribuie de unii lui Sofronie patriarhul Ierusalimului († 638<sup>4)</sup>). Acesta numai a introdus această cântare în Bisericile Palestinei.

**Secolul III-lea.** *Clement Alexandreanul* († 215) a alcătuit între altele și scrierea «Pedagogul» (Παιδαγωγός), în care desvoltă morală lui Hristos adevăratul Pedagog al lumii; iar la finele scrierei (lib. III, c. XII) sunt două imne: unul pentru Iisus

1) Socrat. Hist. eccles., lib. VI, c. VII: Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας τρίτος... ἐπισκοπος, ὃς καὶ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῖς συνδιέτριψεν, ὅπτασίην εἶδεν ἁγγέλων, διὰ τῶν ἀντιφώνων ἕμνων τὴν ἁγίαν Τριάδα ὑμνοῦντων, καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῆ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν.

2) La Eusebiu al Cesareei, în Istoria sa bisericească, cartea V, cap. 28, ni se vorbește de un scriitor din finele secolului II, care afirmă că «Psalmii și imnele compuse încă de mult timp de credincioși, conțin învătătura că Iisus Hristos este Cuvântul lui Dumnezeu, și că el însuși este Dumnezeu». De aci înțelegem că în secolul II se făcuse un început de **imnologie** compusă de creștini.

3) Caveus, Historia litteraria, vol. I: Athenogenes, martyr celeberrimus, Clementi Alexandrino σύγχρονος fuisse et igne martyrium obiisse (an. CXCVI) videtur. Scripsit *hymnum matutinum*, qui sic incipit, Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, et *hymnum vespertinum*, incipientem, φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης... cum tradit s. Basiliius „De Spir. S.” c. XXIX.

4) Goar, Evol., p. 25, n. 35: Ὕμνος τοῦ ἁγίου μάρτυρος Ἀθηνογένους, οὗ ὡς φασι τινες ἀμαθῶς, Σοφρονίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων κ. τ. λ.

Acest imn „Lumină lină” se află și în Constit. Apost., lib. VIII, c. XXXV, întocmai așa cum îl avem astăzi. Este compus prin urmare, cu mult înainte de timpul lui Sofronie.

Hristos<sup>2)</sup> și altul pentru prea mărirea slinței Treimi<sup>3)</sup>. *Nepos* sau *Nepos* episcopul Pentapolei Egiptului († 246) a scris multe cântări spirituale cari însă n'au ajuns până la noi. Dionisie episcopul Alexandriei, într'o epistolă a sa, păstrată de Eusebiu, prețuiește îndestul calitățile lui Nepos. Dionisie se rostește astfel cu privire la episcopul Pentapolei: «*Eu laud pe Nepos, pentru mai multe lucruri, și-l iubesc cu căldură din cauza credinței și sârguinței, cu care el s'a deda la studiul Scripturii și la știința cântărei psalmilor, ce acum place la mulți dintre frați*<sup>4)</sup>».

**Secolul IV.** *Atanasie cel Mare* arhiepiscopul Alexandriei († 373), după mărturia lui Augustin, a îngrijit cum să aibă cântarea bisericească un efect minunat asupra credincioșilor<sup>4)</sup>. *Atinogen* episcopul Sevastiei († 310) și *Metodie* episcopul Tirului († 311) pe nedrept numit de unii episcop al Patarei din Licia, dar mai drept numit episcop de Olirp în Licia, amândoi au scris cântări bisericești, din cari unele până acum poartă numele lor. Dar un mare imnolog al aceluși timp, a fost diaconul din Edesa, *Efrem Sirul* († 379), care a compus o mulțime de cântări mai ales pentru a lupta în contra Gnosticilor compozitori de imne bisericești cu melodii dulci și ispititoare prin cari atrăgeau pe ortodocși la credința lor. Efrem ca mare literat și poet bisericesc a alcătuit în limba siriacă 27 de imne la Nașterea lui Hristos; 52 de imne despre Biserică și înflorirea ei; 56 de imne în contra eresurilor; 85 de imne foarte duioase la *immormântarea* (νεκρώσιμα) creștinilor; 86 de imne despre credința curată a Bisericii și despre sfânta Fecioară. Multe din aceste imne se întrebuințară în cultul siriacă și au rămas până astăzi în Biserica noastră. Unele din ele poartă în cărțile ritua-

1) Iată un fragment din imnul către Iisus Hristos (din Prosper Guéranger Instit. Liturg., Tom. I, p. 70): „*O Impărate al sfinșilor, Cuvântule, Biruito-rule Prea Inalte, Impărțitorul Inșelepciunii Părintelui Celui Prea Inalt, Tu ajutător în nevoi, prea mărit de toată eternitatea, Mântuitorul neamului omenesc, Iisuse!... O Hristoase! O Iisuse! Noi cari cu buze nevinovate sugem laptele ceresc al înșelepciunii tale, noi micii prunci adăpași din isvorul înșelepciunii ce curge din cuvântul tău nutritor, în genuchi cântăm împreună laude și imne cu nevinovăție, Impăratului Iisus Hristos. Cântăm sfintele daruri ale învătăturei vieței. Cântăm cu umilință Pruncului A Tot Puternic! Noi, pruncii lui Hristos, turmă nevinovată, cântăm împreună Dumnezeului păcei*».

Se păstrează de creștini acest imn metric cu o pioasă atențiune, intru cât el este cel mai vechiu dintre imnele ce au ajuns până la noi.

2) Clement. Alex. Pædag., lib. III, c. XII: Εὐχαριστοῦντας αἰνεῖν, αἰνοῦντας εὐχαριστεῖν τῷ μόνῳ Πατρὶ καὶ Ὑῖῳ, Ὑῖῳ καὶ Πατρὶ, παιδαγωγῶ καὶ διδασκάλῳ Ὑῖῳ, σὺν καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, κ. τ. λ.

3) Dionys. Epist. ap. Euseb., lib. VII, c. XXIV: Ἐν ἄλλοις μὴ πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας, καὶ τῆς ἐν ταῖς γραφαῖς διατριβῆς· καὶ τῆς πολλῆς ψαλμωδίας, ἧ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦνται.

4) August. Confessiones. lib. X, c. XXXIII: Tutius mihi videtur, quod de Alexandrino episcopo Athanasio sæpe mihi dictum commemini, qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorum psalmi, ut pronuntianti viciniior esset, quam canenti.



listice, supra scrierea «facerea lui Efrem»<sup>1)</sup>. Pavel din Amorea a ales din imnele acestea cu privire la sfânta Fecioară și le-a așezat ca stihiri în Octoih după cele ale lui Anatolie. Sozomen (Hist. eccl. lib. III, c. XVI) după ce spune că Efrem nu a ajuns în hironomie de cât treapta de **diacon**, căci a rospins cu tărie pe cea de episcop, adaogă că bărbatul acesta «a scris aproape o suă de mii de versuri» și că scrierile lui s'au tradus încă din timpul vieții sale „in grecește” fără să-și peardă frumusețea lor<sup>2)</sup>. Grigorie de Nazianz († 390) e renumit pentru cultura sa teologică și talentul său poetic. De și el nu eră născut poet, totuși a alcătuit în anii ultimi ai vieții sale vre-o 500 de poezii și imne religioase după toate regulele artei și eleganței limbii grecești. Subiectele poeziilor sale au fost d. e. *despre vedenia invierii morților* (in somnium Anastasiæ), *găteala femeilor* (de ornatu mulierum), *despre virtute* (de virtute), *poezii iambice*, ș. a. Dar dintre toate poeziile sale cea mai vrednică de amintit și cea mai reușită este o **autobiografie** satirică (de vita sua) în care își descrie singur viața sa. Poeziile acestea nu au intrat între cântările bisericești; însă din cuvântările lui Grigorie, s'au imprimat mai târziu de imnologi ca Cosma din Maiuma, Damascen, ș. a., multe locuri în imnele compuse de aceștia. Așa, cuvântarea lui Grigorie la Nașterea Domnului începe astfel: „**Hristos se naște, măriți-l, Hristos din ceruri, întâmpinați-l; Hristos pe pământ înălțați-vă, cântați Domnului tot pământul**» etc.; cuvintele acestea încep catavasiile de la Nașterea Domnului și se cântă neschimbat până în ziua de astăzi. Tot așa începe Grigorie prima cuvântare pentru Paști în următorul chip: „**Ziua invierii popoare să ne luminăm, paștele Domnului, paștele**» ș. a. De asemenea în această cuvântare mai aflăm cuvintele: „**Eri m'am ingropat împreună cu tine, Hristoase**», etc. Iar a doua cuvântare a lui Grigorie pentru Paști finește astfel: „**O, Paștele cele mari și prea sfințite, Hristoase; o, înțelepciunea și Cuvântul și puterea lui Dumnezeu**», ș. a.<sup>3)</sup>. Toate aceste cuvinte le găsim neschimbate până acum în catavasiile Învierii Domnului. Iar cuvintele din axionul Paștelor „**Luminează-te, luminează-te, noule Ierusalime, că mărirea Domnului preste tine a răsărit**», sunt luate din capitulele 60, v. 1, cartea profetului Isaia (Vezi Biblia de Buzău, Isaia 60,1).

1) Eusevie Popovici, Ist. Bis. trad. de Athan. episc. Râmn. și Gerasim al Arg. Vol. I, p. 532.—Conf. Prosper Guérang. Instit. Lit., op. c., T. I, p. 106.

2) Activitatea rodnică a sf. Efrem Sirul, este scrisă cu amănunțime în Istoria Bisericească a lui Sozomen, Cartea III, cap. 16. Mai este scrisă cu măsură științifică în „*Bibliotheca orientalis*” a învățatului Maronit Iosif Simon Assermani, arhiepiscopul Tirului (an. 1719). „*Bibliotheca orientalis*” a apărut în Roma între anii 1719—1728. Într'nsa se află și imnele sfântului Efrem cu adnotațiuni științifice. Asemenea și Hahn în cartea sa „*Bardesanes Gnosticus*”, Lipsca 1816, pag. 35—39, vorbește scurt dar cu înțeles despre sf. Efrem.

Conf. pag. 157, m. 2, Tom. I, Tez. Liturgic.

3) Conf. Ios. Bimgh. Orig. sive Antiq. eccles., T. 9, p. 78; T. I, p. 80; T. 6, p. 345.—P. Rompotes, Λειτουργική σελ. 172—173. Vezi și p. 391, T. II, Tez. Lit.

**Secolul V.** În acest secol se fac pentru prima dată în Biserica creștină **litanii** sau rugăciuni publice cetite în afară de Biserică în timpurile de norociri sau nenorociri mari. De asemenea se vede în acest timp sfințindu-se **apa** în ajunul Botezului Domnului cu solemnitate, de și urme despre aceasta aflăm chiar în secolul III, la botezul catehumenilor, etc. Iar făcătorii de cântări în secolul V, sunt următorii: *Ioan Hrisostom* († 407) care are destul merit în privința înfloririi cultului prin compunerea Liturgiei sale. Dar Socrat arată că Hrisostom, pe când era arhiepiscop în Constantinopole a sporit și numărul antifoanelor de la serviciul divin de noaptea, spre a se da mai multă solemnitate și a se înfrânge cu aceasta trufia Arienilor<sup>1)</sup>.

Sozomen afirmând cele zise de Socrat, reproduce textual cuvintele acestuia cu privire la antifoanele sfântului Părinte<sup>2)</sup>. *Sinesiu* († 414) episcop al Ptolemaidei din Africa (oraș al provinciei Cirenaica<sup>3)</sup>), un teolog nu tocmai ortodox, ci mai mult un filosof neoplatonic, a compus 10 imne în genul poeziei lirice<sup>4)</sup>. În acestea, poetul admiră puterea lui Dumnezeu creatorul, a Fiului, Unul născut din Tatăl și a Spiritului sfânt. Face apoi în unele din poezii o teorie dogmatică, cam liberă câte odată, de învățăturile sfinților părinți. Pentru aceste motive imnele lui Sinesiu nu au trecut în cărțile de ritual ale Bisericii noastre. Se crede că *Ciril al Alexandriei* († 444) a introdus în cult imnul «*Născătoare de Dumnezeu Fecioară*» care se cântă la litanii. Introducerea acestui imn s'a făcut pentru înfrângerea ereziei Nestorienilor. *Anatolie* patriarhul Constantinopolului († 452), a fost un iscusit scriitor de cântări bisericești. El a compus stihirile intitulate «*ἀναθολικά*» cari poartă numele lui, apoi troparele învierii din Octoihul lui Damascen, cari se cântă Sâmbăta la vespere. Cuprinsul acestor imne este îndreptat în contra învățăturilor eretice ale lui Nestorie și Eutihie, prea măresc patimile și pogorârea la iad a Mântuitorului și biruința lui asupra diavolului<sup>5)</sup>. Dar Anatolie a mai scris și multe imne la zilele sfinților<sup>6)</sup>. *Chir* (Κύρος) episcopul Smirnei

1) Socrat. Hist. eccl., lib. VI, c. VIII.

2) Sozom. Hist. eccl., lib. VIII, c. VIII. — Goar, Evchol., p. 35.

3) Ptolemaida (Ptolemais) era un oraș principal al provinciei Cyrenaica, așezat pe terenul occidental al mării Mediterane, în partea nordică a Africii.

4) Conf. M. Willemain, Tableau de l'éloquence chrétienne au IV siècle, p. 219. — Migne, Patrolog. s. gr. lat., Tom. LXVI. — Franz Xaver Kraus, Studien über Eusebius von Syrene, Tübingen, 1865—1866.

5) Episcopul Melchisedec de Roman, Manual de Tipic, p. 9. Să nu se confunde acest Anatolie, cu patriarhul Antiohiei Anatolie (449—458) ales în locul lui Flavian, care a fost maltratat la sinodul tâlhăresc din Efes (an. 449).

6) În Octoih aflăm în vespere celor 8 sâmbete la „Doamne strigat-am“, 3 stihiri ale sfântului Ioan Damascen și 4 ale lui Anatolie—*ἀναθολικά*—, cuvânt tradus greșit în cărțile vechi românești, zicându-se „ale răsăritului“. Tot așa și „la laudele“ celor 8 Dumineci, aflăm 4 stihiri ale lui Damascen și 4 ale lui Anatolie. Imnologia nu se înțelege asupra acestui Anatolie și anume: a fost el patriarhul de Constantinopole din secolul al V-lea († 452) sau a fost Anatolie Stu-

(sec. V) a făcut sinaxarii și a urzit rândueala apei dela Botezul Domnului (Asemani, Bibl. or. I, p. 467, etc.). *Simeon Stălpri-cul* († 459) a compus tropare în onoarea sfântului martir Dimitrie (26 Octombrie).

**Secolul VI. Roman Melodul** (Ῥωμανὸς, ὁ Μελωδὸς) supranumit și «scriitorul de cântări» sau «cel dulce», fu un **diacon** din Edesa Siriei. El veni la Constantinopole sub împăratul Anastasie I (491—518), iar nu cum cred unii sub Anastasie II (713—716), și a fost un făcător de *imne și melodii bisericești* neintrecut pe timpul său. El a compus ca la **1000 de imne**; multe din acestea au rămas până în zilele noastre; iar multe din ele au fost înlocuite în decursul timpului cu imne de ale psalților mai noi, pe când altele s'au pierdut cu desăvârșire. Dar diaconul Roman a fost nu numai poet bisericesc, ci și *cel mai strălucit teoretician și mai ales cântăreț al acestui secol*. Dulceața vocii lui se aseamănă de scriitori cu aceea a vocii lui *Ioan Cucuzel* (sec. XII). În deosebi Roman a compus cântări la sărbătorile Mântuitorului, ale sfinței Fecioare și ale sfinților. Se crede că el a fost *urzitorul condacelor și icoaselor*<sup>1)</sup>. Cele mai însemnate imne ale lui Roman sunt condacele și icoasele de la ziua sfinților doctori fără de arginți Cosma și Damian (1 Noemvrie), la ziua sfântului prooroc Daniel (דַּנְיֵאל) și a celor 3 tineri din Babilon Șadrac (שַׁדְרַח), Meșac (מִיֶּשֶׁךְ) și Abed-Nego (עֲבֵד נֶגוֹ)<sup>2)</sup> a căror amintire se sărbătorește la 17 Decemvrie. Mai frumoase sunt însă condacele și icoasele acestui cântăreț, de la Nașterea, Botezul și Întâmpinarea Domnului, duminica Floriilor, vinerea cea mare, duminica Paștelor, Înălțarea Domnului, ș. a. Una din dulcele lui cântări este și condacul de la Nașterea Domnului „**Fecioara astăzi, pre cel prea înființat naște**»<sup>3)</sup>. Împăratul *Iustinian* (527—565) după mărturia diaconului Pavel autorul biografiei monarhului, a compus și a orânduit în anul al VIII al împărăției sale, să se cânte în Biserică la liturgie imnul său: „**Unule născut Fiule și Cuvântul lui Dumnezeu**» (Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ), așa cum se cântă și astăzi.

Iar în anul IX al împărăției lui Iustin II († 578) nepotul

ditul din secolul al IX? Unii susțin pe cel d'întăiu, alții, pe cel din urmă.

Eu însă cred că autorul stihirilor din Octoih cu suprascrierea „*αναθολικὰ*“ este Anatolie din secolul al V-lea pentru că Damascen nu este urzitorul acestei cărți, ci cel ce a continuat și a pus în ordine cântările duminecale din Octoih, scrise de alții până în timpul său. Afară de aceasta Anatolie din secolul al V-lea a compus și el stihiri pentru serviciul Duminicelor; unde sunt acelea? Iată pentru ce eu susțin pe Anatolie din secolul al V-lea. Afară de aceasta Anatolie Studitul a scris foarte puțin numai asupra Nașterii și Botezului Domnului.

1) P. Rompotes, Λειτουργικὴ, σελ. 176.

2) Daniel, c. 1, v. 7.

3) Melchisedec episc. Rom., Manual de Tipic, p. 9.—P. Rompotes, Λειτ. pag. 176.

lui Iustinian, s'a hotărât a se cânta la liturgie imnul heruvimic „**Cari pre heruvimi**“ și chinonicul „**Cinei tale cezi de taină**». Acestea ni le afirmă Čedren istoricul, din secolul al XI. Mai puțin însemnați pe câmpul poetic sunt *Antim* împreună cu *Himocle* (sec. VI), autorii unor tropare introduse în serviciul divin, cum și *Ștefan* patriarhul Ierusalimului (sec. VI) alcătuitorul a 5 stihiri de la Nașterea sfintei Fecioare <sup>1)</sup>.

**Secolul VII.** Patriarhul Constantinopolului *Sergie* (610—638), un poet iscusit, compuse cu ocaziunea eliberării Constantinopolului din mâinile Avarilor, cari năvăliră aci în anul 626, frumoasa și călduroasa cântare de laudă și mulțumită către Maica Domnului, numită «Acatist» (ἑμνος ἀκαθιστός), pentru că în timpul cântării acestui buchet de imne, nu se șeade jos <sup>2)</sup>. *Sergie* a mai scris câteva stihiri la Nașterea sfintei Fecioare <sup>3)</sup>. *George Pisidiul* — ὁ Πισιδῆς — (sec. VII), diaconul lui *Sergie*, considerat pe nedrept autor al Acatistului, fu și el un poet talentat și productiv. Lui *George Pisidiul* i se atribue imnul heruvimic de la Liturgia celor mai înainte sfintită „**Acum Puterile cerești**“, cum și rugăciunea «*Să se umple gura mea de lauda ta Doamne*». *Sofronie* patriarhul Ierusalimului († 638) este autorul rugăciunilor pline de căldură și poezie ce se citesc la „**sfințirea apei în ziua Botezului Domnului**“ <sup>4)</sup> precum și al prefetelor la cei 4 evangeliști ai N. T. Dar *Sofronie* a mai compus cântări la Nașterea Domnului, în vinerea cea mare, viața cuvioasei *Maria Egipteanca*, etc. <sup>5)</sup>. *George episcopul Siracusei* († 669) născut în Sicilia, de unde și supranumele lui de «Sicilianul», a scris imne la Nașterea Domnului, stihiri la serbarea marelui martir *Dimitrie*, a lui *Iacov Persanul*, ș. a. <sup>6)</sup>.

**Secolul VIII.** În acest timp măreția serviciului sfânt, s'a îmbogățit într'un chip imbelșugat prin ostenelele multor făcători de cântări. În numărul acestora intră episcopul Cretei **Andrei Criteanul** (711—726), unul dintre cei mai mari imnologii bisericești. În poeziile lui se vedește adâncă cugetare, păcătoșia omului, mângăere sufletească, lupta omului cu sine însuși și o îndemnare statornică către pocăință. *Andrei Criteanul* a compus trei-cântăndeale (tripesnițele) din Miercurea săptămânei brânzei, la după cinarea (pavecernița) din Vinerea stălpărilor, Duminica Floriilor, cum și la după cinarea de Luni, Marți și

1) Melchisedec, op. c., p. 9. — Conf. Paul. Diac. in vita Iustiniani, lib. XVI.

2) Eusevie Popovici, Istoria Bisericii. trad. de Athan. episc. Râmân. și Gerasim al Arg., vol. I, p. 707.

3) Melchisedec, op. c., p. 10.

4) În Molitfelnicul ediția anului 1832, București, pag. 134, aflăm la sfințirea apei rugăciuni, cu suprascrierea patriarhului *Sofronie al Ierusalimului*. Totuși un început de ritual pentru sfințirea apei, aflăm și în Constituțiile Apost. Cartea VIII, cap. 29.

5) Melchisedec, op. c., p. 10.

6) P. Rompotes, Λειτουργ. σελ. 179.

Miercuri din săptămâna patimilor. A alcătuit canoane la Sâmbăta lui Lazăr, la Duminica Mironosițelor și înjumătățirea cincizecimeii. Tot canoane a mai alcătuit la sfinții apostoli Petru și Pavel, tăierea capului sfântului Ioan Botezătorul, la zămislirea sfintei Anei, Nașterea sfintei Fecioare, la sf. Ignatie Teoforul, martirii Teofil și Trofim, cum și stihiri la Întâmpinarea Domnului, ș. a. Dar lucrarea cea mai de căpetenie a lui Andrei este «*Canonul cel Mare*» care se compune din 250 de imne, unde autorul arată adâncimea sentimentelor lui și zugrăvește zdrobirea inimei păcătosului. Canonul acesta se cetește de două ori în postul cel mare și anume: unele părți în cele d'întăiu patru zile ale săptămânei prime a postului, iar întreg, Joi a V-a săptămână a postului, la ortrină<sup>1)</sup>. German patriarhul de Constantinopole († 740) între altele a alcătuit canoane și stihiri cu privire la apărarea icoanelor, care se discuta cu aprindere pe timpul său<sup>2)</sup>. **Cosma Melodul** (ὁ Μελωδός) sau «cântărețul», ori «monahul» de la anul 743 episcop al Maiumei din Fenicia, frate adoptiv și coleg de mănăstire cu Ioan Damascen, a scris foarte multe canoane și diferite cântări bisericești. Suida (Σουΐδας) un mare scriitor grec din secolul X (an. 950) și autorul unui *Lexicon* grecesc, zice că «*intr'un timp cu Ioan Damascen, a înflorit Cosma Ierusalimiteanul, bărbat deslănic în știință și cântare*»<sup>3)</sup>. Cosma a compus canoane la Nașterea Domnului, la Duminică după Naștere, la Botezul Domnului, la ziua sfântului Grigorie Teologul (Nazianz) și Întâmpinarea Domnului. Apoi a alcătuit trei cântânde în Sâmbăta Stălpărilor, cum și Luni, Marți, Miercuri și Sâmbăta din săptămâna patimilor. Mai departe: canoane la Duminica Floriilor, Joia cea mare, la ziua sfântului George, Înălțarea Domnului, pogorârea sfântului Spirit, schimbarea la față, adormirea Maicei Domnului, Înălțarea sfintei cruci, precum și multe stihiri foarte frumoase și axionul „**Cuvine-se cu adevărat...**” „**Ceea ce ești mai cinstită**”<sup>4)</sup>. **Ioan Damascen** († d. a. 754 și înainte de a. 787), a fost un renumit ieromonah din mănăstirea sfântului Sava de lângă Ierusalim, adâncit în știință și cântarea bisericească. El a compus o mare parte din imnele și antifoanele duminecicale, cari se cântă regulat în cursul anului după cele 8 glasuri, ce existau și mai înainte de timpul său. Multe imne de felul acesta erau și înainte de Damascen, dar acesta le-a adunat, le-a înmulțit și îmbunătățit. Colecțiunea acestor imne se cheamă «*Octoih*» (ὀκτώηχος, opt glasar, sau carte cu imne după cele 8 glasuri<sup>5)</sup>). Opera lui Damascen complectată de alți poeți posteriori, a cuprins în urmă

1) Conf. Melchisedec episc. Rom. Manual de Tipic, p. 9.

2) Tot acolo, p. 10.

3) P. Rompotes, Λειτουργ. σελ. 185.

4) Melchisedec, episcop. Roman., op. cit., p. 10. — Conf. T. Tarnavschi, Despre cele mai îns. liturgii, ale Bis. or., op. cit., p. 136, nota 1.

5) Asem. p. 390, n. 4. Tezaurul Liturgic, T. II.

și serviciile din celelalte zile ale săptămânei. Dar acest bărbat a mai scris canoane la Nașterea Domnului, la Botezul lui, părți din canonul de la Înălțare, de la Cinci-zecime, schimbarea la fată, adormirea sfintei Fecioare, ș. a. Damascen a făcut rânduiala tipicală de la ziua Învierii Domnului și Duminica Tomei ; apoi



Avraam alungă pe sclava sa egipteanca Agara. (Fac. 21, 14).

stihiri suprascrise cu numele lui «Ioan Monahul». A mai compus imnele «Miluește-ne pe noi, Doamne, miluește-ne», «Ușa milostivirei deschide-o nouă», axionul de la liturgia Marelui Vasilie „De tine se bucură“ <sup>1)</sup>, cum și cea mai mare parte din *serviciul înmormântării* începând de Efrem Sirul <sup>2)</sup>. Mai puțin însemnat

1) Tradiția ne spune că axionul „De tine se bucură“ a fost cântat de Ioan Damascen Născătoarei de Dumnezeu, drept recunoștință pentru vindecarea mâinei sale tăiată din porunca Califului din Damasc, în urma intrigilor urzite de curtea bizantină. (Autorul).

2) Melchisedec, op. cit., p. 11.—Conf. T. Tarnavski, op. cit., p. 136, nota 1.

în poezia bisericească a fost *Ștefan Savaitul* (sec. VIII) care a scris canonul la tăerea împrejur a Domnului<sup>1)</sup>.

**Secolul IX.** Nu mai puțin productivi de cât cei din perioada lui Damascen, au fost scriitorii poeți din acest secol. Dintre ei eu amintesc pe **Teodor** supranumit „**Studitul**“ († 826) după mânăstirea Studitilor din Constantinopole în care viețuia, și unde a fost egumen. Teodor a compus canoane la Sâmbăta și Duminica lăsatului de carne, în Duminica inclinării crucei (III a sf. post), 35 de trei cântânde pentru zilele patru zecimei, stihiri triodice, mineale, etc<sup>2)</sup>. *Simion Studitul* (sec. IX) discipulul lui Teodor, a scris 4 stiliri în Vinerea cea mare: una la ceasul III-lea («Când te trăgea pe cruce așa ai strigat, Doamne») și 3 la stihovna<sup>3)</sup>. **Iosif Studitul** arhiepiscopul Tesalonicului (sec. IX) după mărturia lui Nicefor Calist, «*împreună cu fratele său Teodor Studitul, au scris trei cântânde pentru multe zile ale marelui post; au adunat ceea ce se cânta până la timpul lor în sfântul și marele post, și le-au adus în rândueală, și au adaos stihiri și tropare și așa au complectat «Triodul»*<sup>4)</sup>. Iosif Studitul a scris 134 de canoane mineale cari sunt supra scrise cu numele lui «Iosif», canoane la Duminica fiului risipitor și<sup>1</sup> a lăsatului de brânză<sup>5)</sup>. **Teofan Mărturisitorul** († 845) născut în Palestina, apoi mitropolit al Niceei, a compus vr'o 139 canoane în mare parte mineale. Multe canoane cari nu poartă supra scrieri de nume în cărțile bisericești, se atribue lui Teofan. *Metodie Mărturisitorul* patriarhul Constantinopolului (842—846) a alcătuit imne pentru Dumineca ortodoxiei (I-a a sf. post) când s'a sigilat biruința Bisericei asupra iconoclaștilor<sup>6)</sup>. *Ignatie Schevo-filaxul*, mai târziu mitropolitul Niceei (sec. IX) a făcut canoane pentru sf. Tatiana (Ian. 12) și pentru sf. 42 martiri (Martie 6). Ignatie cântă *icoana sfintei Fecioare ca fiind zugrăvită de evangelistul Luca*. El face aceasta pe temeiul unor tradițiuni. **Cassia** sau *Cassiana* (Κασσιανή, Κασσα) o fecioară monahină nobilă și învățată (sec. IX), viețuitoare în timpul împăratului Teofil (an. 829—842) și al urmașului său Mihail III (842—866), a scris cântări la Nașterea lui Hristos și stihira „**Doamne, femeea ceea ce căzuse în păcate multe**“ din Miercurea patimilor. Dar Cassia a mai scris canonul din Sâmbăta cea mare până la oda VI care fu apoi complectat de *Marcu Monahul*, mai târziu episcop de Idrunt (sec. IX); de asemenea a compus două stihiri la Nașterea lui Ioan Botezătorul și una la martirii Mardarie, Orest, Évagrie și Axentie<sup>7)</sup>. *Sergie* un monah din

1) Melchisedec, op. c., p. 11.—Cf. P. Rompotes, Δειτ. σελ. 186—187.

2) Melchisedec episc. Roman, Manual de Tipic, p. 12.

3) Tot acolo.

4) Goar, Evcholog., p. 174, n. 14. Conf. p. 392, nota 2, Tez. Liturg. T. II.

5) Melchisedec, episc. Roman, p. 12.

6) Tot acolo. Conf. p. 210, Tez. Lit. T. II.

7) Melchisedec, op cit., p. 13—14.—P. Rompotes, Δειτ. σελ. 189.

Ierusalim (sec. IX) a scris cântări la Nașterea și intrarea în Biserică a sfintei Fecioare. **Iosif scriitorul de cântări** († 883) sicilian de naștere, apoi monah în Constantinopole. **a trecut pe toți** scriitorii de cântări bisericești cu produsul său, în ceea ce privește multimea imnelor ce a compus. *El a complectat împreună cu Teofan în mare parte Octoihul lui Darascen, cu canoanele de peste săptămână.* Iosif a scris pe toate glasurile Octoihului canoanele de pocăință, ale Înainte Mergătorului, ale crucei, ale sf. Nicolae și ale tuturor sfinților; iar Teofan ale îngerilor, apostolilor și pentru morți. Dar Iosif a mai alcătuit 48 canoane mineale; apoi canoane la Duminea Samainencei, la Înălțarea Domnului și trei-cântânde de din toate zilele *Penticostarului*. Pe lângă acestea a mai scris: canoane la Acatistul sfintei Fecioare și al sfinților îngeri (din Orologiu). În fine acest bărbat a compus în total 175 canoane, 30 trei-cântânde, 9 patru-cântânde (cântări de pavecernițe), sau peste tot 214 canoane, trei cântânde și patru-cântânde<sup>1)</sup>. **George mitropolitul Niconidiei** (sec. IX) amic al lui Fotie, după mărturia lui Alatiu, a compus vr'6 30 de canoane. **Arsenie arhiepiscopul Cercirei** (Κερκίρας) (sec. IX) a scris cântări pentru sfinții arhangheli, pentru apostolii Petru și Pavel și pentru profetul Ilie. **Marcu Idruntul** (Ύδρουντος) (în părțile Italiei) viețuitor în sec. IX, a scris cântări pentru marea Sâmbătă. El a adăogat la tipicon regulele când se întâlnesc mai multe sărbători în aceeași zi. **Fotie** patriarhul Constantinopolului († 891) cel mai învățat și mai mare scriitor al aceluși timp, n'a trecut cu vederea nici serviciul divin. El a scris mai multe stihiri la ziua patriarhului Metodie Mărturisitorul (842 - 846) din timpul Iconomahilor; iar Codin Curopalatul († c. 1460) îi atribuie și rânduiala **sfințirii celei mici a apei**. **Mitrofan** mitropolitul Smirnei (sec. IX) a compus canoanele din Octoih ale sf. Treimi, de la miezonopticele Duminicilor. **Nicon** (sec. IX) un egumen din Muntele Negru (Athos), a orânduit a se ceti după vespera cea mare, canonul **sfintei Treimi** și altul al Născătoarei de Dumnezeu<sup>2)</sup>. **Anatolie** zis «*Studitul*» arhiepiscopul Tesalonicului (sec. IX) a scris stihiri la Nașterea și Botezul Domnului, și la înainte serbarea lor.

**Secolul X.** De la acest timp încoace se mai impuținează numărul scriitorilor de cântări bisericești, pentru că și cărțile ritualistice aproape se complectaseră. Totuși și de aci înainte mai găsim imnologi de valoare. Împăratul bizantin **Leon Înțeleptul** sau **Filosoful** († 911) fiind înzestrat cu multă știință și dorind să contribuie la înflorirea Bisericii, i-a venit în ajutor cu destule mijloace. El a compus stihirile numite «ale Evangheliei», stihiri la vespera Dumineci stălpărilor, o stihiră de la cinci-zecime, cele **11 svetilne**, ș. a. Multe stihiri sunt și în

1) Melchisedec, episcop. Roman, Manual de Tipic, p. 13.

2) Tot acolo.



Triod sub titlul «facerea lui Leon înțeleptul» și în Mineiu sub numirea de «facerea Bizanțului» compuse tot deaceia împărat pioș<sup>1)</sup>. Fiul lui Leon, împăratul *Constantin VIII Porfirogenitul* († 1059), a completat **luminările duminicale** din Octoih<sup>2)</sup>. **Simeon Metafrast** (an. 970) logofăt și primul secretar al curții împărătești, se făcu renumit prin prelucrarea viețelor (biografiilor) sfinților după biografiile vechi, împodobite apoi de el cu un colbit poetic. Metafrast a mai alcătuit canonul ce se cântă la «după cinare» în Vinerea patimilor precum și canonul cuvioasei **Maia Egipteanca**. Tot el a scris și rugăciunile înainte și după cuminătură<sup>3)</sup>.

**Secolul XI.** *Ioan Mavropol* (sec. XI) mitropolitul Eubaidei din Asia Mică, supranumit în cărți și «Ioan Monahul», a compus 24 canoane de umilință lui Iisus Hristos, precum și Acatistul lui Iisus, canonul Îngerului păzitor, câteva canoane Maicei lui Dumnezeu, sfântului Ciril al Alexandriei, sfinților *Trei Ierurhi*, Botezătorului Ioan, sfântului Teodor Tiron, ș. a.<sup>4)</sup>. *Niceta Pectoratul* (an. 1050) egumenul mănăstirei Studitilor, a scris canonul sfântului Nicolae<sup>5)</sup>. *Mihail File*, un monah cunoscut sub numele de «Mihail Psel cel tânăr» (an. 1070), fost preceptor al Împăratului Mihail Duca, a alcătuit mai multe cântări din Mineiu<sup>6)</sup>.

**Secolul XII.** *Vasile Monahul* (sec. XII) a compus canonul la Intrarea în Biserică a sfinței Fecioare<sup>7)</sup>.

**Secolul XIII.** Împăratul Niceei, *Teodor Lascaris II* (an. 1254–1258<sup>8)</sup>), a scris un frumos Paraclis al Născătoarei de Dumnezeu. Teodor eră foarte religios și de aceea pe monedele lui este închipuit cu crucea în mâna dreaptă și cartea în cea stângă. El combătu cu asprime desfrânările demnitarilor din împărăția sa. Patriarhul Constantinopolului *Arsenie* (1255–1266) a compus câteva cântări mineale<sup>9)</sup>.

**Secolul XIV.** *Nicefor Calist* († c. 1340) a scris sinaxariile Triodului și ale Penticostarului, cum și rândueala din Vinerea luminată<sup>10)</sup>.

1) Melchisedec, episc. Roman, Manual de Tipic, p. 12.—P. Rompotes, Λειτ., p. 191, n. 16.

2) Melchis., op. c., p. 14.—P. Rompotes, Λειτ., p. 191, n. 17.

3) Melchis., op. c., p. 14.

4) Melchis., op. c., p. 14.—P. Rompotes, Λειτ., p. 191, n. 18.—Guéranger, op. c., T. I, p. 300.

5) Melchis., op. c., p. 14.

6) Tot acolo.—Guéranger, op. c., T. I, p. 299.

7) Tot acolo.

8) Se știe că cele 7 cruciade au ținut dela anul 1095–1291. Între anii 1202–1204, a IV cruciadă în loc să se ducă la Ierusalim, rămase în Constantinopole unde înființă **imperiul latin** care ținū de la anul 1204–1261. Împăratul bizantin și patriarhul se strămutară cu reședințele lor de la Constantinopole la Nicea. Împărăția latină fu răsturnată de Mihail Paleologul.

9) Melchisedec, episc. Roman, Manual de Tipic, p. 14.

10) Melchisedec, episcop. Roman, Manual de Tipic, p. 15. Vezi și p. 64 n. 10, Tezaurul Liturgic, Tom. II.

**Secolul XV.** Monahul *Teodor* sau după numele lui lumesc din Tesalonic *Toma Tecara* (an. 1431) a compus mai multe imne și a făcut o adunare de cântări și rugăciuni bisericești din cărțile vechilor scriitori, cu teorii asupra lor. El a întitulat lucrarea sa «Cugetările părinților despre cântare și istoria ei». Colecțiunea lui *Tecara* s'a edat în Moscva la anul 1632 de către învățatul *Grigentiu* din acest oraș. *Marcu Eugenicul* – Εὐγενικός – († 1447) mitropolitul Efesului, a compus câteva stihiri la Nașterea lui *Hristos* și 8 canoane Maicei lui *Dumnezeu*, care sunt așezate în *Mineiu* la diferite zile <sup>1)</sup>.

Cu secolul XV se termină numărul *innologilor* bisericești distinși. Pe lângă cei arătați până aci, mai sunt încă o mulțime de *innologi* ale căror nume sunt suprascrise în deosebite locuri, fără a se ști ceva cât de puțin despre ei, nici de timpul în care au viețuit.

### § 73.

## Diferitele numiri ale imnelor și rânduiala lor ritualistică.

**I**nnologia din Biserica noastră fiind foarte bogată, de aceea și modurile ei de cântare sunt felurite; iar imnele împreunate în serii, ori rămânând unele din ele și singurate, poartă în cărțile bisericești o mulțime de numiri <sup>2)</sup>. Acestea sunt împrumutate din întinderea, conținutul ori întocmirea imnelor; mai sunt împrumutate de la locurile sfintei Scripturi de unde sunt extrase, sau de la timpul cântării lor, ori de la respectul ce avem către ele.

1. Seria aceasta o formează următoarele cântări cari își împrumută numirea din *întinderea* lor:

1. **Stihul** (στίχος, linie, rând) este un verset scurt scos din psalmi sau și din celelalte cărți ale sfintei Scripturi. Stihul se cântă de obicei repede și servește ca o introducere la o cântare mai lungă <sup>3)</sup>.

2. **Stihira** (στιχηρά, ceea ce este compus din linii, din stihuri) se cheamă o cântare precedată adesea ori de stihuri, și făcută de *innologii* creștini ca să înlocuească stihurile din *Vechiul Testament*. Cel d'întăiu compozitor de stihiri se crede a fi *Anatolie patriarhul Constantinopolului* († 452) întru cât noi

1) Melchisedec, op. c., p. 15. – P. Rompotes, Λετ., p. 192, n. 21.

2) Comori nescacate de gândire și mai ales de simțire sunt ascunse în poeziile sfinte ale Bisericii noastre, cum și în *innologia* dulce și tainică pe care o auzim în casa Domnului.

3) Léon Clugnet, Diction. grec-français, Paris 1895, art. στίχος. „Les mots: εις τὸ Κύριε ἐκέκραξα ἰστώμεν στίχους ι' ou η' ou ζ' ou δ' qu'on lit souvent dans les rubriques, signifient qu'à Vêpres on chante au tropaire appelé στιχηρόν après chacun des 10 ou 8 ou 6 ou 4 derniers versets du Κύριε ἐκέκραξα“.

nu cunoaştem pe altul mai înainte de el ca scriitor în acest gen de cântări. Stihirile sunt de 3 feluri: a) cele de la *vesperă* cari se cântă după psalmul 140 «Doamne strigat-am» şi au înaintea lor stihuri din acest psalm, cum şi din psalmii 141, 129 şi 116; b) cele de la *stihovă* cari au înaintea lor stihuri din alţi psalmi şi din cărţile sfintei Scripturi, alese în legătură cu evenimentul zilei; şi c) cele cari se cântă în ortrină la *laude* şi au înaintea lor stihuri din psalmii laudelor 148, 149 şi 150<sup>1)</sup>.

3. **Condac** (κοντάκιον sau κοντάκιον de la κοντός, scurt) se zice o cântare scurtă în care se rezumează esenţa sărbătoarei sau lauda sfântului<sup>2)</sup>.

4. **Icos** (ἰκος, casă) în cărţile de ritual se numeşte o cântare mai lungă prin care se desfăşură pe larg cele zise în condac; de aceea icosul urmează totdeauna după condac. În compunerea condacelor şi icoaselor se distinse diaconul din Edesa Roman Melodul (sec. VI) sau «scriitorul de cântări»<sup>3)</sup>.

II. Această serie cuprinde cântările cari îşi derivă numirea de la *conţinutul* lor, s. e.:

1. **Ale Învierii** (ἀναστάσιμος) sunt acele imne duminicale cari au de obiect Învierea lui Hristos. Dar această numire o mai poartă şi alte cântări d. e. troparele învierii, sedelnele învierii, canoanele învierii, etc.<sup>4)</sup>.

2. **Ale crucei** (σταυρώσιμος) sau acele imne cari tratează despre patimile, crucea şi răstignirea Domnului. Ele se mai zic şi **tropare ale crucei** (τροπάριον σταυρώσιμον<sup>5)</sup>).

3. **Ale Născătoarei de Dumnezeu** (θεοτόκος) sunt cuprinzătoare de laude cu privire la sfânta Fecioară.

4. **Dogmaticile** (δογματικῶν) se întitulează aşă pentru că prin ele se aduc laude Născătoarei de Dumnezeu, şi conţin dogmele ce stau în legătură cu persoana lui Iisus Hristos şi cele două firi ale lui. Aceste imne se cântă la serânda mare şi mică de Sâmbăta seara şi din alte zile ale săptămânei. Alcătuitorul Dogmaticelor a fost Ioan Damascen († d. a. 754 şi în. de a. 787<sup>6)</sup>).

5. **Cântările treimice** sau **triadicalele** (τριαδικός, κανών τριαδικός, ἕνμος τριαδικός) din Octoih, conţin preamărirea sfintei Treimi, şi se cântă Duminică dis de dimineată pe glasul de rând al săptămânei. Ele stau în legătură cu serviciul zilei d. e.: se prea măresc cele 3 persoane ale Dumnezeirei, învieria din mormânt

1) Léon Clugnet, op. cit., art. „στιχηρόν“.—Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, p. 90.—Asem. Goar, p. 25, n. 38.

2) Léon Clugnet, op. cit., art. „κοντάκιον“, p. 86.—Goar, op. c., p. 47, n. 31.

3) Léon Clugnet, op. cit., art. „ἰκος“, p. 110.—Icon. N. Filip, p. 91.—Goar, p. 47, n. 32.

4) Léon Clugnet, op. cit., art. „ἀναστάσιμος“, p. 11.

5) Léon Clugnet, art. „σταυρώσιμος“, p. 141.—Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, p. 87.

6) Léon Clugnet, art. „δογματικῶν“, p. 37.

a Domnului, ruperea legăturilor morței, mântuirea neamului omenesc, ș. m. d. <sup>1)</sup>).

6. **Exapostelariile** adică **trimiterile** (ἑξαποστειλάρια, ἑξαποστειλλω, trimit) se zic inneele duminicilor din Octoih ce se cântă după canon și țin locul luminândelor din zilele săptămânale. Se cheamă astfel aceste imne pentru că într'însele se vorbește de făgăduința Mântuitorului de a trimete pe sfântul Spirit apostolilor săi. Ele sunt completate de Împăratul Constantin VIII Porfirogenitul († 959 <sup>2)</sup>).

7. **Luminândele-svetilnele** (φωταγωγικά) sunt acele cântări de la ortrină ce se cântă după canon în zilele săptămânale. Se întitulează în chipul acesta pentru că ele conțin rugămintea pentru luminarea de sus cu harul sfântului Spirit. Adesea ori ele se mai cheamă și «Exapostelarii» <sup>3)</sup>.

8. **Cântările pentru adormiți** (νεκρώσιμα) sunt puse numai în serviciul de Sâmbătă, fiind că atunci se roagă Biserica pentru ușurarea celor incetați din viață <sup>4)</sup>.

III. În grupa aceasta intră imnele cari se întitulează după *intocmirea*, măsura și forma cântării lor, d. e.:

1. **Canonul** (κανών, regulă, îndreptare) în limbagiul liturgic este o cântare întinsă, compusă după o anumită regulă din împreunarea câtorva ode (ὄδαί, cântări, pesne), scrise cu o singură măsură <sup>5)</sup>. Canonul constă din 9 ode după numărul celor 9 cete îngerești; dar el poate să cuprindă chiar numai două (διῶδια), trei (τριῶδια) și patru ode (τετραῶδια <sup>6)</sup>). *Oda II-a fiind*

1) Léon Clugnet, op. c., p. 151.

2) Icon. N. Filip, op. cit., p. 88.—Léon Clugnet, art. „ἑξαποστειλάριον“, tropaire qui se chante à l'office de l'aurore, ὄρθρος, immédiatement avant le partie de cet office nommée *laudes* αἶνοι.—Goar, p. 47, n. 34.

3) Léon Clugnet, op. cit., p. 162.

4) Tot acolo, p. 107.

5) Cuvântul κανών însemna la Grecii cei vechi, o bucată de lemn sau de sfoară, pe care o întrebuițau zidarii pentru ca construcțiile să fie drepte. De aci, în Biserica noastră cuvântul acesta, a dobândit înțelesul figurativ de *regulă, normă, îndreptare*. Pentru aceea cărțile V. și N. Testament recunoscute de Biserică se cheamă *canonice* ori *normative*, sau și *canonul* V. ori N. Testament. Legiuirile bisericesti formulate în sinoadele ecumenice sau recunoscute de acestea se zic „canoane” (κανόνες) căci ele sunt dreptarul, norma, în conducerea Bisericii. Tot așa și împreunarea mai multor ode, se cheamă „canoane”, pentru că ele se cântă după o regulă hotărâtă și apoi aceste cântări cuprind și învățături normative. Iar în graiul poporului român, o pedeapsă se cheamă „canon” în loc de „abaterea de la dreptate”.

6) Fie care odă din canoane se întemeează pe texte biblice. Oda I-a are de bază cântarea lui Moisi când a trecut Marea Roșie: „Să cântăm (voiu cânta) Domnului că cu mărire s'a prea mărit” אֲשִׁירָה לַיהוָה כִּי גָאֵה גָאֵה

(Eșire c. 15, 1—19). Cântarea II are de fundament mustrătoarele cuvinte: „la aminte cerule și voiu grăi” rostite de Moisi în contra idololatriei Evreilor (Deuter. 32, 1—43). De aceea această cântare fiind de întristare, se pune numai în postul cel mare. Cântarea III are de bază rugăciunea Anei maica lui Samuel: „Intăritu-s'a inima mea întru Domnul” (I Imp., c. 2, 1—10). Cântarea IV imitează cântarea profetului Avacum: „Auzit-am Doamne auzul tău și m'am

de un cuprins plângător, se află numai în Triod și se cântă în postul cel mare. În fie care canon străbate o idee principală d. e. sau se prea mărește Învierea lui Hristos, crucea lui, Născătoarea de Dumnezeu, ori se venerază un martir, amintirea vori-unui sfânt, ș. a. De aceea și canoanele sunt intitulate în felurite chipuri s. e. al învierii, al crucei, al Născătoarei de Dumnezeu, al sfântului din acea zi, ș. m. d. Ori ce odă a canonului constă din mai multe *tropare* (τροπάρια de la τροπος, trop) făcute în original în formă de poezie iambică<sup>1)</sup>. Cel d'întăiu tropar se cheamă *irmos* (ἱρμός, legător — εἶρω, leg, ridic) pentru că el având aceeași măsură ca și troparele, servește acestora de legătură și model în cântare<sup>2)</sup>. Un anumit irmos de la finele fie cărei ode se cheamă *catavasie* (καταβάσια, κατάβασις, pogorâre, καταβαίνω, mă pogor) pentru că în timpul cântării lui, în Biserica veche cântăreții ambelor horuri se coborau în mijlocul Bisericii pentru a cânta împreună<sup>3)</sup>. Așa se face și acum în

temul<sup>4)</sup> (Avac. 3, 1—12). Cântarea V împrumută expresiunile din profetul Isaia : „Din noapte măneacă sufletul meu către tine Dumnezeule“ (Is. 26, 9—17). Cântarea VI se întemează pe rugăciunea ce a făcut Iona în pântecul chitului : „Strigat-am în necazul meu către Domnul“ (Iona 2, 3—10). Cântarea VII este întretesută cu expresiunile celor trei tineri din Babilon : «Dumnezeul părinților noștrii bine ești binecuvântat“ (Dan. 3, 24—30). Cântarea VIII se compune tot din cugetările celor 3 tineri, chemând toată firea „să înalțe pe Domnul intru toți vecii“ (Dan. 1). Cântarea IX are de bază rugăciunea proorocului Zaharia tatăl sfântului Ioan Botezătorul : „Bine este cuvântat Domnul Dumnezeul lui Israil“ (Luca I, 68—79).—Conf. și pag. 479 Tezaur. Litur. T. II.—Asem. Icon. N. Filip, Liturgica, p. 91.—Daniel, Codex. T. IV, p. 303.—Simeon Tesalon., cap. 310, p. 203.—P. Rompotes, op. c., p. 163—164.

1) Poeziile iambice se cheamă acelea ce sunt făcute din versuri compuse din o silabă lungă și alta scurtă ; iar cuvântul „tropar“ este explicat de Liturgiști în chipuri felurite. Unii îl deduc de la cuvântul τροπος adică figura vieței, căci în el se arată activitatea și lauda sfântului. Alții îl derivă tot dela τροπος, trop, cuvânt impropriu, pentru că în tropare sfântul este laudat în asemănări cu stelele, lumina, riurile, florile, ș. a. Iar o seamă de Liturgiști cred că cuvântul „tropar“ coboară din verbul τροπομαι, întorc, pentru că el se cântă pe toate glasurile. Mie însă mi se pare explicarea din mijloc cea mai nemerită. (Autorul). Zonara crede că se numesc „tropare“ căci trec vocea psalților către irmoase. — Conf. Goar, Εὐχολόγιον p. 46 și 434. Iar Nicodem Aghioritul, ieromonah († 1828—29), în scrierea sa Ἐορθοδοξίον, Veneția 1836, pag. 597, spune că „tropare se zic cele ce urmează după irmos“. Apoi și Ioanichie Cacavela în scrierea sa manuscris „Invățătura sfântă“, an. 1706, arată că „Unele tropare cântă biruințele sfinților, altele biruințele lui Dumnezeu, altele în multe feluri schimbă glasurile“. Înainte de Ioan Damascen, stihirile în genere se ziceau „tropare“. Vezi și Codicele lui Daniel, op. c., Tom. IV, p. 722.

2) În vechime Grecii nu cântau în Biserică pe note, ci cunoșteau din tradiție melodiile irmoaselor și după chipul acestora cântau toate troparele canoanelor. Deci, d'asupra fie cărei ode, se însemna ori cuprinsul întreg al irmosului, ori numai începutul lui. Cum vedem dar, la canoane modelele de cântare sunt irmoasele ; iar la stihiri *podobiile*. Nu se cuvine deci ca irmosul să fie mai mare ori mai mic de cât troparul, dar nici *podobia* de cât stihira.

3) Léon Clugnet, art. καταβάσια : Tropaire placé à la suite d'une ode qui appartient au canon d'une grande fête. On l'appelle ainsi parce qu'autrefois il était chanté solennellement, par les deux groupes des chantes qui descendaient préalablement de leurs stalles et se réunissaient au milieu du chœur.

unele Biserici din Rusia și Grecia <sup>1)</sup>. Canoanele se împart în trei stări la cari se rostește de presviter ectenii mici. În timpurile vechi creștine, canoanele erau numai un șir mic de tropare; mai târziu s'au îmbogățit și înfrumusețat cu irmoasele urzite de Ioan Damascen. El a pus troparele canonului într'o rândueală frumoasă și a dat canonului forma de acum, pe care au dezvoltat-o imnologii posteriori <sup>2)</sup>.

2. **Asemănănde** (ὁμιος) sau *prosomiile* (προσομία) ori *idiomele* (ἰδιομελία) sunt niște modele de cântări din mineiu ori octoih, după cari se cântă alte imne. Fie care din cele 8 glasuri își are asemănănde sale. Acestea se însemnează d'asupra imnelor, ce trebuie a se cânta întocmai cu aceste asemănănde. Melodia acestor modele este deosebită de melodia obișnuită bisericească. Între asemănănde, prosomii și idiome, este o deosebire bine pronunțată <sup>3)</sup>.

3. **Antifoanele** (ἀντίφωνα, ἀντιφόνος, ἀντίφωνον, ἀτιφωνέω, cânt schimbiș), se cheamă imnele cari se cântă de amândouă horurile pe rând <sup>4)</sup>. Antifoanele sunt de 4 feluri: a) antifoanele *catismelor* sau stihurile lor de la slave; b) antifoanele *treptelor* de la ortrina Duminecei, zise așa pentru că autorul lor Ioan Damascen le-a compus în spiritul celor 15 psalmi ai treptelor (de la 119—133); c) antifoanele *liturghiei* luate din psalmii 102 și 145 și se cântă îndată după ectenia cea mare; d) antifoanele celor 12 sărbători domnești <sup>5)</sup>.

IV. Din acest buchet de imne fac parte acelea ce și-au primit numele de la *locurile* sfintei Scripturi, cu cari se unește cântarea lor :

1. **Bine cuvântările** (εὐλογιὰ) adică acele tropare ce se cântă precedate de versul 12 al psalmului 118: «*Bine ești cuvântat, Doamne, invață-ne pe noi îndreptările tale*».

2. **Polieleul** (πολυέλεος, multă îndurare) sau cântarea psalmilor 134 și 135, se cheamă astfel pentru că în psalmul 134 se laudă după fie care stih numele Domnului zicându-se «*Aliluia*»; iar în psalmul 135, după fie care stih se repetesc cuvintele : «*Că în veac este mila lui*» (ἐλεος <sup>6)</sup>).

3. **Fericirile** (μακαρισμοί) sunt versurile din evangelia lui Mateiu c. V, v. 3—12; și se mai cheamă astfel și troparele ce

1) Icon. N. Filip, Liturg. p. 91—93.

2) Tot acolo.

3) Tot acolo, p. 93.

4) Origina cântării antifonice se poate căuta la Evrei. Filone Judeul născut în Alexandria cu 30 de ani înainte de Hristos, vorbind de cultul judaic ne spune că «*δύο γίνονται τὸ πρῶτον χοροί, ὁ μὲν ἀνδρῶν, ὁ μὲν γυναικῶν, εἶτα ἄδουσι πεποημένους εἰς τὸν θεὸν ὕμνους*». Deci cântarea antifonică din creștinism, a fost introdusă mai întâi în Alexandria de la Essenii, apoi în Antiohia de Ignatie Teoforul. — Vezi Goar Evchol., op. c., p. 106, n. 63.

5) Léon Clugnet, art. ἀντίφωνον, p. 14. — Goar, Evchol., p. 107, n. 68 și 70.

6) Léon Clugnet, op. cit., art. πολυέλεος, pag. 123. — Conf. Icon. N. Filip, op. cit., p. 98.

se prăsară cu aceste versuri și se cântă la liturgie. În limbajul liturgic sub numirea de «fericiri» se înțeleg mai adesea ori aceste tropare<sup>1)</sup>.

V. Grupa aceasta cuprinde imnele cari și-au împrumutat numirea lor de la *timpul* când se cântă ele:

1. **Lucernalele** sau luminariile (λυχνικά, lucernaria, imnele luminilor) sunt cântările de la partea I a vesperei când preoții se roagă Domnului ce locuște în lumină, ca să reverse strălucirea sa în sulele credincioșilor. Se mai cheamă astfel pentru că atunci se aprind luminile în casa Domnului<sup>2)</sup>.

2. **Chinonicul** (κοινωνικόν, ceea ce este comun) se zice stihul ce se cântă în timpul împărțirii sfinților servitori. Acest chinonic se deosebește de acela al zilei ori al sărbătorilor<sup>3)</sup>.

3. **Prochimenul** (προκειμενος, ce se pune înainte) este stihul biblic care se așează înaintea cetirei din sfânta Scriptură, a Apostolului, Evangheliei și Parimiilor. Prochimenul acesta diferă de prochimenul zilei (προκειμενος τῆς ἡμέρας) ce se rostește la vespere, cum și de prochimenele sărbătorilor mari și acelea de la vesperalele Duminecilor postului mare<sup>4)</sup>.

VI. În fine din această ultimă serie, fac parte imnele cari arată pozițiunea și *respectul* celor cari se roagă în timpul cântării lor.

1. **Acatistul** (ἀκάθιστος, neșezător) se cheamă o cântare în timpul căreia credincioșii stau în genuchi. La început această numire a fost dată cântărilor de mulțumită către Maica Domnului făcute de patriarhul Sergie al Constantinopolului (610—638) după ce acest oraș fu eliberat de năvălirea Avarilor în anul 626. Mai târziu s'a dat acest nume și altor acatiste făcute de diferiți scriitori s. e. acatistului sfintei Fecioare și al sfinților îngeri, compuse de Iosif scriitorul de cântări († 883); acatistului sfintei Fecioare făcut de Împăratul Niceei Teodor Lascaris II (1254—1258), ș. a. Acatistul constă din tropare, canoană proprie, rugăciuni duioase, condace, icoase și o rugăciune de încheiere<sup>5)</sup>.

2. **Ipacoii** (ὑπακοί, ascultare; ὑπακούω, ascult) se zice o cântare de la privegherea de Duminecă, de la miezonoptime, de la ortrină înainte de antifoane și cetirea evangheliei. Apostolul Pavel în epistola lui către Romani (V, 19) întrebuințează cuvântul ὑπακοή cu înțelesul de «ascultare»; iar παρακοή cu înțelesul de «neascultare». Cântarea ori cetirea acestui imn se ascultă în picioare pentru conținutul lui despre învierea Domnului.

3. **Sedelnele** sau șezânde (κάθισμα) sunt niște imne la a căror cântare se șeade jos spre odihnă. Ele se pun la ortrină

1) Léon Clugnet, p. 93, art. μακαρισμοί.

2) Tot acolo, art. λυχνικόν, p. 93.

3) Tot acolo, κοινωνικόν, p. 85.

4) Tot acolo, προκειμενος, p. 127.

5) Léon Clugnet, Diction., op. cit., art. „ἀκάθιστος“, p. 4.

după catisme, după polieleu și la a III-a odă a canonului. În alte timpuri ale serviciului divin, nu este îngăduit, de cât bolnavilor, bătrânilor și neputincioșilor a sta jos în Biserica ortodoxă. Tertulian se exprimă astfel în această privință: «*Apoi dacă este necuviincios să stăm jos ori cu spatele în fața aceluia pe care îl venerăm, cu atât mai mult nu se cuvine aceasta în fața lui Dumnezeu cel viu, înaintea căruia și îngerii se cutremură*»<sup>1)</sup>.

4. **Doxologia** (δοξολογία, prea mărire) în cărțile liturgice se cheamă imnul martirului Atinogen († 196): «*Mărire întru cei de sus*» (Δόξα ἐν ὑψίστοις) ce se cântă solemn la finele ortrinei în zilele de Dumineci și sărbători; iar în alte zile imnul acesta se citește. În cazul d'întăiu se zice «*Doxologia mare*» (δοξολογία μεγάλη); în cazul al doilea se cheamă «*Doxologia mică*» (δοξολογία μικρά). Dar câte odată tot «Doxologie» se numesc și cuvintele: «Mărire Tatălui și Fiului și sfântului Spirit (partea I); și acum și pururea și în vecii vecilor amin» (partea II<sup>2)</sup>). Constituțiunile apostolice recomandă a se cânta Doxologia cea mare în picioare<sup>3)</sup>. În Doxologie se preamărește Dumnezeu Tatăl, Fiul și sf. Spirit. Ea începe cu cuvintele îngerilor ce au cântat la Nașterea Domnului: «Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu» (Luca 2, 14),

## § 74.

### Muzica în Biserica apuseană.

În Biserica primară din apus, cântarea bisericească eră ca și la răsărit, simplă, unisonă și se intona de toți credincioșii în casa Domnului. Fericitul Augustin vorbind de vechea cântare apuseană zice că: «*În mod potrivit, prin mișcarea vocei se făcea zicerea psalmului cu sunet, în cât eră mai aproape de cetire de cât de cântare*»<sup>4)</sup>.

a) Dar în secolul IV simplitatea acestor cântări ne mai fiind plăcută poporului, episcopul Silvestru al Romei, înființă pe la anul 330 în acest oraș, școale pentru muzica bisericească, fără însă să se ajungă la o propășire oare care<sup>5)</sup>. Iar inai târziu,

1) Tertull. De oratione, cap. 16: „Irreverens esse assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus quem maxime reverearis ac revereris, quanto magis sub conspectu Dei vivi Angelo adhuc orationis adstante“. — Goar, Evcholog., p. 27, n. 64. — Vezi și Tez. Lit., T. II, n. 2, p. 126.

2) Léon Clugnet, op. cit., art. „Δοξολογία“ p. 38: Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, ἀμήν. — Conf. Goar, Evchol., p. 47, n. 58.

3) Constitut. Apost., lib. VII, c. 47. Aci este și textul Doxologiei.

4) Augustin. Confesionum libri, tredecim. Lib. X: Tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi ut pronuncianti vicinior esset quam canenti. Conf. Isid. Ispan. De offic. eccles. I, 5.

5) Conf. Eusevie Popovici, Istoria Biseric. trad. de Athan. al Râm. și Gherasim al Argeș. Vol. I, pag. 564. — Asem. N. E. Ideru, Ist. art. frumoase, p. 349.



Ambrosie episcopul Mediolanului († 397), făcu o reformă cuvenită cântărilor bisericești și introduse cântarea **antifonică** orientală în Biserica sa<sup>1)</sup>. Sistemul muzical al lui Ambrosie, după cum înșiși apusenii recunosc aceasta, nu a fost inventat de el, ci l-a împrumutat din răsărit<sup>2)</sup>. Ambrosie, în scopul urmărit de el, a luat din orient scara de 8 trepte, cum și cele 4 ehuri grecești, dorianul, frigianul, lidianul și mixolidianul numite «autenice», împreună cu cele 4 ehuri «plagale», ipodorianul, ipofrigianul, ipolidianul și ipomixolidianul, și le-a acomodat gustului său<sup>3)</sup>. El fiind instruit în meșteșugul și știința cântărilor, a compus o «*Carte de cântări bisericești*»<sup>4)</sup>, și a regulat tonalitatea cântului eclesastic, precum și modul de executare al imnelor, psalmilor și antifoanelor. Cu timpul sistemul ambrosian s'a răspândit în tot occidentul și-l găsim întrebuințat aci vr'o 200 de ani, adică până în timpul lui Grigorie cel Mare episcopul Romei († 604).

Cum că Ambrosie a împrumutat elementele din orient pentru desăvârșirea operei sale de cântare, ne o atestă chiar occidentalii. Așa, fericitul Augustin vorbind de timpul în care trăea Ambrosie, zice că «*Atunci se cântau psalmi și imne după obiceiul locurilor din orient, introdus și la noi*, zice Augustin, *ca nu cumva poporul să se lungezească prin somnolență și moleșie*»<sup>5)</sup>. Iar despre introducerea cântărilor ambrosiene în tot occidentul același fericit părinte mărturisește că «*Laudabilia măsură muzicală care este în ființă, o urmează toate Bisericile din apus, luând pildă de la cea din Milan*»<sup>6)</sup>. Și în altă parte Augustin afirmă că «*în multe ore se cântă din versurile prea fericitului Ambrosie*»<sup>7)</sup>. Dar episcopul Mediolanului a tradus și multe imne din limba greacă în cea latină, pe cari apoi le cânta după norma orientală<sup>8)</sup>. Pietatea împăraților contemporani cu Ambrosie, o arată el însuși când spune că «*psalmii*

1) Ambros. Hexaameron, lib. III, c. IV.

2) Prosper Guéranger, Instit. Liturg., T. I, pag. 97.

3) Thalhofer, Liturgik, I B. S. 541: Er (Ambrosius) habe dem Kirchengesang durch Herübernahme von vier Octavgattungen (dorisch, phrygisch, lydisch, mixolidisch) aus der antik-griechischen Musik eine feste systematische Grundlage gegeben.

4) N. E. Idieru, op. cit., pag. 349.

5) August. Confess. IX, 7: Tunc hymni et psalmi ut canerentur secundum morem orientalium partium ne populus morosis tædio contabesceret, institutum est, etc. (in Bingham, Tom. V, pag. 179).—Conf. și A. Lerosey. Hist. et symbolism. liturg. pag. 255: Ce fut en orient que commença l'usage des hymnes métriques. Saint Augustin atteste cette origine, quant il raconte comment saint Ambroise fit chanter à Milan „des hymnes selon l'usage des églises d'orient“.

6) August. Confess. IX, 7.

7) August. Confess. IX, 12: Cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii.

8) Fetis, La biographie universelle des musiciens, T. II, Paris 1885: Le système tonal adopté par saint Ambroise fu donc celui des huit tons du chant de l'église grecque, dont quatre, etc.

se cântau de împărați cari uneau vocea lor cu aceea a popoului»<sup>1)</sup>.

Din secolul IV și până în al VII-lea, adică până în timpul lui Grigorie cel Mare, se iviră în apus mai mulți scriitori de cântări bisericești, fără însă ca să ajungă câtuși de puțin meritul lui Ambrosie. Dintre acești innologi fac parte: *Ilarie* († 366) episcopul de Pictaviu (Poitiers, în Galia), *Damas* episcopul Romei (an. 366—384) și mai ales poetul ispaniol *Aureliu Prudentiu* (sec. V) supranumit de latini «principele poeților apuseni» ori «Pindar» sau «Horatîu» al Bisericii apusene. Pe lângă aceștia mai amintim pe *Claudiu Mamert* († c. 374) un cunoscut innolog din Viena (în Galia), *Gelasie* episcopul Romei († 496), preotul *Cecilius Sedulius* (sec. V) autorul poemei «De Christi miraculis libri»; mai departe, episcopul de Pictaviu *Honoriu Fortunat* († c. 609) autor de imne elegiace, și în fine *Grigorie cel Mare* episcopul Romei<sup>2)</sup>.

Multe însă dintre imnele vechi latine, așa ca și în orient, nu au suprascrieri și nu se știe nimic despre autorii lor. Mai este iarăși de observat, că din secolul IV—VII între melodiile dulci și armonioase făcute de Ambrosie, se introduseră și melodii **teatrale**, lucru care făcuse pe Ieronim să se deplângă de această cădere a cântărilor bisericești, și să învețe pe psalți într'o omilie a sa, că lui Dumnezeu nu se cade să-i cântăm «*cu unsori dulci pe gât și să ungem gâtul ca în tragedii, așa în cât să se audă în Biserică cântece ca la teatre, ci cu frică, cu grijă și cu știința scripturilor să cântăm*»<sup>3)</sup>.

b) Grigorie cel Mare cunoscând că sistemul de cântări al lui Ambrosie nu mai este potrivit cu acel timp, și văzând decadența cântărilor bisericești, s'a hotărât să aducă o reformă radicală acestui meșteșug.

În scopul acesta Grigorie împrumută cele 4 ehuri ambrosiane numite «autentice», împreună cu cele 4 ehuri «plagale»<sup>4)</sup>. Scriitorii sunt de acord că Grigorie și-a notat sunetele scării cu cele dintâiu 7 litere ale alfabetului latin, așa cum eră sistemul clasic grecesc și latin, arătând cu fie care literă tonul ce trebuia a se cânta: s, e, a, b, c, d, e, f, g; sau A, B, C, D, E, F, G. Sistemul său numit „**Cantus planus**” (cânt potrivit, liniștit, dulce), iar mai târziu „**Cantus grigorianus**”, fu alcătuit după cum vedem din elementele ambrosiene și grecești. Grigorie își așternu știința sa de cântare teoretică și practică, împreună cu imnele religioase, într'o carte numită „**Antiphonarius**”<sup>5)</sup>.

1) Ambros. Praef. in psalm.: Psalmus cantatur ab imperatoribus jubilatur a populis.

2) A. Lerozey, Manuel liturg., Hist. et symbolisme, Paris 1889, p. 257.

3) Heronym. in Ephes. V. Textul orig. la pag. 482, not. 3, Tom. II, Tezaurul Liturgic.

4) G. I. Papadopol, Συμβουλαί, op. cit., pag. 144.

5) Thalhofer I. B. S. 37: Necessè fuit ommem sacrorum officiorum seri-

Din punctul de vedere al artei, Antifonariul acesta fu de mare valoare pentru Biserica romană, și de aceea se legă cu **lănțușur**l în altarul Bisericii sfântului Petru din Roma, spre a servi totdeauna de dreptar în cântările bisericești apusene. Diferența între cântarea ambrosiană și cea grigoriană a fost următoarea: pe când cântarea lui Ambrosie eră metrică, adică cu măsură ritmică, aceea a lui Grigorie eră liberă de măsură și se mișca liber în felul celei orientale, având fie care silabă tonul ei.

Dar Ioan diaconul (sec. VII) biograful lui Grigorie cel Mare, nu dă de autor original al Antifonariului pe Grigorie, ci zice numai că l'a «compilat» (compilavit), adică l'a alcătuit de pe alte isvoare mai vechi. Iată și cuvintele diaconului: «*Grigorie în casa Domnului, după pilda prea înțeleptului Solomon, pentru căldura și dulceața cântărilor sale, a adunat (compilavit) un Antifonar, făcut din felurite bucăți, de mare folos pentru cântări*»<sup>1)</sup>. Ori cum ar fi lucrul, totuși Grigorie cel Mare are mare merit pe terenul acesta în Biserica romană. Diaconul Ioan mai afirmă că Grigorie a înființat, o școală de cântări în Roma, și el însuși azista la repetițiunile psaltice, pentru ca Antifonariul să fie, întocmai executat<sup>2)</sup>. Astăzi se mai aude cântul gregorian numai în **postul cel mare** și în unele zile de pocăință<sup>3)</sup>.

Se știe că în anul 676 episcopul Romei **Agathon**, după cererea egumenului din Britania **Benedict Biscop** a trimis acolo pe diaconul Ioan din Roma ca să răspândească liturgia romană și cântul gregorian. Activitatea lui Ioan a fost încoronată cu succes<sup>4)</sup>. Iar în anul 754 episcopul roman Ștefan III a trimis în Franția o copie de pe Antifonariul lui Grigorie și 12 psalți după rugămintea regelui Pepin I († 768), ca să se stabilească acolo sistemul muzical al lui Grigorie. Dar și sinodul din **Cloveshove** (Anglia, ținut în anul 747, hotărî prin canonul 13 introducerea și menținerea acestui sistem<sup>5)</sup>. Tot asemenea și papa Adrian († 795), a îndeplinit cererea lui Carol cel Mare (768—814), de a trimite în Franția două copii de pe Antifonar, cu o ceată de psalți, în scopul răspândirii cântului gregorian<sup>6)</sup>.

Autoritatea și renumele lui Grigorie cel Mare, făcură ca cântările lui să se întindă până în secolul IX în tot apusul, și

---

em, quae solito *cantorum ministerio* per totum anni circuitum in ecclesiasticis conventibus exhibetur... diligentius et plenius in libellum, quem usitato vocabulo „Antiphonarium” nominant, *colligere* et digerere.

1) Ioann. Diacon. Vita s. Grigorii Magni, cap. VI: Deinde in domum Domini, more sapientissimi Salomonis propter musicae compunctionem dulcedinis, Antiphonarium centonem cantorum studiosissimus nimis utiliter *compilavit*. Conf. Martigny, Diction. des Antiq. chrét. art. „Chant ecclésiastique”, n. II, p. 165.

2) Ioann. Diacon. vita s. Grigorii Magni, cap. VI: **Scholam** quoque centorum... constituit (Grigorius)... ubi usque hodie lectus ejus... et *flagellum* ipsius quo pueris minabatur

3) Thalhofer, op. cit. I, B. S. 564.

4) P. Guéranger, Inst. liturg., T. I, p. 168 și 240.

5) Thalhofer, Liturgik, I B., op. cit., S. 550.

6) P. Guéranger, op. cit., T. I, p. 240.

să se păstreze și cultivate în școale anume înființate după dânsul. Dar cu toată paza Antifonariului său din Biserica sfântului Petru din Roma, totuși acest monument de cântare a **dispărut** cu timpul, și au dispărut mai toate copiile de pe el trimise de episcopii romani în diferitele țări occidentale<sup>1)</sup>.

Multi din împărații devotați Bisericii romane, sprijiniră cu tărie muzica gregoriană și înființară instituțiuni pentru scopul acesta. Carol cel Mare († 814), fiul său Ludovic cel Pios († 840<sup>2)</sup>, apoi fiul acestuia Carol cel Pleșuv († 877), Carol cel Gros († fin. sec. IX), Alfred cel Mare regele Angliei († 900) ș. a., se ilustrară între altele prin încurajarea spre propășire a cântărilor bisericești și prin înființări de școale cantorale. Pe timpul acestor



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU Autorul Tezaurului Liturgic, Miercuri 26 August, anul 1898, călătorește cu vaporul la școala «Halki» și Insulele Principilor din Marea de Marmara.

împărați, conducătorul școalelor de cântări și al horurilor bisericești, fu numit în apus „**primicerius** scholæ cantorum» sau «archicantor», «magister cantor» ori «magister capellæ» (de unde și numirea de «Kapellmeister»); iar al II-lea conducător se chemă „**secundicerius**“<sup>3)</sup>.

1) Astăzi mai există două copii de pe Anifonariul gregorian făcute cam prin secolul X: una în biblioteca din saint Gall în Elveția și alta la Montpellier în Franca. Facsimile de pe cea din saint Gall au fost publicate în total sau în parte de Sonnleiter, Kiesewetter ș. a. Dar mai sunt și alte Antifonare-copii anterioare secolului X; ele însă nu sunt copiate de pe cel gregorian.—Titus Cerne, Dicționar de Muzică, Vol. I, 1889, Iași, p. 57, art. „Antifonar”.—Conf. Thalhofer, op. cit., I B. S. 37 și 550.

2) Ludovic cel Pios, trimise la Roma pe presviterul (mai târziu episcopul) Amalariu din Metz, ca să aducă o copie de pe Antifonariul lui Grigorie și așa să stabilească cântul gregorian în Germania. Papa Grigorie IV satisfăcu dorința împăratului și-i trimise copia cerută prin Amalariu. Înapoiindu-se acest presviter în orașul său, a studiat Antifonariul și a compus lucrarea „De ordine Antiphonarii”.—Guéranger, I T., op. cit., p. 244.

3) Thalhofer, op. cit., I B. S. 551—552.

c) Dar de la jumătatea secolului IX încoace, apusenii nu se mai îndestulară cu cântarea cea simplă și unisonă a lui Gregorie, ci încercară a acompania prima voce a Antifonariului gregorian, cu o a două voce, ca să combine astfel oare care armonie. Au mai adaos apoi la aceasta și figuri muzicale, ca cu chipul acesta auditorul să fie mulțumit pe deplin. Călugărul benedictin **Hukbald** din St. Amand, în Flandra († 930), fu cel d'întăiu care a dat început armoniei, adică cântărei pe mai multe voci, cum și **liniilor muzicale**. El regulă teoretic cântarea vocală și desfășură învățătura despre intervale și armonie. De la Hukbald au rămas 4 scrieri muzicale: «*Deharmonica institutione*», «*Musica enchiridis*», «*Scholia enchiridis*» și «*De tonis ac psalmis modulandis*»<sup>1)</sup>. Mai puțin cunoscuți în arta cântărilor sunt: **Odon** († 942) un egumen din Clugny (Cluny) autorul unui «Tonarium» și al unui «Dialogus de musica»<sup>2)</sup>, cum și învățatul **Hermann** († 1054), școlarul egumenului Berno. De la Hermann a rămas o carte «Opuscula de musica»<sup>3)</sup>.

**Secolul XI** aduse cu sine o însemnată modificare în cântările occidentale, prin renumitul italian și călugăr benedictin, **Guido** din orașul **Arrezzo** de lângă Ferară în Italia († c. 1050). Acest benedictin a inventat **notațiunea muzicală liniară** pe care o avem astăzi și așezarea notelor într'un sistem de linii<sup>4)</sup>. Tot lui Guido i se atribuie **cheea** și siguranța scării muzicale, cum și însemnarea adâncimei și înălțimei notelor. Unii muzicologi însă, susțin fără temei, că toate acestea ar fi mai vechi de cât timpul lui Guido. Acest bărbat a dat celor d'întăiu 6 note ale gamei, niște numiri scoase din silabele inițiale ale unui vechiu imn latin compus în onoarea sfântului Ioan Botezătorul s. e. *ut, re, mi, fa, so, la*<sup>5)</sup>. Guido a dus mai departe meștegul armoniei lui Hukbald, fixând note și pentru vocile secundare, cari până acum cântau fără semne<sup>6)</sup>. Un contemporan a lui Guido, și anume francezul **Jean**, zis și «*Geometrul*» (an. 1050) a scris 4 imne întru venerațiunea sfintei Kecioare și alte imne la felu-

1) Thalhofer, op. cit., I B. S. 68. — Conf. Migne, Tom. 132, p. 905 — 1041.

2) Migne, Tom. 133, p. 751 — 814.

3) Migne, Tom. 143, p. 411 — 442.

4) Guido fu chemat la Roma de papii Benedict al VIII și urmașul său Ioan al XIX, pentru a perfecționa cântarea bisericască apuseană. — Guéranger, op. c., Tom. I, p. 297.

Guido sau **Gui d'Arrezzo** a lăsat următoarele scrieri: *Versus de musicae explanatione*; apoi: *Tractatus correctorius multorum errorum qui fiunt in cantu Gregoriano in multis locis*.

5) Mai târziu nota *ut* fu schimbată în *do*, iar *si* care nu fu introdusă în gamă de cât în secolul XVI sau al XVII, a fost la început înlocuită prin repetirea uneia din cele șase silabe, căci Guido nu dăduse nume decât la șase note din gamă, iar nu la șapte câte sunt într'o octavă. — Conf. N. E. Idieru, op. cit., pag. 352.

6) Thalhofer, Liturg., op. cit., I B., S. 68, 549 și 556. — Conf. Guéranger, Institut. Liturgik, op. c., Tom. I, p. 297.

rite sărbători ale Bisericii latine<sup>1)</sup>. Mai renumit de cât acesta fu scolasticul *Francisc* din Colonia (an. 1046—1087) care a scris despre «măsura (chronometria) cântăreii».

În timpul **scolasticei**, cântarea fu cultivată cu mare zel, dar mai mult științific, fiind că se credea că face parte din cercul acestei filosofii. De aceea, mulți dintre teoreticienii scolastici, de și nu cunoșteau meșteșugul cântărilor, totuși compuneau **teorii** minunate asupra lor, conduși fiind de principiile estetice și ale cugetărilor filosofice. Așa a fost d. e. preotul francez *Jean de Muris* (sec. XII), care de și nu era muzicant de meserie, cu toate acestea a scris o minunată operă «Despre măsura și armonia cântăreii». Scrierea lui Jean de Muris fu mult apreciată de către muzicanți și o consultară în lucrările cântărilor armonioase. Dintre teoreticeni, numai renumitul scolastic francez **Petru Abelard** († 1142) din Paris, a fost în stare să compună melodii pentru cântecele sale latine, și apoi să le cânte el însuși cu mult gust. Nu mai puțin însemnat pe terenul mistic și muzical teoretic, fu egumenul francez **Bernhard de Clerveaux** († 1153) supranumit și «*Doctor mellificus*» (învățător gură de miere<sup>2)</sup>).

Prin **secolul XIV** se începu a se compune și a se cânta în Biserică bucăți armonioase în **trei părți**: cea de jos se zicea *tenor*; cea din mijloc *motetus*, și cea de sus *triplum*<sup>3)</sup>. Aceasta a fost origina **contrapunctului** (contrapunctum) adică a meșteșugului de a compune melodii în două ori mai multe părți. Dar cât de neplăcută, supărătoare și chiar oribilă pentru ureche, eră pe atunci această muzică zisă «armonioasă» se vede de acolo că papa Ioan XXII (1316—1334) prin bula sa «*Docta sanctorum*» dată în anul 1322, puse cântarea armonioasă sub «**anatema**» și porunci ca în Biserici să nu se mai cânte fără autorizarea ecleziastică, moduri noi de cântare<sup>4)</sup>.

d) Ordinul papal însă ne aducând vre-o schimbare în bine și melodia bisericască umplându-se cu tot felul de figuri ciudate, semăna mai mult cu o muzică de **petreceri** lumesti, mai ales că și vocea omenească părea a fi un instrument cu faceri ridicule și nevrednice de casa lui Dumnezeu. Lucrurile au mers astfel până în timpul sinodului tridentin (1545—1563) care a hotărât **scoaterea** muzicii armonioase din Biserică. O comisiune a sinodului instituită în anul 1562 a decis ca «*episcopi să înălțare din Biserici acele muzici cari se amestecă sau cu orgă, sau cu cântec desfrânat, ori cu ceva necurat*»<sup>5)</sup>. Iar în anul

1) Guéranger, op. cit., T. I, p. 300.

2) Thalhofer, Liturg., op. cit., I B. S. 68.

3) N. E. Idieru, op. cit., p. 353. În secolul XVI, în «discantus» (cântec în două părți) se numi *baz* (bassus) vocea de jos; iar *tenor* (tenor) aceea care ține firul cântăreii. — Asem. Thalhofer, op. cit., I B. S. 556, nota 3.

4) Thalhofer, Liturgic., op. cit., I B. S. 559. Guéranger Instit. Liturg., op. cit., T. I, pag. 350.

5) Conc. Trident. sess. XII: Ab ecclesiis vero musicas eas, ubi sive organo, sive cantu lascivum aut impurum quid miscetur arceant episcopi.

1564 papa Pius IV a ales o congregațiune de 8 cardinali, între cari eră și Carol Boromeo († 1584), ca să curețe muzica bisericească din Roma și în special din **capela papală**, ca apoi de aci să ia exemplu întreaga Biserică romană. Congregațiunea, pentru ajungerea acestui scop, ceru ajutor renumitului maestru și cântăreț al capelei papale, italianului *Giovanni Pier-Luigi da Palestrina* (vechiul oraș Prænestre apoi Palestrina din Latium<sup>1)</sup>, numit după locul său natal *Giovanni Palestrina* († 1594). Acest meșteș mare în muzică, supranumit «Omer al cântărilor bisericești apusene», fu pofțit de congregațiune ca să compună pe note o liturgie, a cărei măsură, subiect și melodie, să nu conțină ceva ce s'ar putea apropia de muzica profană. Tot de odată această liturgie să se distingă prin simplitate, demnitate și expresiune pioasă, și la cântarea ei să se înțeleagă bine textul cuvintelor. Marele maestru a compus *trei liturgii*, dintre cari una a fost primită cu entuziasm, căci eră făcută pe baza cântului gregorian, într'o armonie dulce, liniștită și plină de sentimente pioase<sup>2)</sup>. Această liturgie este cunoscută sub numele de «Missa papae **Marcelli**» sub a cărui autoritate o puse însuși Palestrina, drept recunoștință pentru binefacerile, pe cari maestrul le primise odinioară de la Marcellin<sup>3)</sup>.

Palestrina a dat muzicii bisericești apusene, adevăratul ei caracter religios și a deschis calea numeroșilor compozitori pe cari Italia i-a produs mai în urmă. Până la el *musica sacra* și *musica profana*, trăise într'un fel de amestecătură naivă. Se obișnuise lumea de a auzi în Biserică aceleași melodii cari se cântau în localuri lumești. Palestrina a scris pe note litanii, imne ș. a.; dar opera lui «**Stabat Mater**» compusă de el pentru capela sixtină, este privită ca încoronare a tuturor operelor sale. Și dacă după acest imn Palestrina nu a mai scris nimic, a crezut că acesta este destul pentru a-l face ne uitat de posteritate. Acest mare maestru, este fondatorul *școlii muzicale nouă*, în care unește seriozitatea cântului gregorian cu vioșia stilului mai nou. Din această școală au eșit între alții vestitul **Grigorio Allegri** († 1640, iar după unii la 1652), compozitorul imnului «**Miserere mel Deus**» în două horuri dat la lumină în anul 1630<sup>4)</sup>.

1) Să nu se confunde orașul „Palestrina” cu 7000 locuitori din statul de odinioară papal, locul de naștere al lui Palestrina cu un alt oraș „Palestrina” de lângă Veneția cu 6000 de locuitori. (Autorul).

2) Thalhofer, Liturgic, op. cit., I B. S. 560: Zur Probe componirte Palestrina eigens drei Messen, die von den päpstlichen Sängern in Gegenwart der Commission vorgelesen wurde. Conf. Guéranger, T. I. p. 457–460.

3) Baiui, Memorie storico-critiche della vita et delle opere di Giovanni Pier-Luigi da Palestrina, detto il Principe della musica, Roma 1828, T. I, pag. 76–294. – Conf. Bäumker, Palestrina, Freiburg, 1877.

*Missa papae Marcelli* se cântă și astăzi odată pe an în **Capela sixtină**, și anume în Sâmbăta cea mare. Vezi, A. Lerosey, Hist. et symbol., op. cit., pag. 38.

4) Cuvintele acestui imn sunt luate din psalmul 50: „Miluește-mă Dumnezeu”; dar compoziția lui Grigorie Allegri nu se cântă de cât în **Capela sixtină** în Vinerea cea Mare, și se oprește sub pedeapsa de excomunicare, de a se da

În secolul XVI răsăriră în statele apusene mulți bărbați iscusiți în arta muzicală. Dintre aceștia distingem în Țările de Jos pe *Hobrecht* († 1507), *Okeghem* († 1513), pe discipulul acestuia *Josquin Desprez* († 1531) ș. a. Dar superior acestora și aproape la același nivel cu Palestrina, aflăm în Țările de Jos pe contemporanul său Flamand **Orlandus Lassus** sau *Orlando di Lasso* († 1595). Alături însă de muzica clasică, se născu în curând o muzică omogenă cu opera. Această direcție fu cultivată mai întâiu în școala de muzică fondată la 1548 de *Filip Neri* († 1595) întemeetorul congregației «Oratoriului» din Roma, și apoi înflorită de alți maștrii postĂriori ca d. e. Mozart, Haydn, etc.

Dintre maștrii secolului XVII se ilustră italienii *Stradella* († 1681) și mai ales *Giovanni Lully* († 1687) care își făcu un mare nume în Franca. Totuși Papii : Alexandru VII în anul 1657 și Inocențiu XII în anul 1692, decretară înlăturarea melodiilor lumești din cultul latin, cari prinseseră iarăși rădăcini în Biserica<sup>1)</sup>.

e) În secolul XVIII numărul acestor artiști crescând și mai mult, eu aleg dintre ei pe **Alexandro Scarlatti** († 1725) *introducătorul muzicii instrumentale în Biserica latină*, pe *Benedetto Marcello* († 1739), *Andre Campra* († 1744), *Sebastian Bach* († 1750), *Dominico Scarlatti* († în Madrid 1757) și pe *Haendel* († 1759). Mai departe disting pe *Philippe Rameau* († 1764) autorul scrierei «Noul sistem de muzică teoretică, Paris, 1732», *Iosif Scarlatti* († în Viena 1776), *Christian Bach* († 1782), *Christof Glück* († 1787), renumitul în simfonii **Wolfgang-Ame-deu-Mozart** († 1791) devotatul împăratului Iosif II al Austriei, *Nicolae Peccinni* († 1800) ș. a.

De și secolul XVIII este bogat în numărul cel mare al muzicanților bisericesti și profani apuseni, totuși povârnișul muzicii bisericesti către operele **teatrale** eră așă de pronunțat, în cât se perduse pe desăvârșire direcția sănătoasă a lui Palestrina. De aceea papa Benedict al XIV fu nevoit ca să dea în anul 1749 o *enciclică*, prin care oprește abuzul ce fac cantorii bisericesti cu întrebuițarea în cult a melodiilor teatrale și a diferitelor **instrumente muzicale**<sup>2)</sup>.

**Secolul XIX** aducându-ne un șir de muzicanți occidentali destul de mare, eu însemnez aci numai pe cei cari îi cunoaștem mai de aproape s. e. pe frații **Michail Haydn** († 1808), și simfonistul **Franz-Ioseph-Haydn** († 1809) fiii unui fierar de lângă Viena, mari compozitori de opere bisericesti și profane<sup>3)</sup>; apoi pe genialul **Ludovic van Beethoven** († 1827) născut în orașul

copiii și altor Biserici. **Mozart** († 1791) însă auzind de două ori acest inn, l'a copiat fără nici o schimbare.—Conf. M. N. Bouillet, Diction. d'hist., op. cit., art. „Allegri”, pag. 48.

1) Thalhofer Liturgik, op. cit., I B. S. 561.

2) Thalhofer Liturgik, op. cit., I B. S. 561—562.

3) Ca să-și facă cineva idee de marele produs muzical al lui Iosif Haydn,



Born pe malul Rinului (electoratul Coloniei) și ilustrat la Viena în piano și simfoniile sale<sup>1)</sup>. Nu mai puțin însemnați sunt maestrii *Franz-Schubert* († 1828), francezul *Boieldieu* († 1834), *Bellini* († 1835), ne întrecutul violinist *Nicolo Paganini* din Geneva († 1840) autorul «Carnavalului Venetiei»<sup>2)</sup>, *Luigi Cherubini* († 1842), polonezul *Franz-Chopin* († 1849), *Gasparo-Spontini* († 1851), *Mayerbeer* († 1864) și *Gioachimo Rossini* († 1869).

Vrednici de amintire sunt încă *François Auber* († 1871), *Féts* († 1871) autorul scrierei «La biographie universelle des musiciens», Paris 1885; apoi *Richard Wagner* născut în Lipsca († 1885), pianistul *Franz Liszt* supranumit «Paganini al pianului», născut la Raiding în Ungaria († 1886), *François Gounod* († 1894), *Giuseppe Verdi* născut în ducatul de Parma († 1901) autorul operelor «Aida», «Traviata» ș. a.; iar în timpul de față escelează italianul *Pietro Mascagni* compozitorul lucrărilor teatrale: «Cavaleria rusticana», «Amica», «Sylvano», «Iris», etc.

În apus, după cum văzurăm, de și au apărut foarte multe talente muzicale, totuși pentru Biserica latină mulți din acești maestrii nu au contribuit de cât la a contopi muzica bisericească cu cea lumească, împodobind-o apoi cu melodii pasionate, sgomotoase, lipsite adesea ori de demnitate și pietate sfântă. Aceeași compozitori ai operelor teatrale fură și autorii compunerilor religioase. Acestea măhniră lumea serioasă latină și făcură pe papa Grigorie al XVI (1831—1846) ca să orânduească revizuirea compozițiilor muzicale, simplificarea și întocmirea lor în spiritul bisericesc, cum și restrângerea cântărilor armonice; iar muzica **instrumentală** să nu fie îngăduită în Biserică de cât cu învoirea autorităților clericale. Cu toate acestea dispozițiunea lui Grigorie, s'a aplicat numai în unele țări occidentale<sup>3)</sup>.

De și Biserica răsăriteană ortodoxă, în zilele de Duminici și sărbători, se servește de muzica armonioasă în Bisericile mari, totuși aceasta este numai **vocală** și conformă cu tradițiunile apostolice și spiritul bisericesc; iar în celelalte zile ale săptămănei, pretutindenea se aud în Bisericile răsăritene *cântarea plană* întocmită de Damascen și înflorită de urmașii lui.

---

eu arăt aci numărul bucăților compuse de el: 10 bucăți religioase, 15 misse, armonia a 365 de cântece vechi scoțiene, 163 bucăți pentru instrumentul bariton, 118 simfonii, 83 quator, 44 sonate, 42 arii germane, 36 canoane, 24 concerte, 19 opere, 13 cântece pentru 3 și 4 voci, etc.

1) De și simfoniile sunt încă de mult timp urzite în Franca și Germania totuși nu au excelat în această artă, de cât Mozart, Iosif Haydn și Beethoven.

2) Paganini s'a ilustrat și prin cântarea meșteșugită pe o singură coardă (monocorda) a vioarei.

3) Luft, Siturgif II B. Mainz, 1874. S. 200 seq. Asem. Fluck, fatșof. Siturgif II Thl. Regensburg, 1855, S. 295.

## § 75.

## Orga și muzica instrumentală din Biserica apuseană, contrazic orânduirile sfinților părinți și practica bisericească.

Șunoaștem că apostolii și urmașii lor au cântat înaintea lui Dumnezeu cu vocea, iar nu cu vr'un instrument muzical de lemn, pământ ori de metal. În cărțile Noului Testament când e vorba de cântarea sfântă, se întrebuintează verbul ὑμνεῖω ori substantivul ὕμνος (cânt din gură<sup>1</sup>); iar dacă arareori în timpurile posterioare, în loc de ὑμνεῖω aflăm și verbul ψάλλω<sup>2</sup>), apoi are și acesta tot înțelesul cântecului vocal și nici decum instrumental. Dar să trecem acum la textele sfinților scriitori din epoca patristică, cu privire la cântarea gurală bisericească.

1. Iustin Filosoful și Martirul († 163 sau 167) vorbind de cultul secolului al II-lea se exprimă în acest chip: «*A cânta cu organe ne însuflește și cu fluere, se potrivește pentru copii, cari încă n'au venit la înțelegere (este vorba de Iudei). Pentru aceasta nu este îngăduită în Biserică întrebuințarea organelor în cântare*»<sup>3</sup>). Și în alt loc Iustin adaogă: «*Nu a cânta simplu este potrivit pruncilor (νηπίοις), ci a cânta cu organe neînsuflețite, cu jocuri și cu crotale. De aceea în Biserică se oprește în cântări folosința acestor organe*»<sup>4</sup>). Tot așa și Grigorie de Nazianz, vorbind despre melodia bisericească se rostește astfel: «*Să impletim (lui Dumnezeu) laude în loc de timpane, psalmodie în loc de aplauze teatrale*»<sup>5</sup>).

Iar Ioan Hrisostom făcând tâlcuirea psalmului 144, se oprește asupra cântărei sfinte cu aceste cuvinte: «*Atunci (în Iudaism) erau organe prin cari se scoteau cântările; iar acum în locul organelor este corpul omenesc; căci cuvine-se a cânta nu numai prin limbă, ci și prin ochi și prin mâini și prin picioare și prin auz*»<sup>6</sup>). Prin acest text înțelege Ierarhul, că

1) Mat. 26,30; I Cor. 14,26; Efes. 5,19; Colos. 3,16.

2) Concil. Laod. c. XV: ψάλλειν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

3) Iustinus Mart.: Τὸ ᾄδειν δ' ἀψύχων ὀργάνων καὶ συρίγγων ἐμπρέπει πασίν εἰς ἐνοίαν μηκέτι ἔλθοῦσιν (ἤτοι τοῖς Ἰουδαίοις), διὰ τοῦτο οὐκ ἐπιτρέπεται ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἡ δι' ὀργάνων χρῆσις τῆς ὑμνοδίας. (In G. I. Papadopol, Συμβουλαί... op. cit., pag. 66).

4) Iustinus Mart. Quaestiones et respons. ad orthodox. Quæst. CVII: Οὐ τὸ ᾄσαι ἀπλῶς ἐστὶ τοῖς νηπίοις ἀρμόδιον, ἀλλὰ τὸ μετὰ τῶν ἀψύχων ὀργάνων ᾄσαι, καὶ μετὰ ὀρχήσεως καὶ κροτάλων διὸ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προαιρεταὶ ἐκ τῶν ἁσμάτων ἢ χρῆσις τῶν τοιούτων ὀργάνων. (In Bingham, Tom. III, pag. 179, nota 9).

5) Greg. Naz.: Ἀναλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων, ψαλμοδίαν ἀντὶ τῶν ἀσχυρῶν λιγισμάτων καὶ ἁσμάτων, κρότον εὐχαριστήριον ἀντὶ κρότων θεατρικῶν. (In G. I. Papadopol, Συμβουλαί... op. cit., pag. 68).

6) Chrysostom, in psalm. 144: Τότε μὲν ὄργανα ἦν, δι' ὧν τὰς φθὰς ἀνέ-

atunci când cântăm Domnului cu vocea, să petrecem cântecul ca toată inima, și în toate membrele corpului să vibreze simțul respectului către cele sfinte. Dar Hierosostom făcând și comentariul psalmului 149, în care se recomandă Iudeilor de către autor, ca să laude pe Iehova în timpane și chitare, Ierarhul Bisericii creștine face următoarea explicație asupra muzicii instrumentale din templele iudevești: «*Organele acelea (din Vechiul Testament) de aceea s'au îngăduit atunci, pentru nepuțința lor (a Iudeilor) și pentru a-i îmblânzi prin iubire (divină) și simfonie (instrumentală), și a îmboldi cu aceasta gândurilor ca să facă cu plăcere cele ce le aduc folos*»<sup>1)</sup>.

2. Din orient trecând în apus, eu am căutat terminologia veche latină cu privire la cântarea bisericească și am găsit întrebuințat și acolo verbul «canto» (cânt), ori substantivul «cantor» (cântăreț) sau «cantus» (cântare), și nu se află nici o urmă de cântare instrumentală în casa Domnului. Tertulian, Ilarie episcopul de Pictaviu, cum și Damas episcopul Romei, vorbesc în scrierile lor numai de cântarea liturgică gurală. Iar Ambrosie ocupându-se de cântarea bisericească, afirmă că pe timpul său, adeseaori «psalmii se cântau de împărați...» (psalmus cantatur ab imperatoribus...<sup>2)</sup>), și întrebuințează după cum vedem verbul «canto». Drept că la Ieronim mai aflăm și verbul «psallo» în loc de «canto», dar cu înțelesul de «a cânta psalmii din gură»<sup>3)</sup>. Fericitul Augustin însă se folosește foarte des de cuvintele «canto» ori «cantus». Așa vorbind el despre însemnătatea cântărei arată că «*toate lucrările sufletului nostru au modurile lor proprii de variație, prin voce și cântare*» (in voce et cantu<sup>4)</sup>). Tot așa și innologii apuseni, ca d. e. Aureliu Prudentiu (sec. V), Gelasiu episcopul Romei († 496), preotul Ceciliu Sedulius, (sec. V) ș. a., au avut în vedere numai vocea omenească în cântarea religioasă. Și chiar sistemul de cântare al lui Grigorie cel Mare, nu a fost intitulat altfel, de cât «cantus planus»<sup>5)</sup>.

Iar dacă sinoadele locale ori ecumenice și sfinții părinți nu prevăd nici o pedeapsă pentru introducerea **orgii** și a **instrumentelor** muzicale în cultul latin, cauza este că muzica instrumentală a fost introdusă în acea Biserică după epoca patristică și a sinoadelor ecumenice.

φερον νυνι δε αντι οργάνων κερησθαι εστι τῷ σώματι. Εστι γαρ και δι οφθαλμων αδειν, ου δια γλωττης μονον, και δια ποδων και ακοης.

1) Chrisostom. in psalm. CXLIX: Τα ὄργανα δὲ ἐκεῖνα διὰ τοῦτο ἐπέτρεπτο τότε, διὰ τὴν ἀσθενειαν αὐτῶν και διὰ τὸ κινῶν αὐτοὺς εἰς ἀγάπη και συμφωνίαν και ἐγείρειν αὐτῶν τὴν διάνοιαν μεθ' ἡδονῆς ποιεῖν τὰ τὴν ὀφειλειαν παρεχόμενα.

2) Ambros. Praef. in psalm.

3) Hieron. Comment. in Ephes. V.

4) Augustin. Confess. X, 33: Omnes affectus spiritus nostri pro sui diversitate habere proprios modos in voce et cantu. Conf. Augustin. Confess. X, 7; IX, 12 etc.

5) Thalhofer, Liturg. I. B., op. cit., S. 37.

3. Cu toate că părinții și scriitorii vechi orientali și occidentali s'au pronunțat în contra muzicii instrumentale, după cum am văzut, de și nu s'a făcut încercare în vechime și nu a îndrăsnit nimeni ca să introducă această muzică în Biserica creștină, totuși apusenii au nesocotit hotărârile slintilor părinți și au introdus în Biserica lor cu începere din jumătatea II-a a secolului VIII încoace, instrumentul *orga* (ὄργανον), pentru a sprijini muzica vocală a cântăreților. Despre această introducere, cetim în analele Galiei, că împăratul iconomah Constantin V Copronim (741—775) întrebuița orga în palatul său ca instrument profan pentru cântarea muzicală. Dar în puterea amicitiei ce avea Constantin cu Pepin cel Scurt regele Francilor, îi trimise acestuia mai multe daruri în anul 757, între cari și o orgă, pentru înveselirea curței sale<sup>1)</sup>. Regele Pepin fiind foarte mulțumit de dulceața acestui instrument, cu învoirea Papei l'a introdus în Bisericile mai principale ale Galiei. A fost de ajuns ca Papa să îngăduiească orga în Bisericile mai însemnate, ca apoi în scurt timp, mai în lie care Biserică să răsune acordurile acestui instrument. De aceea în secolul X aproape în toate Bisericile apusene se auzeau sunetele orgei, așa ca și în ziua de astăzi, sub motivul că acompaniază vocea celor ce cântă.

4. Mai târziu unii dintre Papi s'au silit să mărginească răspândirea acestui instrument, dar totul a fost în zadar. Iar sinodul tridentin (1545—1563), după ce l'a respins (sess. XII) a fost nevoit să recunoască oficial existența orgei în cult (sess. XXII), dar și să oprească ori ce alt instrument muzical ce s'ar mai strecura în Biserică<sup>2)</sup>. Apoi după introducerea orgei în Biserica latină, s'au făcut încercări de a se mai alătura pe lângă ea și alte instrumente de cântare, tot cu motivul aparent de a se însoți glasul cântăreților<sup>3)</sup>. Instrumentele acestea introducându-se unul câte unul, cu timpul s'au înmulțit atât, în cât din secolul XVIII încoace, s'a întocmit în cultul apusean o orhestră complectă, așa ca la teatre și spectacole profane. Maestrul cel mai zelos pentru introducerea muzicii instrumentale în Biserica latină, a fost **Alexandro Scarlatti** († 1725).

În anul 1749 papa Benedict al XIV, între alte măsuri muzicale, hotări ca în cântarea bisericască, *orga* să fie admisă pentru a «*sprijini și susține vocea cântăreților*» (ad corroborandas sustinendasque cantantium voces), nu însă spre a apăsa glasul omenesc și a l'nimici. Tot în scopul sprijinirii vocei, se admiseră în

1) Annales Metenses Tom. III script. histor. Franc. an. DCCLVII: Anno dominicæ incarnationis DCCLVII, Constantinus imperator misit regi Pipino inter cetera dona, organum, quod antea non visum fuerat in Francia.

2) Concil. Trident. sess. XXII: Organo utitur ecclesia tanquam instrumento sibi proprio maximeque accomodato cantus ecclesiastici indolo ac naturæ.

3) În anul 1629 o congregațiune papală întocmită pentru revizuirea cultului și a ritualului latin hotări ca „*orga să cânte și ea liturghii funebrele, dar numai cântece lugubre*”. Organum possi permitti in Missis de requiem sed sono quodam moesto et lugubri.

cult de către papa, următoarele instrumente muzicale: *barbiton*, *tetrachordon majus* (contrabasul), *tetrachordon minus* (violoncelul), *nonaulon pneumaticon* (fagotul), *fidiculus* (lira) și *lyras tetracordes* (violina). Au fost însă oprite aceste instrumente: *tympana* (ambura), *cornua venatoria* (coarna de pădure), *tubas* (trâmbița), *ebias decumanas* (oboitul), *fistulas* (flautul), *fistulas parvas* (piculina), *psalteria symphonica* (harpa), *quae musicam theatralem efficiunt*<sup>1)</sup>.

Totuși orga și alte instrumente, nu au fost admise nici «dată a) în capela sixtină și în ori ce Biserică unde ar oficia papa<sup>2)</sup>; b) în Bisericile din Lion; și c) în ori care Biserică latină în timpul postului mare<sup>3)</sup>.

Dar ierudiții latini ca d. e. neapolitanul **Toma de Aquino** († 1274), **Erasm de Rotterdam** († 1536), toscanul **Bellarmin** († 1621) ș. a., nu au aprobat orga și cu atât mai puțin alte instrumente cântătoare în cultul latin. Ei combătând toate acestea, au argumentat că dacă în V. Testament se permitea în cult muzica instrumentală, se făcea aceasta «pentru că poporul eră mai mult îndărătnic și trupesc» (quia populus erat magis durus et carnalis<sup>4)</sup>).

5. Orga împreună cu muzica instrumentală mai restrânsă, trecând de la latini și la **protestanți**, de aceea ambele Biserici caută a-și sprijini această muzică, pe texte din V. Testament, unde găsim în cultul mozaic de asemenea muzica instrumentală. Textele lor cumpenitoare sunt acestea: «Și Maria profeteasa sora lui Aarron, luă în mâna sa timpana (תִּבְתִּין) și toate femeile eșiră după dânsa cu timpane și în hor și Maria le răspunse lor: cântați lui Iehova» etc.<sup>5)</sup> «Iar Iehova zise lui Moisi: fă'ți două trâmbițe (שְׁתֵּי תְבֻצֹת)... pentru chemarea poporului... sacrificiile de bucurie»... etc.<sup>6)</sup>. Alt text mai temeinic pentru apuseni este acesta: «Și înaintea chivotului lui Iehova, el (David) așeză pe unii dintre leviți... să răsune din harpe, chitare, cimbale, trâmbițe», ș. a.<sup>7)</sup>. De asemenea: «Și cântăreții Eman, Asaf și Elan, sunau cimbale de aramă (înaintea chivotului)... și harpe, citare cu 8 coarde», ș. m. d.<sup>8)</sup>. Dar mai

1) Thalhofer, Liturgik, I. B. S. 562.

2) În vara anului 1897 când am vizitat **Capela sixtină**, nu am văzut aci nici orgă, nici vr'o urmă că aci ar cânta muzica instrumentală. (Autorul).

3) Thalhofer Liturg., op. cit., I. B. S. 563: „Anderš liegt die Sache für die päpstliche Kapelle (sixtina), welche ununterbrochen ihre alte Gewohnheit festhielt und nie ein Instrument, auch nicht die Orgel, beim liturgischen Gesang zuließ“. S. 564: „Daß sie (Orgel) dagegen schweige... an den Sonntagen und Ferien des Advents und der Quadragesima, an welchen dann auch keine Instrumentalmusik, sonder nur Gregorianischer oder polyphoner Gesang zulässig ist“.

4) Thalhofer, Liturg., op. cit., S. 60 nota 20.

5) II M. 15,20. וַתִּקַּח טַבְּלִים הַבְּצִיִּים אֶחָת אַחַת אֶת־תִּבְתִּין בְּיָדָהּ

6) Num. 10, 1-10.

7) I. Cron. 16, 4.

8) I. Cron. 15, 19-22.

ales apusenii se referă la psalmi 144, 149 și 150 în cari se recomandă Iudeilor de către psalmiști, ca să laude pe Iehova în sunete de *chitară, trâmbiță, psaltire, alăută, tinpane, horuri, strune, organe și cymbale bine răsunătoare*<sup>1</sup>. Iar apuseanul *Durantus* din secolul XVII zice că «*La concert*» (în Biserica latină) *răsună organele fiind că sunt introduse de David și Solomon, cari au instituit în sacrificiul imne prin organe și alte instrumente muzicale*<sup>2</sup>).

Ca răspuns la aceste texte și argumente ale apusenilor, eu amintesc din nou zisele de mai sus ale sfinților părinți, din cari se vede că Iudeii întrebuițau muzica instrumentală în temple, pentru slăbiciunea și starea lor în umbra adevărului. Mântuitorul dând însă Legea cea Nouă și înființând Biserica sa, au fost înlăturate din creștinism ritualurile mozaice, ceremoniile, moravurile și muzicile ce se potriveau Testamentului Vechiu.

Așa dar orga și instrumentele muzicale din Biserica apuseană, sunt în contra ziselor sfinților părinți și practicei biserișești. De aceea allându-se cineva de față pe timpul concertelor liturgice amestecate cu tot felul de instrumente, nu mai poate face deosebire între o astfel de Biserică și locașurile lumesti. Nu mai puțin sunt de înlăturat, și așa zisele «concerte religioase» ce se dau în acea Biserică, unde omul își desfătează simțurile ca la ori ce artă muzicală. Dar «*casa Tatălui meu casă de rugăciune este*»<sup>3</sup>, a zis Mântuitorul Iudeilor cari țineau mese în templu pentru negoț, schimbarea banilor, și îmbogățiri materiale.

Nu trebuie dar a știrbi caracterul de sfințenie al Bisericii creștine, prin orgi, muzici teatrale, concerte și alte lucruri nepotrivite pentru casa Domnului<sup>4</sup>).

## § 76.

### Cântarea în Biserica Română.



seamă de scriitori privesc asupra trecutului românesc ca la o epocă de somnolență în care nu s'a lucrat nimic pe terenul științelor și al artelor frumoase, și deduc de aci că și cântarea bisericască nu există în țările române de cât

1) Numirile ebraice ale acestor instrumente se află la pag. 461 Tez. Lit., Tom. II.

2) Bingham. Origin. s. antiq. eccles., Tom. III p. 276 nota s.: *Concentu quandoque organa concrepant, quod a Davide et Solomone introductum est, qui instituerunt hymnos in sacrificiis organis et aliis instrumentis musicis.*

3) Mat. 21, 12; Marcu 11, 17; Luca 19, 45; Ioan 2, 14.

4) Străinii cari pătrund în catedralele protestante episcopale din Anglia, rămân adesea ori uimiți de melodia instrumentală foarte veselă a cântărilor bisericști. Un profesor Englez, făcând în anul 1903 un studiu minuțios asupra acestor cântări, a constatat că 6 din ele sunt compuse pe arii de *wals*; iar 17 pe arii de *polcă*.

într'un chip nemeșteșugit și cât se poate de elementar. Dar acești scietori ne luând în seamă urmele culturale din vechimea românească, caută a vedea trecutul într'un vâl **posomorât**, și abia actualitatea li se pare îmbrăcată în haine mai luminoase. Ei însă nu prețuiesc minunatele monumente vechi românești, ruine de cetăți strămoșești, literatura veche românească, academile științifice de odinioară ce existau în București și Iași, precum și alte fapte prețioase, cari ne dovedesc cu îndestulare, starea culturală a trecutului nostru. De asemenea, acești scriitori nu și adică aminte de greutateile și impilările în cari trăiră strămoșii noștrii, luptându-se neconținut cu hordele barbare pentru a ne păstra religia, pământul și națiunea română, și cu toate acestea strămoșii găsiră și timpul prielnic de a se lumina pe ei înșiși și a ne lăsa și nouă scrieri de literatură și monumente neperitbare. Dar nu tot ce au lucrat și au scris ei ni s'a păstrat până astăzi; cauza este că pe acest pământ bine cuvântat, au fost totdeauna răsboaie, invaziuni barbare, prădări dușmănoase, și s'au petrecut fapte crâncene, cari au *exterminat cea mai mare parte din produsul clasic românesc*.

1. De și nu avem texte bogate și citațiuni istorice numeroase, pentru **cântarea bisericească** din Țările române, până prin secolul XVII, totuși se admite că sistemul grecesc al lui Ioan Damascen s'a introdus de timpuriu și printre Slavi; iar Românii având cu aceștia legături de vecinătate și religie, și cum limba slavonă s'a strecurat în Biserica română prin secolul IX, de bună seamă că cu această s'a primit și sistemul lui Damascen modificat mai în urmă după gustul românesc, învățat în mod *practic*, dar neschimbându-i-se caracterul lui ființial<sup>1)</sup>. În decursul timpului vechiu, s'a cimentat în cântarea noastră bisericească și unele melodii naționale bisericești, cu umbre slavone, cari se mai păstrează și până astăzi în *canonul Floriilor*<sup>2)</sup>, *mărimurile* de la polielee, în unele *heruvice* și *axioane pe glas al VIII-lea*, ș. a. Se mai păstrează de asemenea melodii vechi românești, în cântecele populare-religioase de la colindele crăciunului: «*Trei crai de la răsărit*», «*La nunta ce s'a întâmplat în Cana Galileei*», «*Astăzi Cel Prea Lăudat*», «*Dascăle prea învățate*», ș. a.<sup>3)</sup> În Bisericile românești și rutene ortodoxe din Bucovina și Transilvania, ne existând psaltichia greacă, gustul melodiei slavone așternut pe note liniare, este adânc înrădăcinat. Dar multe figuri melodice slavone, au dăinuit până în jumătatea secolului XIX și în unele părți ale Moldovei s. e. în mănăstirea Neamțul, Secul, Verona, etc.; căci călugării Ruși pripășindu-se prin secolul XVIII sau

1) Melchisedec episcop de Roman, Memoriu pentru cântările bisericești din România, București 1881.

2) Conf. „Idiomelarul” de Dimitrie Sucevanu, tipărit în Mănăstirea Neamțul, 1857, Partea III, p. 82.

3) Arhiereul Nifon N. Ploșteanu, op. cit., p. 47—48. Conf. G. I. Ionescu-Gion, Istoria Bucureștilor, op. c., p. 538. /

și mai de timpuriu în acele mănăstiri, au adus și psaltichia rusă, zisă de ei «mai meșteșugită», și a prins astfel rădăcini și între călugării români din acele locuri<sup>1)</sup>.

După luarea Constantinopolului de către Turci în anul 1453, Grecii din imperiul otoman fiind în grea prigonire, au alergat o mulțime dintr'înșii la adăpost în țările române și au adus cu ei și psaltichia greacă. Astfel se explică ființa celor două curente de cântări ce merg în apropiere între Român, din acele timpuri încoace: unul slavon mai slab păstrat de călugării Ruși, și altul grecesc mai puternic cultivat de către Greci. Cum că s'a cultivat mai mult psaltichia greacă de cât cea slavonă, se dovedește din mulțimea manuscriptelor psaltice grecești, păstrate prin mănăstirile românești. Dintre acestea ne atrage atențiunea mai ales un manuscript grecesc din secolul XVII aflat în biblioteca universității din Iași, scris de **Manuel Hrisaf** protopsalt la sfânta Sofia din Constantinopole, pe la începutul aceluia secol. Acest manuscript este scris după norma lui Ioan Cucuzel cu notele psaltichiei vechi, ce erau în ființă până la reforma cântărilor făcute de mitropolitul *Hrisant*, *Grigorie Levitul* și *Hurmuziu Hartofilax*, în finele secolului XVIII și începutul secolului al XIX<sup>2)</sup>. Scrierea aceasta conține Anastasimatarul, polieele, doxologii, heruvice, hinonice, ș. a.

Afară de manuscripte mai probează existența psaltichiei grecești în Țările române, și mărturiile scriitorilor de valoare. Așa, arhidiaconul **Paul de Aleppo**, călătorind între anii 1650–1660 prin Muntenia și Moldova, și descriind minuțios în limba arabă această călătorie făcută în zilele domnitorilor Matei Basarab (an. 1633–1654) și Vasile Lupu (an. 1634–1653), arată că aflându-se în Târgoviște în ziua de Paști «*Canonul Învierii Domnului a fost cântat pe psaltichie în mod foarte plăcut, la strana dreaptă pe grecește, iar la cea stângă pe românește*»<sup>3)</sup>. Și în alt loc același arhidiacon adaogă: «*Formele de serviciu bisericesc și cântarea în Muntenia, sunt foarte frumoase, căci Românii sunt creștini buni și cu adevărat religioși*»<sup>4)</sup>. Iar pe Vasile Lupu, Paul de Aleppo, îl descrie ca pe un domn pios și iubitor de cele sfinte<sup>5)</sup>.

2. Dimitrie Cantemir vorbind de ceremoniile curții domnești din Iași, pe la începutul secolului XVIII, în scrierea sa prețioasă «*Descripțiunea Moldovei*» (*Descriptio Moldaviae*), zice că «*Vasile Albanu (Lupu care a domnit în Moldova de la anul 1634–1653), a hotărât ca în Biserica catedrală, într'un hor (strană) să se cânte grecește, și aceasta în onoarea Bisericii*

1) Conf. Melchisedec episc. de Roman, Memoriu pentru cântările bisericești din România, București, 1881.

2) Asem. p. 490 Tez. Lit. Tom. II.

3) B. P. Hășdău, Archiva istorică, Tom. I p. 87 seqq.

4) A. D. Xenopol, Istoria Românilor, Vol. VIII, op. cit., p. 160–168.

5) Tot acolo pag. 164–165.



patriarhale; iar serviciul sîntei liturgii sã se facã jumătate în limba greacă și jumătate în limba slavonã, ceea ce se observã și astãzi. Tot acest domn a înființat o tipografie grecească și moldovenească... prin această făcut de a început în Bisericã a se citi mai întãi *Evangelia și Faptele apostolilor și în urmã toatã liturgia*» <sup>1)</sup>. Iatã dar cã în Muntenia și Moldova se cãnta în vechime melodia slavã și geacã cu prefaceri romãnești, dupã



Ioșif vîndut de frații săi. (Fac. 37, 21).

semne psaltice în Bisericile catedrale, și fãrã de acestea în celelalte Biserici mai mici.

Pe lãngã notele grecești cunoscute de psaltii mai însemnați, se vede cã mai erau în obicei și unele semne locale pentru suirea și coborãrea sunetelor. La aceastã pãrerã ne conduce un „*Catavasier*“ din anul 1759 gãsit la Rãmnicul Vãlcei, în care se vãd scrise cu mãna de un cãntãreț, cãteva semne de psaltichie, „puse d'asupra rãndurilor tipãrite. Semnele sunt cele urmã-

1) Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Tom. II, București, 1876, p. 170.

toare : o linie dreaptă orizontală —, un semn de scurtare  $\smile$ , o cruce întregă +, o jumătate de cruce  $\perp$ , un cârlig în forma lui ison (Tez. Lit., T. II, p. 490), și o linie verticală la sfârșitul frazei |<sup>1</sup>). Iar teoria acestor semne cum și puterea lucrării lor, nu ne sunt cunoscute. Se mai află la Academia română din București, între alte cărți și un „**Octoihos**“ tipărit în Iași la anul 1786. Această carte are mai toate foile notate cu semne muzicale în chipul următor : pauza +X, legarea a două vocale  $\cup$ , despărțirea lor | ||, etc. Textul Octoihului este grecesc, românesc și rușesc. Dar și Dini-trie Cantemir care studiasse melodiile în Constantinopole, a scris un tratat „*Despre cântare*”<sup>2</sup>).

Tot din secolul XVIII și anume din anul 1714 ne-a rămas un bogat manuscris cu cuvinte *românești* și cu psaltichie greacă. scris de **Filotei Ieromonahul** psalt în mitropolia din București. Conținutul manuscriptului este acesta : catavasiile pentru întregul an, stihiri la vespere, mărimurile, cântări la liturgia sf. Vasilie. Hrisostom și Grigorie Dialogul, felicitări la ziua Domnilor, ș. a.<sup>3</sup>). Dar în secolul XVIII sub domnia fanarioților greci din Muntenia și Moldova, psaltichia grecească ajunsese aci la o **infiorare** aleasă : iar cântăreții bisericești greci, erau răsplătiți cu îndestulare de către Domnii și mitropoliții fanarioți ai țării, și erau scutiți de biruri, și onorați cu ranguri boerești<sup>4</sup>). Însă, laicizarea psaltichiei constantinopolitane, introdusă de *Petru Peloponesianul*, supranumit și «Lampadarie» (jum. II-a a sec. XVIII), reflectându-se și în Țările române, începură a se răspândi și pe aci **manelele** și **taximurile** ce răsunau pe coastele și apele Bosforului. cum și în seraiurile turcești. În privința aceasta să ascultăm pe protopsaltul ieromonah **Macarie** din București, ca să vedem cum apreciază el melodia grecească din finele secolului XVIII și începutul secolului al XIX : «*Și au început... a se cânta cântece lumeste și de multe ori a se auzi în sfânta Biserică chiar acelea care le cântă Turcii în cafenele și prin adunările lor... și profora de Țarigrad...*» etc.<sup>5</sup>). Iar în contra psaltilor greci veniți din Turcia în România, Macarie scrie acestea : «*De ar fi cel din neamul acela (grecesc), cât de ticălos, de ar cânta căprește. de ar gongăni ca dobitoacele, de s'ar schimonosi cât de mult. dar pentru că este din neamul acela, îndată este și dascăl, și desăvârșit, și cu ifos de Țarigrad. Dar Românul de ar avea meșteșugul și iscusința lui Orfevs (Orfeu) și glasul nu al lui Cucuzel. ci al arhangelului Gavriil, pentru că este Român, îndată îi*

1) Arhiereul Nifon N. Ploșteanu, op. cit., p. 47. Dar eu am văzut și în muntele Athos în vara anului 1904 și adică în biblioteca mănăstirii „Lavra“ o Evanghelie manuscrisă grecesc din sec. XII cu semne mici de note muzicale, scrise pe d'asupra rândurilor textului, pentru suirea și coborîrea glasului. (Autorul).

2) Anton Pann, Bazul teoretic și practic, 1845 pref. pag. XXVIII seqq.

3) Din câte manuscripte s'au descoperit până acum, se crede că acesta este cel mai **vechiu** manuscris cu cuvinte românești și cu psaltichie greacă.

4) Conf. V. A. Ureche, Istoria școalelor, Tom. I, p. 48.

5) Macarie Ieromonahul, Irmologion sau Catavasier muzicesc, an. 1823 pref., p. X.

dan (Grecii) titlul, că nu este nimic de el, cântă «Vlahica», n'are profiră de Tarigrad, și îi impletesc mii de defăimări»<sup>1)</sup>). Mai departe Macarie adaogă acestea: «Și de nu va cânta cineva cântice și amestecături de petrefuri în sfânta Biserică, nu este primit nici dascăl; iar de va cânta chiar alcătuirii turcești, măcir să nu știe nimic bisericesc, acela este și primit, și lăudat, și desăvârșit, și cu ifos de Tarigrad»<sup>2)</sup>).

În jumătatea II-a a secolului XVIII și adică în anul 1767, **Mihalache Moldoveanu**, român din Moldova, iscusit în știința cântărilor a scris în București, în limba românească, un «Anastasiatar» inspirându-se de pe Anastasiatarul grecesc, spre folosul psaltilor români. Iar în anul 1776 domnitorul Munteniei Alexandru Ipsilante<sup>3)</sup>, a dat un hrisov pentru reorganizarea școabi din mănăstirea „**Sfântul Sava**“ din București, hotărând să se înființeze aci și o catedră de cântare bisericească. Succesorul lui Ipsilante, Mihai (Dracu) Suțu (1783—1786), a dat și el un pitac în anul 1784 pentru a se îndeletnici băeții cu studiul cântărilor, sub conducerea dascălului Mihalache Moldoveanu.

3. În secolul XIX răsărind soarele libertății și al luminei pentru Români, s'a scuturat jugul fanariot și apoi cel turcesc, și s'au îndrumat fiii României pe calea înfloririi naționale. Pe la începutul acestui secol reformându-se și curățindu-se cântarea bisericească constantinopolitană, după cum am văzut mai sus, efectele acestei reforme s'au răsfrânt și în România.

Psaltii cei mai iscușiți, cari s'au distins între Români în secolul XIX sunt următorii: **Dimcea** protopsaltul din București, pe care îl aflăm în anul 1800 conducând o școală de cântăreți în acest oraș. **Petre Efesiul** († 1840) venind din Constantinopole în București, înființă aci o școală de cântări în anul 1816 la Biserica sf. Nicolae din **Șelari**, unde a predat pe grecește psaltichia după noul metod al lui Hrisant. Dintre elevii lui, s'au distins ieromonahul Macarie și Anton Pann. Petru Efesiul a înființat și o **tipografie** de psaltichie<sup>4)</sup>, în care își tipări pe la anul 1820 scrierile sale «*Anastasiatarul*» și «*Doxastarul*» (Νέον Ἀναστασιματάριον καὶ Δοξαστάριον), lucrate în felul lui Petru Peloponesianul. Mai târziu, Petru Efesiul vându tipografia sa de psaltichie mitropoliei din București. **Ianuarie Protosinghelul** a compus pe la anul 1821 un Anastasiatar și Doxastar, potrivite cu limba română, dar au rămas netipărite. Lucrările acestea sunt mult lăudate de Anton Pann<sup>5)</sup>).

1) Macarie Ieromonahul, Irmologion, pref. p. X.

2) Tot acolo.

3) Alexandru Ipsilante a domnit în Muntenia de la anul 1774—1782; iar în Moldova de la 1786—1789.—Conf. G. I. Ionescu-Gion, Istoria Bucureștilor op. cit., p. 540.

4) Până atunci nu a fost în România **nici o tipografie** pentru cântări pe psaltichie.

5) Anton Pann, Bazul teoretic, 1845, pag. XXIX.

Mitropolitul Ungro-Vlahiei *Dionisie Lupu* (1819–1823), român de origine, înființând în București o școală românească de științe, și alta de cântări bisericești la mitropolie, a numit aci în anul 1820 ca dascăl și director pe **leromonahul Macarie** ( $\dagger$  c. 1845), **portarie** al acestei mitropolii<sup>1)</sup>, român de neam, născut în țară (în satul Perietii din județul Ialomița), iar nu în Transilvania cum zic unii. Acesta este  *vrednicul reformator al cântărilor noastre bisericești*, puse pe noua psaltichie a mitropolitului Hrisant, dar potrivite gustului românesc<sup>2)</sup>. De la Macarie ne-au rămas «*Teoreticonul, Anastasimatarul și Irmologionul*», lucrate după Petru Efesiul, și tipărite cu multă eleganță în Viena la anul 1823, din cauza revoluțiunei naționale, ce se ivise în țară, sub conducerea patriotului **Tudor Vladimirescu**<sup>3)</sup>. Dar Macarie a mers și în Moldova la mănăstirea **Neanțul** unde a predat și acolo psaltichia după noul metod al lui Hrisant. Tot de la Macarie ne-a rămas un «*Utrenier*» tipărit în București la anul 1827, cum și multe manuscripte netipărite<sup>4)</sup>; iar pe la anul 1833 îl aflăm dascăl de psaltichie în Buzău, după corința episcopului eparhiot de pe atunci, Chesarie. Macarie este o măreață figură în Biserica română, având destule merite psaltice, retorice și stilistice. Cântările lui originale „**Îngerul a strigat**“, „**Nu pricep curată**“, ș. a., sunt fermecătoare când se cântă cu meșteșug și căldură. Foarte frumoase sunt și axioanele întocmite de Macarie pentru sărbătorile împărătești ca d. e. *Întâmpinarea Domnului, Buna Vestire, Floriile, Învierea Domnului, Înălțarea, Pogorârea sfântului Spirit, Intrarea în Biserică, Nașterea și Botezul Domnului*, etc. Sistemul său de cântare, este liniștit, **dulce**, mângâios și curat bisericesc; din el lipsesc strigătele supărătoare, trecerile rezezi peste note, și alte figuri grele și nepotrivite<sup>5)</sup>. Iată ce zice Macarie despre un psalt grec venit pe atunci în România: «*În anii trecuți a venit în țările noastre, cel mai întâiu dascăl al neamului lor (grecesc), care cu toate că meșteșugul îl avea ca cel întâiu, dar la dulceața glasului când cânta cu cei de ai neamului nostru, dascăli români, în simțirile ascultătorilor, da un sălbatec sunet ca de o cucuvae, pe lângă niște rândunele bine glăsuitoare*»<sup>6)</sup>.

Mai puțin cunoscut pe terenul musical este *Ioniță Iconomul*, eclesiarh al mitropoliei din Iași, care a învățat cântările bisericești în școala de psaltichie a mitropolitului Veniamin Costachi. De la Ioniță Iconomul ne-a rămas un manuscript în românește

1) Mulți cred că titlul de „portarie“ dat lui Macarie, a fost un titlu onorific pentru dânsul, fiind că eră un om bisericesc meritos.

2) Arhiepiscopul Nifon N. Ploșteanu, op. cit., p. 56.

3) Anton Pann, Bazul teoretic, p. XXXIV.

4) Între manuscriptele netipărite cunoaștem: *Stihirariul*, în Bibl. Acad. Rom.; *Papadichia*, în Bibl. Acad. Rom.; *Calofoniconul*, în Bibl. Acad. Rom.; *Pricestniarul*, în Bibl. Acad. Rom.; *Aniwandariul*, pentru privigheri, ș. a.

5) Arhiepiscopul Nifon N. Ploșteanu, op. cit., p. 58.

6) Macarie Ieromonahul, Irmologion, p. XI.

«*ustavele și idiomele Triodului*<sup>1)</sup>. Ierodiaconul *Nectarie Frimul*, psalt la episcopia din Huși, a tradus din grecește și a tipărit în mănăstirea Neamțul, toate cântările liturgiei s. e. «Bine cuvitează suflete al meu pe Domnul», un rând de heruvice după *Petru Efesiul*, altul după *Grigorie Protopsaltul*, chinonice după *Petru Peloponesianul*, etc. Iar în anul 1846 ca arhiereu a tipărit în Iași «*Utrenierul*».

4. Dar mai iscusit și productiv pe câmpul cântărilor bisericești fu **Anton Pann** de origină român, născut în satul bulgar **Slivîn** sau **Slivden** din Tracia Romană<sup>2)</sup>. Pe la 1827 întâlnim pe Anton Pann ca dascăl de cântări bisericești în seminarul din Râmnicul-Vâlcea; iar la 1830 îl vedem psalt la Biserica **Oleni** din București și dascăl de cântări al școlii naționale. El murind la 1854 a fost îngropat la Biserica **Lucaci** din București. Anton Pann pe lângă talentul său poetic popular, a fost și un vestit compozitor de cântări bisericești, orientându-se în mare parte de pe lucrările grecești. De la el ne-au rămas următoarele lucrări de psaltichie: «*Noul Doxastar*», Tomul I și II, tipărite în anul 1854; «*Bazul teoretic*» cu învățături asupra psaltichiei, apărut prin tipar în anul 1845; «*Catavasierul și Prohodul Domnului*» tipărite în anul 1846; «*Rânduiala sfintei liturgii*», «*Anastasimatarul*», «*Paresimierul și Heruicarul*», apărute prin tipar în anul 1847; «*Privighierul*» tipărit în anul 1848; «*Liturgierul*» imprimat în anul 1854; «*Noul Anastasimatar*» tipărit în anul 1854<sup>3)</sup>. În cântările lui Anton Pann însă nu găsim dulceața celor întocmite de Macarie Ieromonahul. Merit pe terenul melodiilor bisericești, a avut și *Filotei* episcopul Buzăului, întru cât el a tipărit în anul 1856 o colecțiune compusă din cântările lui Macarie și Anton Pann. *Arhiereul Ghenadie* fost locțiitor de episcop la Curtea de Argeș († 1878), în anul 1875 a dat la lumină în București «*Albina Muzicală*» cuprinzând în sine pe psaltichie și măsura metrică «tipurile cele mai uzitate ale prosomiilor celor 8 glasuri, cântări sărbătorale din Triod, Penticostar, Octoih și Minee». Tot în anul 1875, s'au retipărit în Buzău de către *N. Ionescu* și *I. B. Sburlan*, «*Gramatica, Anastasimatarul și Irmologionul*» întocmai de pe cele tipărite în episcopia Buzăului la anul 1856. *Silvestru Morariu Andrievici* († 1895), mitropolitul Bucovinei și al Dalmației, încă a fost un iscusit psalt. Ierarhul acesta a publicat în anul 1879 pe note liniare «*Psaltichia bisericească așezată în note muzicale*».

Mult cunoscut ne este și **Dimitrie Suceveanu** († 1898), iscusit compozitor și de la anul 1844 protopsalt al mitropoliei

1) Conf. «*Revista Biserica ortodoxă*», București, an. VI, p. 68.

2) I. Manliu, *Antologie Română*, București, 1891, p. 235.

3) G. Dem. Teodorescu, *Viața și activitatea lui Anton Pann*, București, 1893.—Conf. G. Dem. Teodorescu, *operele lui Anton Pann*, București, 1893.—Asem. N. E. Ideru, op. cit., p. 458—462.

ce se află în psaltichie<sup>1)</sup>. De aceea sf. sinod din București, al Bisericii române, în primăvara anului 1900 a respins propunerea de a se înlocui psaltichia cu cântările ei transpuse pe note liniare. Totuși sf. sinod a aprobat cărțile de cântări bisericești pe note liniare, cari s'au găsit bune de comisiunea aleasă în acest scop<sup>2)</sup>.

## § 77.

### Calitățile cântăreților bisericești.



a să încălzim sentimentele credincioșilor prin imnologia divină, se cade ca cântăreții bisericești să aibă în vedere următoarele reguli :

a) Să cânte în Biserică cu *pietate și umilință*, iar nu cu *trufie ori nepăsare*, ca în locașurile unde se dau petreceri lumeste. Un psalt care are în casa Domnului o ținută respingătoare, ori cât de bogat ar fi el în darul cântărilor, totuși cu aceasta nu numai că nu hrănește pietatea creștinilor, ci mai mult o smulge din rădăcină și o nimicește cu desăvârșire<sup>3)</sup>. Dacă de la maștrii cântăreți lumeste, se cere buna cuviință și respectul către locul unde se află ei, și către auditorul ce le stă înaintea, cu atât mai vârtos se cere aceasta de la cei ce își deschid glasul lor pentru lauda lui Dumnezeu. Nu mai puțin se cuvine ca și *imbrăcămintea* celor ce cântă să fie cuviincioasă, curată și potrivită cu sfântul locaș al Celui Prea Înalt. Tresvia sufletească, îngrijirea feței și a corpului încă se cer de la cei ce laudă pe Domnul prin cântarea lor bisericească.

b) Cântăreții să fie în Biserică cu *demnitate și știință* de cântare. Cei ce nu-și cunosc rostul și rânduiala cântărei, prisosesc mai multă pagubă de cât folos în serviciul pe care îl săvârșesc; iar cei iscușiți în meșteșugul lor, aduc laudă învățăturilor lui Hristos, și prin ei toată lumea care îi ascultă, își înalță inimile către Creatorul făpturilor.

c) Se cere încă și *liniște* în cântările sfinte. Strigările nepotrivite, jocurile glasnice, figurile lumeste, și întrecerile în suirea tonurilor, nu se cuvine a se petrece în casa Domnului<sup>4)</sup>. Iar cântările liniștite, dulci și mângâietoare, aduc căldură sufletului și pace celor înviforați.

d) Cântările bisericești să fie astfel intonate, în cât să nu se sacrifice rostirea și auzul cuvintelor; căci piosul mai mare folos are când pricepe cuvântul, de cât atunci când ascultă o

1) Conf. Bourgaunt-Ducoudray, Études sur la Musique ecclésiastique grecque, Paris, 1875, p. 8-12.

2) Arhieroul Nifon N. Ploșteanu, op. cit., p. 229-238.

3) Chrysostom. Homil. I de verbis Isa. și Homil. XIX in Math. — Conf. Hieron. in Ephes. V. — Asem. pag. 482-483, Tez. Lit., T. II.

4) Can. 75 al sinod. al VI.

melodie fără înțeles. Noi să nu ne asemănăm păgânilor cari asurzesc urechea ceor ce se află în pagodele lor, prin melodii goale, strigări ori rămete desperate, ca să împlinească cu aceasta plăcerea zeilor lor<sup>1</sup>.

e) Rânduiala ritualistică trebuie să fie cunoscută mai din nainte de servitorii bisericești. Nu se vedește o mai mare nemulțumire între creștinoși, de cât atunci când un cleric învață pe altul, în fața poporului, în timpul serviciului divin, arătând unul altuia, prin senne ori prin graiu, și de multe ori prin muștrare, ce să se cetească, ori ce să se cânte. Toate acestea să fie învățate de timpuriu, iar în timpul săvârșirii celor sfinte să se cetească și să se cânte toate cu bună rânduială.

f) Afară de mișcările arătate în formulariile liturgice, se cuvine ca clericii să dea pildă cu șederea lor în locurile ce li se cuvin în sfintele locașuri. Umblarea prin Biserică fără rost și bună cuviință, șoptele, sau ce este mai mult, **râsul**, necuviința și lipsa de respect către cele sfinte, golesc Bisericiile de credincioși, și eau și aceeași pildă de neorânduială.

g) Privirile în dreapta ori în stânga, după fie care credincios ce intră ori eșă din Biserică, nu sunt îngăduite nimăru, și cu atât mai vârtos clericilor. Ei să nu privească poporul de cât în momentele solemne ale cultului, potrivit învățăturilor liturgice, în timpul predicei, ș. a., dar și atunci să o facă aceasta cu toată pietatea și buna cuviință.

## ARTICOLUL II

### RUGACIUNEA LITURGICA SAU PUBLICA ORI BISERICIASCA.

#### § 78

#### Definițiunea și felurile rugăciunii.



Despre rugăciune au scris mulți părinți și scriitori bisericești; dintre ei însă ne aducem aminte de Tertulian (*De oratione*<sup>2</sup>), Origen (περὶ εὐχῆς), Ciprian (*De oratione dominica*), Hrisostom (*Omil. 30, la fac. n. 5*), Augustin (*serm. 350*), Ioan Damascen (*Ἐκθροισι III*), ș. a. Dar după învățătura sf. Grigorie de Nisa, «*Rugăciunea este o vorbire cu*

1) Despre sgomotosul cult al *Dervișilor urlători*, să se vadă pag. 11, n. 1, Tez. Lit., T. II.

2) Cartea lui Tertulian „*De oratione*“ cuprinde 29 de capitole. Dintre

*Dumnezeu»* <sup>4)</sup> Asemenea și sf. Ioan Hrisostom, zice că «*rugăciunea este o convorbire (διάλεξις) îndreptată către Dumnezeu»* <sup>5)</sup>. Iar fericitul Augustin învață că «*rugăciunea este îndreptarea sufletului cu dragoste înaintea lui Dumnezeu»* <sup>6)</sup> Tot așa, în alt loc, același fericit arată că «*rugăciunea este liman pentru cei învăluși de vișor, ancoră pentru cei asupriți de valuri, toiaș pentru cei osteniți, comoară pentru cei săraci, adăpost pentru cei bogați, ajutor în contra boalelor pentru cei slabi, și apărarea sănătății pentru cei tari»* <sup>4)</sup>. Damascen însă o definește în felul următor: «*rugăciunea, zice acest părinte, este înălțarea minții la Dumnezeu, sau cererea celor ce se cuvin, ce la Dumnezeu»* <sup>5)</sup>. Cum vedem toți părinții și scriitorii bisericești, sunt de acord între dânșii, în ceea ce privește definițiunea rugăciunii.

1. Iar rugăciunea **liturgică** sau *bisericească*, se cheamă «*o vorbire îndreptată către Dumnezeu prin miniștrii altarului, cu cuvinte auzite și așezate în formularile scrise și anume întocmite»*. Rugăciunea liturgică se deosebește de rugăciunea de rând sau particulară, prin faptul că aceasta se poate face și prin gând, în tăcere (εὐχὴ διὰ σιωπῆς, cum silentio), pe când cea liturgică se arată mai totdeauna în formă externă, adică prin graiu tare, ca să fie auzită de credincioși <sup>6)</sup>.

După *conținutul* ei, rugăciunea liturgică este de trei feluri, potrivit celor trei virtuți teologice: de *laudă*, *cerere* și *mulțumire* <sup>7)</sup>. Prin cea d'întăiu se exprimă *credința*; prin a doua,

---

acestea mai principale sunt: în Cap. II - VIII, autorul explică rugăciunea domnească. În Cap. XIII Tertulian învață pe pioși să-și spele mâinile înainte de rugăciune. Cap. XVI: **să nu stăm jos la rugăciune**. Cap. XVII să **ridicăm** mâinile în sus cu umilință când ne rugăm. Cap. XVIII, să se facă sărutarea păcii la liturgie chiar în post. Cap. XX: oprirea **luxului** în îmbrăcămintea femeilor. Cap. XXII: femeile și fecioarele să-și acopere **capul** la rugăciune. Cap. XXIII: în ziua Duminicii și a Învierii nu plecăm **genuchele** la rugăciune și nici în timpul de la Paști până la Rusalii. Cap. XXV: ne rugăm în ora 3, 6 și 9. Cap. XXVI: să salutăm pe frații noștri. Cap. XXIX: rugăciunea are de efect: spălarea păcatelor, depărtarea răutăților, ș. a.

1) Sfântul Grigorie de Nissa a scris 5 cuvântări foarte frumoase „Despre rugăciune” (εις τὴν προσευχὴν). În cea d'întăiu definește rugăciunea sub toate condițiunile; iar în cele din urmă 4 cuvântări explică rugăciunea domnească.

2) Chrysost. Homil. 30 la fac. n. 5: Ἡ γὰρ εὐχὴ διάλεξις ἐστὶ πρὸς τὸν Θεόν.

3) Augustin. Enchiridion de fide, spe et caritate 7.

4) Augustin. Serm. 350.

5) Damasc. Ἐκθεσις, III, 24: Προσευχη ἐστὶ ἀνάβασις νοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἢ αἰτήσις τῶν προσοκόντων παρὰ Θεοῦ. (În Teologia Morală de Arhiereul Dr. Athanasie Mironescu Craioveanu, București, 1895, p. 407).

6) Conf. Mat. 12, 9; Mar. 1, 21; 3, 1; Luc. 4, 16. Conf. Ps. 89, 7; Fapt. Apost. 7, 38; 20, 28; Efes. 5, 25; Col. 1, 18; Evr. 12, 22. Rugăciunea se îndreptează sau imediat către Dumnezeu și se cheamă în acest caz închinare *latreutică*, adică *adoratoare* (λατρεία = adorare), sau către sfinți și se cheamă închinare *cinstitoare* sau *venerătoare* (δουλεία, προσκύνησις θιμητική); iar rugăciunea către sfânta Fecioară, pentru deosebire se zice *supracinstitoare* (ὑπερδουλεία).

7) Mat. 11, 25; 14, 19; 26, 26; Mar. 6, 41; 8, 6; 14, 22; Luc. 22, 17; Ioan, 6, 11; 11, 41; 1, Cor. 11, 24.



speranța ; în fine prin a treia se exprimă dragostea <sup>1)</sup>). Avându-se însă în vedere *prețul moral*, rugăciunea de laudă ocupă locul întâiu, fiind că faptele adoră pe Dumnezeu pentru măreția faptelor sale, și pentru ideea de Dumnezeu ; în al doilea loc intră rugăciunea de mulțumire, pentru că aci se vedește mai puțin interesul individual, decât în rugăciunea de cerere care ocupă locul al treilea. Totuși în serviciul divin, această înșirare etică a rugăciunilor liturgice, nu se ea de normă, ci se rostește cu aceeași pietate ori ce rugăciune orânduită în cărțile liturgice, sau cerută de nevoile poporului. De aceea și rugăciunea de cerere este de mare folos pentru ertarea păcatelor noastre, și pentru dorul ce avem de a primi de la Părintele nostru ceresc, aceea ce ne este nouă de trebuință.

Rugăciunea de rând sau **particulară**, se deosebește după forma ei în rugăciunea *minții* (εὐχὴ κατὰ διάνοιαν), și în rugăciunea *vorbită*. Și una și alta au temeuri în sfânta Scriptură. Așa d. e. «Ana, maica profetului Samuil, *grăea întru inima ei, și buzele ei se mișcau, iar glasul nu se auzea*» <sup>2)</sup>) Asemenea și Mântuitorul ne-a învățat zicând : «*Iar tu când te rogi intră în cămară ta, și închizând ușa ta, roagă-te Părintelui tău celui întru ascuns*» <sup>3)</sup>). Pe temeiul acestui citat, Ioan Hrisostom recomandă ca omul să se roage tainic în casă, totuși să meargă și la Biserică pentru rugăciunea publică <sup>4)</sup>). Dar și rugăciunea vorbită se îngăduiește celui mai bătrân din familie în anumite cazuri, d. e. *rugăciunea domnească*, la prânz ; *mânca-vor săracii*, la cină s. a. <sup>5)</sup>).

2. În rugăciunile liturgice se cumpănesc două elemente : unul **liric** și altul **didactic**. Elementul liric înalță sufletele noastre până acolo, în cât ne simțim absorbiți de o putere tainică și ne pricepută de mintea omenească ; iar cel didactic, revarsă cu îmbelșugare asupra-ne, un noian bogat de învățături divine, arătându-ne în același timp, cât de mici suntem în fața Celui Nemărginit <sup>6)</sup>). Aceste două elemente se vădesc cu prisosință în rugăciunile marilor dascăli, Vasilie cel Mare și Ioan Hrisostom,

1) Arhiereul Dr. Athanasie Mironescu Craioveanu, Teologia Morală, p. 407-408.

2) I Imp. 1, 13. Despre rugăciunea particulară găsim exemple în Genesa 12, 5-9 ; 35, 2-3 ; Mat. 6, 6 ; 14, 23 ; 26, 36 ; Marc. 1, 35 ; 6, 46 ; 14, 32 ; Luca 5, 16 ; 6, 12 ; 9, 18 ; 11, 1 ; Ioan, 6, 15 ; Fapt. Apost. 1, 13-14 ; 10, 2 ; 13, 3 ; 20, 36, ș. a.

3) Mat., 6, 6.

4) Chrysost. Homil. 19 în Mat.

5) Deuter. 8, 10 ; Isaia 62, 9 ; Mat. 14, 19 ; Marc. 6, 41 ; 8, 6 ; Ioan 6, 11 ; Fapt. Apost. 27, 35 ; Rom. 14, 6 ; I, Tim. 4, 4-5, ș. a.

Dar și la Grecii cei vechi înainte de instituirea preoției, imnul către zei se rostea de capul familiei. Când erau însă mai multe familii la un loc, atunci imnul se rostea de cel mai bătrân, sau de capul familiilor.

6) Apostolul Iacov vorbind în epistola sa Cap. III despre limba cu care ne **rugăm**, zice acestea : «Nu fiți mulți dascăli, frații mei, știind că mai mare osândă avem să luăm. Că multe greșim toți ; de nu greșește cineva în cuvânt, acesta este bărbat

000 DR. DABEA GHEORGHE  
așternute în liturgiile lor, cum și în alte rugăciuni compuse de sfinții Părinți.

Încă din primele secole ale creștinismului, rugăciunea a fost rostită **infin** atât în mijlocul creștinilor (liturgică), cât și în deosebi, fie care creștin pentru sine (particulară). În Noul Testament aflăm o mulțime de texte cu privire la rugăciunea



Iosua cu rugăciunea sa oprește soarele. (Iosua 10, 12).

ne încetată. Domnul nostru Iisus Hristos ne poruncește zicând: *«Drept aceea, priveghiați în tot timpul rugându-vă, ca să fiți vrednici a scăpa de toate cele ce au să fie, și, a sta*

desăvârșit, puternic a-și înfrâna și tot trupul. Că iată și cailor frăele în guri le punem ca să se supue nouă, și tot trupul lor îl întoarcem... Așa și limba mic mădular este și mari se laudă (prin ea). Iată puțin foc și cât de mare materie aprinde!... Că toată firea și a fiarelor... s'a domolit de firea omenească. Iar limba nimine din oameni nu poate să o domolească; neînfrănată **răutate**, plină de **otravă** aducătoare de **moarte**. *Cu dânsa binecuvântăm pe Dumnezeu și Tatăl și cu dânsa blestemăm pe oameni.* Din aceeași gură ese binecuvântarea și blestemul. Nu trebuie, frații mei, acestea așa să fie. Au doară isvorul dintru aceeași vână isvo-

înaintea Fiului Omului<sup>1)</sup>. De asemenea și apostolul Pavel ne îndeamnă astfel: «Bucurându-vă în speranță, răbdând în neacazuri, stăruind în rugăciune»<sup>2)</sup>. Și în alt loc: «Priveghiând cu toată răbdarea și rugăciunea pentru toți sfinții»<sup>3)</sup>. Apoi: «Stărușiți în rugăciune și priveghiați într'insa cu mulțumită»<sup>4)</sup>. Și în fine: «Ne încetați să rugați»<sup>5)</sup>.

3. Aceste învățături divine fură ascultate și împlinite cu sfințenie de creștini, și de aceea Tertulian ne arată, că în timpul său creștinul își făcea rugăciuni în culcare, în scularea din somn, la masă, în timpul zilei, cum și la începutul și finalul fie cărui lucru. De aci putem conchide, că toată viața creștinului eră o rugăciune ne contenită și un lanț de meditațiuni religioase<sup>6)</sup>. Origen vorbind despre rugăciune spune că «*Ne încetați să vă rugați acela care uneste după cuviință rugăciunea cu fapta, așa în cât și fapta să compună o parte a rugăciunii*»<sup>7)</sup>. Iar Hrisostom zice că tot omul să se roage la tot pasul, dar «*rugăciunea are putere numai dacă vine dintr'o inimă dreaptă și curată*»<sup>8)</sup>. Și astăzi creștinul pios își petrece viața în toate căile lui, pe mare și pe uscat, într'o nesfârșită vorbire cu Dumnezeu<sup>9)</sup>.

raște dulce și amar?» Aceste cuvinte ale sfântului Iacov (Cap. III v. 1-11), au hotărât pe Ioan Hrisostom să vorbească despre limbă în Cateheza sa I și II-a. «Nu este nici un membru al corpului omenesc, zice sfântul Părinte în I-a Cateheză, prin care diavolul să poată înșela mai ușor de cât o limbă ascuțită și o gură fără pază». Deci, mai ales la **rugăciune** se cuvine să purtăm limba noastră cu multă înțelepciune.

1) Luca 21, 36.

2) Rom. 12, 13.

3) Efes. 6, 12.

4) Colos. 4, 2.

5) I, Tesal. 5, 17.

6) Tertull. De corona militis, III.

7) Origen. *Περὶ εὐχῆς* c. 12.

8) Chrysostom. In psalm. Homil. 4.

9) **Nansen**. Învățătură norvegiană *Fridjof Nansen*, vestitul călător spre Polul Nord, a plecat din Christiania capitala Norvegiei, în 24 Iunie anul 1893 cu vaporul său *Fram* (înainte) și însoțit de 13 oameni. Iar Vineri 26 Octomvrie anul 1894 st. n., sosise cu mari greutate și pericole prin ghețuri, la 82° latitudine și 114° longitudine.

Fiind aproape de Polul Nord, numai cu un tovarăș lângă dânsul, în mijlocul ghețurilor eterne și a gerului cumplit de peste 50° C., Nansen gândindu-se la căminul său din Christiania, a scris acolo aceste cuvinte în Memoriile sale: «*Ce ființă puternică răsuțește firele vieții noastre, care ne face să mergem pe căi pe cari noi nu dorim să umblăm? Ce ființă m'a îndemnat pe mine să părăsesc cuibul meu și să merg pe această cale spinoasă? Oare numai simțul datoriei de a spune lumii ce este Polul Nord? O, nu! Eu, omul, acum în etate de 33 de ani, am avut dorul să caut înuturi necunoscute despre cari am visat atâta! Și mi-a fost dat mie, să sufer de acum înainte mai mult, gerul, pericolele, spaima, fiorii, frica, cutremurul, isbiturile munților de gheață, și în loc de așternut cald, bolovanii de gheață să-mi fie mie căpătâi; iar în loc de așternut moale și cald, tot sloeții de gheață să-mi amorțescă oasele. Acestea le pățimesc ca să stau umilit în fața elementelor și să învăț din acestea a cunoaște, a mă închina și a mă ruga lui Dumnezeu Puternicul Făcător al Universului». Cuvintele lui Nansen sunt icoana sufletului plin de admirațiune în fața frumuseții*

Rugăciunile noastre liturgice conțin într'însele o mare bogăție de învățături dogmatice, morale, lauda lui Dumnezeu, cererile noastre către dănsul, bunuri spirituale, materiale, buna stare a Bisericii, mântuirea noastră, fericirea păștrilor bisericești și a regelui ori împăratului domnitor. Apoi mă conțin mijlociri pentru binele tuturor creștinilor, depărtarea pericolelor, a războaelor, foametei, a boalelor, pentru rodirea pământului, ușurarea celor ce se găsesc în sclavie, a celor ce se află pe mare departe, pentru binele celor ce ne iubesc și ne urăsc pe noi, al celor sănătoși și bolnavi, etc. În fine, rugăciunile liturgice cuprind în ele toate nevoile sullețești și trupești ale omului.

## § 79.

### Formulele liturgice începătoare în serviciul divin și rugăciunile bisericești.

**I**n Biserica primară ne aflându-se rugăciuni liturgice aprobate de vr'un sinod, sau vr'o autoritate bisericească, fie care episcop compunea înscris pentru ținutul său, un număr mai mare ori mai mic de rugăciuni, după trebuința locului, și se ceteau apoi în Biserică de servitorii celor sfinte. Rugăciunile acestea erau întocmite în spiritul ortodox al Bisericii și în strânsă legătură cu învățăturile Domnului. Cum că existau înscris astfel de rugăciuni încă din timpurile vechi creștine, o dovedim aceasta prin ființa străveche a monumentelor liturgice s. e. prin liturgia sf. Iacov, apoi a sf. Marcu și prin liturgia clementină din Constituțiunile apostolice. Afară de acestea, Pliniu (lib. X, epist. 97), Ignatie (epist. Magnes., n. VII), Iustin Martirul (apol. II), un scriitor din finele secolului II (Euseb. Hist. eccles., lib. V, c. 28), Clement Alexandreanul (Strom. VII, 6), Tertulian (De bapt. XIII), Ciprian (De laps. et epist. VII), ș. a., vorbesc îndestul despre rugăciunile vechilor creștini, vădindu-se că multe din ele erau compuse de arhipăstorii bisericești <sup>1)</sup>.

Universului, dar în același timp amărât și încărcat de greutatele cari covârșesc puterile omului. El nu știa dacă va mai vedea iarăși fiordurile patriei sale.

Eu când eram în Suedia în anul 1898, am aflat că la 14 Martie anul 1895, Nansen a părăsit vaporul *Fram* în mijlocul stâncilor de gheață, iar el cu amicul său *Iohansen* au mers pe jos spre Pol încă 25 de zile, răbdând foamea, setea și gerul polar, și dormind noaptea pe gheață sub cerulliber. Apoi ajungând în ziua de 9 Aprilie același an la 86° latit. și 95° longit., cu un ger de peste 50° C., nu le-a fost cu puțință să mai înainteze. Sleji de puteri au luat drumul înapoi pe altă parte, tot cu aceleași pericole și greutate. În toate acestea Nansen nu uita a se ruga lui Dumnezeu, deși era cu corpul amorțit de ger. El ajunsese la 86° latit. și mai avea încă 40 adică 444 kilometri până la punctul magnetic al Polului. (Un grad de latitudine are 111 kilometri). Inapoiindu-se, în August anul 1896 se afla în Christiania, unde fu sărbătorit de toată lumea pentru descoperirile științifice aduse cu dănsul. (Autorul).

1) Conf. Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Des formules de la prière aux temps apostoliques“, p. 669 seqq.

Până în secolu IV totdeauna se alcătuiau rugăciuni noi de către episcopi; dar sinodul din Laodicea prin canonul 18, după tâlcuirea dată de **Zonara** și **Van Espen**, hotărăște ca de aci înainte să se cetească în Biserică, numai acele rugăciuni, *aprobate de vr'un sinod, și să fie aceeași rândueala* pretutindenea. Cu alte cuvinte să nu se mai alcătuiască rugăciuni noi de către ori cine ar voi, și să nu se mai cetească asemenea rugăciuni în casa Domnului; iar serviciul divin să se plinească în același chip în fie care Biserică. Iată acum cuvintele acelui canon: «*Aceeași servire (leitourgian) a rugăciunilor trebuie să fie pretutindenea și în ora a noua și seara*»<sup>1)</sup>.

Aceeași măsură se repeteste și prin canonul 114 al sinodului cartaginean. Cuvintele canonului acestuia sunt următoarele: «*A plăcut și cceasta, ca rugăciunile întărite în sinod, sau rugăciunile sfârșitoare, ori ale punerii înainte sau ale punerii mâinilor, de tci să se cetească... și altele împotriva credinței să nu se zică*». Rugăciunile din Evhologiul Bisericei noastre, și din alte cărți ritualistice, nu au toate suprascrieri, și de aceea nici noi nu cunoaștem pe autorii rugăciunilor fără suprascrieri. Știm însă că cele mai multe rugăciuni au fost compuse de Vasilie cel Mare, Ioan Hrisostom, Sofronie al Ierusalimului, ș. a.

Formulele liturgice începătoare în serviciul divin și rugăciunile bisericesti, sunt toate împrumutate de sfinții Părinți din scriptura Vechiului ori a Noului Testament. Aceste formule sunt următoarele:

a) «*Bine este cuvântat Dumnezeuul nostru, totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor*»<sup>2)</sup>. Sfânta scriptură este plină cu binecuvântări îndreptate către Dumnezeu, arătându-se prin aceasta că El prin sine însuși este bine cuvântat, dar și omenirea se cuvine a-i aduce bină cuvântări<sup>3)</sup>. Cu atât mai vărtos este dator preotul ca cu umilintă să prea mărească pe Dumnezeu prin aceste binecuvântări. Dar preotul ca și tot insul, nu pot bine cuvânta pe cel Nemărginit, de cât cu înțelesul de «prea mărire». Formula aceasta se rostește de ministrul altarului, la începutul serviciilor de rând; iar la începutul sfinței liturgii, el rostește această formulă mult mai bogată și solemnă:

b) «*Bine cuvântată este împărăția, a Tatălui, și a Fiului, și a sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor*»<sup>4)</sup>.

1) Concil. Laod. c. XVIII: Περὶ τοῦ, τὴν αὐτὴν λειτουργίαν τῶν εὐχῶν πάντοτε καὶ ἐν ταῖς ἐννάκταις, καὶ ἐν ταῖς ἐσπέραις ὀφείλειν γίνεσθαι.

2) Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 329: Εὐλογητός ὁ Θεός ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

3) Deut. 32,3 (Dați mărire Dumnezeului nostru); Ps. 21,23; Rom. 16,27; II Cor. 1,3 (Bine cuvântat este Dumnezeu și Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos); Efes. 3,21; Filip. 4,20; II Tim. 4,18; I Petr. 5,11, etc.

4) Herm. Adalb. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 340: Εὐλογημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. — Conf. Ioan 18, 36: „Împărăția mea nu este din lumea aceasta“, ș. c. l.

Prin aceste cuvinte, se prea mărește a tot puternicia lui Dumnezeu, în treime, și se bine cuvintează împărăția sa, adică cerul și pământul cu întregul univers, asupra cărora împărătește El. În același timp se mai invoacă de liturgisitor puterea Dumnezeirei, că să poată săvârși sfânta liturgie, în care se înfățișează Dumnezeu cel intrupat, în taina sfintei euharistii.

c) Laicului însă nu-i este îngăduit a rosti formule liturgice, ci se mulțumește a-și începe rugăciunea sa cu vechea formulă: «*Pentru rugăciunile sfinților părinților noștrii, Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru miluește-ne pe noi*». El ne având puterea sacerdotală a preotului, roagă pe Iisus Hristos, ca prin rugăciunile sfinților și ale părinților bisericesti, să-i dea lui mântuire.

d) Ca formulă premergătoare unora dintre rugăciunile bisericesti, este și aceasta: «*Pace tuturor*» (Εἰρήνη πᾶσιν), împrumutată din obiceiurile de salutare ale vechilor Evrei, cum și din sfânta Scriptură. Știm că Evreii în întâlnirile lor se salutau cu formula «*Pace ție*» (שָׁלוֹם לְךָ I Cron. 12, 18), ori «*Tatăl vostru este în pace?*» (שָׁלוֹם אֲבִיכֶם Gen. 43, 27), sau «*Pace să fie în locuința (casa) ta*» (שָׁלוֹם בְּבֵיתְךָ Jov. 5, 24). Iar din Noul Testament cunoaștem că Mântuitorul făcea bine cuvântările adesea ori prin formula: «*Pace casei acesteia*»<sup>1)</sup>, sau zicea apostolilor: «*Pace vouă*»<sup>2)</sup>. Cu asemenea cuvinte și ministrul altarului dorește în rugăciunile liturgice, pace celor credincioși, fiind că pacea este temeliea fericirii oamenilor și a propășirii spre lumină. De aceea și credincioșii răspund la formula preotului cu cuvintele: «*Și duhului tău*» (καὶ τοῦ πνεύματι σου), dorind adică și preotului aceeași pace sufletească, ca să poată conduce cu putere turma ce-i este incredintată.

e) Multe rugăciuni bisericesti s. e. pentru sfințirea apei, pentru ploae, boale, nenorociri, ș. a., au ca formulă introducătoare, adesea ori repetită, invocarea ce o îndreaptă preotul asistentilor zicând: «*Domnului să ne rugăm*» (τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν). Această invocare o aflăm și în cultul iudaic și chiar la păgâni. Ea se găsește și în liturgiile monumentale ale creștinismului; iar de aci s'a introdus în toate liturgiile mai noi. Formula aceasta are de scop de a deștepta atențiunea credincioșilor spre a fi cu luare aminte la cele ce se vor ceti.

f) Drept răspuns la această formulă, poporul răspunde cu cuvintele: «*Doamne miluește*» (Κύριε ἐλέησον). **Epictet** un filosof stoic din Frigia, viețuitor în secolul apostolic, ne arată că preoții

1) Luca 10, 5.

2) Luca 24, 36; Ioan 20, 19; Rom. 1, 7; I Cor. 1, 3; 16, 21; II Cor. 1, 2; 13, 13; Gal. 1, 3; 6, 18; Efes. 1, 2; 6, 24; Fil. 1, 2; 4, 28; etc. Conf. Isidor de Onciul, Arheologia biblică, Cernăuți, 1884, p. 153-155. Asem. Sander et Trenel, Diction. Hebr. Franc., Paris, 1859, art. שָׁלוֹם, p. 749.

zeițelor **Ceres** și **Proserpina**<sup>1)</sup>, rugându-se neconținut acestor zeițe, învoca și pe credincioșii lor la rugăciune cu cuvintele: «*Să te rugăm zeilor*», la care pioșii idolatrii răspundeau: «*Zei să te miluească*». Și la Virgiliu (Aen. IX, 495) găsim aceste cuvinte „**Magne pater divum, miserere**“. În Testamentul vechiu, aflăm această formulă la psalmul 50 v. 1 (Miluește-mă Dumnezeu = אלהים יגאלני; în tr. ebr. ps. 51 v. 3), în psalmul 56 v. 1 (Dumnezeule miluește-mă; în tr. ebr. ps. 56 v. 2), în psalm 57 v. 1 (Îndură-te de mine Dumnezeule; în trad. ebr. ps. 57 v. 2), etc. Iar în Noul Testament o aflăm rostită la Mateiu 15,22, de femeecananică când s'a rugat lui Iisus cu aceste cuvinte: «*Iisuse fiul lui David miluește-mă*»<sup>2)</sup>. Formula aceasta a trecut și în cultul Bisericii noastre, de oare ce conține într'însa umilită omului înaintea puterii divine.

## § 80.

### Formulele liturgice de încheere în serviciul divin și rugăciunile bisericești.

Ⲁacă intitulăm aceste formule «de încheere» în acest fel, nu se înțelege că ori de câte ori se rostește veri una din ele s'ar lini cu aceasta serviciul divin ori rugăciunile bisericești; ci aceste formule de multe ori termină unele părți ale serviciului, pentru a se începe altele. Ele sunt adesea ori, așa dar, niște stâlpi despărțitori între părțile liturgice, cari apoi toate formează un întreg.

Formulele de încheere ca și cele începătoare, sunt împrumutate tot din sfânta Scriptură. Ele sunt următoarele:

a) **Doxologia mică** (δοξολογία μικρά, preamărirea mică), numită astfel pentru a o deosebi de *doxologia mare* (δοξολογία μεγάλη), care se cântă în Biserică în zilele de duminici și sârbători și începe cu cuvintele rostite de îngeri la nașterea Domnului: «*Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu*» (Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ<sup>3)</sup>). Doxologia mică este de mai multe feluri: una este aceea care se citește în Biserică în zilele de rând ale săptămânei, și se aseamănă în conținut cu doxologia mare, până aproape de sfârșit, când ea o schimbare oare care; dar noi nu ne ocupăm aici de aceasta. Doxologia mică asupra căreia îndreptăm atențiunea este aceea care se rostește astfel: «*Mărire Tatălui și*

1) **Ceres** eră la păgâni și în special în Sicilia și Atica, zeița grânelor și a secerișului. Ea învățase pe oameni agricultura. De aceea se și reprezenta împodobită cu spice de grâu și cu flori. Iar **Proserpina** era fiica ei. Aceasta eră însă zeița iadului (infernului).

2) Conf. Marc, 7,24-30.

3) Luca, 2, 14. Conf. Tez. Lit. T. II, p. 493.

*Fiului și sfântului Spirit, și acum și pururea, și în vecii vecilor. Amin* 1).

Până în timpul ivirii arianismului (an. 319), exista aproape în tot creștinismul, numai partea I-a a acestei doxologii, adică: «*Mărire Tatălui și Fiului și sfântului Spirit*» 2). Dar Arieni, tăgăduind deoființimea Fiului cu Tatăl, schimbau și rugăciunile liturgice, tot în sensul învățături lor, prin urmare și doxologia mică o rosteau astfel: «*Mărire Tatălui, prin (διὰ) Fiul, sau în (ἐν) Fiul*». Biserica văzând această schimbare la Arieni, căută a formula mai lămurit doxologia ei, care se rostea până atunci mai ales în apus, în mai multe chipuri 3), și fixă astfel partea I-a doxologică: «*Mărire Tatălui și Fiului și sfântului Spirit*»: iar pentru a se arăta eternitatea celor trei persoane dumnezești, și pentru a se înlătura doctrina Arienilor cari învătau despre Fiul, că *era un timp când el nu era* (ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν), Biserica a adăos la partea I-a a doxologiei, partea II, în acest fel: «*Și acum și pururea, și în vecii vecilor. Amin*» 4).

Unii dintre scriitori, susțin că însuși sinodul I ecumenic, ar fi adăos partea II la doxologie; dar pentru aceasta ei nu aduc nici o dovadă. Tot ceea ce știm în această privință este că părinții bisericești au convenit pentru acest adăos, și așa se află doxologia întreagă, introdusă în liturgia sf. Iacov 5), în Constituțiunile apostolice (VIII, 12) și în liturgiile mai noi; iar

1) Δόξα Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμὴν. Conf. Daniel, Codex Liturg., T. IV, p. 286, nota 2.

2) De altfel în finele secolului II, se rostea în unele localități creștine și partea II a doxologiei: εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Conf. Martigny, op. cit., art. „Prière publique“ n. II, p. 670.

3) Martigny, Diction. des antiq. art. „Doxologie mineure“, p. 260. „Il faut observer qu'autrefois les catholiques disaient indifféremment: *Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*, ou *Gloria Patri et Filio cum Spiritu sancto*, ou *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*, ou *Gloria Patri in Filio et Spiritu sancto*. Ces différences étant peu considérables, on pensait qu'aucun sens hérétique ne pouvait se cacher sous ces diverses manières de parler. Mais dès qu'on vit les ariens adopter comme caractéristique de leur hérésie la formule *Gloria Patri in Filio et Spiritu sancto*, voulant faire entendre par là que le Fils et le Saint-Esprit étaient inférieurs au Père, cette locution devint suspecte, et l'usage prévalut de chanter invariablement: *Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*. Conf. Bingham, op. cit., T. VI, p. 32.

4) Conf. Bingham, Orig. s. antiq., op. cit., T. VI, p. 31. Asem. conc. Vansensi II în Galia (an. 529) c. V: „Quia non in sede apostolica, sed etiam per totum orientum... propter haereticorum astutiam, qui Dei filium non semper cum patre fuisse... in omnibus clausulis post, *Gloria Patri* etc., *sicut erat in principio, dicitur*“. Conf. Constit. Apost. lib. VIII, c. XII: “Οτι σοι πάσα δόξα, σέβας, καὶ εὐχαριστία, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀνελλειπτεῖς καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμὴν (In Bingham, T. VI, pag. 35, nota s). — Asem. Sozom. Hist. eccles., lib. III, c. XX; Philostorg., lib. III, c. XIII.

5) Danil. Codex. Liturg. T. IV, p. 90: Ἡ δόξα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ.



Atanasie cel Mare vorbind de vechimea doxologiei, arată că pe timpul său ea se rostea întregă în felul cum am arătat mai sus<sup>1)</sup>. Atât în apus, dar mai ales în răsărit doxologia aceasta se repeteste neconținut în serviciul divin s. e. la cetirea psalmilor, în rândueala vesperei, ortrinei, liturgiei, în serviciile bisericești, în cultul particular, ș. a., pentru că Biserica caută a aduce în tot timpul mărire Prea sfintei Treimi.

Din epistola lui Ieronim către episcopul Romei Damasus înțelegem că în apus, doxologia mică se rostea în acest mod în unele localități: «*Mărire Tatălui și Fiului și sfântului Spirit; astfel eră la început, și acum și pururea și în vecii vecilor, amin*»<sup>2)</sup>. Cu aceasta se credea că se afirmă mai bine eternitatea sfintei Treimi; dar la răsăriteni nu găsim această formulă. Iar în canonul XII al sinodului IV ținut în Toledo la anul 633, cetim că în Spania se obișnuia o doxologie mai scurtă. Iată și cuvintele aceluia canon: «*La finele tuturor psalmilor zicem: Mărire și onoare Tatălui și Fiului și Sfântului Spirit, în vecii vecilor, amin*»<sup>3)</sup>.

b) Altfel de doxologii mici sunt «*vosglasurile*» sau mai corect zis „*ecfonisele*» (ἐκφωνήσις de la ἐκ φωνέω, ridic glasul), adică pronunțarea mai puternică de către preot a unor formule, cu cari se finesc rugăciunile bisericești și ecteniile. Cele mai obișnuite ecfonise sunt următoarele: «*Că ție se cuvine toată mărirea cinstea și închinăciunea...*» etc.<sup>4)</sup>. «*Că a ta este împărăția, și puterea și mărirea...*» etc.<sup>5)</sup>. «*Că s'a bine cuvântat și s'a prea mărit, prea cinstit și de mare cuvântă numele tău...*» etc.<sup>6)</sup>. «*Că milostiv și iubitor de oameni Dumnezeu ești, și ție mărire înălțăm...*» etc.<sup>7)</sup>. «*Că tu ești Dumnezeu nostru, Dumnezeu carele miluești și măntuești, și ție mărire înălțăm...*» etc.<sup>8)</sup> «*Că bun și iubitor de oameni Dumnezeu ești, și ție mărire înălțăm...*» etc.<sup>9)</sup>.

1) Athan. De virginitate, T. II, pag. 218. edit. Par. 1598: Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

2) Hieron. Epist. ad Damas., inter decreta Damasi: Gloria patri, et filio, et spiritui sancto; sicut erat in principio, et nunc et semper et in sæcula sæculorum, amen.

3) Concil. Tolet. IV, c. XII: In fine omnium psalmorum dicimus: Gloria et honor patri et filio et spiritui sancto, in sæcula sæculorum, amen.

4) Daniel, Codex Liturg., T. IV, p. 424: Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις... κ. τ. λ.

5) Daniel, Codex Liturg., T. IV, p. 286, nota 2: Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα... κ. τ. λ. Ecfonisul acesta este împrumutat din evangelia lui Mateiu, cap. IV, v. 13.

6) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 509: Ὅτι εὐλόγηται, καὶ δεδοξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου... κ. τ. λ.

7) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 512: Ὅτι ἐλεήμων καὶ φιλόνητος θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν... κ. τ. λ.

8) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 441: Ὅτι σὺ εἶ ὁ θεὸς ἡμῶν, θεὸς τοῦ ἐλεεῖν καὶ σῶζειν καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν... κ. τ. λ.

9) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 343: Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόνητος θεὸς ὑπάρχεις καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν... κ. τ. λ.

Liturgiile Bisericei ortodoxe și rugăciunile ei, sunt presărate cu o mulțime felurită de ecfonise, foarte bogate în preamărirea celor trei persoane dumnezezești. În ecfonise se arată și motivele pentru cari preamărim pe sfânta Treime, și stau în legătură cu momentele de bucurie ori de întristare în cari se află sufletul nostru.

În compunerea doxologiilor, sfinții părinți se inspirară din sfânta scriptură a Vechiului și Noului Testament. Așa, în psalmul 29 v. 1—3, cetim această îndemnare către poporul evreu: «*Dați lui Dumnezeu mărirea cuvenită numelui său, închinându-vă înaintea lui în podoabă sfântă*». Cuvintele acestea le găsim aproape textual și în cartea I a Cronicelor (16, 28—30). Iar în Noul Testament aflăm un izvor mai bogat de doxologii. Apostolul Pavel finește epistola către Romani (16, 27) cu această preamărare: «*Unuea prea înțeleptului Dumnezeu, fie mărire prin Iisus Hristos, în veci, amin*»<sup>1)</sup>. Apoi în epistola către Evrei (13, 20—21) același apostol formulează această doxologie: «*Iar Dumnezeul păcei... lucrând în voi ceea ce este plăcut înaintea lui prin Iisus Hristos, căruia fie mărire în vecii vecilor, amin*». De asemenea și în epistola I-a a lui Petru (c. 4, v. 11) găsim această preamărare: «*Ca întru toate să se preamărească Dumnezeu prin Iisus Hristos, căruia fie mărirea și domnia, în vecii vecilor amin*». Dar și Apocalipsa sfântului Ioan, încă conține unele doxologii, s. e. cap. 1. v. 6: «*Aceluia (lui Iisus Hristos), fie mărirea și domnia în vecii vecilor, amin*». Apoi în capitolul 5, v. 13 aflăm această doxologie mai bogată: «*Bine cuvântarea și onoarea și mărirea și puterea, fie celui ce șade pe tron și Mielului, în vecii vecilor*». Părinții bisericești ca Vasilie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nisa, Hrisostom, Epifanie, ș. a., **incheeau cuvântările** lor cu doxologia mică, aducându-se cu aceasta laudă și preamărare lui Dumnezeu. Ea se rostea atât de clerici cum și de laici, însoțită de semnul crucii.

c) La finitul doxologiilor liturgice, creștinii răspundeau încă din vechime cu afirmarea celor conținute în doxologii prin cuvântul ebraic „amin” (אמן, ἀμήν, amen), adică *adevărat este, așa să fie*<sup>2)</sup>. În cultul iudaic încă se obișnuia ca unul se cetească în sinagogă, iar poporul să răspundă în anumite locuri cu vorba «amin» (אמן עם ישראל). Cuvântul acesta fu rostit de Mântuitorul (Ioan 10,7: ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν), apoi de apostoli (Rom. 9, 5; 11, 36; I Cor. 14, 16; 16, 24, ș. a.). Tot așa îl găsim foarte des repetat, în liturgiile sf. Iacov, Marcu etc.<sup>3)</sup>. Cum că creștinii răspundeau la doxologiile liturgice cu cuvântul «amin»,

1) Conf. Rom. 16, 27; I Petru 5, 11.

2) אמן אלהיך, pe adevăratul Dumnezeu. Is. 65, 16; Conf. Ierem. 28, 6;

Galat. 6, 18 (Ἀμήν) ș. a.

3) Trenel et Sander, Diction. Hebreu-Français, Paris, 1859, art. אמן

4) Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 170.

despre aceasta ne încredințează Iustin Martirul (Apol. II), Tertulian (De spectac. XXV), autorul Constituțiunilor apostolice (lib. VII, c. 15), Ambrosie (De nupt. I. IV, 19: Et tu dicis amen, hoc est verum est<sup>1)</sup>), ș. a.

c) O formulă de încheiere mult obișnuită este și cuvântul ebraic „**aliluia**“ (הללויה, ἁλληλουία = lăudați pe Domnul<sup>2)</sup>). Evreii repetă în cultul lor neconținut lauda către Iehova prin formula «aliluia»; iar de la ei această expresiune a trecut și în Noul Testament și anume în Apocalipsă. Aci în capitolul 19 aflăm cuvântul «aliluia» repetat de 4 ori, cu privire la lauda lui Dumnezeu; apoi îl vedem în liturgiile vechi, și în fine fu răspândit în toată Biserica creștină. Iată acum ce zice Augustin despre această formulă: «*În toate zilele de dumineci stând la altar ne rugăm, fiind că este semnul învierii și se cântă «aliluia», ceea ce însemnează că lucrarea noastră viitoare, nu este de cât numai lauda lui Dumnezeu*»<sup>3)</sup>. Însă sinodul IV din Toledo, prin canoanul X a hotărât pentru apuseni, ca «*în toate zilele patruzecimei (postul cel mare), fiind că nu este timpul de bucurie, ci de întristare, să nu se cânte aliluia*»<sup>4)</sup>. Ieronim ne spune că și în cultul particular se rostea pe timpul său neconținut cuvântul «aliluia»<sup>5)</sup>. Chiar și monahii erau chemați la rugăciune prin această formulă<sup>6)</sup>.

Biserica ortodoxă rostește totdeauna această laudă și anume atât în zilele de duminică și sărbători, cum și în zilele de ajunare, și chiar la înmormântări, de oarece acest cuvânt exprimând lauda lui Dumnezeu, se cuvine a-l pronunța înfinit și adică în momentele de bucurie ca și în cele de întristare. Dar Biserica romano-catolică privind cuvântul «aliluia» numai ca o formulă de veselie, o rostește în cultul său numai în zilele de bucurie, iar nu și în postul cel mare<sup>7)</sup>. Această măsură însă

1) Vezi și Bingham, op. c., Tom. VI, p. 358.

2) Ps. 106, v. 48: הללויה יהוה — așa să fie, lăudați pe Domnul. În textul ebraic întreaga psaltire este împărțită în cinci cărți (פסוק), după cari stă sau amin, amin (אמן אמן) — așa să fie (după psalmii 41, 72 și 89), sau amin, aliluia (după psalmul 106), ori numai aliluia. Conf. și pag. 386 n. 3, Tez. Lit. T. II. Augustin în explicarea psalmului 105 se rostește astfel: Hoc adserunt quod omnes halleluaitici psalmi habeant in fine halleluia. Tot Augustin în epist. 178 observă că: amen et halleluia, quod nec Latino nec Barbaro licet in suam linguam transferre hebraeo cunctas gentes vocabulo decantare. — Conf. Daniel, Codex Liturg. T. IV, p. 93, în liturg. sf. Iacov: ἁλληλουία.

3) August. Epist. 119 ad Ianuarium c. XV: Omnibus diebus dominicis ad altare stantes oramus, quod signum est resurrectionis, et halleluia canitur, quod significat, actionem nostram futuram non esse, nisi laudare Deum.

4) Concill. Tolet. IV, c. X: In omnibus quadragesimæ diebus (quia tempus non est gaudii sed mœroris), halleluia non decantetur.

5) Hieron. ep. XVIII ad Marcellam: Quocunque te verteris, arator stivam retinens halleluia decantat.

6) Hieron. ep. XXVII epitaph. Paulae. Conf. p. 158 nota 3 Tom. II Tez. Lit.

7) Martigny, Diction. des antiq. chrét. art. „Alleluia“, p. 33: „L'église

contrazice spiritul și litera sfintei Scripturi, care recomandă a lăuda înfinit pe Dumnezeu <sup>1)</sup>.

e) În fine ultima formulă de încheere este «Apolisul» (ἀπόλυσις, ἀπό λύω — desleg; slavonește отпущ), adică eliberarea sau demiterea creștinilor de către preot din Biserică. Cuvântul «отпущ» îl găsim în toate Liturgiile vechi românești. În liturgia din Constituțiunile apostolice (lib. VIII, c. 15), în loc de rugăciunea apolisului, diaconul zicea scurt creștinilor: «ἀπολύεθε ἐν εἰρήνῃ» adică «sunteți liberi să mergeți în pace». (Lit. sf. Iac. n. XXIII).

În timpul de față rugăciunea apolisului este îndreptată către «Hristos adevăratul Dumnezeu nostru, pentru rugăciunile Prea Curatei Maicei Sale» și ale sfântului din aceea zi «să le miluească și să ne mântuească pe noi ca un bun și de oameni iubitor».

Cu toate acestea apolisul se zice și când nu se demite poporul din Biserică s. e.: După cinare, după Miezonoptică, Proscomidie, ș. a. Apolisul se zice însă de regulă când se demite poporul din Biserică s. e.: după vespera cea mică, după vespera cea mare, după liturgia credincioșilor, după serviciul botezului, al cununiei, al diferitelor sfințiri, după serviciul înmormântării, etc. Poporul nu pleacă de lângă preot, până nu primește binecuvântarea acestuia prin apolis.

## § 81.

### Rugăciunile introducătoare în serviciul divin.

**B**iserica având scopul de a ține încordată supunerea fiilor ei înaintea Creatorului și a începe ori ce act sfânt cu ajutorul dumnezeesc, de aceea mai înainte de ori ce serviciu divin, sau chiar în cuprinsul acestuia, ea rostește niște rugăciuni scurte, dar foarte bogate în cuprinsul lor. Prin aceste rugăciuni se fac invocări sfintei Treimi, pentru luminarea sufletească a pioșilor și întărirea lor, ca să poată urma căile sfinte.

1. După ce se dă semnalul prin toacă ori clopote pentru începerea serviciului divin, preotul rostește în Biserică formula următoare: «*Bine este cuvântat Dumnezeu nostru...*»<sup>2)</sup>. Această bine cuvântare cu înțelesul de preamărire adusă sfintei Treimi, se face în numele lui Dumnezeu Tatăl, după cum vedem aceasta în liturgiile cele vechi, și după cum glăsuște canonul 23 al sinodului III cartaginean, ținut în anul 395: «*În cât nimeneu în rugăciuni să nu numească sau pe Tatăl în locul Fiului, ori pe Fiul în locul Tatălui. Și pe când se stă (adistitur) înaintea*

latine l'a aboli (alleluiah) en signe de deuil (Conc. Tolet. IV c. 10). Un decret d'Alexandre II a retranché l'Alleluiah de la liturgie depuis la septuagésime jusqu'au samedi saint. C'est la pratique de toutes les Eglises occidentales, et le quatrième concile de Toledo (can. X), a étendu cette règle pour l'Église d'Espagne à tous les jours de jeûne sans exception».

1) Ps. 33, 1; 51, 9; 60, 8; 70, 6; 83, 4; Evr. 13, 15 ș. a.

2) Conf. pag. 541, lit. a, Tom. II Tez. Lit.

altorului, rugăciunea se îndreptează totdeauna către Tatăl<sup>1)</sup>. Celălalt răspunde din partea poporului la această bine cuvântare cu înfrimăciunea «amin», apoi adaugă: «Mărire fie Dumnezeul nostru, mărire fie...», arătându-se prin aceasta că trebuie mai înainte de toate, să dăm mărire lui Dumnezeu. Dar pentru că Mărturitorul zice despre sfântul Spirit că «acela vă va învăța pe voi toate, și vă va aduce aminte de toate cele ce am grăit vouă»<sup>2)</sup>, pentru aceea și Biserica se îndreptează acum cu rugăciunea către Spiritul sfânt zicând: «Impărate ceresc Mângâietorul, Duhul adevărului, carele pretutindenea ești... vino și te sălăștuește întru noi... și mântuește Bunule, sufletele noastre»<sup>3)</sup>. De aci se înțelege că creștinul are nevoie de o luminare internă prin ajutorul sfântului Spirit, și de grația lui pentru păzirea poruncilor divine. Origina acestei rugăciuni către a III-a persoană a Dumnezeirei, se poate afla în timpurile apostolice.

2. Îndată urmează apoi recitarea imnului pentru glorificarea sfintei Treimi, adică „Trisagiul“ (τρίς ἅγιος, de trei ori sfânt): «Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, miluește-ne pe noi» = Ἅγιος ὁ θεός, Ἅγιος ἰσχυρός, Ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς.

Imnul acesta se numește «Trisagiul» (Τρισάγιος), fiind că într'insul se repetă de 3 ori cuvântul «sfânt» (ἅγιος), pentru fie-care din cele 3 persoane ale Dumnezeirei. «Sfinte Dumnezeule», se îndreaptă la Dumnezeu Tatăl. «Sfinte tare», la Fiul lui Dumnezeu, numit de apostolul Pavel (I Cor. 1, 24) «puterea lui Dumnezeu»; iar «Sfinte fără de moarte» se îndreaptă la sfântul Spirit, numit în scripturi «Duhul cel de viață dătător» (Ioan 6, 63; II Cor. 3, 6). În canonul 81 al Sinodului VI ecumenic, îl găsim intitulat «Τρισάγιος ὕμνος». Acest imn se formulă în secolul V (an. 446) în timpul lui Teodosie cel Mic, de Proclu patriarhul de Constantinopole († 447), după cum se susține de unii scriitori<sup>4)</sup> și s'a introdus în serviciul divin pentru a se răsturna învățătura monofizită a lui Dioscur († 454<sup>5)</sup>, care a urmat lui Ciril cel Mare pe scaunul alexandrian. De aceea trisagiul se și află aprobat în actele Sinodului IV ecumenic, ținut în Chalcedon la anul 451, ca o întărire a ortodoxiei susținută de sinod<sup>6)</sup>. Autorul acestui imn s'a inspirat după cum

1) Conc. III cart. c. XXIII: Ut nemo in precibus vel patrem pro filio vel filium pro patre nominet. Et quum altari adsistitur, semper ad patrem dirigatur oratio.

2) Ioan, 14, 26.

3) Daniel. Codex, T. IV, p. 286, nota 2: Βασιλεῦ οὐράνιε, Παράκλητε το Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁ πανταχοῦ παρών... ἐλθε καὶ σκήνωσον ἐν ἡμῖν... καὶ ὁσῶσον Ἄγαθὲ τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

4) Bingham T. VI, p. 38.

5) Eutihiu și Dioscur învățau: Firea omenească a lui Hristos, se absoarbe în firea lui dumnezească, în cât în Hristos este numai o persoană și o fire dumnezească.

6) Concil. Chalced. act. I: Ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς. Acest sinod a opus monofizitismului această învățătură: „În Hristos este o persoană dumnezească, care prin întrupare a luat la firea dumnezească și pe cea omenească cu toate însușirile ei, afară de păcatul firei omenești“.

se crede, din imnul heruvimic pe care-l aflăm la Isaia 6, 3: «sfânt, sfânt, sfânt, Domnul Savaot».

Ioan Damascen, întemeiat pe istorici mai vechi, ne spune că arhiepiscopul Antiohiei, ereticul monofizit **Petru Gnafevs** (Γναφεύς, Fullo = postăvarul † 486), a căutat pe la anul 470 prin toate mijloacele să întărească monofizitismul amestecat cu erezia *teopaschitică* (Θεός, πάσχω, suferința pe cruce a naturei divine), și a voit să-i dea o expresie și în cult <sup>1)</sup>. De aceea a crezut că poate să facă aceasta punând să se cânte trisagiul «*sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, miluește-ne pe noi*» cu adaosul «*cel ce te-ai răstignit pentru noi*» <sup>2)</sup>, așa cum îl cântă și Armenii și Iacobitii de astăzi <sup>3)</sup>. Dar Evaḡriu nu ne spune cine a făcut acest adaos, ci arată numai că pe când era în Constantinople împărat monofizitul Anastasie I Silențiarul (491—518), s'a făcut încercare după dorința împăratului, ca trisagiul să se cânte și aci la ortodocși cu adaosul «*cel ce te-ai răstignit pentru noi*». Din cauza acestui adaos, poporul a făcut **revoluție** crâncenă în acest oraș, a incendiat Constantinopolul, iar Anastasie s'a refugiat în hipodrom cu hotărârea de a abdică <sup>4)</sup>. Dar înlăturându-se cuvintele «*cel ce te-ai răstignit pentru noi*» din trisagiul ortodox, s'a restabilit liniștea <sup>5)</sup>. Theodor Lectorul ne istorisește că **Calandion** episcopul Antiohiei, pe timpul împăratului constantinopolitan Zenon († 491), lărgind adaosul lui Petru Gnafevs, a dispus și el să se cânte trisagiul în chipul următor: «*sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, Hrisloase Dumnezeule, cel ce te-ai răstignit pentru noi, miluește-ne pe noi*» <sup>6)</sup>. Apoi după mărturia lui Fotie al Constantinopolului, în multe provincii europene, în loc de «*cel ce te-ai răstignit pentru noi*» se zicea «*sfântă Treime, miluește-ne pe noi*» <sup>7)</sup>. Cum vedem, trisagiul original a suferit în decursul timpului unele modificări la finitul lui, făcute atât de eretici, cum și de alți creștini, conduși fiind și unii și alții de vederile lor

1) Damasc. De orth. fide lib. III, c. X: Ἐντεῦθεν καὶ τὴν ἐν τῷ τρισαγίῳ ὑπὸ τοῦ ματαιόφρονος Πέτρου τοῦ Γναφεύος γεγενημένην βλάσφημον ὀριζόμεθα... ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς.

2) Bingham. Origin. s. antiq. eccles., T. VI, p. 38. Apoi la pag. 39: Ut hæresin Theopaschitarum... dicerent **totam trinitatem passam esse.**

3) Daniel, Codex, T. IV p. 92 nota: Iacobitæ addunt Trisagio: *Qui crucifixus est pro nobis*, cuius additionis auctorem fuisse dicunt Petrum Gnapheum, Monophysitam et Antiochenæ sedis invasorem.

4) Evagr. Hist. eccles., lib. III, c. 44: Ἀνὰ δὲ τὸ Βυζάντιον, προθήκην τοῦ βασιλέως (Ἀναστάσιος) ἐν τῷ τρισαγίῳ βουλευθέντος ποιήσασθαι, τὸ, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς.

5) Ibidem.

6) Theodor Lector. Hist. eccles., lib. II: Καλανδιῶνα λέγει προσθῆναι τῷ τρισαγίῳ, Χριστὲ βασιλεῦ, διὰ τοὺς προτεθεικότας ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς. Conf. Cedren. an. XVI Zenonis, in Bingham, T. VI, p. 39.

7) Photius Bibliotheca græc., cod. 228: Ἐν πολλαῖς δὲ ταῖς κατὰ τὴν πρώτῃν Εὐρώπῃν ἐπαρχίαις ἀντὶ τοῦ ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, τὸ ἅγια τριάς ἐλέησον ἡμᾶς ἐπάγειν.

teologice <sup>1)</sup>; iar din secolul IX încoace, ortodocșii au căzut de acord asupra trisagiului original, și așa l'au păstrat nemodificat până în ziua de astăzi <sup>2)</sup>.

Ican Damascen făcând tâlcuirea acestui imn, arată că cuvintele «*Sfinte Dumnezeule*» se referă la Dumnezeu Tatăl; iar «*Sfintetare*» la Dumnezeu Fiul; apoi «*Sfinte fără de moarte*» la Dumnezeu sfântul Spirit, «*dar nu punând afară de nemurire pe Tatăl și pe Fiul*» <sup>3)</sup>.

3. După trisagiu, Biserica preamărește din nou pe sfânta Treime prin doxologia «*Mărire Tatălui*»... <sup>4)</sup>; apoi urmează rugăciunea «*Prea sfântă Treime, miluește-ne pe noi*»... prin care se arată egalitatea și distincțiunea persoanelor trinității, numind pe Tatăl *Domn*, curățitor al păcatelor ce săvârșim; pe Fiul *Stăpân*, ertător al fără de legilor noastre; și în fine pe sfântul spirit *Sfânt*, vindecător al neputințelor omenești <sup>5)</sup>. Simeon Tesaloniceanul crede că rugăciunea această este alcătuită de fericitul arhiepiscop al Antiohiei *Meletie* († 381), ca o demonstrație în contra arianismului, și s'a introdus în Biserică în finele secolului IV <sup>6)</sup>. Terminându-se această rugăciune, cerem îndurare de trei ori de la sfânta Treime prin cuvintele: «*Doamne miluește*» <sup>7)</sup>, adresându-ne către fie care ipostas, și încheem cu doxologia «*Mărire Tatălui*».

Urmează apoi rugăciunea domnească „*Tatăl nostru*” numită astfel pentru că însuși Domnul nostru Iisus Hristos a învățat pe discipulii săi această rugăciune <sup>8)</sup>; iar de atunci a rămas în cultul

1) Iată acum ce zice și canonul 81 al sinodului al VI ecumenic în privința adaosului „cel ce te-ai răstignit...” făcut de Petru Gnafevs: „*De oare ce am aflat că în oare care țări în prea sfințita cântare se glăsuște după „sfinte fără de moarte” adăogirea: „Cel ce te-ai răstignit pentru noi, miluește-ne pe noi”, și aceasta de sfinții părinți cei vechi, ca o streină de evsevie dintr'un imn ca acesta s'a lepădat, împreună cu nelegiuitul eretic, cel ce a aflat acest fel de glas, și noi întărind cele mai din înainte... anatematizăm pe cei ce primesc acest fel de glas în Biserică...*” etc.

2) Eusev. Popovici Ist. Bis. trad. de Athan. al Râm. și Gherasim al. Arg. Vol. I. p. 509: „Ce privește mai întâiu adaosul lui Petru Gnafevs sau Fullo la trisagion „cel ce te-ai răstignit pentru noi”, fiind că acest adaos putea să aibă un înțeles cu totul ortodox, n'a fost respins de unii ortodocși, ba încă sub împăratul Anastasie I († 518), pentru scurt timp a fost introdus în Constantinopole, și în patriarhatul Antiohiei până la anul 692, în cel din Ierusalim, raportându-se expres la Dumnezeu Fiul, a fost tolerat până în veacul VIII. Cei mai mulți însă a căror părere învinse, l'au respins, pentru că Petru Gnafevs sau Fullo, îl făcuse de sigur în înțeles monofizit”.

3) Damasc. De orthodoxa, fide, lib. III, c. X: Ἡμεῖς τὸ ἅγιος ὁ θεός, περὶ τοῦ Πατρὸς ἐκλαμβάνομεν... ἅγιος ἰσχυρός, περὶ τοῦ Υἱοῦ τίθεμεν... ἅγιος ἀθάνατος, περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τάττομεν, οὐκ ἔξω τῆς ἀθανασίας τιθέντες τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν.

4) Conf. pag. 543, Tom. II, Tez. Lit.

5) Daniel, Codex, T. IV, pag. 286, nota 2: Παναγία Τριάς, ἐλέησον ἡμᾶς. Κύριε, ἰλάσθητι ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. Δέσποτα, συγχώρησον τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Ἄγχε, ἐπίσκεψαι, καὶ ἰασαι τὰς ἀσθενείας ἡμῶν, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου.

6) Simeon Tesalon. cap. 319.

7) Daniel, Codex, T. IV, pag. 286, nota: Κύριε ἐλέησον, Κύριε ἐλέησον, Κύριε ἐλέησον.

8) Mat. VI, 9-14: Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς. Ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά

Bisericeii creștine. Rugăciunea domnească, a fost privită totdeauna ca parte esențială, atât în cultul public, cât și în cel particular, căci în ea se cuprind toate cererile către Părintele ceresc, relative la corpul și sufletul omului. De aceea Tertulian o recomandă pioșilor cu toată căldura <sup>1)</sup>; Ciprian face și comentarii asupra ei <sup>2)</sup>; Grigorie de Nisa tot asemenea; iar cea mai bogată și deplină tâlcuire a rugăciunii domnești, a făcut-o Ioan Hrisostom <sup>3)</sup>.

Constituțiunile apostolice poruncesc ca la botezul catehumenilor, să se rostească rugăciunea domnească. Iată și textul Constituțiunilor: «*După aceasta (catehumenul eșind din apă) stând să zică rugăciunea pe care ne-a învățat Domnul*» <sup>4)</sup>. Tot astfel învață și Ioan Hrisostom: «*Catehumenul eșind mai întâiu din apă, aceste cuvinte să le pronunțe: Tatăl nostru carele ești în ceruri*...» <sup>5)</sup>

De asemenea se rostea această rugăciune și la liturgie după cum mărturisește Ciril din Ierusalim în catehesa V-a mistagogenică, unde explică întreaga liturgie: «*După aceasta, zice Ciril, rostim cea rugăciune pe care Mântuitorul a incredințat-o apostolilor săii*» <sup>6)</sup>. Aceeași afirmare o face și Hrisostom <sup>7)</sup>. Iar Augustin arată că «*După sfințirea sacrificiului euharistic, zicem rugăciunea domnească*» <sup>8)</sup>.

Cum că și în rugăciunile particulare se rostea «*Tatăl nostru*», aflăm aceasta din Constituțiunile apostolice cari recomandă pioșilor: «*Astfel să vă rugați: Tatăl nostru... de trei ori pe zi să vă rugați așa*» <sup>9)</sup>. Aceeași recomandare o face și Hrisostom <sup>10)</sup>. Iar pentru că rugăciunea aceasta se rostea de multe ori pe zi, și printr'insa se cerea și pâinea cea de toate zilele, de aceea unii dintre apuseni o numeau adesea ori «*rugăciunea zilnică*» (oratio quotidiana), ca d. e. Augustin <sup>11)</sup>, conciliul IV din Toledo <sup>12)</sup>, etc.

σου. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. Γενηθῆτω τό θέλημα σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καί ἐπὶ τῆς γῆς. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον. Καί ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλεταῖς ἡμῶν. Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν· ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Ἀμήν.

1) Tertull. De oratione, c. I: Dominus noster novis discipulis novi testamenti novam orationis formam determinavit.

2) Cyprian. De orat. Domin: Cognoscamus, docente domino, et quid oremus. Sic, inquit, orate, Pater noster qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum... etc.

3) Chrysostom. Homil. de instit. secundum Deum vita. Conf. Bingham. T. V, pag. 203-205.

4) Constitut. Apost. lib. VII, c. 44: Μετὰ τοῦτο, ἐστὶς προσευχέσθω τὴν εὐχὴν, ἣν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος.

5) Chrysost. Homil. VI in Colos: Εὐθέως γὰρ ἀνελεθῶν. ταῦτα φθέγγεται τὰ ῥήματα: Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς... x. t. λ.

6) Cyrill. Catech. myst. V: Ἐἴτα μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην ἣν ὁ Σωτὴρ παρέδωκε τοῖς ἐκείνοις αὐτοῦ μαθηταῖς...

7) Chrysost. Homil. XXVII in Genes.

8) Augustin. Homil. 83, De diversis: Post sanctificationem sacrificii dicimus orationem dominica.

9) Constit. Apostol. lib. VII, c. XXIV: Οὕτω προσεύχεσθε: Πάτερ ἡμῶν... τρεῖς τῆς ἡμέρας οὕτω προσεύχεσθε.

10) Chrysost. Comment. in psalm. CXII.

11) Augustin. Enchiridion c. LXXI.

12) Concil. IV, Tolet., c. IX.



Si ereticii pronunțau ca și azi în cultul lor această rugăciune; dar Pelagieni tăgăduind ființa păcatului strămoșesc, căutară a înlătura din ea articolul: «*Și ne eartă nouă greșealele noastre*»<sup>1)</sup>. Pentru însemnăatea acestei rugăciuni și origina ei divină, în timpurile moderne ea a fost tradusă și tipărită într'un număr mare de limbi ale diferitelor popoare de pe pământ<sup>2)</sup>.



Iov zace bolnav în gunoi, rugându-se lui Dumnezeu. El e mângăiat de cei 3 amici ai săi. (Iov 2, 8-11).

Finindu-se rugăciunea domnească, preotul rostește ecfonisul împrumutat din evangelia lui Mateiu cap. VI, v. 13: «*Că a ta este împărăția și puterea*»<sup>3)</sup>. Imediat apoi se zice «Doamne miluește», de 12 ori, după numărul orelor din zi, ori din noapte când se face rugăciunea, socotită fiind ziua de 12 ore, iar noaptea

1) Bingham. Origin. s. antiq. eccl., Tom. V, p. 242.

2) Englezul Chamberlayne în anul 1715 a imprimat rugăciunea domnească în Amsterdam (Olanda) în 152 limbi; mai în urmă un german în 48 limbi europene. Astăzi se află tradusă în mai mult de 200 de limbi. (Autorul).

3) Conf. pag. 545, lit. b., Tom. II, Tez. Liturg.

tot de atâtea ore. Se aduce după aceea laudă sfintei Treimi prin «*Mărire Tatălui*» și apoi ne chemăm unul pe altul ca să ne umilim inimile noastre înaintea Mântuitorului zicând de trei ori: «*Veniți să ne închinăm Împăratului nostru Dumnezeu*»<sup>1)</sup>. În această rugăciune numim de trei ori pe Iisus Hristos Împărat și Dumnezeu. Simeon Tesalonicianul ne arată că **Atanasie** cel Mare orânduise ca această întreită chemare să se zică la începutul serviciului divin<sup>2)</sup>. După această scurtă rugăciune *urmează citirea psalmului de la vespără, ori a psalmilor de la ore, potrivit învățăturilor tipiconului.*

4. În rugăciunile particulare și la **litanii**<sup>3)</sup>, se rostește ori se cântă cu solemnitate, străvechea rugăciune biblică «*Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te ceea ce ești plină de daruri, Marie, Domnul este cu tine*». Aceste cuvinte sunt rostitute de arhanghelul Gavriel în Nazaretul Galileei, atunci când s'a arătat sfintei Fecioare ca să-i aducă vestea cea bună că va naște pe Mesia. Ele se află în evangelia lui Luca, cap. 1, v. 28. Asemenea și cuvintele: «*Bine cuvântată ești tu între femei și bine cuvântat este rodul pânteclui tău*», sunt luate din aceeași evanghelie cap. 1, v. 42. Iar cuvintele: «*Că ai născut pe Mântuitorul sufletelor noastre*» sunt împrumutate din liturgia sfântului Iacov.

De și scurtă, totuși această rugăciune introdusă în cult de **Ciril** al Alexandriei este foarte bogată în cuprinsul ei, arătându-se printr'insa evenimentul îmbucurător privitor la Nașterea Domnului și la mântuirea neamului nostru. De aceea ea se repetă adesea ori cu deosebire în rugăciunile particulare, când se aduce laudă sfintei Fecioare și se cere ajutorul ei.

1) Daniel, Codex Liturg., T. IV, p. 286, nota 2: Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν τῷ Βασιλεῖ ἡμῶν Θεῷ. Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ τῷ βασιλεῖ ἡμῶν Θεῷ. Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ Χριστῷ τῷ βασιλεῖ καὶ Θεῷ ἡμῶν. Conf. psalm. 94, 6.

2) Simeon Tesal., cap. 303.

3) Scriitorii creștini din timpurile vechi, înțelegeau prin cuvântul „**litanie**” tot felul de rugăciuni publice. De aceea în limba greacă *λιτανεῖαι* și *λιταί* însemnează „rugăciuni”. Eusebiu (în *vita Constant.* II, 14) ne arată că atunci când Împăratul Constantin începea un războiu, aducea rugăciuni lui Dumnezeu, pe cari istoricul le numește *λιταί*, ori *λιτανεῖαι* (*vita Const.* IV, 61). Hrisostom (în *Homil. III în Colos.*) numește tot astfel aceste rugăciuni. Iar împăratul Arcadie oprește pe eretici de a se aduna ziua ori noaptea pentru a face *litanii* — *ad litaniam faciendam*. (Cod. Theod. I, XVI, tit. V. De haeret. I, 30). Mai târziu cuvântul *λιτανεῖαι* dobândi un înțeles mai lămurit, arătându-se printr'însul acele rugăciuni solemne pentru înlăturarea nenorocirilor. Ciprian, Vasilie cel Mare (epist. 63 ad Neocesar.), Hrisostom, Augustin, ș. a., vorbesc adesea ori de *litanii*, și spun că la ele se aduna mult popor. În liturgiile sf. Iacov, Vasilie și Hrisostom, de asemenea se arată însemnătatea *litaniiilor*. Ele se cetesc la câmp pentru ploae, boale, secetă, se încungiuură orașul, Biserica, etc., purtându-se înainte cruci și steaguri. Ele sunt mult obișnuite și în Biserica latină.

În timpurile mai noi *litaniiile* se făcură și în Biserică, de obicei la vespere sărbătorilor mari, și se puseră în legătură cu serviciul divin. De altfel nu lipsiră nici odată și *litaniiile* sau procesiunile în afară de Biserică.

## § 82.

**Ecteniile** (ἐκτένεια).

**N**işte rugăciuni solemne şi scurte, prin cari Biserica se roagă pentru fericirea fiilor ei de pe pământ şi încetaţi din viaţă, cum şi pentru toţi oamenii, sunt *ecteniile*; iar cuvântul «ectenie» se derivă de la verbul grecesc «ἐκτείνω», *întind, prelungesc*, de unde avem şi substantivul «ἐκτένεια», *întindere, prelungire*. Unii liturgişti cred că de aceea se cheamă «ectenii» sau «prelungiri» aceste rugăciuni, fiind că diaconul atunci când le rosteste, ţine mâna dreaptă întinsă cu orariul, până în dreptul creştetului capului său; dar altul este temeiul pentru care se cheamă astfel, şi anume: ele de şi sunt scurte în forma lor, totuşi sunt foarte întinse ori prelungite în cuprinsul lor, după cum vom vedea mai departe. Prin urmare rugăciunile acestea îşi împrumută numirea de la **cuprinsul** lor, iar nu de la *modul* cu care se rostesc de diacon, ştiut fiind, că atunci când le pronunţă preotul, el nu îşi întinde mâna sa.

1. Origina ecteniilor o aflăm în epistola I-a a apostolului Pavel către **Timoteiu**, cap. 2 v. 1—5, unde cetim aceste cuvinte: «*Rogu-te dar, zice apostolul lui Timoteiu, ca mai întâiu de toate, să faceţi rugăciuni, cereri, făgăduinţe, şi mulţumiri pentru toţi oamenii* (ὕπερ πάντων ἀνθρώπων), *pentru împăraţi şi pentru toţi cari sunt în diregătorii, ca să petrecem viaţă lină şi cu odihnă, în toată pietatea şi curăţia*» (σεμνότητι<sup>1</sup>). Cum că succesorii apostolilor au îndeplinit aceste cuvinte, nu încapă nici o îndoială, mai ales dacă se ştie câtă căldură frătească aveau creştinii pentru toţi oamenii. Iar Iustin Martirul († 163 sau 167), ne spune lămurit în scrierile sale, cum se făceau ecteniile în secolul II-lea la liturgie. El adică arată că se rosteau rugăciuni pentru toţi oamenii<sup>2</sup>), pentru cei ce urau pe creştini<sup>3</sup>), pentru diregătorii<sup>4</sup>), pentru cei ne credincioşi, etc.<sup>5</sup>).

2. De asemenea, în liturgia sfântului **Iacov**, găsim la începutul ei ectenia zisă cea «mare», dar *foarte scurtă* şi anume: «*Cu pace Domnului să ne rugăm... pentru pacea de sus... pentru pacea a toată lumea... pentru ertarea păcatelor*»<sup>6</sup>). Mai departe, în aceeaşi liturgie aflăm ectenia: «*Să zicem toţi, Doamne milueşte... Doamne a tot puternice... pentru pacea de sus...*» etc.<sup>7</sup>).

1) Can. 84 apost., „De va ocări cineva, pe împăratul sau pe stăpânitorul, fără dreptate... de va fi cleric să se caterisească, de va fi mirean, să se aforisească“.

2) Iustin. Mart. Dialogus cum Tryphon., c. 35: Ὑπερ τῶν ἄλλων πάντων ἀνθρώπων.

3) Iustin. Mart. Apolog. I, c. 14.

4) Iustin. Mart. Apol. I, c. 17.

5) Iustin. Mart. Dialogus cum Tryphon., c. 35.

6) Daniel, Codex, T. IV, pag. 93: Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν... ὑπερ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης... κ. τ. λ.

7) Daniel, Codex, T. IV, pag. 94—95.

Această din urmă ectenie este mai lungă de cât cea d'întăiu, totuși în nici o ectenie din liturgia sfântului Iacov, nu se pomenește episcopul cetăței ori împăratul țării. Faptul acesta își găsește deslegarea în motivul, că liturgia aceea se cetea pe timpul împăraților romani, de religiune păgână și înfocați prigonitori ai creștinismului, și nu se puteau pomeni niște împărați ca Marcu Aureliu (161—180), Septimiu Sever (193—211), Maxim Tracul (235—238), Deciu (249—251), Diocletian (284—305), ș. a., cari au persecutat amarnic pe creștini<sup>1)</sup>; iar arripăstorii bisericești nu se pomeneau în timpul persecuțiunilor căci așa cerea «disciplina arcană» de pe atunci<sup>2)</sup>.

3. În liturgia sfântului **Marcu**, ecteniile sunt *foarte scurte* și nu se aseamănă cu acelea din alte liturgii. Aci însă aflăm în ectenii invocarea următoare: «*Rugați-vă pentru împăratul*»<sup>3)</sup>; și mai departe: «*Rugați-vă pentru papa* (adică arhiepiscopul cetăței) și *pentru episcopul*»<sup>4)</sup>. Dar în liturgia clementină din cartea VIII a Constituțiunilor apostolice, ecteniile sunt lungi și conțin rugăciuni «*Pentru pacea lumii... pentru sfânta catolică și apostolică Biserică... pentru episcopul Iacov... pentru episcopul Clement... pentru episcopul Evodiu... pentru presviteri, diaconi, cetefi, cântăreți, fecioare, văduve, orfani, eunuci... pentru cei ce aduc daruri, pentru neofiți, bolnavi, călători pe ape, închiși în temniță, pentru vrăjmași*», etc.<sup>5)</sup>. Iar în cartea II a Constituțiunilor c. 57, se arată că diaconul trebuie să se roage «*Pentru preoți, și pentru principii, pentru arhiereu și rege, și pentru pacea generală*»<sup>6)</sup>.

1) Dar Dionisie al Alexandriei († 264), arată însă că în ținutul său, se făceau rugăciuni și pentru împărații *Valerian* (an. 253—260) și *Galien* (an. 260—268), amândouă păgâni, iar Valerian și persecutor al creștinilor (Dyonis. epist. ap. Euseb. Hist. eccles., lib. VII, c. XI). Iar Tertulian († 240) în scrierea sa «ad Scapulam», (c. II), zice că creștinii se rugau și pentru «mântuirea împăratului» (pro salute imperatoris). Același lucru îl arată și Origen (contr. Cels.) și chiar Atenagora (Legat. pro christianis).

Prin urmare erau timpuri și împrejurări, când Biserica se ruga și pentru *vrăjmașii* ei, ca a lor mână să se liniștească, căci Domnul a zis: «*Iubiți pe vrăjmașii voștri... faceți bine celor ce vă urăsc și vă rugați pentru cei ce vă prigonesc*» (Mat. 5, 44).

2) După cele zise de Tertulian (Apol. c. XXXIX), în timpul său se făceau ectenii pentru neofiți, demonizați, penitenți, catehumeni și mai ales pentru pace. Auzitorii se rugau în genuchi cu fața la pământ.

3) Daniel, Codex. T. IV, p. 138: Προσεύχεσθε υπέρ του βασιλέως.

4) Daniel, Codex, T. IV, p. 139: Προσεύχεσθε υπέρ του πάπα και επισκόπου. Dar aci nu este vorba de papa al Romei, cum au înțeles Ioan a S. Andrea și alții, ci de arhiepiscopul Alexandriei. În vechime titlul de *πάπα* eră purtat și de alți episcopi, și nu numai de cel din Roma. Chiar și Renaudot (Collectio liturgiarum orientaliū, T. I, p. 334) zice: «Hoc loco non agitur de Romano Pontifice, sed de Patriarcha Alexandrino, cui Papæ nomen inditum est.»—Conf. pag. 358, nota 1, Tom. II, Tez. Liturg.

5) Constit. Apost. lib. VIII, c. X: Ὑπέρ της ειρήνης του κόσμου... υπέρ της Αγίας καθολικής και ἀποστολικής ἐκκλησίας... υπέρ του επισκόπου Ἰακώβου... υπέρ του επισκόπου Κλήμεντος... υπέρ του επισκόπου Ἐβουδίου... κ. τ. λ.

6) Constit. Apostol. lib. II, c. LVII: Μετά τουτο προσευχεσθω ο διάκονος

În liturgia sf. Vasilie<sup>1)</sup>, a lui Hrisostom<sup>2)</sup>, și a celor Mai nainte sfințite<sup>3)</sup>, ecteniile sunt mult *mai bogate* și complete în cuprinsul lor.

La **eretici** încă nu lipsesc ecteniile. Așa d. e. în liturgia **armeană**, ecteniile se aseamănă întru câtva cu acelea din liturgia sf. Ioan Hrisostom; iar în liturgia **coptică** atribuită sf. Vasilie, se fac rugăciuni de către diacon în ectenii, pentru cei vii, pentru cei slabi, pentru cei ce călătoresc, pentru aer, roadele pământului, ploae, animale, oameni de tot felul, pentru împărați, pentru cei din închisoare, pentru cei ce aduc daruri, etc. Liturgiile **Nestorienilor**, conțin de asemenea ectenii.

4. Ioan Hrisostom cu privire la acest fel de rugăciuni se pronunță astfel într'o omilie a sa: «*Pe când sunt toți la un loc* (în Biserică), *auziți vocea diaconului îndemnând și zicând acestea: să ne rugăm pentru episcopul și pentru bătrânețe (γήρως), și pentru pază, și pentru ca să se înțeleagă drept cuvântul adevărului*»<sup>4)</sup>. În altă parte (Homil XVIII în 2 Cor.), același părinte zice că se rostesc ectenii, «*pentru energumeni, și pentru cei ce sunt în pocăință*». Tot așa și Augustin spune că pe timpul său se ziceau rugăciuni «*pentru catehumeni... credincioși... ne-credincioși*», ș. a.<sup>5)</sup>.

Ecteniile sunt rugăciunile *cele mai vechi* și prețioase ale Bisericii, căci în ele se cuprind toate clasele societății de ori ce stare, credință, știință, și într'insele se arată toate nevoile vieții omenesti, precum și mijloacele spirituale și materiale folosite omului. În ectenii se cuprind cereri de la Dumnezeu pentru pace, mântuirea sufletelor noastre, pacea întregii lumi, pentru Biserică, episcopul locului, domnitorul țării, pentru liniștea aerului, pentru cei ce călătoresc pe mare, pentru cei bolnavi, ferirea de nevoi, pentru cei încetați din viață, ș. a. Dar și forma ecteniilor, scurtă și îndemnătoare la rugăciune, este foarte plăcută poporului, și de aceea el răspunde din cucernicia inimei la toate articolele ecteniei, cu cererea «Doamne miluește». Rugăciunile acestea sunt presărate nu numai în liturgie, dar și în vespere, și chiar în toate serviciile bisericesti, ca astfel să se deștepte poporul din timp în timp, să-și îndrepte luarea aminte către cele sfinte, și să se roage neîncetat pentru sine și pentru cele rostite de diacon ori preot.

5. De două feluri sunt ecteniile: *mari* și *mici*. Însăși numirea lor arată, că ecteniile mari cuprind cereri mai numeroase

ὑπὲρ τῶν ἱερῶν, καὶ τῶν ἀρχόντων, ὑπὲρ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τοῦ βασιλέως, καὶ τοῦ καθόλου εἰρήνης.

1) Daniel, Codex, T. IV, p. 421.

2) Daniel, Codex, T. IV, p. 340.

3) Daniel, Codex, T. IV, p. 439.

4) Chrysost. Homil. III. De obscuritate prophetiarum: Κοινῇ πάντες ἀκούοντες τοῦ διακόνου, τοῦτο κελεῖοντος καὶ λέγοντος, δεηθῶμεν ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ γήρως, καὶ τῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἵνα ὀρθοῖ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

5) Augustin. Epist. 107 ad Vitalium.

pentru diferite persoane și felurite nevoi; iar cele mici, sunt începutul și sfârșitul ecteniilor mari. De aceea acestea din urmă, se repetesc mai des de cât cele d'întăiu. Toate ecteniile fie mari ori mici, se termină cu un ecfonis (εκφώνησις) oare care. La întâmplări de nenorociri s. e. la secetă, ploae prea multă, boale, cazuri de moarte, ș. a., cuprinsul ecteniilor este **plângător**, pentru că stă în strânsă legătură cu nevoea pentru care se roagă Biserica. Iar la întâmplări de bucurie s. e. la tedeumuri, cununii, sfîntiri, hotezuri, ș. a., Biserica își vădește mulțumirea ei prin ecteniile de un cuprins **îmbucurător**.

Biserica **romano-catolică**, nu mai are astăzi în liturgiile și serviciile ei religioase, ectenii în felul celor orientale; ci clerul latin își exprimă cererile prin rugăciuni liturgice și bisericești, întocmite în alt mod de cât la răsăriteni. Iar **protestanții** n'au avut nici odată ectenii și nici nu este întocmit serviciul lor liturgic și religios, pentru a fi împodobit cu aceste frumuseți apostolice.

### § 83.

## Simbolele de credință din timpurile vechi creștine și simbolul Niceo-Constantinopolitan.

**H**rmașii învățăturilor lui Hristos, au compus de timpurii «simbolul credinței», adică o mărturisire ca semn distinctiv pentru membrii cei adevărați ai Bisericii, față de învățătorii cei mincinoși, cari propovedueau erezii de tot felul. Prin simbolul credinței Biserica mărturisește dreapta învățătură despre Dumnezeu Tatălui ca creator al tuturor celor văzute și nevăzute. Apoi se arată credința în Dumnezeu Fiul, deoființimea lui cu Tatăl, întruparea sa, patimile ce a îndurat pentru mântuirea lumii, și venirea lui a II-a ca să judece pe cei vii și pe cei morți. Prin simbolul acesta se mai afirmă Dumnezeuirea sfântului Spirit, purcederea lui din Tatăl, cum și adorațiunea ce i se cuvine ca și Tatălui și Fiului. Mai departe se arată credința în sfânta, soborniceasca și apostoleasca Biserică, în taina botezului, învierea morților și în viața viitoare eternă. Acesta este rezumatul conținutului simbolului credinței.

În timpurile vechi creștine, simbolul acesta purta atât în apus, cum și în răsărit mai multe numiri d. e.: Irineu († 202) îl numește «*regula veritatis*» (norma adevărului <sup>1</sup>). Tertulian îl intitulează «*regula fidei*» (norma credinței <sup>2</sup>), Novațian, «*regula ve-*

1) Irenæus. Opera cum notis ed. Io. Ernest. London 1701 fol. lib. I, c. XIX: Quum teneamus nos *regulam veritatis*, id est, quia sit unus Deus omnipotens, etc.

2) Tertull. De præscriptionibus adversus hæreticos c. XIII: *Regula est autem fidei* qua creditor unum omnino Deum esse, etc.

*ritatis*» <sup>1)</sup>, Ieronim, «*fidei regula*» <sup>2)</sup> ș. a. Dintre răsăriteni, Socrat numește simbolul credinței «*μάθημα*» (lecțiune <sup>3)</sup>, Iustinian, «*μάθημα*» și «*σύμβολον*» <sup>4)</sup>; iar în sinodul ținut la Constantinopole în anul 536 sub patriarhul Mina, simbolul acesta fu numit tot «*μάθημα*» <sup>5)</sup>. Dar mai pe urmă se generaliză numirea «*σύμβολον*», și se perdură celelalte numiri.

În cele dintâiu trei secole creștine, și parte din al patrulea, aproape **fie care Biserică principală** își avea simbolul ei; totuși aceste mărturisiri de credință, se deosibeau între ele numai în ceea ce privește forma, iar nu și substanța conținutului. Isvorul simbolului credinței se află în timpurile apostolice, când fură așezați păstorii bisericești; iar aceștia introducând în sânul Bisericii pe catehumeni prin baa botezului în numele Tatălui și al Fiului și al sfântului Spirit, urma ca și catehumenii să rostească simbolul cu credința în cele trei fețe dumnezeiești. Afară de această împrejurare, conducătorii creștinismului în scrierile lor îndreptate în contra păgânilor și ereticilor, își mărturiseau credința lor *prin simbole formulate de ei pe baza sfintei Scripturi*. Așa se explică mulțimea simbolelor și a expunerilor de credință pe acele timpuri.

Simbolele vechi și mărturisirile de credință erau următoarele :

1. **Simbolul apostolic** (symbolum apostolorum) conține aceste cuvinte: «*Cred în Dumnezeu Tatăl a tot ținitorul și în Hristos Iisus Fiul lui unic, Domnul nostru, care s'a născut din Spiritul sfânt și din Maria Fecioara, care sub Ponțiu Pilat a fost răstignit și îngropat, a treea zi a înviat din morți, s'a suit în ceruri, șade de a dreapta Tatălui, de unde va veni să judece viii și morții. Și în Spiritul sfânt, sfânta Biserică, în ertarea păcatelor, învierea morților, Amin*» <sup>6)</sup>. Acest simbol se pronunța în Biserica romană, și se susținea de Rufin al Aquileei în finele secolului IV, că ar fi fost compus de apostoli mai înainte de împrăștierea lor <sup>7)</sup>. De atunci simbolul acesta s'a crezut în apus ca o lucrare apostolică, și numai în secolul XV teologul critic **Laurențiu Vala** din Florența, a dovedit ne autenticitatea lui, de și conține un germene de învățătură apostolică. De atunci nu s'a mai crezut de autentică această expunere de mărturisire.

1) Novatianus, De Trinitate, c. I: *Regula exigit veritatis*, ut primo omnium credamus in Deum... c. IX: in filium Iesum Christum.

2) Hieronym. Epist. 54 ad Marcellam contr. errores Montani: Primus in *fidei regula* discrepamus, etc.

3) Socrat. Hist. lib. III, c. XXV.

4) Iustinian. Codex leg. VII.

5) Concil. Constantinop. sub Menna act. V.

6) Bingham. Orig. s. antiq. eccles., T. IV, p. 99-100: Credo in Deum Patrem omnipotentem; et in Christum Iesum, filium eius unicum, dominum nostrum; qui natus est de Spiritu sancto et Maria virgine, qui sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus... etc.

7) Rufin. Expositio symboli: Apostolos discessuros ab invicem normam prius futuræ prædicationis in commune constituisse.

2. Un fragment din mărturisirea de credință a lui Irineu cu acest conținut: «Biserica din toată lumea și până la marginea pământului, întinsă de apostoli și discipulii acestora, a primit acea credință, care este în unul Dumnezeu Părinte a tot puternic, făcătorul cerului și al pământului... Și în unul Iisus Hristos fiul lui Dumnezeu... Și în Spiritul sfânt care prin profeți a propovedit poruncile lui Dumnezeu», etc. <sup>1)</sup>).

3. Mărturisirea de credință a lui Origen, cuprinde între altele aceste cuvinte: «Mai întâiu Dumnezeu este unul, care a creat toate... a trimis pe Domnul nostru Iisus Hristos...» etc. <sup>2)</sup>. Iar în contra Marcioniților, Origen mărturisește următoarele: «Cred în Făcătorul a toate... în Dumnezeu Cuvântul... cred și în Spiritul sfânt...» <sup>3)</sup>).

4. Un fragment din «Regula fidei» a lui Tertulian ca mărturisire de credință în contra ereticilor de pe atunci. «Invățătura credinței, zice apologetul, este una, singura statornică și neschimbată, adică crezând în unicul Dumnezeu a tot puternic, făcătorul lumii, și în Fiul lui, Iisus Hristos, născut din fecioara Maria, răstignit sub Ponțiu Pilat (Pontio Pilato), a treia zi a înviat din morți, s'a suit la ceruri (receptum in cœlis), șezând acum de a dreapta Tatălui, și va veni să judece pe cei vii și pe cei morți», etc. <sup>4)</sup>. Dar Tertulian mai face o mărturisire aproape identică în cartea sa. «De præscriptione adversus hæreticos»: «Norma credinței, zice apologetul, este aceea prin care credem că Dumnezeu este unul pretutindenea... că Cuvântul (verbum) este Fiul său» ș. a. <sup>5)</sup>. Aceeași mărturisire o face și în cartea lui «Adversus Praxeam» <sup>6)</sup>).

5. Alt fragment din simbolul lui Ciprian: «Biserica universală ține același simbol, în care și noi suntem botezați. Trebuie a cunoaște pe Dumnezeu Tatăl, pe Fiul său Iisus Hristos și pe Spiritul sfânt...» etc. <sup>7)</sup>).

6. Simbolul lui Grigorie Taumaturgul († c. 270) făcut în contra ereticilor Sabelieni antitrinitari: «Un Dumnezeu, Tată al Cuvântului celui viu, al înțelepciunii celei într'un ipostas și al puterii și chipului celui pururea fiitor, născător desăvârșit al celui desăvârșit, Tată al Fiului celui Unul născut. Un Domn, unul din unul, Dumnezeu din Dumnezeu... Un Spirit sfânt carele din Dumnezeu are estimea (ἕναοξίω) și prin Fiul s'a arătat oamenilor...» etc. <sup>8)</sup>).

7. Mărturisirea credinței făcută de presviterul și martirul

---

1) Bingham., Orig. s. antiq. eccles., T. IV, p. 80-81: 'Η μὲν ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη... εἰς ἓνα θεὸν πατέρα παντοκράτορα... καὶ εἰς ἓνα Χριστὸν Ἰησοῦν... καὶ εἰς πνεῦμα... κ. τ. λ.

2) Origen. Περί ἀρχῶν.

3) Origen. Contra Marcionem, dialog. I.

4) Tertull. De velandis virginibus, c. I.

5) Tertull. De præscriptionibus adv. hæreticos. c. XIII.

6) Tertull. Advers. Praxeam. c. II.

7) Cyprian. Epist. 69, al. 76, ad Magnum.

8) Gregor. Neocæsar. Oper. p. I, et apud Gregor. Nyssen.: Εἷς θεός,



antiohean Lucian († 312), tot în contra Sabelienilor: «*Credem în unul Dumnezeu Tatăl a tot puternic, unul din unul, desăvârșit din desăvârșit, Împărat din Împărat, Domn din Domn... Și în Spiritul sfânt...*» s. m. d.<sup>1)</sup>. Acest simbol se aseamănă cu acela al lui Grigorie Taumaturgul.

8. Iar despre **simbolul lui Atanasie** al Alexandriei, unii cred că este al lui; iar alții se îndoiesc pe motivul că lipsește din scrierile acestui sfânt părinte. Apoi stilul simbolului pare fi compus de un latin, iar nu de un Grec; pe lângă aceasta, sinodul ecumenic din Efes, Ciril al Alexandriei, Leon episcopul Romei, sinodul din Chalcedon, nu fac nici o amintire de acest simbol, de și l'ar fi putut folosi în contra Nestorienilor și Eutihienilor. Simbolul Atanasian, se pare a fi făcut de un discipul al lui Augustin, sau de **Vigiliu** episcop în *Taps* (Africa), care a murit pe la anul 520; căci în el se vorbește despre purcederea sfântului Spirit și de la Fiul, învățătură apuseană care nu exista pe timpul sfântului Atanasie. Deci acest simbol nu este al acestui părinte bisericesc.

9. Simbolul cuprins în **Constituțiunile apostolice** întrebuițat în orient la botezul catehumenilor: «*Și mă împreunez cu Iisus Hristos, și cred și mă botez în unul ne născut, singur adevăratul Dumnezeu a tot puternic, Tatăl lui Hristos... Și în Domnul Iisus Hristos, fiul lui unul născut... și trup a luat și s'a născut din sfânta fecioară Maria... și a fost răstignit pe timpul lui Ponțiu Pilat... Mă botez și în Spiritul sfânt...*»<sup>2)</sup>.

10. **Simboiele Bisericei din Ierusalim**, cari sunt două și anume: unul cuprins în liturgia sfântului Iacov, și introdus aci mai târziu<sup>3)</sup>; iar altul se crede a fi formulat de Ciril episcopul Ierusalimului. Noi despre acesta din urmă ne ocupăm, mai ales că el se află întreg în catehesa a V-a și apoi este presărat în cele d'întăiu 18 catehese, în cari Ciril face comentarii întinse asupra acestui simbol. Ciril își formulează astfel simbolul credinței: «*Cred întru unul Dumnezeu, Tatăl a tot ținitorul făcătorul cerului și al pământului, al celor văzute și al tuturor celor ne văzute. Și întru unul Domnul Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu, unul născut, carele din Tatăl s'a născut mai nainte de toți vecii, Dumnezeu adevărat prin carele toate s'au făcut. Și a luat trup, și s'a făcut om, și s'a răstignit și s'a îngropat și a înviat din morți în ziua a treia, și s'a suit la ceruri... Și întru unul Spiritul sfânt, Mângâitorul carele a grăit*

---

Πατήρ λόγος ζῶντος, σοφίας ὑπεστώσης, καὶ δυνάμεως... εἰς Κύριος, μόνος ἐκ μόνου, Θεός ἐκ Θεοῦ... καὶ ἐν Πνεῦμα ἁγίον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχων... κ. τ. λ.

1) Apud Athanas. De synod. Arimin. : Πιστεύομεν... εἰς ἓνα Θεὸν πατέρα Παντοκράτορα... κ. τ. λ.

2) Constitut. Apostol., lib. VII, c. 41 : Καὶ συντάσσομαι τῷ Χριστῷ, καὶ πιστεύω καὶ βαπτίζομαι εἰς ἓνα ἀγέννητον... καὶ εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστόν... βαπτίζομαι καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον... κ. τ. λ.

3) Daniel, Codex., T. IV, p. 99.

prin proovoci... Intr'un botez al pocăinței și în ertarea păcatorilor...»<sup>1)</sup>). Acest simbol se apropie în forma și conținutul lui de cel Niceo-Constantinopolitan.

11. Simbolul **Bisericii Cesareei Palestinei**: «*Credem întru unul Dumnezeu, Tatăl a tot țiitorul, făcătorul tuturor celor văzute și nevăzute. Și întru unul Domnul Iisus Hristos, Cuvântul lui Dumnezeu, Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, viață din viață, Fiul unul născut... Și în unul Spiritul sfânt, cu adevărat Spiritul sfânt, căci și Domnul nostru trimițând la predică pe discipulii săi le-a zis: mergeți învățați...*»<sup>2)</sup>).

12. Simbolul **Bisericii Alexandrine**, era mai scurt de cât cel al Bisericii din Cesarea Palestinei, și se începea astfel: «*Credem întru unul Dumnezeu, Tatăl a tot țiitorul, și întru unul Domn Iisus Hristos Fiul lui... Și în sfântul Spirit și în învierea morților...*»<sup>3)</sup>).

13. Simbolul **Bisericii din Aquileia** făcut de preotul Rufin de aci († 410), în contra Patripasianilor (patrem passum esse) antitrinitari, cari învățau că Tatăl, Fiul și sfântul Spirit, sunt numai modalități ale descoperirii lui Dumnezeu în lume. Dumnezeu, ziceau ei, este numai o persoană; el a creat lumea, el este Tatăl, el este Fiul și Spiritul sfânt. Prin urmare, conchideau ei, aceeași persoană Tatăl, care a creat lumea, a suferit și răstignirea. În contra acestor eretici, Rufin formulă acest simbol: «*Cred în Dumnezeu Tatăl a tot Puternicul, invizibil și impasibil (invisibilem et impassibilem). Și în Hristos Iisus unicul Fiul lui, Domnul nostru, care s'a născut... Și în Spiritul sfânt...*»<sup>4)</sup>).

14. Simbolul lui **Epifanie** episcopul Salaminei Ciprului († 403), întocmit pentru catehumeni și în contra Arieniilor: «*Credem într'unul Dumnezeu, Tatăl a tot țiitorul, făcătorul cerului și al pământului...*» și continuă ca și simbolul Niceo-Constantinopolitan. Apoi la fine se termină astfel: «*Iar pe acei ce zic că a fost un timp când Fiul nu a fost, și înainte de a se naște nu era, sau a fost făcut din nimic, sau din alt ipostas... pe aceștia (pe Arieni), Biserica sobornicească și apostolică îi anatemizează*»<sup>5)</sup>). Se știe că și simbolul acesta eră ținut de credincioși și catehumeni, între cele mai însemnate mărturisiri de credință ale Bisericii vechi.

1) Cyril. Cathed. VI seqq.: Πιστεύω εἰς ἕνα θεόν, Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ... κ. τ. λ.

2) Apud. Socrat., Hist. eccl. lib. I, c. VIII: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν Πατέρα παντοκράτορα, τὸν τῶν ἀπάντων ὁράτων... κ. τ. λ.

3) Apud. Socrat. Hist. eccles., lib. I, c. XXVI: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς Κύριον... κ. τ. λ.

4) Ruffin. Expositio simboli, in Bingham., Tom. IV, p. 102: Credo in Deum patrem omnipotentem, invisibilem et impassibilem. Et in Christum Iesum unicum filium eius, dominum nostrum, qui natus est... Et in spiritum sanctum... etc.

5) Epiphani. Anchorat., n. CXX, in Bingham. T. IV, p. 105: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα παντοκράτορα... Τοὺς δὲ λέγοντας, ἦν ποτὲ οὔτε οὐκ ἦν... τοὺτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία.

15. *Simbolul Bisericii din Antiohia* făcut în contra Nestorienilor și păstrat de Ioan Casian : « *Cred într'unul și singurul Dumnezeu, Tatăl a tot ținătorul, făcătorul tuturor creaturilor văzute și nevăzute. Și în Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui, unul născut, și născut nai 'nainte de ori ce făptură...* » Articolul despre sfântul Spirit este mai scurt, căci trebuia combatută numai erezia lui Nestrie<sup>1)</sup>.

16. În fine, ultimul și cel mai de **căpetenie** simbol al credinței creștine ortodoxe, este cel întocmit la sinodul I ecumenic ținut în Nicea la anul 325, și la sinodul II ecumenic ținut în



Sinodul I ecumenic ținut în Nicea la anul 325.

Constantinopole la anul 381, pentru care cuvânt, simbolul acesta se cheamă „**Niceo-Constantinopolitan**“.

La sinodul I s'a întocmit acest simbol până la articolul : « *Și întrul Duhul sfânt* », în contra învățăturilor lui **Arie** care zicea că, Domnul nostru Iisus Hristos, nu este de o ființă nici asemănare cu Tatăl, nu este Dumnezeu adevărat, nici din veci, ci este o ființă creată după voea liberă a Tatălui, și nu din sine, ci din nimic și în timp. În contra acestor erezii, sinodul a întocmit acest simbol : « *Cred într'unul Dumnezeu, Tatăl a tot ținătorul, făcătorul cerului și al pământului, văzutelelor tuturor și nevăzutelelor. Și într'unul Domnul Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, unul născut, carele din Tatăl s'a născut, mai înainte de toți vecii. Lumina din*

1) Cassian. De incarnatione lib. VI: Credo in unum et solum Deum patrem omnipotentem, creatorem omnium visibilium et invisibilium creaturarum... etc.

lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născu, nu făcut, cel de o ființă cu Tatăl prin carele toate s'au făcu. Carele pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire, s'e pogorit din ceruri și s'a intrupat de la Duhul sfânt, și din Marie fecioara, și s'a făcut om. Și s'a răstignit pentru noi în zilele lui Ponțiu Pilat (Pilat din Pont), și a pățimit, și s'a îngropat și a înviat a treia zi după Scripturi. Și s'a suit la ceruri și șade de a dreapta Tatălui. Și iarăși va să vie cu mărire să judece viii și morșii, a căruia împărăție nu va avea sfârșit. Și între Duhul sfânt». După acestea<sup>1)</sup> sinodul a adaos aceste cuvinte: «Iar pe acei ce zic că a fost un timp când Fiul nu era, sau nu era mai înainte de a fi fost născut, sau că a fost făcut din nimic, sau din alt ipostas sau substanță (de cât a Părintelui său) și pe acei cari zic că Fiul lui Dumnezeu este creat și supus schimbărei, pe aceștia Biserica sobornicească și apostolească îi anatemizează<sup>1)</sup>»).

Iar sinodul II ecumenic s'a ținut după cum s'a zis, în

1) Ap. Epiphani. Anchorat. n. CXX: Πιστεύω (la Epifanie: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀορατῶν. Καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Σταυρωθέντα ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔστι τέλος. Καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοὺς δὲ λέγοντας ὅτι ἢν ποτέ ὅτε οὐκ ἦν, καὶ πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ ἕξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντες εἶναι, ἢ κτιστὸν, ἢ σεραιτὸν, ἢ ἄλλοιωτὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀναθεματίζει ἡ ἅγια καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία.

Textul grecesc al simbolului credinței așa cum se vede aci (afară de punctuațiune), l'am împrumutat din Epifanie (Anchorat. n. CXX, în Bingham. T. IV, p. 105—106) până la „Τοὺς δὲ λέγοντας“, căci textul istoricului Socrat Hist. eccl. (lib. I, c. VIII), diferă întru câțva de acesta în unele locuri, și lipsesc cuvintele: „*Și s'a răstignit pentru noi în zilele lui Ponțiu Pilat*“; iar la Epifanie găsim și aceste cuvinte. Această deosebire de texte se explică astfel: *Epifanie ne-a păstrat textul întreg al simbolului credinței, așa cum a eșit din redactarea sinodului II ecumenic; iar Socrat reproduce textul exact al sinodului I, care s'u mai complectat la sinodul II (Euseb. Popovici, Ist. Bis. vol. I, p. 478), și de atunci a rămas nemodificat în Biserica ortodoxă.* (Autorul). Iată și textul simbolului așa cum a fost formulat la sinodul I și cum ni-l dă Socrat: Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν. Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν ποιητὴν καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς, μονογενῆ, τούτ' ἐστὶν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἐκ Θεοῦ καὶ φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ· γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ· δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῆ, δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα· παθόντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς· καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· Τοὺς δὲ λέγοντας... (Socrat. Hist. eccl. lib. I, c. VIII, în Bingham., Orig. s. antiq. eccles., T. IV, p. 103). Vezi și „Dog. ortodoxă“ de Prof. A. Comoroșanu, Partea specială, p. 166, Cernăuți, 1889.

anul 381, pentru înlăturarea învățăturilor eretice ale lui **Macedonie** episcopul Constantinopolului (341—360), care învăța că sfântul Spirit nu este de asemenea ființă și mărire, nici cu Tatăl, nici cu Fiul, ci este servul amândurora. Sinodul acesta însă, pentru înfrângerea ereziei lui Macedonie, a continuat și sfârșit simbolul făcut la Nicea astfel: «*Cred și întru Duhul sfânt, Domnul de viață făcătorul, carele din Tatăl purcede* (ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον); *cela ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și mărit carele a grăit prin prooroci. Intr'una sfântă sobornicească și apostolească Biserică. Mărturisesc un botez, întru ertarea păcatelor. Aștept învierea morților. Și viața veacului ce va să fie. Amin*»<sup>1)</sup>. Iar la finele simbolului, sinodul a adaus anatema pe care am văzut-o și la sinodul din Nicea: Τοὺς δὲ λέγοντας...<sup>2)</sup>.

Simbolul încheiat la sinodul I și II ecumenic, a fost păstrat **neclintit** de Biserica ortodoxă răsăriteană. Dar Augustin († 430) ca să înfrângă pe Arieni cari ziceau că Fiul este mai mic de cât Tatăl, și-a formulat **păreră** sa teologică (Θεολογούμενα) «*că sfântul Spirit purcede și de la Fiul*» (filioque). Apoi tot pentru același motiv, a admis adaosul „**filioque**“ sinodul ispăniol din **Braga** (Braecarenzia) ținut la anul 411, cum și sinodul «din Toledo (Spania), ținut la anul 447; iar alt sinod din Toledo ținut în anul 589, a primit adaosul «filioque» și în simbolul Niceo-Constantinopolitan<sup>3)</sup>.

După aceea scaunul roman, primi solemn adaosul «filioque» în timpul episcopului Martin I-ii prin cartea acestuia sinodală din anul 649. Se introduse apoi acest adaos și în Franția în timpul lui Carol cel Mare (768—814), și anume apărându-se de sinodul din **Friaul** (Forum Iulii) la anul 796, și după aceea de sinodul din **Achen** (Aquisgranum) ținut în anul 809, și stabilindu-se ca toată Biserica din Franția să primească «filioque» în simbolul credinței.

Cu toate acestea Leon III episcopul Romei (an. 795—816) protestă în contra acestui adaos devenit dogmă, dar îl primi numai ca învățătură și porunci să se sape simbolul pe 2 table de argint în latinește și grecește așa cum fusese stabilit în Constantinopole și le așază în catedrala din Roma cu inscripția: „**Haec**

1) Concil. Constantinopol. an. CCCLXXXI: Πιστεύω (πιστεύομεν) καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα, τὸ ἅγιον, τὸ Κύριον, τὸ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον, καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλήσαν διὰ τῶν Προφητῶν. Εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν. Ὁμολογῶ ἓν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν. Καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἀμήν. Textul acesta, așa se găsește și la Epifanie, Anchorat. n. CXX. Apoi urmează: Τοὺς δὲ λέγοντας ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν... κ. τ. λ. Conf. Bingham., T. IV, p. 105—106. Totuși împărțirea simbolului în cele 12 articole, s'a făcut mai târziu, căci ea nu se găsește în actele sinodului I și II ecumenic, nici la Epifanie, și nici la Socrat. Vezi și „**Libri symbolici**, ecclesiae orient.“ de Ernestus Julius Kimmel, Jenæ, 1843, p. 61 seqq.

2) Epiphani. Anchorat, n. CXX. Conf. p. 564, n. 1, Tez. Liturg.

3) Concil. Tolet. III: Credimus et in spiritum sanctum, dominum et vivificantium, ex patre et filio procedentem.

Leo posui amore et cautela orthodoxae religionis“ (Eu Leon am pus acestea pentru dragostea și paza religiei ortodoxe <sup>1)</sup>). De aceea se mențin în Roma simbolul fără *filioque* până în anul 1014 cu toate că exista și aci învățătura despre purcederea sfântului Spirit și din Fiul, iar simbolul credinței se răspândise mai pretutindenea în apus cu *filioque*. De la anul 1014 se introduse și în Roma acest adaos. În secolul IX primindu-se «*filioque*» și de preoții germani din Moravia, ei numeau «arian» pe **Metodie** apostolul Slavilor (an. 863–885) care se împotriva acestui adaos. Orientalii condamnară atât adaosul «*filioque*», cât și învățătura apuseană despre purcederea sfântului Spirit și din Fiul, atât la sinodul ținut în Constantinopole la anul 867, cât și în sinodul din anul 879, ținut tot acolo sub președinția lui Fotie. și formară din aceasta unul din punctele principale ale desbinării dintre orientali și occidentali <sup>2)</sup>.

Simbolul Niceo-Constantinopolitan, după formularea lui, a fost aprobat de celelalte sinoade ecumenice și a devenit normă de credință pentru întreaga Biserică, înlăturându-se în același timp toate celelalte simbole. De aceea sinodul III-lea ecumenic poruncește a se caterisi clericul și a se anatemiza laicul care ar propovedui altă credință afară de aceea stabilită la sinodul din Nicea <sup>3)</sup>. Iar sinodul IV ecumenic afirmă că în această credință «*suntem botezați și ne botezăm*» <sup>4)</sup>. Epifanie <sup>5)</sup>, și Evagriu <sup>6)</sup>, arată de asemenea că prin acest simbol se făcea botezul și se rostea credința. Apoi Ambrosie ne spune că simbolul pe timpul său, se rostea în cultul particular <sup>7)</sup>. Teodor Lectorul mărturisește că **Petru Gnafevs** (Fullo), arhiepiscopul monofizit al Antiohiei († 486), a statornicit în anul 471 ca simbolul credinței să se rostescă în Biserica sa antioheană la toate *sinaxele* adică la serviciile divine de o treaptă secundară <sup>8)</sup>. Același Teodor ne spune că și Timotei arhiepiscopul Constantinopolului (an. 511–517), a hotărât în anul 511 ca simbolul să se rostescă la toate *sinaxele*; iar mai înainte de dânsul se rostea numai odată pe an, în

1) Eusevie Popovici, Istoria Bisericii, tradusă de Athanasie episc. Râmnic și Gherasim episc. Arg., Vol. I, op. cit., pag. 701–703.

2) **Protestanții** primară și ei simbolul credinței cu „*filioque*” și așa îl (în până în ziua de astăzi).

3) Concil. Ephes. act. VI: “Ὁρισεν ἡ ἅγια σύνοδος, ἑτέραν πιστῶν... παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν τῇ Νικαίᾳ... ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς... εἰ δὲ λαϊκοὶ εἴεν, ἀναθεματίζεσθαι.

4) Concil. Chalced. act. II: Εἰς ταύτην (πιστῶν) ἐβαπτίσθημεν εἰς ταύτην βαπτίζομεν.

5) Epiphanius, Anchorat. num. CXX.

6) Evagrius, Hist. eccles., lib. III, c. IV. Aci într-o scrisoare împărătească se recomandă cu mult entuziasm, întregii Biserici, simbolul Niceo-Constantinopolitan și se rostesc blesteme grele în contra celor ce s'ar abate de la acest simbol.

7) Ambrosius, De virginitate lib. III.

8) Theod. Lector. Histor. eccles., lib. II: Πέτρον φησὶ τὸν Κναφέα ἐπινοῆσαι... ἐν πάσῃ συνάξει τὸ σύμβολον λέγεσθαι. Vezi pag. 57, Tom. I, nota 1. Tezaurul Liturgic, asupra cuvântului συνάξεις și înțelesul lui.

Vinerea patimilor Domnului, și anume când episcopul botează pe catehumenii<sup>1)</sup>. Cu timpul se introduse cetirea simbolului și în **serviciul liturgic** de toate zilele atât în Constantinople cât și în celelalte Biserici răsăritene<sup>2)</sup>. Occidentalii luară și ei exemplu din Constantinople, și așa vedem că Biserica ispaniolă prin hotărârea sinodului din Toledo ținut în anul 589, introduse și ea în cultul public simbolul credinței; practica aceasta se întinse și în Biserica galicană. Iar Biserica romană îl introduse în liturgie abia sub Ioan VIII în anul 870, și așa cu timpul se răspândi și în apus acest simbol, însă cu al lor «filioque»<sup>3)</sup>.

În Biserica ortodoxă simbolul credinței se rostește cu toată sfințenia în liturgiile ei, nu însă și la liturgia celor mai înainte sfințite; se pronunță apoi la botez, la hirotonia arhiereului, și în unele servicii bisericești<sup>4)</sup>.

## § 84.

### Cetirea sfintei scripturi în Biserică.

**M**otivul pentru care se citește totdeauna sfânta Scriptură în serviciul divin, se vede din cuprinsul instructiv și luminos al acestor cărți sfinte. Din scrierile Vechiului Testament răsar pregătirea pentru mântuirea neamului omenesc; iar din cele ale Noului Testament, isvorăse învățături bogate și însăși istoria răscumpărării omului. Prin cetirea sfintei Scripturi în **cultul** Bisericii ortodoxe, se arată că serviciul divin este întemeiat pe însăși sfânta Scriptură, și de aceea se cuvine ca ea să se citească cu toată pietatea în casa Domnului, în timpul orânduit pentru aceasta de către sfinții Părinți.

Datina de a se citi sfânta Scriptură în serviciul dumnezeesc, îl aflăm în cultul vechiu iudaic; iar din timpul captivității babilonice (an. 588 a. Hr.) încoace, această cetire s'a făcut cu mai multă silință și pietate. Practica aceasta nu a încetat nici pe

1) Theod. Lector. Hist. eccles., lib. II: Τιμόθεος... σύμβολον καθ'εκάστην σύναξιν λέγεσθαι... ἀπαξ του ἔτους... ἐν τῇ ἀγίᾳ παρασκευῇ... κ. τ. λ.

2) Se susține de mulți scriitori că simbolul credinței se **cântă** în timpurile vechi, iar nu se citea. Cauza pentru care se cânta se crede a fi fost cuprinsul lui dogmatic solemn și plin de învățături fundamentale.

3) La apus prin secolul IX, pe lângă simbolul „Niceo-Constantinopolitan” se mai întrebuița și „simbolul apostolic” într'o formă mai dezvoltată, și un simbol particular sub numele lui Atanasie cel Mare. Acest din urmă conține „filioque” și eră compus de un discipul al lui Augustin, iar nici de cum de Atanasie al Alexandriei. Conf. Bingham, op. cit., T. IV, p. 110-114, și T. VI, p. 48-50.

4) La Romano-catolici simbolul credinței **nu se pronunță** la toate liturgiile, ci numai în următoarele ocazii: la toate liturgiile duminicale, la sărbătorile Mântuitorului, ale sfintei Fecioare, ingerilor, sfântului Iosif, ale apostolilor, părinților bisericești și la sf. Maria Magdalina. Nu se rostește însă simbolul credinței, la sfinții ce au viețuit înainte de era creștină s. e. la sărbătorile profeților, sfinților Ioachim și Ana, și nici la Ioan Botezătorul. Conf. A. Lerosey, Hist. et. symbol., op. cit., pag. 145.

timpul Mântuitorului <sup>1)</sup>, nici pe timpul apostolilor <sup>2)</sup>, și nici în ziua de astăzi. Din iudaism, datina cetirei în cult a sfinte Scripturi, a intrat și în creștinism, mai ales că între primii urmași ai evangheliei, au fost mulți și dintre Iudei, și aceștia căutau să auzi în Biserica creștină, canonul cărților din Vechiul Testament. Dar în creștinism numărul cărților sfinte, s'a mărit și cu cărțile Noului Testament.

A) Cum că scrierile canonice ale Vechiului Testament au fost cetite în Biserica creștină, chiar de la începutul ei, ne dovedesc mărturiile scoase din Noul Testament <sup>3)</sup>, și din scrierile Părinților apostolici <sup>4)</sup>. Iar despre cetirea cărților Noului Testament, în Biserica din timpul apostolilor, de și nu găsim mărturii desluite în aceste scrieri, totuși nu încapem nici o îndoială că și acestea pe măsura ce apăreau, intrau în înfrăuțarea serviciului divin. De aceea apostolul Pavel poruncește Tesalonicenilor, ca epistola pe care le-a trimis-o lor, să fie cetită «*tuturor fraților sfinți*» <sup>5)</sup>; iar în epistola sa către Coloseni, cere ca această scrisoare să fie cetită și în «*Biserica din Laodcea*» <sup>6)</sup>. Păstorii pe cari îi puneau apostolii să conducă turma cvântătoare, fără îndoială că trebuie să fi dat în serviciul divin, deopotrivă însemnătate cărților Vechiului Testament și celor din Noul Testament.

De la secolul II-lea încoace, găsim însă mărturii luminoase despre cetirea în Biserica a pericopelor din ambele Testamente. Așa, Iustin Martirul spune că «*în ziua ce se zice a soarelui (Duminica)... în orașe și în sate... se citesc amintirile (scrierile) apostolilor sau scrierile profeților*» <sup>7)</sup>. Apoi din Constituțiunile apostolice scoatem acest text cu privire la cetirea cărților Vechiului și Noului Testament: «*Cetețul stând în mijloc, într'un loc înalt (pe amvon), să cetească cărțile lui Moisi și ale lui Iisus Navi, și ale Judecătorilor, și ale Împăraților, și ale Cronicelor, și cele despre întoarcerea poporului (evreu). Pe lângă acestea să cetească cartea lui Iov, și ale lui Solomon, și ale celor șase-sprezece profeți... Să se cânte înnele (psalmii) lui David, iar poporul să sprijinească sfârșitul versurilor. După aceasta să se reciteze Faptele noastre (ale apostolilor) și epistolele lui Pavel pe cari le-a trimis Bisericilor după inspirația sfântului Spirit; apoi diaconul sau presviterul să cetească evangeliile...*» etc <sup>8)</sup>. De aci

1) Luca 4, 16-17.

2) Fapt. 15,21.

3) Fapt. 13,27; Rom. 15, 8-13; Colos. 3,16; II Petru 1, 19-21.

4) Conf. Clem. Rom. Epist. I ad Corint.; Herm., Pastor; Ignatius, Epist. ad. Ephes., Magnes; Papii, Λογίων κυριακῶν ἐξηγήσεις, ș. a.

5) I Tesal. 5,27. Conf. Icon. N. Filip, Liturgica, op. c., p. 102 seqq.

6) Colos. 4, 16.

7) Iustin. Mart. Apol. II: Τῆ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρα... κατὰ πόλεις ἢ ἀγροῖς... τὰ ἀπομνημονεῦματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκειται.

8) Constitut. Apost., lib. II, c. LVII: Μέσον δὲ ὁ ἀναγινώσκων ἐρ' ἡμελοῦ τινος ἐστὶς ἀναγινώσκειται τὰ Μωσέως, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Νῆανῆ, καὶ τῶν κριτῶν, καὶ τῶν βασιλέων, τὰ τῶν παραλειπομένων, καὶ τὰ τῆς ἐπανόδου πρὸς τοῖς τὰ τοῦ Ἰωβ καὶ τοῦ Σολομῶντος καὶ τὰ τῶν ἑκαταεκα προφητῶν... κ. τ. λ.



se vede de unde se luau pericope pentru cetirea în Biserică în timpurile vechi creștine; dar nu toate cărțile înșirate aci se citeau de odată, ci se alegeau părți din cele ce se credea de cuviință.

Iar în altă parte a Constituțiunilor, cetim că «în ziua Duminecei, se face cetirea profetilor, și tâlcuirea evangheliei, și plinirea sacrificiului, și a sfântului nutriment al Darurilor» (impărțășirea cu sfânta euharistie <sup>1)</sup>). Cât pentru privegherile de noapte, se dau în Constituțiuni următoarele porunci: «În priniherea voastră (din noaptea Învierii Domnului), să se cetească Legea (cărțile lui Moisi), profetii, psalmii, până la cântatul cocoșilor, și botezați pe catehumenii voștri, și cetiți evangelia cu ferică și cu cutremur» <sup>2)</sup>. Mai departe, aceleași Constituțiuni ne arată că «După cetirea Legei și a profetilor și a epistolelor noastre (ale apostolului Pavel) și a saptelor și a evangeliilor, cel hirotonit salută Biserica» (bine cuvintează adunarea <sup>3)</sup>).

Apoi canonul 60 al sinodului din Laodicea arată toate cărțile Vechiului și Noului Testament cari se citeau în serviciul divin. Iată acel canon: «Câte cărți trebuie a se ceti din Vechiul Testament: 1) Facerea lumii; 2) Eșirea din Egipt; 3) Leviticul; 4) Numerile; 5) Deuteronomul; 6) Iisus Navi; 7) Judecătorii, Ruth; 8) Estir; 9) ale Împăraților, una, două; 10) ale Împăraților, trei, patru; 11) Paralipomena, una, două; 12) Esdra, una, două; 13) cartea psalmilor 150; 14) Pildele lui Solomon; 15) Ecclesiastul; 16) Cântarea cântărilor; 17) Iov; 18) Cei douisprezece profeti; 19) Isaia; 20) Ieremia și Varuch, plângerile și epistola; 21) Ezechiel; 22) Daniel» <sup>4)</sup>. În canonul acesta, după cum vedem, potrivit traducerei Alexandrine (a celor 70), este pusă și cartea necanonică a lui Varuch, precum și epistola necanonică atribuită lui Ieremia. Mai departe, același canon urmează astfel: «Cele ale Noului Testament sunt acestea: Patru evanghelii: a lui Mateiu, a lui Marcu, a lui Luca, a lui Ioan; Saptetele apostolilor; epistolele catolice șapte și anume: a lui Iacov una; ale lui Petru două; ale lui Ioan trei; a lui Iuda una; epistolele lui Pavel patrusprezece: către Romani una; către Corinteni două; către Galateni una; către Efeseni una; către Filipeni una; către Coloseni una; către Tesaloniceni două;

1) Constitut. Apost. lib. II, c. LIX: Ἐν ἡ (ἡμέρα) κυριακῆ) προφητῶν ἀνάγνωσις, καὶ εὐαγγελίου κηρυχία καὶ θυσίας ἀναφορά καὶ τροφῆς ἱερᾶς δωρεά.

2) Constitut. Apost. lib. V, c. XIX: Ἐν τῇ διανυκτερίσει ἡμῶν, ἀναγνώσκοντες τὸν νόμον, τοὺς προφήτας, τοὺς ψαλμοὺς, μέχρις ἀλεκτρούων κραυγῆς, καὶ βαπτίζοντες ἡμῶν κατηχουμένους καὶ ἀναγνόντες τὸ εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ κ. τ. λ.

3) Constitut. Apost. lib. VIII, c. V: Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τῶν τε ἐπιστολῶν ἡμῶν, καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν εὐαγγελίων ἀσπασάσθω ὁ χειροτονηθεὶς τὴν ἐκκλησίαν.

4) Conc. Laodic. can. LX: Ὅσα δεῖ βιβλία ἀναγνώσκεισθαι τῆς παλαιᾶς διαθήκης· α' Γένεσις κόσμου· β' Ἐξοδος ἐξ Ἀιγύπτου· γ' Λευιτικόν· δ' Ἀριθμοί κ. τ. λ.

către Evrei una; către Timotei două; către Tit una; către Filimon una»<sup>1)</sup>.

În timpurile vechi, toți părinții și scriitorii bisericești, răsăriteni și apuseni, și au concentrat atențiunea și studiul lor, în prima linie, asupra cărților Vechiului și Noului Testament, explicându-le, făcând omilii asupra lor, și scoțând din ele cele mai bogate învățături **liturgice**, dogmatice, morale, istorice și canonice<sup>2)</sup>. Pe atunci, nu era hotărâtă orîcina cetirilor din sfânta Scriptură, și de aceea eră lăsată în voea păstorilor bisericești. Aceștia însă căutau ca pericopele să se potrivească cu spiritul zilei și al sărbătorii. Așa, Origen ne arată că pe timpul său, în săptămâna patimilor se citea cartea lui Iov cu suferințele acestuia; în timpul patru-zecimei, Hrisostom face omilii asupra Genesei; Ambrosie (Epist. 33 ad Marcellin.) în săptămâna patimilor citește bucăți din Iov și Iona; iar Hrisostom zice că «*În ziua crucei (Vinerea patimilor) celim toate cele despre cruce: în sfânta și marea Sămbătă, iarăși că s'a oat Domnul nostru (în mâinile Jidovilor), că a murit după corp, că a fost înmormântat*»<sup>3)</sup>. În ziua Învierii Domnului, Augustin (serm. 139) îndeamnă a se ceti evangelia cu privire la înviere; în zilele cincizecimei, Hrisostom orînduește a se ceti și explica, Faptele sfinților Apostoli, ș. m. d. Dar în secolul IV chiar găsim urme de pericope fixe pentru anumite zile. Cu cât însă s'a îmbogățit mai târziu serviciul divin, cu atât s'a stabilit o rânduire mai deplină a pericopelor.

Astăzi din cele 39 de cărți canonice ale Testamentului Vechiu, la serviciul divin din Biserica ortodoxă, se citesc pericope numai din următoarele 26 de cărți: din cele 5 cărți ale lui Moisi, din cartea lui Iisus Navi, a Judecătorilor, cărțile Împăraților (I, III – IV), Psaltirea, cartea lui Iov, a Pildelor lui Solomon, a Înțelepciunii lui Solomon, cărțile profetilor mari: Isaia, Ieremia (cartea și plângerile), Ezechiel și Daniel. Apoi cărțile profetilor mici: Iona, Ioil, Micha, Sofonie, Avacum, Zaharia și Malachia. Se mai citesc și părți din cartea necanonice a lui Iisus Sirach și a lui Varuch, din cauza conținutului lor instructiv. Iar aceste 13 cărți ale Testamentului Vechiu nu se cetesc în Biserică și anume: cartea Ruth, a II-a Împăraților, două cărți ale Cronicelor, cartea

1) Conc. Laod. can. LX: Τὰ δὲ τῆς καινῆς διαθήκης, ταῦτα: Εὐαγγέλια τέσσαρα, κατὰ Μαθθαῖον, κατὰ Μάρκον, κατὰ Λουκᾶν, κατὰ Ἰωάννην κ. τ. λ. Iar sinodul III Cartaginean prin canonul 47 numără între cărțile canonice ale Vechiului Testament și pe cele necanonice s. e. cartea lui Tobie, a Iuditei și două cărți ale Macabeilor; dar canonul acesta nu a dobândit aprobarea generală a Bisericii creștine. De asemenea canonul 85 apostolic, numără între cărțile canonice ale Vechiului Testament și pe cele 3 cărți necanonice ale Macabeilor.

2) Canonul 63 al sinodului VI ecum., anatemisează pe cei ce plâsmuesc cărți mincinoase cu gândul de a necinsti pe Hristos și pe sfinții lui. Iar canonul 68 al aceluiași sinod, aforisește pe cei ce strică ori necinstesc cărțile sfinte.

3) Chrysost. Homil. LXIII: Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σταυροῦ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ πάντα ἀναγιγνώσκωμεν ἐν τῷ σαββάτῳ τῷ μεγάλῳ πάλιν, ὅτι παρεδόθη ἡμῶν ὁ κύριος, κ. τ. λ.

Esterei, Ezra, Neemia, cântarea cântărilor, cum și cărțile profeților: Obadia, Amos, Osie, Naum și Agheu.

Cărțile Noului Testament se cetesc toate în serviciul divin, afară de **Apocalipsă** și aceasta din cauza înțelesului ei apocaliptic.

B) Dar cărțile sfintei Scripturi, nu se cetesc toate deodată, ci în părți potrivite cu spiritul zilei ori al sărbătorei. Aceste părți hotărâte pentru serviciul divin poartă următoarele numiri:

a) **Cathismele** (καθίσματα) adică cetirile împrumutate din Psaltire, care este împărțită în 20 de cathisme, și se pun la



David ucide pe Goliat și îi taie capul. (I Sam. 17-51).

vesperă și la ortrină în fie care zi. Seria lor începe la vesperă de Sâmbătă, și se termină Sâmbăta viitoare dimineața, în cât psaltirea se cetește odată pe fie care săptămână, afară de săptămânile postului mare, când se cetește de 2 ori pe săptămână<sup>1)</sup>.

b) **Parimiile** (παροιμία, proverbe, asemănări, tipuri) sunt cetirile alese din Vechiul Testament și anume: din Pentateuc,

1) Conf. p. 387 n. 3 Tom. II, Tez. Lit. Asem. Icon. Nicolae Filip, Liturgica, pag. 105.

cartea lui Iisus Navi, a Judecătorilor, cărțile Impăraților, cartea lui Iov, a Pildelor și a Înțelepciunii lui Solomon și cărțile profetice. Ele se pun la vespera postului mare (din cartea Facerei și a Înțelepciunii lui Solomon), cum și la vespera cea mare a sărbătorilor, după «Prochimenule zilei». În parimii sunt învățături foarte frumoase, care revarsă multă lumină sufletească și încălzire în inimile credincioșilor<sup>1)</sup>.

c) **Pericopele** (περικοπή, tăetură, lecțiune) sunt bucăți din Noul Testament, și anume din cele 4 evanghelii, din Faptele apostolilor, epistolele apostolului Pavel și cele catolice<sup>2)</sup>. Pericopele din Noul Testament sunt rânduite așa, în cât în timp de un an se citește toată Evangelia și tot Apostolul. Șirul cetirilor evanghelice se începe cu evangelia lui Ioan în prima zi a Paștelor și urmează așa cum s'a arătat când am vorbit despre «Evangeliar»<sup>3)</sup>. Această ordine nu se urmează în sâmbetele și duminicile, când se cetesc anumite locuri alese cu privire la credința și moralitatea creștină. Mai sunt cetiri evanghelice în număr de 11, cari formează un cerc al evangeliilor ortrinale și se cetesc duminicile la ortrină. Pericopele acestea sunt alese din toți evangeliștii, cuprinzând istorisiri cu privire la Învierea lui Hristos, și se încep în duminica tuturor sfinților, și se repetă ne încetat peste fiecare număr de 11 săptămâni.

Șirul pericopelor din «Apostol», începe în ziua de Paști, și se deschide cu cartea Faptelor apostolilor, care se citește în tot timpul cincizecimii. Pericopele din epistolele apostolului Pavel, în ordinea biblică, merg în rând cu cetirile evanghelice din Mateiu, Marcu și Luca și se cetesc potrivit orânduirilor serviciului divin.

Mai sunt și alte pericope deosebite din Evangelie și Apostol s. e. în sâmbetele și duminicile înainte de înălțarea crucei și după înălțare; înainte de Nașterea lui Hristos, și după Naștere; înainte de Botezul Domnului și după Botez; apoi în Duminica strămoșilor și a sfinților Părinți; după aceea în sărbătorile împărătești, ale Născătoarei de Dumnezeu, și ale unor sfinți; pe lângă acestea, la cetele sfinților, profetilor și apostolilor; în fine la diferite ocazii d. e. la botez, cununie, înmormântare s. a.<sup>4)</sup>.

Biserica ortodoxă distinge cetirea sfintei Scripturi prin unele particularități, în cari se vedește respectul Bisericii către cuvântul lui Dumnezeu. Sfânta scriptură se citește cu glas **monoton**, ridicat și rar, cu modulațiuni **dulci** ale vocii. Obiceiul acesta a intrat în creștinism din iudaism. Din secolul XIII chiar avem manuscripte cu semne psaltice pentru cetirea Evangheliei și a Apostolului, arătându-se suirea și coborârea voci. Sfânta

1) Conf. pag. 387, Tom. II, Tez. Lit. Asem. Icon. N. Filip, Liturgica, p. 106.

2) Conf. pag. 382, Tom. II, Tezaur. Liturg. seqq.

3) Conf. pag. 382, Tom. II, Tezaur. Liturg.

4) Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit., p. 108.

Scriptură se citește de o anumită clasă de clerici numiti «ceteți»; iar evangelia o citește numai diaconul, preotul și episcopul <sup>1)</sup>.

Cetirea **Apostolului** este precedată încă din vechiul creștinism de formula rostită de presviter: «*Să luăm aminte, pace tuturor*» <sup>2)</sup>, la care cetețul răspunde: «*Și Duhului tău*» <sup>3)</sup>. Apoi presviterul adaugă: «*Cu înțelepciune*» <sup>4)</sup>. Prin aceste cuvinte se recomandă pioșilor de ministrul altarului, atențiune, pace și înțelepciune în ascultarea Apostolului. Cetirea **Evangheliei** este însă precedată de o **solemnitate** mai mare, căci prin ea se rostesc cuvintele Domnului. Înainte și după această cetire, se pronunță doxologia mică «*Mărire ție Doamne, mărire ție*» <sup>5)</sup>. În Biserica veche se rostea Doxologia de tot poporul, dar din cauza neorândueleur și în urma plângerei lui Ioan Hrisostom <sup>6)</sup>, și a fericitului Augustin, poporul a fost înlăturat de a mai lua parte la răspunsuri. Cetirea Evangheliei se face în Biserica ortodoxă cu **lumânări aprinse** după obiceiul Iudeilor, și după cum ne afirmă acest fapt și Ieronim că se făcea adică pe timpul său, însemnând bucuria creștinului pentru ascultarea cuvintelor Mântuitorului <sup>7)</sup>. În timpul cetirei evanghelice poporul stă cu respect în picioare după cum ne arată și Ciprian că se făcea pe timpul său; dar mai bine este a sta în **genuchi** pentru mai multă pietate către cuvintele mesianice.

## § 85.

### Cuvântările bisericești.

În strânsă legătură cu cântarea, rugăciunea liturgică și cetirea sfintei Scripturi, stă și rostirea cuvântărilor bisericești. Acestea sunt niște *invățături sistematice* despre adevărul dumnezeesc, cum și despre tot ce este folositor, și se propun poporului de către episcopi, preoți și chiar de către diaconi. Cuvântările bisericești sunt de obicei tâlcuiri ale sfintei Scripturi, sau conțin subiecte dogmatice, morale, istorice, patristice și **liturgice**. La diferite ocazii bisericești, cuvântările mai cu-

1) Icon. N. Filip, Liturgica, op. cit., pag. 110. Conf. Constitut. lib. II, c. LVII: Καί μετὰ ταῦτα διάκονος ἢ πρεσβύτερος ἀναγινωσκέτω τὰ εὐαγγέλια.

2) Cyr. Epist. XXXIII: Auspicatus est pacem, dum dedicat lectionem. Chrysost. Homil. XVIII in 2 Cor. Ὅταν εἰρήνης πάλιν μεταλαμβάνειν καὶ μεταδιδόναι δεῖ. κ. τ. λ.

3) Chrysost. Homil. XXXVIII in Math.: Κοινῇ πᾶσι τὴν εἰρήνην ἐπιλογόμεν εἰσιόντες εὐθέως, κατὰ τὸν νόμον ἐκεῖνον.

4) Chrysost. Homil. XIX in Acta apostolorum.

5) Augustin. Epist. CX. De actis Eradii.: A populo acclamatum est trissexies... Deo gratias, Christo laudes.

6) Chrysost. Homil. I-ia Math.: Εἰ γὰρ ἐπὶ Θεάτρου πολλῆς σιγῆς γινόμενης... κ. τ. λ.

7) Hieronym. Contra Vigilantium c. III: Quando legendum est evangelium, accenduntur **luminaria**... etc. Conf. Bingham, Orig. s. antiq. eccles., Tom. VI p. 57-104.

prind în sine, învățături cu privire la sfințiri, înmormântări, nenorociri, incendii, grindină, foamete, secetă, serbători naționale, acte solemne bine cuvântate de Biserică, ș. a. În toate aceste cuvântări, propunătorul aduce auditorilor un izvor nesecat de învățături morale, folositoare creștinului în viața de toate zilele<sup>1)</sup>.

1. Cel mai strălucitor model de învățatură, îl aflăm în persoana Domnului nostru Iisus Hristos, care în cursul activității sale mesianice, neconținut a învățat poporul despre Dumnezeu, împărăția lui Dumnezeu, facerea de bine, despre nemurirea sufletului, judecata înfricoșată, și în fine despre tot ce îi trebuie omului pentru mântuirea lui<sup>2)</sup>. După înălțarea Domnului la ceruri, apostolii urmăriră porunca Mântuitorului, de a învăța adică toate popoarele, botezându-i în numele Tatălui și al Fiului și al sfântului Spirit<sup>3)</sup>. Mai departe, apostolii fură urmași de părinții și scriitori creștinătății, cari tâlcuiră sfânta Scriptură prin grai și înscris, și învățară fără preget pe fiii lor spirituali, cele ce le erau lor de folos.

Dintre părinții răsăriteni și apuseni, se ilustrară în rodnicia elocvenței sfințe: Efreem Sirul, Atanasie cel Mare, Vasilie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Ambrosie, Ioan Hrisostom, Ieronim, Augustin, Leon cel Mare ș. a. Cuvântările bisericesti fură numite în diferite chipuri. Apostolul Pavel le intitulă «κήρυγμα» (propovăduire<sup>4)</sup>). Tertulian le numește «adlocutiones»<sup>5)</sup>; Grecii le numără «λόγοι» (cuvinte), ori «διδασκαλία» (învățatură) sau mai des «ὁμιλία» (vorbiri); Ieronim și Augustin le chemară «disputationes»<sup>6)</sup> ori «sermones»<sup>7)</sup>. Mai târziu cuvântările bisericesti fură numite «prædicationes» (prædicatio, prædico) adică „predici” sau rostiri înaintea poporului; iar vorbitorul fu intitulat „praedicator” sau vorbitor în fata adunărilor creștine.

Datoria de a predica o au numai episcopii și preoții. De aceea canonul 58 apostolic orânduiește ca «*Episcopul sau presviterul ne purtând grijă de cler sau de popor și ne învățându-l buna cinstire de Dumnezeu să se afurisească; iar rămânând în nepurtare de grijă și lenevire să se caterisească*»<sup>8)</sup>.

1) În Iliada lui Omer, cetim (cânt. II, v. 433) că și Nestor „cel înțelept” eră un neîntrecut orator. El învăța poporul ceea ce îi eră de folos.

2) Izvorul minunat al învățăturilor lui Hristos a fost profetizat de Isaia prin cartea sa cap. 61, v. 1: **רוח אדני עלי יען משח יהיה אתי לבשר עניים** („Spiritul Domnului peste mine, pentru aceea m'a uns a bine vesti săracilor”).

3) Mat. 28, 18.

4) I Corint. 2, 4: **Και ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυμά μου οὐκ ἐν πειθοῦς σοφίας λόγοις.**

5) Tertull. De anima c. IX: Jam vero prout scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut *adlocutiones* proferuntur.

6) Hieron. Epistola XXII ad Eustochium c. XV-Augustin. Tractat. LXXXIX in Ioan.

7) Hieron. Epist. LXXXIII ad Oceanum.

8) Canon. 58 apost.: **Ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος... ἀφοριεσθῶ... καθαιρεισθῶ** — in Bingham., Orig. s. antiq. eccles., T. VI, p. 111, nota t.

Iar canonul 19 al sinodului VI ecumenic arată că «*Proistoșilor* Bisericii, li se cuvine în toate zilele, dar mai ales în zile de Duminică și sărbători, să învețe pe toți clericii și pe popor, cuvânt de bună cinstire»<sup>1)</sup>. Cu învoirea episcopului, și diaconul poate să propoveduească, pe temeiul că și diaconii Ștefan<sup>2)</sup> și Filip<sup>3)</sup>, predicară cuvântul în timpul apostolilor. Iar laicul nu-i este îngăduit a propovedui, căci canonul 64 al sinodului VI ecumenic zice: «*Nu se cuvine mireanului a porni cuvânt în public sau a învăța, luându-și sie-și direcătorie dascălească*»<sup>4)</sup>. Dar nici monahii nu au dreptul să predice, căci îi oprește de la aceasta Leon cel Mare episcopul Romei<sup>5)</sup>, și mai ales canonul 2 al sinodului din anul 879 ținut în sfânta Sofia din Constantinopole. «*Monahii*, zice acest canon, *au cuvânt de supunere și de ucenicie, iar nu de învățătorie și de președere*». Cu atât mai vărtos femeile nu au dreptul de a predica: căci «*femeile după cuvântul apostolului Pavel, se cuvine să tacă în Biserică*»<sup>6)</sup>. Același apostol zice că «*Nu se cuvine femeilor să învețe, nici să stăpânească pe bărbat, ci să fie în tăcere*»<sup>7)</sup>. Dar și sinodul IV cartaginean oprește pe femei de a învăța în Biserică. Iată și cuvintele acelui sinod: «*Femeea ori cât de erudită și sfântă ar fi, a învăța pe bărbați în Biserică, nu se cuvine*»<sup>8)</sup>. Totuși femeile diaconise, aveau în vechime dreptul de a învăța în afară din Biserică pe cele de sexul lor, potrivit canonului 12 al sinodului IV cartaginean. Iar ereticii Montaniști, îngăduiau femeilor să predice în Biserică, să exorciseze, să boteze și să primească hirotonia de preoți și episcopi<sup>9)</sup>.

2. Cuvântătorii mari din vechiul creștinism, aveau pe lângă dânsii tahigrafii (ταχιγράφου), cari scrieau cu multă repeziune ceea ce predicau în Biserică maestrilor lor, sau ceea ce le dictau aceștia. Așa se explică mulțimea scrierilor lui Origen, Ciril al Ierusalimului, Hrisostom, Ieronim, Augustin, ș. a.<sup>10)</sup>. Predicatorii secolelor IV și V, roșteau rugăciuni scurte, însoțite de semnul

1) Can. 19 syn. VI ecum: "Οτι δεῖ τοὺς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶτας ἐν πάσῃ μὲν ἡμέρᾳ... κ. τ. λ.

2) Fapt. Apost., c. 7, v. 1-60. Iar Filostorg (Hist. eccl. III, 7), zice că Episcopul Leontie din Antiohia a învoit diaconului său Aetiu să predice; de asemenea Efreim Sirul a predicat în calitate de diacon.

3) Fapt. Apost. c. 8, v. 35.

4) Totuși în timpurile primare, predicau în cazuri extraordinare și mireni s. e. Origen a predicat ca laic; dar sinodul VI ecumenic a oprit acest lucru. Conf. Euseb. Hist. eccles. VI, 20. - Niceph. Callist, Hist. eccles. V. 4.

5) Leon. Epist. LX ad Maximum Antiochen.: Nullus audeat predicare, seu monachus, sive ille sit laicus.

6) I Corint. XIV, 34: Αἱ γυναῖκες ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν.

7) I Timot. II, 11-12.

8) Concil. Carthag. IV, c. XCIX: Mulier quamvis docta et sancta viros in conventu docere non præsumat.

9) Augustin. Hæres. XXVII. - Epiphan. Hæres. XLIX in Pepuz. - Conf. Bingham., op. c., T. VI, p. 125.

10) Conf. Euseb. Hist. eccles. lib. VI, c. XXXVI.

**crucei**, înainte de ținerea cuvântărei, apoi în cuprinsul ei, și în fine după terminarea cuvântărei. Scopul acestor rugăciuni, cum vedem în special la Hrisostom, eră de a se da predicatorului tărie prin sfântul Spirit, ca să poată propune cuvântul cu putere, și a se lumina mintea pioșilor ca să înțeleagă în vederile Bisericei, cele rostite de cuvântător <sup>1)</sup>. Augustin voind să vorbească despre psalmul 91, se roagă astfel înainte de începutul predicei: «*Domnul să ne dea nouă putere ca să putem descoperi misteriiile ce sunt cuprinse aci*» <sup>2)</sup>. Altă dată acest părinte apusean, se roagă ca cei de față să poată înțelege cele ce va rosti el <sup>3)</sup>. Rugăciunile acestea le făceau pe atunci,



Domnul Doctor BADEA CIREȘEANU Autorul Tezaurului Liturgic, călătorește cu vaporul de la Constantinopole la orașul Brussa (Asia Mică), Marți 20 Iulie anul 1899, pentru a cerceta cultul și moscheele vechi din acea localitate.

toți cuvântătorii bisericești, apoi le-au făcut și cei din timpurile posterioare ca d. e. Ilie Meniat (sec. XVII), Nicodim Aghioritul (sec. XVIII), Nicefor Theotoche (sec. XVIII) ș. a., și le fac și cei din zilele noastre. Adesea ori înainte de predică se zicea auditorilor de către predicator «*Pace vouă*», la cari cuvinte pioșii răspundeau: «*Și Duhului tău*», imitându-se cu aceasta cuvintele Domnului, pe cari le pronunța când venea în mijlocul discipulilor săi <sup>4)</sup>. Dacă predicatorul eră un diacon, se obișnuia ca el să ceară mai înainte de rostire, binecuvântarea celui mai

1) Chrysost. Homil. XXVIII, De incomprehensibili Dei, natura: Πρώταρον εὐχή και τότε λόγος, οὕτω και οἱ ἀπόστολοι φασιν... κ. τ. λ.

2) Augustin. in psalm. XCI: Det nobis Dominus aperire mysteria, quae heic continentur.

3) Augustin. in psalm. CXXXIX.

4) Ioan 20, 20. — Constit. Apost. lib. VIII, c. V. — Chrysost. Homil III in Colos.



mare cu cuvintele: «*Binecuvintează Părinte*» (εὐλόγησον Πατέρα), obiceiul rămas și până astăzi.

Părinții bisericești, îndatinau a rosti o cuvântare în timp de o oră; iar Hrisostom înzestrat fiind cu strălucirea retorică, cuvânta adesea ori și câte două ore<sup>1)</sup>. Unii dintre părinții bisericești compuneau cuvântări și apoi le dau la alții ca să le pronunțe. Hrisostom d. e. a întocmit cuvântarea pe care Flavian episcopul Antiohiei, a rostit-o înaintea lui Teodosie I, mijlocind prin aceasta ertarea Antiohenilor, pentru dărâmarea statuelor împărătești din orașul Antiohia. Ciril al Alexandriei încă compunea omilii, și le trimitea apoi episcopilor sufragani spre a le rosti în Biserică<sup>2)</sup>.

3. Cuvântările sfinților părinți erau, ori «omilii» adică *tălcuiri* ale sfintei Scripturi, sau «*panigirice*» (πανηγυρικὰ) adică cuvântări solemne, lăudătoare ale martirilor și sfinților, ori cuvântări «*sărbătorale*», sau «*combateri*» ale diferitelor vicii și erezii<sup>3)</sup>. Toate aceste feluri de cuvântări, erau însoțite când se pronunțau, de *gesturi* usoare dar potrivite pentru Biserică. De altfel nici nu s'ar putea admite, că acei străluciți retori, nu ar fi cunoscut arta gesticularilor, proprie firei și spiritului omenesc. Atunci când predicile erau prea lungi, sfinții părinți le rosteau șezând în scaunele lor sacerdotale, din cauza bătrâneței și a slăbiciunii<sup>4)</sup>. Chiar și Iisus Hristos intrând într'o sinagogă din Nazaret în ziua Sămbetei, i s'a dat lui cartea să citească și șezând învăța poporul<sup>5)</sup>. Altă dată Mântuitorul lumii intrând într'o corabie de pe lacul Genisaret, șezând aci, învăța pe cei de pe țărmul lacului<sup>6)</sup>. Dar și în templu, Domnul învăța șezând, pe cei ce erau de față<sup>7)</sup>.

Poporul asculta cuvântările sfinților părinți *stând în picioare*, sau *șezând jos* pe pardoseala Bisericii cei ce erau bătrâni, obosiți, sau neputincioși<sup>8)</sup>. Dar poporul încălzit prin cuvintele predicatorilor sfinți, de multe ori îi **aplauda**, adică plesnea din palme cu sunete șgomotoase și aclamări, și se atingea de hainele lor. Aclamări de felul acesta s'au făcut lui Grigorie de Nazianz, Hrisostom, ș. a.: totuși sfinții părinții, cu blândețe și răbdare chemau la atențiune și liniște pe pioșii șgomotoși<sup>9)</sup>.

1) Conf. Chrysost. Homil. XLVIII de inscript. altaris. — Homil. L de util. lection. scriptur. — Homil. XXIV de baptismo Christi.

2) Conf. Gennadius Massiliensis, De scriptoribus ecclesiasticis, c. LVII.

3) Bingham, Orig. s. antiq. eccles., op. cit., T. VI, p. 138.

4) Socrat. Hist. eccles. lib. VI, c. V.

5) Luca 4, 14—22.

6) Luca 5, 3—4.

7) Ioan 8, 2.

8) Cyrill. Cateches. XVI n. 11: Λόγισαι, ποσοι καθεζεσθε νυν. — Augustin. Serm. XXVI qui est CCC novæ editionis: Propter eos, qui aut pedibus dolent.

9) Bingham, Orig. s. antiq. eccles. T. VI, p. 186—191. Acum înțelegem pentru ce Hrisostom în cartea sa «Περί ιεροσωνης» zice că «Predicatorul bisericesc (κηρυσ) să nu să amăgească de «**aplauzele poporului**» și să nu umble după ele». Conf. Paul Emisen. Homil de incarnat. in actis concilii Ephesen.: Ἐβόησαν ὁ λαὸς ἢ πίστις ἰδοῦ αὐτῆ ἔστι: Θεοῦ δῶρον, Κύριλε ὁρθόδοξε: τοῦτο ἀκούσαι ἔχητοῦμεν

Altă dată poporul eră atât de mult mișcat prin cuvântările bisericești, în cât isbucnea în **plâns** și gemete<sup>1)</sup>. După predică se făceau rugăciuni pentru catehumeni, energumeni și penitenți, apoi aceștia părăseau Biserica, rămânând numai credincioșii. Cum că predică se ținea **după cetirea evangheliei**, allăm aceasta din Constituțiunile apostolice, unde cetim următoarele cuvinte: «*Și după cetirea sfintelor scripturi, a profeților, a epistolelor noastre și a Faptelor apostolilor și a evangeliilor, preotul binecuvintează pe credincioși* (adunarea) zicând: «*Darul Domnului nostru Iisus Hristos și dragostea lui Dumnezeu Tatăl și împărtășirea sfântului Duh, cu voi cu toți*»; iar ei răspund: «*Și cu Duhul tău*». *Și după binecuvântare grăește poporului cuvinte de îndemnare*» (predică<sup>2)</sup>. Se ținea cuvântarea în acest timp, pentru ca ea să fie ascultată de credincioși, catehumeni și păgâni. Păgânii, energumenii, penitenții și catehumenii, părăseau apoi Biserica, căci nu mult după aceasta, se începea liturgia credincioșilor<sup>3)</sup>. Mai târziu desfiintându-se clasele catehumenilor, predică s'a rostit după finitul liturגיעi, ca să se rețină credincioșii la întreg serviciul divin, așa cum se face și astăzi.

4. În vechime cuvânturile bisericești se rosteau în casa lui Dumnezeu, de pe un *loc înalt*, pentru ca poporul să poată auzi mai bine legea Domnului. Un astfel de loc eră pentru episcop, tronul din lăuntru altarului, căci pe atunci iconostasul nu eră de cât un parmaclăc până la pieptul omului<sup>4)</sup>.

Se mai rosteau cuvântări de pe **solea** din naintea altarului sau de pe **amvonul** din naos<sup>5)</sup>.

Astăzi predică se pronunță de către episcop de pe tronul său din naos, ori de pe solea; iar dacă cuvântarea se ține de o altă persoană, aceasta o rostește de pe amvonul făcut anume în naos, și anume în perețele din partea stângă, sau în ori ce parte a Bisericei, de unde s'ar putea auzi mai bine. Predicatorul din zilele noastre, tot așa ca și cel din vechiul creștinism, pentru a da mai multă însemnătate cuvântărei sale, dacă este preotul liturgisitor, ține predică fiind îmbrăcat în **toate veșmintele** liturgice; iar dacă nu liturgisește, îmbracă numai epi-

ὁ τούτο μὴ λέγων, ἀνάθεμα ἔστω. — Hieron. Epist. LXXV contra Vigilant.: **Plaudes** manu, et applaudes pede, et orthodoxum conclamabas.

Iar autorul Catavasiilor de la sărbătoarea Bunei-Vestiri, în cântarea 6-a zice acestea: «*Înțelepții lui Dumnezeu cari faceți această serbare dumnezeiască „veniți să plesnim cu mâinile“ mărind pe Dumnezeu cel ce s'a născut dintr'însa*». Aci este vorba iarăși de aplauze. Dar și în psalmul 46, v. 1, cetim: «*Plesniți cu mâinile toate neamurile; strigați lui Dumnezeu cu glas de bucurie*».

1) Bingham. Orig. s. antiq. eccl. T. VI, p. 191 seqq. Conf. Hieron. Epist. II ad Nepotian.: Docente te in ecclesia, non clamor populi, sed gemitus suscitetur,

2) Constit. Apost. lib. VIII c. V. Conf. p. 115. Tom. II Tez. Lit., nota 4. Asem. can. 19 al sinod. din Laodicea.

3) Conf. liturgia Clementină din Daniel, Codex Liturgicus, Tom. IV, p. 49—60.

4) Conf. pag. 121—122 și 129., Tom. II, Tezaur Liturgic.

5) Tot acolo.

trahilul și felonul. Mireanul care are îngăduela de a cuvânta se înbracă cu stiharul.

5. Atât la începutul cât și la finalul predicii, sau și numai la începutul ei, retorul se însemnează cu chipul sfintei cruci zicând: *«În numele Tatălui și al Fiului și al sfântului Spirit, amin»*, arătându-se cu aceasta că el vorbește în numele sfintei Treimi de la care cere putere pentru a cuvânta. Iar de la ziua Învieii Domnului și până la Înălțarea sa la ceruri se zice: *«Hristos a înviat din morți cu moârtea pe moarte călcând și celor din mormânturi viața dăruindu-le»*.

*Textul* pe care îl punem în fruntea predicii, ne aduce aminte de tâlcuirile atât de bogate ce se făceau de sf. părinți asupra sfintei Scripturi, ori asupra diferitelor subiecte bisericesti. Prin text se mai vedește ortodoxia retorului și temeiul predicii sale. Cuvântările bisericesti se țin în zile de dumineci și sărbători după „**evangelia liturgiei**“, sau după cântarea „**Unul sfânt**“. Ele se mai țin la diferite ocazii de bucurie și întristare.

Predica se compune din *exordiu*, *corpul cuvântării* și *concluziune*<sup>1)</sup>. Exordiu și concluziunea conțin împreună atâta material, cât **corpul cuvântării**. Lungimea timpului de rostire, depinde de bogăția subiectului și de aceea a serviciului liturgic; totuși o cuvântare poate să țină în rostirea ei, o **jumătate** de oră, sau chiar o **oră**. Adesea ori poate să dureze mai mult ori mai puțin, după împrejurări.



1) **Cuvântările** rostite de mine în catedrala mitropolitană din București, în catedrala episcopală din Curtea de Argeș, în Bisericile „Domnița Bălașa“ și „Crețulescu“ din București, „sf. Nicolae“ din Pitești, etc., și apoi publicate în diferite Reviste, totdeauna au avut împărțirea lor în **exordiu**, **corpul cuvântării** și **concluziune**. Aceiași împărțire au avut-o și **Parenezele** pe cari le-am ținut la solemnități școlare și la diferite împrejurări de bucurie ori de întristare. (Autorul).

## CAPITOLUL II<sup>-LEA</sup>

### SIMBOLICA CULTULUI.

#### § 86.

### Symbolismul în omenirea din timpurile vechi și Divinitățile păgâne.



rin cuvântul «simbol» (σύμβολον, symbolum), înțelegem un dreptar sau călăuză de credință, ori și figura sau chipul, obiectul, care servește spre a însemna o idee sau un lucru oarecare. Pe monumentele rămase din străvechime, se găsește o imensitate de figuri ori semne neînțelese, cari reprezintă simbolic zeități, regi, țări, putere, slăbiciune, și tot ceea ce se credea și se lucra pe timpul când s'au făcut acele monumente. În mai mică cantitate găsim această bogăție de simbolisme și pe **monedele străvechi**, de oare ce monedele pe cari le păstrăm de la popoarele clasice mai noi <sup>1)</sup>, nu sunt așa de vechi ca unele din monumentele ce sunt în ființă și astăzi. De aci înțelegem că cu cât ne suim spre origina omului, cu atât aflăm o bogăție mai mare de simbolisme. Acest fapt îl explicăm prin împrejurarea, că omul timpurilor vechi, a fost nevoit să ducă o viață tainică, din cauza lipsei de o literatură mai întinsă, din cauza religiunilor păgâne atât de misterioase, și din motivul că legătura dintre state nu era bine stabilită, și de aceea fie care popor își ascundea prin simbolisme comorile științei, religiunii și ale puterii lui războinice.

1. Francezii **Champollion** († 1831 <sup>2)</sup> și **Lenormant** († 1859) mari egiptologi și cetitori ai **ieroglifelor** (ιερογλύπτῆς, ἱερός, γλύπτω

1) Între monedele străvechi erau și **siclii** evrești. Siclii erau niște bucăți de argint *ne tipărite*, dar cu valoare de monede pe timpul lui Avraam, adică cam cu vr'o 2300 de ani înainte de Hristos. Avraam a cumpărat cu **siclii** un loc cu peșteră pentru îngroparea morților (I M. 23,16). Fiii lui Iacov, cumpărară de asemenea cu siclii, grâu din Egipt (I M. 42,25).

**Daricul** persan era o monedă de aur cu vr'o 6 secole înainte de era creștină. Pe o față a monedei era chipul regelui Darie, având într-o mână un arc, iar în cealaltă o lance.

Simon Macabeul, bătu și el **siclii** și **semisiclii** evrești pe la anul 138 înainte de Hristos. Pe o față, aceste monede aveau închipuit un potir ca simbol al fericitei restaurări a templului; iar pe cealaltă era o ramură înflorită cu trei vârfuri, ca simbol al înfloririi Evreilor.

Romanii între alte monede aveau **dinariul** cu chipul împăratului.

De aci vedem că ideea de monedă există dintr'o adâncă vechime în omenire cu înțeles simbolic; dar valoarea fixă și împodobirea monedei cu embleme și inscripții, o întâmpinăm mai târziu. (Autorul).

2) Champollion distinge 3 feluri de scrieri ieroglifice: scrierea **ieroglifică** sau sfântă, **ieratică** sau preoțească, și **demotică** sau populară.

gravura sfântă) din templele și de pe piramidele din văile Nilului, au rămas uimiți de atâta bogăție de simbolisme scobite frumos în reliefuri, pe piatra acestor străvechi monumente, și au admirat ideile mărețe ale **Egiptenilor**, ascunse în figurile

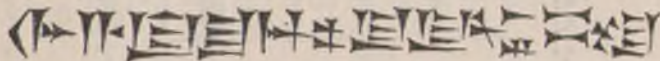


Cele 10 mari zeități vechi egiptene, luându-le de sus de la stânga spre dreapta : Amon sau lumina (Părintele Creator); Şu (aerul); zeița Tefnut; Keb (pământul); Osiris (soarele); zeița Isis (luna); Horus; Anubis; zeița Neit și zeița Neftis.

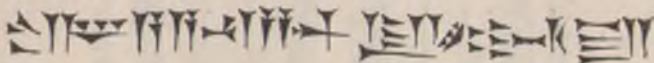
ieroglifice, lucrute înainte de noi cu vre-o 4.000 de ani. Iar ieroglifele egiptene sunt niște figuri frumoase înalte de vr'o 20 de centimetri, ori și mai mult, după trebuință, făcute în reliefuri pe granit și așezate în șiruri regulate. Ele au o variație infinită de forme ș. o. : au chipuri de oameni, paseri, animale, plante, semne cabalistiche, ciudățenii mistice, ș. a., dar expresiv și artistic compuse. Ieroglifele sunt așa de amăgitoare când le vede cineva, în cât fie care privitor se silește a ghici înțelesul lor misterios. În scrierea ieroglifică, fie care semn este un simbol, o idee, o propozițiune și adesea ori o frază întreagă<sup>1)</sup>. Consulul francez **Botta**, se ilustră și

1) În călătoria ce am făcut în Egipt în August an. 1904, am dovedit din privirea **ieroglifelor** de pe monumente, că chipul **taurului** se cetea la vechii Egipteni *câ*; al calului, *semşen*; al găstei, *apetû*; al omului bătrân, *û'r*; al elefantului *âb*; etc. Mai departe: semnul unui cuțit, eră litera *a*; două cuțite, *i*; semnul piciorului, *b*; al

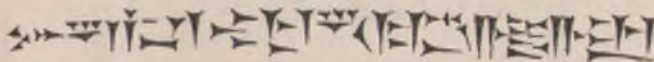
el pe la anul 1844 prin aflarea în Siria a o multime de inscripții **cuneiforme**, descifrate apoi pe la anul 1861 – 1866 în Londra, de către Englezii *Rawlinson* și *Norris*<sup>1)</sup>. Scrierea aceasta se chiamă «cuneiformă» fiind că constă din semne simbolice în asemănarea cuclor, scobite artistic în reliefuri, în rânduri orizontale, pe lespezi de piatră, ori pământ ars tare ca granitul și negru ca cărbunele. Semnele sunt fixate în pozițiune verticală, orizontală sau piezișă și în combinațiuni foarte frumoase și complicate<sup>2)</sup>. Nu puțin noțiuni istorice află și francezul *Clermont Ganneau* în simbolismele din ruinele cetății *Dibon* a Moabiților. Descifrarea acestor semne așternute pe o lespede de piatră, se publică în anul 1870<sup>3)</sup>.



Ar ki su Nabu - Kudur Utsur Ni bi su



is - sa - a - a na za an ki bir li sa



Assur a na ka sa di il li ka .

Model de scriere străveche asiriană cuneiformă scrisă și combinată de Autorul Tezaurului Liturgic. Traducerea acestui text cuneiform este aceasta: „După el, împăratul Nabu-Kudur-Ussur, din mijlocul Asiriei a dus pe ostași la marginile împărăției sale, ca să cucerească popoarele“.

2. Dacă pătrundem în interiorul religiunilor străvechi ale omenirei, aflăm de aci că fie care zeitate eră simbolul unei puteri cerești ori naturale. Zeul egiptean *Amon*, se credea a fi urzitorul lumei, și de aceea se închipuea adesea ori și sub forma unui **cerc**, căci acesta nu are nici început nici sfârșit, și simboliza eternitatea. *Su*, eră zeul aerului și se închipuea în văile Nilului și sub forma oului<sup>4)</sup>.

ciuhurezului, *m*; al leului, *l*; al șarpelui, *t*; etc. Semnul acesta  $\odot$  închipuia soarele – zeul *Osiris*;  $\smile$  luna și se cetea *aah*;  $\downarrow$  regele și se cetea *sà*, etc. Iar numerele se scriau așa:

I = 1. II = 2. III = 3. IIII = 4.  $\bigcirc$  = 10.  $\bigcirc\bigcirc$  = 20.  $\mathcal{J}$  = 100.  $\text{♀}$  = 1000.



= 1.000.000, etc. Dar Egiptenii mai aveau și amulete cu însemnări de noroc viață, câștig, etc. (Autorul).

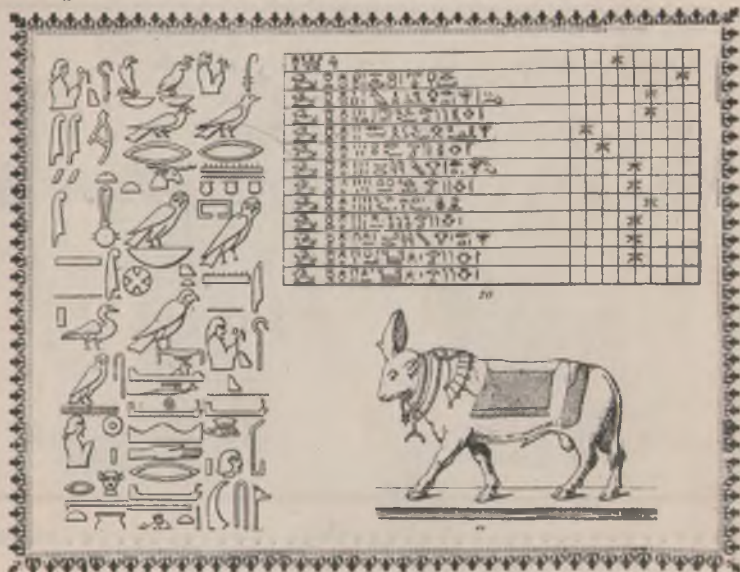
1) Dr. Eberhard Schrader, *Die Assyrisch-babylonischen Keilschriften*. Leipzig 1872. Asem. Dr. Eberhard, *Die Keilschriften und das A. T.* Gießen 1872. Conf. Onciul, *Archeol. bibl.*, op. cit., p. 21.

2) În August anul 1897, am văzut table cu inscripții cuneiforme atât în muzeul britanic din Londra cât și în Luvru din Paris. Tablele au fost aduse din ruinele monumentelor din Siria. Semnele cuneiforme sunt de mărimea cuclor mijlocii așternute în rânduri regulate, dar în complicațiuni misterioase. Semnul care arată silaba *ha* sau și sunetul *a* înseamnă „fiu“ și se citește *habal*, etc.

3) În descoperirile arheologice făcute în cetățile Babilon, Ninive, Susa, Ecbatana ș. a., încă s'au aflat un întunec de simbolisme, înfățișate în scrieri și sculpturi.

4) **Oul** eră simbolul lumei, fiind că după vechile mituri egiptene și brah-

Zeita *Tefnut*, simboliza căldura ; *Keb*, eră zeul pământului ; *Osiris*, al soarelui ; zeita *Isis*, a lunei ; *Horus*, ale muzicei ; *Anubis*, al râului ; zeita *Neit*, a înțelepciunii și *Neftis*, a belșugului. Dar *Amon*, *Isis* și *Osiris*, formau o **triadă** zeească<sup>1)</sup>. Pe lângă acești zei mari, Egiptenii mai aveau 12 zei mai mici, și apoi 365 demoni, după numărul zilelor anului, având adică fie care zi demonul ei. În urmă erau zeii pământești, ca d. e. *Remsa* fiul soarelui ; *Tifon* geniul râului ; *Athor*, geniul animalelor, ș. m. d. La aceștia se adăogau încă, animalele zeificate s. e. crocodilul, ipopotamul.



chipuri curioase, cari nu se aseamăna cu închipuirile naturale<sup>1)</sup>. Aproape fie care zeu avea templul său, împodobit cu văluri și cusături de aur<sup>2)</sup>.

3. Din teogoniile altor popoare și credințele lor religioase, încă aflăm o mulțime de simbolisme. Pe zeul **Baal** (𐤁𐤏) ori **Bel** (𐤁𐤏), îl găsim la **Asirieni**, **Babiloneni**, **Fenicieni**, **Cartagi-**



Chipul străvechului rege egiptean **Ramses cel Mare** (Sezostre) \*  
din Teba (2.000 ani a. H.) și al soției sale \*\* în ținută de sărbătoare, având fie  
care împrejur câte 2 sclave.

în cosciug de ciparos. Ramura de maslin avea la Egipteni tot însemnarea în-  
tristărei; de aceea ei o țineau în mână când petreceau la groapă pe vr'un mort.  
**Crucea cu toartă însemna la Egipteni nemurirea sufletului, dar și suferință.**

1) Între tipurile curioase ale teogoniei egiptene, eră și un zeu al infernului  
pe care îl vedem pe monumentele din văile Nilului. Acesta avea corpul de om  
îmbrăcat cu tunică lungă, iar capul eră de șacal. Grecii primiră și ei pe acest zeu  
cu chipul său egiptean. Iar între zcii numiți „**cabiri**“ din Dacia, aduși din Egipt  
și Asia mică, eră unul cu trupul de om și capul de **berbec**. (Autorul).

2) Cultura întinsă a vechilor Egipteni, nu a fost lipsită de o teogonie com-  
plicată și o filosofie cu principii păstrate până azi. După Egipteni, omul se compune  
din suflet numit în limba lor **Ba**, din spirit zis la ei **Nioau** și din corp numit  
de dânsii **Khat**. Sufletul este învelișul inteligenței, zisă de ei **Khu**; spiritul învelișul  
corpului, iar acesta învelișul spiritului. Corpul, sufletul și spiritul, sunt într'o  
luptă nesfârșită. Platonismul este o copie a filosofiei egiptene. Dar filosofii egipteni,  
mai aveau și principii epicureice, de a trăi **bine** în lume. Egiptenii credeau în viața  
viitoare și în judecata de apoi făcută de **Amon**, **Isis** și **Osiris**, încunjurați de 42 de  
judecători. Capitolul 125 din „**Cartea morților**“ (Biblia egipteană), cuprindea o mul-  
țime de formule rostite de mort pe lumea cealaltă în fața zeilor. Iată una din ele: „*N'am  
înșelat, n'am mințit, n'am asuprit, n'am prins în cursă pasărele sfinte*“, ș. a.  
Zeii spre a nu fi văzuți de lume, se întrupau în animale și de aceea locuitorii din  
văile Nilului, adorau crocodili, șerpi, pisici, boi, pasări ș. a. Din cartea morților nu  
a mai rămas nimic. (Autorul). Vezi și pag. 272, n. 6, Tezaur. Litur. T. II.



neni cum și la **Moabiți**, sub numele de **Moloch**<sup>1)</sup>, având personificări și simbolizări diferite. La Babiloneni, Baal eră adorat ca simbol al căsătoriei; la Fenicieni ca reprezentant al soarelui, și se inchipuea în forma a două colonne<sup>2)</sup>. La Moabiți se onora cu fapte de desfrânare și cu sacrificii omeneste, fiind considerat



Chipul străvechiului rege babilonean Nimrod (2.600 ani a. H.) \* purtând sabie, și al marelui «Patesi» (preot) \*\* babilonean contemporanul lui, cu oțușon de tămâere în mână. Acest Nimrod a zidit cetatea Babilonul, apoi cetatea asiriană Ninive (Conf. Genesa 10, 7-13).

ca zeu răzbnunător și iubitor de fapte crude<sup>3)</sup>. Zeița *Astarte* (עֲשֵׁתֶרֶת) eră soția lui Baal și se inchipuea la Fenicieni ca o vacă cu un corn, și simboliza luna; dar pe această zeiță o aflăm și la Babiloneni sub numele *Istar*, la Samarineni sub numirea

1) Conf. pag. 9, Tez. Liturgic, Tom. II.

2) Herodot. Historia 2,44. Plinius, Istor. Natur. 37,19.

3) II Imp. 16,32.

Așera, cum și la Canaaniti tot cu acest nume. La acest din urmă popor, Așera eră închipuită prin colonne de lemn, așezate în lunci și sub arbori frunzoși, unde se săvârșeau cele mai josnice **desfrânări**, ca cult și sacrificii aduse zeiței.

Teogonia proprie numai Asirienilor și Babilonenilor, cuprinde în sine între alți zei, și pe aceștia în simbolisme foarte originale: *Succoth-Benoth*, un zeu făcut în chipul unei cloșci cu pui, simbolul belșugului și al protecțiunei dată idololatrilor; *Nergal*, având forma cocoșului; *Așima*, cu chipul unui ed; *Nibhaz*, închipuit ca un câine; *Tartac*, în formă de **măgar**; *Adramelech*, cu chipul de taur aripat; *Anamelech*, având forma calului. Acești zei mai aveau și alte chipuri simbolice pe cari nu le mai amintesc aci). Dar Anamelech, Baal și Ea, formau cea mai înaltă **triadă** de zei. În onoarea zeilor, Asirienii și Babilonenii, săvârșeau desfrânări, crime, își sfășiau corpul, sărutau mâinile și genuchii idolilor, se rugau mult și sgomotos, ca prin toate aceste fapte să imblânzească mânia zeilor. Aceste culte erau însoțite și de ajutorul fermecătorilor, necromanților, (vorbitori cu spiritele morților), descântătorilor de **șerpi**, ghicitorilor prin învârtirea nourilor, cetitorilor de stele, ghicitorilor prin măruntaele animalelor sacrificate, rbdomanților (prezicători prin bete de lemn), tălcuitorilor de vise, ghicitorilor de noroc, ș. a. <sup>2)</sup>. Însă acești vrăjitori se bucurau de o considerațiune deosebită, în cultele păgâne, nu numai la Asirieni și Babiloneni, dar și la Egipteni, Canaaniti, Perși, Greci, Romani, etc.

4. Prin studiul teogoniei **grecești și romane**, găsim de asemenea o mare bogăție de închipuiri simbolice, reprezentate și de omenirea de astăzi prin serieri, picturi și monumente. De aceea și eu mă voi ocupa aci mai minuțios de aceste zeități **superioare**, cu simbolele lor **Jupiter** sau **Joe** (la Greci Ζεύς) se credea a fi Domnul zeilor, creatorul cerului, aerului, timpului, și eră închipuit sub o figură majestoasă, cu barbă lungă, șezând pe un tron de aur, ținând în mâna dreaptă fulgerile. Lui i se aduceau de către Romani ca sacrificii, **fâină, sare și tămâe**; *de aci obiceiul rămas până astăzi de a se oferi Monarhilor la intrarea lor triumfală în orașe, pâine și sare*<sup>3)</sup>. *Junona* soția lui Joe, se închipuia de către poeți și pictori, ca o regină stând pe un tron, și ținând în mâna dreaptă sceptrul, iar în cea stângă un fus cu tort. *Neptun* zeul apelor, eră reprezentat șezând pe un car în formă de scoică, tras de cai aripați; în mână ține un trident (furcă cu trei vârfuri) cu care liniștea valurile mării. Omer își închipuia că sgomotul pașilor lui Neptun, făcea să tremure munții și pădurile. *Pluton* (Πλούτων) zeul infernului, se închipuia cu fruntea încruntată, cu o barbă deasă,

1) Dr. Scholz Paul, *Götterdienst und Zauberwesen bei den alten Hebräern*, Regensburg, 1877. Vezi numirea acestor zei și în Constitut. Apost. lib. V, cap. 12.

2) Isidor de Onciul, *Archeologia biblică*, op. cit., p. 526—539.

3) A. G. *Mythologia elementară*, București, 1874, p. 10.

șezând pe un car tras de cai negrii. Coroana sa este neagră; în mâna dreaptă ține un sceptru, având în vârf o furcă cu două țepi, și în mâna stângă o chee. *Apolon* (Ἀπόλλων) zeul poeziei, retoricei și al muzicii, se făcea în forma unui tânăr frumos, fără barbă, încoronat cu roze și lauri; în mână ține o liră, și împrejurul său stau 9 muze. *Marte* (Ἄρης) zeul războaielor, se închipuia ca un om puternic și armat peste tot trupul; într-o mână ține o lance, iar în cealaltă o pavăză<sup>1)</sup>.



Melant \* regele Atenei (sec. 8 a. H.), dă premiul o liră unui cântăreț din jocurile olimpice.

Zeița frumuseței *Venus* (Ἀφροδίτη) se reprezenta sub figura unei femei frumoase, cu o cunună de roze pe cap, și șezând într'un car tras de porumbei, lebede ori pasări. *Bachus* (Διόνυσος) zeul vinului, se făcea în chipul unui tânăr vesel și zâmbind; în mână poartă un toiag încolăcit cu struguri. *Minerva* (Παλλάς) oră zeița rebelului, artelor și înțelepciunii. Ea se închipuia sub forma unei femei severe și puțin frumoasă. Pe cap poartă un colț cu pene; în mâna dreaptă ține o lance, iar în cea stângă o pavăză. Peptul îi este apărat de o platoșă. *Diana* (Ἑκάτη)

1) M. N. Bouillet, Diction. d'hist., op. cit., art. „Mars”, p. 1136.

zeița nopței și a luni, se reprezenta în chipul unei femei cu veșminte lungi și subțiri, înstelate peste tot. Cel mai renumit templu al ei, a fost cel din Efes, ars de **Erostrat** pentru a-și face un renume. În mână ține o faclă, iar pe cap are semiluna. **Mercur** (Ἑρμης) zeul artelor, elocinței, călătorilor și al hoților, avea chipul unui tânăr, purtând într-o mână un toiag cu două aripe și încolăcit cu un șarpe, iar în alta o ramură de maslin. Mai departe, zeița **Ceres** (Δημήτηρ) protectoarea cerealelor, se închipuia cu o cunună pe cap, purtând într-o mână o secere, iar în alta un snop de grâu. **Vulcan** zeul focului și al fierului, se reprezenta inundat în sudoare, cu părul vâlvoi, ținând în mână dreaptă un ciocan, și în cea stângă un clește. El era onorat și de Egipteni, cari îi construiă un templu la Memfis. Zeița **Vesta** fiica lui Saturn, protectoarea focului și a căsniciei, se închipuia îmbrăcată în veșminte lungi, ținând într-o mână o lampă și în alta o lance. Ea fu protectoarea și a vestalelor romane<sup>1)</sup>.

5. Iar zeitățile *inferioare*, grecești și romane, cu simbolismele lor erau acestea: **Themis** (Θέμις) zeița dreptății, era reprezentată legată la ochi, ca să nu vadă cui dă dreptatea. Într-o mână Themis ține o cumpănă (balanța), iar în alta o spadă<sup>2)</sup>. **Pluton** (Πλούτων) zeul bogățiilor, al minelor de aur și argint din pământ, se închipuia sub figura unui bătrân orb, ținând în mână o pungă cu bani. **Momus** (Μῶμος) zeul luării în ris, se reprezenta răsând, ținând într-o mână o păpușe, iar în cealaltă o mască. **Cupidon** (Ἔρως) zeul amorului, avea figura unui copil gol, armat cu un arc și cu o tolbă plină de săgeți. Ochii îi sunt legați; are aripi la umăr; în mână ține câte odată o torță aprinsă. **Imen** zeul căsătoriilor, avea chipul unui om blond, încununat cu rozele fericirii și având în mână o torță. **Aurora** (Ἑως) zeița începutului zilei, se reprezenta în forma unei femei îmbrăcată în veșminte purpuri aproape transparente<sup>3)</sup>. **Pan** (Πάν) zeul pădurilor, păstorilor și al animalelor domestice, avea chipul unui satir cu urechi drepte și ascuțite, cu coarne mici, cu corpul acoperit de păr, și cu picioare de capră. Dar și florile împreună cu primăvara, aveau zeița lor numită **Flora**, închipuită de pictorii greci Zeuxis și Appeles, ca o femeie frumoasă aruncând flori pe pământ.

Mai originală era înfățișarea zeului roman **Term**, ocrotitorul proprietăților câmpenești, închipuit sub forma unui **bolovan** ori stâncă de piatră. **Silen** zeul **beției**, se închipuia ca un bătrân mic și **cocoșat**, totdeauna vesel. **Eol** zeul vântului, se reprezenta în forma unui om sbârcit cu gura deschisă. **Zefirul** sau zeul adierei dulcea a vântului în timpul căldurilor tropicale, se făcea în chipul unui tânăr frumos și blond, cu un aer dulce și surizător, sburând în aer și semănând flori în calea sa<sup>4)</sup>.

1) A. G. Mythologia elementară, op. cit., p. 14-27.

2) A. G. Mythologia elementară, op. cit., p. 28.

3) M. N. Bouillet, Diction. d'hist., art. „Aurore“, p. 135.

4) A. G. Mythologia elementară, op. cit., p. 29-36.

**Grațiile** adică cele trei zâne: *Aglaiā* (Ἀγλαΐα), *Thalia* (Θαλία) și *Eufrosina* (Εὐφροσύνη), se reprezentau nedespărțite în amicitia lor, înzestrate cu frumusețe și tinerețe perpetuă. **Nimfele** ocrotitoare ale apelor, pădurilor și munților, se închipuiau tinere și îmbrăcate în veșminte subțiri. **Tritonii** (Τριτοπατόρες) zei mici ai apelor, erau jumătate om și jumătate pește. Cele trei **Sirene**: *Parthenopa*, *Leucasia* și *Ligea*, locuitoare ale stâncilor mării Tirenice, fermecau pe călători cu cântecele lor. De aceea cea l'întăiu se închipuia cu lira în mână, a doua cu discurile, și a treia cu două fluere. **Nemesis** (Νέμεσις) zeita infernului, se înfățișă cu aripe și armată cu saie și **șerpi**. Cele trei zeițe *Eumenide* și anume: *Tisifona*, *Alectona* și *Megea*, torturau pe păcătoși pe pământ și în infern, cu bice și cu mușcături de **șerpi**. Pentru aceea ele se reprezentau cu o fizionomie cruntă, amenințătoare, cu gura deschisă, cu șerpi prin părul capului, și ținând într-o mână o torță și în alta bice cu sărcuri de șerpi. Cele trei zeițe numite *Parcele* și adică: *Clotha*, *Lachesis* și *Athropos*, erau ursitoarele omului. Cea d'întăiu, prezida nașterea lui și ținea în mână o furcă de tors; a doua, torcea firele vieții omului; iar a treia, tăia cu foarfecele firul vieții lui. **Manii** erau zeii păzitori ai mormintelor și ai sulletelor morților; iar zeii *Lari* erau păzitorii fie cărei familii. Ei se închipuiau prin statui mici așezate după ușă, sau lângă vatra focului<sup>1)</sup>. **Penaii** aveau atribuțiuni aproape identice cu ale Larilor; dar imaginile Penaiilor, se țineau în ascuns și cu pietate religioasă.

6. **Noaptea** eră o zeiță reprezentată șezând în picioare pe un car și acoperită cu un văl semănat cu stele. **Moartea** se închipuia sub forma unui **schelet** cu aripe și învălătită într-o mantie neagră semănată cu stele și ținând în mână o **coasă**<sup>2)</sup>. **Esculap** (Ἐσκληπιός) zeul medicinei eră înfățișat în chipul unui bărbat cu barbă lungă, având în mână un toiag încolăcit cu un șarpe; la picioarele lui stă un cocoș simbolul vigilenței<sup>3)</sup>. **Fortuna** sau zeita norocului, adorată mai ales la Romani, se închipuea oarbă ori legată la ochi, căci ea distribuia oamenilor, sănătatea, binele și răul. **Iris** (Ἴρις) zeita discordiei eră înfățișată cu chipul uscat, cu capul încununat cu șerpi, cu veșmintele în desordine și cu o saclă în mână. Zeita **Invidia** se închipuia ca o femeie înspăimântătoare, având fruntea încrățită, părul făcut din **vipere**, și în mână poartă de asemenea trei vipere. Un șarpe mare îi roade pieptul. Mai originale forme aveau **Harpiele**, adică niște monștrii închipuiți cu capul de femeie, urechi de urs, cap de vultur, aripi de liliac, și ghiare lungi la mâini și picioare.

**Infernul** sau iadul eră, după credința Grecilor, așezat în pământ la o adâncime mare, în care păcătoșii își expiau păca-

1) A. G. Mythologia elementară, op. cit., p. 43-48.

2) A. G. Mythologia elementară, op. cit., pag. 50.

3) M. N. Bouillet, Diction. d'hist., art. „Esculape“, p. 574.

tele în torturile cele mai cumplite. *Cerber*, un câine monstru păzea infernul<sup>1)</sup>. *Raiul* eră așezat în câmpiile *Elysee* (*Elysii* campi); aci locueau sufletele oamenilor bine-făcători. Din raiu lipsea bătrânețea, durerea, și prisosea fericirea cu desfătarea. În legătură cu această teogonie, mai stă în legătură șirul de semizei și eroi ai Romanilor și Grecilor, închipuiți de asemenea cu simbolele activității lor legendare.

După cum am văzut, toate zeitățile păgâne erau însoțite în reprezentarea lor de felurite simbolisme. De aci ne putem închipui cât de numeroase au fost încă aceste simbolisme în actele cultului și în viața de toate zilele a popoarelor vechi. Tuturor zeităților li se ridicau temple de lemn, piatră, marmoră și se împodobeau cu inscripții, statui și ornamente de tot felul. Iar despre închipuirea divinităților și simbolismelor din India veche, China, Persia, Japonia, ș. a., nu ne mai ocupăm, fiind că acum avem o idee oare care despre noianul simbolic ce învălăua vechea omenire.

## ARTICOLUL I-IV

### SIMBOLISMUL ÎN JUDAISM ȘI ÎN TIMPURILE PRIME ALE CREȘTINISMULUI.

#### § 87.

#### Simbolica în cultul Vechiului Testament.



**D**e și la popoarele vechi se găsește o infinitate de simbolisme, totuși poporul Israelitean a întrecut pe multe națiuni în această privity. Evreul vechiu, explică, tâlcuiește, simbolizează aproape tot ceea ce vede, tot ceea ce întâlnește în calea sa. Fie cărui lucru Evreul îi dă o însemnare oare care; în fie care obiect sacru, el vede o idee mare. Începând cu Moisi, mai toți scriitorii din această națiune, au însoțit scrierile lor religioase, cu explicări alegorice, și pe lângă litera textului, au mai înțeles și alte idei ascunse în diferite forme stilistice. Simbolele Evreilor sunt presărate cu atâta îmbelșugare în *Biblie*, în cât de aci se vede că nici un popor nu a fost mai

1) Poeții vechi puneau intrarea în infern aproape de mlaștina Acherusia din Epir, sau de Avernia din Italia. Iar câmpiile Elysee (raiul), se credeau a fi la picioarele muntelui Atlas, ori în insula Leucia de la gurile Dunărei, sau în provincia Cyrenaica din Africa de nord.

logat de cât ludeii, în sărbători și sacrificii simbolice. Pentru aceea și eu, în tâlcuirile simbolice iudaice, nu mă voi conduce nici decum de „Cabala simbolică“ (קבלה a primit adevărul) a Evreilor, întocmită de ei abia în secolul II al creștinismului; căci aici se dau niște reguli foarte complicate și adesea ori iraționale, ca privire la cetirea prin numere și litere a secretelor divine, și a Vechiului Testament, în chipuri simbolice <sup>1)</sup>. Această misterioasă filosofie rămâne deci pe seama cabaliștilor și a celor ce se ocupă cu cabalisme; iar eu mă voiu călăuzi în această privință numai de sfânta Scriptură a Vechiului Testament, mai ales că unele simbolisme iudaice, au trecut și în creștinism.

1. Planeeții cerești și elementele naturale, fură la Evrei, expresiunea unor simbole anumite. Așă, *soarele*, după Evreul vechiu, este simbolul fericirii și al strălucirii <sup>2)</sup>; *Lumina* înseamnă cunoștință sau izvorul cunoștinței <sup>3)</sup>; iar *intunerecul* arată nenorocire, ignorantă <sup>4)</sup>. *Munții* sunt simbolul unei puteri mari, al autorității și tăriei <sup>5)</sup>. *Marea, oceanul* și adâncul apelor, simbolizează pericolul, nenorocirea <sup>6)</sup>. *Vânturile* înseamnă războaie și devastări; dar ele sunt și suflarea lui Iehova. *Cutremurele* de pământ arată mânia divină <sup>7)</sup>; iar *tunetele, trăsnetele* și inundațiile închipuesc nenorociri și războaie cumplite <sup>8)</sup>.

*Cetățile* închipueau pe maicele locuitorilor, sau erau primate ca soții ale Regilor <sup>9)</sup>. *Revoluția* veri unei cetăți, se considera ca stricare a legământului de fidelitate al cetății față de Rege <sup>10)</sup>.

*Plușul* de arat câmpul, însemna o carieră, profesiune; *jugul* boilor, simboliza sclavia, supunerea; iar ruperea jugului arăta mântuirea, eliberarea de sclavie <sup>11)</sup>. *Treceratul* grâului închipuea nenorocire; vânturatul său — învingerea armatelor dușmănoase.

Frumusețea *grădinelor* și a arborilor frunzoși, au fost la toate popoarele orientale un izvor de asemănări și cântări poetice. Aceasta se explică prin faptul, că soarele dând în acele părți o căldură arzătoare, grădinele cu pomi și arbori, sunt un

1) Filosofia **cabalistică**, fu compusă cu elemente pitagorice și gnostice în secolul II al erei creștine cu toate că după întemeietorii ei, și ar avea origina chiar de la Adam. În Cabală se dau atâtea reguli complicate pentru întoarcerea literelor din cuvintele V. T. și strămutarea lor în același cuvânt, spre a scoate diferite înțelesuri mistice, în cât dacă s'ar învăța acestea, s'ar tâmpi și cea mai puternică cugetare. Conf. nota 1, p. 81, Tom. II, Tez. Lit.

2) Ier. 60, 20 — 21; Ierem. 15,9; Amos, 8,9.

3) Psalm. 119.

4) I Sam. 2,9.

5) Psalm. 80,11.

6) Psalm. 130,2.

7) Psalm. 18,8.

8) Psalm. 29,3; 42,8; 55,8; 83,13.

9) I Sam. 20,19.

10) Isaia 23,13; Ezech. 23,29 — 30.

11) Ier. 2,20; 5,5; 27,1; Isaia, 9,4; 10,27.

adăpost binecuvântat al orientalului în contra arșitei supărătoare, mai ales în timpul verei. De aceea și la Evrei *grădina* cu vie este asemănarea împărăției lui Dumnezeu: călcarea srugurilor, însemnează vărsare de sânge <sup>1)</sup>; *măstînul* — familie numeroasă <sup>2)</sup>; pomi verzi — oameni înțelepți <sup>3)</sup>; pomi uscați — oameni răi. Regii puternici se asemănau cu cedrii <sup>4)</sup>; mulțimea de oameni, cu codrii din munți; iar oamenii răi, cu măcăciunii și arbuști ghimpoși <sup>5)</sup>.

*Mierea* era simbolul plăcerii, al desfătării <sup>6)</sup>; mierea măn-cată în cantitate mare, însemna desfrânare <sup>7)</sup>. *Isoarde* de apă, simbolizau fericirea <sup>8)</sup>; lipsa de apă — nenorocire mare <sup>9)</sup>.

*Taurii* însemnau inimi puternici <sup>10)</sup>; coarnele aurilor — putere. De aceea și Moisi are pe cap **două coarne** de raze sau de păr. *Asinul* era simbolul sânguinii, al păcii <sup>11)</sup>; *calul*, al războiului <sup>12)</sup>; *căinele*, al desprețului <sup>13)</sup>; *vânătorul*, al pericolului. Pentru aceea și *Moartea se închipuia ca un vânător de oameni, armat cu mreață și lance* <sup>14)</sup>. Pescarii închipeau pe oamenii înțelepți <sup>15)</sup>.

*Mâncarea de carne* simboliza sensualitatea <sup>16)</sup>; *pâinea* — întărirea corpului <sup>17)</sup>; *sarea* — legătură trainică, înțelepciune <sup>18)</sup>; *paharul de băut* — soarta omului <sup>19)</sup>; *ospetele* — fericire; excluderea de la ospete — nefericire <sup>20)</sup>.

*Încingerea mijlocului* însemna călătorie <sup>21)</sup>; *brâul* — pu-tere <sup>22)</sup>; *acoperirea cu vălul* — tristețe <sup>23)</sup>; *spălarea corpului* — curățenie, inocență <sup>24)</sup>; *a turna apă pe mâinile cuiva* — supu-neră <sup>25)</sup>; *părul bogat* — onoare; *pleșuvie* — batjocură <sup>26)</sup>; *a-și*

1) Isaia, 63, 1-3.

2) Psalm. 52,10.

3) Psalm. 1,3.

4) Ezech. 17,3.

5) Isaia, 32,19.

6) Psalm. 119, 103.

7) Prov. 25,16.

8) III Moisi 14,51; IV M. 5,17.

9) Isaia, 41,17; 44,3; 48,21.

10) Psalm. 22,12.

11) I Moisi 49,14.

12) Osie 14,4. Ier. 17,25.

13) I Sam. 17,43; Iov. 30,1.

14) Isaia, 24,17; 42,22.

15) Ierem. 16,15; Ies. 19,8.

16) Eccl. 2,3; 5,3.

17) Psalm. 103.

18) IV M. 18-19.

19) Psalm. 11,6.

20) Proverb. 9,2.

21) II Imp. 9,1.

22) Psalm. 18,33.

23) Isaia, 25,7.

24) Psalm. 26 (25) 6.

25) II Imp. 3,11.

26) II Imp. 2,23.



smulge și tunde barba — tristete <sup>1)</sup>; **părul roșu** — frumusețe; sărutarea — prietenie; capul cărunt — cunună de laudă <sup>2)</sup>).

*Selera* de-a dreapta cuiva, simboliza împărtășire din onoarea aceluia <sup>3)</sup>; coroana — podoabă onorifică <sup>4)</sup>; sceptru — domnie regească.

2. *In cult*, Evreul se deosebește prin o multime infinită de formalități ritualistice, toate cu caracter simbolic. *Cortul* sfânt era simbolul locuinței lui Iehova sau al împărăției lui Dumnezeu. *Spălarea* mâinilor și a picioarelor ce o făceau preoții la sancțiar, închipuia curățenia inimei; *altarul* sacrificiilor — comunicarea cu Dumnezeu; altarul tămăderii — rugăciunea credincioșilor. *Candelabrul* din cortul sfânt cu cele 7 candelă, însemna lumina cunoștinței; masa pâinilor — mila dumnezească; pâinele punerii înainte — hrana sufletească. Cele două colonne de aramă din **Templul lui Solomon**, <sup>5)</sup> simbolizau tăria împărăției lui Iehova; cei doisprezece boi cari țineau marea de aramă — 12 seminții ale lui Israel <sup>6)</sup>.

*Sacrificiul* era simbolul supunerii totale a sacrificatorului înaintea lui Dumnezeu; dar mai închipuia și primirea în starea grației divine a celor ce aduceau sacrificiul; iar *sângele* victimei adusă pe altar, era mijlocul împăcării poporului cu Iehova <sup>7)</sup>.

La Evrei, *focul* de pe altar, a fost păstrat nestins din timpul lui Aaron fratele lui Moisi, și până la dărâmarea templului de către Romani <sup>8)</sup>. Focul era simbolul spiritului dumnezeesc; de aceea și Dumnezeu era foc mistuitor <sup>9)</sup>. Prin impunerea mâinilor preoților asupra victimelor mai înainte de sacrificare, treceau păcatele asupra victimei. Nimicirea cărnurilor sacrificate, simboliza nimicirea păcatului. Măncarea rămășițelor de cărnuri de către preoți,

1) Isaia. 15,2.

2) Prov. 16,31.

3) I Imp. 2,19.

4) Iov. 31,36.

5) I Reg. cap. III, 1: וַיִּתְחַזַּק שְׁלֹמֹה אֶת-פְּרֻעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיִּקַּח אֶת-

בַּת-פְּרֻעָה וַיְבִיאָהּ אֶל-עֵדֶן עַד כְּלוּתוֹ לְבַנּוֹת אֶת-בֵּיתוֹ וְאֶת-בֵּית הַהֵךְ

וְאֶת-חֹמַת יְרוּשָׁלַיִם סָבִיב : „Și s'a încuscrit Solomon cu Faraon regele

Egiptului și a luat pe fiica lui Faraon și a adus-o pe ea în cetatea lui David, până să finească de a zidi casa sa și casa lui Iehova (**templul**) și zidurile Ierusalimului de jur împrejur“).

6) I Imp. 7,23-26.

7) III M. 17,11. De altfel și la Greci și la Romani, sângele victimei era mijloc de curățire și se vărsa pe altar și împrejurul lui; iar dacă sacrificiul era adus pentru zeii infernului, se turna în găuri scobite în pământ. La Romani victima se aducea la altar de către mai marele preoților numit „**popa**“ (sacrificator). Acesta culca victima la pământ printr'o lovitură de ciocan (malleus), sau printr'o lovitură cu muchia săcurei; apoi venea altul (cultrarius) și o înjunghia. Conf. Ovid. Past. 413, 634. Ovid. Met. 2, 624. Propert. V, 3,62.

8) Onciul, Arheol., op. cit., p. 432.

9) V. M. 4,24. La Romani focul încă nu se stingea de la temple. Cu păstrarea lui aveau grijă vestalele. Conf. p. 339, nota 5, Tom. II, Tez. Liturgic.

însemna că ei poartă păcatele poporului. *Legănarea* sau clătinarea în sus și în jos a sacrificiului, închipuia că îl aduc Domnului lumii întregi <sup>1)</sup>. Sacrificiile la Evrei constau nu numai din animale, turturele și porumbei, dar și din spice de grâu, făină, azime, plăcinte, sare, untdelemn, tămâe, precum și din toate roadele curate ale pământului; căci toate acestea sunt făcute de Iehova, și lui trebuie să i se aducă prinos dintr'insele drept mulțumire și recunoștință. Legătura poporului Israelitean cu Iehova, ori actele solemne prin cari se statornicea o făgăduință însemnată, se întăreau tot prin sacrificii <sup>2)</sup>.

Pentru Evreii ce se spurcau prin atingerea de cadavre omenеști, se aducea ca sacrificii o vacă roșie, simbolul vieții curate. Lemnele pentru ardere, erau atunci de cedru, emblema trăiniciei. Se mai întrebuița cu acea ocaziune *isopul*, o plantă luată ca simbol al curățeniei, cum este în creștinism **busuiocul** <sup>3)</sup>. Cei vindecați de lepră, încă aduceau sacrificii de mulțumire: miei, untdelemn, turturele, ori pui de porumbei. De asemenea și femeea după 40 de zile de la nașterea pruncului, ori după 80 de zile de la nașterea pruncei, aducea sacrificiu un miel și un porumbel; iar în cazuri de sărăcie, aducea numai două turturele, sau doi porumbei, pentru expierea păcatului și pentru curățire. Numărul de 40, ori dublul lui 40, s'a luat de la ploaia **deluviului** în timp de 40 de zile, ori de la rătăcirea Evreilor prin deșerturi în timp de 40 de ani <sup>4)</sup>, sau de la ajunarea profetului Ilie într'un interval de 40 de zile.

3. *Tăerea împrejur* a Evreului, simbolizează legătura lui cu Iehova și curățenia <sup>5)</sup>; tot aceasta însemnează și tăerea împrejur a femeci <sup>6)</sup>. În națiunea judaică se făceau de către bărbați și femei făgăduințe personale, însoțite de pietate și înfrânare limitată, ori pe toată viața, de băuturi amețitoare și mâncări delicioase. În aceste condițiuni Evreul eră în stare de „**Nazireat**“. Asemenea făgădueli se făceau după câștigarea unor bunuri divine, sau în speranța că se vor câștiga mai târziu. Adesea ori însă, făgăduelile le făceau părinții în numele pruncilor lor, sau și înainte de nașterea pruncilor, pe cari îi așteroseau templului. Acești Nazirei fură **prototipul** monahismului creștinesc. Reținerea de băuturi amețitoare și mâncări alese, simbolizau trezvia trupului și ușurința lui întru a îndeplini cele făgăduite. Părul lung, netuns, neretezat al Nazireului, însemna cununa capului sfințit lui Iehova <sup>7)</sup>.

*Ajunările* numeroase ale Evreului, erau adesea ori însoțite de

1) Levit. 23,15 – 20. Legănarea prinoaselor a trecut și în creștinism.

2) Și la Romani se încheiau legăturile solemne tot prin sacrificii de animale. Cu aceste ocaziuni erau preferați **porcii**.

3) Psalm. 51 (50), 9.

4) Iosua 5,6. Levit. 12, 2 – 8.

5) I Moisi, 17,12. 34,14.

6) II Moisi, 4,25.

7) Ierem. 7,29.

semne de tristețe, îmbrăcarea sacului, spintecarea îmbrăcăminteii, presărarea capului cu cenușă, nespălarea feței și șederea pe pământ<sup>1)</sup>. Toate acestea simbolizau umilinta penitentului; dar ele se făceau câte odată și din mândrie. De aceea profeții fac aspre muștrări celor ce postesc cu trufie, și în același timp săvârșesc felurite răutăți<sup>2)</sup>.



Cele trebuincioase în vechiul cult iudaic : sfeșnicul cu 7 brațe, vasul cu apă, pâinile puse înaintea, altarul cu foc, cădelnița și ofrandele pentru sacrificii.

*Rugăciunile* se făceau în ora III-a, VI-a și IX-a<sup>3)</sup>, îndatinate cu ridicarea mâinilor către cer<sup>4)</sup>, baterea pieptului, și plecarea capului<sup>5)</sup>, mișcări trecute și în creștinism. Fața Evroului în asemenea momente, eră întoarsă către sfânta slăntelor, ori

1) II Sam. 13,19; I Imp. 21,27; Ierem. Plâng. 2,10.

2) Isaia, 58,4-7.

3) Psalm. 55 (54), 18-19.

4) I Imp. 8,22.

5) Ps. 35 (34), 13.

unde s'ar fi aflat el. Datina aceasta a rămas și la creștini, de a se ruga adică spre răsărit, locul morței lui Iisus Hristos.

*Treptele preoțești* erau trei: *leviții*, *preoții* și *arhiereii*, cari trecură și în creștinism, sub numele de diaconi, preoți și arhieri <sup>1)</sup>. Levitul eră ajutător la templu, și nu se deosebea prin îmbrăcăminte de ceilalți Israeliteni. Preotul purta 4 veșminte sacerdotale, după numărul celor 4 puncte cardinale, adică: răsăritul, apusul, meaza-noapte și meaza-zi. Aceste 4 veșminte lucrate din in, în culoare deschisă — simbolul inocenței — erau: *cămașa*, simbolizând întregimea spirituală; *invelitoarea coapselor* sau pantalonii — acoperirea păcatelor; *brăul* — pregătirea spre servire; și *acoperitoarea capului* (turbanul) — viața viguroasă a celui ce o purta. Arhiereul însă, avea aceste 4 veșminte: o *tunică* vânătă, făcută ca un antereu cu clopoței, simbolizând devotamentul său către Iehova; *efodul* în chipul omoforului — greutatea arhieriei; *pectoralul* ca un engolpion — judecata spirituală și *mitra* făcută în forma unui turban vânăt — coroana sfântă <sup>2)</sup>

Iată acum și explicările simbolice ale lui Iosif Flaviu din scrierea sa «Anticitățile judaice» (cartea III, cap. 7) cu privire la veșmintele arhierești. «*Tunica de în a Marelui Preot*, zice Iosif Flaviu, *este emblema pământului, care produce inul; culoarea lui vânătă, simbolizează regiunea azurie a cerului. Prin sunetul clopoțeilor de la tunică, se inchipuește sgomotul tunetului. Efodul este figura naturei întregi. Cele 4 colori ale sale: purpurie, albastră, roșie și albă, sunt simbolizate astfel: apa este arătată prin culoarea purpurie, colorată de sângele peștilor; aerul, prin culoarea albastră a cerului; focul prin culoarea roșie; pământul prin culoarea albă a inului. Cele două smaragduri (sardonyx) de pe umerii efodului, însemnează soarele și luna. Mitra este imaginea cerului...*» etc. <sup>3)</sup>.

Sâmbăta fiind la Iudei simbolul odihnei, se opri de Moisi a atâta focul, a semăna, a secera <sup>4)</sup>, a călători <sup>5)</sup> și a aduce lemne <sup>6)</sup>. Mai târziu se opri purtarea greutăților <sup>7)</sup> și negoțul <sup>8)</sup>. Macabeii în ziua sâmbetei, nu purtară nici armele în contra inamicilor <sup>9)</sup>. Dar Fariseii sporiră numărul lucrurilor oprite în ziua sâmbetei la cifra de 39 <sup>10)</sup>.

1) Clem. Rom. Epist. 1 ad Corinth. c. XI. Hieronym. epist ad Evagr. 101.

2) Conf. p. 417 Tez. Lit. T. II. Arhiereul însă, când intra în Sfânta sfințelor la ziua împăcării, pe lângă aceste 4 veșminte, mai purta și pe cele preoțești.

3) A. Lerosey, Histoire et symbolisme de la Liturgie, Paris, 1889, p. 39.

4) II Moisi 35,2.

5) II Moisi 15,29.

6) IV Moisi 15,32.

7) Ierem. 17,21.

8) Neem. 7,10.

9) I. Mac. 2,32—39.

10) În „*Mișna*“ și adică în tratatul „*Sabath*“ (VII, 2) se găsesc 39 de porunci prohibitive pentru ziua Sâmbetei: 1) aratul, 2) semănatul, 3) seceratul, 4)

Evreii serbează din străvechime *Paștele* cu bucurie și cu mâncare de azime; căci aluatul de dospire eră simbolul stricăciunei morale; totuși și azima la Evrei este simbolul suferinței din Egipt<sup>1)</sup>. La *sărbătoarea împăcării* adică a tristeței sau a curățirii Evreilor de păcate, se sacrificau un junc, un herbec și un țap; iar un alt țap, după ce eră încărcat cu toate păcatele mărturisite, eră dus în locuri deșerte, și eră lăsat acolo în stăpânirea lui **Azazel** (satan) domnul demonilor. Țapul acesta se numea «ispășitor de păcate»<sup>2)</sup>. Sărbătoarea de bucurie a *colibelor*, aducea aminte de modul petrecerei Iudeilor în deșerturile Arabiei. Acum se sacrificau animale mai mult de cât la ori-ce sărbătoare și anume: vr'o 70 de junci și 14 mii în timp de 7 zile ale sărbătorei. Aceasta se mai chema și sărbătoarea secerișului<sup>3)</sup>. La sărbătoarea colibelor, între altele, se făcea la templu un **dant** sfânt de către bărbați, ținând în mână făclii aprinse. Toate acestea simbolizau veselie, pentru că Evreii de mai târziu nu mai erau în strâmtoare ca cei ce trăiseră în pustie.

## § 88.

### Simbolismul religios la creștini în timpul persecuțiilor.

**Y**nsuși Mântuitorul când graia poporului o învățătură generală, ori combătea vr'un păcat mare înrădăcinat între Iudei, se folosea de parabole, ca să nu fie prins în cuvânt de către dușmanii săi. De aceea chiar cetim în evangelia lui Marcu cap. IV v. 34 că *«fără de parabole nu le vorbea (auditorilor); iar când erau singuri, explica toate discipulilor săi»*.

1. Atunci când credințioșii unei religii sunt persecutați de dușmani, ei sunt siliți a-și ascunde adunările lor tainice, se servesc de simbolisme pentru a înfățișa ideile lor, și se feresc de a-și manifesta în public cultul religios. În aceste condițiuni se aflau și creștinii primelor trei secole, când fură prigonți de pă-

---

legatul snopilor, 5) bătutul snopilor, 6) vânturatul, 7) curățitul grâului, 8) măcinatul, 9) cernutul, 10) frământatul, 11) coptul, 12) tunderea lânței, 13) înălbitul, 14) dărăcitul, 15) văpsitul, 16) torsul, 17) urzitul pânzei, 18) împunsătura de 2 ori, 19) țesutul a două fire, 20) desfăcutul a două fire, 21) făcutul a unui nod, 22) desfăcutul unui nod, 23) două împunsături cu acul, 24) ruptura care ar cere două împunsături ca să fie dreasă, 25) vânatul, 26) uciderea lui, 27) jupuțul lui, 28) sărarea lui, 29) argăsirea pielei, 30) răzuitul părului, 31) tăiatul în bucăți, 32) scrisul a două litere din alfabet, 33) ștersul pentru a scrie două litere din alfabet, 34) ziditul, 35) dărămatul, 36) stinsul focului, 37) aprinsul focului, 38) găuritul și 39) dusul unui lucru dintr'un loc într'altul.

Fie care din aceste proibițiuni avea un șir de explicațiuni foarte originale. (Autorul).

1) V Moisi 16,3.

2) III Moisi 16,8-11.

3) V Moisi 16,13-15.

gâni cu toată urgia. Symbolismele creștinilor primi însă, nu sunt meșteșugite ca acelea ale păgânilor și chiar ca ale Evreilor; ci ele sunt expresiunea nevinovăției unor copii curați la inimă și la suflet. De asemenea, ele nu sunt complicate și greu de înțeles; ci symbolismul creștinismului este atât de expresiv, în cât se cunoaște cu cea mai mare înlesnire ideea ascunsă într'insul.

Dacă ne coborâm în catacombele din împrejurimile Romei, aflăm și acum urme din picturile lucrute de creștini pe pereții acestor labirinte, atunci când închinătorii crucei își găsiră aci adăpostul lor de frica persecutărilor. Icoanele simbolice pictate pe pereții acestor gropi misterioase sunt următoarele: *ancora* care este speranța corăbierilor în noianul apelor, se găsește zugrăvită și în catacombe, simbolizând speranța creștinilor în vârtejul nevoilor lumii; *ramura de maslin* fiind în orient simbolul familiei numeroase și al păcii, tot cu acest înțeles o pictară și creștinii cei vechi. *Ramura de smochin*, fu simbolul victoriei câștigată de urmașii crucei prin o viață creștinească; *crinul* despre care zise Mântuitorul că este împodobit mai frumos de cât Solomon <sup>1)</sup>, reprezintă la creștinii cei vechi, providența și îngrijirea divină pentru toate făpturile.

Dar în timpul persecuțiilor mai găsim la creștini și aceste simbole: *cumpăna*, închipuind dreptatea divină, care se dă fie căruia după faptele sale; *cerbul*, simbolul agerimei creștinului pentru a ajunge la ținta faptelor bune; *delfinul*, emblema sosirii la scopul dorit; *calul* — iuțiimea în drumul învățăturilor evanghelice. Mai departe aflăm *lampa*, emblema luminei eterne; *sfeșnicul*, având tot acest înțeles; *lopata*, simbolizând curățirea adevărului de minciună, că și curățirea grăului de pae, pleavă și neghină; *laptele*, simbolizare luată din apostolul Pavel, închipuind învățătura celor nevârstnici <sup>2)</sup>; *sămănătorul* aruncând sămânța în pământ ca sa moară și apoi să învieze, sta în legătură cu învățătura despre corpul omului care va muri și apoi va învia <sup>3)</sup>.

Și Dumnezeuirea eră închiptă tot simbolic în primele se-

1) Mat. 6, 28. Conf. p. 86, Tom. II, Tez. Lit.

2) I. Corint. 1, 3.

3) Pe lângă acestea găsim încă în timpurile vechi creștine și aceste simbole pictate: o *columnă* izolată, cu flori pe vârful ei, simbolul Bisericii, potrivit cuvintelor apostolului Pavel (I. Tim. 3, 15): „*Biserica lui Dumnezeu celui viu, este stâlp și întărire a adevărului*“; *casa*, icoana trupului omenesc, cum zice apostolul Pavel (II. Cor. 5, 1): „*cori pământesc în care locuim*“; o *jumătate de ou* ca *răboj*, simbolul frăției. Despre *răbojul* păstrat până astăzi printre sătenii noștri, amintește Euripid († 480 a. Hr. în Madaeam v. 613), cum și Tertulian (De prescript. c. 37); pasărea *fenix* (foenix), era simbolul eternității. Această pasăre minunată se află și în mitologia egipteană. Se zugrăvea în văile Nilului în mărimea vulturului, cu o creastă frumoasă pe cap, cu ochi strălucitori, împodobită cu pene auri împrejurul gâtului și cu coada albă. Când își prevedea sfârșitul vieții, pasărea fenix se transforma într'un cuib de plante aromatice. Din oasele ei eșia un vierme ce se transforma într'un nou fenix, așa în cât această pasăre viețuea 500 de ani prin transformări și renașteri.

cole creștine; simbolismele Dumnezeirei însă, erau luate numai din sfința Scriptură. Așa, *mâna eșită din nouri*, reprezintă puterea înfinită și binecuvântarea lui Dumnezeu Tatăl (Exod. 13, 16); *rugul de foc* închipuia tot pe Dumnezeu Tatăl (Exod. 13, 21); *omul aripat* (ps. 17, 8) și *șapte ochi* (Zahar. 4, 10) tot asemenea. *Peștele* reprezenta pe Hristos după combinațiunile făcute de creștini<sup>1)</sup>; *peștele* ducând pe spate un coș cu pâine și vin, închipuia pe Hristos care dăruiește nutrimentul euharistic tuturor celor ce se închină cu pietate numelui său și implinesc cu sfințenie învățăturile sale; *mielul* fiind vietatea cea mai curată, plăcută și nevinovată, servi și creștinilor de a-l face simbolul omului curat la suflet, dar mai ales al Mântuitorului Hristos<sup>2)</sup>. Dar și *buciumul de viță* închipuia tot pe Iisus Hristos, ca temelie a Bisericii sale<sup>3)</sup>; tot așa și figura *Bunului păstor*, reprezenta pe Mântuitorul, «*păstorul cel bun care își pune sufletul pentru oi*»<sup>4)</sup>. Iar *porumbul* (columba, columbulus) sau pasărea blândă și inocentă, înfățișa în catacombe pe sufletul pios și nevinovat, dar mai ales pe sfântul Spirit<sup>5)</sup>.

Apostolii încă erau înfățișați simbolic și adică sub forma a 12 miei (Mat. 10,16), sau a 12 pescari (Mat. 3,19). De asemenea și Evangeliștii erau pictați în primele secole în chipuri simbolice s. e. Mateiu, sub chipul îngerului; Marcu, a leului; Luca, a vițelului și Ioan a vulturului<sup>6)</sup>.

Creștinii s'au inspirat în simbolismele lor, atât din învățăturile Mântuitorului și ale apostolilor, cât și de la Evrei; aceștia însă s'au inspirat de la Iehova, iar nu de la Egipteni cum voesc unii a sustine.

2. Tot în clasa simbolismelor creștine punem și **amuletele** sau **talismanele** purtate de vechii creștini. Prin cuvântul *amuletum* ori *pyctacium* (amulet, talisman, apărător), sau περιαιπτον (împrejurul gâtului, adică amulet, talisman atârnat la gât), arare ori și ἀβρααῶν ori ἀβραάας, înțelegem niște obiecte mai mici ori mai mari, pe cari creștinii le purtau la mâini, la gât, sau pe piept, fie din cauza împodobirei, ori a superstiției, sau a credinței pioase<sup>7)</sup>. Forma acestor amulete eră în chipul monedelor: rotunde, patrute ori

1) Conf. p. 86, Tom. II, Tez. Lit. Asem. Tertull. De baptism. cap I.

2) Ioan 1, 29. În apus mai eră și *berbecul* care reprezenta pe Iisus Hristos. Conf. Ambros. epist. 63.

3) Ioan 15, 5.

4) Ioan 10, 11.

5) Matei 3, 16.

6) Hieron. Coment. în Math. Augustin. De consens. evangel. I, 6.

7) *Mărțișoarele* noastre de astăzi, purtate de femei la gât, la mână și pe piept, în luna Martie, cum și *ghiocii* adică niște melci de mare, descântați și puși la gâtul copiilor pentru a fi feriți de răutăți, sau *legăturile* mici cu cărbuni descântați, puși în fașa pruncilor ca să nu se sperie noaptea, toate acestea și altele, nu sunt de cât amuletele sau talismanele, aflate în toată omenirea din vechime și până astăzi. Dar cu cât un popor este mai incult, cu atât este mai superstițios și prin urmare mai bogat în amulete.

eliptice; ele mai aveau și forma unor globulețe, sau a unor lame metalice, a unor măști, ori erau făcute în chipul unei mâini, ținând o lamă cu inscripția: „zises“ (să trăești). Obiectele acestea se făceau din aur, argint, aramă, pământ ars, lemn și sticlă. Ele erau acoperite cu semne cabalistice, și li se atribuea puterea minunată de a depărta boala, nenorocirea, paguba și tot felul de nenorociri. Mult erau purtate și amuletele făcute din bucăți de lemn, pe cari eră închipuit iepurile, simbolul vindecător de boala pântecelui<sup>1)</sup>.

Obiceiul de a purta creștinii aceste talismane însoțite de superstițiuni, fu introdus prin ereticii Gnostici în secolul II. Părinții bisericești văzând însă că se întinde pe fie care zi acest obicei păgânesc, îl opriră cu severitate în sinoadele ecumenice și prin învățăturile lor particulare. Dar Biserica totuși a încurajat și aprobat o serie de obiecte sfinte, pentru a fi purtate de creștini. Acestea sunt odoare de devoțiune ca d. e. cruci, relicvii, iconițe, chipul mielului, al peștelui, bucăți din scrierile sfinte, bucăți din crucea lui Hristos, ș. a. Obiectele acestea fură purtate cu spiritul credinței și cu speranța că ele prin sfințenia lor, aduc mult bine piosului. De aceea lucrurile sfinte enumerate mai sus, erau acoperite cu figuri religioase, cruci, monogramul lui Hristos, cu literile  $\alpha$  și  $\omega$ , ori cu inscripții prin cari se blestema Satan și se lăuda Dumnezeu<sup>2)</sup>. Toate obiectele de acest fel purtau numirea generală de „engolpium“ (ἐγκόλιπιον, ceea ce este în sân), care numire s'a păstrat numai la iconița purtată de episcop, mai ales când ea conține și relicvii martirice. Se mai chemau și „filacterii“ (Phylacteria) ca și la Jidovii de odinioară.

Creștinii mai purtau la gât medalioane de aur, argint, ori și alt metal, însemnate cu crucea și monogramul lui Hristos, având înțelesul simbolic, că prin aceasta piosul se adăpostește sub puterea crucei și a lui Iisus Hristos. Mai purtau de asemenea cărțile evangeliilor, ca prin ele să dobândească tămăduiri minunate. Chiar Ioan Hrisostom ne arată că copiii și femeile atârnau la gât cărți mici cu conținuturi evanghelice pentru ferirea de răutăți<sup>3)</sup>. Ieronim ne spune că și el s'a conformat

1) Pe amuletele creștinilor erau făcute 7 feluri de figuri: sau chipul omului cu cap de cocș, ori chipul leului, adesea ori figura zeilor egipteni Isis și Osiris, ori chipul șarpelui, al soarelui, ori inscripții enigmatice fără figură s. e. Iăw, Abrasax, Adonai, ἄγιον ὄνομα și în fine caractere ne înțelese. Conf. Martigny, Diction, art. „abrasax“, p. 6-9.

2) În secțiunea medaliilor din biblioteca națională din Paris, se află un amulet ce se crede a fi din secolul II. Acesta este o foaie de aur cu caractere ocrești tăluite de M. Fr. Lenormant astfel: «In numele Domnului Dumnezeu celui viu, te jur o Satan, că tu niciodată să nu părăsești locuința ta». Martigny, Diction., art. „Amulettes chrétiens“, p. 36.

3) Chrysost. Homil. IX ad Antioch. In Math. Homil. LXXIII. Dar și astăzi creștinii poartă în sân cărți mici ca d. e. visul Maicei Domnului, epistolia Maicei Domnului, Avestița aripa Satanei, ș. a., pentru înlăturarea boalelor și a tuturor nenorocirilor.



acestui obicei<sup>1)</sup>. Isidor din Pelusium face tot asemenea mărturisiri<sup>2)</sup>. Grigorie cel Mare a trimis reginei **Teodolinda** pentru fiul ei de curând născut **Adulovald** două odoare: o cruce cuprinzând lemn din crucea lui Hristos, și un exemplar din evanghelii. Se mai obișnuia de a se pune în mormintele creștinilor, cărțile evanghelice închise în cutii de aur sau argint, ori a se păstra în casă pentru depărtarea demonilor<sup>3)</sup>, sau pentru ferirea de incendii<sup>4)</sup>. Totuși părinții bisericești învățau pe pioși de a nu face exces de fanatism din întrebuințarea acestor obiecte<sup>5)</sup>.

## §. 89.

### Simbolismul în construcțiunile Bisericilor vechi.

Ele mai vechi tălcuiri sistematice cu privire la simbolica construcțiunilor bisericești, le găsim la Eusebiu istoricul. El arată că Iisus Hristos a înființat Biserica sa, după modelul Bisericii ce este mai pre sus de lume. În Biserica de pe pământ, Dumnezeu Tatăl primește cultul ce i se aduce de credincioși<sup>6)</sup>. Apoi Eusebiu vorbind despre măreția Bisericii din Tir, construită în jumătatea primă a secolului IV, zice că ușa Bisericii este simbolul penitențelor ce nu au voie de a intra în casa lui Dumnezeu, ci stau la ușă în stare de umilință; iar unii dintre catehumeni stând pe două rânduri la intrare, închipuiesc propășirea în învățăturile evangheliei. Stâlpii Bisericii, simbolizează pe credincioșii botezați, cari stau neclintiți în credința lor mărturisită la botez<sup>7)</sup>.

Mai departe, istoricul ne arată, că vestibulul Bisericii este simbolul adorațiunii ce se dă lui Dumnezeu intrând în casa sa. Lumina din Biserică închipuiește adevărul evanghelic predicat de Iisus Hristos. Pietrele din caris'a zidit Biserica, întocmesc simbolul pioșilor ce nu se abat de la credință. Altarul este simbolul altarului ce trebuie să fie în inima preotului<sup>8)</sup>.

a) Pe monumentele vechi creștine, se găsește adesea ori închipuită *corabia pe apă*, având pe Iisus Hristos cărmaciul al ei cu lopata în mână, și pe cei 12 apostoli ca ajutători, ținând și ei lopeți în mâini. Valurile spumegânde isbesc vasul cu putere mare, iar apostolii văslași, cu Iisus Hristos în frunte, stând în corabie, se luptă ca să scoată vasul la țarmul apei<sup>9)</sup>. În această

1) Hieron. In Math. IV, 24.

2) Isidor. Pelusiot. lib. II, Epist. 150.

3) Chrysost. In Ioan c. XXXI.

4) Gregor. Turon. De vitis Patrum VI.

5) Conf. p. 410 Tez. Lit., T. II § „Venerațiunea relicviilor“.

6) Euseb. Hist. eccles. lib. X, cap. IV.

7) Ibidem.

8) Ibidem.

9) Cine nu a călătorit pe mare atunci când ea este înfuriată, nu poate în-

icoană se vedește lămurit simbolul Bisericii creștine, plutitoare în valuri furtunoase întocmai ca o corabie ; dar ea este condusă de Iisus Hristos și apostolii săi, către limanul biruinței în contra dușmanilor evangheliei. În timpurile bătrâne ale creștinismului, se inchipuia acest simbol și pe pietrele mortuare, căci mormântul creștinului se considera ca un port al mării, ori ca o cetate tare, în care corpul după ce a umblat neconținut prin vârtejurile și amărăciunile vieții, aci își găsește repausul său dulce și liniștit. Dar corabia se amintește și în Proverbele lui Solomon, asemănată cu femeea harnică, care aduce hrană din depărtare<sup>1)</sup>. Pe mormintele de piatră ale creștinilor, se află închipuită și *corabia goală*, având în frunte o ancoră, apoi în mijlocul ei pânze întinse și catarturi înalte. Închipuirea aceasta este simbolul sufletului pios, pentru motivul că el cât este unit cu corpul omenesc, înnoată numai prin nemulțumiri și suferințe, până ce se desleagă de legăturile trupești, pentru a merge în împărăția cerească.

Dar în timpurile vechi ale Bisericii, mai găsim pe monumente, *corabia înnotând prin valuri*, condusă fiind numai de apostoli, simbolizându-se cu aceasta mersul biruitor al Bisericii, după înălțarea la ceruri a lui Iisus Hristos. Această idee se află înflorită într'un loc din Constituțiunile apostolice unde cetim aceste cuvinte : «*Episcope, când tu vei aduna pe servitorii lui Dumnezeu (în Biserică), fii cu luare aminte ca conducător al acestei mari corăbii, ca buna cuviință și rânduială să fie păstrate. Diaconii ca văslași, să arate locul călătorilor, cari sunt credincioșii... Înainte de toate (Biserica) să fie, oblongă adică lungăreață și încăpătoare (επιμήκης) ; apoi să fie întoarsă (cu altarul) spre răsărit... și să aibă forma corăbiei (ὄσις εἶοικε νηϊ)... În mijloc va șede episcopul având de oparte și de alta scaunele presviterilor. Apoi diaconii îmbrăcați potrivit chemării lor ca servitori ai corăbiei, vor face serviciul mateloților cari poartă vasul... Ei vor avea grijă ca în adunarea credincioșilor din corabie, laicii să păzească rânduiala hotărâtă, iar femeile fiind despărțite de bărbați (la rugăciune) să păstreze tăcerea. Cetețul stând în mijloc pe un loc înalt (pe amvon) să cetească cârțile lui Moisi... să se cânte imnele (psalmii) lui David...*

---

țelegă îndestul puterea acestui simbol. În seara de 3 August anul 1899 am plecat din Stockholm (capitala Suediei) spre Petersburg cu vaporul „Vellamo“ pe marea Baltică. Noaptea eră foarte întunecoasă și valurile destul de mari. Vasul se lupta cu putere legănându-se în toate direcțiunile pentru a trece pericolul. După miezul nopței, de odată se aude un troznet îngrozitor și vaporul a stătut pe loc. Se isbise de o stâncă submarină. Călătorii din vapor deșteptându-se din somn țipau și alergau desperați în toate părțile, așteptând moartea prin cufundarea vaporului. Dumnezeu însă ne-a mântuit, căci nu s'a stricat nimic la vapor, și după o oră am pornit mai departe. Totuși spaima morței nu s'a șters nici a doua zi de pe fruntea noastră. Atunci am văzut ce va să zică lupta vasului cu valurile mării în întunericul nopței, cum și izbirea lui de stânci. (Autorul).

1) Proverb. 31, 14.

După aceasta să se zică *Faptele noastre* (ale apostolilor) și *epistolele apostolului Pavel...* apoi *diaconul sau presviterul să citească evangeliile...* În urmă *preoții unul după altul și în fine episcopul cărmaciul corăbiei, se vor ruga pentru popor. La intrare, în partea bărbaților, vor fi ostiari (portari); în partea femeilor, diaconise, inchipuind pe păzitorii corăbiei, cari primesc plata călătoriei»<sup>1)</sup>. Atât de mult a împrumutat Bisericele forma corăbiei, în cât până astăzi partea din mijloc a casei Domnului se chiamă *corabie* (ναός).*

b) Dar Biserica a fost de la început și simbolul crucei, și de aceea ea a fost zidită și în forma aceasta încă din vechime și până astăzi. Biserici mărețe în forma crucei cunoaștem pe aceea cu hramul sfinților apostoli zidită în Constantinopole din porunca lui Constantin cel Mare<sup>2)</sup>, Biserica sfântului Simeon Stălpnicul despre care vorbește istoricul Evagriu, ș. a. <sup>3)</sup>.

Maxim Mărturisitorul († 662) în scrierea sa *Μυσταγωγία*, explică simbolic diviziunile Bisericeii, cum și obiectele dintr'însa. Maxim vede în împărțirea casei Domnului în ναός (naos) și ἑσπεριον (altar), două părți cu totul deosebite. Naosul este expresia globului pământesc pe care locuiesc ființe de tot felul s. e. penitenți, credincioși etc.; iar altarul este simbolul cerului, căci aci intră numai persoanele sfințite. Mai departe, Maxim arată că cele trei părți din cari se compune omul: *corpul, sufletul* sau *puterea de viață* (ζωτικὴ δύναμις) și *spiritul* (νοῦς) sau *partea înțelegătoare* (λόγος φρόνησις), corespund celor trei părți ale Bisericeii: altarul, naosul și nartica<sup>4)</sup>.

Iar Simeon Tesalonicianul († 1429), vede în punerea temeliei la Biserici, tot numai simbolisme cu privire la persoana lui Iisus Hristos piatra cea din capul unghiului; apoi arată că «Biserica ca o casă a lui Dumnezeu, inchipuește pe toată lumea, pentru că Dumnezeu este pretutindenea și peste toate. Și Biserica se desparte în trei (nartica, naosul și altarul), căci Dumnezeu este întreit în fețe; altarul este scaunul lui Dumnezeu, și de aceea aci intră numai arhiereul cu ceata preoțască»<sup>5)</sup>.

1) Constit. Apost., lib. II, c. 57. Conf. Constit. Apost., lib. VIII, c. 28. Asem. pag. 103 și 568, Tez. Lit. T. II.

2) Gregor. Naz. Carm. IX.

3) Evagr. Hist. eccles. lib. I, c. XIV.

4) Dr. W. Gass, Die Mytistik des Nikolaus Cabasilas, Greifswald, 1849 p. 158 - 159.

5) Simeon Tesal., cap. 131, p. 121.

## ARTICOLUL II

SIMBOLISMUL ÎN TIMPURILE CREȘTINE  
POSTERIOARE.

## § 90.



## Simbolica în obiectele bisericești.

odoabele și odoarele sfinte fiind introduse în Biserică, dobândiră și ele expresiunea unor anumite simbole. Eusebiu vorbind despre Biserica sfântului Mormânt, zidită în Ierusalim din porunca Marelui Constantin, zice că *«in altarul acestei Biserici... eră un emisfer (bolta baldachinului)... încungiurat de atâtea colonne, câți sunt și apostolii la număr. Deasupra fie cărei colonne erau coșuri mari și frumoase de argint, dăruite de Împăratul în venerațiunea celor douăsprezece sfinți»* (apostoli<sup>1</sup>). Valorosul istoric, afirmă prin urmare că cele douăsprezece colonne ce încungiurau baldachinul închipuiau pe cei douăsprezece apostoli. Iar cutia făcută în forma porumbelului (περιστέριον) atârnată de bolta baldachinului pentru a se păstra într'insa sfânta euharistie, încă avea închipuire simbolică, și anume eră expresiunea sfântului Spirit.

1. Dar și lucrurile sfinte din Biserică cuprinseră simbolisme într'însele. Sofronie patriarhul Ierusalimului († 638), într'un «fragment de comentarii liturgice» zice că *κόρη* (partea de sus adică bolta altarului), este simbolul peșterii din Betleem sau a mormântului lui Hristos; *σύνθρονον* (scaunul episcopului) — tipul tronului Domnului; *λοιπά σύνθρονα* (scaunele preoților) — scaunele dreptilor; *ἅγια τράπεζα* (sfânta masă) — mormântul în care a fost pus Mântuitorul; *κιβώριον* (baldachinul) — corabia lui Noe; *κάγκελα* (iconostasul) — peatra de pe mormântul Domnului răsturnată de inger; *συμαντήρια* (toacă) — trambita ingerilor la a II-a venire; *εἰλιτόν* (ilitonul) — înfășurăturile de îngropare ale Domnului; *κανδήλαι* (candelele) — focul etern, ș. a.<sup>2</sup>). Iar Simeon Tesaloniceanul, explicând toate obiectele din casa Domnului, arată între altele, că stâlpii ce susțin iconostasul, închipesc deosebirea dintre cele materiale și spirituale, pentru că ei despărțesc naosul de altar.

1) Euseb. De vita Constantini, lib. III, c. XXXVIII. Conf. Tezaur. Liturg., Tom. II, pag. 140.

2) Dr. W. Gass, Die *Wpfit* des Nikolaus Cabafilas, Greifswald, 1849, p. 158—159.

Tot așa dobândiră semnificațiuni simbolice și odoarele sfinte întrebuințate în casa Domnului s. e. clopotele sunt simbolul voci lui Dumnezeu <sup>1)</sup>; lumina din Biserică — lumina divină, veselie <sup>2)</sup>; tămâea — respectul ori darul sfântului Spirit <sup>3)</sup>.

2. *Veșmintele liturgice* încă au simbolismele lor și anume: stihariul însemnează îmbrăcămintea cea luminoasă a îngerilor <sup>4)</sup>; orariul — aripele îngerilor <sup>5)</sup>; mânecutele — legăturile mâinilor Mântuitorului când a fost dus la răstignire <sup>6)</sup>; epitrabilul — jugul



Veștii creștini sfâșiați de animale sălbatice, pe timpul persecuțiilor, în Coloseul din Roma al lui Vespasian și Tit. Această clădire am văzut-o și eu în luna August anul 1897. (Autorul).

învățăturilor lui Hristos <sup>7)</sup>; brâul — puterea divină <sup>8)</sup>; felonul — puterea lui Dumnezeu, ori hlamida cu care a fost îmbrăcat Domnul când a fost dus la răstignire <sup>9)</sup>; sacosul — patima Domnului <sup>10)</sup>; omoforul — oaea cea perdută pe care Mântuitorul a luat-o pe umerele sale <sup>11)</sup>; mantia — îmbrăcămintea îngerească <sup>12)</sup>; răurile

- 
- |     |                                             |   |   |   |
|-----|---------------------------------------------|---|---|---|
| 1)  | Conf. p. 162 a Tezaurului Liturgic Tom. II. |   |   |   |
| 2)  | " 402                                       | " | " | " |
| 3)  | " 409                                       | " | " | " |
| 4)  | " 420                                       | " | " | " |
| 5)  | " 422                                       | " | " | " |
| 6)  | " 423                                       | " | " | " |
| 7)  | " 425                                       | " | " | " |
| 8)  | " 426                                       | " | " | " |
| 9)  | " 427                                       | " | " | " |
| 10) | " 328                                       | " | " | " |
| 11) | " 429                                       | " | " | " |
| 12) | " 431                                       | " | " | " |

de pe mantie — răurile de învățătură <sup>1)</sup>; mitra — cununa de spini pe care a purtat-o Domnul când a fost dus la răstignire <sup>2)</sup>; epigonatia — sabia spirituală sau cuvântul lui Dumnezeu <sup>3)</sup>; engolpiul — prea mărirea lui Dumnezeu <sup>4)</sup>; crucea — mărturisirea credinței în Hristos <sup>5)</sup>; cârja — autoritatea pastorală <sup>6)</sup>; trichiriul — trei fețe Dumnezești <sup>7)</sup>; dichiriul — două firi ale lui Hristos <sup>8)</sup>; vulturii — înălțimea învățăturilor arhieresti <sup>9)</sup>.

3. *Vasele liturgice* au și ele anumite simbolice d. e. potirul însemnează paharul întrebuințat de Domnul la cina cea de taină <sup>10)</sup>; discul — eslea în care s'a născut Domnul <sup>11)</sup>; steaua — steaua pe care au văzut-o Magii când s'a născut Hristos <sup>12)</sup>; acoperemintele cele mici — scutecele în cari a fost înfășurat pruncul Iisus <sup>13)</sup>; acoperemântul cel mare — aerul ce învăluește pământul <sup>14)</sup>; antimisul — giulgiul în care a fost înfășat corpul Domnului când a fost pus în mormânt <sup>15)</sup>; copia — sulita cu care a fost împunsă pe cruce coasta Domnului <sup>16)</sup>; lingurița — cleștele cu care serafimul a luat cărbunele de pe altar și l'a atins de buzele profetului Isaia pentru a-l curăți <sup>17)</sup>; buretele — buretele cu care s'a dat lui Hristos pe cruce oțet amestecat cu fiere pentru potolirea setei <sup>18)</sup>; ripida — serafimii cari în mod nevăzut sunt de față la plinirea sfintei euharistii <sup>19)</sup>; cădelnița — darul sfântului Spirit (ca și tămăia).

Unele *numere* primară de asemenea în creștinism tâlcuiri simbolice <sup>20)</sup>. Numărul unul, exprimă unitatea Dumnezei; două — cele două naturi ale lui Hristos; trei — trei persoane Dumnezești; patru — cei patru evangeliști; cinci — rănile Domnului, cinci simțiri ale omului, cinci fecioare înțelepte și cinci nebune; șase —

---

1)	Conf. p. 431	a Tezaurului Liturgic	Tom. II.
2)	"	433	" " "
3)	"	433	" " "
4)	"	434	" " "
5)	"	434	" " "
6)	"	435	" " "
7)	"	435	" " "
8)	"	435	" " "
9)	"	435	" " "
10)	"	441	" " "
11)	"	441	" " "
12)	"	442	" " "
13)	"	442	" " "
14)	"	442	" " "
15)	"	443	" " "
16)	"	445	" " "
17)	"	445	" " "
18)	"	446	" " "
19)	"	447	" " "

20) Popoarele vechi păgâne, legară și ele diferite simbolisme de numărul 3, 7, 9 ș. a. De numărul 7 legară cele 7 minuni, ale lumii, cele 7 coline ale Romei, 7 porți ale unor cetăți etc. Arabii avură considerațiune pentru numărul 1001; de aci pornesc 1001 de nopți, 1001 de povești, ș. m. d. Noi **Românii** între alte numere, am simbolizat în bine numărul 101, și de aceea răsună de atâtea ori tunurile noastre la unele sărbători naționale. Ne ferim însă de numărul 13,

cele șase zile ale creațiunii; șapte—șapte daruri ale sfântului Spirit șapte taine ale Bisericii; opt—numărul simbolic al reînvierei și imortalității; nouă—nouă cete îngerești; zece—perfecțiunea; unsprezece—cele 11 arătări ale Domnului; douăsprezece—cei 12 apostoli, ș. m. d.

*Colorile* veșmintelor liturgice, încă nu lipsiră din cercul simbolismelor. Coloarea albă este simbolul luminei, inocenței, veseliei; roșie, al dragostei creștine sau al sângelui martirilor; coloarea verde simbolizează speranța; neagră—întristarea, durerea, întunărecul, ș. a.

## § 91.

### Însemnătatea simbolismelor în cult.

Ideile și învățăturile abstracte, se lămuresc și se fac plăcute, atât oamenilor învățați cât și celor ne învățați, când ele sunt ilustrate cu exemple, comparațiuni, asemănări, parabole, și mai ales când sunt înfățișate prin obiecte simbolice. Părinții bisericești au înțeles de timpuriu faptul acesta, și de aceea au legat ideile mari ale Bisericii cum și învățăturile ei, de figuri și obiecte reale, împrumutate din evanghelie, din viața omenească, din seria arborilor frumoși, din mulțimea animalelor, paserilor, florilor, plantelor, colorilor, etc.

Tipurile luate din toate acestea, fură potrivite cu învățăturile abstracte, și apoi înfățișate pe pereții monumentelor, pe pietre și lemne, prin penel, daltă și alte unelte de lucru. Însemnătatea simbolurilor o pricepem mai bine, când studiem temeinic actele psihologice ce se petrec în noi, cu ivirea diferitelor evenimente. Ni se istorisește d. e. o solemnitate de veselie. Istorisirea aceasta însă, nu produce în inima noastră atâtă bucurie, ca atunci când vedem noi înși-ne formele exterioare ale evenimentului, și anume: cetățeni îmbrăcați în haine de sărbătoare, stindarde, mulțime de lume plină de veselie, și auzim cântări de horuri, de muzici, strigări de osanale, ș. m. d. Deosebirea dintre istorisirea solemnității și vederea ei, se potrivește de minune cu deosebirea dintre abstracțiune și simbolism. Să luăm altă întâmplare: ni se povestește d. e. un eveniment sinistru. Dar nu suntem atât de măhnăți în sufletul nostru prin această povestire, ca atunci când vedem insigniile tristeții și auzim bociri și tânguirii. Și aici formele exterioare sunt simbolismele, iar evenimentul însuși, este ideea abstractă.

---

căci el nu este de bun augur. Pentru aceea în unele strade ale orașului București, mi s'a întâmplat să văd că lipsește pe case numărul 13, căci proprietarul în drept se ferește de numărul acesta și se repetă pe două case apropiate ori numărul 11 sau 15. Dar și unii chiriași se feresc de acest număr. Tot așa, a XII-a zi din fie care lună, 13 oaspeți la masă, 13 lucruri cumpărate, 13 călători, lucrători, nu se văd în bine de Români. (Autorul).

În răsboaie, pentru aprinderea entuziasmului ostășesc, nu se rostesc vitejilor cuvântări lungi și teorii filosofice, ci se pronunță înflăcărat câteva cuvinte de către comandant, și apoi se arată steagul vitejiei în sunete de trâmbițe, urale și semne de învioreare. Îndată după aceasta, ostașii plini de mândrie, merg la moarte în contra dușmanului, cu fruntea senină și plini de entuziasm.

Dar și noi când cetim o carte cu descrițiunile unor munți, văi, dealuri și câmpii cu flori, mai multă plăcere simțim când vedem în carte și ilustrațiunile iconografice ale acelor locuri. Și cu cât ilustrațiunile sunt mai bine lucrate, cu atât mai mult admirăm acele locuri, și pricepem mai temeinic descrițiunile lor.

Tot așa stă lucrul și cu cele sfinte. Când vedem podoabele din Biserică, lumina candelor, și a lumânărilor de ceară, când privim frumusețea veșmintelor și a vaselor liturgice, și cu deosebire când cunoaștem și semnificațiunea simbolismului lor, atunci înțelegem mai bine spiritul învățăturilor sfinte, și sufletul nostru, este pătruns de fiorii mistici ce ne înviorează ființa noastră. Atunci cunoaștem fericirea sufletească de care este cuprins piosul, care simțește într'însul aceste fenomene pozitive, cum și **nefericirea celui necredincios**, care nu are puterea de pătrunde în cercul acestor simbolisme. Viața acestuia este o nesfârșită somnolență, și nu are într'însul nici o mulțumire sufletească. Pentru el nu este în lume de cât materie, plăcere trupească și vanitate; iar mai în urmă desgustându-se de toate acestea, și lipsind din sufletul său acea dulceață religioasă ce alungă în timpuri de nevoie amărăciunea vieții, sfârșitul necredincioșilor îl așteaptă.

## § 92.

### Misticismul liturgic și religios. Cei mai însemnați mistici orientali.

**M**isticismul ((μυστικός) în înțelesul general al cuvântului, este credința religioasă în comunicarea tainică a omului cu Dumnezeu. În special vorbind, misticismul este înțelesul ascuns al lucrurilor acestei lumi, sau mai bine zis, este înțelesul tainic al sfințelor cărți ale religiunii creștine. Iar *misticitatea* (μυστικη) este o înlănțuire de înțelesuri tainice ale sfintei Scripturi, ale cărților liturgice, sau și ale altor scrieri religioase ori și filosofice, în al căror cuprins ascuns se străbate cu greutate. Dar mistic este și gândul cuiva, care nu se exprimă, ci rămâne ascuns. De aci avem zicerea: «*om mistic*», ori «*misterios*». Cicerone și Pliniu, vorbesc de misticism ca de niște fapte ori serbări *tainice* săvârșite la păgâni în onoarea zeilor.

În vechime erau renumite serbările mistice zise «*misteriile mari*» și «*misteriile mici*», ce se făceau în *Eleusis*, oraș din Atica,



în onoarea zeitei Ceres (Δημήτηρ). Se chemau așa aceste serbări pentru că la ele nu erau admiși de cât cei inițiați în cultul zeitei. În Eleusis eră și un templu frumos făcut de Pericle. Teodosie cel Mare, dărâamă templul și desființă cultul zeitei Ceres. Iar *misticul* (μύστικος) este acel om cugetător de știință, care cercetează și tâlcuește înțelesul tainic al cărților sfinte, al sărbătorilor, evenimentelor, etc.

Înțelesul *mistic* se deosebește de cel *alegoric* (ἀλληγορικός, ἀλληγορέω) prin faptul că misticismul este un înțeles ascuns, tainic, pe când cel alegoric este figurativ, alegoric, și nu exprimă o adâncime atât de mare. Un exemplu de înțeles mistic sunt și următoarele cuvinte din axionul «De tine se bucură»: «*Ceea ce ești Biserică sfințită și raiu cuvântător*». Aci sfânta Fecioară se numește «Biserică» și «raiul cuvântător», adică ea este curată ca un locaș dumnezeesc, și este însuși paradisul cuvântător, căci a născut pe Iisus Hristos cel ce a deschis omenirii porțile raiului.

Iar un exemplu cu înțeles alegoric, pot fi cuvintele din psalmul 79,9: «*Via din Egipt o ai mutat, gonit-ai neamurile și o ai sădit pe ea*». Aci se înțelege poporul Israelitean scos din sclavia Egiptului și așezat în Chanaan, nimicindu-se Chanaanitii și alte popoare păgâne, cari locueau Chanaanul mai înainte de venirea Evreilor pe acest pământ. Clement Alexandreanul în scrierile sale «Stromata» (II, 15) și «Pedagogul» (II, 10) explică alegoric legile rituale ale lui Moisi. Explicările alegorice le găsim mai pretutindenea în cântările și rugăciunile cultului ortodox.

1. Unii dintre apuseni, greșesc când confundă *ascetismul* (ἀσκησις) cu *misticismul*; dar însași numirile acestea arată deosebirea dintre un fapt și altul<sup>1)</sup>. Noi știm că ascetismul este viața singuratică, aspră și morală pe care o duce cineva de voie bună, dintr'un motiv înalt, sau dintr'o făgăduință a sa făcută înaintea lui Dumnezeu; iar misticismul am văzut că este înțelesul tainic mai ales al scrierilor sfinte<sup>2)</sup>.

În nici o scriere nu se găsește un misticism mai curat și mai bogat de cât în **formularile liturgice**. Pentru aceea liturgia este o cunună mistică prea bine împletită și cu adâncă înțelegere chibzuită de sfinții Părinți. Liturgia este comoara misteriilor credinței creștine. Dacă întreaga știință teologică este învăluită în cercul misticismului, cu atât mai vartos se poate zice aceasta despre cărțile noastre liturgice.

Biserica ortodoxă a introdus în cultul ei, potrivit învăță-

1) Conf. Ribet, L'ascétique chrétienne, Paris, 1898, p. 2.

2) De la părintele apostolic Varnava ne-a rămas o singură epistolă: „Ἐπιστολή καθολική“. Din capitolul IX al acestei scrieri, se vede că autorul găsește un înțeles mistic în numărul de 318 bărbați ai casei lui Avraam (Gen. 14, 14). Varnava desface numărul 318 în două părți: 18+300. În numărul 18 recunoaște pe 10 prin un *iota* (I); pe 8 prin *ita* (H); și se dau astfel inițialele numelui „Iisus Hristos“. Iar numărul 300 exprimat prin T (tav) grecesc, arată crucea sau grația lui Hristos.

turilor și tradițiilor apostolice, rugăciuni de o frumusețe uimitoare, ceremonii, bine cuvântări, tămâeri și mai pre sus de toate *sacrificiul euharistic*, în a căror bogăție mistică cu greu se poate pătrunde chiar și de către cel mai învățat și pios creștin. Pătrunderea în acest noian de misticism sfânt, se poate face numai cu chea pietății și a credinței, împodobită peste tot cu știința temeinică a învățăturilor creștine.

2. Dar și în sfânta Scriptură se găsește misticismul presărat cu îmbelșugare. Din Vechiul Testament cărțile mai bogate în misticism sunt acestea: psalmii, cântarea cântărilor și cărțile profetice; iar din Noul Testament: evangelia lui Ioan, epistola II-a către Corinteni, epistola către Galateni, cea către Evrei, cele trei epistole ale lui Ioan, cele două epistole ale lui Petru, epistola lui Iuda și cu deosebire **apocalipsa**.

Un misticism curat și înălțător de suflete, se află în *Liturgia sfântului Iacov*, urzită prin graiu de acest apostol, și apoi treptat fixată în scris, și înflorită în sec. II, III și jumătatea primă a secolului IV<sup>1)</sup>.

Mai târziu misticismul înflori mai ales în cărțile creștine cu conținuturi **transcendentale**. Așa, găsim o bogăție mistică în scrierile atribuite lui *Dionisie Areopagitul*, discipulul apostolului Pavel, și anume: în cartea despre *Numirile lui Dumnezeu*; în cartea despre *Ierarhia cerească*, care tratează despre îngeri și treptele lor; în cartea despre *Ierarhia bisericească* cu treptele preoțești și sfintele ierurgii, și mai ales în cartea despre *Teologia mistică* sau cunoașterea lui Dumnezeu la care ajungem prin luminare dumnezească, prin cuvioșie, prin îndreptarea tuturor cugetărilor și simțirilor către Dumnezeu și prin asceză. Aceste cărți de și nu sunt scrise mai înainte de secolul IV și mai târziu de secolul V, totuși au mare valoare pentru studiul mistic<sup>2)</sup>.

*Clement Alexandreanul* († 215) trece în numărul misticiilor orientali cu deosebire prin scrierea lui «Στρούματα» (covoare), în care arată o expunere sistematică, dar nu prea ortodoxă, și o argumentare filosofică a creștinismului; în realitate însă, scrierea este o țesătură variată de teologie, filosofie și istorie<sup>3)</sup>.

*Origen* († 254) desfășură un misticism eterodox în cartea sa «Περὶ ἀρχῶν» (de principii), învățând aci despre Dumnezeu creatorul, explicarea alegorică a sfintei Scripturi, metempsihoză, pedepsele iadului, ș. a.<sup>4)</sup>

*Vasilie cel Mare* († 379) înflorește un adânc și apostolic misticism, cu deosebire în *Liturgia* ce poartă numele său. Marele ierarh a înrădăcinat în Liturgia sa tot ceea ce poate să împodobască mai mult sfințenia și transportarea mistică.

*Ciril al Ierusalimului* († 386) înflori cugetarea mistică în

1) Conf. p. 30–32 a Tezaurului Liturgic, Tom. I.

2) Comp. p. 38 a Tezaurului Liturgic, Tom. I.

3) Dr. W. Gass, Die Mystik des Nilolaus Kabasilas, Greifswald, 1849, S. 32.

4) Ibidem.

toată curăţenia ortodoxă, în cele 5 catehese mistagogice (Κατηχησεις μυσταγωγικαι) și în special în catehesa IV unde vorbește despre taina euharistică, și în catehesa V în care explică sfânta liturgie. Putem zice că *Ciril a pus temelie exegesei mistice a serviciului dumnezeesc.*

*Mucarie cel Mare* sau «bătrânul» ori «Egipteanul» († 391) un egumen renumit în pustia Egiptului, a fost unul din întemeetorii *Teologiei mistice*. El considera simțul religios ca cea mai însemnată cumpănă în religie și Teologie. În direcția aceasta scrise omilii și sentințe despre viața ascetică<sup>1)</sup>.

*Ioan Hrisostom* († 407) fu că și Vasilie cel Mare, un strălucit mistic, după cum vedem aceasta în Liturgia și rugăciunile întocmite de dânsul<sup>2)</sup>.

*Marcu eremitul*, cam pe la anul 400 desvoltă și el un sistem mistic în scrierea sa «Μνήμη Θεου» (aducerea aminte de Dumnezeu). Aci arată Marcu că luminarea minții și înțelegerea ei, descind din cugetări asupra Dumnezeirei și asupra creaturilor sale.

*Nil pustnicul* († 450) unul din discipolii lui Ioan Hrisostom și viețuitor în părțile Galatiei, s'a ilustrat și el în cugetări mistice prin următoarele scrieri: despre *viața monahală*, despre *sărăcia de bună voe*, și cu deosebire prin cartea sa de *ruga-ciuni* însoțită de maxime orientale

*Ioan Scărarul* sau Κλίμακος, Climacus, Scularius († 600), egumenul mănăstirei din muntele Sinai, se distinse în direcția aceasta prin scrierea sa «Κλίμαξ» (scara) în care reprezintă 30 de exerciții ascetice, ca trepte ale unei scări pe cari să sue monahul în vârful cel mai de sus al virtuții.

*Grigorie cel Mare* episcopul Romei († 604) fu un mare mistic în felul lui Vasilie cel Mare și Ioan Hrisostom. Faptul acesta se vedește din *Liturgia celor mai nainte sfințite*, alcătuită de Grigorie pentru Biserica orientală, pe când se afla el apocrisiar în Constantinopole.

*Sofronie al Ierusalimului* († 638) a întocmit comentarii mistice asupra liturgiei.

*Maxim Mărturisitorul* († 662) în Mistagogia (Μυσταγωγία) sa, explică simbolic și mistic părțile sfintei liturgii și obiectele bisericesti. Iar după Maxim, mai mulți scriitori bisericesti orientali, trăitori în secolele posterioare, au urmat în scrierile lor mistice, calea pe care au găsit-o fixată de predecesorii lor.

3. Din secolul XII-lea încoace, vedem în răsărit și apus, că scrierile mistice eau proporțiuni însemnate, mai ales că apusul își alimenta misticismul său și cu învățături scolastice.

1) Dr. W. Gasss, Die Mystik des Nikolaus Cabajilas, Greifswald, 1849, S. 52.

2) Ioan Hrisostom este nu numai autorul Liturgiei sale, dar este unul dintre cei mai mari comentatori ai Liturgiei în omiliile lui. Comentarii foarte frumoase face el în omiliile: 23 și 25 în Mateiu; în omilia 78 în Ioan; în omilia 3-a în Filipeni, etc.

Misticii orientali mai însemnați din perioada aceasta, cari făcură *exegeza mistică* a liturgiilor ortodoxe, sunt următorii:

*Eustațiu* arhiepiscopul Tesalonicului († 1194) în ale căru scrieri se vedește pronunțată această direcțiune.

*German II* patriarhul Constantinopolului (1221—1239), a fost un neîntrecut mistic din această perioadă. El se ilustră prin scrierea sa «Μυστική θεωρία», atribuită de unii pe nedrept lui German I al Constantinopolului († 740). German II explică în cartea sa, temeinic și foarte amănunțit, în vederi mistice și simbolice, tot serviciul liturgic, cum și obiectele din Biserică. Scrierea aceasta se bucură de mare autoritate în Biserica ortodoxă și chiar în cea apuseană<sup>1)</sup>.

*Nicolae Cavasila* († 1371) în cartea sa «Η Ἐροτηνεία τῆς Θείας λειτουργίας», tâlcuiește cu multă pricepere semnificațiunea mistică a actelor liturgice. De mare folos mistic este și scrierea lui Cavasila «Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς».

Un însemnat liturgist mistic, este cunoscutul *Simeon arhiepiscopul Tesalonicului* († 1429). Acesta explică cu toată îndestularea și știința mistică, serviciul liturgic în întregimea lui, cum și diferite acte ritualistice, în cartea sa «Περὶ τοῦ ναοῦ καὶ ἑξήγησις εἰς τὴν λειτουργίαν». Cu Simeon, comentariile mistice relative la cult își ajung culmea lor. De aceea tâlcuitorii posteriori, urmează și ei întocmai, direcția urzită și înflorită de misticii mai vechi.

*Marcu Eugenicul* mitropolitul Efesului († 1447) se folosi și el de înțelesul mistic în scrierea sa «Λειτουργία τῶν ἁγίων Πατέρων».

## Spicuri asupra secțiunii III-a



*S*erviciul liturgic ca să fie înțeles de credincioși urmează a fi făcut în graiul poporului după zisele apostolului Pavel din epistola I către Corințeni (cap. 14 v. 6 seqq.). De aceea Romano-catolicii greșesc când ascund pioșilor înțelesul liturgiei oficiată la ei în limba latină. Muzica fiind un element de prima necesitate, s'a întrebuițat în cult la toate popoarele potrivit gradului lor de cultură. Așă, o vedem în cultul Egiptenilor, Evreilor, Asirienilor, Babilonenilor, Chinezilor, Indienilor, Grecilor, Romanilor și chiar în cultele popoarelor sălbatice. Dar în cultul creștin, muzica a dobândit o cultivare spirituală, și s'a admis în cântarea ortodoxă numai vocea omenească.

*In Biserica răsăriteană, cântarea avu treptele ei de dezvoltare și*

1) Conf. p. 61 a Tezaurului Liturgic, Tom. I.

în vorbire. Ioan Damascen simplifică notațiunea alfabetică multiplă, care a fost în întrebuințare până la dânsul și puse în rândueală liniștită cele 4 glasuri principale pe temeiul vechiului tetracord elin, și apoi după aceea pe cele 4 glasuri plagale derivate din cele d'întâi. Totuși Damascen nu este inventatorul celor 8 glasuri, ci numai reformatorul lor, căci ele existau și înainte de dânsul. Sistemul lui Damascen fu cultivat mai târziu de mulți psalți orientali, și se păstrează și astăzi germele plan al glasurilor, așa cum l'a sădit acest mare cântăreț. În secolul XII-lea găsim pe Ioan Cucuel, o podoabă strălucitoare a cântărei bisericești, care lucră cu vocea și cu pana lui măestră în muntele Athos.

Din secolul XIV—XVII muzica orientală începu să decadă, și se furășară melodii turcești și persane în Biserică. Abia în finele secolului XVIII și începutul secolului al XIX-lea mitropolitul Brusei Hrisant, împreună cu Grigorie Levitul și Hurmuziu Hartofilax, înlăturară notele ieroglifice cari se tot înmulțiră de la Damascen încoace, și aleseră din acestea numai 10 semne psaltice, cari sunt în întrebuințare și astăzi. Acești trei dascăli, înlăturară din Biserică pe cât fu cu putință și melodiile turcești și pe cele persane. Sistemul acesta s'a primit în tot orientul ortodox, cum și în țările române.

Dar pentru compunerea în scris a textelor cântate în Biserică orientală, se ilustrară destui bărbați cu începere din secolul II—XV. Între aceștia se distinseră Roman Melodul (sec. V și parte din al VI-lea), Andrei Criteanul (711—726), Cosma din Maiuma (sec. VIII), Ioan Damascen (sec. VIII), Teodor Studitul (sec. IX), Iosif Studitul (sec. IX), Iosif scriitorul de cântări (sec. IX) etc.

În Biserică apuseană, muzica încă avu reprezentanții ei în persoana lui Ambrosie al Mediolanului († 397) și cu deosebire în aceea a lui Grigorie cel Mare episcopul Romei († 604). Mai târziu se distinseră Guido de Arezo († c. 1050), Palestrina († 1594), Grigorie Allegri († 1640 ori 1652), Alexandro Scarlatti († 1725), Mozart († 1791), Mihail Haydn († 1808), Ioseph Haydn († 1809), Beethoven († 1827), Paganini († 1840), Verdi († 1901) ș. a. Iar din secolul VIII-lea se începu a se introduce în Biserică latină pe lângă muzica vocală, și muzica instrumentală prin Pepin cel Scurt regele Francilor. Acesta așeză orga în Bisericile principale din Galia pentru a acompania cântarea vocală. Cu timpul însă, pe lângă orgă se mai alăturară și alte instrumente; iar în anul 1749 se admiseră oficial în Biserică latină: contrabasul, violoncelul, fagotul, lira și violina. De și unii dintre papi se nevoiră a scoate instrumentele muzicale din Biserică lor, totuși nu le-a fost cu putință până astăzi.

Românii având legături politice și religioase cu Constantinopolul, și venind destui Greci în țările române, au adus cu ei și meșteșugul psaltic oriental. Totuși Românii își păstrară în cântările bisericești, idiomul propriu gustului lor. Mulți dintre psalții Greci veniți din orient în România, fură sprijiniți aci de Grecii stabiliți de mult timp pe pământul românesc, și ajunseră la o mare influență și avere materială. Dar după mărturia protopsaltului român Macarie, nu toți psalții fanarioți erau destoinici în meșteșugul lor; ei cântau în Bise-

rică melodii turcești cu înflorituri orientale și jocuri vocale. Totuși ei erau bine primiți și îndestulați cu daruri bogate, căci se zicea că au «proforă de Țarigrad». Între psalții români se distinseră în secolul XIX ieromonahul Macarie, Dimcea, Ioniță Iconomul, Anton Pann, Dimitrie Suceveanu, Ștefan Popescu, Arhiepiscopul Nifon N. Ploesteanu, ș. a.

În strânsă legătură cu cântarea bisericească stă și rugăciunea liturgică sau bisericească, care este o «vorbire îndreptată către Dumnezeu prin miniștrii altarului, cu cuvinte auzite și fixate în formulariele scrise și anume întocmite». Până în secolul IV se alcătuiau totdeauna rugăciuni noi de către episcopi; iar sinodul din Laodicea prin canonul 18, hotărî ca de aci înainte să se cetească în Biserică numai acele rugăciuni aprobate de vr'un sinod, și să fie aceeași rânduială ritualistică pretutindenea.

În cele dintâi trei secole creștine și parte din al patrulea, aproape fie care Biserică principală își avea simbolul său de credință. Totuși aceste mărturisiri de credință, se deosebeau între ele, numai în ceea ce privește forma, iar nu și substanța conținutului. Dar dintre toate simbolele, numai cel Niceo-Constantinopolitan a fost aprobat și de alte sinoade ecumenice, și a devenit astfel normă de credință pentru întreaga Biserică, înlăturându-se în același timp toate celelalte simbole.

Cetirea cărților canonice ale Vechiului și Noului Testament, o găsim în Biserică de la începutul creștinismului și până astăzi. Tot asemenea găsim și rostirea cuvântărilor bisericești.

Simbolismul fu legat de cultele tuturor popoarelor omenirii, din vechime și până în zilele noastre. În Vechiul Testament și în Biserica creștină, încă nu lipsiră simbolismele; dar în creștinism ele se deosebiri prin expresiunea lor clară, și prin înălțimea ideilor. Astfel găsim simbolele în timpul persecuțiunilor îndreptate în contra Bisericii, în construcțiunile și obiectele bisericești.

Dar este deosebire între simbolism, misticism, ascetism și alegorism. Simbolismul este înțelesul abstract pe care îl reprezintă o figură sau un obiect; misticismul este înțelesul tainic al sfintelor cărți ale religiunii creștine, sau al unor învățături filosofice; ascetismul este viața singuratică, aspră și morală pe care o duce cineva de bună voe, dintr'un motiv înalt, sau dintr'o făgăduință a sa făcută înaintea lui Dumnezeu; și în fine alegorismul este înțelesul figurativ al scrierilor sfinte, sau și al altor cărți istorice, ori cuvântări bisericești.



CUPRINSUL TOMULUI II<sup>-LEA</sup>  
AL  
TEZAURULUI LITURGIC

---

	Pagina
§ 1. Apologeții cultului creștin . . . . .	7
§ 2. Cultul la popoarele păgâne în timpul de față . . . . .	19
a) Cultele păgâne sistematice . . . . .	21
Brahmanismul . . . . .	21
Budismul . . . . .	25
Parsismul . . . . .	30
Confucianismul . . . . .	33
Taotzeismul . . . . .	36
Fotismul . . . . .	37
Sintoismul . . . . .	38
b) Cultele păgâne nesistematice . . . . .	40
Sabeismul . . . . .	40
Zooteismul . . . . .	41
Antropoteismul . . . . .	43
Șamanismul . . . . .	47
Fetișismul . . . . .	48
§ 3. Planul materiei din Tomul II-lea al Tezaurului Liturgic . . . . .	48

**SECȚIUNEA I**

**Locașurile de închinare ale creștinilor.**

§ 4. Cuprinsul acestei secțiuni . . . . .	50
-------------------------------------------	----

## CAPITOLUL I

### Locașurile sfinte, vechi și moderne.

	Pagina
§ 5. Adunarea creștinilor la un loc hotărât pentru închinare . . . . .	52

#### Articolul I

### Adunările tainice ale creștinilor în timpul persecuțiilor.

§ 6. Casele de rugăciune în timpul apostolilor . . . . .	54
§ 7. Locașurile de închinare în secolul II-lea și III-lea . . . . .	59
§ 8. Catacombele creștine din împrejurimile Romei . . . . .	64
§ 9. Adunările tainice ale creștinilor din Roma în catacombe . . . . .	72
§ 10. Cercetările științifice asupra catacombelor din împrejurimile Romei și interiorul lor misterios . . . . .	78
§ 11. Catacombele creștine din celelalte părți ale lumii . . . . .	89
§ 12. Mărturii aduse pentru existența locașurilor de închinare, în cele d'întâi trei secole ale creștinismului . . . . .	93

#### Articolul II

### Bisericile mărețe construite în timpurile posterioare.

§ 13. Basilicile din epoca de aur a creștinismului . . . . .	99
--------------------------------------------------------------	----

### Sfintele locașuri din zilele noastre și trecutul lor istoric.

§ 14. a) Nartica – νάρθηξ . . . . .	109
§ 15. b) Naosul – ναός . . . . .	119
§ 16. c) Altarul – βήμα – ἑβραϊστικῶς . . . . .	127
§ 17. Interiorul sfântului altar . . . . .	133
§ 18. Paraclisele – παράκλησις . . . . .	147
§ 19. Baptisteriele – βαπτιστήρια . . . . .	150
§ 20. Clopotele – καμπάναι . . . . .	155
§ 21. Arhitectura religioasă păgână, veche și modernă (egipteană, asiriană, babiloneană, indiană, chineză, pelasgică, greacă și romană). – Stilurile arhitecturii bisericesti (bizantin, roman-bizantin, gotic, renaissance, arab, rococó) . . . . .	163



## CAPITOLUL II

### Iconografa bisericească.

	Pagina
§ 22. Pictura și vechimea ei în lume . . . . .	188

#### Articolul I

#### Infățișarea tipică a persoanelor sf. Treimi.

§ 23. Pictura religioasă în cele d'întăiu trei secole ale creștinismului . .	192
§ 24. Pictura bisericească din secolul IV-lea până la al IX-lea . . . . .	199
§ 25. Statuele din Biserica romano-catolică sunt o inovațiune și nu au un fundament istoric . . . . .	211
§ 26. Imprejurările picturii religioase din secolul IX-lea și până în zilele noastre (în răsărit și apus) . . . . .	214
§ 27. Închipuirea lui Dumnezeu Tatăl . . . . .	226
§ 28. Iconografia lui Dumnezeu Fiul . . . . .	232
§ 29. Închipuirea prin icoane a sfântului Spirit . . . . .	238
§ 30. Sfânta Treime și infățișarea ei prin pictură . . . . .	241

#### Articolul II

#### Pictura diferitelor subiecte religioase.

§ 31. Venerațiunea și închipuirea sfintei cruci (diferite forme ale crucilor).	243
§ 32. Infățișarea tipică a sfintei Fecioare, a apostolilor și evangeliștilor .	256
§ 33. Chipul martirilor, mărturisitorilor și al cuvioaselor femei . . . . .	265
§ 34. Pictura sărbătorilor împărătești . . . . .	271
§ 35. Subiecte din Vechiul Testament . . . . .	275
§ 36. Infățișarea îngerilor și diavolilor. Raiul și Iadul . . . . .	282
§ 37. Zugrăveala steagurilor bisericești . . . . .	288
§ 38. Înțelepții păgâni și Sibilele în pictura bisericească . . . . .	290
§ 39. Pictura religioasă la Români (cei mai distinși iconografi Români) .	294
Spicuri asupra secțiunii I . . . . .	302

## SECȚIUNEA II

### Sfințiții servitori ai altarului și odoarele liturgice.

§ 40. Cuprinsul secțiunii . . . . .	305
-------------------------------------	-----

#### CAPITOLUL I

#### Ierarhia bisericească.

§ 41. Instituirea ierarhiei bisericești . . . . .	306
---------------------------------------------------	-----

**CAPITOLUL II**  
**Simbolica cultului.**

	<u>Pagina</u>
§ 86. Simbolismul în omenirea din timpurile vechi și divinitățile păgâne	580

**Articolul I**

**Simbolismul în judaism și în timpurile  
prime ale creștinismului.**

§ 87. Simbolica în cultul vechiului Testament . . . . .	590
§ 88. Simbolismul religios la creștini în timpul persecuțiilor . . . . .	597
§ 89. Simbolismul în construcțiunile Bisericilor vechi . . . . .	601

**Articolul II**

**Simbolismul în timpurile creștine posteroare**

§ 90. Simbolica în obiectele bisericesti . . . . .	604
§ 91. Insemnătatea simbolismelor în cult . . . . .	607
§ 92. Misticismul liturgic și religios. Cei mai însemnați mistici orientali. Spicuiți asupra secțiunii a III-a . . . . .	608 612



# CELE 112 ILUSTRĂȚII

## ALE

### TOMULUI II<sup>LEA</sup> DIN TEZAURUL LITURGIC

	Pagina
1. Chipul Autorului Tezaurului Liturgic în ținută de sărbătoare . . .	5
2. Autorul în turnul „Eifel“ din Paris . . . . .	8
3. Autorul în palatul de cristal de lângă Londra . . . . .	9
4. Derviși din orașul Iafa (Asia) . . . . .	11
5. Zeii Brahma, Vișnu și Siva . . . . .	21
6. Model de scriere sanscrită . . . . .	22
7. Un preot brahman din India . . . . .	23
8. Carul sfânt „Djaggernath“ la brahmani . . . . .	24
9. O văduvă brahmană aruncată vie în foc . . . . .	25
10. Un fakir indian stă culcat pe cue ascuțite . . . . .	26
11. Marea pagodă din orașul Cambodge (Asia) . . . . .	27
12. Moscheea regală din orașul Teheran (Persia) . . . . .	31
13. Un derviș persan . . . . .	32
14. O aristocrată chineză . . . . .	34
15. Bonzi (preoți) chinezi . . . . .	37
16. Autorul călătorește cu vaporul la orașul Helsingfors (Finlanda) . .	39
17. Un păgân se închină șerpilor . . . . .	42
18. Oameni mâncați de vii de antropofagi în Africa . . . . .	45
19. Negrii se închină unui fetiș . . . . .	47
20. Autorul merge cu vaporul la orașul Stockholm (Suedia) . . . . .	51
21. Fântâna istorică din orașul Iafa (Asia) . . . . .	57
22. Inchizitori papali ard de vii pe oameni . . . . .	62
23. Autorul în catacomba sf. Calist de lângă Roma . . . . .	66
24. Autorul în Biserica din salina „Wieliška“ (Polonia) . . . . .	70
25. Chipul Mântuitorului din sec. IV . . . . .	76
26. Chipul Maicei Domnului din sec. IV . . . . .	87
27. Autorul cercetează palatul regal din orașul Stockholm (Suedia) . .	97